



УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
Факултет техничких наука у Новом Саду



ТИПОЛОГИЈА АРХИТЕКТУРЕ АЛТЕРНАТИВНИХ ЗАЈЕДНИЦА И ПОКРЕТА

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор:
ванредни проф. др Драгана Константиновић

Кандидат:
Зоран Марковић

Нови Сад, 2022. године

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА¹

Врста рада:	Докторска дисертација
Име и презиме аутора:	Зоран (Љубомир) Марковић
Ментор (титула, име, презиме, звање, институција)	Др Драгана Константиновић, ванредни професор, Факултет техничких наука, Нови Сад
Наслов рада:	Типологија архитектуре алтернативних заједница и покрета
Језик публикације (писмо):	Српски (ћирилица) (навести ћирилица или латиница)
Физички опис рада:	Унети број: Страница: 555 Поглавља: 8 Референци: 500 Табела: Слика: 278 Графикона Прилога: 7
Научна област:	Архитектура
Ужа научна област (научна дисциплина):	Историја и теорија архитектуре
Кључне речи / предметна одредница:	Алтернативне заједнице; Утопија; Архитектура; Класификација; Типологија.
Резиме на језику рада:	У раду се истражују односи између алтернативних и утопијских идеја, литературе и заједница остварених у пракси, као и њихове архитектуре, како би се успоставиле типологије алтернативних начина живота и њихових архитектонских облика.
Датум прихватања теме од стране надлежног већа:	29. март 2018.
Датум одбране: (Попуњава одговарајућа служба)	
Чланови комисије: (титула, име, презиме, звање, институција)	Председник: Др Радивоје Динуловић, Редовни проф. Факултет техничких наука, Нови Сад Члан: Др Милена Кркљеш, Ванредни проф. Факултет техничких наука, Нови Сад Члан: Др Миљана Зековић, Ванредни проф. Факултет техничких наука, Нови Сад Члан: Др Александра Терзић, виши стручни сарадник, Географски институт Јован Цвијић, САНУ Члан ментор: Др Драгана Константиновић, ванредни професор, Факултет техничких наука, Нови Сад
Напомена:	

¹ Аутор докторске дисертације потписао је и приложио следеће Обрасце:

5б – Изјава о ауторству;

5в – Изјава о истоветности штампане и електронске верзије и о личним подацима;

5г – Изјава о коришћењу.

Ове Изјаве се чувају на факултету у штампаном и електронском облику и не кориче се са тезом.

KEY WORD DOCUMENTATION²

Document type:	Doctoral dissertation
Author:	Zoran (Ljubomir) Marković
Supervisor (title, first name, last name, position, institution)	Dr Dragana Konstantinović, Ph.D, Associate Professor, Faculty of Technical Sciences, Novi Sad
Thesis title:	Typology of the architecture of alternative communities and movements
Language of text (script):	Serbian language (cyrillic script) (cyrillic or latin script)
Physical description:	Number of: Pages: 555 Chapters: 8 References: 500 Tables Illustrations: 278 Graphs: Appendices: 7
Scientific field:	Architecture
Scientific subfield (scientific discipline):	History and Theory of Architecture
Subject, Key words:	Alternative communities; Utopia; Architecture; Classification; Typology.
Abstract in English language:	The dissertation research and analyses the relationships between alternative and utopian ideas, literature and communities realized in practice, as well as their architecture, in order to establish typologies of alternative ways of life and their architectural forms.
Accepted on Scientific Board on:	29th day of March of the year 2018
Defended: (Filled by the faculty service)	
Thesis Defend Board: (title, first name, last name, position, institution)	President: Dr. Radivoje Dinulović, Full Professor, Faculty of Technical Sciences, Novi Sad Member: Dr. Milena Krklješ, Associate Professor, Faculty of Technical Sciences, Novi Sad Member: Dr Miljana Zeković, Associate Professor, Faculty of Technical Sciences, Novi Sad Member: Dr. Aleksandra Terzić, Senior Scientific Associate, Jovan Cvijić Geographical Institute, SANU Member mentor: Dr. Dragana Konstantinović, Associate Professor, Faculty of Technical Sciences, Novi Sad
Note:	

² The author of doctoral dissertation has signed the following Statements:

5b – Statement on the authority,

5b – Statement that the printed and e-version of doctoral dissertation are identical and about personal data,

5r – Statement on copyright licenses.

The paper and e-versions of Statements are held at the faculty and are not included into the printed thesis.

АПСТРАКТ:

Дисертација приказује резултате истраживања односа алтернативних видова живота и главног цивилизацијског тока (the mainstream way of life), као и односа између њихових просторних (архитектонских) форми. На основу добијених резултата, дата је типолошка класификација појединих типова алтернативних начина живота (кроз време/историју, кроз простор/место, по унутрашњим структурним особинама, начину оснивања, циљевима, дужини трајања, плановима ширења, затворености система и друго). Из ове типологије је произашла, мада је не прати у потпуности, типолошка класификација њихових просторних облика/форми.

Предмет истраживања је однос алтернативних видова живота и њихових просторних форми у упоредној анализи према начину живота главног цивилизацијског тока и његовим просторним формама. Разлике између ова два начина живота, као и између њихових просторних облика, не само да постоје, већ су толике да можемо говорити о два различита тока историје, друштвене организације и архитектуре. Они теку паралелно, често се додирујући, чак и прожимајући, али са суштинским разликама. Пренето на ниво архитектуре, рад показује да просторни облици алтернативних видова живота (архитектура, урбанизам, ентеријер), не само да се разликују од просторних облика главног цивилизацијског тока, већ и да њихова организација, која проистиче из једног начина живота, онемогућује њихово коришћење у оквиру другачијег начина живота, без суштинских промена тих форми.

За разлику од начина живота главног цивилизацијског тока, који се разликује од времена и места (мада је тежња глобализму одувек била присутна, а снага њене кохезивне силе зависила углавном од нивоа и/или могућности комуникација, као и потреба и тежњи центара моћи), постојали су, постоје и вероватно ће постојати и у будућности, алтернативни видови живота. Неки од њих су нераскидиви део главног цивилизацијског тока, чврсто инкорпорирани у њему, неки га прате, вољно или невољно, неки су одбачени, а неки су са њим у отвореном сукобу. Ова подела на главни цивилизацијски ток и алтернативне видове живота, као и њихове суштинске разлике, је прво полазиште (хипотеза; претпоставка) рада.

Друго полазиште рада је однос архитектуре и начина живота који ту архитектуру ствара. Архитектура није самосвојна и самодовољна, објекат ван времена и простора, издвојени рад архитекте-уметника. Али, архитектура није ни минорна шкољка, обична љуска, тек материјални оквир за просто задовољење потреба људи који је користе. Архитектура је нераскидиво везана за начин живота људи који је стварају, и тај однос је интеркцијски. Колико начин живота и размишљања заједнице која је ствара утиче на архитектуру, толико једном створена архитектура утиче на начин живота заједнице.

Треће полазиште рада је постојање више типова алтернативних видова живота, као и да алтернативни видови живота унутар сваког појединачног типа показују велике међусобне сличности, без обзира на просторну и временску удаљеност. Ово можемо применити и на њихове просторне форме.

Рад се састоји од уводног дела; одабраних студија случаја; типологије (типолошких низова) алтернативних идеја, литературе, група, заједница и покрета, као и типолошке класификације њихове архитектуре; закључака и прилога. Уводни део се базира на теоријским анализама и практичним истраживањима аутора рада, литератури и анализама других аутора, као и на подацима прикупљених током практичног дела истраживања. Студије случаја су тако биране, да покрију што више различитих типова алтернативних видова живота, као и да видови буду заступљени и просторно (Централна и Западна Европа, Африка, Америка, Блиски Исток) и временски (примитивне заједнице, стари век, средњи век, ново доба, савремени свет). Закључак потврђује хипотезе рада и даје могуће правце даљих истраживања. У прилогу су поред извора, дати и списак (библиографија) алтернативних и утопијских идеја, литературе и остварења у пракси, као и мањи глосар основних појмова коришћених у раду.

Кључне речи: Алтернативне заједнице; Утопија; Архитектура; Класификација; Типологија; Релациона типологија.

ABSTRACT:

The dissertation analyses the relation between alternative ways of life and the mainstream way of life, as well as the relation between their architectural forms. Based on the obtained results, the typological classification of the various types of the alternative ways of life through several different types (on time/history and space/place, on the internal organizational features, ways of establishment, planned goals, life span, planned expansions, closeness, etc.) is presented. From this typological classification arises the typological classification of their architectural forms, which are similar, but not follow them fully and completely.

The main topic of research is the relationship of the alternative ways of life and their architectural forms in comparative analysis toward a mainstream ways of life and their architectural forms. Differences between those two ways of life, as well as between their architectural forms, not only exist, but they are so large that we could talk about two different streams of history, sociology and architecture. They flow parallel, touching each other, sometimes even inosculate, but with essential differences. Transferred on architecture, the paper is showing the architectural forms of the alternative ways of life not only vary from the architectural forms of the mainstream ways of life, and vice versa, but also their organizational structure which is coming from one way of life, cannot be used in another way of life without substantial changes which would essentially transform that architecture.

Unlike to mainstream way of life, which vary from time and place (although the aspiration to globalism is always present and its cohesive force depends on the level of development of communications, and up to needs and tendency of the centres of power), there were, there are and probably there will be a present alternative ways of life. Some of them are an integral part of the mainstream way of life, strongly incorporated within it, some follow it, some are cast-off, and some are in open confrontation. This division on mainstream and alternative ways of life, together with their essential differences, is the first starting point and the hypothesis of this research.

The second starting point and hypothesis is the relationship between architecture and the way of life which creates that architecture. The architecture is not independent, self-contained and self-sufficient, object beyond and besides its time and place, the secluded result of the architect's artistic creation. But also, architecture is not a minor shell, material frame for simple survival and meeting the needs of the people who are using it. The architecture is fully and inextricably bound to a way of life of the people who created that architecture and that bound is interactive.

The third starting point and hypothesis is the existence of several different types of the alternative way of life and those alternative ways within any particular type possess a lot of mutual similarities, regardless of the space and time remoteness. This could be applied to their architectural forms too.

The paper consists of introduction part; chosen case studies; typology of the alternative ideas, literature, groups, communities, and movements; typology of their architecture; conclusions and appendixes. The introduction part lean on theoretical analyses and practical researches are done by the author, on existing literature and researches done by other authors, and processing and interpretation of the data collected and data analyses during practical researches by the author. Case studies were chosen on a way to cover as much as possible different alternative ways of life, as to cover as many possible areas through space (Central Europe, Africa, America, and the Middle East) and time (prehistory, antique, old-time, medieval, a new era, modern and contemporary). The conclusion confirms hypotheses and gives a potential way forward in further researches. In appendixes are given sources of the information and glossary of the basic terms, besides other necessary contents.

The key words: Alternative communities; Utopia; Architecture; Classification; Typology; Relational typology.

САДРЖАЈ

Апстракт	4
I Поглавље - Увод (Истраживачки и методолошки оквир)	8
I – 1. Предмет и проблем истраживања	9
I – 2. Циљеви и задаци истраживања	10
I – 3. Полазне претпоставке	11
I – 4. Методологија истраживања	13
I – 5. Извори коришћених информација	15
I – 6. Структура рада	18
II Поглавље - Алтернативни начини живота	21
II - 1. Објашњења и основни термини	22
II - 2. Место и елементи утопије као алтернативне мисли	32
II - 3. Преглед досадашњих истраживања других аутора	36
III Поглавље - Студије случаја	47
III - 1. Примитивне заједнице на примеру Бушмана југа Африке.....	49
III - 2. Старовековне религиозне заједнице на примеру есена у Кумрану ...	81
III - 3. Верске и социјалне комуне у САД на примеру амиша	107
III - 4. Заједнице XIX и XX века на примеру антропозофа у Србији	141
III - 5. Вевелсбург као архитектонски израз једног политички одређеног начина живота.....	163
III - 6. Савремене заједнице у Израелу на примеру кибуца и мошава	202
IV Поглавље - Типологија (Типолошка класификација) алтернативних идеја, литературе, група, заједница и покрета	235
IV - 1. Појмови и основне одреднице типологије	236
IV - 2. Основна (постојећа) класификација идеја, литературе, група, заједница и покрета	241
IV - 3. Подела алтернативних начина живота по временској линији (Историјско-стилска подела)	244
IV - 4. Подела алтернативних начина живота по просторним одредницама.	257
IV - 5. Типологија алтернативних идеја, литературе, група, заједница и покрета	261
V Поглавље - Типологија архитектуре алтернативних идеја, литературе, група, заједница и покрета	279
V - 1. Однос архитектуре и начина живота	280
V - 2. Интеракција архитектуре и начина живота	282
V - 3. Архитектура и алтернативне и утопијске идеје, литература, групе, заједнице и покрети остварени у пракси	284
V - 4. Појмови и основне одреднице типологије у архитектури	286
V - 5. Основна класификација архитектуре алтернативних идеја, литературе, група, заједница и покрета	288
V - 6. Подела архитектуре алтернативних начина живота по временској линији (Историјско-стилска подела)	291
V - 7. Подела архитектуре алтернативних начина живота по просторним одредницама	293
V - 8. Типологија архитектуре алтернативних идеја, литературе, група, заједница и покрета	297

VI Поглавље - Релациона типологија	309
VI - 1. Однос и везе између типологије начина живота и типологије њихових просторних облика	310
VI - 2. Релациона типологија	311
VI - 3. Графички прикази односа и веза	313
VI - 4. Релациона типологија типологије алтернативних видова живота и типологије њихових просторних облика са примерима	321
VII Поглавље - Закључак	328
VII - 1. Резултати истраживања	329
VII - 2. Однос начина живота и његових просторних облика код алтернативних идеја, литературе, група, заједница и покрета	331
VII - 3. Разноврсност и типологија алтернативних и утопијских идеја, литературе и начина живота	334
VII - 4. Крај утопија ?	335
VII - 5. Еутопија и дистопија	337
VII - 6. Разноврсност и типологија просторних облика алтернативних начина живота	338
VII - 7. Архитектура као извор и ушће начина живота	339
VIII Поглавље - Прилози	340
VIII - 1. Листа алтернативних идеја и литературе, као и алтернативних група, заједница и покрета по временској линији (Историјски развој), од прапочетака до 1900. године	341
VIII - 2. Листа филмова о алтернативном и/или утопијском начину живота .	443
VIII - 3. Глосар / Појмовник	481
VIII - 4. Преглед садашњих истраживања других аутора	491
VIII - 5. Списак извора информација коришћених у раду	496
VIII - 6. Извори фотографија коришћених у раду	527
VIII - 7. Биографија аутора	547

Одвише ниско граде
они који граде испод звезда

Едвард Јанг, енглески песник (Edward Young, 1683-1765.)

ПОГЛАВЉЕ I

УВОД - ИСТРАЖИВАЧКИ И МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

Не треба веровати у све што нам се говори
о онима који не мисле исто као ми.

Алберт Швајцер (Albert Schweitzer, 1875-1965)

ПОГЛАВЉЕ I

УВОД - ИСТРАЖИВАЧКИ И МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

I - 1. Предмет и проблем истраживања

Веза између начина живота и архитектуре је нераскидива. За одржавање живота потребна је архитектура, али и за постојање архитектуре у њеном потпуном значењу, потребан је живот. И то живот у пуном смислу те речи, а не само потреба људи за склоништем. Архитектура није само љуска, прост плашт који штити људе у некој од њихових активности, као што није ни само издвојено дело архитект-уметника. Архитектура је материјални израз тежњи и очекивања, показатељ уметничког нивоа и материјалних могућности људи који су је стварали, али и материјални одговор на односе међу њима и њихов начин живота. Архитектура је везана за начин живота, за тежње, могућности и размишљања људи који је стварају и користе. Та веза је интеракцијска, обострана. Колико начин живота и спољни услови одређују архитектуру, толико и она условљава начин живота људи који је користе. У окружењу једног типа просторних облика, ствараних за одређени начин живота, врло је тешко, понекад готово немогуће организовати неки други вид живота без радикалних захвата који не само да би мењали ту архитектуру, већ би и уништили њену бит. Ово је посебно видљиво код алтернативних начина живота и њихових просторних облика.

Предмет истраживања рада је однос алтернативних видова живота и њихових просторних облика, у упоредној анализи према начину живота главног цивилизацијског тока и његовим просторним облицима. Главна претпоставка истраживања је да разлике између ова два начина живота, као и између њихових просторних облика, не само да постоје, већ су толике да можемо говорити о два различита тока историје, социологије и архитектуре. Они теку паралелно, често се додирујући, чак и прожимајући, али са суштинским разликама. Не само да иду према различитим, често сасвим супротним циљевима, већ и сам тај пут посматрају, постављају и реализују другачије. Архитектура алтернативних видова живота може се посматрати као издвојени феномен, али се такође може анализирати у односу на архитектуру главног цивилизацијског тока (*the mainstream architecture*), као и у односу на сам алтернативни начин живота (*архитектура vs. архитектура*, али и *архитектура vs. начин живота*). Класификација типова алтернативних идеја, литературе и начина живота остварених у пракси, среће се у литератури, мада не често (Choay F, Mumford L, Mayerson M, i dr.)³, али је њихова архитектура остала недовољно истражена. Попут група које су их стварале, већина ових архитектонских облика је периферна, мања по обиму и по значају. Међутим њихова условљеност другачијим правилима и захтевима, другачијим начином живота, строга утилитарност и издвојеност из логике званичне архитектуре, чини их не само важном већ и занимљивом, али и недовољно истраженом темом.

У природи истраживања није да оцењује исправност или позитивност идеја које истражује. Зато рад тежи да што објективније да преглед, слику алтернативних група, заједница и покрета, њихову социјалну структуру као основну матрицу, која одређује њихов начин живота и из кога произилази њихова архитектура. То што су у раду

³ Choay Francoise, *L'Urbanisme, utopies et realites, Une anthologie*, Edition de Seuil, Paris, 1965; Mumford Lewis, 1922, *The Story of utopias*, Boni and Liveright, New York, 1922; и други.

посматрани и анализирани религиозни фундаменталисти, примитивне заједнице, терористи, песници, комунисти, уметници, нацисти, социјални реформатори, филозофи, није оправдање њихових циљева, нити њиховог начина живота, већ само анализа једног аспекта њиховог начина размишљања и живота. Прихватајући принцип да не постоји апсолутно добро, као ни апсолутно зло, аутор себе *a priori* искључује не само из могућег чланства, већ и из кругова приврженика било које алтернативне заједнице, чиме себи омогућава пасивно и објективно посматрање и анализу заједница, њених чланова и њиховог начина живота.

Рад представља плод дуготрајног мултидисциплинарног истраживања аутора из више области архитектуре, али и других друштвених наука. Поједини ставови аутора рада се понегде не слажу са мишљењима других аутора. Где су та неслагања знатна, наведена су и супротна мишљења, као и разлози за ставове аутора рада. У раду је покушано да се акценат задржи на главној теми. Ипак понегде се улази у разјашњења и детаље одређене теме/подтеме, али само где је то неопходно за разумевање проблема или за извођење одређених закључака, као и где је било потребно објаснити поједине ставове аутора.

Рад за полазиште користи постојећу литературу, као и теоријска и теренска истраживања других аутора. Део текста, као и одређени принципи коришћени у раду, ослањају се на магистарску тезу аутора „Алтернативни видови живота и њихови архитектонски облици“ одбрањену пред комисијом Архитектонског факултета Универзитета у Београду 7. децембра 2000. године, али уз другачије дефинисан програмски оквир.

I - 2. Циљеви и задаци истраживања

Циљ истраживања је да кроз постојећу литературу, истраживања на терену и анализу добијених резултата утврди постојање системских разлика (социолошких, идеолошких, организационих и других) између алтернативних видова живота и видова живота главног цивилизацијског тока (*mainstream way of life*) кроз простор и време. Пратећи ове разлике, рад даје класификацију појединих типова алтернативних видова живота, који би организовани у типолошке низове дали једну целокупну типологију покушаја стварања бољег или идеалног друштва.

Добијени резултати су полазиште за другу фазу истраживања - стварање типологије њихових просторних облика. Анализирајући архитектонске облике појединих типова алтернативних начина живота, дошло се до њихових различитих типова просторних облика који чине своје типолошке низове. Класификацијом ових типолошких низова долазимо до типологије просторних облика алтернативних и утопијских идеја и литературе, као и алтернативних и утопијских заједница остварених у пракси, што је тема и крајњи циљ истраживања.

Данас је уобичајено мишљење, да су утопистичке идеје давно превазиђене и да им се придаје више важности него што заслужују⁴. Исто је мишљење и о алтернативним видовима живота који не обухватају само идејне поставке, већ и њихова остварења у пракси. Због тога што је њихова архитектура најчешће, мада не увек, релативно једноставна и утилитарна, углавном се сматра недовољно привлачном за озбиљнија истраживања. Овај став су увек кроз историју заступали представници главног цивилизацијског тока. И увек би се нашао теоретичар,

⁴ Упоредити са: Лазаревић Нада, *Град између емпирије и утопије*, 1988.

свештеник, лаик, архитекта, политичар, филозоф, који би умањивао значај алтернативе, били као идеје или остварења алтернативних група у пракси, од Акен-Атона до данас. Током XIX века најжешћи противник алтернативе био је Карл Маркс са својим пратиоцима, током XX века Карл Манхајм, а на прелазу XX у XXI век Кришан Кумар. Насупрот овом преовлађујућем ставу, аутор сматра да је место алтернативних идеја, литературе и видова живота остварених у пракси веома битно у истраживањима из области социологије, психологије, политике, политичке економије, гео-политике, а посебно урбане социологије и историје и теорије архитектуре. Сматрамо да је ово универзално питање које данас посебно добија на значају. У глобалној кризи не само културе, већ и свих других облика западне цивилизације, данас се све више размишља о могућим правцима будућег развоја и анализирају се алтернативна решења. У том контексту, истраживачи алтернативних видова живота прошлости и садашњости имају своје битно место како у морфологији кризе (као упоредни елементи главном цивилизацијском току), тако и у могућем налажењу потенцијалних праваца будућег развоја.

Због огромног броја постојећих примера, као и распрострањености грађе по квалитету и обиму, рад се оријентисао на мањи број студија случаја. При томе, покушало се да смањење обима не води симплификацији проблема и анализа, јер би у том случају резултат био не само поједностављен, већ би тачност целе типологије, као и исправност резултата могли бити доведени у питање. Пошто је рад ограничен на обим дисертације, могућа енциклопедијска типологија са појединачном анализом свих различитих типолошких низова, типова и појединачних случајева, сведена је на организацију типологије, основне анализе типолошких низова и детаљне анализе само одређеног броја примера из различитих типова алтернативних начина живота (студије случаја). Ово је присутно и код анализе њихових просторних облика.

Свесно прихватајући комплексност и интердисциплинарност предмета рада, као и досадашњу недовољну истраженост теме, рад се није могао ограничити само на један начин рада и приказ истраживања, већ обухвата сва три вида:

1. Дескриптивни начин рада се остварује кроз описе појединих примера алтернативних начина живота и њихових архитектонских облика који су у раду груписани не само по историјско-стилској подели, већ и по различитим типовима;
2. Каузални начин рада је коришћен у тражењу веза и интеракцијских односа између алтернативних начина живота и главног цивилизацијског тока, као и између различитих начина живота и њихових просторних облика;
3. Прогностички начин рада се огледа у покушају давања претпоставки будућих кретања, тенденција, праваца и нивоа развоја кроз анализу каузалних односа везаних за време, односно за друштвено-историјски развој, уз анализу свих интеракцијских утицаја.

I - 3. Полазне претпоставке (хипотезе)

Прва и основна претпоставка рада је постојање алтернативних начина живота и њихова суштинска разлика у односу на глобални цивилизацијски ток у то време и на том месту. Алтернативне идеје и заједнице се јављају у свим временским периодима и на свим меридијанима, тако да их можемо посматрати као константу - сталну појаву која прати главни цивилизацијски ток још од почетака организованог друштва и цивилизације. Алтернативне идеје и литература, као и алтернативне заједнице и алтернативни видови живота, јављају се као реакција на преовлађујуће друштвене

односе и као покушај њиховог превладавања. Рад полази од тезе да разлике између ова два начина живота, као и између њихових архитектонских облика, не само да постоје, већ су толике да можемо говорити о два сасвим различита историјска тока.

Друга претпоставка је постојање низова интеракција између начина живота и архитектуре (и у главном, глобалном цивилизацијском току, а још израженије код алтернативних начина живота), као и низ интеракција између самог глобалног цивилизацијског тока и алтернативних видова живота.

Трећа претпоставка рада је да типолошка класификација алтернативних идеја, литературе и начина живота остварених у пракси и њихове архитектуре, представља бољу основу за анализирање овог феномена, него ако би их груписали на уобичајени начин, само по историјском следу, или по географској распоређености. Алтернативне покрете, било да су остали само на нивоу теорије или су имали и своје остварење у пракси, можемо поделити по различитим типовима и типолошким низовима, зависно од услова и начина настанка, циљева и тежњи, теоријске подлоге или спонтаности, времена трајања, узрока и начина гашења и др. Исто важи и за архитектонске облике алтернативних видова живота.

Рад дотиче и неке друге претпоставке, али се не упушта у њихову детаљнију анализу, јер би то премашило обим дисертације:

1. Свака група (од заједнице до народа) има свој групни идентитет, начин живота који условљава (а да је у исто време и њиме условљен) начин размишљања и понашања. Као што се појединац, без обзира на стечено искуство, при истим спољним околностима најчешће понаша на исти начин, тако и група, заједница, па и цео народ, при истим условљеностима реагује на исти начин, при чему претходно искуство најчешће није одлучујуће. Такође, свака група има свој ред вредности, свој начин валоризације који посебно долази до изражаја у тешким, кризним или одлучујућим временима. Овде историјско искуство губи значај. Наравно, постоје појединци који не прихватају став групе, али они су у занемарљивој мањини. Поистовећивање са групом, жеља за самодоказивањем и доказивањем припадности је најчешће јача од искуства и логичног начина понашања. Чак ако се, из било којих разлога и прихвати неко вредновање супрорно пра-коду, после одређеног времена, а нарочито у преломним моментима или кризним ситуацијама, долази до враћања пра-коду. Тако да је могуће не само валоризовати, већ и предвидети како ће будуће генерације вредновати поједине догађаје и личности из своје или светске историје (рецимо Исуса, Бар Кохбу, Франческа из Азизија, Наполеона, и др.).

2. Сличности и разлике између идеалног и утопијског⁵ постоје не само на нивоу остварења, већ и у самој суштини ових феномена. Ова тема је у раду обрађивана само колико је било неопходно да би се успоставили основни параметри теме рада.

3. Идеално и/или утопијско као појам, ма колико били свесни немогућности његовог остварења, има одређену дозу привлачности, буди жељу да поверујемо и да се поистоветимо са идејом. Овај феномен је познат и детаљно је анализирана његова социолошка и психолошка компонента. „Битке за које унапред знамо да су изгубљене су најпривлачније“⁶. Рад укључује и анализира овај феномен и његов утицај, и то не само као једно од теоријских полазишта, већ и зато што из њега произилазе многе акције алтернативних група.

⁵ Упоредити са: Лазаревић Нада, *Град између емпирије и утопије*, 1988, (пп. 10).

⁶ Мичел Маргарет, *Прохујало са вихором*, 1980. (Mitchell Margaret, *Gone with the wind*, 1936).

I - 4. Методологија истраживања

При планирању и извођењу овог истраживања квалитативни метод је имао предност над квантитативним и комбинованим, и то како у делу рада са литературом, тако и у раду на терену. Теоријска слика истраживања је био стандардни поступак у три фазе:

Прва фаза - рад са постојећом литературом. Овде се радило у три корака: први корак је био налажење употребљивих извора података (литературе, часописа, интернет сајтова, видео и аудио материјала); други корак је био издвајање информација везаних за тему рада и поједина поглавља, и њихово груписање; трећи корак је анализирање прикупљених података.

Друга фаза - прикупљање података на терену. Током теренског рада примењивано је више метода истраживања и прикупљања података: опсервација, интервјуи, прикупљање докумената доступних на терену, прикупљање аудио-визуелног материјала (фотографије, аудио и видео материјал, записи, белешке, скице и др.).

Трећа фаза - обрада резултата добијених теоријским радом и радом на терену. Обједињавање и упоредна анализа резултата теоријског и практичног дела истраживања, као и њихово уклапање по поглављима рада и завршно извођење закључака.

Због постојања великог броја библиографских одредница, а истовремено и непостојања енциклопедијских и општих библиографских јединица о теми рада⁷, било је неопходно да се након друге фазе (рад на терену), делимично понове прва и друга фаза (упоређивање налаза из литературе са налазима са терена, а затим понови одлазак на терен да би се проверио део података). Теренска истраживања су обављена само за одабране студије случаја, што представља минимални број заједница остварених у пракси (само шест од више хиљада остварених заједница), због физичке немогућности покривања свих места која би била интересантна за истраживање, као и због просторних и временских ограничења (већи број студија случаја би премашио обим овог рада).

Као и већина других истраживања и ово је имало свој теоријски и практични део. У раду се оба ова вида истраживања снажно прожимају. За сваку од студија случаја потребно је било извршити теоријску припрему на основу литературе и других облика постојећих информација (не само литература, већ и интернет, видео материјал, интервјуи и др.), затим обавити први део рада на терену који би се одвијао паралелно са упоредном анализом теоријског материјала доступног на терену (код још увек активних алтернативних заједница, као по правилу, постоји доста теоријског материјала у самој заједници који тек при теренском раду постаје доступан истраживачу). По повратку се прикупљени материјал поредио са теоријском анализом, као и са очекиваним налазима (поновни теоријски рад). Такви налази су омогућили другу фазу рада на терену где се вршило коначно поређење и финална контрола прикупљеног материјала и закључака. Завршни рад за сваку студију случаја је опет био у кабинету, где се вршила потпуна и завршна обрада материјала, извођење закључака и израда финалне матрице.

⁷ *Апсурд литературе* - постојање великог броја библиографских одредница везано за поједине делове истраживања, али и одсуство литературе везане директно за тему, енциклопедијских издања и/или систематских класификација

Извођење закључака се одвијало у три фазе:

1. Прва фаза је успостављање системских разлика између алтернативних видова живота и видова живота главног цивилизацијског тока. Ово укључује истраживања литературе и рад на терену везано за више различитих алтернативних видова живота, који би се у каснијој анализи користили као студије случаја. Ова фаза је аутору дала довољно материјала да би се приступило даљој анализи и доказала постојање претпостављених разлика.

2. Добијени резултати служе као полазиште за другу фазу која је имала за циљ анализу постојећих типологија (типолошких класификација) алтернативних видова живота, као и успостављање њихове типолошке матрице (по времену, месту, трајању, идеологији, друштвеној поставци, одрживости и др.). Резултат ове фазе је израда матрице типологије (типолошке класификације) алтернативних видова живота, која је дата у Поглављу IV.

3. Трећа фаза је кроз анализу резултата истраживања студија случаја, дала матрицу типологије (типолошке класификације) архитектуре алтернативних видова живота, која је дата у поглављу V, као и релациону типологију дату у поглављу VI.

Да би се добила што потпунија слика, а у исто време и избегло непотребно дуплирање истраживачког рада, рад се фокусирао на шест студија случаја, којима се покушава покривати што већи географски простор, као и време настанка и постојања заједнице. Ове заједнице су одабране не само што представљају различите типове алтернативних начина живота, већ су и илустративне за већину других типова.

1. Примитивне заједнице племенске организације друштва; заједнице које не желе да се уклопе у главни цивилизацијски ток; заједнице које трају више миленијума и још увек су живе; заједнице које су у опасности од нестајања због тежњи главног цивилизацијског тока да их асимилира, добровољно или насилно.
Пример: Заједница Бушмана југа Африке.

2. Старовековне алтернативне заједнице; религиозне алтернативне заједнице; затворене заједнице; заједнице са стриктним правилима живота; заједнице које се опиру главном цивилизацијском току чак и оружаном борбом; заједнице које су уништене оружаном борбом.
Пример: Заједница есена из Кумрана, у старом Израелу.

3. Верско-социјалне заједнице; утопијске заједнице Америке; самоодрживе заједнице; заједнице које већ дуже трају и још увек су живе; заједнице које су успеле да се не асимилирају у главни цивилизацијски ток и које су успеле да остваре суживот са њим.
Пример: Заједница амиша у САД.

4. Филозофско-социјалне заједнице; еколошке алтернативне заједнице; деистичке заједнице; алтернативне заједнице у Европи данас.
Пример: Заједница антропозофа у Србији.

5. Политичке алтернативне заједнице; заједнице које покушавају да постану главни цивилизацијски ток; тоталитарне алтернативне заједнице.
Пример: Вевелсбург и НаПоЛа школе у Немачкој између два светска рата.

6. Верско-политичке заједнице; национално-политичке заједнице; социјал-утопистичке заједнице; савремене заједнице.
Пример: Кибуци и мошаве у Израелу данас.

Овим избором су обухваћена готова сва временска раздобља (од праисторије до данашњице) и већи део света (Србија, Европа, Блиски Исток, Америка, Африка). Такође, анализирају се различите врсте заједница (племенске, религиозне, деистичке, политичке, социјал-утопијске, филозофске, еколошке, тоталитарне, националне и др.).

I - 5. Извори коришћених информација⁸

Током припреме, као и током истраживања и извођења закључака, коришћено је више различитих извора информација. Коришћени су писани извори (литература, стручни часописи и журналы, зборници радова, каталози изложби, новински чланци и друго), аудио-записи (интервјуи, документарни аудио-записи), видео-записи (документарни видео-записи и филмови, играни филмови о алтернативним заједницама, посебним типовима архитектуре, видео-записи аутора и др.), као и интернет записи и web странице (општи/енциклопедијски, као и они везани за тематику рада: о алтернативним заједницама и њиховој архитектури, појединим студијама случаја и друго).

О алтернативним видовима живота, њиховој архитектури и односу према главном цивилизацијском току постоји веома много библиографских одредница, као и доста других врста материјала - стотине књига на српском језику, хиљаде на енглеском, француском и немачком (да споменемо само ова три језика на којима је већина радова алтернативе и о алтернативи, мада и на шпанском постоји велики број одредница, посебно о анархистичким комунама двадесетих и тридесетих година XX века, као и током шпанског грађанског рата), стотине играних филмова, десетине документарних филмова, тонских записа, интервјуа, изложби, радова приказаних на конференцијама и др. Највећи део ових радова, како у литератури, тако и у осталим видовима информација, односи се само на један аспект, на одређену алтернативну групу, покрет или појединца, или на њихов утицај на главни цивилизацијски ток и/или на њихову међусобну интеракцију. Само о заједници есена у Кумрану, на интернету постоји преко милион одредница и још преко два милиона одредница о самим објектима у Кумрану на Мртвом мору и налазима свитака у пећинама код Кумрана. Нажалост, анализе које би обухватале више заједница, или типологије заједница, су веома ретке. Постоји више речника утопије и/или алтернативе (идеја, литературе, заједница), али не и енциклопедијски преглед, који би обухватао целокупну проблематику теорије и праксе алтернативних начина живота кроз простор и време.

Због ових разлога било је неопходно успоставити истраживачко-методолошки оквир, који би помогао при валоризацији и одабиру коришћеног материјала. Основно мерило је било оквир рада и подаци потребни за успостављање његове матрице, као и материјал који би унео више светла везано за поједине сегменте рада, потврђујући претпоставке рада, или поједине њихове делове.

Осим по видовима (писани, тонски, видео, интернет и др.), изворе информација можемо поделити и по тематици:

Примарни извори обухватају оригинална дела аутора алтернативних и/или утопијских идеја, од праисторије (Еп о Гилгамешу; АкенАтон; и др.), старовековних (Хесиод, *Послови и дани*; Платон, *Држава*, *Закони*, *Критија*; *Списи с Мртвог мора*;

⁸ Уместо уобичајених израза *библиографија* и/или *литература*, у раду је коришћен израз *извори коришћених информација*. Већ саме речи *библиографија* (од старогрчког τὰ βιβλία, τὰ biblía, књиге) и *литература* (од латинског *literatura/litteratura*, учити, писати, слова, у оригиналном значењу *писано словима* од латинског *litera/littera*, слова) показују да се израз односи само на писане изворе, односно да не обухвата остале врсте извора, попут видео записа, аудио записа, интернет презентација, web страница и др. Данас се већ могу срести, мада још увек ретко, изрази: *извори података*; *коришћени подаци*; *извори информација*, којима се замењују стари изрази библиографија и/или литература. У раду је усвојен израз *извори коришћених информација*, јер сматрамо да највише одговара и на прави начин замењује досадашње изразе библиографија и/или литература.

Еухемереса, *Света историја*; Плутарх, *Живот Ликурга*; и други), средњовековних (Прокопије, *Јустинијанови ратови/Готски ратови*; Ал-Фараби, *Град врлина*; Ибн Баџа, *Владавина појединца*; Ибн Туфаил, *Пут душе*; и други), ренесансних (Томас Мор, *Утопија*; Јохан Еберлин фон Гинзбург, *Земља вукова*; Франческо Патрицио, *Град среће*; Томазо Кампанела, *Град Сунца*; Јохан Валентин Андреа, *Кристианополис*, Лодовико Зуцоло, *Белићи, град среће*, и *Република Евандрија*; Френсис Бекон, *Нова Атлантида*; Џерард Винстени, *Закон слободе*; Џејмс Харингтон, *Заједница Океанија*; и други), нововековних (Томас Спенс, *Спенсонија*; Етијен-Габриел Морели, *Законик природе*; Роберт Овен, *Нови поглед на друштво, О новом моралном свету*; Шарл Фурије, *Теорија о четири принципа, Цивилизација и нови социетарни свет*; Етјен Кабе, *Пут у Икарију*; Вилијам Морис, *Вести из Нигде*; Едвард Белами, *Поглед уназад, Једнакост*; Едвард Булвер-Литон, *Врил*⁹, *снага надолазеће расе*; Клод Анри Сен-Симон, *О реорганизацији европског друштва*; и други), XX век (Јевгениј Замјатин, *Ми*; Александар Богданов Малиновски, *Црвена звезда*; Александар Московски, *Острво мудрости*; Роберт Хејнлејн, *За нас, живе*; Урсула ле Гин, *Струг раја, Без имовине*; Ернест Каленбах, *Екотопија*; Жак Атали, *Миленијум*; и други), до најновије утопије Јувал Ноа Харарија, *Човек-Бог, кратка историја сутрашњице*¹⁰, да наведемо само неке од најпознатијих.

Овде би требало сврстати и дела филозофа који се баве могућим побољшањем државне и друштвене организације, а што се често преплиће са самим утопијама, од Вилијама Голдвина, *Питања о политичкој правди*, па до Фридриха Енгелса, Карла Манхајма, Ернста Блоха и других, као и дела писана у духу научне фантастике, са отвореном или прикривеном еутопијском или дистопијском поруком, од Џонатана Свифта, *Гуливерова путовања*, Сирана де Бержерака, *Смешна историја држава и царства Месеца*, Херберта Џорџа Велса, *Модерна утопија, Људи попут Богова*, Олдуса Хакслија, *Острво, Врли нови свет, Мајмун и бит*, Карела Чапека, *РУР, Рат људи и даждевњака*, Артура Кенета Кларка, *Одисеја у свемиру*, Исака Асимова, *Пада ноћ, Роботи сањају*, Станислава Лема, *Соларис*, Реја Дагласа Бредберија, *Фаренхајт 451*, и других.

Од појединих алтернативних заједница које и данас трају, многе имају велику издавачку и видео продукцију. Овде би навели само амише (неколико издавачких кућа са великим бројем наслова), антропозофе (више издавачких кућа, од којих је једна и у Србији - *Здрав живот*, Зрењанин, са великим бројем часописа и књига), меноните, мормоне и многе друге.

У примарне изворе можемо уврстити и документарне и играле филмове чији су аутори чланови алтернативних заједница и у којима желе да забележе своје идеје и/или своја остварења, проблеме, решења, наде и размишљања. Овде имамо десетине примера, а један од најбољих је играни филм *Он је ишао кроз поља (Ни Халач В'Садот)* из 1967. године, о почецима покрета кибуца, по истоименој књизи Моше Шамира. Овде припадају и тонски и видео записи које је аутор рада забележио током боравка у разним алтернативним групама и заједницама.

Од фотографија и графичких прилога у примарне изворе се могу убројити оригиналне фотографије алтернативних група (амиши, антропозофи, давиданијанци, и други) као и фотографије алтернативних група и заједница које су начинили други аутори, укључујући и аутора рада. Од старијих графичких пролога овде би спадали Витвелов пројекат идеалне заједнице (по идејама Роберта Овена), Консидеранов

⁹ Израз *Врил*, у значењу тајне, али моћне спиритуалне силе која покреће појединце, групе или читаве народе, касније су користили многи алтернативни и утопијски покрети и појединци.

¹⁰ Yuval Noah Harari, *Homo Deus, A Brief History of Tomorrow*, књига је на хебрејском издата 2015, а преведена на енглески септембра 2016. у Великој Британији, односно фебруара 2017. у САД.

пројекат објекта фаланге, скице утопијског полуострва Синапија¹¹, као и оригиналне скице и цртежи које су радили чланови алтернативних заједница (планови насеља хутерита из 1800, план насеља рапита у Хармонију из 1810, план насеља моравијанаца/хернхутерита у Литицу и други).

Секундарне изворе чине истраживања других аутора на тему алтернативе, утопија, алтернативних заједница и њиховог сукоба са главним цивилизацијским током. То су књиге, натписи, радови са конференција, аудио и видео записи, интернет подаци и web странице других аутора о теоретичарима алтернативне и утопијске мисли, покушајима алтернативе и оствареним заједницама. Овде посебно место заузимају књиге које утопије и алтернативне заједнице посматрају као феномен, дајући њихову анализу, поделу и (бар делимично) класификацију, као и поједине енциклопедијске web странице. Најважнији део секундарних извора чине типолошке класификације, којих нажалост има веома мало. Подела алтернативних начина живота по типолошким одредницама може се наћи код појединих аутора из области социологије, политичке историје и архитектуре, мада веома ретко и оне су углавном непотпуне (анализирају најчешће само један аспект овог феномена). Овде можемо истаћи Франсоаз Шое, *Урбанизам, утопија и стварност, Једна антологија*, Мартина Мејерсона, *Утопијска традиција и планирање градова*, Луиса Мамфорда, *Прича о утопијама*, и друге¹², као и web странице Енциклопедије Британике (www.EncyclopaediaBritannica), Енциклопедије Јудаике, односно Јеврејске енциклопедије (<http://www.bjeindy.org/resources/library/access-to-encyclopedia-judaica/>; <http://www.jewishencyclopedia.com/>) и др.

Од наших аутора се издвајају Нада Лазаревић и Зорица Ђерковић-Јоксимовић. Нада Лазаревић је анализирао утопију, али не као алтернативну заједницу, већ као урбанистички феномен - идеални град. Тема је анализрана у њеној докторској дисертацији, као и у књизи *Град између емпирије и утопије* (ИИ ССО Србије, Београд, 1988.). Акцент истраживања Зорице Ђерковић-Јоксимовић је књижевна утопија, и то првенствено на енглеском језику. Свеобухватност утопије као начина размишљања дала је у својој књизи *Утопија, Алтернативна историја* (Геопоетика, Београд, 2009.).

Од визуелних записа имамо велики број документарних филмова о појединим утопијским идејама, али и о алтернативним заједницама (племенским заједницама, амишима, кибуцима, антропозофима и др.). Само о заједници Гране Давидове / Огранак Давиданијанаца (Branch Davidians) у Вакоу (Waco, Texas) и крају заједнице имамо више десетина документарних филмова (Waco – The Big Lie; Waco: A New Revelation; Waco, The Rules of Engagement; Waco - Die inszenierte Apocalypse by Pretorian; Waco, The Inside Story; Waco, The Survivors story/Discovery Channel; Waco Cult – Seconds from Disaster, и др).

Овде спадају и филозофске и социолошке критике алтернативних заједница и утопијских идеја. Јављају се још у ренесанси, а пун замах достижу током XIX и XX века, са цветањем алтернативних заједница социјал-утопијске орјентације. Међу њима су и поједини радови Карла Маркса, руских комунистичких филозофа и теоретичара, Серена Кјеркегора, као и поједини филозофи средине XX века (Блох, Манхајм, Маркузе и др.).

¹¹ Из књиге *Descripción de la Sinapia, peninsula en la tierra austral*, на шпанском језику, анонимног аутора из 1682. године

¹² Ови аутори су детаљније анализирани у овом раду у Поглављу II, одељку II - 2. *Преглед досадашњих истраживања других аутора*, где је дата и потпунија листа.

Терцијарне изворе чине књиге и записи (аудио и видео), као и интернет подаци и web странице које су о другим темама, али се дотичу и алтернативе, утопија и/или појединих алтернативних заједница. Мада нису директно о теми рада, у терцијарним изворима можемо често наћи податке који нам дају нове информације о појединим темама, појединцима или заједницама или бацају ново светло на недовољно познати проблем. Овде спада највећи број извора, како писаних, тако и аудио, видео и интернет записа. Посебно су занимљиви уметнички филмови на тему утопије и алтернативних заједница, који најчешће дају доста детаљни приказ, мада су често обојени пропагандом, било позитивном или негативном. Од старих класичних филмова то су Метрополис (*Metropolis*, 1927), Изгубљени хоризонт (*Lost Horizon*, 1937), а од новијих Фаренхајт 451 (*Fahrenheit 451*, 1966), Лутрија (Lottery, 1969 и римејк 1996 и 2007), Сведок (*Witness*, 1985), Гласник смрти (*Messenger of Death*, 1988), Ролербол (*Rollerball*, 1975 и римејк 2002), Истребљивач (*Bladerunner*, 1982), Служавкина прича (*The Handmaid's Tale*, 1990), Острво (*The Island*, 2005), Никада ме немој пустити да одем (*Never Let Me Go*, 2010) и други. Од документарних филмова овде можемо укључити критике постојећег друштва уколико нуде алтернативно решење за нове и другачије односе (за локалну заједницу, регион или за цео свет). Ту би спадали *Zeitgeist* (цела серија документарних филмова - *Zeitgeist*; *The Addendum*; *Moving forward*; *Religion*), филмови Мајкла Мура (Michael Moore - *Fahrenheit 11/9*, *Where to Invade Next*, *Capitalism: A Love Story* и др.) и други.

I - 6. Структура рада

Рад се састоји од осам делова - увода, основних објашњења, студија случаја, типологије начина живота алтернативних заједница, типологије њихових просторних облика, релационе типологије, закључка и прилога.

У **Уводу** је дата мотивација за истраживање (*spiritus movens*) и објашњење зашто је ова тема изабрана, као и истраживачки и методолошки оквир. Увод се састоји од шест одељака: Предмет и проблем истраживања, Циљеви и задаци истраживања, Полазне претпоставке, Методологија истраживања, Извори коришћених информација и Структура рада. Најважнији део Увода су Полазне претпоставке рада и Методологија. Ту су објашњени циљеви рада, поступак њиховог остварења и очекивани резултати.

Основна објашњења анализираних феномена обухватају две области: 1. Алтернативне и/или утопијске идеје, литературу, као и алтернативне групе, заједнице и покрете остварене у пракси; 2. Њихови просторни облици (архитектура, урбанизам, ентеријер и друго) и њихову везу са начином живота који је остварује. Овде су дати објашњења основних термина, преглед досадашњих истраживања других аутора и место утопије као алтернативне мисли и њени елементи.

Студије случаја су најобимнији део рада, јер оне дају материјал за потврду полазне претпоставке, као и употпуњавање теоријских основа рада практичним истраживањем. Избором студија случаја, покушано је да се обухвате, не само узроци настанка и идеолошке основе алтернативних група остварених у пракси, већ и да се покрију сви историјски периоди од праисторије до данас, као и да географска заступљеност места настанка (или садашња локација) заједница буде што шира. Свака од шест студија случаја, обухвата опис главног цивилизацијског тока на том месту у време настанка заједнице, разлоге настанка, начин настанка, правила живота у самој заједници, сличности и разлике између организације и начина живота у

посматраној алтернативној заједници и главном цивилизацијском току, успон, врхунац, разлоге опадања, и евентуални нестанак заједнице и њеног начина живота, као и опис (описну класификацију) заједнице. Просторни облици заједнице су дати кроз описе станишта (насеља) заједнице и обухватају основне урбанистичке поставке, поједине примере различитих врста објеката (стамбени, радни, пољопривредни, друштвени, религијски, школски и др.), архитектонску анализу (принципи организовања простора, градитељске технике, коришћени материјали, архитектонски детаљи, ентеријер и др.), као и упоредни приказ сличности и разлика архитектуре заједнице и архитектуре главног цивилизацијског тока у том тренутку и на том месту. Дат је и опис (описна класификација) просторних облика заједнице.

Типолошка класификација алтернативних видова живота је резултат истраживања аутора и обухвата матрицу различитих типолошких низова алтернативне и утопијске литературе, као и алтернативних група и покрета остварених у пракси. Типолошка класификација је рађена по више критеријума: по историјско-стилској подели (по времену), по простору, по обухвату, по начину настанка, по одрживости, по дужини трајања, по начину нестанка, по затворености система, по тежњама, по плановима ширења и др. Овде су дате и све предности и недостаци оваквог приступа, као и основе за разматрање другачијих врста класификација.

Типолошка класификација просторних облика (архитектуре, урбанизма, ентеријера и др.) алтернативних видова живота обухвата типолошку матрицу изграђених простора, али и идеје о могућем просторном остварењу алтернативних заједница по врстама, али и по принципима грађења (једноставност, геометричност, самодовољност, самоодрживост, екологија и др.). Типолошке класификације су рађене по више мерила и дата је основна упоредна анализа са типолошком класификацијом алтернативних начина живота.

Релациона типологија је настала упоређивањем и обједињавањем претходне две типологије, са нагласком на типовима који показују специфичности и самосвојност просторних облика алтернативних и утопијских група, заједница и покрета остварених у пракси.

Закључак обухвата не само закључке истраживања (потврда претпоставки са објашњењима и коментарима), већ и опис добијених резултата, опис тешкоћа и проблема, али и предности на које се наилазило током самог истраживања, као и предлоге и препоруке даљих трагања и истраживања. У овом поглављу су дати и одговори, размишљања и анализе аутора рада о питањима која су данас актуелна у области теме рада (*Крај утопије?* и друго).

Прилози обухватају глосар/појмовник, преглед садашњих истраживања других аутора, списак коришћених извора информација и података (књиге, часописи, каталози, зборници, интервјуи, аудио и видео материјал, интернет странице и др.), листу и изворе илустрација коришћених у раду и биографију аутора. Најважнији део прилога је **Списак литерарних утопија и алтернативних заједница**¹³, укључујући и

¹³ Списак који је дат у прилогу рада је, без обзира на све његове предности (велики број одредница, покушај интердисциплинарности, краћи описи и др.) ипак незавршен. Аутор је покушао да обједини историјске периоде и литературу свих језичких подручја (укључујући и утопијску литературу мање доступних језика, попут норвешког, данског, португалског, чешког, српског и других), као и више области утопијске мисли. Ипак, постоји још много дела и аутора који су недовољно познати, тако да аутор није могао да дође до њих, те се не налазе на списку. Посебну тешкоћу су представљале мање утопије остварене у пракси, до чијих података је било тешко, понекад и немогуће доћи (ране религијске заједнице у САД током XVI века, и покушаји остварења алтернативних заједница пре и током Кромвелове управе Енглеском), као и алтернативна и утопијска литература из времена Француске

листу филмова о алтернативним и утопијским идејама и заједницама, остварених у пракси, уз индекс идеја и појмова, са основним објашњењима и краћим описом сваке одреднице. Овај прилог не само да даје листу примарне литературе, већ и листу идеја остварених у пракси. Прилог је рађен као комбинација библиографије утопијске литературе (попут Неглија¹⁴ или Мамфорда¹⁵), али обogaћен старовековним и средњовековним утопијама, као и утопијама ван енглеског говорног подручја (француске, арапске, италијанске, немачке, скандинавске, шпанске и друге утопије), филозофским утопијама (попут Мишел Антонија¹⁶), као и идејама оствареним у пракси, укључујући и заједнице које су прерасле у масовне покрете (попут комунизма и нацизма, које и Трахир уврштава у свој *Речник*¹⁷).

револуције, социјалистичко-комунистичко-анархистичке литературе у Италији, САД и Енглеској током друге половине XIX и почетком XX века. Због немогућности детаљнијег истраживања (због недовољно времена и других ограничења), нису обухваћени XX и XXI век. Тако да, без обзира што је овај списак потпунији од библиографија Глена Неглија и Мишел Антонија, ипак остаје још места за даљи рад.

¹⁴ Negley Glenn Robert. *Utopian Literature, A Bibliography, with A Supplementary Listing of Works Influential in Utopian Thought*. Durham, NC, USA: Duke University, 1977.

¹⁵ Mumford Lewis. *The Story of utopias*. New York: Boni and Liveright, 1922.

¹⁶ Antony Michel. *Utopie: Anarchistes et Libertaires*. Paris: Ecole Alsacienne, 1995.

¹⁷ Trahair Richard. *Utopias and Utopians, An Historical Dictionary*. Abingdon, UK: Routledge, 1999.

ПОГЛАВЉЕ II

АЛТЕРНАТИВНИ НАЧИНИ ЖИВОТА

Неће нас стрепња од лудила натерати
да на пола копља спустимо заставу маште.

Андре Бретон, *Манифест надреализма*
(André Breton, 1896-1966, *Manifeste du surréalisme*, 1924.)

АЛТЕРНАТИВНИ НАЧИНИ ЖИВОТА

II - 1. Објашњења и основни коришћени термини

Поједини термини који се користе у раду, укључујући и основне појмове, имају више значења у свакодневном говору, не само у српском, већ и у већини других језика. Да би се избегле могуће нејасноће, као и ради бољег разумевања значења релевантног за рад, дата су објашњења основних, као и важнијих појмова везаних за тему рада. У овом одељку су дата објашњења само основних појмова: *типологија и тип, главни цивилизацијски ток, цивилизација, алтернативни начини размишљања и живота и утопија*. Објашњења осталих појмова и темина коришћених у раду, дата су у Поглављу VIII *Прилози*, у одељку VIII-3 *Глосар/Појмовник*.

Типологија (од грчког *τυπος*, *typos*, отисак, облик, тип, узор, лик, узорак, и *λογία* *logia*, слово, појам, разлог, наука, учење) је израз који се први пут појавио 1845. године и од тада се користи у природним (биологија и др.) и друштвеним наукама (лингвистика, археологија и др.). Постоји више дефиниција појма *типологија*, зависно од области где се користи¹⁸. Основна карактеристика типологије је међусобно груписање и упоређивање феномена које анализирамо (примера, елемената, артефаката)¹⁹.

У **археологији**, типологија је резултат класификације објеката према њиховим карактеристикама, или особинама, које укључују комбинацију видљивих, мерљивих и познатих особина²⁰.

У **лингвистици**, типологија се дефинише доста слично таксономији или класификацији. То је класификација у типове, посебно у структурне типове, феномена (примера, елемената) које анализирамо (у лингвистици се обично ради о елементима из различитих језика). Она обухвата типолошку класификацију, типолошку генерализацију и функционално-типолошки приступ (функционално-типолошка објашњења)²¹. Употребу типологије у лингвистици, као и детаљну класификацију и описе њених метода, најбоље можемо видети у радовима Александра Алексејевича Холодовича²² и Владимира Петровића Недјалкова²³.

Типологија у **биологији** означава стварање реда (организације), зависно од циља истраживања, као и од феномена које анализирамо (примера, елемената). Ова и оваква организација омогућује нам да ти елементи могу бити објашњени. Најбољи

¹⁸ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/typology>

¹⁹ Croft W. 1990, *Typology and Universals*, (pp. 6.)

²⁰ "Observable, quantifiable and inferential properties", према: Reed D. W. 2007, *Artifacts Classification: A Conceptual and Methodological Approach*, Walnut Creek, CA, USA, Left Coast Press). (navedeno према: Scarcella S. edit. 2011; Kolb C. C. Uvodni esej, pp. 7-8.).

²¹ Croft W. 1990, *Typology and Universals*, (pp. 1.)

²² Александар Алексеевич Холодович (1906-1977.), руски лингвиста, оснивач Лењинградске школе лингвистичке типологије при Институту за лингвистику Академије наука СССР-а..

²³ Владимир Петрович Недјалков (1928-2009.), *Typology of Resultative Constructions*, Leningrad, Amsterdam, руски лингвиста, члан Института за лингвистику Академије наука СССР-а Академије наука.

пример типологије у биологији је Линеов систем (*Linnean system*) по коме су организоване врсте живих бића, а који прати и систем еволуције²⁴.

Типологија се у **архитектуре и урбанизму** јавља тек током XX века и још увек није у потпуности изједначена са временском класификацијом (класификацијом објеката и других просторних облика према временској линији - по епохама појављивања). Као и у другим областима и научним дисциплинама, још увек није у потпуности нашла своје место, посебно у настави архитектуре и урбанизма. Мада се већ неколико деценија изучава као метод на већини архитектонских факултета и у Србији и у свету, ипак основни прилаз архитектури, а посебно у проучавању и едукацији историје архитектуре и урбанизма, и даље је историјско-стилска подела.

Стандардна (генерализована) дефиниција типологије би била да је то студија (анализа, класификација), која се базира на појединим типовима, односно категоријама; систем који користимо за слагање појединих елемената (садржаја) на основу њихових сличних особина у групе; односно студија како поједини елементи (ствари, појмови, појаве, облици, артефакти) могу бити подељени у одређене типове²⁵. При томе је тип следећа категорија у низу, која се користи као стандард, односно то је особина која је заједничка већем броју појединих елемената и по којој се сврставају у исту класу. Тип чини изразита и јасна сличност по којој су ти елементи и сврстани у исту класу (групу). Такође, тип представља и већи број индивидуалних елемената који су сврстани у исту групу на основу заједничке особине или квалитета²⁶.

По Енциклопедији Британици²⁷, типологија је систем класификације у групе, које се обично називају типови, чији чланови се идентификују по посебним особинама које поседују само чланови те групе, сви чланови те групе, које успостављају одређене ограничене односе међу члановима. Тип представља једну особину или квалитет, или више њих повезаних, али само оне које су битне за проблем који анализирамо.

Поједностављену дефиницију типологије можемо наћи и у Колинсовом речнику (*Collins dictionary*): Типологија је систем груписања појмова (феномена, артефаката и др.) у различите типове, посебно у природним и друштвеним наукама. Такође, то је студија типова, односа међу типовима и елементима у оквиру типа, као и особина на основу којих су ти типови формирани. Типологија је постављање појединих елемената (ствари, појмова) у класу, односно категорију истог типа, попут категоризације, класификације, сортирања и поделе. Типологија је, такође и систем како можемо поставити примере (елементе, предмете) у групе на основу њихове сличности, као и само студирање поделе примера у различите типове²⁸.

Рад посматра типологију као организацију различитих типова, који садрже појмове (примере, чланове, феномене, елементе), сличне по одређеној карактеристици. Оваква типолошка класификација је доста слична дефиницији типологије која се користи у природним наукама, посебно у биологији (типологија - типолошке класификације по појединим одредницама - поједини типови - слични елементи у оквиру једног типа).

²⁴ <https://www.britannica.com/science/typology>

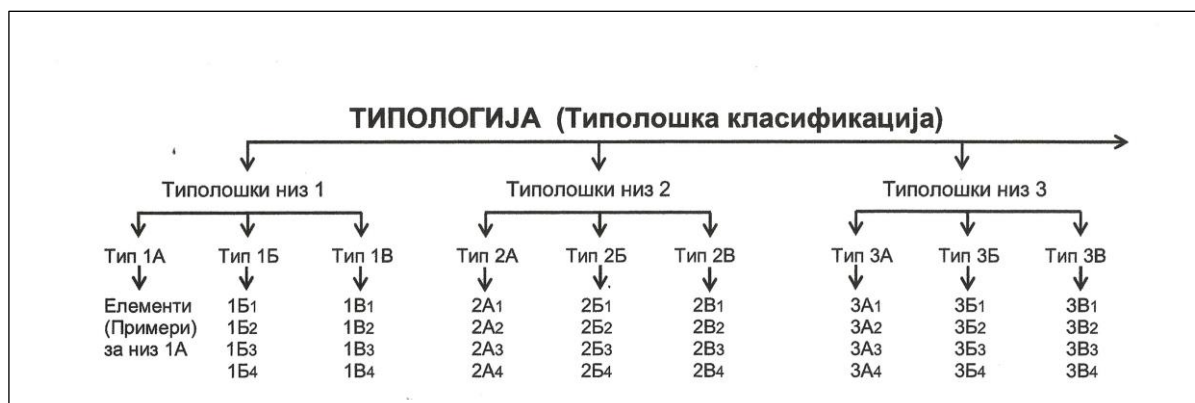
²⁵ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/typology>

²⁶ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/typology>

²⁷ <https://www.britannica.com/science/typology>

²⁸ <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/typology>

Шематски приказано, рад примењује типолошку класификацију по следећој матрици:



Сл. 1. Типологија - Шема

Наравно, број типолошких низова, као и број типова у низу и број самих елемената у сваком типу, зависе од резултата истраживања.

Главни цивилизацијски ток (често се могу наћи и изрази *глобални цивилизацијски ток*, као и *глобални начин размишљања и живота*) је актуелни и у том тренутку предоминантни начин размишљања, понашања, друштвених односа и/или организовања живота, који је широко распрострањен и прихваћен. Он укључује популарну културу и медије и по правилу се шири путем мас-медија²⁹. Првобитно значење термина се односило на главни ток (струју) реке. Први пут га је у социолошком значењу користио Томас Карлајл (Thomas Carlyle - *The Mainstream*) 1831³⁰. године, мада се реч користи још од 1586. године³¹. Сличан термин је и *Дух времена* (The *Zeitgeist* - spirit of the age, spirit of the time³²) који се остварује кроз заједничке тенденције и исти или сличан начин размишљања у уметности, науци, религији, моралним принципима и друштвеним нормама. Подразумева стил, начин размишљања, ток идеја усмерених и груписаних око истих или сличних принципа. Заједно са *Духом места* (*Genius Locī*) чини културну, социолошку, религијску, уметничку атмосферу, односно принципе размишљања и живљења (главни цивилизацијски ток) у датом тренутку на одређеном месту.

Он није сталан ни непромењив. Дефинишу га, не само друштвени и економски односи, већ и религија, степен техничког развоја, степен културног развоја, односи међу људима, традиција, целокупни начин живота и зависи од датог тренутка и места. Глобални начин живота покушава да се одржи што је могуће дуже, борећи се, не само против претходног начина размишљања и живота, већ и против свих алтернативних идеја и покрета. Поред сталне смене цивилизација, ту су и временска и просторна ограничења. Често систем који преовлађује на једном месту, на другим меридијанима није ништа друго, до маргинални алтернативни начин размишљања и живота.

Понекад одбачена идеја (религијска, друштвена, правна, и др.) постаје општеприхваћена и почиње да одређује правила живота. Цивилизације се смењују, једна наслеђује другу (понекад директно, а понекад после одређеног међу-периода),

²⁹ <https://en.wikipedia.org/wiki/Mainstream>

³⁰ Online Etymology Dictionary

³¹ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/mainstream>

³² За детаљније објашњење термина *Zeitgeist* видети: Alexander Magee, *The Hegel Dictionary*, 2010, Continuum, USA. Једно од првих употреба овог израза било је у наслову романа *О духу времена* (*Über den zeitgeist*, 1818.) немачког аутора Столберг-Столберга (Graf Friedrich Leopold zu Stolberg-Stolberg, 1750-1819.)

некада преузимајући позитивно из претходне, а некада одбацујући све старо и покушавајући да почне од нуле.

Свака цивилизација, па и главни цивилизацијски ток, у себи носи клицу, почетну идеју новог система који ће га заменити. Ове смене су логичне и еволутивне, и врло тешко је одупрети им се, или покушати на њих свесно утицати.

Термин **цивилизација**, подразумева друштвени поредак којим се унапређује стварање културе, а њу сачињавају четири елемента: економска обезбеђеност, политичка организација, моралне традиције и континуитет знања и уметности³³. У раду, да би избегли повезивање са одређеним цивилизацијама, прихватљивије је користити свеобухватне описне термине - главни цивилизацијски ток или глобални начин живота. Под овим појмом подразумева се начин понашања, размишљања и међусобни односи људи у свеопштој цивилизацијској заједници у датом тренутку и на датом месту. Реч *ток* показује сталност променљивости принципа који владају, а реч *главни* прихватање чињенице о постојању разлика између појединих култура у оквиру цивилизација. У сваком се тренутку за дато место могу доста лако и јасно извући основни принципи, правила и циљеви главног цивилизацијског тока (религиозни, морални, друштвени, организациони, економски и други).

У раду главни цивилизацијски ток и његову архитектуру користимо само при анализи алтернативних заједница и њихове архитектуре, као паралелни упоредни принцип, објект за поређење, у односу на који анализирамо, процењујемо и валоризујемо алтернативне видове живота.

Алтернативни начини размишљања и живота, покушаји стварања бољег или идеалног друштва, како теоријски, тако и они остварени у пракси, без обзира на дужину трајања, као и издвојени живот алтернативних заједница, тешко се могу подвести под један термин. Свака дефиниција сама у себи носи ограничења. Усвајање назива *Утопија*, довело би до питања који покрети и које идеје ту могу припадати, а који не, као и како дефинисати појам. Највећи проблем је налажење термина који би елиминисао искључивост и објединио све алтернативне идеје, литературу и покушаје алтернативног живота у пракси. По Енциклопедији Британици, *Утопија је идеална република, државна заједница чији становници живе у идеалним условима*. Тиме искључујемо ројалистичке или олигархијске покрете и заједнице, као и оне у делимичној или привременој диктатури. Искључујемо и заједнице које теже слободном духу занемарујући материјалне услове живота (тренутно - трпимо због бољег сутра, или стално). Овом дефиницијом нису обухваћене ни заједнице (религиозне или секуларне) које чекају Месију, Судњи дан или Последњу борбу (Армагедон) за ослобођење или остварење праведнијег друштва. Њима није циљ њихов бољи живот, већ жртвовање за бољи живот будућих генерација. Осим теоријских модела који покушавају да дају предлоге идеалне организације друштва, постоји и читав низ другачијих вредносних система. Заједничко им је да су настали као критика, потпуна негација, или жеља за побољшањем тренутно важећег глобалног начина размишљања и живота у том тренутку и на том месту. Било да се ради само о теоријским поставкама, или о идејама оствареним у пракси (без обзира на време њиховог трајања) њихов циљ је давање друге могућности, **алтернативе**. Оног тренутка када схватимо да све има алтернативу, и друштвени систем, и начин размишљања, и корпус моралних начела и принципа, и економски систем, од тренутних до општих и принципијелних, добијамо дефиницију алтернативе као контратеже главном цивилизацијском току. Зато се у раду и користи израз **алтернативни начини живота**.

³³ Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, 1995.

Утопизам и Утопија³⁴ не само да немају опште прихваћену дефиницију, већ и етимолошки сам корен речи крије противречност. Реч *Утопија* се први пут среће у наслову књиге Томаса Мора - *О најбољем уређењу државе и о новом острву Утопији*³⁵ из 1516. године, популарно познатој и само као *Утопија*. Утопија је нова реч, кованица Томаса Мора, од грчких речи *οὐ* (оу - не) и *τόπος* (топос - место), у значењу *Место које не постоји*. Под овим појмом подразумевала се идеална социјална република са заједничком својном, потпуном запосленошћу, ограниченим радним временом, хуманим условима рада, квалитетним, потпуним и бесплатним образовањем и здравством доступним свима, високим нивоом задовољења културних и спортских потреба, становањем у хигијенским зградама са доста зеленила и са општеприхваћеном подесном популационом политиком. Једном речју, заједница са хармоничним друштвеним односима³⁶.

Утопија, као идеја, књижевно дело или организована заједница, присутна је од почетка организованог људског живота. Термин је добила име по књизи Томаса Мора *Утопија*, објављеној 1516. године, у доба ренесансе. Међутим, то није био почетак утопијске мисли. Од Акенатона (1353 - 1336 ПНЕ), преко Хесиода (750 - 650 пне), Платона (427 - 347 пне), заједнице Есена (II век пре нове ере - II век наше ере), Тао Јуан-Минга (365 - 427), Абу Наср Ал -Фарабија (Alfarabius, 872 - 950) до Кристине де Пизан (1364 - 1430), било је доста литературе и покушаја у стварном животу са утопијским идејама. Томас Мор може бити заслужан за преуређење утопијске литературе (литературе о утопији/утопијама) и њихову популаризацију у Западној Европи, али не и за само стварање жанра.

Појам утопија још увек нема свеобухватну и општеприхваћену дефиницију. То увелико зависи од области анализе и ауторових преференција. Те дефиниције варирају од књижевног подцанра, преко специфичног начина размишљања, до друштвеног покрета.

У оквиру књижевне теорије, посебно на енглеском језику, широко распрострањена дефиниција у употреби је она коју је дао Дарко Слесингер, алиас Роналд Сувин:

*Утопија је вербална конструкција одређене квази-људске заједнице у којој су друштвено-политичке институције, норме и индивидуални односи организовани према савршенијем принципу него у ауторској заједници, при чему је та конструкција заснована на очућавању које проистиче из хипотезе о алтернативној историји*³⁷. (Сувин Д. 1979).

³⁴ Овде је дато само објашњење термина утопија, са карактеристичним примерима. Различити типови утопија сврстани у типолошке низове обрађени су у Поглављу V - *Типологија (Типолошка класификација) алтернативних идеја, литературе, група, заједница и покрета*, а потпунији списак утопијске литературе по временској линији дат је у Поглављу VIII *Прилози*, у одељку VIII-1. *Листа алтернативних идеја и литературе*.

³⁵ Thomae Mori, *De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia*, прво издање 1516. године на латинском језику. Код нас преведена први пут 1938. године: Б. Дамјановић, издање ОЕС, Београд. Нови превод Др Фрањо Баришић, издање Култура, Београд, 1964. године.

³⁶ По Енциклопедији Британики *Утопија је идеана заједница чији становници живе под наизглед перфектним условима* (<https://www.britannica.com/topic/utopia>). Сличну дефиницију даје и Вебстеров речник: *Место са идеалном перфектном организацијом, посебно у области закона, владавине (државне управе) и социјалне сигурности* (<https://www.merriam-webster.com/dictionary/utopia>).

³⁷ "Utopia is the verbal construction of a particular quasi-human community where socio-political institutions, norms and individual relationships are organized according to the more perfect principle than in the author's community, this construction being based on estrangement arising out of an alternative historical hypothesis." (Suvin Darko. *Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of the Literature Genre*. New Heaven and London: Yale University Press, 1979).

Недостатак ове дефиниције је да обухвата само књижевна дјела („вербална конструкција“), а не и покушаје и/или остварења у стварном животу. Такође се заснива на хипотези о алтернативној историји, која не мора увек бити примењива, посебно са идејама заснованим на „новом почетку“. Врло сличну дефиницију, такође фокусирану само на литературу, даје Лајман Тауер Сарџент:

Непостојеће друштво описано прилично детаљно и нормално лоцирано у времену и простору.

У стандардној употреби утопија се користи и како је овде дефинисано и као еквивалент за еутопију или непостојеће друштво описано прилично детаљно и нормално лоцирано у времену и простору које је аутор намеравао да савремени читалац види знатно боље од друштва у којем читалац живи (Liman T.S. 2010).

За утопијске покушаје у стварном животу, Лајман Тауер Сарџент даје посебну дефиницију, користећи израз „заједнице с намером“ (*intentional communities* - намерне, својеволјне, са предумишљајем, планиране заједнице).

Намерна заједница је група од пет или више одраслих особа и њихове деце, ако их има, који потичу из више од једне нуклеарне породице и који су одлучили да живе заједно како би побољшали своје заједничке вредности или неку другу међусобно договорену сврху (Liman T.S. 2010).

Ова дефиниција покрива неке, можда чак и већину, утопијских заједница, али не обухвата мале верске групе, нпр. неки од анабаптиста у новоорганизованим заједницама, староверци (у Руској православној цркви, староверци - староверы), нити идеје и заједнице које су почеле као утопијске, али су постале широко распрострањени друштвени или политички покрети.

Енциклопедија Британика даје дефиницију која није само ограничена само на идеје и литературу, већ обухвата и покушаје остварења у пракси, али има и негативно политичко значење:

Утопија је идеална заједница чији чланови живе под наизглед савршеним условима. Отуда су утопизам и утопизам речи које се користе живе за означавање визионарске реформе која тежи да буде немогуће идеалистичка.

Специфичност ове дефиниције је и коришћење термина комонвелт (*commonwealth*) уместо заједница (*community*). Ова два термина у енглеском језику имају слично значење, али разлика није само у нијансама. Комонвелт је заједница која се базира на заједничком материјалном уживању (*common-welth* - заједничко добро, заједничко богатство), док је комјунити група створена ради заједничког живота и где је акценат на заједништву, а не на материјалним вредностима. Ова термилошка разлика показује и разлику у приоритетима размишљања између англо-саксонске философије живота и европских вредности (не само источно-европских, већ и француских).

Тему дефинисања утопије анализира и Јохан Штефан Швајцер у својој књизи *О утопији у књигама дневника* (Schweitzer, 2007), где упоређује библијски опис идеалне јеврејске државе у Давиду и Соломону са утопијом.

По њему, појмови *утопија* и *утопијски (утопизам)* захтевају много прецизнију дефиницију од саме идентификације са појмом идеал.

Утопизам је назив за три манифестације (израз са три значења):

- 1. Књижевни род утопија*
- 2. идеологија кроз коју се посматра свет;*
- 3. Социолошки покрет који пише утопије и / или о утопијама (према: Liman Tower Sargent: The Three Faces of Utopia)*

Он налази паралелу код Паула Д. Хансона који објашњава разлику између три природе апокалипсе: књижевног рода апокалиптичне књижевности; апокалиптичног погледа на свет; и друштвеног покрета који стоји иза стварања те и такве литературе (Hanson Paul D. *Apocalypticism*, IDB Supplement, 28-34).

Постоји и велики број поетских или сатиричних дефиниција утопије и утопијских заједница, нпр:

Утопије су често само преурађене истине. (Alphonse De Lamartine, 1790 - 1869).

Не постоји ништа попут сна за стварање будућности. Данас утопија, сутра месо и крв. (Victor Hugo, 1802 - 1885).

Карту света која не укључује утопију није вредно ни погледати, јер се изоставља једина земља у коју човечанство увек упловљава. А када човечанство доплови тамо, оно гледа даље и, видећи бољу земљу, испловљава. Напредак је остварење утопија. (Oscar Wilde, 1854 - 1900).

Утопија је у истраживању посматрана и анализирана као модел или концепт који члановима неке заједнице или читавом човечанству даје могућност квалитетнијег, праведнијег и пожељнијег начина живота; који посматра и критикује свет који га окружује и даје наду у могућност стварања и остварења бољег света у том тренутку или у будућности.

Оно што већина ових дефиниција превиђа је да је *Утопија*, као и много сличних књига пре и после ње, писана у једном одређеном тренутку и на једном одређеном месту, где и када су владали одређени друштвени односи. Писана је као критика тих односа и тог система, са жељом његовог побољшања. Променом друштвених односа, већина идеја из алтернативне литературе постаје беспредметна, понекад чак и бесмислена, па и смешна, када се чита у неком другом тренутку, у неком сасвим другачијем главном цивилизацијском току. Суштина није у конкретним идејама за побољшање друштвених односа које су дате у књизи, већ у нади да алтернатива постоји, или бар да може постојати. И да то правило важи за сваки цивилизацијски ток и у сваком историјском тренутку, укључујући и овај сада и овде, у коме ми живимо.

Утопија обухвата, не само литерарне приказе (обично описе пожељних реформи и нове организације друштва које би људе учинили срећнијим³⁸), већ се често ради и о детаљним плановима за стварање таквих заједница, по којима се и покушавало остварење идеалне заједнице³⁹. Развијенији облик су утопије које осим литерарног приказа поседују и детаљно разрађену друштвену структуру будуће идеалне заједнице, укључујући и приказе просторне организације, понекад чак и детаљне архитектонске планове појединих објеката⁴⁰.

Теорјска основа свих утопија показује дух времена у коме је настала, јер утопијска литература је реакција на главни цивилизацијски ток. Отуда и разлике између њих. Платонова *Република* и Јамбулово *Острво Сунца*, првенствено су се бавили државном организацијом (стари век). Мор у Утопији заговара хуманије друштво (почетак XVI века, време хуманизма и ренесансе), Бекон и Кампанела маштају о

³⁸ Литерарне утопије чине већину и могу се наћи од праисторије до данас, и то не само у Западној Европи, већ и на Блиском Истоку, Далеком Истоку и другим деловима света.

³⁹ Књига Џејмса Харингтона, *Заједница Океана*, 1656, инспирисала је оснивање чак три северно-америчке колоније на утопијским принципима (Каролина 1670, Пенсилванија 1681 и Џорџија 1733.); Књига Етијена Кабеа *Пут у Икарију*, 1842, инспирисала је оснивање више заједница у Илиноису, Мисурију, Ајови и Калифорнији.

⁴⁰ Шарл Фурије у књигама *Теорија четири покрета*, 1808, и *Цивилизација и нови социјетарни свет*, 1829, даје теоријску основу и детаље, укључујући и архитектонске цртеже, по којима је само између 1841. и 1859 организовано 28 заједница широм територије САД.

напретку који може донети наука (XVII век, време рационализма). XVIII и XIX су време писања литерарних утопија које би се требале остварити у пракси, као и почетни покушаји остварења, док XX век представља превласт идеја комунизма и социјализма над свим другим утопијским идејама, осим можда над модернизмом. XXI век је време пост-модернизма, уз наставак модернистичког глобализма са јаким нагласком на цинизам и дистопију, уз страховиту пропаганду главног тока да нема алтернативе и да утопија није могућа.

Утопија већ самим својим називом, етимолошки, пореклом речи, као и значењем које нам намећу мас-медији главног цивилизацијског тока, показује како глобални начин мишљења и живота (главни цивилизацијски ток) посматра утопијске (алтернативне) идеје и заједнице, још од појаве првих утопија⁴¹. За њих је то само маштовита пројекција, сулуда увереност у могућност немогућег, било да се ради о теоријском трактату или покушају практичног успостављања идеалног људског друштва, за њих су то покушај и жеља унапред осуђени на неуспех. Толико лепо да само по себи уверава људе у немогућност и неодрживост, у неуспех⁴². И то је вероватно главна разлика између алтернативе (алтернативних идеја, литературе, појединаца, заједница) и главног цивилизацијског тока. И једни и други прихватају да је утопија место које не постоји, али док за представнике алтернативне мисли то је место које се треба (или мора) изградити, за представнике главног тока то је непостојеће и немогуће место, а и сама идеја је унапред осуђена на неуспех.

По приступу проблему побољшања друштвених односа, утопије можемо поделити на еутопије⁴³ које су позитивне, нуде решење и виде пут ка побољшању друштва, и дистопије⁴⁴ које углавном негативно приказују садашњост и/или будућност и које остављају мало наде за бољу сутрашњицу. Заједничко им је да се ради о опису места које не само да не постоји, већ и има одређено значење, пожељну (или нежељену) организацију друштва и државе. При томе еутопије представљају идеализовано друштво, много боље од постојећег главног цивилизацијског тока у то време и на том месту, које поседује пожељну и готово перфектну организацију управљања, законе, економију, државну управу, и које се најчешће базира на потпуној једнакости грађана. Мада се ради о различитим појмовима, у колоквијалном језику термини утопија и еутопија се често погрешно идентификују.

Дистопија се јавља тек током XVII века, и то у свом релативно благом облику⁴⁵, да би врхунац достигла током XIX и XX века⁴⁶. Данас паралелно са идеалистичком утопијом цвета и негативна утопија (дистопија, црна утопија, контра утопија). Имамо примере да исти аутор даје приказ идеалног друштва, а затим у једној од својих следећих књига и његову супротност, црну будућност света (Олдус Хаксли - *Острво и Врли нови свет*⁴⁷). Данас је, за разлику од ранијих периода, више дистопије него еутопије, а разлоге за то можемо тражити на више места. Можда што је лакше

⁴¹ Осим претходно наведених дефиниција утопије, заједно са њима стоје и *измишљено и/или далеко место*, као и *непрактична/неостварива шема за унапређење социјално живота* (<https://www.merriam-webster.com/dictionary/utopia>); односно *Утопија и утопизам означавају визионарске реформе које нагињу немогућем* (<https://www.britannica.com/topic/utopia>).

⁴² Италијанска изрека: *Se non e vero, e ben trovato* - Ако и није истинито (тачно), бар је лепо.

⁴³ Еутопија, од старогрчких речи εὖ (еу - добро) и τόπος (топос - место), у значењу добро место, односно идеално место, или место добро за живот.

⁴⁴ Дистопија, од старогрчких речи δψσ (дис - лоше) и τόπος (топос - место), у значењу лоше место, односно место лоше за живот.

⁴⁵ *Гуливерова путовања*, Џонатана Свифта из 1726. године можемо сматрати првом дистопијом, мада је ова класификација под знаком питања.

⁴⁶ Од *Боравка у граду Мешања*, Оливера Болокитена из 1835. године, преко Жила Верна, Самјуела Батлера, Едварда Балвер-Литона, Едварда Беламија, Херберта Џорџа Велса, а у XX веку Карела Чапека, Џорџа Орвела, Олдуза Хакслија, Реја Бредберија, Исака Асимова, Артура Кенета Кларка, па све до данашњице и Џејмса Даснера, Џоса Вара, Сузане Колинс, Линде Хоули и Димитриса Лиакоса.

⁴⁷ Aldous Huxley – *Island*, и *Brave New World*

замишљати шта све може поћи по злу, него смишљати један нови комплексни лепши исправљени, а могући начин живота. Можда што је лакше жалити, или жалити се, него покушати дати решење за све проблеме организације друштва. Јер тешко да се заиста ради о узалудном покушају стварања немогућег, како то тврде представници главног цивилизацијског тока.

Осим књижевне утопије, постоје и философске утопије. Овај жанр је био релативно популаран током касне ренесансе, а свој процват доживљава током XVII века и присутан је до данас. Ова литература је директни наставак идеја античких философа, посебно из старе Грчке, и покушава да оствари реално побољшање друштвене и државне организације, критикујући постојећи систем и нудећи правце развоја који би водили ка боље организованог и успешнијог друштвеног заједници. Социјал-утописти су током XIX почели да размишљају на овај начин, да би наставили социјал-анархисти, од Прудона⁴⁸, Бакуњина⁴⁹ и Кропоткина⁵⁰, до философа XX века, Ернста Блоха⁵¹, Карла Манхајма⁵² и Роберта Нозика⁵³.

У раду утопију посматрамо као модел (концепт) који би требало да члановима заједнице, или целом човечанству, омогући добар, квалитетан, праведан и пожељан живот, уз јасна вредносна опредељења, ангажованост, свест о утицају друштвено-економске организације на квалитет живота. За разлику од дистопије, утопија (или тачније речено еутопија), посматра и критикује свет који је окружује, али и поседује и нуди наду у могућност остварења бољег света⁵⁴. Проблем утопијског концепта је што он настаје као критика и контра-теза постојећег модела (главног цивилизацијског тока) у том тренутку и на том месту, тако да не нуди одговоре и решења који би били универзални и вечни, већ је ограничен својим тренутним временским и просторним границама. Овај проблем доводи до релативизације саме идеје (уколико се ради о теоријским радовима), односно до гашења заједнице када дође до промене спољних околности, односно до еволуције главног цивилизацијског тока који је окружује. Решење може бити у прилагођавању, чиме се остварује продужетак трајања, али се и губи суштина идеје, док се и сама идеја и њени полазни принципи не угасе⁵⁵. На питање, да ли несавршеност концепта доводи до њиховог гашења, или је одустајање од основних принципа цена опстанка и могуће победе, да ли је можда главни цивилизацијски ток у праву када тврди да је утопија место које не само да не постоји већ никада неће ни постојати, овај рад не даје одговор јер то превазилази његове оквире. Разлика између критичких утопијских концепата и остварених алтернативних заједница (без обзира колико дуго трајали - кратко, пар година, само једну генерацију,

⁴⁸ Pierre-Joseph Proudhon, *What is Property?* (1840), *Das Elend der Philosophie* (1847) и друга дела.

⁴⁹ Михајл Александрович Бакуњин, *Народно дело* (1862), *Немачко-Кнутска империја и социјална револуција* (1871), *Државност и анархија* (1873).

⁵⁰ Пётр Алексеевич Кропоткин, *Освајање хлеба* (1892), *Поља, фабрике и радионице* (1912), *Анархизам и морал* (издање на српском 1984).

⁵¹ Ernst Bloch – *Опроштај од утопије? (Abschied von der Utopie?)* (1980), *Природно право и људско достојанство*

⁵² Karl Mannheim – *Идеологија и утопија (Ideologie und Utopie)* (1978)

⁵³ Robert Nozick – *Anarchy, State and utopia* (1974)

⁵⁴ Упоредити са Лазаревић Нада, *Град између емпирије и утопије* (пп. 11, и пп 27.) где је дата наизглед слична, али суштински различита дефиниција утопије.

⁵⁵ Најбољи пример за ову тезу је заједница хришћана која се од мале групе из Јудеје уздигла до једне од водећих светских религија и постала главни цивилизацијски ток који траје већ два миленијума. Ако анализирамо основне принципе раних хришћана (заједница љубави и мира, непостојање приватне својине, целибат, живот у малим заједницама, заједнички оброци, непостојање свештенства, непостојање црквених објеката и друго) и упоредимо са каснијим (од средњовековних до данашњих) црквеним организацијама (црквеним, државним и друштвеним) видимо да се идеја проширила, завладала и постала главни цивилизацијски ток, али да ни један од првобитних принципа хришћанске заједнице није преживео.

више генерација, или чак више векова или миленијума), је у томе што у теоријским радовима аутори критикују постојећи систем и дају правце могућег развоја, али најчешће не улазе у детаље организације друштва, посебно не у његову просторну организацију.

Утопија има своје место у историји, литератури, социологији, а пре свега у самом развоју друштва и у мислима људи. Она је људима потребна, јер даје наду у нешто боље и лепше. Своју књигу о утопијама, Луис Мамфорд почиње цитирајући Оскара Вајлда:

„Мапа света на којој нема утопије није вредна ни погледа⁵⁶.“

Ипак, најједноставнију и најлепшу, а можда и најтачнију дефиницију идеалисте утописте дао је Виктор Иго, на поетски начин:

„Песник у данима неправде,
Долази да огласи лепше дане;
Он је борац за утопије,
Стоји ту, али упире очи даље.“

⁵⁶ Mumford Lewis, 1922, *The Story of Utopias*: “A map of the World that does not include Utopia is worth even glancing at...”, цитат је преузет из књиге Оскара Вајлда, *Душа човека у социјализму*, 1891, а цела реченица гласи: „Мапа света на којој нема утопија није вредна ни да је погледамо, јер је изоставила земљу где људски род увек пристаје“ (*A map of the World that does not include Utopia is worth even glancing at, for it leaves out the one country at which humanity is always landing*).

II - 2. Место и елементи утопије као алтернативне мисли

Утопија и литература

На више универзитета широм света (САД, Велика Британија, Португал, Ирска, Пољска, Италија, Француска и други, па и код нас на Универзитету у Новом Саду) утопија се изучава као предмет у оквиру књижевности, посебно у оквиру књижевности на енглеском језику. Тиме се не само искључују утопије на другим језицима⁵⁷, посебно оне које нису преведене на енглески или ти преводи нису добили довољно пажње у стручној и академској јавности, већ се и умањује значај утопијских идеја и саме утопије као феномена. Смештањем у литературу, између жанрова фантастике, фантазије и научне фантастике, ову литературу сводимо само на лепу причу. Не спорећи да утопија има и ту компоненту⁵⁸, ипак су оне много више од лепе приче. Потцењујемо и заборављамо њену суштину - жељу и покушај промене друштва, тражења, промишљања и нуђења алтернативе и нових друштвених односа. Оне су покушај стварања новог и бољег света. Због романа Емили Бронте нико неће напустити дом и кренути да промени свет, било на барикадама или у некој далекој земљи. Али због Беламијевог *Погледа уназад*, Морелијевог *Законика природе*, Марксовог *Комунистичком манифеста* или Кабеове *Икарије*, многи су то урадили. И ту долазимо до разлике између утопија и литературе. Утопије настају у једном тренутку и на одређеном месту као реакција на те (и само те, стриктно одређене) друштвене односе. И не само као реакција, већ више као одговор, као понуђено решење како их превладати, како створити бољи и лепши, праведнији и срећнији свет. Оне су лампа у руци визионара, светлост која обасјава нови и неистражени пут, позив верујућима да крену и да остваре боље и срећније друштво, и то не само за себе већ и за своју децу и цело човечанство.

Утопија и град

Такође није потпуно тачно ни мишљење да „Утопије су углавном урбаног карактера: оне настају у граду и своју визију опет смештају у оквир града.“⁵⁹ Чак велика већина утопијске литературе говори о друштвеним односима као својој главној теми. Уколико је друштво организовано на прави начин (прави начин за тај тренутак и на том месту) друштво може живети у граду, или рурално, или као низ појединачних породица⁶⁰. Град као место и организациона структура јесте битан, али није тема која

⁵⁷ Овде мислимо на књиге писане не само на италијанском, француском, немачком, латинском, већ и ткз. малим језицима, данском, шведском, норвешком, руском, чешком, пољском, словачком, шпанском, португалском, румунском, па и на српском.

⁵⁸ Као младић, не би ли побољшао своју финансијску ситуацију, будући политичар, државник и председник Владе Велике Британије, Бенџамин Д'Израели се бавио писањем романа. Међу више књига просечног (или чак испод просечног) квалитета, налазе се и две утопије: *Путовање капетана Попанила* (*The voyage of Captain Popanilla*, 1828.) и једна од првих ухронија (алтернативна историја) *Чудесна прича о Алроју* (*The Wondrous Tale of Alroy*, 1833.).

⁵⁹ Лазаревић Нада, *Град између емпирије и утопије*, 1988, пп 27.

⁶⁰ Кибуци као заједница су успешни. И они који се баве пољопривредом, и они који се баве занатима, и они који се баве мањом индустријом. Такође, успешни су и они издвојени у пустињи, они у плодној земљи уз Галилејско језеро, али и они у предграђима великих градова. Они само доказују да је суштину у одређеним друштвеним односима који су одговор (прави и успешни одговор) на друштвене односе главног цивилизацијског тока на датом месту у једно одређено време. Променом тих спољних односа, што временом неминовно долази, и сама заједница мора или да се мења и прилагођава, или нестаје, јер њено решење престаје да буде прави одговор.

води утопије. Да би живот био организован на алтернативни начин (да је тај начин бољи од постојећег, то се подразумева), на начин ван главног цивилизацијског тока у том времену и на том месту, а често и као његова потпуна супротност, потребна је узејамност и прожимање, интеракцијска присутност идеје о алтернативној друштвеној организацији и идеје о алтернативној урбаној и архитектонској организацији. Негирање било којег од ова два основна елемента утопије, или сматрање да један од њих има предност над другим, је не само погрешно, већ и негира саму бит утопије.

Утопија и архитектура

Код анализирања архитектуре и утопије постоји велика разлика између архитектуре која прати утопијске идеје, архитектуре која је равноправна компонента другим елементима решења проблема и архитектуре која је решење утопијског (друштвеног) проблема. Разлика је суштинска. Није исто промишљати архитектуру која треба да у потпуности одговара и пружи заштиту новој заједници, или архитектуру која је сама по себи решење (вртни градови, мегаполиси, град-пут, град испод воде). А имамо примере сва ова три типа укључивања архитектуре у утопију.

При томе треба водити рачуна и шта сматрамо утопијом. Често нове идеје, од којих многе буду прихваћене и у пракси примењене, и нису друго до утопија у тренутку када су се појавиле. Многи су сматрали, па и означавали Корбизијеа или Миса ван дер Роа за утописте. А њихове идеје су релативно лако и једноставно биле прихваћене и постале део, или чак предводници, главног цивилизацијског тока у архитектури њиховог доба. Да ли су тиме прешли у историју и/или историју архитектуре и престали бити утопија? Само питање није тако једнозначно. Ако пређемо на ниво остваривости, отварају се нове дилеме. Њихове идеје данас сматрамо промашенима. Али зар и много других утопијских идеја данас не сматрамо промашеним? Где је граница између предводника нових идеја и утопија?

Француски проучавалац утопија Мишел Антони (Michel Antony) у својој библиографији Важнији утопијски радови (*Principales oeuvres utopiques*) која садржи 1850 дела од праисторије до 2002. године, наводи више теоретичара архитектуре као утописте.

- Vitruvije, Маркус Полио, *Десет књига о архитектури* (Marcus Vitruvius Pollio, *De architectura libri decem*, под бројем 41. у библиографији Мишела Антонија);
- Филарети, Антонио Averlino, *Трактат о архитектури* (Averlino, Antonio di Petro, *Il Filareti, Trattato d'architettura*, 1464, под бројем 81.);
- Алберти, Леон Батиста, *О грађењу* (Alberti Leon Battista, *De re aedificatoria*, 1485, под бројем 82);
- Мартини, Франческо, *Трактат о цивилној и војној архитектури* (Martini Francesco di Giorgio, *Trattato di architettura civile e militare*, 1495, под бројем 85.);
- Скамози, Вићенцо, *Идеја о универзалној архитектури* (Scamozzi Vincenzo, *L'idea della architettura universal*, 1615, под бројем 140);
- Леду, Клод Никола, *Архитектура, везано за уметност, обичаје и законодавство* (*L'architecture considérée sous le rapport de l'art, des moeurs, de la legislation*, 1804, под бројем 556.);
- Силк, Џејмс Бакингам, *План за модерни град* (Buckingham James Silk, *National evils and practical remedies, with a plan for a model town*, 1849, под бројем 707.) и други.

Овде нису укључене утопије које имају и архитектонску компоненту која није преовлађујућа, као ни утопије о идеалним градовима (*Утопија, Срећно острво, Острво Сунца, Кристианополис* и друге).

Три компоненте утопије

Утопија има своју литерарну компоненту, своју социјалну компоненту и своју физичку компоненту.

Литерарна компонента није само књига⁶¹, роман, било да је еутопија, дистопија, ухронија, хронотопија ... Често имамо алтернативне заједнице које су организоване само на усменом договору, на идеји. Некада литерарни предлогак прати идеју и акцију, остварење те идеје, и у писаној форми долази тек после ње. А понекад се чак и не појави у писаној форми. Али идеја, као низ аргумената, предлога и правила, увек постоји. Од Акнатона до елеустињских мистерија, од витезова Храма⁶² до Џозефа Смита⁶³. Да ли ће постојати и литерарни елемент утопије, и у којој форми, то зависи од планова аутора идеје, као и од тренутне ситуације. Утопије настају као реакција на постојеће друштвене односе, али постоји разлика у даљим жељама и плановима аутора утопијске идеје. Ако је намера само критика постојећег стања, уз наду да ће захваљујући сагледавању грешака доћи до појединих друштвених реформи, утопија мора у писаној форми видети светлост дана, јер мора се указати на те грешке. Уколико је намера аутора да изазове социјални бунт против одређеног друштвеног система, утопија мора доћи до што више људи, до маса. Али ако аутор жели да покрене мању групу људи која би својим примером, својим животом, показали алтернативни пут, сам литерарни опис идеје није толико битан, бар не у прво време. У оваквим случајевима тек по успостављању новог система јавља се потреба за кодирањем договорених и/или остварених односа. Такође није битан ни начин критике постојећег. Литерарни приказ идеје може бити директна критика постојећег, критика постојећег са предлогом решења, суптилан уметнички приказ стања са акцентом на проблем који се жели нагласити или у некој другој сличној форми. Може бити и приказ будућности, било идеализована слика до које би довела примена идеје утопије, или негативна, често апокалиптична слика будућности која нас чека ако стање остане непромењено, односно уколико не дође до предложених промена.

Друштвена компонента је суштина сваке утопије и из ње произилази све друго. Утопија и настаје као критика, директна или индиректна, постојећег стања у друштву у том тренутку и на том месту. Она је критика целокупног комплекса друштвених односа или само једне његове компоненте - питање републике или монархије, питање тренутних друштвено-економских односа, ослобађање робова, права жена, форма и садржај устава, и друго. Настаје као жеља за бољим, за променом која би донела боље друштво и више среће људима. Сама чињеница да друштвени односи у којима живимо нису једини, апсолутни, нити непромењиви, даје наду да алтернатива постоји, да се ти односи могу променити на боље. Који аспект друштвених односа се жели променити и у ком правцу, то зависи од саме идеје, али и од места и времена где се та алтернативна или утопијска идеја јавља.

Физичка компонента утопије је физички вид, облик остварења утопије у пракси. Ово се најчешће односи на архитектуру, мада некада могу постојати и други физички појавни облици. Готово све алтернативне и утопијске заједнице које су се оствариле у пракси, или су бар покушале да се остваре, користиле су архитектонске облике који су се у мањој или већој мери разликовали од оних које је у том тренутку и на том месту користио главни цивилизацијски ток. Било да се радило о новим објектима или стандардним постојећим објектима који би били прилагођени новим условима и новим функцијама. Када се ради о новим објектима специфичност није само у самим објектима, већ такође и у њиховој организацији, поставци на терену, начину

⁶¹ Занимљиво је да се међу члановима заједница свети текстови, правилници (ордунг), уставни заједнице, или било која друга писана правила понашања, најчешће називају само КЊИГА, без даљих и детаљнијих одредница (Biblion-Biblia, Куран света књига, Црвена књижица песама Мао Це Дунга и друго).

⁶² Витезови Темплари.

⁶³ Оснивач религије мормона.

коришћења и другом. Урбанистичка поставка, као и сама архитектура објеката, зависи од друштвене организације заједнице, која се не само у детаљима већ и у основној поставци разликује од друштвене организације главног цивилизацијског тока у том тренутку и на том месту.

Утопија и време

Утопија као идеја, мисао о бољем, није стална. Она зависи од места настанка, али још више од времена у коме је промишљана. Утопија је одговор на тренутне друштвене односе са којима се сусреће аутор, тако да он само даје одговор. Зато поједине утопије данас делују нелогично, наивно, чак помало смешно. И то није због утопија, већ због посматрача, онога који чита ту идеју и њену разраду. Како нам само страно звуче идеје да ће друштво бити не само боље, већ ће постати идеално, ако они који имају коње буду укључени у управљање државом. А посебно ако се деца буду одузимала од родитеља одмах по рођењу и васпитавала у издвојеним објектима, јер би то било најбоље и за родитеље, али и за ту децу. Или ако седам паметних људи, уместо двојице (краља и свештеника) буде управљало државом. А да не причамо о свеопштој срећи која ће настати међу становништвом града ако би зид око града био широк девет или дванаест лаката и постављен у облику звезде (коју осим птица нико не би могао видети). Свет ће постати боље место ако свештеник приликом крштења буде стајао поред, а не испред онога који се крсти, и ако тај који се крсти буде имао бар двадесет година. Не разумемо, јер то су одговори на питања која су некада била не само битна, већ и од суштинског значаја, али нама и данас нису битна. Ми данас, сада и овде, тражимо одговоре на нека друга питања.

И то је суштина утопије. Тражење алтернативних одговора на тренутна питања. Наши одговори би исто тако збуњивали и изгледали смешни Платону, Мору или Морелију. Јер би то били наши одговори на наша питања.

Утопије наде

Међу утопијама, али и код теоретичара који истражују и анализирају утопију или поједине њене аспекте, тема идиличних утопија је неоправдано занемарена. Овде се не ради о аркадијама, пасторалним утопијама, већ о идиличном решавању утопијског проблема (реформе друштвених односа и остварења идеалног, или бар друштва које је много боље од постојећег. Ради се о утопијама наде - нада да ће доћи до промене самим током ствари, уз наше минимално учешће, или чак и без њега. Ово би се остварило уз помоћ неочекиване промене која се дешава својим следом догађаја, попут *деус екс махина* (*Deus ex machina*). Најбољи пример за ово су технолошке утопије (уколико не садрже неке друге елементе и аспекте утопија), мада овај тип може бити везан и за промену климе, промену земљишта и друго. Ове утопије описују свет који је (који би, односно који би могао) постао бољи већ самим масовним увођењем машина у пољопривреду, или где електрична енергија (или неки нови вид јефтине и лако преносиве и употребљиве енергије - гравитациона, антигравитациона, левитациона, врил, или нека друга) замењује људски рад, тако да ће људи имати више времена за себе, породицу, одмор, уметност. Овде идеално друштво настаје само по себи решавањем (односно дешавањем) једног или више спољних фактора.

Овај тип утопије је веома занимљив за анализу као парадигма занемаривања суштине проблема. Наиме свако друштво, свака друштвена организација, могла би бити идеална да су људи идеални, што нажалост није случај. Тако да и решавање једног проблема (енергија, слободно време) не решава друштвени проблем нити може створити идеално друштво. Утопизам је процес који се одвија паралелно са постојањем друштвене организације главног цивилизацијског тока, који га прати и који даје тренутне одговоре на тренутне проблеме и тренутна алтернативна решења за тренутну ситуацију.

II - 3. Преглед досадашњих истраживања других аутора

Алтернативне идеје, заједнице и покрети су озбиљна и захвална тема за истраживање, али и доста захтевна. Од поставке основне хипотезе до извођења закључка, постоји више предуслова за успешно истраживање, као и проблема које треба решити пре почетка и током истраживања.

Ова истраживања, пошто су интердисциплинарна, захтевају познавање више научних области, али и дају резултате који су не само препознатљиви, већ и могу имати велики утицај.

При истраживањима ове области, проблем је не само вишеслојност и интердисциплинарност тематике која обухвата литературу, политику, економију, социологију, психологију, историју, уметност, гео-политику, више других наука и научних области, већ и то што је постојећа литература језички неуједначена - највећи део је на енглеском језику, али и на немачком, шпанском, француском, италијанском, руском, латинском, грчком и другим језицима

Такође, ове теме привлаче истраживаче слободног духа, неконформисте, људе спремне да изнесу своје мишљење, да се супроставе преовлађујућем и општеприхваћеном, спремне да кажу шта виде, без обзира на отпор и могуће реакције главног цивилизацијског тока.

Нажалост, ретка је област као што су алтернативне идеје, литература, групе, заједнице и покрети (и утопије у оквиру тога), о којој је толико писано, а да нема потпуног енциклопедијског приказа. За овакву ситуацију, где постоје милиони одредница, а без системског приказа и детаљне енциклопедијске класификације, можемо користити термин *апсурд литературе*. За сваку поједину заједницу, или групу сличних заједница или идеја, имамо бројну литературу (рецимо, само за појам *утопија* на интернету имамо 86.200.000 одредница), али када тражимо класификације или приказе више сличних или различитих група заједно, долазимо до минималног броја или их и не налазимо. Већина антологија алтернативе и утопија, а то је толика већина да можемо рећи и готово све, посматра само један појавни вид алтернативних идеја - само литерарне утопије, или само алтернативне заједнице, социјалистичке идеје, социјалистичке заједнице и др.

Код већине постојећих истраживања јавља се не само недостатак повезаности време-идеја-остварење, већ и недовољно разумевање корена и суштине алтернативе као и различитог начина размишљања људи у главном цивилизацијском току од оних у алтернативним заједницама. Огромна већина истраживача и аналитичара овај феномен посматра кроз свој тренутак и начин размишљања. Овакав приступ, не само да не доводи до жељених резултата, већ може одвести истраживање у погрешном смеру. Колико год је Платону срећа народа била циљ, он као антитезу полису не анализира социјалистичку заједницу, нити еколошку утопију; Кампанела даје своје идеје како се може поправити тадашња друштвена организација, али није позивао на револуцију нити је анализирао феминистичку алтернативу. Жеља за праведнијом друштвеном организацијом је вечна и није везана ни за религиозне, ни за политичке, ни за социјалистичке идеје и покрете. Начин размишљања о друштву срећних се мења од периода до периода, али основни циљ је вечит и непромењив - живот људи у добро организованом друштву, где владају правда и благодатање, па звало се то Острво блажених, рајски врт, утопија или комунизам.

Овде, у овод делу рада, нећемо анализирати литературу која се бави појединачним аспектима једне идеје или појединим књигама (само на интернету за књигу Томаса Мора *Утопија* имамо 1.680.000.000 одредница које су о њој или повезане са њом), већ само опште, енциклопедијске антологије алтернативних и утопијских идеја, књига, група, заједница и покрета.

Антологије и библиографије, као вид књижевности, познате су још од старог доба (један од најстаријих примера је Диодор са Сицилије и његова *Општа историја / Bibliotheca Historica*, из 60-30. године ПНЕ). Од почетака књижевности до краја просветитељства (ска. 1800. године) алтернатива и утопија нису посматране као посебна област било у књижевности, било у науци о друштву. Антологије и библиографије књига о алтернативи и утопијама, другим облицима размишљања, алтернативним заједницама, почињу да се јављају тек од средине XIX века и то у САД, али су анализирани само заједнице које су осниване и живе, и то углавном само локално, у северном делу САД.

Средином XIX века **Мекдоналд** (A. J. MacDonald) сакупљао је грађу о алтернативним заједницама у САД. Успео је да прикупи огромну грађу о 69 заједница које је лично посетио и анализирао кроз разговоре са оснивачима и члановима заједница, као и кроз своје личне опсервације, скице и закључке. Почео је са писањем, али оболева од колере и умире⁶⁴, не завршивши своју књигу. Његов материјал је делимично користио Џон Хемфри Нојс у својој књизи *Историја америчког социјализма*, где наводи да му је Мекдоналд био инспирација и извор података. Касније је Нојс пронашао и прикупио сав материјал који је Мекдоналд сакупио, укључујући и скице и цртеже, и завештао га библиотеци Универзитета Јел у Њу Хевену, Конектикат (Yale University Library, New Haven, Connecticut).

Једна од првих књига о алтернативним заједницама са покушајем свеопштег приказа и основне класификације, је књига **Џона Хемфрија Нојса *Историја америчког социјализма*** (John Humphrey Noyes, *History of American Socialisms*, J. B. Lippincott & Co, 1870.⁶⁵). Занимљиво је да је аутор књиге и оснивач заједнице Онеида, а поред философије, друштвене и економске организације, обичаја, историјата своје заједнице (перфекционисти Онеиде), даје и приказе Оенових заједница (заједнице Нова Хармонија, Жути извори, Нашоба и седам малих заједница: Кооперативна заједница, Заједница Франклин, Заједница Плавих извора, Заједница Форествил, Заједница Харвестру, Коксаки заједница и Заједница Кеңдел), Фуријеових заједница (заједнице претече фуријеизма: унитаристи на Брук фарми, заједнице универзалиста у Хоупдејлу, Норт Хемптон заједнице, Заједнице Скејнетлс; као и фаланге фуријериста: фаланге Силванија, Кларксон фаланге, Содус Беј фаланге, Заједнице Марлборо, Трамбал фаланге, Охајо фаланге, Клермон фаланге, Интеграл фаланге, Алфаделфија фаланге, Висконсин фаланге, Северно-америчка фаланге и других); религиозних заједница (Ефрата колоније, заједница шејкера/квекера, заједница раписта, Зоар заједнице, заједнице Сноубург, заједнице инспирациониста у Ебenezеру, заједнице Бишоп Хил) и других независних заједница (спиритуалисти, заједница Броктон, Онеида и друге). Нојс даје, не само приказ заједнице, већ и описује сваку од њих - настанак, теоријске основе, друштвену организацију, економски систем заједнице, односе у породици, васпитање и образовање, религијска учења, обичаје, посебности и специфичности, као и разлоге гашења код оних које су престале да постоје. У закључку књиге даје своју поделу социјализма на дедуктивни и индуктивни.

Историја заједница коју није писао члан неке од њих, већ објективни посматрач са стране, је књига **Чарлса Нордхофа *Комунистичке заједнице у САД*** (Charles Nordhoff, *The Communist Societies of the United States; From personal visit and observation*, Hurper and Brothers Publishers, New York, 1875.). Нордхоф даје приказ

⁶⁴ Година смрти Мекдоналда није позната, али је то највероватније било 1854. године после његове последње посете заједници Онеида.

⁶⁵ У литератури се може наћи и 1869. година као година првог издања (упоредити са Google.books и др.), али аутор овог рада није успео да дође до тог издања (ако постоји), већ само до Липинкотовог (Филаделфија) из 1870. као најстаријег.

више заједница кроз њихову друштвену организацију, религиозна веровања, обичаје, бројност, економску развијеност и тренутно стање. Анализира хармонисте/економисте, заједницу зоарита, заједнице шејкера, заједницу Амана, заједнице Онеида, Бетел Аурора, заједнице икаријанаца, заједнице у Бишоп Хилу, Кедар Вејлу, заједницу Социјалне слободе (*Social Freedom Community*), као и три заједнице које се нису базирале на заједничкој својини - Анахејм у Калифорнији, Вајнленд у Њу Џерзију и Силквил Прериа Хоум у Канзасу. Мада се књига делимично преклапа са Нојесовом по већини заједница које анализира, разликује се не само у појединим заједницама, већ и по самом приступу проблематици. Попут Мекдоналда, и Нордхоф је писао на основу личног искуства током времена проведеног у појединим заједницама. Код сваке заједнице анализира пословну администрацију и организацију рада које сматра најбитнијим елементом алтернативне заједнице, друштвену организацију, обичаје, религијска правила, свакодневни живот, али и литературу (најчешће су то списи оснивача заједнице) по чијим је идејама заједница створена и живи. На крају, уз закључак, даје и упоредну анализу посматраних заједница, као и изванредну библиографију која обухвата литературу о алтернативним заједницама XIX века у САД. Књига садржи и графике (руком рађене цртеже) објеката заједница који показују разноврсност архитектонских облика, како међу заједницама, тако и у оквиру појединих заједница, као и мапу географској положаја и распореда алтернативних заједница у оквиру САД.

Мориц Кауфман у својој књизи **Утопије, Шеме социјалног унапређења, од Мора до Маркса** (Moritz Kaufmann, *Utopias; or Schemes of Social Improvement, from Sir Thomas More to Karl Marx*, London, 1879.) даје приказ алтернативних и утопијских идеја и литературе од ренесансе до свог доба (друга половина XIX века). Анализира Мора, Бекона, Морелија, Сен Симона, Фуријеа, Овена, Марлоа, Кабеа, али и Бланка, Прудона, Ласала и Маркса. Идеју утопије посматра тек као увод, прелудиј за појаву социјал-утопизма, који преко анархо-социјализма и анархизма води до научног социјализма. Мада је књига писана са гледишта марксизма и покушава да историју прилагоди својим виђењима (уместо да своје мишљење базира на историји), ради се о веома добром приказу, са доста података који и данас могу бити корисни истраживачима ове области.

Карл Кауцки у својој књизи **Претече модерног социјализма** (Karl Kautsky, *Die Vorläufer des neueren Sozialismus*, први том је штампан 1895. године) даје приказ социјалистичких и утопијских идеја од Платона до краја XIX века. Мада је замишљена као књига из два дела, само први део је због обима морао бити подељен на 4 тома. Кауцки је у почетку писао сам, да би касније од писца постао уредник, а поједина поглавља су писали Едвард Бернштајн, Пол Лафарж, К. Иго, Франц Меринг, Георгиј Плеханов, Иго Линдеман и Морис Хилквит. Даје приказ идеја утопизма у антици (Ликург, Питагора, Платон, Катилина, Христ и други) и све их посматра као претече социјалистичких идеја. Детаљно приказује сељачке ратове у време реформације, посебно верске ратове и устанак анабаптиста у Минстеру, као претечу комунизма у Средњој Европи. Четврти том завршава са развојем социјалистичких идеја у Француској и САД.

Рудолф Блихер, у свом краћем есеју **Модерне утопије, допринос идеји социјализма** (Rudolf Blücher, *Moderne Utopien; Ein Beitrag zur Geschichte des Sozialismus*, Bonn, 1920.), даје приказ алтернативних, утопијских и социјалистичких идеја с почетка XX века, али у потпуности у светлу социјалистичке мисли и класне борбе. Овај трактат спомиње и Мамфорд у својој књизи Прича о утопијама као један од бољих водича о теми утопија на прелазу XIX у XX век.

Прву већу анализу утопија и њихово праћење кроз историју, даје **Луис Мамфорд** у својој књизи **Прича о утопијама** (Lewis Mumford, *The Story of Utopias*,

1922.). У закључку, *Увод у библиографију*, даје објашњење зашто анализира тако мали број књига (само 27 аутора је наведено у библиографији, уз 5 додатих као *principles books on the subject*). Ово је зато што користи веома строге и стриктне критеријуме и анализира само утопије које су нудиле потпуни приказ плана за унапређење друштвене организације, а не укључује апстрактни идеализам, као и оне које нису оставиле дубљи траг, посебно у западноевропској цивилизацији. Посматра углавном литерарне утопије на енглеском језику, укључивши тек неколико писаних на старогрчком, латинском, француском и немачком, али само оне које су познате у преводу на енглески језик, попут Платона или Кабеа. Све утопије сврстава у дванаест поглавља по временској линији пратећи историјат њиховог појављивања. Дели их у девет историјских раздобља, од Платона до Велса, Крама и Морелија, односно до краја XIX и почетка XX века (књига је писана 1922. године). У закључку даје делимично негативну слику алтернативе и утопија, као и покушаја остварења тих идеја у пракси током XIX века (социјал-утописти, ране комуне у САД, марксизам и др.). Анализира принципе и разлике у оквиру сваке групе, као и међу групама. Мада је књигу писао релативно млад, са само 27 година, његове анализе утопијских идеја у појединим временским периодима не само да су још увек актуелне, већ се и данас могу користити за даље анализе и истраживања. Ипак, Мамфорд даје преглед утопија само по временској линији, без било какве друге класификације или типолошке анализе.

Макс Биер, попут Кауцког, Кауфмана и Блухера, утопије и алтернативне идеје посматра тек као претечу социјалистичке мисли. У својој књизи ***Општа историја социјализма и социјалне борбе*** (Moses Max Beer, *Allgemeine Geschichte des Sozialismus und der sozialen Kämpfe*, издато у 5 томова, 1922-1925.) даје приказ социјалних идеја од антике, преко средњег века, ренесансе и просветитељства, до почетка XX века. Важност његовог рада је у детаљним приказима мање познатих идеја и покушаја остварења алтернативних, утопијских и социјалистичких група и заједница. О Беровој другој књизи, ***Историја британског социјализма*** (*History of British Socialism*, прво издање 1919.), говори и Луис Мамфорд у својој *Причи о утопијама*.

Владимир Владимирович Свјатловски даје приказ историјског развоја утопијске мисли, литературе, стварање утопијских заједница и покушаје остварења утопијског начина живота, од антике до данас (Владимир Владимирович Свјатловский. *Каталог утопий*, Москва, Петроград: Государственное издательство, 1923). Осим приказа по временској линији, Свјатловски даје и основну поделу утопија по врстама, мада само у појединим временским периодима, не мешајући их и без опште типологије. Веома разрађен приказ развоја утопијских идеја који, за разлику од сличних антологија у Европи и САД, не анализира само литерарне утопије (попут Мамфорда или Неглија), већ и философске и социјално-револуционарне. Мада је књига доживела добар пријем у СССР-у (прво издање је штампано у 3.000 примерака), у Западној Европи и САД прошла је готово неопажено. Већина западних аутора, посебно оних са енглеског говорног подручја, је и не спомиње.

Током прве половине XX века, интересовање за утопије полако опада из више разлога - Први светски рат, велика економска криза, појава нацизма, Шпански грађански рат, Други светски рат, а највише због револуције у Русији и анти-комунистичке хистерије у Западном свету после Другог светског рата. Руска револуција (континуитет дешавања од Фебруарске до Октобарске револуције) је донела наду да је утопија најзад почела да се остварује и да није више потребно маштати о њој, а анти-комунистичка хистерија је створила атмосферу да је не само бављење утопијама, већ и сама помисао на њих, негативна и крајње опасна. Тек 15-20 година после окончања Другог светског рата, поново почиње занимање за идеје о промени друштвених односа и стварања идеалног друштва среће, заједништва и просперитета. Овоме је допринела свест о претварању Совјетског Савеза у бирократску заједницу државног капитализма, као и постепена либерализација

Запада, посебно САД. Шездесетих година XX века почиње разматрање алтернативе, утопија и њихових идеја, али на сасвим другачији начин него што су посматране пола века раније. Наставља се тренд класификације по временској линији (попут Мамфорда), али уз много озбиљније анализе, од дефинисања појма до анализе његове вишезначности. Не само утопија, већ и алтернативне идеје и заједнице почињу да се посматрају у односу на тренутне постојеће друштвене и економске односе. Током шездесетих и седамдесетих година прошлог века, појављује се више књига антологијског и библиографског садржаја изузетне вредности.

Мартин Мајерсон је био прослављени професор урбанизма, председник (ректор) Пенсилванија Универзитета у Филаделфији, једног од најстаријих и најпознатијих универзитета у САД, а као урбаниста радио је за Уједињене нације (као специјални саветник за урбанизам и развој градова у више афричких земаља и Јапану). Оснивач је Лондонског центра за еколошке студије, био је члан Комитета за развој Чикага и Филаделфије. Аутор је већег броја књига, есеја и научних радова. У научном часопису Дедал (*Daedalus*, Vol. 90. No. 1, зима 1961.) објављује есеј **Утопијске традиције и планирање градова** (Martin Meyerson, *Utopian Traditions and the Planning of Cities*, pp. 180-193). Алтернативе дели на литерарне утопије (социјалне и друге теорије) и цртаће утопије (развијене организације простора). Не анализира остварене идеје, резултате постигнуте у пракси, услове настанка, дужину трајања заједнице, и не даје детаљну поделу по групама.

Франсоаз Шое у својој књизи **Урбанизам - Утопија и стварност, Једна антологија** (Françoise Choay, *L'Urbanisme, Utopies et Realites, Une Anthologie*, Seuil, Paris, 1965.) урбанизам посматра кроз алтернативне и утопијске идеје и дели их на девет поглавља која посматра комбиновано, по историјској линији, али и по философском прилазу, односно по начину размишљања аутора. Анализира алтернативна размишљања архитектата главног цивилизацијског тока. Тема њене анализе су само теоријски радови током задња два века.

Историја утопија, Жана Сервијеа (Jean Servier, *Historie de l'utopie*, Gallimard, Paris, 1967, каснија издања, такође за Gallimard, 1982. и 1991), једно је од тек неколико антологијских дела на тему алтернативе и утопија која су преведена на српски језик, мада се превод појавио тек четири деценије после објављивања оригинала и после смрти аутора (Слио, Београд, 2005, превод Вера Павловић). Књига је и данас веома актуелна и може послужити не само као инспирација, већ и као драгоцен извор података истраживачима у овој области. Поднаслов књиге даје једну од најлепших дефиниција алтернативних мисли и утопија: *Прича о вечитом људском сну да је бољи свет могућ*. Анализира идеју идеалног (града, друштва, социјалне организације) од антике до данас, и то не само литерарно исказане идеје, већ и покушаје у пракси. Посебно анализира тезу да алтернативна идеја својим остварењем у пракси полако прераста у своју супротност, што доводи до пропасти и гашења заједница и покрета. Друга идеја о којој полемише је негативан став друштва (главног цивилизацијског тока) према утопијским идејама и заједницама, чак и онда када само друштво изгледа отворено за нове идеје и жељно унапређења.

Једно од најзначајнијих дела из области антологије и/или библиографије утопијске литературе је рад **Глена Неглија, Библиографија утопија** (Glenn Robert Negley, *Utopian Literature, A Bibliography, with A Supplementary Listing of Works Influential in Utopian Thought*, 1977. Duke University, USA). Ова библиографија је резултат вишедеценијског рада и наставак једне од његових претходних књига **Потрага за утопијом, Антологија имагинарних друштава** (Glenn Robert Negley & John Max Patrick, *The Quest for Utopia, An Anthology of Imaginary Societies*, Henry Schuman, 1952, нова издања 1962, 1971), као и приказ збирке утопијске литературе коју је сакупио током рада на Дјук Универзитету у Северној Каролини, и која је данас део

универзитетске библиотеке (Duke University Library - Glenn Negley Utopia Collection). У оквиру утопијске литературе од антике до 1963. године, даје списак од 1232 библиографске јединице примарне утопијске литературе и 376 наслова везаних за утопију (*works influential in utopian thought*), што укупно чини 1608 наслова. Занимљиво је да у библиографију утопијских радова и радова о утопијама, није укључио своју књигу *Потрага за утопијом, Антологија имагинарних друштава*. У предговору даје своју дефиницију утопије, скраћени приказ историјског развоја утопијске мисли своје виђење односа утопије и научне фантастике и краћи приказ оснивања утопијских заједница. Мада се ради о једној од бољих библиографија, недостаци су што Негли не анализира утопијску мисао пре ренесансе (даје само Хронику путовања Светог Брендана из IX века и одмах прелази на 1481. годину). Такође, базира се углавном на литературу на енглеском језику, као и у пракси оствареним утопијама само у САД. Ово потпуно игнорисање античке и средњовековне утопијске литературе, као и утопија писаним на другим језицима (осим мањег броја писаних на латинском, италијанском, француском и немачком језику, а чији су преводи на енглески одавно постали стандард), представљају тешкоћу при коришћењу ове библиографије, тако да се она мора користити комбиновано, заједно са неком другом антологијом/библиографијом. Велики допринос будућим истраживањима је и то, што је цела колекција утопијске литературе библиотеке Дјук Универзитета пребачена у електронски облик и дозвољен јој је слободан приступ. Сада истраживачи могу користити у електронском облику (скенирано), оригиналне књиге из XV, XVI, XVII, XVIII и XIX века, од којих су многе веома ретке и донедавно је било готово немогуће доћи до њих.

Лајман Тауер Сарџент (Lyman Tower Sargent), почиње да се бави алтернативом и утопијама у готово исто време када и Глен Негли, шездесетих и седамдесетих година XX века. У часопису *Студије научне фантастике* (*Science Fiction Studies*, Vol. 3, No. 3, Nov. 1976, pp. 275-282) објављује есеј **Теме у утопијској литератури на енглеском језику пре Велса** (*Themes in Utopian Fiction in English Before Wells*). Анализира теме и врсту литерарних утопија по историјским периодима од ренесансе до XX века. Мада релативно кратак, овај есеј је одиграо запажену улогу у области истраживања утопијске литературе, у време објављивања, а и данас представља веома важну референцу за сва истраживања у овој области. Само три године касније, излази из штампе његова библиографија **Британска и америчка утопијска литература 1516-1975**. (*British and American Utopian Literature 1516-1975: An Annotated Bibliography*, 1979). Поред утопијске литературе, ова библиографија садржи веома обимну листу одредница које нису директно утопијске, али анализирају, описују или на неки други начин се баве утопијом. После десет година рада Сарџент припрема ново и допуњено издање **Британска и америчка утопијска литература 1516-1985**. (*British and American Utopian Literature 1516-1985, An Annotated, Chronological Bibliography*, 1989.). У овом издању, дате су само примарне утопијске књиге, без пратеће литературе. Оба ова издања су послужила као основ за стварање електронске библиографије примарне утопијске литературе и литературе о утопијама, коју је уредио Сарџент, **Утопијска литература на енглеском језику, од 1516. до данас** (*Utopian Literature in English: An Annotated Bibliography From 1516 to the Present*, 2016.), а коју је поставила и одржава Библиотека Државног Универзитета Пенсилванија (PennState University Library). Ова библиографија доступна је као база података на сајту <https://openpublishing.psu.edu/utopia>⁶⁶, као и на сајту Универзитета у Порту *DSpace* и *ARUS/Advanced Research in Utopian Studies community* (*ARUS Digital Repository of the University of Porto*) и има преко 20.000 одредница⁶⁷. Сарџент је аутор и више других књига из области утопије, од којих је значајнија **Предавање о утопији**

⁶⁶ У овој бази података налази се и збирка 14 утопијских прича *Пригрлити утопијске хоризонте* (*Embracing Utopian Horizons*), за коју је уредник била Зорица Ђерговић-Јоксимовић, а издање је Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду.

⁶⁷ Октобра 2018. године било је 20.914 наслова.

(Lyman Tower Sargent & Gregory Claeys (eds) *The Utopia Reader*, New York University Press, 1999; drugo izdanje 2017), где је дат преглед утопијских идеја и литературе сврстаних по временској линији од праисторије до краја XX века. Ова књига је референсна за свако озбиљније истраживање о утопијама, не само због обиља података који су ту сакупљени, већ и због аналитичког приказа развоја утопијских идеја кроз време.

Кенет Ромер је за своју књигу ***Некадашња потреба: Америка у утопијским писањима 1888-1900***. (Kenneth Roemer, *The Obsolete⁶⁸ Necessity: America in Utopian Writings, 1888-1900*, Kent State University Press, 1976.), предложен за Пулицерову награду. Ову књигу наводи Сарџент као једну од битнијих из области литературе о утопијама средином XX века. Ромер анализира веома кратак временски период, само дванаест година, али веома плодоносан за област алтернативе и утопије, литерарне и остварене у пракси. То је време када се јављају класне тензије у америчком друштву и када средња класа покушава да одржи стабилност и хармонију. Али то је и време великих технолошких промена - увођење и масовна употреба наизменичне струје, не само да доноси нови вид енергије, већ и потпуно мења дотадашњи начин живота, аутомобили замењују кочије и омогућују много већу покретљивост људи, телефон омогућава комуникацију и приближавање људи какво није било никада раније. Технологија постаје нови господар живота и света и буди наду о новом срећнијем друштву без превирања, много праведнијем, срећнијем и богатијем. Ромер почиње са Беламијевом књигом *Поглед уназад* из 1888. године, која је у време објављивања привукла велику пажњу, и анализира 160 литерарних утопија (еутопија, дистопија, контра-утопија и др.). Теме којима се бави утопијска литература тог времена су обухватале готово све аспекте живота - побољшање друштвене организације, економски систем, али и промене које доноси буран технолошки развој, једнакост полова укључујући и право гласа, слободну љубав, питање религије и питање промена и прилагођавања религије новом добу, организација становања и урбана поставка насеља и града, питање општег образовања и прилагођавање образовног система променама кроз које друштво пролази. Током следећих тридесет година Кенет Ромер је објавио више књига о утопији (*America as Utopia* (ed.). New York, Burt Franklin, 1981; *Build Your Own Utopia: An Interdisciplinary Course in Utopian Speculation*, Washington University Press, 1981; *Utopian Studies 1* (co-ed.). Lanham, *UP of America*, 1987; *Utopian Audiences: How Readers Locate Utopia*. Amherst, University of Massachusetts Press, 2003, и друге).

Писац утопијске, алтернативне и научно-фантастичне литературе, **Артур Луис**, познат по својој књизи *О људима и машинама* (Arthur O. Lewis, *Of Men and Machines*, 1963.), аутор је и библиографије ***Утопијска литература у библиотекама Државног Универзитета у Пенсилванији - Одабрана библиографија*** (*Utopian Literature in the Pennsylvania State University Libraries: A Selected Bibliography*, 1984). Аутор даје не само библиографију доступних утопијских јединица, већ и објашњења о појединим ауторима, делима и појмовима (на пример: дистопија, разлика између дистопије и анти-утопије и др.), као и низ илустрација утопија преузетих из оригиналних издања.

Кришнар Кумар у својој књизи ***Утопија и анти-утопија у модерна времена*** (Krishan Kumar, *Utopia and Anti-Utopia in Modern Times*, Oxford, 1987), анализира

⁶⁸ Превод назива Ромерове књиге на српски језик је доста проблематичан због вишеслојног значења енглеске речи *Obsolete*. Основно значење је придев *некадашњи, застарео, који се више не користи, који више није у употреби, који је замењен новим*; али и *недовољно развијен, који није добио довољно пажње*; као и именица *остац некадашњег, старог*. Ова вишезначност не само да се уклапа са темом, већ и у само једној речи описују алтернативне заједнице XIX века у САД, дајући читав низ њихових особина.

феномен утопије од Томаса Мора до XX века и његову појаву и утицај данас. Ставља акценат на утопијске идеје после 1880. године, од Беламија, преко Велса, Орвела и Хакслија, до Скинера. Однос утопије и социјализма је главна тема књиге, од Марксове тежње да одвоји социјал-утопизам од научног социјализма, па до хладног рата током седамдесетих и осамдесетих година XX века. Укључује и дела политичке економије и теорије социјализма у корпус утопијске литературе и анализира их у том контексту, тако да уз Сен Симона сврстава и Карла Маркса и Фридриха Енгелса. Укључивања политичких и револуционарних утопија у утопијску литературу било је и раније, мада не на овај начин и у овом обиму, тако да је ова Кумарова књига може бити важна за свеобухватно сагледавање феномена утопија.

Више од двадесет година касније Кришнар Кумар, у часопису *Нова историја литературе* (*New Literary History*), објављује есеј **Крај утопије** (Krishnar Kumar, *The Ends of Utopia*⁶⁹, *New Literary History*, Volume 41, Number 3, Summer 2010, pp. 549-569; John Hopkins University Press). За разлику од *Утопије и анти-утопије у модерна времена*, он овде анализира и утопије пре Томаса Мора, као и велику промену која се у међувремену одиграла у гео-политици падом социјализма и повратком државног социјализма у капитализам. Пад социјалистичких идеја пореди са падом француске револуције где се утопистичка нада у боље друштво засновано на слободи, братству и једнакости (*Liberté, fraternité, égalité, ou la mort*) претворила у разочарење стварањем империјалног царства које је од ових идеала било далеко колико и тадашње апсолутистичке монархије. За Кумара је то крај утопије какву познајемо и наговештај једне нове глобалистичке утопије, нео-либералног глобализма који се јавља као нови покрет са жељом не само да заузме своје место у овом и оваквом свету, већ и да га преузме, да постане главни цивилизацијски ток постмодерне.

Током 1999. године, **Ричард Трахир** објављује обимну студију писану у облику енциклопедијског речника (појмовника) **Утопије и утописти, Историјски речник** (Richard Trahir, *Utopias and Utopians, An Historical Dictionary*, Routledge, 1999). Описује више од 600 утопијских заједница и појединаца који су те заједнице оснивали, организовали и водили, као и теоретичаре утопија. Не посматра само алтернативне заједнице у САД, већ и оне у Европи, Африци, Блиском Истоку, Азији, Латинској Америци, Аустралији и пацифичким острвима. Анализира не само ране утопије, већ и покрете и заједнице XX века. По први пут сврстава велике покрете XX века у утопије (комунизам Совјетског Савеза, фашизам Италије, национал-социјализам Немачке). У предговору детаљно описује проблем укључивања утопијске литературе у општи литерарни корпус, као и питање позитивности утопијских идеја. Сматра да је основна вредност утопија и утописта у покушају да се од света направи боље место, а да се при томе не пређе у дистопију.

Мишел Антони, француски социолог, философ и историчар, не само да је истраживао и анализирао феномене алтернативе, утопије, самоорганизовања и самоуправљања, већ их је и живео. Маја 1968. учествује у студентској окупацији Учитељске школе у Бесанзону (*l'École normale d'instituteurs de Besançon*); као члан комунистичке либералне групе Бесанзон током 1972-73. организује низ предавања, конференција и расправа о самоуправљању (алжирски модел, југословенски модел, шпански модел); члан је организације ГЛЦ и револуционарних синдиката ЦФДТ; 1977. учествује у окупацији Музеја у Мулхосу; у периоду 1980-2004. председник је локалне уније синдиката ЦФДТ за Лур; организатор и учесник више протеста, акција, локалних референдума широм Француске. Током 2003. године отвара web страницу са темом *Анархизам и утопије* (*Anarchisme et Utopie*). Током 2017-18. суоснивач је истраживачке групе *Утопије и алтернатива* на Универзитету у Бесанзону (*L'université de Franche-*

⁶⁹ Објављени есеј је нешто проширена верзија предавања које је Кумар одржао на конференцији Друштва за изучавање утопија у Порту 2010. године (10th International Conference of the Utopian Studies Society/Europe, Porto, Portugal, July 1-4, 2009).

Comté (UFC), Besançon), где настоји да кроз конференције, студије и разне пројекте дође до продубљивања појмова утопија, алтернатива, друштвена имагинација. Окупља аналитичаре, експериментаторе и активисте који се тиме баве. Аутор је књиге **Утопија, анархистичка и слободарска** (*Utopie: anarchistes et libertaires*, 1995.), из које је настала библиографија утопијских радова, **Важнији радови на тему утопије** (Michel Antony, *Principales oeuvres utopiques*, 2003), која је у електронском формату, отворена за даљи раст и свима доступна⁷⁰. Уз Сарџентову, ово је за сада најпотпунија библиографија утопија. У неким аспектима је чак испред Сарџентове, јер не само да укључује утопијска дела пре Томаса Мора (88 наслова, од Епа о Гилгамешу, Причу о настанку IV династије, Библију, Одисеју, старо-грчке ауторе утопија, арапску утопијску литературу), већ укључује и утопијску литературу на другим језицима и из других географских области (Источна Европа, Латинска Америка и др.). Такође укључује и литерарна дела политичке философије, али не само социјал-утописте, већ и марксисте, анархо-синдикалисте, анархо-економисте и друге покрете либертаријанске орјентације. Ово је веома важно за даља истраживања, јер се по први пут сви ови аутори сврставају у утопију, а њихова штампана дела (не само утопијска књижевност, већ и политички трактати, памфлети, конституције, резолуције), у корпус утопистичку литературу.

Речник сличан Трахировом 2004. године објављују **Џејмс Морис и Андреа Крос**, **Историјски речник утопизма** (James M. Morris & Andrea L. Kross, *Historical Dictionary of Utopianism*, Scarecrow, Lanham, USA, 2004.). У обухвату утопизма иду корак даље и осим утопијских заједница и покрета XVIII, XIX и XX века, за разлику од Трахира, анализирају и ауторе појединих револуционарних теорија и револуционаре који су били ван главних покрета (нпр. Wu Chih-Hui), као и носиоце одређених покрета и струја у другим областима, чији се рад у њихово време сматрао утопијским (нпр. John Broadus Watson, оснивач бихевиоризма у психологији).

Роберт Сатон, професор историје на универзитету Западни Илиноис у Макомбу (Western Illinois University, Macomb, Illinois), аутор је низа радова о утопијским (социјалним и религијским) заједницама, посебно о заједницама на северозападу САД. Био је дугогодишњи директор Центра за истраживање икаријанских заједница при WIU у Макомбу. Први је аутор који покушава да систематизује алтернативне заједнице током и после шездесетих година XX века. Осим књиге о икаријанским заједницама (*Les Icarions*, 1994.), даје и приказ алтернативних заједница у САД у две књиге: **Утопијске заједнице, Америчко искуство - Религиозне заједнице 1732-2000** (Robert P. Sutton, *Communal Utopias and the American Experience: Religious Communities, 1732-2000*, Greenwood, Westport, 2003), и **Утопијске заједнице, Америчко искуство - Секуларне заједнице 1824-2000** (Robert P. Sutton, *Communal Utopias and the American Experience: Secular Communities, 1824-2000*, Greenwood, Westport, 2004), где даје приказ алтернативних заједница у САД од оснивања првих заједница до краја XX века. Његова најпознатија књига је **Модерне америчке заједнице, Речник** (Robert P. Sutton, *Modern American Communes: A Dictionary*, Greenwood Press, USA, 2005.), где осим већ познатих заједница које су анализирали и други аутори, даје приказ заједница које су настале шездесетих и седамдесетих година XX века (хипи заједнице, еколошке комуне, хомо комуне и друге), укључујући и касније заједнице, попут *Гране Давидове* (*Branch Davidians*, заједнице познате по опсади њихових објеката од војске и полиције САД и масакра 1993. године у Waco, Texas) и *Храма народа* Џима Џонса у Гвајани (*Peoples' Temple*, Jonestown).

⁷⁰ Библиографија се може наћи на сајтовима универзитета, као и на приватном сајту: http://artic.ac-besancon.fr/histoire_geographie/Utopies, односно на сајту: http://artic.ac-besancon.fr/histoire_geographie/new_look/Ress_thematiq/thematiq/utopies.htm.

Хауард Сигал 2012. године објављује своју књигу **Утопије - Сажета историја од античких записа до виртуелних заједница** (Howard P. Segal, *Utopias, A Brief History from Ancient Writings to Virtual Communities*, Wiley-Blackwell, Chichester/Oxford, UK, 2012.). Дата је веома детаљна анализа утопије као идеје, али и утопијских заједница остварених у пракси, њена природа, узроци настанка и нестанка (друштвени, психолошки, економски, политички и други), као и њен развој кроз време и простор. Мада је дато оквирно груписање утопијских идеја, литературе, заједница и покрета, није се ишло у класификацију и груписање по типовима. Приказана је узрочно-последична веза развоја главног цивилизацијског тока и алтернативе, укључујући и крај XX и почетак XXI века. Акцент је (као и код свих других књига о утопијама на енглеском језику), на утопијама англо-саксонског подручја, односно енглеског говорног подручја (Велика Британија, Ирска, САД, Канада, Аустралија и Нови Зеланд), док је до занемаривања умањен утицај утопијских идеја, литературе и остварења у пракси са других говорних подручја и из других делова света.

Једно од ретких дела где аутор даје типолошку класификацију, или бар њене основе, алтернативних идеја, литературе и алтернативних група, заједница и покрета, је есеј **Вирџиније Алнет, Утопија и религија хришћанства** (Virginie Alnet, *Utopie et religion chrétienne*, 2012.), објављен у часопису *Magma*, vol. 10. n.3. 2012, са темом *Разумети утопију (Comprendre l'utopie: quale(i) utopia(e)?)*, под уредништвом Жоржа Бертина (Georges Bertin). У делу есеја са поднасловом **Типологије утопије** (*Des typologies de l'utopie*), ауторка разматра суштину утопијске мисли, уз тезу да идеја утопије произилази из постојеће негативне ситуације и да покушава да да одговор на њу. Идеја доводи до писаног облика (литерарне утопије), који показује какав би свет могао бити (еутопија), односно какав ће свет постати ако се постојећа ситуација настави (дистопија) и до којих промена на боље ће доћи ако се идеја примени у пракси (започињање остварења утопије у пракси - стварање заједнице, односно покрета). По њој, утопије могу бити утопије бекства (стварање мање изоловане заједнице) и утопије промене (стварање бољег друштва, утопија на нивоу света). Такође, утопија може бити на нивоу химере или на реалним основама за побољшање друштва. Утопија може бити песимистична или оптимистична, као и на нивоу литературе или са намером остварења у пракси. Писане утопије, по ауторки, увек садрже теоријску могућност остварења у пракси, која није увек реално изводљива, али има за циљ да покаже озбиљност и реалност утопијске идеје. А свака практична утопија у себи садржи идеју и литерарни приказ из којих је и произашла. Нажалост, Вирџинија Алне се зауставља на овом нивоу типолошке анализе, без даље разраде типолошких низова и класификовања утопија.

Од наших аутора у области теорије утопија, издвајају се Нада Лазаревић и Зорица Ђерковић-Јоксимовић.

Нада Лазаревић је анализирао утопију, али не као алтернативну заједницу, већ као урбанистички феномен - идеални град. Тема је анализирана у њеној докторској дисертацији, као и у књизи **Град између емпирије и утопије** (ИИ ССО Србије, Београд, 1988.), која је даља разрада њене докторске дисертације.

Акцент истраживања **Зорице Ђерковић-Јоксимовић** је књижевна утопија, и то првенствено на енглеском језику. Свеобухватност утопије као начина мишљења и њен развој кроз историју, са посебним освртом на утопију код нас, дала је у својој књизи **Утопија, Алтернативна историја** (Геопоетика, Београд, 2009.). Уредник је и збирке утопијских прича (14 прича) српских аутора, издате на енглеском језику **Embracing Utopian Horizons**, издање Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, 2014. године.

Са напретком нових технологија, литература се све више окреће од штампе на папиру ка дигиталном формату. Овим почиње да се мења и сам приступ издаваштву, као и библиографијама.

Народна библиотека Француске, Одељење за литературу и уметност (*Bibliothèque nationale de France, Département Littérature et art*), поставило је на своју web страницу 2016. године **Селективну библиографију - Утопије** (*Les Utopies, Bibliographie selective*), са основним библиографским подацима за сваку одредницу. Већина књига се може наћи и у електронском формату за који је приступ слободан (осим мањег броја специјалних издања за које је приступ лимитиран и тражи се посебна дозвола или учлањење). Заједно са другим пројектима дигитализације и отворености књишких фондова, ово омогућује истраживачима, не само приступ великом броју књига, већ и истраживање из своје радне собе или кабинета, без великих трошкова и губитка времена (путовања, студијски боравци на другим универзитетима, у другим земљама и слично).

Слично је поступио и париски **Монд**, односно његова издавачка кућа, објавивши 2012. године заједно са универзитетом Сорбона (*l'Université de Paris Sorbonne*), листу својих издања о утопијама, са 56 наслова (19 наслова примарне утопијске литературе и 37 наслова о утопијама). Од свих Мондових пројеката, највећи је издавање **Атласа утопија**⁷¹ (*Le Monde, L'Atlas Des Utopies; El Atlas de Las Utopias*), који траје од 2012. године. Атлас је рађен интерактивно, као комбинација књиге (теоријских текстова) и графике (мапа, приказа, цртежа). У пет поглавља је приказана прича о утопијама, уз више илустрација (и некадашњих и данашњих): Шта је утопија; Који су извори утопија; Утопије у покрету; Крај утопија и Утопије сутрашњице. Атлас обухвата класичне утопије (томас Мор и др.), али и утопије које су учиниле да свет напредује: техничке и технолошке (железница и др.), феминизам, школе за све, комунизам, као и модерне утопије данашњице (интернет, искорењивање глади, матичне ћелије, политичке утопије, олимпизам, пан-африканизам), као и утопије у којима сањамо о будућности (човек на Марсу, трајни мир у свету, контрола климатских промена, трансхуманизам и друге). Атлас приказује више од сто утопија, индивидуалних и колективних, којима је заједничко критика њима постојећег друштва и жеља за променом на боље. И мада утопије могу бити „невино смртоносне”⁷², човек је тек „утопијско створење”, и то је једна од ствари по којима се разликује од животиње. Човек мора маштати и покушавати да створи бољи свет од онога у коме живи, јер то је у људској природи. Осим оригиналног издања на француском, постоје и издања на другим језицима (шпански и др.).

У оквиру изложбе **Утопија, Потрага за идеалним друштвом на Западу** (*Utopie : la quête de la société idéale en Occident*) која је одржана 2000. године, од 4. априла до 9. јула у Народној библиотеци Француске у Паризу (*la Bibliothèque nationale de France, Paris*), издата је књига водич/каталог под истим називом. Књига није само каталог изложбе, већ садржи и много општих података о утопији, развоју, врстама и будућности утопијске мисли. Представљањем већине познатих утопија, дата је „величанствена прича о машти ... и претварању снова у стварност. Велики допринос свету који ће доћи”⁷³. После Париза, изложба је постављена и у Њујорку, у Јавној библиотеци (*New York Public Library*) од 14. октобра 2000. до 27. јануара 2001. Издавач књиге је Фајард, Париз (*Éditions Fayard, Paris*), приказ изложбе је радио Анри Бергсон (*Henri Bergson*), а у целом пројекту су учествовали и Лајман Тауер Сарџент (*Lyman Tower Sargent*) и Роналд Шер (*Roland Schaer*).

⁷¹ Атлас носи поднаслов *200 карата и 25 векова историје (200 cartes, 25 siècles d'histoire)*.

⁷² Цитати из књиге Мигуела Абенсура *Човек је утопијска животиња (Miguel Abensour, L'Homme est un animal utopique / Utopiques II, Arles, Les Editions de La Nuit, 2010)*, који су коришћени у Атласу утопија.

⁷³ Цитат из књиге/каталога изложбе.

ПОГЛАВЉЕ III

СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

Налазим се у предворју замка,
с притуљеном лампом у руци,
и осветљавам редом блиставо оружје.

Андре Бретон, *Увод у Расправу о мало стварности* (André Breton, 1896-1966.)

ПОГЛАВЉЕ III

СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

Да би се могло приступити стварању типологије алтернативних и утопијских идеја, литературе и заједница остварених у пракси, није било довољно само теоријски анализирати већи број примера овог феномена, већ је било неопходно извршити и детаљно истраживање појединих примера, укључујући и рад на терену, најчешће и у оквиру саме заједнице, где је то било могуће. Анализа студија случаја обухвата не само алтернативну заједницу, већ и њене просторне облике.

Студије случаја су одабране тако, да покривају не само више различитих просторних и временских области јављања алтернативних и утопијских заједница, већ и представљају различите појавне облике. На овај начин проверена је хипотеза рада о вези између заједнице и њених просторних облика, као и о различитости просторних облика на коју утиче начин формирања заједнице, њен развој, теоријска поставка, као и њено прилагођавање, односно отпор, главном цивилизацијском току.

Детаљном анализом и упоређивањем појединих заједница и њихових просторних облика, не само да су потврђене хипотезе рада, већ се дошло до чињеница и детаља који су дали ново светло током рада на формирању типологије. Рад на терену је омогућио потпуније сагледавање проблематике, као и разумевање детаља који при теоријском раду нису могли бити уочени или у потпуности сагледани.

Одабир примера алтернативних заједница које су коришћене као студије случаја, базирао се на просторним, временским и квалитативним категоријама. При избору се покушало да примери обухвате што више временских периода, од старог века до данашњице, да што више различитих географских региона и области буде укључено, као и да одабрани примери представљају различите врсте алтернативних заједница остварених у пракси. Географски су укључене заједнице из Европе, Америке, Азије (Блиског Истока) и Африке. Временски су обухваћене различите епохе, од старог века, преко хуманизма и савременог доба, до данашњице. Анализиране су примитивне заједнице, религијске, политичке, псеудо-религијске и социјалне заједнице (у упоредној анализи од старог века до данас).

Детаљна анализа сваког од примера обухвата опис критеријума избора заједнице, њен настанак, историјски развој, садашњу ситуацију и могуће правце даљег развоја, као и њен нестанак, код заједница које су се угасиле. Анализа просторних облика заједница обухвата њену оствареност и начин живота, теоријске основе архитектуре и урбанизма у списима заједнице, организацију насеља, стамбене, радне и друштвене објекте, ентеријер и детаље. За сваки од примера, резултати анализе су приказани у два задња одељка - карактеристикама заједнице и њених просторних облика, који су касније коришћени код формирања типолошке класификације, као и закључака о заједници и њеним просторним облицима.

Овакава анализа је дала довољно података за потврду хипотеза рада, као и за стварање типологије алтернативних и утопијских заједница, од идеје, преко литературе, до група, заједница и покрета остварених у пракси, као и њихових просторних облика, од организације насеља, преко објеката различитих функција, до ентеријера и детаља.

ПОГЛАВЉЕ III - СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

III - 1. Примитивне заједнице на примеру Бушмана

Nos nostra habuimus tempora,
Et cucurrimus quantum potuimus;
Nunc... nobis debetur otium...

(Имали смо и ми наша времена,
и трчали смо колико смо могли;
сада ... нама доколица влада ...)

Свети Јероним (Eusebius Sophronius Hieronymus, око 347-420.)

III - 1. Примитивне заједнице на примеру Бушмана

III 1.1 УВОД - Критеријуми одабира заједнице

Укључивање примитивних заједница⁷⁴ у корпус алтернативне и утопијске литературе и заједница, није ни свуда ни једногласно прихваћено. У теорији утопија и утопизма није у потпуности усаглашен ни предмет истраживања, ни време појаве феномена који се посматра. Поједини аутори⁷⁵ идеју утопизма посматрају од античке Грчке, или чак укључујући поједине митове (Еп о Гилгамешу, Епови о Тезеју, Путовање Аргонаута, Одисеју, поједине хебрејске приче из Старог Завета и друге) и религијске списе (Веде, Mahabharata, Ramayana, Тора, Стари и Нови Завет, Куран и др.), док већина истраживача⁷⁶ утопије посматра тек од ренесансе и Томаса Мора.

Ако се упореди дефиниција утопије, посебно описи у пракси остварених утопијских заједница, видна је не само сличност, већ и велика преклапања са примитивним заједницама. Чланови заједница живе у организацији и по њима својственим правилима која се разликују од живота у главном цивилизацијском току, било да су упознати са њим или не. Пролазећи кроз више нивоа развоја социоекономских односа, човечанство је кренуло од примитивне заједнице. Тиме се овај вид алтернативне заједнице смешта више у историјско-временску линију него у типове организације. Тек у упоредној студији примитивне и модерне заједнице можемо видети сличности и разлике. Примитивна заједница није организована по нечијој идеји, идеологији, религији, књизи или наметнутој организацији, већ по односу потреба и могућности. И то траје кроз време.

Сличности између примитивних и утопијских заједница су велике и суштинске. Већина примитивних заједница нема приватну својину, или је има тек у основном облику; друштвена организација је везана за породице, из чега произилази организација групе, што је ограничава на релативно мали број чланова; управљачке структуре примитивне заједнице јесу хијерархијске, али немају присилу, већ се базирају на договору и сагласности целе заједнице; постоји веома јак морални систем који углавном није кодиран; положај жене је природан, углавном везан за рађање, васпитање деце и послове у станишту (мада је у великом броју заједница и градња куће спада у послове жена); организација рада (лов, риболов, сакупљање плодова, сточарство, земљопрадња, у зависности од заједнице) базира се на могућностима сваког појединца, без обзира на старост или породичну припадност; резултати рада се деле према потребама, уз остављање вишка за касније ако је то могуће, о чему одлучује и чиме управља старешина или веће заједнице.

⁷⁴ У раду се користи термин *примитивне заједнице*, мада можда делује пежоративно, у значењу групе или заједнице организоване на базични начин, насупрот главном цивилизацијском току данас. Мада је тачнији и правилнији термин *stateless* заједнице, племена и народи, који се задњих двадесетак година користи у свету, насупрот *state organized* групама и народима, у раду остаје стари термин који је одавно прихваћен код нас и у јавности и у стручним круговима.

⁷⁵ Аутори који утопију посматрају као социолошки феномен (друштвени, политички, економски, па и психолошки) посматрају је од пра-почетка човечанства, док аутори који је посматрају као литерарни жанр, и то углавном само у енглеском говорном подручју, најчешће почињу тек са Томасом Мором. Рад стоји на становишту да је утопија много више од литературе и забаве.

⁷⁶ По Неглију, (Glenn Negley, *Utopian Literature, A Bibliography*, 1977.), прва и најстарија утопија је Морова, (Thomas More, *Utopia*, 1516.). По њему, пре Мора постоји само осам радова, и то не класичних утопија, већ радова везаних за утопијску литературу (*Works Influential in Utopian Thought*): Путовање Светог Брендана из IX века, шест рано-ренесансних радова на латинском и трактат Едмунда Дадлија у коме хвали апсолутну монархију, (Dudley Edmund, *The Tree of Commonwealth*), а који је писао у затвору покушавајући да се додвори краљу Хенрију VIII (у чему очигледно није успео, јер је ипак погубљен).

Примитивне заједнице нису део главног цивилизацијског тока, и то највише због свог одбијања, јер би укључивање значило асимилацију која потири не само устаљени начин живота заједнице, већ и само њено постојање. Уклапање у главни цивилизацијски ток, ако до њега и дође, много је теже и болније него код других алтернативних заједница. Примитивне заједнице, без обзира на своју величину, осећају се као народ, са сопственом традицијом, културом, језиком, религијом, обичајима, историјом. Чак ако би и прихватили предности главног цивилизацијског тока, желе да буду третирани равноправно, да оно што прихватају прилагоде себи, а и да нешто понуде у замену. Они осећају и верују да имају шта да понуде. Немогућност остварења оваквог начина доводи до одбијања мирног и добровољног уклапања. И то онда води ка отпору уклапању, асимилацији и главном цивилизацијском току. Реченица *Можда су ваши Богови јачи од наших, али то не значи да сте ви бољи људи*⁷⁷ показује не само одбијање асимилације, већ и искрено и наивно непознавање суштине и разлога зашто главни цивилизацијски ток инсистира на асимилацији примитивних заједница, мањих група и малих народа. Немогућност остварења односа на принципима једнакости доводи до дилеме да ли наставити отпор, било пасивни или активни, или прихватити асимилацију и живот по неким новим и за њих неодговарајућим правилима. Посматрајући прошлост и случајеве сукоба и асимилације примитивних заједница широм света, обе варијанте су биле заступљене готово подједнако. И резултат обе варијанте био је готово исти. Народ, етничка група или примитивна заједница, о коме год да се радило, престао би да постоји у својој самобитности и својој суштини. Не постоји ни најмања шанса да се постојећи мањински начин живота спасе. Ту су технологија, новац и закони (које доноси онај који поседује прва два), и то је оно што превладава истину и правду, жељу за собом и самопоштовањем, за самосвојним начином живота.

Африку данас насељава преко милијарду људи, а можемо издвојити 250-400 већих етничких заједница и народа⁷⁸, односно 1000-1300 ако рачунамо и мање групе. Од њих само 9 народа има преко 10 милиона становника, а 86 народа има између милион и десет милиона становника, што укупно чине 86 % становништва континента.

Језички, народи Африке су подељени на четири породице, а језичка подела углавном прати и етничку:

1. Хамитско-семитска⁷⁹ породица народа (и језика) обухвата Северну Африку, Сахару и део подсахарске Западне Африке, а чине је Арапи, Бербери, Туарези, Ахмара, Хауса и други;
2. Нило-сахарска породица народа обухвата народе негроидне расе горњег тока реке Нил и народе који насељавају Сахару до језера Чад;
3. Нигер-кородофанска заједница народа обухвата подсахарску Африку од Атлантика до Индијског океана (Западна Африка, Централна Африка, Источна Африка и највећи део Јужне Африке) и чине је Нигер-Конго и Банту-Конго народи; припадници ове заједнице чине више од половине становништва Африке;
4. Кои-Сан заједница народа, који су измешани или живе у енклавама на југу Африке, а чине је Бушмани и Хотентоти на југу Африке и два изолована народа, Сандаве и Хаџа, у Источној Африци.

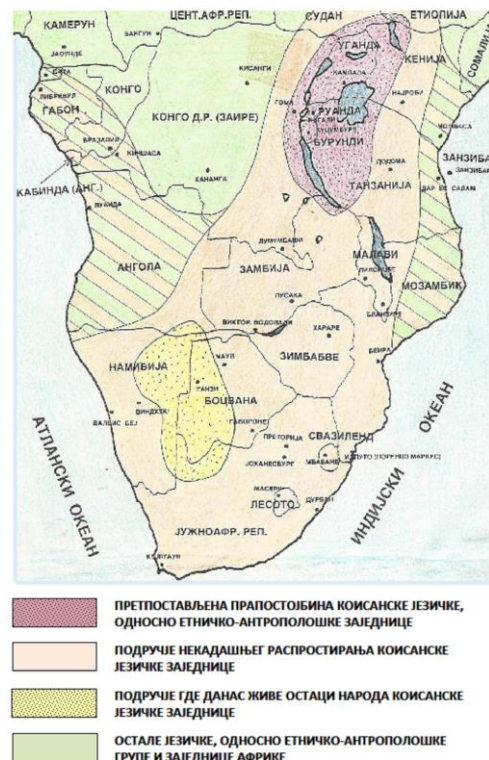
⁷⁷ Извод из интервјуа са Бушманом Шалука из села (станишта) *Matlo a Pudukudu* (*Зеница ока антилопе спрингбок*), из записа аутора рада са теренског истраживања (прикупљања података и интервјуа са Бушманима Калахарија), током времена проведеног са Бушманима, живећи на њихов начин, током маја 2000. године.

⁷⁸ Петар Влаховић, *Народи и етничке заједнице света*, Вук Караџић, Београд, 1984.

⁷⁹ Данас се све више користи и назив Афро-азијска језичка породица.

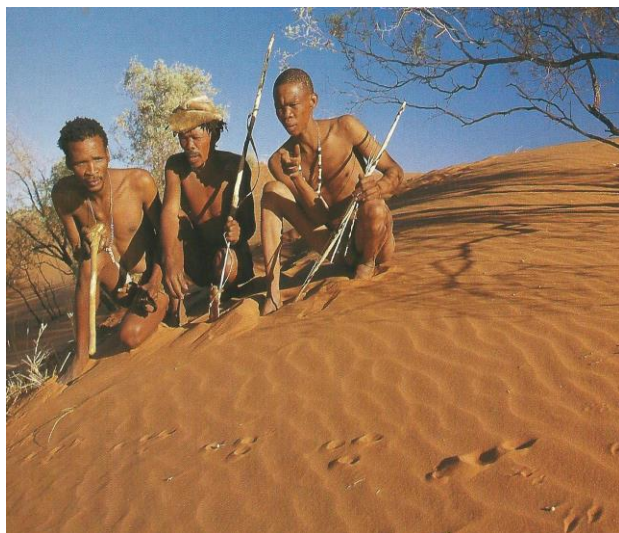


Сл. 2. Распоред језичких породица у Африци

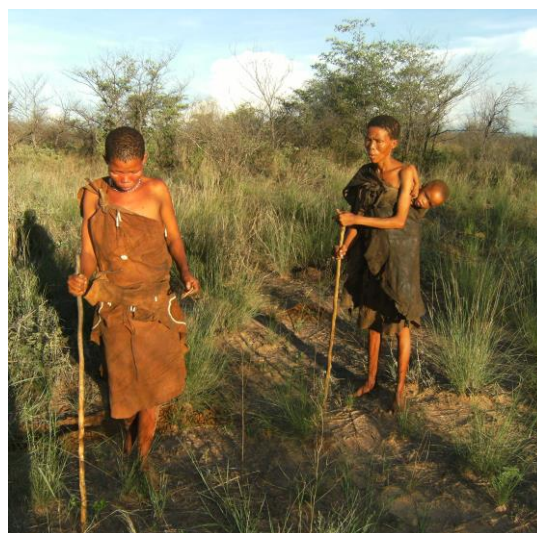


Сл. 3. Географски распоред народа Кои-Санске језичке породице

За разлику од других примитивних заједница које живе, или су живеле изоловано, а које су биле веома мале по броју, најчешће изоловани део суседних или неких других народа, Бушмани и Хотентроти су староседеоци Централне и Јужне Африке. Они не само да су чинили већину, већ су били једини народ на огромном простору током више хиљада година. У време доласка првих Банту народа са запада и са севера, Бушмани су бројчано били вишеструко надмоћнији. Због своје друштвене организације (мале групе које су се бавиле ловом и сакупљањем), као и због одсуства жеље да се конфликти решавају борбом, они су се уместо отпора повлачили на југ, ка пустињама Калахари и Кару. Током тих померања број Бушмана се стално смањивао.



Сл. 4. Бушмани, Мушкарци у лову



Сл. 5. Жене при сакупљању

Мада су сведени на бројчано веома мале издвојене групе због вишевековне асимилације, притисака и директног уништавања⁸⁰, ипак су још увек не само присутни на ширем простору југа Африке, већ су и једна од најбројнијих примитивних заједница данас у свету. У земљама југа Африје (Боцвана, Јужноафричка Република, Ангола, Замбија, Зимбабве и друге) данас живи око 300.000 људи којима је неки од КоиСан језика матерњи.

III 1.2 КОРЕНИ - Настанак заједнице; Теоријске основе

По најновијим налазима ДНК, Бушмани⁸¹ су једна од најстаријих сачуваних етничких група људске врсте. Не само да су најближи претку Хомо Сапиенса Сапиенса, већ су се и релативно мало мешали са другим групама и народима⁸². Заједно са Хотентотима⁸³, који су њима најближи, некада су заузимали велику

⁸⁰ Околна Цвана племена југа Африке су током XIX и у првој половини XX века имали праксу да поглавица даје дозволе својим ловцима колико и којих животиња могу уловити, укључујући и колико Бушмана могу уловити. Они су држали Бушмане као робове за пољопривредне послове и као кућну послугу. Једна од тужних успомена тог времена је и плакат за аукцију у Хамбургу 1840. године где су понуђени на прогају коже, рогови и остали трофеји са југа Африке, и где се у одељку сисари (Säugethiere) налази и одредница „*Кожа Бушмана, жена*“ (Buschmann Frau). Оригинал документа је у власништву Патриције Дејвисон (Patricia Davison), а аутор рада поседује копију. Ова пракса је престала тек педесетих година XX века.

⁸¹ Бушмани је стари назив за ову групу. Они сами немају јединствено име за себе као народ, за све групе, већ само различита имена за своје уже заједнице. Група Бушмана који данас живе око града Ганзи у Западној Боцвани себе називају *Нсџакохе* (Црвени људи, Они који се боје у црвено), али то није назив за Бушмане у целини, већ само за ову групу. Данас се назив Бушман (човек из шуме, онај који живи у грмљу, у дивљини) сматра пежоративним и углавном се у општој култури као и у стручним круговима користе други локални називи. Суседни народи их називају Сан (San) или Басарва (BaSarwa, Sarwa). Међутим, ова два, данас широко прихваћена назива су такође веома пежоративни. Сарва (Sarwa) на језику народа Цвана (SeTswana) значи *онај који нема ништа, просјак, бедник*, док Сан (San) на кои језику Хотентота (Khoi) значи *отписани, скитница, који нема ни кућу*. Пошто је назив Бушмани не само вековима био општеприхваћен, већ је и мање пежоративан од друга два који се данас све више користе, кориштен је у раду. Задње две године (2017-2019), почиње да се јавља, посебно у круговима активиста за људска права Јужноафричке Републике, и назив АбаТхва уместо речи Бушман. Мада се по тврдњама аутора идеје употребе овог назива ради о оригиналном називу који је користила бушманска група /ХАМ КА !КЕ, у ствари се ради о исквареном изговору назива групе који су користили припадници Банту народа Ндебеле да би означили припаднике те бушманске групе. Предлог је више политички и игра велику улогу у дневним борбама политичких партија у Јужноафричкој Републици данас. Озбиљнији антрополози одбијају тај назив, јер се ради само о имену једне групе, не свих бушманских народа, а и што се не ради о оригиналном називу који је сама та група користила, већ им је дат од стране негроидног племена које их је касније уништило да би преузели земљу на којој су они живели.

⁸² Бушмани су од X века у контакту са Банту народима, а од XV века и са Европљанима. За разлику од Хотентота који су прихватили стална станишта и сточарски начин живота, Бушмани су одбијали било какву промену. Током векова су задржали свој начин живота, лов и сакупљање, своје обичаје и свој начин организовања заједнице.

⁸³ Хотентоти, данас је уобичајен назив КоиКои (Khoikhoi, односно KhoiKhoi, или Khoi-Khoi), мада ни овај назив не представља све народе КоиКои језичке и етничке породице. Кое народ (Khoe) користи овај израз да би означио своју групу, а на њиховом језику Khoi-Khoi значи Човек од људи, односно Прави човек или Људско биће. Други хотентотски народи користе друга имена за своје групе. Мада је и код дела лингвиста, антрополога и етнолога овај назив прихваћен за све хотентотске групе и народе, због његове непотпуности и недоследности у раду ће ипак бити коришћен стари назив Хотентоти, јер је свеобухватнији. Хотентоти су на југ Африке дошли касније, после Бушмана, баве се сточарством, живе у

површину, од Централне Сахаре и џунгли слива реке Конго, до Рта Добре Наде, и од обала Атланског до обала Индијског океана. Током времена, обе групе народа померале су се ка југу. Данас, Бушмани су највећим делом још увек на нивоу ловачко-сакупљаче привреде, док су Хотентоти, још од првих мешања са народима са севера почели да се баве сточарством, познају технике добијања метала и живе у сталним насељима ограђеним зидом.

Приказ онога што су Бушмани некада били и шта су сада, односно колико су уништени, најбоље можемо видети анализом њихових језика. Један од феномена на етничком плану је укрупњавање са асимилацијом и уситњавање са уништавањем и нестанком, а те тенденције су посебно јаке током задња три века. Нестанком народа или групе нестају и обичаји, ношње, навике, митови, а пре свега друштвена организација заједнице. Оно што се најдуже задржава је језик. Сам језик, или његови остаци, може нам помоћи да разумемо развој и деклинацију народа и етничких група, настанак и нестанак појединих група, укључујући и примитивне заједнице.

Класификацију бушманских и хотентотских језика⁸⁴ извршио је још средином XX века Џозеф Гринберг⁸⁵. Он је све језике који су имали кликове као сугласнике, а не припадају другим језичким породицама⁸⁶, сврстао у језичку породицу Кои-Сан (KhoiSan) коју дели на две групе КоиКои (KhoiKhoi, језици Хотентота) и Сан (San, језици Бушмана). Током друге половине XX века све више лингвиста се залаже за поделу ове језичке породице на две, јер осим коришћења кликова и припадности обе групе народа монголидној раси, готова да и нема других сличности између њих. Ернст Вестфал⁸⁷ (Ernst Oswald Johannes Gotthard Gotthilf Westphal, 1919-1990.) је први поставио теорију о подели Кои-Сан групе народа и Кои-Сан језичке породице, а као део тога и теорију о каснијем доласку Хотентота (Khoikhoi народа) на југ Африке (после Бушмана). По овој теорији, коју све више потврђују нова истраживања и коју прихвата све више истраживача, Кои-Сан језичка група се дели на три језичке породице:

1. Језичка породица Кои (Khoi, језици Хотентота), народи и језици се деле на две групе: група Kwadi чији су сви језици већ нестали; и група Кое (Khoe) која се дели на две под-групе: под-група Khoekhoe (Nama, Damara, †Aakhoe, Haillom,

сталним насељима и имају поједине антрополошке и генетске особине Афро-азијске / Хамидско-семитске групе народа.

⁸⁴ Класификација језика прати класификацију народа и етничких група, што овде посебно долази до изражаја, јер се прастановници југа Африке, Бушмани и Хотентоти, издвајају од околних народа колико по антрополошким, толико и по језичким карактеристикама.

⁸⁵ Упоредити са Greenberg, Joseph H, *Studies in African Linguistic Classification*, 1955, New Haven: Compass Publishing Company.

⁸⁶ Језици појединих народа који су живели близу, или су делили територију са Бушманима или Хотентотима, такође су укључили поједине кликове у свој језик, мада не припадају КоиСанској језичкој породици нити монголидној (жутој) раси. Овде спада већина Нгуни језика (Nguni - Kosa/Xhosa, Zulu, Swazi, Phuti, Северни Ndebele), део Сото језика (Sotho), као и више језика који се говоре у области Великих река (Замбези-Каванго речни слив), односно на северним ободима Калахарија (Yeyi, Mbukushu, Kwangali, Gciriku).

⁸⁷ Упоредити са: Bonny Sands, 1998, *Eastern and Southern African Khoisan: Evaluating Claims of Distant Linguistic Relationships*. Rüdiger Köppe Verlag, Cologne; Traill, Anthony, 1986, *Do the Khoi have a place in the San? New data on Khoisan linguistic relationships*. In *African Hunter-gatherers* (International Symposium), Franz Rottland and Rainer Vossen, 407-430. *Sprache und Geschichte in Afrika*, special issue 7.1. Hamburg: Helmut Buske Verlag; Starostin, George, 2003, *A Lexicostatistical Approach towards Reconstructing Proto-Khoisan* (Originally published in *Mother Tongue* 8 (2003), 81-126.); Starostin, George, 2008, *From modern Khoisan languages to Proto-Khoisan: The Value of Intermediate Reconstructions* (Originally published in *Aspects of Comparative Linguistics* 3 (2008), 337-470, Moscow: RSUH Publishers.); Gerrit Dimmendaal (2008), *Language Ecology and Linguistic Diversity on the African Continent*, in *Language and Linguistics Compass* 2(5).

Eini који је већ нестао, Korana који је пред изумирањем, Xiri који је пред изумирањем); и под-група Tshu-Kwe (Shua, Tsoa, Khoe, lAni, Naro, #Haba, Gllana, Glwi);

2. Језичка породица Туу (Tuu) који се веома разликују од Кои језичке групе, а деле се у две под-групе: под-група Таа (l'Auni i lHaasi који су изумрли и !Xoon); и под-група !Kwi (NlIng који је пред изумирањем и lXam, #Ungkue i lXegwi, сва три су нестали);

3. Језичка породица К`а (Kh'a) чији су народи и језици удаљени од претходне две групе и садржи више десетина језика, од којих под-група !Kung (са језицима !Xun i Ju) данас има преко 45.000 припадника, а језик Jul'hoan је до сада највише проучен; у К`а (Kh'a) језике спадају и #Amkoe (који је пред изумирањем), N!aqriaxe, #Hoan, Sasi.⁸⁸

Већ из само ове поделе видљиво је да је језичка породица и породица народа Кои-Сан некада била огромна, и по територији коју је заузимала, као и по броју народа који су је чинили и по броју припадника. Паралела би се могла направити са три европске језичке породице индо-европских народа (романски, словенски и германски језици и народи)⁸⁹, односно да није било уништавања и асимилације, и они би данас бројали више стотина милиона чланова. Данас је велика већина бушманских и хотентотских народа нестала или је у последњој фази нестајања. Говоримо не о десетинама, већ о стотинама језика и дијалеката које данас нико не говори, јер су ти народи нестали. Рецимо данас језик #Amkoe говори мање од 200 људи. Од тог великог броја језика и народа, данас тек десетак језика има више од хиљаду припадника којима је то матерњи језик.

III 1.3 ВРЕМЕ - Историјски развој заједнице

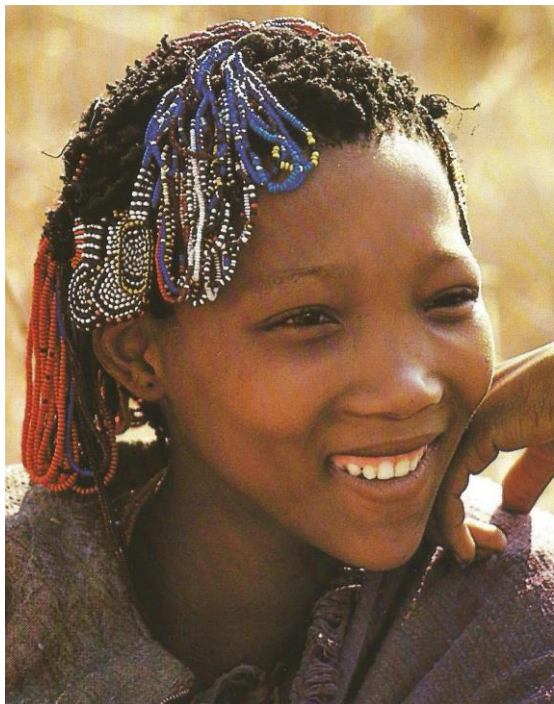
Данас постоје две теорије о прапостојбини Бушмана, које се углавном поклапају са две теорије о постанку људске врсте, а обе се везују за Африку. Једна као прапостојбину посматра област Великих језера у Источној Африци, обухватајући углавном Кенију и Етиопију. Друга се односи на југ Африке, односно област северозападно од Јоханесбурга, коју због обиља налаза првих хуманоида често називају и Колевка човечанства (Cradle of humankind). Мада друга теорија има доста присталица, посебно задњих двадесетак година, већина антрополога и даље подржава првобитну тезу о Источној Африци као месту рађања човечанства. По њој, савремени човек је настао пре око 200.000 година у Источној Африци, а палеонтолошки налази и генетска истраживања то и потврђују. Један од доказа је и генетичка дивергенција КоиСан народа од остатка људске врсте, као и њихово повлачење на југ, при чему су народи Сандаве и Хаџа остали у Источној Африци (данашња Танзанија).

Бушмани антрополошки не припадају ни једној познатој раси и налазе се између монголида (жуте расе) и негроида (црне расе). Имају жућкасто-браон боју коже, много тамнију од монголида, а доста светлију од негроида, што се посебно види на лицу. Од негроида се разликују малим растом, широким челом, искошеним очима,

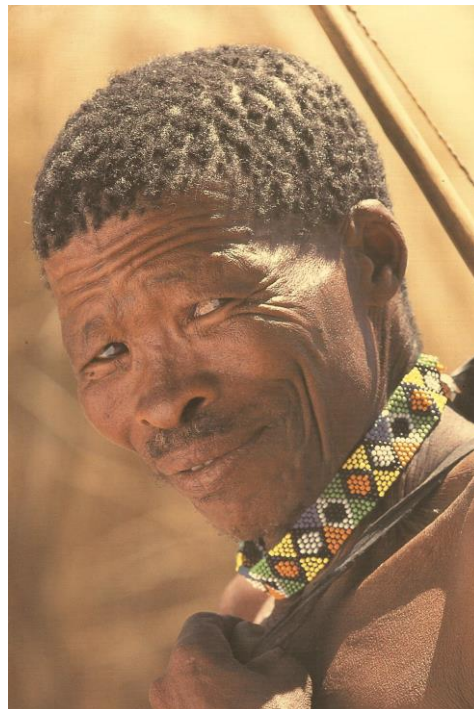
⁸⁸ Овде је дата само оквирна подела језичких породица, односно народа. Детаљнија анализа је изостављена, јер би премашивала обим овог рада.

⁸⁹ Према гентском ДНК истраживању Стефана Шустера, Веба Милера и још 46 истраживача, генетска разлика између појединих бушманских група је већа од разлике између народа Европе и народа Азије (кавказке и монголидне расе). Упоредити са Stephan C. Schuster, Webb Miller et., *Complete Khoisan and Bantu genomes from southern Africa*, Nature, No. 463, pp. 943-947, 18. February 2010.

постојањем епикантуса⁹⁰ (епикантусове боре на крају ока), а код жена је често присутна стеатопигија⁹¹.



Сл. 6. Бушманска девојка - жуто-браон боја коже, широко чело, иступрене јагодице, косе очи



Сл. 7. Бушман

Остаци њихове уметности и религије⁹² (rock art / rock painting - сликарство на стенама⁹³) могу се наћи од данашњег Судана и Етиопије до реке Нигер на западу, преко готово целе Сахаре (Мароко, Алжир, Либија, Чад, Нигер) до Рта Добре наде на југу. Ови цртежи не представљају само уметност Бушмана, већ дају и приказ њихових веровања, религије и друштвене организације. Једно од најбогатијих налазишта бушманских цртежа је на Цодило брдима⁹⁴ (Tsodilo Hills), у Боцвани.

⁹⁰ Epicanthic fold - Епикантусова бора, позната и као Монголска бора, карактеристична је за народе жуте расе.

⁹¹ Стеатопигија (Steatorugia) је гомилање масних наслага углавном код жена на бедрима и куковима. Ради се о генетској карактеристици која се може наћи код КоиСан народа, али и код Пигмеја Централне Африке. Обично почиње да се јавља још у детињству, али праве размере добија после прве трудноће. Занимљиво је упоредити са палеолитским фигурама жене, од Европе преко Азије до Африке, које су увек приказиване са стеатопигијом.

⁹² Новија истраживања (објављена у Research Magazine APPOLON, 2006; односно на web страници <https://www.apollon.uio.no/english/articles/2006/python-english.html>) која је вршила професор Шејла Кулзон (prof. Sheila Coulson) са универзитета у Ослу, показују да су Цодило брда (Tsodilo Hills) на северо-западу Боцване место где су се одвијали први ритуали и први обреди у историји човечанства. До сада је сматрано да је Хомо Сапиенс (Homo Sapiens) почео да упражњава ритуале пре 40.000 година, али по налазима професорке Кулзон најстарији обреди су се одвијали у Северној пећини Цодило брда пре 70.000 година, чак 30.000 година раније него што се сматрало, односно пре првог следећег налаза.

⁹³ Ова уметност је пандан европском пећинском сликарству, само се у Африци углавном налази на отвореном, а не у пећинама, тако да су уобичајени називи сликарство на стени, односно уметност на стени (rock painting / rock art).

⁹⁴ Ако се долази авионом (а мали авиони су најчешћи облик превоза до Цодила, где постоји мања слетна писта), већ са удаљености од 120 километара виде се обриси брда која израњају из непрегледне равнице висоравни Калахари. На северозападу области Нгамиленд (Ngamiland), уздижу се из песка до висине од око 400 метара три брда, три усамљене стене - Цодило (Tsodilo Hills). Археолошки налази показују да су људи овде живели још пре 30.000 година (по проф. Шејли Кулзон чак пре 70.000 година).



Сл. 8. Бушманка са дететом



Сл. 9. Вађење корења

Померање ка југу је почело пре око 2000 година под притиском Банту народа са севера и запада, а врхунац је достигло око X века. Тада не само да преко њих прелазе два велика таласа Банту племена, већ се и оснивају прве државе по ободу пустиње Калахари. Ова експанзија тера Бушмане даље на југ, али ове државице Банту народа пропадају током XI и XII века. Мирно доба за Бушмане је кратко трајало, јер током XV века на простору данашњег Зимбабвеа настаје велика држава Банту народа. Током XVIII века долази до новог таласа насељавања. Цвана (Tswana) племена (Kololo, Kwena, Ngweketse) долазе са истока и југа и заузимају простор до самих обода Калахарија. Ово тера Бушмане у саму пустињу, или још даље на југ, према Рту Добре наде. Заузимају просторе где други народи нису хтели да живе, у пустињама Калахари и Кару, као и у планинама Дракенсберг.



Сл. 10. Бушмани, одмор у селу



Сл. 11. Повратак жена са сакупљања плодова и корења

Бушмани који ту и данас живе зову их *велике стене*, *стене које шапућу* (због тихих звукова које изазива ветар дувајући између њих) или *бакарна (пламена) наруквица вечери* (због одбљеска који се јавља при заласку сунца). На каменим панелима брда налази се више од 4500 цртежа и гравура, сврстаних у више стотина композиција, који приказују људе, животиње, сцене из лова, као и религиозне ритуале. Више од половине бушманских цртежа на стени југа Африке налази се на брдима Цодило. УНЕСКО је цео локалитет прогласио светском баштином (World Heritage Site) 2001. године.

Прва научна истраживања и записе о језицима и обичајима Бушмана и Хотентота оставио је јужноафрички филолог немачког порекла, Др Вилхелм Блек (Wilhelm Heinrich Immanuel Bleek, 1827-1875), који је живео у Моубреју поред Кејп Тауна (Mowbray, Cape Town). Он је истраживао и бележио бушманске и хотентотске језике од 1857. године, па све до своје смрти 1875. Његова истраживања су наставиле Луси Лојд и његова ћерка Дороти (Dorothea Frances Bleek, 1873-1948). Најпознатија дела су му *Упоредна граматика језика југа Африке (A Comparative Grammar of South African Languages, 1862. први део, 1869. други део)* и *Примери бушманског фолклора (Specimens of Bushman Folklore, 1911, који садржи и 87 бушманских легенди и митова забележених на !Хат, данас изумрлом језику Бушмана)*. Његово најважније дело које није успео да заврши пре смрти и које је редиговала, допунила и делимично објавила Луси Лојд је *Блек и Лојд архив текстова !хат и !кун Бушмана (The Bleek and Lloyd Archive of !xam and !kun texts)*. Величину овог дела најбоље илуструје податак да је при припреми за штампу 1898. године Луси Лојд приложила и 4.534 странице само са коментарима и објашњењима! Нажалост, и поред оволиког труда појединих истраживача, због великог броја бушманских и хотентотских језика, велики број језика заједно са обичајима и начином живота, нестао је, а да није забележен, нити описан.

Од новијих истраживача треба навести професора Дејвида Луиса Вилијамса (David Lewis-Williams, 1934 -), који је данас један од водећих научника и истраживача у области културе и уметности Бушмана и Хотентота. Истраживао је везу између цртежа на стени и религијско-духовних обичаја Бушмана. Од 1981. до данас објавио је више од двадесет књига из ове области.

Од институција које се баве истраживањем културе, обичаја, уметности и језика Бушмана и Хотентота (KhoiSan народа), најразвијенији и најактивнији су Истраживачки институт за цртеже на стени, при Универзитету Витсватерсранд у Јоханесбургу, Јужноафричка Република (*Witwatersrand University, Rock Art Research Institute*) и Сан истраживачки центар Универзитета у Боцвани (*The San Research Centre, University of Botswana*).

Народ Бушмана се никада није борио да би поробио друге народе ни да освоји туђу територију. Такође, никада се није борио ни против освајача да би сачувао своју слободу, као ни против централне власти за своја права. Немају развијену идеју приватне својине, државе, нити власништва над земљом, животињама, биљкама или људима. У лову сматрају да треба убити само ону животињу чије је месо тренутно неопходно групи, никако више од тога. И тада у крду бирају најслабију или болесну животињу, тако да крдо може да настави да се размножава, расте и живи нормално. За њих су главни цивилизацијски ток чинили суседни негроидни народи, Зулу, Цвана, Калагади, Хереро и други, а који су увек били непријатељски расположени према њима. Бушмани су се увек повлачили, покушавајући да избегну контакте, или бар да их сведу на најмању могућу меру. Не само због страха од уништења, већ и што су били свесни разлика. А оне су биле расне, антрополошке, религијске, митолошке, културолошке, социјалне и психолошке. Разлике између Бушмана и негроидних народа (Цвана, Хереро и други) су веће него разлике између припадника негроидних народа и Европљана и западноевропске цивилизације. То је тако трајало све до средине XX века када је контакт постао неминован, као што је постало неминовно и доношење одлуке о начину настављања даљег живота, прихватити асимилацију или прибећи отпору. Тада Бушмани више нису имали широке просторе пустиња за даље склањање, све је већ преузето и заузето.

III 1.4 ДАНАС - Садашња ситуација заједнице

Географска распрострањеност

Данас Бушмани живе измешани са другим народима, или у мањим енклавама, на територији која обухвата Јужноафричку Републику, Намибију и Боцвану, као и мање делове Анголе, Замбије и Зимбабвеа. Готово сви живе у сталним насељима, прихвативши начин живота околних народа и племена, без лова и крстарења великим просторствима, а уз беду, прљавштину, алкохол и хришћанске мисионаре. Последња већа група која још увек покушава да живи животом предака је у Боцвани у Централ Калахари резервату дивљих животиња.

Резерват Централ Калахари (Central Kalahari Game Reserve - СКGR) су основали Енглези пет година пре давања пуне независности⁹⁵ Боцвани, 1961. године, да би заштитили Бушмане од истребљења и омогућили им традиционални начин живота. На простору од 52.800 квадратних километара⁹⁶ без сталних људских насеља, било је замишљено да живе само животиње и Бушмани који не би желели да се уклопе у главни цивилизацијски ток. Тада их је било око 1500, мушкараца, жена и деце. Са проглашењем пуне независности, Боцвана проглашава и потпуну једнакост свих својих становника, што значи и аутоматско укидање привилегије Бушмана на живот у резервату. Године 1978. Влада почиње Пројекат развоја удаљених области (RADP - Remote Area Development Program) у оквиру кога се оснива низ малих сталних насеља на ободима СКGR резервата, са намером да се Бушмани ту сместе. Под притиском Владиних агенција, војске и полиције, део Бушмана из резервата ту прелази, али без сталних средстава за живот и са потпуном променом начина живота, полако почињу да пропадају. Влада 1986. године објављује да ће извршити присилно пресељење осталих Бушмана из СКGR у стална насеља ван резервата, али одлуку не почиње да спроводи у дело све до 1997. године. Још 1982. пронађени су дијаманти у СКGR, у близини локације познате под називом Гоупе (Gope), што је и иницирало одлуку о присилном пресељењу, а 1996. се завршавају пробна истраживања која потврђују првобитне налазе о великом депозиту дијаманата у Гоупеу. Године 1997. почиње присилно пресељење Бушмана из резервата. Акција достиже врхунац 2001. године када су војска и полиција успели да ухвате и присилно иселе 1739 људи, жена и деце. Средином 2002. године још само 17 бушмана је било у резервату покушавајући да избегну Владине трупе. Такође, 2002. године Влада је прекинула програм помоћи Бушманима (RADP) и блокирала све изворе воде у резервату. Више међународних група за људска права (где је предњачио SI - Survival International) покушало је да помогне Бушманима, али без успеха. Влада Боцване је забранила рад свим НВО које су помагале Бушманима⁹⁷, чак и онима које су им достављале храну, воду или стару одећу. Децембра 2006. Врховни Суд Боцване доноси одлуку (пресуду по жалби представника Бушмана) у корист Бушмана, а против Владе. Даје се право Бушманима да се врате и живе у резервату, да имају право да живе на свој традиционални начин живота и да имају право да лове у резервату. Нажалост, сувише мало и сувише касно. Већина Бушмана је већ годинама у сталним насељима, без посла и прихода, уз болести и алкохол. Уско тумачећи одлуку суда, Влада је повратак у резерват дозволила само неколицини Бушмана који су учествовали у спору, а и њима је прекинула било какво снабдевање водом (сви извори су блокирани) и забранила им је

⁹⁵ Боцвана никада није била ничија колонија. У периоду од јануара 1885. до 30. септембра 1966. била је у посебним односима са Великом Британијом као *Земља под специјалном заштитом (Bechuanaland Protectorate)*. Од 1966. године поново поседује пуну независност.

⁹⁶ Ради поређења само да наведемо да СКGR резерват има 52.800 км², Војводина има површину од 21.506 км², а Србија без покрајина 55.968 км².

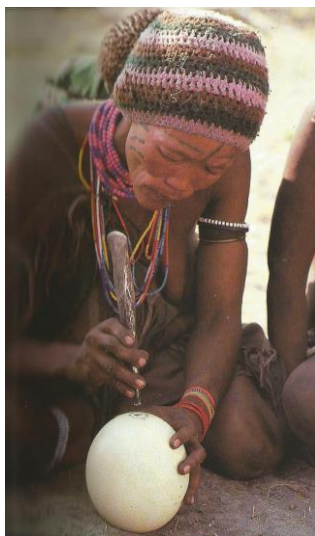
⁹⁷ Упоредити са чланком Крега Тимберга, *Култура која нестаје у прашина Калахарија* (Craig Timberg, *A Culture Vanishes in Kalahari Dust*, Washington Post, 3. June 2005.

лов као привредну активност, дозволивши им само спортски лов и лов традиционалним оружјем. Тако да су они који су се вратили у резерват, остављени без хране и воде. Данас, у целој Африци, само још у СКGR резервату, живи стотинак Бушмана који покушавају да поново успоставе свој традиционални начин живота. Сви други су асимилирани, на неки од начина. Док је Влада Боцване Бушманима забрањивала живот у резервату, под изговором да је то област одређена само за слободни живот дивљих животиња, у њиховом природном окружењу, у Гопеу, данас се налази највећи рудник за подземну експлоатацију дијаманата у Африци⁹⁸.

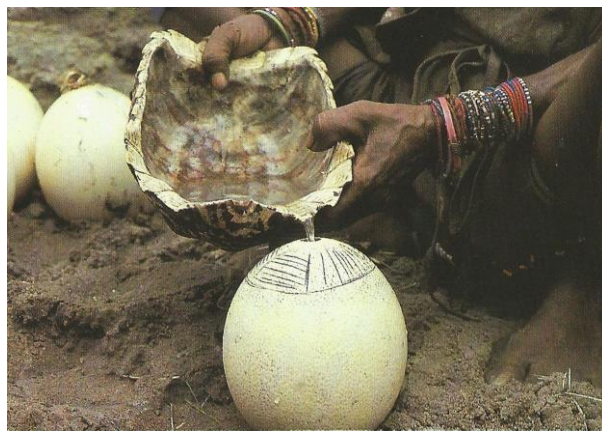
Друштвена организација

Бушмани Калахарија су последњи од аутентичних народа југа Африке који покушавају да сачувају традиционални начин живота, начин који се није променио током хиљада година. Генерацијама су преживљавали од лова и сакупљања плодова у суровој средини. Пред налетима јачих и социјално и технички напреднијих народа, повлачили су се све дубље у пустињу.

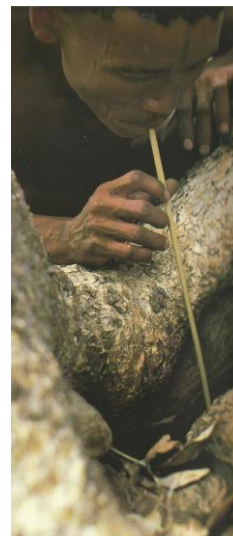
Организовани су у мање групе, 10-20 особа⁹⁹ укључујући и децу, углавном везани крвним сродством. Главни философски аксиом Бушмана је живот у складу са природом. Природа мора осетити њихово присуство, али не сме бити повређена. Свака повреда природе и односа који у њој владају враћа се онима који су је повредили. Зато мушкарци лове само онолико меса колико је групи потребно за тренутни опстанак. Жене сакупљају јестиво корење и плодове и морају пронаћи довољно хране, јер се мушкарци у лову могу задржати и више дана. У сакупљање иде већа група жена, заједно са децом. Опремљене су моткама за копање, огрчачима и торбама од природно штављене коже у којима доносе оно што су сакупили.



Сл. 12. Припрема нојевог јајета



Сл. 13. Складиштење воде



Сл. 14. Коришћење складиштене воде

Вода је изузетно важна за Бушмане, не само што су извори ретки у Калахарију, већ и што киша пада само током кишне сезоне, а и то ретко, док је сушна сезона која обично траје 7-9 месеци потпуно без кише. Током кишне сезоне бујају биљке, а и животиња је више. Међутим, Калахари је без сталних водотокова, тако да се вода

⁹⁸ Упоредити са чланком *Дијаманти су заувек, Бушмани нису (Bushmen aren't forever - the diamonds of the Kalahari)* The Ecologist, 14. February 2015.

⁹⁹ Некада су групе биле веће и имале 20-60 чланова. Данас су групе са 10-15 чланова, највише 20. Ово се односи на Бушмане који још увек живе слободно у природи. Бушмани који су прихватили живот у сталним насељима живе по организацији тог села, племена, народа, која им је наметнута.

задржава у коритима привремених река и шупљинама дрвећа, али се ту не може сачувати дуже. Већ после неколико дана, или чак само после пар сати, порозни песак упија остатак воде који није испарио. Зато се вода мора скупљати, складиштити и чувати. Поседовање резерви воде је питање опстанка целе групе и свако ко расипа воду, па био то члан групе или странац, ризикује прогонство из групе, понекад чак и смрт у Калахарију. Вода се обично чува у празним љускама нојевих јаја или посебним посудама направљеним од оклопа корњача. Међутим, Бушманима је највећи извор течности пустињско воће и корење (пустинска лубеница, мајмунска наранџа, калахари краставац и друго).

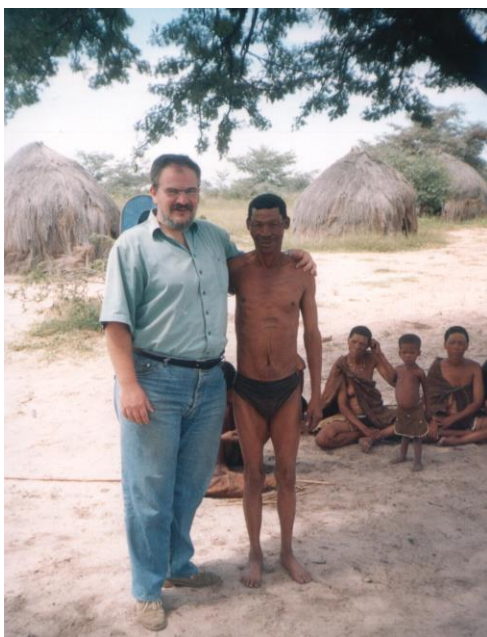
Најважнија ствар у животу мушкарца је лов. Лови се најчешће традиционалним оружјем, луком и стрелом, мада познају и користе и копље и нож. Када нису у лову поправљају и сређују оружје за лов, праве стреле, уче младе преносећи им своја искуства и причајући им о великим лововима и ловцима. Важни део учења младих чине и приче о митовима - како призвати доброг Бога, како привући или у миру удаљити камелеона за кога они сматрају да је гласник Богова, како привући животиње. Често украшавају лице шарама, сматрајући да ће им то донети срећу у лову. Бушмани углавном лове мање антилопе, али и друге животиње - дивље свиње, жирафе, крупније антилопе (кудуи, еланди и друге). Када се ловци приближе крду, бира се ловина. Одабир животиње у крду зависи од количине меса које може дати, колико далеко може трчати када је погоди отровна стрела, земљишта, температуре, па чак и од правца дувања ветра. Ловци се прикрадају животињи и погађају је стрелом. Она ће побећи, али отров делује и животиња ће на крају пасти. Ловци је цело време прате и на крају јој прилазе и убијају је прекрађујући јој муке. Повратак ловаца са уловом је попут празника. Месо које се одмах не поједе сече се на траке и суши на сунцу. Бушмани често лове и замкама. Постоји читав низ разних врста замки којима лове мање животиње - зечеве, птице, змије и друге. Овде долази до изражаја машта и инвентивност Бушмана. За лов Бушмани користе лук и стреле. Током векова довели су вештину лова луком до савршенства. Међутим, за разлику од других примитивних заједница које лове луком, овде су стреле мале, слабе и крхке. Оне не служе да убију дивљач, већ само да унесу отров у тело животиње. Различите групе Бушмана користе различите супстанце за припрему отрова, а најсмртоноснији је отров који се добија из ларве црног лептира, која живи сакривена у песку око стабала корквуд дрвета. Чауре са ларвама са ископавају из песка и одлажу за касније. Када дође време лова, ларва се вади из чауре, кожа јој се засеца и њеним соком се премазује врх стреле. Да би се избегла несрећа самоповређивања, ловци отровим мажу врх стреле, али не и оштре ивице и шилџак, јер ако би се случајно уболи или посекли на оштрицу врха стреле, дошло би до смрти. За то је довољна и најмања количина отрова у крви, а серум или противотров не постоје. Понекад ловци праве отров јачим додајући му сокове појединих биљака, од којих неки стимулишу срце да пумпа брже и јаче, чиме се отров брже разноси по телу и смрт брже наступа. Друге супстанце изазивају локални надражај коже и животиња трља место где је погодила стрела, чиме је само потискује све дубље. Отров делује преко крви и треба ми између једног сата и три дана да убије животињу, зависно од места где је животиња погођена и величине животиње. Отров се задржава у крви и уништава се термичким путем, тако да је месо животиње после одстрањивања крви и термичке обраде (најчешће печењем на отвореној ватри) потпуно безбедно за коришћење.

Инвентивност и спретност се не исказује само у проналажењу и чувању воде или лову. Израда личних ствари, одеће, украса, оружја, показује осећај за уметност. Вештине су се развијале кроз генерације и данас су бушмански накит, украси и свакодневни употребни предмети веома цењени као сувенири широм света. Најоригиналнији, али за Бушмане и најчешћи украси се раде од ситних делова разбијених љуски нојевих јаја. Љуска се ломи на мале комаде који се пажљиво обрађују док не поприме облик круга пречника око 5 мм. Затим се комадом тврдог дрвета буши рупа на средини и повезују се у ниску помоћу танке кожице или канапом

од биљних vlakana. Није потребно посебно наглашавати да је цео поступак традиционалан, веома стар, све се изводи ручно и од материјала који се могу наћи у природи.

Поштовање традиција и тврдокорност у тежњи да се сачува старо, показује се и у односу према металу. Са металом се Бушмани срећу већ више од хиљаду година. Али са металом који други народи копају и топе. Развили су, готово до уметности, знања како могу искористити комад метала који нађу. Али никада нису желели да пређу из каменог у метално доба. Никада нису ни покушали да науче како се налази руда, како се копа, топи и лије метал, мада су то вековима у њиховој непосредној близини радили суседни народи. То коришћење метала показује њихови прилагодљивост, али у детаљу. Показује међутим и њихову тврдоћу и непромењивост у основним друштвеним принципима.

Игра има важну улогу у животу Бушмана. Не само игра као забава, игра као плес, већ и обредне игре повезане са одређеним митовима и игре са одређеним значењем. Игром се исказује захвалност добром Богу за успешан лов, за излечење болесног члана групе, али и моли за кишу. Кроз игру се успоставља хармонија у групи после неке несреће или проблема, игра је део церемоније истеривања злих духова или претња злом Богу.



Сл. 15, 16, 17 и 18. Аутор рада са три групе Бушмана у три дела Боцване - Канг, Каде и Ганзи (Kang, Xade, Ghanzi). Сlike показују ниски раст Бушмана.

Антрополози данас сматрају да су веровања, обреди, митови и религија једно од мерила развијености народа и његове културе. Још у палеолиту и неолиту јављају се прва веровања и обреди. У то доба религија је још увек рудиментарна, и до ње се обично долази преко атавизма, веровања у духове, као и преко митова. Обједињавањем митова настаје религија. Пантеон је у почетку обично препун Богова, божанстава и хероја, да би се преко двоструког принципа (Бог добра и Бог зла) стигло до монотеизма. Бушмани имају своје обреде, митове, чак и зачетке религије¹⁰⁰. Занимљиво је да различита бушманска племена имају различите митове, чак се разликују и у основним теолошким поставкама. Ово је резултат великог пространства и слабе комуникације, као и одвојени развој бушманских народа у време настанка митова, када су Бушмани заузимали готово трећину континента. Занимљиво је напоменути да су суседни Банту народи преузимали поједине митове Бушмана и присваја ли их, прилагодивши их себи¹⁰¹.

Митове тумачи и преноси их млађим генерацијама посвећеник који постоји у свакој групи. Уз вођу групе (или поглавицу, ако се користи класични израз), он је најпоштованија особа. Колико је важан вођа групе, јер он одређује где ће бити ново насеље, када ће се селити даље, када ће се ићи у лов, толико је важан и посвећеник (стари називи - врач, призивалац кише, шаман). Његова улога је да комуницира са Боговима, лечи, призива кишу, али и да преноси старе митове, стара знања и принципе живота млађима. Мада су традиционална веровања и даље присутна, његов утицај полако слаби. Вера у његове моћи све је мања, и све више обреда се обављају због традиције, а не као потреба, због страха, жеље или неразумевања природних појава. Посвећеник код Бушмана, за разлику од суседних негроидних народа, не разликује се по спољним обележјима од других припадника групе. Код Зулуа врач обично носи капу са роговима неке од антилопа, украшену перима великих птица, а огрнут је крзном једне од великих мачака (најчешће леопард), тако да већ и сама његова појава даје страх и поштовање. Код Бушмана, он се не разликује по спољним обележјима. Али кад падне мрак, постаје господар племена, човек који комуницира са Боговима и представља их на земљи.

Постоје обреди иницијације када младић доказује храброшћу и умешношћу своју мушкост и после чега постаје пуноправни члан заједнице. Прихваћен као мушкарац, иде у лов, може да себи сагради колибу и да се ожени. Иницијација постоји и код девојака. Када добије прву менструацију издваја се у посебну колибу из које не излази и у којој живи сама тих неколико дана. За време тог времена сматра се нечистом и чак ни храну не сме да додирује прстима, већ се служи посебним штапићима. После изласка из колибе сматра се одраслом женом, а њена мајка поносно носи те штапиће као украс, као знак да је њена ћерка одрасла. Обе врсте иницијације се сматрају срећним догађајем, разлогом за прославу у којој учествује цела заједница.

¹⁰⁰ Већина бушманских народа верује у два Бога - доброг Бога, ствараоца, који управља светом, и злог Бога који доноси несрећу, болест и смрт. Добри Бог, кога поједине групе називају Вамбе, односно Њамбе (Wambe, Nyambe), управља светом, прецима и потомцима Бушмана са врха Цодило брда, и ту је јаким конопцима повезан са Небом. Доказ том веровању налазе у равним вертикалним раседима стена, за које верују да су трагови кола када је добри Бог силазио на земљу или се враћао на небо.

¹⁰¹ Основни мит, мит постанка, Цвана народа који говори о њиховом изласку из подземног света на површину земље, под вођством гиганта Мациенга (Matsieng), није ништа друго до један од бушманских митова, преузет и прилагођен. По миту, Маиценг који је имао само једну ногу, једну руку и једно око, живео је у подземном свету са својим народом. Држао је површину земље у страху сталним земљотресима. Једног дана је кроз отвор међу стенама видео светлост, плаву боју неба и чуо песму птица. Привучен толиком лепотом, изашао је на површину земље са својим народом. На месту где су изашли остали су у стени трагови џиновског стопала. По веровању, то место се налази на источном ободу Калахарија, 3 км од Расесе (Rasesa), тридесетак километара од Габоронеа, главног града Боцване. Ту још постоје отвори у стени који воде ка пећинама и трагови стопала угравирани у стенама око њих.

Породица је моногамна, а изузетак је само левијатски брак, односно ако долази до вишеженства, друга жена је сестра прве. Некада је био обичај да се због немогућности неге чува само једно дете у исто време. Ако би се родило друго док је прво још увек на мајчином млеку (а то је обично 2 до 3 године) било би једноставно убијано. Тај обичај је напуштен, исто као и обичај да се остарели и онемоћали чланови заједнице оставе у шуми (обичај врло сличан лапоту који су упражњавали староседеоци Балкана). Процес смањења бројности и промене начина живота већ одавно траје, тако да више нема потребе за насилном контролом бројности¹⁰².

Низ веровања и обредних радњи води порекло из митова и религије, али се током времена та веза и првобитно значење изгубило и постали су обичаји. Сматра се посебном срећом ако пре лова камелеон пређе преко лука неког од ловаца. Данас Бушмани пре лова траже камелеоне и подмећу лукове да би прешли преко њих. Првобитно значење се готово изгубило и већина Бушмана га и не зна. Старо веровање је да је камелеон гласник злог Бога, животиња коју он шаље на земљу да би му пренела како се ко од животиња и људи понаша, али и има моћ да донесе казну свог господара. Ако он пређе преко лука, то је знак милости злог Бога према том ловцу и целој групи, али и знак да ће његове стреле летети равно према циљу. Код већине група прича је заборављена, али је остао обичај. Исто је и са обичајем призивања кише терањем дивљег бафала, или годишњом прославом почетка кишне сезоне.

Бушмани немају изражене култове умрлих и предака, али верују у постојање душе и њено присуство после смрти. Зато када умре неки члан заједнице насеобина се сели и не враћа на то место док не избледи сећање на покојника и место где је сахрањен. Зато се гробови и не обележавају. Мртве сахрањују бочно, у полузгргченом положају тела (положај фетуса), односно у положају како Бушмани најчешће спавају, са свим личним стварима које је користио, а што је минимално, јер Бушмани не познају приватну својину у нашем данашњем значењу те речи.

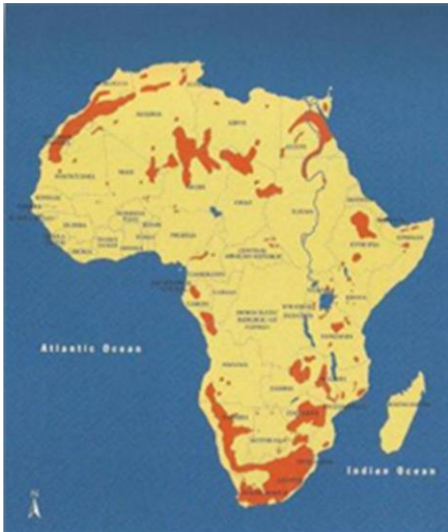
Често увече група се окупља око ватре у средини станишта и неко од старијих чланова групе, или врач, причају о великим лововима или митове о *старој раси* и данима када је Бог стално био у контакту са својим народом. Бушмани верују да је некада живела стара раса или велика раса, односно да су биљке, животиње и људи били један народ који се током времена поделио. Одатле и произилази њихов однос према природи, Верују да је свако непотребно оштећење природе зло које се враћа ономе ко је то учинио. Зато и лове само онолико колико им је тренутно потребно меса, а жене сакупљају плодове пазећи да не оштете биљку, као и да један део плодова остане на земљи ради даљег обнављања. Такав близак однос са природом чини Бушмане пре учесником него управљачем природе.

Уметност на стенама је можда и највећи допринос Бушмана светској баштини. Рађене су најчешће на отвореном, на површинама које су тек благо заклоњене другим стенама. Време настанка цртежа варира. Најстарије су слике на мањим мобилним панелима датиране 25.000 година ПНЕ¹⁰³, док време настанка других варира између 10.000 година и 1000 година у прошлости¹⁰⁴. Већина цртежа је настала између почетка нове ере и 1000. године НЕ, мада има и новијих цртежа који приказују португалске бродове или кола са воловима и коње, односно XV-XVIII век. Многи цртежи чине композиције, мада их је понекад тешко рашчланити јер су цртежи често рађени преко већ постојећих, старијих. Цртежи и гравуре у стенама се могу наћи широм Африке, а највеће групације су у Боцвани (брда Цодило, Мањана, Савуте), Јужноафричкој Републици (Замак гиганата, Курумман, Апингтон, Твилфонтејн) и Лесотоу (Секонг Хонг). На југу Африке их има и у Замбији (Касама), Танзанији, Зимбабвеу, Анголи.

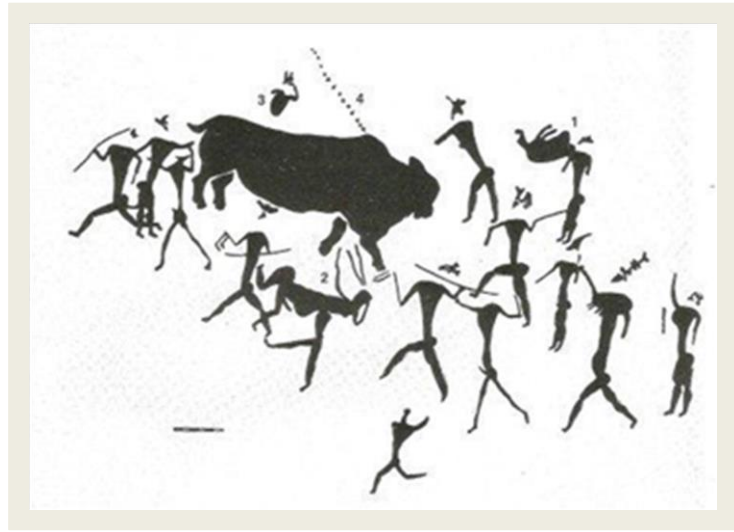
¹⁰² Према Петар Влаховић, Народи и етничке заједнице света, Вук Караџић, Београд, 1984.

¹⁰³ Цртеж антилопе на мобилном панелу из пећине Аполо 11, у Намибији датиран је радиоактивним угљеником на 25.500 година ПНЕ (27.500 година пре дана анализе).

¹⁰⁴ Ник Вокер (Nick Walker) говори о 1.000 година пре садашњице, Алек Кемпбел о 3.500 година пре садашњице, а Ана Соломон (Ana Solomon) о 10.000 година.



Сл. 19. Распрострањеност цртежа на стени у Африци



Сл. 20. Цртеж на стени, Бамбусова јама, Џинов замак, планине Дракенсберг, Јужноафричка Република

III 1.5 СУТРА - Могући правци будућег развоја заједнице

Свака примитивна заједница сусреће се са два питања. Прво је да ли прихватити асимилацију или јој се одупрети. Друго, још важније, ако се заједница одупире асимилацији, да ли то треба да буде насилно, борбом свим средствима, или само мирним отпором, склањањем и повлачењем. Код Бушмана тих дилема нема. Они се боре свим мирним средствима против асимилације коју никако не желе да прихвате. Вековима су се повлачили пред јачима. Прилагођавали су се животу у најнеповољнијим условима живота, прихватили да живе тамо где нико други није хтео. Са надом да ће у пустињи наћи мир и да их тамо нико неће дирати. Нажалост, у Калахарију су нађени дијаманти и то је био наставак отимања територије.

Данас Бушманима највећа опасност прети од лицемерних принципа новог светског поретка и неолибералног начина мишљења. Принципи о једнакости свих људи, о праву свих на тековине цивилизације, о праву све деце на једнако образовање и да рудна богатства припадају свима, звуче јако лепо, али стриктно примењена у стварном животу доводе до уништавања најстаријег народа на Земљи. У пракси то значи да пошто рудна богатства припадају свима, Бушмане треба иселити из СКГР резервата да би се отварали рудници који доносе добит ДеБерсу, Англо Америкену, Гем Дајмонду, а корист има и буџет Републике Боцване. Резултат тога је да Бушмани живе у малим селима, уз обод резервата, без посла, без средстава за живот и без могућности да живе на свој традиционални начин. Примена принципа о праву све деце на једнако образовање, у пракси доводи до одузимања деце Бушманима и њихово слање у интернатске школе, јер у тим малим насељима уз обод резервата нема образовних институција. Шаљу их у свет који не разумеју, потпуно другачији од оног у коме су живели. Без родитеља и без било какве подршке, одузимају се и шаљу ван родитељског дома, деца од шест година. Родитељи остају сами, без прихода, без посла, без деце, са бедом, тугом, алкохолом и болестима. И полако нестају, попут америчких Индијанаца, канадских Ескимана, аустралијских Тасманијаца и многих других.

Да ли је ово потпуни крај, или ипак постоји још нека опција? Проблем опстанка Бушмана није локални и изолован, већ је интернационализован и већ дуже се говори о томе. Задњих пар деценија се покушава са стварањем *микро заједница*. Идеју је седамдесетих година XX века први изнео јужноафрички антрополог Вајтлин Бетс који је сматрао да уклапање Бушмана у главни цивилизацијски ток (односно одрживост алтернативе) може да се одвија компромисно. Уколико би се омогућио довољно велики простор да пар група Бушмана, или бар једна група од 10-15 чланова, могу ту да живе, могао би се бар делимично сачувати њихов традиционални начин живота. Негативни аспекти ове идеје би били што би на тако ограниченом простору заједница морала да живи у сталном станишту, као и што би се тада прекидали контакти са другим групама, па би дошло до мешања са околним народима, а што би на крају уништило групу. Идеју је покушао да оствари оснивањем фарме Кага Кама (Kagga Kamma) у области Свартругенс (Swartruggens) на Седерберг планинама, северно од Кејп Тауна у Јужноафричкој Републици. У области има цртежа на стени, што потврђује некадашње присуство Бушмана у тој области. На самој фарми су били и бунгалови за туристе који би желели да виде цртеже на стени, као и да се упознају са културом и животом Бушмана. Између бунгалова је била и продавница где су туристи могли да купе украсе и рукотворине Бушмана (предмети од коже, накит од љуски нојевог јајета, ручно прављене дечје играчке, дрвени украси и друго), што је била финансијска помоћ и гаранција самоодрживости пројекта. Нажалост, после 20-30 година постојања пројекат се угасио. Сада је Кага Кама тек још једно излетиште у дивљинама Јужноафричке Републике, каквих има много, без Бушмана који ту живе.

Сличан пројекат је и фарма Трејлблејзер (Trailblazer¹⁰⁵) тридесетак километара јужно од града Ганзија (Ghanzi) у Боцвани. Почели су са радом нешто после фарме Kagga Kamma, али на сличним принципима. На релативно великом простору омогућен је традиционални начин живота једној групи Бушмана од десетак особа. Проблем је, као и у Кага Кама, што је станиште стално, као и што фарма није у власништву Бушмана који ту живе. Посете туриста доносе приход који доприноси животу Бушмана који ту живе. Пројекат је и даље активан.



Сл. 21. Трејлблејзерс - улаз на фарму



Сл. 22. Куру Траст музеј у Д'керу, ентеријер

Највећи пројекат микро-заједнице, али и највећи пројекат за очување Бушмана и њиховог начина живота, је Куру Траст (*Kuru Trust*) који данас живи и ради под именом Куру група организација (*Kuru Family of Organizations, KFO*). Налази се у граду Ганзи (Ghanzi) у Боцвани и постоји још од 1986. године. Организација је основана да

¹⁰⁵ За назив пројекта, а и саме фарме, узета је енглеска реч *Trailblazer* коју није лако превести на српски. Она означава особу која иде прва неиспитаним путем кроз дивљину и непознато. Значење је и директно, јер се ради о фарми на којој живе Бушмани, али и у преносном значењу, јер је то пројекат који покушава нешто сасвим ново и другачије, прва иницијатива такве врсте у Боцвани, уз наду да ако они успеју да ће и други поћи њиховим путем. По значењу би можда најбижа била наша реч *ледоломац* (у преносном, не у директном значењу), мада због климе Калахарија ово не би био баш добар превод.

би се кроз различите активности дошло до средстава која би била коришћена за њихово образовање, како деце тако и одраслих, као и за друге пројекте за унапређење живота Бушмана. Данас Куру обухвата десетак различитих организација и има представнике у девет бушманских насеља у дистрикту Ганзи и у шеснаест бушманских насеља у дистрикту Нгамиленд. У оквиру Куруа раде обданишта за децу Бушмана где се припремају за даље школовање (Vokamoso Preschool program), производња и продаја бушманских украса, рукотворина и накита од гљуске нојевих јаја, Калахари рукотворине (Kalahari Craft), Комоку и Токади (KomoKu & Tocado) програми за стручну и финансијску помоћ члановима заједнице који почињу посао у пољопривреди или трговини. Д`Кар Куру Траст (D`Kar Kuru Trust) организује живот заједнице Бушмана у насељу Д`Кар, али и води Куру Арт пројекат (Kuru Art Project) који постоји још од 1980. и бави се развојем и промоцијом бушманске уметности и који организује и води сталну уметничку радионицу у Д`Кару. Куру Арт пројекат је организовао десетине изложби традиционалне, али и модерне бушманске уметности у Боцвани и по свету. КФО-у су се придружили и Ганзи рукотворине (Ghanzi Craft) који од 1983. прикљупља рукотворине Бушмана, излаже их у локалном музеју у Ганзију и организује продају у Боцвани и свету, као и Д`Кар центар за иновације (Tsee Nquu - House of Innovation). Такође, сваке године КФО организује у Ганзију и Д`Кару *Куру фестивал културе* (Kuru Cultural Festival) који поред Куру фестивала народних игара (Kuru Dance Festival) обухвата и више других догађања из области културе Бушмана.



Сл. 23. Куру Траст музеј у Д`керу, близу Ганзија, Боцвана; екстеријер



Сл. 24. Куру Арт пројекат, атељеи и галерија, Д`Кер, близу Ганзија, Боцвана

Један од најважнијих пројеката организације КФО је и Пројекат Наро језика (Naro Language Project), у оквиру кога је извршено потпуно бележење бушманског Наро језика (фонетика, граматика, речник). Наро језик не само да има највећи број корисника од свих бушманских језика у овом делу (северозападна Боцвана и северна Намибија) са више хиљада људи којима је матерњи или други језик, већ се и користи као lingua franca и у другим бушманским групама у Боцвани и Намибији. Током више деценија рада извршено је не само бележење већ и стандардизација језика, стандардизација писма (што је био посебно тежак посао, јер осим више од двадесет самогласника, језик користи и 45 различитих кликтова, уз само двадесетак сугласника), издати су Наро-Енглески и Енглески-Наро речници и почела је употреба Наро језика у предшколским установама и допунској школи¹⁰⁶.

У оквиру Куру групе је и фарма *Dqae Qare* коју поседује и води група Бушмана из Д`Кара. Фарму је купила влада Холандије и поклонила је локалним Бушманима да би имали бар парче своје земље, да ту живе и да би се од туризма остварила добит која би се користила за развој локалне бушманске заједнице, за промоцију заједнице, њене културе и историје, али и да би се на фарми омогућило запослење што већем броју припадника бушманске заједнице. На 7500 хектара фарме неколико група Бушмана живи на традиционални начин, али у сталним стаништима. Ту је смештен и

¹⁰⁶ Иза овог пројекта стоји вишедеценијски рад лингвисте Dr. Hessel Visser из Холандије. Наро писмо и Наро речник су главни резултат тог рада.

мањи центар за туристе са бунгаловима за смештај, продавницом сувенира и отвореним простором за предавања, игре и представе. На фарми нема домаћих животиња, тако да простор служи за несметани развој локалних дивљих животиња (антилопе, дивље свиње, жирафе и друге) које Бушмани могу да лове.

Важно је нагласити да се све акције Куру КФО свODE на ублажавање асимилације и њених последица, а не на борбу за очување традиционалног начина живота Бушмана. Очување сећања на стари начин живота и обичаје је битно и пуно значи, али је то у исто време и предаја, признање да је главни цивилизацијски ток победио и да до асимилације мора доћи.

У Јужноафричкој Републици (ЈАР) средином XX века било је више хиљада Бушмана и Хотентота. По завршетку грађанског рата у Анголи четири хиљаде Бушмана пребегло је из Анголе у ЈАР. Смештени су у Шмитсдрифт (Schmidtsdrift), 80 км. од Кимберлија, где се налазила велика војна база и где су били укључени у све аспекте живота - школа, посао, становање, чак је и већи број њих био укључен у локалну полицију и војску ЈАР. У почетку се осећао напредак. Заједница је живела и напредовала, деца су ишла у школу, постојао је чак и уметнички пројекат, талентовани чланови заједнице су сликали и те слике су излагане на изложбама у ЈАР и у иностранству. Временом је асимилација почела да показује своје негативне стране, а стање се посебно погоршало после великих промена 1994. године. Међу члановима заједнице алкохолизам, проституција и породично насиље су постали свакодневица. Велика група Бушмана и данас живи у Шмитсдрифту, али су углавном без посла, деца не иду у школу, они живе у колибама, без жеље да ту и остану, а без шансе да се икада врате одакле су дошли.

III 1.6 ПРОСТОРНИ ОБЛИЦИ ЗАЈЕДНИЦЕ

III 1.6.1 - НАЧИН ЖИВОТА - Остваривост (и оствареност) начина живота

Бушмани су имали свој начин живота који је био потпуно остварен у прошлости. Тада су широка пространства била потпуно слободна од људских насеобина и они су могли да живе у мобилним стаништима бавећи се ловом и сакупљањем. Чак и данас поједине групе покушавају да живе традиционалним начином, мада је то све теже и теже.

Као и све друге примитивне заједнице, ни Бушмани никада нису имали писани код о начину живота и уређењу заједнице. Они су дошли као резултат искуства дугог више миленијума и развијени су до перфекције за услове у којима су Бушмани живели, за услове који су постојали у природи. Начин живота је почео да се мења доласком прво појединачних група, а касније и целих народа на територије где су само Бушмани до тада живели. Појава сточарства и сталних насеља других народа доводе до пресецања слободних површина, а затим и њихово смањивање до величина које онемогућавају ловачко-сакупљачки начин живота. Резултат је компромисни начин и живота и архитектуре. Станишта постају стална, али се подижу на начин како су некада подизана мобилна. Куће су и даље екстремно једноставне, мада то више није нужно јер нема сталних померања. Ентеријер је и даље тек рудиментаран (чак ни базични), а сами објекти су стриктно утилитарни. Поједине групе задржавају традиционални облик куће (форма кошнице са јединством зидова и крова), док групе које су прихватиле живот у сталним насељима која деле са припадницима Банту народа, користе куће попут њихових (конус-на-цилиндру, где је доњи део зидан опекама од блата сушеним на сунцу, а кров је од грана покривен сувом травом).

Као и код већине других примитивних заједница главни разлог за круто задржавање традиционалне урбанистичке и архитектонске форме, код група које нису прихватиле промену, је психолошки, а не функционалан. Они још увек нису прихватили асимилацију и надају се чуду и повратку традиционалном начину живота. За истраживаче ово је од огромног значаја, јер је могуће вршити сакупљање података *in vivo* и то не само кроз интервјуе, већ и анализом постојећих станишта и објеката.

III 1.6.2 - ТЕОРИЈА - Теоријске основе архитектуре и урбанизма у списима заједнице

Примитивне заједнице су водиле живот диктиран природом и њиховим потребама, тако да код њих не постоји кодирани начин живота, па ни архитектура. Код њих се урбанизам и архитектура заснивају на искуству и традицији који се преносе генерацијски. Тако је било током времена, а тако је и данас.

Нажалост, није посвећено довољно пажње у изучавању и бележењу њихове архитектуре. Поједини аспекти њиховог живота су истражени и описани (језици, цртежи на стенама, митови и приче, израда украса и друго), мада ни те области нису довољно, али о њиховој архитектури знамо веома мало, готово ништа. Преовлађује мишљење да је њихово традиционално градитељство утилитарно (као што и јесте), да је једноставно до примитивности (што такође јесте), да је рађено од материјала који имају кратак век трајања (што је такође чињеница) и да је зато примитивно и једноставно, те није вредно детаљних истраживања (што је потпуно погрешно). Рад покушава да поред типолошке анализе баци више светла и на њихову организацију станишта и саме објекте, мада због природе рада и расположивог простора дат је само општи преглед, без сувише детаља.

III 1.6.3 - НАСЕЉЕ - Организација насеља; Принципи урбанистичке поставке

Интеракцијска веза између архитектуре и начина живота код примитивних заједница је јасно видљива. Код примитивних заједница, везано за организацију насеља, а у зависности од развоја заједнице, имамо две врсте станишта - привремена (мобилна) и стална. Мобилна станишта граде групе и заједнице које су још на нивоу ловачко-сакупљачке привреде, где спадају и Бушмани. Стална станишта имају групе које се баве риболовом или су већ прешли на неки облик земљорадње¹⁰⁷.



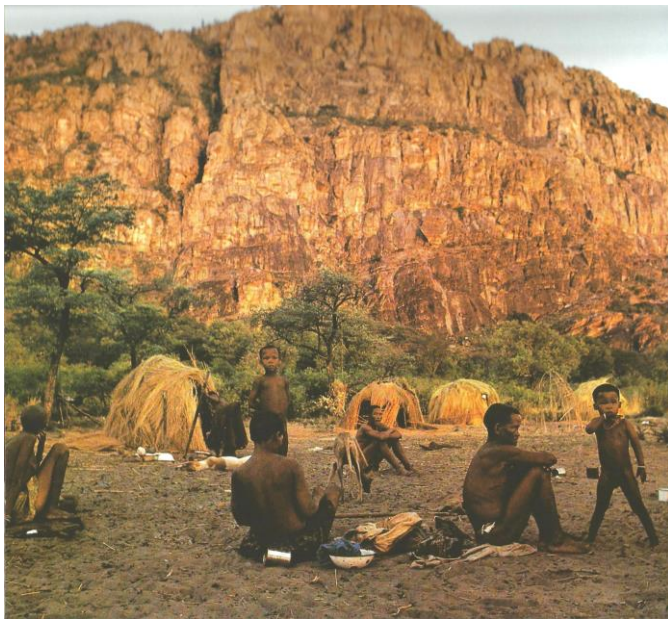
Сл. 25. Бушманско село, близу Ганзија, Боцвана



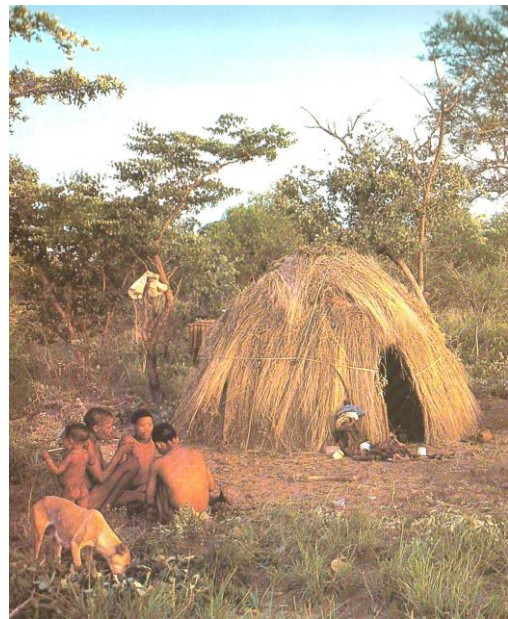
Сл. 26. Бушманско село близу границе СКГР резервата

¹⁰⁷ Стално станиште и бављење земљорадњом је прелазак из примитивне заједнице у цивилизовани облик живота (прва фаза преласка).

Клима игра велику улогу како у организацији живота, тако и у организацији станишта. У областима са климом где постоје четири изразита годишња доба (попут Источне и Централне Европе), заједница мора припремити залихе хране за период зиме, када је било каква активност немогућа. Ово захтева не само интензивну пољопривреду, већ и стална станишта, довољно велика и грађена на начин да се не само људи и стока, већ и храна за њих, може складиштити и чувати током зимских месеци. У областима са тропском климом, где не постоји период мировања, станишта служе само за спавање и за заштиту људи и животиња од природних непогода, дивљих животиња и непријатеља. Цео живот се одвија на отвореном, ван куће. Чак се и храна припрема на отвореном. Ово омогућава израду лаких фиксних станишта, или мобилних станишта и омогућује њихово померање када се извори хране или воде смање.



Сл. 27. Насеље Бушмана, Јужна Африка



Сл. 28. Село Бушмана, Јужна Африка

Бушмани живе у мањим групама са најчешће 10-20 чланова, углавном их чине једна, две или максимално три породице које су у крвном сродству. Различите групе се између себе познају, комуницирају, повремено чак и срећу и виђају, али не одржавају сталну везу. Односи међу групама су пријатељски и не долази до сукоба због територије или материјалних вредности. Томе доприноси и непостојање приватне својине, као и непоседовање земљишта. Традиционално воде номадски начин живота, али та мобилност није апсолутна, већ се одвија по одређеним правилима и на строго одређеној и ограниченој територији. Територија сваке групе (за живот, за лов, за сакупљање плодова и корења) је одређена и јасно омеђена и те границе су познате међу групама. Група се сели из два разлога: када дође до исцрпљења терена или када неки члан групе умре¹⁰⁸. Пошто сматрају да душа прати тело, станиште се раставља и сели на друго место. Група се не враћа на ту локацију док не прође сећање на покојника.

¹⁰⁸ Бушмани сахрањују своје мртве у самом насељу, поред колибе где је живео, или одмах поред станишта. Сахрањују се у полу-згрченом положају (положај фетуса), како већина Бушмана спава (покојник је само заспао дуги сан), у необележеном гробу. Хотентоти, за разлику од Бушмана, своје мртве сахрањују на одређеном месту близу станишта (гробље) у обележеним гробовима. Сахрањују се у лежећем положају на леђима, лицем према западу. Не селе се због смрти члана групе, већ само организују обред очишћења, а кућу у којој је покојник умро премештају на друго место у оквиру станишта.

Код Бушмана свака примарна породица има своју колибу. Колибе су груписане без хијерархије и станиште се не ограђује палисадом¹⁰⁹, нити било каквом врстом зида или ограде. Заједништво и једнакост свих чланова групе је један од основних постулата код Бушмана и то је видљиво у свим аспектима живота, па и при организовању станишта.

Колибе су груписане на 10-20 метара једна од друге и постављене су у зависности од терена (сенка великог дрвета, раван терен, без камења и слично). Улази у колибе су најчешће постављени у истом правцу, и то насупротив правцу преовлађујућег ветра, јер колибе немају врата, већ само отвор за улаз. Терен између колиба се чисти од траве и грмља, али не потпуно, тако да се може видети живот. На средини станишта, између колиба је место за ватру, где се увече цела група окупља.

Мада се често селе, понекад и два до три пута годишње, Бушмани формирање станишта прихватају као забаву и прославу. Старији мушкарци заједно и у договору бирају место за станиште, а затим сваки мушкарац бира место за своју кућу. Мушкарци из буша доносе грање и траву, а жене чисте простор за колибе. Све се обавља уз песму. Нема туге због напуштања старог станишта, већ је ту радост због новог почетка.

III 1.6.4 - ЗГРАДА-КУЋА-ДОМ – Стамбена архитектура: Ентеријер: Детаљи

Куће су полулоптастог облика, са само једном отвором који служи и као врата (за улаз људи) и као прозор (за улаз светла и вентилацију). Пречник основе је 3-5 метара, а висина нешто већа од половине пречника основе. Димензије и облик зависе од димензије и еластичности грана које се могу наћи на том месту. Постоји и могућност да се постојећа колиба сели на нову локацију - покривач од траве се скида и оставља, а носива конструкција од грана се демонира и носи на нову локацију.

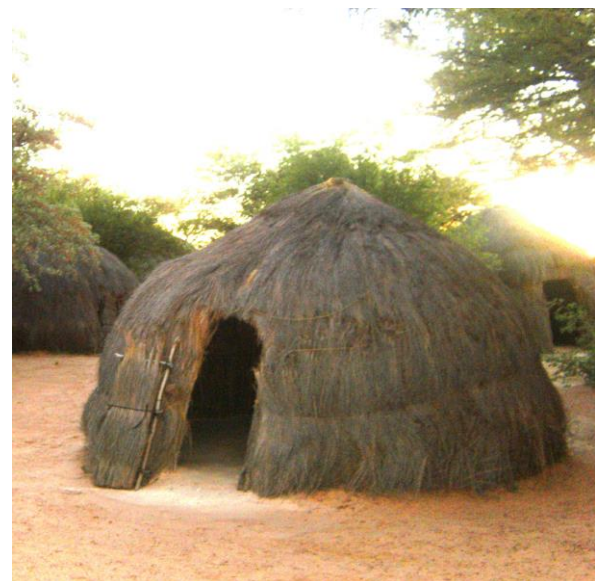
Да би куће биле мобилне праве се од лаких материјала који се једноставно могу раставити и поново саставити. Дрвени костур се прави од савитљивих грана, међусобно повезаних тетивама животиња или конопцем који Бушмани праве од влакана дивље агаве.

Градња куће¹¹⁰ је углавном посао жена. Удео мушкараца у градњи је само да у бушу пронађу и донесу дугачке, јаке, а савитљиве гране за прављење костура. Пошто је најстарији мушкарац у породици одабрао место, жене почињу са исцртавањем круга у песку и на подједнаким размацима копају рупе у које ће фиксирати гране које чине вертикалне елементе костура куће. Вертикале се фиксирају и везују на врху. Материјал за везивање грана, и касније за везивање снопова траве који чине покривач разликује се од групе до групе и зависи од могућности. Најчешће је то конопац домаће израде од покорице knob-торн дрвета (knob-thorn tree), или од влакана из лишћа агаве. Ређе се користе, и то само у областима где нема дивље агаве, танке траке од коже антилопе или тетиве животиња. Хоризонталне гране се везују за вертикалне и све се

¹⁰⁹ Хотентоти своја станишта ограђују палисадом од грана и мањих стабала пободених у земљу и међусобно повезаних, због чувања и заштите стоке. Постоји и прелазни облик где се у центру села прави ограђени простор за стоку око кога су слободно постављене и неограђене колибе. Ограда служи само због стоке и зато је нема код Бушмана који се никада нису бавили сточарством.

¹¹⁰ Мада стамбени објекти Бушмана више личе на заклоне или колибе, у раду ћемо користити термин *кућа*, због њеног вишеструког значења. Разлика између ових израза је више у њиховом психолошком значењу, у метафизичкој повезаности људи у породицу, а породице за простор у коме живе. Посебно што у већини светских језика постоји градација назива за простор у коме се живи: зграда_кућа_дом (на пример у енглеском building, house, home). Ово је ипак дом породице која ту живи, без обзира колико једноставна градња била. Луксуз и цена не чине од зграде кућу, нити кућу могу претворити у дом. То могу само емоције људи који ту живе.

то поново ојачава. Тада се костур прекрива сувом травом у више слојева, што је искључиво посао жена. Оне одабирају врсту траве која ће се користити, налазе место где је има у довољној количини, секу, доносе у станиште, суше и њоме покривају кућу. Пошто се трава слаже у више слојева, служи и као изванредна топлотна изолација, али и као заштита од воде. Ови захтеви можда изгледају нелогично за пустињу Калахари, али на врхунцу сушне сезоне, током јуна и јула¹¹¹, постоји кратка зима када током дана максимална температура не иде преко 17-22 оС, а ноћу пада и испод 0 оС. Током лета долази до падавина, од новембра до марта, који делом захватају и Калахари. Тада долази до повремених, углавном кратких пљускова, који понекад могу бити веома непријатни и обилни.

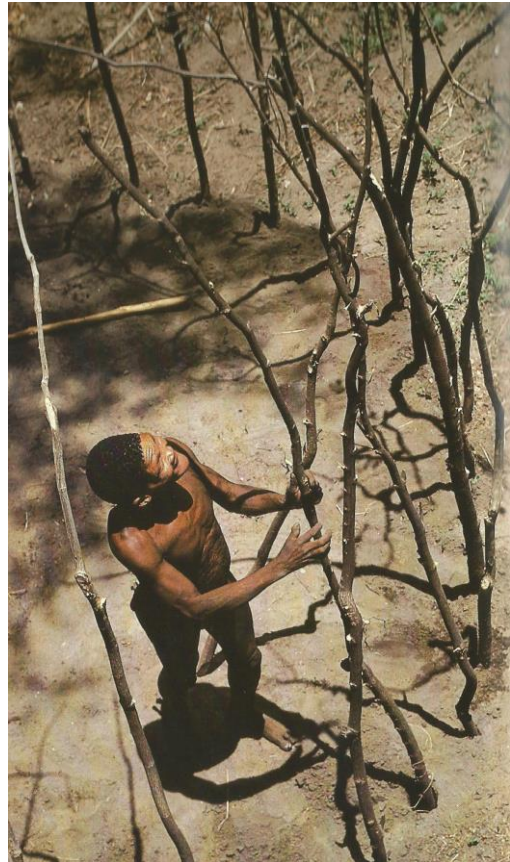


Сл. 29, 30. и 31. Различити облици кућа - Цодило, Каде и Ганзи. Конструктивни систем је исти, али геометрија зависи од величине, облика и савитљивости грана у костуру куће

Постоје две врсте кућа, оне које се праве и користе током летње (кишне) сезоне и оне које се праве и користе током зимске (сушне) сезоне. Летње куће су теже, јаче и нешто веће, не само због заштите од киша, већ и због дужег боравка. Лето је доба изобиља. Кише, ма како ретке и кратке биле, ипак буде биљке, тако да током лета има довољно и воде, и плодова и животиња. Није потребно пуно трагати, ни током лова ни при сакупљању. Током зимске (сушне) сезоне групе се често селе, тако да су куће

¹¹¹ У овом поглављу се говори о јужној хемисфери где је лето децембра-јануара-фебруара, а зима јуна-јула-августа.

мање, лакше и потпуно демонтажне. Пошто је породица цео дан ван станишта, мушкарци у лову, а жене и деца у сакупљању плодова и корења, куће служе само за спавање и остављање вишка сакупљених плодова.



Сл. 32. Копање рупа за вертикале

Сл. 33. Постављање вертикала

Сл. 34. Постављање хоризонтала

Бушмани намештај никада нису користили. У кући држе само прибор за лов, кабанице и покривке од коже и храну за пар дана. Обичај је да сваки члан породице има своје одређено место за спавање. Пошто обично спавају на боку у полузгченом положају (положај фетуса), сваки члан породице направи у земљи мало удубљење где смешта раме. По тим удубљењима у поду куће може се видети колико породица има чланова, колико деце и колико одраслих.



Сл. 35. Доношење суве траве из буша за покривање куће

Сл. 36. Завршно покривање куће

Кућа је строго утилитарна и привремена, тако да не постоји украшавање објеката, ни споља ни изнутра.

III 1.6.5 - ЖИВОТ - Радни и друштвени објекти; Ентеријер; Детаљи

Станиште Бушмана се састоји само од стамбених објеката и централног места за ватру, обично у средини, између колиба. Других објеката нема, јер цео живот Бушмана се одвија на отвореном, ван куће. Чак се и храна спрема напољу, на отвореном. Традиционално, чак и рудиментарни облици занатске производње (прављење и припрема лукова и стрела, прављење украса, штављење коже) одвија се само у оквиру групе, и то на отвореном, испред кућа. Не постоји размена добара између група, бар не у традиционалном начину живота, тако да објекти за масовну производњу са вишком производа нису потребни. Због тога у селу (станишту) других објеката осим стамбених и нема јер за њима не постоји потреба. Сваки начин живота има своје захтеве за одређеним архитектонским објектима, и објекти ван тих захтева нису потребни. Променом начина живота, а што је код Бушмана сада у току, највероватније ће се и сами објекти временом мењати.

III 1.7 КАРАКТЕРИСТИКЕ - Карактеристике заједнице и њених просторних облика

Разлике између Бушмана, као заједнице, и главног цивилизацијског тока који их окружује, су огромне. Ово је видљиво у самој суштини разумевања живота и битисања, односа у групи и породици, начину живота, па тиме и у њиховим просторним облицима. Ови просторни облици делују једноставно, чак базично, као и њихов начин живота. Тек анализом њихових типова, а посебно упоредном анализом са начином живота главног тока и његовим просторним облицима, можемо видети сву разноликост и специфичности Бушмана као алтернативне заједнице, њиховог начина живота и њихових просторних облика.

Анализирајући Бушмане као пример примитивне заједнице остварене у пракси можемо видети њихове карактеристике:

По временској линији - Као и све друге примитивне заједнице, Бушмани припадају свим временским периодима, од праисторије до данас, јер је заједница настала у праисторији и неизмењеним начином живота живи и данас;

По просторним одредницама - Бушмани припадају заједницама у Африци, посебно југа Африке, мада су некада живели и у Источној и у Централној Африци;

По начину живота :

- По остварености Бушмани, као примитивна заједница, припадају типу алтернативних заједница које су се у потпуности остварили, мада без писаних докумената или кодираног начина живота. Они су остварена заједница, али без теоријске подлоге - спонтани живот.
- По односу према религији - Бушмани имају своју религију коју не намећу, нити прихватају неку другу;
- По тежњама и плановима ширења заједнице - Бушмани никада нису одбијали друге, али никада нису ни примали странце у своју заједницу. Ово је

карактеристично за све примитивне заједнице. Они спадају у самодовољне, издвојене и затворене заједнице

- По затворености/отворености система организације живота - Бушмани живе самоодрживим и самодовољним начином живота већ хиљадама година као потпуно заокружена заједница.
- По плановима и жељама прерастања у главни цивилизацијски ток - Бушмани су пре два миленијума били главни цивилизацијски ток трећине Африке, и полако су се повлачили пред јачим и агресивнијим. Никада нису имали жељу да њихов начин живота буде наметнут другима и поново постане главни ток.
- По физичкој одвојености од главног тока - Бушмани су живели и живе организовани у својим изолованим насељима ван главног цивилизацијског тока;
- По начину настанка - Бушмани су живели својим начином живота још пре настанка било којег главног цивилизацијског тока и на исти начин живе и данас.
- По одрживости / Дужини трајања - Бушмани трају већ хиљадама година, а сада су у критичној фази асимилације и могућег нестанка.
- По начину нестанка - Бушмани још нису потпуно нестали, мада је асимилација Бушмана у току и одвија се комбинацијом мирних и насилних мера.
- По односу главног цивилизацијског тока према заједницама - Колико год да главни ток прича о помоћи малим групама, посебно примитивним заједницама, на делу видимо асимилацију која се одвија разним средствима.

Архитектура и урбанизам Бушмана (ма колико тај урбанизам био тек у зачетку, ипак постоји у својим рудиментарним основама), могу се посматрати као пример примитивне заједнице. Овде треба нагласити разлику, јер архитектура и урбанизам зависе од основних привредних активности заједнице, како код главног тока, тако и код примитивних заједница. Примитивне заједнице које се баве риболовом имају потпуно другачију организацију станишта и објекте у њему (они се не селе, имају објекте за сушење и чување рибе, станиште је окренуто реци или мору, централни део станишта је за чување чамаца и друго). Сточарске примитивне заједнице такође имају стална станишта (мада постоје варијанте са летњим и зимским стаништима у клими која има изражена четири различита годишња доба), док ловачко-сакупљачке заједнице имају мобилна станишта. Бушмани спадају у ловачко-сакупљачке примитивне заједнице. Ово је важно нагласити, јер начин живота одређује њихове просторне облике.

Урбанистичку поставку бушманског насеља можемо класификовати као утилитарни тип, слободно постављених објеката, чисто стамбених објеката, мобилног станишта, без палисада и организоване одбране, затворен за даљи раст (осим природног прираштаја), као тип који је утврђен традицијом и историјским искуством, а не теоријом.

Архитектуру (објекте) Бушмана можемо класификовати као строго утилитарну, вернакуларну (сви чланови заједнице учествују у градњи куће, без професионалних пројектаната или градитеља), без издвојених објеката за друге функције осим стамбених, са мобилним објектима (монтажно-демонтажни), са објектима скелетног система и као еколошку архитектуру (користе се само локално доступни природни материјали). Такође, ово је архитектура малих трошкова (јер се користе само слободно доступни материјали и материјали који се припремају у самој заједници), као и архитектура настала према захтевима успостављања комфора унутрашњег простора (јер се користе материјали са веома високим изолационим коефицијентима).

Други народи који живе поред Бушмана (и Банту и Хотентоти), или са њима деле исту територију, своје куће праве за трајни или бар за дужи боравак на том месту и у том станишту. Зато је и конструкција њихових кућа другачија, веће су, украшене

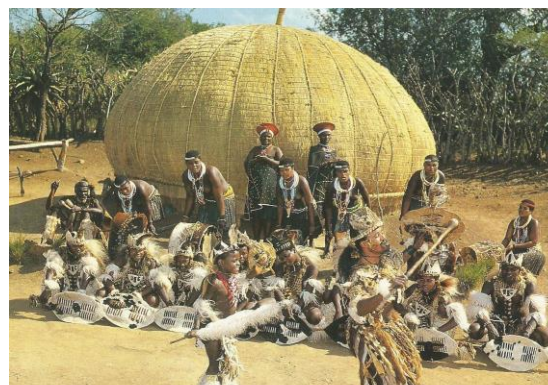
споља и изнутра и поседују основни ентеријер (опремљене су основним елементима намештаја).



Сл. 37. Кућа Цвана (Tswana), народа, Боцвана



Сл. 38. Скелет куће Цвана народа, Боцвана



Сл. 39. Кућа Зулу (Zulu) народа, Јужноафричка Република

Анализирајући просторне облике Бушмана, а у зависности од начина посматрања и од поређења са просторним облицима главног тока, можемо видети њихове карактеристике:

По временској линији - Бушмани су настали у почетку стварања човечанства и веома мало су се променили од тада. Њихови просторни облици (организација станишта, само станиште, објекти, детаљи) претрпели су веома мало измена током времена, од настанка до данас.

По просторним одредницама - Бушмани су настали у Источној Африци, а под притиском околних народа су се селили ка југу, где и данас живе, углавном у пустињама Калахари и Кару.

По начину живота:

- По прилазу заједнице пројектовању - Насеља Бушмана не припадају идеалним градовима. Њихови просторни облици (урбанистичка поставка и сами објекти) произилази из природе која их окружује и њихових основних потреба, тако да њихов урбанизам можемо посматрати као пасторални (аркадијски) тип без стварних интервенција од стране људи.
- По прилазу заједнице према архитектури и урбанизму - Просторни облици Бушмана су вернакуларни, потпуно везани за традицију и вишемиленијумско искуство у одређеном климатском окружењу, без теоријских поставки и једино са оралним преношењем искуства са генерације на генерацију;
- По односу заједнице према архитектури и градитељству - Архитектура примитивних заједница је у потпуности вернакуларна, јер сами чланови заједнице одабирају место насеља, врше организацију, планирају објекте и изводе грађевинске радове.

По урбанизму / организацији насеља :

- По поставци насеља заједнице у односу на насеља главног цивилизацијског тока - Бушмани избегавају било какву везу са насељима других народа и покушавају да буду што издвојенији, како од главног тока, тако и од других бушманских група и заједница;
- По поставци насеља заједнице у односу на постојеће комуникације главног тока - Бушмани своја станишта постављају што дубље у дивљини, ван свих и насеља главног тока, потпуно одвојена од свих комуникација;
- Поставка насеља заједнице по вези између њих (између појединих насеља заједнице) - Насеља Бушмана се организују без међусобних комуникација и међусобно удаљена, потпуно издвојена од других насеља заједнице;
- По шеми организације насеља - Бушманска станишта су компромис и комбинација слободно (органиски) формираног и централног типа. Сама организација насеља у многоме зависи и од терена на месту које је изабрано за станиште (положај постојећег дрвећа, врста земљишта, нагиб, вегетација) јер Бушмани не врше готово никакве интервенције на месту одабраном за станиште;
- По могућности и плановина даљег ширења - Код Бушмана се ширење заједнице врши само природним прираштајем. Њихово станиште је затворени и заокружени систем;
- По организованости и концентрисаности заједнице - У бушманском насељу свака породица има своју кућу за становање, а друштвени и други објекти не постоје;
- По односу међу објектима насеља заједнице - У насељу Бушмана, објекти су слободно груписани.

По архитектури / према појединим објектима :

- По поставци објеката становања - Самостални објекти становања (одвојени по породицама);
- По објектима становања (По развоју становања у заједници) - Утилитарни објекти, једноставни објекти од расположивог материјала;
- По објектима становања (По развијености просторне композиције) - Објекти Бушмана су једноставни, све функције у једној просторији;
- По организацији друштвених објеката - Друштвене функције заједнице се углавном обављају на отвореном, а то омогућује и клима, тако да не постоји потреба за друштвеним објектима;
- Религијски објекти - Заједница је без религијских објеката, верска служба се одвија ван објеката;
- Стилска поставка ентеријера - Заједница Бушмана спада у заједнице које не користе ентеријер, или га користе само у његовом рудиментарном облику;
- По детаљима (у архитектури и у ентеријеру) - Бушмански објекти су једноставни и без детаља;
- По конструктивни систему коришћеном у градњи - Бушмани за своје објекте користе скелетни конструктивни систем;
- Објекти по начину градње - Бушмански објекти су монтажано-демонтажни;
- По врсти материјала - Природни материјали (технолошки непрерађени, локално доступни);
- По начину набавке материјала - Сви материјали које Бушмани користе за градњу кућа су потпуно природни, локално доступни, технолошки непрерађени и слободно доступни (бесплатни).

III 1.8 ЗАКЉУЧАК - Заједница и њени просторни облици

Сукоб традиционалне (примитивне) заједнице и главног цивилизацијског тока, када се ради о Бушманима, постоји и у завршној је фази. Владе земаља југа Африке (Јужноафричка Република, Боцвана, Намибија, Ангола) чине све да би се завршио процес асимилације Бушмана и Хотентота, као што је то већ урађено у Уганди, Зимбабвеу, Замбији, Кенији и Мозамбику. Бушмани се опиру, али мирно, и то не мења пуно ни ситуацију, ни могуће резултате.

У Боцвани постоји више организација које покушавају да помогну Бушманима да не изгубе национални идентитет. Мада су резултати позитивни и видљиви, то не зауставља процес асимилације, јер главни цивилизацијски ток не жели више да дозвољава ловачко-сакупљачки начин живота. Сва земља им је одузета и они немају где да живе на свој традиционалан начин. Принуђени су да прихвате нови и њима страни начин живота који им нуди главни цивилизацијски ток. Ове организације им помажу само да то уклапање и асимилација прођу што безболније и да бар делимично задрже свој национални идентитет. Колико ће се у томе успети остаје нам да видимо у блиској будућности.

Када се спомену Бушмани пред очима су нам слике из филма *Богови су пали на теме*, слике људи који живе у хармонији са природом, на ловачко-сакупљачки начин, ван модерног света. Замишљамо их као срећне не схватајући колико митологизујемо стварност. У стварном свету, где год би срели Бушмане, срећемо људе који су изгубили контакт са природом, који су изгубили стари свет и стари начин живота, а овај нови где су на силу доведени, није их прихватио. А ни они не могу да прихвате овај, за њих нов, свет и овакав живот. Оних неколико група, са пар десетина чланова, који се још увек крију по грмљу Калахарија, и које војска и полиција још нису успели да ухвате и одведу одатле у стална насеља, само потврђују целу ову причу.

Међутим, осим асимилације малих народа, укрупњавања и друштвених трансформација, данас у Африци присуствујемо још једном архитектонско-социолошком феномену. Док околни негроидни (углавном Банту) народи врше притисак на Бушмане да прихвате асимилацију и њихов начин живота, ти исти народи напуштају своју традицију и свој начин живота и не само да прихватају начин живота главног цивилизацијског тока западне цивилизације, већ прихватају и све проблеме и негативности које та цивилизација носи са собом. Један од највећих проблема је екстремно висок, и стално растући, прелаз становништва из села у градове, посебно у велике градове. Овде није у питању само урбанизација, јер се често ради о масовном напуштању урбано релативно уређених мањих места ради одласка и живота у тотално несређеним и хаотичним сламовима великих градова. Данас у Африци, а посебно у њеном подсахарском делу, велики градови имају стопу прираштаја међу највећима у свету. Пре само четрдесет година у целој Африци само су два града имала преко милион становника, Каиро и Јоханесбург. Данас је тај списак изузетно дуг и сваког дана постаје све дужи. Само на југу континента са више од милион становника су Јоханесбург (4,9 милиона становника), Преторија (3,2 милиона), Совето (1,3 милиона ужа област, између 2 и 4 милиона са околином), Кејп Таун (3,7 милиона), Ист Ранд (3,2 милиона), Дурбан (3,4 милиона), Порт Елизабет (1,1 милион), Хараре (2,1 милион), Луанда (6,5 милиона), Хуамбо (1,2 милиона), Дар ес Салам (4,3 милиона), Лусака (2,2 милиона), Мапуто (2,1 милион), Antananarivo (1,6 милиона). Уз екстремно висок природни прираштај¹¹² (највиши на свету), ово је проблем који ће не само угрозити

¹¹² Африка је 1950. године имала 229 милиона становника, 1990. године 630 милиона становника, а већ 2016. године 1.225 милиона. Ако се ништа не промени, већ 2035-2040. Африка ће имати 3 милијарде становника, што би значило потпуну немогућност организовања друштва и задовољења основних потреба у храни и води, а да не говоримо о болницама, лековима, школама, индустрији, запошљавању

развој Африке, већ и саму њену егзистенцију ако се убрзо не нађе решење. Мада до прираштаја становништва великих градова доводи највише досељавање, а тек мање природни прираштај. Као резултат масовног преласка у градове, традиционалне куће у селима се напуштају и препуштају пропадању.

Амортизација брзог раста великих градова обавља се изградњом нових насеља са типским мањим кућама, али то не може да достигне брзину и обим раста градова. Совето (Soweto, South West Township) је планиран и изграђен као радничко насеље, предграђе Јоханесбурга, за 200.000 становника са свим пратећим садржајима (обданишта, школе, болнице, тржни центри, библиотеке, спортски терени, јавни транспорт и друго) и инфраструктуром. Касније је проширен да би могао да прихвати 600.000 становника. Данас у Совету са околином живи између 2 и 4 милиона становника и не само да пратећи садржаји нису довољни, већ ни основни градски инфраструктурни сервиси (вода, струја, канализација) више не могу да подмире потребе града. Ово доводи до услова за живот који постају неиздрживи и који у комбинацији са бесперспективношћу (немогућност налажења посла) доводе до криминала свих врста, посебно код младих људи.

Још тежа је ситуација у афричким земљама где урбанисти свесно и намерно мешају квартове са богатим кућама и оне најсиромашније (сламови) што не резултира ублажавањем разлика, као што је замишљено, већ ерупцијама насиља. Овакав развој често поприма и карикатуралне облике, када видимо вилу ограђену високим зидом и окружену сиротињским кућицама направљеним од комада лима и картона. Није ретко видети малу сеоску традиционалну кућу, веома удаљену од најближег града, често са тек основним намештајем, али са сателитском антеном на крову. Или човека како босоног јаше магарца прашњавим путем у неком удаљеном селу и разговара мобилним телефоном.



Сл. 40. Традиционална кућа са сателитском антеном, Гумаре, Боцвана



Сл. 41. Најроби, Кенија, сукоб класа

и другом. Предвиђање је језиво и води потпуном хаосу не само у оквиру Африке као континента, већ и тоталном распаду система и хаосу у целом свету.



Сл. 42. Совето, предграђе Јоханесбурга, типска градња (фотографија из 1970-их)

Слично је и код Бушмана. Проблем очувања традиционалног начина живота изгледа нерешив. Поједини покушаји да им се помогне су само ублажавање последица асимилације, али не и њено заустављање нити повратни процес. И није проблем ни у Бушманима (они су највећа жртва и најнесрећнији због тога), чак ни толико у владама земаља југа Африке, којима управљају, одлучују и воде их припадници Банту народа. Проблем је што је све више људи, а све мање слободних површина за номадски начин живота и за лов. И тај процес тече. Неумитно.

ПОГЛАВЉЕ III - СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

III - 2. Религијске заједнице старог века на примеру есена и заједнице у Кумрану

Немој да повјерујеш да је поноћ црна
И да је то непромјењиво
И да је Бог тако хтео.
Има ту нешто што је и по твојој вољи.

Радован Карацић, *Немој да повјерујеш*, из збирке *Лудо копље*

III - 2. Религијске заједнице старог века на примеру есена и њихове заједнице у Кумрану

III 2.1 УВОД - Критеријуми одабира заједнице

За истраживање односа главног цивилизацијског тока и алтернативних идеја и заједница, територија Блиског истока пружа обиље материјала. Овде је њихов однос утврђен, готово институционализован, већ више хиљада година. То је једно од места почетка цивилизације (Јерихон се сматра најстаријим градским насељем), али и место где је живот текао у континуитету задњих једанаест хиљада година уз смењивање различитих култура. О овом простору имамо готово непрекидне записе у трајању од најмање четири хиљаде година.

Блиски Исток је и простор где се хиљадама година уз главни цивилизацијски ток (који се током времена мењао) јављају и разни алтернативни облици. Од алтернативних и утопијских мисли и идеја, преко мањих заједница, до алтернативних покрета који су преузимали примат и постајали главни цивилизацијски ток. Од доласка семитских народа памте се и бележе сукоби и раздвајања, поделе и шизме на овој територији¹¹³. Само у старом веку имамо поделе државе (отцепљење десет северних племена), сукобе између појединих области (однос Јудеје према Самарији), прихватање и одбацивање различитих религија (покољ Баалових свештеника), велику шизму (хиљадугодишње проклетство, анатема и екскомуникација Самарије¹¹⁴). Од оснивања првих држава, па до данас, ова територија је била организована на строго теократским принципима¹¹⁵. Али и у тако организованим државама разговор о основним принципима друштва је био могућ. Осим тога, ту су постојала и два изузетка везано за алтернативне заједнице. Тора¹¹⁶, као основни закон је морала да буде прихваћена и поштована. Речи које је Бог дао Мојсију нису се смела доводити у питање. Казна за такав злочин, за порицање Бога и Торе је смрт. Али ако би нека група прихватила Тору, а разликовала се од главног тока у неким другим тумачењима,

¹¹³ Тешко је користити назив Израел за територију која се овде анализира, и то из два разлога. Први је што се територија заједнице семитских племена мењала током времена; јужне границе су се мењале, као и оне на истоку. Други разлог је само име. Назив Израел (Israel) био је име (назив, надимак, титула) који је Јаков (Jacob), праотац Јевреја добио после искушења и борбе против Бога (Jisra-El - онај који се борио против Бога). Још у Старом Завету се среће израз Израел, односно Синови Израела, који подразумева сав Јеврејски народ (синови/наследници Јакова - национална, а не географска одредница). Мада се после расцепа државе на Јудеју и Галилеју, и после шизме и отцепљења Самарије, користе и други термини за народ, територију и државу, назив Израел и даље живи, посебно за северни део, Галилеју. Данашњи назив државе се често погрешно наводи као Израел, уместо правилног Земља Израела (Eretz-Israel, на хебрејском Eretz Yisrael, אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, а не Yisrael אֲרָץ יִשְׂרָאֵל), Земља синова Јаковових. Колико год да се разлика чинила неважна, мала и формална, она је суштинска и веома битна.

¹¹⁴ Самарија од VIII века ПНЕ представља шизму у Јудаизму. Прихватају Тору као врховни закон и наук, али не признају Јерусалим као једини храм, већ поштују и светилиште у Шилоу. Најјачи су били у периоду VI - IV века ПНЕ када су обухватили територију између Јудеје и Галилеје, и између реке Јордан и Средоземног мора. У том периоду их је било око милион и по, и по снази су били једнаки осталим двома јеврејским покрајинама (краљевствима), Јудеји и Галилеји. Данас има још само 583 припадника ове заједнице на територији Самарије, а у две мање заједнице ван Самарије (у Наблусу и Тел Авиву) још око 150.

¹¹⁵ Чак и данас, у XXI веку, Егес Israel је једна од тек неколико теократски организованих држава у свету (уз Саудијску Арабију, Пакистан, Иран, Авганистан и друге).

¹¹⁶ Тора (Torah, хебрејски תּוֹרָה, у значењу закон, наредба, учење) обухвата првих пет књига Старог Завета, такозвано *Мојсијево петокњижје* (Постање, Излазак, Левити, Бројеви и Поновљени закони). Уобичајено је да уз њу иду и *Коментари рабина* (Perusim).

или се залагала за принципе који су се разликовали од оних у правоверном јудаизму, сматрани су и даље браћом и нису укључивани у Миним¹¹⁷. Други изузетак је просторни. Градови су нудили организацију и заштиту, али је тражена апсолутна послушност. Сваки јеврејски град, био он у Јудеји или Галилеји, имао је свој верски суд који су чинили 23 учена рабина из тог града¹¹⁸. Ако би се нека група залагала за учење које се није поклапало са оним правоверним, али су били спремни да напусте Земљу Израела или да оду у пустињу, да се физички издвоје, за њих не би важиле никакве казне. Још ако би признавали Тору, а сукоб свели на тумачење правила, могли би очекивати чак и одређени степен незваничне подршке.

Основна карактеристика јеврејске државе током целог Источног периода била је строга теократија. Првосвештеник је и сам био краљ, или је власт делио са световним владарем и војним командантом, али тако да је имао приоритет и његова је одлука увек била последња. Сви становници државе су морали безрезервно веровати у Тору и живети по њеним правилима, а казна за прекршиоце њених правила најчешће је била смрт. Међутим, јеврејска држава никада није освајала друге државе и друге народе. Ни војском, ни религијом. Сви ван јеврејске државе могли су живети на свој начин и веровати у своје Божове.

У време владавине династије Хашмонејаца, Херодове (Иродове) династије и Римско-јеврејских ратова, од II века ПНЕ до краха устанка Бар Кохбе 136. године НЕ, постојале су две велике и више мањих верских секти у јудаизму. Уместо речи секта често се користе и изрази странка или верска школа. У стручној литератури се могу срести сва три израза, мада то нису биле ни секте ни верске школе у данашњем значењу тих речи. То су биле комбинације политичких партија које су подржавале поједине политичке опције, односно довођење на престо одређене династије, одређеног појединца или представника неког од племена. Али у теократској држави ако неки покрет не би био заснован на тумачењу верских књига не би имао ни подршку народа нити утицајних појединаца. Религија и политика не само да су се мешале, већ су биле једно. Верска секта или верска школа није било само место где се расправљало о религији и верским питањима, о односу људи према Богу, већ и политичка партија где се одлучивало о организацији свакодневног живота у држави, о односу међу људима, али и о односу према власти, што је било главно питање у држави тада. Римљани су окупирали Земљу Израела, али су Јевреји имали велики степен аутономије, готово као независна држава, само у полувазалском односу према Римском Царству.

У то време званични јудаизам је био подељен на две главне, велике верске школе (секте, странке), садукее и фарисее, и више мањих.

Садукеји¹¹⁹ настају током II века ПНЕ. Подржавали су краља Ирода и његову династију, као и сарадњу јеврејске државе са Римском Републиком и касније са Римским Царством. Сматрали су да је боље правити компромисе са тадашњом светском силом, макар и по цену дела независности, али сачувати мир и прогрес и државе и народа. Признавали су само Тору (Петокњижје) као свети текст, док приче о пророцима (Nevi'im), списе (Ketuvim) и усмени науку (Talmud) јесу поштовали, али нису сматрали светим текстовима. Нису веровали у ускрснуће, загробни живот и анђеле.

¹¹⁷ Миним је хебрејска реч која означава јерес и јеретике. Код већине народа старог века јерес је сматрана теолошким злочиним, који је био потпуно одвојен од грађанског и војног права.

¹¹⁸ Овде се описује ткз. Мали Санхедрин (хебрејски סנהדרין, грчки Συνέδριον; сама реч у директном преводу значи *седети заједно*, односно *савет* или *веће*) који је постојао у сваком јеврејском граду. Постојао је само један Велики Санхедрин који је чинио 71 раби и који је доносио одлуке као врховни суд јеврејске државе. Велики Санхедрин је заседао у Јерусалиму до уништења Другог храма и пропасти устанка Бар Кохбе, када је пребачен у Галилеју. Последња пресуда је донета 358. године НЕ, а званично престаје да постоји 425. године НЕ.

¹¹⁹ Сам назив *садукееји* долази од исквареног превода и погрешног изговора имена *цадокути* (c'dokim), како су се у ствари називали, а што долази од имена првосвештеника краља Давида који се звао Цадок. Тиме су покушали да нагласе везу са традицијом, а и да повежу свог првосвештеника са лозом Цадока.

Још у време Хашмонејаца прихватају поједине елементе хеленизма. У Санхедрину су били заједно са фарисејима, али су Велики свештеник и готово сви јерусалимски свештеници били садукееји. Да би разумели њихову стварну моћ и бројност треба знати да је поред црквене и државна ризница чувана у Храму, а да је у доба највећег процвата државе Јерусалим имао 150.000 становника, од чега су 20.000 били свештеници, не рачунајући левите и службенике при храму и синагогама. Када се томе додају двор и дворска свита, велики земљопоседници и мењачи новца, можемо схватити моћ садукееја у тадашњој јеврејској држави и Јерусалиму. Садукееји нестају током Римско-јеврејских ратова, заједно са династијом коју су подржавали.

Фарисеји су друга велика верска секта која је постојала у време Другог храма. Представљали су углавном средње и ниже слојеве народа. Били су блага опозиција владајућој династији, као и другим верским сектама. Залагали су се за стриктну примену Торе, али су подржавали и Усмени наук, што је довело до неизмирљивог сукоба са садукеејима. Настали су од народног покрета који је веровао у скори долазак Месије, Богом одабраног вође, који ће изабавити свој народ из римског ропства и повести га у славу. Фанатично су били везани за традицију, посебно верску, и за жељу и веру у обнову славе јеврејске државе. Заједнички су се молили и постили. Очекивали су скори долазак страшног суда и срџбу Божју. Учествовали су, а најчешће и водили, у свим устанцима против Селеукида и Римске државе. Учествовали су у свим јавним службама јеврејске државе, чак и у Санхедрину, али су то сматрали само средством за још јачи утицај на масе и припрему за потпуно ослобођење од Римљана, или за Армагедон. Из њиховог радикалног крила настали су зелоти и сикари. За разлику од садукееја, нису нестали са пропашћу јеврејске државе после великих устанака против римске власти. Преносе духовно седиште из уништеног Јерусалима у Јамне (Јавне, Јампиа) и покушавају да спасу народ и очувају национални интегритет и континуитет.

Јосип Флавије¹²⁰ у свом делу Јеврејске старине пише да код Јевреја постоје три главне секте, и ту поред садукееја и фарисеја наводи и есене. По њему, есени су били много мањи од садукееја (који су држали двор и свештенство) и фарисеја (који су имали подршку народа), али много бројнији од малих група којих је тада било на десетине. Есени су били не само трећа секта по бројности, већ и по утицају у народу. За разлику од зелота и већине других мањих група, есени нису били радикализовани део једног од учења, већ потпуно независна верска школа чије се учење базирало на Тори, али и на свом тумачењу Торе. Били су потпуно одвојени не само од главних верских школа јеврејског народа, већ и од начина живота који је тада преовлађивао. Иако њихови савременици пишу да су живели и по градовима, мада у мањем броју, њихово главно место живота била су насеља у пустињи. Извучени из главне свакодневице, могли су се посветити свом учењу Торе и свом начину живота. Као и већина алтернативних покрета, сматрали су да они поседују знање, истину и правду и да је њихов верски вођа учитељ који ће јеврејској држави донети светлост и успоставити нови савез са Богом. Не оружјем и присилом, већ кроз сазнање, сав јеврејски народ ће схватити, разумети и прихватити њихово учење и сам ће им прићи када дође време великог рата, Армагедона, рата свих ратова, рата синова светла против синова таме. Били су алтернативна група по свему, осим што нису били у отвореном сукобу са јеврејском државом. Али су зато Рим посматрали као окупаторе против којих се треба борити свим средствима, па и војно.

Док су се главне верске секте правоверног јудаизма залагале за очување јеврејског народа и државе кроз јединство, традицију и веру, било је више мањих група које су сматрале да само Бог може ослободити државу и донети срећу народу. А Бог на земљи говори кроз пророке који су одавно најавили долазак Месије, Божјег

¹²⁰ Јосип Флавије (латински Titus Flavius Josephus, грчки Φλάβιος Ἰώσηπος, рођен као Јеврејин под именом Yosef ben Matityahu, хебрејски יוסף בן מתתיהו, 37-100. НЕ), римско-јеврејски историчар, писац, хагиограф.

изабраника који ће ослободити земљу, вратити јој стари сјај и успоставити нови савез између Бога и његовог народа.

Ове алтернативне верско-политичке групе су водили учитељи¹²¹ (учитељ светлости, учитељ правде и сл.), а готово све су најављивале долазак Месије, сина човечијег кога ће сам Бог одабрати и опуномоћити не само да ослободи јеврејски народ од Рима, већ и да успостави поредак баш по њиховој истини и правди, по њиховом учењу. Међу тим групама издвајали су се сикари, названи тако по искривљеном ножу сики који су стално носили са собом и користили га за убиства Римљана и њихових сарадника; цадокити, односно синови цадока, који су се везивали за наслеђе и порекло од Цадока, свештеника краља Давида; синови Малки-Цадока, које не треба мешати са цадокитима; јоанити који су обожавали Јована пустињака (Јована Крститеља) и сматрали га за Месију; ебионити, убоги, познати и као Јакобова црква или назарени, они који су из Назарета. Овде би могли убројати и ране хришћане који су пре времена Саула (Павла) из Тарса били тек једна од мањих секти правоверног јудаизма.

О тим временима пре великог устанка Бар Кохбе, смутним временима неслоге и подела, говори нам и сам Павле у својој Првој посланици Коринћанима 1.11-12¹²² (рано-хришћанској заједници у грчком граду Коринту), а за коју постоји сагласност међу библистима да је аутентична: „Ја сам чуо за вас, браћо моја, од Хлојиних, да су међу вама свађе. А ово кажем зато што сваки од вас говори: ја сам Павлов¹²³, а ја Аполов¹²⁴, а ја Кифин¹²⁵, а ја Христов¹²⁶.“

Ове мале секте су карика која повезује правоверни јудаизам (старо јудејство) са хришћанством, али и са раним пред-протестантским и касније протестантским и савременим верским сектама и алтернативним религијским покретима и групама у хришћанству. Подела на ове секте током I и II века НЕ, као и подела на јудео-хришћане и хеленизоване хришћане, током периода раног хришћанства, није била ни прва ни последња. И пре је у јудаизму било струја и секти, као и касније у хришћанству. У старом веку су били алогосовци, терапеути, докети, гностици, манихејци, офијанци и други. У раном средњем веку богумили, катарии, албижани, валденези, а још касније ученици и пратиоци Јана Хуса, Лутера, Цвинглија, Калвина, Менона, Амана и других.

III 2.2 КОРЕНИ - Настанак заједнице; Теоријске основе

У време II века ПНЕ тешко је било рећи ко припада правоверном јудаизму а ко секти. Односно, шта је то правоверни јудаизам. Сви су се сматрали Јеврејима и сви су поштовали Тору. Али сви су веровали да су баш они једини и правоверни тумачи Торе.

¹²¹ Сама реч учитељ (Rabbi) односи се на *учитеља Торе*, учитеља закона и обичаја. У садашњем значењу и изговору реч се јавља тек око 200. године ПНЕ, док се сама реч јавља много раније у значењу *поштовани*, односно за службено ословљавање или за ословљавање са поштовањем.

¹²² Навод према *Светом писму, Нови Завет, Прва посланица св. апостола Павла Коринћанима*, превод Комисије Светог Архијерејског Синоида Српске Православне Цркве, издање Светог Архијерејског Синода СПЦ, 2010.

¹²³ *Ја сам Павлов*, односи се на хеленизоване хришћане који су Исуса сматрали за Бога (сина Божјег, и Богу једнаког), представници струје Павла из Тарса

¹²⁴ *А ја Аполов*, односи се на поштоваоца учења Аполоа из Александрије, вође секте Јоанита који су Јована Крститеља сматрали за Месију, и који са својих дванаест апостола прелази из Јерусалима у Ефес.

¹²⁵ *А ја Кифин*, односи се на правоверне Јевреје; Кифа је у то време био првосвештеник Храма у Јерусалиму.

¹²⁶ *А ја Христов*, односи се на назарене, односно ебионите, припаднике струје јудео-хришћанства под вођством Јакова, Исусово брата, који су Исуса сматрали пророком и Месијом, али не и Богом.

Посебну потешкоћу представља разграничење између појединих група и заједница. Већина чак и није осећала потребу да се називају посебним именом. Између себе су се ословљавали браћа, верни, чувари закона, праведни. Зато у литератури често можемо наићи на нетачности, несугласице, понекад чак и на нелогичности (као када се мешају садукеји и цадокити, или цадокити и синови Малки-Цадока). Неке групе су користиле и више имена, тако да поједини теоретичари праве грешку посматрајући их одвојено (попут ебионита, назарена и Јакобове цркве), а и понекад су се делови исте групе у различитим градовима називали по учењу или по локалном учитељу. Сliku употпуњују и додатно компликују глобалистичке тежње хеленизма, као и култови, религије и мистерије околних народа који су имали своје припаднице у јеврејској држави.

Време настанка есена¹²⁷ није поуздано утврђено. Сматра се да су настали у II веку ПНЕ, у време Хашемонијске династије и вазалног односа државе према царству Селеукида и процеса снажне хеленизације¹²⁸. Податке о њима налазимо углавном у римским изворима, који су најчешће делом уништени у великом пожару Рима 64. године. Сачувани званични јеврејски извори их не спомињу, што се и уклапа у тежње и политику јеврејске државе и Храма о јединству државе и народа. Овоме је допринело и уништавање државних извора и архиве, као и самог Храма, приликом пропасти Великог устанка 66-70. (73.)¹²⁹ године и после устанка Бар Кохбе 132-136. године.

Теоријске основе њиховог учења налазимо само у сегментима у списима савременика. Јосип Флавије их спомиње и даје краћи опис. Плиније Старији пише да је за време свог боравка у Палестини посетио велику заједницу есена у пустињи на Мртвом мору. О њима пише и Филон из Александрије. Ипак највише података о самој секти, као и о њиховом учењу, налазимо у библиотеци свитака нађених у пећинама крај Мртвом мора средином XX века.

Есени су велику важност придавали човеку појединцу. По њиховом учењу најважније је да човек брине за чистоћу своје душе, за своје поштење и свој високи морал. Живели су у заједници као браћа и бавили се углавном пољопривредом, мада их је било и по градовима где су се бавили занатима (израда керамике, обрада метала и друго). Нису имали приватну, већ само заједничку имовину која је припадала заједници. Одевали су се у бело, као знак чистоће и имали су свакодневно купање (крштење) ради физичког, али и духовног очишћења. Поштовали су заједничку вечеру где је старшина (учитељ) благосиљао јело и пиће, а пре вечере би свим члановима

¹²⁷ Сам назив есени је непознатог порекла. Данас има више теорија које се базирају на лингвистици или историји, али се своде само на претпоставке без правих доказа. У списима из тог времена наилазимо и на хебрејски назив *Naqshad*, мада то вероватно није име групе већ одредница, јер сама реч на хебрејском значи заједно, заједница.

¹²⁸ Као и већина других народа широм света јеврејски народ се одупирао не само освајачима већ и јаким страним утицајима који би покушали да му промене начин живота или веровања. И за време превласти Селеукида постојала је политичка струја за прихватање хеленизма као општеприхваћеног и општесветског, мондијалистичког начина живота за који је тада изгледало да нема алтернативу. За време владавине краља Антиоха IV Египћанина чак су и велики свештеници храма Јасон и Менелаж (заминљиво је да оба првосвештеника носе грчка, хеленистичка имена) предлагали да се јудаизам трансформише у један вид свеопште светске религије, стапајући се са религијама осталих народа. Покушај није успео. Долази до отпора који су водили свештеник Мататеја и његових пет синова (устанак Макабејаца) који је довео до ослобађања јеврејске државе од Селеукида и Птолемејаца и поновног успостављања независне јеврејске државе.

¹²⁹ Велики устанак против римске власти је трајао 66-70. године НЕ. Завршен је опсадом и освајањем Јерусалима, у јесен 70. године НЕ, када Римљани под вођством Веспасијана освајају целу Јудеју и Галилеју. Тврђава Масада, која је била у рукама побуњених Јевреја, углавном зелота, сикара и есена, одолевала је римској војсци још пуне три године, до 73. НЕ. За крај устанка већина историчара узима 70. годину и крај војних операција, када Рим поново осваја целу област, осим Масаде, док поједини сматрају да отпор у Масади, ма како био издвојен и миноран, заслужује да се посматра као део Великог устанка, те за завршетак устанка узимају 73. годину НЕ. У раду се наводе обе године.

заједнице давао хлеб и вино који су представљали крв и тело Месије који је дао живот за њих, а који ће опет доћи. Есени су практиковали сиромаштво, обавезно давање милостиње, љубав према ближњем, негирали и критиковали ропство и веровали у долазак Месије, миропомазаника Божјег, Христоса, учитеља светла, истине и правде, који ће са Богом успоставити Нови Савез за који ће се дати Нови Завет и који ће на земљи успоставити нови ред.

О њиховом учењу и начину живота постоји и читав низ контраверзи. У њиховим оригиналним списима нигде се не спомиње целибат о коме је писао Јосип Флавије, а чак и он на једном месту спомиње да је видео и ожењене есене. О њиховом пацифизму је доста писано, али су неке њихове идеје идентичне као и код зелота. У њиховом насељу у Кумрану је нађено мање складиште оружја, а постојала је и ковница где се оружје могло израђивати. Савремени извори говоре о њиховом учешћу у устанку 66-70. године, као и одбрани Масаде, последњем упоришту устаника, која је пала тек 73. године. Мада се сматра да је до гашења заједнице и истребљења есена дошло у Кумрану, поједини аутори сматрају да су задњи есени погинули бранећи Масаду, у свом Армагедону, у својој великој бици синова светла против синова таме.

Најзначајнији докуменат за истраживање начина живота и веровања есена је апокрифна *Књига јубилеја*. Сачувана је у свом етиопском преводу, а током времена налажени су и фрагменти на латинском, грчком и сиријском. Књига описује догађаје из живота јеврејског народа од Мојсијевих времена до изласка из Египта, што је у суштини препричан највећи део Петокњижја. Неки делови су избачени, неки скраћени, неки детаљније испричани него у Тори, али све је прилагођено једној новој дуалистичкој философији. Разлике између званичне Торе и Књиге јубилеја су толике да можемо говорити не само о новој секти, већ готово и о новој религији. Књига јубилеја мења и једну од основних компоненти јеврејске традиције. Уместо лунарног (месечевог) календара којим су се служили Јевреји од постанка, а који је и данас званични календар у Израелу, Књига јубилеја уводи соларни календар.

Књига јубилеја, *Тестамент дванаест родоначелника* и *Књига о Наноху*¹³⁰ (Еноху) су први степен одвајања од правоверног јудаизма, док *Правилник заједнице*, *Рат синова светла против синова таме*, *Правилник заједнице на крају дана* и *Нови савез у земљи Дамаска* заокружују философско-религијско учење заједнице, као и норме свакодневног живота и правила понашања.

Њихова унутрашња организација се доста разликовала од оне код главних верских секти и најсличнија је раним хришћанима, посебно оним из јудео-хришћанске струје¹³¹. Попут ебионита, и есени поштују заједничко власништво без приватне својине, живе у сиромаштву, проповедају љубав према ближњима, лече болесне, дају милостињу, имају заједничку вечеру и крштавају се¹³². Заједницом есена је управљао Учитељ светлости са саветом од 12 одабраних, што такође подсећа на Исуса и 12 апостола, као и на Јакова и 12 одабраних ебионита. *Правилник заједнице* до детаља описује заједничку вечеру са благосиљањем хлеба и вина, што је такође паралела са раним хришћанима. Држали су се целибата, а чланство су увећавали приливом нових чланова и усвајањем деце, мада је било и есена, посебно у већим градовима, који су прихватили философију и религијска учења, али су живели у класичним породицама и са приватном својином.

¹³⁰ Занимљиво је да Књига о Наноху постоји на старо-словенском преводу још од раног средњег века.

¹³¹ Поједини аутори износе претпоставку да је Јаков, брат Исусов и вођа јудео-хришћана, био есен или бар преузео организацију заједнице есена својој заједници. При свим овим анализама не би смели заборавити да је Јаков само наследио и преузео заједницу коју је основао Исус нешто раније, тако да је Јаков тек настављач, после Исусовог распећа, а не оснивач заједнице раних хришћана.

¹³² Крштење водом (очишћење од греха и увођење у ред чистих) није било пракса ни у званичном јудаизму, нити код било које друге јеврејске секте, осим код есена и јоанита (заједнице коју је водио Јован Претеча, познатији као Јован Крститељ), одакле га преузимају рани хришћани и касније обе њихове струје (Јаковљеви јудео-хришћани и хеленистички хришћани Саула/Павла из Тарса).

Ова аналогија између есена и раних хришћана види се и у питању месијанства које се веома разликовало од месијанства правоверног јудаизма. Списи есена говоре о Учитељу праведности (Учитељу светла) који је мучки убијен од стране Подлог свештеника (Човека лажи). Данас се сматра да је Подли свештеник био првосвештеник јерусалимског Храма (Велики свештеник) Александар Јанеј који је 88. године ПНЕ дао налог да се погуби више стотина побуњених Јевреја, а који је посебно био против секте есена. Есени су веровали да је њихов убијени Учитељ био Богом изабрани Месија који је умро за част и славу јеврејске државе и народа, који ће ускрнути, вратити се на земљу и повести одабране (из јеврејског народа) путем светла. Пре њега ће се појавити пророк, претеча, нови Илија, или ће сам велики пророк Илија сићи са неба да најави долазак Месије и прокрчи му пут¹³³.

Из кумранских списа читамо да су се есени међусобно ословљавали са сиромашни, браћа, свети, изабрани, они који су у Месији, синови светла. Рани хришћани, а то не видимо само из апокрифних књига већ још и више из канонских књига Новог Завета, називали су се убоги, браћа, свети, изабрани, они који су у Христу¹³⁴. Постоје и записи да су ебионити (јудео-хришћани) Јакова називали праведни. Од више аутора који су анализирали ове паралеле и сличности треба посебно истаћи Е. Вилсона¹³⁵, а од наших Еугена Вербера¹³⁶.

Међу теоријским основама код Есена треба истаћи дуализам као теолошки принцип. Посебно у спису *Рат синова светла против синова таме* наилазимо на есхатиолошку визију будућности човечанства које чека последња борба, Армагедон, између добра и зла. Војске доброг ће предводити Учитељ праведности, а чиниће их одабрани, они који су спознали истину и живели спремајући се за завршну битку. Синове таме предводиће зли Човек лажи, Подли свештеник који симболизује све зло на овом свету, а његову војску ће чинити они који нису спознали или нису прихватили Учитеља светла и истину коју проповедају есени. „Симболика светла и таме означава разлику између свега што је добро и онога што је лоше. То је мишљено у идеји теоцентризма на право и неправо, на истинито и лажно, на оно шта треба чинити, а шта избегавати да би се постигло спасење. У религиозном односу та разлика постоји у супростављању Бога и ђавола. Називи светло и тама означавају зорно и у најширем опсегу етичко-религиозни став у космичком догађању, а затим и међу самим људима. Реч је о два принципа који се међусобно искључују. Тај дуализам битна је шема свега што постоји.“¹³⁷

III 2.3 ВРЕМЕ - Историјски развој заједнице

Већина аутора сматра да су есени као верска и политичка секта настали током II или I века ПНЕ, и то као реакција на званично религијско и политичко учење и садужеја и фарисеја. У својим списима есени истичу 88. годину ПНЕ и смрт свог учитеља од стране званичне јеврејске државе и цркве, а по наредби Александра Јанеја, првосвештеника из Јерусалима. Ма колико ова година била важна, чак кључна у историји есена, они су постојали и пре тога. У датирању историје есена

¹³³ И овде налазимо паралелу између есена и раних хришћана, у новом Илији који је претеча Учитељу светла, и Јовану Крститељу који је претеча Исусу Христу.

¹³⁴ Сама реч Христ (χριστός, khristós) је грчки (хеленизовани) облик хебрејске речи месија (מָשִׁיחַ, māšīaḥ), у значењу спасилац или ослободилац људи или појединог одређеног народа.

¹³⁵ Е. Вилсон у свом делу *Свици са Мртвог мора* (Wilston E., *The Scrolls from the Dead Sea*, Collins, Fontana Books, London, 1968) сматра „да је заједница есена у Кумрану била колевка хришћанства“.

¹³⁶ Упоредити са Werber Eugen, *Кришћанство пре Христа?*, Либер, Загреб, 1972.

¹³⁷ Бранко Бошњак, *Идеја кумранских текстова*, предговор за књигу Еугена Вербера, *Кумрански рукописи, Из пећина крај мртвог мора*, БИГЗ, Београд, 1983.

веома много нам помажу и археолошки налази из Кумрана. У мањој ризници која је нађена у насељу (553 сребрена новчића), најстарији је из 125. године ПНЕ, а најмлађи из 68. године НЕ. То нам потврђује да је заједница настала у доба Макабејаца, највероватније око 150. године ПНЕ. Старији део насеља је зидан у доба Хиркана (135-104. ПНЕ), а новији део за време Александра Јанеја (103-76. ПНЕ), када је заједница била на свом врхунцу. Насеље је привремено напуштено после земљотреса 31. године ПНЕ, да би се заједница вратила у Кумран за време Архелаја (4. година ПНЕ - 6. година НЕ). Заједница нестаје и насеље остаје празно током Великог устанка 66-70. (73.) године НЕ. Римљани насеље заузимају 68. године НЕ. Чак и овако прецизном датирању остаје неколико питања отворено. Не знамо да ли су есени уништени бранећи своје насеље у Кумрану 68. године, или са гушењем устанка 70. године. Постоји и могућност да су били заједно са зелотима и сикарима у Масади до њеног пада 73. године НЕ. Но, која год од ове три варијанте да је тачна, то не мења суштину, ради се само о три године разлике, али у оквиру истог догађаја - Великог устанка Јевреја против римске власти који су покренули зелоти.

Сматрали су да ће доћи до поновног доласка (повратак, односно други долазак) Месије, Учитеља праведности који ће их повести у коначни рат против Синова таме, који представљају сво зло овог и вишег света. Њихове заједнице су због тога биле организоване пратећи два основна принципа: живот по правилима праведности и свакодневну припрему за борбу, а посебно за финалну битку против сила таме. Зато су и живели углавном у изолованим заједницама у пустињи, мада их је било и по градовима.

У време Херодове (Иродове) династије, оснивају издвојено насеље на узвишеном платоу у пустињи поред Мртвог мора где организују живот према својим учењима и својим правилима.

Доласком Римљана не учествују у првобитном отпору, или бар нема писаних трагова о томе. Почетком Великог устанка придружују се устаницима, прихватајући устанак не само као борбу за ослобођење, већ и као најаву великог рата синова светла против синова таме. Посебно учествују у одбрани Масаде, схватајући је као завршни Армагедон. После пада Масаде 73. године НЕ више не налазимо помињање есена у делима савременика. И само насеље у Кумрану је опустело у то време и више никада није обновљено.



Сл. 43. Тврђава Масада данас, поглед из ваздуха са југоисточне стране



Сл. 44. Тврђава Масада данас, поглед из ваздуха са северне стране

III 2.4 ДАНАС - Садашња ситуација заједнице

Данас заједница есена више не постоји. Последња помињања заједнице и њених чланова су из времена Великог устанка и пада Масаде. Не само да нису желели да се прилагођавају, да праве компромисе, већ су сав свој систем веровања и начин живота организовали и поставили око дуалистичке природе земаљског живота и света и небеског света, као и припреме за финалну борбу против синова таме. Велики устанак су схватили и прихватили као Армагедон¹³⁸ и испунили су свој савез са Богом, свој Нови Завет.



Сл. 45. Новчић кован у време устанка Бар Кохбе 132-136. године. Шекел (тетрадрахма), последњи новчић слободног Израела пре 1948. године. На реверсу новчића је приказ Храма и заветног ковчега, који је чуван у Храму

Оно што је посебно занимљиво у самом развоју насеља у Кумрану је да, иако су његови становници нестали, насеље оштећено и делом разрушено, а Римски војници су га после устанка краће време користили као војни логор, током другог устанка под Бар Кохбом група устаника га користи за скривање и последњи отпор Римљанима. То нису били есени већ њихова браћа по вери, нацији и по оружју, борци за слободну јеврејску државу. Последње што су успели да ураде било је да су део својих списа и своје архиве, заједно са правоверним светим књигама, сакрили у пећине између насеља и Мртвог мора, поред свитака архиве и светих књига есена.

III 2.5 СУТРА - Могући правци будућег развоја заједнице

Есени су нестали током Великог устанка 66-70. године. Иако су физички нестали, то није и крај њихових идеја, као што ни Велики устанак није био крај јеврејског народа и државе. Само осамдесет година касније Бар Кохба подиже нови устанак. Велики део земље је ослобођен, чак се и кује новац слободне и независне јеврејске државе. Римска војска долази да угаси побуну. Цар Хадријан шаље Јулија Севера са великом војском. Губици на обе стране су били велики. Само у борбама страда 580.000 Јевреја. Том броју треба додати и умрле од болести и глади, као и погубљене ратне заробљенике. Римљани Јевреје расељавају, тако да они постају мањина у сопственој земљи. Уместо хебрејског почиње да преовлађује арамејски језик. Јерусалим је потпуно срушен, а земљиште преорано. Чак се и назив земље мења у Сирија-Палестина, а стари називи су забрањени (Израел, Јудеја, Самарија, Галилеја, Јерусалим).

Иако данас есени не постоје, не бисмо смели закључити да је то био и крај њиховог учења и њихове заједнице. Често смо сведоци поновног буђења одређених

¹³⁸ Армагедон, односно Armageddon (хебрејски הר מגידו har məgiddô, старогрчки Ἀρμαγεδών Harmagedōn, латински Armagedōn), по веровању Јевреја место могуће завршне борбе Јевреја против неверника, борбе у којој ће их водити Месија, Божји помазаник, а која ће их после славне победе спојити са Богом. Битка судњег дана и краја света. Име је добила по месту и тврђави Медиге у Израелу.

идеја из прошлости, некада идентичних оригиналним, а некада модернизованих, осавременених и прилагођених тренутку у коме се идеја обнавља. Током средњег века дуализам и гностицизам се поново јављају. Читав низ група и покрета преузимају та учења. Темплари су своја веровања и обреде делом преузели од малих јудео-хришћанских заједница из Свете земље. Чак и данас постоји више гностичких, анагностичких и агностичких група и заједница које своје философске погледе воде од средњовековних богумила, катара и албижана.

Повратак у облику у коме су некада постојали, вероватно није могућ. Али поновно буђење појединих идеја у које су есени веровали и начела по којима су живели постоји у разним покретима и групама и данас. Есена више нема, али дуализам у философији, месијанство, гностицизам, живот без приватне својине, целибат и свесни и намерни живот у сиромаштву, постоје и данас, и то и као философски принципи, али и као пракса, начин живота појединих савремених алтернативних група.

III 2.6 ПРОСТОРНИ ОБЛИЦИ ЗАЈЕДНИЦЕ

III 2.6.1 - НАЧИН ЖИВОТА - Остваривост (и оствареност) начина живота

Заједница есена је имала свој теоријски систем који је био разрађен до најситнијих детаља и у потпуности омогућавао остварење тог начина живота у пракси. Такође, политичка, друштвена и географска ситуација на том подручју и у то време је омогућавала оснивање и живот мањих верских секти (у јудаизму, али и ван њега), па и есена

Заједница есена је живела око два века, од средине II века ПНЕ (тачна године није утврђена) до средине I века НЕ (70. или 73. година НЕ). Иза ње су остали свици са детаљно разрађеном философијом, теологијом и друштвеном организацијом заједнице, као и остаци насеља заједнице у Кумрану. Претпоставља се да је било још сличних насеобина есена у пустињи, али до сада њихови остаци нису нађени. Философске поставке заједнице, њене особености, као и разлике у односу на главни ток (било упоређујући их са јеврејском државом тог доба, или са Римским царством) су нам познати из свитака нађених у пећинама код Мртвог мора. Разлике у односу на правоверну Тору могу се видети у *Књизи јубилеја*, а *Правилник заједнице* и *Правилник заједнице на крају дана* описују организацију заједнице есена, њен начин живота и обичаје. *Нови савез у земљи Дамаска* и *Рат синова светла против синова таме* објашњавају разлоге и циљеве организовања и постојања заједнице. Сliku употпуњују *Правилник благослова*, *Захвалнице* и *Тумачења*, као и друге књиге. Захваљујући њима, а посебно захваљујући веома детаљним описима обичаја и правила, имамо слику заједнице и њиховог начина живота, али и њихове архитектуре.

III 2.6.2 - ТЕОРИЈА - Теоријске основе архитектуре и урбанизма у списима заједнице

Теоријске основе заједнице, а самим тим и њене архитектуре, дуго нису били познате са сигурношћу. Кратки описи које су дали Јосип Флавије, Филон из Александрије и Плиније старији, нису били довољни да у потпуности реконструиремо начин размишљања и начин живота заједнице. Ови краћи описи савременика заједнице више постављају питања него што дају одговоре. Тек средином XX века и

проналаском библиотеке и архиве есена (списи из пећина крај Мртвог мора) добијамо целовиту слику.

Свитке случајно налазе два дечака бедуина који су чували козе у близини рушевина насеља 1947. године. Од 1951. до 1956. екипа археолога ради на систематском ископавању и истраживању не само насеља у Кумрану, већ истражује и околне пећине. У укупно 11 пећина нађено је преко 660 текстова и 13 целих потпуно сачуваних рукописа. Последње откриће из тог времена забележено је 1956. године. Сви списи из пећина око Кумрана су из времена есена и тематски припадају њиховом учењу. Налази из Вади Мурабата представљају мешавину списа есена и нешто млађих, из времена устанка Бар Кохбе (132-135. година), док су налази из Хирбет Мирда доста млађи и тематски су везани за ране хришћане. Најновија истраживања нису донела и нове резултате. Током 2017. године под руководством Проф Др Раналда Прајса (Dr. Randall Price) са Либерти Универзитета у САД (Liberty University, Lynchburg, Virginia) и Орена Гутфилда са Хебрејског Универзитета у Јерусалиму (Oren Gutfield, Hebrew University of Jerusalem), откривена је и 12. пећина за коју је потврђено да су у њој били скривени свици, али је већ била опљачкана, вероватно током педесетих година XX века, у време првих открића. Нађени су само делови керамике од ћупова у којима су свици чувани и траке којима су везивани. Исто је и са још две пећине које су откривене 2018. године (13. и 14. пећина).

Као код сваке алтернативне заједнице морамо прво упознати и разумети правила и организацију саме заједнице да би могли разумети, оценити и класификовати архитектуру и урбанизам заједнице. О самој заједници већ је било речи у ранијем тексту рада. Чланови заједнице су живели у градовима (као појединци или породице, али тек минимални део чланова заједнице) и у организованим групама у пустињи (огромна већина чланова заједнице).

По свим већим градовима (не само Јерусалим, већ и Назарет, Јерихон и други) било је есена. Они су се придржавали својих религијских правила, али су у друштвеној организацији и начину живота пратили главни цивилизацијски ток јеврејске државе. Живели су са породицама, ређе појединачно, у градским кућама и бавили се занатима, ређе трговином. Архитектонски, њихови објекти се нису одвајали од околне већине.

Групе које су живеле у одвојеним заједницама у пустињи не само да су на теолошком плану пратили своја учења, организацију и правила заједнице, већ и у друштвеном, везано за начин живота, обичаје и свакодневицу. Издвојени од званичних ауторитета ван заједнице, али и од масе, припадници заједнице су могли много лакше организовати живот по својим правилима. Комплекс објеката у Кумрану организован је у потпуности у складу са правилима из њихових светих књига.

Описи архитектуре не само да су везани, већ и произилазе из организације заједнице и правила понашања. Налазимо их на више места, а најважнији су у књигама *Правилник заједнице*, *Правилник заједнице на крају дана* и *Нови савез у земљи Дамаска*¹³⁹. Овде је дата краћа анализа места у светим списима есена која говоре о архитектури и урбанизму.

*Правилник заједништва*¹⁴⁰ (Sereh hajahad; 1QS - PZ)¹⁴¹:

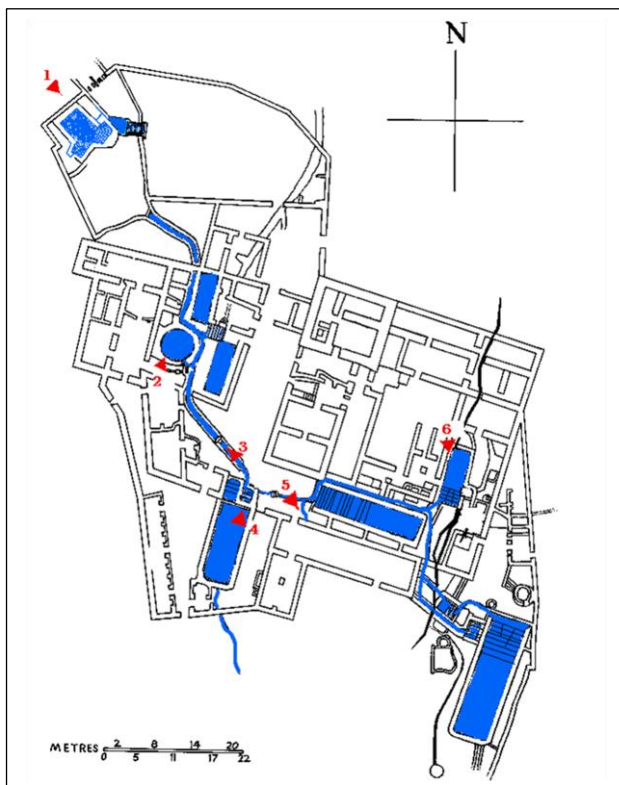
У одељку VIII (5) 13. говори се о обредном купању. Оно је било један од основних обичаја и обреда заједнице. Овде се не ради о купању ради скидања

¹³⁹ Овде су коришћени цитати из оригиналних свитака, као и ознаке свитака, књига и редова из превода на српски Еугена Вербера (Werber Eugen, *Kumranski rukopisi, Iz pecina kraj Mrtvog mora*, BIGZ, Beograd, II izdanje, 1983.).

¹⁴⁰ Осим назива *Правилник заједништва* (који користи Еуген Вебер) наилазимо и на *Правилник заједнице* за који сматрамо да више одговара суштини текста свитка и који је због тога коришћен у раду.

¹⁴¹ Овде су дати назив књиге/свитка по преводу Еугена Вербера, назив у оригиналу на хебрејском прилагођен латиничном писму и нашем изговору, интернационална ознака свитка и ознака свитка коју користи Еуген Вебер.

пустињског песка или нечистоће, већ о очишћењу душе, поновном рађању, свакодневном крштењу, о обредном прању душе, скидању нечистоће са душе и новом почетку. Сам обред води порекло од класичног јеврејског обреда очишћења од греха - миква (mikvah¹⁴²), мада су разлике суштинске. У заједници есена обредно крштење (очишћење од греха) је било свакодневно и обављало се потпуним урањањем у воду члана заједнице од стране свештеника уз читање одређених молитви¹⁴³. Било је обавезно за све чланове заједнице. Идентичан обред са готово идентичним значењем, преузели су рани хришћани под називом крштење¹⁴⁴, заједно са обредом заједничке вечере, која се касније губи код хеленистичке гране раног хришћанства. Из ове одредбе *Правилника заједнице* произилази и потреба за обредним купатилима где би се обред свакодневног крштења свих чланова заједнице вршио. У плану насеља заједнице у Кумрану видимо више обредних базена из времена обнове насеља (II и/или I век ПНЕ), као и два мања из периода оснивања насеља (III и/или II век ПНЕ) уз цистерну одакле се узимала вода за свакодневне потребе заједнице. Оба стара базена су постављени по оси север-југ, с тим да је један окренут северу, а други југу. Од новијих базена, два већа су окренута југу, најмањи ка северу, а један ка истоку. У оквиру саме таложнице до које су канали и вијадукт доводили воду, налазио се један мањи базен за који се не може утврдити да ли је служио за обредно крштење или само за стабилизацију и уједначавање нивоа воде у таложници.



Сл. 46. Обредни базени и ток воде у насељу есена у Кумрану

¹⁴² Микве или миква (mikveh ili mikvah, хебрејски מִקְוֶה / מִקְוָה, модерни хебрејски mikve) је посебно јавно купатило које се користи за обрадно купање ради очишћења од греха у класичном и модерном јудаизму. Не односи се очишћење од грехова мисли или дела, већ од обредне нечистоће (очишћење жене после менструације, очишћење новопримљеног конвертита у јудаизам од претходног живота, очишћење тела пре сахране и слично).

¹⁴³ Сличан обред код Јевреја налазимо још само код појединих група Хасида и Хареди, ортодоксних јевреја који су се јавили током XVIII века међу Ашкеназима у тадашњој Русији, данас Украјини.

¹⁴⁴ Реч крштење је српски превод оригиналног израза баптизам (грчки βάπτισμα baptisma, baptismos) и новијег је порекла. Српски превод је везан за обожавање крста које се само спорадично јављало током прва два века нове ере и које поприма масовније размере тек од Клемента из Александрије почетком III века НЕ.

У одељку IX (6) 8-23. говори се о заседању *мноштва* (целокупне заједнице). Описује се потреба за састанком целе заједнице, када и како се одвија. Пошто се ради о заједницама од 100 до 300 људи, намеће се потреба за већом просторијом. Такође, због заједничке вечере свих чланова намеће се потреба за трпезаријом / салом за састанке која би била довољно велика да прими толики број људи. У насељу у Кумрану, на јужној страни налази се просторија 20 x 5 метара за коју археолози претпостављају да је имала те функције.

Правилник заједнице Израела на крају дана (Sereh haeda; 1QSa - PZJ)

У одељку II (2) 17-22. говори се о заједничким оброцима. Попут потребе за простором при заседању мноштва, овде се наглашава и објашњава потреба за простором при заједничком оброку, посебно при заједничкој вечери којој се придавао посебан обредни значај. Археолози претпостављају да су се ове две функције спајале у један простор и да је за обе служила правоугаона просторија на југу насеља.

Нови Савез у земљи Дамаска (Brit Damesek; CD - DS)

У одељку VI 3-11. говори о важности воде, употреби воде и шта вода симболично представља. Извор (или бунар) и чиста вода су учење, наук заједнице. Као што је вода неопходна за живот, тако људи неће моћи да преживе рат синова светла против синова таме ако не пију са извора наука и ако се не очисте учењем заједнице. И као што се учење обавља свакодневно (пре заједничке вечере Учитељ светла врши проповед), тако и обредно крштење, чишћење душе и тела водом мора се обављати свакодневно.

Одељак X 11-13. такође говори о очишћењу водом. Вода има изузетну важност у пустињи и без ње је живот немогућ. Али овде има и духовну димензију. Она је неопходна заједници и сваком њеном члану да би остао правоверан. Чланови заједнице чекају тренутак рата свих ратова, страшног суда, Армагедона, када ће се показати ко је син светла, а ко син таме. И то је суштина њиховог живота, њиховог постојања. Без свакодневног обредног очишћења од греха водом (обредним крштењем) све губи смисао, укључујући и њихов живот. Зато су базени за свакодневно крштење толико важни и заузимају толико простора у самом насељу заједнице.

Одељак XII 1. баца више светла на проблем целибата. Још је Јосип Флавије¹⁴⁵ писао да есени живе у целибату, али и да је виђао по градовима есене који су живели породично. Овде се описује да есени треба да живе у целибату (ако су у заједници у пустињи), али да у Граду Светишта (Јерусалиму) могу живети и у породицама. Овде налазимо не само потврду Флавијевог описа, већ и објашњење за велике заједничке спаваонице на источној и на западној страни комплекса у Кумрану.

III 2.6.3 - НАСЕЉЕ - Организација насеља; Принципи урбанистичке поставке

Насеље заједнице есена у Кумрану налази се недалеко од обале Мртвог мора, у пустињи, на узвишеном платоу. Сам положај, као и издвојеност комплекса, допринели су да је велики део објеката и данас релативно добро сачуван.

У Стром Завету, у књизи Исуса Навина 15:61,62, где се набрајају јеврејски градови по областима, у пустињи се наводи шест градова: Бет-Арава, Мидин, Сехаха, Нивсан, Град соли и Ен-Гад. Већи број историчара данас сматра да је Град соли био

¹⁴⁵ Још док је био младић, Јосип Флавије је желео да се увери која секта (верска школа) јудаизма је најисправнија, да би био сигуран где да се прикључи. Зато је провео одређено време у заједницама све три главне секте. Са есенима је живео неколико година у пустињи, вероватно у насељу у Кумрану. На крају се прикључио фарисејима.

на месту где се данас налази Кумран. То само потврђује традицију насеља на узвишеном платоу изнад Мртвог мора.

На месту есенског Кумрана нађени су трагови много старијег насеља, правоугаоне тврђаве из времена Првог Храма (време између VIII века ПНЕ и вавилонског освајања Јудеје 586. године ПНЕ) у западном делу комплекса. Насеље је било напуштено и обнавља се тек у време Хашмонејаца (II век ПНЕ). По археолошким налазима, укључујући и нађене новчиће, насеље је било стално настањено између 135. (150. ?) године ПНЕ и 68-70. године НЕ, мада је могуће да је било обновљено и почело да живи пар деценија раније. Ово нам даје време непрекидног постојања секте есена у Кумрану нешто више од два века. Насеље је погодио јак земљотрес 31. године ПНЕ и оштетио већину објеката, што је и данас видљиво. На централно-источном обредном купатилу земљотрес је направио пукотину између 10 и 30 см. Видљиво је да је поправка покушана, али пукотина је и данас видљива.



Сл. 47. Положај насеља у Кумрану, у односу на тадашњу и данашњу мапу Блиског истока



Сл. 48. Положај насеља у Кумрану, у односу на Мртво море, физичка мапа (сателитски снимак)

Насеље је било ван тадашњих путева, што је омогућавало мир и посвећеност теократском начину живота. Иако је насеље планирано и организовано као самодовољна јединица, ипак везе са спољним светом нису у потпуности прекидане. Заједница се бавила и занатском производњом (ковачница, производња керамике) тако да се и трговало. Посебно је била важна комуникација са осталим есенским заједницама, како онима у пустињи, тако и са онима по градовима.

Гробље заједнице је релативно близу насеља и садржи више од хиљаду гробова. Налази се источно од насеља и откривено је средином XIX века, када је и почело интересовање и археолошко истраживање самог насеља. Од тада је било више истраживања, а највеће са чишћењем налазишта од нанетог песка извела је Влада Израела седамдесетих година XX века.

Заједница је живела у насељу чија је организација пратила функцију коју су одређивала правила заједнице, а која се увелико разликовала од начина живота главног цивилизацијског тока. Организација насеља које је у функцији одбране није карактеристично за то време, као ни велики број обредних купатила.



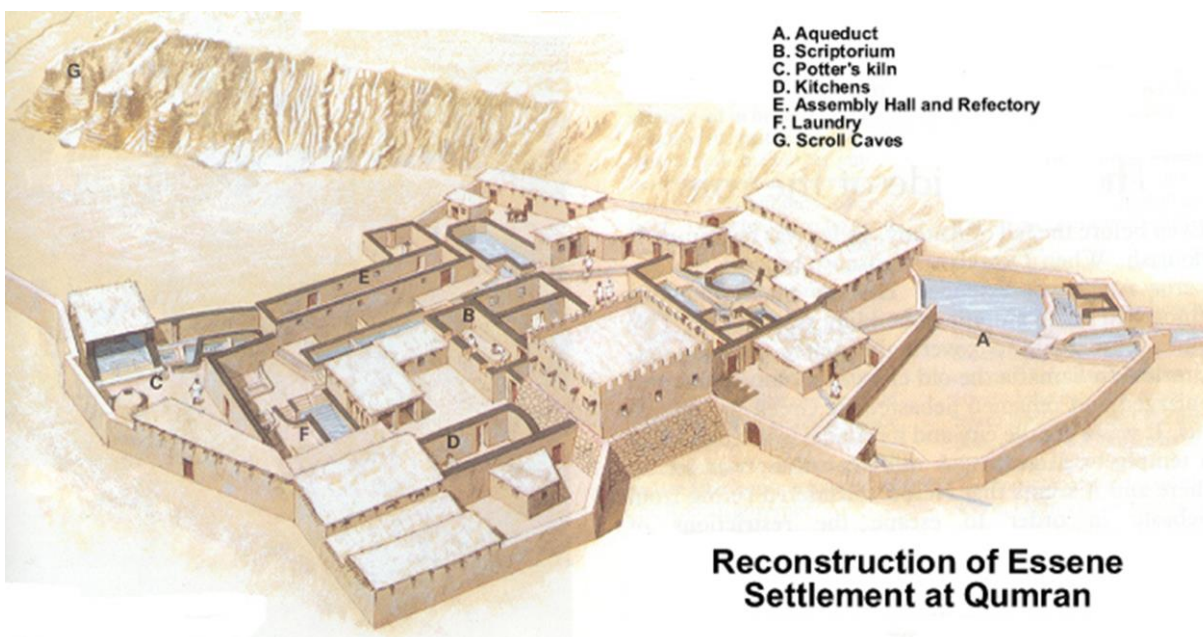
Сл. 49 Насеље есена у Кумрану, поглед на плато; авионски снимак, поглед са прилазне (северне) стране



Сл. 50. Уздигнути плато изнад Мртвог мора са пећинама где су нађени свици

Насеље се пружа правцем северозапад-југоисток у дужини од око 120 метара, а широко је око 80 метара и прати топографију (узвишени плато изнад низине која води до Мртвог мора). Сами објекти су правоугаони, прате осу север-југ, односно исток-запад, док су облик насеља и ободни одбрамбени зидови прилагођени терену (ивицама платоа). Насеље се састоји од куле и двадесетак међусобно повезаних објеката, док по средини насеља правцем север-југ имамо широку комуникацију.

У насељу су се налазили велика дворана за састанке (трпезарија), писарница, складишта хране, перионица, кухиња, занатске радионице (грнчари, ковачи), спаваонице, систем за водоснабдевање са низом обредних базена за купање, двоспратна кула јаких зидова, штале и други објекти. Простори нису издељени по зонама, већ се функице преплићу. Био је то прави град у малом где ништа није недостајало, заокружена целина у потпуној самодовољности.



Сл. 51. Реконструкција - Прилаз насељу, поглед са североистока



Сл. 52. Реконструкција, поглед са севера

Насеље је организовано попут мањег утврђења, са објектима унутар одбрамбених зидина. Са три стране су биле литице, док је приступ био са севера. Источна и западна страна насеља се наслањају на саме ивице литица, док на југу постоји мањи равни простор на самом платоу. Вероватно је тај простор био на неки начин ограђен (та ограда није сачувана, ако је и било) и коришћен за стоку, јер су штале биле на крајњем југу комплекса, наслањајући се на тај слободни простор. Осим одбрамбених зидова, постојала и двоспратна одбрамбена кула на северној страни, уз улаз у насеље, димензија 10 x 12 метара.

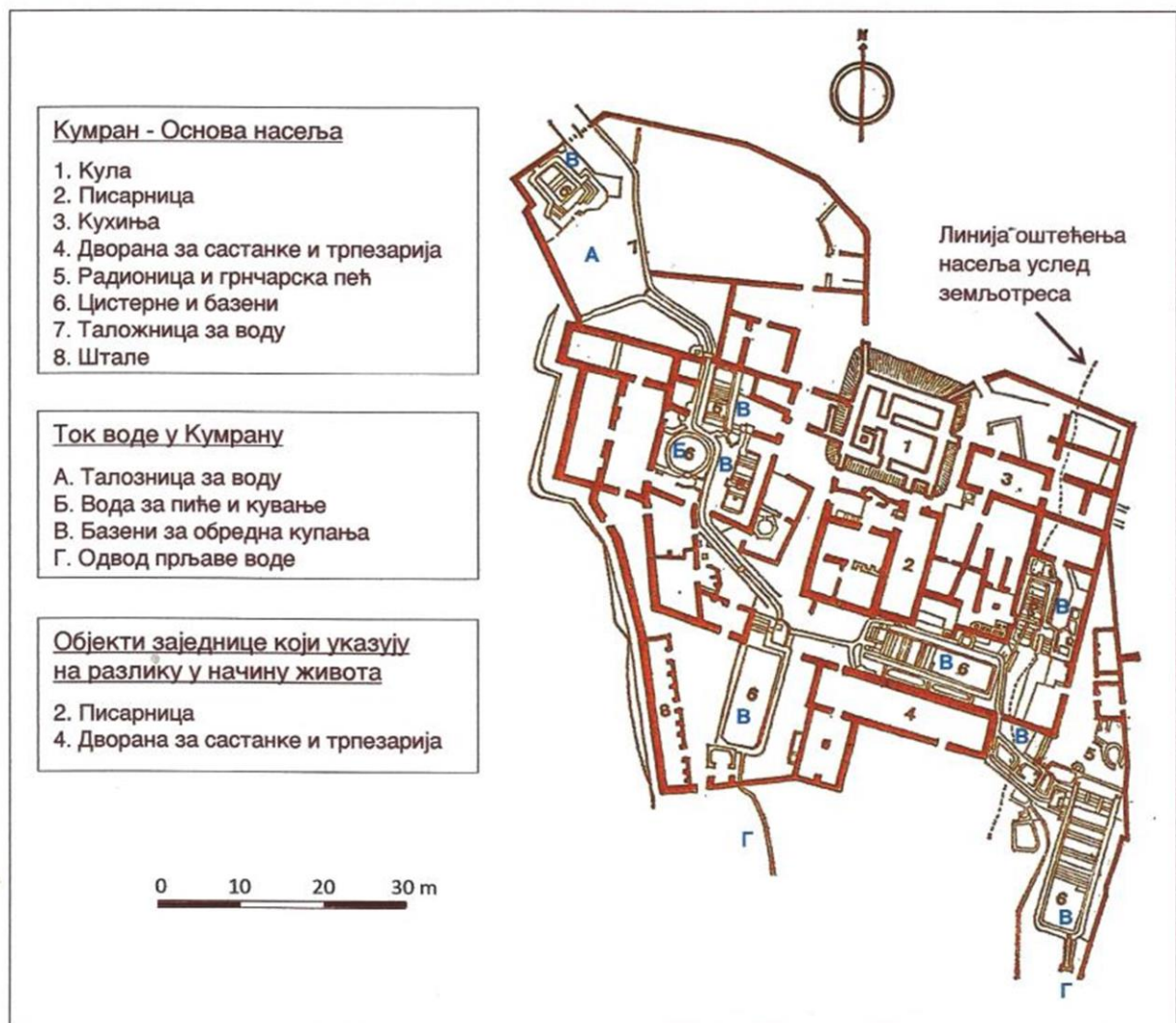
Насеље је рађено доста збијено, већина објеката се наслања један на други, а слободни простор је везан за пролаз између западног, старијег, и источног, новијег дела, као и око обредних базена. Већина објеката има само по једну просторију које су међусобно повезане (трpezарија, остава, кухиња и друго), а комплекснији објекти су одбрамбена кула и спаваонице. Око скриптарнице археолози и историчари архитектуре се не слажу у потпуности. Вероватно је била на два нивоа, али и тада релативно једноставна као објекат. Захваљујући малој величини комплекса, сам терен који је веома ограничавајући, није много утицао на планирање, пројектовање и саму изградњу. Мада има и другачијих мишљења, већина аутора се слаже да је у заједници живело око 200 људи, а та процена се базира не само на археолошким налазима већ и на детаљном опису живота заједнице.

III 2.6.4 - ЗГРАДА-КУЋА-ДОМ – Стамбена архитектура; Ентеријер; Детаљи

У насељу есена стамбена функција је била мање важна него што је то уобичајено. Предност је давана свему што је везано за религију (обредна купатила,

скриптарница и друго), као и за одбрану комплекса. Специфичности организовања живота у заједници (целибат, непостојање приватне својине) утицале су на организацију становања. Спаваонице су биле заједничке, без хијерархијске организованости. Просторије су се делиле по функцијама (спаваонице, трпезарија, радионице), а не по хијерархији (за великог учитеља, за учитеље, за старије чланове, за млађе, за искушенике и др.). Није било ни послуге ни робова, сви су били једнаки. И то је још једна сличност са раним хришћанима, јер су веровали да „ко је први треба да буде последњи“, а „да су сиромашни блажени јер њихово је царство небеско“.

Мада се не може са сигурношћу тврдити, претпоставља се да објекти нису били осликани нити украшени, јер су утилитарност и максимална једноставност били својствени свим аспектима живота есена.



Сл. 53. План насеља есена у Кумрану са означеним водоснабдевањем и важнијим објектима

О ентеријеру и детаљима тешко можемо да говоримо, јер о томе нема ни писаних ни материјалних података. Од ентеријера су нам једино остали велики камени столови у писарници. Функционални и без украса, мада су били изванредно урађени и од камена, материјала који је веома трајан. За заједницу есена ширење речи Божје и учења Великог учитеља, Сина светла, било је не само обавеза, већ и један од циљева и разлога постојања. Зато је писарница пространија и лепша од дела за смештај чланова заједнице, пошто спаваонице служе само да се ту проведе ноћ. Трпезарија је

једнаке важности као и писарница, чак је и пространија, јер треба да омогући присуство свих чланова, било да се ради о обичном обеду, заједничкој обредној вечери уз молитву или о састанку свих чланова заједнице.

III 2.6.5 - ЖИВОТ - Радни и друштвени објекти; Ентеријер; Детаљи

Друштвени објекти у комплексу обухватају трпезарију / салу за састанке, писарницу и обредна купатила. Сва правила и принципи који су примењивани при градњи стамбених објеката, примењивани су и код друштвених и производних објеката. И овде видимо потпуну утилитарност и једноставност.



Сл. 54. Трпезарија, данашњи изглед



Сл. 55. Остава уз трпезарију (за прибор за јело)

Највећа просторија у комплексу је служила као заједничка трпезарија, сала за учење и сала за окупљање и састанке заједнице. Трпезарија је идентификована не само по величини, већ и што је уз њу постављена мања просторија која је служила као остава прибора за јело. Сличне просторије можемо наћи и код других објеката и комплекса, посебно оних из времена Другог храма. У јеврејској традицији касније су се сличне просторије градиле уз синагоге, образовне институције или јавне зграде за заједничко учење Торе и других религијских списа (на хебрејском *beth midrash*¹⁴⁶ или *beis medrash*, просторије за учење). У остави је нађено више стотина целих и добро очуваних дрвених и керамичких посуда за ручавање (210 тањира, 108 керамичких чинија, 708 чаша и друго).

Писарница¹⁴⁷ је друга просторија по величини, а и по важности. Ради се о објекту са четири просторије и степеништем у улазном предворју. Због степеништа (које се не јавља у другим објектима, осим у кули, тако да се највероватније не ради о излазу на равни кров) археолози сматрају да је писарница имала два нивоа, приземље и спрат. Уз главну просторију са столовима за преписивање ту су биле и оставе где се чувао материјал за писање (пергаменти, мастионице, мастила, пера, свици), као и библиотека са готовим свицима. Могуће је да је једна од тих просторија коришћена за припрему пергаментна.

¹⁴⁶ Треба нагласити разлику између *Beit Midrash* и *Beit Knesset* (синагоге). *Beit Knesset* се такође користи за састанке, окупљања, учење, али се као трпезарија могао користити само при неким посебним ситуацијама (рецимо за заједнички оброк после венчања). Објекат у Кумрану је трпезарија за редовне оброке и сала за учење и састанке, односно *Beit Midrash*, а не *Beit Knesset* (синагога).

¹⁴⁷ У литератури о Кумрану на српском језику за ову просторију се може наћи и назив скриптарница. У раду је коришћен израз писарница јер сматрамо да је више у духу српског језика.



Сл. 56. Писарница данас



Сл. 57. Камени столови из писарнице у Кумрану (данас изложени у музеју)

Занатска производња је била лоцирана на источној страни насеља, одвојена од становања, писарнице (која је била у самом центру) и трпезарије, тако да није ометала друге функције (било буком, мирисима или топлотом). Штале су се налазиле уз западни бедем на крајњем југу комплекса, тако да су се коњи могли извести на јужни део платоа где су имали довољно простора, а који је био ограђен летицама и самим насељем.

Керамика је била у широкој употреби у то време и насеље у Кумрану је имало неколико радионица од којих је у једној делимично сачувана пећ за печење керамике. Због врелине и дима биле су лоциране уз саму источну ивицу насеља, близу обредног купатила. Из ових радионица су и посуде за ручавање и чаше нађене у остави трпезарије, као и ћупови у којима су били свици са архивом и светим списима заједнице, нађени у околним пећинама.



Сл. 58. Пећ за печење керамике, радионице



Сл. 59. Ручни млин за брашно (аван), кухиња

Потреба за великом количином воде у Кумрану била је један од највећих проблема и захтевала је доста велико техничко знање и грађевинске вештине. Насеље се налази у пустињи, али ту током зимског периода има повремених киша. Решење водоснабдевања је теоријски доста једноставно, али је за његово извођење потребно доста знања. Терен на коме се налази комплекс је на нижој надморској висини од области западно од насеља (од Јерусалима до Кумрана постоји природни пад), тако да при кишама постоји проток воде ка Мртвом мору). Овај проток иде највећим делом преко корита повремених и привремених река (wadi - корита

некадашњих река која су углавном сува, а где се водоток јавља само повремено, у време киша).



Сл. 60. Једна од природних таложница за сакупљање воде



Сл. 61. Канал за довод и расподелу воде



Сл. 62. Главна таложница за воду за пиће



Сл. 63. Једно од обредних купатила у насељу

Есени су изградили низ таложница које су хватале воду током киша, а и повезали су више природних таложница у овај систем за водоснабдевање. Највећа је била недалеко од насеља, у оближњем кориту повремене реке (wadi), који је био преграђен и воду је усмеравао према систему канала који су је водили до самог насеља. Неки од ових канала су ископани у самој стени, а неки зидани. Пре насеља, вода се сакупљала у централној таложници на северној страни насеља и одатле спроводила у само насеље. У комплексу је централна таложница у облику бунара одакле се узимала вода за потребе заједнице (пиће, кување, прање и остале потребе), а преко ње су снабдевани и базени за обредно крштење.

III 2.7 КАРАКТЕРИСТИКЕ - Карактеристике заједнице и њених просторних облика

Простор и време у коме је настала, живела и угасила се заједница есена, било је вишеслојно. У јеврејској држави, док је била независна, али и док је имала аутономију у оквиру Римског царства, главни цивилизацијски ток представљао је Јерусалим и заједница организована око Храма и двора. За све мање верске и социјалне заједнице, то је било мерило поређења и циљ тежњи (да се одупру, прикључе, да га измене или да преузму функцију). Међутим и сама јеврејска држава била је тек алтернативни покрет глобалистичком Римском царству које је у то време

владао готово целим познатим светом. Разлике између мањих заједница и јеврејске државе биле су велике, али су још веће биле разлике између крајње теократске јеврејске државе и Римског царства. Тако да је однос алтернативе и главног цивилизацијског тока на овом простору током тог периода био комплексан и вишеструк.

Разлике између заједнице есена и јеврејске државе су постојале у свим сегментима друштвене и религијске организације. Есени су сматрали да је припрема за Армагедон суштина живота и да се остварује кроз *чисти* живот, кроз живот без греха, без приватне својине, брака, породице, сплетки и корумпираног државног и црквеног апарата. Посавећеност Богу и Божјој речи била је не само највиши циљ, већ и свакодневица. Друштвена организација не да се разликовала, већ је била сасвим супротна - заједнички живот целе заједнице, у целибату, друштвена својина, посебни религијски обреди укључујући и свакодневно крштење (обратно купање/очишћење од греха). Ипак те разлике су биле мање од разлика између јеврејске државе и Римског царства које је живело глобалистичким начином живота, са својом друштвеном организацијом, сасвим другачијем приступу религији и обредима, свакодневним начином живота. И колико год да су биле разлике између есена и званичног јудаизма, у време Великог устанка есени се придружују и заједно са правоверним Јеврејима се боре против Римско Царства¹⁴⁸. Нажалост, нису оставили никакве записе из периода Великог устанка, тако да остаје у домену претпоставки да ли су прихватили Веспасијана и Тита као Учитеље зла, Менахема бен Јуду¹⁴⁹ као учитеља светла (Menahem the Essene), а Велики устанак као рат синова светла против синова таме, или су можда као релативно мала група уништени током међујеврејских сукоба током устанка¹⁵⁰.

Анализирајући есене као пример религијске заједнице остварене у пракси можемо видети њихове карактеристике:

По временској линији - Есени су настали током II века ПНЕ, а нестали током Великог устанка 66-73. године, тако да припадају класичном старом веку.

По простору - Есени су настали, живели и нестали на територији тадашње јеврејске државе на Блиском истоку, данашњи Израел.

По начину живота :

- По остварености, Есени су се у потпуности остварили као алтернативна заједница, од идеје, преко описа живота и принципа организовања разрађеног у литератури, до самог живота, тако да спадају у заједнице остварене у пракси;
- По односу према религији, Есени јесу припадали јудаизму и поштовали основне принципе те религије (Тора), али су своје религијско виђење Торе развили ка дуализму које не постоји у јудаизму;
- По начину ширења, Есени су се ширили само добровољним приливом нових чланова, без мисијанства и апостолског рада;

¹⁴⁸ Есени су до краја учествовали у Великом устанку и уз зелоте чини чврсто језгро устаника, за разлику од раних хришћана обе струје (паулинска/хеленистичка и јакобинска/јудео-хришћанска) које су се на самом почетку устанка склониле у Пелу.

¹⁴⁹ Менахем бен Јуда (מנחם, Menahem ben Yehuda), вођа сикара током Великог устанка, самопроглашени месаја и главнокомандујући све јеврејске војске, убијен у међујеврејским борбама током устанка. Више аутора (H.W. Wilson, 2001; Israel Knohl trans. David Maisel, 2002.), поистовећују га са Менахемом Есеном, који се спомиње у две месијанске химне нађене са другим свицима у пећинама код Кумрана.

¹⁵⁰ Велики устанак Јевреја против римске власти, 66-70. (73.), одликују велики сукоби међу јеврејским побуњеницима током самог устанка.

- По затворености/отворености заједнице, Есени су били у потпуности организовани као издвојена, затворена и самодовољна заједница;
- По плановима прерастања, Мада им је прерастање у главни ток у Галилеји и Јудеји био циљ и намера, есени нису успели да постану главни ток;
- По физичкој одвојености од главног тока Есени су живели организовани у својим одвојеним насељима ван главног цивилизацијског тока;
- По начину настанка Есени су настали свесним самоодвајањем од главног тока јеврејске државе;
- По дужини трајања Есени су као заједница живели око два века, од средине II века ПНЕ до средине I века НЕ (надмашују живот и тежње једне генерације);
- По односу главног тока према заједници - Током времена пре Великог устанка оба главна тока (и јеврејска држава и римска управа) су игнорисали есене; почетком Великог устанка есени се укључују у револт против римске власти, заједно са зелотима, сикарима и већином других мањих група, чиме се мења и став Рима као главног тока, који их уништава оружјем (мада је могуће да су их уништили садужеји и фарисеји, кјоји су у то време били главни ток у Јудеји и Галилеји, а приликом обрачуна са сикарима и зелотима у међујеврејским борбама током устанка);
- По начину нестанка Есене је уништила римска војска током Великог устанка (мада постоје и недоказане претпоставке да су нестали заједно са великим делом сикара у међујеврејским борбама током устанка).

Насеље и објекти есена у Кумрану се суштински разликују у односу на архитектуру главног цивилизацијског тока, било јеврејске државе или Римског царства тог времена. Комплекс, поједини објекти и околина насеља су данас доста истражени. Ради се о релативно малом комплексу (око 120 x 80 m) који чине кула¹⁵¹ и двадесетак међусобно повезаних објеката. Есени су своје насеље правили према својим потребама, свом начину живота и својим религијским начелима који су се суштински разликовали од оних у главном цивилизацијском току.

Анализирајући просторне облике есена, као религијске заједнице старог века, а у зависности од начина посматрања и од поређења са просторним облицима главног тока, можемо видети њихове карактеристике:

По временској линији - Есени су настали током II века ПНЕ, а нестали током Великог устанка 66-73. године, тако да припадају класичном старом веку.

По просторним одредницама - Есени су настали, живели и нестали на територији тадашње јеврејске државе на Блиском истоку, данашњи Израел.

Просторни облици у односу на начин живота :

- По прилазу заједнице (и теоретичара заједнице) промишљању просторних облика - За есене насеље у Кумрану је био идеално замишљено, пројектовано и изведено, као град за око 200 људи, утврђење на стени у пустињи, потпуно одвојен од свега. Есени се нису водили никаквим претходним искуством при планирању, пројектовању и изградњи свог насеља у Кумрану. Радиле су на основу своје идеје и своје поставке, на потпуно новим урбанистичким и архитектонским принципима, али без икаквих претходних теоријских или графичких решења;

¹⁵¹ Мишљења различитих аутора око куле су подељена. Док велика већина сматра да је кула део оригиналног есенског комплекса, поједини аутори заступају претпоставку да се ради о посебном објекту који су накнадно доградили Римљани после нестанка есена, у време када су користили насеље у Кумрану као свој војни логор, вероватно током 75-80. године НЕ.

- По односу заједнице према остварењу просторних облика - Као и у свему другом и у градитељству, есени се нису ослањали на главни ток. Сами су планирали насеље и објекте, сами су налазили материјал и сами су изводили грађевинске радове. Овде имамо класичан пример вернакуларне архитектуре.

По урбанизму / организацији насеља :

- По поставци насеља заједнице у односу према насељима главног тока - Насеље есена је због религијских, али и других разлога било потпуно издвојено од свих објеката, насеља и путева главног тока;
- По поставци насеља заједнице у односу према другим насељима заједнице - Насеље у Кумрану је било потпуно издвојено не само од путева и насеља главног тока, већ и од других насеља заједнице есена;
- По шеми организације насеља - Насеље је слободно формирано са испреплетаним функцијама;
- По могућности и плановима даљег ширења - Насеље је самом поставком (са три стране оивичено литицама, а са севера одбрамбеним бедемом и кулом), али и функционално, било ограничено за одређени број људи (затворени и заокружени систем);
- По организованости и концентрисаности функција и објеката заједнице - Становање у једном (заједничком) објекту, остале активности су одвојене;
- По односу међу објектима насеља заједнице - У насељу есена у Кумрану, објекти су били организовани утилитарно, према функцијама.

По архитектури / по појединим објектима :

- По поставци објеката становања - У насељу у Кумрану, становање је у објектима групног становања (спаваоницама);
- По објектима становања - Једноставни објекти за дужу употребу;
- По развијености просторне композиције објеката становања - Објекти су крајње једноставни - све функције су у једној просторији;
- По организацији друштвених објеката - Друштвене функције су подељене и налазе се у различитим објектима у оквиру комплекса;
- По организацији религијских објеката - Заједница није имала класичне верске објекте (храмове, синагоге, цркве), већ се верска служба одржавала око базена (свакодневна крштења), у трпезарији (заједничке молитве пре заједничке вечере) и при састанцима мноштва (скуп свих чланова заједнице);
- По стилској поставци ентеријера - У насељу је коришћен минимални ентеријер, без декорације, украса и са минималним мобилијаром. Ентеријер је, као и сви други појавни облици архитектуре, пратио основне принципе заједнице;
- По детаљима и декорацији у архитектури - Објекти насеља у Кумрану у свему прате основне принципе заједнице, тако да су објекти били у потпуности без детаља и декорације;
- По конструктивном систему - Сви објекти заједнице су рађени у архитравном систему (зид, греда, плоча), што је било уобичајено за то време и место, као и због расположивог материјала;
- По начину градње - Сви објекти су зидани каменом, а за греде и плоче је коришћена дрвена грађа;
- По врсти материјала - Коришени су природни материјали доступни на самој локацији (меки камен, тврди камен), или у околини (дрво);
- По начину припреме и обраде материјала коришћених за градњу објеката - За објекте у насељу у Кумрану, коришћени су природни материјали у занатској обради (материјали занатски обрађени у оквиру саме заједнице);
- По начину набавке материјала за градњу - Објекти су зидани од слободно доступних материјала (слободна набавка природних материјала).

III 2.8 ЗАКЉУЧАК - Заједница и њени просторни облици

Есени су били заједница са својим специфичностима које су биле колико њихов производ, толико и одговор на геополитичку и историјску ситуацију на Блиском истоку у време преласка из старе у нову еру. Били су нераскидиви део јеврејске државе и народа, мада су тежили да је промене. Имали су прилику да током великог устанка покажу своју веру и докажу примером и у пракси исправност својих циљева. И то су и учинили. Нажалост, то је и довело до њиховог уништења. Потребно је посебно нагласити да есене није уништио главни цивилизацијски ток јер су му сметали. Римљани тешко да су и знали за ову верску секту која је за њих била крајње минорна. Есени су уништили сами себе испуњавајући своје учење и сам циљ свог постојања учешћем у Великом устанку и борбом до последњег човека.

Током две хиљаде година од њиховог нестанка многе њихове идеје су се поново јављале у разним облицима. Најважнија је појава хришћанства, чија је хеленистичка (паулинска) струја прерасла у главни цивилизацијски ток. Рани хришћани не само да су настали готово у исто време и на истом месту као и есени, већ су и преузели велики део њихових идеја. Поједине идеје есена (посебно дуализам у религији) прихватили су касније многи алтернативни покрети (богумили, катари, албижани, темплари и други). Могућност живота без приватне својине, у заједници, са задружном економијом, прихватили су социјал-утописти, али и комунисти, посебно Јевреји којих је било доста у комунистичком покрету, а којима је познавање историје, укључујући и познавање заједнице есена било блиско.

Директна обнова и поновно рађање заједнице есена данас није могуће, али они су присутни кроз њихове идеје које и данас живе.

Насеље есена у Кумрану један је од најбољих доказа претпоставке рада да архитектура заједнице, која је планирана, пројектована и изграђена за одређену алтернативну заједницу, а на основу идеја, теоријских поставки и начина живота те заједнице, може служити само тој заједници. Нека друга група, па било из главног тока тог времена и на том месту, или из неког каснијег времена, или нека друга алтернативна заједница, не би могли користити те објекте без великих измена којима би их потпуно променили и уништили њихову суштину.

У Кумрану не постоји подела по класама, одвојени део за управљаче, вође, за вишу класу или касту. Сви чланови групе су једнаки и сви су заједно. Учитељ светла је увек и у свему заједно са својим ученицима, а они заједно са искушеницима. И у јелу, и у смештају и у спавању. Појединачних смештајних простора нема, јер нема одвојених личности, нити породица. Сви су једно, и при спавању, и при јелу, и при раду и при одбрани заједнице. Трпезарија, која је и сала за састанке целе заједнице, димензија је 20 x 5 m и сувише је велика за било какву другу функцију. Центар насеља заузима писарница, велики спратни објекат, са каменим столовима за преписивање светих књига заједнице. На највишем делу је простор за сакупљање воде, одакле каналима тече до цистерне у центру одакле се узима за пиће, прање и кухињу. Даље каналима вода се води до обредних базена где се обавља свакодневно крштење, вечерње очишћење од греха пре заједничке вечере, да би тако чисти и без греха могли примити из руку Учитеља светлости хлеб и вино који представљају тело и крв Месије, првог учитеља који је страдао за спас свих људи.

Идеје, правила и организација заједнице су створили објекте који су њима идеално одговарали. Али само њима, и само у том тренутку. После гушења Великог устанка 70. године насеље је напуштено. Римски војници покушавају да у насељу успоставе свој мањи војни логор. Али убрзо сватају да им је једноставније да подигну нови у близини него да врше потпуну прераду постојећег насеља. Комплекс накратко налази употребу осамдесет година касније као склониште за сакривање остатака поражене јеврејске војске после устанка Бар Кохбе. Али чак и они су насеље у Кумрану користили само као склониште. То више није била ни кућа, ни дом, јер није

било људи који би разумели те зидове и осећали се у њима као у свом дому. Грађевине су остале да полако пропадају, као живи доказ *органске теорије* Вилијама Мориса и Џона Раскина, да објекти као и човек, имају своје рађање, живот и смрт.

Од гашења заједнице током Великог устанка, у комплексу нико није живео. Данас је претворен у музеј. То је једина функција која се могла остварити у тим објектима. Због сигурности посетилаца водоснабдевање базена је искључено, тако да су канали, вијадукти, таложнице и базени данас празни и суви. Остаје нам једино да замишљамо како се одвијало свакодневно крштење. Данас је то само музеј, успомена на људе у белом који су чекали да се отворе небеса и Бог их позове у велику битку добра против зла. И они су имали свој Армагедон и пошли су срећни, са осмехом, уверени да су баш они Синови Светла, они који су одабрани. Они су остварили свој живот. Ми можемо само да замислимо какав се живот ту одвијао пре две хиљаде година, сву ту мирноћу пуну страсти и веру. Али не веру у себе. То су били људи који су појам ЈА подредили појму МИ. То је била вера у идеју, у своју идеју. И та вера је била толико јака да нису осећали потребу ни да је доказују. Нама данас остаје само да прошетамо улицом између источног и западног дела насеља, застанемо у трпезарији, одемо до писарнице. Музеј је отворен сваким даном осим суботе, а аутобуси редовно возе из Тел Авива и Јерусалима до Кумрана.

ПОГЛАВЉЕ III - СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

III - 3. Ране комуне у САД на примеру амиша

Као следбеник европског аристократизма,
Драгош Калајић ЗЛО препознаје и именује га
- не заборавимо да су прве комунистичке колоније
никле баш у Америци.

Момчило Селенић, из рецензије за књигу *Америчко зло*, Драгоша Калајића

III - 3. Ране комуне у САД на примеру амиша¹⁵²

III 3.1 УВОД - Критеријуми одабира заједнице

Религиозне и социјалне алтернативне заједнице постоје још од почетака цивилизацијског начина живота. Самим својим постојањем главни цивилизацијски ток ствара алтернативне идеје, групе и заједнице. Поједине групе се не уклапају у главни ток, или свесно не желе да се уклопе у преовлађујући начин живота и покушавају да, било у заједничком физичком оквиру или издвојено, организују другачији и по њима бољи или праведнији начин живота. Док религијске заједнице стављају акценат на веру, религијске принципе или убеђења, код социјалних заједница најважнија је друштвена организација која ће довести до унапређења јавног добра и побољшати живот свих. Често се дешава да се ова два аспекта преплићу, мада је и тада јасно видљиво који је аспект примаран.

Амиши као заједница живе на свој начин који се разликује од главног цивилизацијског тока не само по религијским принципима и ставовима (који су били примарни у настанку разлика, као и при одвајању), већ и по друштвеној организацији заједнице, што је веома видљиво у свим аспектима живота. Они представљају парадигму религијских и социјалних заједница, како оних насталих током ране реформације (XVI век), тако и заједнице која су прешле и оствариле се у Новом свету.

У Западној Европи XVI век је био век хуманизма, век постепеног изласка из мрачног средњег века и теократије. Човек поново почиње да буде важнији од Бога, и сам центар света. Следећи век, XVII, био је век рационализма. Идеје пробуђене током хуманизма полако почињу да се развијају и шире. Људима више није довољан сам осећај слободе и старе истине нису довољне. Почиње време планирања, размишљања шта и како даље. XVIII век је био век просветитељства. Нове идеје се омасовљују. Покушава се створити бољи живот, али за све. Сматра се да је основна улога науке да просветли и поведе. Век енциклопедија се завршава великом Француском револуцијом.

Религијска теорија, а са њоме и пракса, прате ова кретања. Још од самог почетка хришћанства постојале су секте, поделе, разлике. Готово одмах по распећу Исуса, рани хришћани се деле на јудео-хришћане (ебионити, убоги, назарени, које предводи Исусов брат Јаков) и на хеленизоване хришћане (које предводе Павле из Тарса и Стефан). Време од II до XIV века је само низ сукоба, јереси и шизми између оних који су успевали да њихова идеја опстане као правоверна, и оних који то нису успели, а који су мислили другачије. Не сме се заборавити да су у сваком верском сукобу обе стране убеђене да је њихова истина права и да је правда на њиховој страни, да су баш они правоверни настављачи велике идеје, а да сви други греше. И баш је у томе семе и суштина свих религијских сукоба. Свако жели да живи на свој начин, али и да промени оне друге, да их научи, исправи, просветли и врати на прави пут. Када главни ток увиди да је то немогуће са алтернативним религијским групама, он тежи да их уништи.

Хришћани су током векова заборавили кроз какве су све прогоне и погроме пролазили због своје вере и својих уверења. И даље славе своје мученике који су од

¹⁵² Део овог одељка, *Ране комуне у САД на примеру амиша*, приказан је 1-3. децембра 2014. године у Београду, на међународној конференцији *У сусрет будућности (Facing the Future)* коју су организовали СТРАНД - Друштво за одрживи урбани развој и САНУ - Српска академија наука и уметности, у оквиру рада *Одрживост и само-одрживост раних религијских комуна, на примеру амиша (Sustainability and Self-Sustainability in Early Religious Utopian Communities, Case Study of the Amish)*. Детаље видети у *Прилогу VIII - 7, Биографија аутора*, у оквиру одељка *Д, Презентације радова на интернационалним конференцијама*, под бројем 9.

Римљана страдали на најокрутније начине. Али са истим жаром и окрутношћу са којима су Римљани прогонили ране хришћане, сада они прогоне своју браћу у Христу уколико не мисле исто као и они. Заборавља се братство и љубав који су били основа Христовог учења. Братство са свима па и са онима који другачије мисле, а љубав за све, чак и према непријатељима. *Опрости им Боже, јер не знају шта чине*, говорио је Исус. Хришћанска црква је постала велика, највећа од свих које су икада постојале, и полако заборавља своје почетке, време када су били мала заједница у Јерусалиму, без приватне својине, без црквених објеката, када су живели као браћа и сестре, у целибату, у отвореним разговорима једноставних људи и заједничким вечерима.

Почетак промене био је тренутак када монаси у Александрији предвођени бискупом спаљују другу (Птоломејеву) библиотеку, руше Серапеум и линчују философе и научнике. Линчују Хипатију 415. године зато што је жена, а философ и математичар. Убијају је на најмонструознији начин и то само зато што није једна од њих, што није хришћанка. Док један од бискупа подстиче масу на нова убиства неистомишљеника, други записује: „Ако Исус ово види, да ли ће нас се одрећи?“. Први је проглашен за свеца. Други је заборављен.

Религиозне разлике и сукоби током времена доводе до стварања више заједница. У почетку су то биле само групе у оквиру цркве, али због религијске искључивости долази и до физичког одвајања. У самом почетку пошто се сукоб између јудео-хришћана и хеленизованих раних хришћана заоштрава, а посебно после убиства Стевана, једног од вођа хеленистичке струје, везе се прекидају и паулинско (хеленистичко) рано хришћанство се проглашава за једино право елиминишући све друге. У старом веку и касније у средњем веку, јављали су се и били уништени присталице учења Марциона из Синопе (144. године), Арија (325.), присталице Македонија (381.), Несторија (431.), припадници асирске цркве (431.), присталице Пелагија (431.), монофизити (451.), присталице Марционија (V век), монотелити (680.), иконоборци (787.), паулицијанци (650-872.). Листа се овде не завршава. Ту је и више покрета који су настали на гностичком учењу Павла из Самосате, бискупа Антиохије: богумили (IX - XII век), катарии/албигени (XII - XIV век). После велике шизме 1054. године долази до нових покрета и нових подела широм хришћанског света, и на Истоку и на Западу.

Валденези су један од најбољих примера. Основани су 1173. године као Друштво сиромашних у Лиону. Свако њихово ширење и премештање је праћено прогонима и погромима. Већ 1184. године католичка црква их екскомуницира. 1215. их званично проглашава јеретцима. Године 1211. првих 80 валденеза је спаљено у Стразбуру. По папској були из 1487. осуђени су на уништење. У Пијемонту и Дуфину, где их је било највише, католичка црква организује крсташки рат против њих. Године 1545. у Мериндолу долази до масакра, хиљаде валденеза бива убијено. Краљева амнестија и обећање слободе вероисповести из 1561. трајала је непуних годину дана. Током француских религијских ратова 1562-1598. валденези опет страдају. Најпознатији масакр је био у Савоји, познат под називом *Ускрс у Пијемонту*. Године 1655, у Перози, близу Милана, између 4000 и 6000 цивила побијено је у једном дану. Тада су забележена мучења и иживљавања већа и од оних из Мериндола. Мада је под притиском других великих сила тог времена успостављено примирје, нови напади и масакри се настављају 1661. и трају све до 1664. године. Французи заједно са војком Савоје 1685. нападају долину Перози и у масакру страда неколико хиљада валденеза, око 3000 жена и деце на силу преводе у католичанство, 8500 преосталих одводе у заробљеништво (после 2 године у заробљеништву, у животу је било само још 3841 валденез). Остаци заједнице беже у протестантску Женеву и немачке протестантске градове. Притисак на валденезе се смањује тек после Француске револуције када католичка црква у Француској губи своју стварну моћ, а део права им је гарантован после револуције 1848. године. Током посете Торину 2015. године католички папа Франциско се извинио валденезима „За нехришћански и нељудски однос и дела“ и

замолио за опроштај. Леп гест, али да ли је то довољно да би се опростило 664 године прогона и погрома и стотине хиљада мучених и убијених валденеза?

Нови талас религијских подела (у хришћанству) почиње почетком XV века учењем Џона Виклифа, као и учењем и осудом (а затим и спаљивањем) Јана Хуса. Реформација добија пун замах учењем Лутера, Калвина и Цвинглија крајем XV и почетком XVI века. Тада долази до појаве великог броја група које покушавају да живе независно и одвојено, и то не само у религијском, већ и у друштвеном погледу.

III 3.2 КОРЕНИ - Настанак заједнице; Теоријске основе

Век после спаљивања Јана Хуса реформација постаје покрет који по снази достиже католичку цркву, која је у то време била не само главни цивилизацијски ток међу верским заједницама, већ и главни цивилизацијски ток и у свакодневном животу у Западној Европи. Протестантске заједнице више нису низ побуњеничких група које појединачно устају против главног тока, већ прерастају у покрет који захвата већи део Европе. Покрет реформације није био против хришћанства, нити против цркве. Реформација је била за цркву, али против деформација и изопачења која су почела да попримају еномрне размере у оквиру католичке цркве. Покрет реформације воде троје људи, из три различита центра, приближно у исто време, али са различитим идејама и са различитих полазишта.

Поред Мартина Лутера (1483-1546.) и Жана Калвина (1509-1564), теоретичар и вођа реформације био је и Урлих Цвингли (Ulrich Zwingli/Huldrych Zwinglius 1484-1531). И док су прва двојица познати, а њихове идеје препознатљиве, о Цвинглију се зна много мање. Рођен је у Вилдхаусу, у Швајцарској и цео живот је посветио цркви. Као професор теологије на Универзитету у Цириху почиње да, попут Лутера, проповеда Библију на народном језику. Сматра да Божју милост и опраштање греха могу добити сви и то слободно, већ самом својом вером, и самим тим папске потврде о откупу греха не само да нису потребне, већ нису ни хришћанске. Већ то је било довољно да га доведе у сукоб са званичном (католичком) црквом. Његов став којим је прекинуо све везе и могућност помирења са званичном црквом био је да у цркву треба ступати свесно, сопственом вољом, а не по самом рођењу. Његово Братство (Brethren) почиње да проповеда и ван универзитета, по мањим црквама. Због става о крштењу одраслих особа нападани су од званичне цркве, али и од Лутерових реформиста. Подцењивачки почињу да их називају анабаптисти (поново крштени), што они са поносом прихватају. Братство постаје заједница пунолетних, добровољно крштених чланова који се својевољно одвајају од цркве, државе и целог постојећег света, права алтернативна заједница у потпуном сукобу са главним цивилизацијским током. Заједница у много чему слична првобитној цркви раних хришћана.

За сам почетак живота заједнице, односно за њено стварање, узима се 21. јануар 1525. године када су у Цириху Цвингелови ученици Конрад Гребел (Conrad Grebel) и Георг Блаурок (Georg Baurock) међусобно крстили један другог, вршећи по први пут обред свесног прихватања вере и уласка у цркву кроз сакрамент крштења. Током верских ратова (Kappelerkrieg)¹⁵³ Цвингли гине у борби бранећи независност протестантског Цириха од римокатоличке војске. Сматрао је да ако може бити први у цркви проповедајући чистоћу вере, треба бити први и на фронту где се гине за ту веру. Његови ученици под вођством Конрада Гребела, Георга Блаурока и Феликса Манца (Felix Manz) настављају његове идеје, тако да се братство шири и развија. Идеје које су се јавиле међу образованим урбаним радикалима постају широк народни покрет који обухвата не само северну Швајцарску, већ се шири и на јужну Немачку.

¹⁵³ Током XVI века била су два верска рата између римокатоличких и протестантских кантона у Швајцарској (Kappelerkrieg), први 1529. године и други 1531. године.

Самим тим што се залажу за свештенство свих верника покрет се одриче монолитности. Деле се на низ малих група које се разликују тек у нијансама учења. Недостатак централног руководства и организације доводи до великих губитака током верских ратова. Групе се поново окупљају под вођством Мено Симонса (Menno Simons, 1496-1561.), католичког свештеника који се прикључује покрету, прелази у анабаптисте и успева да уједини разнородне групе поштујући разлике, а инсистирајући на заједничким принципима који их спајају. По њему, нешто касније, цео покрет анабаптиста добија назив менонити. Јединство покрета разбија млади бискуп Јакоб Аман (Jacob Amman, 1644-1712. или 1730.) који сматра да менонитска црква губи своју чистоћу. Са својим присталицама 1693. године оснива нову заједницу која по њему добија име амиши. Неколико покушаја помирења менонита и амиша је пропало и ове две цркве почињу свој независни паралелни живот. Колико год те разлике, гледано из спољног света ван анабаптиста, изгледале минорне и безначајне, њима су биле довољно велике за разлаз, чак непремостиве. Важно је напоменути да без обзира на поделу која је захватила и чланове и руководства обе цркве, међу њима никада није било ни мржње ни сукоба. Чак и данас се сматрају припадницима два крила исте цркве. Можда и што је у теоријској поставци анабаптиста свештенство свих верника један од главних принципа, тако да покрет анабаптиста од самог почетка није био монолитан већ подељен на више група. Све те групе прихватају основне принципе које је дефинисао још Цвингли почетком XVI века, а разликују се у начину живота, управљању заједницом, свакодневним детаљима, степену одбијања тековина модерне технологије и у неким мање битним детаљима црквене службе.

Хутерити (Hutterites, Hutterian Brethren, Hutterische Brüder), настају у слично време и на сличним принципима као и менонити. Оснива их Јакоб Хутер (Jakob Hutter, мада наилазимо и на писање Huter или Hueter, око 1500-1536.). Базирају се на Договору из Шлајтхајма (Schleitheim Confession, Изјава из Шлајтхајма, Швајцарска, 1527.) где је потврђено седам основних принципа анабаптиста¹⁵⁴. За разлику од других анабаптистичких група немају приватну, већ само друштвену својину. Прве заједнице оснивају 1528. године и шире се по северној Швајцарској и јужној Немачкој, али због репресија прелазе у Моравску, што је тек почетак њихових померања и селидби између различитих европских држава. Године 1874. прелазе из Русије у САД. Тада је заједница бројала само 400 чланова. Данас живе углавном у САД и Канади и у 172 заједнице (братства, Brüderhöfen) живи око 20.000 чланова. Данас у целом свету имају 483 заједнице са око 45.000 чланова. По организацији живота слични су амишима, али много прагматичнији у економији, посебно у пољопривреди. За разлику од менонита који полако губе оштрину вере, и амиша који живе потпуно изоловано, хутерити су изузетно чврсти у својим верским и моралним принципима¹⁵⁵, али и прагматични у ширењу заједнице (просечна породица има 10-12 деце). Економски напредују, чему помаже и употреба модерне технологије у пољопривреди, чиме остварују више него довољну производњу и приходе.

Од 1693. године и одвајања од менонита, амиши живо по својим правилима. Покушавају да сачувају начин живота, и друштвене односе, али и технолошки ниво с

¹⁵⁴ *Договор из Шлајтхајма* говори о заједничким принципима свих анабаптистичких група - 1. Крштење одраслих (свесних); 2. Придржавање правила; 3. Причест (еухаристија) је спомен на Христа, а не његово тело и крв; 4. Живот одвојен од оних који не признају њихова правила и обичаје; 5. Свештенство свих верника (непостојање професионалних свештеника, угледнији чланови заједнице врше службу); 6. Одбијање сваке врсте оружаног отпора, чак и у крајњим ситуацијама; 7. Забрана давања заклетве у било ком облику и ситуацији.

¹⁵⁵ Хутеритити и данас презиру „себични начин живота, похлепу и трку за профитом спољног света“. Успели су да сачувају не само своју веру, већ и начин живота седамнаестог века, и то и суштински и у спољним обележјима. Говоре старо-немачки (аустријско-баварским дијалектом), а вреску службу врше на горње-немачком. Облаче се, попут амиша, у једноставну, руком рађену одећу. Одбацују забаву, прославе, чак и смех.

краја XVII века. Прихватају само оно што могу и сами видети, схватити и направити. Не користе електричну енергију, радио, ТВ, аутомобиле и средства масовне комуникације. Носе једеноставна ручно прављена одела, а жене покривају главу. Амиши се углавном баве пољопривредом, мада имају и мање, једноставне занатске радионице. Противе се мисионарском раду, тако да се чланство углавном обнавља природним прираштајем. Породице имају више деце, али због затворености заједнице често долази до брака међу сродницима, што понекад резултира појавом наследних болести. Менонити, за разлику од амиша, прихватају нека технолошка унапређења. Мада и међу њима има подела и разлика међу различитим групама, већина менонита користи електричну енергију, телефон и возе аутомобиле. Прихватају образовање као корисно и за разлику од амиша, чланство проширују не само кроз природни прираштај, већ и кроз мисионарство.

Подела анабаптиста на меноните, хутерите и амише је доста општа. Анабаптисти немају јединствену управу и организацију, тако да су подељени на више мањих група. Оно што их везује то су седам општих правила из Договора из Шлајтхајма, односно Јужно-немачки правилник (The South German Ordnung), а свака група прописује детаљна правила свакодневног начина живота. Поред Старог реда амиша (The Old Order Amish) и међу амишима постоје групе које су мање радикалне, мада су у великој мањини. Код менонита су Стари ред менонита (The Old Order Mennonites) и Стара заједница менонита (The Old Colony Mennonites) много ближи амишима него другим менонитским групама.



*Сл. 64. Разлике између група анабаптиста:
Фотографија са светске конференције
менонита 1967. године у Амстердаму*

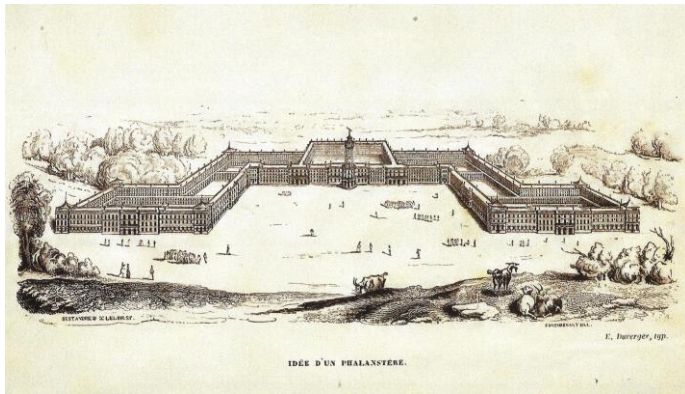
III 3.3 ВРЕМЕ - Историјски развој заједнице

Почев од Цириха 21. јануара 1525. године, анабаптисти су прешли дугачки пут и многе промене. Анабаптистичких заједница (менонита, амиша, хетрита и других) 1851. године било је тек у седам држава: Швајцарској, Немачкој, Холандији, Француској, Русији, САД и Канади. Данас њихове заједнице постоје у 44 земље широм света, на готово свим континентима. Чак једну трећину чланова чине људи из земаља где анабаптизам оригинално није постојао, већ су пришли групи мисионарством.

Први амиши долазе у САД (у Пенсилванију) 1720. године, да би то усељавање добило масовнији облик и први талас се завршио у периоду 1740-1770. године. Следећи талас долази из Европе око 1800. и насељавају се у Охају и Индијани.

Ако повучемо паралелу са другим заједницама које су из Европе прешле у САД можемо видети велику разлику у опстанку, развоју и данашњој ситуацији између

верских и социјалних заједница. Ове две врсте заједница имају веома много заједничких елемената, али и суштинских разлика. Верске заједнице обично настају око неке нове реформаторске идеје и развијају се кроз отпор цркви која је главни ток у то време и на том месту. Социјалне заједнице најчешће настају као отпор постојећем начину живота, са искреном жељом искорењивања сиромаштва и стварања срећнијег и праведнијег друштва, али и као резултат негирања револуције као метода којим би се до тог праведнијег друштва дошло. Оба покрета, и верски и социјални, после негативних искустава у Европи настоје да пронађу неко празно место где би у миру могли да живе на свој начин и да кроз праксу покажу и докажу да су баш њихове идеје она права истина коју ће човечанство прихватити и која ће га повести у срећнију будућност. У старом веку такве су заједнице бежале у пустињу, а током новог века у беспућа Новог света. Углавном у САД, нешто мање на југ Африке, у Јужну Америку и Аустралију¹⁵⁶. Чињеница да су верске заједнице опстајале, дуго трајале, шириле се и да већина од њих и данас постоји, док су се социјалне заједнице гасиле веома брзо, заслужује посебну пажњу и дубља истраживања. Данас амиши и менонити имају стотинак заједница само у САД, а одатле су се проширили по целом свету (око 20.000 чланова у Мексику, преко 50.000 у Русији, 60.000 само у Конгу). Црква мормона (Црква светаца последњег дана) данас само у САД има преко 16.000.000 чланова, у Мексику 1.400.000, у Бразилу 1.350.000.



Сл. 65. Цртеж фаланстера, објекта фаланге, Виктор Консидеран



Сл. 66. Храм мормона у Солт Лејк Ситију

За разлику од њих, социјалне заједнице су биле кратког даха. Настају на идејама просветитељства и религији не придају значај. Базирају се на деизму или атеизму, заједничком животу, заједничкој својини уместо приватне, на правима жена и потпуној отворености за даљи раст. Теоријски су биле веома привлачне, али се у пракси нису доказале. Највећи недостатак социјалних (друштвених) заједница и оно што их је најчешће уништавало било је неприхватање стварне људске природе, потпуна слобода и окамењеност у времену. Просветитељи су сматрали да су сви људи исти, да су добри у својој суштини и да им само треба дати шансу да то и покажу. Теоретичари мирног социјализма су се залагали за потпуну слободу да би људи могли да се остваре, односно у социјалним заједницама није постојао инструмент кажњавања, бар не довољно ефикасан. Такође, већина система који су били теоријски разрађени сматрали су се идеалним. Није било потребе прилагођавања људима, времену или ситуацији (географија, околина, земљиште, околна насеља и друго). А посебно у уверениости у своју савршеност нису размишљали о променама услова које носи проток времена. Присталице Фуријеовог¹⁵⁷ учења само

¹⁵⁶ Данас већи број сличних заједница (и верске и социјалне) мир траже и налазе прикривене у бетонској џунгли великих градова, уместо негде далеко у отвореној природи. Феномен који заслужује дубљу анализу.

¹⁵⁷ Франсоа Шарл Фурије (François Charles Marie Fourier, 1772-1837.) је био заступник идеје о новим вртним градовима пуним зеленила, који би заменили огромне градове и нехумане урбане и стамбене

између 1842. и 1858. године оснивају више од четрдесет заједница, али само три опстају дуже од пар година. Најдуже је живела фаланга у Њу Џерсију, Северно-Америчка фаланга (North American Phalanx), али и она само 12 година. Систем фаланге је био до детаља замишљен. Архитекта Виктор Консидеран¹⁵⁸ даје архитектонски пројекат фаланге са основама, детаљима фасаде, чак са бројем стубова и распонима. Оно што просветитељи нису узимали у обзир је несавршенство људи, као и различитост услова у којима су фаланге осниване.

Једна од основа на којима су основане САД су биле пракса и традиције религијских и социјалних заједница. Прво насељавање територије коју данас чине САД било је 1620. године када је брод Мајски цвет (*Mayflower*¹⁵⁹) довео прву групу енглеских пуританаца¹⁶⁰ из Плимута. Они су створили и први докуменат о организацији заједнице, правилима понашања и верској служби - Уговор Мајског цвета (*Mayflower Contract*). Прва колонија која је заузимала веће пространство била је Пенсилванија (*Pennsylvania* - Пенове шуме) коју је од енглеске круне добио за своју заједницу Вилијам Пен (*William Penn*), вођа квекера. Већ 1681. године заједница је основана и живи до данас. Како се која група досељавала, тако су оснивали своју колонију са својим друштвеним и верским правилима. У то време верска искључивост била је веома јака. Конектикат је све до 1818. званично био конгрегационистичка држава. Католици калверити су успоставили англикански католицизам као искључиву државну религију у Мериленду. Англиканизам у Вирџинији је био толико јак да је закон предвиђао јавно бичевање за свештенике баптиста или методиста ако би проповедали на њеној територији. Сви су били хришћани, сви су били протестанти и сви су веровали само у своју истину. Било је и другачијих приступа, али су били у мањини. За колонију Јужну Каролину њен оснивач Ентони Ешли Купер је за писање устава ангажовао Џона Лока. У устав је уграђен принцип деизма - сваки становник колоније је морао јавно да изјави да верује у Врховно биће, али је закон штитио свачију слободу у начину поштовања и верске службе том врховном бићу.

У почетку, током XVII века заједнице су биле мале и бориле су се за опстанак, како економски, тако и физички. Временом почиње масовније уселавање. Између 1800. и 1900. године у САД је било више од 100 разних верских заједница, са више од 100.000 чланова. У то време укупно становништво САД је бројало 23 милиона људи.

јединице. Друштво би било организовано по фалангама, мањим заједницама које би чинило по око 1600 људи и који би заједно живели у фаланстерима. Своје идеје објављује 1829. године у *Новом свету* (*Le Nouveau Monde Industriel et Societare, ou Invention de Procède d' Industrie Atuayante et Naturelle Distribuée en Séries Passionnées*, 1929, код нас преведена као *Цивилизација и нови социјетарни свет*, Школска књига, Загреб, 1980.). Умире не видевши остварење својих идеја. Американац Алберт Бризбејн (*Albert Brisbane*, 1809-1890.) који је у Европи студирао социјалну философију, објављује 1840. књигу *Друштвена студија човека* (*Social Destiny of Man*) којом наставља Фуријеове идеје. Фаланге се оснивају широм САД, али је покрет био кратког даха. Последња фаланга, *North American Phalanx*, гаси се 1854.

¹⁵⁸ Виктор Консидериан (*Considerant, Victor, Destinée sociale*, 1838.) - „Архитектура цивилизације носи печат себичлука, покварености, сиромаштва и неслоге тог друштва... Заједница ће створити своју архитектуру, а то ће бити архитектура комбинације и јединства... Када људи буду здружени и уједињени, једна велика елегантна зграда замениће стотине изолованих, бедних конструкција цивилизације.“ Велика сличност са идејама руске авангарде. Идејама које су примењивали Ел Лисицки, Татлин или Мељников, а које су се училе на Вкхутемасу, Вкхутеину или Уновису. Само је разлика у једном веку и хиљадама километара.

¹⁵⁹ Мајски цвет (*Mayflower*, латински *Epigaea repens*), биљка са малим цветовима ружичасте до беле боје која цвета у мају, из породице *Ericaceae*.

¹⁶⁰ Пуританци (*Puritans*) верски покрет који је настао у оквиру англиканске цркве у Енглеској крајем XVI и почетком XVII века. Залагали су се за чишћење остатака обреда католичке цркве који су се још задржали у англиканизму. Током грађанских ратова, револуције и републике (власти Оливера Кромвела, 1642-1660.) били су на власти, а после рестаурације се асимилирају у друге верске струје, или пресељавају у САД где оснивају своју колонију.

Поједине заједнице су се гасиле, али нове су се рађале. Било је важно не само преживети, већ и у пракси доказати да су начин живота, истина и вера заједнице једини исправни, односно они које препознаје Бог. Да се својим примером, кроз живот и напредак, члановима заједнице, али и целом свету покаже да је могућ живот у миру, срећи, братству и једнакости. Поједине заједнице су се држале доста одвојено (амиши, менонити, хутерити, хернхутери, рапити и други) док су се неке бавиле мисионарством (шејкери, квекери, мормони), чак и до нападности (перфекционисти, једно време и моравијанци).

Три питања која су одређивала организацију и начин живота у заједници, али и будућност групе били су: строгост или флексибилност у примени правила заједнице, приватна или заједничка својина и целибат или брак. Групе које су биле круте у примени правила, ако су још и заступали заједничку својину негирајући приватно власништво, и ако би се држали целибата, врло брзо би се гасиле. Чак и ако би дозвољавали брачну везу број чланова би растао до одређеног нивоа, да би после тога постепено почео да опада. Хернхутери (моравијанци) су у својим градовима имали јаку привреду, организовано мисионарство, али у прво време није било приватне својине. Строгост правила, њихово стриктно примењивање и чврста вера у исправност идеје довели су до познатих догађаја у Салему. Спаљивање људи и жена само зато што другачије мисле и другачије се понашају, а нису желели да напусте место где су живели, показује промену начина размишљања, од прогоњеног до прогонитеља. Показује како алтернативна група поприма све карактеристике главног цивилизацијског тока, посебно оне негативне, када се осети господаром и управљачем на некој територији, ма како та територија била мала и ограничена. Истина је да су у почетку Индијанци насеља и мисије моравијанаца називали „места где има добрих људи и пуно хлеба“. Захваљујући вредноћи својих чланова, али и доброј и ефикасној организацији начина живота, заједница је успела да створи развијену пољопривреду, али и индустрију. У Бетлехејму се данас налази једна од највећих челичана у САД. И други градови које су моравијанци основали, Назарет, Салем, су индустријски центри. Старе куће и стари начин живота су остали сачувани до данас, али су сада тек фолклорна, туристичка атракција. Заједница и данас постоји, али више номинално него стварно.

III 3.4 ДАНАС - Садашња ситуација заједнице

Географска распрострањеност

Анабаптисти су данас и даље подељени у више заједница, а главне поделе сежу још у време док су живели у Швајцарској, Холандији и Немачкој. Од почетка стварања покрета 1525. године, одвајањем Јакоба Хутера 1528. године и одвајањем под Меном Симонсом 1536. године, група које нису желеле да користе насиље ни у каквом облику, чак ни при одбрани, ствара се покрет ненасилних анабаптиста. Амиши се одвајају од менонита 1693. године под Јакобом Аманом. И поред разлика у начину живота, теорији вере и литургији, све три групе деле основне принципе анабаптизма, укључујући и ненасиље. И мада су одвојени, и данас су, као и увек раније, у добрим односима.

Анабаптиста данас има највише у САД, али и у другим државама широм света. Амиша, менонита и хутерита заједно, по доступним подацима, има око 2.500.000, од чега 2.100.000 менонита¹⁶¹, 320.000 амиша¹⁶² и 50.000 хутерита. Ове податке треба

¹⁶¹ Према подацима Светске конференције менонита (Menonite World Conference, 2015 Directory, Global statistics, www.MWC-cmm.org) током 2014. године менонита је било 2.100.000, од чега у Северној

узети са резервом, јер је дато бројно стање чланова заједнице. Како се код анабаптиста крштење и пријем у заједницу врше тек када особа напуни 16-18 година, зависно од зрелости кандидата и обичаја који варирају од групе до групе, овим бројевима треба додати и број деце која још нису постали пуноправни чланови заједнице. Пошто породице анабаптиста обично имају 5-8 деце, што зависи од групе, могло би се претпоставити да се укупан број анабаптиста у целом свету креће око 4-5.000.000 особа, од чега само амиша око 500.000. Овде су дати подаци за сва три анабаптистичка покрета, јер су разлике међу њима минималне, чак мање од разлика између старих и нових редова (братстава) у оквиру истог покрета.

Данас (подаци из 2017. године) око 320.000 амиша живи у Северној Америци¹⁶³, највише у Пенсилванији (75.000), Охају (74.000) и Индијани (53.000). Највеће појединачне заједнице су у округу Ланкастер (36.900, Lancaster, Pennsylvania), у округу Холмс (35.100, Holmes¹⁶⁴, Ohio) и друге. Највећа семи-урбана групација је Циага-Трамбул, источно од Кливленда са 18.000 припадника заједнице. У односу на целу популацију САД (327 милиона, 2018. године) то чини тек 0,1 %, али за једну алтернативну групу која живи на начин како се живело у XVI - XVII веку, број од преко три стотине хиљада људи је за поштовање.

Број амиша се удвостручује сваких 20-22 године, а пошто они не верују у мисионарски рад, раст заједнице је захваљујући природном прираштају. За разлику од просечне америчке породице која има 3,3 члана (укључујући и децу и старе), просечна амишка породица броји 8,6 чланова. Поред родитеља и деце ту улазе и стари, јер за разлику од просечне америчке породице која препушта родитељима да се брину сами о себи или их смештају у старачки дом, амиши се брину са пуном пажњом о својима - деци, старима, болеснима¹⁶⁵.

Друштвена организација

Амиши живе организовани у заједнице (communities) и црквене општине (парохије, districts). Насеља и области могу садржавати више заједница и/или црквених општина. За оснивање заједнице потребно је десетак породица, а даљим развојем постају и црквена општина (обично 20-40 породица), мада у областима где већ дуго живе и где их има више, може бити и више црквених општина. Само у области Холмс у Охају амиши имају 35.100 чланова подељених у 220 црквених општина.

Раст чланства заједнице углавном се базира на природном прираштају, а до оснивања нове заједнице долази¹⁶⁶:

Америци 672.000, у Европи 63.000, Јужној Америци 210.000, Азији и Аустралији 420.000. и у Африци 735.000.

¹⁶² Наведено према: *Amish Population Profile*, 2017. Young Center for Anabaptist and Pietist Studies, Elizabethtown College. <http://groups.etown.edu/amishstudies/statistics/amish-population-profile-2017>.

¹⁶³ Од 2015. године постоје две мање заједнице амиша у Јужној Америци, по једна у Аргентини и Боливији, са укупно 85 чланова.

¹⁶⁴ У округу Холмс амиши чине више од 50 % укупног становништва.

¹⁶⁵ Упоредити са изјавом Ширли Вуд (Shirley Wood), професора медицинске неге на Универзитету у Кенту (Kent State University), из чланка Брајана Албрехта, *Начин амиша*, објављеног у часопису *Недеља* (Brian E. Albrecht, *The Amish Way*, Sunday, 11. September 1994): „Амишима је испуњен, искрено и потпуно, сваки тренутак сваког дана. Они вредно и пуним срцем прилазе раду, али исто тако потпуно и пуним срцем негују своје којима је потребна нега. То је начин на који се живот одвијао, на који се одвија и како ће се вероватно и убудуће одвијати. На тај начин и никако другачије. На начин амиша.“

¹⁶⁶ Разлози и начин оснивања нових заједница наведени према: *Amish Population Profile*, 2017. Young Center for Anabaptist and Pietist Studies, Elizabethtown College. <http://groups.etown.edu/amishstudies/statistics/amish-population-profile-2017>.

1. ако постоји могућност куповине плодне земље по приступачној цени;
2. ако се планира оснивање нове заједнице која би се бавила другом привредном граном, а не пољопривредом;
3. услед селидбе на нову локацију која је више издвојена од главног цивилизацијског тока него што је то постојећа, и која би више одговарала традиционалном начину живота амиша;
4. ако се нађе повољније физичко и друштвено окружење (клима, земљиште, локална управа, суседство, владине службе, економски развијенија околина);
5. због близине других амишких и менонитских група;
6. као начин за решавање могућих сукоба који долазе услед литургијских разлика или међуљудских односа.

Заједницу амиша чини од 10 до 40 породица. Јако су поносни на своје анабаптистичке корене и на своје европско порекло (немачки део швајцарске, јужна Немачка и Холандија). И даље се служе старо-немачким језиком, и у свакодневном животу и у литургији. Основни друштвени принцип је да су сви једнаки и имају иста права. Подела посла је организована на традиционалан начин, мушкарци се обично баве пољопривредом, ређе занатима, док жене воде кућу и старају се о деци и старима. Просечна амишка породица има 8 до 9 чланова. Познати су по једноставном начину живота који се огледа у руком рађеној одећи, кућама без украса, па до одбијања да прихвате модерну технологију. Једно од основних правила у животу амиша је да прихватају сва техничка достигнућа, али под условом да их сваки члан заједнице може видети, разумети и направити. Зато не користе електричну енергију, пољопривредне машине, аутомобиле. То јесте тежи начин, али како они кажу „ако су тако могли да живе наши преци, моћи ћемо и ми“. Одећу шију сами од платна које сами ткају, возе коњска кола која сами праве, као и основне пољопривредне алатке. Веће послове раде заједно (градња куће, амбара), а моба је увек разлог за славље.

Посвећеност оригиналној идеји или прилагођавање

Амиши и данас живе по правилима која су установили 1525. године када су Конрад Гребел и Георг Блаурок крстили један другог. Имају свој Завет са Богом и држе га се. Не желе да се прилагођавају јер верују да би то била не само издаја њихових начела и одрицање од Бога, већ би то био и почетак утапања у главни цивилизацијски ток. Поједине групе прихватају понешто од околине, али Стари ред амиша и Стари ред менонита служе као параметри докле се може ићи. Поједини млади одлазе жељни градског живота, такмичења, брзих кола и могућности поседовања приватне својине. Породице их не заустављају, јер знају да ће и после тога бити довољно деце која ће остати ту, који ће постати скромни људи пуни поштовања за друге. А сваке две декаде број амиша се удвостручује. Они верују у Бога, у себе и у свој начин живота. Не желе да мењају свет, али не дају ни да свет мења њих.

III 3.5 СУТРА - Могући правци будућег развоја заједнице

Амиши живе у издвојеним, заокруженим, самодовољним заједницама. Због великог природног прираштаја заједнице се шире, што доводи до оснивања нових група. Строго се држе својих правила и не одустају од свог начина живота. Прихватајући све ово, није тешко предвидети правце њиховог даљег развоја. Главни цивилизацијски ток их за сада не дира јер чине око 0,1 % становништва (заједно са менонитима и хутеритима има их мање од 1 %). Имају срећу да их је сувише мало да

би их главни цивилизацијски ток посматрао као претњу, а довољно да би их користио у своје пропагандне сврхе да покаже своју трпељивост и толеранцију.

Прва три века анабаптисте су прогањали и католичка и реформистичке цркве. Од преласка у САД до данас трају два века релативног мира и напретка. Колико год да су амиши, као и остали анабаптисти, мирољубиви и увек спремни окренути и други образ, сада више нема потребе за тим. Можемо се надати да ће и следећи век проћи у мирољубивој коегзистенцији ове алтернативне групе и главног цивилизацијског тока.

III 3.6 ПРОСТОРНИ ОБЛИЦИ ЗАЈЕДНИЦЕ

III 3.6.1 - НАЧИН ЖИВОТА - Остваривост (и оствареност) начина живота

Религијске и социјалне заједнице постоје још од почетака цивилизованог живота као алтернатива главном цивилизацијском начину живота. Исто као што и њихова архитектура постоји кроз све епохе и по својим основним принципима је у супротности са званичном архитектуром главног тока.

Религијске и социјалне алтернативне заједнице су биле присутне у САД још од почетка насељавања имигрантима из Европе, још од брода *Мајски цвет* и 1620. године, па до данас. Мада се бројчано, а и у процентима у односу на укупно становништво САД, удео алтернативних заједница мењао током времена, њихова улога је била толика да је историја САД нераскидиво везана за историју алтернативних заједница. Неке су се гасиле одмах или убрзо по оснивању (већина Фуријеових фаланги и икаријанске заједнице), неке су трајале годинама (фарма Брук, Онеида, Амана, рапити), а неке су и данас живе, јачају и шире се (амиши, менонити, хутерити, мормони, квекери). Осниване су као алтернатива главном току, да би живеле на свој начин, по својим правилима и да би показали целом свету да је права заједница срећних и једнаких људи могућа.

Њихова организација насеља и објекти су пратили принципе организовања заједнице, као и њене могућности. Поједине групе су организовале стална насеља са квалитетним зиданим објектима, док су се друге групе задовољавале животом у привременим објектима од дрвене грађе, са надом да ће доћи боља времена. Али сви су се држали своје организације живота и градили су објекте према тим правилима.

Амиши су од почетка живели на свој начин. И њихова архитектура не само да им то омогућује, већ и онемогућава сваки другачији начин живота у тим објектима. Њихова идеологија, верски принципи, начин живота, не само да су у потпуности остварени, већ су и видљиви кроз њихову архитектуру.

III 3.6.2 - ТЕОРИЈА - Теоријске основе архитектуре и урбанизма у списима заједнице

Разлике између појединих верских и социјалних заједница у САД су велике, не само по питању организације живота, већ и теоријским основама на којима се заснивају основне идеје, принципи организације живота, веровања и друго. Док су поједине заједнице настале готово импулсивно, са жељом и вером у боље, друге се заснивају на добро промишљеним и веома разрађеним теоријским принципима. Важно је нагласити различитост не само у основним животним принципима, већ и у њиховој разрађености, јер то води и различитости архитектонских принципа и објеката.

Амиши имају свој верски кредо, Договор из Шлајтхајма (Schleitheim Confession), донету у Шлајтхајму 1527. године. Овај мали докуменат од само седам чланова је већ пет векова скуп основних принципа вере и организације живота свих анабаптистичких

група у свету. Осим њега, амиши и менонити старог реда, као и више других група, придржавају се и Правилника (Ordnung) који детаљније уређује начин живота (личност члана, моралне вредности, симболи, објекти заједнице, религиозни обичаји и пракса, и друго). Правилник, за разлику од Договора из Шлајтхајма, није писани докуменат, већ се ради о низу усмених правила које доноси свака заједница за себе. Основни принципи сваког Правилника су слобода у срцу и мислима, мир у души и чиста савест. Према Доналду Крејбилу¹⁶⁷ суштина Правилника је подређивање себе Богу, рад са другима и за друге (у заједници, али и ван ње), преовлађивање себичности, а све то води ка мирноћи у души (Gelassenheit¹⁶⁸). Да би се то постигло, треба поштовати следећа правила у свим видовима живота:

1. Личност: повучен, скроман, миран, тих;
2. Вредности: покорност, једноставност, послушност, понизност;
3. Симболи: једноставна одећа, коњ, кочија, фењер;
4. Објекти: мали, неформални, локални материјали и технике, децентрализовани;
5. Верски обичаји: крштење (одраслих), исповест, верска служба, обредно прање ногу.

III 3.6.3 - НАСЕЉЕ - Организација насеља; Принципи урбанистичке поставке

Када разматрамо алтернативне заједнице много је тачније користити термин организација насеља него урбанизам, јер се најчешће ради о мањим издвојеним насељима. Чак и веће заједнице, попут фарме Брук или Њу Хармони, такође су били тек на нивоу малог насеља главног тока. Практика је показала да је лепо замишљену велику заједницу у организованом комплексу готово немогуће остварити. Чак и заједнице које су у појединим тренутцима имале и по више стотина чланова нису желеле да троше енергију, време и новац на лепо замишљене архитектонске објекте. Било је много пречих ствари, а и свакодневна борба за опстанак није то дозвољавала. Изузеци су толико ретки (зграда-комплекс заједнице перфекциониста у Онеиди или поједини објекти заједнице овенита у Њу Хармонију) да захтевају посебно истраживање.



Сл. 67. Приказ идеалног објекта овенита, предлог за Њу Хармони, 1838.



Сл. 68. Предлог идеалног објекта фуријеве фаланге, фаланстер, цртеж Добинђија (Daubigny)

Један од важних аспеката (и код ограничења и код предности) при формирању насеља је и терен. Већина заједница је у САД оснивана у Пенсилванији (североисток

¹⁶⁷ Donald Kraybill, *The Riddle of Amish Culture*, Johns Hopkins UP, 1989, pp.26.

¹⁶⁸ Gelassenheit је немачка реч коју је теже превести на српски. У буквалном значењу је ведрина, мирноћа, унутрашња срећа. Енглески: tranquility, calmness, serenity.

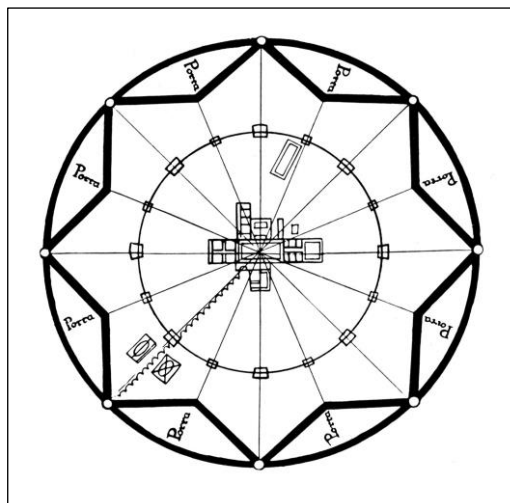
САД) или на Средњем Западу (Mid-West). Обе области обилују мањим и средњим водотоковима и равним тереном, какви су најчешће бирани за будућа насеља.

Организација насеља је директно повезана за начин живота заједнице и произилази из њега. Код алтернативних заједница насеља по њиховој организацији можемо поделити у две групе: насеља, најчешће пољопривредна, са становањем у одвојеним објектима и са друштвеним објектима који чине центар насеља (амиши, менонити, моравијанци, рапити, инспирационисти и др.); и заједнице смештене у једну мултифункционалну грађевину (Фуријеови фаланстери, заједничка кућа перфекциониста у Онеиди, централни објект Овенове заједнице у Њу Хармонију и др.). Већина централних мултифункционалних објеката, чак и када су планирани и пројектантски разрађени, није изведена из више разлога (недостатак средстава, времена). Овенити су у Њу Хармонију чак припремили терен и пекли циглу за централни објект, али су на крају ипак одустали.

Начин и принципе организације насеља алтернативних и утопијских заједница не би требало поистовећивати са принципима идеалног града. Симетрија и једноставност код идеалног града су примењивани ради једноставнијих комуникација и снабдевања, а првенствено ради лакше и ефикасније одбране. Ствараоци идеалних градова (који су углавном остали на идејама, уз само пар примера чији су нацрти и примењени у пракси) нису били свесни да се војна техника и принципи ратовања радикално мењају сваких 80-100 година. И као што је велшки лук учинио беспредметним оклоп витезова током XIV века, тако је само век или два касније црни барут уз ливене топове учинио готово беспредметним скупе и компликоване фортификације око градова. А град би требало да живи, шири се и развија вековима.



Сл. 69. Идеални град по Жаку Пероу (Jacques Perret), 1601.



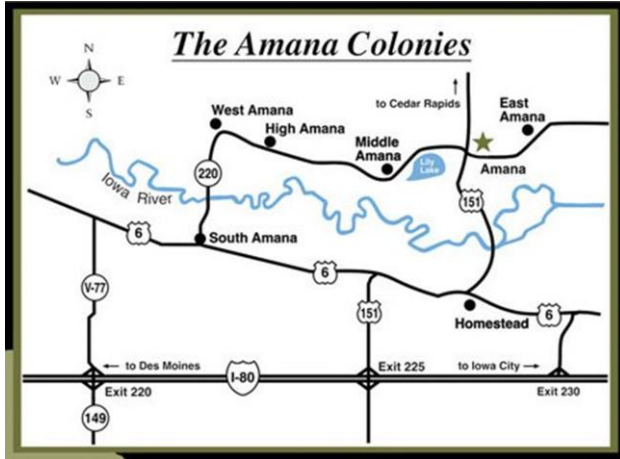
Сл. 70. План идеалног града Сфорцида по Филарету

Заједнице које воде порекло из Европе задржале су принципе организације насеља и градитељства из места одакле су дошли. Рапити, моравијанци, хутерити покушали су да пренесу у Нови свет мала места јужне Немачке, камене куће организоване по линији, уз улицу. Амиши и менонити избегавају тај начин размишљања јер теже скромности. Они примењују органску организацију насеља.

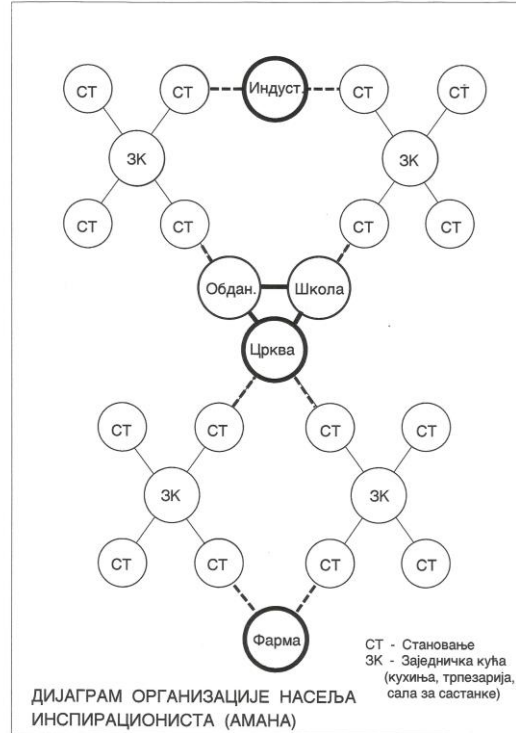
Иако се, бар у почетку, радило о мањим групама, поједине заједнице су имале разрађен систем организације насеља. Најбољи пример су прави инспирационисти, чија је шема хијерархије функција и објеката у насељу изузетно строга. У центру је црква, уз њу школа и обданиште, а од њих се шире засеоци са кућама за становање, с тим да је у центру сваког засеока Заједничка кућа (заједничка кухиња и трпезарија која се користи и као сала за састанке). Индустија (овде се више ради о занатској производњи) и пољопривреда су издвојени на крајевима насеља. Удаљеност између

стамбених колонија (засеока) је толика да се пешице може прећи за 2-3 сата, а коњем или коњском запрегом за пола сата до сат.

На срећу, остало је сачувано више оригиналних планова насеља алтернативних заједница, од моравијанаца, рапита до инспирациониста. Ти планови нам могу помоћи да разумемо начин размишљања и основне принципе при формирању насеља појединих алтернативних заједница.

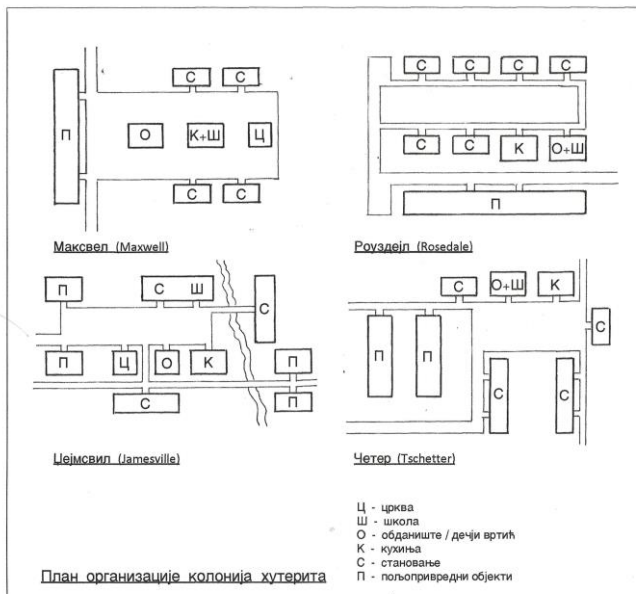


Сл. 71. Прави инспирационисти - Положај шест насеља Амана у односу на централно насеље



Сл. 72. Дијаграм организације насеља Амана

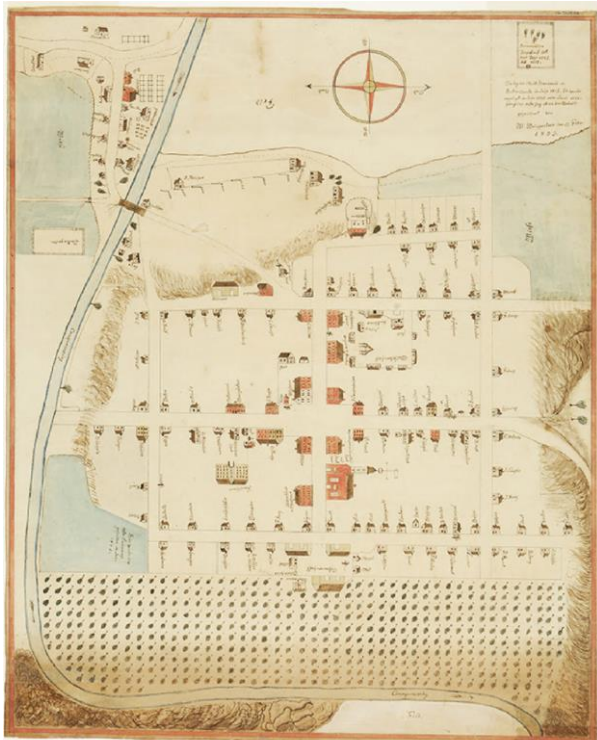
Хутерити, као и сви анабаптисти, држали су се утилитарности, једноставности и минималних трошкова. Покушавају да сачувају елемент централног трга који служи као окупљалиште, само што то више није слободни простор између густо постављених објеката (као што је био у малим градовима јужне Немачке XVI или XVII века), већ очишћен простор у центру насеља. У том централном делу су смештени црква, школа, обданиште и заједничка кухиња са трпезаријом, док су становање и пољопривредни објекти смештени по ободу насеља.



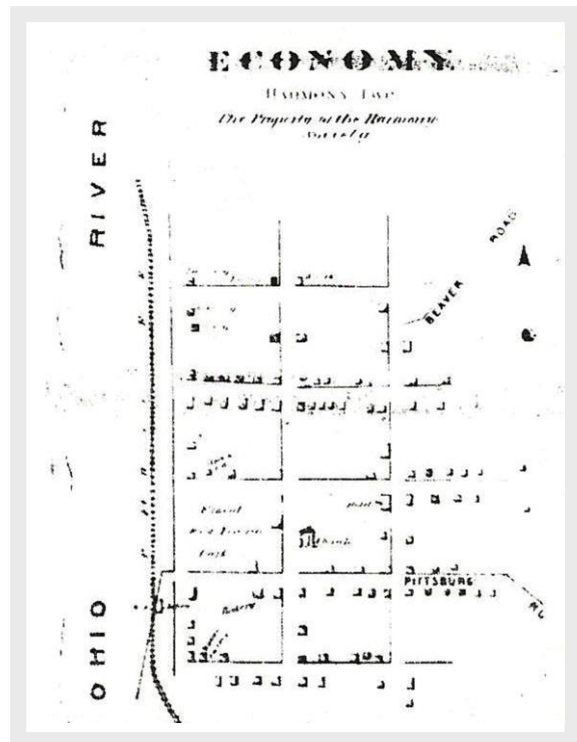
Сл. 74. Насеље хутерита, данашњи изглед, покрајина Манитоба, Канада

Сл. 73. План организације четири различита насеља хутерита

Урбанистичке поставке алтернативних група у САД су биле ослобођене робовања фортификацијама, али то не значи да су све биле максимално једноставне и утилитарне. Организацију насеља су одређивали (тешко је овде рећи *пројектовали* или *планирали*) старији чланови заједнице, јер готово ни једна заједница није имала професионалне архитекте међу својим члановима, тако да овде можемо говорити не само о вернакуларној архитектури, већ и о вернакуларном урбанизму¹⁶⁹. Због неимања професионалних знања јавља се нови облик робовања - линији, форми, правцу, међусобном односу, и то најчешће без функционалне или естетске потребе. Најчешће је на терену тешко или немогуће видети тај склад и правилност који постоје на цртежу. Ако анализирамо поставке организације четири насеља хутерита (Максвел, Роуздејл, Џејмсвил и Четер, упоредити са сликом бр. 72.) можемо видети све мане оваквог начина планирања насеља. У Роуздејлу пољопривредни објекат је уз само насеље, али да би се дошло до њега од стамбених објеката треба направити велики круг, јер директна веза не постоји. Као што није било неопходно уједначавати фронталну фасаду школе са обдаништем и кухињом, са стамбеним објектима, а посебно није потребно уједначавати бочне фасаде са стамбеним објектима који су са друге стране централног простора. Сама поставка пољопривредног објекта је лонгитудинална, без правог функционалног разлога, већ једино да би се поклопиле бочне линије објеката. У Четеру становање је организовано у већим колективним објектима чије су фасаде окренуте једна другој на релативно малом одстојању, мада је било довољно простора за било коју другу функционалнију поставку. У Џејмсвилу источни колективни стамбени објекат је поред самих пољопривредних објеката, али се мора направити велики круг и проћи кроз цело насеље да би се стигло до њега. Овде би могли још анализирати, али и ово је довољно да би разумели како се одвијао процес планирања насеља и који су резултати када то раде сами чланови заједнице.

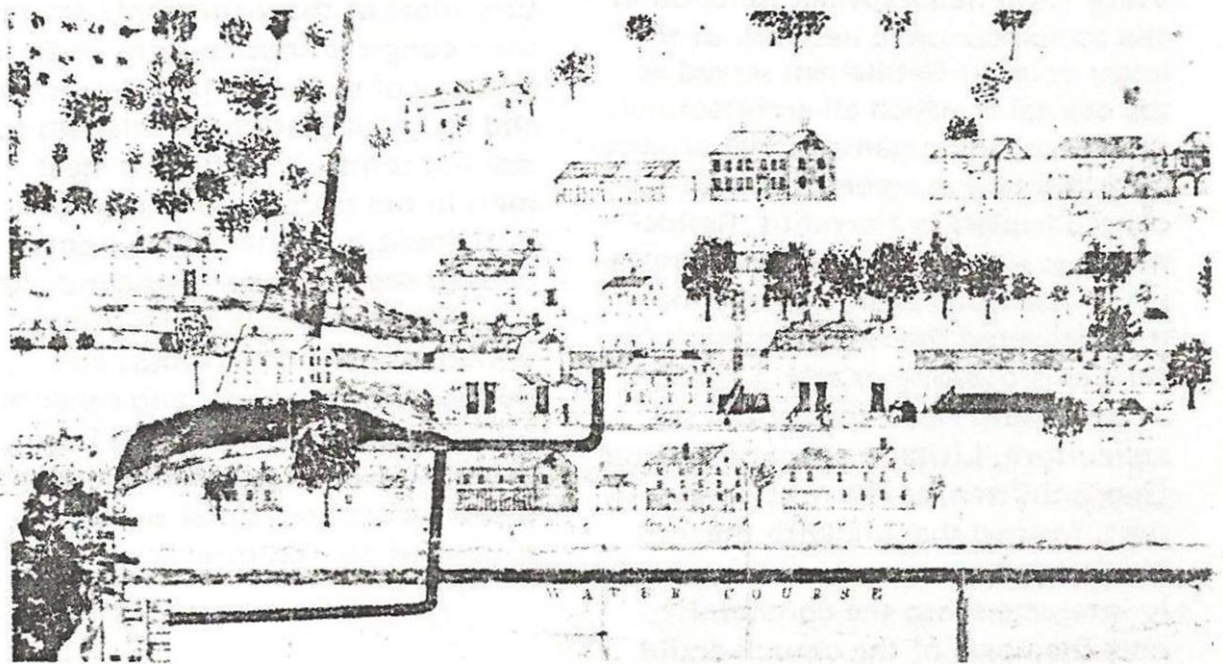


Сл. 75. План првог насеља рапита у Хармонију, Пенсилванија, 1833.

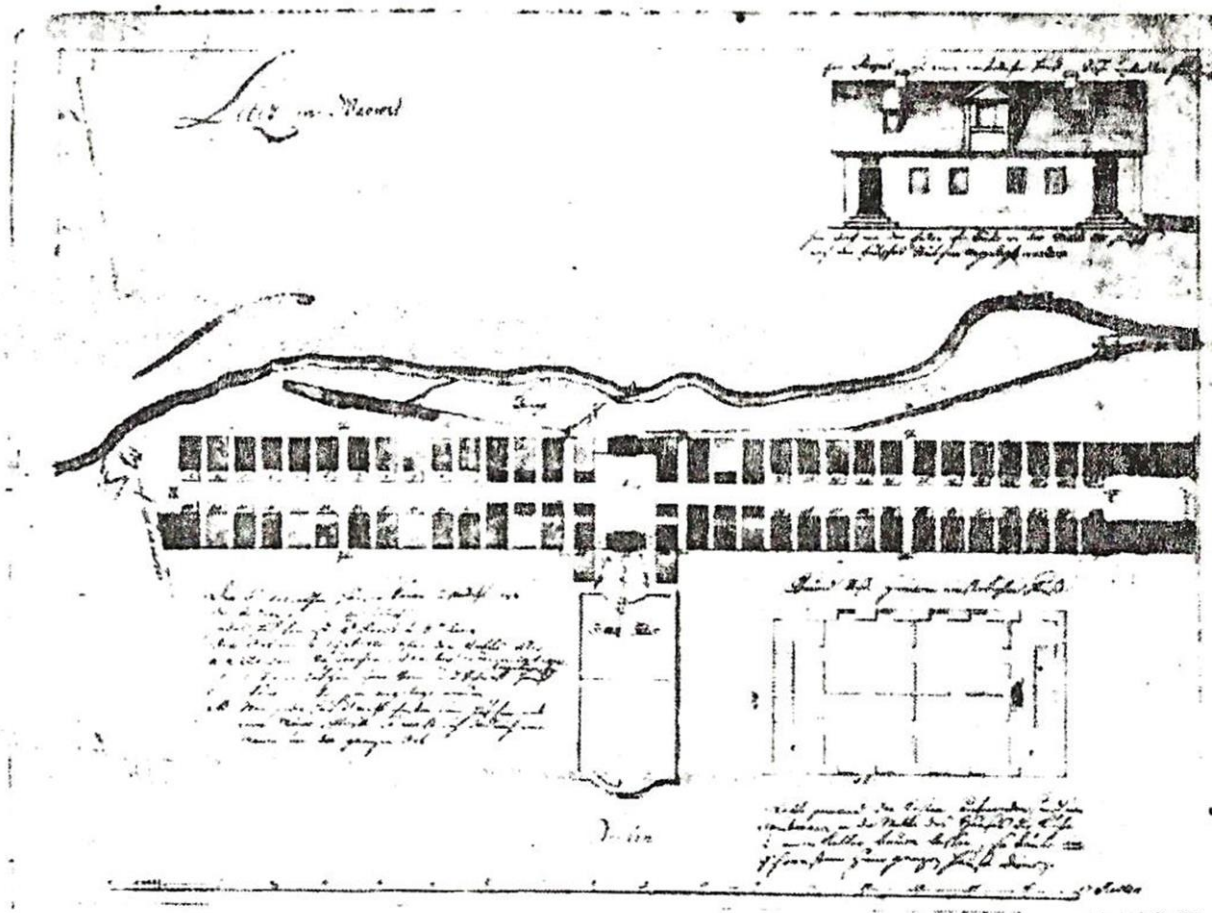


Сл. 76. План насеља рапита Економи, Пенсилванија

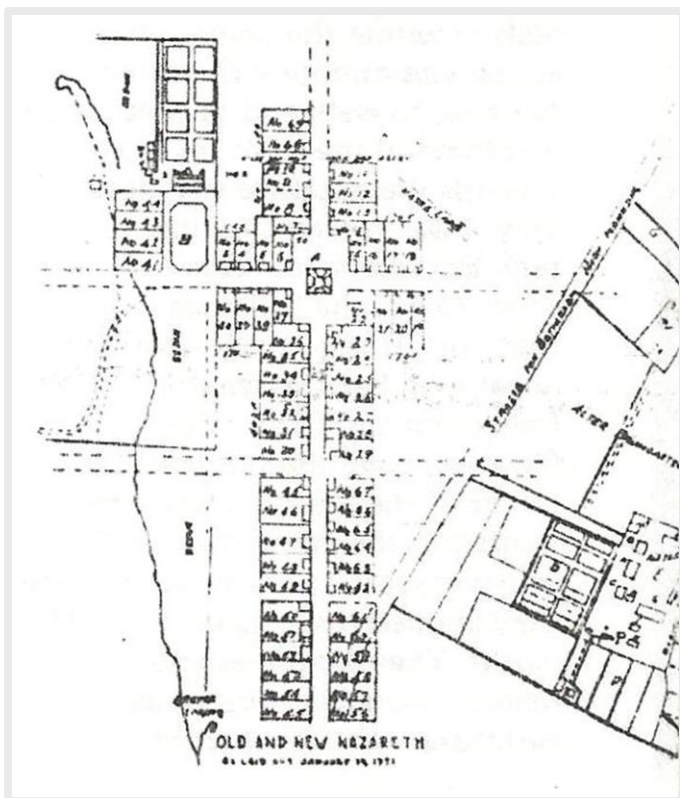
¹⁶⁹ Овај став се може посматрати са више страна. Тачно је да су организацију насеља и пројектовање и градњу објеката вршили сами чланови заједнице, али то се није базирало на локалној, већ на импортованој традицији неке сасвим друге културе. Вернакуларност објеката и насеља алтернативних заједница захтева осветљавање са више страна и аргументовану анализу, што превазилази обим овог рада.



Сл. 77. План насеља шејкера квекера Харвард, Масачусеи, цртеж Џорџа Кендела из 1836.



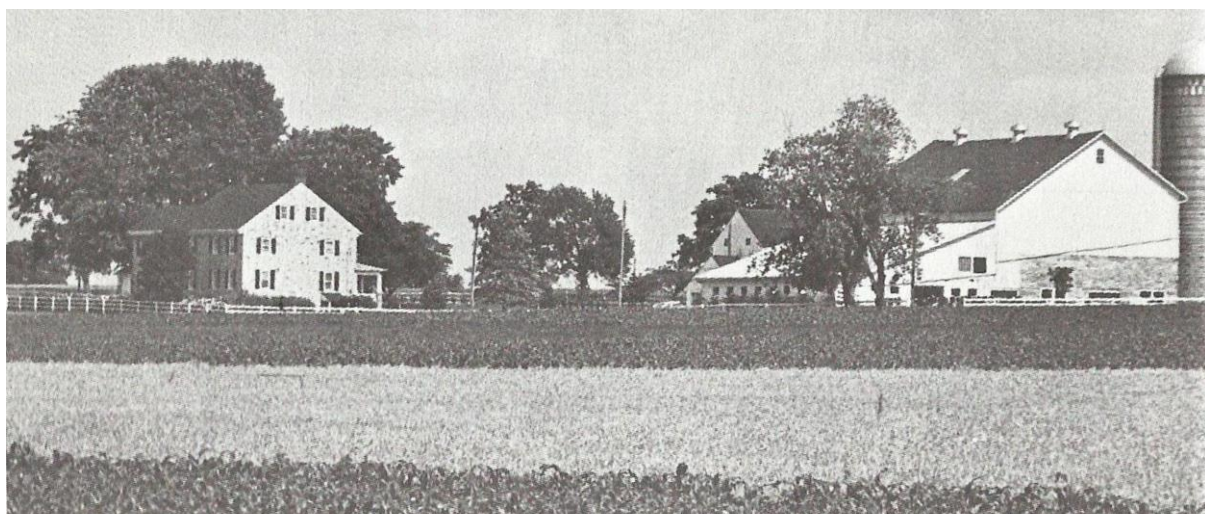
Сл. 78. План насеља моравијанаца Литиц (Lititz), Пенсилванија



Сл. 80. Фарма Брук, цртеж једног од чланова заједнице, средина XIX века

Сл. 79. Планови насеља моравијанаца Стари и Нови Назарет (основани 1771.)

Код амиша, организација насеља се базира на њиховим принципима једноставности, скромности, локално доступним материјалима, уклапању према терену и релативно слободној поставци објеката. Амиши, као и већина менонитских заједница, немају црквене објекте јер се служба одвија по кућама, а код свих анабаптиста постоји свештенство целе заједнице (не постоје професионални свештеници, већ црквене обреде обављају старији и посебно поштовани чланови на састанку целе заједнице), чиме се искључује постојање центра насеља са црквом као окупљалиштем. Само насеље је организовано као скуп стамбених кућа са пратећим објектима, углавном везаним за пољопривреду. Као и у свим другим сферама живота, и у архитектури амиши поштују два правила. Једно је скромност и једноставност, а друго је неприхватање новог, усвајање само оног што сви чланови заједнице могу видети, разумети и направити.



Сл. 81. Насеље амиша



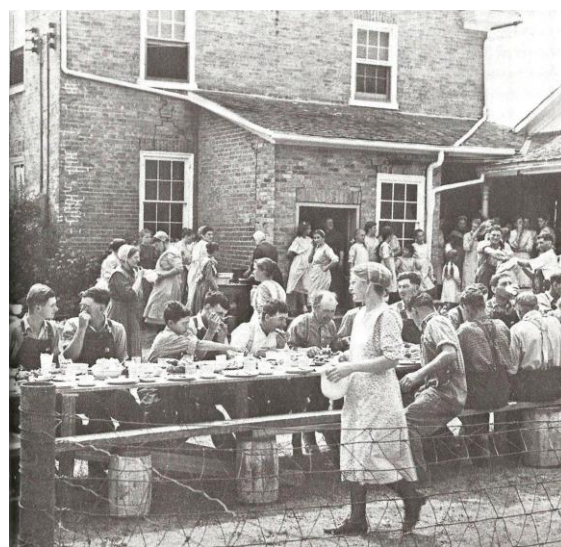
Сл. 82. Насеље амиша у Пенсилванији, школа и стамбени објект, у позадини пољопривредни објект

У урбанистичкој поставци насеља амиша видимо принципе већине насеља раних верских и социјалних заједница у САД. Поставка објеката је логична и једноставна. Поштују се ред и симетрија, али још више утилитарност и функционалност. Путеви служе за повезивање објеката, објекти служе за становање и за пољопривреду. Логично, али без неке више идејности или естетике, ритма, секвенци. Но, лепота може бити и у једноставности. Објекти нису подређени неком вишем реду и правилу, али нису ни разбацани без реда. Подређени су функцији, потребама заједнице, да би се живот одвијао што лакше и једноставније. Да сви чланови групе виде да постоји ред, али ред који сви могу да виде, да разумеју и у чијем стварању су сви учествовали. Све је у људском мерилу, подређено људима и приступачно свачијем оку и уму.

Једини прави празници, једино време када се заједница окупља да прослави, са поносом и искреном срећом, је тренутак проширења заједнице, односно оснивање нове породице. Свако венчање и рођење сматрају даром од Бога који треба свечано примити. Градња нове куће је само наставак венчања, следећа степенница у заснивању нове породице, нове ћелије заједнице амиша. При градњи куће цела заједница се окупља, али не само да би физички помогли, већ и да покажу како им је драго и да поделе најсрећнији тренутак у животу младог пара. Сви учествују пуном снагом у градњи новог дома.



Сл. 83. Амиш при градњи куће

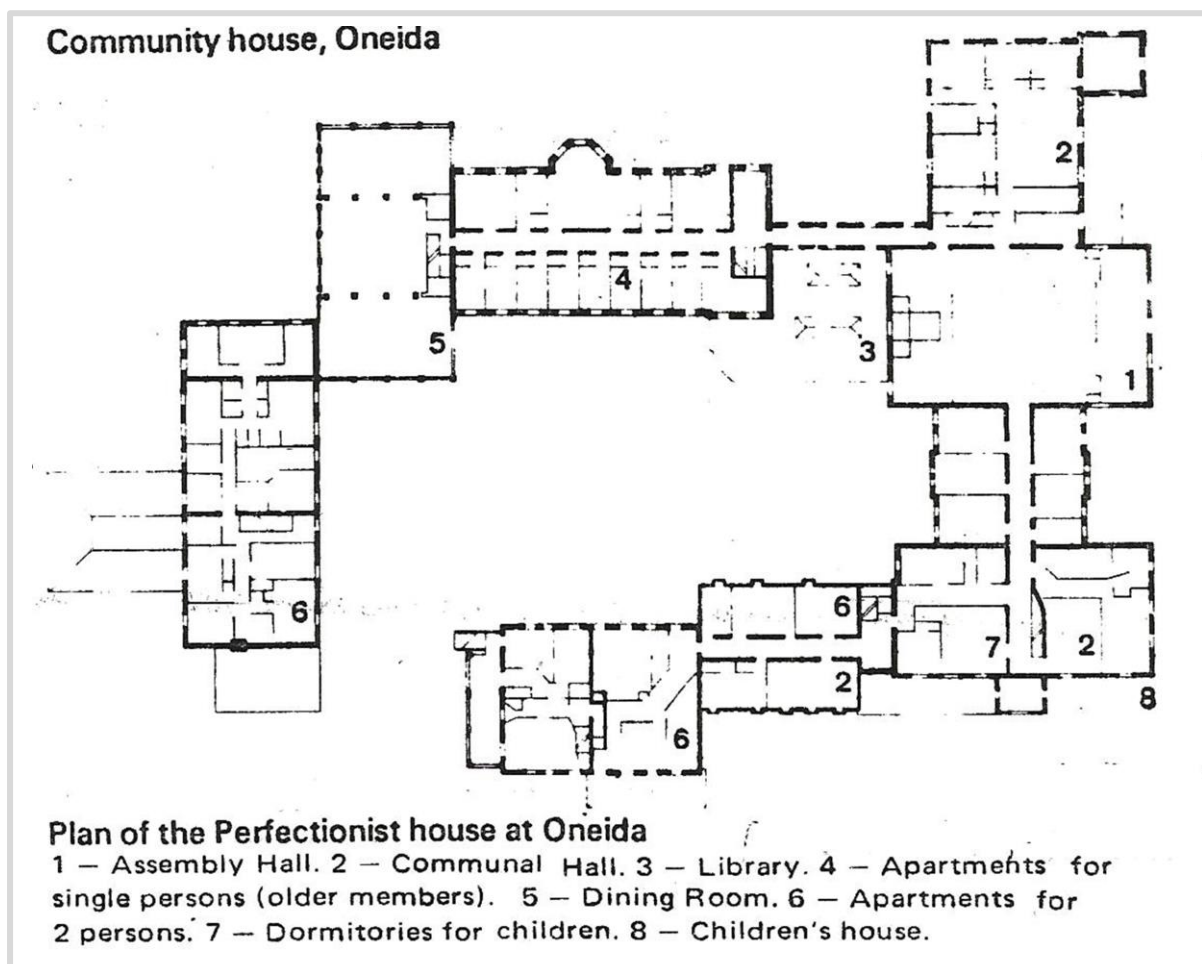


Сл. 84. Заједнички ручак и прослава при изградњи нове куће

III 3.6.4 - ЗГРАДА-КУЋА-ДОМ – Стамбена архитектура; Ентеријер; Детаљи

Основну архитектонску концепцију алтернативних заједница можемо (попут урбанистичке) поделити на две велике групе, а везано за принцип централизације.

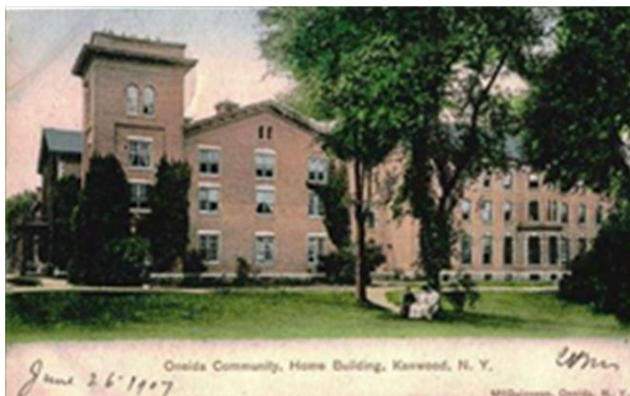
У првој су заједнице код којих је веома јака тежња да се сваки аспект живота чланова заједнице одвија по задатим правилима и начелима заједничког живота и те заједнице су углавном имале (или планирале) један централни мултифункционални објекат у центру насеља. Ту би били обједињени становање, припрема хране за све чланове заједнице, исхрана, школа, обданиште, редовни састанци чланова заједнице, складишта, чак и занатска производња. Овде спадају алтернативне заједнице основане на теоријским принципима Роберта Овена, Шарла Фуријеа (фаланстери у фалангама), али и Нојесова заједница перфекциониста у Онеиди. Разлике међу њима постоје, али више у детаљима него у основи поставке. У пракси објекти овенита и фуријериста (где су изведени као централни мултифункционални објекти) изгледају доста једноставно, што је резултат немогућности потпуног остварења објекта у форми како је замишљен, због недовољно средстава, времена, материјала и стручне радне снаге.



Сл. 85. Перфекционисти - Заједничка кућа у Онеиди, основа приземља



Сл. 86. Заједничка кућа у Онеиди, фотографија из 1860-70. године



Сл. 87. Заједничка кућа у Онеиди, фотографија из 1907. године



Сл. 88. Заједничка кућа у Онеиди, јужно крило, данашњи изглед



Сл. 89. Заједничка кућа у Онеиди, ентеријер, велика сала

Други приступ је подела функција, односно планирање и изградња више објеката различите функције - стамбени објекат, односно објекти (било да се ради о заједничким спаваоницама или одвојеним породичним кућама), школа, црква, кухиња, сала за састанке и други. Овај приступ захтева више планирања код организовања насеља, али зато омогућује проширења услед природног раста заједнице, као и додавање других објеката за којима није постојала потреба у почетку. Предност овог начина је и што омогућује флексибилност промене производних функција, како занатских, тако и пољопривредних.

Овај други начин организације објеката, односно функција, пружа још једну предност. Колико год је слобода вероисповести, а и начина живота, била већа у Новом свету него у Европи, ипак се често дешавало да непријатељски расположени суседи бојкотију, чак и нападају групу, тако да је било доста ситуација када су се заједнице померале. Ова селидба је најчешће била веома болна и скупа. Пошто су њихове објекте тешко могли да користе припадници главног цивилизацијског тока, зграде су се при селидби обично продавале другој алтернативној заједници. Тако Роберт Овен купује 1847. године насеље рапита у Њу Хармонију (спаваонице, пољопривредне објекте, млинове за вуну, фабрику за дестилацију и др.) и ту оснива своју колонију. Сличност организације међу појединим алтернативним групама омогућавала је релативно једноставно преузимање појединих објеката, чак целог насеља. Занимљив је случај када је дошло до гашења фарме Брук (Brook Farm, Massachusetts), пошто ниједна друга алтернативна група није била заинтересована за преузимање, главна зграда је годинама била празна због немогућности уклапања других функција у објекат заједнице. Најзад је преузима војска која ту размешта штаб и део јединица Друге пешадијске регименте Масачусета.

Заједнице које су имале више група и насеља своје објекте су радили по истом принципу, често и по истим плановима, тако да су сличности очигледне (рецимо објекти рапита у различитим насељима, спаваонице, сала за састанке и други).

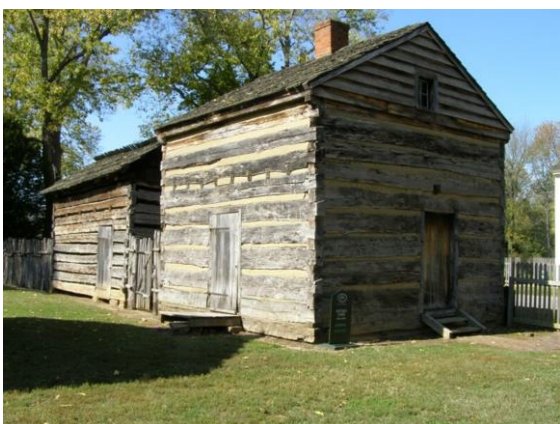


Сл. 90. Спаваоница у насељу рапита у Њу Хармонију, Индијана, објекат завршен 1822.



Сл. 91. Спаваоница у насељу рапита у Икономију, Пенсилванија

По материјалима који су коришћени објекте можемо поделити у две групе - зидане дрветом (скелетни систем) и зидане чврстим материјалом (опека и/или камен). Камен и опека су мање коришћени због цене, тешкоћа у извођењу (недостатак стручних људи у заједници) и недостатка традиције. Камен и опеку су углавном користиле само заједнице које су изводиле један мултифункционални објекат (Онеида и др.) и религијске заједнице дошле из јужне Немачке, због традиције (осим анабаптиста који су због принципа скромности и једноставности градили углавном дрвене објекте, али су и примењивали опеку, али ређе).



Сл. 92. Данашњи изглед једног од првих објеката рапита у Њу Хармони, Индијана данас претворен у музеј (Потерова брвнара)



Сл. 93. Породица амиша испред куће, видљив део куће од дрвета и део зидан опеком

Већина објеката грађена је од дрвета, што је био стандардни начин градње у највећем делу САД пре 1870. Дрвета је било у великим количинама, било је релативно јефтино и лако за обраду и употребу. Техника грађења дрветом (разни системи оквира - balloon frame, braced frame, western frame и други) била је веома развијена и раширена. Мана дрвета је опасност од пожара, што је у оно време грејања отвореном ватром била реална опасност. Ватра је чак два пута уништила не само објекте алтернативних заједница, већ тиме и саму заједницу (фарма Брук и Северно-америчка фаланга). Објекти зидани опеком су били скупљи, компликованији за извођење, захтевали више времена, али би били трајнији. Најчешће би надживели заједнице које су их створили.

Код амиша сам начин градње понавља ова правила, зграде су готово увек дрвене, ретко од цигле. Они могу сами припремити дрво или испећи циглу, али не и направити бетон и зато га не користе. Заједно раде све од припреме терена до покривања и фарбања куће, јер не користе професионалне грађевинске раднике. Амиши су пољопривредници, живе и раде на земљи и од земље. Појединци који поседују још нека знања или вештине су цењени, али само као исти међу једнакима.



Сл. 94. Амиши при градњи куће



Сл. 95. Градња куће - Скелетни систем објекта од дрвене грађе

Алат који данас користе амиши једнак је ономе из XVII и XVIII века. То отежава сам рад, али омогућује понављање конструкционог система и објеката тог доба. И овде се осећа интеракција између објеката и начина живота. Са овим материјалима и оваквим алатом тешко се могу правити другачији објекти, али амиши и не желе нешто другачије. За објекте које који одговарају њиховом начину живота другачији и компликованији алат није ни потребан.

Од механизације амиши користе само кола са коњском вучом која сама праве. Постоје две врсте кола. отворена, равна, без арњева, која користе за посао, за све радове у пољопривреди, и затворена кола за одлазак у град, посету или друге сличне прилике.



Сл. 96. Кола за рад амиша

Сл. 97. Кола за превоз амиша (buggy)



Објекти су код амиша једноставни, једно или двоетажни. Међуспратна конструкција је дрвена и део је *фрејм* система градње. Код објеката који су рађени од опеке, међуспратну конструкцију чине јаке дрвене греде са дрвеном потконструкцијом пода. Под и плафон су обложени финално обрађеним даскама (*бродски под*). Чак и код објеката посебне намене (цркве, школе, заједнички објекти) не тежи се висини. Мерило је људско. Амиши су потпуно на земљи и не сматрају зграду начином да се приближе Богу. Често је у насељу највиша зграда амбар, ако то захтева функција.



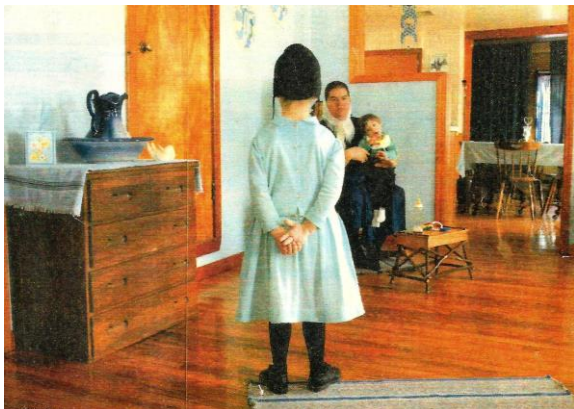
Сл. 98. Насеље амиша, екстеријери објеката



Сл. 99. Насеље амиша

Споља су објекти готово увек кречени у бело, а покривач је дрвена шиндра, ређе цреп или таласасти лим. Нема никаквих орнамената нити украса. Објекти показују потпуну једноставност и скромност, али не и униформност. Скромност, али не као врлина којом би се поносили или коју истичу, већ скромност као основни принцип живота, правило свих правила, као начин размишљања из кога логично и ненаметљиво произилази све остало, и одећа, и јело, и превоз, и намештај, и односи у породици, па и архитектура. Мада су конструктивни систем и грађевинске технике свуда исти, готово сваки објекат је другачији, а то зависи од терена, породице, расположиве грађе, детаља функције и другог.

Ентеријер је у потпуном складу са спољним изгледом објеката. У стамбеним објектима све подсећа на рустикалне ентеријере немачких, холандских или швајцарских села, који се и данас још понегде могу срести. Не само намештај, већ и детаљи. И беле уштиркане прекривке, столњаци, углачане даске пода, ручно рађена врата од пуног дрвета. Намештај је једноставан, али функционалан, елегантан и на свој особени начин леп. Једино што овде нема електричне енергије (са свиме што она носи - ТВ, радио, лустери осим оних са петролејама, кухињски апарати на струју, дечје играчке на струју или батерије, компјутери и друго) нити текуће воде. Изузетак су поједине куће амиша са већом породицом где је изведена ручна пумпа у кухињи, (упоредити са Сл. 103.), а где је то било технички могуће извести. Када се у ову слику укључе људи у својој традиционалној одећи, осећамо се као да смо у неком етнографском селу или у живом музеју. Огромна је сличност са ентеријером кућа јужноафричких Бура Источног Трансвала или Кажјена са Флориде или из Канаде. Само што су амиши још радикалнији и код њих се не може наићи на аутомобил, сијалицу или оружје.



Сл. 100. Дом амиша, дневна соба



Сл. 101. Амиши, дневна соба



Сл. 102. Дом амиша, спаваћа соба



Сл. 103. Амиши, спаваћа соба



Сл. 104. Дом амиша, кухиња



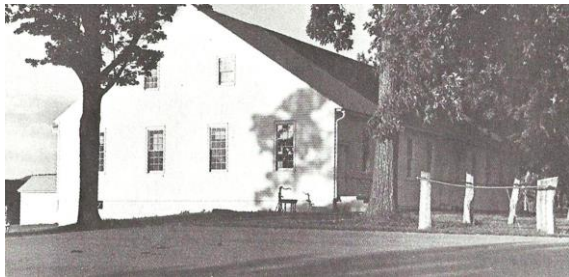
Сл. 105. Амиши, кухиња

Занимљиво је обратити пажњу на неке детаље који нису уобичајени у кућама главног цивилизацијског тока. Осим што куће не користе електричну енергију ту су и поставке тоалета и купатила ван куће. Ако је у кухињи постављена ручна пумпа (што је ретко, али се може наћи) не постоји одвод воде, већ се коришћена вода у кантама износи из куће. У спаваћој соби не постоје ормани, већ се користе комодe са фиокама и шкриње за одећу, а одећа која је тренутно у употреби виси на зиду на вешалицама које су закачене на посебну даску која је на нивоу горње линије врата. Овај елемент води порекло из старохоландског ентеријера и може се наћи и код Бура, старохоландских досељеника на југу Африке (упореди са сликом број 100. и 101.). У кухињи користе шпорет на дрва, а дневна и спаваћа соба се греју мањим пећима на чврсто гориво. Не користе зидане пећи. Пећ се поставља у средину собе, а не уза зид као што је обичај у Панонској низији, Галицији, Буковини и Јужној Европи.

III 3.6.5 - ЖИВОТ - Радни и друштвени објекти; Ентеријер; Детаљи

Јавне објекте можемо посматрати само код модернијих амишких група или код менонита јер огромна већина амишких заједница не познаје друге објекте осим стамбених и радних (углавном пољопривредних, и у мањем делу занатских радионица). Они чак и црквену службу обављају по кућама, где се и окупљају због састанака заједнице. Школе постоје само у свом основном облику, а и то обављају по кућама. Жене воде домаћинство и бригу о деци и старима, тако да нема потребе за обдаништима. Поједине модерније групе амиша (убедљива мањина) и менонити (осим старог реда) прихватају да се одређени аспекти друштвеног живота одигравају у

одвојеним, специјално само за ту функцију направљеним објектима. Они имају цркве и школе, а у зависности од групе (колико су стриктни у својим правилима) зависи и њихов спољни изглед и ентеријер. Код Старог реда менонита црквена служба је слична као и код амиша. Сви чланови заједнице су једнаки и сви имају право да воде службу. Обично сви седе око стола док један од старијих чланова чита одломке из Библије и коментарише их. Затим се кроз заједнички разговор дискутује о прочитаном. Код модернијих група црквена служба је слична протестантској. Свештеник (који није професионално црквено лице већ један од чланова заједнице, фармер као и други) врши службу пред паством. Објекат својом конструкцијом, а посебно ентеријером то не само да показује, већ и омогућује. Чак и одређује. Нити би се служба Старог реда могла обављати у црквеним објектима Новог реда, нити би заједница Новог реда могла обављати службу у објектима Старог реда.



Сл. 106. Црква амиша, објекат без било каквих ознака, попут стамбеног



Сл. 107. Црква амиша, објекат наглашен само формом



Сл. 108. Црква Новог реда менонита



Сл. 109. Црква рапита у Хармонију, цртеж Чарлса Аленсандера Лесура (Charles Alexandre Lesueur)

На црквеним објектима се види не само разлика у црквеној служби и учењу, већ и у схватању и начину живота. Цркве на сликама 104, 105. и 106. припадају различитим групама. Прва је толико једноставна да се тек само величином издваја од осталих објеката у насељу. Не само да нема звоник, већ нема ни крст, чак ни таблу. Друга је нешто разуђенија у основи, мада и даље веома једноставна, али се по боји разликује од осталих објеката, а има и таблу која објашњава о каквом се објекту ради, као и сатницу и распоред службе по данима. Трећа већ подсећа на разуђене протестантске цркве, мада је по величини мања. Рапити, који су заједница слична амишима, има своје развијене и разрађене црквене објекте. Величина самог црквеног објекта зависи не само од броја верника, већ и од функције. Први објекат је само за сакралне потребе уз повремене састанке старијих чланова заједнице. У другом се осим црквене службе организује и школа за децу, али само једном седмично. Функција трећег објекта је попут цркава у мањим местима Северне Европе - црква, сала за састанке и редовна школа за децу. И овде планирана функција опредељује објекат, али и објекат одређује функцију.

Ентеријер сакралних објеката такође прати принципе организације живота заједнице која их је подигла и која их користи. Заједнице Старог реда амиша верску службу обављају по кућама, тако да нема ни посебних објеката, ни посебних просторија за црквену службу. Стари ред менонита и поједине групе амиша имају посебне објекте, али су максимално једноставни са тек основним намештајем (видети слику бр. 108.). Не само да више подсећају на салу за састанке, већ повремено и служе као сала и школа. Нови ред менонита има посебне црквене објекте и они су не само по организацији и спољном изгледу, већ и по ентеријеру сличнији појединим протестантским црквама него објектима амиша или Старог реда менонита (Сл. 109.). Ови објекти су углавном прављени само за верску службу, мада су им понекад придодате просторије за састанке и школу. Њихов ентеријер не само да то показује, већ и онемогућује другачији вид службе.



Сл. 110. Ентеријер цркве амиша



Сл. 111. Ентеријер цркве Новог реда менонита

Код Старог реда амиша постоје само две врсте објеката - стамбени и пољопривредни. Али код група које су мање радикалне постоје и други друштвени објекти. Амиши и менонити свих група сматрају да породица и заједница (група) треба да се брине не само о деци, већ и о болеснима и старима. Породица се брине о својим старима, а о онима који немају никога брине заједница. У Старом реду бригу о њима преузимају најближи рођаци, а код Новог реда постоје посебни објекти за старије које води заједница. Постоји више села за старије широм САД и Канаде. Овде се не ради о домовима старих, већ о целим селима где се штићеницима омогућава живот што сличнији оном какав су раније водили, али уз сталну негу.



Сл. 112. Једно од амишких села за старе и немоћне, у Канзасу

Менонити свих редова и поједине групе амиша имају своје школе где деца добијају основно образовање. Постоји и више средњих школа, као и тринаест колеџа (виших школа) и три богословије у Северној Америци које организују, воде и финансијски подржавају менонити и амиши Новог реда. Мада мање од једне трећине деце наставља школовање после основне школе, све групе и појединци подједнако учествују у финансирању њиховог одржавања.

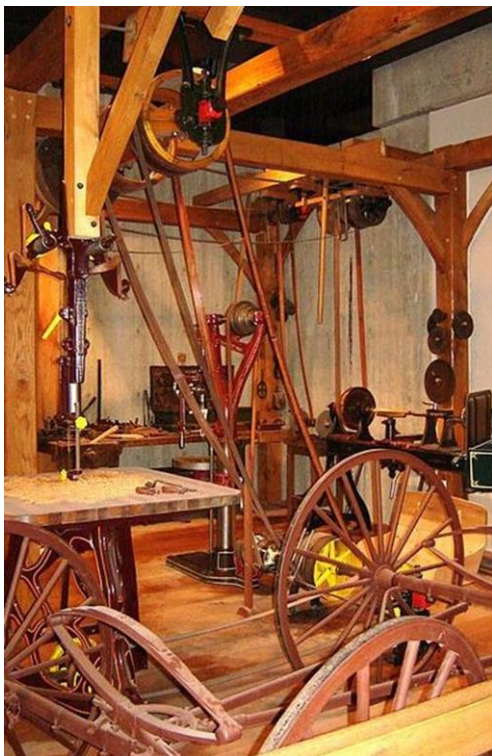


Сл. 113. Школа амиша, округ Џиага, Охајо
(Geauga County, Ohio)



Сл. 114. Ентеријер школе амиша

Осим пољопривредом, амиши се баве и занатима. То је углавном рад са кожом, текстилом и рад са дрветом. Занатлије се такође баве и пољопривредом, али мањим делом због времена које проводе у радионици, тако да се не ради о правим професионалцима. Знање се преноси лично, у радионици, од искусног мајстора на талентованог ученика кога тај занат занима и који би желео да настави да се бави њиме. У свим занатима, као и у свему другом, не користе модерну технологију, већ само алатке и основне машине које се ручно покрећу.



Сл. 115. Столарска радионица амиша



Сл. 116. Столарска радионица, складиште



Сл. 117. Продаја амишких производа од дрвета

Занатски производи се раде углавном за потребе заједнице, а вишак ако га има и кад га има, заједно са вишком пољопривредних производа продаје се на пијацама и продавницама околних места главног тока. Пошто амиши не користе хербициде и пестициде, као и због квалитета ручно прављених производа, њихови производи увек налазе купца.

III 3.7 КАРАКТЕРИСТИКЕ - Карактеристике заједнице и њених просторних облика

Амиши као алтернативна заједница која је део покрета анабаптиста, може се сврстати у више типова и подтипова, зависно од тога које принципе или особине посматрамо. Такође, амиши, за разлику других заједница, имају своје специфичности - по временској линији припадају свим раздобљима од хуманизма до данас; по географским одредницама припадају Централној Европи (где су настали), али и Северној Америци (где су најзад пронашли свој мир и где и данас углавном живе), као и Јужној Америци (где их такође данас има); по обухвату спадају у остварене групе, групе које имају своје, у литератури разрађене принципе, и друго.

Анализирајући амише као пример религијске заједнице средњег века, и као религијску заједницу у САД, можемо видети да они као заједница остварена у пракси поседују следеће карактеристике:

По временској линији - Амиши су настали 1525. године, као и остале анабаптистичке групе, а одржали су се до данас. Обухватају периоде хуманизма (1450-1600.), рационализма (1600-1700.), просветитељства (1700-1800.), индустријализације (1800-1900.), модерне (1900-2000.) и глобализације/постмодерне (2000. и даље).

По простору - Амиши су настали у Централној Европи (Цирих, Швајцарска), и у Западној Европи живели следећих три и по века, када прелазе у САД. Тако да они обухватају централно-европски, западно-европски и северно-амерички регион.

По начину живота :

- По остварености - Амиши су се потпуно остварили као алтернативна заједница, од идеје, преко описа живота и принципа организовања разрађеног у литератури, до самог оствареног живота по својим правилима, тако да спадају у заједнице остварене у пракси;
- По односу према религији - Амиши припадају хришћанској религији (верују у Исуса Христа, поштују Свето писмо, крштавају се и друго), али њихово виђење и тумачење Светог писма се толико разликује од званичне цркве (и католичке и протестантских) да можемо говорити о посебној цркви у оквиру хришћанске религије;
- По тежњама и плановима ширења заједнице - Амиши не верују у мисијанство и шире се само природним прираштајем;
- По затворености система - Амиши су задовољни бројем чланова и постепеним ширењем, уз сигурност да нови чланови неће ни покушати да промене њихове основне принципе. Они спадају у заокружене самодовољне, издвојене и затворене заједнице;
- По плановима прерастања - И поред дубоке вере у исправност својих начела, амиши нису никада ни желели нити покушали да постану главни цивилизацијски ток. Од свих анабаптистичких група, једино су 1534-35. анабаптисти под вођством Јохана (Јан, Џона) из Лајдена и Бернхарда

Книпердолинга (Bernhard Knipperdolling) покушали да започну светску револуцију и преузму цели свет (постану главни ток) освајањем Минстера у данашњој Немачкој;

- По физичкој одвојености од главног тока - Амиши живе у одвојеним насељима, али имају везу и са другим сличним насељима (друге групе амиша, и/или менонита), као и са насељима главног тока (мада су ове везе минималне);
- По начину настанка - Амиши су, као и остале реформистичке групе и анабаптисти у оквиру њих, настали као реакција на главни ток у религији тог времена (католичку цркву);
- По дужини трајања - Амиши су настали 1525. године (анабаптисти), односно 1693. (одвајање амиша као групе од осталих анабаптиста), и трају и данас. Амиши трају више векова и постали су трајни облик живота.
- По односу главног тока према заједници - У почетку је главни религијски ток (и католичка и протестантске цркве) покушавао да уништи анабаптисте свим средствима, чак су вођени и верски ратови. Касније је покушао да их уништи прикривеним средствима, док их данас игнорише.

Проблем код сваког описа амиша, а посебно код израде детаљних анализа, је у великом броју група у оквиру покрета амиша које се међусобно разликују не само по начину живота, верској служби, већ и у архитектури и ентеријеру. Овде је при анализи посматран Стари ред амиша, а где су уврштене и друге групе амиша и/или менонити, то је посебно наглашено.

Анализирајући просторне облике амиша, религијске заједнице анабаптиста, а у зависности од начина посматрања и од поређења са просторним облицима главног тока, можемо видети њихове карактеристике:

Просторни облици по времену - Амиши су настали током почетком XVI века (настанак анабаптиста), односно, крајем XVII века (одвајањем од менонита), и постоје и данас. Њихови просторни облици углавном прате.

Просторни облици по простору - Есени су настали, живели и нестали на територији тадашње јеврејске државе на Блиском истоку, данашњи Израел.

Просторни облици у односу на начин живота :

- По прилазу заједнице (и теоретичара заједнице) архитектури и урбанизму - Амиши, као и други анабаптисти, никада се нису бавили идеалним градовима или идеалним насељима. Амиши се у архитектури и урбанизму држе организације и објеката малих места северне Швајцарске, јужне Немачке и Холандије с краја XVII века;
- По односу заједнице према архитектури и урбанизму - Као и у свему другом и у градитељству, есени се нису ослањали на главни ток. Сами су планирали насеље и објекте, сами су налазили материјал и сами су изводили грађевинске радове. Овде имамо класичан пример вернакуларне архитектуре. Списи свих заједница анабаптиста су везани за верска питања и делом за начин живота. Објекти и насеља се спомињу сасвим узгредно и без детаља. Код амиша сви чланови заједнице учествују у планирању и градњи куће, нема професионалних градитеља, а користе се само локално доступни и занатски обрађени материјали.

По урбанизму / организацији насеља :

- По поставци насеља заједнице у односу према насељима главног тока - Насеља амиша су углавном постављена удаљено од насеља главног тока, али уз могућност контакта;

- По поставци насеља заједнице у односу према другим насељима заједнице - Амиши имају добре односе са осталим анабаптистичким групама, али не одржавају честе нити сталне контакте ван своје групе. Насеља заједнице међусобно удаљена, али и међусобно повезана;
- По шеми организације насеља - Насеље је слободно формирано са испреплетаним функцијама;
- По могућности и плановима даљег ширења - Насеља амиша су отворена за даље ширење, али строго контролисано и ограничено. Насеља, као и сама заједница амиша, шири се само природним прираштајем. Они представљају тип затвореног и заокруженог система;
- По организованости и концентрисаности функција и објеката заједнице - Амиши Старог реда имају само стамбене објекте (једна породица, једна кућа) и свака породица има своје пратеће пољопривредне објекте. Код њих други објекти не постоје. Код менонита и других група амиша друштвени објекти су концентрисани у центру заједнице;
- По односу међу објектима насеља заједнице - Објекти су слободно груписани у насељу, зависно од потреба, али и од терена и других услова. Само насеље је комбинација органског и утилитарног типа организације.

По архитектури / појединим објектима :

- По поставци објеката становања - Самостални објекти становања (објекти одвојени по породицама);
- По објектима становања - Једноставни објекти за дужу употребу;
- По развијености просторне композиције објеката становања - Објекти су крајње једноставни, али ипак довољно комплексни да би задовољили све функције веће породице (просечна породица амиша има 6 до 8 чланова). Основне просторије прате основне функције;
- По организацији друштвених објеката - Код амиша Старог реда други објекти не постоје. Код менонита и других група амиша друштвени објекти су концентрисани у центру заједнице;
- По организацији религијских објеката - Амиши Старог реда имају само стамбене објекте и немају посебне религијске објекте. Код менонита и других група амиша религијски објекти су доста једноставни и концентрисани су у центру заједнице.
- По стилској поставци ентеријера - Аутономни ентеријер који прати једино принципше заједнице. У насељу амиша је коришћен минимални ентеријер, без декорације, украса и са основним, ручно рађеним мобилијаром. Ентеријер је, као и сви други појавни облици архитектуре, пратио основне принципе заједнице;
- По детаљима и декорацији у архитектури - Објекти насеља амиша у свему прате основне принципе заједнице. Архитектура се базира на принципима једноставности и утилитарности, тако да су објекти амиша и споља, а и у ентеријеру без икаквих украса, декорација или орнамената;
- По конструктивном систему - Амиши углавном користе дрвени скелетни систем, ређе зидање опеком у тектонском/архитравном систему;
- По врсти материјала - Амиши углавном користе природне материјале у занатској обради (занатски обрађени материјали) - дрво, ређе опеку;
- По начину набавке материјала за градњу - Објекти амиша су зидани највећим делом од материјала које сами припремају, тек малим делом од материјала које купују на тржишту.

III 3.8 ЗАКЉУЧАК - Заједница и њени просторни облици

Амиши живе на свој начин. Верују у Бога и верују да ће им он помоћи „да опстану и да се множе“. Захваљујући тој вери су опстали у најтежим данима када су их и католичка и протестантске цркве гониле, када су због своје вере и својих уверења убијани и спаљивани. И сећање на те тешке дане им даје снагу да ни данас не одустану од свог начина живота и својих веровања. Захваљујући посебно томе што њихов начин живота даје одговоре на многа питања и дилеме данашњице, не само да преживљавају већ и напредују и шире се. Породичне вредности, здрави односи у породици, међусобно уважавање свих, а посебно поштовање старијих, стављање моралних норми испред материјалне користи, све су то принципи који се полако гасе у главном цивилизацијском току данас. Ако упоредимо живот у Кливленду, у чијем центру владају криминал и наркоманија, са начином живота у источним предграђима тог истог Кливленда (округ Geauga) где живе амиши, видећемо разлику.

Од алтернативних заједница које су покушале да живе по својим правилима у САД поједине су преживеле до данас. Углавном оне које нису захтевале од својих чланова целибат, нити су били сувише строги у својим правилима. Заједнице амиша, менонита, хутерита су преживеле и у сталном су расту. Мормони и квекери су прерасли оквире заједнице и данас су признате званичне цркве са милионским чланством. Многе друге мале заједнице су се угасиле. Због строгих правила, комунизма и заједничке својине, а посебно због целибата (што је у почетку била карактеристика већине заједница) долази до постепеног смањења броја чланова и гашења заједнице. Да би преживеле, поједине заједнице почињу да живе попут великих компанија или акционарских друштава (перфекционисти / заједница Онеида, или прави инспиравионисти / заједница Амана) чиме привремено преживљавају, и бројчано и економски, али одустајањем од својих основних принципа и форме, алтернативне заједнице губе не само своје особине, већ и идеје, циљеве, жеље, и на крају се утапају у главни цивилизацијски ток.



Сл. 118. Дирк Вилемс се враћа да спасе затворског чувара који га прогони, 1569. (Слика Јана Лујкена из 1685. године).

Амиши су потпуно посвећени основним принципима на којима су настали - вера у Бога, очекивање спасења у складу са заслугама и гресима и очување њиховог традиционалног начина живота. Живе на свој начин и ако би дошли у сукоб са главним цивилизацијским током радије би се померили него да се боре или бар пруже отпор. Ишли су све даље где их нико неће дирати. Не траже много, тек парче земље и да их оставе на миру. Још увек се сећају хиљада побијених анабаптиста који су страдали у најгорим мукама само зато што се нису хтели одрећи свог учења и своје истине. Из позиције главног цивилизацијског тока њихов начин живота изгледа чак помало и смешан. Али они који су имали срећу да бар мало времена проведу са њима схватају

зашто је међу амишима највећа похвала када се за некога каже да је скроман. Јер бити скроман је највећа врлина коју не може свако достићи. И тада ће схватити причу о Дирку Вилемсу¹⁷⁰.

Главни цивилизацијски ток одлично разуме да су амиши и њихов ред вредности и приоритети које су они преточили у свој начин размишљања главна опасност садашњим вредностима, посебно у време миленијизма, глобализма и новог либерализма. Али схватају и да је амиша јако мало и да они не могу бити стварна опасност све док се држе изоловани. Зато их и игноришу.

За крај приче о амишима као заједници можда је најбоље цитирати Виљема Блејка:

„Тада сам упитао: Да ли чврсто убеђење да је нешто такво, чини то нешто таквим? Одговорио је: Сви песници верују у то, а у доба када се маштало, ова врста уверења је померала планине.“

Да ли су амиши народ песника? Пре ће бити да још живе у доба када се маштало. Или бар они верују у то.

Амиши су имали своја правила о црквеној служби и о једноставности живота. Из њих је проистекао и однос према архитектури. Али основна правила која су се тичала директно архитектуре, односно објеката које заједница користи дали су квекери¹⁷¹, а друге заједнице, укључујући и амише, су их прихватили, било свесно или што су их разумели у самој њиховој суштини:

1. У складу се налази велика лепота;
2. Ред је стварање лепоте;
3. Сва лепота која се не заснива на коришћењу (употреби) убрзо постаје досадна и одвратна и потребно ју је стално мењати нечим новим;
4. Верници (чланови заједнице) не треба да се користе чудним и маштовитим стиловима у архитектури (кућеградитељству).

Сви они су тако живели и живе и данас, јер су послушали реч Господњу: „Зато идите од њих и живите издвојено“. А и зато што су они тако желели. Створили су архитектуру која је одраз њихових тежњи и жеља, њиховог начина живота. Та и таква архитектура им помаже да очувају идеју, јер у тим и таквим објектима немогуће је другачије живети. Чак и када би одлучили да промене начин живота, морали би или да напусте своја насеља или да уложе огроман труд не би ли их прилагодили неком другом начину живота, ако би то уопште и било могуће. Архитектура није само љуска, штит где би се људи склонили да се заштите. Она је материјализовани и окамењени показатељ начина живота. Она је, а то се и овде показује у пуној снази, и активна сила која одређује начин живота, некада кочница или покретач, али увек учесник, а не само неми посматрач, обична љуска.

Однос начина живота и архитектуре код готово свих заједница САД је сличан, ако не и идентичан. Знања о науци, технологији, философији, уметности су заједно са верским правилима и начином живота донети из Централне Европе XVII века и негују се до данас. Исто важи и за архитектуру и урбанизам. Знања о организацији и изгледу

¹⁷⁰ Дирк Вилемс (Dirk Willems) је био холандски анабаптиста из Асперена кога су католичке власти 1569. године прогониле због вере. Када је ухапшен успева да побегне из затвора и док је бежао преко залеђеног језера Хондегат видео је како лед пуца иза њега и његов гониоц почиње да се дави. Враћа се и спашава прогониоца, али је при томе ухапшен и касније као јеретик спаљен на ломачи. Могао је да побегне, али као човек није могао да остави војника који га је гонио да се удави у језеру. Није могао, па ни по цену сопственог живота.

¹⁷¹ Ungers, Oswald Matthias i Ungers Liselotte, *Komunnen in der Neuen Welt 1740-1972*, 1972, Kliepenheuer und Witsch, Germany.

насеља, начину пројектовања и градње стамбених кућа и привредних објеката, технологија грађења и материјалима, донета су из Европе и још су замрзнута у XVII веку. Гради се без професионалних архитеката и градитеља, заједнички. Цела заједница учествује у постављању нове куће као основе нове породице, проширења заједнице. Зато кућа и мора да одражава ставове, начин живота, понашања и размишљања заједнице. Као што сама заједница није у стању, а и не жели да прави куће које нису примењене њеном начину живота, тако и породица која почиње да живи у тој и таквој кући мора да живи на унапред одређени начин. Овде видимо интеракцију начина живота и његових просторних облика у пуној снази. Кућа није само шкољка коју острига шири, већ је и активни чинилацу окамењивању односа и начина живота заједнице. Зато не само да професионалне архитекте са својим идејама нису потребни. Они нису ни добро дошли. Односи куће и начина живота су обострани, узејамни и тек заједно постају једно и велико. Можда ће се неко ко не мисли као Амиши сетити речи пророка Јеремије (23: 21): „Гле, они су као плева, огањ ће их спалити; ни сами себе неће избавити из пламена“. Али ако код других, који се разликују од нас, не успемо открити зрно истине и не разумемо бар део њихових вредности, проблем више није у њима, него је у нама.



Сл. 119. Насеље амиша, округ Ланкастер



Сл. 120. Породица амиша

Будућност ових заједница и њихове архитектуре је неизвесна. Није питање да ли ће преживети у броју и снази коју поседују и да ли ће опстати њихова окоштала структура. Питање је да ли су осуђени на лагано губљење снаге и чланства тако замрзнута у времену и изгубљени у простору, или ће их главни цивилизацијски ток уништити у једном дану, из неких само њему знаних разлога, попут Гране Давидове или Храма народа? А можда ће, полако се одричући својих основних начела, покушати да се одрже и сачувају заједницу, као што то сада чине прави инспирационисти или моравијанци, не схватајући да је то тек друго име за асимилацију и нестанак? Можда ће за њима остати само прича, легенда, као што је остала иза Тасманијаца или Хотентота, док и она не нестане, када људи престану да верују у њу, и када престану да верују да је икада и постојала заједница, група људи, који су себе називали амиши.



Сл. 121. Амиши и главни цивилизацијски ток.

ПОГЛАВЉЕ III - СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

III - 4. Философско-религијске заједнице Европе XIX и XX века на примеру антрополога Србије

Нема идеја које се рађају,
постоје само идеје које се поново рађају,
и све нормално неизоставно има континуитет,
развијајући се из претходних форми.

Александар Шевченко, 1913. године (Шевченко, Александр Васильевич 1883-1948.)

III - 4. Философско-религијске заједнице Европе XIX и XX века на примеру антропозофа Србије

III 4.1 УВОД - Критеријуми одабира заједнице

У другој половини XIX века и на прелазу из XIX у XX мистичне идеје су биле веома популарне у уметничким и интелектуалним круговима Европе и САД. Први светски рат делимично зауставља тај тренд, али током „лудих двадесетих“ све поново почиње са још већим жаром. Уморни од стварности и свакодневне трке за новцем, желећи да избегну похлепу као примарни мотив, људи се окрећу мистици. Пад берзе у САД и велика економска криза која следи још више доприносе окретању оностраном. Новац је и даље потребан и цењен, али следећих деценија новац више није један и једини, највећи Бог. Један од најраширенијих, најорганизованијих и теоријски најаргументованијих мистичних покрета била је теозофија. Угасила се после шест деценија, али из ње је произашло више идеја, теорија и покрета који су оставили велики траг у философији и начину живота, а неки су и данас живи попут антропозофије.

Крајем XIX века са обе стране Атлантика цветају разна окултна мистична друштва. Званична наука, као и огромна већина интелектуалне елите и обичног народа их одбацују, али они износе низ суб-нормалних појава за која наука нема одговоре и нуде своја објашњења. Чак и када се одбаце разни очигледни шарлатани и ловци на душе и новац, остаје велики број непознатих, а доказаних појава. Окултне заједнице почињу да се озбиљније баве истраживањем непознатих појава као конкуренција званичној науци. Велика улога у томе припада *Друштву за истраживање психичких појава* из Лондона, као и Рудолфу Штајнеру, „научнику невидљивог“, оснивачу антропозофског покрета. Премда се често губио у лавиринту између мистичног и научног, Штајнеру морамо признати и многобројне заслуге у приближавању науке и неистражених појава, као и отварању нових путева за њихово објашњење и разумевање.

Утицај антропозофије данас можемо наћи готово у свим областима живота, како у западној култури која је после пада комунизма постала једини главни цивилизацијски ток, тако и у аутономним културама малих народа. У педагогији, медицини, образовању, драмској уметности, музици, фармакологији, пољопривреди, екологији, многи данас већ одомаћени и усвојени термини потичу из антропозофских извора. Да би их могли препознати, мора се познавати њихова суштина и њихов историјски развој. Утицај антропозофије је посебно јак у области која претендује да постане окосница на прелазу из XX у XXI век, у екологији. Не само очување природе као идеја, већ и разрађен систем производње и потрошње здраве хране антропозофи су развили још пре Другог светског рата. У систему *Demeter* који се бави органском, односно био-динамичком пољопривредом, данас је преко 5000 имања од којих је око 1500 само у Немачкој. До недавно је постојало и једно пољопривредно имање засновано на био-динамичком развоју и у Србији, близу Суботице. Школе и дечји вртићи које антропозофи оснивају широм света, базирају се на *Walford* педагогији коју је основао Рудолф Штајнер.

III 4.2 КОРЕНИ - Настанак заједнице; Теоријске основе

Да би се схватио начин размишљања и практичан рад чланова антропозофских заједница данас, морамо се вратити један век у прошлост, коренима антропозофије и њене претече, теозофије.

Од Наполеонових ратова, посебно од освајања Египта, у европским интелектуалним круговима почиње интерес за источне културе, посебно старовековне. Овај покрет добија нови импулс британским освајањем Индије. Старим културама истока почиње да се даје метафизички значај. Сматра се да су свештеници старог Египта, као и ламе Тибета носиоци свих знања, како научних и медицинских, физичких и опипљивих, тако и метафизичких, окултних.

Други извор у стварању овог покрета је спиритуализам и мистицизам појединих раних комуна, посебно пуританаца у САД, који цвета током друге половине XIX века. Још од 1620. године и Мајског цвета (Mayflower) у САД су видљива два начина размишљања, одвојени и супростављени један другом, готово као два света. Насупрот либералном материјалистичком свету науке и технолошке цивилизације, новца, бизниса и борбе за политичку превласт, стоји свет веровања у тајне нематеријалне силе, у сакривена знања и у борбу са духовима таме. Искорењивање вештица у Салему је тек најпознатији израз тог света, али ту су и борбе између масона и мормона, ритуално убиство Џозефа Смита, па све до наших дана и ритуалног самоубиства 912 припадника Храма народа или ритуалног убиства Шарон Тејт и њених пријатеља. Блажи вид је интересовање за мистику, веровање у духове, астрологија и хороскопи, разговори са мртвима и појава великог броја адепта, медијума и белих магова.

Најпознатија и најуспешнија група која је настала на овим коренима је покрет теозофије. Правилније је рећи покрет него заједница, јер на свом врхунцу теозофија је била општеприхваћена не само у САД, већ и у Европи, како Западној тако и Источној. Осим религије и философије имала је утицај и на уметност и књижевност.

Теозофија је мешавина мистицизма и езотеричних учења Истока и Запада¹⁷². Сам термин теозофија (од грчких речи *тео* Бог, и *софија* мудрост, знање, спознаја) подразумева мистичну спознају Бога. Термин је, као и философија коју представља, веома стар. У старом веку теозофија је поистовећивана са теологијом. У хришћанству које теологију поставља у ред крутих догми, заувек разрешених дилема и строгих ритуала, теозофија је одвојена од теологије. Касни средњи век и време реформације постаје време њеног цветања. Теозофија постаје не само посебан начин размишљања, посебан прилаз Богу и спознају божанства и божанственог, већ и скуп непосредних понашања везано за мистичне појаве. Први који је теоријски развио и поставио теозофију био је Јаков Беме¹⁷³, а о теозофији су писали и њоме се бавили и Парацелзус¹⁷⁴, Сен-Мартен, Сведенборг и многи други. Теозофи средњег века признају и прихватају постојање загробног света, као и могућност остварења контакта са њим, преношење физичких предмета путем воље, као и све друге облике трауматургије. Сматрају да је човек њиховог времена спао својом кривицом из божанског реда у природни материјални свет и траже начин да га врате у његово природно, нормално божанско стање. Дух стално ратује са материјом, а из те борбе може изаћи као победник само уз помоћ виших сила, када ће бити посвећен и враћен у царство божанских сфера.

¹⁷² Стјуарт Холројд, *Речник езотерије*, Нолит, Београд, 1995. (Stuart Holroyd, *The Arkana Dictionary of New Perspectives*, 1989)

¹⁷³ Јаков Беме (Jakob Böhme, 1575-1624), немачки философ, теолог и писац. Аутор је више књига у којима поставља основе средњовековне теозофије.

¹⁷⁴ Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim, познатији као Paracelsus (1493/4- 1541), швајцарско-немачки лекар, философ, астролог и алхемичар из времена ренесансе.

Модерна теозофија се јавља током друге половине XIX века и за њену обнову је заслужна Јелена Петровна Блавицка, данас готово заборављена, али у време процвата теозофије била је не само популарна, већ и славна широм Европе и САД. Рођена је 1831. године као Јелена фон Хан у руској племићкој породици немачког порекла. Са седамнаест година се удаје за заменика гувернера (вице-губернатора) Никифора Васиљевича Блавицког, коме је тада било преко шездесет година. После само три месеца га напушта и десет година путује по свету: Константинопољ, Блиски Исток, Египат, Индија, Цејлон, САД. На тим путовањима се среће са окултизмом и прихвата га, као и спиритизам и све врсте мистицизма. Током 1873. године прекида све везе са Русијом и настањује се у Њу Јорку. Мада је спиритизмом почела да се бави још 1871. године у Каиру, прави успех достиже тек у САД, где 17. новембра 1875. године оснива Теозофско друштво и за кратко време успева да окупи преко десет хиљада чланова.

Блавицкин систем теозофије се, по њеним тврдњама, базирао на тајним знањима која је примила за време боравка на Тибету. Велики Морија, учитељ свих учитеља, прогласио је за челу (ученицу) и пренео јој је систем знања и способности. Тврдила је да захваљујући томе може остварити контакт са мртвима, померати предмете на даљину менталном енергијом, имати контакт са надчулним, призивати духове и разговарати са њима. У својој књизи *Разокривена Изида* (објављена 1877. године) објашњана своје виђење теозофије и програм теозофског друштва и његове циљеве:

1. Образовати нови нуклеус људског братства, без обзира на пол, националност или религију;
2. Доказати да се све културе старог века базирају на једној истини, и да све философске школе воде ка њој;
3. Проучавати необјашњиво у природи и развити надчулне способности свих људи, а посебно посвећеника теозофије.

Лагано умирући од брајтове болести, Блавицка своје последње године проводи пишући *Тајну доктрину* коју објављује 1888. Пред сам крај њеног живота све више се јављају тврдње да су њени феномени били само обмана и лаж. Ученици је полако напуштају и она умире на рушевинама свог сна. После њене смрти 1891. године управљање друштвом преузимају Олкот (H.S. Olkott) и Лидбитер (S. V. Leadbeater), али заједница доживљава поновни процват тек укључивањем Ани Бесан (A. Besant) и Алисе Бејли (Alice Bailey). Ани Бесан постаје председница друштва 1907. године и на том положају остаје све до своје смрти 1933. године. Основну теозофску литературу су поред књига Блавицке чинила и дела Ани Бесан, Лидбитера и Синета (A. P. Sinnet).

Кроз све време постојања Теозофског друштва било је присутно његово месијанство. Јелена Блавицка никада није била председник Друштва. Она је била *чела*, посвећеница чији је задатак био да припреми пут за долазак *Маитреје*, новог Месије, светог учитеља који ће човечанству објавити истину и повести га пут звезда. Али није дочекала његов долазак. Готово две деценије после њене смрти, 1909. године у Индији Лидбитер препознаје Маитреју у 14-годишњем дечаку Кришнамуртију. Антропозофско руководство (А. Бесан, Лидбитер и фон Менен) усваја дечака и одгаја га као последњу реинкарнацију Христа. Узлет покрета настао са Кришнамуртијем претворио се у крах. Он је био први индијски гуру који је доведен у Европу да научи Европљане истини и уједини источну и западну културу. Међутим 1929. године он напушта теозофе и почиње да проповеда потпуно независно од њих. Учи да се истина и ослобођење могу спознати само личним искуством, без знања, утицаја или припадности било којој религији, секти или философској школи, укључујући ту и теозофе. Само сопственим уздизањем и искуством. Можда није био први човек који је одбио да буде Бог, али је свакако један од најпознатијих. Обележио је мистицизам и спиритуализам прве половине XX века, мање својим учењем, а више као гуру који је напустио своје ученике. Данас теозофија егзистира у САД као једна од више хиљада минорних верских секти и нових религија.

Теозофија је престала да привлачи нове следбенике и полако се гасила. Али неке од идеја које су створене у оквиру теозофије, а које су оснивачи сматрали мање битним, или чак и одбацивали, живе и данас кроз учења људи који су били чланови покрета да би се касније одвојили од учења и од покрета.

Рудолф Штајнер¹⁷⁵ са 18 година студира природне науке, нешто касније и философију, да би са 23 године почео да ради у Вајмару на сређивању Гетеових дела. Са тридесет прелази у Берлин где уређује књижевни часопис и ради у позоришту. Још у Вајмару постаје потпуно опседнут Гетеом, његовом философијом и његовим начином размишљања. У то време упознаје се са теозофијом чији постаје ватрени присталица. Најзначајнији је за оснивање и раст Немачке секције Теозофског друштва, не само као њен генерални секретар, већ и као њен покретачки дух. Године 1909. разилази се са теозофима и оснива своје Антропозофско друштво.

III 4.3 ВРЕМЕ - Историјски развој заједнице

Рудолф Штајнер је две деценије радио, прикупљао податке, правио анализе, све док није створио своју теорију света и космоса. Тада напушта теозофе и почиње са јавним радом и објављивањем књига. Током следећих 25 година написао је и објавио око 50 књига и одржао преко 6000 предавања. Његов пут постаје свемирско хришћанство (по много чему слично учењу розенкројцера), мада усваја и доста идеја из источних философија (реинкарнација, карма и друго), али то је и пут којим човек иде сам. По њему, просвећење долази из виших сфера, али људско биће то мора урадити само, мора се усавршити кренувши од самог себе, кроз спознају и самоспознају да би се поистоветило са божанским принципом.

Покушава да помири и обједини науку и уметност са спиритуализмом и мистицизмом. Његова *антропозофски оријентисана друштвена наука* обухвата нову педагогију, нову уметност, био-динамичку пољопривреду, еуритмију у драмској уметности, нове видове медицине, нове принципе у фармакологији, али пре свега то је нови начин размишљања. Његова философија много дугује Блавицкој, али и преко Гетеа и немачком романтизму и идеализму. Покушава да створи потпуно нови и аутономни начин живота, нове односе међу људима, нове односе у породици, према деци, васпитању, лечењу, покрету, драми, уметности - један потпуно нови свет.

Мишљења о њему су подељена. За једне је највећи ренесансни дух свог времена, свеобухватни геније, док га други сматрају шарлатаном, писцем књига о Лемурији и Атлантиди, преварантом или у најбољем случају изгубљеним занесењак.

Мистицизам који је попримио од теозофа га не напушта целог живота. Сматра да човечанство може и мора да се уздигне до виших сфера са којих је некада пало у материјални свет. У тај макрокосмос покушава да уђе преко повишене свести, до које се долази развојем сопствених надчулних способности и примене науке и рационалног размишљања. У почетку одбацује хришћанство до радикалног негирања, али касније покушава да га угради у своју концепцију. Уместо материјалног, историјског Исуса, или паулинског божјег Христа, усваја космичког Христа као идеју човекове везе са вишим сферама. Сматра да је открио спиритуалне стварности и духовни живот животиња, биљака¹⁷⁶, чак и минерала, а све то у оквиру интегралне спиритуалности целокупног космоса.

Процес којим је дошао до нивоа да схвата, разуме и води до и кроз надчулну перцепцију архетипова описао је у аутобиографији *Прича мог живота*:

¹⁷⁵ Rudolf Steiner (1861-1925), рођен у Краљевици код Ријеке, тада у саставу Аустро-Угарске.

¹⁷⁶ Од Гетеа преузима учење о пра-биљци као духовном облику, односно пра-облику и духовно-спиритуалном ентитету биљног царства.

„Данас није довољно разоткрити чињенице о спиритуалној реалности препричавањем великих спиритуалних учења прошлости, већ је дошло време када човек треба да почне да напредује према директној спознаји надчулног света развојем својих латентних способности у пуној рационалној свести.“

То је био покушај помирења надчулног и рационалног. Можда нам најбољу анализу Штајнера и његовог дела дају Шепард, Холден и Сотон у својој књизи, већ у самом наслову: *Научник невидљивог*.

Своју концепцију космичког хришћанства покушава да материјално прикаже у облику објекта, зграде која би била не само седиште Друштва антропозофа, место за окупљање и практиковање различитих облика антропозофије, већ првенствено материјални показатељ везе уметности, науке и спиритуализма, отелотворење антропозофске философије. У Дорнхау, близу Базела у Швајцарској, зида објекат заједнице који назива Гетеанум. Зграда је требало да архитектонски, својом уметничком формом, али и унутрашњом конструкцијом и концепцијом распореда простора представља принципе Гетеовог, односно Штајнеровог света, показујући вишеструке везе између микрокосмоса и макрокосмоса. „Штајнер је Гетеанум замислио као центар *Слободног универзитета*¹⁷⁷ за подучавање у окултним наукама, где би студенти могли да се подвргну моралним, уметничким, научним и спиритуалним припремама за посвећење у најдубље мистерије езотеричног хришћанства.“¹⁷⁸



Сл. 122. Први Гетеанум



Сл. 123. Други Гетеанум

Први Гетеанум је био велика грађевина са две куполе, дрвеним стубовима од којих је сваки био ремек-дело дубореза, са фигурама у ентеријеру. Не само детаљи, већ и сама просторна концепција је водила ка централној дворани, попут Гетеовог закона метафоре, преко седам печата откровења ка средишњој теми апокалипсе. Прве психоделичне слике не само у овом веку, већ прве после Боша и Бројгела (ако изузмемо гробницу Жака Коктоа) и једине пре појаве контракултуре и хипи-покрета пола века касније, биле су изведене као витражи на прозорима и фреске у куполама првог Гетеанума. Објекат нестаје у пламену 1922. године. Званична верзија је да су га запалили сељаци из Дорнхауа. Да ли је то истина, и ако јесте, да ли је наговор за то дошао од локалног пароха или од неког другог, никада није утврђено. Штајнер одмах започиње градњу новог, другог Гетеанума, још амбициозније замишљеног. Умире 1925. године не дочекавши да га види завршеног. Зграда је завршена по његовим нацртима и у њој се и данас изводе драме, организују предавања и држе семинари.

¹⁷⁷ Остаје отворено и неистражено питање да ли је аналогија имена Штајнеровог универзитета и одређених догађаја пола века касније само случајност или не.

¹⁷⁸ Из књиге Ревенскоф Тревор, *Копље судбине*, Досије, Београд 1993. (Ravenscroft Trevor, *The Spear of Destiny: The Occult power behind the spear which pierced the side of Christ*, 1972, Neville Spearman Publishers, London.)

III 4.4 ДАНАС - Садашња ситуација заједнице

Географска распрострањеност

Данас, готово век после смрти Рудолфа Штајнера, не само да можемо да анализирамо његове идеје, већ можемо и да схватимо зашто је Друштво антропозофа надживело све друге сличне покрете. Основна идеја антропозофије да нема разлога да се наука и паранормално (тачније речено, оно што је нама још увек непознато) сукобљавају, једна је од поновно актуелних идеја крајем XX и почетком XXI века. Данас када се екологија, производња здраве хране, макробиотика и здрава исхрана сматрају не само стандардом, већ и свакодневицом, све је више присталица антропозофских идеја. Поново се штампају Штајнерове књиге о валдорф педагогији, био-динамичкој производњи хране и еуритмији као уметности покрета, али и као терапији. Поред антропозофских заједница у готово свим земљама Европе и Северне Америке, данас постоје и хиљаде пољопривредних имања, стотине школа и дечјих вртића (од којих више њих и у Србији), уметничке и позоришне групе као и лекарске ординације и апотеке засноване на идејама и концепцијама антропозофије.

Сва кретања, сви интелектуални, уметнички, философски и политички покрети у германским земљама налазили су одјека и у Аустро-Угарској, а тиме и у Војводини, и то не само код Немаца, већ и код свих других народа на том простору. Још пре II светског рата присутне су у Новом Саду и Панчеву идеје, а затим и књиге Рудолфа Штајнера. Али прави раст тих идеја и јачање покрета долази тек са новим начином размишљања седамдесетих година двадесетог века. Екологија, здрава исхрана, лечење имунопобуђивањем и самоизлечење, као и нове тенденције у педагогији и образовању, постају не само теме размишљања и дискусије, већ почињу и да се примењују у пракси. Преводе се Штајнерове књиге и предавања.

Почетком деведесетих оснивају се у Војводини прве заједнице засноване на теоријама антропозофа. У Панчеву октобра 1990. почиње са радом група за проучавање и примену валдорф педагогије, под вођством Оливере Тодоровић и Душице Ристић. У групи су углавном били парови који су желели да ову врсту педагогије примене наваспитању своје деце. Ради се и на обнављању и употпуњавању антропозофске библиотеке и превођења целокупних дела Рудолфа Штајнера на српски језик. Почиње интензивна сарадња са антропозофским друштвима ван наше земље. Од јануара 1991. два пута годишње излази билтен *Антропозофија и педагогија*. У више места у Србији, а посебно је изражена активност у Војводини, држе се семинари и предавања о суштини антропозофије, као и семинари о еуритмији. *Антропозофски културни центар* је основан у Београду јануара 1994, а марта исте године и *Антропозофски клуб Љиљана Савић* у Панчеву. У Панчеву делује и Др Света Митровић који поред класичних примењује и антропозофске методе лечења, а у плану је и оснивање чисто антрополошке ординације, као и Веледа апотеке. Ради се и на изради играчака по принципима валдорф педагогије. До сада је преведено више од сто дела Рудолфа Штајнера (књига, предавања, чланака, есеја). У Зрењанину постоји удружење грађана *Здрав живот* које не само да негује антропозофију као друштвену науку, већ и у оквиру издавачког предузећа *Београд* из Зрењанина објављује антропозофску литературу (Лазар Црквењаков, Др Јосиф Корец, Милутин Радовић и други). Недавно су отворени и први дечји вртићи у Новом Саду који раде на принципима валдорф педагогије и философије антропозофа.

Важно је напоменути да антропозофске заједнице свуда у свету, па је тако и у Србији, као начин остварења имају стриктно придржавање својих принципа и неодустајање од њих без обзира на услове и околности. Било какво прилагођавање средини не само да не долази у обзир, већ се сматра одустајањем. Антропозофију сматрају врхунском науком и задњим откровењем, тако да ни разговори о основним поставкама нису могући. Свесни су да их већина људи неће прихватити јер покушавају

да промене основна друштвена начела главног тока који их окружује - религију и начин живота. Зато имплементирање својих идеја посматрају као процес. Не износе одмах све своје идеје, а посебно не суштину свог учења. У почетку почињу као *место где има добрих људи и пуно хлеба*¹⁷⁹, да би постепено уводили један по један образац понашања док заједница не би у потпуности била организована по принципима антропозофије. Такође, као једну од тактика користе и промену назива (игру речи) са именима појединих области примењене антропозофије. Тако, антропозофија у области рада са децом је валдорф педагогија, антропозофија у игри и балету је еуритмија, антропозофија у пољопривреди је био-динамичка производња итд. Изненађујуће је колико су ове две тактике успешне.

Посвећеност оригиналној идеји или прилагођавање

Још 1924. године Рудолф Штајнер у низу предавања даје основе за један нови однос пољопривредник-земљиште-пољопривредна култура. Као и у другим областима свог деловања, Штајнер покушава да помири духовни и материјални свет. Планирани циљ је у самој пољопривредној производњи еколошки засновани циклус који би ојачавао земљиште: сточни фонд-сточна храна-стајско ђубриво-биљна производња. Производња чисте хране без додавања хемијских препарата би ојачавала земљиште циклусима свог стварања, али би та и таква храна јачала људски организам и физички и духовно. Суштина није само у елиминацији хемијских додатака земљишту (вештачко ђубриво, сточни витамини и хормони, пестициди, инсектициди) за шта се многи други покрети одавно залажу, нити у цикличној замени култура које се производе на одређеном земљишту, што је вишевековна традиција малих пољопривредника Балкана и Панонске низије, већ у увођењу антропозофског научног спиритуализма. Да би производња била био-динамичка мора се успоставити равнотежа између физичког тела (земљишта), животног тела (биљни покривач), душевног елемента (животињски свет) и духовности (свест пољопривредника). До овога се долази антропозофским обредима. Успостављање правога односа између свих ових сфера довешће до поновног буђења давно потиснутих природних сила које ће омогућити да се животни сокови природе, преко ратарских и сточарских производа, прелију у људе. Тек тада се може размишљати о материјалној исплативости производње, захтевима тржишта и другим за антропозофе секундарним резултатима пољопривредне производње.

Крај XX века обилује разним еколошким групама и покретима за повратак природи. Честе су породице и појединци који урбани комодитет савременог живота мењају за повратак природи (*Породица бистрих потока* и други). Доста се полаже на производњу и потрошњу здраве хране, мада је она за 20-80 % скупља од хране произведене класичним путем. Овај тренд многи подржавају због финансијске користи, јер индустрија здраве хране је данас једна од најбрже растућих у свету. Стварна вредност намирница са оваквом етикетом може бити проблематична, чак се у појединим случајевима и показала као једнака производима класичне производње или чак и нижа (проблем јабуковог сирћета, питање корисности класичног пива и сл.), али се овде ради само о појединим, издвојеним случајевима. Главни цивилизацијски ток се према овим покретима поставља у почетку позитивно, да би их касније асимилирао, уклопио у своје тежње и принципе, као и прилагодио себи. Медији их приказују у позитивном светлу, али истичу њихову минорност и маргиналност. Тиме се ствара слика о занесењаницима са лепим идејама, које не треба следити. Веће групе и

¹⁷⁹ Реченица коју су Индијанци користили да би описали насеља хернхутерита (моравијанаца), који су се током XVIII и XIX века бавили мисионарским радом (покрштавањем) индијанаца у САД. Пријатељски приступ и помоћ (у храни, новцу, материјално) је изванредна тактика за успостављање добрих односа и почетак рада на покрштавању, промени традиционалног начина размишљања, вере и начина живота.

покрети се уводе у политику, али се мењају њихова основна начела, постављају на маргиналне позиције и уклапају у главни ток, који их онда користи (странке зелених и други). Тиме главни цивилизацијски ток свесно каналише ове тежње, без опасности за своју супермацију.

Без обзира на све ове проблеме производња здраве хране се не би смела занемаривати. Организација ИФОАМ (IFOAM)¹⁸⁰ је све присутнија у земљама Западне Европе, а однедавно и у Србији. Радна заједница Тера (TERRA's) која окупља десетак произвођача и прерађивача органске хране без хемијских додатака већ ауторизује производњу на више стотина хектара у Србији. Њен највећи допринос је у раду на промени начина размишљања крајњих потрошача у циљу упознавања са здравом храном и њеном већом потрошњом. Такође, метода осетљиве кристализације Др. Пфајфера¹⁸¹, коју је Рудолф Штајнер користио као једно од полазишта, потврду и контролу своје теорије био-динамичке пољопривреде, данас више није непознаница и примењује се у више лабораторија великих произвођача и прерађивача хране.

Ова атмосфера у друштву у окружењу, а и у Србији, омогућила је оснивање прве антропозофске фарме за био-динамичку пољопривреду у Србији. На идејама Рудолфа Штајнера 1991. године основан је Сунчани салаш, био-динамичка фарма од педесетак хектара на Суботичко-хоргошкој пешчари. Пољопривредна производња је била извор прихода, али не и једина активност заједнице. Много важнија је била вишестрана друштвена активност која се одвијала на салашу. Фарму је водила заједница која је живела по принципима антропозофије, без приватне својине, а акценат је био на ширењу идеја кроз разне форме дискусија, предавања, радионица, семинара, кроз контакте са ужим суседством, али и са целокупном заједницом.

Сунчани салаш је основан као заједница антропозофа за био-динамичку пољопривредну производњу и друге пратеће активности. Заједница је основана на напуштеном салашу у Чавољу код Суботице, уз саму границу са Мађарском. На салашу су се налазиле две одвојене стамбене зграде, штала, млекара, свињац и остава, уз обрадиво земљиште од око 50 хектара. Чланови заједнице салаш обнављају и почиње не само пољопривредна производња по био-динамичким принципима, већ се организује и рад у оквиру заједнице, са локалним становништвом, али и са антропозофима из других земаља који долазе у посету. Ускоро заједница расте, придружују се нови чланови, а долази и до природног прираштаја заједнице. После осам година постојања, током 1999. године долази до озбиљних проблема са снабдевањем електричном енергијом и заједница се привремено гаси. Рад се ускоро обнавља са новим члановима заједнице који преузимају салаш и настављају са свим активностима. После више од десет година под новом управом, заједница се гаси и напушта салаш због нерешених имовинских односа и приватизације као транзиционог преласка са друштвене на приватну имовину (салаш је био изнајмљен, не у власништву заједнице, а нови власник је имао друге планове са земљиштем). У зиму 2016/17. мигранти заузимају сада већ напуштен салаш, руинирају га и спаљују зграде. Као успомена на заједницу која је овде трајала више од две деценије остало је само згариште.

¹⁸⁰ IFOAM - Међународна организација за производњу здраве хране. Треба напоменути да су међу оснивачима ИФОАМ-а и организације антропозофа за био-динамичку пољопривреду.

¹⁸¹ Др Пфајфер (Ehrenfried Pfeiffer, 1899-1961.) немачки научник и антропозоф. Тридесетих година XX века у антропозофској лабораторији Гетеанума у Дорнхау развио је метод за испитивање квалитета намирница (*ниво животне снаге*) користећи раствор бакар хлорида. Екстракти меса или биљни сокови се мешају са бакар-хлоридом и његова кристализација по дехидрацији раствора показује ниво квалитета, односно животне снаге те намирнице. Сматрао је да те слике кристализације могу да покажу која је храна здрава, а где су се користили хемијски додаци (вештачко ђубриво, пестициди, хербициди), као и саму свежину намирница. Метод се и данас користи у антропозофским лабораторијама и на појединим био-динамичким пољопривредним дрбрима, али никада није масовно прихваћен у научним круговима, нити је верификован.

III 4.5 СУТРА - Могући правци будућег развоја заједнице

Постизање циљева заједнице није могуће без активног социјалног живота њених чланова. Свака алтернативна група има неки свој начин размишљања где религија игра велику улогу. Заједница антропозофа покушава да своју истину оствари и уведе кроз своју верзију хришћанства, а дубинско схватање космичког Христа могуће је само кроз антропозофски начин размишљања. Њихов крајњи циљ није да они промене свет, већ да се пружањем знања свету омогући да свет сам промени себе и постане антрополошки. Овде видимо веома велику сличност са принципима есена две хиљаде година раније. Антропозофи сматрају да се заједнице оснивају ради заједничког рада и могућег успеха, а не због заноса и утопијских идеја. У самом Друштву у Дорнхау, али и у свакој заједници појединачно, примењују *троглаво социјално уређење* које је Штајнер развио на основним принципима Француске револуције: Слобода, једнакост, братство. Само што ова три принципа посматрају другачије, на свој начин и везано за своју философију. Братство је у области материјалних односа, у подједнакој подели рада и добара. Слобода је у области идејно-духовног живота појединца, а једнакост је у правима и обавезама. Ово значи да је појединац слободан у избору идеје и идеологије (уколико је та идеја у оквиру антропозофије као врховног знања), једнак у правима и обавезама са осталим члановима заједнице, са којима је у братству економске поделе рада, добара и резултата тог рада.

Друга тријада је Штајнерово физичко-душевно-духовно схватање заједнице. Физички део је материјална производња, свакодневни рад чланова заједнице. Душевно рад је стварање амбијента заједнице у међуљудским односима (кроз друштвене игре и сл.), а духовни рад се огледа у свакодневним састанцима и активном размењивању идеја. За време свог постојања заједница на Сунчаном салашу је радила на свим пољима, са мање или више успеха. Осим био-динамичке производње, одржан је читав низ семинара за чланове и симпатизере, као и неколико семинара отвореног типа. Остварени су и одржавани контакти са широм заједницом кроз организовање школе ткања, луткарско позориште, концерте народних плесова, али и концерте класичне музике.

Препреке у остваривању циљева заједнице се могу поделити на спољне и унутрашње. Тешкоће су у недовољним почетним материјалним средствима, недостатку стручног кадра, али и у неспремности већине потенцијалних чланова за живот у заједници рада и добара, без приватне својине. Као и у већини других заједница, и код антропозофа циљ није слобода као апстрактни појама, већ слобода у заједничком раду и улагањима, које обухвата и улагање материјалних добара у заједницу, али и улагање рада и стварање нових вредности у заједници. Такође, план и обим посла, ако су предимензионирани или недовољни, може да гуши заједницу, чак и да доведе до њеног гашења. Ово је видљиво у свим алтернативним заједницама, од есена у старом веку до данас. Као изузетак могу се истаћи јеврејски кибуци, али само условно, због историјских околности, посебног окружења и спољних условљености. Они су више изузетак који потврђује правило.

Антропозофи су у сталном порасту у свету данас. Постоји више хиљада пољопривредних добара која раде на принципима био-динамике, више од хиљаду школа и дечјих вртића који су организовани по принципима валдорф педагогије. Више стотина лекара користи антропозофске принципе, а посебно хомеопатију¹⁸², у лечењу

¹⁸² Хомеопатија (homœopathy) је грана алтернативне медицине коју је основао немачки лекар Самуел Ханеман (Samuel Hahnemann), 1796. године. Заснива се на Ханемановој теорији да исти узрочник који доводи до болести код здравих људи, доприноси излечењу код болесника од те болести. Друга Ханеманова теорија говори о томе да је сваки лек ефикаснији што је више разблажен, односно да би идеални лек био ако би успели помешати само један молекул активне супстанце у маси дестиловане воде или алкохола. Век касније, обе ове теорије прихвата и усваја као део свог учења о антропозофији

пацијената у Европи и САД. У 22 земље постоји више од сто домова за старе и децу са посебним потребама који раде по принципима кампхила. Више архитеката широм света пројектује објекте у органско-експресионистичком стилу. Десетине великих компанија и банака послује по антропозофским принципима социјалне одговорности у пословању (банке у Немачкој, Холандији, Великој Британији, Норвешкој, Белгији, Шпанији, САД и Француској). Еуритмија као посебна врста плеса који је у исто време и терапија и задовољство, све више се изводи широм света.

III 4.6 ПРОСТОРНИ ОБЛИЦИ ЗАЈЕДНИЦЕ

III 4.6.1 - НАЧИН ЖИВОТА - Остваривост (и оствареност) начина живота

Заједница антропозофа је у потпуности остварена још од свог оснивања 1909. године. Центар покрета у Швајцарској (философски, уметнички, административни и технички) постоји још од почетка градње првог Гетеанума и уз мање прекиде ради и данас. Секције покрета (заједнице по појединим државама) постоје, раде и шире се, као и поједине активности покрета (педагогија, медицина, плес и друго). Антропозофе можемо уврстити у заједнице код којих је оствареност у пракси планирана, изведена и траје.

Сунчани салаш, као заједница антропозофа трајала је више од двадесет година и за то време је била потпуно остварена у својим принципима и планираном начину живота.

За остварење задатих циљева антропозофи не траже идеалне услове. Земљиште на коме је заједница започела био-динамичку пољопривредну производњу није било идеално. Чак напротив. Није било ни чисто, ни природно. То је подручје где је земљишту потребно лечење. Суботица је велики загађивач, не само својим присуством као града средње величине, већ и због индустрије, у првом реду због Азотаре. Заједница је земљишту приступила као организму. Третман обнове и здраве производње био је један вид лечења. Тако се приступило и објектима. Уместо градње нових фаланстера који би показивали материјализоване идеје заједнице, прихваћени су постојећи објекти који су тек мањим модификацијама прилагођавани потребама заједнице.

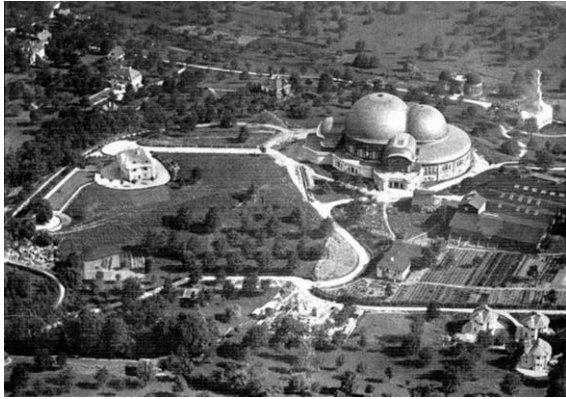
III 4.6.2 - ТЕОРИЈА - Теоријске основе архитектуре и урбанизма у списима заједнице

Теоријске основе архитектуре антропозофа можемо посматрати кроз списе Рудолфа Штајнера, али још више кроз практични пример на коме се виде све теоријске поставке и захтеви архитектури - на две зграде Гетеанума. Трећи извор за анализу везе између антропозофије и архитектуре је органско-експресионистичка архитектура¹⁸³, али њене теоријске основе се не уклапају потпуно у остале гране антропозофије, тако да је овде нећемо дубље анализирати.

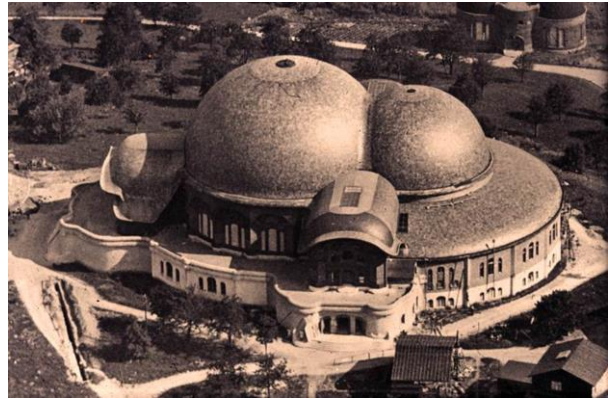
Рудолф Штајнер. Данас се теорија, као и сама хомеопатија, сматрају неначним приступом који не само да не може допринети излечењу, већ може проузроковати даље компликације код пацијената.

¹⁸³ Органско-експресионистичка архитектура (organic—expressionist architectural style) је комбинација органске и експресионистичке архитектуре која покушава да усвоји спољна обележја антропозофије (екологија, зелене зграде, аутономне зграде, самоодрживост и друго). Најпознатији представници су

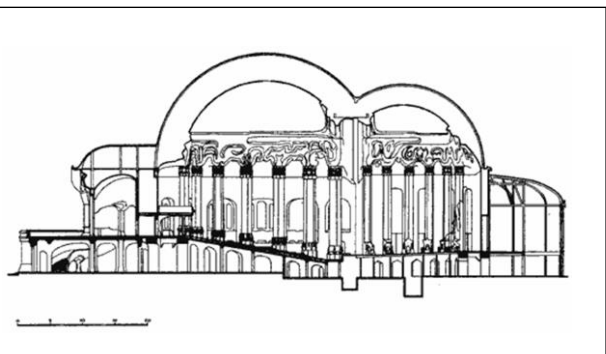
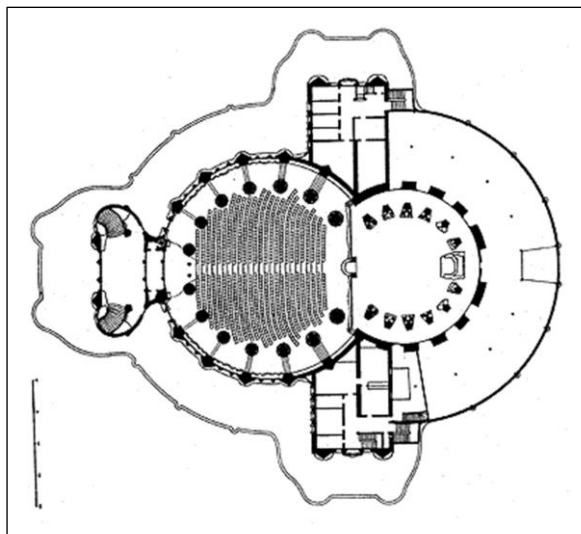
Први Гетеанум је конструисан од дрвета и бетона. То је један од седамнаест објеката које је Рудолф Штајнер пројектовао током задњих седамнаест година живота, између 1908. и 1925. године. Градња је трајала шест година, а највише због посебних захтева и великог броја уметнички обрађених грађевинских елемената (сви дрвени стубови су резбарени, капители такође, куполе фреско сликане, прозори у витражима). Још за време градње постао је центар покрета антропозофа. Ту су извођене представе, организована предавања и семинари, канцеларије су постале административни центар покрета. Објекат је живео пуним животом, посебно после завршетка градње 1919. године. Али само три и по године касније, током новогодишње ноћи 1922/23. године избија ватра која у потпуности уништава зграду.



Сл. 124. Први Гетеанум. Поглед на
цео комплекс са објектима



Сл. 125. Први Гетеанум, поглед из ваздуха



Сл. 127. Подужни пресек првог Гетеанума

Сл. 126. Основа првог Гетеанума

Рудолф Штајнер (иако није био архитекта по професији пројектовао је 17 објеката, од чега су два Гетеанума), Имре Маковец (Imre Makovecz, Мађарска), Бернхард Шарон (Bernhard Hans Henry Scharoun, Немачка), Антон Албертс (Anton Alberts, Холандија), Кенџи Имаи (Kenji Imai, Јапан), Денис Боуман (Denis Bowman, Канада) Ерик Асмунсен (Erik Abbi Asmussen, дански архитекта који је живео и радио у Шведској) и други.



Сл. 128. Ентеријер првог Гетеанума, сцена



Сл. 129. Ентеријер првог Гетеанума, степениште

Само пар месеци после пожара који је уништио први Гетеанум, започиње изградња другог, на истом месту. Овај пут објекат се гради у потпуности од бетона. Рудолф Штајнер који је био не само инвеститор, већ и архитекта-пројектант, главни грађевински надзор и аутор уметничких детаља у ентеријеру и екстеријеру, умире 1925. године, пре него што је објекат завршен. Изградња главне зграде се завршава 1928. године по Штајнеровин нацртима. Од тада је место координације и центар свих збивања антропозофског покрета не само у Швајцарској, већ и у целом свету. Сматра се једним од најимпресивнијих дела органског експресионизма у архитектури. Главни садржај је сала са хиљаду места за уметничке представе, али и за предавања, семинаре и конференције. Објекат је имао делимичну обнову ентеријера током педесетих и касније опет током деведесетих година XX века. Сам Штајнер је аутор цртежа за витраже на прозорима и они су изведени још за време његовог живота, док су слике на плафонима и скулптуре на стубовима реплике из првог Гетеанума.



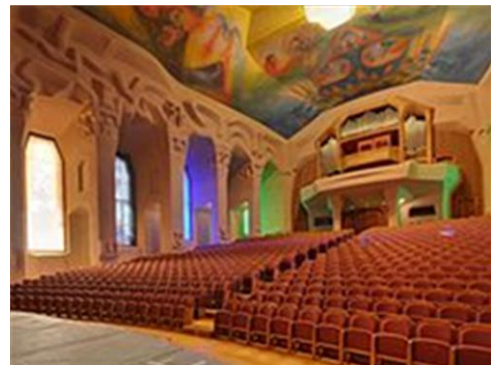
Сл. 130. Други Гетеанум, поглед из ваздуха



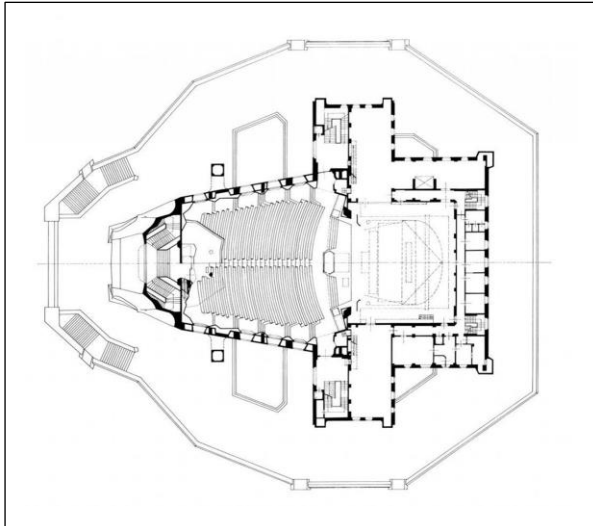
Сл. 131. Други Гетеанум, поглед с југа



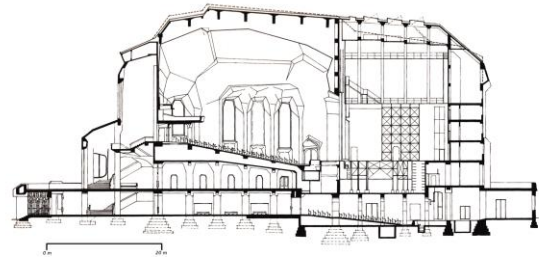
Сл. 132. Други Гетеанум. Поглед на цео комплекс, са објектима



Сл. 133. Ентеријер другог Гетеанума, сцена



Goetheanum



Сл. 135, Други Гетеанум, подужни пресек

Сл. 134, Други Гетеанум, основа



Сл. 136. Димњак котларнице



Сл. 137. Трафостаница

Антропозофи архитектуру посматрају на два начина. Када се ради о објектима који треба да покажу снагу и важност покрета, онда су објекти не само репрезентативни, већ и представљају права ремек дела, како у просторној композицији, тако и у детаљима. Ту се користе симболи, исказује снага, а кроз психоделичне слике и скулптуре показује јединство заједнице са космичким Христом, односно јединство знања чланова заједнице са оностраним, несхваћеним и непојмљивим. Али несхватљивим и непојмљивим за обичне људе, оне који још нису ушли у заједницу и којима нису откривена тајна знања. Овде се првенствено ради о Гетеануму, храму Гетеове науке и сазнања. Објекат је наметљив, груб, снажан, али и неразумљив. Није лако читљив чак ни професионалним архитектама. Одступа не само од свега око себе, већ и од свега познатог, као што се и тајна знања антропозофа разликују од свега познатог. Попут заједнице, и објекат не жели ништа да објашњава. Он је ту, сам и савршен у својој уникатности. И то до задњег детаља. Не само општа форма објекта, већ и ентеријер са свим својим детаљима, фасада са декорацијом,

конструктивни елементи са својим детаљима. Довољно је само погледати димњак котларнице (Сл. 132.) и видимо отклон од било какве друге архитектуре.

Сасвим другачији приступ антропозофи имају када се ради о објектима мањих група које се налазе широм света. Чланови заједнице обично купују, ређе изнајмљују, постојеће објекте који се ни по чему не разликују од околине. Који су толико уклопљени у постојеће ткиво да је тешко препознати да се ту одвија нешто посебно, другачије, алтернативно. И то се дешава са намером. Да би избегли могући отпор околине и позорност главног тока, а лакше привукли неодлучне, групе се привидно уклапају. Ако се ради о дечјим вртићима, издавачким центрима или лекарским ординацијама, углавном се користе градске стамбене куће у већ постојећем урбаном ткиву. Куће имају предност над становима јер се лакше могу прерађивати или доградити, ако се касније укаже потреба. Такође, људи су у становима више изложени погледима комшија, него они који живе у кући у граду. Избегава се елитни део града, као и сиромашна предграђа. Код пољопривредних објеката обично се бира издвојено имање, или имање на самом крају села. Ова правила важе за све групе и заједнице широм света, без обзира на земљз у којој се налазе.

III 4.6.3 - НАСЕЉЕ - Организација насеља: Принципи урбанистичке поставке

Заједница антропозофа, пошто се углавном ради о мањим групама, не жели да организује своја издвојена насеља, већ живе у постојећим насељима не желећи и не покушавајући да утичу на његову организацију. Уклапају се не само у постојећу урбану структуру, већ најчешће и у постојеће објекте, било да се ради о градском или сеоском насељу. За сада антропозофи, без обзира на њихову бројност и стални раст, још немају довољно велику заједницу која би могла да се организује као одвојено насеље, нити имају све профиле потребне за самоодрживо насеље. Уместо организовања насеља, антропозофске заједнице акценат стављају на поједине функције целокупне заједнице (дечји вртићи, школе, лекарске ординације, апотеке, игра и плес, пољопривреда, банкарство и друго) у којима покушавају да наметну своја виђења, своју религију и свој начин живота и рада. Због физичког неиздвајања из глобалне заједнице њихове акције често пролазе неприметно и околина најчешће није ни свесна промена које се дешавају.



Сл. 138. Имање Јоханеса Родерика, једно од 1500 био-динамичких пољопривредних добара у Немачкој

III 4.6.4 - ЗГРАДА-КУЋА-ДОМ – Стамбена архитектура; Ентеријер; Детаљи

Сунчани салаш, као заједница антропозофа за био-динамичку пољопривредну производњу, основан је на запуштеном имању у друштвеном власништву у Чавољу код Суботице, уз саму границу са Мађарском. Основан је као комбинација више функција, од којих је свака била у служби заједнице, њених принципа и њеног ширења. Заједница је основана као комуна на антропозофским принципима - колективно власништво без приватне својине, заједнички рад свих чланова, јединство интелектуалног и физичког рада, заједничка подела рада и резултата рада и заједничка одговорност. Основни вид производње је била био-динамичка пољопривреда, уз продају вишка производа. Заједница се бавила и организовањем предавања, семинара, радионица на различите теме (Валдорф педагогија, односи у породици и друго).



Сл. 139. Сунчани салаш. Панорамски поглед на оба стамбена објекта, новембар 1995.

На салашу је у време оснивања заједнице било више објеката који дуже време нису били коришћени - две одвојене стамбене куће, штала, млекара, свињац и остава. Услови су били далеко од идеалних, али чланови будуће заједнице нису ни тражили идеалне услове. Нити су им идеални услови били потребни за остварење жељених циљева.

Пољопривредно земљиште је такође било запуштено и испошћено, делом и загађено. Зато се приступило лечењу земљишта, као и лечењу објеката. Уместо градње нових објеката, било више мањих и једног великог заједничког, прихваћени су постојећи објекти који су мањим модификацијама прилагођени потребама заједнице. Од напуштеног салаша који је био у парлогу, створено је не само место које омогућује живот и рад, већ и место пријатног живота, место где људи могу бити срећни. И то не само за једну породицу, већ за целу заједницу, са могућношћу ширења до двадесетак особа. За заједницу која је себи поставила за циљ еволутивну промену друштва, лечење земљишта и објеката, овакво понашање је било више него логично и очекивано. Читајући причу о зградама не читамо само причу о грађевинама, просторној организацији, орнаментима и лепоти склада. Читамо причу о људима који су стварали те објекте, о томе како су живели, о односима међу њима, њиховим жељама и тежњама, надама и разочарењима. Не можемо читати причу о објектима без приче о људима. Да би схватили зашто је нешто баш тако, и зашто је морало бити баш тако, морамо знати причу о људима који су то стварали. Архитектура није само

љуска, неми омотач који омогућава разне животне функције. Архитектура је нераскидиво везана за људе који су је стварали, и то баш за те људе и у том тренутку.

По оснивању Сунчаног салаша заједница почиње са еволуционим лечењем земљишта, објеката и људи. Због теоријске поставке антропозофије о преплитању и истом степену важности свих функција, као и због недостатка стручног знања и тежње да се све уради својим рукама, функције се преплићу у оба објекта. Становање је делом у једном и делом у другом објекту, кухиња и трпезарија у једном, а дневни (вечерњи) боравак у другом. Оба објекта имају модерна купатила. Немогуће је одредити који од њих је главни, важнији, а који помоћни. Међутим, у практичној примени ово ствара сметњу. Као и код многих других алтернативних замисли (утопијским, идеалистичним, романтичарским) проблеми се јављају на основном степену коришћења. Током јесењих кишних дана, али и зими, незгодно је излазити ван и прелазити из једног објекта у други ради дружења, заједничког седења, одмора и разговора. Још већи је проблем одлазак у трпезарију на редовне оброке. Мада удаљеност није велика, сама промена температуре, киша или снег, блато, чине да се људи повлаче у себе, без жеље за дружењем или неком променом. Потребно је доста елана да би се функционисало у таквом окружењу. И овде опет долазимо до истог питања као и код есена или кибуца: Да ли је заједница формирана ради верника, енергичних појединаца и стваралаца, или као заматак новог друштва које би прихватило све људе и које би било прихватљиво за све људе?



Сл. 140. Први стамбени објекат,
новембар 1995.



Сл. 141. Други стамбени објекат,
новембар 1995.

Унутрашњи распоред у објектима Сунчаног салаша прати принципе и организацију који су примењени и код самих објеката. Ништа није мењано радикално. Задржан је постојећи распоред просторија, уз минималне измене које је наметала структура заједнице (мада је својина заједничка, задржана је породица као основна ћелија друштва). Мобилијар је релативно скроман, углавном старији и карактеристичан за тај регион, али све је екстремно чисто, сређено и лепо организовано, као на неком другом скромнијем салашу у околини.

III 4.6.5 - ЖИВОТ - Радни и друштвени објекти; Ентеријер; Детаљи

Заједница на Сунчаном салашу је била организована као пољопривредно добро на био-динамичким принципима Рудолфа Штајнера. Као и код хиљада других сличних антропозофских заједница широм света, ради се о архитектури која се уклапа у околину, у сличне објекте у датом региону, без великог истицања.

Пољопривредне заједнице антропозофа се организују око главног стамбеног објекта, док су му сви други објекти подређени и строго функционални (штале, обори, складишта, амбари и друго).

Друштвене функције (састанци заједнице, предавања, семинари, радионице), било да су само за чланове заједнице или су и отворени за јавност, обављају се у заједничкој просторији (дневни/вечерњи боравак) која је на Сунчаном салашу довољно велика да прими 10-15 људи.

Ентеријер прати функцију. Утилитаран је, традиционалан и уклапа се у ентеријере суседних салаша који нису у саставу заједнице. Једино богата библиотека (као и њен садржај) одударају од свега и наговештавају да овде и није баш све као што изгледа.



Сл. 142. Имање заједнице, децембар 1995.



Сл. 143. Помоћни објекти на имању

III 4.7 КЛАСИФИКАЦИЈА - Класификација заједнице и њених просторних облика

Заједница антропозофа спада у алтернативне групе које су у фази прерастања у покрет, са тежњом и аспирацијама да постану главни ток. Почевши одвајањем од друге алтернативне групе, теозофа, формирају своје теоријске основе које обухватају не само философију, религију и правила понашања, што је уобичајено код готово свих алтернативних заједница, већ и пољопривреду, педагогију, образовање, уметност, музику, плес и балет, архитектуру, медицину, фармацију, психо и физио терапију и друго. У свакој од ових области створили су веома разрађен посебан поглед на свет на основу својих основних принципа.

Анализирајући заједницу антропозофа као пример философско-религијских заједница XIX и XX века, можемо видети њихове карактеристике:

По временској линији - Антропозофи су настали почетком XX века. Једно време су били део теозофског покрета (крајем XIX века), да би се 1909. одвојили од њих и почели свој потпуно независни живот.

По простору - Антропозофи су настали у Западној Европи где им је и данас центар. Проширили су се на више континената, али су од почетка били и остали западноевропска алтернативна група.

По начину живота :

- По остварености - Антропозофи су се потпуно остварили у пракси као алтернативна група која прераста у покрет, постоје и данас и шире се;
- По односу према религији - Антропозофи имају свој религијски систем (космички Христ) који је настао комбинацијом хришћанства и појединих

источних религија, али се отргао од њих и сада егзистира као посебна религија. Можемо их сврстати у деистичке заједнице, као и у нове (комполитне) религије;

- По начину ширења -- Антропозофи покушавају да се шире на све начине и свуда. Спадају у веома агресивне мисионарске заједнице;
- По затворености/отворености заједнице - Антропозофи су отворени за сваку врсту ширења, али уколико то не доводи у питање њихове основне принципе;
- По плановима прерастања - Антропозофи желе и раде на томе да прерасту у главни ток;
- По променама које прихватају и које се дешавају при преласку у главни ток - Антропозофи још нису прерасли у главни ток, и за сада се веома стриктно држе својих принципа, своје религије и свог начина живота;
- По физичкој одвојености од главног тока - Антропозофи покушавају да се инкорпорирају у насеља и градове главног тока не би ли лакше, боље и брже вршили мисионарску делатност;
- По начину настанка - Настали су ван главног тока, одвајањем од друге алтернативне групе;
- По дужини трајања - Заједница живи потпуно независно већ више од једног века (од 1909. године) и за сада нема наговештаја гашења, чак напротив, шири се. Антропозофи спадају у дуготрајне заједнице које су живеле дуже од једног века. Надмашују живот и тежње једне генерације;
- По начину нестанка - Заједница је и данас жива и активна.
- По односу главног цивилизацијског тока према заједници - За сада главни ток игнорише заједницу, јер колико год да је њено мисионарство агресивно, главне идеје антропозофије су прикривене.

Просторни облици антропозофа разликују се од врсте заједнице. Сеоске заједнице (био-динамичка пољопривредна имања) разликују се од градске заједнице (издавачка предузећа, лекарске ординације, дечји вртићи и др.), мада имају и поједине заједничке карактеристике.

Анализирајући просторне облике антропозофа, философско-религијске заједнице Европе XX века, а у зависности од начина посматрања и од поређења са просторним облицима главног тока, можемо видети њихове карактеристике:

Просторни облици по времену - Антропозофи су настали крајем XIX и почетком XX века, тако да заједница и њени просторни облици припадају периоду модерне - XX век.

Просторни облици по простору - Есени су настали, живели и нестали на територији тадашње јеврејске државе на Блиском истоку, данашњи Израел.

Просторни облици у односу на начин живота :

- По прилазу заједнице (и теоретичара заједнице) архитектури и урбанизму - Заједница антропозофа се није бавила идеалним градовима, ни идеалним насељима, ни у теорији ни практично. Заједница антропозофа преузима постојеће објекте главног цивилизацијског тока и еволутивно (постепено и током времена) их прилагођава својим потребама;
- Однос заједнице према архитектури и градитељству - Заједница преузима постојеће објекте.

По урбанизму / организацији насеља :

- По поставци насеља заједнице у односу на насеља главног цивилизацијског тока - Заједница се смешта у оквиру града или села, у постојећа насеља;

- По поставци насеља заједнице у односу према другим насељима заједнице - Заједница се смешта у оквиру града или села, уз постојеће комуникације. Групе антропозофа су удаљене једна од друге (обично у различитим градовима), а ако су у истом граду постоји физичка удаљеност;
- По шеми организације насеља - Антропозофи немају своја насеља одвојена од главног тока;
- По односу међу објектима насеља заједнице - Објекти су најчешће постојећи, слободно груписани.

По архитектури / по појединим објектима :

- По поставци објеката становања - Објекти су најчешће постојећи, тако да се не води рачуна о поставци. Сама поставка зависи и од структуре заједнице (самци, породице, мешано);
- По објектима становања - Једноставни објекти за дужу употребу. Одвојено породично становање у заједничком објекту или објекти одвојени по породицама;
- По развијености просторне композиције објеката становања - Антропозофи користе постојеће објекте које прерађују по потребама заједнице;
- По организацији друштвених објеката - Организација просторних облика везаних за друштвене функције није униформна и разликује се од заједнице до заједнице. Најчешће су све друштвене функције у једном објекту, заједно са становањем, мада има и примера другачије организације;
- По организацији религијских објеката - Заједница нема класичне одвојене верске објекте (храмове, синагоге, цркве), нити свештенство, а верска служба се врши у оквиру заједничке просторије где старешина заједнице говори о космичком Христу и схватању односа земаљског и божанског. Верска служба се одвија по кућама;
- По стилској поставци ентеријера - Ентеријер у потпуности прати стилске одреднице главног тока;
- По детаљима и декорацији у архитектури - Детаљи у потпуности прате стилске одреднице главног тока;
- По конструктивном систему -- Конструктивни систем прати постојеће објекте. Углавном се ради о мањим једноетажним објектима, ређе двоетажним, који су готово увек грађени тектонски;
- По начину градње - Углавном се ради о мањим једноетажним објектима, ређе двоетажним, који су готово увек грађени од чврстог материјала.
- По врсти материјала - Објекти су грађени од индустријски произведених материјала доступних на локалном тржишту;
- По начину набавке материјала за градњу - Објекти су зидани од индустријски произведених материјала доступних на локалном тржишту.

III 4.8 ЗАКЉУЧАК - Заједница и њени просторни облици

Мада се многи не слажу са појединим принципима антропозофа и они често наилазе на отпор, чињеница је да покрет расте и развија се, и у свету и код нас. Настали су на мистицизму теозофа, а један од основних философских постулата им је космички Христ као противтежа и супротност земаљском и божанском Христу у кога хришћани верују. Данас се постепено уклапају у главни ток и покушавају да га промене изнутра. Споља гледано, тешко је разликовати обично пољопривредно добро од био-динамичког. Зграде су сличне, механизација такође. Комбинација земљорадње и држања домаћих животиња је такође уобичајена. Стратегија антропозофа је да постепено, кроз ширење заједница и идеја, полако преузимају одређене функције главног цивилизацијског тока. И у томе успевају. Полако се инкорпорирају у одређеним

областима и њихове идеје већ почињу у одређеним земљама да преовлађују. У Западној Европи у појединим већим трговачким центрима имају своје продајне просторе, али само као здрава/природна/органска храна. Без приче о философији или религији. То долази касније.

Сунчани салаш као био-динамичка заједница није преживео, али то није било због њихових грешака у организацији или односа према спољном свету, већ због веома специфичних околности на које нису могли да утичу, а које су им у једном тренутку онемогућиле даљи рад. Оснивање сличне заједнице у блиској будућности је не само могуће, већ и извесно. Остали видови антропозофског покрета (дечји вртићи, школе, лекарске ординације, апотеке, уметнички атељеи, плесне групе, издавачке куће и друго) већ постоје у Србији, развијају се и шире.

Заједница антропозофа је ушла у Сунчани салаш када је био напуштен и у доста лошем стању. Током две деценије, колико су живели и радили на салашу, претворили су га у место где је живело десетине људи, више породица, где су се рађала и одрастала деца. Под њиховом организацијом, Сунчани салаш је постао место оптимизма и напретка. Због нереших имовинских односа и недостатка жеље локалних власти за сарадњом, заједница се угасила. Нови власници нису имали жељу да га оживе, бар не са антропозофима на њему. Крај друге деценије XXI века је у јеку мигрантске кризе. Салаш постаје мета јер је празан, а налази се уз саму границу према Мађарској, која је у Европској Унији. Мигранти га окупирају као станицу пред илегални прелазак границе. После више оштећења и вандалских испада, долази до пожара током зиме 2016/17. Да ли је пожар намерно подметнут, или су мигранти покушали да се огреју палећи ватру на поду на средини дневне собе, то више није ни важно. Попут првог Гетеанума, и овај објекат заједнице антропозофа је уништило неразумевање околине и ватра.



Сл. 144. Сунчани салаш у време заједнице



Сл. 145. Сунчани салаш у време заједнице



Сл. 146. Објекат заједнице данас, фебруар 2017.



Сл. 147. Ентеријер објекта данас, фебруар 2017.

Свака алтернативна заједница тежи да архитектуром прикаже живот и философска начела заједнице. Тежи се унутрашњем складу заједнице и простора. Антропозофи заступају еволутивну архитектуру. Сама естетика је мање битна, чак се и свесно занемарује. Нема симетрије, орнамената, виших и нижих нивоа естетике, тако да се лако може препознати накнадно дозидана просторија или презиђивање крушне пећи. Али то није крај. Размишља се о будућности, гледа се напред. У време живота заједнице на салашу размишљало се о новим инвестицијама, о проширењу дневног боравка, померању зида трпезарије. Објекти живе и прилагођавају се људима који живе у њима. Али и умиру када људи престану да живе у њима. То се десило и са објектима на Сунчаном салашу после гашења заједнице. Као да читамо *Седам лампи архитектуре* Џона Раскина и његова размишљања о животу објеката.

За чланове заједнице антропозофа архитектура не постоји. Објекти су за њих само алат, љуска, шкољка која омогућава остварење планираних функција. Ни мање ни више од тога. Они који су делили хлеба са њима, или пажљиво прошли кроз њихову причу, о настанку, начину размишљања и начину живота, сложиће се да за њих тако мора и бити.

ПОГЛАВЉЕ III - СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

III - 5. Вевелсбург као архитектонски израз једног политички одређеног начина живота

Сувише је добро знано
какве све страхоте могу учинити
они који су наумили усрећити људе.

Херберт Маркузе (Herbert Marcuse, 1898-1979.)

Када у нама не би постојало нешто што воли великог злог вука,
он не би имао моћ над нама.
Стога је врло важно разумети његову пророду,
а још важније је дознати шта га то чини привлачним за нас.

Бруно Бетлхајм (Bruno Bettelheim, 1903-1990.)

III - 5. Мистичне и политичке заједнице XX века на примеру шуцштафел (Schutzstaffel) заједнице и Вевелсбурга

III 5.1 УВОД - Критеријуми одабира заједнице

Свака заједница има своје корене који су много старији од саме групе, а где су ствараоци, учитељи и лидери заједнице налазили инспирацију. Створена заједница има свој живот, најчешће од скромних почетака, преко развоја и успона, када поједине заједнице успевају да постану главни цивилизацијски ток, па до свог пада и краја. Неке идеје могу да се поново покрену, али то је већ нека нова заједница, настала на старим и познатим коренима и идејама.

Манталитет народа је стална, непромењива, или тешко промењива категорија. Манталитет Гала који је описао још Гај Јулије Цезар, препознатљив је у средњевековној Француској, преко Француске револуције, до данас (племићке титуле, однос према храни, према женама, новцу, отаџбини и друго). Исто важи и за Германе. Од битке у Теутобуршкој шуми 9. године НЕ, до данас. Овај став нам може помоћи да схватимо и разумемо, ако већ не желимо да прихватимо поступке појединих народа или група, јер исти ентитети ће се у сличним околностима понашати на сличан или чак идентичан начин, пренебегавајући своја ранија искуства.

Друга поставка о вечитом кружењу идеја и типском понашању група и народа је да идеје вечито живе и немогуће их је уништити. Можда најбољи пример за то вечито кружење идеја је гностицизам, верско учење о дуализму. Идеја вуче корен још из праисторије, када је дуализам био прелазна фаза између политеизма и монотеизма. Још пре него што су постали званична религија, хришћанство се борило против тумачења која се нису слагала са званичним. У II веку НЕ Иринеј¹⁸⁴, бискуп/епископ Лиона сматра да је учење о гнози, које се делимично преклапало са учењем о два принципа (дуализмом) у религији, заувек уништено. Валентинус, Василидес, Хиполитус из Рима и други гностици су поражени, њихово учење је осуђено као погрешно и као јерес и нестаје. Али осам векова касније тајанствени свештеници-лаици који су себе називали Богу мили из Персије преко Турске долазе на Балкан и поново уче о два принципа: Богу добра и Богу зла, рају и земљи, врлини и греху и њиховим изворима и разлозима постојања. Потпуно иста прича као и у код гностика који су живели у време првих хришћана, а који су покушавали да помире гностицизам и хришћанство. Католички и православни краљевци до крви завађених државица успевају да се сложе само у једном - уништити богумиле, на најстрашнији начин и по сваку цену, да им се учење не би поновило. Предају ватри људе, њихову одећу и записе. Идеја о два принципа се по други пут сматра уништеном. Али само два века класније, на југу Француске, катари имају своју државу. Књига о два принципа се чита, преписује и јавно се врше црквене службе од Ломбардије, преко Бургундије и Лангедока (Languedoc; Lengadòc) до Каталоније. Католичка црква чини све што је у њеној моћи и физички уништава катаре. Само век касније, опет у Лиону близу катедрале Светог Иринеја, Пјер Водес Валдо оснива валдензене (Waldensians), заједницу засновану на гностичким принципима. Уче о општем свештенству (сваки члан заједнице може држати проповеди) и сталној борби добра и зла. По личном налогу папе Инокентија III, осамдесет валдензара је спаљено у Стразбуру. Гностицизам се сматра уништеним. Ипак, идеја се поново јавља, да би је подједнако

¹⁸⁴ Иринеј (Irenaeus, грчки Εἰρηναῖος Eirēnaíos; рођен у Смирни, данашњи Измир, између 115. и 125. године, а умро 202. у Лиону). Био је други епископ Лиона (Lugdunum), после мученичке смрти светог Понтинуса (Saint Pothinus) 177. године. Познат по ширењу хришћанства у Јужној Француској, али и по борби са ранохришћанским јересима, посебно гностицизмом.

сурово уништавали представници и католичке и протестантских цркава. За време француске револуције, 8. јуна 1794. године, Робеспјер обучен у светло-плави фрак предводи Марсовим пољем поворку у славу Врховног бића нове религије, да би непуна два месеца касније, 28. јула, предводио поворку која је кренула да посматра његово погубљење гиљотином на Тргу Револуције, данас Трг Слоге / Place de la Concorde, на источном крају Јелисејских поља. Прослава Врховног бића је трајала цео дан. Аплауз народа после погубљења је трајао пуних петнаест минута. Век и по касније, за време Шпанског грађанског рата, у Каталонији гностици се боре заједно са комунистима (а некад и против њих), социјалистима, либералима и анархистима против генерала Франка и његових војника католичке цркве. И опет су изгубили рат и нестали. Нестали су у Шпанији, али је на Блиском Истоку (Ирак, Иран, Сирија и Јордан) било око 60.000 до 70.000 Мандаенаса¹⁸⁵. У дијаспори, а посебно у Аустралији, има их око 10.000, највише у Сиднеју и околини. Многи философи данас размишљају на принципима дуализма. Постоји и друштво Телемит које негује фиолософију о два принципа, а у Француској постоји Правоверна гностичка црква (Ecclesia Gnostica Catholica). Данас, грб области Лангедок у Француској, као и новог региона Аквитанија (Occitanie) и више департмана у оквиру Лангедока, имају златни катарски крст на крваво-црвеној подлози. Колико год се главни цивилизацијски ток трудио, идеју, било добру или лошу, немогуће је убити.

Један од најбољих примера настанка, тока, претварања у главни ток и нестанка алтернативне заједнице, као и интеракцијске повезаности архитектуре и начина живота, пружа нам немачки национално-социјалистички покрет, а посебно његова унутрашња организација Заштитни одред (шуцштафел, Schutzstaffel) и њени објекти у Вевелсбургу.

Званична историографија, социологија и политика, анализирајући глобалне резултате националног социјализма, имају веома јасан став о овом покрету (више од сто милиона жртава, рат у размерама какав до тада историја није познавала). Национал-социјализам се јавља после Првог светског рата и нагло узима маха током и после велике економске кризе 1929-32. Покрет је политички представљала Национал-социјалистичка радничка партија Немачке (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP, 1919-1945.). У време оснивања залажу се за права радника и отпор Версајском миру и репарацијама, а касније за социјализам на немачки начин, контролу капитализма и национализам. Настају на темељима немачког романтизма и национализма XIX века, германског паганизма, Ничеових философских погледа и радова веће групе аутора XIX века који су заступали расистичке и антисемитске погледе. Можда најбољи опис национал-социјализма дао је сам Ниче: „Слаби и нетворни нека угину; први знак наше милости према њима биће да им помогнемо да што пре дођу до пропасти.“ На власти у Немачкој били су само 12 година, али су за то време прошли пут од минорне политичке групе, преко апсолутне власти у Немачкој, војне окупације готово целе Европе, Северне Африке и већег дела Азије, па до потпуног пада. А у оквиру самог покрета, најрадикалнија струја био је ред нових витезова Schutzstaffel, Заштитни одреди, који је постојао само две деценије, од оснивања 1925. године до маја 1945.

Група шуцштафел (Schutzstaffel) је основана као заштитни одред, обезбеђење руководства странке, још док је НСДАП била минорна опозициона политичка странка. Током времена, развијају се и прерастају у нови витешки ред. Попут Тевтонских витезова живели су посебним начином живота. Они су појам ЈА подредили појму МИ и

¹⁸⁵ Ради се о подацима пре 2000. године. Због ратова у Ираку, и касније у Сирији, које је изазвала инвазија САД, ове цифре је немогуће потврдити. Гностике су од 2000. до сада убијали, уништавала и расељавали не само радикални муслимани, већ и локалне марионетске владе под окриљем САД, тако да ће се тек стабилизацијом политичке ситуације и повратком мира моћи тачно утврдити број преосталих гностика у земљама региона.

хедонистички живот свакодневице подредили жртвовању за нацију. Били су у потпуности организовани као алтернатива не само главном цивилизацијском току, већ и начину живота у Немачкој тог доба. Њихов централни објекат, средњевековни замак као центар комплекса у Вевелсбургу, пројектован је као симбол који говори не само о њима, већ и о њиховом начину размишљања, њиховим правилима, њиховим тежњама и њиховом начину живота, који говори о њиховој прошлости, садашњости и будућности, али и о прошлости, садашњости и будућности Немачке и целог света како су је они видели.

III 5.2 КОРЕНИ - Настанак заједнице; Теоријске основе

Да би се у потпуности разумео настанак Schutzstaffel-а као алтернативне групе ван главног цивилизацијског тока, мора се претходно разумети настанак идеологије целокупног национал-социјалистичког радничког покрета, а посебно његови корени. Као политички покрет, национал-социјализам је могао (понекад и морао) да се прилагођава, одступа од појединих својих начела ради тренутне политичке користи. Шуцштафел није морао. Они су се држали својих принципа и свог начина живота, све док због рата нису претворени у војне јединице, а њихов центар у Вевелсбургу конзервиран, до њиховог потпуног уништења маја 1945. године.

Мада у суштини национал-социјализам нема директних извора на којима је настао, постоје поједине идеје и покрети, посебно у задњој четвртини XIX и почетком XX века који су не само утицали на њега, већ и допринели формирању његових идеја и принципа. Ове изворе можемо поделити на више група:

1. Немачки романтичари у уметности и науци, од Гетеа до Вагнера;
2. Немачки философи идеалисти, посебно Фридрих Ниче;
3. Верске заједнице неопаганизма и покрет враћања старогерманским Боговима;
4. Окултне, мистичне, теозофске и астролошке групе и појединци;
5. Расистичке идеје, посебно антисемитизам.

Ниједна од ових група, покрета, идеологија и теорија није директно створила национал-социјализам, нити је директно и у потпуности унета у њега, али њихов утицај постоји, јасан је и може се лако пратити. Рецимо, оснивачи и велики део раног чланства Немачке радничке партије, и касније НСДАП, готово се поклапа са чланством окултних група тог времена (Рудолф Хес, Адолф Розенберг, Ханс Франк, Дитрих Екхард и други). Они нису директно пресликали, али нису ни створили ништа потпуно ново. Они су само сакупили, објединили, радикализовали и уобличиоли тезе које су већ постојале.

1. Немачки романтичари од XVIII до почетка XX века сликају и пишу о великим темама из историје немачког народа. У њихово време немачка држава не постоји. Немачку чини низ малих, независних или полузависних државица, разбијених и слабих, заокупљених собом и страхом од суседа, често завађених до крви, подељених по вери или чисто географски и по породицама локалних господара. Уметници покушавају да превазиђу ту и такву ситуацију. Посебно је важан уметнички круг познат под називом Класичари из Вајмара (Weimar Classicism), који је водио Гете. Њихова заслуга је стварање идеје о Немачкој као једној нацији коју треба поново ујединити и обновити, као и ширење те идеје, првенствено међу интелектуалцима, уметницима и студентима. Већи број владарских кућа малих немачких кнежевина такође је подржавао идеју о уједињењу Немачке.

2. Током XVII века почиње успон немачке философске мисли са Лајбницом. Уз Декарта и Спинозу, сматран је за један од три велика ума рационализма. Током XVIII века Волф припрема немачку варијанту енциклопедије, а Кант пише *Критику чистог ума*, одвајајући немачку философију од рационализма. Он је зачетник немачког идеализма који касније настављају Шопенхауер (на супрот Хегелу који је такође био идеалиста, био је више окренут источним философијама и аскетизму раног хришћанства), Хербарт и Фреј, и нео-кантовци XIX века, укључујући Ланга и Коена. Потпуни замах идеалистичка философија достиже током XIX века радовима Хегела, Фихтеа и Шелинга. Спој идеализма и нихилизма даје Ниче у својим теоријама о надчовеку, „Бог је мртав“, вечитом кружењу и вољи за моћи.

3. Први који се окреће старим германским боговима био је Рихард Вагнер. Међутим, он не негира хришћанство, већ само жели да га освежи и оснажи, да му улије крв и снагу старо-германског пантеона¹⁸⁶. Сматра да старо-германска религија може веома позитивно утицати не само на снагу немачког народа, већ и на немачку историју. Један од највећих Вагнерових поштовалаца и идеолошких пратилаца, био је Енглез Хјустон Стјуарт Чембрлен, иначе Вагнеров зет, ожењен његовом ћерком Евом фон Булоу. Чембрлен напушта Енглеску и прелази у Немачку не би ли био ближе изворима германске снаге. Ту објављује своје најважније дело *Основе XIX века*¹⁸⁷.

Први прави велики корак ка поновном враћању паганизма, не теоријски већ практично, чини Гвидо фон Лист (Guido Karl Anton List; Guido von List, 1848-1919.). Још 1862. одриче се хришћанства и почиње са обожавањем старо-германских богова. Оснива и предводи групу која организује религијску службу и богослужење старо-германском богу Вотану¹⁸⁸, а славе еквиноциј и солстициј. На прослави Бога сунца Балдура, за време летњег солстиција 1875. године група усваја свастику (кукасти крст) као симбол обнове старо-германске религије.

Феликс Дан (Felix Dahn, 1834-1912.) је 1870. године осуђен од стране католичке цркве због свесног ширења култа Бога Вотана. У то време Немачка је већ уједињена и састоји се од католичког југа и протестантског севера. Међурелигијска граница, мада званично непостојећа, јака је попут зида и представља баријеру у култури, школству, науци, уметности, чак и у деловима државне управе. Али по питању јединства и уздизања Немачке током друге половине XIX века, та граница не постоји. Не постоји ни по питању паганске старо-германске религије. Феликса Дана подједнако осуђују и католици са југа и протестанти са севера.

Адолф Ланц (Adolf Josef Lanz; Jörg Lanz; Lanz von Liebenfels, 1874-1954.) покушава да обнови и обједини две највеће и најромантичније традиције старе Немачке - паганство (старо-германске богове) и витештво. Оснива Ред нових темплара као удружење за неговање особина ритерства и повратак старо-германске религије. Први храм оснивају 1907. године, а до почетка Првог светског рата још три. Поново се организују старо-германски обичаји и проучавају текстови старо-германских аутора, али и савременика, па и самог Ланца. На свим храмовима су засатаве са свастиком. Својим идејама не само о историји Германа, већ и о теологији, окултизму, теозофији и астрологији које је објављивао у свом часопису *Остара* утицао је на

¹⁸⁶ Занимљиво је напоменути да се у либретима за своје опере Вагнер служи скандинавском верзијом старо-германских митова (исландска *Стихована Еда*), а не старо-германском верзијом (*Nibelungenlied*, из XIII века која се заснива на још старијим изворима). Разлози могу бити што му то омогућује увођење старогерманског рунског писма, или ширење идеје о јединству Германа и Скандинаваца као више расе.

¹⁸⁷ Houston Stewart Chamberlain (1855-1926) - *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*, 1899.

¹⁸⁸ Вотан је старо-германско име за врховног Бога Одина (име Один се користи у скандинавској митологији за исто врховно биће). Вотан је сматран Богом знања, лечења и оздрављења, знања, укључујући и тајна магијска знања, али и Богом рата и смрти. По легенди, он је дао људима прво писмо - руне. У старо-норвешким митовима се назива Óðinn, у старо-енглеским Wōden, а у старо-немачким Wuotan или Wōtan. Лингвисти претпостављају да сви ти облици истог имена воде порекло од прото-германског wōđanaz (изговор: 'wɔ:.ða.naz).

генерације Немаца, укључујући и рано чланство Немачке радничке партије, касније НСДАП.

Германска верска заједница настаје уједињавањем три мање групе. *Вотаново друштво* је основао и предводио Др Ернст Валер (Dr Ernst Wachler), *Германску верску заједницу* чије име преузима нови савез предводио је Лудвиг Фаренкрог (Ludwig Fahrenkrog), а *Немачка религиозна заједница* је била под вођством О. С. Ројтера (O. S. Reuter), који касније своју групу издваја из Савеза и оснива *Немачки ред* (Deutsche Orden). Попут Ланцове заједнице и они обожавају старо-германске богове, али славе по кућама или на отвореном. Дуго не признају религијске објекте било које врсте нити свештенство. Отац породице, уз присуство чланова заједнице врши крштења (свечани пријем у заједницу), венчања и сахране. На јавним прославама које су обично у природи, руководе најугледнији чланови заједнице. Попут Ланца и они обожавају свастику коју називају *Торов маљ*¹⁸⁹.

По одвајању од *Германске верске заједнице* 1913. године, Ројтеров *Немачки ред* није никада наступао јавно. Имали су развијене обреде, а обожавали су Вотаново копље (Копље судбине). Сматрају себе вишом расом не само због крви и порекла, већ првенствено због свог аријевског и старо-германског поимања света и живота.

После смрти Гвида фон Листа 1919. године, његов ученик Алфред Шулер (Alfred Schuler) држи низ предавања у Минхену. На тим предавањима се са покретом за враћање старо-германске религије упознаје и Адолф Хитлер. Његов лични став према заједници постаће, као и у свему другоме, и званичан став НСДАП. У свом политичком манифесту *Моја борба* (*Mein Kampf*) Хитлер критикује неопаганизам јер сматра да Немци не би требало да губе снагу у верским споровима већ да се сви мобилишу на обнови Немачке и другим битнијим питањима. Десет година касније у разговорима са Раушнингом тврди да паганска религија није мртва и да ће уз помоћ немачких сељачких маса, када дође време, народ схватити шта му је све хришћанска црква уништила и да ће „... скинути хришћански премаз и ослободити религију примерну немачкој раси ... уз помоћ сељаштва бићемо уистину кадри уништити хришћанство, јер немачки сељаци поседују истинску религију укорјењену у природи и крви.“¹⁹⁰

4. Осим неопаганизма у Немачкој током задње четвртине XIX и прве четвртине XX века цветају и све врсте езотеричних наука, окултизам и мистицизам. Теозофско друштво оснива своју немачку секцију 22. јула 1884. године у Амерланду (Ammerland), недалеко од Минхена. Састанак се одржава полуприватно у летњиковцу Марије Геплард, поред језера Станберг. Први председник је Вилхем Хибе-Шлајден. Један од најутицајнијих чланова је Франц Хартман, пратилац госпође Блавицки на путу по Индији. Генерални секретар секције Рудолф Штајнер напушта нешто касније групу и оснива Антропозофско друштво које и данас постоји широм Европе и САД. Група издаје лист *Астролошке новине* (*Astrologische Rundschau*), који после Првог светског рата уређује Рудолф фон Зеботендорф (Rudolph von Sebottendorff). Занимљив је податак да група мења име листу у *Минхенски посматрач* (*Müncher Beobachter*), а затим у *Народни посматрач* (*Völkischer Beobachter*) и продају га национал-социјалистичкој партији, чији ће званични орган остати до априла 1945. године. Због својих залуга не само у новинарству, Зеботендорф у својој аутобиографији из 1925. године себе назива духовним оцем национал-социјализма.

Можда би тачније било за духовног оца национал-социјализма (поред Вагнера, Ничеа, Гвида фон Листа и Дитриха Екхарда) прогласити пре многих других генерала и

¹⁸⁹ У њиховој литератури се може наћи и израз Торов мач, мада Торов маљ више одговара, јер Тор је био Бог ковача, грмљавине, муња и снаге и најчешће је приказиван са великим маљем у руци.

¹⁹⁰ Херман Раушнинг, Разговори са Хитлером (Hermann Rauschning, Hitler Speaks, 1939.). Херман Раушнинг је у почетку био члан руководства НСДАП и близак Хитлеров сарадник. Још пре почетка рата напушта покрет, прелази у Енглеску и касније у САД, где објављује више књига у којима се бори против национал-социјализма.

професора географије и геополитике Карла Хаусхофера (Karl Ernst Haushofer, 1869-1946.). Он је, не само творац теорије о пореклу аријевске расе из Атлантиде (Атлантиде), већ је и творац идеологије биолошког расизма који је касније прихватила национал-социјалистичка партија. Хаусхофер сматра да треба створити нову расу надљуди помоћу генетског инжињеринга и посебних видова васпитања. У Берлину оснива луминизну ложу под именом *Врил*¹⁹¹. Окупља не само езотеричаре из Европе, већ и окулисте, адепте и гуруе из целог света (из Тибета, Јапана, Јудеје, Кашмира, Цејлона, Туркменистана и других земаља). У просторијама ложе срећу се, састају, дискутују, не само езотери из Немачке, већ и чланови Ордо темпли оријенталиса Алистера Кроулија, припадници париске Златне зоре, ученици Гурђијева, розенкројцери, тибетанске ламе, јапански зен-будисти и припадници разних других алтернативних, мистичних и окултних секти група и заједница. Први и главни, ако не и једини циљ стварања и постојања ложе је истраживање порекла аријевске расе и начина ослобађања и умножавања њених способности да би попримила надљудске моћи. Они занемарују савремену материјалистичку науку коју називају „јеврејско-марксистичко-либералном“ и замењују је новим германско-нордијским националистичким начином мишљења и живота. По њима, постојећа наука није ништа друго до „завера медиокритетских умова и не завређује друго до презир.“ Ханс Хорбигер (Hanns Hörbiger, 1860-1931.) даје теорију о вечитом леду *Welteislehre*, која је позната и под називом Глацијална космогонија (*Glazial-Kosmogonie*, *Glacial Cosmogony*). Васиону посматра као вечиту борбу леда и ватре, привлачења и одбијања космоса. Његове идеје не само да су преживеле, већ се и данас важеће, теорија о настанку васионе великим праском (*Big bang theory*) и теорија о пулсирању васионе, заснивају на његовим радовима.

Утицај на настанак национал-социјалистичког покрета и на његову теорију и принципе, имало је и друштво *Туле* (*Thule Gesellschaft*), група на челу са Дитрихом Екхартом. Он је био један од ретких људи међу савременицима којима се Адолф Хитлер дивио и кога са пуно поштовања спомиње у својој књизи *Моја борба*. И данас многи сматрају *Туле* за духовни центар национал-социјалистичког мистицизма. Име друштва је инспирисано легендом о старо-грчком морепловцу Питеју који је допро до далеких и непознатих обала земље коју је назвао Ултима Туле, сматрајући да је то најудаљенија и најтајанственија тачка до које човек може доћи (вероварно се радило о Исланду, Гренланду или обали Норвешке). Циљ групе Туле је био да се пронађе истина у царству спиритизма и окултизма и да се направи нова методологија ради стварања надљуди и над-расе. Друштво Туле је једно време било финансирано од организације *Schutzstaffel* коју је водио Хајнрих Химлер, а један од чланова Туле био је Рудолф Хес, један од вођа национал-социјалистичког покрета и лични секретар Адолфа Хитлера, иначе један од студената професора Карла Хаусхофера. Друштво Туле у свом учењу полази од вечитог ритма природе, смене дана и ноћи, живота и смрти, леда и ватре, таме и светлости. Покушавају да створе научне методе истраживања судбине, односно да помире науку и окултно. Назив Туле користе не само да представе, већ и да нагласе своје циљеве - повратак нордијским и старо-германским коренима, пут ка северозападу, преко мора вечитог леда ка извору германске снаге.

Све ове групе су своје остварење нашле у оснивању института Аненербе (*Ahnenerbe*), посебној установи национал-социјалистичке партије и владе. Циљ института је био озваничење једног начина размишљања и покушај обједињавања свих окултних и мистичних група претходно очишћених од разних шарлатана. Трајање

¹⁹¹ Врил је санскритска реч која означава неизмерне изворе енергије којима се може прићи тек по ширењу свог унутрашњег бића и отварању нових сфера. По Хаусхоферу, осим стварања надљуди, други задатак национал-социјализма је био овладати Врилом. Врил (односно вриљ, по старом начину читања) је нематеријална енергија која испуњава васиону и која је срж човекове божанствености. Онај ко овлада врилом постаје господар свог тела, владар другим људима и господар читавог света.

института се поклапа са трајањем национал-социјализма као покрета и гаси се маја 1945. године.

5. Последњи по реду набрајања и анализи, али не и последњи по значају, корен и извор национал-социјализма је његов однос према расном питању, а посебно према Јеврејима. И овде се понавља иста препознатљива матрица. Атмосфера анти-семитизма је већ постојала у Немачкој и пре појаве национал-социјализма. Понекад није добро прогласити себе за једини народ Божји, миљенике и одабранике једног и јединог Бога, за небески народ. То јесте начин за очување националног идентитета малих народа, али и изазива негативна осећања код околних народа. Историја Јевреја, од првих помињања, пуна је погрома, расејања и покушаја уништења, од египатског ропства и изласка под Мојсијем око 1350. године ПНЕ, Саргоновог освајања Самарије 721. године ПНЕ, вавилонског ропства под Набукодосором 587. ПНЕ, другог исељења 582/581. ПНЕ, Титовог уништења Јерусалима после Великог устанка 70. године НЕ. То се наставља и касније. Јевреје покушавају да униште Арапи, Шпанија 1492, Француска, Енглеска. Посебна прича су Пољска и Русија где се погроми понављају у скоро правилним размацима. Да би се спречило насељавање, Јеврејима је у већини европских земаља забрањено да поседују земљу. Одлука која се показала контрапродуктивном, јер се Јевреји окрећу ономе што им је дозвољено, трговини и новчаним трансакцијама. Да се не би мешали са становништвом и да би се смањило њихов утицај, још од Венеције и почетка XVI века¹⁹², натерани су да живе одвојено, у засебним градским четвртима. И ова одлука се показала погрешном, јер мада је спречила мешање и утицај Јевреја на локалну заједницу, омогућила је хомогенизацију и ојачала јеврејске заједнице, заувек спречивши асимилацију. У Европи XIX века Јевреји представљају засебан свет, који се не меша са локалним становништвом, који има своје обичаје и свој начин живота иза зида гета, али и свет који поседује новац и стварну моћ. Свет који управља многим стварима вукући конце из сенке. Деветнаести век је време индустријализације и појачане акумулације капитала, век новца, а поједине јеврејске породице су га поседовале. Све ово само појачава постојећу ксенофобију, национализам и расизам. Међу локалним становништвом, а посебно међу буржоазијом која у Јеврејима види конкуренцију, почиње да јача антисемитизам. Пишу се чланци, расправе студије. Међу најпознатијим делима на тему антисемитизма током XIX века спадају:

Гроф Гобино, *Оглед о неједнакости људских раса*, 1853/1855;

Гузено де Мусоа, *Јеврејин, јудаизам и појеврејчење хришћанских народа*, 1869.
(превод на немачки Алфред Розенберг);

Еуген Диринг, *Јеврејско питање*, 1881.

Пол де Легард, *Јевреји и Индо-Германи*, 1887;

Густав ле Бон, *Психологија маса*, 1895;

Хјустон Стјуарт Чембрлен, *Основи XIX века*, 1899;

Васе де Лапуз, *Аријевац и његова друштвена улога*, 1899. и многа друга.

Национал-социјалисти преузимају анти-семитизам, који постаје један од њихових основних принципа. И раније је постојао и расизам и анти-семитизам, али га они уздижу на ниво на коме никада раније није био. За Хитлера „расно питање није само кључ историје, већ и кључ људске културе“. За национал-социјалисте народ се дефинише расом, а крв се повезује од Немаца, односно од Аријеваца. Прочишћењем народа створио би се нови човек, надчовек, Прометеј човечанства. То би био нови, виши степшен еволуције. Тај нови Немачки народ био би физички изнад других народа, психички припремљен на свесно жртвовање за заједницу и са уређеним осећајем за дужност. И као што најбољи представници у заједници треба да постану управљачи и господари заједнице, тако и најквалитетнији народ треба да постане

¹⁹² Прва одвојена градска четврт одређена за становање и живот само Јевреја установљена је у Венецији 1516. године. Део поред ливнице (италијански *getto*, ливница) који је био најзагађенији и најнездравији, уступљен је Јеврејима.

управљач и господар света. А то је по њима Немачки народ који ће чинити нови надљуди.

Гебелс даје вероватно најинтересантнију, али и најтачнију дефиницију национал-социјализма. Реченица која је толико позната члановима готово свих алтернативних група, од есена пре две хиљаде година, до антрополога данас: „Бити социјалиста значи подредити појам ЈА појму ТИ; социјализам је жртвовање појединца целини (заједници).“¹⁹³

Још од старог Рима није било тако и толико ауторитативне државе као што је био немачки Трећи рајх. Римски цезари су били не само цареви, већ и војни команданти и првосвештеници. Национал-социјализам покушава да тај принцип обнови сматрајући да је потпуни и апсолутни тоталитаризам једини начин стварања јаке и просперитетне државе. „Трећи рајх стреми да буде не само држава већ и верска заједница, а Фирер није само световни кајзер који управља државом: он је истовремено и Месија који се сматра способним да најави хиљадугодишње краљевство.“¹⁹⁴

Још на самом почетку рата, 1940. године, Џорџ Орвел пише: „Хитлер је схватио лажност хедонистичког назора на живот. Готово цела *напредна* мисао после прошлог (Првог светског) рата, зацело цела напредна мисао, прећутно је прихватила да људи желе лагодан, сигуран и безболан живот. У таквом назору нема места патриотизму и ратним врлинама. ... Хитлер, стога што је у својој невеселој ђуди то врло снажно осећао, знао је да људи не желе само лагодност, сигурност, краће радно време, хигијену, контролу рађања, и уопште све оно што почива само на здравом разуму; они такође, бар покадак зајеле борбу, пожртвовање, а да не спомињемо бубњење, заставе и смотре оданости. Ма колико да су фашизам и нацизам можда само економске теорије, много су здравији од било којег хедонистичког назора на свет и живот. Исто вероватно важи и за Стаљинову милитаристичку визију социјализма. Три велика диктатора ојачали су своју власт наметањем тешко подношљивих бремена својим народима. Док социјализам, па чак и капитализам додуше нерадо кажу народу: Пружам вам бољи живот; Хитлер каже: Нудим вам борбу, опасност и смрт; а последица је да му се цела нација баца пред ноге. Касније ће се они можда предомислити када им све дозлогрди. ... И сада док се боримо против човека који је сковао ту крилатицу, не смемо потценити њену емотивну снагу.“¹⁹⁵

Из ових извора је настала политичка партија, а из ње заједница, нови ред, са својим стриктим правилима, затворен за све ван њега.

III 5.3 ВРЕМЕ - Историјски развој заједнице

Мада је Фридрих Ниче одбацивао науку и гнушао се Немаца, историје и политике, национал-социјализам преузима његове термине *над-човек* и *воља за моћ*. Објединивши Вагнера, Ничеа, старо-германску религију и митове, антисемитизам и расизам, мања група новопримљених чланова Немачке радничке партије (Deutsche Arbeiter Partei - DAP) успева 1920. године да наметне странци свој поглед на свет. Чак и мењају име партије додајући две веома битне одреднице које наизглед само потврђују, али у суштини мењају главне принципе на којима је партија била заснована: национализам и социјализам, односно социјализам који произилази из нације. Посматрајући прве године Вајмарске републике и презревши њено руководство,

¹⁹³ Joseph Goebbels, *Michael*, 1936.

¹⁹⁴ Др Артур Фреј, *Крст и свастика* (Arthur Frey, *Cross and Swastika*), 1938.

¹⁹⁵ Џорџ Орвел, *Зашто пишем, и други есеји* (прво издање у часопису *New English Weekly*, 21. марта 1940.)

сматрају да је дошло време делања. Поведени Мусолинијевим маршом на Рим и свесни снаге својих идеја (или тек жељни да њихове идеје имају ту снагу), 8. новембра 1923. године у пивници Бургербој у Минхену проглашавају пуч и траже да им се преда власт у Баварској, а затим и у целој Немачкој. Следећег јутра поворка предвођена Хитлером и Лудендорфом, а у којој су били и Херман Геринг, Јулијус Штрасер и други, испред 2000 наоружаних припадника СА одреда под вођством Ернста Рема, креће ка центру града. Очекују да ће се поновити догађај из Рима годину дана раније, и да ће им држава сама предати власт. Дочекује их наоружана полиција која пуца у масу и убија 16 пуциста. Адолф Хитлер је рањен и ухапшен.



Сл. 148. Минхен, 9. новембар 1923. Камион са СА јединицама и маса света у центру града траже да локална Влада преда власт Хитлеру и Лудендорфу

Шеснаест убијених људи, од 19 до 50 година, од слуге до племића, од бравара до судије, од необразованог до Др Инг, од сиромашног до банкара. Заједничка им је била припадност покрету и борба за Немачку до саможртвовања (како су је они видели). Ухапшенима почиње суђење фебруара 1924. године, а 1. априла се изричу пресуде: њих тринаест је осуђено за издају, Хитлер на 5 година. У затвору је провео само 9 месеци, али и то је било довољно да широм Немачке људи чују за њега и да почну да га посматрају као мученика и хероја, борца за обнову Немачке државе. Довољно и да своје идеје прочисти, обједини, прилагоди тренутку, створи толико потребну тактику и уобличи је у књизи која ће постати обавезно штиво сваког члана покрета. Начело и циљ покрета постаје: *Свет припада само јакима који примењују тоталитарна решења.*

У тежњи за обновом немачке снаге, траже се примери који би надахњивали, али не појединци, већ заједнице, групе и покрети¹⁹⁶ који су били спремни да се жртвују за државу и народ. У то време, Немци су били васпитавани на причама о славној прошлости и ритерству¹⁹⁷. Војни редови племенитих витезова, још од времена

¹⁹⁶ Постојање и поштовање хероја, појединаца води ка индивидуализму, док постојање и поштовање херојских група и покрета води ка стварању колективне свести и жељи за припадањем заједници.

¹⁹⁷ Ритерство јесте идиом за код нас уобичајену реч витештво, али за разлику од галског/француског витештва/каваларства са лепим манирима у опхођењу према госпама, на несебично жртвовање за правду и заштиту слабијих, немачко ритерство анценат ставља на снагу, крв, борбу за идеју, несебично жртвовање себе ради заједнице. Разлике између Гала и Германа о којима је писао још Гај Јулије Цезар теку кроз историју све до наших дана.

Крсташких ратова и Фридриха Црвенобрадог (Friedrich I, Kaiser Rotbart, Barbarossa), преко тевтонских витезова до пруских јункера и племића. „Оснивам Ред“, причао је Адолф Хитлер Раушнингу, „Говорио је о плановима да организује бургове по идејама старо-немачког витештва, где ће се одиграти коначни степен људске мутације: човек-бог.“¹⁹⁸

Ако је Хитлер желео и покушао да буде нови Месија једне нове религије, његово свештенство би чинио ред витезова обучених у црно. Хитлер је Хајнриха Химлера називао „мој Игнације Лојола“, правећи тако асоцијацију између језуита и шуцштафела. Не само да је ова ударна песница национал-социјализма била створена по угледу на језуите, већ су се смишљено и са намером и користили језуитским техникама (психолошко увежбавање, посебни вид образовања, и постојећих чланова, али и деце и младића која су припремани да постану чланови реда и друго). Ово не чуди, јер је и Игнације Лојола своју Дружбу Исусову организовао на традицијама и искуствима још старијих редова (темплари, тевтонци, хоспиталци и други). Хитлер је шуцштафел замишљао као обнављање старо-немачког реда *Deutscheritter*. Као што су некада витезови на коњима обучени у бело са црним крстом на грудима чували источне границе немачког царства од незнабожаца и борили се за територије са Литвом и Пољском, тако је и ред нових витезова обучених у црно требао не само да чува границе новог немачког царства, већ и да изврши нови *Drang nach Osten*.



Сл. 149. Хитлер као средњовековни немачки ритер. Пропагандни плакат НСДАП, штампан између 1934. и 1936. године. (Hubert Lanzinger, *Der Bannerträger*)

Првобитни припадници шуцштафел (*Schutzstaffel*) јединица били су заиста одабрани, регрутовани, организовани и обредно посвећени као стари немачки витезови, тевтонци. Церемонија иницијације је била пуна симбола, а предходила јој је анализа породичног стабла које је морало бити 4 генерације уназад без неаријеваца. Униформа црне боје, мртвачка глава са укрштеним костима као ознака на капи, старогерманске ознаке, текст исписан рунама на рукаву, двострука руна зиг на крагни, хијерархијско прстење са мртвачком главом и укрштеним костима, обредни бодјежи, све је било мистично, мрачно и нестварно. Као да су чланови реда залутали из неког другог доба у трећу деценију XX века.

Но без обзира на посебност и организованост попут ритерског реда, односно алтернативне заједнице, шуцштафел је настао из веома прагматичних разлога, као

¹⁹⁸ Херман Раушнинг, *Разговори са Хитлером* (Hermann Rauschning, *Hitler Speaks*, 1939). Он напушта покрет, прелази у Енглеску и касније у САД, где објављује више књига у којима се бори против национал-социјализма.

редарска служба за обезбеђење скупова, канцеларија и лидера једне, у то време минорне опозиционе партије. Тек 1929. године доласком Химлера за команданта, почиње да поприма и мистичну димензију. Временска линија шуцштафела нам показује не само брз успон реда, већ и како су били прихваћени од немачког народа. При овој анализи морамо обратити пажњу на атмосферу двадесетих година у Немачкој, као и на сличне покрете. Јуришни одреди које је организовао и водио Ернс Рем (Sturmabteilung, SA) су за само неколико година током *урлајућих двадесетих*¹⁹⁹ од стотинак нарасли на 4.000.000 чланова.

Временска линија Schutzstaffel-a:

12. новембар 1920. основан је Одсек за гимнастику и спорт НСДАП. Од самог оснивања чланови одсека осим организовања спортских активности за чланове партије и подмлатка врше и обезбеђење партијских скупова;

5. октобар 1921. Одсек за гимнастику који је тада имао око 300 чланова, мења име у Јуришни одред (Sturmabteilung, SA);

27-28. јануар 1923. Хитлер додељује почасне заставе одредима СА. Команду преузима Херман Геринг и организује их по војном принципу на чете, батаљоне и бригаде (регименте);

Марта 1923. формира се Штабна гарда (Stabwache) са циљем обезбеђивања канцеларија странке и партијског вођства, под командом Јозефа Берхтолда (Josef Berchtold);

Почетком 1923. формирају се јединице за обезбеђење сала (Saal-Schutz) током скупова (редарска служба), које потпадају под Штабну гарду (Stabwache). Осим обезбеђења сала током скупова почињу и да обезбеђују партијске вође, Командант јединице је Јулијус Шрек (Julius Schreck);

Маја 1923. Обезбеђење сала/Редарска служба (Saal-Schutz) мења име у Ударне јединице (Stoßtrupp);

8-9. новембар 1923. Пивнички пуч у Минхену. Преко 2.000 припадника НСДАП, највећим делом припадници СА одреда, сукобљава се са 130 наоружаних припадника полиције. 16 мртвих на страни НСДАП и 4 мртва на страни званичних власти Вајмарске републике (Weimar Republic), уз десетине рањених на обе стране и већи број ухапшених;

1925. Јулијус Шрек организује јединице Заштитне команде (Schutzkommando) за обезбеђење вођа и објеката партије. Током исте године шире се до националног нивоа и мењају име у Јуришне одреде (Sturmstaffel). На другу годишњицу пуча, 9. новембра 1925. мењају име у Заштитне одреде (Schutzstaffel);

¹⁹⁹ Израз *Урлајуће двадесете* (Roaring Twenties), односно *Златне двадесете* (Golden Twenties) је период током двадесетих година XX века у култури Западне Европе и САД. За силе победнице (првенствено Енглеску, САД и Француску) то је био период економског просперитета, али и великих промена у култури. У Француској се користи израз *Луде године* (Années folles), наглашавајући промене у социјалној, уметничкој и културној сфери. У Немачкој су због изгубљеног рата и наметнутих репарација, те године познате као године срамоте, односно епоха безнађа (Jahre der Schande, Epoche der Schande). Период се завршава Црним уторком (Black Tuesday) 29. октобра 1929, распадом берзе у Њу Јорку и почетком Велике Депресије.

Од свог оснивања 1925. до 1929. године, Заштитни одреди (Schutzstaffel) су били мања група са одређеном аутономијом у оквиру СА јединица;

1929. године доласком Хајнриха Химлера (Heinrich Himmler) за команданта, Schutzstaffel почиње да поприма облик ритерске мистичне алтернативне заједнице, потпуно одвојен не само од СА јединица, већ и од немачког народа, па чак и од времена у коме су живели;

1. маја 1933. године основана је прва НРЕА/НаПоА (партијска школа НСДАП за њихове будуће чланове и руководиоце, као и за усавшавање постојећих чланова и руководилаца) у Плену (Plön), у покрајини Шлезвиг-Холштајн (Schleswig-Holstein). До 1944. биће основано укупно 37 политичких школа, од чега у Немачкој и Аустрији 34, 2 у Боемији (Чешкој) и једна у Словенији (Sv. Veit). Основна улога НРЕА/НаПоА школа да дају образовање у областима „немачке преисторије и ране историје, студија традиције и обичаја немачког народа и друго, као и да постану апарат за идеолошко-политички тренинг.“²⁰⁰

Јануара 1934. Химлер у име Schutzstaffel-а преузима замак Вевелсбург (Wewelsburg) и планира да ту оснује специјалну школу за припаднике реда. Локалне власти су пре тога, од 1932. користиле замак за смештај Добровољачких радних јединица (Freiwilliger Arbeitsdienst, FAD).

30. јун 1934. Ноћ дугих ножева и уништавање СА одреда (Sturmabteilung) и њиховог команданта Ернста Рема. Schutzstaffel постају једине наоружане јединице и војна снага у оквиру НСДАП покрета;

У другој половини 1934. године Schutzstaffel оснива своје полу-војне школе (Schutzstaffel - Junkerschule). Прва је основана у Бад Телцу (Bad Tölz), затим у Брауншвајгу (Braunschweig), а касније и у Клагенфурту (Целовецу) и Прагу.

Током 1934. архитекта Херман Бартлес (Hermann Bartels) почиње да ради на пројекту реконструкције и доградње замка Вевелсбург, као и целог комплекса око њега. 1941. Бартлес завршава прву верзију пројекта целог комплекса.

Организација Schutzstaffel-а је била попут организације ритерског реда. На челу је био командант (ReichFührer, Хајнрих Химлер), а до њега 12 великих витезова (Obergruppen Führer). Број и организација који подсећају на Исуса и 12 апостола, на краља Артура и његове витезове округлог стола или на Великог мајстора витезова Темпла и његову браћу. Уласком у ред остављали су име, породицу, титулу и борили се као војници идеје. Попут ритера Тевтонског реда седам векова раније, једина и највећа награда била им је смрт у борби. Само што су се Тевтонци борили под знаком крста, а ови нови ритери под знаком двоструке руне зиг.

Уништењем СА (Sturmabteilung) одреда током ноћи дугих ножева, Schutzstaffel започиње свој прави успон. Сада и заиста постају не само ударна песница НСДАП, већ и снага која кроз слепу покорност и оданост омогућује свом команданту и врховном вођи да владају Немачком. Са жељом и намером да своју власт прошире и на цео свет. Хитлер је Schutzstaffel сматрао за елиту, организацију попут тевтонских витезова, језуита или јапанских самураја, само идеолошки вођену принципима национал-социјализма²⁰¹. Химлер је писао да су чланови реда не само одани, већ и

²⁰⁰ Цитат "Germanische Vor- und Frühgeschichte, Volkstumskunde u. a. als Rüstzeug zur weltanschaulich-politischen Schulung", преузет од: Kirsten John-Stucke: 22 September 1934 – Takeover of the Wewelsburg by Heinrich Himmler (German)". Landschaftsverband Westfalen-Lippe. Retrieved 2 August 2014

²⁰¹ Burleigh Michael, Wippermann Wolfgang, *The Racial State: Germany 1933–1945*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, (1991).

беспоговорно извршавају свако наређење врховног команданта. Њихов мото је био: *Мој понос је лојалност* (Meine Ehre heißt Treue).

До рата прилив људи у ред одвијао се по веома строгим правилима. За официре се породично стабло посматрало до 1750, а за чланове до 1800. Почетком рата примат преузимају војне функције реда. То је био тренутак који су чланови реда чекали да би показали своју лојалност и саму сврху свог постојања. Међутим, за рат какав је вођен, број од 240.000 чланова није био довољан. Почиње примање у ред и чланова који нису испуњавали здравствене или породичне услове, а средином рата, од 1942/43. године почиње организовање и целих јединица већег обима (дивизија) од припадника других народа не-германског порекла (Албанци, Мађари, Бошњаци, Украјинци, Финци, Естонци и други). Ово је био крај реда, онаквог какав је замишљен. Потпуни крај и апсолутни крах реда је дошао маја 1945. године са крахом национал-социјалистичке Немачке.

III 5.4 ДАНАС - Садашња ситуација заједнице

Награда обично следи заслуги. Покрет који се предао идеји до краја и потпуно, не тражећи друге награде до смрти у борби, није ни могао да заврши другачије него смрћу током борбе, у потпуном краху, у рату какав свет никада раније није доживео.

Крај је био тако потпун и тако изненадан, да руководство НСДАП, укључујући и руководство и чланове шуцштафела, није ни планирало резервну варијанту²⁰². Скривање и азил после пропасти Немачке није егзистирало чак ни као могућност у њиховим главама. Немогућност пораза је било оно у шта су веровали. Нажалост, жеља, чак јака страсна жеља и чврста вера да је истина уз њих и да је оно што раде исправно, нису довољни да би се ствари одвијале онако како би они то желели. Историја иде својим током на који ми имамо врло мало утицаја.

Невероватно је да је чак и Хајнрих Химлер, свемогући командант шуцштафела, али и Гестапоа, пошто је на два дана пре Хитлеровог самоубиства његовим тестаментом смењен са свих функција и избачен из партије, бежао је из Берлина без плана и докумената, обучен у војничку униформу и само са два пратиоца. Целе фабрике за фалсификовање докумената, новца, идентитета, којима је годинама управљао, никада нису израдиле лажна документа за свог рајхсфирера. Када је заустављен на једном од контролних пунктова, сам открива свој идентитет, да би се убрзо затим убио. Попут већине оданих чланова било које алтернативне групе која прераста статус заједнице и постаје, бар на кратко, главни ток, попут њима толико мрских браниоца Масаде две хиљаде година раније, и руководство НСДАП чини колективно самоубиство. На овај или онај начин. Радије самоубиство него да прихвате и посматрају пораз својих идеја.

Национал-социјализам као покрет и Заштитни одреди (Schutzstaffel) као његова ударна песница, као посебна заједница, више не постоје. Остали су објекти реда у Вевелсбургу и комплекси политичких школа. Празни и без могућности да буду коришћени. Њихова организација је планирана, а њихови објекти пројектовани и зидани за један начин живота. Престанком постојања те и тако организоване групе, престаје и могућност употребе тих објеката.

²⁰² Операција *Вукодлак* је почела да се планира тек у пролеће 1945, када већ није било никаквих реалних могућности за њено остварење. Операција Вукодлак је планирала стварање илегалног покрета отпора у Немачкој окупираној од стране савезника, ради наставка борбе за остварење национал-социјалистичких циљева, идеја и идеала.

III 5.5 СУТРА - Могући правци будућег развоја заједнице

Идеја национал-социјализма је уништена, нестала је у пламену. Али као што то обично бива, они што је поверено ватри трајаће бесконачно²⁰³. Толико је наслеђа национал-социјализма данас да је у то тешко поверовати. Ако занемаримо њихове наследнике у политици и окренемо се само науци, у готово свакој грани можемо препознати њихове трагове. Геолози данас не само да прихватају, већ се и базирају на теорији о смењивости ледених доба, астрономи су прихватили теорију великог праска за стварање васионе, а теорију пулсирања за њено трајање, модерна астронаутика се данас заснива на радовима Вернера фон Брауна, генетски инжињеринг је данас стварност, вештачка оплодња свакодневица, као и клонирање, и то не само биљака и животиња, већ и људских²⁰⁴ јединки. Многи њихови принципи и погледи су данас препознатљиви у модерној теорији религије, социологији, философији, па чак и у политици²⁰⁵. Једино у уметности тешко можемо наћи њихове трагове. Уметност те епохе, готово занемарљиве по дужини трајања, али толико различите од свега пре и после ње, била је у потпуности посвећена представљању симболике једне идеје, да је са гашењем те идеје и њена уметност нестала²⁰⁶.

Трагова данас има и у политици и јавном животу. Међутим, мора се направити разлика између неонациста као организованих група и политичких партија, неонацизма који се јавља као политички револт, неонацизма као декорације и симболичног знака генерацијске побуне младих и неонацизма прикривеног у тајним и полутајним удружењима, ложама, неформалним организацијама и фондацијама.

Политичких организација које тврде да поседују дух и наслеђе национал-социјализма данас има у 33 земље на 6 континената и барата се бројком од 70.000 чланова. Број од седамдесет хиљада чланова у целом свету и није нека снага. За време успона, током тридесетих година XX века толико или чак и више чланова имала је НСДАП у сваком немачком и аустријском граду средње величине.

Бројка је много већа и важнија код оних који се званично не декларишу као следбеници идеје и настављачи покрета, мада је њихов рад директни наставак борбе за остварење циљева покрета, само другим средствима. Ово се највише односи на јачање немачке привреде на уштрб других земаља, као и стварање великог тржишта робе, капитала и радне снаге које би било не само подређено Немачкој, већ и било створено ради јачања Немачке. Ове теме се неће елаборирати даље у раду јер то не само да би премашивало обим овог рада, већ и није део саме теме рада.

Графити са кукастим крстовима, са или без порука, са потписима или без њих, могу се видети широм Европе. И не само у Европи.

Овде се поставља питање суштине и питање разлога. Колико та Каћа која је оставила своје име поред кукастог крста у Београду, заиста зна о философији, принципима и циљевима национал-социјализма? Да ли је прихватила ту идеологију и философију, или је у питању само младалачки револт, побуна и чињење оног што се сматра забрањеним? Тражење пута и алтернативе када се главни ток покаже

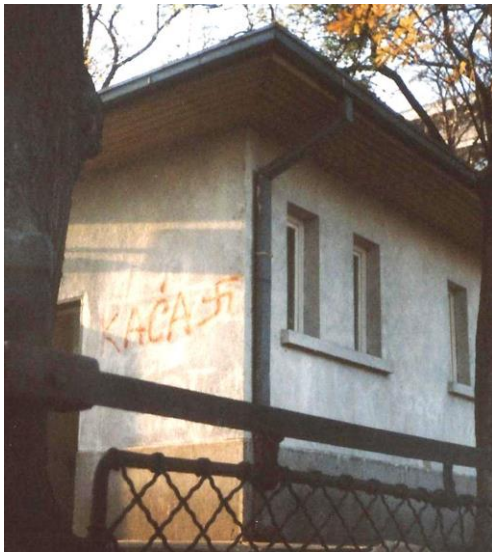
²⁰³ Цитат из масонског обреда *Спаљивање философског тестамената*.

²⁰⁴ Др Ричард Сид из Чикага је још деведесетих година XX века радио на клонирању људских јединки.

²⁰⁵ Председник САД Барак Обама је више пута говорио о изузетности САД и њеног народа, као и о природном праву САД да интервенишу широм света.

²⁰⁶ Сличну ситуацију имамо и са уметношћу октобарске револуције у Русији. Са преласком у другу фазу револуције и увођењем државног социјализма, а с њим и црвене дорике (красная дорика) нестали су плакати, омоти књига, архитектура и сликарство октобарске епохе. Постоје и данас, али само по музејима и у књигама о историји уметности. Уметност прва види, схвата и прихвата ново доба, али што се више и искреније предаје револуционарном полету, то брже и потпуније нестаје.

недовољним и незадовољавајућим. Да ли је уопште чула за Вевелсбург, Вогелзанг или НаПоЛа?



Сл. 150. Београд, 1996. године



Сл. 151. Габороне, Боцвана, Африка, 1998.

Још је интересантнији други натпис. У Боцвани, ретко насељеној земљи на југу Африке, која се највећим делом поклапа са пустињом Калахари и где немачка мањина готово да и не постоји, овај графит стоји годинама. Европљане који ту живе не интересује, локалци га и не разумеју. Десет хиљада километара од Немачке, на полусрушеној старој кући коју нико не одржава, на периферији Габоронеа. На таквом месту свастика изгледа смешно. Али зар није изгледала смешно и колона људи који су машући заставама 1923. године у Минхену кренула из пивнице ка Министарству рата тражећи да им се преда све власт, да би се после пар пушчаних салви разбежали или остали да леже у новембарском блату?

Посебна прича су младићи, и нешто ређе девојке, који ошишани кратко или до главе, у фармеркама и цокулама слушају нову музику, изазивају уличне туче и причају о чистој нацији. Има их у Немачкој и Великој Британији, али и у Румунији, Аустрији, Бугарској, Турској, Француској, Чешкој, широм Европе и САД, па и у Србији. По обријаним главама обично их зову *скинхедси*. Прве групе су се јавиле у Енглеској 1952. и врло брзо раширили по целој Европи. У знак протеста су бријали главе. Углавном су из радничке средине, без посла или слабо плаћени. Сматрају да њихова земља припада само њима и да избеглице, гастарбајтери, мигранти, људи из колонија (посебно у Француској, Белгији, Холандији и Енглеској) одузимају им посао, зараду и простор. Никада нису били стварно организовани, повезани на националном или интернационалном нивоу и никада нису били стварни наследници национал-социјализма. Заједничка им је жестина, смушеност у идејама и недостатак жеље за разговором, највише због недостатка аргумената и елоквентности. Немају јасно вођство, нити су групе међусобно повезане. Веома су затворени према странцима²⁰⁷ и веома тешко примају нове чланове. Доктрину групе јасно је објаснио један анонимни младић, припадник скинхедса из Београда у интервјуу српском дневном листу²⁰⁸:

„Ми смо белци и поносни смо на то. Ми смо ултрадесничари, али нисмо нацисти, јер као Срби не можемо да волимо Хитлера који је желео да истреби нас и

²⁰⁷ Колико је аутору рада било лако да се приближи већини алтернативних заједница које је анализирао, чак да краће време и живи као придружени члан појединих заједница, толико је био тежак контакт са скинхедсима и другим неонацистичким групама и у Немачкој, и у Србији. Више пута је током разговора и прикупљања података постојала чак и физичка опасност.

²⁰⁸ Политика, 29. септембар 1996.

остале Словене. Ми желимо једноставно да будемо господари у својој земљи, социјалну правду за све, али не у комунистичком смислу, већ да свако ради и заради за себе.“

Ову би изјаву могли скратити на социјализам националних боја, односно национални социјализам. Младић вероватно није ни био свестан колико је цитирао циљеве НСДАП из времена пре покушаја пуча 1923. године, када су речи социјализам и радничка партија били доминирајући не само у називу, већ и у философији и деловање НСДАП. Тек после пуча партија се више окреће национализму, великој Немачкој и потпуној посвећености вођи и идеји. То је био још један од примера, којих у историји имамо у великом броју, да алтернативна, готово утопијска идеја, својим остварењем почиње не само да се мења, већ се претвара у своју супротност, постајући све оно против чега се у почетку залагала и борила.

III 5.6 ПРОСТОРНИ ОБЛИЦИ ЗАЈЕДНИЦЕ

III 5.6.1 - НАЧИН ЖИВОТА - Остваривост (и оствареност) начина живота

Када говоримо о тоталитарним режимима обично мислимо на прекорачење овлашћења, на преузимање одређених функција од стране оних којима те функције и овлашћења не припадају, или не би требало да припадају. У случају Немачке у време владавине НСДАП ради се о нечему сасвим другом. Више није у питању прекорачење уобичајеног система. Овде се ради о потпуно новом систему, о поистовећивању државе, партије и вође²⁰⁹. Све је једно и све полуге власти су у једном центру, у једној канцеларији. Овај систем је трајао релативно кратко, само 12 година на власти, али је показао две основне одлике: способност да се изврши обнова земље, и неспособност дужег опстанка. Као резултат такве организације друштва, одређени његови делови су попримили значај, важност и особине које не само да им нису припадали, већ их нису ни смели имати.

Основан као редарска служба за обезбеђивање партијских митинга и вођа, шуцштафел је убрзо прерастао замисли оснивача. Доласком Хајнриха Химлера на чело 1929. године, почиње не само нагли успон, већ долази и до мењања обичне полувојне организације у мистичну алтернативну заједницу, у модерни ритерски ред. У одређеним детаљима то је постојало и код Sturmabteilung-a, претходника Schutzstaffel-a. Увођењем мистицизма и религијских обележја у саму НСДАП, и то не само елемената старо-германске религије, већ и појединих елемената месијанства, односно нове религије одабраних, и њени елементи попут шуцштафела попримају псеудо-религијска обележја.

Њихов начин живота, као алтернативне заједнице, био је у потпуности остварив и остварен. Ма колико да је заједница кратко трајала, тек двадесет година, и мада њени објекти нису завршени у обиму и на начин како су замишљени, архитектура заједнице представља у потпуности заокружени начин размишљања, идеје и философију заједнице, као и њен начин живота. Ретко која алтернативна заједница је имала прилику да се и у архитектури оствари толико и тако потпуно као што је то био случај са шуцштафелом.

²⁰⁹ Оваква нова државна организација тоталне концентрације власти базирала се на принципима вођства (führerprinzip). Корени се могу наћи у француској апсолутној монархији за време династије Бурбона, али је много ближа Риму у време краја републике и почетка царства, када је Цезар био цивилни владалац, војни командант и првосвештеник. Разлика је што је у то време у Риму постојао неки привид других органа власти (Сенат који није имао праву власт, али је постојао), за разлику од Немачке под НСДАП.

III 5.6.2 - ТЕОРИЈА - Теоријске основе архитектуре и урбанизма у списима заједнице

Овде не говоримо само о једној алтернативној заједници и њиховом начину живота. Многе алтернативне заједнице желе да имају могућност да промене свет. Ова заједница је створила ту могућност и почела са променом света према својим начелима. Од самог почетка њихови планови и тежње су били организовани по фазама. Најпре преузимање партије (промена ДАП у НСДАП није била само промена имена); затим преузимање власти у Немачкој (и стварање једне целовите државе свих Немаца под влашћу заједнице); преко преузимања власти у Европи (преко стварања Новог поретка кроз заједницу Уједињених Држава Европе); до преузимања целог света (кроз стварање савеза и регионалних заједница под патронатом Немачке, па до стварања Новог светског поретка). Крајњи циљ је био излазак из алтернативе и претварање у главни цивилизацијски ток, који би трајао следећих хиљаду година. Корени су били у немачкој историји и старо-германској митологији и религији. То је обликовало заједницу онаквом какву је познајемо, прво Sturmabteilung, а после његовог уништења и шуцштафел.

Заједница је живела својим начином живота који се разликовао од начина живота главног цивилизацијског тока тог тренутка и на том месту. Врло специфичан однос према приватној својини, породици (делимичан и специфичан целибат), лојалност надређенима и обожавање вођа били су не само обрасци понашања, већ и свакодневни начин живота. Као што различити начини понашања захтевају различите просторне облике, тако је и ова заједница имала своје архитектонске форме. То су били објекти који су њима у потпуности одговарали, али нису могли бити коришћени у било које друге сврхе или на неки други начин. Ово се посебно видљиво показало после гашења заједнице када су њихови објекти били напуштени. Мањи број је комплетно преуређен да би се могао користити на било какав начин, један део је сачуван у оригиналном стању и користи се као музеј, а највећи број је и данас празан, напуштен и не користи се.

Објекти заједнице су аутохтони. Нису настали као представници неког од тада преовлађујућих стилова или као копија неког познатог дела. Чак ни у назнакама. Сами принципи на којима су пројектовани и грађени су везани само за философске принципе заједнице и њен начин живота. Нажалост архитектонска теорија тог времена и те архитектуре није сачувана у потпуности, делом што је градња покретана према потребама, а делом и због кратког периода у коме је заједница живела и градила. Описи и студије којима располажемо су углавном из времена после гашења заједнице и базирају се на пост-мортем подацима и анализама. Треба истаћи да, за разлику од већине других стилова и школа у архитектури, овде преовладава разумевање за интерактивну везу архитектуре и начина живота и већина тих анализа су упоредне студије архитектуре и начина живота заједнице, као и начина живота заједнице и главног цивилизацијског тока. Нажалост овај период још увек није довољно истражен, јер ужаси које је изазвао су били огромни, а период који је од тада до сад прошао још увек није довољан да би се могле потпуно објективно вршити анализе тог периода.

Ови објекти су стварани према потребама заједнице, да би на најбољи могући начин испунили захтеве тог начина живота. Од појединачних објеката и комплекса можемо анализирати замак Вевелсбург са пратећим објектима; издвојена насеља за интернатске школе (NPEA/NaPoLa и Ordensburg) са њиховим стамбеним и јавним објектима; Цепелинско поље у Нирнбергу са светлосним катедралама и осталим објектима; као и претварање Берлина у Германију са новим објектима у основној оси.

Стил који је негован током овог периода у Немачкој (мада имамо и неколико објеката из тог времена рађених у истом стилу у Пољској, Аустрији, Француској и Чешкој, тада окупираним и Немачкој присаједињеним областима) има своја визуелна и артистичка обележја, као и своје архитектонске особености. Објекти су грандиозни, једноставне, али изражене декорације, форма има примат, симболи постају важнији и

од саме функције. Елеменат где се огледа начин размишљања аутора и философија покрета је мерило. Оно је монументално и чини да се човек осећа малим и ништавним, да се може остварити тек када је у маси, када је део групе. Архитектура успева да подреди појам ЈА појму МИ. Сама декорација по својој стилистици прати одреднице арт декоа (Art Deco).

Треба нагласити и разлике у оквиру овог архитектонског стила. Мада су основни принципи исти, као и поставка елемената, ипак постоји разлика између објеката који су рађени за потребе државе, од оних који су у функцији заједнице, посебно објеката који су рађени за шуцштафел. Објекти пројектовани и изведени за потребе државе наглашавају снагу и херојско мерило, занемарујући појединца и људског мерила. Они су рађени да буди репрезентативни, не само да буду виђени, већ и да изазивају поштовање и страх. Ти објекти су репрезентовали државу и нацију као две моћне силе, и њих је требао свако да види. Они су рађени за унутрашње потребе, да покажу сваком припаднику немачког народа снагу државе, али и свима ван Немачке, да се ради о озбиљној, силној и страшној сили која се уздиже. Најкарактеристичнији примери ове групе објеката су Канцеларија владе у Берлину, објекти на Цепелинском пољу у Нирнбергу, Германија као део Берлина и нови главни град Немачке, немачки павиљон за светску изложбу 1938. године у Паризу, олимпијски стадион у Берлину и многи други.

Другу групу чине објекти пројектовани и изведени на истим полазним принципима, али са другачијом наменом. Код њих акценат није толико на показивању моћи људима у Немачкој и целом свету, већ на организовању једног издвојеног, готово тајног начина живота. Објекти заједнице су својом просторном организацијом, спољним изгледом и архитектонским детаљима, стварали атмосферу издвојености, елитизма и тајних знања. И даље се ради о херојском мерилу, мешавини историјских детаља и *арт деко* стила, потпуном подређивању појединца заједници, али су били намењени не масама да би људи осетили страх и дивљење, већ члановима заједнице да би код њих у исто време створили осећај елитизма и поседовања тајних знања, као и осећај припадања заједници. Зато су и били смештени ван великих градова и то углавном у историјски и симболички важним областима. Овде, осим замка Вевелсбург, који је био центар заједнице, спадају и средње и високе школе заједнице, као и поједини објекти нових култова.

III 5.6.3 - НАСЕЉЕ - Организација насеља; Принципи урбанистичке поставке

Анализа објеката и комплекса покрета, па и саме заједнице, због кратког временског трајања (само 12 година, од чега је 6 било у рату, а само 6 у миру) није једноставна, нити може бити потпуна, Посебно што су грандиозност и квалитет коришћених материјала били међу основним принципима, тако да већина објеката и комплекса није завршена, бар не по првобитним плановима (Германија, Вевелсбург и други). Данас се користи више назива за овај архитектонски стил од којих је најтачнији, или бар најприближнији тежњама аутора, херојски реализам (Heroischer Realismus, Heroic realism)²¹⁰.

Од урбанистичких пројеката тог периода имамо планове за потпуне прераде кроз реконструкцију више градова, посебно њихових старих језгара. У првој фази су планирани, и грађевински радови почели, али због рата нису завршени, Берлин (планирано да буде нови светски политички и културни центар и главни град целог света - Германија), Минхен (главни град НСДАП покрета), Нирнберг (град НСДАП

²¹⁰ Овде се говори о званичним називима стила из литературе. Аутор рада задржава право на мишљење да би још подеснији и тачнији назив био херојски романтизам (Heroischer Romantismus, Heroic romantism), који се нажалост не може наћи у литератури. Бар не за сада.

скупова и конгреса), Линц (град лепоте, младости и Дунава) и Хамбург (центар немачког и светског поморства). Мање урбанистичке прераде су планиране, а неке и изведене у Дрездену, Минстеру, Вајмару, Салцбургу, Бремену, ХанOVERу, Дизелдорфу и другим немачким градовима. У анектираним областима урбанистичких интервенција је било у Прагу, Шћећину, Мемелу, Познању, Данцингу, Вроцлаву и другима.

Посебно је занимљив пројекат изградње потпуно новог града Северна звезда (Nordstern) у Норвешкој, двадесетак километара од Трондхајма (Trondheim). Планиран је као нови град за 250.000 становника, који би био одмаралиште за Немце на северу (зимски туризам током готово целе године), али би служио и као логистички центар за немчке војне базе на северу Европе, посебно оне у Норвешкој.

Од архитеката који су радили на урбанистичким пројектима нових градова можемо навести Алберта Шпера (Albert Speer), Паул Лудвиг Троста (Paul Ludwig Troost), Германа Бестелмејера (German Bestelmeyer), Констант Гучоја (Konstanty Gutschow), Хермана Гислера (Hermann Giesler), Леонардса Гала (Leonhard Gall), Паула Ота Аугуста Баумгартена (Paul Otto August Baumgarten) и друге. У то време била је уобичајена спрега архитектуре и урбанизма, тако да се већина њих осим урбанизмом бавила и архитектуром, посебно Алберт Шпер, Паул Трост, Херман Гислер, Герман Бестелмејер и Леонард Гал. Појединачне објекте у новом стилу су пројектовали и Херман Бартелс (Hermann Bartels, пројектант комплекса и реконструкције замка у Вевелсбургу), Фриц Тод (Fritz Todt, главни пројектант немачких ауто-путева, посебно оних у Јужној Немачкој), Петер Беренс (Peter Behrens, архитекта и индустријски дизајнер), Рихард Ермиш (Richard Ermisch, аутор више пројеката у Берлину, Тиргатену, Шпандау и др.), Волдеман Бринкман (Woldemar Brinkmann, архитекта и дизајнер ентеријера) и други.



Сл. 152. План Берлина са означеним делом за изградњу Германије (вертикална оса север-југ)



Сл. 153. Германија, модел

III 5.6.4 - ЗГРАДА-КУЋА-ДОМ – Стамбена архитектура: Ентеријер: Детаљи

Централна тема ове студије случаја је архитектура алтернативне заједнице шуцштафел (Schutzstaffel) и њена типолошка класификација, што у стамбеној

архитектури обухвата објекте за смештај у школама њиховог система образовања (специјалних политички организованих основних и средњих школа НРЕА (NPEA - Nationalpolitische Erziehungsanstalten), odnosno НаПоЛа (NaPoLa - Nationalpolitische Lehranstalt), као и специјалних школа за даље образовање чланова и официера заједнице NS-Ordensburgen), као и део за смештај у оквиру комплекса у Вевелсбургу (у самом замку, али и помоћни објекти за смештај у оквиру комплекса).

Разлика између НРЕА/НаПоЛа школа и NS-Ordensburgen школа је била у старости полазника, као и у елитности. НРЕА су биле посебно организоване школе у рангу наших старијих разреда основне школе и средње школе (оквирно 14-19 година старости) Овде су се образовала деца по стриктним програмима припремљеним у оквиру покрета, где је акценат стављан на три области: политичко образовање; физичко образовање и спремност; и пара-милитарно образовање и припрема (одбрана и заштита). Таквих школа је укупно било 37, од чега 34 у Немачкој, 2 у данашњој Чешкој и 1 у данашњој Словенији.



Сл. 154. НаПоЛа школа у Балеништату, близу Лајпцига, данас, ентеријер



Сл. 155. НаПоЛа школа у Балеништату, близу Лајпцига, данас, ентеријер

За разлику од њих, школе у систему Орденсбург (NS-Ordensburgen) биле су у рангу факултета. Уписивале су младиће између 25 и 30 година и припремале их за водеће функције у партији, држави и војсци. Оваквих школа је било само 4, од чега су прве три изграђене и биле у функцији, а четврта у Малборку није завршена до краја рата, тако да није ни почела са радом. Школе су планиране да буду у разним деловима Немачке и то Фогелзонг (Vogelsang, *Песма птица*, у националном парку Ајлеф, у данашњој области Северна Рајна-Вестфалија), Зонтофен (Sonthofen, на самом југу Немачке, у Баварској, у области Алгау), Кросензи (Krössinsee, *Прелаз преко језера*, у Померанији, близу Фалкенбурга, данас у Пољској) и Малборк (у западној Пруској). Образовни систем је планиран тако да полазници проведу по годину дана у свакој од четири школе, где би свака од њих била специјализована за одређену област. Прва година би била у Фогелзонгу где би се изучавала философија новог светског поретка. Током друге године у Зонтофену би се изучавала административна знања (организовање и управљање), војна знања и дипломатија. Треће године би се у Кросензију проучавао развој карактера, док би четврта годиона у Малборку била посвећена завршним студијама.



Сл. 156. Фогелзонг, поглед на комплекс



Сл. 157. Фогелзонг, поглед на комплекс



Сл. 158. Фогелзонг, објекти за смештај студената



Сл. 159. Фогелзонг, унутрашње двориште главног објекта

За оба система школовања (NPEA/NaPoLa i Ordensburg) услови уписа су били веома строги. Посматране су не само физичке и психичке карактеристике кандидата, моралне особине, његово претходно знање и вештине, већ и породична историја и припадност покрету не само кандидата већ и чланова уже породице. За упис у Орденсбург школе могли су конкурисати само синови функционера НСДАП и њених пратећих организација.

Као што је велику промену, готово револуцију у образовању, донело оснивање образовних колегија језуитског реда (Societas Jesu, Исусовци, Дружба Исусова, ред је основан 1534, а већ 1570. имају 155 колегија, да би у XVII и XVIII веку већина школа у католичким земљама била у оквиру реда или организована по њиховим принципима), тако је и организовање НСДАП школа било велика промена у односу на претходни школски систем Немачке. Као и језуити, и немачке партијске школе су покривале секундарни и терцијарни ниво образовања, док је примарно (елементарно) образовање било препуштено државном образовном систему.



Сл. 160. Објекти Ordensburg школе у Зонтофену



Сл. 161. Комплекс школе у Зонтофену, модел

За овакве школе, посебно организоване и са посебним захтевима и задацима, требали су и посебни објекти. Настава је била интернатски организована, да би ученике и студенте што више одвојили од околине и подредили принципима покрета. Акцент је посебно стављан на заједницу и заједништво, на подређивање појма ЈА појму МИ. Мада је већина ученика и студената била из средњих и виших слојева, и мада су школе имале више него довољно средстава, цео систем је са намером организован војно-аскетски. Такође велики значај је придаван физичком васпитању и развоју, укључујући пливање, јахање, скијање. Главни циљ је био стварање новог човека, особе која би била чврста у својим уверењима и потпуно и безусловно поштовала и била предата ауторитетима немачке државе, НСДАП партије, политичког руководства, а пре свега немачком народу.

Велики део комплекса сваке школе је био одређен за физичке активности, али и за параде и прославе, посебно за јавно додељивање награда и похвала, које су подизале морал полазника и биле важан део целог образовног система. Главни мото школа је био: „Образовање младих национал-социјалиста, да буду способни телом и душом, да служе народу и држави.“



Сл. 162. Фогелзонг, рељеф на зиду главног објекта (улазна фасада)

III 5.6.5 - ЖИВОТ - Радни и друштвени објекти; Ентеријер; Детаљи

При анализи јавних објеката види се да су принципи који су примењивани на објектима покрета и заједнице такође примењивани, само у нешто блажој форми, и на објектима немачке званичне архитектуре тог доба. Овде имамо десетине изузетних и репрезентативних објеката - градске куће, музеје, административне објекте, уметничке галерије и друго. И у званичној (државној) архитектури је веома видно да су симболика и грандиозност веома важни. Ништа није по мери човека, већ све поприма много веће мерило - заједнице, партије, нације, државе. Као што ни модерна архитектура главног цивилизацијског тока тог доба нема људско мерило (радови Корбизијеа, Косте, Нимајера и других - Бразилија, Чандигар, план за Париз, Нови Београд, а посебно објекти Мис ван дер Роа²¹¹), разлика је што је у немачкој мерило народ и држава, а код објеката модерне мерило је цео свет (*Човек је грађанин света*).

²¹¹ Le Corbusier/Charles-Édouard Jeanneret, Lúcio Marçal Ferreira Ribeiro Lima Costa, Oscar Ribeiro de Almeida Niemeyer Soares Filho, Ludwig Mies van der Rohe - Chandigarh, Brasilia и други.



Сл. 163. Светлосне катедрале Алберта Шпера на Цепелинском пољу у Нирнбергу

Сл. 164. Архитекта Алберт Шпер поред модела немачког павиљона за светску изложбу у Паризу, 1938.

Сл. 165. Сајам рада у Берлину 1934. године, Volk-Deutsche-Arbeit

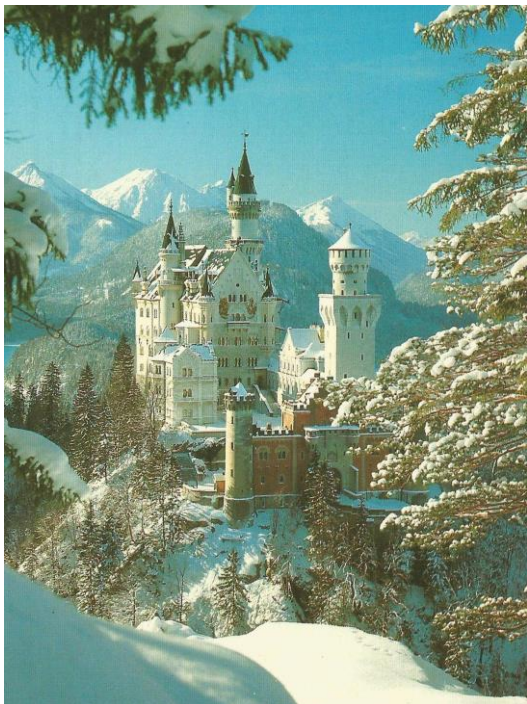
Те основне принципе усваја и архитектура заједнице шуцштафел - мерило не по човеку, већ много веће, грандиозност и просторни облици не као функција већ као симбол. То није архитектура која садржи симбол, нити архитектура која користи симболе, чак не ни архитектура која је пуна симбола. Овде је сама архитектура симбол. Све је у служби идеје, тако да је и сама функција мање битна, другостепена, у односу на симбол. Архитектура је подређена великом циљу, као што и чланови заједнице самим уласком и прикључењем престају да буду јединке, издвојене посебне личности, и постају хумани симбол идеје. Овде је архитектура симбол, у пуном значењу те речи.

Пратећи те принципе Вевелсбург у области Биркенвал у Вестфалији, који је до 1934. године био тек један од бројних средњовековних замкова у Немачкој, постаје симбол заједнице, симбол и главни стан реда нових германских ритера.

Кроз историју су се стално смењивали сукоби, некада тихи и притајени, а некада бурни, главног цивилизацијског тока и алтернативних и утопијских заједница, које најчешће нису биле свесне своје утопичности. Сви су они оставили идејне, писане, а често и материјалне трагове свог постојања. Но ретко, врло ретко, један архитектонски објекат сублимирао је у себи целукупну идеју покрета, тежње, симболику, организацију, као што је то било код замка у Вевелсбургу. Претече и корени, све што се догађало са покретом и са заједницом током постојања, тежње и жеље, све је то приказано на објекту, али не у сировој фактографији, већ у симболици која достиже ниво генијалности. Колика је ту заслуга Бартелса, колико је удео Химлера или неког трећег, сада више и није важно. То отелотворење идеје постоји и стоји као

један од могућих начина пројектовања, један од могућих принципа стварања архитектонских објеката.

Да би се схватила сва симболика замка и пратећег комплекса у Вевелсбургу треба знати и неколико детаља из његове историје. Краљ Баварске, Лудвиг II, желео је крајем XIX века да створи замак који би својом лепотом и монументалношћу надмашивао све постојеће, који би био центар уједињене Немачке, а касније и целог света (Mittelpunkt der Welt). На темељима старог замка из средњег века близу Минхена гради Neuschwanstein²¹². Не успева да га у потпуности заврши због преране и насилне смрти. Учитељ краљевог сина принца Хајнриха Вителсбаха био је Герхард Химлер, отац Хајнриха Химлера. Млади Химлер је одрастао уз приче о некадашњој германској слави, великим краљевима из старих време и још старијим митовима и Боговима. Као и уз приче о дворцу који је добри краљ желео да направи да постане центар Немачке и целог света.



Сл. 166. Neuschwanstein замак, близу Минхена, Баварска, бочна фасада

Сл. 167. Neuschwanstein замак, близу Минхена, Баварска, изглед зими, улазна фасада

Још две приче из историје су имале велики утицај при одлуци о градњи замка који ће бити храм и центар заједнице, као и о избору његовог места. Током средњег века, средином X века, за време владавине краља Хајнриха Птичара, у Саксонији се јавља пророчанство о гигантској и надљудској олуји која ће доћи са истока и преплавити германске народе уколико јој се сви заједно не супроставе и победе је, и то у области Брикенвала у Вестфалији. То је место германског Армагедона где ће се одиграти задња и одлучујућа битка и одакле ће германски народ кренути у славу и владавину светом. Али за тако нешто сва германска племена морају бити уједињена у једну државу под једним вођом²¹³.

Друга је прича много старија. Највећа победа германских племена над Римским царством одиграла се у Теутобуршкој шуми 9. године НЕ. То је била историјска прекретница после које римска војска није прелазила Рајну нити покушавала да покори германска племена, али и највећи пораз римске војске у време раног царства. Мада се данас не може са сигурнишћу утврдити тачно место битке, историчари сматрају да је то било у Вестфалији, у области где се налази и замак Вевелсбург.

²¹² Noesvanstajn (Neuschwanstein, Novi beli labud), зидан 1869-1886.

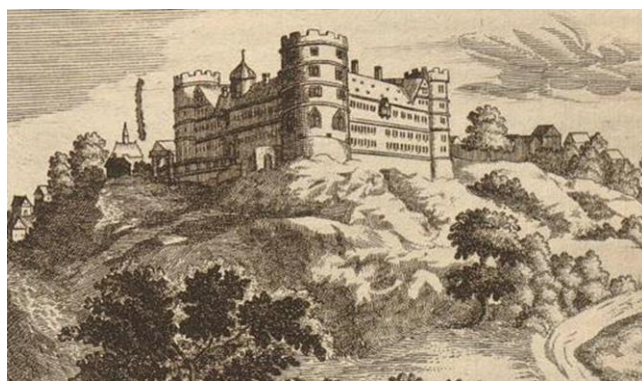
²¹³ Овде видимо паралелу са главним мотом НСДАП: *Један народ, једна држава, један вођа*.

Прво утврђење у овој области је био Вифилсбург (Wifilisburg) који током IX и X века служи за одбрану од Мађара (није познато тачно време изградње). У варошици Вевелсбург, која је добила име по замку, а замак по речици Вевел поред које се налази, први замак гради гроф Фридрих Амсберг, али је објекат доста оштећен током сељачке буне 1123-24. године. Два века касније гроф Валдек (Waldeck) га продаје принцу-епископу од Падерборна. Тадашњи извори описују две куле на врху брда. Током векова долази до више доградњи и почетком XVII века замак поприма данашњи изглед. Потпуно је обновљен и у потпуности добија садашњи изглед 1603-09, када постаје друга резиденција принца-епископа од Падерборна. Током тридесетогодишњег рата замак је доста оштећен у борбама, али се обнавља после 1650. Веће оштећење доживљава 1815. године услед пожара изазваног ударом грома, али је опет обновљен.

Први детаљнији опис и ликовни приказ замка дат је у књизи *Споменици епархије Падерборн*²¹⁴ из XVII века.



Сл. 168. Странице 196 и 197. из књиге *Споменици епархије Падерборн*, са описом и цртежом замка Вевелсбург, 1669. година



Сл. 169. Замак Вевелсбург 1669. године



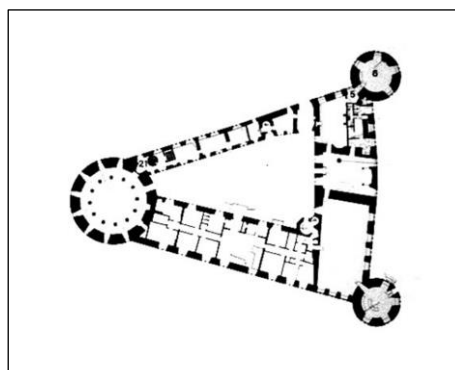
Сл. 170. Замак Вевелсбург 1872. године

²¹⁴ Пун назив књиге у оригиналу на латинском је *Monumenta Paderbornensia ex historia romana, Francica, saxonica eruta, novis inscriptionibus, figuris, tabulis geographicis ac notis posthumis Ferdinandi Principis, Episcopi Paderbornensis ... illustrada accedunt Caroli M. Capitulatio de partibus Saxoniae, ex antiquissimo MS. Palatino bibliothecae Vaticanæ, compendium vitæ celsissimi auctoris manes ferdinandæ, & panegyric paderbornensis*, прво издање у Падерборну 1669. године, друго издање у Амстердаму 1672. године. Аутор је Ferdinand von Fürstenberg, епископ Падерборна.

Захваљујући литератури из тих времена можемо доста јасно пратити догађаје везане за замак, грађевинске промене на самом објекту и околини (нестајање шума око замка током Тридесетогодишњег рата, удар грома који је оштетио северну кулу и друго).



Сл. 171. Замак Вевелсбург, данашњи изглед

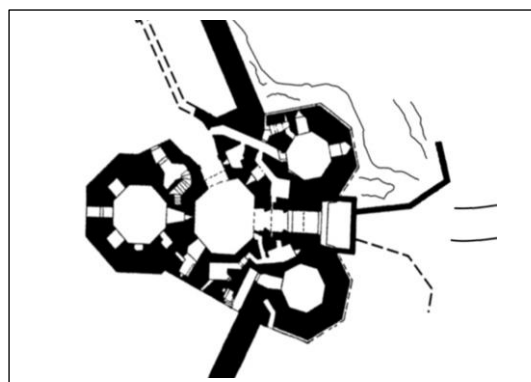


Сл. 172. План Вевелсбурга - основа

Занимљиво је да облик замка (једнакокраки троугао са оштрим углом на врху) није први пут виђен код Вевелсбурга. Мада у целој Немачкој не постоји ни један други замак таквог облика, слични примери се могу наћи у Британији, Француској, у Израелу, у Србији, и као и у другим земљама. Овај облик је редак, најчешће је резултат ограничености терена, мада често терен није једини разлог. Тврђава Масада у Палестини има сличан, мада не исти облик (она прати врх планине и у основи је попут трапезоида, односно два састављена једнакокракна троугла).

Прва три примера су из Британије, односно Велса, и то из времена Едварда I, краља Енглеске, зидани крајем XIII века.

Улазни део са кулама замка Денби (Denbigh) у области Клид (Clwyd) у Велсу у основи на први поглед неодрживо подсећа на Вевелсбург. Замак је зидан 1282. године као фортификација града Денбија на северу Велса, двадесет километара удаљен од Ирског мора, према острву Ман. Улазни део са троструком кулом завршен је 1285. године. Пут који води ка замку завршава се шиљком копља. Преко покретног моста стиже се до грађевине коју чине три куле распоређене у облику једнакокраког троугла са углом од 45° (исти угао као на Бертелсовом финалном пројекту из 1944. године). Међутим сличност се овде завршава. Нема симболике. Централна (југозападна) кула штрчи у ткиву града доста неспретно постављена. Објекат је рађен функционално, што је видљиво већ на први поглед из распореда стражарских места и ходника, не би ли се фортификација ојачала и одбрана учинила лакшом. Сличност је само графичка, односно геометријска.



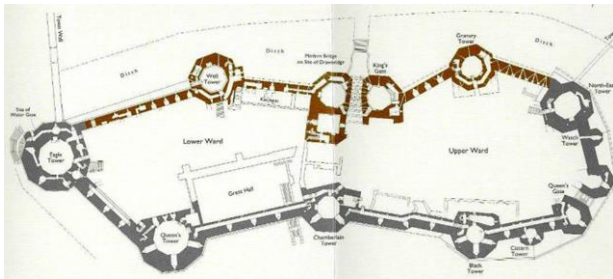
Сл. 173. Замак Денби у Велсу, Denbigh (Dinbych) у области Clwyd; улазна капија са три куле



Сл. 174. Замак Конвеј (Conwy) у Велсу, oblast Conwy; графичка реконструкција Ален Сорел

Близу Денбија, а готово у исто време, Едвард I на обали Ирског мора 1283-87. године гради замак Конвеј са утврђеним округлим кулама. Овде је био чак и краљев апартаман, једна од резиденција одакле је Едвард, познат под надимком Чекић Шкотске, водио ратове против непокорних Пикта и Келта на северу. Основа замка представља издужени правоугаоник на који се наставља равнокраки троугао, подсећајући на врх копља. Сам облик замка је овде условљен топографијом терена, а не намером и симболиком. Чак се најважнији садржаји и не налазе на истуреном углу, врху копља, већ само мања кула стражара која контролише предзидове који се спуштају до обале.

Трећи пример је замак Кернарфон (енглески Caernarfon Castle, велшки Castell Caernarfon), такође из Велса, из области Гвајн (Gwynedd), на Ирском мору, на северној обали Велса према Шкотској и острву Мен, непуних 50 км удаљен од замка Конвеј. Градњу је започео Едвард I 1283. године на остацима старијег утврђења. Радови су завршени тек 1330. године, после Едвардове смрти. Замак има издужено облик који се завршава врхом копља које чини Западна кула (Орлова кула, Eagle Tower). Овде на само да је цео замак усмерен према западу, већ се и све најважније функције замка налазе у Орловој кули.



Сл. 175. Замак Кернарфон, основа



Сл. 176. Замак Кернарфон, авионски снимак



Сл. 177. Замак Монт Сегур (Montségur), Јужна Француска, снимак из ваздуха



Сл. 178. Замак Монт Сегур панорамски снимак

Четврти пример је сличан Вевелсбургу не само по геометрији основе, већ и по људима који су га зидали и користили. У Јужној Француској Катари зидају замак Монт Сегур на високој литици. Лак за одбрану, тежак за прилаз, још тежи за освајање. Сам облик замка неодољиво подсећа на Вевелсбург. Разлика је само у оријентацији. Овде је врх копља окренут ка западу, без симболичких разлога, само због топографије терена.

На северу Француске, на самој граници са Белгијом, налази се тврђава Мобеж (Maubeuge). На темељима старијег објекта главни војни инжињер Луја XIV, Маркиз де Вобан обнавља тврђаву током друге половине XVII века (између 1667. и 1707. године). Објекат има изглед клина. Заједно са приступним путем (поглед из ваздуха) подсећа на врх копља, мада нема облик равнокраког троугла, попут осталих примера.



Сл. 179. Тврђава Мобеж (Maubeuge),
Јужна Француска

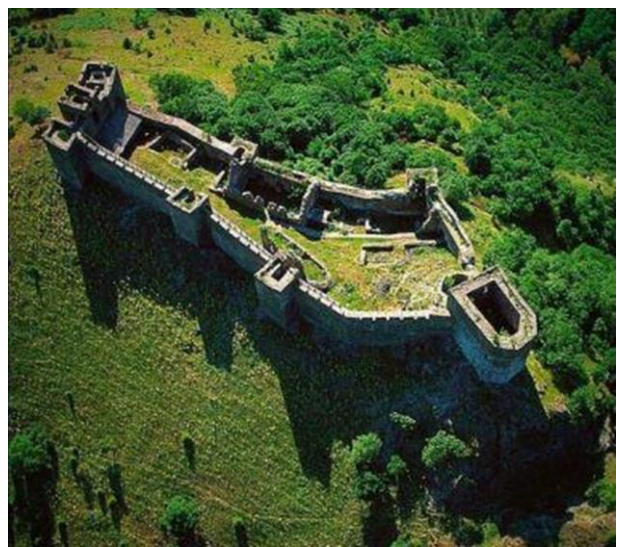


Сл. 180. Тврђава Масада, стари Израел
(Палестина), уништена 73. године током
Великог устанка

Шести пример је и најстарији. Тврђава Масада је изграђена за време владавине краља Ирода и представљала је готово неосвојиву тврђаву. Током Великог устанка против римске власти (66-70. године) устаници је заузимају и држе је још три године после пада устанка, све до 73. године. Њен облик прати топографске могућности грађења на самом врху стене, али и симболично представља врх Божјег копља.



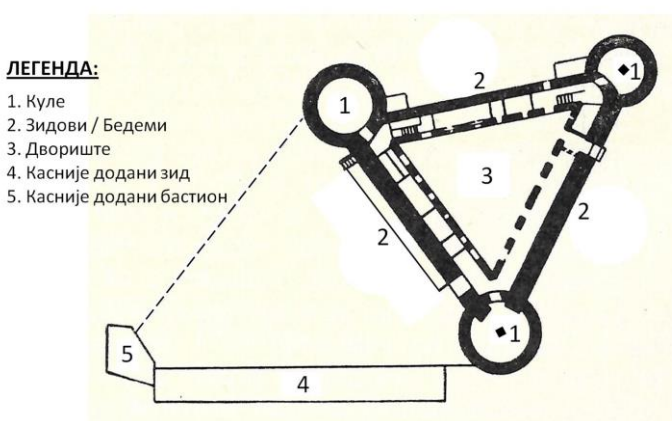
Сл. 181. Тврђава Маглич, Рашка област, Србија



Сл. 182. Тврђава Маглич, снимак из ваздуха

У нашим земљама имамо два примера средњовековних тврђава у облику врха копља. Једно од најважнијих утврђења средњовековне Србије била је тврђава Маглич, смештена на тешко освојивом врху изнад пута Краљево-Рашка, чувала је приступ манастирима и насељеним местима Рашке. Сам облик тврђаве је највероватније био условљен топографским могућностима терена, али вероватно и жељом да се нагласи сам врх, ударна песница, главном кулом.

По свом облику, од свих средњовековних градова и тврђава најсличнија је Вевелсбургу тврђава града Сиска из XVI века. Град Сисак су на ушћу Купе у Саву основали Келти (Сегестика), да би га 35. године ПНЕ преузели Римљани. Захваљујући добро одабраном положају, од мање римске колоније (colonia Flavia Siscia) постаје седиште намесника римске провинције Савије (Savia). Током IX века сисак је био седиште кнеза Људевита Посавског. Ради одбране од Турака, а посебно ради заштите пута према Загребу и даље према Бечу, 1544-1550. гради се утврђење на самом споју Купе и Саве. Зидови кула и бедема према копну су били дебели преко 3 метра, док су према рекама били нешто тањи. Облик једнакокраког троугла није био условљен самим тереном, тако да видимо још једну сличност са Вевелсбургом (упоредити цртеже основа тврђава у Сиску и Вевелсбургу, Сл. 168. и Сл. 179), мада се највероватније ради о коинциденцији, а не о преносу идеја и/или симбола. Каснијим доградњама се изгубио облик троугла, тако да данас тврђава има облик делтоида.

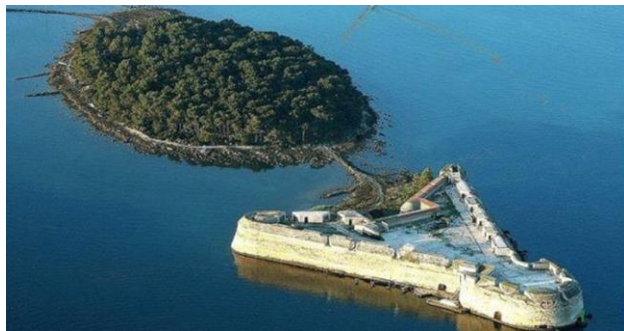


Сл. 183. Тврђава града Сиска, основа

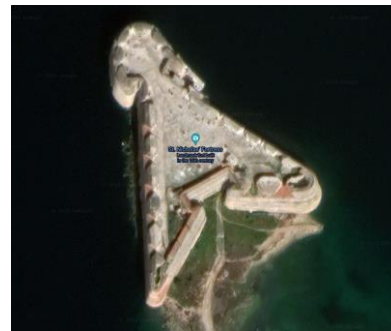


Сл. 184. Тврђава града Сиска, изглед

Сличан, можда још занимљивији облик, има тврђава Светог Николе код Шибеника, зидана током XVI века. Њена основа је делом била условљена обликом острва Св. Николе, на коме је изграђена, али делом и намером пројектанта, јер је само острво модификовано да би се добио облик врха копља са главном кулом (ударним врхом копља) окренутим ка север-северозападу.



Сл. 185. Тврђава Светог Николе код Шибеника, авионски снимак, поглед са североистока



Сл. 186. Тврђава Св. Николе, сателитски снимак

Током предизборне кампање у Вестфалији 1933. године, рађа се идеја о старо-германском замку који би постао центар заједнице. Првобитно се размишљало о Шваленбергу (Schwalenberg), али се од тога одустаје и одлучује се за Вевелсбург (Wewelsburg), близу Падерборна, у области Брикенвал, у Вестфалији. Заједница шуцштафел откупљује замак и почињу припреме за његово претварање у центар реда. Грађевинске активности почињу одмах. Мада у почетку планиран као елитна академија реда, акценат се пребацује на мистицизам и окултна истраживања. Вођа заједнице, Хајнрих Химлер даје основне смернице за прераду замка и изградњу пратећег комплекса. Детаљне пројекте од 1934. до 1941. године ради Херман Бартелс (Hermann Bartels), један од најпознатијих архитеката тог доба, који је пројектовао читав низ објеката у стилу херојског реализма. Велику улогу у одређивању симболизма и иконографије самог замка и целог комплекса имао је и Карл Марија Вилгут²¹⁵, чија је идеја била да замак постане не само административни и едукативни, већ и култни центар заједнице.

Заједница преузима замак Вевелсбург у облику како постоји већ више векова. Они му не мењају основни облик, већ околину (прилазни путеви, комплекс пратећих објеката заједнице у облику концентричних кругова око замка, као и околину уз сам замак) и унутрашњост (просторије, распоред, ентеријер). Основном облику дају митско значење (Свето копље, Heilige Lance²¹⁶) и то наглашавају сваким делом комплекса.



Сл. 187. Прве скице за рестаурацију замка и изградњу пратећег комплекса у Вевелсбургу, 1934, архитекта Х. Бартелс

Сл. 188. Први пројекат реконструкције замка и изградње пратећег комплекса у Вевелсбургу, 1941. године, архитекта Херман Бартелс



²¹⁵ Карл Марија Вилгут (Karl Maria Wiligut) немачки мистик и један од раних чланова и идеолога заједнице. Уводи ирминизам (обожаване старо-германског божанства Ирмин (Irmin, Irminen belief), као и крштења по старо-германском обреду. Обреде ирминизма обавља у Вевелсбургу, а неким од њих су присуствовали и највиши званичници партије и заједнице. Он је не само аутор амблема реда и церемонијалног прстења са мртвачком главом и прекрштеним костима (Totenkopfring), већ је и аутор идеје да Вевелсбург постане будући центар света (Mittelpunkt der Welt).

²¹⁶ У литератури заједнице се могу наћи два тумачења овог облика. Једно је Одиново, односно Вотаново копље, односно муња којом старо-германски врховни Бог влада светом (Votan, односно Wōdan, Wuotan или Wōtan, старо-германско име за скандинавску верзију имена бога Odina), а које се понавља у двострукој zig руни која је један од основних симбола реда. Друго тумачење је да облик замка представља копље којим је Лонгин, римски војник германског порекла скратио муке Исусу док је умирао разапет на крсту, и које још увек на себи чува капи крви Бого-човека. Које год од ова два тумачења да прихватимо, облик копља је повезан не само са божанским и светим, већ и са Германијом и Германима.

Пут који иде са југа, преко кружног тока где се укршта са спољним рингом, продужава право до замка чија северна кула чини врх копља. Само копље је усправљено, води од југа према северу, а ударна снага је у северној кули где је и главна дворана за састанке руководства заједнице. Паралела са Копљем судбине није случајна. Оно је и послужило као узор за изградњу комплекса око замка. Још док се оригинал Лонгиновог копља налазио у палати Хофбург у Бечу, много година пре аншлуса када је по Хитлеровој наредби копље пребачено у Нирнберг, Химлер прави копију копља и држи је на столу у својој канцеларији. Овде се не ради о физичкој сличности, већ о задатку. Заједница шуцштафел је копље судбине, копље у рукама немачког народа које ће се зарити у срце непријатеља и донети победу Германима. А сам врх, оштрица копља су команданти реда, врховни командант и 12 обласних команданата (рајсхфирер и 12 обергрупенфирера). Пут води ка северној кули. Снаге које долазе сливају се ка замку, а кроз њега се концентришу ка одаји команде у северној кули. Попут степенасте пирамиде или простора у египатским храмовима, и овде су нивои, простори све мањи, али по симболичком значењу све важнији. Из немачког народа излазе војници реда, испред којих су команданти, а испред њих генерали на челу са врховним командантом, великим мајстором реда. Архитектура то исто говори. Пут ка замку, јужни отворени простори, унутрашње двориште се сужава ка северу, велике сале источног и западног крила воде ка централном холу са бочним салама које су много мање. Северне сале и собе су само за одабране. Северна кула делује готово камерно.

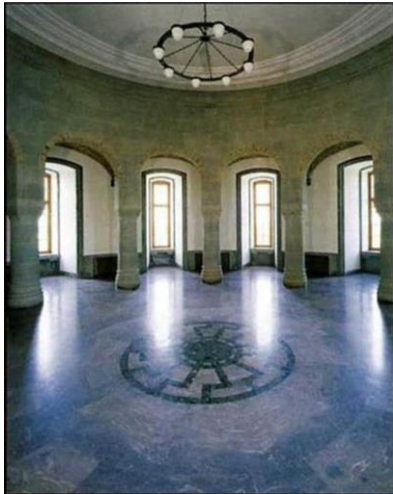


Сл. 189. Финални пројекат Хермана Бартелса за замак и пратећи комплекс у Вевелсбургу из 1944. године

Архитекта Херман Бартелс током 1941. године даје прву верзију пројекта целог комплекса коју делимично мења и прилагођава током 1944. године. Замак задржава име Вевелсбург, по варошици где се налази. Његова северна кула чини врх копља које се бада у сам центар варошице. Около су у концентрисаним круговима пратећи објекти, касарне, спортски терени, културни садржаји. Са изградњом се почиње одмах, али се временом пројекти допуњују, дорађују, мењају, прилагођавају. Радови на комплексу се званично прекидају 13. јануара 1943. године, када се заустављају и сви други радови на цивилним објектима у Немачкој, који нису били директно повезани са војним активностима. Мањи радови, посебно у ентеријеру, настављају се готово до самог краја рата.

Још 1934. године је исушен и делимично затрпан канал око замка и обновљен је улазни мост преко њега. Спољни малтер је уклоњен са свих зидова да би објекат деловао што грубље. На фасади су додати елементи од камена у стилу херојског реализма. Металних елемената у конструкцији и декорацији било је толико да је током извођења радова у приземљу северне куле организована мања ковачка радионица за потребе рестаурације и адаптирања замка.

Западно и јужно крило су делимично президани током 1936. и 1938. године. Главна, северна кула је делимично президана између 1938. и 1943. године. Ту је требало да буде центар целог комплекса. У приземљу куле би се налазила соба за састанке руководства реда (врховни командант и 12 руководиоца 12 области Велике Немачке, односно 12 секција реда, који су били у чину генерала специјалних јединица). На поду је у мермерном мозаику био изведен симбол животородног сунца (Sonnenrad)²¹⁷, у чијој је средини био диск од чистог злата. У крипти је била сала са куполом за чување вечитог пламена. Купола је била направљена од армираног бетона и обложена каменом. У центру куполе је у камену изведен знак свастике.



Сл. 190. Сала команданата реда у приземљу северне куле



Сл. 191. Сала у крипти за чување вечног пламена, испод сале команданата

У северној кули, у самом срцу Вевелсбурга, сваки од 13 великодостојника (вођа реда и 12 команданата) је имао своју собу, украшену у стилу одређене историјске епохе. Ту би се њих тринаесторица, попут средњевековних ритера, састајали у тачно одређеним временским размацима и одржавали своје ритуалне састанке. Врхунац би био састанак у кружној одаји северне куле где би решавали о судбини Немачке и целог света. У подземној крипти би био вечни пламен и ту би се налазиле и урне са пепелом великих витезова, команданата реда, који су дали живот за Немачку. Ту би се долазило на поклоњење. Три степеника воде до вечног пламена и ту би се нови витезови могли поклонити сенима оснивача реда. Горњи спратови су намењени за канцеларије команданата, али никада нису у потпуности завршени.

Бројеви 3 и 12 се стално понављају у Вевелсбургу. Символика је пресудна. Један начин живота, размишљања, ред вредности, суштински тако различит од главног цивилизацијског тока свог времена, до задњег детаља је пренет и приказан у Вевелсбургу. Не само северна кула, већ и сам замак, чак цела варошица, били су подређени геометрији и симболици. Подземна одаја је округла, али је она и центар низа концентричних кругова који зраче из ње. Пратећи објекти који се надовезују на замак чине прва три круга. Саобраћај је решен кроз два ринга, спољни и унутрашњи, који су кружним токовима повезани на главни прилазни пут. Сви који долазе у Вевелсбург долазе тим путем, путем који је дршка светог копља, а који води право у центар варошице и замка.

²¹⁷ Израз *црно сунце* као назив за овај симбол почиње да се јавља тек крајем XX века, као негативна конотација због значаја који је симбол имао између два светска рата. До тада је коришћен назив германско сунце. Сам симбол је изведен из свастике у кругу, познате под називом животородно сунце.



Сл. 192. Камени украс на фасади замка

Сл. 193. Ентеријер сале са степеницама, где су се обављала обредна венчања чланова реда



Улазни део, који спаја источну и западну кулу, и где је био свечани улаз у замак, био је планиран за собе виших официра, за мање радне сале и у поткровљу за велике сале за састанке и предавања. Слично је било и са источним и западним делом који спајају северну кулу са две мање јужне куле (источним о западном).



Сл. 194. Замак у Вевелсбургу, спољни изглед данас



Сл. 195. Унутрашње двориште замка данас, поглед ка северној кули

Већина команданата реда, као и људи који су замишљали и пројектовали Вевелсбург као центар Немачке и света, нису дочекали лето 1945. Мај те године је био крај њиховог сна.

III 5.7 КАРАКТЕРИСТИКЕ - Карактеристике заједнице и њених просторних облика

Заједница шуцштафел је постојала кратко, само двадесет година. Посматрано у времену светске историје, то је мање од трена, попут трептаја. Насупрот томе, значај њених просторних облика је велики. Не само као издвојени феномен, већ и као парадигма објеката алтернативне заједнице која је живела на начелима не само другачијим, већ потпуно супротним од начина живота главног тока. Не само

организација живота и рада, њихови просторни облици, већ и сам начин размишљања, били су порпуно различити од свега тада постојећег. Сличности можемо наћи на неким другим местима и у неким другим временима, али и тада само сличности. И оно што је најзанимљивије за истраживаче, ово се одиграло у центру Европе, у самом срцу главног цивилизацијског тока. Анализа која би дала одговоре зашто и како је то било могуће, још увек не може бити спроведена до краја. И данас, 75 година после уништења заједнице и свега што је пратило, ране су још увек свеже, као и сећања на све ужасе и злодела која су пратили уништење заједнице, покрета и државе који су је створили. Ова студија случаја је тек покушај објективног и непристрасног посматрања ове заједнице, њене симболике и њене класификације у односу на главни ток, као и њене архитектуре у односу на архитектуру главног тока.

Анализирајући НСДАП и посебно шуцштафел, као пример мистичких и политичких заједнице XX века, можемо видети њихове карактеристике као алтернативне заједнице:

По временској линији - Алтернативна заједница шуцштафел је основана 1925. године, а уништена две деценије касније, 1945. године. Ова заједница у потпуности припада XX веку (период модерне).

По простору - Заједница шуцштафел, као и њени просторни облици, настала је у Немачкој, у Западној Европи. Без обзира на покушаје ширења (јединице са не-германским чланством), заједница никада није заиста изашла из Немачке.

По начину живота :

- По остварености - Шуцштафел се у потпуности остварила као алтернативна заједница. Имали су своја писана организациона правила, као и идеологију и правила понашања. Комплекс у Вевелсбургу је професионално пројектован, као и комплекси школа. Објекти у већини нису никада завршени у потпуности (завршен је само један број школа, не све), мада су били у употреби;
- По односу према религији (идеје, религије, начини живота) - Заједница је имала игнорантски став према религији генерално, а посебно према према религији главног тока (хришћанство), мада је имала своје религијске и псеудо-религијске обреде. План је био да се после завршетка рата (ако победе, а што се није десило) прво у заједници, а затим и у целом народу пређе са хришћанства на њихову верзију старо-германске паганске религије;
- По тежњама и плановима ширења заједнице - У својим основним списама, заједница је имала не само планове о обнављању Немачке, већ и о ширењу на исток, југоисток и запад. При томе су идеологија и сила били главно средство остварења тих планова. Прерастање Немачке у супер-силу, као и шуцштафел у главни цивилизацијски ток, било је заустављено ратом и њиховим уништењем;
- По затворености/отворености заједнице - До 1942-43. улазак у заједницу је био изузетно компликован и захтеван. То је била самодовољна заједница са веома стриктним одабиром чланова. Задње 2-3 године постојања, због ратних потреба, заједница је била отворена за масовни прилив чланства и подржавала га свим силама. Заједница до 1942-43. није правила никакве компромисе. Отварање за не-германске народе је био велики компромис, али је и то било условљено (не-германи су морали бити у посебним јединицама, а чак и њима су командовали шуцштафел официри који су могли бити само Немци);
- По физичкој одвојености од главног тока - Мада је заједница имала одвојене објекте за образовање, као и комплекс у Вевелсбургу, а чланови заједнице могли живети и по посебним касарнама, огромна већина чланова заједнице је живела по градовима измешана са припадницима главног тока;

- По начину настанка - Заједница је настала у оквиру главног тока (прво као политичка партија, а затим и као одвојени војни ред), али се убрзо отргла и постала потпуно алтернативна;
- По дужини трајања - Заједница је живела само две деценије, од 1925. до 1945, а њена политичка организација НСДАП тек нешто мало дуже, од 1919. до 1945. године;
- По начину нестанка - Заједница шуц штафел, као и њена политичка организација НСДАП нестала је током Другог светског рата. Спада у заједнице које је главни цивилизацијски ток силом угасио;
- По односу главног цивилизацијског тока према заједници - Сама заједница је основана поступно и готово неприметно по правилима главног тока (прво политичка партија, затим гимнастичко крило, редарска служба, обезбеђење и тек на крају потпуна алтернативна заједница). Главни ток је у почетку игнорисао заједницу, затим покушао да је угуши политичким средствима и на крају је уништио користећи силу рата.

Од архитектуре главног цивилизацијског тока свог времена, насеља и објекти херојског реализма се суштински разликују. Сами објекти и комплекси нису довољно истражени, а томе и доприноси негативна слика улоге коју је Немачка имала током Другог светског рата, тако да чак и крајње неутрална истраживања тог перода немачке историје наилазе на тешкоће, сумње и непријатности. Но, оно што је веома видљиво је специфичност ове архитектуре и њихова нераскидива повезаност са начином живота заједнице која их је стварала. Као и интеракција која је учинила да је већина ових објеката ван употребе, јер је веома тешко, готово немогуће, користити их у једном другом начину размишљања и живота.

Анализирајући просторне облике заједнице шуцштафел, као мистичне и политичке заједнице XX века, можемо видети њихове карактеристике:

Просторни облици по времену - Алтернативна заједнице је основана 1925. године, а уништена две деценије касније, 1945. године. Ова заједница, као и њени просторни облици, у потпуности припадају XX веку (период модерне).

Просторни облици по простору - Заједница, као и њени просторни облици, настала је и остваривала се у Немачкој, у Западној Европи. Мада је било мањих утицаја и ван Немачке, начин пројектовања и извођења просторних облика је остао специфичан и везан само за подручје Немашке.

Просторни облици у односу на начин живота :

- По прилазу заједнице (и теоретичара заједнице) архитектури и урбанизму - Заједница се није бавила идеалним градовима нити идеалним насељима. Њихов романтизам је био окренут прошлости (веза са старо-германским начином живота и објектима, као и ка садашњости (време стварања, освајања и рата) и будућности (хиљадугодишње царство). Заједница је имала начин живота који је био потпуно нов и одвојен од главног тока и као такав захтевао је архитектуру која није била у складу са архитектуром главног тока.
- По односу заједнице према остварењу просторних облика - Заједница је ангажовала најбоље пројектанте, извођачи и занатлије тог времена у Немачкој за пројектовање и изградњу својих објеката.

По урбанизму / организацији насеља :

- По поставци насеља заједнице у односу према насељима главног тока - Објекти заједнице су били у самим местима (градовима, насељима) главног тока уколико се радило о администрацији заједнице (Вевелсбург). Школе заједнице су биле интернатског типа и издвојене од постојећих насеља да би

- се полазници могли концентрисати само на стицање знања и вештина;
- Поставка насеља заједнице у односу на постојеће комуникације главног тока
- Објекти и комплекси заједнице су увек били уз главне комуникације тако да је прилаз био једноставан и брз;
- Поставка насеља заједнице по вези између њих (између појединих насеља заједнице) - Комплекси заједнице су међусобно били добро повезани;
- По шеми организације насеља - Централно формирана насеља. Сваки комплекс је имао своју организацију која је зависила од начина живота заједнице, као и од функција тог комплекса, али су сви имали фокусну тачку, центар комплекса (замак у комплексу Вевелсбурга, управа школе у школским објектима и сл.);
- По могућности и плановина даљег ширења - Свако насеље заједнице је било унапред планирано као заокружено и са лимитираним бројем људи који су ту живели и радили;
- По организованости и концентрисаности заједнице - Становање је увек и свуда било интернатског типа (осим код соба генерала у Вевелсбургу). Остале активности (зависно од функције комплекса) су биле у издвојеним објектима;
- По односу међу објектима насеља заједнице - Објекти заједнице су били утилитарно груписани (организовани према функцијама) у комплексу;

По архитектури / по појединим објектима :

- По поставци објеката становања - Објекти становања су били аскетског типа, али детаљно пројектовани и изведени. Становање је било у објектима групног становања (спаваонице);
- По развијености просторне композиције објеката становања - Објекти су релативно једноставни, планирани за дужу употребу;
- По организацији друштвених објеката - Друштвене функције су подељене и налазе се зависно од комплекса и његове функције. Биле су или потпуно одвојене, или делом под истим кровом, а делом у одвојеним објектима;
- По организацији религијских објеката - Заједница није поштовала званичну религију, па није ни имала религијске објекте. Више су били окренути старо-германском паганизму, али ни њега нису потпуно практиковали. За своје псеудо-религијске обреде (пријем у заједницу, венчање, додела прстена и друго) нису имали посебне објекте, већ су се обреди обављали у Вевелсбургу (сала са степеницама) или по локалним канцеларијама заједнице;
- По стилској поставци ентеријера - Ентеријери су били потпуно аутономни и пратили су једино традицију средњег века и принципе заједнице;
- По детаљима и декорацији у архитектури - Објекти су били једноставне форме, али су функционални детаљи били наглашени и у стилу херојског реализма. Објекти планирани и пројектовани са развијеном орнаментиком;
- По конструктивном систему - Готово сви објекти заједнице (уз неколико изузетака - сала вечног пламена у северној кули Вевелсбурга) били су планирани, пројектовани и изведени у архитравном систему;
- По начину градње - Објекти су зидани чврстим материјалом. Сви објекти заједнице су зидани за вечност, од најквалитетнијих и најдуготрајнијих материјала који су се могли наћи;
- По врсти материјала - Материјали су били из занатске обраде (тврдо дрво и камен) као и индустријски, зависно од функције објекта и потребе. Коришћени су и природни материјали у занатској обради (занатски обрађени материјали), али и материјали из масовне продукције (индустријски прерађени и обрађени материјали);
- По начину набавке материјала - Коришћени су обрађени и полуобрађени материјали, зависно од потребе.

III 5.8 ЗАКЉУЧАК - Заједница и њени просторни облици

Двадесети век је век јаким алтернативних покрета који желе и на различите начине покушавају да постану главни цивилизацијски ток. Наслањајући се на своје претече из XIX века, који је био век припреме, истраживања и теоријских анализа, алтернативни покрети почетком XX века прелазе на фазу делања. Комунисти, масони, национал-социјалисти, анархисти (Махо 1919, Шпанија 1936). Сви су они једно време држали власт, одређивали правила понашања и усмеравали животе људи на мањим или већим просторима. И сви су пали. Што су били јачи, чвршћи и самоуверенији, што су чвршће држали власт, тај пад је био јачи и страшнији, а прах би захватио већу територију. Резултат је увек био потпуни крах не само заједнице, већ и саме идеје.

Једна од алтернативних заједница занимљивих за проучавање је ред нових немачких ритера шуцштафел и њихови објекти. Настали су наслањајући се на прошлост, али и са чврстом везом са временом у ком су живели. Своје принципе, идеје и жељени начин живота приказали су кроз архитектуру. Замак Вевелсбург у области Брикенфилд у Вестфалији је планиран да постане не само главни стан заједнице, њен митски центар, већ и центар света. Због рата, ратних услова и потреба, цео национал-социјалистички покрет, па и његова ударна песница, заједница шуцштафел се разводњава и губи своју оригиналну суштину.

Од самог почетка национал-социјалистички покрет жели да створи нови ред, нову затворену, чак и делимично тајну организацију изабраних. Адолф Хитлер своју књигу *Моја борба* посвећује групи одабраних. Без обзира на имвину, порекло или статус у главном цивилизацијском току, они стварају нови поредак, прво у својој земљи, затим у уједињеној Европи и на крају у целом свету. Улогу алтернативне заједнице, новог реда прво је имала НСДАП. Њеним омасовљењем ту улогу преузимају *Sturmabteilung* одреди са својом унутрашњом структуром сличном тевтонском ритерском реду (одрицање од приватне својине, целибат до границе хомосексуализма, живот ван главног тока у посебним објектима и друго). Потчињени су само свом вођи, лајтеру, и одани до смрти. Њиховим уништењем у ноћи дугих ножева то постају *Schutzstaffel*, који свој врхунац достижу стварањем комплекса у Вевелсбургу, материјалног симбола њихове организације, философије, идеја, тежњи и жељеног и планираног начина живота.

Компонента симболичног, психолошког и езотеричног код свих алтернативни група је веома важна, можда чак и суштинска, јер омогућава трагање за смислом. Главни ток послератне западне цивилизације је уврежио мишљење и начин размишљања о национал-социјализму као о једној минорној екстремистичкој политичкој партији која је одвела Немачку, а са њоме и цео свет у колективно лудило. Могуће је да су они били луди, али то није узроковало толику власт коју им је свесно и самовољно дао немачки народ. Ако је реч о лудилу, они су били способни да га пренесу даље, да га преобрате у један вид месијанске енергије. Попут неке рудиментарне религије они су свом народу понудили смисао, ред и целовитост. Ствари које су немачком народу у том тренутку недостајале, требале и које је желео. Национал-социјализам су поразила материјална средства, премоћ противника, а не јачи идеализам²¹⁸, идеолошко религиозни квалитети или вера народа у вођство.

Проглашавајући Хиљадугодишњи рајх, национал-социјализам није имао намеру само дати народу још једну причу. Они су веровали у то. Веровали су у стварање над-човека и свеопшту владавину германске расе над целим светом. А ударна песница би био шуцштафел, ритерски ред. Млади припадници реда су требали да живе по бурговима, чији би центар, првенац и вођа био Вевелсбург. Организација живота је била посебна, ван свега познатог. Венчања припадника реда су биле церемоније више паганске него државне или црквене. Поштовала се крв предака, организовале су се

²¹⁸ "Само идеализам наводи људе да добровољно усвоје повластицу силе и снаге, те их тако претвара у труп прашине оног почетка који образује и уобличава читаву васиону." Адолф Хитлер, *Моја борба*.

посете гробљима. Чак су и званичне новине партије давале спискове гробља за која је истраживањима утврђено да су на њима сахрањивани чисти аријевци.

Објекти заједнице су се уклапали у тај и такав начин живота. А замак и цео комплекс у Вевелсбургу чак и више од свега другог.

Преградња и адаптација самог замка је трајала дуго, јер је рађена у фазама. Пројекти унутрашње организације и ентеријера су више пута мењани и прилагођавани. Али све што је рађено, било је најквалитетније, од пројеката, преко материјала, до занатских радова, од камена за зидове замка до детања у ентеријеру. И све је било подређено симболици. Свака соба је била посвећена по једном од великих старо-германских краљева, од Карла Великог, па све до 1806. године. Али само онима који су, по записима или по предању, поседовали копље судбине, и који су помоћу њега, али и својом величином, владали и водили немачки народ.

Бартелс је направио величанствено дело у стилу старо-германских бургова (замкова). Висока кула доминира варошицом, а главни прилазни пут води право ка улазу у замак. Међутим, Химлер је својом симболиком допунио и делимично променио акценте грађевине. Ово није била реконструкција попут Виоле л`Дика и његовог рада на Каркасону 1853. (Eugène Viollet-le-Duc, Carcassonne). Ово је било много више. Замак Вевелсбург је стваран, живи, материјални симбол једне идеје. Идеје која се наслањала на историју, на постојеће, али је у својој заокружености била суштинска најава новог доба. Претећа алтернатива главном цивилизацијском току западне културе заснованом на хедонизму и пацифизму. Страст уместо учмалости, врхунац уместо просечности. Зато је и уништена са таквим жаром, зато су сви њени трагови претворени у прах.

„Када је довршен, била је то јединствена реконструкција средњевековног замка, саграђеног да би се остварила слика у Химлеровом уму. Свака соба је опредељена у другачијем стилу, чак ни један једини сто није дуплиран. Само су водеће занатлије у свакој грани биле упошљаване да би стварале fine таписерије, чврсти намештај од храстовине, кваке од кованог гвозђа, свећњаке. Захтевали су се непроцењиви теписи, завесе од тешког броката прекривале су високе прозоре. Врата су била резбарена и опточена племенитим металима и драгуљима. Саграђени у старом германском стилу на троугаоним темељима, торњеви бурга дизали су се високо изнад околне шуме.“²¹⁹

Да би се потпуно уклопио у ту слику и да би у потпуности остварио сврху свог постојања, Вевелсбург је морао бити замак-симбол. Поред Шпера и његових светлосних катедрала на Цепелинском пољу крај Нирнберга, ново и вредно проучавања у архитектури Немачке између два светска рата су и објекти заједнице шуцштафел (Schutzstaffel) - специјалне школе NPEA/NaPoLa и NS-Ordensburgen, као и замак и комплекс објеката у Вевелсбургу. Толика веза између идеје и архитектуре, толика међусобна условљеност и интеракција између начина живота и архитектуре могућа је само код алтернативних заједница, односно само код људи који сматрају да је њихова друштвена организација једина права матрица, и то не само најбоља, већ једина, вечита и непромењива. Само код људи који верују у хиљадугодишње царство. У северној кули има места само за врховног команданта и дванаест генерала, великих команданата реда. Ни мање ни више. То не зависи од броја дивизија у касарнама или на фронту којима ти генерали командују, чак ни од броја немачких покрајина. Систем и организација су дати и они су диктирали архитектуру. А сада архитектура диктира организацију. Ако би се појавио тринаести генерал, он не би имао своју собу ни своје место у централној сали за састанке. Он би био вишак. Идеја је систем овековечила у камену, а затим је архитектура овековечила тај систем. Сада архитектура одређује организацију заједнице. Интеракција на делу.

²¹⁹ Vili Frisacer, *Hajnrüh Himler*

ПОГЛАВЉЕ III - СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

III - 6. Савремене заједнице у Израелу на примеру кибуца и мошава

*Моћ је дата само онима којих се усуде да се сагну и погигну је.
Само једна ствар је битна, само једна - бити у стању да се усудиш.*

Фјодор Михаилович Достојевски (Фёдор Михайлович Достоевски, 1821-1881.)

III - 6. Савремене алтернативне заједнице у Израелу, на примеру кибуца и мошава

III 6.1 УВОД - Критеријуми одабира заједнице

За истраживаче алтернативног и утопијског начина живота мала територија између Средоземног мора на западу и реке Јордан и Мртвог мора на истоку, пружа обиље материјала за истраживање. Разлог је не само што се ту налазе света места три највеће монотеистичке религије (јудаизма, хришћанства и ислама), већ и због начина живота који се ту одвијао задње две хиљаде година. Због бурне историје и честог смењивања народа и господара, позната је под многим именима, зависно од тога ко је посматра и зависно шта посматрамо у њој: Блиски Исток, Света земља, Палестина, Држава Израела, Левант.

Модерни начин живота на овим просторима траје кратко, тек од краја XIX и почетка XX века. Пре тога овде су живела углавном бедуинска племена на свој традиционални номадски начин и нешто мало Арапа и Јевреја по градовима, уколико се насеље са мање од 5.000 становника може назвати градом. Није било велике трговине, а индустрија је била скоро непозната. Током друге половине XIX века, прво појединачно, а затим и у групама, почињу да се досељавају Јевреји, углавном из европских земаља. Они доносе нови дух, нову технологију и жељу за унапређењем земље, и у пољопривреди и у индустрији. Почетком XX века покрет усељавања почиње да поприма организованији и озбиљнији облик.

Осим у већим местима и градовима, где се баве трговином, занатима и пољопривредом, Јевреји се насељавају и у плодним, али и у пустињским областима. Оснивају своје заједнице на принципима кооператива, заједничких комуна, и почињу да се баве пољопривредом. Те кооперативне заједнице су у почетку биле углавном социјалистичке (комунистичке) оријентације или ултра-религиозне, али готово све су биле заједнице без приватне својине. Паралелно са њима почињу да се оснивају и мошаве, пољопривредна задружна добра групе малих поседника, као и кибуци умерене оријентације (организација Artzi Kibbutz).

Ове заједнице су се показале изузетно ефикасне. Не само да су биле покретачка снага економије, пољопривреде и индустрије, већ су одиграле веома важну, можда и пресудну улогу у оснивању државе и у њеној каснијој одбрани. У једном тренутку је чак 7,5 % од укупног јеврејског становништва Израела живело у кибуцима, односно готово 100.000 људи је учествовало у овом експерименту *in vivo*, показујући да је живот у алтернативној заједници не само могућ, већ да може бити и успешан. Кибуци никада нису постали главни цивилизацијски ток, чак ни у Израелу, као што нису ни есени две хиљаде година раније, али су показали да уз праву организацију и мотивацију алтернативна заједница може успети и то не само преживети, већ и напредовати.

Ако упоредимо покрет кибуца са било којом алтернативном заједницом наћи ћемо много сличности, али и разлика. Главна сличност је организација живота, односно основни принципи алтернативне заједнице везани за начин живота (заједничка својина, организација групе, идеологија, религија и друго), наравно прилагођено времену у коме се јавља (почетак XX века). Разлике су у резултатима. Наиме, успешност свих алтернативних заједница, па и кибуца, види се из економских резултата, али и у расту (број чланова), као и у одрживости. Један од разлога успешности кибуца била је и посвећеност чланова заједнице идеји.



Сл. 196. Кибуц Хазореа у време оснивања 1936. године; пустињски пејзаж околине



Сл. 197. Кибуц Хазореа у време оснивања 1936, прво насеље



Сл. 198. Кибуц Хазореа данас, пејзаж околине



Сл. 199. Кибуц Хазореа данас, насеље

Први корак по оснивању кибуца била је култивација земљишта, која је укључивала и пошумљавање околине, које је најчешће било пустиња, камењар или мочвара. Затим би почињала изградња насеља, прво привременог, а онда и сталног. Постигнуто, односно разлике између оног како је било и како је данас, јасно је видљиво на примеру кибуца Хазореа (HaZore'a, сејач). Пошумљена је цела околина, створено је велико пољопривредно земљиште и изграђено модерно насеље са свим потребним објектима и функцијама.

III 6.2 КОРЕНИ - Настанак заједнице; Теоријске основе

Током скоро два миленијума живота у расејању, Јевреји су живели у Северној Африци, на југу Арабијског полуострва (данашњи Јемен), у југозападном и западном делу Западне Европе (Сефарди), као и у Источној Европи, источном делу Западне Европе и Средњем Истоку (Ашкенази). Још и пре великих устанака против Римљана и протеривања из своје земље (почетак Западног периода), јеврејски народ је више пута био приморан на прогонство, расејање и живот у дијаспори. Али се никада нису асимилирали, никада нису заборавили своје порекло, своју религију и одакле су. Враћали су се у своју земљу из ропства у Египту 1350. ПНЕ, из изгнанства у Асирију 720. ПНЕ, из вавилонског ропства 586-538. ПНЕ. Најстрашније разарање земље и народа и готово потпуно исељавање било је после пропасти устанка Бар Кохбе 135. године. Земља је остала готово празна. Насељавају је други народи, али мање енклаве остају, опстају и трају. Како под Византијом, тако и под Арапима, било је

борби, али све оно што је обнављано током тих девет векова уништавају крсташи 1099. године.

Мада расејани по целом свету, Јевреји успевају да задрже и сачувају име, обичаје, језик и културу. Стално понављање изреке *Ако Те заборавим Јерусалиме, нека ме заборави десница моја*, је један од начина не само за одржавање везе са прапостојбином, већ и одржавање вере и намере за повратак. Сво то време повратак се и одвија, али ради се о минорним групама. Током X-XI века припадници јеврејске секте Караити селе се из Персије у Јерусалим, где се насељавају у западном делу града. Нажалост, крсташи уништавају не само муслиманска, већ и православна и јеврејска насеља широм Свете земље, посебно 1229. године. Прогони Јевреја у Енглеској (1290), Француској (1391), Аустрији (1421), Шпанији (1492) и Португалу (1498), доводе до исељавања у тадашњу Палестину. Падом Константинопоља под Турску власт 1453. године, долази до новог таласа исељавања у Палестину. Године 1697. група од око 1500 Јевреја под вођством рабина Јехуда Хасида (Yehuda Nachasid), насељава се у Јерусалиму. Током XVIII века ово усељавање почиње да поприма веће размере. Године 1808. више стотина присталица рабина Гаона из Вилњуса прелазе у Палестину и насељавају се у Јерусалиму, али и у Тиберијусу, Хеброну и Сафеду. Током прве половине XIX долазе веће групе из Северне Африке, Јемена, Русије и Персије. Већа група долази из Египта 1832. године. Ипак, пре 1880. године у Палестини је живело тек око 24.000 Јевреја.



Сл. 200. Група Јевреја у Палестини, друга половина XIX века



Сл. 201. Јевреји из другог усељеничког таласа у Мигдалу, Палестина, 1912. године

Жеља Јевреја да сачувају своје особености и да се не асимилирају, био је један од разлога за одвојени живот у Европи, а он је водио у честе погроме. Релативни мир Јевреји су нашли тек исељавањем у САД током XVIII и XIX века. Крајем XIX века, чак половина јеврејског народа живи у Америци, највећим делом у САД, али и у Мексику, Канади, Аргентини и другим земљама Латинске Америке. Крај XIX и почетак XX века доносе посебно велика страдања Јевреја у Европи. Као резултат тога, између 1881. и 1914. године из Европе је емигрирало чак 3,5 милиона Јевреја, углавном у САД, али и 70.000 у Палестину, која је тада била под Турском. Сама цифра од 2 % и не изгледа тако велика, али за слабо насељену земљу као што је била Палестина у то време, то је био огроман број. Ционистичка организација са Теодором Херцлом²²⁰, основана је на конгресу у Базелу 1897. године и убрзо постаје идејни вођа велике већине јеврејског народа. Основни циљ ционизма је био повратак у Палестину и обнова, поновно успостављање јеврејске државе. Јеврејски национални фонд почиње

²²⁰ Theodor Herzl (1860.-1904.), јеврејски политичар, рођен у Пешти, у Аустро-Угарској (данас Будимпешта, Мађарска).

организовано да купује земљу за нова досељеничка јеврејска насеља. То омогућава масовни и организовани повратак. Пре почетка масовног усељавања, на овој територији је живело само 45.000 хришћана и 24.000 Јевреја, утопљено у маси од 380.000 Арапа. Укупно, мање од пола милиона људи. У то време јеврејска заједница у САД је бројала 250.000 људи, десет пута више него што их је живело у Палестини.

Пре конгреса у Базелу и оснивања Ционистичке организације, јеврејски народ је био подељен на умерену струју која се залагала за прихватање делимичне асимилације, и радикални део који се залагао за обнову јеврејске државе. За само место где би та држава била успостављена било је више варијанти (Уганда, руски далеки исток и друго), али је превладала идеја да то буде у Палестини која је тада била под турском влашћу. После најновијих великих погрома, умерена струја слаби и радикали преузимају примат. О Првом ционистичком конгресу²²¹ Теодор Херцл је записао: *Ако бих желео да кажем нешто о Конгресу што није за јавност, то би било следеће: У Базелу смо основали јеврејску државу! Ако бих то рекао данас јавно, био бих највећи лажов. Али за пет година можда, а за педесет сигурно, сви ће моћи да је виде.* Херцлово предвиђање се и остварило са невероватном тачношћу. Пола века касније, 15. маја 1948. године сви су могли да виде проглашење Државе Израела (Eretz Yisrael).

Претеча покрета масовног усељавања и оснивања заједничких кооператива, био је покрет БИЛУ, који је познат и под именом Пионири Палестине (Први насељеници Палестине). Сам назив је акроним на хебрејском из Књиге пророка Исаије 2:5. : *Дођи, Јаковљев доме, да ходимо (у Господњој светлости)*²²². Циљ организације је био насељавање Јевреја у Палестини, тада под турском управом, и оснивање мањих пољопривредних насеља. После погрома у Русији 1881-84, а посебно после тада донетих анти-семитских закона, долази до масовног исељавања Јевреја из Источне Европе, а посебно из Русије. Прва група насељеника у организацији БИЛУ стиже у Палестину 1882. године и заједно са припадницима друге организације за усељавање Ховеви Цион (Hibbat Zion, Посвећеници Циону), оснивају насеље Ришон ЛеЦион (Rishon LeZion, Први у Циону), на обали Средоземног мора, десетак километара јужно од Јафе, данашњег Тел Авива, на земљи коју су купили од Арапа. Две године касније, 1884. друга група насељеника, чланови БИЛУ, стиже и оснива пољопривредно насеље Гедера у централној Палестини.

Између 1882. и 1903. у Палестину је емигрирало око 35.000 Јевреја, а између 1903. и 1914. још 40.000. Између два светска рата преко 400.000 Јевреја се уселило у Палестину, која је у то време била под Британским мандатом (протекторат), од чега највише током 1938-39. године. Током светске економске кризе САД ограничавају број усељеничких дозвола свима, па и Јеврејима, тако да Палестина постаје њихов примарни циљ. Током 1940. године било је око 450.000 Јевреја у Палестини. Оволико усељавање доводи до тензија између Арапа и Јевреја и Британци уводе квоте за усељавање. Веома напета ситуација траје све до проглашења независне Државе Израел, маја 1948. године. Победом у првом Израелско-арапском рату исте године, нова држава добија не само мирни период, већ и међународно признање и поштовање, што доводи до највећег таласа усељавања. Током следећих пет година, између 1948. и 1953. преко 700.000 Јевреја се усељава у Израел.

Прва насеља крајем XIX и почетком XX века била су углавном кооперативне заједнице са заједничком својином. Али колико год тај покрет имао својих предности и своје поклонике, стварање нове државе није се могло ослонити само на припаднике алтернативне заједнице. Насељавање Палестине је текло и пре оснивања првих

²²¹ Ционистичка организација (хебрејски הַצִּיּוֹנִית הַהִסְטָדְרוּת; HaHistadrut HaTzionit) основана је на свом првом конгресу 29-31. августа 1897. године у Базелу.

²²² Хебрејски בית יעקב לנו יעקב (Beit Ya'akov Lekhu Venelkha) - *Доме Јаковљев (Дому Јаковљевом), хајде да ходимо.* BYLV - БИЛУ.

алтернативних заједница. Током првог и другог таласа насељавања (1882-1903. и 1904-1914), долази до оснивања великог броја задружних насеља где су се поштовали приватна својина и класична организација породице, али су постојале и одређене форме узејамне помоћи, попут задружних насеља, мошаваи и мошаве.

Мошава (moshava, מושבה, множина mosavot, מושבות) је најстарији облик заједничке организације насеља. Прва мошава Пета Тиква (Petah Tikva) је основана 1878. године, али је била кратког века. Поново се оснива 1882. почетком масовног насељавања, када су основани и Ришон ЛеЦион (Rishon le Zion), Рош Пина (Rosh Pinna), Цихрон Јаков (Zikhron Ya'akov) и други. До краја првог таласа насељавања већ је било тридесетак мошавота. За разлику од касније осниваних кибуца и мошавима, код мошавота сва имовина је у приватном власништву, укључујући и земљу и куће. Насеља су пољопривредног типа, фарме су груписане ради лакшег коришћења машина за обраду земље и мелиорације, а куће су груписане ради лакше одбране.

Мошав (moshav מושב, множина mosavim מושבים) је нешто новији облик организовања заједница, јавља се почетком XX и први мошавими се оснивају после Првог светског рата. Први мошав је био Нахалал основан 1921. године. Ово је прелазни облик између мошавота и кибуца, и код њих је сва имовина приватна, укључујући и куће и земљу, као и код мошавота, али су фарме једнаке величине и обрађују се и појединачно и заједнички, а производи и профит припада власнику фарме. Сам процес стварања личне добити подстиче рад, а тиме и већу производњу. Заједницом управља Веће заједнице (Комитет), а свака породица има обавезу давања дела профита (један вид пореза у оквиру заједнице, који је једнак за све) чиме управља Веће заједнице и који се користи за развој и унапређење целе заједнице. Крајем XX века више од 150.000 људи живело је у око 500 мошавима широм Израела.

Трећа врста заједничких задружних насеља су мошав шитуфи (Moshav shitufi, заједнички мошави, хебрејски מושב שיתופי), који су комбинација кибуца и мошава. Овде је и даље приватно власништво над имовином, укључујући и стамбене куће и фарме, али се фарме обрађују заједнички, пласман производа је заједнички организован и профит се дели на једнаке делове.

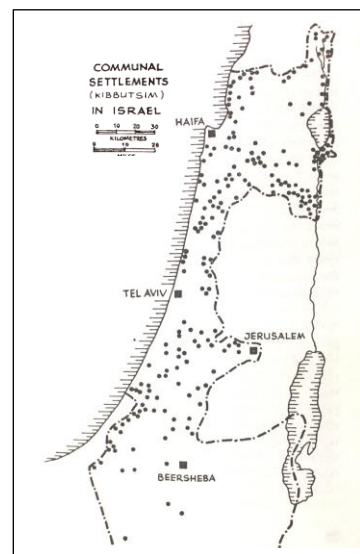
Осим ова три типа пољопривредних мошава, постоје и мошав овдим (Moshav ovdim, раднички мошави, хебрејски מושב עובדים) који се баве занатском и индустријском производњом и којих данас у Израелу има више од 400.



Сл. 202. Прве мошаве у Израелу пре 1890.



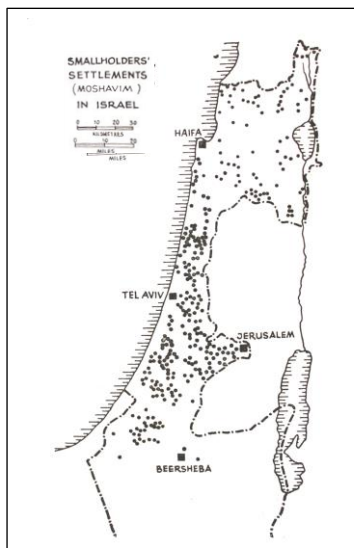
Сл. 203. Укупни приказ свих кооперативних насеља у Израелу шездесетих година



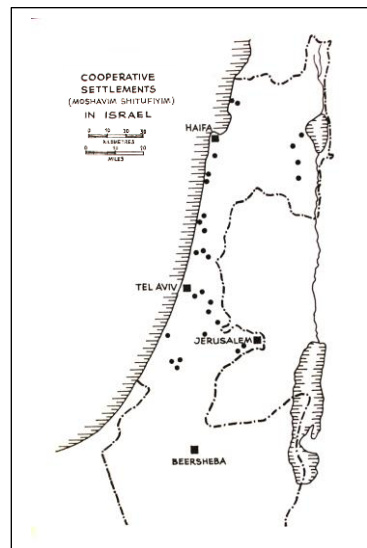
Сл. 204. Распоред и бројност кибуца у Израелу шездесетих година



Сл. 205. Распоред и бројност мошавот насеља у Израелу шездесетих година



Сл. 206. Распоред и бројност мошавим насеља у Израелу шездесетих година



Сл. 207. Распоред и бројност мошавим шитуфијум у Израелу шездесетих година

III 6.3 ВРЕМЕ - Историјски развој заједнице

Кибуци²²³ као кооперативне заједнице јављају се почетком XX века, међу Јеврејима радикалне струје који су се усељавали у Палестину, мада је сама идеја нешто старија. Прва примена у пракси је била 1909. године, када група досељеника која се насељава на обали Галилејског језера (језера Кинерет) оснива заједницу квутсат²²⁴ Деганија. Та прва заједница бројала је мање од 20 људи, тако да је организација и управљање заједницом било директно. Сви су учествовали у договору и доношењу одлука и оне су беспоговорно важиле за све. По први пут, од времена Бар Кохбе, у једном насељу у земљи Израела говори се хебрејски језик.



Сл. 208. Први објект у кибуцу Деганија, око 1910. године



Сл. 209. Један од кибуца, почетком двадесетих година XX века

²²³ Кибуц (хебрејски קיבוץ / קיבוצ, kibbutz, заједница, окупљање)

²²⁴ Квутсат (Kvutsa, на хебрејском група, заједничко насеље), назив који се у почетку користио за заједнице овог типа (потпуно укидање приватног власништва и породице), да би га касније заменио назив кибуц (kibbutz).

Међутим, треба осветлити још једну страну радикалне струје Ционистичког покрета, дела покрета који ће се касније показати веома важним код оснивања и развоја алтернативних заједница, кибуца и мошава, у Израелу. Осим паролe *Нација и домовина* (Nation and Homeland), међу радикалним Јеврејима још од друге половине XIX века постојала је и парола *За социјалистичку заједницу, за новог човека*. Утицај социјалистичких и комунистичких идеја не само у Ционистичком покрету, већ и у целокупној јеврејској популацији био је веома велики. Где год је у Европи током XIX и XX века било револуционарних покрета, било је и Јевреја. Непријатељски став средине и погроми, терали су радикалне делове јеврејског народа у револуционарна удружења и покрете, а то је опет резултирало још већом мржњом према Јеврејима и новим погромима. Резултат тога је да чак и најогорченији противници ционизма међу Јеврејима почињу да прихватају да је суживот у Европи немогућ.

Бер Бороцов²²⁵, један од најутицајнијих теоретичара ционизма марксистичке оријентације, то је сажето изразио: *Ционизам ће бити остварен кроз класну борбу, или га неће ни бити!* Такви људи нису ни могли да се помире са стрепњом и ишчекивањем нових погрома у Европи, али ни са успореним, неефикасним и корумпираним начином живота у тадашњој турској Палестини. Мада и даље под јаким религијским утицајем, Јевреји не само да учествују у свим већим револуционарним кретањима на прелазу XIX у XX век, већ и преузимају водећу улогу. Најбољи приказ односа и учешћа Јевреја у револуционарним кретањима даје Леон де Понже²²⁶: „У првом партијском и државном врху бољшевичке Русије 1917. године од 545 чланова било је чак 447 Јевреја, што је чинило 82 %. Било је само 30 Руса (5,5 %), 24 Летонца (4,4 %), 22 Јерменина (4 %), 12 Немаца (2,2 %) и 10 осталих (1,9 %)“.

Преношење кибуца и мошава у Лењинов, а још изразитије у Стаљинов Совјетски Савез, под називом совхоза и колхоза, показало се као крајње погрешно и потпуно неефикасно. Јевреји су у Палестини морали да успеју јер нису имали одступницу, нису имали другу могућност. Такође, свест досељеника је била на веома високом нивоу, под религијским или револуционарним идејама, до фанатизма. Руски сељак се сећао старог начина живота, искрено и дубоко поштовао Цара и цркву, а на совхозе и колхозе гледао као на још један силом наметнути експеримент нове узурпаторске власти. Руском селу је недостајао занос добровољаца, жеђ за радом и саможртвовањем људи који стварају ново друштво, тако да је резултат био логичан²²⁷.

Исте године када је основан први кибуц Деганија, 1909. године, јеврејски насељеници као ново, северно предграђе луке Јафа оснивају нови град Тел Авив, данас највећи, а донедавно и главни град Израела. Пет година после Деганије већ је основано и живи десетак кибуца. Уз помоћ Јеврејског националног фонда 1920. године

²²⁵ Бер Бороцов (Ber Borochov, Дов-Бер Борохов; 1880-1917), револуционар јеврејског порекла рођен у Русији, вођа марксистичког крила у оквиру ционистичког покрета, оснивач Ционистичког радничког савеза (Zionist Socialist Workers Union), Радничког ционистичког покрета (Labour Zionist Movement) и Радничке ционистичке партије (Poale Zion party). Радничка ционистичка партија се шири и убрзо оснива своје огранке у САД, Канади, Русији, Аустру-Угарској, Великој Британији и другим земљама. То је била једна од првих марксистичких партија са јаком националном оријентацијом. На свом другом конгресу 1909. године у Кракову, Поале партија прихвата насељавање Јевреја у Палестини и почиње са организовањем и слањем група. Организују и Хашомер (Hashomer), оружане снаге које ће штити Јеврејска насеља у Палестини. Хашомер је био зачетак организоване војне силе, која ће касније прерасти у Армију Израела. Лидер Поале партије у Израелу био је Давид Бен Гурион, један од оснивача и први председник Државе Израел.

²²⁶ Leon de Pongins, *Les Forles segretes de la Revolution*, Paris, 1928.

²²⁷ Приликом интервјуа са Јулијом Јуткевич, девојком из Петрограда (Sankt Peretburga) која је дуго живела у Израелу као члан кибуца, она је дала веома јасан и једноставан одговор на ово питање: Зашто су и поред изразите сличности, данас становници совхоза и колхоза најсиромашнија група у Русији, а становници кибуца спадају међу најбогатије грађане Израела? Због вере, али не религијске вере, већ вере у идеју. Одатле произилазе и дисциплина, рад, залагање, а самим тим долазе и резултати.

откупљује се велика површина земље у Језраелској долини. Почињу да се оснивају већи кибуци који поред пољопривреде почињу да се баве и занатством и малом индустријом.



Сл. 210. Столарска радионица у време оснивања, kibuc Hazorea



Сл. 211. Модерна фабрика у кибуцу Језреел (Yezreel) данас

Усељавање Јевреја у Израел не тече континуирано. Зависило је од политичке ситуације у свету, а посебно у Европи. Замајац који је Херцл покренуо није се зауставио.

Први кибуц са Јеврејима са подручја бивше Југославије, био је Беит Шеарим (Beit Shearim), основан 1925. године. Данас југословенски Јевреји чине већину и у кибуцима Гат (Gat, на југу Израела) и Шар Хамаки (Shaar Haamaki, северно од Хаифе, основан 1935. године), а има их и у кибуцима Афиким, Бецет, Беит Некофа, Рисфон и Кидрон. Постоји чак и удружење кибуцера пореклом из Југославије.

Током времена, људи у кибуцима почињу да се баве и другим активностима. Више циљ није само пуко преживљавање. Ради се на подизању нивоа живота. Почињу спортске, културне, образовне активности. Долази до нове генерације рођених кибуцера. Прва беба рођена у Деганији био је Моше Дајан, касније један од лидера и војних команданата Израела. Кибуци и мошаве постају модел даљег насељавања Израела. Приликом проглашења независности 15. маја 1948. године, од 291 насеља у Израелу, чак 149 су били кибуци.



Сл. 212. Заједнички рад на пољу кибуца



Сл. 213. Жене кибуца Доврат (Dovrat) на заједничкој изградњи, 1946.

Међутим, овај ниво усељавања није био једноставан. После проглашења независности, између 1948. и 1953. године, 600.000 Јевреја, који су већ живели у Израелу, морало је да прихвати 690.000 нових досељеника. Само у том периоду се у Израелу оснива двадесетак нових градова и више од 500 пољопривредних заједница

(кибуца, мошава и класичних села). Од оснивања Деганије прошло је само четрдесет година, а идеалистичка идеја о комунистичкој утопији једнаких и срећних који живе као заједница јединки без приватне својине и ван породичне организације, не да се није угасила, већ напредује и расте. Од 1948. цео свет посматра остварење утопије *ин vivo*, заједницу где између мушкараца и жена влада потпуна једнакост, где сви учествују у доношењу одлука и где је својина заједничка до најмањег дела одеће.

Једнакост полова која се граничила са агресивним феминизмом, сматрала се једним од основних принципа комунизма/социјализма и не само да је теоријски истицана, већ је и имала пуну примену у пракси. Организацију Hadassah су основале јеврејске жене као део NCJW (*National Council of Jewish Women*) 1912. године, под слоганом *Не само госпође!*, ради помоћи Јеврејима у Палестини, посебно породицама и женама. Идеја је била да жене у дијаспори (САД, Канада, Немачка и друге земље), поред својих дужности мајке, супруге и домаћице, треба да се баве и добротворним радом, посебно у организовању имиграције у Палестину, у образовању јеврејске деце, здравственој заштити и другим социјалним активностима. Жене у матици (у Палестини/Израелу), треба да буду спремне да прихвате потпуну једнакост полова, која би укључивала и све врсте радова, од пољопривредних, зидарских, одбране до подизања деце.



Сл. 214. Плакат организације Hadassah, Канада, средина XX века



Сл. 215. Жене чланови одбране кибуца Mishmar HaEmek, 1948. година



Сл. 216. Жене кибуца на раду, прва половина XX века



Сл. 217. Жене кибуца Ein Harod у каменолому, 1941. година

Друга специфичност живота у кибуцима је заједничко одгајање деце. Мада и ту постоје разлике између појединих група, у највећем броју кибуца деца проводе дан у Дечјој кући где имају пун боравак. У појединим кибуцима, деца и ноћ проводе у Дечјој кући, а са родитељима су само током викенда, мада су овакве заједнице данас у великој мањини. Дечје куће се налазе у центру кибуца и ту су деца под сталном бригом и негом и у потпуној сигурности.



Сл. 218. Кибуц Рухата, између 1940. и 1950. године



Сл. 219. Деца са васпитачицама у Дечјој кући

Осим обданишта за малу децу, ту су и учионице за школску децу које укључују и основне радионице, јер образовни програм обухвата не само теоријске предмете друштвених и природних наука, математике и уметности, већ и знања и вештине из пољопривреде и занатства. Овај систем је део основних принципа друштвене организације кибуца и задржао се од оснивања првог кибуца 1909. године до данас.



Сл. 220. Школска столарска радионица у оквиру Дечје куће, кибуц Гиват Бренер, 1950. године

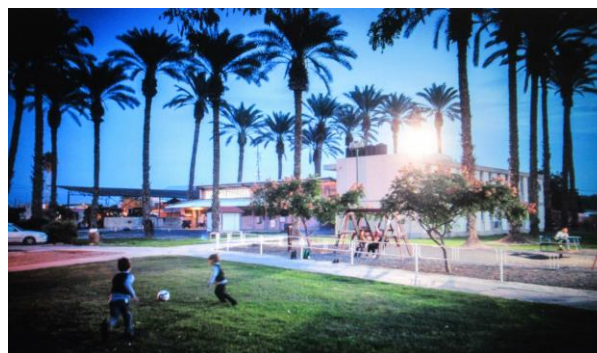


Сл. 221. Трпезарија у оквиру Дечје куће, кибуц Гиват Бренер, 1950. године

Данас се променило само то што су Дечје куће веће, богатије опремљене, често имају дворану за представе и велика спортска игралишта за децу по узрастима.



Сл. 222. Кибуц Ејн Ханаџив (Ein Hanatziv), сала за представе у оквиру Дечје куће



Сл. 223. Кибуц Деганија данас, дечје игралиште

III 6.4 ДАНАС - Садашња ситуација заједнице

Друштвене заједнице у Израелу (кибуци и мошаве свих врста), развијале су се и мењале заједно са развојем државе: од малих пољопривредних комуна изгубљених у пустињи, до данас развијених модерних насеља која се не баве само пољопривредом, већ и занатством и индустријом. Поједине заједнице се баве и туризмом и услужним делатностима.

Велико је питање да ли би покрет успео да није било спољних услова, као и историјског наслеђа. Јеврејска деца су широм света вековима одрастала уз приче о есенима, Масади, Бар Кохби. Али и уз приче да је Бог подарио најлепшу земљу на свету свом одабраном народу, деци Израела. Треба само отићи тамо, у земљу меда и млека, смокви и вина, где ће Јевреји опет бити слободни, своји и на своме. За разлику од Европе, где никада нису били сигурни да неће баш те ноћи почети нови погром, чије ће се жртве бројати десетинама, стотинама или хиљадама.

Од првог кибуца до данас, када у Израелу у више стотина кибуца живи стотинак хиљада чланова, прошао је тек један век. Сваког лета у кибуце посредством владине агенције МВМ (МВМ) долазе хиљаде младих из целог света, Јевреји и они који то нису, да као добровољци проведу део лета радећи у кибуцима. Да се на лицу места увере у причу о Утопији која постоји и која је одржива. Да изграђујући, изграде и себе. Парола која је и нама позната, која је на нашим просторима била присутна у неко друго време, али не тако успешно.

Поред великог усељавања у Израел, уз холокауст и погроме у Европи, данас од укупно 14 милиона Јевреја, колико се процењује да их има на целом свету, тек једна четвртина, односно око 3 милиона живи у Израелу. Преко 6 милиона, двоструко више, живи у САД, док у Русији живи 2,7 милиона Јевреја, готово исто као и у Израелу. Занимљив је списак градова са највише Јевреја (не рачунајући САД): град са највише Јевреја је Тел Авив са Јафом где живи 394.000 Јевреја, следе га Париз са 300.000 Јевреја, Москва са 285.000, Лондон са 280.000. Тек пети је Јерусалим са 266.000, затим Хаифа са 210.000, Кијев са 117.000, Санкт Петербург са 165.000, Монтереал са 115.000, Торонто са 115.000, и други.

Данас чланови кибуца чине само 3-4 % становништва Израела, али њихов утицај је велики. Они дају далеко већи проценат људи елитних занимања и високостручних струка (30 % пилота, 6 % посланика у Кнесету и друго). Продуктивност је вишеструко већа него у осталим деловима Израела. Мада се баве углавном пољопривредом, кибуци дају и 6 % индустријског извоза земље. Ово је посебно интересантно, јер код њих не постоји капиталистичка утакмица, нити материјални стимуланс. Сви чланови заједнице месечно добијају приближно исти лични приход, попут џепарца, док имају обезбеђено (под истим условима за све) бесплатно становање, исхрану, бригу о деци, друштвене активности. И поред недостатка приватне својине (а можда баш и зато?) кибуци омогућавају својим члановима доста висок ниво живота.

Двадесетих година XX века, када покрет почиње да се омасовљује, није било ничег сличног у свету, тако да су била неминовна лутања, грешке, преиспитивања начела и принципа, њихове примене у пракси, прилагођавање, исправљање и мењање. Учили су сами од себе.

Врло брзо долази до одвајања и удаљавања кибуца социјалистичке оријентације од ултра-религиозних. Огромна већина новодошлих досељеника не жели да се унапред одређује, тако да долази и до оснивања кибуца умерене оријентације. Три највеће и најутицајније федерације кибуца, Арци, Ихуд и Меухад (Artzi, Ichud i Meuchad) су основане у приближно исто време, када је и дошло до поделе покрета на

социјалистичко²²⁸, религијско и умерено крило. Ихуд је основан 1925. године, а остале две 1927. године. Данас ове три велике организације обједињују 93 % кибуца са 94 % чланова.

Табела чланства различитих организација (федерација) кибуца, број заједница и број чланова показује однос између појединих струја током друге половине XX века:

Федерација (Савез / Заједница кибуца)	Везаност за политичку партију / Политичка орјентација	Година оснивања федерације	Број кибуца	Број чланова
Kibutz Artzi Hashomer Hatzair	МАРАМ (марксистички /социјалистички)	1927	73 (85)	28.256
Ichud Hakvutzot Vehakibbutz	МАРАИ / Labour Party (социјалистичка орјентација)	1951 (1925)	79	26.466
Kibbutz Meuchad	Achdut Avoda	1927	57	22.816
Kibutz Dati	Poale Mizrachi		10	3.541
Poalei Agudat Yisrael	Poalei Agudat Yisrael		2	552
Остали			4	836
УКУПНО			225²²⁹	82.467

По програму, за све три велике организације (федерације), кибуци су само средство, оруђе остварења националних и социјалних циљева јеврејског народа, али и прототип новог друштва. Програми се разликују тек када се дође до питања какво то ново друштво треба да буде. Док једни теже потпуној теократизацији друштва и враћању старим вредностима, други се боре за социјалистичко уређење Израела.

Разлике постоје и у тактици. Ихуд, још од Деганије, замишља кибуц као релативно малу заједницу у којој кибуцери живе попут чланова породице. Меухад покушава да створи велике заједнице отворене за све, самодоволне и способне за даљи раст. Још од раних двадесетих оснивају Радне батаљоне (G'dud Ha'avoda), који су замишљени као замишљеник новог друштва целог Израела. Арци је између ова два екстрема. Негују органске кибуце (The Organic Kibbutz), који расту и развијају се поступно и природно и који би константно били отворени за новопридошле појединце или групе. Новопридошли би својим укључивањем унапређивали рад на пољима и у фабрикама, чиме би социјална структура кибуца органски расла, мењала се и прилагођавала новим условима.

Међутим, чак и умерени Арци у свом програму веома јасно говори о циљевима покрета. По оснивачком програму заједнице кибуца Арци из 1927. године, кибуци су:

- а. Пионирске ћелије новог друштва;
- б. Конструктивни и колонизаторски елемент јеврејске радничке класе;
- в. Инструмент апсорпције и упошљавања продуктивне (производне) јеврејске имиграције;
- г. База класне борбе.

Било је веома тешко променити животну околину, доћи из великих европских градова пуних живота у потпуно пустињу, или у најбољем случају у неко бедуинско село, доћи из умерене европске климе у жарко лето Блиског Истока. Али још је теже било променити себе, свој дотадашњи начин живота. Већина усељеника се пре

²²⁸ Важно је нагласити да готово нигде у оригиналним изворима, програмима, документима, пропагандним брошурама, нећемо срести израз *комунистички*, већ само *социјалистички*, мада је оно што се дешавало и дешава у Палестини/Израелу задњих сто година ближе комунизму него све постигнуто у Совјетском Савезу и другим земљама где је реч *комунизам* била у свакодневној употреби.

²²⁹ 2018. године у Израелу је било 273 активна кибуца.

доласка бавила трговином и новчаним пословима. Генерацијама ненавикнути на тежак физички рад, привикли су се зачуђујуће брзо. Суштина је у мотиву, у покретачкој сили, а они су је имали. Сматрали су да имају задатак, и од Бога и од људи, да пустињу претворе у цветну башту. И чинили су то. Упркос врућини, недостатку воде, непријатељству арапских комшија.

Попуњавање кибуца новим члановима врши се на више начина. Некада је основу чинио Омладински савез (Hashomer Hatzair - The Youth Movement), који обухвата јеврејске омладинске организације у дијаспори, у више од 25 земаља на свим континентима. То је био канал којим су млади људи, жељни да себе подреде заједници и изградњи виших циљева, долазили у Израел и прикључивали се кибуцима.

По проглашењу независности оснива се УЛПАН (ULPAN), обука за новодошле имигранте. Обука је требала да им помогне да се снађу у новим условима и у новом друштву. Осим језика и прилагођавања новој средини, обихватао је и учење кроз рад. По завршетку обуке, многи су одлазили у градове и покретали своје фирме, неки отпочињали да раде и у индустрији, али се велики део прикључивао кибуцима.

Млади досељеници (Youth Alia) је организација за прихватање и смештај јеврејске деце из целог света, као и за помоћ при њиховом одрастању и уклапању у живот у Израелу. Обухвативши период од раних двадесетих, посебан допринос је дала у време холокауста, од 1930. до 1945. године, као и периоду одмах после рата, прихватајући и збрињавајући јеврејску децу без родитеља.

Нахал (Nachal) је део израелске армије, који обухвата и спаја одбрану земље и производни, углавном пољопривредни рад. У Израелу су младих и девојке обавезни да служе војни рок у трајању од три године. По завршетку војне обуке, упућују се на сва места где могу помоћи нацији, с тим да и даље до краја војног рока остају војници, само у резерви. Они који су распоређени у кибуцима, имају дужност да учествују у одбрани заједнице (физичкој, оружаном), али и учествују у свим пословима и активностима, као и сви други чланови заједнице, од рада у пољу, па до спорта, образовања, забаве. Многи припадници Нахала после завршетка војног рока остају у кибуцу, али сада као пуноправни чланови заједнице, кибуцери.

Све федерације кибуца су колективни чланови свеукупног Савеза синдиката Израела (Histadrut - The General Federation of Labour), а који обухвата више од 80 % свих запослених у Израелу. При оснивању је замишљен као ударна песница класне борбе, организација радника и сељака, која ће водити путем напретка и изградње новог друштва. Међутим у капиталистичкој земљи као што је Израел данас, социјалистичке тенденције су благо игнорисане од стране владе и парламента. Време општег заноса полако пролази и сада се Хистадрут свео на улогу какву имају синдикати у развијеним европским земљама данас (трејд-јуниони у Енглеској и други). По својој суштини, осим појединачних радника, окупља и све организације задружног и кооперативног карактерта. Његови колективни чланови су Kibbutzim (покрет кибуца свих федерација), Moshavim (покрет мошава свих врста, по бројности данас приближан кибуцима), Solel Boneh (највећи израелски и једини јавни извођач грађевинских радова), градске индустријске кооперативе, банке и трговине (укључујући и Т'нова, највећу израелску трговачку корпорацију).

Од Деганије до данас, чланство кибуца се стално повећавало. Поред апсолутног броја, потребно је упоредити и проценат чланова кибуца у односу на укупно јеврејско становништво Израела. Анализа је дата до Шестодневног рата, јер је тада Израел освојио велике територије (Синај, Голанска висораван, Западна обала), чиме је у многоме промењена демографска слика земље²³⁰.

²³⁰ Извор: Avraham C. Ben-Yosef, *The Government Year Book; The Purest Democracy in the World, The Audit Union.*

Година	Укупни број чланова кибуца	Укупно јеврејско становништво Палестине и после 1948. Израела	Процент
1914.	180	85.000	0,2 %
1922.	735	83.790	0,9 %
1927.	3.909	148.000	2,6 %
1931.	4.391	174.610	2,5 %
1936.	16.444	370.990	4,4 %
1941.	27.738	474.183	5,8 %
1947.	47.408	630.019	7,5 %
1951.	67.618	1.404.392	4,7 %
1959.	81.946	1.858.841	4,4 %
1962.	82.467	2.068.900	4,0 %

Треба нагласити да ова табела приказује само кибуце, док остали облици задружног живота (*mosavat*, *mosavim* i *mosavim shitufiyim*) нису овде укључени.

Од оснивања покрета чланство је расло не само у апсолутном броју, већ и процентуално у односу на укупно јеврејско становништво. Трендови се мењају проглашењем независне државе. Сада досељеници нису само фанатици спремни да све оставе и да се као браћа по оружју заједно боре против климе, пустиње, болести, непријатељских племена, нити фантасти који долазе да остваре свој сан, утопију о бољем друштву. Долазе и обични људи жељни свог дома где могу да живе у миру, без страха од неког новог погрома или холокауста, људи без *одсјаја месеца у оку*. То су људи који би радије живели у велеградској вреви Тел Авива, него да попут пионира освајају пустињу. Такође, после 1948. године, није било изазова нити опасности. Време великих идеја и борбе је прошло и почело је време прагматизма. Ипак, у истој тој држави, на релативно малом географском простору, данас и даље живи преко 100.000 чланова утопијских заједница.

Друштвена организација (*Kibbutz Democracy*²³¹)

Кибуц, на хеврејском група, заједница, замишљен је као колектив колониста који пустињу претварају у цветну башту, али и да би стварао најравноправније и најнапредније друштво на свету. Да би се ово постигло, унутрашња организација не само на папиру већ и у пракси, морала је бити крајње демократска. Традиционални начин живота у кибуцу, заснива се на заједништву и једнакости. Сви раде све послове, дужности се стално ротирају, па није необично срести бившег министра или доктора наука како ради у кухињи. Смештај је у заједничком објекту са издвојеним собама. Кухиња и трпезарија се користе заједнички. Систем васпитања и образовања деце се заснива на Дечјој кући. Са родитељима су само део слепоподнева. Циљ оваквог начина живота и васпитања је да се свој деци пруже исти услови у развоју, напретку, васпитању и образовању, али и да се родитељи што више ослободе за производни рад. Мада се у задње време попушта и у овом сегменту, суштина је ипак још увек сачувана. Последње две деценије присутан је и проблем што већина деце кибуцера после високог образовања, а посебно после одслужења војног рока, не желе да се врате да живе у кибуцу, већ остају да живи у великим градовима. Попуштањем у строгости и делимичним прилагођавањем данас се постигло да се више од половине деце рођене у кибуцима, враћа да ту настави живот.

²³¹ За поднаслов овог дела узет је израз *Kibbutz Democracy* који сами кибуцери користе да би описали унутрашњу организацију заједнице.



Сл. 224. Састанак збора чланова заједнице у кибуцу



Сл. 225. Јаслице у Дечјој кући где деца проводе готово цео дан, кибуц Гева, 2011.

Ипак и поред свих прилагођавања и реформи, суштина живота у кибуцу је остала иста још од оснивања покрета. Деганија, прва заједница, при оснивању је бројала тек двадесетак људи тако да је организација и управљање било веома једноставно. Као и директна демократија која је била један од основних принципа покрета. Запис једног од оснивача Деганије описује разлоге оснивања, као и основне принципе друштвене организације и начина живота:

„Дана 28. октобра 1910. стигли су у Ум Џуни (Umm Juni) десет мушкараца и две жене. Ми смо дошли да успоставимо независно насеље хебрејских радника, заједничко насеље (комуни), где неће бити експлоататора нити експлоатисаних. Жеља за поновним оживљавањем народа у Земљи Израела, као народа радника који се враћа природи и раду на земљи, који живи од плодова свог рада без експлоататора и експлоатисаних, довео је до закључка да је то могуће остварити само кроз живот у заједници (комуни).²³²“

Касније долази до енормног повећања броја чланства. Поједини кибуци броје и преко 300 чланова. Да би се ово преовладало, тежи се органском јединству. То подразумева унутрашње јединство, висок степен идентификације појединца са групом, и коректан и усаглашен баланс између различитих функција које се одвијају у групи и различитих личности појединаца, чланова групе.

Повећање броја чланова такође доводи до неминовности преласка са директне демократије на извршну (представничку) демократију.

И поред разлика у појединим федерацијама кибуца, органи управе су готово свуда исти: збор чланова заједнице, секретаријат и комитети.

Збор чланова заједнице је највиши орган и обично се састаје седмично, а по потреби и чешће. Надлежност Збора је свеобухватна. Расправља се и решава не само о питањима политике развоја заједнице, већ и пресуђује у свим проблемима и дилемама без обзира на њихову величину или важност. На Збору кандидати за пријем у чланство постају пуноправни чланови кибуца, бирају се различити Комитети и носиоци функција, усваја годишња социјална и економска политика, финансијски план и план распореда радне снаге, као и питања из других области, образовања, идеологије, спорта, културе и друго.

²³² <https://hero-or-antihero.blogspot.com/2011/10/kibbutz-degania-alef-founded-october-28.html> : “On the 28th of October 1910, there arrived at Umm Juni, ten men and two women. We came to establish an independent settlement of Hebrew laborers, on national land, a collective settlement with neither exploiters nor exploited – a commune.” “The will to revive the people in the Land of Israel as a working people, returning to nature and to the tilling of the land, living from the fruits of its own labor with neither exploiters nor exploited, brought them to recognize that this could only be realized through communal living.”

Секретаријат представља извршну власт кибуца. Ради оперативнијег рада има мање чланова, али у њему морају бити представљене све структуре чланова кибуца. Главне функције су му управа, благајна и дневна организација рада, али он води и целокупну администрацију заједнице. У одређеним временским размацама подноси извештај о свом раду Збору чланова заједнице. Председници појединих комитета су по аутоматизму и чланови Секретаријата.

Комитети покривају организацију појединих области живота у кибуцу - школство, спорт, културу, забаву, рекреацију, економију, социјална питања, интерне новине, образовање одраслих, рад са кандидатима за пријем и са новодошљима, физичку сигурност и обезбеђење кибуца.

Циркулација чланова и функционера је један од основних принципа при избору чланова органа управе, као што је циркулација чланова и послова један од основних принципа начина живота. Друго правило је да сви све раде. Наиме, то што је неко члан Секретаријата или председник неког од Комитета не одваја га од редовног посла у пољу, радионици, кухињи или перионици. Доследна примена у пракси ова два правила гарантује демократију у кибуцу и спречава појаву бирикратије.

III 6.5 СУТРА - Могући правци будућег развоја заједнице

За разлику од других алтернативних заједница које су такође имале разрађене, теоријски готово савршене програме стварања новог друштва и новог човека, кибуци су се у пракси доказали неспорним економским резултатима и сталним напретком. Не само да преживљавају већ цео век без економске помоћи са стране, већ су током свог постојања већи део времена били основа привреде, а посебно пољопривреде, јеврејске заједнице и касније јеврејске државе. Чак су и оснивали и финансијски помагали велики број институција.

Најбољи сажет приказ економских достигнућа кибуца дала је Дорин Драбкин у својој књизи *Другачије друштво*²³³:

1. У периоду 1949-1959. када је број чланова кибуца порастао за 31 %, њихова пољопривредна производња је порасла 3,6 пута (360 %);
2. Поређења са другим земљама показују да је потребно 40-80 година нормалног развоја за пораст пољопривредне производње 2 до 3 пута. Кибуци су успели да за само 20 година производњу подигну 4 пута;
3. Укупни производ по раднику у кибуцу је за 34 % већи него у другим облицима јеврејских насеља, приватне или колективне својине;
4. Посебно су значајни степен мелиоризације и развијеност система за наводњавање. Кибуци су (пре Шестодневног рата) чинили само 20 % пољопривредног становништва Израела, а обрађивали су око 40 % пољопривредног земљишта и поседовали преко 50 % трактора и комбајна у Израелу. Преко 30 % земљишта које се обрађује у кибуцима је обухваћено системима за наводњавање. Док је 1947. године под иригационим системима било само 72.000 дунама²³⁴, већ 1959. иригацијом је било обухваћено 418.000 дунама.

По најновијим статистикама, из 2012. године, иако данас становници кибуца чине тек нешто више од 2 % укупног становништва Израела, они дају 40 % пољопривредне производње и 20 % индустријске производње Израела²³⁵.

²³³ Darin Drabkin, *The Other Society*, London, 1962.

²³⁴ 1 израелски дунам = 1/2 акре = 20 ари

²³⁵ Walter Laqueur, *The Kibbutz, Post-Utopia*, 2012, електронско издање књиге, доступно на web страници: www.jewishreviewofbooks.com/articles/247/the-kibbutz-post-utopia/

Овим показатељима готово да није потребно било шта додати. Међутим, током последње две деценије приметна је криза кибуца, као економских целина и као идеолошког покрета. Израел више није оно шта је био у време оснивања државе и непосредно после тога. Сада је то високо развијена капиталистичка земља, стабилне економије. Таласи усељавања су прошлост, тако да је имиграција у Израел тек нешто већа од оне у Канади или Аустралији. Војна супериорност израелске државе и армије у односу на суседне арапске земље је толика, да не постоји реална могућност новог великог рата на територији Израела, попут оних из 1948, 1956, 1967. или 1973. Чак се више не могу чути ни од најрадикалнијих суседних арапских земаља у прошлости толико пута понављане изјаве о *бацању Израела у море* или о *зеленој олуји која ће преплавити Израел*. Томе је допринео и Израел својом политиком *територије за мир*. Самим тим у Израелу, па ни међу кибуцерима, нема више потребе за борбеношћу. Фантасти, занесењаци и фанатици су на маргини, чак и сами свесни да је њихово време прошло. Задатак је испуњен, Држава Израела постоји, расте и развија се, јака, чврста и стабилна. И у сталном је друштвеном и економском напретку. Али као капиталистичка земља тржишне економије. Без шансе за револуцијом којом би прешла у неки вид социјализма. Млади Јевреји, и у Израелу, али и у дијаспори, не желе више да се боре, ни против експлоататора, ни против пустиње, нити да се бране од арапских напада. Сматрају да нема потребе. Уместо заједничке имовине и претварања пустиње у рајски врт, све чешће се одлучују за добро плаћени посао у Тел Авиву и удобан стан близу медитеранских плажа. Током задњих десет година основан је само један нови кибуц, и то не у пустињи, већ на плодној земљи Галилеје.

Један од највећих удараца покрету је дошао из самог срца Израела. Кнесет (Парламент) је јуна 1995. године предложио укидање Нахала²³⁶ (Nachal), организације младих бораца једног од највећих извора нових чланова заједница. Образложење је било колико кратко и јасно, толико и болно: *Нахал је испунио своју историјску улогу*. То је значило да су и кибуци, као и све друго везано за прву пионирску фазу јеврејске државе, испунили своју историјску улогу и могу ићи у заслужену пензију.

Кибуци на то одговарају благом либерализацијом и све већим улагањем у повећање стандарда живота, не би ли привукли што више нових чланова, посебно младих²³⁷. Заборавља се једна важна, чак суштинска ствар. Млади нису долазили у Деганију, Сарид, Мишмар, Хаемек или Ган Шмуел ради удобног живота. Долазили су због идеја једнакости, братства и слободе, рада који ослобађа и уједињује, због идеја заједништва и новог праведнијег друштва, због одсјаја месеца у оку. По томе су се међусобно препознавали, окупљали и заједно ишли да пустињу претварају у рајски врт²³⁸. Основни принцип јединства у заједништву и подређивања појма ЈА појму МИ,

²³⁶ Нахал (хебрејски נחל, скраћеница од Noar Halutzi Lohem, Омладински борци предводници) је полувојна омладинска организација у Израелу основана 1948. године, ради учешћа младих у оружаним снагама Израела, али истовремено и за образовање омладине и оснивање нових насеља (углавном кибуца, али и других) широм Израела. Нахал је основао 108 насеља, од чега 77 кибуца, од којих је задњи био Ешбал (Eshbal) основан 1998. године. Одлуком Владе о уклапању Нахала у регуларне борбене јединице израелске војске, престала је и његова функција оснивања нових насеља. До 2001. године, сва насеља и комуне које је организовао Нахал, прелазе у облик обичних цивилних насеља.

²³⁷ Данас је више од 60 % кибуцера старије од 55 година.

²³⁸ Најновије повећање прилива јеврејских досељеника у Израел крајем XX и почетком XXI века, па и прилив нових кибуцера (током задњих десет година), само завашава. То су у огромној већини млади људи који само желе да се склоне из земаља захваћених транзицијом и грађанским ратовима. Такође се не сме заборавити ни огромна популација Јевреја у земљама бивше Источне Европе, где опет почиње да се буди антисемитизам. Ови нови усељеници су само људи жељни бољег и мирнијег живота, а не и занесењаци и револуционари, борци и пионири.

био је једна од главних идеја кибуцизма и која траје све до данас: *Ако ја нисам за себе, ко ће бити за мене? Али и ако сам само за себе, шта сам онда ја?*²³⁹

Покрет кибуцизма данас, доживљава економске успехе, али и велику идеолошку кризу без јасног одговора како даље. Више од пола кибуца је приватизовано (од комуне засноване на заједничкој својини прелазе на систем заједнице са приватном својином, попут мошава). Социјализам и комунизам више нису циљ покрета. Ширење насеља се базира на планирању и економским параметрима. Идеологија и саможртвовање више нису потребни. И кибуци полако почињу да се гасе. Оно што нису успеле тешкоће, мочваре, маларија, пустиња, оружани напади, успело је економском просперитету. Утопијска идеја се полако гаси и почиње да се уклапа у главни цивилизацијски ток. Да ли ће кибуци бити и потпуно асимилирани, или ће ипак наћи начина да преживе и опстану у својој оригиналној форми, остаје нам да видимо.

III 6.6 ПРОСТОРНИ ОБЛИЦИ ЗАЈЕДНИЦЕ

III 6.6.1 - НАЧИН ЖИВОТА - Остваривост (и оствареност) начина живота

У интервјуу са једним од кибуцера са наших простора²⁴⁰, аутору рада је постављено питање: *„Зашто једног архитекту може да интересује архитектура кибуца? Па то су само групе барака у пустињи, којима је једина сврха да омогуће живот кибуцерима.“* Младић је и не схватајући, већ сам, кроз своје питање, дао одговор.

Основи циљ и сврха постојања сваке архитектуре је да омогући живот људима за које је стварана. Кибуце чини низ строго утилитарних објеката, стриктно посвећених функцији. Али то је, за разлику од мошава, потпуно или највећим делом заокружена целина заједничких, задружних добара. Од самог почетка кибуц је планиран за једну и само једну намену. Објекти су планирани, пројектовани и изведени да задовоље основне функције људи који ће ту живети: становање (заједнички смештај), културу и забаву (заједнички дом), исхрану (заједничка кухиња и трпезарија), смештај деце (Дечја кућа) и производњу (штале, силоси, прерада, амбари, мање радионице).

Веома сличну шему можемо видети код заједнице есена, две хиљаде година раније, или код дела хришћанских манастира у пустињи (Св. Катарина на Синају, коптски манастири у Египту и други) у време крсташа, пре хиљаду година. Разликује се време и то што оно носи другачију технологију, али тип остаје исти. Издвојена самодовољна заједница, урбана целина у малом. Без обзира на временску разлику од по хиљаду година, сличности су веће него разлике. То је архитектура алтернативних заједница, које су организоване као самодовољне, а као групе издвојене од главног цивилизацијског тока, у то време и на том месту.

Сасвим је другачија архитектура алтернативних видова живота код заједница које су везане за владајући цивилизацијски ток, преовлађујући друштвени систем и урбану структуру. Те и такве заједнице се ослањају на главни ток и са њиме се преплићу у многим функцијама. Овде су првенствено градске верске секте, етнички издвојене групе (одређени видови гета), досељеници и сламови. Најважнија особина ових видова је незаокруженост, одвојеност уз покушај инкорпорирања и привременост посебно стамбених објеката (код свих, а најизраженије код сламова). Ова

²³⁹ “If I am not for myself, who is for me? And if I am only for myself, what am I?”, парола која се јавља још пре Првог светског рата и која се може наћи у великом броју докумената, плаката и књига о кибуцима и кибуцизму.

²⁴⁰ Стојковић Томислав, интервју вођен у Београду, августа 1995. године.

привременост је одраз недостатка финансијских средстава, али и одраз тежње тих људи да промене свој социјални, економски и друштвени статус, као и вера да ће до тога доћи. Делимична привременост објеката у кибуцима је из сасвим других разлога. Кибуцери при оснивању заједнице, због малих почетних средстава и потребе за брзом градњом, граде објекте који се могу мењати или делимично адаптирати. Ти нови објекти су углавном исте сврхе, величине, капацитета и истог или сличног архитектонског језика. Разлика је најчешће само у технологији градње и квалитету и дуготрајности коришћених материјала. Други разлог је жеља за једноставним и јефтиним објектима, јер они кибуцерима служе само за обављање функције за коју су прављени. Сви орнаменти или неискоришћен простор су губитак и само сметају.

III 6.6.2 - ТЕОРИЈА - Теоријске основе архитектуре и урбанизма у списима заједнице

Карактеристика кибуца је заокруженост и самодовољност. Кибуц, да би опстао, мора бити урбана јединица са заокруженим системом производње и потрошње. У почетку су сви, а и касније велика већина кибуца, оснивани у пустињи или на мочварном земљишту око Галилејског језера, где је било слободне земље коју нико није желео или где је земља била јефтина. Ова издвојеност је наглашавала неопходност самодовољности заједнице.

Теоријски списи на којима су се базирали кибуци, углавном су се односили на организацију живота, класну борбу, теорију политичке економије, али о архитектури и урбанизму будућих објеката заједнице није било пуно текстова. Ово је важило и код радикалних марксистичких, као и код религијских кибуца.

Први кибуци су рађени утилитарно, на нивоу колико је архитектонско и грађевинско знање првих чланова и оснивача то омогућавало. Организован и стручан рад на планирању и пројектовању кибуца почиње доласком Ричарда Кауфмана 1920. године у Палестину. Своје знање прво примењује на Деганији, делимично је преуређујући и прилагођавајући. Током 38 година активног рада у Израелу, пројектовао је више од 120 кибуца и мошава. Радио је у стилу Баухауса, једноставно, елегантно, функционално. Осим кибуца, пројектовао је и низ појединачних, приватних и владиних објеката. Званична резиденција израелског премијера данас је у објекту који је Кауфман пројектовао као породичну вилу једном арапском банкарку.

III 6.6.3 - НАСЕЉЕ - Организација насеља; Принципи урбанистичке поставке

Специфичност кибуца у архитектонском погледу је вишеструка. За разлику од мошаве, кибуц се пројектује за бројчано унапред одређену заједницу (попут Фуријеовог фаланстера). Становање је специфично, не постоје издвојене стамбене јединице, већ се ради о једној посебној форми групног становања. У оквиру заједничких спаваоница постоје посебне одвојене јединице за спавање (сваки члан кибуца има своју собу), док су кухиња и трпезарија заједнички. Дечја кућа обухвата јаслице, обданиште, школу и целодневни боравак. У појединим кибуцима деца и спавају у Дечјој кући одвојени од родитеља, док у делу кибуца деца проводе ноћ у кругу породице. Дом забаве и културе служи за свечаности, састанке, договоре, али и као библиотека, позориште, изложбена сала и друго. Обично су уз њега и спортски објекти и спортски терени. Производња, прерада и складиштење пољопривредних производа су обично близу центра из безбедносних разлога. Дуго је специфичност кибуца и мошава био проблем опште безбедности. Због сталних сукоба са Арапима, за насеље се углавном бирало место које доминира непосредном околином, а у оквиру сваког кибуца се подизала бар по једна грађевина, довољно јака да послужи као заштита и утврђење у случају напада на заједницу. Подруми обично служе као

склониште за неборбене чланове (деца и старији), а највиши објекат у насељу је обично пројектован да може да послужи и као осматрачница.

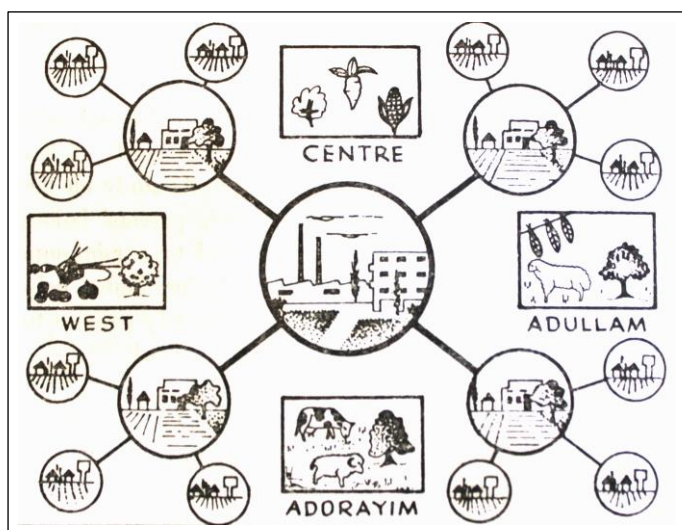
У самом почетку, сви објекти су углавном дрвени и монтажни, из више разлога. При оснивању кибуца, почетни капитал је ограничен и највећим делом се усмерава на пољопривредну производњу, тако да се почиње са јефтиним објектима привременог карактера. Материјал до кога је најлакше доћи, а који је и доста јефтин, је дрво. Дрвени монтажни објекти се најједноставније и најбезболније могу преправљати и прилагођавати, а у случају потребе пресељења оно је могуће.

Урбанистички има више шема по којима се пројектују кибуци. Класична шема је одвојени објекат за групно становање, школа и вртић су преко пута, пољопривредни објекти (производња, складишта, амбари, прерада) су груписани, а заједнички јавни објекти су у центру (сала за састанке, дечја кућа, кухиња, трпезарија и друго).

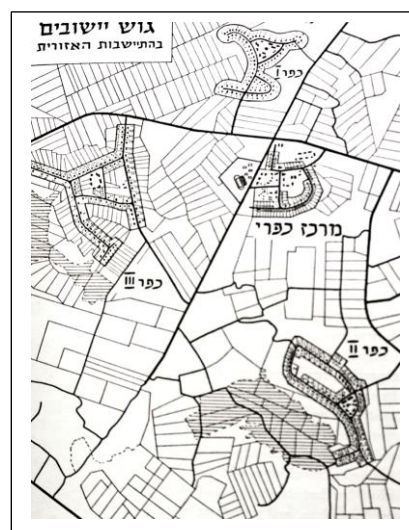
Менталитет чланова заједнице и њихове захтеве при планирању и пројектовању кибуца јасно и сажето је описао Ричард Кауфман, вероватно најбољи познавалац ове области: „Док је земљорадник у Северној или Јужној Америци најсрећнији када са својих врата не може да види ни суседов димњак, дотле јеврејски земљорадник жели да живи у близини својих колега. Његова потреба за личним контактом, а нарочито његове високе културне потребе (за предавањима, расправама, музиком, позориштем, читањем, шахом), обавезују градитеља да у средиште сваког насеља, великог или малог, постави Дом културе. (...) Не знам ни једно друго место на свету, које може да пружи толико задовољства архитекти и планеру, као ова земља. Овде почињемо све из почетка.“

Код мошава основна концепција је другачија. Ту свака породица поседује своју кућу и земљу, деца живе са породицом, а заједничко је само планирање производње, употреба механизације и опреме, продаја производа и организација друштвеног живота. Разлика од кибуца је и у томе што је већина мошава отворена за даљњи раст. Доста необична је концепција мошава Нахалал. Урбанистички је решен попут правилног круга и паока на точку. Решење није толико ново у теорији урбанизма, колико је ефикасно у примени. Једини проблем је ограниченост будућег раста заједнице при оваквој шеми.

Један од начина организације нових насеља, била је сателитска шема која је највише примењивана у области Лахиш. Прво би био осниван рурални центар, око кога су се касније оснивала мања сателитска насеља. Применом овог начина организације се избегава дуплирање заједничких функција које би преузимао рурални центар, док би сателитска насеља имала само основне функције.

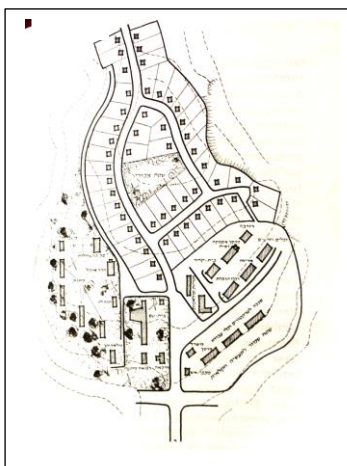
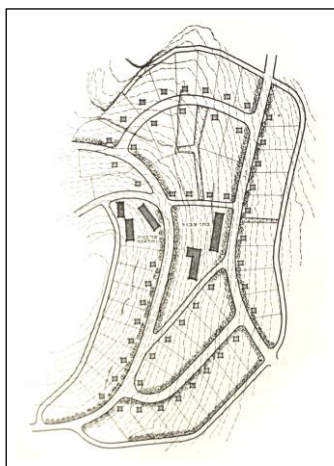


Сл. 226. Шема нових насеља у региону Лахиш



Сл. 227. Три нова насеља груписана око локалног центра, регион Лахиш

Други начин је органско формирање самодовољних насеља, које је примењивано у области Адулам (Adoullam). У центру насеља се постављају јавни објекти и погони за прераду и чување пољопривредних производа. Уз њих су остали објекти заједнице, док су около смештени стамбени објекти чланова заједнице.



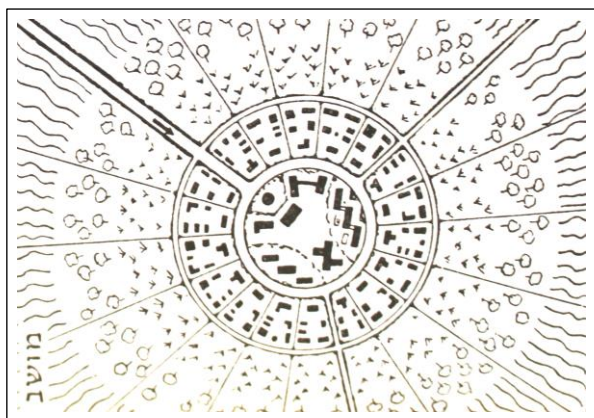
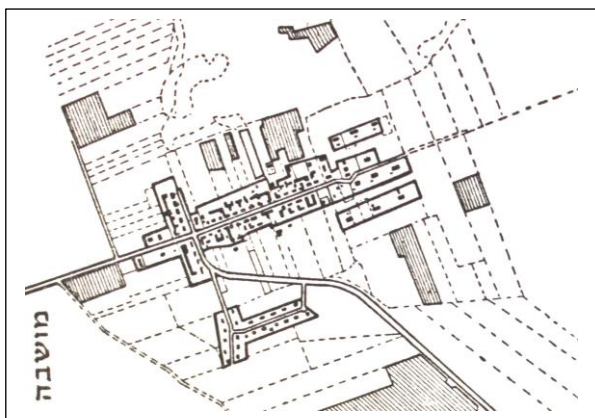
Сл. 228. и 229. Шема организације комуналних насеља у области Адулам (Adoullam)



Сл. 230. Кибуц Ханатон (Hannaton) на северу Израела

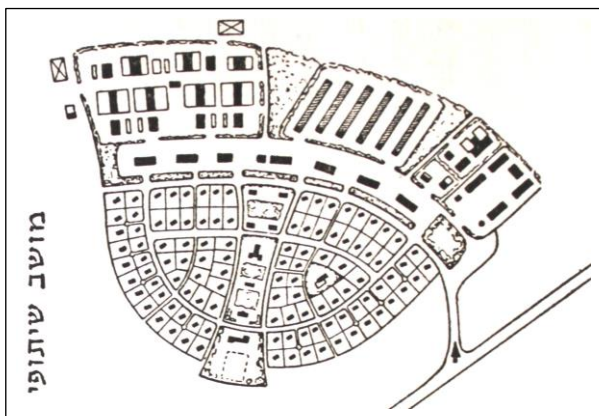
На првој шеми (Сл. 217.) приказано је кооперативно насеље где су у центру магацини заједнице, дечја кућа и други заједнички објекти. Становање и пољопривредно земљиште је око централног дела. На другој шеми становање је на северу, на западу су дечје куће, на југу кућа заједнице и клиника, а на истоку су магацини, силоси, хладњаче и продавнице за продају семена и других производа.

Разлике у урбанистичкој поставци постоје и међу различитим типовима кооперативних заједница. И то не само у отворености за даљи раст, већ и у самој организацији (појединачне стамбене куће уместо групног становања, појединачне фарме уместо заједничке земље за обраду, различит приступ центру насеља и друго). Ефраим Орни²⁴¹ даје четири шеме урбанистичке организације насеља у зависности од друштвене организације заједнице. Као могуће одреднице посебно истиче затвореност, односно отвореност система за даљи раст, организацију становања и преовлађујућу производњу (пољопривреда, занатство или индустрија).



Сл. 231. и 232. Типови урбанистичке поставке кооперативног насеља по Ефраиму Орнију: мошава и мошав

²⁴¹ Efraim Orni, *Forms of Settlements*, 1963, WZO and JNF, Jerusalem.



Сл. 233. и 234. Типови урбанистичке поставке кооперативног насеља по Ефраиму Орнију: ситуфи мошав и кибуц

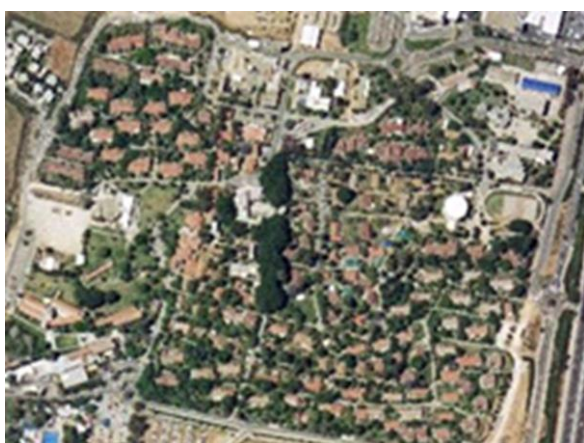
Снимци из ваздуха појединих кибуца и мошава дају увид у шему урбанистичке поставке и принципе распореда функција у насељу.



Сл. 235. Кибуц Лави (Lavi)



Сл. 236. Кибуц Хар Халуц (Har Halutz), 1985.



Сл. 237. Кибуц Шефајум (Shefayim)



Сл. 238. Кибуц Рох Ханикра (Rosh Hanikra)



Сл. 239. Мошав Авитал (Avital)



Сл. 240. Мошав Амиоз (Amioz)



Сл. 241. Мошав Аругот (Arugot)



Сл. 242. Мошав Нахалал (Nahalal) данас, пројекат Ричарда Кауфмана



Сл. 243. Мошав Нахалал 1937. године



Сл. 244. Мошав Нахалал 1940-их година у време Другог светског рата

Претварање, односно прерастање, заједнице (кибуца или мошаве) у регуларно насеље главног тока, један је од феномена који је присутан од почетка насељавања Израела. Међу првим мошавама које су основане, били су и Ришон ЛеЦион (Rishon LeZion) основан 1882, и Хадера (Hadera) основана 1891. године. Због сигурности и сталног напретка, мошаве су привлачиле све више људи, али многи нису желели да

живе у заједници. Насељавали су се уз заједницу, али ипак изван ње, у свом класичном насељу. Тако је настајало и расло насеље. Данас је Ришон Ле Цион четврти град по величини у Израелу са око 250.000 становника (2017.), а Хадера град са око 100.000 становника (2017.).



Сл. 245. Насеље Ришон Ле Цион, 1890, главна улица са великом синагогом



Сл. 246. Град Ришон Ле Цион данас, главна улица са великом синагогом

III 6.6.4 - ЗГРАДА-КУЋА-ДОМ – Стамбена архитектура; Ентеријер; Детаљи

Оснивање сваког новог насеља почиње изградњом смештајних јединица. Ни јеврејске алтернативне заједнице нису биле изузетак. Једина је разлика што су први чланови и оснивачи насеља заједнице себи правили најминималнији неопходни смештај, да би имали више средстава, времена и снаге за изградњу производних објеката (штале, амбари, складишта, прерада), да би се после тога вратили и претворили привремене смештајне објекте у сталне. Разлика је била и што су чланови заједница сами планирали, пројектовали и зидали себи све објекте у заједници.

Први смештај је обично био у шаторима. Одатле су се започињали сви други послови и ту се боравило док стамбени део насеља не би био завршен и спреман за уселење. Пре било какве градње требало је уредити терен, што је често био највећи део посла при изградњи насеља. Код већине кибуца становање је било у заједничком објекту, док је код мањег дела либералнијих кибуца и већине мошава, становање у одвојеним породичним кућама. Прве привремене куће су се градиле најчешће од дрвета у полу-монтажном систему, да би касније биле замењене објектима рађеним циглом или бетонским блоковима, које су најчешће чланови заједнице правили на самом градилишту. Заједнички објекти су одмах зидани од тврдог материјала.



Сл. 247. Долазак првих насељеника на место будуће заједнице, мошав Нахалал, 11. септембар 1921.



Сл. 248. Смештај првих насељеника током изградње, кибуц Хазореа (Hazorea) 1922. године



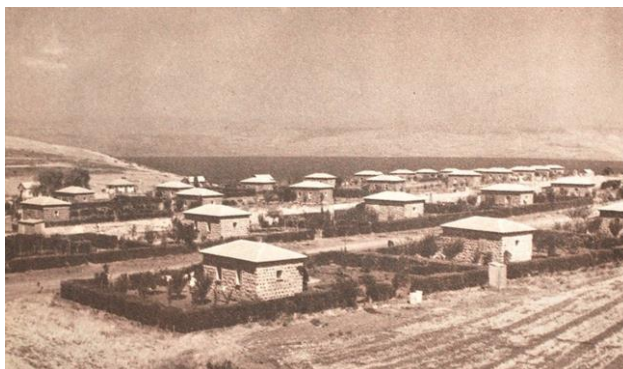
Сл. 249. Један од преох објеката у мошаву Хадера (Hadera)



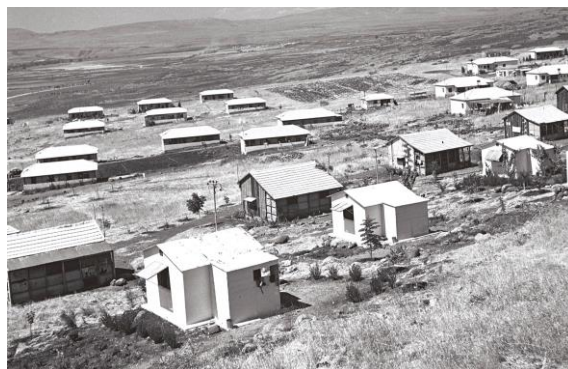
Сл. 250. Кибуц Ашдот Јаков (Ashdot Ya'akov) 1947. године

После одређеног времена, када би се производња стабилизовала, привремени стамбени објекти били би замењивани новим. Још увек су то били крајње једноставни објекти, само са основним просторијама, без икаквих декорација и луксуза, али би испуњавали основне захтеве чланова заједнице. Важно је нагласити да су сви стамбени објекти у насељу (код мошава), односно све стамбене јединице у заједничком становању (код кибуца), били потпуно једнаки у броју просторија, квадратури, финалној обради, опреми и ентеријеру.

Захваљујући Кауфману, али и другим досељеницима, посебно из Немачке и Аустрије, модерне идеје о архитектури и урбанизму су донете и у Израел. Посебно се неговао стил и принципи Баухауса, где и када су то услови омогућавали.



Сл. 251. Мошав Кфар Хитим (Kfar Hittim), први стамбени објекти



Сл. 252. Кибуц Кфар Блум (Kfar Blum), први стамбени објекти

Седамдесетих и осамдесетих година XX века долази до новог унапређења услова становања.



Сл. 253. Кибуц Хаон (Haon) данас



Сл. 254. Кибуц данас, модерне куће у низу

После рата 1973. године, било је и даље тероризма и упада наоружаних милитаната, али великих ратова који би мобилисали целу земљу више није било. То је и време великог економског просперитета целе земље, па и алтернативних заједница. Оваква ситуација омогућава нова улагања, и то не само у производњу, већ и у остале сфере живота. Најновије унапређење становања долази на прелазу XX у XXI век, када почиње и криза идеологије заједница и заједничког живота. То је време релативног мира и сигурности за Израел, као и економског просперитета. Али то је и време када све мање људи, посебно млађих, жели да живи у заједницама. Кибуци покушавају да привуку младе, нудећи им живот попут оног у градовима, тако да се граде нове куће са потпуним комфором, чак на граници луксуза.



Сл. 255. Спољни изглед стамбених кућа данас, кибуц Тамуз (Тамуз)



Сл. 256. Унутрашњи изглед стамбених кућа данас, кибуц Тамуз (Тамуз)

III 6.6.5 - ЖИВОТ - Радни и друштвени објекти; Ентеријер; Детаљи

Јеврејски досељеници из Западне Европе су најчешће били млади, образовани људи из града, са великим знањем и жељом за новим почетком у Палестини, која је до 1917. (1918.) била под Отоманским султанатом, а од 1917. под британским мандатом као протекторат. Колико год су били велики жеља за успехом и занос пионира, велике су биле и потребе за квалитенијим животом, са свиме на шта су навикли пре доласка у Палестину. То је помогло да се заједнице врло брзо развију и развијају, али и да свака заједница има свој Дом културе, са свим садржајима, као и спортске објекте и терене.



Сл. 257. Почетци пољопривреде у кибуцу, појединачно заливање садница у пустињи



Сл. 258. Кибуц Лотан (Lotan) данас, модерна штала за мужу крава

Радни објекти су имали предност при планирању, као и у првој фази живота заједнице. И кибуци и мошаве су замишљени, планирани и остварени као искључиво

или преовлађујуће пољопривредне заједнице. Претварање пустиње у квалитетну земљу, уз истовремену изградњу новог човека и поновно стварање државе јеврејског народа, био је главни циљ заједница. Граде се објекти за чување пољопривредних производа (амбари, штале, хладњаче), а после њих и мањи погони за прераду.

Мање радионице које су служиле првенствено члановима заједнице за ситне оправке и одржавање објеката и опреме (столарске, браварске, ковачке и друге), биле су уобичајени део радних објеката готово сваке заједнице. Током времена оне прерастају прво у мање погоне, да би поједине од њих постале мале фабрике чији се производи продају не само широм Израела, већ се и извозе.

Заједничка кућа је била центар сваке заједнице, како код кибуца, тако и код мошава. Она би обједињавала не само кухињу и трпезарију, већ и просторе за све друштвене активности (мања сала за састанке, библиотека, простор за шах и мале спортове, синагога за појединачне и заједничке молитве и друго). Касније, један број заједница гради и заједничке базене за рекреативно пливање, изложбене сале, а поједини стари објекти се претварају у музеје.



Сл. 259. Прва привремена трпезарија у кибуцу Ган Шмуел (Gan Shmuel), 1953. година

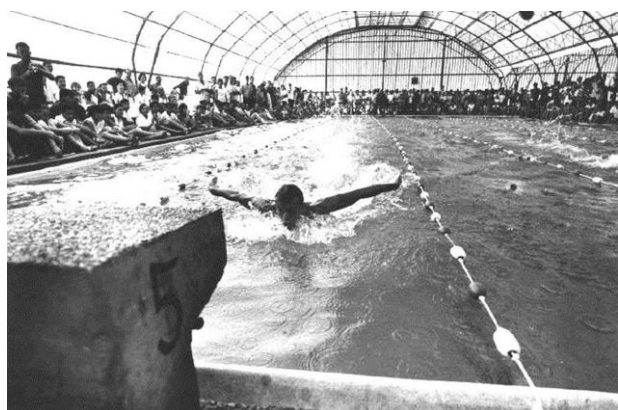


Сл. 260. Заједничка трпезарија у кибуцу Деганија данас (2017.)

Сви ови објекти, колико год да прате задату функцију, говоре и о заједници која их је градила. Базен олимпијских димензија користи се за рекреативно пливање свих чланова заједнице, али у исто време омогућује и развој талената међу члановима, све до врхунског спорта. Такви базени имају најчешће само стотинак места на трибинама (већина базена уопште и немају трибине), јер толико има чланова кибуца. Објекат је првенствено прављен за чланове, а не за национална или интернационална такмичења. Библиотеке су веома богате књигама, али су читаонице релативно мале, односно димензиониране су према броју чланова кибуца.



Сл. 261. Безалел академија (Bezalel academy), прва уметничка академија у Израелу 1906.



Сл. 262. Кибуц Јуфтач (Yiftach), базен, 1966. година



Сл. 263. Кибуц Еин Харод (Ein Harod), данас,
Музеј уметности (Mishkan LeOmanut art museum)



Сл. 264. Кибуц Еин Ханаџив (Ein Hanatziv),
библиотека, 2017. година

III 1.7 КАРАКТЕРИСТИКЕ - Карактеристике заједнице и њених просторних облика

Код истраживања кибуца, као пример алтернативне заједнице XX века, ма колико били подесни за анализирање, сусрећемо се и са тешкоћама јер покрет није јединствен. Осим револуционарних кибуца марксистичке (социјалистичке) оријентације, постоји и велики број ултра-религиозних кибуца, који су им слични по спољном изгледу и остварености у пракси, али су и суштински различити. Такође, кибуци нису имали своју одређену и развијену теоријску основу, већ су првих десетак година лутали и учили само на свом искуству, док се теорија није искристалисала. Идеологија је била веома развијена, али сама теорија организовања заједнице дошла је тек касније, из праксе Зато су њихове теоријске основе привлачне и занимљиве, али нису једноставне за истраживање.

Анализирајући кибуце као пример савремене алтернативне заједнице XX века, можемо видети њихове карактеристике као алтернативне заједнице:

По временској линији - Кибуци су настали почетком XX века и трају и данас. Мада су њихове претече, као и њихова теоријска основа започети, односно настали још крајем XIX века, први кибуци као заједница остварена у пракси, јављају се тек почетком XX века.

По простору - Кибуци су настали, живели и нестали на територији јеврејске државе на Блиском истоку, у данашњем Израелу, где и данас живе. Занимљиво је напоменути да кибуца ван Израела нема. Мада је идеолошка литература о кибуцима (и део везан за ционизам, и део везан за комунизам) углавном настала у Европи, суштински је била везана за земљу Израела и Блиски Исток.

По начину живота :

- По остварености - Кибуци су се у потпуности остварили у пракси као алтернативна заједница. Они су прошли цео пут, од идеје, преко литературе до остварења у пракси;
- По односу према религији (идеје, религије, начини живота) - Јеврејство је везано за нацију, али и за веру. Чак и најрадикалније марксистичке теорије код радикалног ционизма повезују јеврејство (народ) и јудаизам (веру);
- По начину ширења - Кибуци су отворени за новопридошле чланове, али не по сваку цену и уз ригорозну проверу кандидата;

- По затворености/отворености заједнице - Кибуци су отворени за даље ширење, али строго контролисано и само до одређених и унапред планираних граница;
- По плановима прерастања у главни цивилизацијски ток Кибуци никада нису прерасли у главни ток, ни у Израелу, ни шире (локално или светски), мада се то као жеља може наћи у делу њихове литературе и докумената;
- По прихваћеним променама при прерастању у главни цивилизацијски ток - Кибуци током трајања никада нису правили компромисе, нити мењали своја правила. Прво слабљење строгости правила почиње да се јавља задњих двадесет година, крајем XX и почетком XXI века;
- По физичкој одвојености од главног цивилизацијског тока - Један од циљева кибуца је култивисање пустиње и мочвара широм Израела, а други циљ је бављење пољопривредом, тако да је већина кибуца постављена ван постојећих насеља главног тока;
- По начину настанка - Покрет кибуца је настао потпуно ван главног тока, како локалног (у Палестини/Израелу), тако и светског;
- По дужини трајања - Први кибуц, Деганија, основан је 1909. године и поред свих тешкоћа они трају и данас;
- По начину нестанка - И поред свих тешкоћа они трају и данас;
- По односу главног цивилизацијског тока према заједницама - Држава Израела подржава покрет кибуца и живи у узајамној интеракцији и обостраној користи са њима.

Урбанистичка поставка насеља заједнице зависи првенствено од типа заједнице. Поред затворених система, имамо и насеља отворена за даљњи раст. Такође, код класичне организације кибуца, у случајевима где је још увек задржана, становање је смештено у заједничком објекту, док је код свих типова мошава оно у одвојеним појединачним јединицама. Заједничка карактеристика свих ових заједница је компактност насеља и она произилази из традиција и околности настанка још првих заједница. Типолошка класификација шема насеља прати типолошку класификацију саме заједнице и то по више начина класификације (отвореност система, друштвена оријентација, религијске или друштвене организације, и друго).

Анализирајући просторне облике кибуца, савремене алтернативне заједнице у Израелу, а у зависности од начина посматрања и од поређења са просторним облицима главног тока, можемо видети њихове карактеристике:

Просторни облици по времену - Просторни облици кибуца су настали почетком XX века и трају и данас.

Просторни облици по простору - Просторни облици су настали у данашњем Израелу.

Просторни облици у односу на начин живота :

- По прилазу заједнице (и теоретичара заједнице) промишљању просторних облика - Теоретичари, оснивачи и чланови кибуца и мошава нису се бавили идеалним градом нити идеалним насељем. Теоретичари кибуца су развили идеју и теорију организације заједнице и њених објеката, али се нису бавили детаљном анализом пројектовања објеката. Објекти су у пошетку извођени у пракси без унапред одређених пројектних шема;
- По односу заједнице према остварењу просторних облика - У почетку, при оснивању кибуца, радило се о вернакуларној архитектури у пуном значењу те речи. Касније, током осамдесетих година, почиње масовно ангажовање професионалних архитеката за пројектовање објеката заједница;

По урбанизму / организацији насеља :

- По поставци насеља заједнице у односу према насељима главног тока - Кибуци су најчешће оснивани ван насеља, у пустињи или у мочварама око Галилејског језера, али уз све могуће контакте са већим градовима. Кибуци су оснивани на локацијама где није било других насеља (пустиње и слично) да би се и та и таква земља приводила намени;
- По поставци насеља заједнице у односу према другим насељима заједнице - Кибуци су повезани међусобно, као и са главним насељима, али без великих и честих контаката међу њима;
- По шеми организације насеља - Кибуци су углавном формирано централно, са хијерархијом функција, мада постоји и мањи број сателитски организованих кибуца;
- По могућности и плановина даљег ширења
- Кибуци су најчешће планирани, пројектовани и изведени као заокружена насеља, без могућности даљег ширења. Уколико би дошло до прерастања планираног броја чланова, оснивана су сателитска насеља. Мањи део мошава је планиран као затворена целина, а већи део је имао могућност ширења, и то најчешће од центра ка периферији;
- По организованости и концентрисаности функција и објеката заједнице - Код кибуца је становање у појединачним јединицама (собама) у заједничком објекту. Код мошава, становање је по одвојеним стамбеним јединицама. Друштвени објекти су груписани у центру насеља, а могу бити у једном заједничком објекту, или у више одвојених објеката
- По односу међу објектима насеља заједнице - Код кибуца објекти су груписани по функцијама, с тим да су друштвени објекти у центру насеља.

По архитектури / по појединим објектима :

- По поставци објеката становања - Становање је у кибуцима углавном групно, а код мошава у одвојеним објектима (свака породица има одвојену кућу);
- По објектима становања - Објекти становања су се развијали током времена. При оснивању су били једноставни и привремени, касније трајни и развијенији;
- По развијености просторне композиције објеката становања - У почетку, код оснивања кибуца, објекти су били максимално једноставни, да би се то касније постепено мењало:
- По организацији друштвених објеката - Зависно од величине кибуца друштвене функције могу бити у једном комплексном објекту, или подељене у више објеката;
- По организацији религијских објеката - Кибуци комунистичке оријентације немају синагоге у свом саставу. Религијски и умерени кибуци, као и мошаве, имају одвојене објекте синагога, или одвојене просторије за молитву у оквиру заједничког објекта, поред других функција;
- По стилској поставци ентеријера - Ентеријер је једноставан, без непотребних украса и декорације, и прати функцију. Ентеријер се мењао током времена, са развојем кибуца, али је и пратио модерне трендове у Израелу и у свету;
- По детаљима и декорацији у архитектури - Објекти на фасади, као и у ентеријеру, нису имали ни детаље нити декорацију;
- По конструктивном систему - Код привремених објеката од дрвене грађе, као и код дела пољопривредних објеката, коришћен је дрвени скелетни систем. Код свих осталих објеката коришћен је класични архитравни систем;
- По начину градње - Велика већина кибуца су од оснивања пролазили кроз различите фазе, од привремених монтажних објеката до сталних објеката зиданих чврстим материјалом;
- По врсти материјала - Коришени су природни материјали доступни на самој локацији (меки камен, тврди камен), или у околини (дрво), али и материјали доступни на локалном тржишту. У почетку, при оснивању кибуца, коришћен је

доступан и јефтин материјал, чак су понекад и сами кибуцери припремали камен за темеље или пекли циглу;

- По начину припреме и обраде материјала коришћених за градњу објеката - За своје објекте кибуци су користили и природни материјали у занатској обради (занатски обрађени материјали), али и материјале из масовне продукције (индустријски прерађени и обрађени материјали);
- По начину набавке материјала за градњу - У почетку, при оснивању кибуца, коришћен је доступан и јефтин материјал, чак су и сами кибуцери припремали камен за темеље или пекли циглу. Касније су коришћени материјали доступни на тржишту.

III 6.8 ЗАКЉУЧАК - Заједница и њени просторни облици

Из више разлога, будућност кибуца је неизвесна. Њихово уклапање у главни ток живота Израела данас и лагано напуштање првобитних принципа, чему смо сведоци крајем XX и почетком XXI века, може бити тек тренутни тренд, али и најава гашења алтернативне (и утопијске) заједнице какву познајемо. Да ли ће идеја бити довољно јака да преживи ове изазове или ће се лагано гасити, немогуће је предвидети. Остаје нам да сачекамо и видимо. Ма како да се заврши прича о кибуцима, две ствари им морамо признати. Својим великим пожртвовањем и радом допринели су стварању не само Државе Израела, већ и друштва у Израелу какво је данас. Многи њихови принципши и норме су прихваћени и дубоко уграђени у друштвено биће. Такође, земљу која је била веома негостољубива, са климом веома тешком за живот и рад, за само један век радом, мелиорацијом, пошумљавањем и оснивањем фарми, претворили су у земљу меда и млека, о каквој су могли само да читају у старим књигама. Показали су и себи и целом свету да је тако нешто могуће. А ако је било могуће у Израелу, могуће је и у другим земљама.



Сл. 265. Поглед на Тел Ханатон пре оснивања кибуца



Сл. 266. Кибуц Ханатон данас

Просторни облици алтернативних заједница у Израелу, а посебно архитектура кибуца, пратила је развој заједница током сто година постојања, и заједно са њима пролазила кроз више фаза. При самом оснивању, први објекти су морали да буду једноставни и јефтини, да би могли што пре почети да се користе. Током времена објекти су мењани и унапређивани. У појединим кибуцима неки од првобитних објеката су сачувани као музеји, да би данашње генерације могле да виде пут који су прешли кибуци и кибуцери. Нове заједнице, осниване у периоду 1980-2000. године, прављене су без журбе и без тако стриктних ограничења, без потребе за максималном штедњом и једноставношћу. Ради се о објектима које пројектују најпознатији светски архитекти

(јеврејског порекла) и који прате светске трендове. Насеља попут кибуца Тамуз (Тамус), у свему подсећају на најлепша и најлуксузнија америчка стамбена предграђа. Осим основних функција (становање, исхрана, рад), данас је уобичајено да су у кибуцу омогућени сви облици друштвеног живота - спортски терени, библиотеке, сале за изложбе, курсеви из уметности, техничке радионице за разне хобије и друго. Пољопривредни објекти су модерно уређени и опремљени, а индустрија, у заједницама где је има, технолошки на највишем могућем степену. Већи број кибуца бави се и туризмом и има и смештајне капацитете за туристе који долазе појединачно или у групама. Сви ови објекти прате своју функцију, али су и даље интеракцијски везани за алтернативну заједницу са свим постојећим специфичностима.

Објекти заједница данас више су везани за тренутак оснивања заједнице и изградње, него за типолошку класификацију заједница, што произилази из бурног развоја и напретка у задњих пола века, тако да су међусобно много сличнији објекти заједница осниваних 1980-1990. године, без обзира на организациони систем заједнице (кибуци, мошаве и друго), од оних у заједницама осниваним 1930-1940, пре проглашења независности Израела. Ово је разумљиво, знајући брзину развоја и промене у заједницама, али ипак су и даље разлике између објеката кибуца и мошава видљиве и препознатљиве.

Без обзира на данашњу кризу алтернативних заједница у Израелу, посебно код покрета кибуца, можемо рећи да су они једно од ретких утопијских замисли у потпуности остварених у пракси. Не само да су се ширили, да су оснивани у великом броју, да трају више од једног века, већ су и стално напредовали. Њихова архитектура показује своје особености, као и интеракцијску повезаност са њиховим начином живота.

ПОГЛАВЉЕ IV

ТИПОЛОГИЈА АЛТЕРНАТИВНИХ ИДЕЈА, ЛИТЕРАТУРЕ, ГРУПА, ЗАЈЕДНИЦА И ПОКРЕТА

*Догађаји који су се догодили једном, догодиће се опет,
из разлога који леже у људској природи.*

Тукидид / Θουκυδίδης (454-460? - око 396-400. ПНЕ)

ПОГЛАВЉЕ IV

ТИПОЛОГИЈА (ТИПОЛОШКА КЛАСИФИКАЦИЈА) АЛТЕРНАТИВНИХ ИДЕЈА, ЛИТЕРАТУРЕ, ГРУПА, ЗАЈЕДНИЦА И ПОКРЕТА

IV - 1. Појмови и основне одреднице типологије (Типолошке класификације)

У теорији архитектуре (али и у теорији урбанизма, уметности, грађевинарства, историје уметности, урбане социологије и више других наука), типолошка класификација постоји, али се не користи онолико често колико се користи историјско-стилска подела. Већу пажњу теоретичара и историчара архитектуре и уметности почиње да привлачи задњих деценија XX века. Јављају се анализе и радови о типологији архитектонских и уметничких објеката и поједини универзитети је уводе као област, или као посебан предмет, прво на магистрским и докторским, а затим и на редовним студијама. Међу првима на нашим просторима, то је урадио Архитектонски факултет у Београду²⁴².

Типолошка класификација није, нити може бити сама себи циљ, већ је то само метод, алат који можемо користити при анализи разних врста просторних функција, конструктивних система, просторних система, материјала и других елемената, као и развоја сличних типова. Она нам, заједно са историјско-стилском класификацијом, помаже да у потпуности разумемо феномен који проучавамо, било да се ради о објекту, идеји, појави, или комплексном феномену попут алтернативних идеја, литературе и заједница²⁴³.

У раду је коришћена поједностављена дефиниција типологије као организације различитих типова, који садрже појмове (примере, чланове, елементе, феномене) сличне по одређеној карактеристици, као и студија тих типова, односа међу типовима и елементима у оквиру једног типа, као и особина (карактеристика) на основу којих су ти типови формиран.

Типологија (типолошка класификација) у архитектури је позната. У неким друштвеним наукама, такође. При класификацији алтернативних и утопијских идеја, литературе, група, заједница и покрета, то није случај. Проблем је недостатак усвојене и општеприхваћене класификације и мерила, мада постоје појединачни радови на ту

²⁴² Током осамдесетих година прошлог века, на последипломским студијама архитектуре на Архитектонском факултету, Универзитета у Београду, изучавало се и више предмета који су се заснивали на архитектонским типологијама или су укључивали типологију у корпус истраживања - *Типологија архитектонских објеката и принципи грађења у појединим срединама; Принципи формирања и типологија градских простора* и други. Један од пионира увођења типологије као начина изучавања архитектура код нас, био је Проф Др Јован Нешковић.

²⁴³ У овом случају, рад анализира веома комплексан феномен алтернативних и утопијских идеја, литерарних приказа тих идеја, друштвеног система који би могао настати из тих идеја, и/или друштвеног система који је настао из тих идеја, све друге аспекте настанка, развоја и нестанка група, заједница и покрета који су следили те идеје, општеважећег друштвеног система околине у коме су настали, као и све њихове аспекте, укључујући и архитектуру, функционалну организацију објеката, организацију насеља, унутрашње уређење и друго.

тему²⁴⁴. Такође, проблем је и непостојање полазног параметра. Рад је у овом делу морао да крене од самог почетка и да створи и прикаже један сасвим нови прилаз алтернативи и утопизму. У овоме су помогле постојеће типологије у другим наукама, посебно оне у лингвистици и археологији, као и сам поступак њиховог формирања.

Да био се уопште пришло решавању проблема класификације, морало се ићи у три степена. Прво је требало прикупити, анализирати и класификовати литерарне утопије и мисли о алтернативном начину живота; затим прикупити, анализирати и класификовати утопијске и алтернативне начине живота остварене у пракси; да би се тек после тога могло приступити прикупљању података, анализи и класификацији њихових архитектонских форми и облика.

Први корак је био сакупљање полазног материјала - колекције алтернативних и утопијских идеја, литературе, група, заједница и покрета²⁴⁵. Ово је био најзахтевнији и временски најдужи део посла током израде рада. Кроз упоређивање више постојећих библиографија, аналогја и речника, дошло се до оквирног списка одредница. Затим су прикупљане књиге са списка, од којих велика већина није преведена на српски језик, многе од њих су раритетни примерци до којих је било веома тешко доћи (неке због времена издања, неке због броја штампаних примерака²⁴⁶). Њиховим анализирањем, упоређивањем по идејама, садржају, значењу и другом, издвојени су битни параметри сличности и разлика, као и особине око којих су ови елементи могли бити груписани у низове. Тек после тога могло се приступити изради типолошке класификације.

При анализи литерарних утопија најпре се морало извршити дефинисање различитих форми. Корпус утопијске литературе до 1900. године садржи 1000-2000 јединица које имају много сличности, али и разлика. Њихова оквирна класификација је почела почетком XIX века и током те две стотине година усвојено је више термина који представљају одређене типове литерарних утопија. Осим основних термина који су већ постали општеприхваћени (утопија, дистопија, и др, а који су објашњени у одељку II-1, *Објашњења и основни коришћени термини*), ту су и термини који су се јавили током или крајем XX века и почетком XXI века, као и нови термини који су произашли из овог рада, као резултат типолошке класификације утопијских идеја и литературе.

Осим термина **утопија** (који је општи и служи за генерализацију појма), постоји још термина који се везују за одређене групе (или подгрупе) у оквиру утопије. Због разноврсности литерарних утопија, како у самој организацији, тако и многим другим критеријумима, јавила се потреба за новим терминима који би ближе објаснили поједине њене врсте и подврсте. Неки од ових термина су општеприхваћени и ушли су у свакодневно коришћење, неки су у фази прихватања, а неки се тек јављају.

Мада су негативне утопије присутне још од старих времена (*Књига пророка Исаије*, Платонов *Тимеј*, Филонова *Књига о вечности света*), сам термин **дистопија** (δυστοπία, dystopia) јавља се тек крајем XIX века. По оксфордском речнику (*Oxford English Dictionary*), аутор кованице је енглески филозоф и писац Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill, који је употребио током говора у Парламенту 1868. године), а који је саму реч развио из кованице сличног значења Џереми Бентама (Jeremy Bentham, користио је током 1818. године) - *какотопија* (cacotopia, где је префикс *како/сасо* коришћен у значењу најгори, најлошији).

²⁴⁴ Ово је детаљније елаборирано у следећем одељку овог поглавља IV - 2. *Основна (постојећа) класификација идеја, литературе, група, заједница и покрета*.

²⁴⁵ Ова листа је дата у Поглављу VII - *Прилози*, у одељку VII - 1. *Листа алтернативних идеја, литературе, група, заједница и покрета по временској линији / Историјски развој (Од прапочетака до 1900. године)*.

²⁴⁶ Већи број књига са овог списка је објављен током XVI, XVII и XVIII века, а да до нових издања или превода није дошло. Због разних разлога неке од ових књига су штампане у минималном броју примерака, или је део тиража уништен по издавању. На пример, књига Newell Sill Jenkins, Clara Elizabeth Jenkins (ед.), *Reminiscences of Newell Sill Jenkins*, Princeton, 1924, штампана је само у 40 примерака.

Термин утопија се дуго користио у свом потврдном значењу (добро место), мада је кованица сворена да нагласи непостојеће место. Ова нелогичност и преклапање и данас је присутно код многих аутора, посебно оних у енглеском говорном подручју, али и код појединих истраживача утопија. Први који прави разлику и уводи термин **еутопија** (добро место), је анонимни француски аутор у делу *Relation du Voyage de L'Isle D'Eutopie*²⁴⁷ из 1711. године, где уместо уобичајеног термина **la'Utopie** користи **D'Eutopie**.

Ухронија је термин који је створио француски философ и писац Шарл Ренувје (Charles Renouvier, 1815-1903.), за наслов своје књиге *Uchronie (L'Utopie dans l'histoire): esquisse historique apocryphe du développement de la civilisation européenne tel qu'il n'a pas été, qu'il aurait pu être*, 1876. Значење новостворене речи аутор је објаснио у самом наслову књиге: *Ухронија (Утопија у историји): апокрифна историјска скица развоја европске цивилизације као што није, а могла је бити*. Ухронија је термин који дефинише алтернативну историју (шта би било, да је било...). Не би је требали мешати са такође утопијским термином **хронотопија** (chronotopia), где се ради о утопијској заједници у неком другом времену²⁴⁸.

Аркадија (грчки: Αρκάδια, по краљу Аркасу, по коме је област којом је владала названа Аркадија) у литератури, а посебно у време романтизма, користи се за опис земље која је идилична визија неискварене природе, чији становници живе у миру и хармонији са природом, као и за песме, поеме и романе на ту тему. Једноставни живот у миру уместо беспштедне трке за овоземаљским добрима. За исти појам се често користи и реч **пасторала** (прича о пастирима и пастирском начину живота).

Постоји и више новостворених израза који су везани за алтернативу и утопијске идеје и литературу и данас се појављују у склопу те опште теме. Заједничко им је да су се појавили у новије време (задњих двадесетак година), да су коришћени само спорадично и да још увек нису опште прихваћени.

Еухронија је термин у значењу хронотопије (неко друго време, без обзира на место), који предлаже проф. Памела Бедор у својим предавањима.

Технотопија (Technotopia) је место где влада техника на добробит људи. Користи га Франсоаз Шое (Françoise Choay, *L'Urbanisme, Utopies et Realites, Une Anthologie*, 1965), да опише урбанизам који се заснивао на технолошким решењима и која су предлагали Ежен Енар, Рапо Бјуканан, Јанис Зенакис²⁴⁹ и други.

Хетеротопија (Heterotopia), термин који означава вишеструкост градске структуре, преклапање више функција или простора, а најпре мултиплицирање сателитских градова и градова близанаца у стварању мреже градова уместо обједињеног и компактног мегаполиса. Термин користе Мишел Диен и Лиевен де Коте који су били уредници збирке радова на ту тему (Dehaene, Michiel; De Cauter, Lieven, eds, *Heterotopia and the City: Public Space in a Postcivil Society*. New York: Routledge, 2008), а која се базира на идејама и предавањима Мишела Фукоа (Michel Foucault) из касних шездесетих година XX века.

Алиментопија означава идеално стање производње и потрошње хране, као и здравља посматрано кроз призму идеализма и утопије. Користи се и као назив

²⁴⁷ Књига није потписана. По Michel Destobme из Абевила (d'Abbeville), ради се о Francois Lefebvre-у, свештенику из Cambron-а код Abbeville-а (1648-?). У прилог овој тврдњи иде и потпис на посвети аутора књиге E. R. V. F. L., који ако се чита уназад даје име Lefebvre. (*Journal (annual) de Societe d'Emulation Historique et Litteraire d'Abbeville*, Juin 1974, pp. 350).

²⁴⁸ Постоји више сличних термина у другим наукама, које не би требали мешати са ухронијом и хронотопијом: chronotropic (број откуцаја срца - медицина); chronotype (дневни ритам - медицина, психологија); chronotope (однос времена и места у литератури - лингвистика).

²⁴⁹ Eugène Hénard, Rapport Buchanan, Iannis Xenakis.

истраживачког пројекта који су покренули ИЛЦМЛ и ЦЕТАПС (ILCML²⁵⁰ и CETAPS²⁵¹), а везано за анализирање проблема хране и здравља у будућности.

Екотопија (Ecotopia), у значењу непостојеће земље где постоји еколошко друштво, користи Ернест Каленбах у својој књизи *Екотопија: Белешке и извештаји Вилијама Вестона* (Ernest Callenbach, *Ecotopia: The Notebooks and Reports of William Weston*, 1975). Овај термин је задњих деценија XX века био доста популаран да би се данас релативно ретко сретао.

Пантопија (Pantopia) је релативно новији појам који означава место које је свуда, односно идеју да су сва места свуда. Долази од грчких речи *пан* (παν, *све, свуда*) и *топос* (τόπος, *место*). Први га је користио Мишел Сер у својој књизи *Легенда о анђелима* (Michel Serres, *La légende des anges*, 1993), мада као прво појављивање термина Wikipedia наводи 2010. годину и аутора Данијел Марк Брајанта (Daniel Mark Bryant).

Аристопија, израз са значењем најбоље место, први користи амерички писац Кастело Холфорд у својој књизи *Аристопија, Романтична историја новог света* (Castello Holford, *Aristopia: A Romance-History of the New World*, 1895). Ради се о једној од првих алтернативних историја („шта би било, да је било“), која је развијена до форме романа. После њега, теремин Аристопија у готово истом значењу, користио је и енглески драмски писац Хенри Артур Џонс (Henry Arthur Jones) у својим полемичким есејима *Мудри порези Аристопије* (*The Tax-Wise Men of Aristopia* 1920-21.) и *Мој драги Велс* (*My Dear Wells* 1921.). Аутор самог израза аристопија био је енглески представник просветитељства Џон Франсем (1730–1810), који је термин користио у свом необјављеном рукопису *Правила Аристопије, или Шеме за перфектну владу* (John Fransham, *The Code of Aristopia, or Scheme for a Perfect Government*).

Анти-утопија је израз који се често поистовећује са дистопијом, као и са какотопијом. Мада имају више сличности него разлика, анти-утопија и дистопија се у литератури постављају као два различита појма (упоредити Кумар и други). По професору Гоматам Мохан Чариулу (Gomatam Mohana Charyulu, професор лингвистике на Вигнан Универзитету у Хајдерабаду, Индија - Vignan University, Hyderabad), анти-утопија је сатирични приказ еутопије, односно њене супротности (пример: *Храбри нови свет*, О. Хакслија), за разлику од дистопије која је оличење злог места, мада је најчешће у почетку била замишљена као добро (идеално) место, односно еутопија (пример: 1984, Џорџ Орвел). Ову поделу у раду посматрамо у истом контексту, али под терминима *дистопија страха* (већина Орвелових дела) и *дистопија хедонизма* (већина Хакслијевих дела).

Негативна утопија је још један термин који објашњава део литературе супротне еутопији, уз минималне, али ипак постојеће разлике од дистопије и анти-утопије. Потпуна и општеприхваћена дефиниција са разликама између ова три термина још увек не постоји. Већина аутора разлику налази у намерама оснивача алтернативне заједнице (да ли је имагинарна заједница замишљена и основана као еутопија, па се током времена трансформисала у своју супротност, или је од почетка замишљена као зло-место) или у приступу аутора дела (да ли и у којој мери користи иронију и антипode за конструкцију приче).

Развојем и разлагањем класификације утопијских идеја и литературе и преласком на типолошку класификацију коју доноси овај рад, дошло се до потребе за више нових термина који би покрили различите области утопијских идеја и литературе, а који до сада нису били терминолошки одређени. Поједине од ових области су толико развијене да их можемо посматрати као посебан поджанр у оквиру жанра утопијске

²⁵⁰ ILCML - Instituto de Literatura Comparada Margarida Losa (Институт упоредне књижевности Маргариде Лоса), при Faculdade de Letras da Universidade do Porto (Филолошки факултет, Универзитета у Порту, Португалија).

²⁵¹ CETAPS - Centre for English, Translation and Anglo-Portuguese Studies (Центар за енглески језик, превод и англо-португалске студије, Универзитета у Порту, Португалија).

литературе (попут феминистичке утопије) тако да је видна потреба за стварањем номенклатуре. Један од резултата овог рада је и развој утопијске терминологије, односно стварање и дефинисање више појмова који објашњавају одређене врсте утопијске и алтернативне мисли, литературе и заједница остварених у пракси.

Хронотопија означава утопију у неком другом времену, најчешће на истом простору, мада може бити и на другом месту. Ово је једна од најстаријих утопија која се среће на свим просторима и везује се још за митове о златном добу (Некада је било златно, боље, лепше, праведније доба...), мада се среће у свим временским периодима. Хронотопију можемо поделити на хроноеутопију (позитивну хронотопију) која је много чешћа и хронодистопију (негативну хронотопију) која се много ређе може срести. Треба нагласити разлику између ухроније (и њене супротности дисхроније) и хронотопије. Док се ухронија бави алтернативном историјом (било прошлом или будућом) користећи принцип „шта би било да је било“, дотле хронотопија посматра догађаје у неком другом времену, без утицаја садашњости на прошле и/или будуће догађаје.

Везано за време, у утопијској литератури постоје још два под-жанра са недефинисаном терминологијом: понављање времена (нпр. *The Groundhog Day, 12:01* или *Christmas Every Day*) и негативни проток времена (нпр. *The Curious Case of Benjamin Button* и др.). За тему понављања времена рад предлаже термин **епанакхронија** (*место где се време понавља*), кованицу од грчких речи епана (επανα, ерапа, понављати) и хронос (χρόνος, chrónos, време). За тему негативног протока времена у раду се предлаже реч **анапохронија** (*место где време тече уназад*), кованицу од грчких речи анапода (ανάποδα, anároda, тећи уназад) и хронос (χρόνος, chrónos, време).

Од самог почетка појаве утопије и утопијских текстова у старој Грчкој јављају се и утопије које говоре о односу међу половима и полној премоћи (Софокле - *Антигона*; Аристофан - *Владавина жена, Лизистрата, Песник и жене*; Еурипид - *Ифигенија*). Поновно интересовање за ову тему јавља се током касног средњег века и у епохи хуманизма (Кристина де Пизан - *Књига о граду дама, Благо у граду дама*), да би данас постала посебан поджанр не само у утопијској, већ и у општој књижевности. Термин који се најчешће користи, феминистичка утопија, не само да није јасан, већ често и не обухвата све теме и под-теме (родни суфражетизам, феминистичка утопија, маскулистичка утопија, потпуна родна равноправност, једнополни свет, бесполни свет и др.). Постоји више термина на које се може наићи, али ни један од њих није прихваћен, нити је ушао у ширу употребу (лавотопија, сексотопија, фемитопија и др.). Термин који би обухватио све ове поджанрове је **генотопија**, кованица грчке речи генос (γένος, génos, род као полна одредница) и топос (τόπος, tópos, место), у значењу *место одређено родом* (полом), без обзира да ли се ради о потпуној једнакости полова, супермацији једног пола над другим, постојању само једног пола или некој другој сличној теми.

Поджанр по форми сличан генотопији, али суштински другачији, је утопија која говори о месту где постоји идеална љубав, слободни брак, слободни секс, као и могућност сваке врсте љубави. Овде не само да имамо велики број литерарних примера, већ и покушаје остварења у пракси, током XIX и XX века, а посебно за време хипи покрета шездесетих година XX века. Овде предлажемо термин **агапитопија** (αγάπη, agápi, љубав, волети) и топос (τόπος, tópos, место) у значењу *место љубави*.

IV - 2. Основне (постојеће) класификације идеја, литературе, група, заједница и покрета

У постојећој литератури можемо наћи више различитих класификација алтернативних идеја, литературе и остварења у пракси, али не и разрађену типолошку класификацију. Ово је резултат увреженог начина посматрања овог феномена везујући га за једну тачку у простору и времену, као и због области посматрања, односно везано за област специјализације и интересовања истраживача. Алтернатива (теоријска и остварена у пракси, укључујући и утопију) као феномен је интердисциплинарна (обухвата не само литературу или архитектуру, већ и политичке науке, науку о друштву, психологију, социо-економију и читав низ других наука и области) и једино се кроз такав приступ може доћи до свеобухватне типологије.

Већина теоретичара који су се бавили анализирањем или описивањем утопија покушавали су да дају и своје дефиниције и класификације утопија. Од 22 аутора чији су радови анализирани у поглављу II - *Алтернативни видови живота*, одељак II-2, *Преглед досадашњих истраживања других аутора*, готово сви су писали о врстама алтернативе и утопија, али већина њих са своје тачке гледишта (временски и просторно, али и везано за њихов политички, философски и друштвени поглед на свет), као и у контексту дела у коме се наводи класификација.

Први озбиљнији аналитички рад о алтернативним заједницама које су се оствариле у пракси (ако изузмемо Мекдоналда који је обавио веома обимно истраживање, али због болести и преране смрти није стигао и да заврши рукопис и објави га), је **Џон Хемфри Нојс**, *Историја америчког социјализма* (John Humphrey Noyes, *History of American Socialisms*, 1870). Не само да веома детаљно описује велики број заједница, већ и даје прву класификацију.

Заједнице по односу према религији деле на:

- социјалне заједнице и
- религијске заједнице.

По односу према друштвеном систему који су покушавали да остваре:

- Овенове заједнице
- Фуријеове заједнице
- независне заједнице

Саму социјалистичку организацију друштва дели на:

- дедуктивни социјализам и
- индуктивни социјализам.

Нордхоф (Charles Nordhoff, *The Communist Societies of the United States; From personal visit and observation*, 1875.) и **Кауфман** (Moritz Kaufmann, *Utopias; or Schemes of Social Improvement, from Sir Thomas More to Karl Marx*, 1879), дају само описе, без даље систематизације.

Кауцки (Karl Kautsky, *Die Vorläufer des neueren Sozialismus*, 1895), даје приказ алтернативе (укључујући и утопије и социјалистичке идеје и покрете) кроз време. Покушава да комбинује систематизацију по простору и времену, али без типолошке класификације. Прати историјски развој по државама и областима.

Блухер (Rudolf Blücher, *Moderne Utopien; Ein Beitrag zur Geschichte des Sozialismus*, 1920), прати само социјалистичку мисао, и то током краћег временског периода, почетком XX века.

Мамфорд (Lewis Mumford, *The Story of Utopias*, 1922), приказује развој утопијске мисли од антике до његовог времена. Даје поделу по тежњама и циљевима утопија:

- бесциљне (ескапистичке) утопије - утопије бекства од и из овог света;
- реконструктивне утопије (са циљем поправке постојећег друштва);
- милитантне (револуционарне) утопије које покушавају да остваре потпуну промену друштва, ако треба и помоћу оружја.

Главна подела је ипак по временској линији. Сматра да је литерарна утопија одговор на постојеће стање у друштву и дели је по временским периодима.

Макс Биер у *Општој историји социјализма и социјалистичке борбе* (Moses Max Beer, *Allgemeine Geschichte des Sozialismus und der sozialen Kämpfe*, 1922-1925), приказује историју класне борбе од антике до свог доба. Даје приказ социјалистичких идеја (све класне тензије, идеје и класну борбу кроз историју води као социјалистичке) и покушаја остварења у пракси. Користи само историјску поделу.

Готово у исто време са Мамфордом и Биером, у Совјетском Савезу 1923. године **Владимир Владимировић Свјатловски**²⁵² (Владимир Владимирович Свјатловский, 1871-1927.) објављује књигу *Каталог утопија* (*Каталог утопий*, Москва, Петроград: Государственное издательство, 1923). Даје библиографски приказ светске литературе о утопијама по времену (од старог века, преко средњег века, ренесансе, просветитељства, "великих утописта XIX века", до литературе настале после појаве научног социјализма), укључујући и библиографију утопијске литературе и литературе о утопијама на руском језику. Осим библиографије, даје и краће описе и објашњења појединих области и дела.

Мартин Мајерсон (Martin Meyerson, *Utopian Traditions and the Planning of Cities*, 1961), први почиње са суштинском класификацијом. Утопије и алтернативу дели на литерарне и цртаће. Као архитекта, акценат му је на идеалном граду, који је у вези са друштвеним односима, мада ту везу не анализира дубље.

Франсоаз Шое (Françoise Choay, *L'Urbanisme, Utopies et Realites, Une Anthologie*, 1965), посматра само урбанистичке утопије, и систематизује их по тежњама, циљевима и жељеном начину остварења тих циљева. Посматра не само радове архитеката и урбаниста (Гарније, Рајт), већ и филозофа (Прудон, Енгелс, Спенглер) као и теоретичаре утопија (Мамфорд). Проблем је што анализира само задњих сто година (од Овена и Прудона, до Кевина Линча и Хајдегера) и само утицај које су те теорије имале на урбанизам. Теорије и њихову примену у пракси дели на девет историјских области које се поклапају са одређеним принципима урбанизма, од прогресистичког урбанизма, преко културалистичког, натуралистичког и других, до антропополиса и философије града.

Глен Негли (Glenn Robert Negley, *Utopian Literature, A Bibliography, with A Supplementary Listing of Works Influential in Utopian Thought*, 1977), даје само библиографију по временској линији и индекс аутора, без систематизације или класификације. Полази од ренесансе и од Томаса Мора, са јаким акцентом на литературу на енглеском језику, уз минимано учешће алтернативне и утопијске литературе ван англо-саксонског културног круга.

²⁵² Мада је био доктор и професор економије (студирао је на Универзитету у Минхену, докторирао и предавао економију - историју политичке економије и статистику), бавио се и антропологијом и етнографијом (учесник експедиције по Пацифику - Рапа-Нуи, Самоа, Аустралија, Нови Зеланд, Нова Гвинеја), као и поезијом (објавио две збирке песама). Објавио је и антологију *Руски утопијски роман* (*Русский утопический роман*, Петроград, 1922.) повезујући интересовања за утопију и књижевност.

Лајман Тауер Сарџент у свом краћем есеју *Теме у утопијској литератури на енглеском језику пре Велса* (Lyman Tower Sargent, *Themes in Utopian Fiction in English Before Wells*, 1976), већ у самом наслову наглашава да анализира само литературу на енглеском језику и то закључно са Велсом. На овај начин смањује обим и искључује не само француске ауторе (који се током XVIII века изједначавају, ако не и преузимају примат од аутора на енглеском језику), већ и све друге, а посебно револуционарну литературу на немачком и руском језику.

Осим поделе тема по временској линији (врсте зависе од историјских услова и прате их), алтернативну и утопијску литературу дели на еутопију, дистопију и утопијску сатиру.

Кенет Ромер (Kenneth Roemer, *The Obsolete Necessity: America in Utopian Writings*, 1988-1900, Kent State University Press, 1976), анализира само дванаест година, од Беламија до почетка XX, и то чак ни сву алтернативну литературу на енглеском језику, већ само ону објављену у САД. Не даје систематску поделу, већ описује и набраја различите теме које се јављају - побољшање друштвене организације, економски систем, технолошки развој, једнакост полова укључујући и право гласа, слободну љубав, питање религије и питање промена и прилагођавања религије новом добу, организација становања и урбана поставка насеља и града, питање општег образовања и друго.

Артур Луис (Arthur Lewis, *Utopian Literature in the Pennsylvania State University Libraries: A Selected Bibliography*, 1984), осим до тада познатих и коришћених термина уводи и анти-утопију (контра-утопија) и даје објашњење термина и разлику између дистопије и анти-утопије.

Мишел Антони своју библиографију (Michel Antony, *Principales oeuvres utopiques*, 2003), дели (уз сваку одредницу даје ознаку) према Сарџенту на еутопију, дистопију и утопијску сатиру, с тим да спаја анти-утопију и сатиричну утопију у једну категорију, а уводи нове категорије ухронију и либертаријанско/анархистичке утопије. Ипак и он прихвата да је та подела веома оквирна и недовољна, јер покрива тек 20 % одредница.

Виржини Алнет у свом есеју *Утопија и хришћанска религија*, у одељку *Типологија утопија* (Virginie Alnet, *Utopie et religion chrétienne*, 2012, одељак *Des typologies de l'utopie*), најдаље је отишла у класификацији алтернативних и утопијских идеја и литературе. Усваја претходне поделе, али их проширује и даље разрађује.

Даје основну узрочно-последичну поделу:

- ситуација у друштву - идеја - литерарна утопија - остварење у пракси

Даље поделе су по дуалном (афирмативно-негативном) принципу, а не по типолошким низовима:

- еутопије / дистопије
- утопије бекства / утопије измене (реконструкције) друштва
- утопија химере / могућа утопија (на реалним основама)
- песимистичка / оптимистичка
- литерарна утопија / утопија са намером остварења у пракси

IV - 3. Подела алтернативних начина живота по временској линији (Историјско-стилска подела - Типолошки низ 1)

Подела по временској линији (историјско-стилска подела) је одавно стандардна метода за систематизацију у области уметности и архитектуре. Њена оправданост и логичност су неспорни, јер је архитектура, као и све друге области уметности, одговор на организацију и стање у друштву (посматрано у свој својој комплексности) које је окружује. Зато је узимамо као *Типолошку класификацију 1*.

Ако посматрамо алтернативу, укључујући и утопију у свим својим појавним облицима (идеја, литература, разрађени графички систем који укључује и цртеже, покушаје и остварења у пракси појединих група, заједница и покрета), можемо закључити да се ради о друштвеној категорији више него само о литерарном жанру. Са те тачке посматрања, подела по временској линији је незаобилазна и мора бити прва систематизација у свакој класификацији алтернативе. Свака алтернатива почиње као идеја, као реакција на друштво које је окружује. Свака реакција на то постојеће окружење зависи од тренутних услова - друштвене организације, државне организације, економске ситуације и важећих принципа, па до најситнијих детаља живота тог тренутка. Од тог постојећег окружења зависе и жеље и надања, тежње и покушаји стварања нове и боље организације друштва. Разлике у друштвеном окружењу су огромне и зависе од тренутка, односно од периода у коме се алтернатива јавља. Основна тема алтернативне мисли се мења од тренутка до тренутка - од количине потребне хране, организације друштва, питања одбране, питања рата, државног уређења, друштвеног уређења, религије, цркве, питања једнакости људи, права радника, могуће револуције, права жена, ослобођења колонија, права мањина, екологија, ... Оно шта је била утопија у старом или средњем веку, данас је остварена свакодневица коју ми живимо. А нове теме долазе. Тако да алтернатива, а ни утопија заједно са њом, никада неће нестати, али и никада неће бити остварена у потпуности. Остаје само питање узрока тог феномена. Да ли је човек вечито незадовољно биће које увек покушава да створи нешто још боље? Или оно зло и неправедно у друштву увек нађе начина да дође на површину, те се људи морају стално борити, смишљајући нове утопије, нова решења. Алтернатива и утопија нуде решења која се можда неће остварити, али ће бити путоказ неким новим генерацијама.

Шема историјског развоја која је коришћена у раду, делимично одступа од уобичајене поделе на четири доба (стари век, средњи век, нови век, савремено доба) само утолико што је класична подела доста робустна и покрива изузетно дуге временске периоде. У раду су ова четири основна доба подељена на мање периоде, где се показало неопходним, односно где су се друштвени односи, начин живота и/или технолошки развој толико променили, да је реакција утопијске мисли постала другачија. У раду је историјски развој подељен у дванаест епоха, а њима су додате и примитивне заједнице као посебна група која опстаје кроз све периоде и која је присутна од прапочетака до данас.

Епохе:

1. Праисторија (Митови и легенде)
2. Старе цивилизације (3000. године ПНЕ - 750. ПНЕ)
3. Класични стари век (750. ПНЕ - 50. НЕ)
4. Касна антика (50. НЕ - 450. НЕ)
5. Рани средњи век (450 - 1200.)
6. Касни средњи век (1200 - 1450.)
7. Хуманизам (1450 - 1600.)
8. Рационализам (1600 - 1700.)

9. Просветитељство (1700 - 1800)
10. Индустијализација (1800 - 1900.)
11. Модерна (1900 - 2000.)
12. Глобализација/Постмодерна (2000 - 2100?)

Листа обухвата литературу не само енглеског говорног подручја, већ су дате и алтернативне мисли, литература и покушаји остварења у пракси романског, источноевропског /поствизантског, арапског и других културних кругова.

Овде су дати примери за поједине типове и типолошке низове према типолошкој класификацији датој у претходном дељку истог поглавља. За одреднице које су послужиле као примери, коришћен је *Списак алтернативних и утопијских идеја, литературе и заједница до 1900. године*, дат у Прилогу 1. рада. Пошто се ради о релативно великом списку (готово хиљаду јединица), а у типолошкој класификацији имамо 30 типолошких низова са преко 170 низова и под-низова, за сваки тип и под-тип у типолошким низовима дате су у просеку три јединице (евентуално три литерарне и три остварене у пракси). Биране су јединице које на најбољи начин представљају дати тип. Потпуно разврставање свих одредница које су дате у Прилогу 1. по свим типовима и под-типовима, захтевало би сувише времена и простора и вишеструко би премашивало обим овог рада (са оквирно 100.000 јединица по типовима, односно око 2.000 страна текста само за овај део рада). Овде су дате само скраћене одреднице за литературу (име аутора, име дела, година писања или издања) и основне информације за остварене заједнице (назив, место и време). За детаљније податке видети у Поглављу VIII - Прилози, одељак VIII - 1. *Листа алтернативних идеја и литературе, као и алтернативних група, заједница и покрета, по временској линији.*

Листа се завршава закључно са крајем XIX века (1900. година), јер обим алтернативне и утопијске литературе XX и XXI далеко премашује обим овог рада. Уколико би укључили и одреднице настале после 1900. године, то би значило не само укључивање утопијске литературе тог доба, већ и радове везане за два светска рата, велику економску кризу 1929-32, као и радове везане за велики број мањих алтернативних група и покрета (анархисти, анархо-синдикалисти, покрети пре и у оквиру Шпанског грађанског рата, покрет 1968, антиауторитативне школе и дечји вртићи) као и три велика алтернативна покрета који су прерасли у главни цивилизацијски ток (комунизам, нацизам и хипи покрет), антиколонијални покрет, као и идеје и покрете с краја XX и почетком XXI века (еколошки покрет, покрет против глобалног загревања, викиликис, пиратски покрет, миленијумски покрет и ново доба, и др.), а који обухватају више хиљада одредница.

Списак утопијских идеја, литературе, као и група, заједница и покрета остварених у пракси, на коме се базира не само типолошка класификација, већ и цео рад, дат је у **Прилогу 1** (*Листа алтернативних идеја и литературе, као и алтернативних група, заједница и покрета, по временској линији - Историјски развој, Од прапочетака до 1900. године*).

У наставку текста овог поглавља, на следећим шемама, дати су примери алтернативних и утопијских идеја и литературе (без видова живота остварених у пракси), груписани по историјско-стилској подели, од праисторије до 1900. године. На свим шемама уз временску линију, дата је релативна појавна густина посматраног феномена (тамноплави троуглови који зависно од броја и густине могу прећи у јединствени трапез).

Типолошки низ према временским одредницама, са примерима алтернативних и утопијских идеја, литературе и видова живота остварених у пракси - **Типолошки низ 1:**

1.a - Праисторија (Митови и легенде)

- *Itihasa* хинду митови, *Ramajana* и *Mahabharata*;
- Акадски мит *Еп о Гилгамешу*;
- Египатски мит о *Аару*.

1.б - Старе цивилизације (3000. године ПНЕ - 750. ПНЕ)

- Монотеизам Акенатона 1330. године ПНЕ у старом Египту;
- Град Акетатен (данас Амарна) у Египту и светилишта бога Атона (монотеизам у старом Египту који је од идеје, преко литературе постао главни цивилизацијски ток, али после само 12 година се угасио);
- Монотеизам код Јевреја (археолошки остаци из времена пре Другог храма у данашњем Израелу; монотеизам се развио од идеје, преко литературе, до начина живота који је постао главни цивилизацијски ток за један народ, и то је остао до данас);
- Елеустинске мистерије (око 1000. ПНЕ).

1.в - Класични стари век (750. ПНЕ - 50. НЕ)

- Хесиод, *Послови и дани* (око 700. године ПНЕ)
- *Датонг* из књиге Ли-Ђу (пре 500. године ПНЕ)
- Платон, *Република*, *Критија*, *Тимеј* (око 380-360. ПНЕ)
- Религиозне алтернативне заједнице (разне мистерије и др.);
- Хришћанство које је од алтернативне групе постало главни цивилизацијски ток који траје и данас;
- Верске секте на Блиском Истоку (есени и др.);
- Покушаји дела устанака робова у Риму (*Држава Сунца*).

1.г - Касна антика (50. НЕ - 450. НЕ)

- Плутарх, *Лице у орбити око Месеца*, *Живот Ликурга* (90-120.);
- Тао Јуан-Минг, *Извор бресквиног цвета* (*Тао Ниа Јуан*, 421.);
- Свети Аугустин, *Божји град* (426.);
- Рани манастири хришћанске цркве (Египат, Етиопија, и др.);
- Насеља и верски објекти секти раног хришћанства;
- Катакомбе и други скривени објекти нехришћанских цркава и група после 313. године;
- Алтернативна и утопијска литература у Римског царства.

1.д - Рани средњи век (450. - 1200.)

- *** *Путовање Светог Брендана* (између V и VII века);
- Прокопије, *Јустинијанови ратови-Готски ратови* (545-553.);
- Ал Фараби, *Град врлина* (око 920.);
- Ибн Туфаил Абу Бакир, *Живи, пробуђени сине* (1160.);
- Манастири хришћанске цркве широм Европе, Блиског Истока и Северне Африке;
- Насеља и верски објекти одбачених хришћанских секти;
- Насеља и верски објекти богумила.

1.ђ - Касни средњи век (1200. - 1450.)

- Јоаким из Фиоре, *Књига о усаглашености*, *Излагање о апокалипси* (око 1180.);
- Данте, *Божанствена комедија*, *Монархија* (око 1310.);
- Кристина де Пизан, *Књига о граду дама*, *Благо у граду дама* (1405.);
- Цркве и други објекти темплара (сакрални и профани);

- Насеља и верски објекти катара и албижана.

1.е - Хуманизам (1450. - 1600.)

- Томас Мор, *Утопија (Deqve nova insvla Vtopia, 1516.)*;
- Eberlin, Johann, von Günzburg, *Вучја земља (Wolfaria, 1521.)*;
- Sidney, Philip, *Аркадија (Arcadia, 1570, 1590.)*;
- Објекти протестаната, посебно анабаптиста;
- Алтернативна и утопијска литература у Италији, Енглеској и Холандији.

1.ж - Рационализам (1600. - 1700.)

- Böhme, Jakob, *Аурора или јутарње руменило при изласку (1612.)*;
- Andreä, Johann Valentin, *Хришћански град (Cristianopolis, 1619.)*;
- Campanella, Tommaso, *Град Сунца (Civitas Solis, 1602, 1612, 1623.)*;
- Прве верске заједнице у САД;
- Покушаји стварања комуна у Енглеској;
- Алтернативна и утопијска литература у Европи.

1.з - Просветитељство (1700. - 1800)

- Palafox y Mendoza, Juan de, *Путовања до острва Врлине (1711.)*;
- Voltaire, François Marie Arouet, *Искрени (Candide, 1759.)*;
- Morelly, M, *Законик природе (1755.)*, *Плутајућа острва (1753.)*;
- Верске заједнице у САД;
- Алтернативна и утопијска литература у Европи, САД и Лат. Америци.

1.и - Индустријализација (1800 - 1900.)

- Fourier, Charles, *Теорија о четири покрета и општој судбини (1808.)*;
- Verne, Jules Gabriel, *Пут у средиште Земље, Од Земље до Месеца, XX век*;
- Wells, Herbert George, *Времплов, Невидљиви човек, Рат светова (1895-1900.)*;
- Покушаји стварања социјалних заједница (Овен Фурије, Кабе);
- Прве мошаве у Израелу (тадашњој турској Палестини);
- Покушаји стварања социјалних заједница у Русији;
- Процват алтернативне, социјалне и утопијске литературе.

1.ј - Примитивне заједнице и литература о примитивним заједницама

- Montaigne, Michel Eyquem de, *О канибалима (између 1570. и 1592.)*;
- Graffigny, Mme de, *Писма перуанске принцезе (1747.)*;
- Bartolomé de las Casas, *Средства за опоравак (Los catorce remedios, 1516/25.)*.

ПРАИСТОРИЈА, СТАРИ И СРЕДЊИ ВЕК

	↑	
Старе Цивилизације 3.000 - 750 ПНЕ	1400	Утопијски митови - <i>Aaru; Gilgames, Tír na nÓg; Annwn; Buyan; Tartessos, Калевала</i>
	1300	Мојсије (1391-1271 ПНЕ) - <i>Тора/Стари Завет</i> (с. 1350) (монотеизам)
	1200	AkhenAten (1330/1350 ПНЕ) - град <i>Amarna/Akhetaten</i> ; (монотеизам; Бог Атен)
	1100	
	1000	
	900	Хомер (?) - <i>Илијада; Одисеја</i> (? 800-700 ПНЕ)
Стари век 750 ПНЕ - 50 НЕ	800	Хесиод (750-650 ПНЕ) - <i>Теогонија; Послови и дани</i> (700 ПНЕ ?) (Златно доба)
	700	Непознати аутор - <i>Књига обичаја (Li-Dji, девета књига Li-Jun)</i>
	600	Стесихорус (630-555 ПНЕ) - <i>Песма о Герјону</i> (острво Еритеја и Хесперидесе)
	500	Пиндар (522-443 ПНЕ) - <i>Фрагменти</i> (Златно доба)
	400	Ктесиас 400 ПНЕ - <i>Индика; Персика</i>
	300	Аристофан (446-386 ПНЕ) - <i>Женска Влада, Птице</i> (391 ПНЕ)
	200	Платон (427-348 ПНЕ) - <i>Закони; Република; Критија</i> (380-360 ПНЕ) (Атлантида)
	100	Зенон (334-262) - <i>Република</i> (с. 300 ПНЕ) (Идеална држава)
	0	Еухемерес - (300 ? ПНЕ) - <i>Тајна/Света историја</i> (острво Панхеа)
	100	Данијел / Данило (?) - <i>Књига Данилова, Стари Завет</i> (165 ПНЕ) (Апокалипса)
	100	Иамбулос (Јамбулус) (? 165 ПНЕ - 50 ПНЕ) - <i>Острва Сунца</i>
	Касна Антика 50 - 450 НЕ	200
200		Цицерон (106-43 ПНЕ) - <i>De re publica</i> (54-51 ПНЕ)
200		Вергилије (70-19 ПНЕ) - <i>Ekloge 4</i> (Златно доба и Аркадија)
200		Хорације (65 ПНЕ - 8 НЕ) - <i>Erode 16</i> (Острво среће)
Рани Средњи Век, Византија и Ислам 450 - 1.200	100	Овидије (43 ПНЕ - 17 НЕ?) - <i>Метаморфозе</i> (Златно доба)
	200	Филон (20 ПНЕ - 50 НЕ) - <i>О вечности света</i> (Атлантида)
	300	Јован (?) - <i>Откровење/Апокалипса</i> (70. или 90. ?) (прва дистопија)
	400	Плутарх (46-120) - <i>Life of Lycurgus; Life of Sertorius</i> (идеална држава)
	500	Луциан из Самосате (125-180) - <i>A True History</i> (Острво срећних)
	600	Хелиодорос из Ефеса (250. ili 363.) - <i>Aethiopica</i> (Идеални град Мерое)
Касни Средњи Век 1.200 - 1.450	700	Тзо Yuanming (365-427) - <i>Тзо Ниа Yuan</i> (Извор бресквиног цвета) (421.)
	800	Ст. Аугустин из Хипа (354-430) - <i>Божји град</i> (426.) (Нови Јерусалим)
	900	Прокопије (Procopius, 500-554) - Јустинијанови & Готски ратови (острво Brittia)
	1000	Saint Brendan of Clonfert (484?-577?) - Путовање Св. Брендана (? VIII-IX век)
	1100	Ал-Фараби (872-950) - <i>Mabādī' ārā ahl al-Madīna al-Fāḍila</i> (Град врлина, 915-941)
	1200	Firdausi Abul Qasin (950?-1.020?) - <i>Shah Nama</i> (Књига о краљевима, 1.010)
Хуманизам	1300	Ibn Tufail Abu Bakir (1.105?-1.185) - <i>Haj ibn Jakzan</i> (Живи, пробуђени сине, 1.160?)
Рационализам	1400	Ibn Bajja (1085-1138) - <i>Tadbīr al-mutawahhid</i> (Владавина појединца)
Просветитељст	1500	Joakim de Fiore (1135-1202) - Усаглашеност; Излагање о Апокалипси (Три доба)
Индустријализ.	1600	Dante Aligieri (1265-1321) - О монархији (1308) (Идеална држава)
Модерна	1700	Кристина из Пизана (Christine de Pizan, 1364-1430) - <i>Књига о граду жена</i> (1405)
Глобализам / Постмодерна	1800	Томас Мор (Thomas More, 1478-1535) - <i>Утопија</i> (Utopia, 1516)
	1900	
	2000	
	2100	

Током периода Хуманизма, после Утопије Томаса Мора, долази до процвата утопијских идеја и масовне продукције утопијске литературе (више стотина наслова), као и великог броја покушаја остварења утопија у пракси. Следећих пет периода (од Хуманизма до Глобализма) је приказано на посебним временским линијама.

ХУМАНИЗАМ (1450 - 1600.)

Рани Хуманизам (1450 - 1500)	1450		
	1455		
	1460		
	1465		
	1470		
	1475		
	1480		
	1485		
	1490		
	1495	Beroaldo, Filippo (1453-1505) - De Felicitate (1495); Opus Eruditum (1497)	
Хуманизам (1450 - 1600)	1500	Sannazaro, Jacopo (1458-1530) - Arcadia (1480/ 1504)	
	1505		
	1510	Contre Nicolas Machiauel Florentin (1469-1527) - Il Principe (1513)	
	1515	More, Thomas (1478-1535) - Utopia (1516) Patrizi, Francesco, da Siena (1413-1494) - De institutione reipublicae (1520)	
	1520	Ariosto, Ludovico (1474-1533) - Orlando Furioso (1516/1532) Eberlin, Johann, von Günzburg (1470-1533) - Wolfaria (1521)	
	1525		
	1530	Guevara, Antonio de (cca. 1481-1545) - Libro áureo de Marco Aurelio (1528) Carion, Johann (Johannes Nägelin Gewürznägelin, 1499-1537) - Chronica (1533)	
	1535	Rabelais, François (1483/1494 ili cca. 1490-1553?) - Pantagruel (1532-1564)	
	1540	Mexiła, Pedro (Pedro Mejía, 1497-1551) - Silva de varia lección (1540) Juan Maldonado (Maldonation) (1533-1583) - Somnium (1541)	
	1545		
	1550	Francesco Patrizi da Cherso (1529-1597) - La Città felice (1553)	
	1555	Ferrarius Montanus Joannes-Comment. de republica bene instituenda (1533; 1559)	
	1560		
	1565	Erizzo, Sebastiano (1525-1585) - Le Sei giornate (1567)	
	1570	Montaigne, Michel (1533-1592) - Of the Cannibals (1570-1592) Bodin, Jean (1530-1596) - De republica libri sex (1576)	
	1575	Sansovino, Francesco Tatti da (1521-1586) - Del governo et amministrazione (1578) Thomas Lupton (?- 1583) - Sivqila : Too good to be true (1580, 1581)	
	1580	Stubbes, Phillip (cca. 1555-cca. 1610) - Anatomie of Abuses (1583)	
	Касни Хуманизам (1575 - 1600)	1585	Spenser, Edmund (1552/1553-1599) - The Faerie Queene (1590)
		1590	Sidney, Philip (1554-1586) - Pembroke's Arcadia (1590/1593) Arrivabene, Lodovico Mantoano (?1530-?1597) - Il Magno Vitei (1597)
		1595	Botero, Giovanni (1540-1617) - Della ragione di stato (ed. 1898) Paruta, Paolo (1540-1598) - Discorsi politici (1599)
1600		Bruno, Giordano (1548-1600) - Opere di Giordano Bruno Nolano (ed. 1830)	

РАЦИОНАЛИЗАМ (1600 - 1700.)

<p>Касни Хуманизам / Рани Раціоналізм (1600 - 1615)</p>	<p>1600</p>	<p>Albergati, Fabio (1538-1606) - Del discorsi politici (1602) Ventura, Comino (?- 1617) - Tesoro politico in cui si contengono relationi (1602)</p>
<p>Раціоналізм (1600 - 1700)</p>	<p>1605</p>	<p>Artus, Thomas, sieur d'Embry (?-1614) - Les hermaphrodites (1605) Hall, Joseph (1574-1656) - Mundus alter et idem (1605/1607) Del Bene, Bartolomeo (1515-1595) - Civitas Veri sive Morum (1609) Verville, François Béroalde de (1556-1626) - Le Voyage des princes fortunes (1610)</p>
	<p>1610</p>	<p>Galileo Galilei (1564-1642) - Sidereus Nuncius (1610) Boccalini, Traiano (1556-1613) - Advices from Parnassus (1612)</p>
	<p>1615</p>	<p>Böhme, Jakob (1575-1624) - Aurora: Die Morgenröthe im Aufgang (1612.) Lodovico Zuccolo (1568-1630) - Il Belluzzi o vero Della Città Felice (1615); D'Evandria (1625) I. D. M. G. T. (Jean de Moncy ?) - Histoire du grand et admirable royaume d'Antangil (1616)</p>
	<p>1620</p>	<p>Andreä, Johann Valentin (1586-1654) - Cristianopolis; an ideal state (1619) Comenius, John Amos (Jan Amos Komenský) (1592-1670) - Listové do nebe (1619); Škola hrou Jonson, Ben (?1572-1637) - News from the New World Discovered in the Moon (1620)</p>
	<p>1625</p>	<p>Burton, Robert (1577-1640) - The anatomy of melancholy (1621 / 1652) Barclay, John (1582-1621) - Argenis (1621)</p>
	<p>1630</p>	<p>Campanella, Tommaso (1568-1639) - Civitas Solis (1602/1612/1623/1637) Bacon, Francis (1561-1626) - New Atlantis (1627) Salice, Giovanni Andrea (?-?) - Discorsi politici (1627)</p>
	<p>1635</p>	<p>Kepler, Johannes (1571-1630) - Somnium (1634) Winthrop, John (1587/88-1649) - A Model of Christian Charity, A City upon a Hill (1630) Godwin, Francis (1562-1633) - The strange voyage to the world in the Moon (1638)</p>
	<p>1640</p>	<p>Brome, Richard (1590?-1652) - The Antipodes (1640) Wilkins, John (1614-1672) - World in the Moone (1638); New Planet (1640); Mercury (1641) Bidermann, Jakob (1578-1639) - Utopia (1640)</p>
	<p>1645</p>	<p>Hartlib, Samuel (1600-1662) / Plattes, Gabriel (1600-1655) - Kingdome of Macaria (1641) Inchofer, Melchior (Imhofer) (1585?-1648) - Monarchia Solipsorum (1645)</p>
	<p>1650</p>	<p>Milton, John (1608-1674) - Nova Solyma, the ideal city; Jerusalem regained, vol. I & II (1648) D'Avenant, William (1606-1668) - A Discourse upon Gondibert, an heroick poem (1650) Hobbes, Thomas (1588-1679) - Leviathan (1651)</p>
	<p>1655</p>	<p>Winstanley, Gerrard (1609-1676) - The Law of Freedom in a Platform (1652) Kircher, Athanasius (1602-1680) - Itinerarium extaticum (1656); Mundus subterraneus (1665) Harrington, James (1611-1677) - The Common-wealth of Oceana (1656)</p>
	<p>1660</p>	<p>Bergerac, Cyrano de (1619-1655) - L'Autre Monde (1657/62) d'Aubignac, François Hédelin, (1604-1676) - Relation du royaume de Coquetterie (1654)</p>
	<p>1665</p>	<p>Braght, Thielemann Janszoon van (1625-1664) - Martyrs Mirror (1660) Ingelo, Nathaniel (1621?-1683) - Bentivolio and Urania (1660 / 1664) Charles Sorel, sieur de Souvigny (?1602-1674) - Royaume de Frisquemore (1662)</p>
	<p>1670</p>	<p>Cavendish, Margaret Lucas (1623-1673) - New World, Called the Blazing World (1666) Neville, Henry (1620-1694) - The Isle of Pines (1668); The Parliament of Ladies (1647)</p>
	<p>1675</p>	<p>Lawson, George (?-1678) - Politica Sacra et Civilis (1661); Exposition of the Epistle (1662) Scheffer (Schefferus), Johannes (1621-1679) - Regum principumque (1669) Schooten, Henry (?-?) - Two islands in the South Sea, called Benganga and Coma (1671)</p>
<p>1680</p>	<p>Barnes, Joshua (1654-1712) - Gerania (1675) Baruch Spinoza (1632-1677) - Tractatus Politicus (675-1676) Foigny, Gabriel de (cca. 1630-1692) - La Terre Australe connue (1676)</p>	
<p>1685</p>	<p>Vairasse, Denis, d'Allais (1630-?1700) - The history of the Sevarites or Sevarambi (1675-1679) Bunyan, John (1628-1688) - The Pilgrim's Progress (1678/1679/1684) *** - Descripción de la Sinapia, peninsula en la tierra austral (Sinapia) (1682)</p>	
<p>1690</p>	<p>Lucas, Richard (1648-1715) - An enquiry after happiness in three parts (1685) Fontenelle, M. de, Bernard Le Bovier (1657-1757) - La pluralité des mondes (1686)</p>	
<p>1695</p>	<p>Behn, Aphra (1640-1689) - The Emperor of the Moon (1687) Daniel, Gabriel (1649-1728) - Voyage du monde Descartes (1690) Huygens, Christiaan (1629-1695) - Cosmotheoros (1698)</p>	
<p>1700</p>	<p>Du Fresny, Charles Rivière (Dufresny, 1657-1724) - Amusements sérieux et comiques (1699) François Fénelon (1651-1715) - Aventures de Telemaque, fils d'Ulysse (1699 / 1700)</p>	
<p>Касни Раціоналізм / Рано Просвітитель- ство (1685 - 1700)</p>		

ПРОСВЕТИТЕЛСТВО (1. део) (1700 - 1750.)

<p>Касни Рационализам / Рано Просветитељ- ство (1600 - 1615)</p>	<p>1700</p>	<p>Gilbert, Claude (1652-1720) - Calejava, De l'isle des hommes raisonnables (1700) Russen, David - Iter Lunare: or Voyage to the Moon, (1703) Psalmanaazaar, George (1679?-1763) - A description of Formosa (1704)</p>
<p>Просветитељ- ство (1700 - 1800)</p>	<p>1705</p>	<p>Defoe, Daniel (1680-1731)-Consolidator World in Moon (1705);Robinzon Kruso (1719) Sloane, Hans(1680-1753)-A Voyage to the Islands Madera, Barbados, Jamaica (1707) King, William (1683-1712) - Voyage to the Island of Cajamai (1707) Le Guat, François (1637/1639-1735) - Voyage et aventures de François Leguat (1708)</p>
	<p>1710</p>	<p>Smeeks, Hendrik (1645?-1721?) - Mighty Kingdom of Krinke Kesmes (1708) De la Rivière, Manley (1670 - 1724) - The New Atalantis, vol. I & II (1709) Tyssot de Patot, Simon (1655-1738) -Voyages et Aventures de Jacques Massé (1714) Palafox y Mendoza, Juan (1600-1659) - Voyage mysterieux de l'Isle de la vertu (1711)</p>
	<p>1715</p>	<p>E. R. V. F. L. - Relation du voyage de l'isle d'Eutopie (1711) Bignon, Jean-Paul (1662-1743) - Les Aventures d'Abdalla, fils d'Hanif (1712) Mandeville, Bernard de (1670-1733) - Fable of the Bees (1714) Killigrew, Thomas (1657-1719) - A voyage to the mountains of the Moon (1720)</p>
	<p>1720</p>	<p>Secondat, Charles-Louis Montesquieu (1689-1755.) - Lettres persanes (1721) Villarroel, Diego de Torres (1694-1770) - Villarroel's Viaje fantastic (1723) Swift, Jonathan (1667-1745) - Travels by Lemuel Gulliver (1726 / 1735) Brunt, Samuel - A Voyage to Cacklogallinia (1727)</p>
	<p>1725</p>	<p>McDermot, Murtagh - A Trip to the Moon (1727) Acherley, Roger (1665-1740) - The Britannic constitution (1727) Ramsay, Andrew Michael (1686-1743) - Les voyages de Cyrus (1727) Whatley, Stephen, fl. (1712-1741)-Criticism upon Mr. Ramsay's travels of Cyrus (1729)</p>
	<p>1730</p>	<p>Terrasson, Jean (1670-1750) - Sethos : histoire ou vie (1731 / 1761) Schnabel, Johann Gottfried (1692-1744/1748) - Insel Felsenburg (1731) Penctti, Jacques (Petronius, 1696-1777) - Le repos de Cyrus (1732) Chetwood, William Rufus (?-1766) - The Voyages of Captain R. Falcone (1726 / 1735)</p>
	<p>1735</p>	<p>Chetwood, William Rufus (?-1766) - The Voyages of Captain Robert Boyle (1735) Berington, Simon (1680-1755) - The Memoirs of Sigr Guadentio di Lucca (1737) Holberg, Ludvig (1684-1754) - Poeme Heroico-comicum af Hans Michelsen (1719)</p>
	<p>1740</p>	<p>Holberg, Ludvig (1684-1754)-Nicolai Klimii iter subterraneum Novam Telluris (1741/45) Kindermann, Eberhard Christian (1715-?) - Reise in Gedancken (1739) Lade, Robert & Prévost, abbé (1697-1763)-Voyages du capitaine Robert Lade (1744) Graffigny, Mme de (1695-1758) - Lettres d'une Peruvienne (1747)</p>
	<p>1745</p>	<p>La Mettrie, Julien Offray de (1709-1751) - L'homme machine (1747) La Mettrie, Julien Offray de (1709-1751) - L'homme plus que machine (1748) Palissot de Montenois, Charles(1730-1814)-Apollon mentor/ Télémaque modern (1748)</p>
	<p>1750</p>	<p>Muratori, Lodovico Antonio (1672-1750) - Della pubblica felicità (1749) Smollett, Tobias (1721-1771) - The history and adventures of an atom (1749)</p>

ПРОСВЕТИТЕЉСТВО (2. deo) (1750 - 1800.)

<p>Просветитељство (1700 - 1800)</p>	1750	Hobbes, Thomas, of Malmesbury (1588-1679) - Leviathan (1651 / 1668) Paltock, Robert (1697-1767) - The Life and Adventures of Peter Wilkins (1751) Coyer, Abbé (Gabriel François, 1707-1782) - Island of Frivola (1752) Voltaire, François Marie Arouet, de (1694-1778) - Candide, ou l'Optimisme (1759)	
	1755	Smith, William (1727-1803) - A General Idea of the College of Mirania (1753) Arcq, Philippe-Auguste de Sainte-Foy (1721-1795) - Lettres d'Osman (1753) Morelly, M. (Étienne-Gabriel Morelly ?, 1717?-1778?) - Code de la nature (1755) Morelly, M. (Étienne-Gabriel Morelly ?, 1717?-1778?) - Basiliade (1753)	
	1760	Morelly, M. (Étienne-Gabriel Morelly, 1717?-1778?) - Le Prince, les délices des cœurs Burke, Edmund (1730-1797) - A Vindication of Natural Society (1756) Moreau, Jacob N. (1717-1803) - Mémoire pour servir à l'histoire des cacouacs (1757) Wilson, Miles (1706-1776) - Man in the Moon (1757)	
	1765	Bernard, Jean-Frédéric (1680-1744) - Eloge de l'enfer (1759) Johnson, Samuel (1709-1784) - The History of Rasselas, Prince of Abissinia (1759) Villeneuve, Daniel Jost de - Le voyageur philosophe (1761) Johnstone, Charles (1719-1800) - The reverie, A flight to the paradise of fools (1762)	
	1770	Rousseau, Jean-Jacques (1712-1778) - Du contrat social (1762.) Scott, Sarah (1720-1795) - Millenium Hall (1762); The Man of Real Sensibility (1766) Gentleman, Francis (1728-1784) - A Trip to the Moon (1765) *** - Voyage de Robertson, aux terres australes (1766)	
	1775	Mably, Gabriel Bonnot (1709-1785) - Parallèle des Romains et des François (1740) Laurent, Henri-Joseph (1719-1797) - Amelik (1753/54/61); Giphantie (1760) Besplas, Joseph-Marie-Anne (1734-1783) - Des causes du bonheur public (1763)	
	1780	Burgh, James (1714-1775) - First Settlement of the Cessares (1764) Donato, Nicolò (1705-1765) - L'Homme d'État (1767) Goldsmith, Oliver (1728-1774) - The Vicar of Wakefield (1766); Deserted Village (1770) Mercier, Louis-Sébastien (1740-1814) - L'an deux mille quatre cent quarante (1771)	
	1785	Diderot, Denis (1713-1784) - Supplément au voyage de Bougainville (1772) La Follie, Louis Guillaume (1739-1780) - Le Philosophe sans Préention (1775) Coutan, M. - Le livre sans titre (1775) Thomson, William (1746-1817) - The Man in the moon (1783)	
	1790	Grivel, M. (Guillaume Grivel) (1735-1810) - L'Isle inconnue, 6 vol. (1783-1787) Beauharnais, Fanny (1737-1813) - Le somnambule (1786) Stolberg-Stolberg, Friedrich Leopold (1750-1819) - Die Insel (1788); Über den zeitgeist Saint-Pierre, Jacques-Henri Bernardin de (1737-1814) - Paul et Virginie (1788)	
	1795	Freeman, Nilekaw (alias Richardson, Jasper) - Island of Veritas (1790) Holbach, Paul Henri Thiry, baron (1723-1789) - Le bon sens puisé dans la nature (1791) Saint-Médard, de Rivière (1719-1801) - l'Ordre naturel (1767); L'heureuse nation (1792) Beffroy de Reigny, Louis-Abel (1757-1811) - Les Lunes (1785); Courier des planètes	
	1800	Wollstonecraft, Mary (1759-1797) - A Vindication of the Rights of Woman (1792) Condorcet, Nicolas de (1743-1794) - Des progrès de l'esprit humain (1795) Spence, Thomas (1750-1814) - Spensonia (1794); Constitution of Spensonia (1801)	
	<p>Касно Просветитељство / Рано Индустријализација (1785 - 1800)</p>		

ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА (1. део) (1800 - 1850.)

<p>Касно Просветитељство / Рана Индустријализација (1800 - 1825)</p>	<p>1800</p> <p>1805</p> <p>1810</p> <p>1815</p> <p>1820</p> <p>1825</p> <p>1830</p> <p>1835</p> <p>1840</p> <p>1845</p> <p>1850</p>	<p>Say, Jean-Baptiste (1767-1832) - <i>Olbie, Essai ... de réformer les mœurs d'une nation</i> (1800)</p> <p>Clement, Augustin-Jean-Charles (1717-1804) - <i>Atlantis, Memoire sur la partie du globe</i> (1803)</p> <p>Lancetti, Vincenzo (1767?-1851) - <i>Areostiadè, ossia Il mongolfiero</i> (1803)</p> <p>Marques y Espejo, Antonio (1762-1828) - <i>Viage de un filósofo à Selenópolis</i> (1803)</p> <p>Fourier, Charles (1772-1837) - <i>Théorie des quatre mouvements et des destinées</i> (1808)</p> <p>Fourier, Charles (1772-1837) - <i>Le Nouveau Monde amoureux</i> (1816)</p> <p>Fourier, Charles (1772-1837) - <i>Traité de l'association domestique-agricole, I & II vol.</i> (1822)</p> <p>Lamoral, Charles-Joseph (1735-1814) - <i>Utopie, ou Regne du Grand Selrahcengil</i> (1809)</p> <p>Lawrence, James Henry (1773-1840) - <i>The Rights of Women: An Utopian Romance</i> (1811)</p> <p>Owen, Robert (1771-1858) - <i>A New View of Society</i> (1813)</p> <p>Saint-Simon, Claude Henri (1760-1825) - <i>De la réorganisation de la société européenne</i> (1814)</p> <p>Dunlap, William (1766-1839) - <i>The life of Charles Brockden Brown</i> (1815)</p> <p>Erskine, Thomas (1750-1823) - <i>Armata</i> (1817)</p> <p>Graham, Elizabeth Susanna Davenport (1764-1844) - <i>Voyage to Locuta</i> (1818)</p> <p>Seaborn, Captain Adam - <i>Symzonia: A Voyage of Discovery</i> (1820)</p> <p>Wright, Frances (Fanny Wright, 1795-1852) - <i>A Few days in Athens</i> (1822)</p> <p>Atterbom, P. D. A. (1790-1855) - <i>Lycksalighetens ö. : sagospel i fem afventyr</i> (1823)</p> <p>Morgan, John Minter (1782?-1854) - <i>The Revolt of the Bees</i> (1826)</p> <p>Morgan, John Minter (1782-1854)-<i>Colloquies on the errors and improvement of society</i> (1834)</p> <p>Morgan, John Minter (1782?-1854) - <i>The Triumph, or the Coming of Age of Christianity</i> (1851)</p> <p>Paulding, James Kirke (1778-1860) - <i>A Gift from Fairy Land</i> (1838)</p> <p>Shelley, Mary Wollstonecraft (1797-1851) - <i>Modern Prometheus</i> (1818); <i>The Last Man</i> (1826)</p> <p>Shelley, Percy Bysshe (1792-1822) - <i>Essays, letters from abroad, translations, fragments</i> (1840)</p> <p>Tucker, George (Atterley, Joseph, 1775-1861) - <i>A voyage to the moon</i> (1827)</p> <p>Hone, William (1780-1842) - <i>Facetiæ and miscellanies</i> (1827)</p> <p>Trollope, Frances Milton (1779- 1863) - <i>Jonathan Jefferson Whitlaw</i> (1836)</p> <p>Disraeli, Benjamin (1804-1881) - <i>The Wondrous Tale of Alroy</i> (1833)</p> <p>Poe, Edgar Allan (1809-1849) - <i>The Unparalleled Adventure of One Hans Pfaall</i> (1835)</p> <p>Locke, Richard Adams (1800-1871) - <i>Great Discoveries Lately Made by Sir John Herschel</i> (1835)</p> <p>Russell, John (1792-1878) - <i>Adventures in the moon, and other worlds</i> (1836)</p> <p>Griffith, Mary (1772-1846) - <i>Three Hundred Years Hence</i> (1836)</p> <p>Etzler, John Adolphus (1791-1846?) - <i>The paradise within the reach of all men</i> (1836)</p> <p>Clarke, Adam (c. 1762-1832) - <i>Manners of the ancient Israelites</i> (1837)</p> <p>Fox, Mary (1798-1864) & Whately, Richard (1787-1863) - <i>Interior of New Holland</i> (1837)</p> <p>*** - <i>Equality: A History of Lithconia</i> (1802 / 1837)</p> <p>Considerant, Victor (1808-1893) - <i>Democracy Manifesto</i> (1843); <i>La Destinée sociale</i> (1837)</p> <p>Madrazo y Kuntz, Federico de (1815-1894) - <i>Astolfo, viages a un mundo desconocido</i> (1838)</p> <p>*** - <i>Rural code of Haiti</i> (1838)</p> <p>Viganò, Francesco (1807-1891) - <i>Battello sotto marino; romanzo bizzarro</i> (1839)</p> <p>Blanc, Louis Jean Joseph Charles (1811-1882) - <i>Organisation du travail</i> (1839)</p> <p>Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865) - <i>Qu'est ce que la propriété?</i> (1840)</p> <p>Cabet, Etienne (1788-1856) - <i>Voyage et aventures de Lord Villiam Garisdall en Icarie</i> (1840)</p> <p>Brisbane, Albert (1809- 1890) - <i>Social Destiny of Man</i> (1840)</p> <p>Reybaud, M. R. L. (1799-1879) - <i>Études sur les réformateurs ou socialistes modernes</i> (1840)</p> <p>Comte, Isidore Marie Auguste (1798-1857) - <i>Discours sur l'Esprit positif</i> (1844)</p> <p>Parke, Godwin (1816-1904) - <i>Constructive Democracy</i> (1851); <i>Out of the Past</i> (1870)</p> <p>Marx, Karl (1818-1883)-<i>Manifest der Kommunistischen Partei</i> (1848);<i>Das Kapital</i> (1867/85/94)</p> <p>Weitling, Wilhelm (1808-1871) - <i>Die menschheit, wie sie ist und wie sie sein sollte</i> (1845)</p> <p>Engels, Friedrich (1820-1895) - <i>Socialism: Utopian and Scientific</i> (1880)</p> <p>Souvestre, Émile (1806-1854) - <i>Le monde tel qu'il sera</i> (1846)</p> <p>Zabranhi, L. D. H. (?) - <i>Heaven upon earth</i> (1848)</p> <p>Гѣрцен, Александр Иванович (1812-1870) - <i>Кто виноват?</i> (1846)</p> <p>Гѣрцен, Александр Иванович (1812-1870) - <i>Русский народ и социализм</i> (1861)</p> <p>Bremer, Fredrika (1801-1865) - <i>Hertha, eller En sjåls historia</i> (1856); <i>Syskonlif</i> (1848)</p> <p>Mayo, William Starbuck (1811/12-1895) - <i>Kaloolah; Or, Journeyings to the Djébel Kumri</i> (1849)</p> <p>Marlo, Karl (1810-1865) - <i>Untersuchungen über die Organisation der Arbeit oder</i> (1849-59)</p> <p>Cooper, James Fenimore (1789-1851) - <i>The Monikins: A Tale</i> (1835)</p> <p>Perce, Elbert (1831-1869) - <i>Gulliver Joi: His Three Voyages</i> (1851)</p>
--	---	--

ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА (2. део) (1850 - 1885.)

Индустијализација (1800 - 1900)	1850	Nichols, Thomas Low (1815-1901) - <i>Esperanza: My Journey Thither</i> (1855/60) Nichols, Thomas Low (1815-1901) - <i>Marriage: its history, character, and results</i> (1854) Townsend, Frederic - <i>Ghostly Colloquies</i> (1856); <i>Clouds and Sunshine</i> Sibbern, Frederik (1785-1872) - <i>Meddelelser af indholdet af et skrivt fra aaret 2135</i> (1858) Wood, George (1799-1870) - <i>Future Life; Or, Scenes in Another World</i> (1858) Evans, Warren Felt (1817-1889) - <i>The happy islands, or, Paradise restored</i> (1860)
	1860	Чернышевский, Николай Гаврилович (1828-1889) - <i>Что делать?</i> (1862-63) Verne, Jules (1828-1905) - <i>Cinq semaines en ballon</i> (1863); <i>De la Terre à la Lune</i> (1865) Verne, Jules (1828-1905) - <i>Les Cinq Cents Millions de la Bégum</i> (1879) Verne, Jules (1828-1905) - <i>Paris au XXe siècle</i> (1863/1994) Eyraud, Achille (1821-1882) - <i>Voyage a Venus</i> (1865) Freelance, Radical (George W. Carleton, 1832-1901) - <i>Philosophers of Fougouville</i> (1868) Bassett, Edward Barnard - <i>The Model Town, or the Right and Progressive Organization</i> (1869) Нечяев, Сергей Геннадиевич (1847-1882) - <i>Катехизис революционера</i> (1869) Helps, Arthur (1813-1875) - <i>Realmah</i> (1869) Collins, John (1814-1902) - <i>1970: A vision of the coming age</i> (1870)
	1870	Jowett, Benjamin (1817-1893) - <i>The Republic</i> (1871) Landis, Simon Mohler (1829-1902) - <i>The Social War of the Year 1900</i> (1872) Godin, Jean-Baptiste André (1817-1888) - <i>Les Socialistes et les Droits du travail</i> (1874) Godin, J.-B. André (1817-1888) - <i>La Republique du travail et la reforme parlementaire</i> (1889) Noyes, John Humphrey (1811-1886) - <i>Salvation from sin, the end of Christian faith</i> (1876) Noyes, John Humphrey (1811-1886) - <i>History of American Socialisms</i> (1870) Richards, Alfred Bate (1820-1876) - <i>The Invasion of England, A Possible Tale</i> (1870) Harting, Pieter (1812-1885) - <i>Anno Domini 2071</i> (1871) Lytton, Edward Bulwer (1803-1873) - <i>Vril: The Power of the Coming Race</i> (1871) Chesney, George Tomkyns (1830-1895) - <i>The Fall of England? The Battle of Dorking</i> (1871) Butler, Samuel (1835-1902) - <i>Erewhon, or Over the Range</i> (1872) Бакунин, Михайл Александрович (1814-1876) - <i>Государственность и анархия</i> (1873) Бакунин, Михайл Александрович (1814-1876) - <i>Бог и государство / Dieu et l'État</i> (1882) Maitland, Edward (1824-1897) - <i>By and by: an historical romance of the future</i> (1873) Hermes (Lumley, Benjamin, c. 1812-1875) - <i>Fragments from the star city of Montalluyah</i> (1873) Collins, Mortimer (1827-1876) - <i>Miranda: A Midsummer Madness</i> (1873) Collins, Mortimer (1827-1876) - <i>Transmigration</i> (1874); <i>Squire Silchester's Whim</i> (1873) Davis, Ellis James (1850-1905) - <i>Пыра, а Commune, or Under the Ice</i> (1875); <i>Etymonia</i> (1875) Davis, Ellis James (1850-1905) - <i>Coralia; A Plaint of Futurity</i> (1876) Charles Nordhoff (1830-1901) - <i>The Communistic Societies of the United States</i> (1875) Charles Nordhoff (1830-1901) - <i>America for Free Working Men!</i> (1865) Renouvier, Charles (1815-1903) - <i>Uchronie (L'Utopie dans l'histoire)</i> (1876) Mallock, William H. (1849-1923) - <i>The new republic; or Culture, faith, and philosophy</i> (1877) Mallock, William H. (1849-1923) - <i>Property and Progress</i> (1884); <i>Classes and Masses</i> (1896) Lasswitz, Kurd (1848-1910) - <i>Bilder aus der Zukunft: zwei Erzählungen</i> (1878) Bellamy, Charles J. (1852-1910) - <i>The Breton mills</i> (1879); <i>An experiment in marriage</i> (1890) Pelagic, Vasilije Vaso (1833-1899) - <i>Put srećnijem životu ili nova nauka i novi ljudi</i> (1879) Pelagic, Vasilije Vaso (1833-1899) - <i>Socijalizam ili osnovni preporadaj društva</i> (1894) Dooner, Pierton W. (1844-1907) - <i>Last days of the republic</i> (1880)
1880	Greg, Percy (1836/1837-1889) - <i>Across the zodiac: the story of a wrecked record</i> (1880) Lane, Mary E. Bradley (1844-1930) - <i>Mizora: A Prophecy</i> (1880/1890) Anonimusly (Henry Honor ?) - <i>The Great Romance</i> (1881) Trollope, Anthony (1815-1882) - <i>The Fixed Period</i> (1882) Besant, Walter (1836-1901) - <i>The Revolt of Man</i> (1882); <i>The Ivory Gate</i> (1892) Donnelly, Ignatius (1831-1901) - <i>Atlantis: The Antediluvian World</i> (1882) Donnelly, Ignatius (1831-1901) - <i>Caesar's Column: A Story of the Twentieth Century</i> (1890) MacNie, John (Ismar Thiusen, 1844-1909) - <i>The Diothas; or, A Far Look Ahead</i> (1883) Cridge, Alfred Denton (1860-1922) - <i>Utopia; Or, the History of an Extinct Planet</i> (1884) Gronlund, Laurence (1846-1899) - <i>The Cooperative Commonwealth</i> (1884) Толстой, Лев Николаевич (1828-1910) - <i>В чём моя вера</i> (1884); <i>Что же делать?</i> (1886) Толстой, Лев Николаевич (1828-1910) - <i>Царство Божие внутри вас</i> (1894) Coverdale, Henry Standish (Hitchcock, Abner, 1851-1936) - <i>The fall of the great republic</i> (1885) Van Deusen, Alonzo - <i>Rational communism</i> (1885)	

ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА (3. део) (1885 - 1893.)

Индустрijали- зација (1800 - 1900)	1885	Flammarion, Nicholas Camille (1842-1925) - <i>La pluralité des mondes habités</i> (1862) Flammarion, Nicholas Camille (1842-1925) - <i>Les habitants de l'autre monde</i> (1862) Flammarion, Nicholas Camille (1842-1925) - <i>La fin du monde – envoi de l'auteur</i> (1893) Jefferies, Richard (1848-1887) - <i>After London; Or, Wild England</i> (1885) Miller, Cincinnatus Hiner (Joaquin Miller, 1837-1913) - <i>The Destruction of Gotham</i> (1886) Miller, Cincinnatus Hiner (Joaquin Miller, 1837-1913) - <i>The Building of the City Beautiful</i> (1893) Grousset, Jean François Paschal (1844-1909) - <i>Les Exilés de la Terre</i> (1887) Dodd, Anna Bowman (1855-1929) - <i>The republic of the future : or socialism a reality</i> (1887) Benjamin, Charles A. - <i>The strike in the B— Mill : a study</i> (1887) Waterhouse, Edwin (1841-1917) - <i>The island of anarchy: A history in the 20th century</i> (1887) Fox, Samuel Middleton (1856-1941) - <i>Our Own Pompeii: A Romance of Tomorrow</i> (1887) Hudson, W. H. (1841-1922) - <i>A Crystal Age</i> (1887); <i>A Romance of the Tropical Forest</i> (1904) De Mille, James (1833-1880) - <i>A strange manuscript found in a copper cylinder</i> (1888) Croly, David Goodman (1829-1889) - <i>Glimpses of the future</i> (1888.) Bellamy, Edward (1850-1898) - <i>Looking backward, 2000-1887</i> (1888); <i>Equality</i> (1897) Whiteing, Richard (1840-1928) - <i>The island, or, An adventure of a person of quality</i> (1888) Leonhart, Rudolph (1832-1901) - <i>The Treasure of Montezuma</i> (1888); <i>Either, or</i> (1893) Vogel, Julius (1835-1899) - <i>Anno Domini 2000 : or, Woman's destiny</i> (1889) Ross, Albert (1851-1916) - <i>Speaking of Ellen</i> (1889) Corbette, E. B. (Mrs George) (1846-1930) - <i>New Amazonia, A Foretaste of the Future</i> (1889) Corbett, Julian Stafford (1854-1922) - <i>Kophetua, the Thirteenth</i> (1889) Morris, William (1834-1896) - <i>News from Nowhere</i> (1890) Morris, William (1834-1896) - <i>A Dream of John Ball; and, A king's lesson</i> (1886-1887) Morris, William (1834-1896) - <i>The Well at the World's End</i> (1896) Petzler, Johann Aloys - <i>Life in Utopia</i> (1890)
	1890	Richter, Eugene (1838-1906) - <i>Sozialdemokratische Zukunftsbilder: frei nach Bebel</i> (1891) Petersilea, Carlyle (Ernst von Himmel, 1844-1903) - <i>The Discovered Country</i> (1889) Petersilea, Carlyle (Ernst von Himmel, 1844-1903) - <i>Oceanides: A Psychical Novel</i> (1890) Hertzka, Theodor (1845-1924) - <i>Freiland: Ein Sociales Zukunftsbild</i> (1890) Hertzka, Theodor (1845-1924) - <i>Entrückt in die Zukunft: Sozialpolitischer Roman</i> (1895) Dixie, Florence, Lady (1857-1905) - <i>Gloriana, or, The revolution of 1900</i> (1890) Fuller, Alvarado Mortimer (1851-1924) - <i>A. D. 2000</i> (1890) Roe, William James (Hudor Genone, Gi Cervus i Viroe, 1843-1921) - <i>Inquirendo Island</i> (1886) Roe, William James (Hudor Genone, Gi Cervus i Viroe, 1843-1921) - <i>Bellona's Husband</i> (1887) Michaelis, Richard (1839-1909) - <i>Looking forward; An Answer to Bellamy</i> (1890) Leggett, M. D. (1821-1896) - <i>Dream of a Modest Prophet</i> (1890) Cole, Cyrus - <i>The Auroraphone: a romance</i> (1890) Bevington, Louisa Sarah (1845-1895) - <i>Common-Sense Country</i> (1890) Bartlett, Alice Elinor (1848 - 1920) - <i>A new aristocracy</i> (1891) Fitch, Thomas P. (1838-1923) - <i>Better days : or, A millionaire of to-morrow</i> (1891) Fiske, Amos Kidder (1842-1921) - <i>Beyond the bourn; The undiscovered country</i> (1891) Stutfield, Hugh Edward Millington (1858-1929) - <i>The brethren of Mount Atlas : being the first part of an African theosophical story</i> (1891) Thomas, Chauncey (1828-1898) - <i>The crystal button; or, Adventures of Paul Prognosis</i> (1891) Daudet, Alphonse (1840-1897) - <i>Port-Tarascon; dernières aventures Tartarin</i> (1890) Barlow, Jane (Antares Skorprios, 1856-1917) - <i>History of world of immortals, without God</i> (1891) Barlow, Jane (Felix Ryark, 1856-1917) - <i>A Strange Land</i> (1908) Geissler, Ludwig A. - <i>Looking Beyond: A Sequel to Looking Backward by Edward Bellamy</i> (1891) Oscar Wilde (1854 - 1900) - <i>The Soul of Man under Socialism</i> (1891) Hearn, Marianne (1834-1909) - <i>Nineteen hundred? : a forecast and a story</i> (1892) Grimshaw, Robert (1850-1941) - <i>Fifty years hence, or, What may be in 1943</i> (1892) Пётр Алексеевич Кропоткин (1842-1921) - <i>Ruski: Хлеб и воля / La Conquête du Pain</i> (1892) Пётр Алексеевич Кропоткин (1842-1921) - <i>Поля, фабрики и мастерские</i> (1898) Пётр Алексеевич Кропоткин (1842-1921) - <i>Mutual Aid: A Factor of Evolution</i> , 1902) Tincker, Mary Agnes (1833-1907) - <i>San Salvador</i> (1892.) Heuston, Benjamin Franklin (1859-1907) - <i>The rice mills of Port Mystery</i> (1892) Chavannes, Albert (1836-1903) - <i>The future commonwealth, or, The Socioland</i> (1892) Jones, Alice I. (1846-1905) & Merchant, Ella Robinson (1857-1916) - <i>Unveiling a parallel</i> (1893)

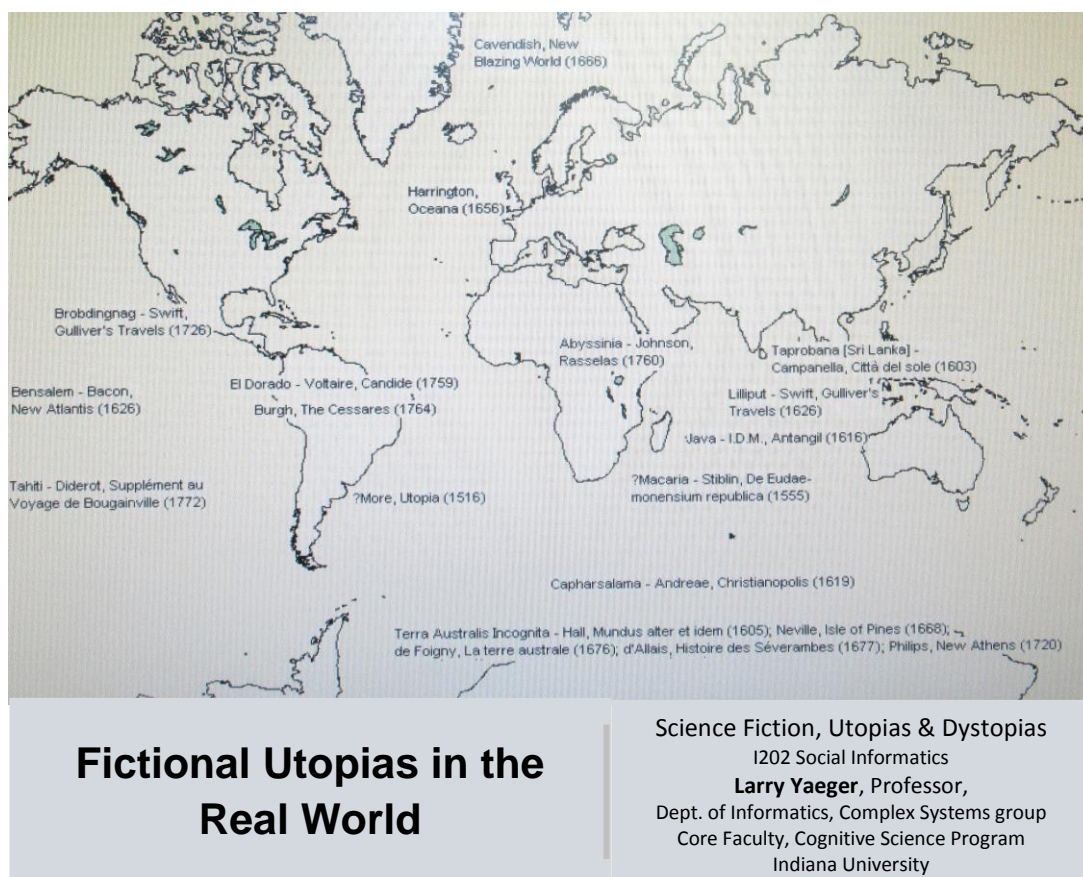
ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА (4. део) (1893 - 1900.)

Индустијали- зација (1800 - 1900)	1893	Brooks, Byron A. (1845-1911) - Earth Revisited (1893) Edwards, Charles - The New York hooroarer, a visit to the infernal regions and return (1893) Russell, Addison Peale (1826-1912) - Sub-Coelum: A Sky-Built Human World (1893) Osterberg-Verakoff, Max (1865-?) - Das Reich Judäa im Jahre 6000; 2241 AD (1893) Roberts, John Wesley (1824-1900) - Looking Within: Made Manifest (1893) Scrimshaw, Frederic - The dogs and the fleas (1893) Winslow, Helen Maria (1851-1938) - Salome Shepard, Reformer (1893) Dick, Mr. (? Pseudo.) - James Ingleton: The history of a social state. A.D. 2000 (1893) Griffith, George (1857-1906) - The angel of the revolution, A Tale of the Coming Terror (1893) Rosewater, Frank (1856-1934) - '96 : a romance of Utopia (1894); Doomed (1920) Rutgers, J. (? Sebald Justinus Rutgers, 1879-1961) - Anno, 1999 (1894) Schindler, Solomon (1842-1915) - Young West; a sequel to Looking backward (1894) Forbes-Robertson, Frances (? 1827-1902) - The devil's pronoun and other phantasies (1894) Lazarus, Henry (1855-1895) - The English revolution of the twentieth century (1894.) Clowes, William Laird (1856-1905) - Black America (1891); Trafalgar Re-Fought (1905) Crawford, Theron Clark (1849-1925) - A man and his soul: an occult romance (1894) Howells, William Dean (1837-1920) - Christmas Every Day (1886); Altruria (1894) Gillette, King Camp (1855-1932) - The Human Drift (1894); The People's Corporation (1924) Astor, John Jacob (1864-1912) - A journey in other worlds (1894) Free Lance, (pseudo. Perrycoste, Frank Hill) - Towards Utopia, or social evolution (1894) Harben, Will N. (1858-1919) - In the Year 10.000 (1892); The Land of the Changing Sun (1894) Bouvé, Edward Tracey (1841-1920) - Centuries apart (1894) Browne, Walter - 2894, or The Fossil Man, A Midwinter Night's Dream (1894) Adderley, James G. (1861-1942) - Behold the Days Come: A Fancy in Christian Politics (1907) Smith, Titus Keiper (1859-?) - Altruria (1895) Allen, Charles Grant Blairfindie (1848-1899)-The British Barbarians (1895); Twelve Tales (1899) Albert Waldo Howard (M. Auberré Hovorré) - The Milltillionaire (1895)
	1895	Grave, Jean (1854-1939) - La société future (1895) Mears, Amelia Garland (c. 1842-1920) - Mercia, the Astronomer Royal (1895) Davenport, Benjamin Rush - Uncle Sam's Cabins: A Looking Forward a Century (1895.) Davenport, Benjamin Rush - Anglo-Saxons, Onward! A Romance of the Future (1898) Wells, Herbert George (1866-1946) - The Time Machine (1895); The War of the Worlds (1897) Wells, Herbert G. (1866-1946) - The First Men in the Moon (1900); A Modern Utopia (1905) Fawkes, Frank Attfield (1849-1941) - Marmaduke, Emperor of Europe (1895) Faulhaber, Hermann (1842-1914) - Das goldene Zeitalter der Zukunft : 2000-2030 (1896) Swan, Herbert E. - It Might Be: A Story of the Future Progress of the Sciences (1896) Tarde, Jean Gabriel, de (1843-1904) - Fragment d'Histoire Future (1896) Tracy, Louis (1863-1928) - The Final War: A Story of the Great Betrayal (1895/96) Thorne, Gerald - Heaven on earth : a realistic tale (1896) Pallander, Edwin (1869-1952) - Across the zodiac; a story of adventure (1896) Cowan, James (1841-1906) - Daybreak; a romance of an old world (1896) Caryl, Charles W. - New era. Presenting the plans for the New era (1897) Ganivet, Ángel (1865-1898) - Idearium español (1897) Kautsky, Karl Johann (1854-1938) - Die Vorläufer des neueren Sozialismus (1895) Kautsky, Karl Johann (1854-1938) - Die Soziale Revolution (1902); Der Weg zur Macht (1909) Kurd Lasswitz (1848-1910)-Auf zwei Planeten (1897); Bilder aus der Zukunft (1879); Aspira (1905) Mantegazza, Paolo (1831-1910) - L'anno 3000: Sogno (1897) Windsor, William (1857-?) - Loma, a citizen of Venus (1897) Orpen, Adela Elizabeth Richards - Perfection City (1897) Moore, Anon (James M. Galloway) - John Harvey: A Tale of the Twentieth Century (1897) Adam, Paul Marie Auguste (1862-1920) - Lettres de Malaisie (1898) Forbush, Zebina - The co-opolitan: the Co-operative Commonwealth of Idaho (1898) Sanders, George A. (1836-?) - Reality; or, Law and order vs. anarchy and socialism (1898) Balodis, Kārlis (1864-1931) - Der Zukunftsstaat. Produktion und Konsum im Sozialstaat (1898.) Bird, Arthur - Looking forward; a dream of the United States of the Americas in 1999 (1899) Douglass, Ellsworth (Elmer Dwiggin, 1863-1933) - Pharaoh's broker (1899) Mendes, Henry Pereira (1852-1937) - Looking ahead. Twentieth century happenings (1899) Morgan, Harriet (1830-1907) - The Island Impossible (1899) Merrill, Albert Adams (1873-1952) - The Great Awakening: The Twenty-Second Century (1899) Pallander, Edwin (Lancelot F. S. Bayly, 1869-1952) - The Wheels of Dr Gynochio Gyves, 1899
	1900	

IV - 4. Подела алтернативних начина живота по просторним одредницама (Типолошки низ 2)

Поделу по просторним одредницама можемо извести на два начина. Први начин је утопијско-идеалистички и приказује места фиктивних земаља, острва и региона о којима су аутори писали. Наравно како се ради о непостојећим местима, ово је тек фиктивни приказ. Али и он је непотпун, јер огромна већина аутора није давала никакве одреднице земље о којој пишу, осим назнаке да је не треба тражити на карти, већ у тежњама људи за бољим животом..

Распоредом утопија на реалној мапи света бавило се више аутора, а овде је дат рад професора Ларија Стевана Јегера (Larry Steven Yaeger), који на Универзитету Индијана у Блумингтону (University Indiana Bloomington) предаје предмет I.202 - *Научна фантастика, утопија и дистопија*. Мапа обухвата могућа места за тек двадесетак утопија, углавном из XVI, XVII и XVIII века. Овде видимо један од основних принципа класичне утопијске литературе: Утопија, као што јој и име каже, није место које треба тражити на карти. Или локација није дата, или се оно налази негде толико далеко да је практично немогуће наћи је. Утопију требамо тражити у нама. А ако је ту и нађемо, онда требамо покушати да је остваримо у пракси. Јер цео људски род, укључујући и нас, заслужује бољи живот.

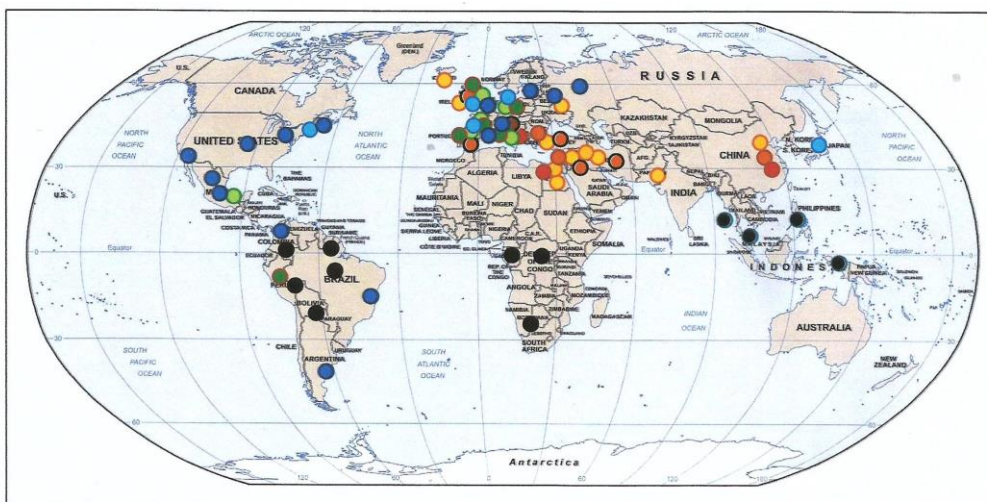


Сл. 267. Графика проф. Јегера о фикционалним утопијама на мапи стварног света

Други начин приказивања је реалнији, захтева више простора и времена, али нам даје више података за даљу анализу и представља распоред аутора утопија по регионима, земљама или континентима

Ако би посматрали географски распоред аутора идеја, литературе и заједница до 1900. године, видимо да је распоред доста неуједначен и мења се у зависности од посматраног временског периода. Током праисторије и старог века, највећи број одредница је на Блиском Истоку, Грчкој, Риму и у Кини, током средњег века у арапским земљама, да би током хуманизма и рационализма опет дошло до појаве у Европи. Током просветитељства, осим Европе, имамо појаве и у САД и Латинској Америци, да би у време индустријализације Западна Европа у САД преузеле примат по броју одредница, али долази до појава и у Источној Европи, Русији, Јапану и другим земљама. Графика не приказује време после 1900. године, а то је време када долази до појаве алтернативне и утопијске литературе у Африци (посебно антиколонијална дела), Источној Европи, Далеком Истоку и Латинској Америци.

Графикон показује промену центра збивања, односно преовлађујуће цивилизационе центре кроз историју (Блиски Исток и Египат, Грчка, Рим, Абисидски калифат, Италија, Централна Европа, Западна Европа, Велика Британија и САД). Појаве алтернативне и утопијске литературе прате ту поставку са својим критикама главног цивилизацијског тока.



ЛЕГЕНДА

01. ● Праисторија (Митови и легенде)
02. ● Старе цивилизације (3000. ПНЕ - 750. ПНЕ)
03. ● Класични стари век (750. ПНЕ - 50. НЕ)
04. ● Касна антика (50. НЕ - 450. НЕ)
05. ● Рани средњи век (450-1200.)
06. ● Касни средњи век (1200-1450.)
07. ● Хуманизам (1450-1600.)
08. ● Рационализам (1600-1700.)
09. ● Просветитељство (1700-1800)
10. ● Индустријализација (1800-1900.)
11. ● Примитивне заједнице (ван временске линије)

Напомена:

Због односа величине мапе и броја одредница које би требало приказати, графикон не приказује реално број утопијских идеја, литературе и заједница на појединим местима, као и њихову величину и утицај, већ само региструје њихово присуство.

При изради ове мапе, аутор рада је морао да прихвати ово поједностављење, јер би потпуни приказ свих идеја, литерарних приказа и остварења у пракси (више хиљада одредница) захтевао већи број мапа које би обухватале поједине појавне облике, чиме би се изгубио ефекат потпуног приказа на једном графикону, што је овде био циљ.

Сл. 268. Географски распоред појаве алтернативних и утопијских идеја и литературе до 1900. године по пореклу аутора и/или месту објављивања

Као и код других типолошких низова и овде су дата само по три карактеристична примера за сваки тип и подтип, због ограниченог простора. Примера има много више, што се види из Прилога бр. 1, где је наведена утопијска литература која је коришћена при изради рада. Рецимо, само за тип 2б овог типолошког низа имамо више стотина примера утопијске литературе и преко стотину примера група и заједница остварених у пракси до 1900. године. Ако би укључили и примере од 1900. године до данас, дошли би до више од хиљаду примера, што не само да није потребно све наводити, већ би и оптеретило рад до немогућности праћења главне идеје.

Типолошки низ према просторним одредницама, са примерима алтернативних и утопијских идеја, литературе и видова живота остварених у пракси - **Типолошки низ 2:**

Типолошки низ 2. - Алтернативне идеје, литература и видови живота по простору

2.а - Западно-европске алтернативне и утопијске идеје, литература и заједнице остварене у пракси

- Платон, *Република, Закони, Критија, Тимеј* (око 380. ПНЕ) (Грчка)
- Sidney, Philip, *Аркадија (Arcadia, 1580.)* (Енглеска)
- François Fénelon, *Авантуре Телемаха, сина Одисејевог (Avantures de Telemaque, fils d'Ulysse, 1699.)* (Француска)

2.б - Северно-америчке алтернативне и утопијске идеје, литература и заједнице остварене у пракси

- Poe, Edgar Allan, *Неупоредиве авантуре Ханса Фала (The Unparalleled Adventure of One Hans Pfaall, 1835.)*
- Etzler, John Adolphus, *Рај где ће сви људи бити богати, без рада, снагом природе и машина* (1836.)
- Brisbane, Albert, *Социјална судбина човека (Social Destiny of Man, 1840.)*

2.в - Аустралијске и новозеландске алтернативне и утопијске идеје, литература и заједнице остварене у пракси

- Henry Honor (?), *Велика романса (The Great Romance, 1881.)* (Нови Зеланд)
- Joseph Fraser, *Melbourne and Mars: My Mysterious Life on Two Planets* (1889.)
Аусталија
- G. McIver, *Неурумија, Нови континент, (Neuroomia: A New Continent, 1894.)*
Аустралија

2.г - Латинско-америчке алтернативне и утопијске идеје, литература и заједнице остварене у пракси

- Bartolomé de las Casas, *Средства за опоравак (Los catorce remedios, 1516/25.)*
- Manuel Antonio de Rivas, *Пут на Месец (A Moon Voyage, 1775.)* (Мексико)
- Simón Bolívar, *Carta de Jamaica / Lettre prophétique* (1815/1818.) (Colombia)

2.д - Источно-европске алтернативне и утопијске идеје, литература и заједнице остварене у пракси

- Gustav Reuss, *Звезда науке, прича о Хуртохлаву (Hviezdoveda Krutohlav, 1856.)*
- Zygmunt Krasiński, *Irydion* (1836.) (Пољска)
- Karel Pleskač, *Живот на Месецу (Život na Měsíci, 1881.)* (Чешка)

2.ђ - Руске алтернативне и утопијске идеје, литература и заједнице остварене у пракси

- Лав Толстој, *Пут у живот; Исповед; Краљевство Божје је у Теби*
- *Алтернативна школа у Јасној Пољани, под вођством Лава Толстоја*
- Гончаров А. Н, *Фантазије на Земљи и небу* (1895.)

2.е - Српске алтернативне и утопијске идеје, литература и заједнице остварене у пракси

- Драгутин Илић, *После милијон година* (часопис Коло, 1889.)
- Ранковић, Светолик, *У XXI веку* (1895.)
- Марковић, Светозар, *Србија на истоку* (1872.)

2.ж - Блиско-источне алтернативне и утопијске идеје, литература и заједнице остварене у пракси

- Ал Фараби, *Град врлина* (око 920.)
- Ибн Туфаил Абу Бакир, *Живи, пробуђени сине* (1160.)
- Francis bin Fathallah bin Nasrallah Marrash, *Шума правде* (*Ghabat al-haqq*, 1865.)

2.з - Индијске алтернативне и утопијске идеје, литература и заједнице остварене у пракси

- *Itihasa* збирка старих митова, а посебно *Ramajana* и *Mahabharata*
- *Vede*, а посебно *Maha Yuga*, *Kalpa* и *Pralaya*
- *Fatehpur Sikri*, нова престоница, урбанизам и архитектура, (1571-1585.)

2.и - Кинеске алтернативне и утопијске идеје, литература и заједнице остварене у пракси

- Wu Ch'eng-en, *Ходочашће на запад* (Hsi Yu Ki, 1592.)
- Li Ruzhen (Li Ju-chen), *Цвеће у огледалу* (*Jing Hua Yuan, Flowers in Mirror*, 1827.)
- Kang Youwei, *Књига великог јединства* (*Da Tong shu*, 1884/1900-1935.)

2.ј - Јапанске алтернативне и утопијске идеје, литература и заједнице остварене у пракси

- Andō Shōeki, *Пут природе и рада* (Shizen shineido, 1750.)

2.к - Афричке алтернативне и утопијске идеје, литература и заједнице остварене у пракси

- Chinua Achebe, *Човек из народа* (*Man of the People*, 1966.) (Нигерија)
- Ayi Kwei Armah, *Они прави се још нису родили* (*The Beautiful Ones Are Not Yet Born* (1968.) (Гана)
- Ngugi wa Thiong'o, *Латице од крви* (*Petals of Blood*, 1977.) (Кенија)

IV - 5. Типологија (Типолошка класификација) алтернативних идеја, литературе, група, заједница и покрета

Типолошку класификацију вршимо по различитим особинама, стварајући типолошке низове, групишући елементе који имају исте или сличне особине по типовима у оквиру типолошког низа (Видети сл. 1. *Типологија - шема*, у Поглављу II, одељку II - 1. *Објашњења и основни коришћени термини*).

Овде треба бити веома пажљив, јер слични типови, колико год били слични по одређеној карактеристици, ипак се разликују међусобно, посебно ако су стварани у различитим временским периодима и/или под другачијим условима. Илустративан пример је компаративно објављивање три класичне утопије у једној књизи 1863. године у Милану *Недостижна држава* (*La repubblica introvabile*; која обједињује *Утопију* Томаса Мора из 1516, *Град Сунца* Томаза Кампанеле 1623 и *Краљевство медведа* Гаспара Гоција, писану 1768, а објављену тек 1830.). Сличан је и приказ три пасторале у једној књизи *Три Аркадије*, из 1746. године (*Le Tre Arcadie, ovvero accademie pastorali*, која обједињује Sannazaro, Јасоро, *Arcadia*, 1504; Benedetto Manzini, *Accademia Tuscolana*, мада писана раније, објављена тек 1704; Michele Giuseppe Morei, алијас Mireo - *Auttuno Tiburtino/Pastore Arcade*, 1743.). У оба случаја заједно су објављене по три књиге које су типолошки веома сличне, али се ради о великом временском размаку између њиховог објављивања, што доводи до одређених формалних, али и суштинских разлика. На ова два примера можемо анализирати предности, али и недостатке типолошке класификације.

Типолошке низове можемо поделити на опште (који анализирају све врсте одредница) и посебне/деталне (који анализирају део одредница). Први и основни типолошки низови (низ 1 и низ 2) постављају основу свих даљих класификација. Њихова објашњења, као и примери, дати су у претходна два одељка овог поглавља. Типолошки низ 3 је даља разрада Мејерсонове поделе на литерарне и цртаће утопије, док следећи низови класификују феномен алтернативне и утопијске идеје и литературе, као и групе, заједнице и покрете остварене у пракси, према датим принципима.

Примери су дати за поједине типове и типолошке низове према типолошкој класификацији. За одреднице које су послужиле као примери, коришћен је *Списак алтернативних и утопијских идеја, литературе и заједница до 1900. године*, дат у Прилогу 1. рада.

А. ОПШТИ ТИПОЛОШКИ НИЗОВИ (Обухватају идеје, литературу и начине живота)

Типолошки низ 3²⁵³. - По остварености

3.а - Алтернативне и утопијске идеје (неразрађене) - МИСАО

- Хиподам из Милета, *О срећи* (*Περὶ Ευδαιμονίας*, 450. ПНЕ ?)
- Тао Јуан-Минг, *Извор бресквиног цвета* (421.)
- Salice, Giovanni Andrea, *Политичке расправе* (*Discorsi politici*, 1627.)

3.б - Алтернативна и утопијска литература - РЕЧ

- Verville, François Bérolalde, *Палата чуда* (*Le palais des cvrievx*, 1612.)
- MacNie, John, *Диотас* (*The Diothas or A Far Look Ahead*, 1883.)
- Gillette, King Camp, *Човек ношен струјом* (*The Human Drift*, 1894.)

3.в - Разрађене просторне шеме - ЦРТЕЖ

²⁵³ Типолошки низ 1 - Алтернативне идеје, литература и видови живота по временској линији, као и Типолошки низ 2 - Алтернативне идеје, литература и видови живота по простору, дати су у претходна два одељка овог поглавља.

- Del Bene, Bartolomeo, *Град истине или врлине (Civitas Veri sive Morum, 1610.)*
- *** *Опис Синапије, (Descripción de la Sinapia, peninsula en la tierra austral, 1682.)*
- Considerant Victor, *Опис фаланстера (Description du phalanstère, 1848.)*
- Bassett, Edward Barnard, *Model grada (The Model Town, 1869.)*
- 3.г - Видови живота остварени у пракси - ОБЈЕКАТ/ОБЈЕКТИ (ЖИВОТ)**
- Fourier, С, *Теорија о четири покрета, (Théorie des quatre mouvements, 1808.)*
- Owen, Robert, *Нови поглед на друштво (A New View of Society, 1813.)*
- Cabet, Etienne, *Путовање у Икарију (Voyages en Icarie, 1839.)*

Типолошки низ 4. - По односу према религији (идеје, религије, начини живота)

4.а - Религијске идеје, литература, заједнице (подржавају званичну религију)

- Свети Аугустин, *Божји град (426.)*
- Ал Фараби, *Град врлина (око 920.)*
- Bunyan, John, *Ходочасников успон (The Pilgrim's Progress, 1678.)*
- Sibbern, Frederik Christian, *О садржају књиге из 2135. године (1858-1872.)*

4.б - Религијске (подржавају своју, на супрот званичној религији)

- Eberlin, Johann, von Günzburg, *Вучја земља (Wolfaria, 1521.)*
- Thieleman J. van Braght, *Огледало мучеништва, или Крваво позориште (Martyrs Mirror or The Bloody Theater, 1660.)*
- Comte, Auguste, *Расправе о позитивизму (1835/1844/1853.)*

4.в - Деистичке и нове религије

- Volney, Constantin François de Chassebœuf, *Руине (Les Ruines, 1791.)*
- Croly, David Goodman, *Летимични поглед у будућност (1888.)*
- Толстој, Лёв Николаевич, *Царство Божје је у вама (Царство Божие внутри вас, 1894.)*

4.г - Утопије које дозвољавају религију, али са смањеним утицајем

- Nichols, Thomas Low, *Религије света, објективна историја (Religions of the world: An Impartial History of Religious Creeds, Forms of Worship, Sects, Controversies, and Manifestations, From the Earliest Period to the Present Time, 1855.)*
- Francis Marrash, *Шума истине (1865.)*
- Марковић, Светозар, *Србија на истоку (1872.)*

4.д - Религијски неутралне (игнорантне, игноришу религију)

- Sannazaro, Jacopo, *Аркадија (Arcadia, 1504.)*
- Francesco Patrizi da Cherso, *Срећни град (La Città felice, 1553.)*
- Henry David Thoreau, *Валден (Walden; or, Life in the Woods, 1854.)*

4.ђ - Теже да помире различите религије

- Freeman, Nilekaw, *Острво Истине (Island of Veritas, 1790.)*
- Mendes, Henry Pereira, *Поглед унапред, Догађаји у двадесетом веку (Looking ahead. Twentieth century happenings, 1899.)*
- Adderley, James Granville, *Дани који долазе, Фантазије и жеље у хришћанској политици (Behold the Days Come: A Fancy in Christian Politics, 1907.)*

4.е - Атеистичке (пропагирају атеизам)

- Holbach, P. H. Thiry, *Природни систем (1770.), Здрав разум из природе (1791.)*
- Butler, Samuel, *Еревон, или Преко линије (Erewhon, 1872.)*
- Roe, William James, *Острво питања (Inquirendo Island, 1886.)*

4.ж - Залажу се за уништење једне одређене религије

- Eberlin, Johann, von Günzburg, *Вучја земља (Wolfaria, 1521.)*
- Noyes, John Humphrey, *Спас од греха, крај хришћанске вере (1876.)*
- Roe, William James, *Последњи канон примењен на кану од Томатоза (The Last Tenet Imposed upon the Khan of Thomathoz, 1892.)*

4.з - Залажу се за уништење свих религија

- Weitling, Wilhelm, *Човечанство какво би требало да буде (1845.)*
- Маркс, Карл, *Комунистички манифест (1848.)*
- Бакунин, Михайл Александрович, *Бог и држава (Бог и государство, 1882.)*

Б. ТИПОЛОШКИ НИЗОВИ АЛТЕРНАТИВНИХ ИДЕЈА И ЛИТЕРАТУРЕ

Типолошки низ 5. - Подела према односу аутор/дело

5.а - Оригинална дела, потписана и штампана за живота аутора

- More, Thomas, *Утопија* (*De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia*, 1516.)
- Campanella, Tommaso, *Град Сунца* (*Civitas Solis*, 1602/1623.)
- Morris, William, *Новости из Нигде* (*News from Nowhere*, 1890.)

5.б - Оригинална дела потписана псеудонимом

- Mercurius Britannicus (Hall, Joseph), *Свет овај, и онај други* (*Mundus alter et idem*, 1605/1607.)
- I. D. M. G. T. (?), *Историја краљевине Антанжил* (*Histoire du grand et admirable royaume d'Antangil*, 1616.)
- Freeman, Nilekaw (Richardson, Jasper, или Franklin, Benjamin ?), *Острво Истине* (*Island of Veritas*, 1790.)

5.в - Оригинална дела објављена тек постхумно

- Del Bene, Bartolomeo, *Град истине или врлине* (*Civitas Veri sive Morum*, 1610.)
- Bacon, Francis, *Нова Атлантида* (*New Atlantis*, 1627.)
- Kepler, Johannes, *Сан* (*Somnium Astronomicum*, 1634.)

5.г - Непотписана дела (ауторство није утврђено, или није потврђено)

- *** (Hartlib, Samuel или Plattes, Gabriel ?), *Краљевство Макарије* (*Description of the Famous Kingdome of Macaria*, 1641.)
- *** (Milton, John или Samuel Gott), *Нови Јерусалим, идеални град, или Враћени Јерусалим* (*Nova Solyma, the ideal city; or, Jerusalem regained*, 1648.)
- *** (Inchofer, Melchior ?), *Краљевина Сунца у прекрасном Алатијуму* (*Monarchia Solipsorum*, 1654.)

5.д - Преведена дела уз мање додатке и/или измене (обично у наслову)

- More, Thomas, *Утопија* (*De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia, libri duo*, 1516, превод на енглески *Utopia: Containing an Impartial History of the Manners, Customs, Polity, Government, &c. of that Island*, 1795.)
- John Foxe, *Дела и помени* (*Actes and Monuments*, штампана на латинском у Базелу 1559, а допуњено издање на енглеском 1563.)
- Voccasini, Traiano, *Савета из Парнаса* (*De' ragguagli di Parnaso ...* 1612, енглески превод *Advices from Parnassus, in two centuries*, 1706.)

5.ђ - Поновно издата дела уз измене, допуне, коментаре или корекције

- Sidney, Philip, *Аркадија* (*Arcadia*, 1580.) и *Аркадија контеесе Пемброк* (*The Countess of Pembroke's Arcadia*, 1593.)
- Shelley, Mary Wollstonecraft, *Франкенштајн* (*Frankenstein: Or, the Modern Prometheus*, 1818; друго прерађено издање 1831.)
- Alexander Sutherland Neill, *Самерхил, Радикални приступ у образовању деце* (*Summerhill: A Radical Approach to Child Rearing*, 1960.) и *Школа Самерхил, Нови поглед на детињство* (*Summerhill School: A New View of Childhood*, 1993.)

5.е - Коментари на поједино дело, често уз обимне или мање цитате

- Јамбуло, *Острва сунца* (55-60. ПНЕ); у Диодорус са Сицилије, *Универзална историја* (? 60. ПНЕ)
- Есени, *Списи с Мртвог мора, Тумачење (Коментари) Књиге пророка Хабакука* (*Pesher Habakkuk*)
- Richter, Eugene, *Социјалдемократске слике будућности, Слободна адаптација Бебела* (*Sozialdemokratische Zukunftsbilder: frei nach Bebel*, 1891.)

5.ж - Одговори на поједино дело (само на Беламијев Поглед уназад као одговор објављено је више десетина књига)

- Zuccolo, Lodovico, *Истинити Град среће* (*Il Belluzzi o vero Della Città Felice*, 1615.)
- MacNie, John, *Поглед напред, Диотас* (*Looking Forward or The Diothas*, 1883.)

- Michaelis, Richard, *Поглед унапред* (*Looking forward*, 1890.)
- Sanders, G, *Реалност, Закон и ред насупрот анархији и социјализму* (1898.)

Типолошки низ 6. - Подела према форми утопијског дела

6.а - Утопијска литература

- Тао Јуан-Минг, *Извор бресквиног цвета* (桃花源 *Tao Hua Yuan*, 421.)
- Кристина де Пизан, *Књига о граду дама* (*Le Livre de la Cité des Dames*, 1405.)
- More, Thomas, *Утопија* (*De optimo republicae statu, deque nova insula Utopia*, 1516.)
- Howells, William Dean, *Путник са Алтурује* (*A Traveler from Altruria*, 1894.)

6.б - Полу-утопије или Делимичне утопије

- Guevara, Antonio, *Златна књига Марка Аурелија* (*Libro áureo de Marco Aurelio*, 1528.)
- Spenser, Edmund, *Вилинска краљица* (*The Faerie Queene*, 1590.)
- Muratori, Lodovico Antonio, *Јавна срећа као циљ добрих принципа* (*Della pubblica felicità oggetto de' buoni principi*, 1749.)

6.в - Други жанрови (нпр. СФ) са елементима утопије

- Прокопије, *Јустинијанови ратови / Готски ратови* (545.)
- Ибн Баџџа, *Владавина појединца* (? 1120.)
- Morelly, M, *Законик природе* (*Code de la nature*, 1755.)

6.г - Књиге (анализе) о појединим утопијама

- Karl Kautsky, *Претече социјализма* (*Die Vorläufer des neueren Sozialismus*, 1895.)
- Françoise Choay, *Урбанизам - Утопије и реалност, Једна антологија* (*L'Urbanisme, Utopies et Realites, Une Anthologie*, 1965.)
- Robert Sutton, (*Modern American Communes: A Dictionary*, 2006.)

6.д - Књиге (студије) о утопијама као књижевном или научном жанру

- Moritz Kaufmann, *Утопије, Шеме социјалног унапређења, од Мора до Маркса* (*Utopias; or Schemes of Social Improvement*, London, 1879.)
- Lewis Mumford, *Прича о утопијама* (*The Story of Utopias*, 1922.)
- Howard Segal, *Утопије, сажета историја, од антике до виртуелних заједница* (*Utopias, A Brief History from Ancient Writings to Virtual Communities*, 2012.)

6.ђ - Спискови више примера утопија са анализом

- Noyes, John Humphrey, *Историја социјализма у Америци* (*History of American Socialisms*, 1870.)
- Charles Nordhoff, *Комунистичке заједнице у САД* (*The Communistic Societies of the United States*, 1875.)
- Kenneth Roemer, *Некадашња потреба, Америка у утопијским писањима* (*The Obsolete Necessity: America in Utopian Writings, 1888-1900*, 1976.)

6.е - Библиографије утопија

- Святловский Владимир Владимирович, *Каталог утопија* (*Каталог утопий*, 1923.)
- Glenn Negley, *Библиографија утопија* (*Utopian Literature, A Bibliography*, 1977.)
- Michel Antony, *Важнији радови о утопијама* (*Principales oeuvres utopiques*, 2003.)
- Lyman Tower Sargent, *Утопијска литература на енглеском језику*, (*Utopian Literature in English: An Annotated Bibliography From 1516 to the Present*, 2016.)

Типолошки низ 7. - Класична подела по позитивности утопијске литературе

7.а - Еутопија (позитивна утопија)

- Тао Јуан-Минг, *Извор бресквиног цвета* (*Tao Hua Yuan*, 421.)
- Harting, Pieter, *Година 2071. (Anno Domini 2071)*, 1871.)
- Whiteing, Richard, *Острво, Авантуре особе са квалитетом* (*The island*, 1888.)

7.б - Дистопија (некадашњи назив Какотопија/Cacotopia, коришћен током XIX века, зло место)

7.б.1 - Дистопија страха (Орвел и др.)

- Jefferies, Richard, *После Лондона, или Дивља Енглеска* (1885.)
- Flammarion, Nicholas Camille, *Крај света, Писмо од аутора* (1893.)

- Griffith, George, *Анђео револуције, Прича о терору који долази (The angel of the revolution, A Tale of the Coming Terror, 1893.)*

7.б.2 - Дистопија хедонизма (Хаксли и др.)

- Fox, Samuel Middleton, *Наши Помпеји, Роман о сутрашњици (1887.)*
- Aldous Leonard Huxley, *Врли нови свет (Brave New World, 1932.)*
- Aldous Leonard Huxley, *Острво (Island, 1962.)*

7.в - Еутопије и дистопије, истовремено

- Grousset, J. F. P. и Verne, Jules, *Благо Бегума (Les Cinq Cents Millions de la Béguin, 1879.)*
- Miller, Cincinnatus Hiner, *Изградња дивног града (The Building of the City Beautiful, 1893.)*
- Cowan, James, *Зора, Роман о старом свету (Daybreak; a romance of an old world, 1896.)*

7.г - Утопије које почињу као еутопија и прелазе у дистопију

- Hudson, W. H, *Доба кристала (A Crystal Age, 1887.)*
- De Mille, James, *Чудни рукопис нађен у бакарном цилиндру (1888.)*
- Cole, Cyrus, *Аурора-фон (The aurographone: a romance, 1890.)*

7.д - Утопије које почињу као дистопија и прелазе у еутопију

- Mears, Amelia Garland, *Ујка Семова колиба, Поглед један век унапред (Uncle Sam's Cabins: Looking Forward a Century, 1895.)*
- Moore, Anon, *Џон Харви, Прича о двадесетом веку (John Harvey: A Tale of the Twentieth Century, 1897.)*
- Mendes, Henry Pereira, *Поглед унапред, Догађаји у двадесетом веку, (1899.)*

7.ђ - Негативна утопија

- Trollope, Frances Milton, *Мишел Армстронг, дечко из фабрике (Michael Armstrong: Factory Boy, 1840.)*
- Hudson, W. H, *Доба кристала (A Crystal Age, 1887.)*
- Edwards, Charles, *Чувар Њу Јорка, (The New York hooroarer, 1893.)*

7.е - Контра-утопија

- Trollope, Anthony, *Дато време (The Fixed Period, 1882.)*
- Tarde, Jean Gabriel, *Фрагмент будуће историје (Fragment d'Histoire Future, 1896.)*
- Pohl Frederik, Kornbluth Cyril, *Свемирски трговци (The Space Merchants, 1952.)*

7.ж - Утопијска сатира

- Rabelais, François, *Пантагруел (Pantagruel, 1533.)*
- Swift, Jonathan, *Гуливерова путовања (Travels by Lemuel Gulliver, 1726, 1735.)*
- Daudet, Alphonse, *Порт Тараскон (Port-Tarascon, 1890.)*

Типолошки низ 8. - Постојећа подела утопијске литературе - по тематици

8.а - Утопија путника (Travelling utopia)

8.а.1 - Пут морем до непознате/идеалне земље или острва

- More, Thomas, *Утопија (Deqve nova insvla Vtopia, 1516.)*
- Campanella, Tommaso, *Град Сунца (Civitas Solis, 1602/1623.)*
- Prévost, abbé, *Путовање капетана Роберта Лада (Voyages du capitaine Robert Lade, 1744.)*

8.а.2 - Путовање у подземље / пећине / средиште Земље

- Holberg, Ludvig, *Путовање Нилса Клима у подземни свет (Nicolai Klimii iter subterraneum, 1741/1745.)*
- Symmes, John Cleves Jr, *Симзонија, Пут ка открићу (Symzonia: A Voyage of Discovery, 1820.)*
- Tarde, Jean Gabriel, *Подземни човек (Underground Man, 1904/1905.)*

8.а.3 - Путовање у свемир (Месец, планете, комете)

- McDermot, Murtagh, *Пут на Месец (A Trip to the Moon, 1727.)*
- Kindermann, Eberhard Christian, *Брзо путовање свемирским бродом (Die Geschwinde Reise auf dem Lufft-Schiff nach der Obern Welt, 1744.)*
- Pallander, Edwin, *Кроз зодијак (Across the zodiac, 1896.)*

8.a.4 - Путовање кроз време (Sleeper Awake или времеплов)

- MacNie, John, *Диотас, Далеки поглед напред* (*The Diothas; or, A Far Look Ahead*, 1883.)
- Wells, Herbert George, *Времеплов* (*The Time Machine*, 1895.)
- Merrill, Albert Adams, *Велико буђење, Прича о двадесет другом веку* (*The Great Awakening: The Story of the Twenty-Second Century*, 1899.)

8.a.5 - Путовање странца са друге планете на Земљу, у садашњицу

- La Follie, Louis Guillaume, *Философ без уображености, или О ретком човеку* (*Le Philosophe sans Prétention ou L'Homme Rare*, 1775.)
- Marques y Espejo, Antonio, *Путовање философа са Селенополиса* (*Viage de un filósofo á Selenópolis*, 1803.)
- Windsor, William, *Лома, Становник Венере* (*Loma, a citizen of Venus*, 1897.)

8.б - Мит о постанку

- Хесиод, *Теогонија* (*Θεογονία*, 700. ? ПНЕ)
- Carion, Johann, *Хронике* (*Chronica durch M. Johan. Carion*, 1533.)
- Astor, John Jacob, *Путовање у друге светове* (*A journey in other worlds*, 1894.)

8.в - Златно доба (четири доба / три краљевства) - хронотопија

- Carion, Johann, *Хронике* (*Chronica durch M. Johan. Carion*, 1533.)
- Jonson, Ben (Benjamin), *Обнова златног доба* (*The Golden Age Restored*, 1616.)
- Leonhart, Rudolph, *Или, или* (*Either, Or*, 1893.)

8.г - Потрага за острвом блажених / Опис рајског острва

- Хорације, *Острво блажених, Епода бр. 16.* (*Eroda XVI*, 25-5. година ПНЕ)
- *** *Путовање Светог Брендана* (између V и VII века)
- Atterbom, P. D. A, *Острво блажених, бајка у пет авантура* (*Lycksalighetens ö.: sagospel i fem afventyr*, 1823.)

8.д - Робинзонијада

- Neville, Henry, *Острво борова* (*The Isle of Pines*, 1668.)
- Defoe, Daniel, *Робинзон Крусо* (1719.)
- Schnabel, Johann Gottfried, *Острво стеновитог града* (*Insel Felsenburg*, 1731.)

8.ђ - Tabula rasa (Изгубљено дете или невино дете)

- Аристотел, *О души* (Περὶ Ψυχῆς, 350. година ПНЕ)
- Ибн Туфаил Абу Бакир, *Живи, пробуђени сине* (1160.)
- Saint-Pierre, Jacques-Henri Bernardin, *Пол и Вирџина* (1788.)

8.е - Аркадија и пасторала

- Goldsmith, Oliver, *Свештеник из Вејкфилда* (1766.), *Добар човек* (1768.)
- Saint-Pierre, Jacques-Henri Bernardin, *Пол и Вирџина* (1788.)
- Стојковић, Атанасије, *Аристид и Наталија* (1801.)

8.ж - Алегоријска утопија

- Hall, Joseph, *Свет овај, и онај други* (*Mundus alter et idem*, 1605/1607.)
- D'Avenant, William, *Гондиберт, херојска поема* (*Gondibert: an heroick poem*, 1651.)
- Clement, Augustin Jean Charles, *Атлантис* (*Memoire sur la partie du globe de la terre, qui a ete long-tems decouverte, et habitee sous le nom de l'Atlantide, et depuis disparue sous les eaux*, 1803.)

8.з - Изгубљено племе-народ-раса-цивилизација

8.з.1 - Контант са супериорном непознатом цивилизацијом на Земљи

- Johnson, Samuel, *Историја Раселаса* (*The History of Rasselas*, 1759.)
- Harben, Will Nathaniel, *Земља другачијег сунца* (*The Land of the Changing Sun*, 1894.)
- Rosewater, Frank, *Проклети* (*Doomed*, 1920.)

8.з.2 - Контант са супериорном непознатом цивилизацијом из свемира

- La Follie, Louis Guillaume, *О ретком човеку* (1775.)
- Pallander, Edwin, *Кроз зодијак* (*Across the zodiac*, 1896.)

- Kurd Lasswitz, *О две планете, Роман у две књиге (Auf zwei Planeten : Roman in zwei Büchern, 1897.)*

8.и - Добри урођеници (Good savage), Примитивне заједнице

- Montaigne, Michel Eyquem de, *О канибалима (између 1570. и 1592.)*
- Johnstone, Charles, *Хрисал, Авантуре у Гвинеју (Chrysal, or the Adventures of a Guinea, 1760.)*
- Saint-Pierre, Jacques-Henri Bernardin, *Пол и Вирџина (1788.)*
- Hudson, W. H, *Зелена кућа, роман о тропској џунгли (Green Mansions, 1904.)*

8.ј - Расна (Расистичка) утопија

- Clowes, William Laird, *Црна Америка, Студија о бившим робовима и њиховим господарима (Black America: A Study of the Ex-Slave and his Master, 1891.)*
- Mears, Amelia Garland, *Мерсија, Краљевски астроном (Mercia, the Astronomer Royal: A Romance, 1895.)*
- Davenport, Benjamin Rush, *Англо-Саксонци, напред! Роман о будућности (Anglo-Saxons, Onward! A Romance of the Future, 1898.)*
- Bird, Arthur, *Поглед унапред, Сан о САД у 1999. години (Looking forward; a dream of the United States of the Americas in 1999, 1899.)*

8.к - Еволуција људске расе

- Harting, Pieter, *Година 2071. (Anno Domini 2071, 1871.)*
- Lytton, Edward Bulwer, *Раса која долази (The coming race, 1871.)*
- Harben, Will Nathaniel, *У години 10.000. (In the Year Ten Thousand, 1892.)*

8.л - Утопија сна

- Maldonado Juan, *Сан (Somnium, 1541.)*
- Kepler, Johannes, *У астрономовом сну (In Somnium Astronomicum, 1654.)*
- Mantegazza, Paolo, *Година 3000, Сан (L'anno 3000: Sogno, 1897.)*

8.м - Паралелни светови

- Cavendish, Margaret Lucas, *Опис новог света, званог Блистави свет (The Description of a New World, Called the Blazing World, 1666.)*
- Cowan, James, *Зора, Роман о старом свету (Daybreak; a romance of an old world, 1896.)*
- Douglass, Ellsworth, *Фараонов брокер, изузетно искуство Исидора Вернера у другом свету (Pharaoh's broker, 1899.)*

8.н - Ратна утопија

- Tracy, Louis, *Последњи рат (The Final War, 1895/1896.)*
- Wells, Herbert George, *Рат светова (The War of the Worlds, 1897.)*
- Davenport, Benjamin Rush, *Англо-Саксонци, напред! Роман о будућности (Anglo-Saxons, Onward! A Romance of the Future, 1898.)*

8.њ - Историјска утопија (везана за стварни догађај, личност или период)

- Ramsay, Andrew Michael, *Путовање Кира (Les voyages de Cyrus, 1727.)*
- Mably, Gabriel Bonnot, *Паралеле између старог Рима и Француске у опису владе (Parallèle des Romains et des François par rapport au gouvernement, 1740.)*
- Clarke, Adam, *Обичаји старих Израелаца (Manners of the ancient Israelites, 1837.)*

Типолошки низ 9. - Класична подела утопијске литературе по начину приповедања - Нове (модерне) врсте и подврсте утопијске литературе

9.а - Технолошка утопија

9.а.1 - Нова технологија која решава све проблеме људи

- Maitland, Edward, *Касније; Историјски роман о будућности (By and by : an historical romance of the future, 1873.)*
- Davis, Ellis James, *Етимонија (Etytonia, 1875.)*
- Fuller, Alvarado Mortimer, *Лета господњег 2000. (A. D. 2000, 1890.)*

9.а.2 - Технологија у појединим областима (транспорт, комуникације)

- Lancetti, V, *Ареостиде, О балону (Areostiade, ossia Il mongolfiero, 1803.)*
- Merrill, Albert Adams, *Велико буђење, Прича о двадесет другом веку (The Great Awakening: The Story of the Twenty-Second Century, 1899.)*

9.a.3 - Технологија која решава проблеме производње и услуга

- Etzler, John Adolphus, *Рај где ће сви људи бити богати, без рада, снагом природе и машина* (*The paradise within the reach of all men, without labour, by powers of nature and machinery*, 1836.)
- Gillette, King Camp, *Светска корпорација* (*The World Corporation*, 1910.)

9.a.4 - Утопија о лудом научнику (The Mad Scientist)

- Stevenson, Robert Louis, *Чудни случај доктора Џекила и господина Хајда* (*Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde*, 1886.)
- Wells H. G, *Невидљиви човек* (*The Invisible Man*, 1897.)
- Raymond McDonald's, *Луди научник, Прича о будућности* (*The Mad Scientist: A Tale of the Future*, 1908)

9.a.5 - Анти-технолошка утопија

- Souvestre, Émile, *Свет какав би требао да буде* (*Le monde tel qu'il sera*, 1846.)
- Petersilea, Carlyle, *Океанида* (*Oceanides: A Psychical Novel*, 1890.)
- Butler, Samuel, *Еревон* (*Erewhon*, 1872; 1901.)

9.б - Еколошка утопија

- *** *Пољопривредни закон Хаитија* (*Rural code of Haiti*, 1838.)
- Henry David Thoreau, *Валден* (*Walden; or, Life in the Woods*, 1854.)
- Hudson, W. H, *Зелена кућа, роман о тропској џунгли* (*Green Mansions*, 1904.)
- Кропóткин, Пётр Алексеевич, *Еволуција и природно окружење* (*Evolution and Environment*)

9.в - Образовне утопије - Утопије о идеалним школама

- Smith, William, *Општа идеја о колеџу Миранија* (*A General Idea of the College of Mirania*, 1753.)
- Лев Николаевич Толстој, педагошки журнал Јасна Пољана (Педагогически журнал „Ясная Поляна“, 1862/63.) и школа-колонија Снажни живот (школа-колонија „Бодрая жизнь“, током 1870-их.)
- Шмидт, Вера Фёдоровна, *Психоаналитички и педагошки радови, Психоаналитичко васпитање* (*Психоаналитические и педагогические труды. Психоаналитическое воспитание*, писано 1930-1945, збирно издање 2012.)
- Alexander Sutherland Neill, Самерхил, *Радикални приступ образовању деце* (*Summerhill: A Radical Approach to Child Rearing*, 1960.)

9.г - Феминистичка утопија

9.г.1 - Залагање за права жена

- Brome, Richard, *Антиподи* (*The Antipodes*, 1640.)
- Cavendish, Margaret Lucas, *Опис новог света, званог Блистави свет* (*The Description of a New World, Called the Blazing World*, 1666.)
- Winslow, Helen Maria, *Салома Шепард, Реформатор* (*Salome Shepard, Reformer*, 1893.)

9.г.2 - Будућност где су жене једнаке и имају сва права (фемитопија)

- Li Ruzhen, *Цвеће у огледалу* (1827.)
- Maitland, Edward, *Касније; Историјска романса о будућности* (*By and by*, 1873.)
- Forbush, Zebina, *Ко-ополитан, Прича о кооперативној заједници и Ајдаћу* (1898.)

9.г.3 - Будућност где су мушкарци слабији пол, а жене владају

- Lawrence, James Henгу, *Царство Наира, или О правима жена* (1811.)
- Hudson, W. H, *Доба кристала* (*A Crystal Age*, 1887.)
- Vogel, Julius, *Лета господње 2000* (*Anno domini 2000, Woman's destiny*, 1889.)

9.г.4 - Будућност без мушкараца (гендеротопија)

- Corbette, Elizabeth Burgoyne (Mrs George), *Нови Амазон, Предвиђање будућности* (*New Amazonia, A Foretaste of the Future*, 1889.)
- Lane, Mary E. Bradley, *Мизора, Свет жена* (*Mizora: A World of Women*, 1890.)

- Valerie Solanas, *СКУМ Манифест (SCUM²⁵⁴ Manifesto, 1967.)*

9.г.5 - Будућност са отвореним браком и/или слободним сексом (сексотопија и лавотопија)

- Nichols, Thomas Low, *Лутрија за жене (Raffle for a wife, 1845.)*
- Nichols, T. L., *О браку (Marriage: its history, character, and results, 1854.)*
- Albert Waldo Howard, *Милтилионер (The Milltillionaire, 1895.)*
- Mantegazza, Paolo, *Година 3000, Сан (L'anno 3000: Sogno, 1897.)*

9.г.6 - Анти-феминистичка утопија

- Аристофан, *Владавина жена, 391. ПНЕ*
- Russell, Addison Peale, *Испод звезда, (Sub-Coelum: A Sky-Built Human World, 1893.)*,
- Ранковић, Светолик, *У XXI веку, 1895.*

9.г.7 - Маскулистичка утопија

- Alexis de Tocqueville, *Демократија у САД (Democracy in America, 1835.)*
- Besant, Walter, *Побуна мушкараца (The Revolt of Man, 1882.)*
- Harvey C. Mansfield, *Мушкост (Manliness, 2006.)*

9.г.7 - Бесполна утопија (Утопија о хермафродитима)

- Artus, Thomas, d'Embry, *Острва хермафродита (Les hermaphrodites, 1605.)*
- Foigny, Gabriel de, *Путовање у познату јужну земљу (La Terre Australe connue, 1676.)*
- Greenhough, Terry, *Трипут рођен (The Thrice-Born, 1976)*
- Skal, David J, *Док смо им били добри (When We Were Good, 1981)*

9.д - Етичка утопија (о моралним дилемама и проблемима)

- Shelley, Mary Wollstonecraft, *Смртни бесмртник (The Mortal Immortal, 1833.)*
- Adderley, James Granville, *Стеван Ремаркс, Прича о подухвату у Етици (Stephen Remarx : the story of a venture in ethics, 1894.)*
- Ganivet, Ángel, *Шпанске идеје (Idearium español, 1897.)*

9.ђ - Окултна утопија (теозофи и др.)

- Terrasson, Jean, *Историја и живот Сета (Sethos : histoire ou vie, 1731. ?)*
- Stutfield, Hugh Edward Millington, *Даље од лимита, Братство са планине Атлас, Први део афричке теозофске приче (The brethren of Mount Atlas, 1891.)*
- Brooks, Byron A, *Поново на Земљи (Earth Revisited, 1893.)*
- Crawford, Theron Clark, *Човек и његова душа (A man and his soul, 1894.)*

Типолошки низ 10. - Подела временских утопија

10.а - Ухронија (Uchronia); Алтернативна историја (шта би било да је било)

- Renouvier, Charles, *Ухронија, Утопија у историји (Uchronie, L'Utopie dans l'histoire, 1876.)*
- Lazarus, Henry, *Енглеска револуција у двадесетом веку; Проспективна историја (The English revolution of the twentieth century; a prospective history, 1894.)*
- Clowes, William Laird, *Трафалгар, Поновљена битка (Trafalgar Re-Fought, 1905.)*

10.б - Хронотопија (Chronotopia); Друго време (будућност или прошлост), док је место најчешће исто; Обухвата и еухронотопију (добро време) и дисхронотопију (лоше време)

10.б.1 - Еухронотопија (Euchronotopia); Добро време

- Rabelais, François, *Острво звукова (L'isle sonante, 1562.)*
- Brooks, Byron A, *Поново на Земљи (Earth Revisited, 1893.)*
- Roberts, John Wesley, *Поглед унутра (Looking Within, 1893.)*

10.б.2 - Дисхронотопија (Dischronotopia); Лоше време

²⁵⁴ Скраћеница S.C.U.M. долази од назива удружења које је Валерија Соланс покушала да оснује 1967. године: Удружење за елиминацију (ликвидацију) мушкатаца (Society for Cutting Up Men)

- Clowes, William Laird, *Црна Америка*, (*Black America*, 1891.)
- Russell, Addison Peale, *Испод звезда, Свет људи створен испод неба* (*Sub-Coelum: A Sky-Built Human World*, 1893.)
- Tarde, Jean Gabriel, *Фрагмент будуће историје* (*Fragment d'Histoire Future*, 1896.)

10.в - Анапотопија (Age Regression, Контра-хронотопија - обрнути ток времена)

- Roe, William James, *Белонин супруг* (*Bellona's Husband*, 1887.)
- Alexander Roda Roda, *Седам страсти* (*Die sieben Leidenschaften*, 1921.)
- Francis Scott Key Fitzgerald, *Чудни случај Бенџамина Батона* (*The Curious Case of Benjamin Button*, 1922.)
- Ballard J. G, *Господин Ф. је господин Ф.* (*Mr F. is Mr F*, 1961.)
- Jennifer Loraine, *Анђео који је гледао уназад* (*Angel of the Backward Look*, 1998.)
- Ray Bradbury, *Повратак из пепела* (*From the Dust Returned*, део *Make Haste to Live*, 2001)

10.г - Епанатопија (понављање времена)

- Howells, William Dean, *Сваки дан је Божић* (*Christmas Every Day*, 1886.)
- Danny Rubin, *Дан мрмота* (*Groundhog Day*, 1993.)

Типолошки низ 11. - Подела према активном позиву за промену

11.а - Философска утопија - промишљање проблема

- Del Bene, Bartolomeo, *Град истине или врлине* (*Civitas Veri sive Morum*, 1610.)
- Dick, Mr, *Џејмс Инглтон, Историја социјалне државе 2000. године* (*James Ingleton: The history of a social state. A.D. 2000*, 1893.)
- Ganivet, Ángel, *Шпанске идеје* (*Idearium español*, 1897.)

11.б - Директна утопија - позив на акцију

- Winthrop, John, *Модел хришћанске добробити, Град на Гори* (*A Model of Christian Charity, A City upon a Hill*, 1630.)
- Hartlib, Samuel, Plattes, Gabriel, *Краљевство Макарије* (*Kingdome of Macaria*, 1641.)
- Scrimshaw, Frederic, *О псима и бувама* (*The dogs and the fleas*, 1893.)

11.в - Популарна утопија - за забаву

- Disraeli, Benjamin, *Путовање капетана Попанила* (*The voyage of Captain Popanilla*, 1828.)
- Daudet, Alphonse, *Порт Тараскон* (*Port-Tarascon*, 1890.)
- Hearn, Marianne, *Хиљаду деветстога? Предвиђање и прича* (*Nineteen hundred?: a forecast and a story*, 1892.)

Типолошки низ 12. - Подела према комплексности дела у оквиру утопијског жанра

12.а - Једнострука/Једноставна утопија - Обухвата једну тему/катогију

- Shelley, Mary Wollstonecraft, *Последњи човек* (*The Last Man*, 1826.)
- Cole, Cyrus, *Аурора-фон* (*The auroraphone : a romance*, 1890.)
- Bevington, Louisa Sarah, *Земља здравог разума* (*Common-Sense Country*, 1890.)

12.б - Комбинована утопија - Обухвата две или три теме или категорије

- Johnson, S, *Раселас* (*The History of Rasselas, Prince of Abissinia*, 1759.)
- Leggett, M. D, *Сан скромног пророка* (*Dream of a Modest Prophet*, 1890.)
- Barlow, Jane, *Историја света бесмртних, Без Бога* (*History of a world of immortals, without a God*, 1891.)

12.в - Вишеструка утопија - Обухвата неколико различитих тема и категорија

- Li Ruzhen, *Цвеће у огледалу* (*Jing Hua Yuan*, 1827.)
- Perce, E, *Gulliver Joi, Три путовања*, (*Gulliver Joi, His Three Voyages*, 1851.)
- Thomas, Chauncey, *Кристално дугме*, (*The crystal button; or, Adventures of Paul Prognosis in the forty-ninth century*, 1891.)

Типолошки низ 13. - Класична подела по жанровима

13.a - Алтернативна литература (са утопијским елементима)

- Böhme, Jakob, *Опис принципа божанске суштине (De Tribus Principiis, 1619.)*
- Petersilea, Carlyle, *Океанида, Психолошки роман (Oceanides: A Psychological Novel, 1890.)*
- Richter, Eugene, *Социјалдемократске слике будућности, Слободна адаптација Бебела (Sozialdemokratische Zukunftsbilder: frei nach Bebel, 1891.)*

13.б - Утопијска литература

- Томас Мор, *Утопија (Deque nova insvla Vtopia, 1516.)*
- Holberg, Ludvig, *Путовање Нилса Клима у подземни свет (Nicolai Klimii iter subterraneum, 1741/1745.)*
- Lytton, Edward Bulwer, *Раса која долази (The coming race, 1871.)*

13.в - Фантастична литературе (Фантазије) са елементима утопије

- Spenser, Edmund, *Вилинска краљица (The Faerie Queene, 1590.)*
- Dunlap, William, *Живот Чарлса Брокдена Брауна (The life of Charles Brockden Brown, 1815.)*
- Paulding, James Kirke, *Краљевски знак, или Фајн Дуги (Koningsmarke, the Long Finne, 1823.)*

13.г - Научно-фантастична литература²⁵⁵ (са утопијским елементима)

- Shelley, Mary Wollstonecraft, *Франкенштајн (Frankenstein: Or, the Modern Prometheus, 1818.)*
- Verne, Jules Gabriel, *Пет седмица у балону (Cinq semaines en ballon, 1863.)*
- Циолковски, Константин Едуардович, *На Месецу (1892.)*
- Wells, Herbert George, *Рат светова (The War of the Worlds, 1897.)*

13.д - Научна литература (религиозна, друштвена, економска, политичка, и др, са утопијским елементима)

- Del Bene, Bartolomeo, *Град истине или врлине (Civitas Veri sive Morum, 1610.)*
- Owen, Robert, *Револуција у мислима и пракси људске расе (The Revolution in the Mind and Practice of the Human Race, 1849.)*
- Циолковски К. Э, *На Месецу (1892.)* и *Снови о земљи и небу (1895.)*.

Типолошки низ 14. - Класична подела по форми писања

14.a - Поезија, поема, еп

- Ariosto, Ludovico, *Орландо силни (Orlando Furioso, 1516/1532.)*
- Del Bene, Bartolomeo, *Град истине или врлине (Civitas Veri sive Morum, 1610.)*
- Lancetti, Vincenzo, *Ареостиде, О балону (Areostiade, ossia Il mongolfiero, 1803.)*

14.б - Краћа проза (новела, приповетка, укључујући и збирке кратких прича)

- Bartlett, Alice Elinor, *Нова аристократија (A new aristocracy, 1891.)*
- Forbes-Robertson, Frances, *Ђавоља заменица и друге фантазије (The devil's pronoun and other phantasies, 1894.)*
- Циолковски, Константин Едуардович, *Снови о земљи и небу (1895.)*

14.в - Писано у форми разговора или беседа

- Beroaldo, Filippo, *Беседе, О срећи (De Felicitate, 1495.)*

²⁵⁵ Потпуна одвојеност или јединство научне фантастике и алтернативне/утопијске литературе није једногласно прихваћена. Део теоретичара утопијску литературу сматрају подврстом научно-фантастичне (нпр. Дарко Шлесингер/Роналд Сувин), већина аутора их сматра за два сасвим одвојена жанра, а мањи део теоретичара (укључујући и аутора рада) сматра да је утопијска литература много старија, озбиљнија и са важнијим порукама од научне-фантастике, којој је превасходна сврха забава читаоца. Неусаглашеност гледања на ово питање доводи до низа практичних проблема. Тако нпр. књига Sweven Godfrey, *Riallaro, archipelago of exiles*, у истој библиотеци (Библиотека Универзитета Дјук) води се и као утопијска литература (Утопијска колекција Глена Неглија), али и као научна-фантастика (у колекцији Реџиналда Р.).

- Erizzo, Sebastiano, *Шест дана (Le Sei giornate di M. Sebastiano Erizzo, 1567.)*
- Jonson, Ben (Benjamin), *Вести са новог света откривеног на Месецу (News from the New World Discovered in the Moon, премијера 1620, штампана 1641.)*

14.г - Писано у форми биографије

- Arrivabene, Lodovico Mantoano, *Живота великих (Il Magno Vitei, 1597.)*

14.д - Писано у форми писама (Писма из ...)

- Neville, Henry, *Острво борова (The Isle of Pines, 1668.)*
- Arcq, Philippe-Auguste de Sainte-Foy, *Писма Осману (Lettres d'Osman, 1753.)*
- Smith, Titus K, *Алтурија (Altruria, 1895.)*

14.ђ - Роман

- Sidney, Philip, *Аркадија (Arcadia, 1590.)*
- Хенри Хонор, *Велика романса (The Great Romance, 1881.)*
- Ross, Albert, *Говорећи о Елен (Speaking of Ellen, 1889.)*

14.е - Драма (писано као позоришни комад)

- Brome, Richard, *Антиподи (The Antipodes, 1640.)*
- Jonson, Ben (Benjamin), *Вести са новог света откривеног на Месецу (News from the New World Discovered in the Moon, драма изведена 1620, као књига 1641.)*
- Илић Драгутин, *После милијон година (часопис Коло, 1889.)*
- Petzler, John, *Живот у Утопији (Life in Utopia, 1890.)*

14.ж - Трактат, есеј (стручна анализа)

- Muratori, Lodovico Antonio, *Јавна срећа као циљ добрих принципа (Della pubblica felicità oggetto de' buoni principi, 1749.)*
- Say, Jean-Baptiste, *Олбие, или Есеј о начину реформисања обичаја једне нације (Olbie, ou, Essai sur les moyens de réformer les mœurs d'une nation, 1800.)*
- Fourier, Charles, *Трактат о домаћим и пољопривредним заједницама (1822.)*

14.з - Научна студија

- Botero, Giovanni, *Разлози државе (Della ragione di stato, 1598.)*
- Acherley, Roger, *Устав Британије (The Britannic constitution, 1727.)*
- Goncharov A. N, *Фантазије земље и неба (Fantasies of Earth and Sky, 1895.)*

14.и - Политички памфлет

- Albergati, Fabio, *Политичке расправе (Del discorsi politici, 1602.)*
- Bevington, Louisa Sarah, *Земља здравог разума (Common-Sense Country, 1890.)*
- Grave, Jean, *Одумирање друштва и анархија (La société mourante et l'anarchie, 1893.)*

Типолошки низ 15. - По језицима на којима је писана²⁵⁶

15.а - Писано на академском језику

- *** *Еп о Гилгамешу (између 2800. и 2100. године ПНЕ)*

15.б - Писано на хебрејском језику

- *** *Стари Завет (Тора, 1350. године ПНЕ ?)*
- *** *Есени, Рат Синова светла против Синова таме (II век ПНЕ - II век НЕ ?)*
- *** *Стари Завет, Књига Данилова/Књига пророка Данила (165. године ПНЕ ?)*

15.в - Писано на келтском језику

- *** *Земља блажених (Annwyn, ?)*
- *** *Рајска башта/Земља вечите младости (Tír na nÓg, ?)*
- *** *Путовања (Immrama, пре VII века)*

15.г - Писано на грчком језику

- Аристофан, *Владавина жена (Ἐκκλησιάζουσαι, Eklesiazousai, 391. ПНЕ)*
- Платон, *Република, Закони (Πολιτεία, Politeia, 380.ПНЕ?, Νόμοι, Nómoi, 350.ПНЕ?)*
- Јамбуло, *Острва сунца (око 100. године ПНЕ)*

15.д - Писано на латинском језику

- Цицерон, *Сципионов сан (Somnium Scipionis, 52. година ПНЕ)*

²⁵⁶ Овај типолошки низ није завршен, јер постоји још типова, посебно у литератури писаној после Другог светског рата (на корејском језику, на португалском језику и др).

- More, Thomas, *Утопија (Deqve nova insvla Vtopia, 1516.)*
- Del Bene, Bartolomeo, *Град истине или врлине (Civitas Veri sive Morum, 1610.)*
- 15.ђ - Писано на арапском језику**
- Ал Фараби, *Идеални град/Морални град, (al-Madina al-fadila, око 910. ?)*
- Ибн Баџџа, *Владавина појединца (Tadbīr al-mutawahhid, око 1120. ?)*
- Ибн Туфаил Абу Бакир, *Живи, пробуђени сине (Хај ибн Јакзан, око 1160. ?)*
- Francis Marrash, *Шума истине (Шума правде, Ghabat al-haqq, 1865.)*
- 15.е - Писано на кинеском језику**
- *** *Књига обичаја, Сви испод неба (Ли-Ђи, Датонг, 400. године ПНЕ)*
- Тао Јуан-Минг, *Извор бресквиног цвета (Тао Hua Yuan, 421.)*
- Wu Ch'eng-en (Ruzhong), *Путовање на запад (Hsi Yu Ki, 1592.)*
- Li Ju-chen (Li Ruzhen), *Цвеће у огледалу (Jing Hua Yuan, 1827.)*
- Kang Youwei, *Књига о великом јединству (Da Tongshu, 1884/1900/1935.)*
- Shu Qingchun (Lao She, Sheyu), *Земља мачака (Māochéngjī, 1932.)*
- 15.ж - Писано на италијанском језику**
- Данте, *Божанствена комедија (Divina Commedia, 1308 / 1472.)*
- Erizzo, Sebastiano, *Шест дана (Le Sei giornate, 1567.)*
- Voccalini, Traiano, *Савета из Парнаса (De' ragguagli di Parnaso, 1612.)*
- 15.з - Писано на енглеском језику**
- Lupton, Thomas, *Сивкила, Сувише добро да би било истинито (Sivqila: Too good to be true, 1580.)*
- Hobbes, Thomas, *Левијатан (Leviathan, 1651.)*
- Harrington, James, *Заједница Океана (The Common-wealth of Oceana, 1656.)*
- 15.и - Писано на холандском језику**
- Braght, Thieleman Janszoon van, *Крваво позориште, или Слике мученика (The Bloody Theater or Martyrs Mirror / Het bloedig Tooneel, of Martelaers Spiegel der Doops-Gesinde of Weereloose Christenen, 1660.)*
- Smeeks, Hendrik, *Опис моћног краљевства Кринке Кесмес (Beschryvinge van het magtig Koningryk Krinke Kesmes, 1708.)*
- Harting, Pieter, *Година 2071. (Anno Domini 2071, 1871.)*
- 15.ј - Писано на француском језику**
- Кристина де Пизан, *Књига о граду дама, (Le Livre de la Cité des Dames, 1405.)*
- I.D.M.G.T, *Царство Антанжил (Le royaume d'Antangil, 1616.)*
- Souvigny, Charles Sorel sieur de, *Нова открића о краљевини Фрискимур (Nouvelle Découverte du Royaume de Frisquemore, 1662.)*
- 15.к - Писано на немачком језику**
- Carion, Johann, *Хронике (Chronica durch M. Johan. Carion, 1533.)*
- Böhme, Jakob, *Аурора или јутарње руменило при изласку (Aurora: Die Morgenröte im Aufgang, писана 1612.)*
- Lasswitz, Kurd, *Слике из будућности (Bilder aus der Zukunft: zwei Erzählungen aus dem vierundzwanzigsten und neununddreissigsten Jahrhundert, 1878.)*
- 15.л - Писано на шпанском језику**
- Mexiła, Pedro (Pedro Mejía), *Предавања из различитих области (Silva de varia lección, 1540.)*
- Jorge de Montemor, *Седм књига о Дајани (Los siete libros de la Diana, 1559.)*
- Marques y Espejo, Antonio, *Путовање философа са Селенополиса (Viage de un filósofo á Selenópolis, corte desconocida de los habitantes de la tierra, 1803.)*
- 15.м - Писано на руском језику**
- Бакунин, Михајл Александрович, *Држава и анархија (Государственность и анархия, 1873.)*
- Толстој, Лёв Николаевич, *Шта да се ради? (Что же делать? 1886.)*
- Кропóткин, Пётр Алексеевич, *Освајање хлеба (Хлеб и воля, француски La Conquête du Pain; 1892.)*
- 15.н - Писано на српском језику**
- Марковић Светозар, *Србија на истоку (1872.)*

- Вуловић Светислав, *После хиљаду година* (1872.)
- Ранковић Светолик, *У XXI веку* (1895.)
- 15.њ - Писано на чешком језику**
- Comenius, John Amos, *О старинама Моравске* (*O starožitnostech Moravy*, 1618.)
- Comenius, John Amos, *Писма небу* (*Listové do nebe*, 1619.)
- Comenius, John Amos, *Школа за игру* (*Škola hrou*, 1630.)
- 15.о - Писано на словачком језику**
- Gustáv Reuss, *Наука о звездама или Биографија Крутохлава* (*Hviezdoveda alebo životopis Krutohlava*, 1856.)
- 15.п - Писано на пољском језику**
- Zygmunt Krasiński, *Иридион* (*Irydion*, 1836.)
- 15.р - Писано на данском језику**
- Holberg, Ludvig, *Петар Парс, Херојско-комична поема Ханса Михелсена* (*Peder Paars: Poeme Heroico-comicum af Hans Michelsen*, 1719.)
- Sibbern, Frederik Christian, *О садржају књиге из 2135. године* (*Meddelelser af indholdet af et skrift fra aaret 2135*, 1858, 1862. И 1872.)
- 15.с - Писано на шведском језику**
- Scheffer (Schefferus), Johannes, *Краљ као врховна власт, главни принцип управљања* (*Kununga of höfdinga styrilse, hoc est Regum principumque*, 1669.)
- Atterbom, P. D. A, *Острво блажених, бајка у пет авантура* (*Lycksalighetens ö.: sagospel i fem afventyr*, 1823.)
- Bremer, Fredrika, *Заједнички живот браће и сестара* (*Syskonlif*, 1848.)
- 15.т - Писано на јапанском језику**
- Haruo Satō, *Записи о ноншалантности* (*Nonsharan no kiroku*, 1929.)
- Haruki Murakami, *Тврдо кувана Земља чуда на крају света* (*Sekai no owari to Hādo-boirudo Wandārando*, 1985)

V. ТИПОЛОШКИ НИЗОВИ АЛТЕРНАТИВНИХ НАЧИНА ЖИВОТА

Типолошки низ 16. - Заједнице остварене у пракси - по историјско-временској подели

- 16.а - Старе цивилизације (3000. године ПНЕ - 750. ПНЕ)**
- Фараон Акенатен, градња града Акетатена (Амарна) и увођење монотеизма
- Манасири и испоснице Хинду религије у Индији
- Мистерије (елеустинске и друге) старе Грчке
- 16.б - Класични стари век (750. ПНЕ - 50. НЕ)**
- Устанци робова у Риму, покушај стварања *Државе Сунца*
- Манастири источних религија (будисти у Северној Индији, Тибету, Непалу)
- Јеврејске верске секте на Блиском Истоку (есени, јоанити, сикари и други)
- 16.в - Касна антика (50. НЕ - 450. НЕ)**
- Манастири и испоснице хришћанске цркве на Блиском Истоку и у Европи
- Рано-хришћанске верске групе на Блиском Истоку и у Малој Азији
- Заједнице и групе паганских религија у Риму и хришћанским земљама
- 16.г - Рани средњи век (450 - 1200.)**
- Исламске верске групе и дервишки редови у исламским државама
- Прве велике заједнице гностицизма и дуализма (богумили и други)
- Први монашки и витешки редови у Западној Европи и на Блиском Истоку
- 16.д - Касни средњи век (1200 - 1450.)**
- Одвојене хришћанске заједнице ван главног учења (катари, албижани, валденези и други)
- Тајна знања (философско-алхемичарске групе)
- Почети реформације (црквена братства у Чешкој и Швајцарској)
- 16.ђ - Хуманизам (1450 - 1600.)**
- Покушаји стварања идеалних градова

- Јеврејске заједнице по већим европским градовима
- Реформација у Централној и Западној Европи
- Анабаптисти у Западној Европи
- 16.е - Рационализам (1600 - 1700.)**
- Прве верске комуне у САД
- Дигери током републике у Енглеској
- Тајна друштва у Француској
- 16.ж - Просветитељство (1700 - 1800.)**
- Тајна друштва (масони, розенкројцери, илуминати)
- Тајне револуционарне организације у Француској
- Нове религије у Француској крајем XVIII века
- 16.з - Индустријализација (1800 - 1900.)**
- Социјал-утопијске заједнице у Европи (Њу Ланарк, фамилиастери)
- Социјал-утопијске заједнице у САД (преко две стотине заједница)
- Појава анархизма, социјализма и комунизма, прве групе и заједнице
- Почетак насељавања Израела/Палестине и прве јеврејске заједнице

Типолошки низ 17. - По тежњама и плановима ширења заједнице

17.а - Самодовољне, издвојене и затворене заједнице

- Примитивне заједнице
- Есени, Палестина, II век ПНЕ - II век НЕ
- Амиши, САД, Канада, XVI-XXI век

17.б - Мисијанство (постепено ширење новопридошлима)

- Менонити, САД, Канада, XVI- XXI век
- Кибуци и мошаве, Палестина/Израел, XIX-XXI век
- Антропозофи, Централна Европа, XIX-XXI век

17.в - Отворени за сваки вид ширења

- Рани хришћани и касније хришћанске цркве, I-XXI век
- Социјал-утопијске заједнице XIX века, Француска, Енглеска, САД
- Поједине заједнице XIX века у САД (мормони и др.)

17.г - Револуционарне тенденције (прелазак у главни цивилизацијски ток употребом силе)

- Рани хришћани IV-VII века
- Ислам, VII- XXI век
- Национал-социјалисти, прва половина XX века у Немачкој
- Комунисти XIX-XX века у Централној и Источној Европи, и Азији

Типолошки низ 18. - По затворености система

18.а - Заокружене самодовољне заједнице

18.а.1 - Заједнице са планом самодовољности и затворености

- Есени, Палестина, II век ПНЕ - II век НЕ
- Амиши, САД, Канада, XVI-XXI век
- Храм народа Џима Џонса, Гвајана, XX век

18.а.2 - Примитивне заједнице

- Бушмани југа Африке
- Примитивне заједнице из слива Амазона
- Примитивне заједнице Андаманских и Никобарских острва

18.б - Заједнице отворене за даље ширење

- Антропозофи, Централна Европа, XIX-XXI век
- Кибуци и мошаве, Палестина/Израел, XIX-XXI век
- Део протестантских црквених заједница у САД (мормони, пуританци, баптисти)

18.в - Заједнице са агресивним ширењем (мисионарске заједнице)

- Ислам, VII- XXI век
- Већина протестантских цркава, XVI-XXI век
- Јеховини сведоци, XIX-XXI век

Типолошки низ 19. - По прерастању у главни цивилизацијски ток

19.a - Групе и заједнице које нису прерасле из групе у главни ток

- Есени, Палестина, II век ПНЕ - II век НЕ
- Све групе анабаптиста (амиши, менонити, и други)
- Социјал-утопистичке заједнице XIX века у Европи и САД

19.б - Групе и заједнице које су почеле да прерастају, али су заустављене

- Кибуци и мошаве, Палестина/Израел, XIX-XXI век
- Национал-социјалисти, прва половина XX века у Немачкој

19.в - Групе и заједнице које су постале главни ток, али су уништене

- Будисти у Индији и на Тибету, VII век ПНЕ па до XXI века
- Будизам у Монголији, XIX-XX век
- Комунисти XIX-XX века у Централној и Источној Европи

19.г - Групе и заједнице које су постале главни цивилизацијски ток и трају

- Хришћани после реформи Павла из Тарса, од IV-VII па до XXI века
- Будизам на Шри Ланки и у Тајланду
- Ослободилачке групе појединих Афричких земаља (Мозамик, Ангола, Кенија)

Типолошки низ 20. - По променама при прерастању у главни цивилизацијски ток

20.a - Групе и заједнице које се нису промениле приликом прерастања у главни ток (и као такве у већини случајева трајале веома кратко)

- Социјал-утопистичке заједнице XIX века у САД
- Национал-социјалисти, прва половина XX века у Немачкој
- Мау-Мау покрет у Кенији

20.б - Групе и заједнице које су се делом промениле приликом прерастања у главни ток (и као такве у већини случајева трајале релативно кратко)

- Мормони XIX-XXI века у САД
- ФРЕЛИМО у Мозамбику, током друге половине XX века
- Комунисти XIX-XX века у Централној и Источној Европи

20.в - Групе и заједнице које су се потпуно промениле приликом прерастања у главни ток (и као такве дуго трајале)

- Хришћани после реформи Павла из Тарса, од IV-VII па до XXI века
- Политички покрети БДП у Боцвани, АНЦ у Јужноафричкој републици
- Политички покрет ИНЦ у Индији

Типолошки низ 21. - По физичкој одвојености од главног цивилизацијског тока

21.a - Живот у потпуно одвојеним заједницама ван насеља главног тока

- Есени, Палестина, II век ПНЕ - II век НЕ
- Монаси хришћанске цркве
- Насеља гностичких заједница у Јужној и Централној Европи

21.б - Живот у одвојеним насељима које су у контакту са другим насељима

- Све групе анабаптиста (амиши, менонити, и други)
- Већина група социјал-утопистичке заједнице XIX века у САД
- Насеља анабаптистичких заједница у Јужној и Централној Европи

21.в - Живот у одвојеним деловима градова и насеља главног тока (гето)

- Породице, групе и насеља Јевреја у Западној Европи
- Заједнице припадника других народа (Роми, досељеници и други) у Европи
- Заједнице уметника, свештеника и других сличних професија у Европи

21.г - Живот у насељима и објектима главног тока

- Социјал-утопистичке заједнице у Европи
- Национал-социјалисти, прва половина XX века у Немачкој
- Чланови тајних друштава (масони, розенкројцери и други)

Типолошки низ 22. - По начину настанка

22.a - Алтернат. видови живота настали ван главног цивилизацијског тока

22.a.1 - Групе које су саме одабрале живот ван главног тока

- Манастири и испоснице
- Политички организоване групе
- Револуционарне групе

22.а.2 - Групе које су одбачене од друштва

- Странци, другачији, болесни и сл.
- Друге вере или верска учења која се разликују од званичне цркве
- Тајна друштва која није основао главни цивилизацијски ток

22.б - Алтернат. видови живота које је створио главни цивилизацијски ток

22.б.1 - Алтернативни видови одређени од система за одређене групе

- Војска, монарси, званична религија

22.б.2 - Религијске групе које су део званичне религије

- Манастири званичне цркве
- Витешки (ратнички) и монашки редови

22.б.3 - Привремени начин живота

- Студентски домови, касарне, болнице, карантини

Типолошки низ 23. - По одрживости / Дужини трајања

23.а - Теоријске анализе и литература без намере остварења у пракси

- Део утопијске литературе (аркадије, пасторале, утопијске фантазије)

23.б - Теоријске анализе и литература без остварења у пракси

- Технолошке и социјалне утопије

23.в - Заједнице остварене у пракси који су се гасили убрзо по оснивању, или током живота прве генерације / генерације оснивача

- Већина социјал-утопијских група и заједница

23.г - Дуготрајне заједнице које су живеле дуже од једног века / надмашују живот и тежње једне генерације;

- Део отпадничких цркви и верских заједница (амиши, менонити, мормони)

23.д - Заједнице које трају више векова и које су постале трајни облик живота.

- Званична црква, званична тајна друштва

Типолошки низ 24. - По начину нестанка

24.а - Заједнице које су се угасиле саме од себе (због несавршености организације)

- Већина социјал-утопијских заједница
- Део религијских група
- Део тајних друштава

24.б - Заједнице које је угасио или асимилирао главни цивилизацијски ток мирном асимилацијом

- Део религијских група и монашких редова (францисканци и други просјачки редови)
- Део монашких витешких редова
- Већина примитивних заједница

24.в - Заједнице које је силом угасио главни цивилизацијски ток

- Политичко-религијске групе, од старог века до данас (есени и др.)
- Религијске групе другачијег учења (богумили, катари, албижани, валденези, хусисти)
- Део монашких и витешких редова (темплари)

Типолошки низ 25. - По односу главног цивилизацијског тока према заједницама

25.а - Заједнице које је основао и које подржава главни цивилизацијски ток

- Монашки и витешки редови
- Део политичких организација, од ренесансе до данас

25.б - Заједнице које је основао главни ток, али које су се отргле контроли и одвојиле

- Део монашких и витешких редова (Темплари)
- Део политичких организација
- 25.в - Самоорганизоване заједнице које главни ток подржава**
- Поједина тајна друштва (ротаријанци, лајонс, масони)
- 25.г - Самоорганизоване заједнице које главни ток игнорише**
- Део религијских група и организација (амиши, менонити, квекери)
- Окултне организације (теозофи, антропозофи)
- Део омладинских и студентских организација (екологија, чиста енергија)
- 25.д - Самоорганизоване заједнице којима се главни ток противи**
- Део религијских група и организација (мормони, анабаптисти)
- Део омладинских и студентских организација (политички организованих)
- 25.ђ - Самоорганизоване заједнице које главни ток покушава да уништи**
- Део монашких и витешких редова (темплари, мала браћа, рани францисканци)
- 25.е - Самоорганизоване заједнице које главни цивилизацијски ток покушава да уништи свим средствима и по сваку цену**
- Политичке организације које се сматрају реалном опасношћу (комунисти, анархисти)

Овом класификацијом су обухваћене све, или готово све алтернативне мисли, литература и начини живота настали током историје људског друштва. Постоји још начина како би могли груписати и класификовати алтернативне и утопијске идеје, литературу, групе, заједнице и покрете, али они су мање битни у поређењу са претходно наведеним типолошким низовима.

Овде нису посебно описани нити класификовани прелазни облици - групе које се привидно уклапају у један начин живота, а због одређених разлога живе сасвим другачије (старовековне мистерије, шаманизам код новопокрштених народа и сл.), као и прикривене групе привидно имплементирани у одређену друштвену матрицу (револуционарна удружења и заједнице, тајна друштва од средњег века до данас и др.). Типолошка класификација ових облика захтева много детаљнију анализу и одвојено бављење сваким појединим случајем, што премашује обим овог рада, тако да је то остављено некој другој анализи и вероватно неким другим истраживачима. Типолошку класификацију прелазних облика би требало урадити ако желимо постићи заокружену целину теме.

ПОГЛАВЉЕ V

ТИПОЛОГИЈА (ТИПОЛОШКА КЛАСИФИКАЦИЈА) ПРОСТОРНИХ ОБЛИКА АЛТЕРНАТИВНИХ ИДЕЈА, ЛИТЕРАТУРЕ, ГРУПА, ЗАЈЕДНИЦА И ПОКРЕТА

Увек се говори само о људима који желе да провале у куће.
Али на свету има много више људи који би желели да провале из кућа.

Торнтон Вајлдер (амерички писац, Thornton Niven Wilder, 1897-1975.)

ПОГЛАВЉЕ V

ТИПОЛОГИЈА (ТИПОЛОШКА КЛАСИФИКАЦИЈА) ПРОСТОРНИХ ОБЛИКА АЛТЕРНАТИВНИХ ИДЕЈА, ЛИТЕРАТУРЕ, ГРУПА, ЗАЈЕДНИЦА И ПОКРЕТА

V - 1. Однос архитектуре и начина живота

Архитектура као љуска насупрот архитектури као издвојеном и самосвојном уметничком делу

У теорији архитектуре (али и у теорији урбанизма, уметности, грађевинарства, грађевинског инжењеринга, историје уметности, урбане социологије и већине других сродних области) углавном се срећу два начина посматрања и разумевања архитектуре, њеног места и њеног односа према другим наукама и другим областима живота. Док једни сматрају да је архитектура само минорна љуска, чији је једини циљ да пружи заштиту људима од елементарних непогода, од напада других људи или животиња, други архитектуру посматрају као издвојену област, уметничко дело архитекте-уметника. Истина је, као што то најчешће бива, негде на средини. Архитектура је чврсто повезана са начином живота, а преко њега и са историјским, културним, економским и другим условима живота. Али та веза и утицаји су обострани. Евентуалним прихватањем архитектуре за љуску, или за базични одговор потребама људи, губимо њену активну суштину. Исто тако, посматрањем архитектуре само као самосвојног уметничког дела, као бајковите игре облика у складу са простором и бојама, умањујемо не само њену употребну вредност, већ је и негирамо као активног чиниоца у стварању и променама људског друштва. Архитектура јесте одговор, али истовремено и захтев, услов. Такође, она је активни чинилац у свим променама, еволутивним или револуционарним.

Активна улога архитектуре обухвата, не само архитектонски објекат, већ и све сегменте саме архитектуре. На пример, код амиша не само објекти, већ и ентеријер, до задњег сегмента, до најмањег дела мобилијара, исказује тежњу за једним једноставним, али и прошлим начином живота. Не само што у објектима нема струје нити текуће воде, већ је и дизајн свих предмета крајње једноставан и утилитаран. Сваким детаљем се жели нагласити да људи који ту живе желе да живе на тај начин, на начин амиша и никако другачије²⁵⁷. Они су у тим и таквим објектима потпуно срећни и живе пуним и испуњеним животом. Али за припадника главног цивилизацијског тока, за припадника глобалног начина живљења с почетка XXI века, било би готово немогуће користити те објекте, живети у њима онаквима какви су сада. Исто важи и за огроман број предмета који су амишима не само уобичајени, већ и неопходни у свакодневном животу и без њих не би могли, док припадници глобалног начина живота не би знали ни како да их користе.

²⁵⁷ Код амиша је чест израз, како за оне ван заједнице, тако и за чланове заједнице, када се некоме жели изразити поштовање и похвалити нечије понашање: *Он је скроман*. Односно за кандидате или новопримљене чланове: *Он је постао скроман*.

Чак ни после две хиљаде година од почетака систематског изучавања архитектуре²⁵⁸ и постављања првих термилошких одредница (М. П. Витрувије, *Десет књига о архитектури*), ни данас основни термини о архитектури и у архитектури нису једногласно усвојени и прихваћени. На пример, док поједини аутори не прихватају урбанизам као засебну област, други га прихватају као део архитектуре, трећи за област паралелну архитектури, док поједини сматрају архитектуру делом урбанизма. Чак се поставља и питање да ли је архитектура уметност, наука, обоје, или нешто треће²⁵⁹. Интересантна је и разлика гледања на ово питање између архитеката (*Архитектура је уметност, или то није архитектура*) и стручњака других профила. Већина грађевинских инжењера, али и припадници других техничких наука архитектуру обично сврставају међу техничке занате, док је историчари уметности посматрају као једну од визуелних и просторних уметности, која је у вези са историјским условима и преовлађујућим стиловима. Покушавајући да се буде реалан, долазимо до средине између ових ставова.

Појам архитектура обухвата урбанизам (у свој његовој комплексности), грађевинарство (зградарство, пројектовање објеката, архитектуру у ужем значењу те речи) и ентеријер (укључујући и унутрашњу декорацију). На огромној већини примера из истог временског периода и на истом простору, све ове области архитектуре показују исте принципе. Иста правила стварања произилазе из истих условљености.

Делови архитектуре

Још је Витрувије архитектуру почео да дели на тријаде, јер за сваку стабилну поставку потребна су три ослонца. Ако их је мање, нема стабилности, а ако их је више постоји несигурност, или бар могућност појаве нестабилности. Још од Питагоре, три је идеалан, савршен број.

Витрувије препознаје функцију, конструкцију и естетику као три основна елемента архитектуре. Ако наставимо даље, видећемо да се све у архитектури заснива на полазној тријади: замисао, организација и материјализација. Замисао представља основну идеју, потребу, захтев архитекти, али и дефинисање физичких могућности остварења идеје. Организација обухвата одговор архитекте, пројектовање, креативно стваралаштво од полазне идеје до пројеката објекта, околине, урбане поставке, до ентеријера. Материјализација представља физичко извођење замисли, стварање објекта у свој његовој комплексности. Цео процес архитектуре (архитектонског стварања), односно процес стварања објекта, било да се ради о комплексу, појединачном објекту или само елементу мобилијара, дели се по овој шеми на три фазе које остварују три различите професије, чији је утицај у целом овом процесу не само подједнако важан, већ и неопходан - инвеститор, пројектант и извођач.

Даљим рашчлањавањем долазимо до целог низа тријада од којих би завршна могла бити: процес пројектовања и изградње, објекат (конструкција), употребна вредност (опремљени објекат).

Тријаде могу бити и у подизању нивоа важности, односно не само физичкој, већ и личној, психолошкој опремљености објекта и везаности објекта и особе која га користи, попут зграде, куће и дома²⁶⁰.

²⁵⁸ Нпр, термин *модерна архитектура* први је употребио Филарет 1460. године у негативном значењу, описујући готску архитектуру и поредећи је са поновно оживљеном античком архитектуром. Термин у свом позитивном значењу улази у употребу тек један век касније када почиње да га користи Вазари.

²⁵⁹ Упоредити са: Вујаклија М, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980, и Алексић Р, *Речник страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1982.

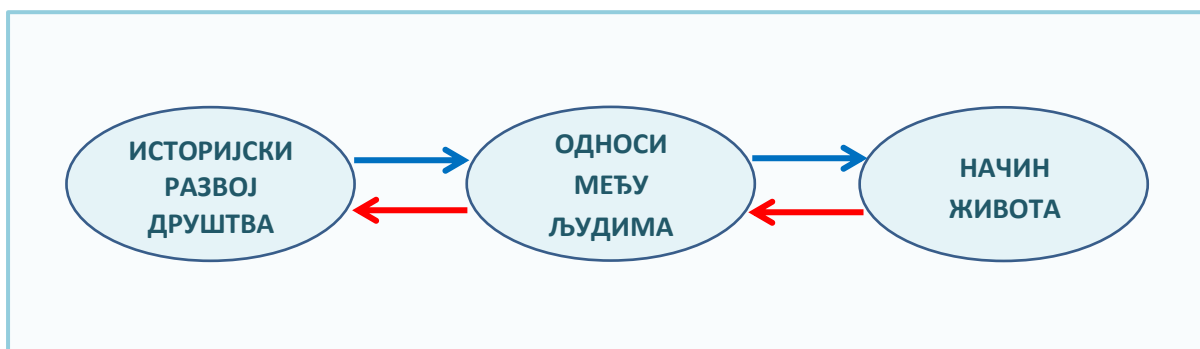
²⁶⁰ Занимљиво је да многи језици препознају разлику између ова три појма. На енглеском је building, house и home. Исто важи и за више сличних термина, нпр. знање, образовање, васпитање (на енглеском: knowledge, education, manners).

V - 2. Интеракција архитектуре и начина живота

Једну од основних хипотеза на којима се базира овај рад, чине низови интеракцијских односа, од историјског развоја друштва, преко начина живота и односа према људима, па до урбанистичких поставки, архитектонских објеката и ентеријера. Сама архитектура се састоји од низа области, теоријских и практичних, које такође стоје у међусобном интеракцијском односу, међусобно се условљавајући и допуњајући се.

Ако посматрамо начин живота, функционалну организацију простора и објекат, видећемо међусобну условљеност. Начин живота захтева одређену организацију простора, која условљава објекат. Сам објекат се ради према тим условима. Међутим, једном изграђени објекат постаје оклоп који у потпуности задовољава првобитну функцију, али и онемогућује било коју другу, или другачију. Потенцијална промена функције захтевала би радикално мењање објекта (којим би се добио сасвим другачији објекат), или уништење тог објекта и изградњу новог. Првобитни начин живота је овековечен. Не само да су односи интеракцијски, већ је и сама егзистенција интеракцијски условљена. Нити та и таква архитектура може опстати без тог и тако одређеног начина живота, нити пак тај и такав, одређени начин живота може опстати без баш те и такве архитектуре, без одговарајућих и строго одређених архитектонских објеката.

Овај принцип важи како за основну социолошку поставку, тако и за односе између архитектуре и начина живота²⁶¹.



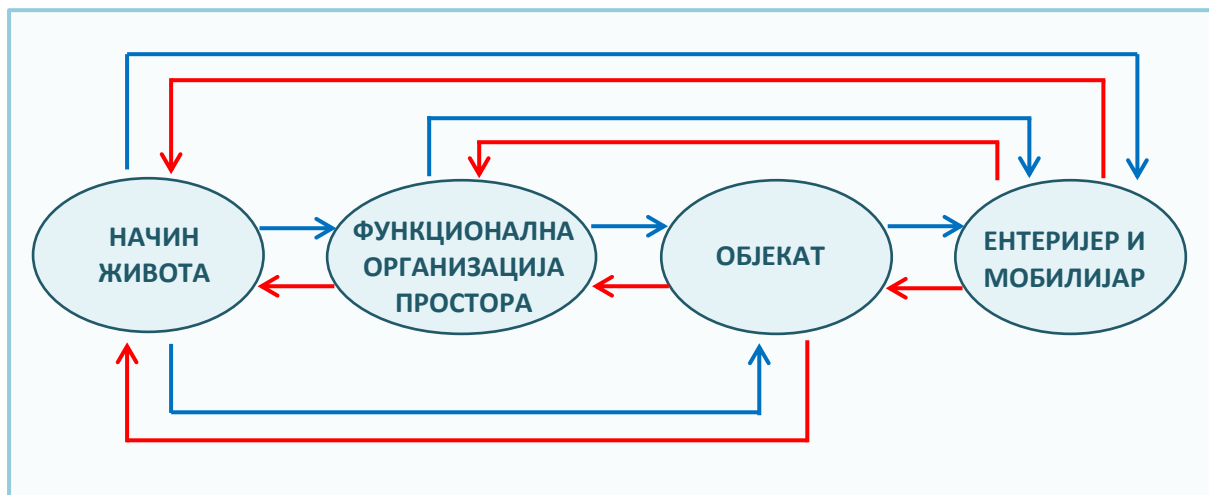
Сл. 269. Графички приказ линеарних интеракција од историјског развоја до начина живота



Сл. 270. Графички приказ линеарних интеракција између начина живота и архитектуре (објекта)

²⁶¹ У веома сличном интеракцијском односу се налазе и утицај културног наслеђа, начин живота и архитектура

Међутим, односи нису само линеарни. Чак и без увођења нових елемената, ти односи (интеракције и међузависности) су испреплетани. Архитектура као област је мултидисциплинарна, а њени делови се преклапају чинећи јединствену целину. Детаљнијом анализом односа начина живота и архитектуре (објекта) долазимо до низа интеракција које повезују све елементе ове две области. Ниједан део није искључен, нити је без утицаја на друге. Додавањем нових елемената долазимо до мреже испреплетане узајамним деловањима.



Сл. 271. Графички приказ мултиплицираних интеракција између начина живота и архитектуре

Долазимо до закључка да је архитектура не само симболично, већ директно и снажно повезана са начином живота и друштвеном организацијом, као и са историјским развојем друштва. Та повезаност је интеракцијска, јер и архитектура повратно утиче на односе који су је створили, успоравајући или понекад чак и спречавајући развој и промене тих односа.

Овај интеракцијски однос је видљив у свим периодима развоја, а посебно код алтернативних заједница. Њихови објекти су условљени једним одређеним начином живота, али и онемогућавају неки други начин живота у њима.

V - 3. Архитектура и алтернативне и утопијске идеје, литература, групе, заједнице и покрети остварени у пракси

Интеракцијска повезаност архитектуре и начина живота, једно је од основних полазишта и хипотеза рада. У поглављу IV, код студија случаја, ова хипотеза се и јасно потврдила. Архитектуру увек и свуда ствара један начин живота и она је не само одговор на тај одређени друштвени систем, већ и на све што га прати - у том тренутку постојећа и расположива знања, технологије, техника, материјали, али и однос према уметности, ниво развоја науке (и друштвених, али и природних и техничких наука). Једном створена архитектура покушава да задржи, сачува и окамени начин живота. Ово никада није у потпуности могуће због еволутивних промена начина живота, тако да еволуцијом долази до споре, али континуиране промене архитектуре при прилагођавању променама у начину живота.

Овај процес еволутивног мењања архитектуре код алтернативних група тече много спорије, или чак стоји у месту. Постојање процеса и његова брзина зависе од саме алтернативне заједнице и њеног начина, а превасходно од принципа сталности (непромењивости) друштвених односа. Већина алтернативних и утопијских група своју заједницу сматра идеалном и једином правом организацијом друштва и не само да не желе да се мењају, већ се против тога боре свим средствима (есени, амиши, Грана Давидова и други). У том случају и архитектура је окамењена у једном тренутку и на једном месту и правило еволутивне промене више није примењиво.

Други принцип по коме се архитектура алтернативних и утопијских група, заједница и покрета разликује од архитектуре главног тока у том тренутку и на том месту, произилази из саме организације алтернативних група. Имамо случајеве када се начин живота алтернативне групе не разликује пуно од главног тока и тада су и архитектуре сличне (пример Кажјена Канаде и Луизијане, менонита новог реда, квекера, бурских заједница југа Африке, антропозофа и друго). И поред огромних разлика, које су често непремостиве, између ових група и главног тока који их окружује, принципи начина живота везани за просторну организацију су често толико слични да је тешко утврдити припадност само по објектима. Насупрот њима, код група, заједница и покрета код којих су те разлике везане за просторну организацију велике, однос њихове архитектуре и архитектуре главног тока прати те разлике. Ове разлике могу ићи толико далеко, да су објекти појединих група потпуно неупотребиви ако их преузме главни ток (насеље есена, цркве и опатије темплара, кибуци, цркве амиша и други), тако да се они руше и граде нови објекти на њиховим темељима (понекад се чак и сами темељи морају порушити), или се објекти прерађују до непрепознатљивости.

Комбинацијом ових принципа можемо направити шему сличности и разлика међу архитектуром различитих начина живота, од готово идентичне, до потпуно различите.

Друга тема која често доминира у истраживањима архитектуре и урбанизма алтернативних и утопијских идеја и заједница је идеализам, односно идеалност. Често се описивање, планирање и пројектовање идеалног града укључује у корпус утопијских и алтернативних радова. Тема идеалног града је присутна од античке грчке до данас, а посебно је била актуелна током времена хуманизма и ренесансе. Сам идеални град се може посматрати на два начина. Основна разлика је да ли се ради о идеално пројектованом граду, или о идеално уређеном граду. Односно, да ли је предмет анализе физичка организација града према тренутним потребама и параметрима, или је то физичка организација града која прати идеално замишљену друштвену организацију града према идејама које су произашле из главног тока (само идеално посматране) или се потпуно разликују од преовлађујућих принципа главног тока. Током ренесансе је било више покушаја промишљања идеалног града који би имао своје поставке везано за терен, задовољење потреба становништва (близина питке воде,

одвод прљаве воде, природно проветравање и друго), или због лакше и боље одбране. У овом случају ради се о почецима научног и систематског урбанизма какав данас познајемо. Идеалност тих и таквих градова се показала веома незадовољавајућом, посебно по питању одбране. Тадашњи планери су пренебегавали чињеницу да се ратна техника стално усавшава и мења и да се принципи ратовања мењају у просеку сваких 80-100 година. Ово обесмишљаје идеју идеалности, јер као што је велшки лук обесмислио оклопе витезова, тако су велики ливени топови обесмислили градска утврђења средњег века.

Када се ради о пројектовању идеалног града који би био одговор на идеалну (алтернативну, утопијску) организацију друштвених односа, имамо град пројектован за идеално организовани живот. Наравно, овде реч „идеално организовани живот“ треба узимати са оградом, јер начин живота утопијских и алтернативних заједница често је веома далеко од идеалног, без обзира на њихове искрене жеље и добре намере. Примера има много, и то кроз целу историју и на свим меридијанима - краткотрајна власт радикалних анабаптиста у Минстеру 1534. године, Храм народа Џима Џонса и други. Оваква анализа се може применити и на мање јединице од града, на насеља мањих заједница, групе објеката или на појединачне објекте. Сваки објекат код алтернативних заједница је одговор на њихове захтеве, на њихов начин живота, односно на по њима идеални начин живота.

Питање којим се рад бави као једном од основних тема је, интеракција архитектуре и начина живота код главног цивилизацијског тока, али и код алтернативних и утопијских група, заједница и покрета. Еволутивни развој главног тока присиљава његову архитектуру да га прати. Тако имамо историјски развој архитектуре по временским и стилским одредницама, који је основа изучавања сваке историје архитектуре, од Витрувија до данас. Међутим, код алтернативних и утопијских заједница, еволутивност начина живота не постоји. Велика већина алтернативних заједница не жели да мења, нити да прилагођава свој одабрани и постојећи начин живота. Ово доводи до окоштавања и саме архитектуре. Резултат су објекти који идеално одговарају заједници, али их је немогуће користити на неки други начин, било у начину живота главног тока, или неке друге алтернативне заједнице. Римска војска је покушала да користи комплекс есена у Кумрану, али безуспешно. Током друге половине XX века комплекс је очишћен од наслага песка, конзервиран и претворен у музеј. Фарма Брук је после распуштања заједнице, годинама била празна, док је није преузела војска и то уз велике преправке. Цркве Старог реда амиша не могу да користе чак ни припадници неког другог реда амиша или менонита. Оба објекта Гетеанума тешко би могао да користи било ко, осим заједнице антропозофа. Дворац Вевелсбург је после Другог светског рата годинама био празан јер је било немогуће наћи му функцију. Најзад је делом рестауриран, конзервиран у оригиналном стању и претворен у музеј. Школе шуц штафела су деценијама биле празне. Данас је једну преузела армија Немачке, једну полиција, а осталима се и данас тражи намена. Вероватно ће и са објектима кибуца бити слично, ако се некада деси да буду напуштени. За сада се још увек користе у своје оригиналне сврхе, за један одређени начин живота и на начин како су замишљени још приликом оснивања.

V - 4. Појмови и основне одреднице типологије (типолошке класификације) у архитектури²⁶²

Тема рада обухвата алтернативне и утопијске видове живота и њихове архитектонске облике кроз простор и време. Свака анализа архитектуре по временској линији (историја архитектуре), не би се смела свести на фактографију, већ би морала бити замишљена и остварена као промишљање о архитектури. У томе нам веома много може помоћи типолошка анализа.

Типолошка анализа произилази из типолошке класификације и описа појединих типова са примерима (члановима у оквиру тог одређеног типа). Основна подела типологије архитектуре била би на типологију насеља (градова, урбаних јединица) и типологију појединих објеката (по врстама, по просторној организацији, форми/облику, материјалу, конструкцији). Број различитих типова на које делимо архитектуру и које анализирамо је теоријски бесконачан, а практично зависи од теме студије у оквиру које се врши типолошка анализа.

Овде посматрамо типолошку анализу урбаног простора као физичке структуре. Типолошка анализа насеља је везана за њихову морфологију и период који посматрамо у њиховом развоју. При томе је посебно важан елемент програм организације насеља, од првобитне замисли, преко планирања и оснивања до формирања урбане структуре. Код свих врста насеља програм је директни производ начина живота, било постојећег, или замишљеног и планираног. Не само да произилази из њега, већ је сам његов приказ пренет на ниво насеља. Ово је посебно видљиво код урбаних простора који настају ван оквира главног тока. Код таквих програма обично се жели нагласити та посебност, тако да је неком особином код таквог урбаног простора видљиво означава та издвојеност. Понекад су то форме (урбане форме, или форме појединих објеката), а некада је то наглашена једноставност и скромност у изразу. Осим по програму, типолошку анализу насеља можемо вршити и по више других параметара. То су морфологија, форма, развојне линије, поједини облици, елементи макро и микро урбанизма, функционална подељеност, планиране, остварене и могуће комуникације и друго). При свакој анализи, па и при типолошким студијама, од велике помоћи нам може бити сам развој урбане структуре коју посматрамо, односно њена морфологија.

При типолошкој анализи појединих објеката треба кренути од програма, као и код урбаног простора. То ће нам дати основне параметре, јер сам објекат настаје промишљањем одређеног начина живота и физички је резултат тог промишљања. Овде долазе до изражаја социо-политичка, економска, историјска, друштвена и друге компоненте самог тренутка, места, околине и других утицаја. Али осим програма, овде имамо и велики број других параметара на основу којих можемо вршити типолошку класификацију, давати описе појединих типова као и елемената у том типу. Осим просторне организације, ту су и поједини просторни елементи, систем градње, грађевинске технике, материјали, као и комплекснија поређења по односима међу елементима, деловима објеката, комплексности функције и друго. Број могућих типолошких низова је веома велики и зависи од тога коју област желимо да истражимо, односно где програмски оквир студије ставља акценат анализе.

У раду су архитектура и урбанизам посматрани истовремено из две различите перспективе. Једно је класични поглед по временској линији (уобичајена историјско-стилска подела), а друго би била типологија у архитектури. Овај дуализам је у суштини јединство супротности. Јер колико год покушавали да неки вид архитектуре посматрамо само по временској линији немогуће је пренебрегнути одређене типове

²⁶² У претходном поглављу, као и у поглављу II, већ су анализирани основни појмови и одреднице типологије, тако да ће овде бити посматран само део типологије везан за архитектуру.

који се јављају. Такође, ако би вршили анализу само по класичкој типологији, на одређеном степену се јавља историјски след. Код анализе архитектуре већине алтернативних и утопијских заједница то није проблем, јер је њихово време трајања релативно кратко, али када пређемо на заједнице које су дуго трајале (хришћанство, будизам) или архитектонске облике који се јављају током више узастопних историјских периода (нпр. манастири) и сама типолошка класификација почиње да поприма одређене облике временске линије. Чак и теоретичари архитектуре који су се залагали за типологију и давали предност типолошкој анализи над историјском (нпр. Гидион, *Архитектура, ти и ја*), сматрали су да се динамика и дијалектика архитектуре не може и не сме занемарити (Гидион, *Промене у архитектуру / Transition in Architecture*).

Други проблем при типолошкој анализи архитектуре алтернативних и утопијских заједница је утилитарност и екстремна једноставност њихових објеката, као и недовољна развијеност њихових насеља (како по величини, тако и по комплексности). Овде није могуће вршити уобичајену типолошку поделу и анализу (по симетрији, по просторној организацији, по развоју и друго), већ се више морамо окренути интеракцији архитектуре и начина живота и њеној типологији. При покушају организовања типолошке анализе по организационим просторним типовима (централни, подужни, сегментни, или развој по вертикали, хоризонтални, просторном проширивању, и слично), што је најчешћи вид типолошке класификације просторних облика, видимо да се своди на само неколико врста алтернативних покрета који су дуго трајали и успели да развију широку палету просторних облика. У том случају, преовлађујућа већина алтернативних заједница би остала ван класификације.

Да би се то избегло и добила типолошка класификација која би се могла користити код даљњих анализа, у раду је при формирању типолошких низова акценат стављен више на принципе архитектуре него на саму просторну организацију.

Када анализирамо организацију насеља, а то посебно важи код алтернативних и утопијских група и заједница остварених у пракси, требало би кренути од Албертијеве дефиниције да је *кућа мали град, а да је град у ствари једна велика кућа*. Тиме се не дуплирају резултати анализе, нити се спајају урбанизам и архитектура, већ се само наглашава сличност програмских оквира архитектуре и урбанизма. Ова два програма су готово увек не само слични, већ произилазе из истих начела, из истих принципа организације живота и самим тим дају исте правце рада и сличне, често готово идентичне захтеве при планирању и пројектовању, како насеља, тако и појединачних објеката. Код сваке анализе, а посебно код типолошке анализе, програм нам даје основне смернице, и то не само да нам помаже у одређивању основног правца, већ и у одређивању појединих типолошких низова и типова. Такође, програм одређује ниво сличности између типова урбаног простора и појединих објеката који чине тај простор.

Програми, па самим тим и њихова типологија, било да одређују урбани простор или појединачне објекте, нису толико архитектонска категорија, колико су друштвена, социјална. Архитекта најчешће и не учествује у писању програма, већ је то полазни услов који добија пре самог почетка пројектовања. Опис пројектног програма, или бар опис жељеног начина живота који би се одвијао у том насељу или објектима, је прво полазиште сваке научне анализе, али и њен кључни и завршни део, јер на основу програма настају насеље и објекти који су суштина архитектуре и главни предмет сваке анализе. При типолошкој студији, типологија програма је први корак и требала би бити укључена у укупну типолошку анализу архитектуре. Типологија програма нам даје правац одабира типолошких низова за анализу.

До данас је у разним студијама коришћено 300-400 различитих типолошких низова при разним типолошким анализама урбаних простора, група објеката, комплекса или појединачних објеката. Најчешће се у свакој појединачној анализи користи 20-30 типолошких низова, који се бирају према друштвеној композицији (начину живота), тематици студије и планираним областима за које се тражи потврда хипотезе или истраживачки резултат.

V - 5. Основне (постојеће) класификације просторних облика алтернативних идеја, литературе, група, заједница и покрета

Тема утопије и алтернативе је позната још старог века. Нажалост, требало је да прође веома много година и векова да би била препозната и прихваћена прво као литерарни жанр, а затим и као друштвена категорија. Данас је феномен алтернативе и утопије (од идеје и литературе, па до група, заједница и покрета остварених у пракси) познат и прихваћен као категорија и тема истраживања. Ипак, ради се о релативно новој области која још увек није довољно проучена. Показатељ тога је и непостојање општеприхваћених дефиниција основних појмова, као и позиционирање у оквиру одређене области или науке. Велики број аутора утопију и алтернативу посматра тек као жанр у оквиру лепе књижевности, и то најчешће само у оквиру књижевности на енглеском језику. Мањина је посматра као друштвени феномен који припада области друштвених наука, мада и ту не постоји сагласност, јер се ради о интердисциплинарном феномену који обухвата социологију, историју, психологију и читав низ других наука и научних области. Ово је потребно нагласити јер непостојање програмског оквира ове области преноси се и на архитектуру урбаних простора и појединачних објеката које су планирале, пројектовале и изградиле алтернативне и утопијске групе, заједнице и покрети.

Описи појединих насеља и објеката алтернативних група и заједница, постоје од почетака литературе, односно од првих таквих објеката. Описи савременика који говоре о покушајима остварења алтернативних и утопијских идеја у пракси, укључују и описе њихових насеља и објеката. Римски историчари описују насеље есена у Кумрану, постоје многобројни описи темпларских цркава, манастира и утврђења широм Европе и Блиског истока, као и описи станишта првих заједница у САД током XVII и XVIII века. Али то су били узредни описи који нису имали за циљ детаљну дескрипцију и анализу самих насеља, комплекса и објеката, а још мање стварање енциклопедијског приказа целокупног феномена.

Други извор података су оригинални списи самих заједница у којима дају описе, планове, скице и/или цртеже насеља, комплекса и објеката како их они виде или како би они желели да буду изграђени.

Мада Томас Мор није оставио никакав цртеж самог острва Утопија, нити насеља и објеката на њему, описи које је дао били су толико детаљни и стварни да су многи аутори после њега додавали своје виђење Острва кога нема. Овде би могли навести цртеже Амброзија Холбајна (Ambrosius Holbein), Абрахама Ортелијуса (Abraham Ortelius) и других. За разлику од Мора, поједини аутори сами дају своје виђење не само замишљене заједнице, већ и њених објеката. Током XVII века имамо више дела утопијске литературе која су са пратећим цртежима и плановима. Бартоломео дел Бене (Del Bene, Bartolomeo, 1515-1595), италијански песник и филозоф, у својој поеми *Град истине или врлине* (*Civitas Veri sive Morum*, 1610), даје низ илустрација, које су нажалост непотписане, тако да није познато да ли су илустрације део оригиналног рукописа, или су касније додате, као ни ко је аутор илустрација, сам Бартоломео, један од издавача, или неко трећи. Атанасијус Кирхе (Kircher, Athanasius S. J. 1602-1680), даје своје виђење положаја острва Атлантис, између обала Африке и Америке. Занимљиво је да је његова мапа дата у двострукој огледалској слици, а разлоге за то можемо само нагађати, јер су тада већ постојале детаљне мапе, а и сам Кирхе је био познат као један од најобразованијих људи свог доба, „мајстор хиљаду уметности“, тако да је случајна грешка искључена. *Опис Синапије, полуострва на непознатој јужној земљи* (*Descripción de la Sinapia, peninsula en la tierra austral*) је књига непознатог аутора, ојављена 1682. године у Шпанији (на шпанском језику, што је чини једном од првих шпанских утопија). У књизи се до

детаља дају описи насеља и појединих објеката идеалне заједнице у земљи Синапији, које прате и детаљни цртежи планова насеља и објеката. Као и код Бартоломеа век раније, није сигурна повезаност ауторства графичких прилога и самог текста. Француски писац д'Обињак у својој утопијској књизи *Историја времена или Опис краљевине Кокетарије (Histoire du temps, ou Relation du royaume de Coquetterie)*, даје и графичке приказе замишљене земље Кокетарије. Морели у свом *Законику природе (Code de la nature)* у Четвртом делу *Узор законодавства*, где даје своје вођење идеалних закона, даје и Законе доброг устројства где описује како би требао бити планиран и изведен идеално организовани град.

Прве планове насеља и објеката у пракси остварене заједнице даје Франсоа Ле Ге (Le Guat, François, 1637/1639-1735.) у својој књизи *Путовање и авантуре Франсоа Легеа* из 1708, где описује покушај стварања колоније хугенота на острву Родригез. Осим детаљних описа даје и планове и скице насеља и објеката заједнице.

Ипак сви ови описи и графички прилози, дају приказ само једне заједнице, замишљене или постојеће. Први упоредни прикази архитектуре алтернативних група и покрета јављају се у оквиру првих систематских приказа самих алтернативних и утопијских заједница, током друге половине XIX века када почиње да се јавља интересовање за овај феномен. Први описи су везани за друштвене и религијске заједнице у САД чије се масовно оснивање (али и гашење већине њих), одвија у првој половини XIX века. Три велика философска и социјална покрета који настају у Европи почетком XIX века, своје пуно остварење доживљавају у САД - идеје Роберта Овена, Шарла Фуријеа и Етјена Кабеа. Десетине заједница се оснивају у једном релативно кратком периоду, али и већина њих се гаси веома брзо, најчешће после само неколико година постојања. Овај покрет буди интересовање и за религијске заједнице које на територији САД постоје већ три века (од 1620. године и доласка првих насељеника бродом *Мајски цвет*), а чије присуство је пролазило релативно неприметно. Детаљнији приказ литературе на ову тему дат је у поглављу II - 2. *Преглед досадашњих истраживања других аутора*. Овде ћемо нагласити само ауторе који су осим описа самих заједница давали и описе, цртеже, планове и фотографије објеката заједница које су анализирали.

Први рад на тему упоредног приказа алтернативних заједница и њихове архитектуре налазимо у рукопису незавршене књиге А. Ј. Мекдоналда. Рукописи укључују и описе и цртеже насеља и објеката 69 алтернативних и утопијских заједница које је не само анализирао, већ и лично посетио. Рукопис и сви прилози су сачувани захваљујући Џону Хемфрију Нојсу и налазе се у библиотеци Универзитета Јел у Њу Хевену, Конектикат.

Џон Хемфри Нојс, 1870. године објављује књигу *Историја америчког социјализма*²⁶³, где даје описе више десетина алтернативних заједница које су постојале у његово време. Аутор даје не само приказ заједнице, већ и описује сваку од њих. Описи самог насеља и објеката постоје, али су релативно штурни у поређењу са другим аспектима које Нојс анализира (настанак, теоријске основе, друштвена организација, економски систем заједнице, односи у породици, васпитање и образовање, религијска учења, обичаји, посебности и специфичности, као и разлози гашења код заједница које су престале да постоје).

Чарлс Нордхоф, у књизи *Комунистичке заједнице у САД (The Communist Societies of the United States; From personal visit and observation, 1875)*, даје детаљне

²⁶³ Термини *социјализам* и *комунизам* се у првој половини и делом друге половине XIX века користе у другачијем значењу него данас. Тада су означавали алтернативне и утопијске идеје, литературу или заједнице остварене у пракси, посебно оне које се нису заснивале на приватној, већ на различитим облицима заједничке или друштвене својине. Занимљиво је да ове термине налазимо код аутора који су писали о заједницама, али не и у самим списама заједница.

²⁶⁴ Ибид

описе више десетина заједница. За разлику од Нојса, он акценат ставља на друштвену организацију и то посебно на пословну администрацију за коју сматра да је од суштинске важности за опстанак заједнице. Такође, даје и упоредну анализу заједница где их пореди и групише. Књига садржи и графичке приказе објеката заједница који показују разноврсност архитектонских облика, како међу заједницама, тако и у оквиру појединих заједница, као и мапе географској положаја и распореда алтернативних заједница у оквиру САД.

Већина других аутора који анализирају феномен алтернативних и утопијских група, заједница и покрета крајем XIX и почетком XX века, акценат стављају на друштвену организацију, а не на објекте заједница остварених у пракси (Кауфман, Кауцки, Блухер, Бер, па чак и Мамфорд).

Средином XX века, почиње да се јавља интересовање за архитектуру утопијских заједница и ту имамо више аутора који анализирају ову тему, мада се у почетку ради тек о регистровању и општем опису феномена, а не о детаљној и упоредној анализи.

Мајерсон, у свом есеју *Утопијске традиције и планирање градова (Utopian Traditions and the Planning of Cities, 1961)*, анализира везу алтернативе и урбанизма, без детаљнијих приказа или упоредних анализа.

Урбанистички поглед на алтернативу и утопију, као и њихов међусобни утицај даје и Франсоаз Шое, у књизи *Урбанизам - Утопије и реалност, Једна антологија (L'Urbanisme, Utopies et Realites, Une Anthologie, 1965.)*.

Током шездесетих година, интересовање за утопију и алтернативу јача, тако да током друге половине XX века имамо више приказа њиховог историјског развоја, али не и детаљније анализе њихове архитектуре. Овде спадају *Историја утопије Жана Сервијеа (Histoire de l'utopie, 1967)*, више књига Лајмана Тауера Сарџента, Кришнара Кумара и других.

Крајем XX и почетком XXI века, акценат је на енциклопедијским речницима који због великог броја одредница не улазе у детаљније описе, а посебно не у описе архитектуре појединих заједница. Овде можемо навести *Утопије и утописти, Историјски речник (Utopias and Utopians, An Historical Dictionary, 1999.)* Ричарда Трахира; Џејмс Морис и Андреа Крос, *Историјски речник утопизма (Historical Dictionary of Utopianism, 2004.)*; и друге.

Делимичан приказ описа самих насеља и објеката алтернативних и утопијских заједница, али без довољно детаља и упоредне анализе, даје Роберт Сатон (*Утопијске заједнице, Америчко искуство - Религиозне заједнице 1732-2000, 2003; Утопијске заједнице, Америчко искуство - Секуларне заједнице 1824-2000, 2004.*).

Сама тема архитектуре алтернативних и утопијских заједница није довољно обрађена у литератури. И поред више аутора који су дали описе и графичке приказе насеља и објеката алтернативних заједница, још увек не постоји свеобихватна анализа која би не само дала описе, већ и упоредну анализу у зависности од времена настанка, услова, врсте заједнице и других параметара који утичу на архитектуру заједнице и одређују је. Пошто се ради о више хиљада заједница (највећим делом насталих у другој половини XX века (посебно током шездесетих година), радило би се о потпуном енциклопедијском приступу, попут Сарџентове антологије²⁶⁵ литературе и заједница остварених у пракси која је доступна у електронском облику и садржи преко 20.000 јединица.

²⁶⁵ *Утопијска литература на енглеском језику, од 1516. до данас (Utopian Literature in English: An Annotated Bibliography From 1516 to the Present, 2016.)*, коју је поставила и одржава Библиотека Државног Универзитета Пенсилванија (PennState University Library). Ова библиографија доступна је као база података на сајту <https://openpublishing.psu.edu/utopia51>, као и на сајту Универзитета у Порту DSpace и ARUS/Advanced Research in Utopian Studies community (ARUS Digital Repository of the University of Porto). Током октобра 2018. године имала је 20.914 јединица.

V - 6. Подела просторних облика алтернативних начина живота по временској линији (Историјско-стилска подела - Типолошки низ 1)

Подела архитектуре алтернативних начина живота по временској линији (Историјско-стилска подела) прати поделу самих заједница по временској линији. Историјска подела по епохама (временским периодима) је класични вид стварања класификације у оквиру историје и њених пратећих области (историја уметности, историја архитектуре, историја костима, историја ратовања и друго). Без обзира да ли нам је овај вид поделе примарна тема или је само користимо као полазиште при некој другој врст класификације (типолошка класификација и др.), треба му посветити пажњу.

Архитектура је техничка област и у много чему зависи од тренутног нивоа науке, расположивих техника и технолошких достигнућа. Можемо посматрати кроз типове (типолошку класификацију), али и кроз временски тренутак настанка и трајања.

Архитектуру алтернативних и утопијских идеја, литературе и заједница остварених у пракси можемо пратити кроз њихову поделу по временској линији која је дата у Поглављу V, Одељку V - 3. *Подела алтернативних начина живота по временској линији (Историјско-стилска подела - Типолошки низ 1.)*. Рад историју дели у 12. периода (епоха) зависно од организације и нивоа друштвене односа, односно начина живота и технолошког развоја:

1. Праисторија (време митова и легенди)
2. Старе цивилизације (3000. године ПНЕ - 750. ПНЕ)
3. Класични стари век (750. ПНЕ - 50. НЕ)
4. Касна антика (50. НЕ - 450. НЕ)
5. Рани средњи век (450 - 1200.)
6. Касни средњи век (1200 - 1450.)
7. Хуманизам (1450 - 1600.)
8. Рационализам (1600 - 1700.)
9. Просветитељство (1700 - 1800.)
10. Индустријализација (1800 - 1900.)
11. Модерна (1900 - 2000.)
12. Глобализација/Постмодерна (2000 - 2100.)

Типолошки низ према временским (историјским) одредницама, са примерима архитектуре (просторних облика) алтернативних и утопијских идеја, литературе и видова живота остварених у пракси - **Типолошки низ 1:**

1.а - Праисторија (Митови и легенде)

- Из овог периода немамо архитектуру алтернативних заједница, или бар није позната данас.

1.б - Старе цивилизације (3000. године ПНЕ - 750. ПНЕ)

- Град Акетатен (Амарна) у Египту и светилишта бога Атона (монотеизам у старом Египту који је од идеје, преко литературе постао главни цивилизацијски ток, али се после само 12 година угасио).

1.в - Класични стари век (750. ПНЕ - 50. НЕ)

- Насеље есена у Кумрану, у данашњем Израелу.

1.г - Касна антика (50. НЕ - 450. НЕ)

- Рани манастири хришћанске цркве (Египат, Етиопија, и др.);

- Насеља и верски објекти секти раног хришћанства;
- Катакомбе и други скривени објекти нехришћанских цркава и група после 313. године, Рим, Александрија.

1.д - Рани средњи век (450 - 1200.)

- Манастири хришћанске цркве широм Европе, Блиског Истока и Северне Африке;
- Насеља и верски објекти одбачених хришћанских секти.

1.ђ - Касни средњи век (1200 - 1450.)

- Цркве и други објекти темплара широм Европе и Блиског истока (сакрални и профани);
- Насеља и верски објекти катара и албижана, јужна Француска.

1.е - Хуманизам (1450 - 1600.)

- Објекти протестаната, посебно анабаптиста, Европа.

1.ж - Рационализам (1600 - 1700.)

- Насеља и објекти првих верских заједнице у САД.

1.з - Просветитељство (1700 - 1800)

- Насеља и објекти верских заједница у САД (пуританци, квекери и др.).

1.и - Индустријализација (1800 - 1900.)

- Насеља и објекти социјалних заједница у Европи и САД (Овен, Фурије, Кабе);
- Насеља и објекти верских заједница у САД (мормони и др.);
- Прве мошаве у Израелу (у тадашњој турској Палестини);
- Објекти социјалних заједница у Русији (Јасна Пољана и др.).

1.ј - Модерна (1900 - 2000.)

- Објекти верских заједница у САД (амиши, менонити, мормони);
- Објекти заједничког становања и живота у првој фази социјализма / комунизма у Русији после револуције 1917;
- Антиауторитативни дечји вртићи и сиротиште у РСФСР/СССР током 1921-1930. (Вера Шмид, Детский Дом);
- Национал-социјалистичке школе и објекти шуц-штафела (Вевелсбург);
- Објекти хипи комуна у САД;
- Антиауторитативни дечји вртићи у Немачкој (Kinderläden групе).

1.к - Глобализација / Постмодерна (2000 - 2100.)

- Објекти више еколошких заједница у Европи, САД, Канади, Аустралији;
- Објекти нових алтернативних верских заједница у САД;
- Објекти експерименталне школе у Текосу, Кубан, Русија
(*Општеобразовна школа за целокупан развој личности детета*).

V - 7. Подела просторних облика алтернативних начина живота по просторним одредницама (Типолошки низ 2)

Подела архитектонских облика, насеља и објеката, по просторним одредницама (географском распореду) у потпуности прати распоред појава самих алтернативних и утопијских видова по просторним одредницама дат у претходном поглављу, Одељак V-4. *Подела алтернативних начина живота по просторним одредницама (Типолошки низ 2).*

Из мапе дате на страни 249. (Сл. 256.) види се да је већина алтернативних заједница остварених у пракси била на Блиском Истоку, у Европи и у САД. Било их је и у другим деловима света, али у много мањем броју, тако да их можемо посматрати и као издвојене случајеве. Такође, видљива је и веза историјског и просторног развоја. Током старог века највећи број заједница је живео на Блиском истоку, током средњег века у Европи, а у новом веку у САД. Ово је резултат начина живота главног тока у разним деловима света кроз време, јер су алтернативне заједнице настајале као његова негација, односно као реакција на одређене услове који су били присутни у том тренутку и на том месту.

Више истраживача је анализирано поједине делове овог типолошког низа (Утопијске заједнице у Аустралији, Ране комуне у САД, Развој комунистичких идеја у САД, Алтернативне заједнице XX века и друго), али још увек немамо свеобухватни приказ развоја алтернативних и утопијских идеја, литературе, група, заједница и покрета, по просторним одредницама. Овоме посебно доприноси незаинтересованост за ову тему у земљама Источне и Централне Европе, где се због идеологије комунизма сматрало да је дошао крај утопијским идејама, јер су све тежње људи већ остварене, као и у већини афричких, латиноамеричких и азијских земаља, где је антиколонијална борба имала предност. Изузетак су Кина, Индија и Јапан са традицијом алтернативних и утопијских идеја и литературе која сеже до старог века. Ова подела заслужује више пажње и може бити веома захвална тема даљих студија и анализа, било у оквиру литературе, начина живота или њихових просторних облика.

Типолошки низ према просторним (географским) одредницама, са примерима архитектуре (просторних облика) алтернативних и утопијских идеја, литературе и видова живота остварених у пракси - **Типолошки низ 2:**

Типолошки низ 2. - По географским одредницама

2.а - Европски културно-просторни круг

2.а.1 - Старовековна Европа Медитерана

- Покушаји остварења бољег/идеалног друштва кроз дела политичара и законодаваца (Солон, Ликург и други), као и кроз дела философа и кроз оснивање заједница (Платон, Питагора и други) - Хиподамов пројекат атинске луке Пиреј, новооснована колоније Турија, доградње града Рода на Родосу;
- Побуне робова и покушај стварања Државе сунца.

2.а.2 - Старовековни Блиски Исток и Северна Африка²⁶⁶

- Заједница есена у Кумрану.

²⁶⁶ Мада Блиски Исток и Северна Африка географски не припадају Европи, ипак су уврштени овде, јер су били део медитеранског културног круга, како у доба старе Грчке и Римског царства, тако и током раног средњег века.

2.a.3 - Италија, од Римског царства до данас

- Катакомбе и други објекти раних хришћана;
- Палманова, нови идеални град за идеалну заједницу;
- Филаретова (Антонио Аверлин) Сфорцида, идеални град близу Милана.

2.a.4 - Француска, од раног средњег века до данас

- Објекти катара и албижана у Јужној Француској и Навари;
- Објекти темплара (цркве, стамбени комплекси и појединачни објекти, имања заједница и друго);
- Објекти хугенота у Јужној Француској и Навари;
- Више институција основаних током Француске револуције 1789;
- Волни (Volney, Constantin-Francois) и његова заједница на Корзици, 1792. године;
- Објекти Хуманистичке религије (Religion de l'Humanité - église positiviste);
- Годинови фамилијастери у Гизу (Jean-Baptiste André Godin, Familistère de Guise).

2.a.5 - Енглеска, од раног средњег века до данас

- Објекти темплара (цркве, стамбени комплекси и појединачни објекти, имања заједница и друго);
- Објекти пуританаца (пре преласка у Америку);
- Неостварени планови за научно-истраживачки и образовни институт *Соломонова кућа*, предлог Франсиса Бејкона у *Новој Атлантиди*;
- Неостварени планови Семјуела Хартлиба и Габријела Плејтса за задругу симорашних - *Корпорација за сиромашне Лондона*;
- Самерхил школа (Summerhill School), основана 1924 (1921).

2.a.6 - Шпанија и Португалија, од раног средњег века до данас

- Објекти катара и албижана у Северо-источној Шпанији;
- Објекти одбрамбене линије Темплара у Јужној Португалији (замак Алмоур / Castle of Almourol и други);
- Објекти анархистичких и социо-анархистичких заједница током Шпанског грађанског рата.

2.a.7 - Протестантске земље Средње и Западне Европе (Холандија, Швајцарска, Навара, део Моравске и Словачке и др.) током средњег века и хуманизма

- Објекти пре-реформистичких заједница у Средњој Европи;
- Цркве првих реформистичких заједница;
- Објекти анабаптиста, посебно менонита и амиша.

2.a.8 - Немачка, од раног средњег века до данас

- Објекти тајних друштава и мистика пре-реформације;
- Хришћанске заједнице ране реформације;
- Антиауторитативни дечји вртићи (*Kinderladen*) 1967-80, Западна Немачка.

2.a.9 - Скандинавске земље од средњег века до данас

- Хришћански манастири раног средњег века у скандинавским земљама;
- Хришћански монашко-ратнички редови у скандинавским земљама током средњег века

2.a.10 - Грчка, од раног средњег века до данас

- Анархистички покрети у Македонији почетком XX века;
- Анархистичке заједнице током друге половине и крајем XX века.

2.a.11 - Русија, од раног средњег века до данас (укључујући и Украјину, Козачке земље, Балтичке земље, Кавкаске земље, Сибир)

- Манастири старе Грузије (IV - VI века);
- Објекти *Заједнице слободних људи* и школа у Јасној пољани за време Лава Толстоја;
- Антиауторитативни дечји вртићи и сиротишта Вере Шмид у Русији после Октобарске револуције;
- Објекти *Краснодарске шумске школе* у Русији, почетком XXI века.

2.a.12 - Источна Европа (Румунија, Бугарска, Тракија)

- Манастири ране хришћанске цркве;
- Секте манихејаца, гностика и богумила и њихови објекти.

2.a.13 - Јужно-словенске земље

- Манастири ране хришћанске цркве;
- Секте манихејаца, гностика и богумила и њихови објекти;
- Социјална утопија у Србији и покушаји њеног остварења (Светозар Марковић, *Србија на истоку*).

2.б - Блиски Исток, Египат, Западна Азија до Индије

2.б.1 - Египат

- Град Акетатен (Амарна) у Египту и светилишта бога Атона;
- Остаци старохришћанских секти и заједница и њихови објекти данас.

2.б.2 - Блиски Исток, Западна Азија и Северна Африка

- Медина као идеални град;
- Објекти темплара и других монашко-ратничких редова на Блиском Истоку;
- Објекти појединих исламских секти;
- Кибуци и мошаве у Израелу, од почетка XX века до данас.

2.в - Индија (од старог века до данас; Индија, Пакистан, Авганистан, Банладеш, Цејлон/Шри Ланка, Непал, Тибет)

- Фатехапур Сикри, нови главни град могулског султана Акбара;
- Објекти појединих хиндуистичких и џанаистичких заједница;
- Манастири тибетанског будизма - традиције/школе ваџрајана (*Vajrayāna* - тантра) и махајана (*Maḥāyāna* - велики точак).

2.г - Кина, Јапан и Индокина (Анам/Виетнам, Лаос, Кампуџија/Камбоџа, Бурма, Тајланд, Филипини)

- Будистички манастири;
- Универзитет *Утопија* (*Utopia University, Shanghai*) у Шангају, 1912-1952;
- Објекти побуњеника у Кини током XIX века.

2.д - Аустралија и Нови Зеланд

- Објекти примитивних заједница у Аустралији, Новом Зеланду, и Тасманији;
- Поједини објекти заједнице Маора на Новом Зеланду;
- Објекти традиционалне Ратана цркве на Новом Зеланду.

2.ђ - Северна Америка (САД, Канада, од 1492. до данас)

- Оснивање првих религијских заједница у САД, почевши од 1620. (*Меј флаур*) и њихови објекти;
- Оснивање више колеџа и универзитета у САД по утопијским принципима књиге Вилгема Смита *Колеџ Миранија*;

- Религијске заједнице XIX века настале у САД и њихови објекти (мормони, шејкери и други);
- Религијске заједнице XIX века пренете у САД и њихови објекти (амиши, менонити, рапити, моравијанци и други);
- Социјалне заједнице XIX века у САД (овенити, фуријеристи, икаријанци);
- Објекти покрета Плес духова (Ghost Dance) прастановника у САД.

2.е - Латинска Америка (Јужна Америка, Кариби, Централна Америка, Мексико)

- Објекти религијских заједница пренетих из САД (амиши, менонити, Храм народа, мормони и други);
- Објекти Заједнице равноправних коју је у Гватемали и Колумбији покушао да оснује Бартоломео Лас Касас;
- Објекти Хуманистичке религије (*Religion de l'Humanité - église positiviste*) у Бразилу;
- Објекти алтернативних заједница у фавелама великих градова у Бразилу;
- Објекти сеоских задруга и заједница (комуна) у Мексику, посебно у држави Чијас (Chiapas), 1920-40, 1960-70, са врхунцем током 1994;
- Објекти примитивних заједница у џунглама Амазона.

2.ж - Африка

- Објекти примитивних заједница, посебно Бушмана и Хотентота на југу Африке, као и Пигмеја у Централној Африци;
- Организовање идеалног града цара Мусе у средњовековној Гани (данашњи Мали);
- Оснивање заједнице хугенота на Родригезу (1690-1693);
- Објекти социјалистичких заједница у више земаља Африке - објекти колективног становања (Plattenbauten) у више села у области Бамби у унутрашњости Занзибара и у селу Мичензани (Michenzani) код Нгамбоа (Ng'ambo), близу Каменог Града (Stone Town), на Занзибару.

V - 8. Типологија (Типолошка класификација) просторних облика алтернативних идеја, литературе, група, заједница и покрета

Типолошка класификација алтернативних видова живота је резултат истраживања аутора и обухвата матрицу различитих типолошких низова алтернативних група и покрета. Типолошка класификација је рађена по више критеријума: по историјско-стилској подели, по обухвату, по начину настанка, по одрживости, по дужини трајања, по начину нестанка, по затворености система, по тежњама, по плановима ширења и др. Овде су дате и све предности и недостаци оваквог приступа, као и основе за разматрање другачијих врста класификација.

Типолошка класификација архитектуре алтернативних видова живота обухвата типолошку матрицу изграђених простора, али и идеје о могућем просторном остварењу алтернативних заједница по врстама, али и по принципима грађења (једноставност, геометричност, самодовољност, самоодрживост, екологија и др.). Типолошка класификација архитектуре алтернативних заједница је рађена по више мерила и може се користити у упоредној анализи са типолошком класификацијом алтернативних начина живота.

Архитектура алтернативних покрета прати типологизацију саме групе која их је створила, мада се ту ради више о делимичном преклапању него о самом и потпуном поклапању. Архитектура је резултат програма који произилази из основних принципа, философије и начина живота саме групе, али је такође и резултат читавог низа других утицаја (место, време, главни ток, технолошка развијеност, доступност грађевинских материјала и друго). Архитектура је суштински одређена тежњама групе - да ли се гради привремено или за вечност, да ли је група заокружена или се очекује даљи раст, да ли је везана за одређено место или се тежи мобилности и друго.

Заједно са типолошком класификацијом, дати су и примери за поједине типове у оквиру типолошких низова који заједно чине типолошку класификацију архитектуре (насеља и објеката) алтернативних и утопијских група, заједница и покрета остварених у пракси, као и алтернативних и утопијских идеја и литературе које су се бавиле теоријом архитектуре, која би тим заједницама највише одговарала, када би биле и ако буду остварене у пракси.

Међу примерима у оквиру различитих типова, доминирају заједнице (и њихова насеља и појединачни објекти) који су анализирани као студије случаја у раду. Ово је урађено, да би се помогло лакшем разумевању метода типолошке класификације, али и приближила и појаснила тематика рада.

Ради боље прегледности, типолошки низови, типови и под-типови су подељени у три групе:

- A. Типологија према односу заједнице према и њеним основним принципима теорије архитектуре - Овде су углавном обухваћени теоријски принципи организације просторних облика заједнице;
- Б. Типологија урбанизма алтернативних заједница - У овој групи се налазе типови формиран према организацији насеља заједнице;
- В. Типологија архитектуре алтернативних заједница - Овде су посматрани различити типови формиран према организацији појединих објеката, али и према принципима технологије грађења.

А. Типологија према односу заједнице према теорији архитектуре и њеним основним принципима

Типолошки низ 3²⁶⁷ - По прилазу пројектовању (за идеалне ГРАДОВЕ)

3.а - Идеално пројектовани град (од ренесансе до просветитељства)

- Филарет и идеални град *Сфорцида* (1460-1464.); дат опис и скице града, делова града (квартова) и појединих објеката;
- Франческо Патрици и идеални град *La Città felice* (1553.);
- Томасо Кампанела и идеални *Град сунца* (1602/1612.).

3.б - Идеално организовани град (од антике, преко средњег века до данас)

- Ал Фараби и *Град врлина (Идеални град; Морални град, око 910.)*;
- Томас Мор и *Утопија* (1516.);
- Бартоломео дел Бене и *Град истине и врлине* (1610.);
- Јохан Валентин Андреа и *Кристианополис* (1619.).

3.в - Заједнице које се нису бавиле идеалним градовима

- Већина заједница, од антике до данас, сматрали су да је њихов начин живота идеалан и најбољи, тако да нема потребе за промишљањем теоријског стандардног идеалног града;
- Есени, рани хришћани, богумили, валденези, антропозофи и други.

Типолошки низ 4. - По прилазу пројектовању (за идеална НАСЕЉА заједнице)

4.а - Идеално пројектовано насеље (од ренесансе до просветитељства)

- У старом веку и током ренесансе постоји преклапање између насеља и градова, тако да овај тип можемо анализирати тек по стварању мегаполиса (XIX век, индустријализација, и касније);
- Ибензер Хауард, *Вртни градови сутрашњице* (1902.), даје цртеже идеалних приградских насеља;
- Консидеранов пројекат фаланстера који обухвата цело насеље у мега-објекту.

4.б - Идеално организовано насеље (од антике, преко средњег века до данас)

- У старом веку и током ренесансе постоји преклапање између идеално организованог града и идеално организованог насеља, јер су грчки полиси и ренесансни градови били релативно мали, па аутори нису ни правили разлику;
- Платон у *Републици* описује идеално организовано насеље (полис);
- Правилник (Ордунг) амиша старог реда и Правилник квекера (део о организовању насеља);
- Нојс и организација објекта заједнице у Онеиди, заједница перфекциониста.

4.в - Заједнице које се нису бавиле идеалним насељима

- Већина заједница, од антике до данас, сматрали су да је њихов начин живота идеалан и најбољи, тако да нема потребе за промишљањем теоријски идеалног насеља / града;
- Есени, рани хришћани, богумили, валденези, антропозофи и други.

Типолошки низ 5. - По прилазу заједнице (и теоретичара заједнице) архитектури и урбанизму

5.а - ТРАДИЦИЈА - Усвајање традиционалне поставке урбанизма и архитектуре

5.а.1 - Са усвојеним традиционалном поставком

- Амиши, менонити;
- Алтернативна школа у Јасној Пољани;
- Антропозофи (и градске и пољопривредне заједнице).

²⁶⁷ Типолошки низ 1 - Архитектура алтернативних и утопијских идеја, литературе и видова живота по временској линији, као и Типолошки низ 2 - Архитектура алтернативних и утопијских идеја, литературе и видова живота по просторним одредницама, дати су у претходна два одељка овог поглавља.

5.a.2 - Са новом поставком преузетом од главног тока

- Нојс и заједница перфекциониста у Онеиди;
- Моравијанци, планови насеља Литиц, Стари Назарет, Нови Назарет.
- Део хипи комуна шездесетих година XX века.

5.a.3 - Са новом поставком створеном у заједници ван главног тока

- Насеље есена у Кумрану;
- Насеља хутерита;
- Фарма Брук, касније Фаланга Брук;
- Вевелсбург и школе заједнице шуц штафел.

5.б - РЕЧ - Архитектонски и урбанистички принципи и описи решења у списима заједнице

5.б.1 - Са усвојеним традиционалним принципима и описима решењима у текстовима заједнице

- Старовековне заједнице Блиског истока (есени, ебионити, рани хришћани);
- Антропозофи (и градске и пољопривредне заједнице).

5.б.2 - Са новом принципима и описима решења преузетом од главног тока у текстовима заједнице

- Правилник (*Ордунг*) амиша Старог реда и *Правилник* квекера (део о организовању насеља);
- Већина религијских заједница у САД је пратила архитектонске принципе главног тока из времена и места одакле су потекли.

5.б.3 - Са новом принципима и описима решења створеном у заједници ван главног тока у текстовима заједнице

- Фарма Брук, касније Фаланга Брук;
- Нојс и организација заједничког објекта заједнице у Онеиди, заједница перфекциониста;
- Вевелсбург и школе заједнице шуц-штафел.

5.б.4 - Без текстова заједнице или без архитектонских принципа и описа решења у њима

- Део религијских заједница у САД (моравијанци, рапити);
- Велика већина заједница, посебно заједнице XX века немају разрађене архитектонске принципе у списима заједнице.

5.в - ПРИНЦИП - Са урбанистичким и/или архитектонским принципима

5.в.1 - Са усвојеним традиционалним архитектонским принципима

- Примитивне заједнице;
- Амиши и принципи архитектуре XVI и XVII века Немачке.

5.в.2 - Са новим архитектонским принципима преузетим од главног тока

- Заједница мормона;
- Заједнице мањинских народа (Кажјени, Бури и други);
- Заједнице антропозофа (градске и пољопривредне).

5.в.3 - Са новим архитектонским принципима створеним у заједници ван главног тока

- Вевелсбург и школе заједнице шуц штафел;
- Перфекционисти Онеиде.

5.г - ЦРТЕЖ - Са урбанистичким и/или архитектонским цртежима

5.г.1 - Са урбанистичким и/или архитектонским цртежима у текстовима заједнице

- Део утопијске литературе XVIII и XIX века;
- Заједница мормона у САД;
- Фуријеове заједнице (фаланге) и цртежи фаланстера.

5.г.2 - Без урбанистичких и/или архитектонских цртежа у текстовима заједнице

- Део религијских заједница у САД (моравијанци, рапити);

- Део заједница, посебно заједнице XX века немају графички разрађене архитектонске принципе у списима заједнице.

5.г.3 - Заједница без својих текстова

- Велика већина заједница, посебно заједнице XX века немају текстове који објашњавају философију заједнице;
- Већина мањих заједница десних националиста (скин-хедси и др.) немају своје текстове.

Типолошки низ 6. - Однос заједнице према архитектури и градитељству

6.а - Вернакуларна архитектура (пројектовање и градња чланова заједнице)

- Есени на Блиском истоку током старог века;
- Амиши, менонити;
- Део хипи комуна током шездесетих година XX века.

6.б - Професионално пројектовање, градња чланова заједнице

- Део друштвених објеката током прве фазе после Октобарске револуције;
- Део кибуца и мошава током друге фазе покрета, време између 1930-1948. (време Кауфманових пројеката);
- Део еколошких заједница крајем XX и почетком XXI века у Западној Европи и САД.

6.в - Пројектовање чланова заједнице, а професионална градња

- Већина сакралних и профаних објеката Темплара (цркве, опатије, тврђаве, замкови);
- Нојс и организација заједничког објекта заједнице у Онеиди, заједница перфекциониста;
- Део објеката антропозофа (Први и други Гетеанум).

6.г - професионално и пројектовање и градња објеката

- Вевелсбург и објекти школа заједнице шуц-штафел током прве половине XX века у Немачкој;
- Део кибуца и мошава крајем XX века, (објекти рађени 1970-1990.);
- Антиауторитативни дечји вртићи у Немачкој 1968-1980.

Б. Типологија урбанизма алтернативних заједница (организација насеља)

Типолошки низ 7. - Поставка насеља заједнице у односу на насеља главног цивилизацијског тока

7.а - У оквиру насеља главног цивилизацијског тока

- Старовековне мистерије (елеустинске мистерије и друге);
- Објекти темплара (цркве, станови реда и део опатија);
- Антропозофи (градске заједнице).

7.б - У близини насеља главног тока (контакти међу њима могући и једноставни)

- Замак Вевелсбург и школе шуц-штафела;
- Део темпларских опатија у Западној Европи;
- Део еколошких заједница XX и почетком XXI века у Западној Европи и САД.

7.в - Удаљено од насеља главног тока (али уз могуће контакте)

- Заједнице анабаптиста (амиши, менонити, хутерити);
- Пољопривредне заједнице антропозофа у Европи;
- Део експерименталних еколошких заједница (крајем XX и почетком XXI века).

7.г - Потпуно издвојени ван насеља главног тока

- Објекти примитивних заједница;
- Насеље есена у Кумрану;
- Храм народа Џима Џонса у Гвајани.

Типолошки низ 8. - Поставка насеља заједнице у односу на постојеће комуникације главног тока

8.а - Уз комуникације, видно постављена насеља заједнице

- Део насеља амиша;
- Насеља менонита;
- Совхози и колхози током СССР-а.

8.б - Делимично удаљена и ван видикруга са комуникације, али без скривања и уз пут који их повезује са главном постојећом комуникацијом

- Део насеља амиша;
- Насеља хутерита у САД и Канади;
- Део пољопривредних заједница антропозофа.

8.в - Физички удаљена и ван видикруга са комуникације, уз прикривени пут који их повезује са главном постојећом комуникацијом

- Део пољопривредних заједница антропозофа;
- Део објеката хипи комуна у САД, шездесетих година XX века.

8.г - Потпуно одвојена од свих комуникација

- Насеља примитивних заједница;
- Насеље есена у Кумрану;
- Испоснице и део манастира главне цркве и малих цркви и секти.

Типолошки низ 9. - Поставка насеља заједнице по вези између њих (између појединих насеља заједнице)

9.а - Више насеља заједнице груписано на мањој међусобној удаљености

- Део религијских заједница у САД током XIX века (Амана, насеља хутерита);
- Првобитна насеља мормона у источном делу САД;
- Део хипи комуна током шездесетих година XX века.

9.б - Насеља заједнице међусобно удаљена, али међусобно повезани

- Манастири хришћанске цркве током средњег века;
- Заједнице катара и албижана у јужној Француској и северној Италији;
- Заједнице (манастири и цркве) темплара.

9.в - Насеља заједнице међусобно доста удаљена и међусобно неповезана

- Насеља амиша и менонита у САД и Канади;
- Јеврејска гета у градовима Западне и Источне Европе од XVI до XIX века;
- Пољопривредне заједнице антропозофа у Западној и Источној Европи.

9.г - Потпуно издвојена насеље заједнице

- Насеља примитивних заједница;
- Насеље есена у Кумрану;
- Испоснице и део манастира главне цркве и малих цркава и секти.

Типолошки низ 10. - По шеми организације насеља

10.а - Слободно формирана насеља

- Примитивне заједнице широм света;
- Насеља амиша у САД и Канади;
- Део хипи комуна у САД шездесетих година XX века.

10.б - Централно формирана насеља

- Кибуци и већи део мошава у Израелу;
- Насеља хутерита у САД и Канади;
- Школе шуц-штафела у Немачкој.

10.в - Сателитска насеља

- Насеља заједнице Амана, САД, XIX век;
- Ебенизер Хауард, *Вртни градови сутрашњице* (1902.), даје начин сателитског ширења градова, посебно вртних приградских насеља;
- Део кибуца у региону Лахиш, у Израелу.

10.г - Линеарна насеља

- Насеље моравијанаца Литиц у Пенсилванији;
- Насеље моравијанаца Стари Назарет;
- Линеарни град предлаже као решење популационе кризе Едгар Чемблес у својој књизи *Град-пут (Roadtown, 1910.)*.

10.д - Вртна насеља

- У теорији и литератури утопијске мисли краја XIX и почетка XX века;
- Ебенизер Хауард, *Вртни градови сутрашњице (1902.)*, даје цртеже вртних приградских насеља;
- Више вртних градова планираних и изграђених у Европи и САД (Bournville, Port Sunlight, Pullman);
- Чарлс Бенџамин Пурдом, *Вртни град (The Garden City, 1913.)*.

Типолошки низ 11. - По могућности и плановина даљег ширења

11.а - Затворени и заокружени системи

- Примитивне заједнице широм света;
- Насеље есена у Кумрану;
- Манастири темплара.

11.б - Ширење насеља од центра ка периферији

- Део мошава у Израелу (мошав Нахалал);
- Насеља мормона у САД;
- Насеља већине хипи комуна.

11.в - Сателитско ширење насеља

- Насеља заједнице Амана, САД, XIX век;
- Ибензер Хауард, *Вртни градови сутрашњице (1902.)*, даје начин сателитског ширења градова, посебно вртних приградских насеља;
- Део кибуца у региону Лахиш у Израелу

11.г - Ширење насеља оснивањем нових удаљених јединица

- Начин ширења есена у старом веку;
- Начин ширења темплара;
- Начин ширења амиша.

Типолошки низ 12. - По организованости и концентрисаности заједнице

12.а - Цела заједница у једном објекту (становање, производња, друштвене активности и др.)

- Манастири темплара;
- Заједница перфекциониста у Онеиди;
- Планиране заједнице фуријериста (фаланстери у фалангама).

12.б - Становање и друштвене активности у једном објекту, остале активности одвојене

- Манастири званичне цркве;
- Објекти војних редова (монашки и ритерски);
- Део мањих заједница у САД са заједничком својином.

12.в - Становање у једном (заједничком) објекту, остале активности одвојене

- Насеља хутерита у САД и Канади;
- Највећи број кибуца током свих фаза организовања и постојања заједница (1909-1990.).

12.г - Становање по одвојеним објектима, остале активности груписане

- Највећи део мошава у Израелу данас;
- Пољопривредне заједнице антропозофа у Европи данас.

12.д - Становање и део друштвених активности по одвојеним објектима, централно груписане само активности које се не могу делити (библиотека, лекар, школа и др, ако их има)

- Насеља амиша и менонита;
- Насеља више религијских комуна у САД (рапити, хернхутеријанци и други).

Типолошки низ 13. - По односу међу објектима насеља заједнице

12.а - Цела заједница у једном објекту (становање, производња, друштвене активности и др.)

- Манастири темплара;
- Заједница перфекциониста у Онеиди;
- Планиране заједнице фуријериста (фаланстери у фалангама).

12.б - Становање и друштвене активности у једном објекту, остале активности одвојене

- Манастири званичне цркве;
- Објекти војних редова (монашки и ритерски);
- Део мањих заједница у САД са заједничком својином.

12.в - Становање у једном (заједничком) објекту, остале активности одвојене

- Насеља хутерита у САД и Канади;
- Највећи број кибуца током током свих фаза организовања и постојања заједница (1909-1990.).

12.г - Становање по одвојеним објектима, остале активности груписане

- Највећи део мошава у Израелу данас;
- Пољопривредне заједнице антропозофа у Европи данас.

12.д - Становање и део друштвених активности по одвојеним објектима, централно груписане само активности које се не могу делити (библиотека, лекар, школа и др, ако их има)

- Насеља амиша и менонита;
- Насеља више религијских комуна у САД (рапити, хернхутеријанци и други).

В. Типологија архитектуре алтернативних заједница (објекти)

Типолошки низ 14. - Објекти становања - По поставци

14.а - Самостални објекти становања (објекти одвојени по породицама)

- Мошаве у Израелу данас;
- Насеља истинитих инспирациониста у Амани, САД.

14.б - Одвојено породично становање у заједничком објекту

- Фуријеове заједнице су планирале одвојене породичне јединице за становање у заједничком објекту. Нажалост, прави и потпуни фаланстери како су замишљени никада нису изграђени;
- Овенити су планирали породично одвојено становање у заједничком објекту, чак је и било покушаја у Њу Хармонију, али је било краткотрајно и неуспешно.

14.в - Комбинована поставка одвојеног и групног становања

- Стамбени део и келије у манастирима и становима темплара;
- Насеља шејкера током прве фазе живота у САД (од доласка у САД 1774. до 1800.);
- Насеља моравијанаца (хернхутера) током првих 25 година живота у САД (1740-1765.) у Пенсилванији и Северној Каролини, САД.

14.г - Објекти групног становања (спаваонице)

- Комплекс есена у Кумрану;
- Насеља рапита (Икономи, Њу хармони);
- Сви кибуци до 1990, а после тога већина кибуца.

Типолошки низ 15. - Објекти становања - По развоју становања у заједници

15.а - Објекти за привремени (првобитни) смештај

- Стамбени објекти већине мањих заједница у САД (Equality Colony, Nashoba Community, Fruitlands и други);

- Стамбени објекти кибуца у првој фази (успостављање заједнице);
- Првобитни објекти у делу хипи комуна у САД.

15.б - Утилитарни објекти (једноставни објекти од расположивог материјала)

- Стамбени објекат есена у Кумрану;
- Део објеката појединих заједница хипи комуна (Drop City и други).

15.в - Једноставни објекти за дужу употребу

- Објекти становања већине религијских заједница у САД током XVIII и XIX века;
- Објекти мањих друштвених (социјалних) заједница у САД;
- Објекти мошава и кибуца пре 1990. године, и део кибуца данас.

15.г - Развијени објекти

- Објекат перфекциониста у Онеиди (становање у оквиру централног објекта заједнице);
- Стамбене јединице кибуца данас у новооснованим кибуцима после 1990.

Типолошки низ 16. - Објекти становања - По развијености просторне композиције

16.а - Једноставни - све функције у једној просторији

- Стамбене келије у манастирима главне цркве;
- Стамбени објекти кибуца у првој фази (успостављање заједнице);
- Стамбени објекти истинитих инспирациониста у насељима Амана.

16.б - Једноставни/Средње развијени - основне просторије прате основне функције

- Стамбени објекти амиша и менонита старог реда;
- Већина кибуца и мошава.

16.в - Развијени - више просторија које прате разне функције

- Стамбене јединице кибуца данас у новооснованим кибуцима после 1990;
- Део мошава које су развиле своје стамбене јединице.

Типолошки низ 17. - Друштвени објекти

17.а - Све друштвене функције у једном објекту, заједно са становањем

- Централни објекат перфекциониста у Онеиди;
- Антиауторитативни дечји вртићи у Немачкој (1965-1980.).

17.б - Све друштвене функције у једном објекту, одвојено од становања

- Део кибуца током прве фазе покрета;
- Манастири темплара.

17.в - Све друштвене функције делом у заједничком објекту, делом одвојено

- Комплекс есена у Кумрану;
- Комплекси школа шуц штафела у Немачкој;
- Део заједница антропозофа у Европи данас (и градске и пољопривредне заједнице).

17.г - Друштвене функције у одвојеним објектима

- Насеља хутерита у САД;
- Насеља амиша у САД.

17.д - Заједница без наглашених друштвених функција

- Примитивне заједнице;
- Хипи комуне у САД.

Типолошки низ 18. - Религијски објекти

18.а - Заједнице без религијских објеката

18.а.1 - Секуларне заједнице

- Велики број секуларних заједница у САД током XIX века;
- Већина хипи комуна;
- Припадници анархистичких и анархо-социјалних заједница.

18.а.2 - Заједнице са религијским елементом, али где се верска служба одвија по кућама или ван објеката

- Амиши старог реда;
- Припадници нео-паганских заједница у Европи (Немачка током XIX и почетком XX века, Велика Британија данас и др.);
- Заједнице антропозофа у Европи данас.

18.б - Заједнице са посебним религијски местима за обављање обреда

- Есени у Кумрану;
- Део хипи комуна;
- Шуц-штафел заједница у замку Вевелсбург.

18.в - Заједнице са једноставним религијским објектима

- Амиши и менонити новог реда и друге анабаптистичке групе;
- Истинити инспирационисти у Амани, САД;
- Заједница Храм Народа у Гвајани.

18.г - Заједнице са одвојеним и развијеним религијским објектима

- Храмови мормона у Солт Лејк Ситију и већини других места;
- Поједине религијске заједнице у Индији, традиционалне и нове (Ауровил и друге).

Типолошки низ 19. - Стилска поставка ентеријера

19.а - Аутономни ентеријер који прати једино принципе заједнице

- Објекти амиша и менонита старог реда;
- Део религијских заједница у Индији током XIX и XX века.

19.б - Полуаутономни ентеријер који прати правила заједнице али и главни ток

- Објекти есена у Кумрану;
- Ентеријер већине религијских заједница XIX века у САД (инспирационисти, истинити перфекционисти, анабаптисти новог реда и други);
- Ентеријер комплекса шуц штафел заједнице у Вевелсбургу.

19.в - Ентеријер који у потпуности прати стилистику главног тока

- Ентеријер заједница антропозофа (и градске и пољопривредне заједнице);
- Ентеријер антиауторитативних дечјих вртића у Немачкој (друга половина XX века);
- Заједнице XX и XXI века (еколошки оријентисане заједнице, заједнице вегана и други).

19.г - Заједнице које не користе ентеријер, или га користе само у његовом рудиментарном облику

- Примитивне заједнице;
- Део хипи комуна.

Типолошки низ 20. - Детаљи (у архитектури и у ентеријеру)

20.а - Једноставни објекти без детаља

- Примитивне заједнице;
- Део хипи комуна;
- Објекти амиша старог реда.

20.б - Једноставни објекти са минимумом детаља у ентеријеру и екстеријеру

- Део анабаптистичких заједница у САД (амиши новог реда, менонити и други);
- Ентеријер заједница антропозофа (и градске и пољопривредне заједнице);
- Ентеријер антиауторитативних дечјих вртића у Немачкој (друга половина XX века).

20.в - Објекти који у детаљима прате стилистику главног тока

- Мање градске религијске заједнице у Европи и САД данас;
- Објекти дела мањинских издвојених група широм света (Кажјени у Канади и Луизијани, Бури у Јужноафричкој Републици)

20.г - Објекти планирани и пројектовани са развијеном орнаментиком у новој стилистици заједнице

- Главни објекти антропозофа (први и други Гетеанум);

- Објекти заједнице шуц-штафел (комплекс у Вевелсбургу и школски комплекси заједницеширом Немачке);
- Део религијских заједница у Индији током XIX и XX века.

Типолошки низ 21. - Конструктивни системи коришћен у градњи

21.а - Тектонски (архитравни) конструктивни систем

- Огромна већина заједница - готово све у Европи и део у САД.

21.б - Стереотомски конструктивни систем (лукови, сводови, куполе)

- Део религијских заједница у Индији током XIX и XX века (Аурвил и други);
- Део главног објекта антропозофа (купола над централним простором Гетеанума).

21.в - Скелетни конструктивни систем

- Део заједница у САД (дрвени скелетни систем је традиционални начин градње највећег дела САД; амиши свих редова, део менонита).

Типолошки низ 22. - Објекти по начину градње

22.а - Привремени објекти

- Објекти у првој фази кибуца (оснивање и почетак производње);
- Део примитивних заједница.

22.б - Монтажно-демонтажни објекти

- Део примитивних заједница;
- Део кибуца у првој фази док још није успостављена производња и сигурна локација).

22.в - Монтажни објекти

- Објекти амиша старог реда (дрвени монтажни скелетни системи);
- Објекти већег броја религијских заједница у САД (менонити, хутерити и други);
- Део објеката на фалангама заједница фуријеиста (фарма Брук и друге).

22.г - Објекти зидани чврстим материјалом

- Заједница перфекциониста у Онеиди;
- Објекти шуц штафела у Вевелсбургу и комплекси школа;
- Антропозофи у градским и пољопривредним заједницама.

Типолошки низ 23. - По врсти материјала

23.а - Природни материјали (технолошки непрерађени, локално доступни)

- Примитивне заједнице;
- Објекти есена у Кумрану;
- Први објекти дела религијских заједница у САД;
- Објекти мањих религијских заједница на Блиском истоку.

23.б - Природни материјали у занатској обради (занатски обрађени материјали)

- Амиши и друге анабаптистичке групе (менонити и други);
- Први објекти кибуца и мошава у Израелу.

23.в - Материјали из масовне продукције (индустријски прерађени и обрађени материјали)

- Део заједница у САД током XIX века у САД (Перфекционисти у Онеиди и други);
- Кибуци и мошаве данас;
- Објекти антропозофа данас (градске и пољопривредне заједнице).

Типолошки низ 24. - По начину набавке материјала

24.а - Објекти од слободно доступних материјала (слободна набавка природних материјала)

- Примитивне заједнице;
- Објекти есена у Кумрану;
- Објекти мањих религијских заједница на Блиском истоку.

24.б - Објекти од занатских локално доступних материјала

- Амиши и друге анабаптистичке групе (менонити и други);
- Први објекти кибуца и мошава у Израелу.

24.в - Објекти од локално доступних материјала (материјали који се производе локално и који се лако могу купити локално)

- Већина религијских комуна у САД, али и у Европи;
- Већина социјалних (друштвених) комуна у Европи, САД и широм света.

24.г - Објекти од интернационалних индустријских материјала

- Кибуци и мошаве данас;
- Део хипи комуна;
- Објекти антропозофа данас (градске и пољопривредне заједнице).

Типолошки низ 25. - По начину финансирања изградње објеката

25.а - Објекти од слободно доступних материјала и заједничка изградња објеката (цела заједница учествује у изградњи)

- Већина примитивних заједница, посебно оне које се баве ловачко-сакупљачком привредом (Бушмани и други).

25.б - Објекти од слободно доступних материјала, а у изградњи учествује породица која ће у том објекту живети

- Део рибарских примитивних заједница у Амазону (Бразил, Колумбија, Суринам), на Новој Гвинеји и др.

25.в - Објекти од материјала који се припрема (прави) у заједници и заједничка изградња објеката (цела заједница учествује у изградњи)

- Заједница есена у Кумрану;
- Део манастира званичне цркве у Европи током средњег века;
- Кибуци у свом почетку, у време пре независности Израела.

25.г - Објекти од материјала који се припрема (прави) у заједници, а у изградњи учествује породица која ће у том објекту живети

- Део развијенијих примитивних заједница (Хотентоти и др.);

25.д - Објекти од материјала који се налази на тржишту и заједничка изградња објеката (цела заједница учествује у изградњи)

- Поједини кибуци и део мошава данас у Израелу.

25.ђ - Објекти од материјала који се налази на тржишту материјала, а у изградњи учествује породица која ће у том објекту живети

- Део либералних и модерних мошава данас у Израелу;

25.е - Комбинована набавка материјала и заједничка изградња објеката (цела заједница учествује у изградњи)

- Амиши и већина других старих религијских заједница у САД данас (менонити, рапити, моравијанци и др.);
- Део хипи комуна током шездесетих година у САД.

25.ж - Комбинована набавка материјала, а у изградњи учествује породица која ће у том објекту живети

- Део хипи комуна у САД;
- Део религијских заједница у Индији крајем XX века.

Постоји још много параметара по којима би могли вршити типолошку класификацију архитектуре алтернативних група остварених у пракси, али оне су мање битне у односу на овде наведене типове. Овом класификацијом може бити обухваћена и анализирана преовлађујућа већина алтернативних група остварених у пракси, кроз историју и време.

Као и код типологије самих идеја и литературе, међу примерима у оквиру типова доминирају заједнице (и њихова насеља и појединачни објекти) који су

анализирани као студије случаја у раду. Ово је урађено, да би се помогло лакшем разумевању метода типолошке класификације, али и приближила и појаснила тематика рада.

Постоје и заједнице које се не би могле посматрати кроз ове типолошке низове и код којих би требало применити сасвим другу типолошку матрицу. То су групе које се привидно уклапају у главни цивилизацијски ток, али врло често суштински, дубоко у себи, представљају његову потпуну супротност и у себи носе клицу не само његовог уништења, већ и новог система који ће доћи. Ту спадају старовековне мистерије, анимизам и шаманизам код тек покрштених група и народа, тајна друштва од средњег века до данас, револуционарне организације и друге сличне групе и заједнице.

ПОГЛАВЉЕ VI

РЕЛАЦИОНА ТИПОЛОГИЈА

Utopía está en el horizonte. Me acerco dos pasos, ella se aleja dos pasos.
Camino diez pasos y el horizonte se corre diez pasos más allá.
Por mucho que yo camine, nunca la alcanzaré.
Para que sirve la utopía? Para eso sirve: para caminar.

Утопија је на хоризонту.
Прилазим јој два корака, она се одмиче два корака.
Идем десет корака, а хоризонт се помера десет корака даље.
Колико год ходам, никад је нећу достићи.
Чему служи утопија? То је оно што нас тера да идемо даље.

Едуардо Хјуз Галеано (Eduardo Hughes Galeano, 1940 - 2015),
уругвајски новинар, есејиста и писац

ПОГЛАВЉЕ VI

РЕЛАЦИОНА ТИПОЛОГИЈА

VI - 1. Односи и везе између типолошке класификације начина живота (идеја, литературе и заједница остварених у пракси) и типолошке класификације њихових просторних облика

Узејамност и интеракција односа начина живота и његових архитектонских форми доказана је кроз студије случаја. Сваки начин живота, а посебно они који нису део главног цивилизацијског тока у том тренутку и на том месту, тражи самосвојну архитектуру која му у потпуности одговара, а која се готово увек разликује од архитектуре неких других начина живота. Тај однос је повратан, интеракцијски. Архитектонски облици створени за један начин живота, тешко се могу користити за неки други начин. Нестанком једног одређеног начина живота, њихова архитектура губи сврху и остаје попут споменика, попут приказа једног прошлог времена, или бива уништена. Ово видимо на комплексу у Кумрану, црквама темплара или Вевелсбургу. Време ту не игра велику улогу, јер принципи су исти, протоком времена мења се само технологија. Може доћи до промена, али ако их и буде, оне су постепене и еволутивне, тешко приметне из тог временског периода. Тек са веће временске дистанце могуће је видети разлике и промене, ако их буде било.

Типолошка класификација алтернативних и утопијских идеја, литературе и заједница остварених у пракси (група, заједница и покрета), приказана је у претходном поглављу. Она не само што је вишеслојна, у зависности од посматраних типова, већ и сваки од типолошких низова носи нове класификације и поделе, у зависности од својих подтипова. Исто важи и за типолошку класификацију њихових просторних облика. Она је вишеслојна и сваки типолошки низ носи своју димензију, која даје нови начин посматрања феномена и уноси ново светло у анализу датог феномена. Важно је нагласити да су ове две типолошке класификације веома сличне, како по параметрима класификовања, тако и по резултатима. Не само да су слични типолошки низови, већ и поједини типови у оквиру којих се поједини елементи често понављају у обе класификације (код начина живота и код њихових просторних облика)²⁶⁸. Ово не само да потврђује интеракцију начина живота и њихове архитектуре, већ и отвара целу нову истраживачку област о преклапањима различитих типолошких класификација и њихових типолошких низова.

²⁶⁸ Упоредити типолошке низове, поједине типове и примере за обе класификације које су дате у претходна два поглавља.

VI - 2. Релациона типологија

При посматрању ове две типологије (типологија начина живота и типологија њихових просторних форми), а посебно при анализи њиховог међусобног односа и интеракција, јасно се уочава да овај однос није линеаран нити једнак (у интензитету, искључивости, као ни у другим појавним облицима) код свих примера. Овај однос варира од потпуне самосвојности (код Есена, примитивних заједница, Вевелсбурга и других), преко различитих облика прелазних форми (амиши и друге верске заједнице од XV века до данас, хипи комуне, NPEA/NAPOLA и Ordensburg школе, кибуци и други), до готово потпуног прилагођавања просторним облицима главног цивилизацијског тока (мање заједнице антропозофа у Европи, теозофске заједнице и други). Код свих заједница остварених у пракси, без обзира на њихову дужину трајања и утицај који су имали на главни цивилизацијски ток, самосвојност њихових просторних облика је готово правило. Али степен ове самосвојности и разлике међу њима поседују толико различитих појавних форми, да захтевају сопствену типолошку класификацију.

Одређивањем типолошких низова који би садржавали различите типове са својим примерима (елементима), ствара се посебна типологија која не само да обједињује претходне две (типологију алтернативних и утопијских заједница остварених у пракси, односно њихових начина живота и типологију њихових просторних облика), већ и приказује сву разноликост њихових међусобних односа.

Релациона типологија (*relational typology*) је релативно нов појам и може се срести задњих година углавном у лингвистици²⁶⁹ и археологији²⁷⁰, одакле потиче и где се највише користи и класична типологија (типолошка класификација), мада се сам термин среће и раније²⁷¹. Примену имамо и у информатици, теорији знања²⁷² (класификација и упоредна анализа различитих облика знања²⁷³) и у другим областима²⁷⁴.

Термин још увек није стандардизован и примењује се на више начина, зависно од области истраживања, аутора, начина посматрања и приступа проблему. Код различитих приступа можемо видети два основна начина примене, мада се пракса не ограничава само на њих: релациону типологију као типологију релација (односа, утицаја) између две различите, али ипак повезане типологије (начин како је разумемо и примењујемо у овом раду); и типологију различитих релација које се односе на елементе у оквиру једне типологије, класификације или групе, односно релациону

²⁶⁹ Daniela Gerz, Ivan Vulic, Edoardo Maria Ponti, Roi Reichart, Anna Korhonen, *On the Relation between Linguistic Typology and (Limitations of) Multilingual Language Modeling*, EMNLP 2018, DOI:10.18653/v1/d18-1029.

²⁷⁰ Lucy Cummings, Mareike Ahlers, *S25. Typology and Relational Theory*, International Conference TAG 2016 Southampton.

²⁷¹ Frans Plank (ed.), *Relational Typology*, (Trends in Linguistics, 28.) Berlin: Mouton, 1984. Ново издање под истим називом De Gruyter Mouton, Berlin, 2011.

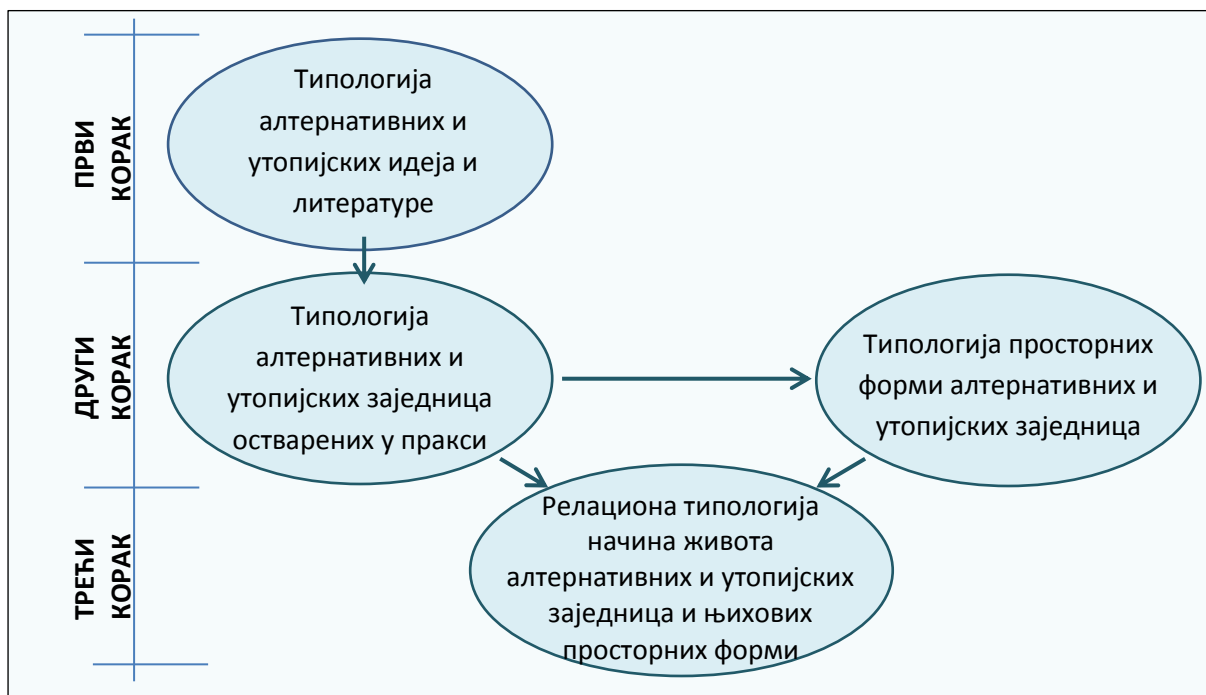
²⁷² Овде би требало навести и радове Института за организацију знања (*Institute for Knowledge Management*) из Скопља, који већ више од деценије издаје часопис Знање (*Knowledge*) и организује годишње конференције из ове области.

²⁷³ Jian Qin, *A Relation Topology in Knowledge Organization Systems: Case Studies in the Research Data Management Domain*, Зборник радова са 15th International ISKO conference, under the theme *Challenges and opportunities for Knowledge Organization in the digital age*, 9- 11 July 2018, Faculdade de Letras da Universidade do Porto, Porto, Portugal.

²⁷⁴ Поред других наука, можемо навести и примену релационе типологије у организацији производње, и рад: Ralf Müller, Johannes Glückler, Monique Aubry, *A Relational Typology of Project Management Offices*, *Project Management Journal*, 44(1):59-76, February 2013; као и у медицини, и рад: Dr Marcello Viola, *Relational typology in groups*, *Ann Ist Super Sanita*. 1992;28(2):239-43. PMID: 1476343

интерпретацију типологије²⁷⁵. Овде можемо навести и теорију релација (*relational theory*) која се јавља у археологији као алтернатива класичној типологији.

Најважнија карактеристика релационе типологије, која је и издваја од класичне типологије (типолошке класификације), и која је најчешћи разлог њене примене, је њена вишедимензионалност. При примени релационе типологије као приказа и анализе међусобних односа две типологије, зависно од начина поставке проблема и истраживачког оквира, можемо добити резултат који нам показује односе из више углова посматрања, као и преклапање интеракцијских утицаја.



Сл.272. Шематски приказ међусобних односа различитих типологија које су приказане у раду, као и релационе типологије као последњег корака истраживања

При одређивању типолошких низова релационе типологије, одлучујући параметар су били односи заједнице остварене у пракси и њихових просторних форма, односно богатство и различитост тих односа.

Ова релациона типологија као основни феномен посматра степен самосвојности просторних форми, односно степен прихватања (усвајања, инкорпорирања) просторних форми главног цивилизацијског тока у том тренутку и на том месту. Ово је важно нагласити, јер поједине заједнице користе просторне форме главног тока, али пренете са неког другог места и/или из другог времена (нпр. амиши, поједини црквени и манастирски редови и др.), некада их делимично прилагођавајући, а некада их потпуно пресликавајући.

²⁷⁵ Chris Fowler, *Relational Typologies, Assemblage Theory and Early Bronze Age Burials*, Cambridge Archaeological Journal; DOI:<https://doi.org/10.1017/S0959774316000615>; Published online by Cambridge University Press: 11 January 2017.

VI - 3. Графички прикази односа и веза

Код већине анализа, а посебно код истраживања из области техничких наука, тежимо не само теоријском, литерарном приказу феномена, проблема, анализе и добијених резултата, већ и практичном графичком приказу. Такав приказ често собом носи и поједностављење, јер тешко је, а понекад и немогуће, графички приказати све финесе, елементе и нијансе до којих се дошло током анализе. Међутим, чак и такав поједностављен приказ, не само да може бити корисан, већ често и својом базичношћу може лакше довести до извођења појединих закључака и резултата. У раду, кроз низ шема, дат је графички приказ типологије алтернативних и утопијских идеја, литературе и заједница остварених у пракси, типологије њихових просторних облика, као и релационе типологије.

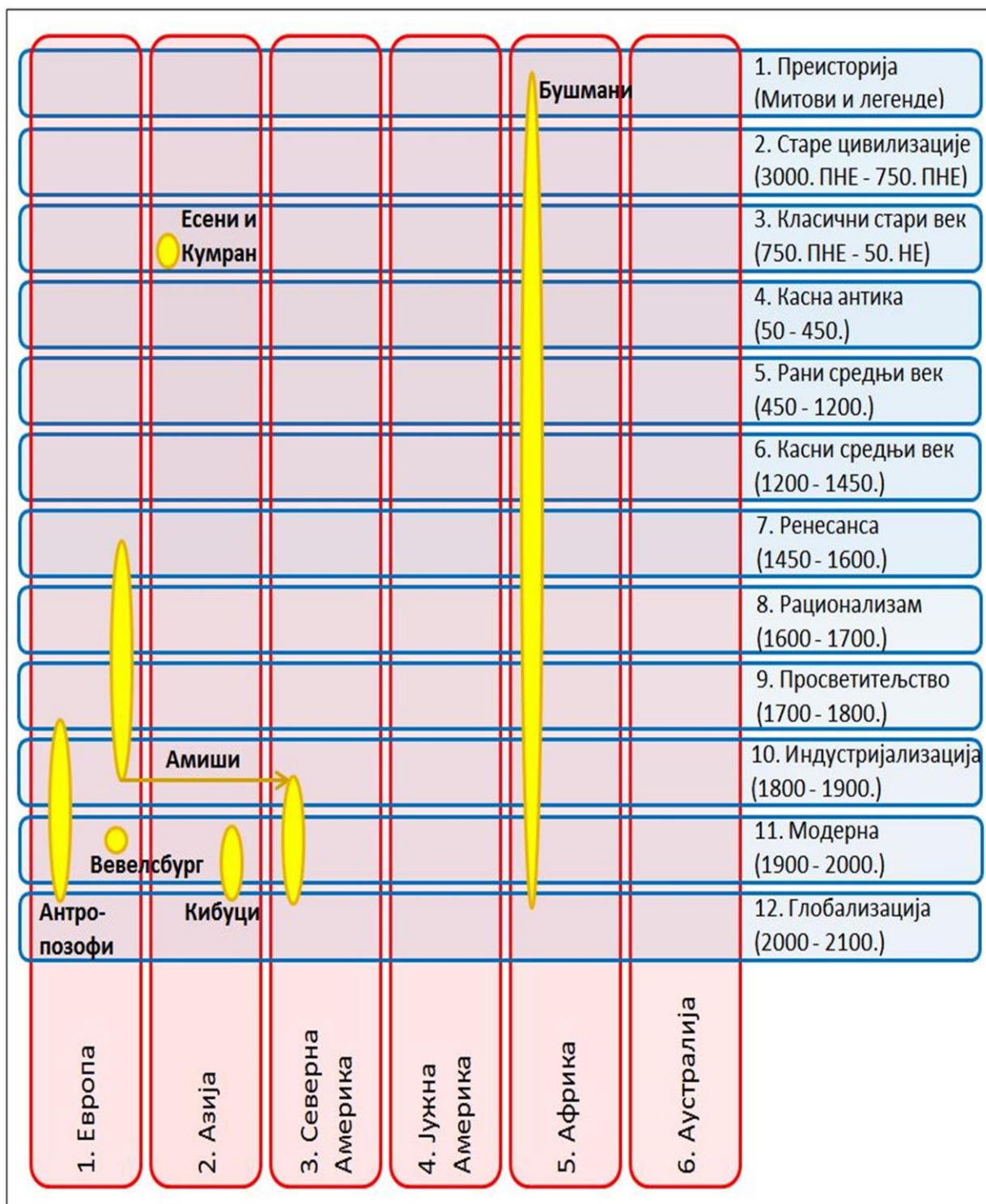
Проблем при овој анализи је не само велики број типолошких низова, већ и њихова вишезначност. Колико год ово богатство елемената (чланова разних низова), анализу чини привлачном, толико је чини и тешком, готово немогућом, за једноставно приказивање, било литерарно или графички.

При сваком графичком приказу радимо углавном у две димензије, ређе са три, а тек уз велике тешкоће са четири. У овом случају требало је наћи начин приказивања више од двадесет димензија истовремено, и то како у појединачним типолошким класификацијама, тако и у узајамном односу две класификације (начини живота и њихови архитектонски облици), где се број димензија експоненцијално повећава. Овде треба нагласити да је свако упрошћавање или поједностављивање, чак и ако чини приказ лакше читљивим, доноси губитак вишезначности и не даје потпуну слику.

Основна слика сваке типолошке класификације почиње са примарним типолошким низовима, односно базичним параметрима, што су у нашем случају простор и време. Тек онда можемо уводити и више типолошке низове, а затим и преклапање основних низова две типолошке класификације. Постепеном мултипликацијом улазних параметара можемо доћи до виших нивоа поједине типолошке класификације и тек онда и до приказа интеракција обе класификације.

На слици *Сл. 273.* дат је графички приказ основних параметара само једне типолошке класификације (алтернативних и утопијских начина живота), и то само њених основних параметара (простор и време). За пример су коришћене заједнице и покрети остварени у пракси који су анализирани у овом раду у оквиру студија случаја. Овакав начин графичког приказивања, и поред свих недостатака, прегледно излаже читав низ информација. Мада се ради о дводимензионалном приказу, дати примери својим положајем у шеми показују већи број својих особина - место настанка, време настанка, дужину трајања, промену места битисања (ако постоји и где је има), време нестанка, место нестанка, могућа међусобна преклапања и друго. Упоредјујући овај графички прилог са текстом типолошке класификације, можемо видети да и поред приказа већег броја особина, недостаје велики број посматраних и анализираних параметара, тако да целовитост приказа ипак није потпуна. Због тога овај вид шематског приказа можемо користити само за основне илустрације, или у уско циљаној анализи.

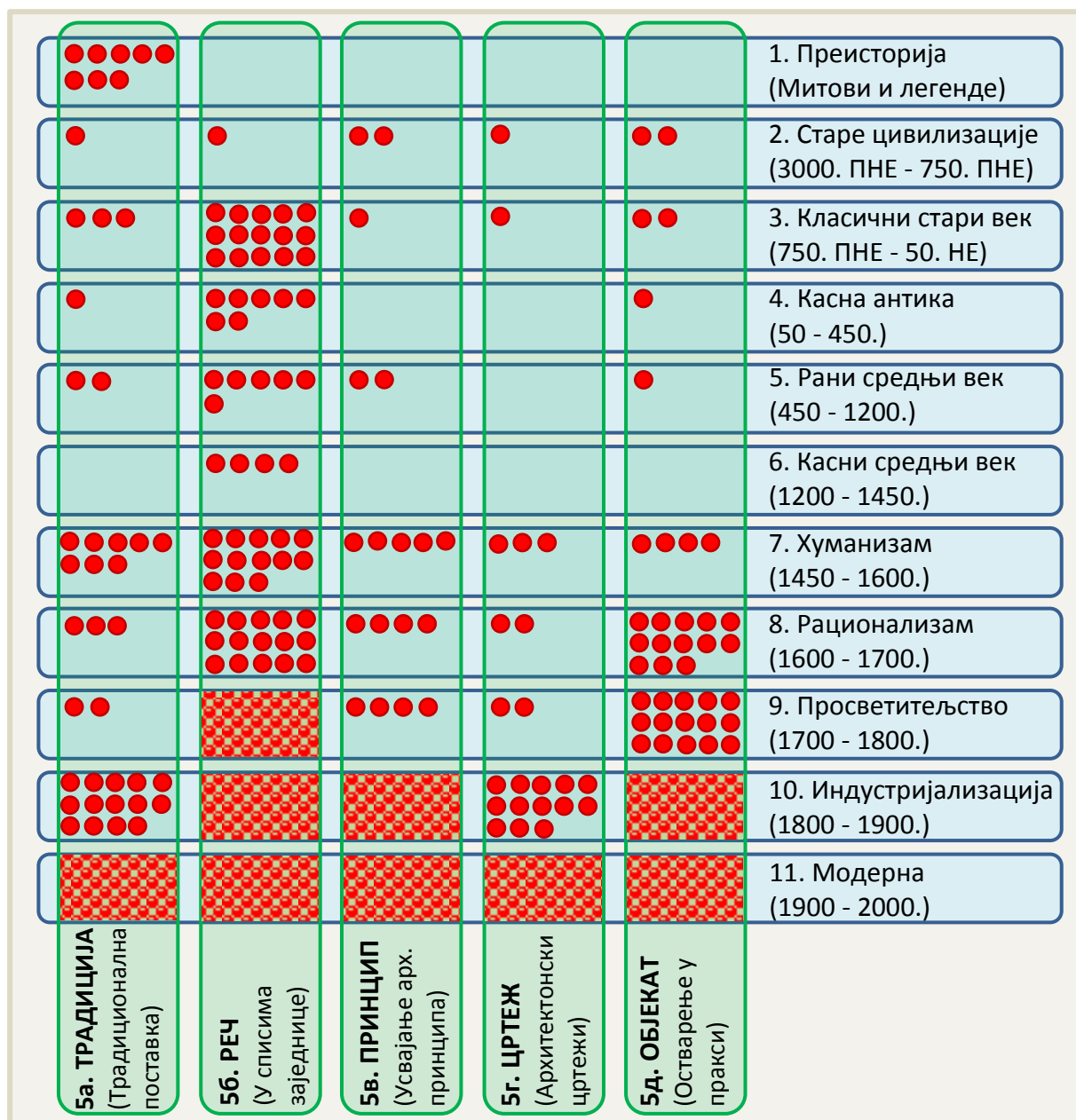
Ако посматрамо студије случаја анализираних у овом раду, видно је да је покривен већи део и по времену и просторно. Одсуство примера из Аустралије и Јужне Америке не показују да на тим просторима није било алтернативних и утопијских заједница остварених у пракси, већ само да је њихов број био миноран и са много мањим утицајем, него што је то било у Европи, Азији или Северној Америци.



Сл. 273. Шематски однос типолошке класификације по просторним и временским одредницама за заједнице које су у раду обрађиване као студије случаја

Шеме са два улазна параметра можемо варирати по улазним захтевима, тако да уместо простора и времена можемо користити неке друге параметре. И поред све своје несавршености и свесног поједностављивања, ова врста дводимензионалног шематског приказа може бити веома корисна код уводног дела и приказивања циљева појединих истраживања при анализама типолошких класификација.

Ако упоредимо степен остварености (традиција - идеја - реч - цртеж - објекат) са протоком времена (различитим епохама), долазимо до следеће шеме, дате на слици Сл. 274.



Сл. 274. Приказ бројности алтернативних и утопијских идеја према степену остварености, током различитих временских периода

И овде је видно да поједностављени графички приказ који укључује само две компоненте (у овом случају време и степен остварености), не показује сву вишезначност проблема, али се може користити код одређених анализа, као и код приказивања појединачног аспекта одређеног проблема. Приказ дат на овој шеми (Сл. 274.) јасно нам показује да су током историје постојала два врхунца утопијске мисли, а то су стари век и задња три века, док је средњи век време затишја. Ово је веома важно усмерење другим истраживачима да највише материјала постоји из времена 450. ПНЕ - 50. НЕ и 1700 - 2000. Због димензионалности шеме, није било могуће приказати и просторни параметар, мада би се тек тада у потпуности и јасно могли видети врхунци алтернативне и утопијске мисли и идеја. Ова шема такође показује и степен

Параметар начина изградње објеката је један од примарних код типолошке класификације архитектонских објеката алтернативних и утопијских заједница остварених у пракси. Он нам показује однос заједнице према архитектури, кроз који се огледа и суштински однос заједнице према главном цивилизацијском току у том тренутку и на том месту, односно његово потпуно прихватање, селективно прихватање појединих елемената или потпуно одбијање. Заједнице прихватају самосвојни (вернакуларни²⁷⁶) однос према архитектури из три разлога: ако су на много нижем нивоу (примитивне заједнице и сл.), ако постоји потреба за хитним решавањем потребе за објектима (почеци заједнице - кибуци у својој првој фази и др.), и ако постоји отпор (страх, несигурност), понекад чак и потпуно одбијање, главног тока, чак и у елементима уске стручности, код пројектовања и изградње објеката (поједине религиозне заједнице - амиши и други, револуционарне заједнице - комунистички „нови град“ и др.). То негирање није толико из страха због (не)стручности архитеката и грађевинара главног тока, већ је више одраз уверења у посебност начина живота заједнице, а тиме и посебности њихове архитектуре. Ту тврдњу доказује мноштво примера - Штајнерово пројектовање оба Гетеанума, пројектовање и извођење првих храмова мормона и др. Ово је видљиво и код заједница, како религиозних тако и секуларних, које су настале на једном месту, а њихови чланови пренели идеју на друге просторе. Мањина једне верске заједнице у окружењу припадника друге религије, неће за пројектовање и извођење својих храмова бирати најбоље архитекте у окружењу, већ ће се концентрисати на чланове своје заједнице. Између ова два екстрема (потпуно пројектовање и извођење од стране стручних професионалаца и потпуни вернакуларни приступ), имамо и прелазне облике.

Осим начина изградње, на овом приказу видимо просторну и временску распрострањеност, али и густину у пракси остварених алтернативних и утопијских заједница током појединих историјских периода и просторних одредница. Не само да су видне, већ и заслужују посебно истраживања, чињенице о минималном броју остварених заједница пре епохе хуманизма, као и њихов нагли развој и умножавање током задња два века, посебно у Европи, Азији и Северној Америци.

Током епохе индустријализације, у Европи и Јужној Америци имамо десетак заједница, док је њихов број у Северној Америци у том периоду премашио стотину. Током епохе модерне (XX век), број заједница у Европи достиже више десетина, док се у Северној Америци ради о више стотина заједница, посебно током 1960-их и 1970-их година (хипи покрет)²⁷⁷.

Комплексни приказ односа ове две типолошке класификације, алтернативних начина живота и њихових архитектонских форми, тешко се може дати у оквиру организовања дводимензионалног графичког дијаграма.

Паралелни приказ (Сл. 276) нам показује густину веза између одређених области (појединих група типолошких низова и самих типова) две типолошке класификације и може се користити при разним анализама и студијама. На графикону је јасно видљива подела на примарне и секундарне типолошке низове, где у примарне код обе класификације сврставамо низове и типове по простору и времену, као и секундарне низове, где код начина живота имамо две групе низова: низове

²⁷⁶ За значење израза *вернакуларност* и *вернакуларна архитектура*, коришћена је дефиниција ИКОМОС-а (International Council on Monuments and Sites - ICOMOS) професионалне организације у оквиру УНЕСКО-а (UNESCO), односно ИКОМОС-ова *Декларација о градитељском вернакуларном наслеђу (Charter on the built vernacular heritage)*, донета на 12. Генералној скупштини ИКОМОСА у Мексико Ситију, октобра 1999.

²⁷⁷ Овде би требало обратити пажњу на понављање заједница и покрета, посебно током XX века, односно оснивања огранака. Комунистички покрет, ако га посматрамо као алтернативни покрет остварен у пракси, имао је више стотина огранака у Европи и више десетина широм света. Поставља се питање да ли би их требало анализирати као огранке једног покрета или одвојене самосвојне заједнице.

идеја/реч/литература и низове у пракси остварених заједница, док код њихових просторних облика препознајемо групу урбанистичких типолошких низова и типова и групу архитектонских типолошких низова и типова. Густина интеракција је веома видљива и она нам показује снагу међусобних утицаја целог система. Недостатак оваквог приказа је што се не виде снаге утицаја, као и недовољна прегледност целе шеме.

РЕЛАЦИОНА ТИПОПЛОГИЈА ИЗМЕЂУ ТИПОЛОГИЈЕ НАЧИНА ЖИВОТА И ТИПОЛОГИЈЕ ЊИХОВИХ ПРОСТОРНИХ ОБЛИКА

Типолошки низови алтернативних и утопијских начина живота

1. По времену
2. По простору
3. По остварености
4. По односу према религији
5. По односу аутор - дело
6. По форми литературе
7. По позитивности литературе
8. По начину писања литературе
9. Новији поджанрови утопије
10. Подела временских утопија
11. По позиву на промене
12. Према комплексности дела
13. Класична жанровска подела
14. По форми писања
15. По језицима писања
16. Историјско-временска подела
17. По плановима ширења
18. По затворености система
19. По прерастању у главни ток
20. По променама у прерастању
21. По физичкој одвојености
22. По начину настанка
23. По одрживости / трајању
24. По односу према заједници
25. По начину нестанка

Типолошки низови њихових просторних облика

1. По времену
2. По простору
3. По прилазу (идеални град)
4. По прилазу (идеално насеље)
5. По прилазу архитектури
6. По односу према архитектури
7. Према другим насељима
8. Поставка према путевима
9. Везе између насеља заједнице
10. Шема организовања насеља
11. По плановима даљег ширења
12. Концентрисаност заједнице
13. По односима међу објектима
14. Поставка објеката становања
15. Развијеност објек. становања
16. Просторна композ. становања
17. Друштвени објекти заједнице
18. Религијски објекти заједнице
19. Стилска поставка ентеријера
20. Детаљи у арх. и ентеријеру
21. По конструктивном систему
22. По начину градње објеката
23. Коришћени материјали
24. Начин набавке материјала
25. Начин финансирања градње

Сл.276. Шематски приказ односа типолошких низова алтернативних идеја, литературе и заједница, са типолошким низовима њихове просторних облика (вертикална поставка)

На претходној шеми (Сл. 276.) редни бројеви и ознаке прате типолошке класификације које су дате у тексту, у претходна два поглавља. Ради поједностављења и јаснијег приказа, у обе типологије извршено је груписање различитих типова, а то је у шеми и приказано различитим бојама појединих група елемената (типова). Тако је типологија начина живота подељена на основне типове (по времену и по простору), који су у шеми приказани зеленом бојом, идеје и литературу (у шеми приказани љубичасто) и групе, заједнице и покрете остварене у пракси (у шеми приказане плаво). Код просторних облика извршено је слично груписање. Основни типови (по времену и простору) су у шеми означени жуто, типови урбанизма алтернативних и утопијских заједница приказани су оранж, а типови њихове архитектуре приказани су црвеном бојом.

Линије веза прате ову поделу и начин означавања. Везе основних типова алтернативних заједница су зеленом бојом повезане са свим типовима код њихових просторних облика, без обзира да ли се ради о основним типовима, урбанизму или архитектури. Љубичастом бојом су приказане везе које произилазе из различитих типова идеја и литературе, а плавом бојом су приказане везе које проистичу из различитих типова група, заједница и покрета остварених у пракси и везују се за различите типове њихових просторних облика.

Овакав приказ није начињен ради поједностављења шеме и лакшег сагледавања, већ најпре ради лакшег и једноставнијег извођења закључака. Из шеме је видљиво да саме идеје и литература нису остварили снажан директни утицај на просторне форме, било да се ради о урбанизму, архитектури, ентеријеру, детаљима или самом начину извођења. Утицај постоји, али се он преноси прво на начин размишљања и организацију живота заједница остварених у пракси, па тек преко њих и на просторне облике. Тако да везе идеја и литературе са просторним облицима нису директне, док су везе заједница остварених у пракси и њихових просторних облика, јаке и вишеструке.

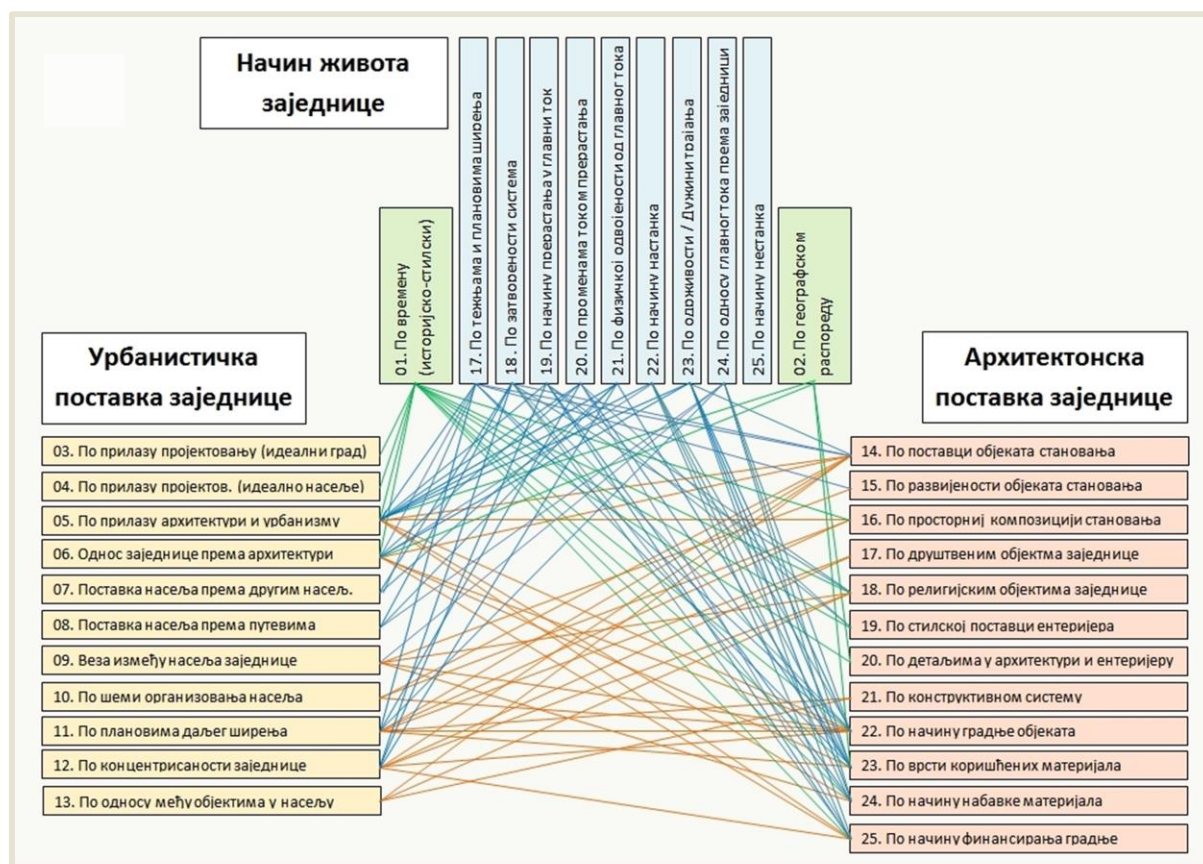
Задржавајући основне низове из обе типологије, као и само другу групу низова типологије идеја, литературе и заједница, као и обе групе типова из типологије њихових просторних облика (урбанизам и архитектуру), долазимо до тродимензионалног приказа утицаја и интеракција.

Приказ се може учинити прегледнијим, јаснијим и лакшим за даље коришћење, ако би уместо система антипода, односно биполарног приказа, користили триполарни систем. У нашем случају то је могуће јер имамо две типолошке класификације са по две групе типолошких низова (плус примарне низове - простор и време, који се понављају код обе класификације). Код типолошке класификације алтернативних начина живота имамо две групе типолошких низова: идеје/литературу, и заједнице остварене у пракси. Прва група је минималним интензитетом у интеракцијском односу са другом типолошком класификацијом, која обухвата њихове архитектонске облике, тако да је можемо занемарити. У том случају имамо трипоидну шему где посматрамо алтернативне начине живота остварене у пракси, њихов урбанизам и њихову архитектуру.

Овакав приступ и поред постојећих поједностављења, прегледан је и показује интеракцијске односе међу појединим типолошким низовима и њиховим типовима, као и сву комплексност односа две посматране типолошке класификације. Такође, то је и пут ка релационој типологији која нам даје не само везе ове две типологије, већ показује и интеракцију тих веза, као и њихову густину и снагу.

Осим триполарне организације која је омогућена укидањем (игнорисањем) литерарног дела прве типологије, овде се могу објединити основни типолошки низови

(по времену и простору), чиме се поједностављује приказ и акценат своди на густину и снагу интеракцијских веза. Ова триполарна шема дата је на слици 277.



Сл.277. Шематски приказ односа типолошких низова алтернативних идеја, литературе и заједница (горњи део шеме) са типолошким низовима њихове архитектуре и урбанизма. Видљива је не само вишеструка повезаност, већ и интеракцијске везе

Из графикана су видљиве, не само интеракцијске везе између начина живота и њихових просторних облика (како у делу организације насеља, тако и у делу појединачних објеката), већ и везе између урбанистичких и архитектонских принципа заједнице. И колико год оне биле вишечлане, интеракцијске, повратне и паралелне, толико је видљив и основни след: ИДЕЈА - ОПИС - НАЧИН ЖИВОТА - УРБАНИЗАМ²⁷⁸ - АРХИТЕКТОНСКИ ОБЈЕКТИ. Такође, видљива је и повратна веза, којом сами просторни облици утичу на начин живота. Специфичности начина живота узрокују посебност њихових просторних облика, али не линеарно и једнозначно, већ вишеслојно и интеракцијски.

²⁷⁸ Овде се под појмом *урбанизам* првенствено мисли на принципе организације насеља које примењује алтернативна заједница.

VI - 4. Релациона типологија која обухвата типологију алтернативних видова живота и типологију њихових просторних облика са примерима

Овде су посматране само алтернативне и утопијске заједнице остварене у пракси и њихов однос према просторним облицима. Алтернативне и утопијске идеје које су остале само на нивоу идеја или литературе нису приказане, јер чак и ако описују потенцијални однос према архитектури (и другим просторним облицима), ипак у томе остају само на нивоу спекулација.

Пошто се ради о степенима градације и облицима у оквиру ње, овде немамо толико стриктну поделу као у претходним типологијама, већ постоји мноштво прелазних облика. Такође, овде имамо мањи број типолошких низова и типова него код претходних типологија.

У овој класификацији²⁷⁹ најважнији параметар по коме формирамо типолошке низове је степен самосвојности просторних облика.

Типолошки низ 1 - Потпуно преузимање просторних облика главног тока у том тренутку и на том месту

Тип 1а - Директно преузимање просторних облика главног тока

- заједница протестаната на Родригезу (1690-1693.);
- покрет *Копача (Diggers)*²⁸⁰ током Кромвелове револуције 1649-50;
- део религијских заједница у САД током XIX века, у новом окружењу (посебно стамбени објекти);

Тип 1б - Потпуно преузимање као усвојени принцип заједнице

- градске заједнице антропозофа у Европи (укључујући и Србију);
- просторни облици шуц-штафел заједнице у градовима;
- део модерних религијских заједница данас (анабаптисти и други);

Тип 1в - Потпуно преузимање као привремена мера (најчешће током прве фазе постојања заједнице)

- поједине верске групе у старој Јудеји (сикари, зелоти), посебно оне које су живеље у градовима;
- мањи део мошава и део кибуца у Израелу, приликом оснивања;
- део новооснованих социјалних комуна у САД;

²⁷⁹ И овде су, као и код претходних типолошких класификација, дата само по 2-3 примера за сваки тип. Навођење више заједница учинило би овај приказ мање прегледним и тежим за посматрање и разумевање. Анализа и класификација већег броја примера је лако могућа, само захтева више времена и више простора (много већи обим рада).

²⁸⁰ Превод енглеске речи *Diggers* није толико једнозначан нити једноставан. Осим буквалног превода *Копачи*, који се најчешће користи, а и среће у утопијској и историјској литератури на српском језику, много ближе правом значењу тог назива било би *саборци* (борци за исту идеју, браћа по оружју, ратни другови), па чак и реч руског порекла која је после Октобарске револуције постала термин *камаради* (руски *камрады*, енглески *comrade*, немачки *Kameraden*). Током XVII века, реч *digger* је често коришћена у ословљавању међу војницима, посебно у пријатељском обраћању обичним војницима (*a man, especially a private soldier, often used as a friendly form of address*). У раду се користи превод *Копачи*, јер је опште прихваћен и уобичајен, мада није најтачнији.

Типолошки низ 2 - Преузимање главних принципа просторних облика главног тока са неког другог места

Тип 2а - Преузимање ради наметања начина живота главног тока из неког другог окружења

- манастири и цркве у новопокрштеним земљама;
- административни објекти нове организације заједнице;
- војни објекти у новоосвојеним територијама;

Тип 2б - Преузимање ради очувања самосвојности у новом окружењу

- амиши и друге анабаптистичке групе (преузимање старонемачке архитектуре и урбанизма и примена у САД и Канади);
- организација синагога и кућа за састанке Јевреја у новом окружењу;
- војничко-монашки редови у Палестини током средњег века;

Типолошки низ 3 - Преузимање главних принципа просторних облика главног тока из неког другог времена

Тип 3а - Преузимање ради наметања начина живота главног тока из неког другог окружења

- хришћанске заједнице у касној антици и раном средњем веку;
- комунистичке јединице власти у новопреузетим деловима Русије током револуције и грађанског рата (1917-21.);
- већина мисионарских заједница на новим територијама;

Тип 3б - Преузимање ради очувања самосвојности у новом окружењу

- стари ред амиша и више других религијских заједница у САД и Европи;
- нове религијске заједнице у Африци, део заједнице на новој територији;
- војничко-монашки редови током раног средњег века (темплати и др.);

Типолошки низ 4 - Преузимање просторних облика главног тока ради исказивања моћи идеја и принципа заједнице као представника (пренос просторних облика из другог окружења као приказа моћи)

Тип 4а - Преузимање друштвених објеката (само религијских)

- оснивање нових колонија/држава/заједница у Јужној Америци (ово посебно важи за колоније католичких држава);
- већи део религијских заједница у САД од XVII до XIX века;

Тип 4б - Преузимање друштвених објеката (само административних)

- оснивање нових колонија/држава/заједница у Африци и на Карибима (ово посебно важи за колоније Велике Британије);
- шуц-шафел заједница и њено преузимање просторних облика из прошлости (Вевелсбург);

Тип 4в - Преузимање свих врста друштвених објеката (религијских, административних и других)

- део колонијалних заједница током XVIII и XIX века, посебно у француским и холандским колонијама;
- део мисионарских заједница, посебно католичке цркве;

Тип 4г - Преузимање стамбених објеката за вишу класу²⁸¹ (одвојено становање оснивача заједнице, управљачког слоја и сл.)

- већина колонијалних заједница у новооснованим колонијама широм Азије и дела Африке и Латинске Америке;
- део социјалних комуна у САД током XIX века;
- део издвојених манастира главне цркве;

²⁸¹ Овај тип је веома редак, јер већина заједница се базира, макар и декларативно, на једнакости чланства. Ипак, овде су уврштени јер у огромној већини заједница остварених у пракси, од самог почетка или касније, долази до подела по класама и важности чланства. Изузетак су кибуци, заједница есена и мањи део комуна седамдесетих година XX века.

Тип 4д - Преузимање свих врста (друштвених, стамбених и осталих) објеката (као корак у проширењу главног тока из неког другог места)

- неоколонијалне заједнице високоразвијених земаља у земљама трећег света;
- део мисија католичке цркве;
- прве јеврејске заједнице насељеника у Палестини (Ришон ЛеЦион, Хадера);

Типолошки низ 5 - Преузимање просторних облика главног тока (из другог простора или времена) уз прилагођавање локалним условима и локалној архитектури и/или новим елементима које је створила заједница

Тип 5а - Уношење локалних елемената у импортоване просторне облике

- део манастира и црква званичне цркве у новим областима, посебно у областима са другачијом климом (пустиње, приморске области и сл.);
- објекти социјалних заједница у новим просторима;
- део стамбених објеката заједница анабаптиста у новим областима;

Тип 5б - Комбиновање локалних са импортованим просторним облицима

- део просторних облика темплара у Палестини раног средњег века, посебно током прве фазе оснивања реда;
- објекти муслиманских заједница током ширења ислама (прва фаза оснивања заједница);
- део социјалних заједница у САД током XIX века, а посебно у време оснивања заједнице;

Тип 5в - Уношење потпуно нових (оригиналних) елемената у импортоване просторне облике

- део социјалних заједница у САД, посебно у време оснивања заједнице;
- објекти мормона (стамбени објекти и део религијских објеката);
- део заједница током шездесетих и седамдесетих година XX века у САД (хипи комуне, заједнице миленијума, доба водолије и др.);

Тип 5г - Комбиновање нових (оригиналних) просторних облика са импортованим

- просторни облици темплара у Палестини раног средњег века;
- главни храмови мормона, посебно у САД;
- део анабаптистичких заједница новог реда;

Типолошки низ 6 - Преузимање главних принципа просторних облика главног тока, уз промену детаља

Тип 6а - Промена детаља у урбанистичкој поставци

- манастири и цркве ван постојећих религијских центара;
- нова насеља мањег дела социјалних комуна XIX века у САД;
- мањи део кибуца током прве фазе постојања (оснивање заједнице);

Тип 6б - Промена детаља у просторном концепту објеката

- мањи део религијских заједница XIX века у САД;
- део објеката државне управе у Немачкој у време шуц-штафел заједнице;
- мањи део кибуца током прве фазе постојања (оснивање заједнице);

Тип 6в - Промена детаља у ентеријеру и орнаментици

- мање религијске заједнице старог века у градовима Јудеје и Галилеје;
- заједнице теозофа;
- мање заједнице антропозофа у градовима Европе;

Типолошки низ 7 - Стварање нових просторних облика на којима се осећа утицај локалних или импортованих просторних облика главног тока

Тип 7а - Нови просторни облици са мањим или минималним утицајем импортованих облика главног тока

- већина кибуца и мошава у Израелу;
- део религијских заједница XIX века у САД;
- просторни облици исламских заједница, у немуслиманском окружењу;

Тип 76 - Нови просторни облици са мањим или минималним утицајем локалних облика главног тока

- религијско-дворски комплекс Акетатен, код данашње Амаре у Египту (главни град фараона Акенатона и комплекс храмова посвећен богу Атону);
- насеље есена у Кумрану;
- део религијских заједница у САД, посебно пренетих из Европе (нови ред менонита и други);

Типолошки низ 8 - Аутономни (самосвојни) просторни облици створени на идејама и искуству саме заједнице (према односу самосвојности и преузимању)

Тип 8а - Аутономни просторни облици створени на искуству заједнице

- објекти и насеља примитивних заједница;
- просторни облици већине социјалних комуна XIX века у САД;
- део испосница званичне цркве које су издвојене;

Тип 8б - Аутономни просторни облици створени на комбинацији идеја и искуства заједнице

- издвојени манастири и испоснице;
- просторни облици дела мањих верских заједница XIX века у САД;
- просторни облици готово свих кибуца и дела мошава у Израелу;

Тип 8в - Аутономни просторни облици створени на идејама заједнице

- храмови мормона;
- школе шуц-штафел заједнице;
- Гетеанум заједнице антропозофа у Швајцарској;

Типолошки низ 9 - Аутономни (самосвојни) просторни облици створени на идејама и искуству саме заједнице (према разлозима самосвојности)

Тип 9а - Еволутивно произашли просторни облици заједнице, без утицаја главног тока

- готово све ловачко-сакупљачке примитивне заједнице;
- већина риболовачких примитивних заједница;
- издвојене заједнице које су трајале више векова - део религијских заједница (одвојених секти) хришћанства, ислама и хиндуизма;

Тип 9б - Створени просторни облици заједнице, без утицаја главног тока, код издвојених заједница (које су биле приморане да стварају своје просторне облике)

- издвојени манастири (манастири и испоснице у пустињи, комплекс Метеори);
- насеље есена у Кумрану;
- део социјалних и религијских заједница XIX века у САД;

Тип 9в - Створени просторни облици заједнице, без утицаја главног тока, код заједница које су из својих разлога стварали нове форме просторних облика

- део храмова мормона;
- светлосне катедрале, херојски стил, код заједнице шуц-штафел;
- Гетеанум код антропозофа;

Типолошки низ 10 - Аутономни (самосвојни) просторни облици, по времену трајања и вези са гашењем заједнице

Тип 10а - Просторни облици који су се угасили и нестали са гашењем заједнице

- насеље есена у Кумрану (насеље је готово потпуно уништено, а данас постоје само сачувани и заштићени остаци);
- религијско-дворски комплекс Акетхатен, код данашње Амаре у Египту (главни град фараона Акен-Атона и комплекс храмова посвећен богу Атону);
- насеља и објекти више мањих религијских и социјалних заједница XIX века у САД (фарма Брук, већи број фаланги и др.);

Тип 10б - Просторни облици који су надживели заједницу, али нису коришћени после гашења заједнице

- Фатепур Сикри, престоница цара могулске династије у Индији, Акбара, и центар нове религије Дин-и-илахи (релативно је добро очуван, али се данас користи само као музеј);
- део црква темплара у Европи и данашњем Израелу;
- Вевелсбург;

Тип 10в - Просторни облици заједнице које је преузео и користио главни ток после гашења заједнице

- део црква и манастира већине војничко-монашких редова (малтешки витезови, хоспиталци и др.);
- објекти појединих социјалних и верских заједница XIX века у САД;
- административни и јавни објекти заједнице шуц-штафел (осим већине школа, центра заједнице у Вевелсбургу и дела локалних центара).

Из саме класификације видљиво је богатство различитих типова просторних облика алтернативних и утопијски заједница. За већину типова имамо десетине примера (елемената) који им припадају. Сама типологија показује и постојање прелазних облика који настају током времена, што значи да однос начина живота заједнице и њених просторних облика није константан, нити непромењив. Ове промене су еволутивне и одвијају се веома споро. Такође, различити типолошки нивои ове класификације показују неунформност, што је једна од основних карактеристика алтернативних и утопијских заједница. Свака од њих је настајала у једном одређеном тренутку и на једном одређеном месту, као отпор, критика или тражење излаза, због проблема у којима се налазио главни ток, у то време и на том месту. Све заједнице су давале своје одговоре, али сви ти одговори су били другачији, разликовали су се не само у детаљима, већ и у суштини, јер су и питања и проблеми са којима су се суочавали, били различити, зависно од времена и места. Оно што је константно, то је различитост заједнице у односу на главни ток. И као што се разликују основне идеје и принципи заједнице и главног тока, тако се разликују и њихови просторни облици, јер они произилазе из једног другачијег начина живота. Ова типологија то још једном потврђује, јер што су ближе идеје и принципи заједнице и начина живота главног тока, сличнија је и њихова архитектура. Што је већи отклон између уобичајеног начина живота и начина живота заједнице, то су веће и разлике између њихових појавних просторних облика.

Приметна је такође и неравномерна заступљеност примера у појединим типовима, што нас уводи у једну нову анализу, можда и цело ново истраживање, које би било интердисциплинарно, између социологије и архитектуре (начин живота - урбана социологија - просторни облици), где би се степен снаге идеја заједнице одражавао на самосвојности (аутохтоности) просторних облика. Из ове основне поставке и примера датих у студијама случаја, видљиво је да је та снага не само јака, већ понекад и одлучујућа сила која формира оба параметра, начин живота и његове просторне облике, као и да одређује њихово трајање и развој. Анализом примера где је снага основне идеје заједнице јака (есени, кибуци, амиши и др.) видимо да су њихови просторни облици самосвојни и да је одвајање и различитост од принципа пројектовања и грађења објеката главног тока готово потпуно. Слабљење снаге основне идеје алтернативне заједнице доводи до смањења самосвојности њихових просторних облика, што можемо видети из низа примера (стамбени објекти антропозофа, кибуци крајем XX века и касније и др).

Релациону типологију и њене резултате, односно закључке, још јасније можемо видети на упоредном графикону просторних облика у поређењу са различитим типовима односа начина живота заједнице и главног тока (Сл. 278).

	Постојеће заједнице у свом (оригиналном) окружењу	Постојеће заједнице у новом окружењу	Нове заједнице у свом (оригиналном) окружењу	Нове заједнице у новом окружењу
Преузимање просторних облика са другог простора	 Део хипи комуна хинду оријентације	 Мисије кат. цркве у Јужној Америци	 Прве хришћанске базилике	 Цркве витезова хоспиталаца
Преузимање просторних облика из другог времена	 Примитивне заједнице	 Насеља и објекти амиша у САД	 Нове синагоге у Израелу, XX век	 Део комуна Харе Кришна у САД и ЕУ
Потпуно преузимање просторних облика главног тока	 Валденези, албижани, катарти	 Заједница Амана у САД	 Антропозофи - Сунчани салаш	 Део мошава у Израелу данас
Преузимање просторних облика уз прилагођавање	 Стамбени објекти мормона данас	 Део објеката хутерита у САД	 Школе шуц штаф. у Немачкој	 Рани облици фаланги у САД
Нови просторни облици уз утицај главног тока (комбинација)	 Стамбени објекти кибуца данас	 Објекти и насеља рапита у САД	 Гетеанум у Швајцарској	 Перфекционисти у заједници Онеида
Потпуна самосвојност просторних облика заједнице	 Насеље есена у Кумрану	Цркве менонита у САД (стари ред)	 Вевелсбург у Немачкој	 Храмови мормона ван Јуте
	Заједнице које су још живе	Просторни облици који су нестали са гашењем заједнице	Просторни облици који су надживели заједницу, али се не могу користити	Просторни облици који су надживели заједницу и које данас користи главни ток
Објекти заједнице по времену трајања и након гашења заједнице	 Објекти кибуца и мошава у Израелу	 Објекти многих хипи комуна у САД	 Цркве темплара у Европи, Бл. Истоку	 Објекти кат. цркве у Ј.Америци, Азији

Сл.278. Шематски приказ међусобних односа различитих типова у оквиру релационе типологије и њихових примера

У шеми је дат само по један пример за сваки типолошки низ, чиме је омогућен графички приказ (цртеж или фотографија) примера. На овај начин је умањен број примера, али је добијена графичка прегледност која не само да помаже код извођења појединих закључака, већ и иницира поједине теме и хипотезе могућих будућих истраживања.

Овај графички приказ (Сл. 278.) нам показује не само поједностављене односе две типологије (релацијску типологију), већ можемо видети и еволутивност ових прелаза и сву њихову разноликост. Ипак, важно је нагласити да она произилази из различитих прилаза заједница отклону од главног тока у том тренутку и на том месту. Просторни облици заједнице (урбанистичка поставка, архитектура, ентеријер, елементи декорације) произилазе из тог односа. Али не би смели заборавити ни да сами ти просторни облици учвршћују идеје и односе не само према главном току, већ и у самој заједници.

Релациона типологија не само да приказује релацију између типологије алтернативних и утопијских начина живота и типологије њихових просторних облика, већ и отвара ово поље за даљња истраживања. Питања степена прилагођавања, односно степена преношења и прихватања просторних идеја и принципа, као и трајања објеката и комплекса заједница после гашења самих заједница, заслужују не само пажњу, већ и посебна, нова истраживања. Сам рад, због ограничености свог обима, не упушта се у даљњу анализу сваког од ових питања, већ се задржава на самој класификацији. Све ове теме су веома захвалне, а нажалост (или на срећу других истраживача) још увек недовољно обрађене.

ПОГЛАВЉЕ VII

ЗАКЉУЧАК

Можда наши снови не могу постати наша стварност,
али наша стварност може бити коригована нашим сновима.

Ернст Блох, *Принцип наде* (Ernst Bloch, *Das Prinzip Hoffnung*)

ПОГЛАВЉЕ VII

ЗАКЉУЧАК

VII - 1. Резултати истраживања

У овом поглављу дати су налази рада, резултати истраживања и потврде почетних хипотеза, али и нека од разјашњења која су потребна ради потпунијег разумевања утопије као феномена. Из њих произилазе не само услови њеног настанка, већ и њена разноврсност, интердисциплинарност као и разлози за њену сталну присутност у прошлости, од почетка живота људи у организованом друштву, садашњости и у будућности. Такође, веома су важни прилози дати у следећем поглављу, посебно *Прилог бр. 1. (Листа алтернативних идеја и литературе, као и алтернативних група, заједница и покрета, по временској линији - Историјски развој, Од прапочетака до 1900. године)* који је резултат вишегодишњег рада аутора и где је дат приказ више стотина алтернативних и утопијских идеја, литературе и покушаја остварења у пракси током историје. Током израде рада, ова листа је умногоме помогла дајући не само податке о појединим идејама или заједницама, већ је уз њу било много лакше правити упоредне анализе. Ова листа може бити од суштинског значаја будућим истраживачима у области утопија и алтернативе.

Рад као основно полазиште узима три међусобно повезане претпоставке које посматрају међусобне везе и могуће интеракције између архитектуре и начина живота код алтернативних и утопијских идеја, литературе и заједница остварених у пракси.

Прва и основна претпоставка рада је постојање алтернативних начина живота и њихова суштинска разлика у односу на глобални цивилизацијски ток у то време и на том месту. Алтернативне идеје и заједнице се јављају у свим временским периодима и на свим меридијанима, тако да их можемо посматрати као константу, сталну појаву која прати главни цивилизацијски ток још од почетака организованог друштва и цивилизације. Они се јављају као реакција на постојеће друштвене односе и као покушај њиховог преовладавања. Рад је доказао да разлике између ова два начина живота, као и између њихових архитектонских облика, не само да постоје, већ су толике да можемо говорити о два сасвим различита историјска тока.

Друга претпоставка је постојање низова интеракција између начина живота и архитектуре (и у главном, глобалном цивилизацијском току, а још израженије код алтернативних начина живота), као и низ интеракција између самог глобалног цивилизацијског тока и алтернативних видова живота.

Трећа претпоставка рада је могућност стварања типологије (типолошке класификације) алтернативних идеја, литературе и начина живота остварених у пракси, и њихове архитектуре, и да би она представља бољу основу за анализирање овог феномена од груписања на уобичајени начин, само по историјском следу. Алтернативне покрете, било да су остали само на нивоу теорије или су имали и своје остварење у пракси, можемо поделити по различитим типовима, зависно од услова и начина настанка, циљева и тежњи, теоријске подлоге или спонтаности, времена трајања, узрока и начина гашења и др. Исто важи и за њихове архитектонске облике.

Кроз рад, а посебно кроз студије случаја, доказано је не само постојање великог броја алтернативних и утопијских идеја, литературе и живота у пракси, већ и њихова разлика у односу на главни цивилизацијски ток тог тренутка и на том месту. Кроз описе и анализу начина живота и архитектуре заједнице есена можемо видети разлику у односу на начин живота и архитектуру Римског Царства. Начин живота амиша се увелико разликује од начина живота у САД данас, као што се и те две архитектуре разликују. И те разлике су толике да можемо говорити о два тока историје који паралелно теку на истом месту, али се готово и не додирују.

Однос архитектуре и начина живота је у раду анализиран на више места и њихове интеракције описане и доказане кроз више примера. Ова интеракција је посебно видљива код алтернативних и утопијских заједница остварених у пракси, мада је и код главног тока можемо видети и анализирати. Ако посматрамо један одређени начин живота, његову функционалну организацију простора и објекте које користи, можемо видети међусобну условљеност. Сваки начин живота захтева одређену, њему одговарајућу, организацију простора која представља услове стварању објеката. Сам објекат се ради према тим условима. Међутим, једном изграђени објекат постаје оклоп који у потпуности задовољава првобитну функцију, али онемогућава било коју другу. Потенцијална промена начина коришћења објекта, било спољна промена или промена функције, условљена је његовим радикалним мењањем, или његовим напуштањем. Првобитни начин живота и његова организација простора су овековечени. Односи су интеракцијски јер нити та архитектура може опстати без тог и таквог начина живота, нити он може опстати без одговарајућих, строго одређених архитектонских облика. Међутим, ти односи нису линеарни. Колико год је архитектура као област мултидисциплинарна, толико се сви њени делови преплићу чинећи јединствену целину, мрежу, област испреплетану међусобним утицајем и деловањима, као и узејамним деловањем са начином живота.

Анализирајући типолошке класификације појединих студија случаја појединачно, као и међусобно, у упоредној анализи, можемо видети њихове сличности и разлике. У оквиру појединих типова те сличности су толике да готово можемо говорити о јединственој архитектури, мада је удаљеност међу члановима тог низа хиљаде километара и стотине година.

Радам су сукцесивно потврђиване све три основне хипотезе, а као један од резултата дата је комплексна типолошка класификација која се може користити за даља истраживања. Упоредном анализом типологије алтернативних идеја, литературе и облика живота остварених у пракси, и типологије њихових архитектонских облика, не само да имамо материјал за даља истраживања у области алтернативе и утопија, већ сличан сценарио можемо применити и код других анализа, посебно код студија појединих облика архитектуре главног тока - школа, позоришта, градских тргова и слично. Овде приказан систем двоструке типологије (упоредне типолошке класификације начина живота и њихове архитектуре), као и компаративне релацијске типологије (која обједињује прве две) може се користити као полазна основа или као један од елемената код других истраживања.

Осим афирмације типолошког приступа и увођења релационе типологије, рад отвара могућности за даља истраживања у области алтернативних и утопијских идеја, литературе, група, заједница и покрета остварених у пракси, а посебно њихових просторних облика. Теме алтернативе, утопије и утопизма, данас поново постају популарне. Задњих 10-20 година поново се истражује и изучава алтернативни приступ у социологији, литератури, философији и архитектури. Просторни облици се вреднују, не само по својој величини и важности за простор и време где су настали, већ и по свом односу према начину живота који их је створио, као и према њиховој интеракцијској вези.

VII - 2. Однос начина живота и његових просторних облика код алтернативних идеја, литературе, група, заједница и покрета

Однос архитектуре и начина живота код алтернативних група и заједница остварених у пракси није толико једноставан колико изгледа. Мада се овде ради о релацијама које нису прекривене и прикривене низом других утицаја и самим тим делују јасно и захвално за истраживање, ипак се ради о веома комплексном феномену вишедимензионалног приказа једног интеракцијског односа.

Овде би требало направити разлику између алтернативних и утопијских заједница које су преузеле постојећи начин живота који се разликује од главног цивилизацијског тока (преузет из прошлости или са неког дугог места) и заједница које покушавају да створе потпуно нови начин живота за који верују да ће бити бољи од постојећег који их окружује. У оба случаја имамо велику разлику између начина живота заједнице и начина живота главног тока који их окружује.

У главном цивилизацијском току развој архитектуре има лагани ток. Начин живота се мења и прилагођава стално новим условима, али споро. За учеснике у том процесу готово неприметно. За посматраче са дистанце, било просторне или временске, то је видљиво. Ради се о смењивању различитих стилова и школа. Променом начина живота мењају се и потребе, а архитектура одговара на те захтеве својим мењањем. Еволуција тече.

Код алтернативних група и заједница сасвим је другачије. Идеја је јасна, снажна и непромењива. Начин живота такође. Архитектура на те стално исте захтеве одговара окошталом формама које могу да одговоре само на те захтеве и да задовоље само тај начин живота. Ко је још могао пре две хиљаде година да користи објекте у Кумрану, осим есена? Које би били потребни обредни базени за свакодневно крштење и очишћење од греха? Римска војска је покушала да оснује војни логор у насељу у Кумрану, али су га убрзо напустили. Посла гашења заједнице, фарма Брук је дуго била празна, док војска САД није почела да је користи, а и то је било само привремено. Вевелсбург је деценијама стајао празан и напуштен да би сада био претворен у музеј. Наћи нову, другачију функцију је тешко, некада готово немогуће.

Ипак, ма шта данас мислили о њој, то није била узалудна нити беспотребна архитектура. То је само био одговор на врло специфичне захтеве једног посебног начина живота. То је била архитектура која је гашењем групе изгубила не само свој логички смисао, већ и сам *Raison d'Être*. Није физички нестала, али остављена је да стоји изгубљена у песку као споменик. Од када је Александар освојио Египат и поставио свог ратног друга и генерала Птолемеја за краља и фараона Египта нико се не моли у Карнаку, нити зна праву сврху пирамида. Посмртни чамац више није запловио, нити су свирале хорне на платоу испред велике сфинге. Постоји архитектура која се лагано мења и прилагођава, али и архитектура која је само споменик једног (прошлог) тренутка. Сама архитектура није крива за ту разлику између своја два појавна облика. Та два вида архитектуре су у суштини исти, а разлике су настале због различитих захтева два различита начина живота. Ако је начин живота окамењен, самодовољан и неспреман да се мења, а што долази од људи који тако живе убеђени да поседују једину и потпуну истину и да је баш њихов начин живота једини и прави, и њихова архитектура мора бити таква. То је случај код готово свих алтернативних и утопијских група, али и код поједних начина живота у главном току који себе сматрају савршеним и одбијају да се мењају. Принцип изузетности и вера у своју савршеност најчешће доводи до гашења те групе или заједнице. Такви начини живота нестају, а њихова архитектура остаје као споменик, потпуно неупотребљива за све друге намере и намене.

Интеракцијски однос између начина живота и архитектуре видљив је готово свуда, али код алтернативних заједница је толико очит да је немогуће игнорисати га. Темплари су били тек један од средњовековних редова ратника-монаха. Али њихова организација живота је била толико другачија, толико различита од свих других редова да се то морало одразити и у архитектури. Када су 1314. године темплари укинута, а њихова имања и објекти предати углавном Витезовима Св. Јована (хоспиталцима), било је немогуће користити не само манастире и стамбене објекте темплара, већ и њихове цркве. Хоспиталци их углавном руше да би на њиховом темељу од истог материјала могли саградити другачије, за то време стандардне. И то зато што у стању у каквом су их добили (какве су оставили темплари) нису могли користити, већ их прилагођавају свом начину живота и обредима званичне цркве. А и темплари и Витезови Светог Јована су били витешко-монашки редови који су постојали у готово исто време. Хиљаде објеката, цркава, манастира, канцеларија, стамбених и других објеката је срушено или до темеља прерађено. Живот темплара је тражио такву архитектуру, али та архитектура је онемогућавала било какав другачији вид живота.

Други проблем односа између алтернативних и утопијских заједница и њихове архитектуре је степен задовољења специфичних потреба те заједнице датом архитектуром. Већина алтернативних и утопијских идеја и заједница остварених у пракси полази од идеалног начина живота који води до идеалне државе, идеалног града и идеалног објекта. Покушавају да дају готов, заокружени идеални систем који би савршено испуњавао све њихове захтеве и потпуно се уклапао у њихов начин живота. Жеља је да се у једном објекту, комплексу или насељу унапред предвиде све могуће потребе и испуне сви захтеви најчешће доводи до гушења заједнице. До пропасти већине Фуријеових заједница дошло је управо из ових разлога. Фаланстер је био прескуп, тежак за изградњу и још тежи за одржавање. А био је један од основних принципа система заједнице. Групе које су покушале да га се стриктно придржавају обично нису доживљавале да прославе ни прву или другу годишњицу заједнице. Они који су фаланстер схватили флексибилно или симболички, трајали су дуже, али не довољно дуго да би могли рећи да су опстали као ново друштво правде и једнакости. И код других заједница исти проблем је био присутан. Чак и заједнице које би кроз праксу дошле до практичног и за експлоатацију подобног система имали су проблеме јер објекти обично нису пратили раст потреба и могућности заједнице, нити се кроз време прилагођавали новим техничким и технолошким решењима. Повратна веза начина живота и архитектуре постајала би кочница. Јавља се дилема: да ли почети са омекшавањем или чак мењањем основних ставова заједнице, мењати организациону структуру заједнице или мењати архитектуру заједнице. Најбоље резултате показивале су групе које би архитектонски концепт стварале на лицу места, уместо коришћења просторних облика из другог времена или простора, али и стриктно се држале сателитског ширења заједнице - када би дошло до прерастања броја чланова заједнице, вишак би се одвајао и оснивао нову колонију.

Посебну истрајност на свом врло специфичном начину живота и архитектонском концепту испољиле су две потпуно различите алтернативне групе. Аскетске заједнице, како манастири званичне цркве, тако и алтернативне религијске заједнице, али и појединци испосници и испосничке заједнице, прихватају објекте какви су првобитно дати. Разлог је једноставан. За њих је основни циљ прилагођавање себе (заједници, објектима), а не прилагођавање себи (заједнице, објеката). Самим постулатом да је првобитно религијско учење савршено, само да га треба у потпуности упознати и разумети, прихватају и да је првобитна архитектура права и одговарајућа, једном речју савршена. Они немају нових захтева, нити желе било какве техничке или технолошке измене или унапређења. Овакав начин размишљања није везан за неку одређену религију, већ га срећемо на свим просторима и у свим временским периодима.

Кибуци у Израелу проблем решавају на потпуно другачији начин. Они су од почетка свесни да ће се заједница мењати и усавршавати, прилагођавати новим условима и потребама. Због тога и граде углавном флексибилне објекте који се лако

могу прерадити или доградити уз минималне трошкове, или, ако треба, могу се једноставно срушити и на њиховом месту, такође уз минималне трошкове, изградити нови објекти. И овде је присутна могућност да, ако дође до убрзаног и претераног раста заједнице, део се одваја и оснива нови кибуц уз стручну, материјалну и моралну помоћ старе заједнице. Објекти су стручно планирани уз максималну анализу потреба заједнице. Ако и када дође до тренутка да потребе надрасту архитектонску шкољку, мења се шкољка, али ни тада суштински. Упоредјујући фотографије кибуца Деганија из времена пре Првог светског рата и данас, или са фотографијама нових кибуца осниваних крајем XX века, видимо упадљиву сличност објеката, иако је временска разлика скоро један век. Флексибилност је више у функцији него у архитектонској форми. Чланови заједнице су срећни објектима какви су. Не поставља се питање о суштинским променама, нема нових решења, нових концепција. Кибуци су препознатљиви и у тој својој препознатљивости настављају да живе свој живот. Начин живота различит од свих познатих, који представља алтернативу свему до сада постојећем.

И овде се опет срећемо са основном поставком. Заједнице не желе другачији начин живота, а овај који су одабрали диктира им одређену архитектуру. А та и таква архитектура онемогућава другачији начин живота.

VII - 3. Разноврсност и типологија алтернативних и утопијских идеја, литературе и начина живота

Кроз целокупни рад, а не само кроз студије случаја, приказан је велики број алтернативних и утопијских идеја, литературе и начина живота остварених у пракси. Њихова разноврсност је толика да их је готово немогуће сврстати заједно класичном класификацијом. Типолошка класификација нам омогућује да их сагледамо у свој њиховој разноврсности. Од идеја, литературе, малих група са тек пар чланова, до покрета са милионским чланством, од идеалиста који позивају на мир и љубав, живот у аркадији, до одлучних револуционара који прихватају само победу или смрт, од људи који обожавају технику до верника који искрено проводе највећи део дана у молитви. Поједини разлози за толику разноврсност, као и међусобне сличности, дати су у конкретним описима у оквиру студија случаја.

Више је разлога који узрокују разноврсност алтернативних и утопијских идеја, литературе и начина живота остварених у пракси, а најутицајнији и најважнији је њихов однос у контексту времена и места.

Утопија је друштвени, политички, гео-политички, а не литерарни феномен. Она настаје као директна или индиректна критика постојећег стања друштвених односа, или једног аспекта тих друштвених односа, у том тренутку и на том месту. Од Платона до данас утопије или нуде начин промене односа, или приказују да је та промена могућа, говорећи о некој другој земљи где су људи срећнији, где живе у неким другим друштвеним односима, било да је та земља негде другде у простору (тамо далеко, иза Ултима Туле) или негде другде у времену (било некада, или може бити у будућности).

Ово је потребно нагласити, јер суштина друштвеног проблема се мења, и просторно и временски. Оно што је било најбитније Платону, постаје мање важно Бејкону, а потпуно небитно Прудону.

Такође, важно је нагласити да се утопије најчешће јављају у најразвијенијим деловима света (у том тренутку), али да нису ограничене само на њих. У исто време када су антички мислиоци у Грчкој и Риму покушавали да створе визију идеалног друштва, било кроз философска дела о управљању друштвом (*res publica*), или кроз описе и приче о путовањима у далеке и непознате, а боље организоване земље, у земљама Келта се ствара читав низ утопијских прича о путовањима у непознате, а идеалне земље, такозване *Immrám* (*Oisín i Tir na nÓg* и други).

VII - 4. Крај утопија ?

Током времена, идеја алтернативе и утопије је имала своје врхунце и своје падове. Многи теоретичари који су анализирали феномен утопије, предвиђали су њен крај, било што је дошло до промене друштвених односа, или до промене одређеног дела друштвених односа. Споменимо само најпознатије и најутицајније:

- Ернст Блох, *Опроштај од утопије?*
- Херберт Маркузе, *Крај утопије*
- Карл Манхајм, *Идеологија и утопија*
- Кришнар Кумар, *Крај утопије*
- Слободан Симовић, *Крај утопије као крај истине*, и други.

Друштвени односи су се мењали од Платона до данас много пута, а утопија и даље преживљава. Да ли се ради о посебном феномену, или неразумевању суштине и положаја утопије у друштву и друштвеним променама? Вероватно ниједан од ова два одговора није потпун. Овде се ради о вишеструкој комплексности посматраног феномена, тако да је при свакој анализи утопија неопходно укључити и простор и време. Без тога сви одговори који имамо постају недовољни, или бар недовољно тачни.

Питање: „*Да ли је утопија данас мртва?*“ има два одговора, односно један, али формулисан на два начина, зависности од начина посматрања, односно од суштине питања.

Да, мртва је у облику каквом смо је некада познавали и посматрали.

Не, није мртва, јер у промењеним околностима, а околности се стално мењају, доћи ће неки нови облик утопије, нама данас непозната форма утопије, која ће дати одговоре на та нова питања, која нам још нису ни позната.

Утопија као идеја је попут феникса. Више пута у историји је нестајала, гушена, губила се, а онда се јављала у неком новом облику. Живот је промењив, друштвени односи се стално мењају, развој технологије томе такође доприноси, па и утопија мора бити таква, стално промењива, прилагодљива новом времену и новим околностима.

Везано за овај феномен постављају се још два питања чија анализа нас води ка сличном одговору: *Зашто су ретке утопије остварене у пракси које су дуговечне?*; и *Зашто су ретке утопије остварене у пракси које су прерасле у главни цивилизацијски ток?*

Утопије, било литерарне или заједнице остварене у пракси, најчешће су биле краткотрајне. Код литерарних утопија под краткотрајношћу подразумевамо утицај који је та идеја имала на будуће генерације. Платонова Држава и Закони се и данас читају и изучавају, али мало ко их озбиљно схвата или жели да их примени у пракси. Књига и даље постоји, али идеја је одавно мртва. Од заједница остварених у пракси, које су се одржале дуже од једног века, односно пар генерација после смрти оснивача заједнице, опстао је тек мали број. Заједнице најчешће опстају ако постоји религијска компонента. Колико год покушавали да ствари посматрамо материјалистички још од периода рационализма, или бар од просветитељства до данас, утицај религиозности не би смели пренебрегавати. Други начин за остварење дуговечности је флексибилитет у принципима веровања, било да се ради о секуларним или профаним заједницама. Успевају оне утопијске заједнице које прате главни ток, односно које се стално мењају и прилагођавају, које стално нуде нове одговоре на нова питања несавршености друштвених односа главног тока.

Већина утопија није успела да се наметне и постане главни цивилизацијски ток јер су биле замрзнуте у својој вери у себе и своју идеју, у самосагледавању своје савршености. Колико год да су стриктна правила и чврста вера неопходни да би заједница опстала у тешким тренутцима, толико у једном тренутку постају сметња.

Оно исто што их одржава у животу, истовремено их и спречава да постану главни ток. Амиши опстају вековима захваљујући својој чврстој вери и стриктним правилима, али их то и спречава у ширењу у светским размерама. Да постану главни ток успеле су само оне утопије, попут паулинског раног хришћанства (хеленистичке струје), које су биле спремне да се одрекну своје идеје и своје суштине, али чврсто задржавајући основне симболе, ради даљег ширења.

Свако време има своје утопије, а утопије за сва времена (или бар за више различитих времена) могу бити само оне које се константно мењају и прилагођавају задржавајући стално своје симболе, а прилагођавајући своју суштину новим условима, новом начину живота и дајући стално одговоре на нова егзистенцијална питања.

VII - 5. Еутопија или дистопија

У оквиру питања о крају утопија често се наводи аргуменат да задњих пола века, а посебно од краја XX и почетка XXI века, готова да и нема еутопија док се дистопије јављају у огромном броју. Најчешће се наводе два разлога за то, а оба са доста проблематичном аргументацијом. Први је да је после задњих промена друштвеног система, а посебно после колапса социјализма у Источној Европи и његовог прерастања у „социјал-капитализам“ у Кини, изгубљена вера у промене, у идеално организовано друштво и да људи прихватају то стање као чињеницу. Често се као део тог одговора наводи и да је човечанство достигло врхунац организованости, положај у друштвеним односима који је најбољи могући, те нове утопије више не само да нису потребне, већ нису ни могуће. Други разлог је тешкоћа аутора у промишљавању новог и савршеног друштва у поређењу са описом апокалиптичне визије.

Оба ова одговора су погрешна и не указују не само на недовољно познавање суштине утопије као феномена, већ и на неразумевање садашњег тренутка.

Већ је више пута у историји било тренутака када се сматрало да је дошло до успостављања идеалног друштва и да даљња промишљања нису потребна. После великог броја утопија током старог века, у време раног средњег века готово да их и нема. Слично се догађало и у време остварења социјализма (комунистичког типа) у Русији. Ниједан од тих тренутака није био крај утопија, већ само тренутно затишје. Кристаллизацијом проблема новог друштва почиње и промишљање и тражење одговора на његове проблеме и несавршености. И што је то ново друштво увереније у своју исправност, то ће се суровије обрачунавати са људима који виде његове несавршености. Терор у време Робеспјера током друге фазе Француске револуције, као и терор Лењина и Стаљина после изведене Октобарске револуције нису изузетак, већ пре парадигма.

Недостатак жеље или аналитичара који би могли схватити данашња питања и понудити утопијска решења такође није разлог недостатка еутопија данас. Аргуменат да је лакше описати несигурну будућност и страхове од оног шта ће тек доћи, него дати промишљен опис могућег бољег друштвеног система, тек је један од одговора. Људима је урођен страх који је увек јачи од среће и опуштања. Страх је неопходан, јер нас наводи на опрез у случају опасности. Дистопија је урођена људима, она је у нама, за разлику од еутопије. Па и сам Данте је тако животно описивао Пакао, док му Рај делује несређено, бледо и нестварно.

Али суштински одговор на овакво стање треба тражити на другом месту. Данашњи друштвени односи су нешто потпуно ново што није ни познато ни очекивано. Систем чијем формирању смо сведоци већ полако добија своја правила и описе. Поред глобализма почињу да се користе и називи банкизам (као наследник феудализма и капитализма, јер је моћ данас у рукама власника банака, а не у рукама власника средстава за производњу) и дебитократија (владавина дугова, јер цео систем се заснива на новчаним трансакцијама и кредитној зависности, уместо војне или политичке окупације), означавајући не само крај и капитализма и социјализма какве смо познавали, већ и почетак новог доба. Аутори утопија још нису спремни да дају одговоре на питања која се тек формулишу. Када проблеми и питања буду јасно постављени, доћи ће и одговори у виду неке нове форме утопија, где ће опет еутопије надмашивати дистопије.

VII - 6. Разноврсност и типологија просторних облика алтернативних начина живота

Свака анализа архитектуре не би се смела свести на фактографију, већ би морала бити замишљена и остварена као промишљање о архитектури. У томе нам веома много може помоћи типолошка анализа која произилази из типолошке класификације и описа појединих типова са примерима (члановима у оквиру тог одређеног типа).

Типолошка класификација архитектуре алтернативних видова живота на начин како је организована и приказана у раду показује разлике у основним принципима при прилазу анализи неког архитектонског облика. Класични начин анализе по временској линији (кроз историјско-стилске одреднице) боље приказује сваки облик у поређењу са оним који ми је претходио и оним који произилази из њега. На тај начин јасно видимо еволутивност архитектуре и њено стално мењање. Али однос архитектуре и одређеног начина живота који је ту архитектуру створио, или је још увек ствара, можемо најбоље видети у компаративној студији са сличним полазним параметрима без обзира на простор и време. У упоредној студији више случајева сличних начина живота можемо много јасније видети интеракцијски однос и реакције архитектуре на пројектне захтеве једног одређеног начина живота. Типолошка анализа кроз класификацију различитих типова и њихових елемената, без обзира на простор и време, даје нам много бољу слику код анализе вишеструких и интеракцијских студија, тако да је можемо користити код сваке анализе архитектуре много боље и успешније него анализу по временској линији, чак када је она и у комбинацији простор-време.

Ово је јасно видљиво код алтернативних и утопијских идеја и литературе, али се још јасније показује код утопијских заједница остварених у пракси. Код њих имамо не само односе међу различитим типовима утопијске мисли, већ и паралелне приказе типолошке класификације утопијске мисли и њихове архитектуре. Кроз упоредну анализу и матрице можемо јасно видети њихове односе и интеракције.

Архитектура алтернативних заједница може нам се чинити једноставна и утилитарна, али тек кроз типолошку анализу можемо видети све њене варијетете, разноликости и богатство. Готово да нема типа архитектуре, и код организације насеља као и код појединих врста објеката, који није заступљен код алтернативних заједница. И њихов потпуни приказ можемо анализирати тек уз помоћ типологије.

VII - 7. Архитектура као извор и ушће начина живота

Архитектура не само да постоји од почетка људског рода, већ се и поставља као активни чинилац. Прва мисао о архитектури је из времена сакривања по пећинама, тражења бољег места за живот, са бољим положајем, лаког за одбрану, а близу воде и хране. Развој људске врсте води ка развоју начина живота, а тиме се мења не само архитектура, већ и мисао о њој. Ипак, без обзира не промене и стални напредак, суштина остаје иста. Начин живота одређује архитектуру која се ствара, а та архитектура утиче на начин живота. У једној одређеној архитектури тешко је, понекад готово немогуће, организовати другачији начин живота. Код главног цивилизацијског тока, глобалног начина живота, то и није толико видљиво, јер је присутна истовремена еволуција и начина живота и његове архитектуре. За разлику великих заједница главног тока код мањих група еволуција није толико присутна или је уопште нема. У мегаполису говоримо о десетинама или стотинама хиљада грађевина које се стварају током дужег временског периода, тако да је замена објеката трајан појам. Код мањих заједница објекти се не мењају тако брзо.

Код мањих алтернативних заједница однос према архитектури се разликује од оног који постоји у главном току. Мање заједнице обично нису оптерећене вишевековном историјом, нити сталним трагањем за бољим. Код њих еволуције или нема, или је веома спора, што доводи до јасно видљивог интеракцијског односа начина живота и архитектуре. Они су уверени да је њихова истина једина, да имају одговоре на сва питања, и не желе да мењају свој начин живота. Тај и такав начин живота ствара њихову архитектуру. Али и та архитектура окоштава њихова правила и сам начин живота. Попут једног тела, идеја заједнице је мозак који промишља, архитектура је попут костију на којима један одређени начин живота чини мишиће. И сви су једно. Нема ствараоца и створеног, већ само интеракцијске везе више различитих елемената.

Питање да ли је на овај начин архитектура занемарена или постављена у други план се не поставља. У оваквој шеми архитектура није другостепена, али није ни првостепена. Она је једнакостепена са другим областима које чине начин живота, које га објашњавају, уређују и стварају, па и са самим начином живота. Њена улога је да саслуша и испуни захтеве које јој начин живота намеће, али и да активно утиче на тај исти живот. Својим правилима, ограничењима, могућностима, она га мења, прилагођава, усмерава, или окамењује и не дозвољава му промену.

Код алтернативних и утопијских заједница остварених у пракси то је још видљивије, јер код њих најчешће, односно готово никада, не постоји спонтаност раста кроз векове. Њихова правила у архитектури су поједностављена, па самим тим и извори, утицаји, па и резултат. Примери који су анализирани у раду као студије случаја показују не само да интеракција између алтернативних заједница и њихове архитектуре постоји, већ и колика је снага тих међусобних утицаја, чинећи их егзистенцијалним.

Сваки живот је интеракција безброј различитих утицаја. Зато свако тумачење живота или неког од његових делова или аспеката мора посматрати и те интеракције, али самим тим мора бити и инредисциплинарно. Издвојене херметичке студије и анализе које посматрају само једну издвојену област, поглед, догађај или аспект живота, нису друго до поједностављено посматрање и никада не могу дати потпуни одговор нити целину разумевања. Слика мора имати све боје.

Архитектура, чак и када се ради о ремек-делу архитекте уметника, није и не може бити ван живота. Али она није ни само присутна у животу. Она је активни учесник, кочница или покретач, активна сила која утиче на живот у свим његовим сегментима. Један од извора, али и ушће начина живота, па и самог живота.

ПОГЛАВЉЕ VIII

ПРИЛОЗИ

Залуд ћеш кршити ноге по тржницама.
Ко то има, тај га не продаје.

Андреј Јелић Мариоков (1952 -), *Како се кува српски пасуљ*

ПРИЛОГ 1.

Листа алтернативних идеја и литературе, као и алтернативних група, заједница и покрета, по временској линији - Историјски развој

Од прапочека до 1900. године

Дакле, драги пријатељу,
ни у ком случају не треба да пазимо
на оно што ће казати о нама светина,
него шта ће казати онај
који се разуме у правди и неправди,
онај један и сама истина.

Сократ (Σωκράτης, око 470. ПНЕ - 399. ПНЕ)

Листа алтернативних идеја и литературе, као и алтернативних група, заједница и покрета, по временској линији - Историјски развој

Од прапочетака до 1900. године

До времена ренесансе алтернативна, па и утопијска литература је била бројем мала и уклопљена у општи корпус литературе. Током следећа четири века (периоди хуманизма, рационализма, просветитељства и индустријализације), ова литерарна форма се толико развила да је прерасла у посебан жанр. Од средине XIX века, присутни су покушаји прикупљања и систематизовања алтернативне литературе (укључујући и утопијску) и алтернативних заједница остварених у пракси. Посебно, процватом алтернативних заједница у САД током XIX века, јављају се и потреба, а и жеља са описивањем и чувањем од заборава "малих остварења великих идеја" (MacDonald, Noyes, Nordhoff). Почетком XX века јављају се прве библиографије алтернативне и утопијске литературе, и то углавном на енглеском језику²⁸², да би се тај тренд наставио до данас.

Основна тема рада је стварање типологије алтернативних идеја, литературе, група, заједница и покрета, стварање и приказ низа типолошких класификација. Прва и најважнија класификација је по временској линији, односно по историјско-стилском развоју. Ова класификација, у комбинацији са просторном поделом као секундарном, користи се у настави историје уметности и историје архитектуре још од ренесансе, као главна подела. Рад ову класификацију узима као прву и полазну и из ње, односно уз помоћ ње, ствара мрежу других типолошких класификација.

У оквиру литерарног дела утопијске мисли, за разлику од већине постојећих сличних листи, рад овде укључује и теоријске основе алтернативних идеја које су се касније оствариле у пракси, без обзира да ли су трајале кратко, дуже, или су прерастале у главни цивилизацијски ток. Ово није преседан, јер је и Трахир²⁸³ у свој речник уврстио и нацизам и комунизам као утопијске покрете. Такође, овде су као посебна поглавља уврштени и митови и легенде који за тему имају утопију или идеју утопије у неком од својих појавних облика. Део теоретичара митове не увршћује у класичну литературу, јер су они део усменог предања, а записани су (они који су записани, јер велики део није) много касније, у доста измењеном облику. Алтернативне идеје које су прерасле литерарну форму и почеле да се остварују у пракси, такође су уврштене у ову листу, по времену појављивања. Примитивне заједнице су објашњене и уврштене као посебна категорија, јер се ради о друштвима која су организована попут утопијских заједница, односно која још увек живе у идеалистичкој пасторалној друштвеној организацији²⁸⁴ (непостојање приватне својине, без државне организације, породица као основна ћелија, група као организација, специфична једнакост полова и друго - „good savage“).

При одабиру шта укључити у листу, проблем је била и сама терминологија, односно дефиниција утопије. Рад покушава да пружи општи приказ, односно комбинацију енглеске литерарне утопије (упоредити са библиографијама Mumford, Meyerson, Negley, Segal, Trahair, Sargent, и други), француске философске утопије

²⁸² Поред библиографија утопија и утопијске литературе на енглеском језику треба укључити и библиографије на другим језицима. Незаобилазни пример су библиографије утопија Michel Antony, *Utopie: Anarchistes et Libertaires*. Paris: Ecole Alsacienne, 1995, и Владимир Владимирович Святловский. *Каталог утопий*, Москва, Петроград: Государственное издательство, 1923.

²⁸³ Richard Trahir, *Utopias and Utopians, An Historical Dictionary*, Routledge, 1999.

²⁸⁴ Више писаца утопија кроз историју не само да велича овај вид организације друштва, већ и предлаже враћање на ову организацију друштва као хуманију (аркадијске/пасторалне утопије).

(библиографије и теоријске анализе - Jean Servier, Michel Antony и други), јеврејске религијске и друштвено-револуционарне утопије, немачке социјалне / социјалистичке / комунистичке утопије, руске народне утопије, америчке религијске и друштвене (социјалне) утопије и друге.

Историјски развој по временској линији, подељен је на десет историјских епоха, које су одређене друштвеном организацијом и највећим делом прате класичну поделу историје по друштвеном уређењу и стилским епохама. Мање разлике постоје, посебно у томе што су стандардно прихваћене историјске епохе подељене на два или више мањих делова, у зависности од промене друштвеног уређења, културно-уметничког развоја и технолошког напретка, који су условљавали другачији приступ аутора при стварању алтернативних (утопијских) идеја и литературе. Такође, називи епоха прате најбитнији елемент у философском размишљању о тренутно постојећем, као и оном бољем, могућем, током те епохе.

Епохе:

1. Праисторија (Митови и легенде)
2. Старе цивилизације (3000. године ПНЕ - 750. ПНЕ)
3. Класични стари век (750. ПНЕ - 50. НЕ)
4. Касна антика (50. НЕ - 450. НЕ)
5. Рани средњи век (450 - 1200.)
6. Касни средњи век (1200 - 1450.)
7. Хуманизам (1450 - 1600.)
8. Рационализам (1600 - 1700.)
9. Просветитељство (1700 - 1800)
10. Индустријализација (1800 - 1900.)
11. Примитивне заједнице (ван временске линије)

На крају овог прилога дат је приказ примитивних заједница. Разлог је двоструки - не само да су примитивне заједнице несвесно организоване по принципима велике већине утопија, већ и постојање доста велике подврсте утопијске литературе која описује и заговара враћање првобитном начину живота (природном, примитивном) - утопијске пасторале, познате и као аркадијска утопијска литература.

Ова листа је покушај да се обухвати више, ако не и сви, културни кругови, не само западно-европски, са нагласком на англо-саксонски, како је то углавном било уобичајено до сада. Тако да су овде дати и радови арапског, латиноамеричког, источноевропског (поствизантијског), кинеског, индијског и других културних кругова.

Уз сваку одредницу дати су и оквирни садржај и кратки опис и коментар дела.

Листа се завршава закључно са крајем XIX века (са 1900. годином), јер обим алтернативне и утопијске литературе XX и XXI века, далеко премашује обим овог рада. Уколико би укључили и одреднице настале после 1900. године, то би значило не само укључивање утопијске литературе тог доба, већ и радове везане за два светска рата, велику економску кризу 1929-32; као и радове везане за велики број мањих алтернативних група и покрета (анархисти, анархо-синдикалисти, покрети пре и у оквиру Шпанског грађанског рата, покрет 1968, антиауторитативне школе и дечје вртиће); као и три велика алтернативна покрета који су прерасли у главни цивилизацијски ток (комунизам, нацизам и хипи покрет); антиколонијални покрет; као и покрете и тендеције с краја XX и почетком XXI века (еколошки покрет, покрет против глобалног загревања, викиликис, пиратски покрет, миленијумски покрет и ново доба и др.), а који обухватају више хиљада одредница.

1. ПРАИСТОРИЈА - МИТОВИ И ЛЕГЕНДЕ

За прве утопије тешко можемо користити назив *литерарне утопије*, јер су старије од појаве писма и до нас су дошле путем усменог предања. Већина народа у свом предању има приче/легенде/митове о бољем свету, лепшем животу, храбријим и бољим људима.

Најчешће се ради о другом месту (еутопија) или другом времену (хронотопија или ухронија, односно еухронија), било да се ради о јунацима (стварним или митским), који би путовали у *далеке земље* и по повратку причали о *бољим друштвима и срећнијим људима* које су тамо видели. Ови митови не само да говоре о бољем друштву *тамо* и/или *некада*, већ чувају и идеју о могућности стварања бољег и другачијег друштва *сада* и *овде*. То су најчешће приче о прошлости самог тог народа, о давно прошлим временима када су људи били бољи и храбрији, друштво боље организовано, па су и Богови били на страни свог народа. Тада су велики краљеви и јунаци водили свој народ који је живео у свом *златном добу*, много боље, поносније, слободније и славније. Ови митови су веома важни у тешким тренуцима појединих народа, јер не само што подсећају на нека друга, боља времена, већ и дају наду²⁸⁵.

Друга врста утопијских митова су предања о рају (бољем месту, месту награде, односно идеалном месту) и паклу (месту казне). У овим митовима имамо претечу поделе утопијске литературе на еутопије и дистопије. Не би их требало везивати само за религију, односно за постојећу религијску литературу, јер се ради о много старијим митовима, најчешће везаним за космогонију и нешто ређе за теогонију.

Један од првих аутора који је митове тумачио као потребу заједнице за постојањем и очувањем идеје о могућем бољем друштву, био је Еухемерес²⁸⁶, старогрчки писац, историчар, историограф, митограф и филозоф, који је још у IV веку ПНЕ заступао теорију да су митови, укључујући и оне религијске, настали из стварних догађаја, којима је народ током времена почео да даје митолошки значај. Овој промени допринео је и недостатак писма, односно усмено преношење предања, које омогућава постепене промене и прилагођавање приче²⁸⁷, што постепено доводи до идеје о бољем, односно идеалном друштву²⁸⁸. Настанком писма престаје стварање и прилагођавање митова, јер запис окоштава текст. Преломни тренутак у историји је чинило записивање *Илијаде* и *Одисеје*, чиме су ови велики епови сачувани у свом изворном облику, мада нису записани у самом тренутку стварања. Тиме са прешло са усменог на писани начин, што је довело до промене начина преношења и чувања текста митова.

Митови о бољем друштву су присутни код готово свих народа, од старих цивилизација до почетка писане историје. Време настанка већине ових митова је непознато, односно готово га је немогуће утврдити. Принципи датирања везани за време настанка и периоде развоја цивилизације која је носилац тог мита, као и могуће

²⁸⁵ “Ако смо некада имали златно доба, то само значи да ћемо га имати опет, или бар да га можемо имати опет”, Иван Вазов (1850-1921.), бугарски писац.

²⁸⁶ Еухемерес, мада у литератури наилазимо и на имена Еуемерос и Евемерус (старогрчки Εὐήμερος Euhēmeros, IV век ПНЕ), заступао је атеистички поглед на свет. Аутор је теорије, која се по њему назива еухемеризам, односно историјска теорија мита.

²⁸⁷ О овом феномену писао је Габриел Гарсија Маркес, користећи га и као једну од основних тема у свом роману *Сто година самоће*.

²⁸⁸ Усмено преношење историје и предања није везано само за време пре појаве писма, већ и за периоде у историји, када писана реч није била доступна већини, најчешће у временима окупације мањег народа или групе од стране већег народа, који припада другом културолошком кругу, или чак и другој цивилизацији (на пример римска окупација британских острва, хришћанска окупација келтских земаља, турска окупација Србије, и др.).

повезивање мита са познатим догађајима из прошлости, могу нам дати тек оквиран период настанка, а и то са доста несигурности.

Међу најстарије митове спадају поједини делови староиндијских *Itihasa* митова, *Ramajana* и *Mahabharata*, посебно делови *Рамајане* који описују златно доба из времена принца Раме. Из збирке митова Браманске традиције (*Vede*) у алтернативна / утопијска дела могу се сврстати митови о стварању света (*Maha Yuga*), посебно делови о златном добу (*Kalpa*) и уништењу (*Pralaya*), који се могу сврстати у конструктивно-деструктивну литературу (еутопија-дистопија). У Џаинској (*Jain Dharma*) традицији имамо приче о хероју Падми (*Padma*) и његовој борби против зла.

*Еп о Гилгамешу*²⁸⁹ се обично датира у III миленијум ПНЕ и заједно са митом о потопу он је основа митова и првих веровања народа Месопотамије. Занимљиво је да више аутора²⁹⁰ овај еп посматра као прво дело утопијске литературе (златно доба, борба добра и зла, заједница среће и правде, прича о потопу, уништење и деструкција који доводе до друштва пуног мана и неправди, у каквом и ми данас живимо). Овде на делу можемо видети Еухемересову теорију о претварању историје, историјских догађаја и историјских личности у мит. Најстарији сачувани запис мита је таблет IX са епом о Гилгамешу, који се данас налази у Британском музеју у Лондону, из времена око 2100. године ПНЕ.

Уколико митови нису сачувани кроз усмено предање (због промене културног круга или религије²⁹¹, или због физичког уништења народа носиоца усменог предања), остају нам само записи који су се сачували до данас. Проблем са њима је што најчешће не преносе верно митове, већ их прилагођавају новим захтевима одређеног тренутка, као и уобичајено непостојање потпуног текста. Остаје нам да из фрагмената који нису ни потпуни, ни оригинални, покушамо извући суштину приче и веровања.

Из времена старог Египта није остало пуно сачуваних митова, најпре због систематског уништавања које су спровели хришћани током IV и V века, као и муслимани током VII и VIII века. Код староегипатских митова имамо срећу да су текстови писани хијероглифима коришћени као декорација у гробницама и храмовима. Заједно са текстовима на платну којим су умотаване мумије и сачуваним папирусима, то су нам данас главни извори. Староегипатском литературом се бавило више египтолога (*Gustave Lefebvre*²⁹² и други), захваљујући којима имамо делом забележену и сачувану литературу и митове. Више митова говори о космогонији, као и о животу после смрти (*животу на другом месту*). Од литературе која говори о бољем месту или бољем времену (златно доба), имамо *Искушење Хоруса и Сета*, са Честер-Бети

²⁸⁹ Гилгамеш (*Bil-ga-mesh*), историјска личност, краљ сумерског града-државе Урук, владао између 2.800. и 2.500. године ПНЕ. Неколико векова касније предање га претвара у полу-митску личност божанских способности. Током III династије у Уру (2112-2004 ПНЕ), настаје Еп о Гилгамешу, који је првобитно записан на акадском језику. Сачувано је пет делимично различитих верзија мита.

²⁹⁰ Michel Antoni, *Principales oeuvres utopiques*.

²⁹¹ Приликом прихватања друге културе или друге религије, најчешће долази до готово потпуног одбацивања претходних веровања, обичаја, митова и усмених предања. Уколико нешто и остане сачувано, мења своју суштину прилагођавајући се новој култури или религији и уклапајући се у њу. Овако настали губици су огромни, што видимо из потпуног нестанка пре-исламских митова, легенди, обичаја и усменог предања арапских народа (племена) Блиског истока, аутотхоног народа Египта или пре-хришћанских старих Словена.

²⁹² Gustave Lefebvre (1879-1957.), француски египтолог, аутор *Граматики класичног египатског језика* (*Grammaire de l'égyptien classique*, 1940.), као и више књига о староегипатској литератури: *Египатски романи и приче из фараонског периода* (*Romans et contes égyptiens de l'époque pharaonique*, 1948.), *Историја високих свештеника Амон Карнака* (*Histoire des grands prêtres d'Amon de Karnak*, 1929.) и друге.

папируса (Chester-Beatty) из времена Рамзеса V, *Приче пророка*²⁹³ (Le Conte Prophétique), као и *Настанак IV династије*²⁹⁴ (La naissance de la IV^e dynastie) из 1600. ПНЕ. Као утопију можемо посматрати и *Мит о Аару (Поља трске)*, за која се веровало да се налазе на истоку и да личе на непрегледна поља трске у делти Нила, где ће Озирис владати после коначне победе над Анубисом. Као што је ка душа у човеку, тако је и Аару душа међу земљама и местима, душа целог света.

Митови јеврејске (хебрејске) космогоније, такође садрже поједине делове који се могу уврстити у алтернативну/утопијску литературу. Од првих пет књига *Библије (Тора)*, ово се посебно односи на *Прву књигу*²⁹⁵, део о рају и паклу, као и део о златном добу.

Старогрчки митови су нам добро познати не само што су од VIII и VII века ПНЕ записивани, већ и што су сачувани и преносом у римску културу. Од великог корпуса грчких митова посебно се издвајају утопијском тематиком космогонија, мит о четири доба, мит о Тезеју, и мит о путовању Аргонаута.

У *Миту о четири доба*, говори се о стварању света и његовом развоју, од златног доба када је владао Уран (по другој верзији тада је владао Хронос) и када се живело у срећи и благостању; сребрном добу када људи полако почињу да завиде једни другима и почињу сукоби међу њима; бакарном добу када људи почињу да праве оружје од бакра и да ратују; до гвозденог доба, које још увек траје, када на земљи нема правде и владају бол, завист, ратови и болести. Тако од еутопије, људи свесно прелазе у дистопију. Међу претече утопијске литературе можемо укључити и *Мит о Тартесосу*²⁹⁶, полумитском граду-луци за који се претпоставља да је био у југозападној Шпанији, на атланској обали, иза Гибралтара, на ушћу реке Гвадалкивир. Не само да су стари Грци сматрали да је Тартесос место порекла грчке и целокупне европске цивилизације, већ су га и описивали као место блажених, идеално место где људи живе у срећи и благостању. Такође, на повезивање мита о Тартесосу са митом о Атлантиди, указао је још 1922. године, немачки историчар и археолог Адолф Шултен (Adolf Schulten), као и В. А. Олдфадер 1923. године (W. A. Oldfather). У ову тематику се уклапа и мит о Елисеју, односно *Јелисејским пољима* (Elysium, Elysian Fields, старогрчки: Ἠλύσιον πεδῖον, Ēlýsion pedíon), делу другог света где душе хероја и полу-богова одлазе да вечно уживају у идеалној земљи после завршетка овоземаљског живота. *Мит о Аргонаутима* (старогрчки Ἀργοναῦται Argonautai) прича о путовању групе помораца предвођених Јасоном у Колхиду, земљу где расту златне јабуке и где се налази златно руно.

Народ Келта, њихова држава и култура, као и касније мешање са римском културом (латенска култура), током IX - IV века ПНЕ обухватили су највећи део Западне и Централне Европе, као и Панонску низију и централни део Балканског полуострва. На темељима њихових градова подигнути су касније многи градови, чак и код нас (Петроварадин, Београд, Ниш, Пирот и други). Њихови митови су релативно добро очувани у Ирској и Шкотској, где су се сачували од асимилације. Мада постоје разлике између келтске културе, религије и митова код ирских и шкотских келтских

²⁹³ *Приче пророка* Мишел Антони укључује у своју *Библиографију утопијске литературе* (Michel Antoni, *Principales oeuvres utopiques*).

²⁹⁴ Фараони IV династије владали су између 2613. и 2494. године ПНЕ. То време је познато не само по градњи великих пирамида, већ и по процвату свих врста уметности. Папирус са легендом о настанку (рађању) IV династије писан је цео миленијум касније, када су фараони те династије увелико већ били деизовани, а само време када су живели је из сећања и историје прешло у митове.

²⁹⁵ Назив прве књиге Библије зависи од коришћеног превода: Генеза, Genesis, Стварање, У почетку ... , Прва књига Мојсијева, и др.

²⁹⁶ Tartessos (старогрчки Τάρτησός), мада у литератури можемо наћи и романизовано име града Tartessus.

племена у поређењу са иберским, британским, корнволским, централноевропским и јужноевропским келтским племенима, присутне су и многе сличности. **Annwn** (у литератури наилазимо и на писање Annwfn, Annwvn, Annwyn, Annwyfn, Annwvyn и Annwfyfn) је у велшкој митологији назив за други свет, земљу блажених. У Ирској и шкотској митологији **Tír na nÓg** има улогу велшког *Ануна*. За разлику од већине сличних митова других народа, Annwn/Tír na nÓg је рајска башта, место уживања и вечите младости. У директном преводу са ирског гелика, Tír na nÓg значи *Земља вечите младости*, а у појединим митовима и причама могу се наћи и називи обећана земља (Tír Tairngire), поља уживања (Mag Mell) и шарена земља (Idathach). Овде се ради о рају у његовом хришћанском значењу, већ о идеалној земљи, еутопији, чији становници су богови и хероји. Постоји читав дискурс келтских митова и прича о путовањима обичних смртника (путника, монаха, трговаца, морнара) који су је посетили. Ова врста прича је позната под називом **immrama** (приче о путовањима), а најпознатије су **Путовање Светог Брендана** (*Navigatio Sancti Brendani Abbatis*), вероватно настало још у VII веку, а које описује путовање ирских монаха у потрази за Острвом блажених крајем V или почетком VI века. Овај тип приче о путовању у потрази за идеалном земљом касније ће се развити у оквиру утопијске литературе.

Овде би требало укључити и нордијско-германске митове о космогонији, митове о путовањима и митове о **Валхали** (*Valhalla*), земљи где валкире одводе душе јунака храбро погинулих у боју, за разлику од обичних људи чије душе Фреја одводи у Фолквангр (*Fólkvangr*). У више еда (традиционалних прича, у стиховима или у прози) Валхала је описана као идеално место где живе богови, полубогови и јунаци.

Словенска митологија такође има предања о путовањима у далеке непознате земље. У **Књизи голубице** (руски *Голубиная книга*), описује се непознато **острво Бујан** (руски *Буян*), где живе богови ветра и Зорја, богиња зоре, ћерка бога сунца Дажбога. Бујан има способност да се појављује и нестаје, и ту Кошцеј Бесмртни (руски Кошцей Бесмертный; пољски: Kościej; чешки Kostěj) чува своју душу. Острво се спомиње и у више других словенских митова, попут **Бајке о Цару Салтану** (руски Сказка о царе Салтане) као и причи о **камену вечног живота Алатуру** (руски Алатырь).

Код уралских народа не постоји толико велики број забележених митова као код Грка или нордијских народа. Преласком у хришћанство нестао је највећи део митова јужне гране уралских народа (Угро-Финска група народа). Бележења митова је новијег датума, углавном тек задња два века. Код Сама, Финаца и Карелијанаца бележење народних митова и предања почиње тек средином XIX века. Нажалост, већ је дошло до уклапања већине митова у хришћанску религију и њене митове, као и увођења појединих елемената хришћанства у традиционалне митове. Тако традиционална краљица **девица Марјата**, чији син ће доћи да ослободи свој народ и вечито влада, постаје пандан хришћанској девици Марији. Једно од најважнијих дела је **Калевала**, збирка прича која обухвата период од стварања света до времена хероја и њихових подвига, као и потрагу за **сампом**, чаробним каменом који ономе ко га поседује доноси срећу, благостаље и вечни живот.

2. СТАРЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ (3000 ПНЕ - 750. ПНЕ)

Проблем са анализама алтернативе (утопијска литература и покушаји остварења утопијских идеја у пракси) код старих цивилизација (Египат, Месопотамија, стара Кина, стара Индија, пре-колумбовске цивилизације у Северној и Јужној Америци и др.) су недостатак писаних докумената и мешање и преклапање мита и историје. Вероватно је утопијска литература и тамо постојала, попут оне у старој Грчкој, али су рукописи нестали или уништени током неког од доказивања правоверности (без обзира да ли су заиста били или тек само личили на бласфемiju). Тако да сада имамо веродостојне описе за тек неколико примера алтернативних начина живота.

Прва два покушаја остварења утопијских идеја одиграли су се на истом месту и готово у исто време, мада их данашња наука ретко повезује. Један је трајао само дванаест година, да би био напуштен и готово потпуно уништен, а други не само да траје до данас, већ је у неким својим формама постао главни цивилизацијски ток.

Током XIV века ПНЕ, за време Новог Краљевства у Египту, долази до покушаја стварања потпуно новог друштва. Фараон Аменхотеп IV²⁹⁷ из 18. династије, син фараона Аменхотепа III и главне краљице Тије, током пете године своје владавине, започиње религијску реформу. Забрањује служење старим боговима и уводи обожавање јединог и јединог **бога Атона**²⁹⁸, Сунчев диск, ствараоца из кога је све произашло - „Као што Сунце сија међу звездама, тако и Атон сија међу другим боговима“²⁹⁹. Тиме не само да мења религију, већ и целокупни начин живота који је постојао у Египту вековима. Мења име у Акхенатен (Акен-Атон, *Спреман да служи Атону, Онај који остварује жеље Атона, Посвећеник Атона*), укида бројну свештеничку класу, напушта старе храмове и гради нове³⁰⁰, где поставља себи одане свештенике, окружује се људима од поверења и заслужнима без обзира на њихово порекло. Гради потпуно нови град Акхетатен (Акет-Атон, *Атонов хоризонт*), близу данашње Амарне, где из Тебе премешта двор, државну и религијску управу. После његове смрти 1334. године ПНЕ (по неким изворима 1336. ПНЕ), долази до кратке владавине Сменкхареа (Smenkhare, само годину дана) и Нефернеферуатен (Neferneferuaton, непуне две године), када монотеизам бога Атона постепено губи на значају. Његов син Тутанкатен мења име у Тутанкамон, враћа Египат политеистичкој

²⁹⁷ Аменхотеп IV (на староегипатском *Амон је задовољан*, владао 1351/1353?-1334? ПНЕ). Током пете године своје владавине мења име у Акхенатен (Akhenaten, ækəˈnɑːtən), мада срећемо и изговор имена Akhenaton, Echnaton, Ikhnaton i Khuenaten.

²⁹⁸ У нашој литератури налазимо и изговор Атен за име бога сунца. Језик старих Египћана није више живи језик, али га можемо истраживати захваљујући коптском језику који још увек живи у Египту. Захваљујући томе углавном можемо реконструисати изговор, мада и даље постоје дилеме, посебно око изговора појединих самогласника, тако да често наилазимо на разлике у читању појединих имена, попут Атон-Атен, Амон-Амун, Ра-Ре, и друго. Ово се односи не само на имена богова, већ и на читање појединих појмова, а посебно на изговор личних имена, како фараона, тако и скулптора, архитеката, дворских великодостојника, војних команданата и других. У раду је коришћен класични изговор који се одомаћио у српском језику још крајем XIX и током прве половине XX века, а где је изговор имена највећим делом дошао из немачког и нешто мање из француског језика.

²⁹⁹ Поједини аутори посматрају религију Атона не толико монотеистичком, већ више хенотеистичком (обожавање само једног бога, али не негирање постојања или могућег постојања других богова) или монолатристичком (постојање више богова од којих се обожава само један, врховни бог).

³⁰⁰ У почетку религијске реформе задржава и поштовање старих богова. Први храм бога Атона је Гемпаатен у источном делу комплекса храмова у Карнаку. У то време у Карнаку свештеници паралелно врше службу богу Амону и богу Атону. Следећи храмови посвећени Атону су у Руд-Мену и Тени-Мену, такође деловима Карнака.

религији Амон-Ра, враћа престоницу у Тебу, враћа привилегије старом свештенству и у потпуности поново успоставља стари друштвени систем. Град Акхетатон је срушен, као и сви храмови бога Атона, а материјал је коришћен за градњу других објеката, углавном у комплексу Карнака. Фараон Акхенатен је избрисан из свих хроника и спискова владалаца, а његово име је уклоњено са свих споменика где се налазило.

Акхенатенов прелазак на монотеизам се готово поклапа са **Мојсијевим** оснивањем монотеистичке религије, и то не само временски (око 1350. године ПНЕ), већ и по месту (Египат). Идеју о вези та два догађаја први је изнео Сигмунд Фројд, лекар и оснивач психоанализе, у свом делу *Мојсије и монотеизам, Три есеја*³⁰¹. Касније исту теорију износе и Вилијам Олбрајт 1973³⁰², Нили Шупак 1995³⁰³, Јан Асман 1997³⁰⁴, и други.

Прелазак са политеизма на монотеизам, била је једна од највећих друштвених промена. Она је захтевала потпуну промену не само религије и религијске (црквене) организације, већ је и обухватала све елементе друштва, а тиме и промену и другачију организацију целокупног друштвеног система. Такође, неопходно је било променити и начин размишљања и понашања људи. Због више разлога овај прелазак (револуционарна промена) није успео у Египту са Акхенатеном, али је успешно изведен код јеврејских племена под Мојсијем, као и у северној Индији са Будом, код арапских племена са Мухамедом, у Европи са хришћанством, и др. У свим овим случајевима постоји слична, готово идентична шема - почиње се са идејом ("У почетку беше реч"), ствара се литерарни приказ те идеје („Свете књиге“), мања група на челу са пророком (месијом, учитељем, просветљеним), оснива заједницу (у почетку мала група од десетак људи) и утврђује правила не само нове религије, већ и друштвене организације. Група прераста у заједницу, а заједница у покрет који се шири, да би постао главни цивилизацијски ток на нивоу једног народа, или у светским оквирима. Данас можда изгледа погрешно, или бар необично, припаднике ових заједница називати утопистима, али у време настанка њихове Идеје, то су биле тек утопијске групе попут многих других, пре или после њих.

Живот је у време пре почетка старог века, био под јаким утицајем религије, тако да су и заједнице које су покушавале да се издвоје из главног цивилизацијског тока тог времена биле везане за одређена веровања, или за старије, нове или другачије религије од оних које су биле доминантне. Пример за то су **Елеустинске мистерије** (старогрчки Ἐλευσίνα Μυστήρια), једна од најпознатијих тајних религија не само старог света. Претпоставља се да корен вуку из старе микенске (минојске) религије и да њихова прича о Хаду који отима Персефону од њене мајке Деметре, као и њена поновна реинкарнација представљају причу о путовању кроз живот и о животу после смрти. Почетак ових мистерија се везује за град Елеусис и за време минојско-микенске културе, крајем II миленијума ПНЕ. Име града, као и самих мистерија, је вероватно и у корену назива Елеусим, односно Јелисејска поља.

³⁰¹ Freud, Sigmund - *Moses and Monotheism: Three Essays*, 1939.

³⁰² Albright, William F, *From the Patriarchs to Moses II. Moses out of Egypt*, 1973, The Biblical Archaeologist. 36 (2): 48–76. doi:10.2307/3211050. JSTOR 3211050

³⁰³ N. Shupak, *The Monotheism of Moses and the Monotheism of Akhenaten*, 1995, Sevivot.

³⁰⁴ Jan Assmann, *Moses the Egyptian: The Memory of Egypt in Western Monotheism*, 1997, Harvard University Press.

3. СТАРИ ВЕК (750 ПНЕ - 50. НЕ)

Појавом писма³⁰⁵ не само да су митови почели да се бележе, већ се ствара и могућност за почетак књижевности која није у служби религије. Ипак, први и најстари записи су свете књиге разних религија и народа. Са њима долазе и прве утопије (и еутопије - описи раја, идеалног места, места награде и вечног живота, али и дистопије - описа пакла, места казне и муке, као и описи златног доба и путничке утопије).

На граници праисторије и старог века налази се **Хомер**³⁰⁶. Можемо га посматрати као представника епохе праисторије и митова (усмени певач, чије и само постојање није потврђено са сигурношћу), али и као првог представника старог века (не само да је његово место у литератури старе Грчке неспорно, већ су и његови епови, мада много касније забележени, чувани у усменом предању у стиховима, уз стални број речи и стихова). Аутор је две највеће епске поеме старог века - **Илијаде** и **Одисеје**³⁰⁷. Сматра се да су епови настали крајем VIII века ПНЕ³⁰⁸ у Јонији или на обалама Мале Азије, тако да крај VIII века и почетак VII века можемо посматрати као као време почетка литерарних утопија³⁰⁹. У Одисеји, која описује повратак краља Одисеја кући на Итаку после Тројанског рата, говори о непостојећим местима, острвима и народима, од којих су неки утопијски идеални (еутопије), а неки не само опасни, већ и пример негативности (дистопије).

Исаија (хебрејски Jesaajahu, Yěsha'ăyāhû, יְהֵשָׁע; engleski Isaiah), био је старојеврејски пророк и писац једне од књига у Библији (Tanakh - Nevi'im - Yěsha'ăyāhû / **Књига пророка Исаије**). Књига је писана током VIII века ПНЕ³¹⁰ у Јудеји и касније је уврштена у други корпус светих књига (*Књиге пророка*), у оквиру хебрејске Библије (*Tanakh*). Говори о визијама Исаије, Амосовог сина, о будућности Јудеје и Јерусалима. Књига припада апокалиптичној литератури и писана је у облику дистопије. За разлику од већине других библиографа, Мишел Антони је уврштава у своју *Библиографију утопијских дела*.

³⁰⁵ Које је писмо најстарије, још увек није усаглашено у научним круговима, посебно због непостојања јасно утврђене границе између прото-писма и писма. Као почеци писмености најчешће се узимају четири прото писма: кинеско (*Jiaxu симболи* из 6000-5500. године ПНЕ), *винчанско прото-писмо* (6000-5300. ПНЕ) и нешто млађе *Nararra прото-писмо* (3300. ПНЕ), с тим да новија открића (*Dispilio таблет* из северне Грчке датиран 5600-5000. ПНЕ, откривен 1994, а јавно представљен 2000. и 2002.), додају и северну Грчку, односно повезују винчанску и прото-грчку културу.

³⁰⁶ Хомер, старогрчки Ὅμηρος, hómē:ros / Hómēros, старогрчки песник из VIII века ПНЕ.

³⁰⁷ Илијада, старогрчки Ἰλιάς, еп који се приписује Хомеру. Претпоставља се да је настао током VIII века ПНЕ, описује завршетак Тројанског рата и освајање Троје (Илиона) од стране савеза грчких градова-држава, који се одиграо током XII века ПНЕ. Одисеја, старогрчки Ὀδυσσεΐα, еп, наставак Илијаде. Описује повратак кући Одисеја, краља Итаке, после завршетка Тројанског рата. Као и Илијада, приписује се Хомеру и сматра се да је писана током VIII века ПНЕ.

³⁰⁸ Мишел Антони (*Michel Antoni, Principales oeuvres utopiques*) датира Хомера у средину IX века ПНЕ (с. 850. година ПНЕ), мада већина историчара и историчара литературе његове епове смешта у VIII век ПНЕ: Најџел Вилсон у својој Енциклопедији античке Грчке, Хомера смешта у VIII, чак евентуално и у VII век ПНЕ (Nigel Wilson, ed, 2006, *Encyclopedia of Ancient Greece*, Routledge, New York & London), Жаклин де Ромели у *Краткој историји грчке литературе* пише да је Хомер живео у VIII веку ПНЕ (Jacqueline de Romilly, *A Short History of Greek Literature*, Presses Universitaires de France, 1980, превод на engleski: University Chicago Press, 1985.) и други.

³⁰⁹ Не само за Хомера, већ и за целокупну књижевност античке Грчке, за додатне анализе можемо користити Др. Милош Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, Београд, Универзитет у Београду и ЗУНС, 1990.

³¹⁰ *Свето писмо, или Библија*, издање Института за Хебрејски језик, Панчево, наводи време писања Књиге пророка Исаије у време после 732. године ПНЕ.

Почетком VII века ПНЕ старогрчки песник **Хесиод**³¹¹ пише дидактичку поему **Послови и дани**³¹², о пољопривредним радовима, укључујући и савете о моралу. Описује и разлоге патње људског рода кроз митове о *Прометеју*³¹³ и *Пандори*³¹⁴, као и поделу времена на доба, од стварања света до његовог времена. Пре *Послова и дана*, Хесиод оба ова мита, заједно са описом *Златног доба*, наводи у својој **Теогонији**³¹⁵. Такође описује и *Пет доба* кроз која је човечанство прошло, од којих је прво Златно доба, време среће, мира, благостања, хармоније, стабилности, просперитета и узејамне сагласности људи и богова, када је владао Хронос³¹⁶. Мит златног доба можемо сматрати једном од првих класичних утопија.

У време када Хесиод пише о Златном добу, у Кини се ствара **Књига обичаја** (*Ли-Ђи*³¹⁷). Мада се ради о збирци свитака, а не о једној обједињеној књизи, њена важност је велика јер је проучавала и одређивала понашање на двору Кине током више векова, за време владавине династија Жоу, Ђин, Хан и Јин. Поред обичаја и бонтона, књига говори и о друштвеној структури Кине, организацији друштва, као и о односу међу људима зависно од њиховог положаја и припадности одређеним групама. Тачно датирање *Књиге обичаја* је веома тешко утврдити због бурне историје кроз коју су свици пролазили, али се сигурношћу може рећи да је старија од IV века ПНЕ, а млађа од VI века ПНЕ³¹⁸. Књига обичаја данас има 49 свитака (поглавља, делова, области) и у деветом свитку *Преношење обичаја* (*Ли-Ђун*) налази се **Датонг**, прва кинеска утопија. Писана је пре уједињења Кине, у време сталних ратова и немира. Датонг говори о једнакости свих људи, да овај свет припада свима и да сви имамо право на свој део света. **Сви испод неба** (*Тиан-Сиа Веи-гонг*, *Tianxia weigong*), као принцип Датонга говори о једнакости свих људи, и био је не само утопијска визија, већ

³¹¹ Хесиод (старогрчки Ἡσίοδος Hēsíodos) био је старогрчки песник који је живео између с. 750-650. године ПНЕ, у исто време када и Хомер. Сматра се првим песником западноевропске цивилизације који је писао своја дела, а не само усмено их казивао, попут Хомера.

³¹² Старогрчки Ἔργα καὶ Ἡμέραι, Erga kai Hēmerai, *Послови и дани* (с. 700. ПНЕ).

³¹³ Прометеј, старогрчки Προμηθεύς, један од Титана, митски јунак који је боговима украо ватру и даривао је људима. По неким варијантама мита, Прометеј је такође и стваралац људске расе (мит о стварању људске расе од глине).

³¹⁴ Пандора, (старогрчки Πανδώρα Pándōra), прва жена коју су створили богови и послали људима, а која је са собом донела и Пандорину кутију (старогрчки Πανδώρα πίθος Pándōra pithos), која је садржавала сва зла света (болести, беду, зло, завист, ...). Када је Пандора отворила кутију, сва зла су изашла у свет људи, а остала им је једино нада (старогрчки ἐλπίς elpis). Занимљиво је да старогрчки лирски песник Теогнос из Мегаре (Θεόγνις ὁ Μεγαρεύς, Théognis ho Megareús) средином VI века ПНЕ даје сасвим другачију верзију овог мита, где су у Пандориној кутији биле врлине, али су оне по отварању кутије побегле боговима на Олимп, оставивши једино наду.

³¹⁵ Теогонија (старогрчки Θεογονία, Theogonía) је генеалогичка грчких богова која укључује и старо-грчку космогонију и поделу свег времена на доба (ере). Ако упоредимо старогрчку космогонију са космогонијом староиндијских веда, вавилонском или германско-нордијском космогонијом, можемо видети велику сличност.

³¹⁶ Кронос, односно Кронус или Хронос (старогрчки Κρόνος, 'kroónas, 'kroónos или Κρόνος, Krónos), у старогрчкој митологији најмлађи Титан, син Урана и Геје, који је свргао свог оца и владао светом богова и људи током Златног доба.

³¹⁷ *Књига обичаја* (кинески Ли-Ђи, 禮記) писана је током владавине династије Жоу. Заједно са *Обичајима краљевине Жоу* (кинески Жоу-Ли, 周禮) и *Бонтоном и церемонијалом* (кинески 儀禮) чини три књиге обичаја старе Кине (три *Ли*). Током времена било је више редакција, поновних систематизација, додавања и одузимања појединих делова. Књиге су преживеле велико спаљивање књига и философа 213. године ПНЕ. Највеће редакције су биле 48-33. године ПНЕ када је Даи-Де смањивао са 214 на 85 свитака, и када је Даи-Шенг смањивао број свитака са 85 на 46, а затим додао 3 нова свитка.

³¹⁸ Најстарији сачувани оригинални део је 33. свитак (*Црна одећа*), који је пронађен 1993. године међу другим свицима у једном од гробова гробнице у Гуодијану, са почетка IV века ПНЕ, у Ђинг-Мену, у провинцији Ху-Беи.

и циљ и жеља владара Кине пре Конфучија³¹⁹, који овај принцип мења према нормама хијерархије.

Готово век касније, између 590. и 560. године ПНЕ, јавља се прва литерарна утопија у форми у каквој је познајемо и данас. Грчки песник **Стесихорос**³²⁰ пише **Песму о Герјону**³²¹, где описује острво Еритеја на коме вечерње нимфе Хесперидесе чувају рајски врт, врт богиње Хере, у најдаљем западном делу тада познатог света, близу северозападне обале Африке или југа Шпаније. Врт је са златним јабукама које дају вечни живот онима који их поједу. И овде је присутан дуализам добра и зла, јер осим прелепих нимфи врт чува и страшни змај Ладон. О овом рајском врту касније пишу и Псеудо-Аполодорус и Аполониус са Родоса, а у римској литератури и Хигинус, Фулгентиус, Цицерон, Сервцус и други. Овде имамо класичну форму утопије - путника који у далекој и непознатој земљи налази рајско острво среће и вечног живота, али као награду за коју се треба изборити. Ту влада идеална организација друштва и благостање - еутопија. Нажалост, путник/херој Герјон се враћа у стварни свет, где својом причом покушава да потакне људе да промене овај свет не би ли живели боље.

Питагора³²² (Πυθαγόρας τῶν Σάμιο) је током шестог века ПНЕ био један од истакнутијих филозофа, познат широм Велике Грчке (Μαγνα Γραεσία, грчке колоније на југу Италије и Сицилије). Са 40 година живота, напушта родни Самос и прелази у Кротон (југ Италије) где оснива своју школу. Учење му се заснива на бесмртности душе (што води ка реинкарнацији), математичкој правилности организације микро и макро космоса, као и стриктним правилима у организацији живота. Био је оштар противник демократије и сваког вида либерализма. Оснивач је једне од првих утопијско/идеалистичких заједница, где са својим ученицима живи по стриктним правилима, уз завет ћутања, комуникацију симболима, вегетаријанство, забрану ношења вунене и друге одеће од животињских производа и друго. Његова писана дела нису сачувана, мада наилазимо и тврдње да Питагора није оставио ни једно писано дело, већ је само предавао својим ученицима. Питагору и заједницу питагорејаца спомињу у својим делима Апулеј, који цитира Аристоксенуса из Тарентума (*Апологија*, око 150. године НЕ), Диоген Леартије (*Животи филозофа* око 200. године НЕ), Порфирије (*Живот Питагоре*, око 270. године НЕ), Јамблихус (*О животу Питагоре*, око 300. године НЕ), Хиероклес из Александрије (*Златне изреке Питагоре*) и други. Нажалост, сви ови извори су писани 700-900 година после Питагоре, тако да би их требало прихватити са резервом.

У слично време, 591. године ПНЕ³²³, писана је и **Књига пророка Језекиље** која је касније уврштена у кодекс библијских књига. Писана је током Вавилонског ропства и кроз алегорије говори о временима у којима је настала, а кроз већ унапред одређену казну и награду даје могући пут народу Израела.

Пиндар³²⁴ крајем V века ПНЕ у **Фрагментима**, пише о Златном добу, али и велича добру организацију државе, јер по њему добро управљање и послушан народ воде просперитету. Упоредује спорт и спортске игре са старим митовима.

³¹⁹ Ауторство *Књиге обичаја* не доводи се у везу са Конфучијем и његовим учењем (кинески Кан-Фу-Шис, односно Конг-Фузи, 孔子, 551-479. ПНЕ) и сматра се да је настала пре његовог доба.

³²⁰ Стесихорос (старогрчки Στήσιχորος, Stēsikhōros; с. 630 – 555. ПНЕ), први велики старогрчки лирски песник.

³²¹ Герјон (старогрчки Γηριών), старогрчки митски гигант кога срећемо у митовима о Хераклу (Херкулесу), као и у еповима Стесихороса и каснијих аутора.

³²² Питагора са Самоса (вероватно 570-495. ПНЕ, мада тачне године рођења и смрти нису познате), старогрчки филозоф рођен на Самосу, а живео и учио у грчким колонијама у Јужној Италији (Кротон).

³²³ *Свето писмо или Библија*, издање Института за Хебрејски језик из Панчева, наводи време око 591. године ПНЕ за време писања Књиге пророка Језекиље.

³²⁴ Пиндар (старогрчки Πίνδαρος Pindaros, латински Pindarus; с. 522–с. 443. ПНЕ), лирски песник из грчке Тебе, најмлађи од девет великих лирских песника прве фазе (архајско доба) античке грчке поезије (VII-V век ПНЕ).

Хиподам из Милета (Ἱππόδαμος ὁ Μιλήσιος, Hippodamos ho Milesios; 498-408. ПНЕ), био је архитекта и урбаниста, али се бавио и теоријом организовања државе. Његово дело **О политици** (односно *О држави*, зависно од превода) (*Περὶ Πολιτείας*) није сачувано, али га Аристотел наводи у својој *Политици* (*Πολιτικά*), где описује и критикује Хиподамове идеје о идеалној држави, посебно његове утопијске идеје о идеалном друштву. Хиподам је аутор и утопијског трактата **О срећи** (*Περὶ Ευδαιμονίας*), износи идеалистичке погледе на разлоге људске среће.

Фалеја (Фалес) из Халкедона (Phaleas of Chalcedon, старогрчки Φαλέας ὁ Χαλκηδόνιος), био је грчки политичар из Беотије, с крајем V и почетком IV века ПНЕ. Као и код Хиподама из Милета, његова дела нису сачувана у оригиналу, већ само кроз описе и критике у Аристотеловој *Политици*. Сматрао је да узрок сваког незадовољства народа, па самим тим и свим бунама и немирима, лежи у неједнакој расподели хлеба и имовине, а да су глад, беда и неморал узрок свег зла. Залаже се за једнаку имовину свих грађана, у пољопривредном земљишту и у материјалним стварима. Сматрао је да је опште и једнако образовање најбитнији елеменат у организацији државе.

Око 400. године ПНЕ **Ктесиас**³²⁵ пише своја два путописа, **Персику** и **Индику**. Поједини аутори сматрају Ктесијаса за писца шаљиве или сатиричне литературе. Још је Луцијан са Самосате (рођен 125. НЕ) сматрао Ктесијаса „писцем лажних историја“. Луцијан нам није поуздан извор, не само што је живео пет стотина година после Ктесијаса, већ и што оспорава наводе и других историчара, попут Херодота. Можда би најбоље било упоредити Ктесијаса са Џонатаном Свифтом који у *Гуливеровим путовањима* (Jonathan Swift, *Gulliver's Travels*, 1726, Ireland, Engleska) даје, не толико приказ утопистичке заједнице, већ сатирични приказ Енглеске његовог доба кроз негативне пројекције. Тако и Ктесијас говори о Индији као земљи чуда где живе људи са џиновским стопалима, једноноги људи, али и философи, уметници, о земљи немерљивог богатства и чуда.

Прва феминистичка (односно анти-феминистичка) утопија, у овом случају дистопија, жанр који ће се јавити у великом броју дела крајем XIX века, а који ће довести до савршенства Урсула Ле Гин (Ursula Le Guin) крајем XX века, писана је у V веку ПНЕ. **Аристофан**³²⁶ се сматра оцем комедије у античкој Грчкој, без обзира што је користио ласциван хумор који често прелази у баналност. У својој комедији **Владавина жена** (старогрчки Ἐκκλησιαζουσαι Ekklesiazousai, писана 391. ПНЕ³²⁷) описује на себи својствен, ласциван и саркастичан начин, могућност владавине жена у тадашњој Атини. Ова идеја није нова ни усамљена у литератури античке Грчке. Пола века раније, **Софокле**³²⁸ пише једну од својих најпознатијих трагедија, **Антигону**, где анализира и проблем права жена, посебно у наслеђивању. Такође, раније Аристофанове комедије **Лизистрата** (Λυσιστράτη, Lysistratē, 411. ПНЕ) и **Песник и жене** / *Тесмофоријасузе* (Θεσμοφορίαζουσαι Thesmophoriazousai, 411. ПНЕ) бави се правима жена у тадашњој Грчкој кроз фиктивне утопистичке приче. Постоји веома велика сличност у самој теми, али и у детаљима, између Платонове *Републике* и

³²⁵ Ктесиас (старогрчки Κτησίας, Ktēsías), старогрчки историчар и лекар, познат као Ктесиас са Книда (с. 430 ПНЕ?–360 ПНЕ?), писао између 401-388. ПНЕ). Најпознатија дела су му *О Персију* (*Περσικά, Persika*) и *О Индију* (*Ἰνδικά, Indika*).

³²⁶ Аристофан (старогрчки Ἀριστοφάνης, aristophánēs, с. 446-с. 386 ПНЕ) био је не само оснивач тада новог правца, комедије, већ и изузетно плодан писац. Од четрдесет комедија за које се зна да их је написао, једанаест је у целини сачувано до данас, а део осталих у одломцима. Често је нападан због свог ласцивног језика, као и због сатиричних приказа живота у тадашњој Атини. Поједине његове комаде савременици су сматрали исмејавањем државе и појединаца.

³²⁷ Мишел Антони у својој *Библиографији* за настанак *Владавине жена* даје 393. годину ПНЕ.

³²⁸ Софокле (старогрчки Σοφοκλῆς, Sophoklēs, 497-406. ПНЕ), писац трагедија. Написао је преко 120 трагедија, од којих је само седам у целини сачувано до данас. Међу њима су *Краљ Едип*, *Електра* и *Антигона*.

Аристофанове *Владавине жена*. Више аутора³²⁹ сматра да су Платон и његово дело били циљ Аристофанове сатиричне комедије. Аристофан у својој комедији *Птице* ("Ὀρνίθες Ornithes; латински Aves), написана и изведена први пут 414. ПНЕ, пише о идеалном граду птица, који би се налазио између облака и богова са Олимпа, и који назива Птицоград (старогрчки Νεφέλοκοκκυῖα, у буквалном преводу *Град птица у облацима*). Сама прича и идеални град птица су утопија, али и алегорија на Атину тог доба, актуелну политику и више различитих покушаја оснивања колонија, као и атинске експедиције на Сицилију 415-413. године ПНЕ, током Пелопонеског рата. Сам израз је касније коришћен за особе које виде само позитивну, оптимистичну страну идеје, без обзира на стварно стање, и која најчешће води ка катастрофалном крају због недостатка објективности.

Телеклид, грчки комедиограф из V века ПНЕ, нешто старији савременик Аристофана, аутор је више комедија које су сачуване само у фрагментима. Међу њима је и **Амфиктионци** (*Ἀμφικτιόνες*, око 440. године ПНЕ), у којој описује златно доба и земљу обиља. Оба ова типа утопија се јављају и касније у другим културама.

Платона³³⁰ многи аутори сматрају оцем утопије, јер у својој *Републици* даје опис не само идеалног друштва, већ и начина како је могуће, на који начин поправити друштво у коме је живео. Залаже се за бољу управу и организацију владајуће (управљачке) класе, али и да кроз заједничко одгајање деце, држава преузме део функција породице. Сматра да би држава требало да буде стриктно подељена по класама (философи/краљеви који управљају, ратници, трговци, занатлије, радници, и на крају робови). По њему, приватна својина не би требало да постоји, већ да сва имовина буде у власништву заједнице. У таквом друштву новац не би био потребан, а луксуз би се осуђивао. Морал владајуће класе, као и образовање у заједници, треба да су на највишем могућем степену. Институција брака не би требала да постоји, а жене и деца би били заједничке³³¹. У својим *Дијалозима* идеју утопијске државе разрађује даље. У *Критији* пише и о утопијском непостојећем граду-држави Калиполису где влада краљ који је и философ, и љубитељ уметности и науке. Закључак је да је просвећени апсолутизам, под владавином краља-философа бољи од демократије, јер чини људе срећним, а државу напредном. Питања контроле краља-философа, као и могућност дегенерације апсолутистичке монархије, Платон није анализирао. У истом дијалогу, Платон говори и о идеалном, али утопијском, изгубљеном острву Атлантиди, које се налазило иза Хераклових стубова (Гибралтар) у великом Океану. Дијалог *Критија* је био део трилогије *Критија-Тимеј-Хермократис*³³². У *Тимеју*³³³, као решење недовољне среће народа, Платон не само да, као и у *Републици* и *Законима*, предлаже бољи систем управљања државом, већ и да грађани буду више окренути врлини, а мање жељи за стицањем материјалних добара, попут људи у Атлантиди. Овде имамо и мит о Златном добу, које полако пропада. Током

³²⁹ Један од њих је Мозис Хадас (Moses Hadas, *Utopian Sources in Herodotus*, Classical Philology, Br. 30, April 1935, pp. 113-121).

³³⁰ Платон (старогрчки Πλάτων, Plátōn, 427? ПНЕ–347? ПНЕ), философ класичне Грчке, оснивач Академије у Атини. Заједно са својим учитељем Сократом, и својим учеником Аристотелом, сматра се оснивачима западне филозофије. Аутор је више од тридесет књига писаних у форми дијалога, од којих су најпознатије *Република* (старогрчки Πολιτεία, Politeia; латински Res Publica, код нас често превођен и као *Држава*, или *О држави*) и *Закони* (старогрчки Νόμοι, Nómoi; латински De Legibus).

³³¹ По Мари Бернери „*Република је више опис владајуће класе, него опис државе*“ (Marie Berneri, *Journey Through Utopia*, London: Routledge and Kegan Paul, 1950, p. 27).

³³² *Хермократис* (старогрчки Ἑρμοκράτης, hz:r'mokrə'ti:z), планирани Платонов дијалог, наставак *Критије* и *Тимеја*, који није сачуван. Претпоставља се да је био планиран, али да је Платон у једном тренутку одустао од писања. Ову тврдњу поткрепљује и то што ни *Критија* није у потпуности завршен на начин како је Платон завршавао све своје претходне дијалоге, а после *Критије* Платон више није писао.

³³³ *Тимеј* (старогрчки Τίμαιος Tímaios), једно од Платонових каснијих дела, писан у облику дијалога.

времена, Атлантиђани се све више окрећу материјалним добрима, а посебно код њих јача охолост³³⁴, што доводи до беса богова који потапају острво³³⁵.

Аристотел³³⁶ је још у његово доба сматран једним од највећих философа старе Грчке. Једно од најпознатијих дела му је **О души**³³⁷, где анализира заједничко постојање тела и душе, као и сличности и разлике (развојни пут) душе код биљака, животиња и људи. За теорију утопије је важно као прво разматрање појма *Tabula rasa*, који ће се касније развити у посебан под-жанр утопијске литературе (изгубљено дете, или дете које кроз сазнање учи).

Калистен са Олинтуса (Καλλισθένης, с. 260. ПНЕ - 327. ПНЕ), старогрчки историчар, унук Аристотела (по бочној линији). Учествовао је у азијском походу Александра Македонског као званични историчар. Аутор је *Историје Грчке* (од краја Коринтског рата 387. године ПНЕ до почетка Трећег светог рата 356. године ПНЕ), више других дела из историје, као и **Хронику александрових освајања Азије** до 327. године ПНЕ (година Калистенове смрти). Нажалост, ова дела нису сачувана, мада је *Хроника александрових освајања Азије* била позната током првих векова нове ере и вероватно била извор каснијег **Романа о Александру / Александриди**, непознатог аутора. Да ли се ради о истом делу, само у више каснијих редакција, или потпуно новом делу насталом на Калистеновим *Хроникама* и колико је њихов утицај у каснијем делу, није познато. У самој *Александриди* имамо више утопијских делова - прича о Александровој посети Острву блажених, као и о посети Земљи вечите таме. Занимљиво је напоменути да је једна од најстаријих рецензија *Александриде* - *Српска Александрида*, која се јавља пре XIII века, а имамо више од десет сачуваних рукописа из времена између XIV и XVII века.

Зенон из Китије³³⁸ на Криту, био је старогрчки философ, оснивач школе стоицизма. Предавао је у Атини око 300. године ПНЕ. Ниједно његово дело није сачувано у целини, али имамо фрагменте и изводе у делима његових савременика, као и код каснијих писаца. Аутор је **Републике**³³⁹ (*Политика*) где даје принципе идеалне државе, каква би требала бити по принципима стоичке филозофије. У супротности је са принципима Платонове *Републике*. Залаже се за једнакост, живот у врлини, слободну љубав и слободно образовање.

³³⁴ Охолост (старогрчки ὑβρις, hubris), у старој Грчкој сматрана је за једну од највећих људских мана, која води до губитка подршке богова и њихове казне. За разлику од ароганције, охолост по античком схватању, има и компоненту понижавања жртве, што је по тадашњим моралним нажељима било неприхватљиво. Упоредити са односом части и срамоте/понижења у античкој Грчкој (част τιμή, time, и понижење αἰδώς, aidōs).

³³⁵ Детаљнија упоредна студија описа Атлантиде (старогрчки Ἀτλαντὶς νῆσος) и Срећних острва / Острва блажених (старогрчки μακάρων νῆσοι, makárōn nēsoi) била би веома занимљива, али није овде уврштена, јер не само да премашује обим рада, већ и није директно повезана са темом. Обе групе острва су имагинарне, налазе се иза или око Хераклових стубова (старогрчки Ἡράκλειαι Στήλαι, латински Columnae Herculis, назив Гибралтара у античко доба). Само одабрани могу доћи до њих, острва имају идеалну организацију друштва, на њима живе људи који су срећни и под заштитом су богова. Нажалост, због охолости људи, Златно доба се прекида и острва нестају.

³³⁶ Аристотел, рођен у граду Стагири на северу Грчке (384–322 BC). Био је ученик Платона са ким је остао у Атинској академији до његове смрти. Затим прелази у Македонију да би био лични тотор Александра Македонског, сина Филипа II.

³³⁷ О души (грчки Περί Ψυχῆς, Peri Psychēs; латински De Anima, с. 350. годнибе ПНЕ), једно од најважнијих Аристотелових дела.

³³⁸ Зенон из Китије (старогрчки Ζήνων ὁ Κιτιεύς, Zēnōn ho Kitieus, с. 334–с. 262 ПНЕ), оснивач школе стоицизма.

³³⁹ Република (старогрчки Πολιτεία, Politeia), писана почетком III века ПНЕ, сачувана је само у фрагментима и изводима савременика и каснијих аутора (Плутарх, Диоген Леарт, Клемент и др.).

Само пола века после Платона, **Еухемерес**³⁴⁰ заступа атеистички поглед на свет. Аутор је теорије која је по њему названа по њему еухемеризам, односно историјска теорија мита³⁴¹, а по којој су митови, укључујући и оне религиозне, настали из стварних догађаја којима су људи током времена почели да дају митолошки значај. У свом најпознатијем делу **Света историја**³⁴² (превођена и као *Тајна историја*), пише о острву Панцаиа (Пантаиа)³⁴³ које се налази негде уз обале Арабије или у Индијском океану, а где више племена живи у срећи и благостању, у идеално организованој заједници, где још увек влада Златно доба. Утопијску причу користи и да би нагласио свој атеизам, јер описује златни стуб са генеолошким стаблима који наводно показују да су грчки богови у ствари били обични људи које су касније генерације деизовале.

Јдна од најмање познатих, као и најмање анализиран утопија из овог периода је **Књига Енохова** (*Књига Еноха*, መጽሐፈ ነዓሽ *Maṣḥafa hēnok*), апокриф старог завета, који је прихваћен као део канонске Библије Етиопске и Еритрејске Ортодоксне Цркве (Ethiopian Orthodox Tewahedo Church, የኢትዮጵያ፡ኦርቶዶክስ፡ተዋሕዶ፡ቤተ፡ክርስቲያን; Yäityop'ya ortodoks täwahedo bétäkrestyan). Састоји се од три књиге, од којих је само прва постала део канона: *Прва књига Еноха* (*Етиопска књига Еноха*)³⁴⁴, *Словенска (Друга) књига Еноха* и *Трећа књига Еноха* (*Књига небеске палате*). Сматра се да су најстарији делови писани током III века ПНЕ (део *Књига чувара*), а млађи делови крајем II и почетком I века ПНЕ. Књига даје апокалиптичну визију Еноха, седме генерације Адамових потомака и описује пад анђела („чувара“), небеска путовања, постојање раја, као и небеску палату.

По временској линији, следећа литертарна утопија је **Књига Данилова / Књига пророка Данила**³⁴⁵ из *Старог Завета*. Данас се углавном сматра да је писана око 165³⁴⁶ године ПНЕ и описује живот Јевреја у вавилонском ропству (између 586. и 539. ПНЕ) и визије јеврејског племића Данила (Данијела). У задњој трећини књиге говори се о *Четири краљевства* и *Три доба*, као и о постепеном удаљавању људи од Бога, што ће довести до апокалипсе.

³⁴⁰ Еухемерес (мада наилазимо и на имена Еуемерос и Евемерус, старогрчки Εὐήμερος Euhēmeros, IV век ПНЕ), старогрчки историограф и митограф.

³⁴¹ Упоредити са: Bulfinch T., *Bulfinch's Mythology, The Age of Fable*, New York, Bartleby Com, 2000. (прво издање 1881.).

³⁴² Назив *Света историја*, односно *Тајна историја*, уобичајен је не само код нас, већ и на енглеском говорном подручју (*The Sacred History*), мада би много тачнији превод био *Свето писање / Света књига*, јер старогрчки оригинал је Ἱερά Ἀναγραφή - *Свети записи / Свето писање*.

³⁴³ Острво Панатиу / Панациу (старогрчки Παυχαῖα) спомињу и Диодорус са Сицилије, Лигдамус у својим *Елегијама*, Еузебије из Цезареје и други.

³⁴⁴ Прва књига Еноха се често назива и Етиопска књига Еноха јер се сматрала изгубљеном, док током XVIII није откривена у Етиопији. Различити одломци Књиге Еноха су нађени у списима из Кумрана, на Мртвом мору, као и у појединим књигама из времена II и I века ПНЕ, као и током I века НЕ (*Књига дванаест патријарха*, Поједине књиге *Новог завета* и др.).

³⁴⁵ Упоредном анализом *Књиге пророка Данила* из Старог Завета са апокрифним списом *Књиге пророка Данила* нађеним у пећинама крај Мртвог мора на арамејском језику (4Q Arscryphon of Daniel; Date: 50–1 BCE, Herodian Period), можемо видети да оне у појединим детаљима повезују Стари и Нови Завет (нпр. титула Месаје: „...и зваће се Син Свевишњег...“; Јеванђеље по Матеји, 1:32 и друго).

³⁴⁶ Мада се у тексту дају и описи из II века ПНЕ (походи Антиоха IV Епифанеса на Египат 169. и 168. године ПНЕ, грађански рат у Израелу око права на место првосвештеника између Јасона и Менелауса, као и скрнављење Храма у Јерусалиму 167. године ПНЕ), поједини аутори сматрају да је књига писана још у VI веку ПНЕ, а само састављена и мањим делом прерађена током II века ПНЕ. За ову тврдњу видети *Библија / Књига пророка Данила*, Институт за хебрејски језик, Панчево.

Утопију о идеалном острву крајем I века ПНЕ понавља **Јамбуло**³⁴⁷ описујући своја путовања источним морима, током којих је дошао до **Сунчаних острва**³⁴⁸ (*Острва сунца*), где људи живе у срећи и благостању и где је он дошао до великих тајних знања које нису познавали људи његовог доба у Грчкој.

Око 200. године ПНЕ јавља се секта **Есена**³⁴⁹ у тадашњој Јудеји. Римски историчар јеврејског порекла Јосип Флавије³⁵⁰ описује их у *Јудејским ратовима* као једну од три главне гране правоверног јудаизма, са хиљадама чланова у Јудеји и Галилеји. Посебно наглашава њихов аскетизам и неконвенционални, алтернативни начин живота. Описује их и Плиније Старији³⁵¹ у свом најпознатијем делу *Историја природе*³⁵², наводећи да живе у посебном насељу³⁵³ у пустињи на обали Мртвог мора, мада их има и у мањим групама у другим деловима Јудеје. Живели су у организованим заједницама, у потпуном аскетизму, добровољном сиромаштву, без приватне својине, у целибату, са стриктним обредима (укључујући и свакодневна јутарња и/или вечерња крштења ради очишћења од греха). Спремали су се за крај света и страшни суд који ће доћи после победе Синова светла над Синовима таме, када ће се они, чисти и у свој својој слави, прикључити Богу. Нестају током I века НЕ, вероватно за време великог устанка Јевреја против римске окупације 66-70. НЕ и пада Масаде 73. године НЕ, тренутак који су чекали и који су они сматрали Армагедоном, финалном битком. Били су једна од првих утопијских заједница која је издвојено од главног цивилизацијског тока, организовала живот по својим правилима, циљевима и са својим тежњама. Нестали су после три века постојања, али иза њих су остали објекти у Кумрану³⁵⁴, као архитектонско наслеђе Синова светла на крају дана, као и велика збирка текстова сакривених у пећинама близу Кумрана, а откривених тек средином XX века. Од више текстова³⁵⁵ заједнице (Yahad) најважнији су: **Правилник заједнице; Правилник заједнице на крају дана; Рат Синова светла против**

³⁴⁷ Иамбулос / Јамбуло (старогрчки Ἰάμβουλος, Iamboulos, с. 165-50 ПНЕ), старогрчки трговац и поморац. Његов утопистички рукопис није сачуван у оригиналу, већ само у деловима које цитира Диодорус са Сицилије у својој *Универзалној историји* (старогрчки Βιβλιοθήκη ἱστορικῆ, latinski Bibliotheca historica).

³⁴⁸ Заминљиво је да исти назив "земље среће" (Острва Сунца) јавља више пута кроз историју утопијске литературе, од старог века па све до ренесансе, а и касније.

³⁴⁹ Есени (хебрејски עֲסֵינִים, Isi'im; старогрчки Ἐσσηνοί, Ἐσσαιῶν, Ὀσσαῖοι, Essenoī, Essaiōi, Ossaioi). Јављају се у II веку ПНЕ, а нестају током Јеврејских устанака током I века НЕ.

³⁵⁰ Јосип Флавије (римско име Titus Flavius Iosephus, грчки Φλάβιος Ἰώσηπος), рођен као Јосиф бен Матитјаху (хебрејски יוֹסֵף בֶּן מַתִּיתְיָהוּ, Yosef ben Matityahu; грчки Ἰώσηπος Ματθίου παῖς, 37-100. НЕ), римски историчар и хагиограф, рођен у племићкој јеврејској породици у Јерусалиму, отац му је био из свештеничког рода, а мајка из краљевске лозе. Аутор *Јудејског рата* (у коме је и сам учествовао као командант јеврејских побуњеничких снага у Галилеји, док се није предао и прешао на страну Рима), *Јудејских старина*, *Против Апиона* (где брани јеврејску религију и филозофију као једну од најстаријих и најзначајнијих) и других дела.

³⁵¹ Плиније Старији (Gaius Plinius Secundus, 23–79. НЕ), римски писац, филозоф и војни командант.

³⁵² *Историја природе* (*Naturalis Historia*), прва права енциклопедија свих тада познатих знања. Плиније Старији у 37 књига (скраћена компилација настала од првобитних 160 свитака) обухвата природне науке, астрономију, геологију, технику, инжињеринг, војне науке/науке ратовања, али и уметност, посебно скулптуру.

³⁵³ Данас је прихваћено да се овај опис односи на остатке насеља у Кумрану, мада и даље има и опречних мишљења.

³⁵⁴ Кумран (хебрејски hebrejski קומראן; арапски قمران خربة Khirbet Qumran), место на обали Мртвог мора, на висоравни у пустињи. Насеље је изграђено вероватно за време Јоханана Хурканоса (134-104. године ПНЕ), а уништено током Јеврејског устанка (66-70/73. године НЕ), када је привремено претворено у римски војни логор, да би нешто касније било коначно напуштено.

³⁵⁵ Више стотина свитака и више хиљада фрагмената који су нађени у пећинама код Мртвог мора можемо поделити у три групе: Библијски записи (поједине књиге или њихови делови из јеврејске Библије/ Старог Завета; нађени су делови или преписи свих књига осим *Књиге о Естер*); апокрифи и текстови Заједнице из Кумрана; и документи и писма (део приватне и службене архиве јеврејских побуњеника из времена Првог и Другог устанка).

Синова таме; Нови савез у земљи Дамаска; Тумачење (Коментари) Књиге пророка Хабакука (Peshet Habakkuk) и други.

Иако је био из племићке породице, **Цицерон**³⁵⁶ се бавио не само политиком, већ и ораторством и писањем. Осим писама пише и трактате, а један од познатијих је и дијалог **О државној управи (De re publica)**³⁵⁷, у коме користећи историју Рима као студију случаја, упоређује различите облике владавине (краљевину, републику, аристократију, демократију, диктатуру, и друге), залажући се за владавину разума и правде, али подржавајући владавину природно способних над масом. *De re publica* говори о великом добу које је некада имао Рим и како поново доћи до њега. У **Сиципионовом сну (Somnium Scipionis)**, шестој књизи *De re publica*-е, пише како замишља свемир, о међупланетарним путовањима и важности Земље. „Испод Месеца нема ничега што није смртно и што се неће претвотити у прах, осим мисли које су богови дали људима, а изнад Месеца све су ствари вечите“.

Диодор са Сицилије³⁵⁸, грчки историчар познат по свом капиталном делу **Општа историја**³⁵⁹ која описује историју света од постанка до његовог доба (60. година ПНЕ). И сам наводи да се ради о *библиотеци* (збирци радова разних аутора које је он само сакупио, сложио и уредио), а не посебној књизи једног аутора. Састоји се од 40 књига (свитака), груписаних у три дела: од постанка света до Тројанског рата; од Тројанског рата до Александра Македонског; и од Александра Македонског до 60. године ПНЕ. У првом делу (првих 6 књига) пише о митовима о постанку света, златном добу и описује историју и културу тада познатих земаља, од Египта до Грчке. У теорији утопија његово дело је важно не само због збирки митова и обичаја (од постанка света до његовог доба), већ и због описа појединих имагинарних земаља са идеалним уређењем - земља Амазонки у Либији, острво Хиреа и острво Пантеа/Панцеа (које је описивао и Еухемерес три века раније).

О златном добу пише и **Вергилије**³⁶⁰ у својим **Пасторалама**³⁶¹, објављеним између 42. и 38. године ПНЕ. У *Пасторали бр. 4. (Eclogae IV)*, говори о младом пастиру Јову (Јупитеру) и срећном животу у Аркадији (Златно доба). Сматра да се до срећног живота народа стиже кроз једноставност и без похлепе за материјалним средствима.

Хорације³⁶² у својим песмама пише о више тема, међу којима је и утопијска прича о **Острву среће (Острву блажених)**, где људи живе у идеално организованом друштву које омогућује срећу и благостање свима. Ова тема, заједно са причом о Златном добу јавља се на више места у његовим делима, а посебно у **Еподи бр. 16. (Epoda XVI)**, објављеној 30. године ПНЕ.

³⁵⁶ Цицерон (Marcus Tullius Cicero, 106-43. ПНЕ), римски конзул, политичар, оратор и писац из времена Римске Републике. Титула конзула датира још од почетака Републике у Риму и највиши је положај у републици (два конзула су управљала Римском републиком), а у време царства конзул је био највиша титула после цара.

³⁵⁷ *De re publica*, писана 52. године ПНЕ, говори о врстама владавине уз описе, критике и препоруке. Сам назив је веома тешко превести, јер буквални превод би био *О стварима државе*, односно *О стварној држави*. Тачније би било описно превести као *О држави*, или *О облицима владавине у држави*.

³⁵⁸ Диодор са Сицилије (старогрчки Διόδωρος Σικελιώτης Diodoros Sikeliotes), непознато тачно време рођења и смрти. Зна се да живео и стварао током I века ПНЕ.

³⁵⁹ *Општа историја* (старогрчки Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη, Bibliotheca historica), писана између 60. и 30. године ПНЕ.

³⁶⁰ Вергилије (Publius Vergilius Maro, 70-19. ПНЕ), од многих сматран највећим песником Рима.

³⁶¹ Екологе (латински Eclogae, старогрчки bukolikoni, βουκολικόν, изведено од βουκόλος), у значењу пасторале, приче или песме о једноставном пастирском животу.

³⁶² Хорације (Quintus Horatius Flaccus, 65. ПНЕ-8. ПНЕ), највећи римски лирски песник из времена прелазна републике у царство.

Овидије³⁶³, савременик Хорација, познат је по својим збиркама песама *Хероиде*, *Љубави*, *Лепота лица жене*, *Уметност љубави*, *Лек за љубав*, *Метаморфозе*, *Празници*, *Ибис*, *Туге*, *Писма из Понта*. **Метаморфозе** су збирка песама од 15 књига (свитака) са поемама о променама (*Књиге о променама*, латински *Metamorphōseōn libri*). Приказује утицај љубави (Амора) према другим боговима и промене на њима које он проузрокује. Полази од Златног доба и покушава да објасни разлоге његовог опадања. У епилогу закључује да све, укључујући и сам Рим, мора да се мења. По њему ништа није савршено и све је подложно променама, осим његове поезије.

ПОКУШАЈИ ОСТВАРЕЊА УТОПИЈЕ У ПРАКСИ ТОКОМ ЕПОХЕ СТАРОГ ВЕКА

Епоха старог века је карактеристична по великом броју философских учења, која дају идеје и предлоге како треба организовати државу за добробит народа, њен напредак и благостање. Ове теорије су се кретале од демократских, преко ауторитативних до идеалистичко-утопијских. Занимљиво је да велики број философа покушава да у своје идеје убеди државне управљаче (краљеве, тиране, изабране, ...), али без пуно успеха.

Имамо тек неколико случајева покушаја остварења утопијских идеја у пракси, али су они својом важношћу, не само оставили трага у историји античке Грчке, већ се њихов утицај и данас осећа. Солон (VI век ПНЕ) је својим реформама организације Атине и стварањем њеног првог устава, поставио темеље демократије какву данас познајемо, мада је у његово време то био крајње утопијски подухват. Слично важи и за Ликурга (VIII век ПНЕ) и његово уређење Спарте, као крајње ауторитативне државе. Платон је покушао да утиче на бољу организацију Сиракузе под Дионизијем II, али мање успешно.

Питагора у Кротону, на југу Италије, оснива заједницу („школу“), по њему названу Питагорејском. Ту је са својим ученицима покушавао да живи по правилима која су усвојили - посебан философски систем (мистицизам, аскетизам, метемпсихоса, нумерологија), посебно религијско учење (реинкарнација, бесмртност душе, поштовање животиња, математика и музика као део религије и космоса), као и посебан, издвојен начин живота (завет ћутања, комуникација симболима, издвојени живот попут манастирског, посебни обреди и обичаји). Заједница је уништена при сукобу са представницима демократа, али се њене основне идеје касније поново појављују.

³⁶³ Овидије (Publius Ovidius Naso, 43. ПНЕ-17. НЕ), римски песник из времена краја републике и почетка царства, песник љубавне поезије, посебно елегија.

4. КАСНА АНТИКА (50. НЕ - 450. НЕ)

После завршетка IV Македонског рата 147. године ПНЕ и гушења побуне грчких полиса 146. године ПНЕ, Римска Република војнички покорава грчке градове-државе, и дели их на две провинције, Ахају и Македонију. Иако је то крај независности грчких држава, Грчка и даље остаје философски, научни, културни и уметнички центар тадашњег света. Тек век касније, средином I века ПНЕ, Рим и суштински преузима примат од Грчке и у културној сфери. Учени људи тадашњег света (Грчке и Рима, Египта, Блиског Истока, Северне Африке, Галских земаља и Хиспанике) више не иду у Грчку, као центар културе, већ у Рим. Тиме се и књижевност, укључујући и утопијску књижевност, сели у Рим. Ипак највећа промена која је довела до неповратног мењања друштвеног система и геополитике целог тада познатог света био је прелазак Рима са републике на царство. Не само да је то утврдило Рим као центар моћи и суперсилу тадашњег доба, већ је и донело и унутрашње промене у начину организовања друштва, односу према науци, уметности, а посебно философији и књижевности. Због тога као крај класичног старог века и почетак касне антике узимамо 50. годину НЕ.

Филон из Александрије³⁶⁴ у свом делу **О вечности света**, објављеном између 30. и 50. године НЕ, у одељку XXVI (141) говори о потапању Атлантиде и нестанку њених становника, цитирајући Платоново дело *Тимеј*. Занимљиво је да се овај одељак наставља на XXIII (120-122), где говори о другим острвима (Родос и Делос), настављајући после Атлантиде да описује и Сицилију. За Филона мит о Атлантиди подједнако је стваран колико и описи географије Родоса или Сицилије.

Делимично се ослањајући на Књигу пророка Данила, а делом на њему савремене прогоне првих хришћана, **Јован**³⁶⁵ пише **Откровење (Апокалипсу)**³⁶⁶. О аутору не знамо готово ништа, мада је књига потписана (Јован са Патмоса). Ради се о првој потпуној дистопији која најављује крај света. Књига је утицала не само на развој религије и књижевности, већ и на начин размишљања од краљева, филозофа, црквених великодостојника, па до обичних људи. Инспирисала је не само друге ауторе тог времена (*Друга књига пророка Езре*), већ и данас инспирише ауторе како литерарних, тако и филмских дистопија, прилагођених другом времену и простору (ако упоредимо са филмом *12 мајмуна* из 1995. године, сценаристе Криса Маркера, видимо могућности модернизације и прилагођавања постојећег класичног обрасца).

Плутарх³⁶⁷ у својим **Паралелним животописима** на два места описује идеалну / утопијску државу. У **Животу Лукурга**³⁶⁸ описује његов живот и реформе

³⁶⁴ Филон из Александрије (старогрчки Φίλων, хебрејски יהונתן בן יהוידא, 20 ПНЕ-с. 50 НЕ), познат и као Филон Јеврејин, хеленистички филозоф, чија се дела везују за тумачења Торе (првих пет књига Старог Завета)

³⁶⁵ Мада се аутор у самом делу потписује као Јован са Патмоса, његов идентитет није са сигурношћу познат. Старији извори су га поистовећивали са Јованом апостолом, писцем Јеванђеља по Јовану, мада новија истраживања показују велике разлике у стилу писања које искључују могућност да је оба текста писао исти аутор. Већина библиста *Откровење* везује за време цара Доментијана (владао 81-96. године НЕ), мада се текст може односити и на цара Нерона (владао 54-68. године НЕ). Компромисне теорије (упоредити са: Collins A. Y, 2002 i 1984; Stuckenbruck L. T. 2003) сматрају да је *Откровење* писано око 60-70. НЕ, односно за време и после великог пожара у Риму и самоубиства Нерона, да је завршено за време цара Веспасијана, а коначна редакција извршена двадесет година касније, око 90. године НЕ, за време цара Доментијана.

³⁶⁶ Апокалипса (старогрчки ἀποκάλυψις apokálypsis, од ἀπό и καλύπτω, у значењу откровење, објава); у преносном значењу објава о крају света, или бар о крају света какав ми знамо.

³⁶⁷ Плутарх (старогрчки Πλούταρχος, Ploutarkhos, латински Lucius Mestrius Plutarchus, 46-120.), грчки, касније римски, географ, историчар и есејист. Најпознатија дела су му *Паралелни животописи* и *О моралу*.

које је спровео у Спарти. Иако се ради о догађајима који су се одиграли девет векова пре писања књиге, приметна је тежња Плутарха да Ликурга прикаже као реформатора који ствара (или бар покушава да створи) идеалну државу, где владају закони донети на основу три људске врлине - једнакост међу грађанима, способност за рат³⁶⁹ (физичка и психичка) и скромност до аскетизма (негирање материјалних добара до презирања). У **Животу Серториуса**³⁷⁰ Плутарх говори о покушају одвајања Хиспанике од Римског царства и стварања идеалне државе под Серториусом, крајем II и почетком I века ПНЕ, током грађанског рата између Оптимата предвођених Луцијусом Корнелијусом Сулом и популариста, 80-72. године ПНЕ. Серториус, један од првих теоретичара герилског рата, сматрао је заједништво и међусобно поверење највећом врлином, која мора доћи до изражаја у организацији државе, да би то била држава срећних и једнаких. У дијалогу **Лице у орбити Месеца** (сачуван је само латински превод *De facie quae in orbe lunae apparet*), Плутарх пише да је Месец сличан Земљи, само мањи и да је насељен интелигентним бићима. Он сматра да Месец светли одбијањем сунчеве светлости и да се окреће око Земље, као што се Земља окреће око Сунца. Сасвим супротне идеје од Аристотелових, који је сматрао да је Земља непомицна, да је центар свемира, да се Сунце окреће око ње, да не постоје друге планете, и да нигде више у свемиру нема живота.

Луцијан³⁷¹ пише **Истиниту историју**³⁷², не да би приближио или објаснио много старија дела о идеалним градовима и острвима, већ да би их исмејао. Иронично, књигу почиње описом да је он „путник у идеану земљу“, да плови иза Хераклових стубова, и у наставку препричава старе митове и дела Херакла, Дионизија, Тројански рат, Одисеју, дела питагорејаца, Ктесијаса и друге. Једрењак са педесет грчких атлета подиже силни ваздушни ковитлац и односи на Месец, који је насељен и пун светлости. Причу развија уводећи учествовање у рату између краља Месеца и краља Сунца око колонизовања Јутарње звезде. Описује невероватне животиње и биљке - кита дугачког 320 километара, дрво које личи и понаша се као жена, као и пејзаже - реке вина. Пажљивијим ишчитацањем наилазимо на велике сличности са Џонатаном Свифтом.

Антониус Диогенес³⁷³ је аутор романа **Чуда иза Туле**³⁷⁴ у коме описује путовање у непознате земље, иза познатог краја света, све до непознатог острва Туле. Током путовања обилазе океан (Атлантук), од Шпаније до крајњег севера. Осим описа удаљених и непознатих земаља, даје и опис живота и друштвену организацију народа и држава који се разликују од Грчке. Део описа се односи на стварне, постојеће земље, а део на имагинарне, измишљене и идеалне земље и друштва. Оригинални

³⁶⁸ Ликург, по легенди је био законодавац из VIII века ПНЕ, који је донео прве законе у Спарти и кроз низ реформи успоставио организовану државу. Није сигурно да ли се ради о историјској личности, или је то само назив за серију реформи која се одиграла у Спарти у VIII веку ПНЕ.

³⁶⁹ Ова врлина се односи на физичку спремност за рат, здрав живот и свакодневно вежбање, али исто толико и на патриотизам и спремност да се да живот за отаџбину.

³⁷⁰ Квинтус Серториус (Quintus Sertorius, 123-72. ПНЕ), римски државник и генерал, један од вођа популиста у грађанском рату између популиста и оптимата.

³⁷¹ Луцијан из Самосате (старогрчки Λουκιανός ὁ Σαμοσατεύς, латински Lucianus Samosatensis; c.125-180 НЕ), хеленистички сатиричар и реторичар.

³⁷² *Истинита историја*, понегде превођена и као *Истинита прича* (старогрчки Ἀληθῆ διηγήματα, Alēthē diēgēmata; латински Vera Historia или Verae Historiae), сматра се првом збирком прича научне фантастике. Луцијан сатиром, која често прелази у иронију, преноси приче старијих аутора, посебно оне са фантастичним садржајем.

³⁷³ Антониус Диогенес (старогрчки Ἀντώνιος Διογένης) био је старогрчки писац из II века НЕ. Ниједно његово дело није сачувано у целости, али га наводи Порфирије у *Животима питагорејаца* (старогрчки Πορφύριος, Porphyrios; Арапски فرفوريوس, Furfūriyūs; c.234–c.305), а његово дело *Чуда иза Туле* наводи Фотије (Φώτιος Phōtios) у својој *Библиотеци* (Βιβλιοθήκη ili Myriobiblos, Μυριοβιβλος)

³⁷⁴ *Чуда иза Туле* (старогрчки Τὰ ὑπὲρ Θούλην ἄπιστα, Apista hyper Thoulen)

текст није сачуван, али га помиње Порфирије, а Фотије га детаљно описује, уз наводе и критички приказ.

Ауторство романа *Етиопика*³⁷⁵ још увек је спорно, као и време настанка. Сам аутор се у завршници романа представио као *Хелиодорос*³⁷⁶, Феничанин из Емесуса, син Теодосија и потомак Сунца. Једна од теорија је да се ради о Хелиодорусу, епископу из Тике, мада не постоје докази за ту тврдњу. Година настанка романа, као и године живота аутора не могу се са сигурношћу утврдити. Претпоставке иду од средине III века НЕ, па до средине IV века НЕ. *Етиопика* не само да је један од ретких античких романа сачуваних у целини, већ је и својом структуром и стилем утицала на велики број каснијих аутора, посебно током XVI века. У роману се описује град Мерое, стара престоница краљевства Куш, који аутор сматра идеалним градом по организацији и начину управљања.

Готово у исто време, у размаку од само пет година, на два краја света, у две сасвим различите културе, објављују се два дела која су по структури различита, али која носе веома сличну, готово идентичну идеју. У Кини 421. године *Тао Јуан-Минг*³⁷⁷ објављује роман *Извор бресквиног цвета*³⁷⁸. Утопистичка прича о путнику који наилази на заједницу која, скривена од спољног света, живи у срећи и благодатању. Захваљујући доброј организацији друштва, без корупције, и са вођама којима је срећа заједнице испред њихове личне среће и добити, али и са члановима заједнице којима су похлепа, непотребни луксуз и гомилање материјалних добара страни, заједница живи у златном добу. Скромно, као у аркадијској пасторали, али срећно.

*Свети Аугустин*³⁷⁹ 426. године објављује *Божји град*³⁸⁰, где кроз религиозну и философску расправу даје приказ могућег идеалног града. Али не идеалног у смислу урбанизма, планирања или изградње, већ идеалног у организацији, вери и међуљудским односима. Упоређивањем *Града земље* (града људи, постојећег града) и *Божјег града*, Аугустин објашњава разлике између стварног и могућег (пожељног) у организацији државе и града, у филозофији, религији, односима између људи, односима између класа и друго. Сматра да ће црква, као *Рајски град*, или рајско краљевство, ако буде вођена љубављу, победити *Град на земљи*, постојећи град који се заснива на ароганцији и похлепи. По Аугустину, утопијска идеја Града љубави организованог на принципима хришћанства је не само могућа, већ је и неминовна. За њега то је будућност.

Са Светим Аугустином и падом Рима, завршава се анализа о утопијама у западној култури античког периода. Са нестанком пагана, нестају и приче и митови, нестаје култура антике западног света и почиње средњи век који није био мрачан само по имену. Хришћанска црква постаје једна и једина, довољно јака да сваку помисао о утопији, идеалном месту на земљи, одмах замени причом о рају и паклу на небу, које ће се отворити током другог доласка месије, Исуса Христа. Идеја и нада о бољем

³⁷⁵ Етиопика (старогрчки Αἰθιοπικά, Етиопска прича, Прича о Етиопији, Прича из Етиопије), позната и под називом *Теагенес и Хераклеја* (старогрчки Θεαγένης καὶ Χαρίκλεια), старогрчки роман о принцези Хераклеји и њеној љубави, као и о идеалном граду Мерое, некадашњем главном граду краљевине Куш.

³⁷⁶ Хелиодорос из Емеса (старогрчки Ἡλιόδωρος ὁ Ἐμεσηνός, 250. или 363. година НЕ). Емесус је данашњи Хомс у Сирији.

³⁷⁷ Тао Јуан-Минг (Тао Yuanming, кинески 陶淵明, 365.?-427.), познат и као Тао Qian или T'ao Ch'ien, кинески песник, аутор више од 130 сачуваних песама и есеја.

³⁷⁸ Извор бресквиног цвета (кинески 桃花源, Тао Hua Yuan), једини сачувани прозни рад Тао Јуан-Минга, о путовање у утопијску земљу скривену од спољног света. У кинеској култури и кинеском језику, Тао Хуа Јуан је стандардни термин за утопију.

³⁷⁹ Свети Аугустин (Аугустин из Хипоа, 354-430.) ранохришћански теолог и философ. Најпознатији радови су му *Божји град*, *О хришћанској доктрини и исповести*, и други.

³⁸⁰ Пун назив дела је *Град божји против града паганског* (*De civitate Dei contra paganos*), објављен у Риму 426. године. Разлог писања овог дела је тадашње раширено мишљење да је за пад Рима (освајања Рима од стране Гота) криво ширење хришћанства.

друштву на земљи, селе се на Исток, у Византију и даље, преко растуће исламске културе до Далеког Истока, Индије, Кине, Кореје и Јапана, где наставља да се развија потпуно независно од Западне Европе и њене културе. Све док хуманизам у оквиру ренесансе не отвори поново могућност за слободно и другачије, алтернативно и утопијско размишљање и у Западној Европи.

5. РАНИ СРЕДЊИ ВЕК (450 - 1200.)

Средњи век је век религије и религијских ратова. До тада, ратови су вођени из политичких разлога (за доказивање премоћи и/или проширење територије), економских (ради пљачке и освајања) или унутрашње-политичких разлога (грађански ратови). Никада са циљем да се уништи једна религија или једно мишљење, и да се оружјем наметне друга. Убиство Хипатије³⁸¹ изазвало је гнев и чуђење широм Римског царства, јер су философи сматрани изнад обичних људи, политике и ратова. Од епископа Кирила³⁸², широм западне цивилизације, религиозни разлози постају легитимни повод не само за грађанске немире, већ и за отпочињање ратова.

Другачији начин живота са веома другачијим, у много тога чак и супротним приоритетима, много сличнији античком, наставља да живи у Источном Римском Царству и источним цивилизацијама.

Једно од ретких дела утопијског садржаја током раног средњег века у Западној Европи је **Путовање Светог Брендана**³⁸³. Сага описује како је Свети Брендан³⁸⁴ са још 12 монаха (или по другој верзији са још 13 монаха и 3 морнара) пловио Атлантиком у потрази за Рајским острвом, односно Острвом блажених³⁸⁵. Прича по својој структури доста подсећа на Одисеју, описујући долазак на Острво жена, Острво

³⁸¹ За почетак средњег века обично се узима пад Рима, јер то није само пад једног града пред освајачима. То је и симболичан тренутак преласка из античке културе отворених опција у једноумље хришћанства. У то време хришћанство се веома удаљило од својих почетака и мале заједнице у Јерусалиму (први хришћани су живели без приватне својине, у целибату, у сталним отвореним разговорима, без црквених објеката, са заједничким оброцима), а још није стигло до отворености и хуманизма који ће наступити, али и тада само делимично, тек током ренесансе. За крај старог и почетак средњег века можемо узети и нереди у Александрији који су кулминирали уништењем Серапеума и друге александријске библиотеке 391. године и линчом Хипатије 415. године. Не само да ови догађаји јасно показују промену начина размишљања и понашања људи, власти, црквених великодостојника, али и масе, већ се и готово поклапају са падом Рима.

³⁸² Кирил (латински Cyril, старогрчки Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, с. 376–444.), епископ александријски, а од 412. до 444. и патријарх Александрије. Познат због сукоба са Несторијем и његовим учењем, сматра се заслужним за оснивање мариологије као гране теолошких студија, али и за организовање и подржавање немира у Александрији који су кулминирали рушењем Серапеума, рушењем и спаљивањем друге александријске библиотеке и линчом филозофа, математичара и астронома Хипатије. Хришћанска црква га је прогласила светим.

³⁸³ *Navigatio Sancti Brendani Abbatis*. Постоји више десетина верзија које су записиване од IX века. Најранија верзија је из с. 900. године. Мада се ради о хришћанском тексту (опат Брендан је касније проглашен светим) ради се о утопијском делу, опису његовог путовања у потрази за Острвом блажених и вечним животом. Сачуване верзије вероватно су обраде старијег епа *Putovanje Brana, sina Febailovog* (на ирском галику *Immram Brain, maic Febail*), записаног вероватно током друге половине VII века, за који се данас сматра да представља опис стварног путовања групе ирских монаха Атланским океаном током V века.

³⁸⁴ Свети Брендан од Клонферта (ирски гелик Naomh Bréanainn, или Naomh Breandán; латински Brendanus; исландски Heilagur Brandanus, с. 484–с. 577.), налазимо и на имена Brendan moccu Altae, односно Брендан Навигатор, али и Ст. Брендан Пустиняк, Путник или Поносни. Један од ирских монаха из времена доласка хришћанства у Ирску током V и VI века. Осим у рукопису *Путовање Светог Брендана*, он се помиње и у ранијим изворима: *Живот Светог Колумба (Vita Sancti Columbae)*, аутора Адамнана, писаног између 679. и 704. године, као и у *Мучеништву по Талхату*, и *Литанијама (Litany)* Светог Енгуса монаха (Óengus mac Óengobann, познатијег као Saint Óengus of Tallaght или Óengus the Culdee), с краја VIII и почетком IX века.

³⁸⁵ Треба напоменути и да је Путовање Светог Брендана једино утопијско дело пре ренесансе које је Глен Негли (Glenn Negley) уврстио у своју *Библиографију утопијске литературе*.

оваца, Острво лаве, Рајско острво птица, пловидбу кроз ледене санте, и после пуно авантура њихов повратак кући. Мада спада у корпус ирских сага о путовањима (Immrama), *Путовање Светог Брендана* можемо посматрати и као утопијску литературу, јер се ради о опису путовања у непознате крајеве и потрагу за острвом/земљом идеалног и/или вечног живота. Ово га разликује од других Имбрама, попут *Путовања Mael Dúin-a*, *Путовања Uí Chorra*, или *Путовања Snedgus i Mac Riagla*. Осим *Путовања Светог Брендана*, као рану утопију можемо посматрати и *Путовање Оисина у Земљу вечне младости* (*Oisín i Tir na nÓg*), мада се ради о традиционалном ирском миту, а не о писаној литератури.

Прокопије³⁸⁶ описује догађаје свог времена, а најпознатија дела су му *Јустинијанови ратови*³⁸⁷, *Јустинијанове грађевине* и *Тајна историја*. *Јустинијанови ратови* се састоје од осам књига, од чега су прве две о Персијским ратовима, следеће две о Вандалским ратовима и задње четири о Готским ратовима. У Готским ратовима описује острво Бритију као идеално острво среће (острво блажених).

На Блиском Истоку почетком VII века појављује се нова религија, ислам. Завршетком прве фазе (оснивање, освајања и стабилизације), почиње процват исламских земаља. После владавине Омејадског калифата са центром у Дамаску (661-750.), а за време Абасидског калифата³⁸⁸ са центром у Багдаду (750-1258), цветају наука и уметност, посебно философија, медицина, математика и астрономија, као и књижевност. Религија је и даље доминантна, али једино ограничење је да наука и уметност нису супростављени званичној исламској теологији.

Ал Фараби³⁸⁹ пише о идеалном граду. Описује Медину као *Град врлина*³⁹⁰ (*Идеални град*, односно *Морални град*). Сматра да идеални град (град врлина) може настати само сарадњом народа који се руководи врлинама, и мудрог вођства коме је град важнији и пречи од њих самих. Пошавши од философије Платона и Аристотела, сматра да се до овога може доћи, али само кроз низ добро осмишљених корака. У књизи расправља не само о психологији људи, већ и о етици, политици, социологији, сматрајући да је тежња људи да живе у заједници (у граду) природна, јер само у суживоту са другима човек може остварити срећу. Ово је вероватно прва утопија која еутопију посматра не само као могућу, већ и даје начин како доћи до идеалног града, града среће.

Firdausi, Abu'l Qasim (940/955-1020/1025), био је највећи персијски песник свог времена. Слављен и познат широм исламског света, мада за разлику од неких других та слава није прешла у Западну Европу, осим у Шпанију која је у то време била део Абасидског калифата. Најпознатије дело му је *Књига о краљевима* (*Shāh-Nāma*), историја Персије у стиховима, завршена 1010, која се састоји од 60.000 двостиха и сматра највећом поемом коју је икада један песник сам написао. У делу о краљу Kai-Kā'us говори како је краљ направио престо на коме су га четири орла однели до звезда.

³⁸⁶ Прокопије из Цезареје (грчки: Προκόπιος ὁ Καισαρεύς Prokopios ho Kaisareus, латински: Procopius Caesariensis; с. 500-с. 554), историчар и писац из Палестине, која је тада била провинција Источног Римског Царства.

³⁸⁷ Јустинијанови ратови (грчки: Ὑπὲρ τῶν πολέμων λόγοι, Нупѐр тѝн полѝмон лѝгои; латински: De Bellis, О ратовима), завршени 545. године, а последња књига је додата 552/553. године.

³⁸⁸ Време Абасидског калифата познато је у историји ислама као златно доба, а посебно је значајна владавина калифа Харуна ал Рашида (786-809.).

³⁸⁹ Ал Фараби (персијски: فآرآبى محمد بن محمد ن صرآب و , Abū Naṣr Muḥammad ibn Muḥammad al Fārābī, 872-950.), философ, правник и писац. Још за живота сматран је за највећег философа после Аристотела. Упоредити са: Корецка Р. The Perfect City by al-Fārābī and Ibn Bājjā, 2015, Paideia; Philosophical Journal of Charles University / Univerzita Karlova, 2–3/XII/2015 - Summer 2015.

³⁹⁰ *Врли (Морални) град*, (у оригиналу: Mabādī' ārā ahl al-Madīna al-Fāḍila); може се наћи и под насловом *Идеални град*.

Ибн Баџџа³⁹¹ је био *homo univversalis* свог доба, попут Ал Фарабија два века раније: астроном, математичар, лекар, ботаничар, философ, музичар, песник. Рођен је и живео у Андалузији, где је у то време био двор Абасидског калифата, тако да је био на извору свих познатих знања тог времена. Био је везир код калифовог брата Абу Бакра, господара Сарагозе, тако да је имао живот припадника највише класе. Сачуван је велики број његових дела, од којих су нажалост многа остала незавршена, због његове преране смрти. У свом делу **Владавина појединца**³⁹² пише о метафизици и мистицизму појединца, али главна тема је идеални град и како до њега доћи, како организовати живот да би људи били срећни.

Ученик Ибн Баџџе, **Ибн Туфаил Абу Бакир**³⁹³, био је арапски писац, философ, теолог, лекар, астроном и везир (дворски администратор) абасидског калифата у јужној Шпанији и Мароку. Аутор је философско-алегоријског романа **Живи, пробужени сине**³⁹⁴ (**Хај ибн Јакзан**). Говори о детету које је одрасло међу животињама, отхраниле су га газеле на пустом острву, које само долази до сазнања о свету и истини о животу. Роман (мада се више ради о философској расправи), стекао је велику популарност, не само у арапском свету, већ и у Западној Европи (први превод на латински 1671, а први превод на енглески 1708. године), посебно у време просветитељства када постају популарни принципи само-дидактике, *tabula rasa* и материјализма.

³⁹¹ Ибн Баџџа (арапски **ابن باجة**, пуно име: **أبو بكر محمد بن يحيى بن زيد بن محمد بن أبي بكر**, Abû Bakr Muḥammad Ibn Yaḥyà ibn aṣ-Ṣâ'igh at-Tûjîbî Ibn Bâjja al-Tujibi, 1085-1138.), на Западу познат по свом латинизованом имену Авемпаса.

³⁹² **Владавина појединца** (оригинални назив на арапском *Tadbîr al-mutawahhid*; превод на енглески *Governance of Solitary*).

³⁹³ Ибн Туфаил (пуно име на арапском **أبو بكر محمد بن عبد الملك بن محمد بن توفيل بن قيسي**, Abu Bakr Muḥammad ibn Abd al-Malik ibn Muhammad ibn Tufail al-Qaisi al-Andalusi; латинизирано име Abubacer Aben Tofail, с. 1105–1185).

³⁹⁴ **Живи, пробужени сине** (оригинални назив на арапском **يقظان بن حي**, Ḥayy ibn Yaqzān, латински *Philosophus Autodidactus*, превод на енглески *Alive, son of Awake*, завршено око 1160). Може се наћи и преведен на енглески под називом *Буђење душе* (*Awakening of the Soul*, издања 1905. и 1910.), као и под називом *Развој људског мишљења, показано кроз живот Хај Ибн Јокдана* (*The Improvement of Human Reason, Exhibited in the Life of Hai Ebn Yokdhan*, издање 1708.), као и *Пут душе, Прича о Хај Бин Јакзану* (*The Journey of the Soul: The Story of Hai Bin Yakzan*, издање из 1982.).

6. КАСНИ СРЕДЊИ ВЕК (1200 - 1450.)

У Западној Европи средњи век је под потпуним утицајем религије. Постоје витешке песме и романи, али философија, наука и уметност су у потпуности у рукама цркве. Дозвољени су по манастирима и епархијским центрима, али само ако су у славу цркве. Још од убиства Хипатије и спаљивања друге александријске библиотеке, важи правило: „Књиге нису потребне, јер или у њима пише оно исто што пише и у Библији, и онда нам не требају, или у њима пише против Библије и онда су јеретичке“³⁹⁵. Ипак, јављају се, мада веома ретко, и то тек од почетка XIV века, прве идеје које човека и овоземаљски живот стављају испред Бога и вечног живота на небу, прве најаве промена које ће донети хуманизам, ренесансу и касније просветитељство.

Јоаким из Фиоре³⁹⁶ је био италијански теолог који је писао о историји у контексту религијских учења, као и о есхатологији - о могућем и објављеном крају света. У *Књизи о усаглашености*, као и о *Излагању о апокалипси*, говори о историјском развоју човечанства кроз три доба, као и о најави краја света какав познајемо. Покушава да помири утопистичку традицију античке Грчке о три доба са религијским учењем хришћанства. Стари мит о три доба (доба злата, доба сребра и доба гвожђа) замењује новим митом о три доба (доба оца, доба сина и доба светог духа). Митови су слични, готово идентични, али је први о старим временима и херојима, а други је обучен у дух владајуће религије, хришћанства.

Данте³⁹⁷ је био италијански песник, писац, државник касног средњег века. Познат је по својој *Божанственој комедији*³⁹⁸, али и *Монархији*³⁹⁹ у којој описује организацију идеалне државе. По питању примата папе и цивилних власти, Данте се у *Монархији* залаже за изборну власт цара Светог Римског Царства, али не на општим изборима, већ гласањем „одабраних“. Ово је директни утицај античких описа идеалне државе где филозофи управљају, а државом влада краљ кога они бирају.

Кристина де Пизан⁴⁰⁰ је била средњевековни песник и писац, рођена у Венецији, а одрасла и живела у Француској. По месту порекла свог оца (Пизан/Pizzano у средњој Италији, између Имоле и Болоње), узима презиме де Пизан. У најпознатијим делима *Књига о граду дама*⁴⁰¹ и *Благо у граду дама*⁴⁰² не само да се залаже за права жена, већ и описује како би изгледала држава где би владале жене. Ово је прва феминистичка утопија после Аристофанове *Владавине жена*.

³⁹⁵ Изрека се приписује Светом Кирилу, епископу александријском и патријарху Александрије (с. 376–444).

³⁹⁶ Јоаким из Фиоре (италијански Gioacchino da Fiore, мада га често наводе и англизовано као Joachim of Flora или Joachim of Fiore, с. 1135-1202). Најпознатија дела су му *Књига о усаглашености* (оригинални назив: *Liber Concordiae Novi ac Veteris Testamenti*, преведена и као *Књига о хармонији Старог и Новог Завета*), *Излагање о апокалипси* (*Expositio in Apocalipsim*) и *Трактат о четири јеванђеља* (*Tractatus super quatuor Evangelia*).

³⁹⁷ Данте (пуно име Durante degli Alighieri, 1265-1321.).

³⁹⁸ *Божанствена комедија*, писана на италијанском између 1308. и 1320, оригинални назив *Comedia*, прво штампано издање 1472. Садашњи назив *Божанствена* (*Divina Commedia*) дао је Ђовани Бокачо (Giovanni Boccaccio, 1313-1375.) да би одао признање и делу и аутору.

³⁹⁹ *Монархија* (италијански *De Monarchia*, писана највероватније 1312-1313, мада можемо наћи и године 1308. и 1318.). Због залагања за премоћ световне над црквеном власти, књигу је 1585. забранила Римска Католичка Црква.

⁴⁰⁰ Кристина де Пизан (Christine de Pizan, 1364–1430.), била је дворски песник и биограф на више дворова у Француској (Орлеан, Бургундија и краљевски двор у Паризу). Током 30 година написала је преко 40 различитих дела (збирке поезије, прозе, биографије).

⁴⁰¹ *Књига о граду дама* (француски: *Le Livre de la Cité des Dames*, 1405.).

⁴⁰² *Благо у граду дама* (француски: *Le tresor de la cité des dames de degré en degree*, 1405.), може се наћи и као *Књига о три врлине*.

7. ХУМАНИЗАМ⁴⁰³ (1450 - 1600.)

У првој половини XV века имамо плејаду писаца, политичара, преводилаца са латинског и грчког, који су покушавали да промене устаљени начин размишљања и понашања. Црква после једног и по миленијума власти више није једина идеја водилца, а развој науке, као и поновно појављивање античких философа и писаца доводе до промена које се осећају. То још није хуманизам у пуној снази, већ више најава новог доба. Црква је још увек јака, мада је осим хуманизма још више потреса реформација. Јака је и инквизиција и процеси се организују против свих који покушавају да оспоре ауторитет цркве или њена учења.

Од средине XV века следећих сто педесет година су доба великих ломова и промена. Долази до делимичног одвајања цркве од световних власти и при томе црква дефинитивно губи примат, који задржава само номинално. Уметници стварају по узору на природу и људско биће (и душа и тело) постаје централна идеја и инспирација. Писци, политичари и философи почињу да размишљају како боље организовати друштво и државу. Мада црква и даље поседује велики утицај у свим сегментима друштва, време Светог Аугустина и његовог Божјег града је дефинитивно и неповратно прошло.

Filarete, Antonio di Pietro Averlino (1404-1472), италијански философ, писац и архитекта. Живео и радио у Милану, у служби локалног принца Франческа Сфорце. Аутор је идеалног града који је до детаља разрађен у његовом делу **Трактат о архитектури** (*Trattato di architettura*, писан између 1460. и 1464.). Описује не само организацију града, начин градње, поједине делове града, већ даје и описе појединачних објеката. Иако је главна тема трактата идеални град и предлог о његовој изградњи, ради се о утопијском тексту, јер не само да даје опис града какав би требао бити, већ и саму организацију идеалног друштва у том граду. Сматра да је утопија остварива и да је потребна само добра воља од државне управе да се објекти саграде и од народа који би ту живео, па да се оствари идеална заједница. Ипак не улази у анализе и предлоге промене система друштвеног уређења.

Beroaldo, Filippo (1453-1505), италијански философ, писац и професор на универзитету у Болонји. У својим **Беседама** говори о срећи (појединца и друштва), организовању државе, доброј управи и др. Најпознатије су: **О срећи** (*De Felicitate*, пун назив: *Oratio Philippi Bononiensis de Felicitate habita in enarratione Georgicon Virgillii et Colvmellae*, 1495.); и **Optimo Statu et Principe** (*Opusculum Eruditum Quo Continentur Declamatio Philosophi, Medici, Oratoris, de Excellentia Disceptatum, et Libellus de Optimo Statu et Principe*, 1497.). Сматра да је боље друштво могуће и да га треба достићи. По **Библиографији** Глена Неглија, ово је једина утопија из времена ране ренесансе (пре 1500.) и са њом започиње ново доба.

Girolamo Savonarola (1452-1498), италијански доминикански монах и проповедник. У почетку био под утицајем пред-ренесансних писаца, посебно Петрарке, да би се касније потпуно окренуо религијском зелотизму. Са својим присталицама (*Piagnoni* - Они који оплакују), организује идеалистичку религијску републику једнаких (Народна Република) у Фиренци јануара 1495. године, која би требала да буде Нови Јерусалим. Мада је његова утопијска република трајала кратко, тек непуне четири године, до маја 1498, била је не само једна од претеча реформације, већ и доказ могућности остварења утопијске државе. Да би остварио једнакост свих грађана на принципима Светог Писма, организује забрану и спаљивање луксузних ствари, укључујући и профану уметност - *ломачу прочишћења од таштине* (латински *falò*

⁴⁰³ За овај период се често, посебно у историји уметности, користи и термин ренесанса, од француског *renaissance*, поновно рађање, препород.

delle vanità). Сматра да држава и црква треба да буду очишћени од греха и то од самог врха. Критикује папу и локалне принчеве због неморала, корупције и распусног живота. Због својих уверења је обешен и спаљен. Мада је био више проповедник него писац, сачувано је више његових дела, есеја и проповеди, од којих је најзначајније **Тријумф крста, О истинитој вери** (*Il Trionfo della Croce; Triumphus crucis, de fidei veritate*, 1497). Још као млад пише два есеја који ће одредити не само његову философију, већ и историју Италије у време ренесансе: **На руинама света** (1472.) и **На руинама цркве** (1475), где напада папу и папски двор због неморала и корупције. Своја уверења је приказао и у незавршеном есеју **Презир према свету** (*De contemptu mundi*). Чекајући извршење пресуде, у затвору пише своје контемплације на Псалме 31. (30.) и 51. - **Бедни ја** (*Infelix ego*, 1498.) и **Туга око мене** (*Tristitia obsedit me*, 1498).

Sannazaro, Јасоро (1458-1530), италијански песник из Напуља, који у Европску књижевност први уводи тему пасторале, идеализованог пастирског живота у једноставности и складу са природом⁴⁰⁴. **Arcadia** (1504.) је писана још 1480, завршена и у рукопису циркулисала од 1489, а објављена тек 1504.

Las Casas, Bartolomé de⁴⁰⁵ (1484-1566) шпански бискуп / епископ, историчар писац, и социјални реформатор. Учествовао је у колонизирању Латинске Америке, где је као бискуп области Чијапас (Chiapas) у данашњем Мексику, покушавао да успостави друштво једнакости шпанских конквистадора и локалних Индиоса. Аутор је више дела у којима у којима описује шпанску колонизацију Централне и Јужне Америке и где се залаже за праведнији однос према Индиосима. Његово најважније дело је **Четрнаест побољшања за Индије**⁴⁰⁶ (*Los catorce remedios / Memorial de Remedios para las Indias*, 1516-1525), где даје предлоге за морални и физички опоравак Латинске Америке и њених становника, Индиоса. **Кратки опис уништења Индија** (*Brevísima relación de la destrucción de las Indias*, писан 1542, а објављен 1552.) описује пола века шпанских колонија у Латинској Америци, са нагласком на ужасан третман колонизатора пртема локалном живљу. За само тих педесет година, број домородачког становника Централне и Јужне Америке је смањен за 80-90 %, а све њихове државе и цивилизације су уништене. **Сентиментална историја становништва Индија** (*Apologética historia summaria de las gentes destas Indias*), првобитно је писана као поглавље књиге **Опита историја Индија**, да би је касније аутор издвојио и објавио као посебно дело. Његово најпознатије дело је **Историја Индија** (*Historia de las Indias*), коју је писао од 1527. до 1561. године. Осим више покушаја да организује праведније друштво у Централној Америци (на територији данашње Гватемале), покушао је током

⁴⁰⁴ Упоредити са издањем *Три Аркадије* (*Le Tre Arcadie, ovvero accademie pastorali*, 1746.) у којој су осим Саназарове *Аркадије*, дате и *Тосканска Академија* Бенедета Манцинија и Миреова *Пасторална Аркадија* (Sannazaro, Јасоро - Arcadia; Benedetto Manzini - Accademia Tusculana; Mireo - Auttuno Tiburtino/Pastore Arcade).

⁴⁰⁵ Данас је Бартоломе де Лас Казас готово заборављен широм света, па и у својој родној Шпанији. Само поједини историчари још спомињу фратра који је пре пет векова покушавао да створи утопијску заједницу једнаких, где би сви, Европљани и Индиоси, мушкарци и жене, били једнаки и у раду, и у подели резултата свог рада, али и у начину живота, где би сви живели у срећи, једнакости и правди. Ипак у Гватемали, где је била једна од његових заједница, није заборављен. Већ више од седамдесет година, од 1949. године, на основном (најмањем) новчићу од једног центавоса налазе се његов лик и име - Fray Bartolome de Las Casas. Званично објашњење је једноставно колико и емотивно: „Фра Бартоломе је заслужио много више, али он је био брат сиромашнима (фра, односно фратар, долази од латинске речи брат) и њима је посветио свој живот; приказати његов лик на новцу веће вредности или на златнику било би неразумевање, чак и увреда, свега за шта се залагао целог живота; овако, на новчићу од једног центавоса, увек ће подсећати непривилеговане да је промена на боље могућа и да има добрих људи који желе праведнији и бољи свет.“

⁴⁰⁶ Од Колумбовог открића Америке, до почетка седамнаестог века, Западна Индија је био уобичајен назив за Карибска острва и Америку. Често се користио и у множини (West Indias, или само Indias), а домородачко становништво је називано Индиоси. Не треба заборавити да је Бартоломео Лас Казас писао само 25 година после Колумбовог открића Америке.

1520-1522. године да оснује и утопијску заједницу у Куманеу (Cumaná), у данашњој Венецуели, где би са једнаким правима живели домородци и Шпанци.

Утопија Томаса Мора је књига која је дала назив целом философском и књижевном правцу. **More, Thomas, Saint** (енглески Sir Thomas More, латински Thomae Mori, или Thoma Moro, 1478-1535.), енглески политичар, писац, преводилац, државник, правник, философ, дипломата; саветник на двору Хенрија VIII; осуђен и погубљен због подршке католичкој цркви током одвајања енглеске цркве. Аутор **Утопије** (*De optimo reipublicae statu, deque nova insula Vtopia, libri duo*, 1516.). Књига је писана на латинском, а постоји више различитих наслова од којих је најпотпунији назив првог холандског издања на латинском језику (*Libellus Vere Aureus nec Minus Salutaris quam Festivus de Optimo Rei publicae Statu, Deque Nova Insula Utopia*)⁴⁰⁷. Писана је у форми дијалога и описује путовање на имагинарно острво Утопију, које је идеално уређено у поређењу са корумпираним европским државама тог доба. Мор користи литерарни образац путника⁴⁰⁸ који је био у далеким земљама, посетио идеално организовану државу и на крају приповедања закључује: „ ... ја ипак без устручавања тврдим да у утопљанској држави има много ствари које ја нашим државама више желим него што их очекујем⁴⁰⁹.“ На овај начин, не само да се дају савети о бољем, готово идеалном друштву и описује пут како то постићи, већ се и тврди да је такво друштво могуће, самим тим што постоји на неком другом месту. Ова форма омогућава не само критику постојећег друштва, већ и даје наду онима који желе те промене. **Утопија** се састоји од две књиге, од којих је у првој дат приказ организације европских држава тог времена и проблеми државне управе, закона, економије и морала. Ови описи су веома детаљни и обухватају не само приказ неједнакости расподеле богатстава, већ и неједнакост учешћа појединих слојева у раду и стварању добити. У другој књизи је дат приказ идеалне организације друштва и државне управе на имагинарном острву Утопија - општа запосленост, шесточасовно радно време, смењивање живљења у граду и на селу сваке две године, непостојање приватног власништва и новца, сви грађани добијају према потребама, постојање и поштовање потпуне слободе вероисповести, отворен и слободан брак, закони који су једноставни и правични, тако да не постоји потреба за адвокатима и судијама. Не оправдава рат и посматра га тек као крајње средство одбране, али оправдава постојање ропства, с тим да су робови само криминалци и ратни заробљеници.

Contre Nicolas Machiavel Florentin⁴¹⁰ (познатији као Niccolò di Bernardo dei Machiavelli, скраћено Niccolò Machiavelli, алиас Gentillet, Innocent, 1469-1527.), италијански политичар, дипломата, философ, историчар, писац и песник. У делу **Владалац** (*Il Principe*, 1513.), говори о идеалној владавини и како кроз мудрог владооца може доћи до побољшања државне управе и боље организације друштва. Упоређујући различите принципе и облике владавине, долази до, по њему, најбољег облика. У француском преводу дело има детаљнији наслов: *Discovrs svr les moyens de bien gouverner & maintenir en bonne paix vn royaume, ou autre principauté. Divisez en trois parties, assavoir, dv conseil, de la religion, & de la police que doit tenir vn prince*. Његова

⁴⁰⁷ Често можемо наћи и скраћени назив, само други део: *De optimo rei publicae statu, deque nova insula Utopia*, мада наслов издања превода на енглески из 1795. гласи: *Utopia: Containing an Impartial History of the Manners, Customs, Polity, Government, &c. of that Island*.

⁴⁰⁸ Утопија путника, један је од видова утопијске литературе (енглески *Travelling utopia*), поред Златног доба, Три краљевства и других. Утопија путника је форма позната још од почетака литературе, а користили су је Стесихорус, Ктесијас, Платон, Еухемерес, Хорације, Плутарх, Луцијан, Хелидорос, у Кини Тао Јуанминг, касније Свети Брендан и други.

⁴⁰⁹ Наведено према преводу Др Фрање Баришића, издање Култура, Београд, 1964.

⁴¹⁰ Поред других аутора који укључују Николу Макијавелија, у корпус утопијске литературе, посебно би требало истаћи Проф Вита Фортунатија (Prof. Vito Fortunati) са Универзитета у Болоњи, Одсек за Енглески језик и књижевност, који у раду *“Campos de energia utópica” no Renascimento Italiano*, објављено у часопису *MORUS – Utopia e Renascimento*, 10, 2015, истиче три основна стуба утопије из периода хуманизма - Томаса Мора, Николу Макијавелија и идеални град.

следећа књига, **Расправа о првој декади Тита Ливија** (*Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, писана 1517, а објављена тек 1531; овде реч декада/deca се не односи на десет година, већ на десет књига Тита Ливија), сматра се много квалитетнијом и озбиљнијом анализом од Владаоца. У њој износи предности републике у односу на монархију.

Patrizi, Francesco, da Siena (1413-1494.) (латински Franciscus Patricius Senensis), италијански хуманиста, писац, преводилац, политичар и католички бискуп / епископ. Најважнија дела су му **О институцијама републике** (*De institutione reipublicae*⁴¹¹ libri IX, 1520.), где даје опис идеалне државе, односно државе каква би требала бити; и **О владавини и институцијама владавине** (*De regno et regis institutione libri IX*, Parisiis, 1531.).

Ariosto, Ludovico (1474-1533.), италијански песник. Аутор поеме **Орландо силни** (*Orlando Furioso*, прво издање са само 32 певања објављено 1516, а целокупно издање са свих 46 певања објављено 1532. године), која описује почетке франачке државе и Карла Великог, франачког краља из VIII века, као и његовог витеза Орланда (Roland; франачки *Hrōþiland; латински Hruodlandus, Rotholandus) и његове подвиге у рату са Сараценима. У поеми се прича и о витезу Астолфу (Astolfo), који користи митске животиње, лети између континената, чак лети на Месец у кочијама са четири црвена коња и уз помоћ Светог Јована Апостола. На Месецу налази развијену цивилизацију са градовима и замковима, попут Италије XVI века.

Eberlin, Johann, von Günzburg (1470-1533.), немачки свештеник и теолог. Са педесет година прелази из католичанства у протестантизам, чији постаје ватрени заговорник. Осим више религиозних књига и памфлета, аутор је утопије **Вучја земља** (*Wolfaria*, 1521.). Описује идеалну хришћанску (протестантску) заједницу, насупрот тадашњем друштву и институцијама државе и католичке цркве. Писана је на немачком језику да би била доступна свима. Залаже се за укидање просјачких редова, могућност склапања брака за свештенике и монахиње, дозволу развода, да парохјани бирају свог свештеника и да свештенство потпада под грађанске законе. У грађанским питањима и организацији државе залаже се за контролу државе над економијом, државне школе и болнице, за планирање градова и забрану непотребног увоза.

Guevara, Antonio de, Bishop (сса. 1481-1545.), шпански писац, хроничар, моралиста и католички бискуп / епископ. Познат је по делу **Златна књига Марка Аурелија** (*Libro áureo de Marco Aurelio*, Sevilla, 1528.), које је утопијска псеудо-историјска фикција. Више од пола века касније, издата је под нешто промењеним насловом, као поновљено и делимично измењено издање, *Libro di Marco Avrelio con l'horologio de principi. Destinto in IIII volvmi*, 1584.

Carion, Johann (немачки Johannes Nägelin, Johannes Gewürznägelin, латински Johannes Caryophyllus, 1499-1537.), немачки писац, историчар, математичар и астролог. Аутор је **Хронике** (*Chronica durch M. Johan. Carion vleissig zusammen gezogen, meniglich nützlich zu lesen*, 1533.), где описује три доба и четири краљевства.

Rabelais, François (1483/1494. или сса. 1490-1553?), француски писац, филозоф и монах. Аутор дела **Пантагруел** (*Pantagruel*, 1533.), сатиричне приче о два гиганта Пантагруелу и његовом оцу Гаргантуау, у пет књига, објављиваних 1532, 1534, 1546, 1552. и 1564. Рабле је аутор и утопијског романа **Звучно ostrvo / Острво звона** (*L'isle sonante*, 1562.), чија се радња одвија у будућности и које описује непознату цивилизацију, њене обичаје, језик, насеља.

Mexila, Pedro (Pedro Mejía, 1497-1551), шпански писац, историчар, хуманиста. Први је ренесансни аутор који је покушао да створи енциклопедију прикупљајући сва постојећа знања свог доба у једну књигу, укључујући и одређена књижевна дела из антике и ренесансе, **Предавања из различитих области** (*Silva de varia lección*, 1540, мада се у каснијим издањима, посебно у преводу на енглески, може наћи и проширени, односно описни назив *The Treasvrie of avncient and moderne Times*,

⁴¹¹ Упоредити са М. S. Sapegno, *Il trattato politico e utopico, in Letteratura italiana*, dir. A. Asor Rosa, III/2. Le forme del testo: La prosa, Torino, Einaudi, 1984, p. 969-70.

Containing the Learned Collections, Iudicious Readings, and Memorable Obseruations: Not onely Diuine, Morrall and Phylosophicall. But also Poeticall, Martiall, Politicall, Historicall, Astrologicall, etc.). Ово је, не само да је Мехиино најзначајније дело, већ га је и публика примила са великим интересовањем. Само у првих сто година штампано је 31 издање на шпанском језику и 75 издања у преводу на друге језике. Дело није директно утопија, али је својим идејама и целокупним корпусом знања, посебно приближавањем античких филозофа људима свог доба, пренео утопијске идеје и дао материјал за више других утопија хуманизма, а и током каснијих периода.

Maldonado, Juan (Maldonation, 1533-1583.), шпански језуитски теолог и писац. Аутор је утопијског трактата **Сан** (*Somnium*, 1541.).

Patrizi da Cherso, Francesco (латински Franciscus Patricius, 1529–1597.), италијански свештеник, писац и филозоф, платониста. Аутор је утопије **Срећни град** (*La Città felice*, 1553.), у којој заступа идеје платонизма, а против Аристотелових принципа у управљању државом и друштвом. У његово време католичка црква полако напушта Аристотелово учење и почиње да се окреће платонизму.

Doni, Anton Francesco (1513–1574.), католички свештеник, писац и филозоф. Члан реда Servite Ордер, посвећеног Богородици. Објавио је први превод на италијански језик *Утопије* Томаса Мора, 1548. године. Аутор је више философских и утопијских дела, од којих је најпознатија збирка дијалога **На мермеру** (*На мермерном степеништу, I marmi*, 1552.), где у дијалогу Карафуле (Carafulla) говори о хелиоцентричном систему у исто време када и Коперник, а осамдесет година пре Галилеја. У утопији **О световима** (*I Mondi*⁴¹², 1552.) где говори о утопијском свету заснованом на принципима Платонове Републике и *Утопије* Томаса Мора. Његова друга утопија **Пакао** (*Gl'inferni*, 1553.) је првобитно била штампана као део његове књиге *О световима*, да би касније била одвојено публикована, као посебно дело.

Ferrarius Montanus, Joannes (наилазимо и на имена Johannes Eisermann, или Joannes Ferreus Hesus, 1485/1486-1558.), немачки теолог, филозоф, професор, правник, лекар и писац. Његово дело **Коментари о држави добро организованом** (*Commentar. de republica bene instituenda; Tractatus de respublica bene instituenda*; 1533; 1559.) је утопија о идеалној држави организованом на принципима доброг управљања.

Jorge de Montemor (Jorge de Montemayor, 1520?-1561.), португалски песник и писац. Писао је углавном на шпанском језику. Најпознатије дело му је аркадијска пасторала писана на шпанском **Седм књига о Дајани** (*Los siete libros de la Diana*, 1559.). Дело је имало велики утицај на развој под-жанра пасторале у Западној Европи.

Фохе, John (1516/17-1587.), енглески историчар и писац. Аутор је књиге о протестантским мученицима, **Дела и помени** (*Actes and Monuments*, познатија као *Фохе's Book of Martyrs*, штампана на латинском у Базелу 1559, а допуњено издање на енглеском 1563.). Даје веома идеализоване описе жртвовања протестаната и злочина католичке цркве.

Erizzo, Sebastiano (1525-1585.), италијански хуманиста, филозоф, монах и писац из Венеције. Аутор је утопије разговора **Шест дана** (*Le Sei giornate di M. Sebastiano Erizzo*, 1567.). Описује разговоре шест филозофа/политичара током шест дана године 1542.

Bodin, Jean (1530-1596.), француски правник, економиста, политичар, писац и професор, аутор теорије суверености. Мада је био католик, писао је доста критички око религијских конфликта у Француској у време реформације, као и против апсолутног папског ауторитета. Залагао се за јаку централизовану државу, без уплива цркве.

⁴¹² Пун назив књиге је *Mondi celesti, terrestri, et infernali, de gli Academici pellegrini: composti dal Doni; mondo piccolo, grande, misto, risibile, imaginato, de pazzi, & massimo, inferno, de gli scolari, de malmaritati, delle puttane, & ruffiani, soldati, & capitani poltroni, dottor cattivi, legisti, artisti, degli vsurai, de poeti & compositori ignorant* (Светови небески, земаљски и паклени, ходочасника и академика: написао их Дони; мали свет, велики, мешовити, насмејани, измишљени, луди и огромни, паклени, свет школске деце, курви, силеџија, војника и полтрона, капетана, лоших лекара, адвоката, уметника, зеленаша, поета и науких композитора).

Занимљиво је да се бавио и демонима и демонологијом, а посебно начином за призивање и контролу демона. Најпознатије дело му је **О држави у шест књига** (*Ioan. Bodini Andegavensis Galli, De republica libri sex, latine ab auctore redditi, multo quam antea locupletiore...*, 1576.). Под појмом *res publica* не посматра само републику, већ појам користи у античком значењу државе, без обзира на организацију начина управљања (република, монархија, демократија, олигархија и др.). Добру организацију државе посматра доста теоријски и идеалистички, готово утопијски, јер је књига писана током верских ратова у Француској, а објављена је само шест година после масакра током Бартоломејске ноћи⁴¹³.

Sansovino, Francesco Tatti da (1521-1586.), италијански политичар и писац, син Јакопа Сансовина⁴¹⁴. Током тридесет година активног рада написао је готово сто трактата, књига и коментара о историји, медицини, законима, пољопривреди, политици и другим областима. Најпознатији је по својој књизи у којој заступа идеалистичке, готово утопијске принципе, **О владавини и администрацији разних република и краљевина, како античких, тако и модерних** (*Del governo et amministrazione di diversi regni et repvbliche, cosi antiche come modern*, 1578.).

Lupton, Thomas (?- 1583.), енглески писац. Аутор је утопије **Сивкила, Сувише добро да би било истинито** (*Sivqila : Too good to be true ... Herein is shewed by Dialogue the wonderful manner of the people of Mauqsun, with other talk not frivolous*, 1580.), као и њеног наставка **Други део и надовезивање књиге Сувише добро да би било истинито** (*The Second Part and knitting up of the Booke entituled Too Good to be True, wherein is continued the Wonderful Lawes, etc. of the people of Mauqsun*, 1581.). Утопија о непостојећем острву Мауксан где су држава и друштво идеално организовани, а народ живи у срећи и благодостању.

Montaigne, Michel Eyquem de, Lord of Montaigne, (1533-1592.), француски философ, политичар и писац. У есеју **О Канибалима / О људождерима** (*Of the Cannibals*, штампано као део књиге *Есеји*, између 1570. и 1592.). Описује обичаје народа Туринамба из Бразила, који су тада освајали португалски конквистадори, а посебно обичај одавања почаста противницима церемонијалним једењем њихових тела. Монтењ те обичаје упоређује са религијским ратовима и другим нецивизацијским обичајима тадашње Европе. Вајт (F. R. White) у свом делу **Велике утопије ренесансе** (*Famous Utopias of the Renaissance*, New York, 1946, pp, 142-143) наводи овај Монтењиев есеј као једну од важнијих утопија XVI века.

Stubbes, Phillip (ска. 1555-ска. 1610.), енглески памфлетиста и популистички политичар. Аутор је **Анатомије злоупотреба**, класичне утопије о фиктивној земљи, кроз чији опис оштро критикује обичаје и начин живота Енглеске свог доба (*Anatomie of Abuses; Contayning a discoverie, of briefe summarie, of such notable vices and imperfections, as now raigne in many Christian countreyes of the worlde, but (especiallie) in a verie famous llande called Ailgna: Together with most fearful Examples of Gods Judgements, executed upon the wicked for the same, as well in Ailgna of late, as in other places elsewhere. Verie godly to be read of all true Christians everie where, but most needefull to be regarded in Englande*, 1583.).

⁴¹³ Масакр на дан Светог Бартоломеја се одиграо у Француској на ноћ пред празник Св. Бартоломеја 23/24. август 1572. године. За 18. август је било планирано венчање сестре краља Француске, Маргарете од Валоа, са краљем Анријем III од Наваре, које је требало да помири католике и хугеноте (Маргарета је била католикиња, а Анри протестант). Уместо помирења, долази до унапред организованог масакра више хиљада хугенота који су дошли у Париз да прославе венчање. Масакр су организовали краљ Француске Шарл IX (као и претходни масакр хугенота у Васиу, 1. марта 1562.) и краљица-мајка Катарина Медичи.

⁴¹⁴ Јасоро d'Antonio Sansovino (1486–1570.), италијански вајар и архитекта, познат због више објеката које је пројектовао на Тргу Светог Марка у Венецији. Андреа Паладио у предговору за своју књигу **О архитектури, четири књиге** (*Quattro Libri dell'Architettura*) наводи да је Сансовинијева Библиотека Светог Марка (Biblioteca Marciana) највеће архитектонско дело од антике до његовог доба.

Spenser, Edmund (1552/1553–1599.), енглески песник. Аутор је утопијске епске поеме **Вилинска краљица** (*The Faerie Queene*, 1590.), писане у славу краљице Елизабете I. То је алегоријска прича о више витезова који поседују различите врлине.

Sidney, Philip (1554-1586.), енглески песник, научник, војник. Аутор је дела **Аркадија** (*Arcadia*), писаног као утопија, кроз класичну ренесансну драматургију о имагинарном војводству, Аркадији. Постоје две различите верзије овог дела. Такозвана *Прва Аркадија*, која је оригинални текст писан током 1570-их и завршена 1580. године. Ова верзија је била готово заборављена све до 1908, када је откривена у рукопису и објављена. Пред крај живота, сам Филип Сиднеј је додао нови део, реорганизовао текст, делимично га променио и адаптирао, да би га усагласио са доданим делом, али смрт га је спречила да целу ту прераду у потпуности заврши и објави. Ова, такозвана *Нова Аркадија*, као незавршена, први пут је штампана 1590, а ауторова сестра Мери Херберт⁴¹⁵, контеса од Пемброка, завршава је и штампа 1593. године. Ова прерађена и завршена верзија је позната као *Аркадија конteresе Пемброк* (*The Countess of Pembroke's Arcadia*).

Arrivabene, Lodovico Mantoano (ска. 1530-ска. 1597.), италијански ренесансни писац из Мантове, живео је и радио на двору породице Гонзага. Аутор је **Велики Витеу** (*Il Magno Vitei*, 1597.), збирке текстова са описима фиктивних владара, државника и политичара из Азије (Кина, Јапан, Индокина и друге земље). Попут Макијавелија, покушава да укаже на грешке које чине владари у његово време и како кроз боље образовање владара и њихово боље разумевање државних послова може доћи до боље организације владавине и бољег управљања државом и целим друштвом. Књига је сатирични приказ и критика тадашњег европског друштва.

Botero, Giovanni (1540-1617.), италијански свештеник, писац и филозоф. У свом делу **Разлози државе** (*Della ragione di stato, libri dieci. Con tre libri delle cause della grandezza delle città. Del Sig. Giovanni Botero Benese. Di nuouo in questa impressione, mutati alcuni luoghi dall' istesso autore, & accresciuti di diuersi discorsi ...*, 1598.), расправља са Макијавелијевим идејама и залаже се за премоћ цркве над државом (било да се ради о монархијама или републикама), као и за црквено одлучивање о политичким питањима. Кроз упоредну анализу залаже се за опцију која је већ тада била превазиђена у италијанским градовима-државама, дајући идеалистичку визију начина управљања државом и организације живота њених грађана.

Paruta, Paolo (1540-1598.), венецијански политичар и историчар, званични писац *Историје Венеције* од 1562. године. Најзначајније дело му је **Политичке расправе Паола Паруте** (*Discorsi politici di Paolo Paruta : nei quali si considerano diversi fatti illustri e memorabili di principi e di repubbliche antiche e moderne : aggiuntovi nel fine un suo soliloquio nelquale l'autore fa un breve esame di tutto il corso della sua vita*, 1599.). Може се наићи и на делимично измењен наслов дела, у зависности од издавача (**Политички радови Паола Паруте** - *Opere politiche di Paolo Paruta precedute da un discorso di C. Monzani e dallo stesso ordinate e annotate*, vol.I & II, 1599.). Мада је књига објављена тек годину дана после његове смрти, сматра се његовим најважнијим делом. Упоређује римску државу (политику, државну организацију, војску, грађанске службе, слободе, морал и начин живота) са италијанским државама његовог доба. Закључује да је до пропасти Рима довела декаденција и слабост у начину управљања државом и уздиже италијанске републике и кнежевине XVI века. Књига је утопијска не само због садржаја (трагање за бољим друштвом), већ и што историју у доба Римског царства посматра негативно утопијски (блага дистопија).

Bruno, Giordano (латински Iordanus Brunus Nolanus, 1548-1600.), италијански филозоф, математичар, песник, писац, астроном и монах. Због својих ставова о црквеним и научним питањима оптужен је од стране инквизиције, осуђен и јавно спаљен 1600. године. Више од два века касније, његове радове сакупља, уређује и

⁴¹⁵ Mary Herbert, Countess of Pembroke (девојачко презиме Sidney, 1561–1621.), сестра Филипа Сиднеја (Philip Sidney), који је прву верзију Аркадије писао док је био гост у њеној кући. Мери Херберт је била прва жена у Енглеској која је остварила успех у књижевности, посебно у поезији.

објављује Адолф Вагнер (Wagner, Adolf, 1774-1835.) под називом **Радови Ђордана Бруна Нолана** (*Opere di Giordano Bruno Nolano*, vol.I & II, 1830⁴¹⁶). Ђордано Бруно није писао утопију, али његови радови, као и сам његов живот и смрт, постали су основа и/или инспирација више утопијских дела, како током његовог времена, тако и касније.

⁴¹⁶ Мада по времену објављивања сабраних дела не спада у време хуманизма, Ђордано Бруно је уврштен у ову епоху не само што је живео у том периоду, већ и што су поједина његова дела објављена током живота, а нека тајно, после смрти. Вагнерово издање је важно јер нам даје сва дела Ђордана Бруна на једном месту.

ПОКУШАЈИ ОСТВАРЕЊА УТОПИЈЕ У ПРАКСИ ТОКОМ ЕПОХЕ ХУМАНИЗМА

Током епохе хуманизма, утопијска мисао се кретала око теорије идеалне организације друштва. Циљ није био основати нову заједницу (град или државу), већ побољшати постојећи систем организације државне и друштвене управе. У радовима о идеалном граду, више је анализирана његова урбанистичка поставка, него организација друштва. Ипак, било је и више покушаја стварања идеалне заједнице.

Један од покушаја стварања идеалног града је подизање Фатехапур Сикрија (Fatehpur Sikri), 35 km од Агре, у данашњој држави Утар Прадеш (Uttar Pradesh), у Индији. Основао га је цар Акбар⁴¹⁷, из могулске династије, 1571. године, као нову престоницу. Одлуку о избору места за нову престоницу, Акбар је донео 1569, када и почиње планирање града. Изградња почиње 1571, а последњи објекти су завршени 1584, годину дана пре Акбаровог одласка у рат у Пенџапу 1585. године. Био је главни град Могулске империје 1571-1585, да би потпуно био напуштен 1610. године. Акбар је за своје време био веома напредан, готово револуционаран. Покушао је да успостави друштвени систем заснован на једнакости, заједништву и социјалној хармонији. Успоставља јединство и једнакост различитих религија и културних традиција. Оснива нову религију Дин и илахи (Dīn-i Ilāhī, Божја религија), којом кроз усвајање најбољих елемената постојећих религија, покушава да помири и уједини све религије свог времена. Кроз организацију новог града и његову јединствену урбанистичку поставку и архитектонска решења, покушава да прикаже нову организацију друштва, хармонију у међуљудским односима и јединство у припадности заједници.

Веома занимљив покушај је био стварање новог града Палманова који би био не само геометријски и одбрамбено идеални средњевековни град (попут Сфорциде и других), већ и утопијска заједница. Уз идеалистичку и утопијску идеју и тежњу да су сви људи добри само им треба пружити прилику, покушало се са стварањем новог друштва где ће сви живети у срећи и миру. Већи број затвореника и криминалаца је ослобођен уз обавезу да помогну у развоју града. Из више разлога експеримент није успео, мада је град до данас задржао свој геометријски облик идеалног одбрамбеног града, полигона у звезди.

Овде би могли уврстити и покушај Антонија Аверлина (Филарета), оснивање идеалног града близу Милана, у Италији. Не само да су припремљени и приказани детаљни описи, већ је Аверлин и одабрао место за нови град. Овде се није радило само о идеалном ренесансном граду, већ и о новом систему управе и потпуно новим и другачијим друштвеним односима на којима би био заснован. Нажалост, идеја није остварена због недостатка подршке владарске кући и принца Франческа Сфорце.

Осим идеалних градова, током епохе хуманизма, имамо и покушаје остварења религијских заједница у пракси, чак и покушаје прерастања у главни цивилизацијски ток. Сама реформација је била један од таквих покушаја, а карактеристични појединачни примери су Савонаролино стварање Народне Републике и Новог Јерусалима у Фиренци 1495-1498, као и када анабаптисти преузимају град Минстер (Münster) у Немачкој 1534. године и заводе своју теократску власт. Мада су власт држали тек нешто више од годину дана, од фебруара 1534. до јуна 1535, остали су запамћени по свом зелотизму, као и чврстој вери у своју Истину и у други долазак Христа који ће се догодити у време њиховог живота. Њихова неуспела револуција је довела до реакције како католичке, тако и протестантских цркава, али и до учвршћивања покрета ненасилних анабаптиста, насталих на договору из Шлајтхајма, из којих ће касније настати Менонити и Амиши.

Током 1520-22, шпански свештеник Бартоломео лас Казас оснива утопијске заједнице у Куманеу (Cumaná), у данашњој Венецуели, и у данашњој Гватемали, где би са једнаким правима живели домородци и Шпанци. После више покушаја, заједнице су се угасиле.

⁴¹⁷ Император Акбар (пуно име Abu'l-Fath Jalal-ud-din Muhammad Akbar, арапски جلال الدين محمد اکبر, 1542 - 1605.), владао Индијом као трећи владар из династије Могула 1556-1605. године.

8. РАЦИОНАЛИЗАМ⁴¹⁸ (1600 - 1700.)

Albergati, Fabio (1538-1606.), италијански правник и државник. Аутор је дела **Политичке расправе** (*Del discorsi politici libri cinque. Nei quali viene riprovata la dottrina di Giovanni Bodino e difesa quella di Aristotele*, 1602.), серија трактата о правним нормама и правилима владања на принципима Аристотеловог учења. Даје доста идеалистички и утопијски поглед на политику и организацију државе и друштва.

Ventura, Comino (?- 1617.). Аутор је **Политичког трактата** (*Tesoro politico in cui si contengono relationi : istruzioni, trattati, & varij discorsi, pertinenti alla perfetta intelligenza della ragion di stato. Et all'intiera cognitione de gl'interessi, & dipendenze de' più gran prencipi, & signori del mondo*. Diviso in tre parti, vol.I, II & III, 1602.). Дело садржи више обједињених трактата о политици, организацији државе и управљању државом и народом, за оно време било је идеалистичко и делом утопијско. Приписује се Комину Вентури, мада ауторство није са сигурношћу потврђено.

Artus, Thomas, sieur d'Embry (?-1614.), француски писац и преводилац. Аутор је **Острва хемафродита** (*Les hermaphrodites : Description de l'isle des hermaphrodites, nouvellement decouverte : contenant les mœurs, les coutumes & les ordonnances des habitans de cette isle, comme aussi le discours de Jacophile à Limne, avec quelques autres pieces curieuses : Pour servir de supplement au journal de Henri III*, 1605.). Даје утопијски опис непостојећег острва хемафродита. Сатиричан приказ и оштра критика двора, државе, и друштва у Француској за време владавине Анрија III, у поређењу са владавином Анрија IV.

Hall, Joseph (1574–1656.), енглески бискуп/епископ, филозоф, писац, сатиричар и моралиста. Најпознатије дело му је дистопијска алегија **Свет овај, и онај други** (*Mundus alter et idem, sive Terra Australis antehac semper incognita; Longis itineribus peregrini Academici nuperrime illustrate*, 1605?, 1607.). У преводу на енглески налазимо и називе *Свет стари и нови, Другачији свет, а исти*, као и *Откривање новог света* (*An Old World and a New, Another World and Yet the Same, The Discovery of a New World*). Мада је дело потписано псеудонимом **Mercurius Britannicus**, аутором се сматра Џозеф Хал. Сатирична прича о путовању бродом Фантазија,....., до острва у Јужним морима - Крапулија (Crapulia, насељена прождрљивцима), Вирацинија (Viraginia, насељена ониома који приговарају и зановетају), Моронија (Moronia, насељена будалама) и Лавернија (Lavernia, насељена лоповима). Алегијски и сатирично описује Лондон свог времена и критикује цркву. Многи *Mundus alter et idem* сматрају првом класичном дистопијом.

Verville, François Béroalde de (1556-1626.), француски интелектуалац, математичар, писац и песник. Аутор је више алегијских и утопијских романа, новела и трактата, од којих су најпознатији **Авантуре Флориде** (*Les Aventures de Floride, histoire française*, у 4 тома, 1593-1596.); **Минервин кабинет** (*Le Cabinet de Minerve*, 1596.); **Обнова Троје** (*Le Restablissement de Troye, avec lequel parmy les hazards des armes, se voyent les amours d'Æsionne*, 1597.); **Путовање срећног принца** (*Le Voyage des princes fortunes*, 1610.) и **Палата чуда** (*Le palais des cvrievx; auquel sont assemblées plusieurs diuersitez pour le plaisir des Doctes, & le bien de ceux qui desirent sçauoir*, 1612.).

Del Bene, Bartolomeo (1515-1595.), италијански песник и филозоф. Познат по поеми **Град истине или врлине** (*Civitas Veri sive Morum*, 1610.), где анализира и делимично понавља ставове Никомахове етике Аристотела. Објављују је у Паризу, Амброзије и Жером Дроа (Ambroise and Jérôme Drouart), тек после његове смрти, са низом илустрација идеалног града и идеалне заједнице. Није познато да ли су

⁴¹⁸ За овај период се корисе и термини касна ренесанса и/или барок, од португалског *barrocco*, односно *barroco*, у значењу други, другачији, чудан, различит, неправилан, необичан.

илустрације део оригиналног рукописа, или су касније додате, као ни ко је аутор илустрација, сам Бартоломео, један од издавача, или неко трећи.

Galilei, Galileo (1564-1642.), италијански математичар, астроном, научник, проналазач телескопа. Његово дело **Звездани гласник** (*Sidereus Nuncius*, 1610.) је више научно, него утопијско дело, мада садржи и утопијске елементе, а и утицало је на више утопија током следећих ститинак година. Галилео овде описује своје налазе на Месецу, као и на Сатурну, Јупитеру и њиховим сателитима, до којих је дошао користећи телескоп. Објашњава да Месец није гладак, већ да има планине попут Земље. Пошто је већ био оптуживан за јерес, не улази детаљније у могућност постојања других цивилизација на Месецу или другим планетама, као и расправу о хелиоцентричном систему, већ то оставља тек у назнакама.

Voccalini, Traiano (1556-1613.), италијански писац и сатиричар. Аутор је **Савета из Парнаса** (*De' ragguagli di Parnaso ...* 1612, енглески превод *Advices from Parnassus, in two centuries, with the Political touchstone, and an appendix to it*). Сатирична утопија о Парнасу, где Аполон пресуђује у питањима познатих писаца, политичара и уметника.

Böhme, Jakob (1575-1624.), немачки философ, протестантски теолог и хришћански мистик. Покушава да обједини традиционални спиритуализам и хришћанску теологију. У реформацији заступа струју отклана од католичке цркве, али у правцу мистицизма, за разлику од Калвиновог и Лутеровог реализма и рационализма. Мада из богатије породице средњег сталежа, није завршио никакво формално образовање. Током 12 година пише 28 књига и трактата о теологији, космогонији и философији, углавном у маниру философског мистицизма. Мада је живео у протестантској земљи религијски релативно слободној, више пута је оптуживан због својих верских ставова. Већина његових књига је штампана тек после његове смрти, мада су још за живота кружиле као рукописи. Пише о космогонији, стварању света, али и о стварању идеалног друштва, које по њему није само утопија, већ истинито друштво које ће доћи. Најпознатија дела су **Аурора или јутарње руменило при изласку** (*Aurora: Die Morgenröte im Aufgang*, писана 1612.), **Опис принципа божанске суштине** (*De Tribus Principiis*, писана 1618-1619.), **О потврди постојања свих ствари** (*De Signatura Rerum*, писана 1621.), **Наука о спознаји Христа** (*Christosophia*, 1621.), **Велика мистерија** (*Mysterium Magnum*, 1623.), **Теозофска питања, Разматрање Божанског откровења** (*Quaestiones theosophicae*, писана 1624.).

Zuccolo, Lodovico (1568-1630.), италијански писац. Аутор је више дела, међу њима и утопије **Република Евандрија** (*Repubblica d'Evandria*, 1625.), као и одговора и наставка Патрицијевој утопији из 1553. **Истинити Град среће** (*Il Belluzzi o vero Della Città Felice*, 1615.).

Анонимни аутор, потписан само као **I.D.M.G.T.** објављује 1616. године **Историју краљевине Антанжил** (*Histoire du grand et admirable royaume d'Antangil*). Ауторство се не може са сигурношћу утврдити, али се приписује Жану де Монсију (**Jean de Moncy**⁴¹⁹). Дело је у своје време прошло релативно незапажено, али 1933. Frédéric Lachèvre и René-Louis Doyon га поново објављују са својим предговором и коментарима, под називом **Прва француска утопија: Царство Антанжил, Непознато до сада, репринт по једином издању, Сомур, 1616.** (*La première utopie française : Le royaume d'Antangil (inconnu jusqu'à présent) : réimprimé sur l'unique édition de Saumur, 1616.*).

Andreä, Johann Valentin (латински Johannes Valentinus Andreä, 1586-1654.), немачки теолог и писац, водећи аутор утопијске мисли прве половине XVII века, заједно са Samuel Hartlib-ом и John Amos-Comenius-ом. Аутор је утопије **Хришћански град, идеална држава седамнаестог века** (*Cristianopolis; an ideal state of the seventeenth century*, 1619.). Роман је путничка утопија која говори о идеалној држави на

⁴¹⁹ Није сигурно ни ауторство, нити ко је био Жан де Монси. Вероватно се ради о особи тог имена, управнику школе у Тиелу, Холандија, који је написао више политичких есеја, укључујући и трактат против католичанства.

непознатом острву (прича преживелог после бродолома у далеким морима). Даје опис друштва које живи без новца, без приватне својине, без дискриминације, где сви раде према могућностима, уз смену живота и рада у граду и на селу, где се производи деле подједнако и где је потпуна једнакост мушкараца и жена.

Comenius, John Amos (чешки Jan Amos Komenský; немачки Johann Amos Comenius; латински Ioannes Amos Comenius; 1592–1670.), свештеник, последњи бискуп/епископ протестантске групе Bohemian Brethren⁴²⁰. Пореклом је био из Чешке, а живео широм Европе. Залагао се за опште образовање, укључујући сву децу и жене. Један од првих преводиоца религијске литературе, укључујући и Библију, на језик народа, као и писац школских уџбеника на народном језику. Аутор је више утопијских радова у којима се залаже за своје идеје **О старинама Моравске** (*O starožitnostech Moravy*, 1618–1621.); **Писма небу** (*Listové do nebe*, 1619.); **Школа за игру** (*Škola hrou*, 1630.).

Jonson, Ben (Benjamin) (?1572-1637.), енглески драмски писац, песник и критичар. Многи га сматрају другим највећим драмским писцем Енглеске, после Шекспира. Аутор је више драма са фантастичним и/или утопијским садржајем, међу којима је најпознатија **Обнова златног доба** (*The Golden Age Restored*, премијерно приказана 1616, издата и као књига исте године). Драма у форми маске⁴²¹, **Вести са новог света откривеног на Месецу** (*News from the New World Discovered in the Moon*, премијера 1620, штампана 1641.), где два лика кроз дијалог износе најновија научна открића о Месецу, на коме се кроз Галилејев телескоп може видети друга цивилизација. Кроз сатиричну причу о другом свету износи се критика тадашњег друштва у Енглеској.

Burton, Robert (1577-1640.), енглески свештеник, професор и писац. За разлику од већине својих учених савременика, није се толико бавио математиком и астрономијом, већ психологијом. Пише о меланхолији и кроз њу анализира и своје личне проблеме, мада кроз књигу иронично осликава ситуацију у друштву, региструје постојеће друштвене проблеме и предлаже како их решавати. **Анатомија меланхолије** (*The anatomy of melancholy ; What it is, with all the kinds, causes, symptoms, prognostics, and several cures of it : in three partitions, with their several sections, members, & subsections, philosophically, medicinally, historically opened and cut up*; vol. I & II, 1652.). Прво издање које потписује псеудонимом Democritus Junior, излази 1621. Осим што сама књига обрађује утопијску тему, Бартон у свом предговору књизи, описује утопијско друштво.

Barclay, John (1582–1621.), шкотски песник, писац и сатиричар. **Аргенис** (*Argenis*, прво издање у Паризу 1621.) је историјско-утопијска алегорија о верским сукобима између Анрија III и Анрија IV у Француској, мада се у ствари односи на догађаје у Енглеској његовог доба.

Campanella, Tommaso (1568-1639.), италијански филозоф и писац, у доминиканском реду од своје 14. године. У својим делима напада тадашњу црквену доктрину и тумачење науке, користећи учења Аристотела. Лично је познавао и подржавао Галилеја. Инквизиција га хапси и бива затворен у истој ћелији где је пре њега боравио Ђордано Бруно. Пуштају га пошто се одрекао својих учења. Аутор је утопије **Град Сунца** (*Civitas Solis*). Прве две верзије рукописа (датиране 1602. и 1612.) коришћене су за прво издање **Града Сунца**, које је штампано као трећи део његове књиге *Realis philosophiae epilogisticae partes quatuor* и објављено 1623. године. Касније додаје и трећи део рукописа, тако да се цело дело се штампа у Енглеској под истим називом, само на енглеском језику, *The City of Sun* (1637. године). Класична утопија о путовању у непознату земљу са идеално организованим друштвом, на острво Тапробане, где нема приватне својине, новца, робова и робовског рада, где сви раде

⁴²⁰ *Заједница браће* (чешки Jednota bratrská; латински Unitas Fratrum; енглески The Unity of the Brethren), познати и као Чешко братство (Bohemian Brethren), је протестантска хришћанска деноминација која вуче корене из ране реформације XIV и XV, од радова Петра Челчика (Petr Chelčický) и Јана Хуса.

⁴²¹ Masque - кратка дворска бурлеска.

по четири сата дневно и где је образовању дат највећи значај. Острвом управљају краљеви-философи супериорне интелигенције, као и у Платоновјој *Републици*. Брак не постоји као институција, а рађање се контролише научним методама.

Bacon, Francis, 1st Viscount St Alban (1561-1626.), енглески политичар, философ, научник, правник и писац. Аутор је утопијског дела **Нова Атлантида** (*New Atlantis*, 1627.), објављеног као трећи део *Историје природе* (*Sylva sylvarum; or, A natural history, in ten centuries. Whereunto is newly added the History natural and experimental of life and death, or of the prolongation of life*). *Нова Атлантида* је незавршен утопијски роман, претеча просветитељства, који даје приказ могуће идеалне будућности. У роману, напредак знања (науке) доводи до стварања савршеног друштва. Бејкон људе посматра доста идеализовано, сматрајући да је довољно дати им могућност за поштenu и праведну организацију друштва и она ће се остварити и трајати вечито. У његовој *Новој Атлантиди* владају „великодушност и просветитељство, достојанство и величанственост, побожност и дух заједништва“ („generosity and enlightenment, dignity and splendour, piety and public spirit“). До ових врлина се стиже кроз образовање и законе, а посебно кроз развој и примену науке. За разлику од већине утопија током епохе рационализма, Бејкон не само да одобрава већ и препоручује уметност и лепоту (у свим видовима, укључујући и луксузне предмете и накит). Дело је незавршено, остао је неразрађен део о државној управи и организацији друштва. Осим Нове Атлантиде, Бејкон је један од аутора утопијског пројекта образовања (за то време утопијског), које би у духу просветитељства ширило знање свима и које би обједињавало теоријску и примењену науку - *Соломонов колеџ* (*Salomon's House*).

Salice, Giovanni Andrea (?-?). Аутор је дела **Политичке расправе** (Пун назив дела *Политичке расправе Ђов. Андреа Салице; Корисни у миру и принчевој војци у рату; Discorsi politici di Gio. Andrea Salice. Utili in pace, e in guerra al reggimento de prencipi*, 1627.). Даје идеализовану историју античких владара, политичара и песника - Диоклецијана, Клаудија, Хисиодуса, Цицерона и Овидија.

Kepler, Johannes (1571-1630.), немачки астроном, математичар, писац, научни саветник на двору Хабзбурга у Прагу. **Сан** (*Somnium*, пун назив *In Somnium Astronomicum*, писан 1608, 1620. и 1630, а објављен тек четири године после смрти аутора, 1634.), утопијска је алегорија о путу на Месец кроз вакуум интерпланетарног простора. Кеплер је још 1609. године, у **Коментарима** за свој превод Лукијанове *Истините историје* са грчког на латински, писао о могућности пута на Месец.

Winthrop, John (1587/88-1649.), енглески пуританац, правник, политичар, организатор насељавања и први гувернер британске колоније Масачусетс. Ретко која утопија је имала толики утицај на своје савременике попут проповеди Џона Винтропа **Модел хришћанске добробити, Град на Гору**⁴²² (*A Model of Christian Charity, A City upon a Hill*, 1630.). Проповед је организована у Соутемптону (Southampton), у цркви Холируд (Hollyrood), 21. марта 1630, пре поласка прве велике групе пуританаца за Масачусетс (Massachusetts). У проповеди, Винтроп говори будућим колонистима, да ће њихова насеобина бити „град на гори“, у коју ће цео свет гледати са дивљењем. Град Бостон, главни град Масачусеца, и физички је постављен „на гори“, на брду Бостон (Boston Hill). Проповед је касније издата као књига.

Godwin, Francis (1562-1633.), енглески бискуп / епископ, историчар и писац. Аутор је утопије **Необично путовање и авантуре Доминга Гонзалеса, до света на Месецу** (*The strange voyage and adventures of Domingo Gonsaless, to the world in the Moon ... With a description of the Pike of Teneriff, as travelled up by some English merchants*). Прво издање излази тек после смрти аутора, 1638. године. Кроз опис утопијског путовања на Месец, залаже се за Коперников хелиоцентрични систем и закон гравитације.

⁴²² Поднаслов дела је узет из Библије, Нови Завет, Јеванђеље по Матеју, 5:14: „Ви сте светло свету. Град саграђен на гори се не може сакрити.“

Brome, Richard (?1590-1652.), енглески драмски писац и члан више позоришних група тог времена. Аутор је утопијске позоришне представе **Антиподи** (*The Antipodes*, 1640). Кроз причу о сну и путовању у далеку непознату земљу са бољом, утопистичко-идеалистичком државном и друштвеном организацијом, критикује тадашњу Енглеску. Објекат критике нису само организација друштва, већ и социјална правда, питање колонија, поштовање различитости култура, феминизам, секс, хомосексуализам, психотерапија и друго.

Wilkins, John (1614-1672.), енглески свештеник, филозоф, природњак, математичар и писац. Аутор је више утопијских дела: **Откриће света на Месецу** (*The Discovery of a World in the Moone*, 1638.), **Расправе о новој планети** (*A Discourse Concerning a New Planet*, 1640.), **Меркур, тајни и брзи курир** (*Mercury, or the Secret and Swift Messenger*, прва књига на енглеском језику о криптографији, 1641.), **Магија математике** (*Mathematical Magick*, 1648.) и друга.

Bidermann, Jakob (1578-1639.), аустријски свештеник, професор теологије, писац и драмски писац. Аутор је **Утопије** (*Utopia*, 1640.), своје варијанте идеалног друштва у далекој непознатој земљи, коју је писао са становишта језуитског свештеника и католичке цркве.

Hartlib, Samuel (наилазимо и на Hartlieb, сса. 1600–1662.), енглески писац и филозоф пољско-немачког порекла, један од највећих научника Кромвеловог доба у Енглеској. Аутор је предлога образовања, за то време утопијског, који би донео не само масовно образовање, већ и једнако образовање свима, без обзира на расу, класу или пол. Потписао је као издавач утопију **Краљевство Макарије** (*Kingdome of Macaria*, 1641.), мада данас већина истраживача и теоретичара књижевности сматра да аутор текста није Хартлиб, већ његов савременик и пријатељ Габријел Плетерс (Gabriel Plattes).

Plattes, Gabriel⁴²³ (1600–1655.), енглески писац и научник из доба Кромвелове револуције. Данас се сматра да је он аутор утопијског романа **Краљевство Макарије** (*Description of the Famous Kingdome of Macaria*), који је 1641. године објавио Семјуел Хартлиб. Ради се о утопији писаној у облику дијалога, која се залаже за реформисану хришћанску заједницу, државу која води бригу о свим својим грађанима. Занимљиво је напоменути да је за назив своје утопије користио име острва Макарија, које се спомиње у Моровој **Утопији** и у Бејконовој **Новој Атлантиди**.

Inchofer, Melchior (Imhofer) (?1585-1648.), аустријски језуит. Њему је приписивано ауторство утопијске новеле **Краљевина Сунца у прекрасном Алатијуму** (*Monarchia Solipsorum, ad virum clarissimum Leonum Allatium*, прво издање у Венецији 1645. године). Мада је његово ауторство подржавао још Франсоа Один (François Oudin) и **Мемоарима Жан-Пјер Нисероа** (*Mémoires of Jean-Pierre Nicéron*, 1736.), више других аутора сматра да је прави аутор **Краљевине сунца**, у ствари језуитски монах Giulio Clemente Scotti (1602-1669.), који је писао под псеудонимом Lucii Cornelii Europaei.

Milton, John (1608-1674.), енглески писац и политичар, револуционар у време британског комонвелта 1649-1660, познат по својим поемама **Изгубљени рај** и **Рај поново пронађен**. Сматра се аутором утопије **Нови Јерусалим, идеални град, или Враћени Јерусалим** (*Nova Solyma, the ideal city; or, Jerusalem regained*, vol. I & II, 1648.), непотписаног романа из времена Чарлса I. Ауторство **Новог Јерусалима** је проблематично. Већина теоретичара књижевности сматра да је аутор Џон Милтон, мада постоје и веома озбиљне индикације да је стварни аутор текста Семјуел Гот (**Samuel Gott**, 1614-1671.), енглески политичар и писац. Ову тезу потврђује и сличност између **Новог Јерусалима** и два дела Семјуела Гота: **Есеј о стварној срећи људи** (*An Essay of the True Happiness of Man, Explicated & Illustrated*, 1650.) и **Божанска историја о стварању света** (*The Divine History of the Genesis of the World*, 1670.).

⁴²³ Пошто ауторство књиге **Краљевство Макарије** није са сигурнишћу утврђено, а има веома озбиљних индикација у корист обе опције, овде су дата оба потенцијална аутора, Хартлиб и Плетерс.

D'Avenant, William, Sir (понекад се наилази и на англиканизовано име Davenant, 1606-1668.), енглески драмски писац и песник. Аутор је **Расправе о Гондиберту, херојска поема** (*A Discourse upon Gondibert, an heroick poem*). Године 1650. објављена је незавршена, а 1651. године у целини, под називом *Гондиберт, херојска поема* (*Gondibert: an heroick poem*, 1651.). Ради се о утопијско-алегоријској причи из времена Ломбарда и Лангобарда, о љубави, дужности и лојалности. Поема је алегорија на грађански рат у Енглеској у то време.

Hobbes, Thomas, of Malmesbury (1588-1679.), енглески философ, сматра се оснивачем модерне политичке философије, бавио се геометријом, физиком гасова, правом, теологијом, етиком. Живео је и писао у време Кромвелове револуције и грађанског рата. Залаже се за јаку централну управу државе која би могла да спречи појаву грађанског рата. У теорији државе залагао се за друштвени уговор, права појединца, општу једнакост и државу грађана. Најпознатије дело му је **Левијатан** (*Leviathan, or the Matter, Forme, and Power of a Commonwealth, Ecclesiasticall and Civil*, прво издање на енглеском 1651, прво издање на латинском 1668.). То је дистопијска прича у којој државу отуђену од народа представља као чудовиште које су створили људи, а које се окренуло против њих. Описује потребу и право социјалног уговора и подизање питања морала на научни ниво. У више других дела даје предлоге за боље организовање државе: **Основе природног и политичког права**⁴²⁴ (*Elements of Law, Natural and Politic*, неауторизована издања 1640. и 1650.); **Трактат о слободи и нужди**⁴²⁵ (*Of Libertie and Necessitie, a Treatise*, прво издање без сагласности Хобса 1646, прво званично издање 1654.); **Елементи философије, трећи део, О грађанској држави** (*Elementorum Philosophiae Sectio Tertia de Cive*, издање на латинском у Паризу 1642, прво издање на енглеском под називом *Philosophical Rudiments concerning Government and Society* / Основи философије везано за државну управу и друштво, 1651.).

Winstanley, Gerrard (1609–1676.), енглески свештеник, теолог, религијски и политички реформатор и активиста у време енглеске револуције и грађанског рата. Аутор је радикалне комунистичке утопије **Закон о слободи** (*The Law of Freedom in a Platform*, 1652.).

Kircher, Athanasius S. J. (наилази се и на погрешно писање Kirchner; латински Athanasius Kircherus, 1602-1680.), немачки језуитски свештеник, научник, лекар, уметник, композитор, историограф, египтолог, писац, аутор енциклопедије о Кини. Сматран је „мајстором хиљаду уметности“. Аутор је **Великог путовања** (*Itinerarium extaticum*, 1656, измењено и допуњено издање 1671.), где даје више објашњења соларног система, од којих су нека крајње утопијска. У књизи **Подземни свет и његова природна добра** (*Mundus subterraneus, quo universae denique naturae divitiae*, 1665.), пише о утопијским местима и земљама. У књизи даје и своју мапу Морове Утопије.

Harrington, James (1611-1677.), енглески писац, политичар и борац за републику у Енглеској. Познат по свом утопијском делу **Заједница Океана** (*The Commonwealth of Oceana*, 1656.). Непотписана утопија о острву Океана, писана и објављена за време грађанског рата и републиканске револуције у Енглеској⁴²⁶.

⁴²⁴ *Основе природног и политичког права* су први пут штампане 1650. без Хобсове дозволе и подељене у три дела: 1. Први део је *Људска природа, или Основни елементи политике* (*Human Nature: or The fundamental Elements of Policie*) и обухвата првих 13 поглавља првог дела рада; 2. Други део под истим називом, али обухвата задњих шест поглавља првог дела рукописа, поглавља 14-19 (*Human Nature, or the Fundamental Elements of Policie, chapters 14-19*); 3. Трећи део, *Кодекс о политици*, обухвата други део оригиналног рукописа.

⁴²⁵ Наслов књиге је теже превести на српски, јер је енглеска реч *Necessitie* вишезначна. Означава потребу, нужност, али и и описује реакцију која је изнуђена неком присилом, тако да би се наслов књиге могао превести и као *О слободи и присили*.

⁴²⁶ У Енглеској се овај период уобичајено назива грађанским ратом (*English Civil War*), мада се радило о револуцији која је свргла краља Чарлса I и прогласила републику. Три рата (1642–1646, 1648–1649 и

Залаже се за стриктно републиканску владу и организацију државе са строго одвојеним гранама власти и ригорозну заштиту сиромашних од богатих. Предлаже ограничавање земљишних поседа, делимичну аграрну реформу и ограничење броја и трајање мандата у државној управи. По изласку из штампе, књигу забрањују и плене републиканске власти Оливера Кромвела. Дело је имало великог утицаја код писања устава САД.

Bergerac, Savinien de Cyrano de (1619-1655.), француски писац и драмски писац. Аутор је два утопијска дела *Државе и царства на Месецу* (1657.) и *Државе и царства на Сунцу* (1662.). Касније су објављени заједно под насловом *Спољни свет* (*L'Autre Monde: I. Les Etats et Empires de la Lune; II. Les Etats du Soleil*). Ово су два последња Бержеракова дела и објављена су постхумно. Комбинација су утопије, фантазије и научне фантастике. У њима Бержерак путује на Месец где среће људе са четири ноге, оружје које не само да лови дивљач већ и припрема оброк, а деца носе слушалице преко којих слушају лекције из школског градива. Његова мајсторски вођена мешавина романсе, фантастике и алегорије, служила је као узор многим каснијим ауторима, укључујући Џонатана Свифра, Едгара Алана Поа и друге.

d'Aubignac, François Hédelin, abbé (1604-1676.), француски свештеник, писац и драмски писац. *Историја времена, или Опис краљевине Кокетерије* (*Histoire du temps, ou Relation du royaume de Coquetterie*, штампана 1654, 1655. и 1659.) је утопијска сатира о замишљеном путовању у земљу Кокетерију, где даје негативну слику Француске свог доба. Занимљиво је да као део рукописа, даје мапу са тродимензионалним приказом краљевине.

Braght, Thieleman Janszoon van (1625-1664.), холандски писац и теоретичар религије, анабаптиста. Познат је по својој књизи *Крваво позориште, или Сlike мученика, мириљубивих хришћана који су се крстили тек када су схватили веру, и који су мучени и умрли за Исуса, свог спасиоца, од времена Христа па до 1660.* (*Het bloedig toneel, of Martelaerspiegel der Doops-Gesinde of Weerloose Christenen, die om 't getuygenis van Jesus haren (hun) Salighmaker geleden hebben ende gedood zijn van Christi tijd af tot desen tijd toe*, превод на енглески *The Bloody Theater or Martyrs Mirror of the Defenseless Christians who baptized only upon confession of faith, and who suffered and died for the testimony of Jesus, their Saviour, from the time of Christ to the year A.D. 1660.*). Описује живот и смрт мученика за веру, а посебно анабаптиста од 1525. године, до његовог доба и 1660. године. Иако књига није писана као утопија, приказује људе који су живели у алтернативној заједници, у утопији и дали животе за своју идеју. Једна од највећих глорификација утопије и алтернативних заједница икада написана.

Ingelo, Nathaniel (?1621-1683.), енглески свештеник, професор, писац и музичар. Познат по својој утопији *Бентиволио и Уранија* (*Bentivolio and Urania : in six books, vol. I & II*, први део штампан 1660, а други део 1664.). Књига је алегоријски напад на Оливера Кромвела, мада подржава религијска начела, посебно пуританизам.

Charles Sorel, sieur de Souvigny (?1602-1674.), француски писац, историчар, драмски писац и писац сатира и бурлески. Аутор је сатиричне утопије *Нова открића о краљевини Фрискумур* (*Nouvelle Découverte du Royaume de Frisquemore*⁴²⁷, 1662.).

Cavendish, Margaret Lucas, Duchess of Newcastle-upon-Tyne (1623-1673.), енглескиња, песник, писац и философ, аутор више од двадесет дела о философији и феминизму. Представник философије природе⁴²⁸ која је у време рационализма била

1649–1651) су довела до победе снага Парламента и проглашења републике (Commonwealth of England). После смрти Оливера Кромвела 1658. године, република се урушава и долази до поновног успостављања монархије 1660. године под Чарлсом II, сином Чарлса I.

⁴²⁷ У различитим издањима се могу наћи различити називи непостојеће земље о којој пише: Frisquemore, Française и др.

⁴²⁸ Философија природе, односно Природна философија (латински philosophia naturalis; енглески natural philosophy или philosophy of nature), претеча је проучавања природних наука, а обухватала је философске студије природе. Израз је користио још Аристотел, а посебно је била популарна у време

доста распрострањена. Била је једина жена писац током епохе рационализма у Енглеској. Позната је по свом радикалном ставу о питањима феминизма, социјалне правде, друштвене и државне организације. Њен утопијски роман **Опис новог света, званог Блистави свет** (*The Description of a New World, Called the Blazing World*), објављен је заједно са њеним разматрањем философије природе *Observations upon Experimental Philosophy*, 1666. За разлику од аутора претходних утопија који су писани у форми путујуће утопије, ухроније, робинзонијаде или утопије сна, књига је писана као опис паралелног света који постоји истовремено са овим нашим реалним светом, али се разликује у организацији и резултатима до којих та и таква организација доводи. Разлика је толика, да се није исти чак ни распоред звезда на небу. Тема паралелних светова је доживела свој процват тек три века касније, и то не само у литератури, већ и у природним наукама. *Блистави свет* је социјална, политичка и феминистичка утопија, која описује свет где влада хармонија и где влада царица под именом Маргарета I. Она је обична жена из нашег света која је по доласку у Блистави свет успоставила друштвену и државну организацију без ратова, религиозних подела и дискриминације жена.

Neville, Henry (1620-1694.), енглески политичар, писац и сатиричар. Аутор је више утопијских романа различите тематике, од којих је најпознатији **Острво борова** (*The Isle of Pines*, 1668.). То је дистопија, али и прва робинзонијада, писана пре Данијела Дефоа. Роман је у форми аркадијске утопије писане у форми писама. За време потраге за острвом са идеалним уређењем, брод долази до острва где су староседеоци примитивни и на ивици грађанског рата. Мада је некада острво било утопија савршеног благостања са свим слободама, укључујући и сексуалне, недостатак креативности и индустријске производње доводе до деградације и енормног повећања броја становника. Невил је и аутор више феминистичких утопија од којих су најпознатије **Парламент жена** (*The Parliament of Ladies*, 1647.), **Жене по други пут у парламенту** (*The Ladies, a Second Time, Assembled in Parliament*, 1647.) и **Новости нове промене, Држава жена** (*Newes from the New Exchange, or, The Common-Wealth of Ladies*, 1650.). Веома су јасна и видљива поређења са политичким проблемима, кроз које је Енглеска пролазила у његово доба (револуција и грађански рат). Пред крај живота објављује и политичку утопију о најбољој организацији државе и друштва - **Ревизија Платона** (*Plato redivivus: or, A dialogue concerning government: wherein, by observations drawn from other kingdoms and states both ancient and modern, an endeavour is used to discover the present politick distemper of our own, with the causes, and remedies*, 1681.).

Lawson, George (?-1678.), енглески свештеник, политичар и писац. Био је на страни парламента током револуције и грађанског рата. Аутор је више утопија о црквеној држави, од којих су најпознатије **Истраживање политичког дела Хобсовог Левиатана** (*Examination of the Political Part of Hobbes's "Leviathan,"* 1657.), **Теополитика или тело божанства** (*Theo-Politica, or a Body of Divinity*, 1659.), **Политика црквена и цивилна** (*Politica Sacra et Civilis, A model of civil and ecclesiastical government*, 1660.), **Објашњења Посланице Јеврејима** (*Exposition of the Epistle to the Hebrews*, London, 1662.), **Магна карта универзалне цркве** (*Magna Charta Ecclesiae Universalis*, 1686.).

Scheffer (Scheffer), Johannes (1621-1679.), професор, писац и научник француско-немачког порекла, рођен у Стразбуру. Студирао је у Холандији, а са само 27 година постављен за професора универзитета у Упсали, Шведска, где је остао до краја живота. Његова најпознатија књига **Краљ као врховна власт, главни принцип управљања** (*Kununga of höfdinga styrilse, hoc est Regum principumque*, 1669.) даје идеализовану слику шведске историје.

рационализма и просветитеља (упоредити са Isaac Newton, *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*, 1687; и Lord Kelvin и Peter Guthrie Tait, *Treatise on Natural Philosophy*, 1867). Развојем природних наука и њиховим делењем по областима (хемија, физика, биологија и др.), израз природне науке временом замењује стари назив философија природе, који престаје да се користи.

Schooten, Henry (?-?), непознати аутор, вероватно псеудоним, за кога се каже само да је холандског порекла, мада је име Хенри енглеско, а не холандско. Јавља се само као аутор једног утопијског романа, **Острва гиганата**, објављене 1671. и поново 1766. године. Књига је вероватно штампана у веома малом тиражу јер се и не спомиње у време настанка, а међу данашњим ауторима и истраживачима утопије спомиње је само Дејвид Фусет⁴²⁹. Пун назив детаљно описује садржај књиге, утопијску тему путовања до далеког непознатог острва где живи непозната цивилизација и опис њеног друштвеног система који се разликује од постојећег у реалном свету: *The hairy giants: or a description of two islands in the South Sea, called by the names of Benganga and Coma, discovered by Henry Schooten, of Harlem, In a Voyage begun January 1669, And finished October 1671. Also, a perfect Account of the Religion, Government, and Commodities of those Islands; together with the Customs and Manners of the Inhabitants, who are of an extra-ordinary Stature, viz. Twelve Feet high, or thereabouts. Likewise, a Description of the Compass and Situation of those Islands, with their Longitude and Latitude. Whereunto is Annexed An Appendix for the Instruction of Mariners. Written in Dutch by Henry Schooten, and Englished by P. M. Gent.*

Barnes, Joshua (1654-1712.), енглески професор. Аутор је књиге **Геранија** (*Gerania; a new discovery of a little sort of people, anciently discoursed of, called pygmies. With a lively description of their stature, habit, manners, buildings, knowledge, and government; being very delightful and profitable*, 1675.), која је комбинација утопије и научног рада, са сатиричним приказом друштвене организације и понашања људи и његово време. Једна од раних дистопија.

Baruch Spinoza (рођен као Benedito de Espinosa, латински Benedict de Spinoza, хебрејски שפינוזה ברוך, 1632-1677.), холандски филозоф, математичар и лингвиста јеврејског порекла (португалски Сефард). Сматра се највећим рационалистом XVII века и једним од претеча просветитељства XVIII века. Поред више философских и теолошких дела, аутор је и незавршеног трактата **О политици** (*Tractatus Politicus*, 1675–1676.), где на утопијски начин описује однос човека и Бога, човека и ауторитет (ауторитет као апстрактни појам, али и као конкретни ауторитет државе и цркве) Даје опис идеалне државе у петом поглављу, под називом **Најбоља организација државе**.

Foigny, Gabriel de (ска. 1630-1692.), мало познати француски писац. Аутор је утопије **Путовање у познату јужну земљу**⁴³⁰, први пут објављена 1676. године (*La Terre Australe connue: C'est-à-dire, la description de ce pays inconnu jusqu'ici et de ses mœurs & de ses coutûmes par Mr Sadeur, Avec les aventures qui le conduisirent en ce Continent, & les particularitez du sejour qu'il y fit durant trente-cinq ans & plus, & son retour*). Роман прати стереотипе утопијског жанра рационализма и просветитељства - путовање у далеку земљу, непознато острво са идеалним уређењем, геометријски урбанизам идеалног града, максимална обрада пољопривредног земљишта, одсуство приватне својине, потпуна једнакост и деистичка религија. Специфичност ове утопије је у детаљима који причу одводе од стереотипа ка дистопији - у друштву влада изузетно строга контрола начина живота и понашања људи који тамо живе, што им и омогућује да имају идеално организовано друштво. Становници острва су хемафродити који живе у апсолутној рационалности, без жеља и страсти, не облаче се и једине емоције које имају су бес и мржња према сексуалним бићима.

Vairasse, Denis, d'Allais (ска. 1630-ска. 1672.⁴³¹ или 1700.⁴³²), француски правник и писац. Његово најпознатије дело је **Историја Севарита, или Севарамби** (*The*

⁴²⁹ David Fauset. *Writing the New World: Imaginary Voyages and Utopias of the Great Southern Land. Syracuse, 1993*

⁴³⁰ Упоредити са утопијским делима *Histoire des Sevarambes*, Vairasse-a i *Les hermaphrodites : Description de l'isle des hermaphrodites*, Artus, Thomas, sieur d'Embry-a.

⁴³¹ По Yale University Library (on line edition).

⁴³² http://data.bnf.fr/13091682/denis_vairasse/ (Bibliotheque Nationale de France) за годину смрти даје податке да је живео у Енглеској до 1674, затим у Паризу до 1683 и у Холандији током деведесетих. Боравио је у Ланг Д'Оку 1696, тако да за годину смрти претпостављају 1699. или 1700.

history of the Sevarites or Sevarambi, a nation inhabiting part of the third continent commonly called Terræ australes incognitæ⁴³³ with an account of their admirable government, religion, customs, and language; written by one Captain Siden, a worthy person, who, together with many others, was cast upon those coasts, and lived many years in that country). Због верских ратова у Француској Ваираз прелази у Енглеску која се тек опорављала од Кромвелове револуције, и ту пише Историју Севарамба. Иако је Француз, пише на енглеском језику и прво издање излази у Лондону 1675-79, мада је превод на француски много познатији (*Histoire des Sevarambes : peuples qui habitent une partie du troisième continent, communément appelé la Terre Australe: contenant une relation du gouvernement, des Moeurs, de la religion, & du langage de cette nation, inconnuë jusques à present aux peuples de l'Europe*). Роман описује тајанствену земљу, смештену на југу, коју назива Terræ australes incognitæ (непозната јужна земља) и њене становнике, њихов живот, обичаје, државну и друштвену организацију. Народ Севарамбије живи без приватне својине и пореза, у потпуној једнакости. Користе вештачки језик, створен од делова свих језика који се говоре у Севарамбији, попут данашњег есперанта. Попут Утопије Томаса Мора, Ваираз кроз приказ идеалног друштва даје критику постојећег стања у Европи његовог доба, посебно критикујући цркву и верске сукобе, јер уместо да шири реч Божју о љубави и благодати, црква води ратове.

Bunyan, John (1628-1688.), енглески свештеник и писац. Због својих републиканских и религиозних идеја (као изразити пуританац), био је више пута затваран. Најпознатије дело ми је **Ходочасников успон, Од овог света до оног који ће тек доћи** (*The Pilgrim's Progress from This World, to That Which Is to Come*). Прво издање је објављено 1678, друго допуњено 1679, а други део књиге 1684. године. Ходочасников успон је једна од најобјављиванијих књига у Енглеској икада, са преко 1300 издања до сада. Писана је као ходочашће од земље до раја, попут Дантеове Божанствене комедије. Главни јунак Кристијан (Christian - хришћанин, прави хришћанин), иде из свог града (Град уништења, Земаљског града, Града греха) до Божјег града (Рајског града), који се налази на врху планине Цион. Пут води преко искушења и прочишћења, до идеалног и савршеног хришћанског друштва. Кроз опис тог пута, дате су тежње и савети како побољшати тадашње друштво. У другом делу књиге, који је блага феминистичка утопија, Кристијанова жена, деца и служавка иду истим путем.

Књига непознатог аутора **Опис Синапије, полуострва на непознатој јужној земљи** (*Descripción de la Sinapia, peninsula en la tierra austral*⁴³⁴) објављена је 1682. године, писана на шпанском и говори о непознатој земљи Синапији, која се налази на полуострву које је део Аустралије. Утопија до танчина развија урбанистичке и архитектонске планове идеалних градова, кроз описе и вероватно касније придодате скице.

Lucas, Richard (1648-1715.), велшки свештеник и писац. Аутор књиге **Питања о срећи** (*An enquiry after happiness in three parts, vol. I & II*, 1685.). Књига је писана као утопија о паралелним световима и Божјој држави. Разматра питања о Богу, религији и срећи. Главна идеја је спознаја среће кроз религију.

Fontenelle, M. de, Bernard Le Bovier (1657-1757.), француски писац, песник и научник. Члан три, од пет великих француских академија - Француске Академије, Академије песника и писаца и Академије науке (Institut de France: Académie française, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres i Académie des sciences). Најпознатије му је дело **Разговори о мноштву светова** (*Entretiens sur la pluralité des mondes*, 1686.), где објашњава не само хелиоцентрични (Коперников) систем, већ претпоставља и

⁴³³ Terra Austral Incognita, или Terra Australes Incognita (непозната јужна земља / Непозната земља на југу), био је уобичајени назив за све земље јужно од Рта Добре наде током XV, XVI, XVII и почетком XVIII века. Тек средином XVIII века Непозната јужна земља почиње да се истражује, постепено насељава и престаје да буде Incognita.

⁴³⁴ Ибид

постојање више светова у свемиру. Мада је књига писана као научна, њене идеје су за то доба биле не само фантастичне, већ и утопијске. Аутор је и утопијске алегорије **Опис острва Борнео** (*Relation de l'île de Bornéo*, 1686.), где кроз борбу принцеза ривалки Мрео и Еенегу, приказује борбу Рима и Женева (односно, католичке и потестантске цркве).

Behn, Aphra (1640-1689.), енглески песник, писац и драмски писац, прва жена професионални писац у Енглеској. Њен позоришни комад **Краљ Месеца, Фарса која нам доноси пола века стара сећања** (*The Emperor of the Moon: A Farce enthusiastically brings forth memories of the then half-century-old tale*, 1687.) је утопијска прича, наставак и прилагођавање театру Годвинове утопије о путу на Месец.

Daniel, Gabriel (1649-1728.), француски језуита, супериор Париза, историчар писац и теолог. Аутор је више дела из историје (*Историја Француске од успостављања монархије; Историја добровољачких одреда у Француској* и др). Његово најпознатије утопијско дело је **Путовање у свет Декарта** (*Voyage du monde Descartes*⁴³⁵, 1690.) и њен други део **Наставак путовања у свет Декарта** (*Suite du Voyage du monde de Descartes, ou Nouvelles difficultez proposées a l'auteur du Voyage du monde de Descartes : avec la Réfutation de deux défenses du système général du monde de Descartes*⁴³⁶, 1693.). Књиге су критика Декарта и његове философије, од старогрчких извора, преко природних наука, философије рационализма, до питања религије и цркве. На путовању кроз свемир, негде иза Месеца, среће рационалистички универзум, присталице Аристотела и Декарта, као и самог Декарта, који покушава да исправи грешке Бога. Анализира и критикује Декартове принципе простора, духа, душе, кретања, упоређујући их са важећим мишљењем католичке цркве. Данијел је први употребио израз „свемир“ (француски *espace*, енглески *space*) у данашњем значењу те речи.

Huygens, Christiaan (1629-1695.), холандски физичар, астроном, проналазач и писац. Аутор је утопије која има веома необичну форму **Космотеорос, или Односи планетарних светова и небеских светова**, односно **Односи и описи становника, биљки и производње у световима на другим планетама** (*Cosmotheoros, Sive de Terris coelestibus earumque ornatu conjecturae*, 1698.), јер не описује интерпланетарна путовања, већ само даје описе других могућих светова и њихових цивилизација. Сматрао је да су интерпланетарна путовања немогућа.

Du Fresny, Charles Rivière (Dufresny, 1657-1724.), француски писац и комедиограф. Најпознатије дело му је утопијска алегорија **Забавна серија илустрованих цртица** (*Amusements sérieux et comiques*, 1699.), у којој кроз серију наизглед комичних кратких прича, приказује друштво какво је тада било у Француској, а и какво би требало и могло бити. Даје комичну критику друштва са саветима за промену, као и приказе непостојећих друштава и немогућих ситуација.

François de Salignac de la Mothe-Fénelon (скраћено François Fénelon, 1651-1715.), француски бискуп/епископ, писац, песник, теолог. Најпознатије дело му је утопијски роман **Авантуре Телемаха, сина Одисејевог, или наставак Четврте књиге Хомеровог Одисеје** (*Avantures de Telemaque, fils d'Ulysse; ou, Suite du quatrieme livre de l'Odyssée d'Homere*). Књига је писана 1693-94. године, а прво, анонимно, издање објављено 1699, друго допуњено и потписано издање изашло је 1700. године.

⁴³⁵ Детаљнији наслов дела је дат у издању на енглеском језику из 1692. године: *Путовање у свет Декарта; Путовање кроз Картезијанов (Декартов) универзум, које води своје протагонисте иза Месеца у спољни свемир* (*A voyage to the world of Cartesius: Fantastic Voyage through the Cartesian universe, eventually carrying its protagonists beyond the Moon into outer space*).

⁴³⁶ Рене Декарт (René du Perron Descartes, латинизирано Renatus Cartesius 1596–1650.), француски философ, математичар и научник. Једно од највећих имена рационализма. Сматра се оснивачем научног приступа природним наукама и модерне философије. Занимљиво је да је Декарт основно образовање добио у језуитском колеџу у Ла Флешу (*Jesuit Collège Royal Henry-Le-Grand, La Flèche*), где је добио основна знања из математике и физике и упознао се са учењем Галилеја. На универзитету у Поатјеу (*University of Poitiers*) 1615-1616, завршава канонско (црквено) и грађанско право.

Писана је као наставак Одисеје и описује путовање Телемаха, Одисејевог сина и његовог учитеља Ментора у непостојећу, идеално уређену земљу. Књига даје снажну критику тадашње Француске, дубоко корумпиране и под снажним утицајем католичке цркве. Критикује ратове, претерани луксуз и расипништво, освајања других земаља и себичност. Залаже се за уставну монархију која би се заснивала на братству свих људи и алтруизму.

ПОКУШАЈИ ОСТВАРЕЊА УТОПИЈЕ У ПРАКСИ ТОКОМ ЕПОХЕ РАЦИОНАЛИЗМА

Током епохе рационализма, осим литерарних утопија имамо и покушаје њихове примене у пракси.

Најмасовније заједнице, које су скоро прерастале у покрете, током овог периода биле су религиозне заједнице које су се због верских ратова и прогона селиле из земље у земљу, покушавајући да себи обезбеде опстанак. Током XVII века, анабаптисти су покушавали да се спасу прогона селећи се из Швајцарске у Јужну Немачку, одатле у Чешку и Источну Русију (данас Украјину). Мир ће наћи тек век или два касније преласком у САД, где су и данас (амиши, менонити и други). Ова померања и страдања најбоље је описао Тиелман Јансон ван Брагхт (Braght, Thieleman Janszoon van, 1625-1664.), у својој књизи *Крваво позориште*.

Пуританци (и више других мањих заједница) из Енглеске прелазе у САД још од 1620. године. Мада те ране комуне (XVII и део XVIII века) нису биле успешне, означиле су пут и начин одласка из Европе. Веру са којом су одлазили, као и наде које су полагали у тај пут, најбоље је показао Џон Винтроп (Winthrop, John, 1587/88-1649.) у својој проповеди *Град на Гори*.

Хугеноти су се после верских ратова у Француској слањали у Јужну Африку, као и протестанти из Холандије. Оснивање мањих заједница око Кејп Тауна прерашће два века касније у десетак независних или полу-независних република (ЗАР, Орање, Стела, Наталиа, Грика и друге).

Франсис Бејкон (Francis Bacon) је у својој *Новој Атлантиди* формулисао како би требао да изгледа научно-истраживачки институт и покушао да га оствари у пракси, под називом Кућа Соломонова (The Salomon's House).

Семјуел Хартлиб (Samuel Hartlib) и Габријел Плејтс (Gabriel Plattes) предлажу парламенту реформу школства, али и оснивање велике радионице, или система радионица, где би се сиромашни, а посебно млади, учили занатима и где би им било омогућено зарађивање за пристојан живот, као део Корпорације за сиромашне Лондона (Corporation of the Poor of London).

Утопија *Опис познатог краљевства Макарије* (*Description of the Famous Kingdome of Macaria*), писана је са идејом да буде представљена члановима парламента као идеја и покретач за остварење бољег и праведнијег друштва. Зато је и мања по обиму (око 15-ак страница, зависно од издања), да би се могла прочитати јавно, као увод у дискусију на седници парламента.

За време Кромвелове револуције, током 1649, Џерард Винстли (Gerrard Winstanley) са својим присталицама окупљеним око групе *копачи* (*Diggers*), у Кенту почиње да обрађује парче необрађене земље и жито да бесплатно дели народу. Околни земљопоседници су организовали групу која напада Винстлија и његове људе. Пошто нису добили помоћ од Владе, колонија, као и сама идеја, је напуштена. Ово је један од првих покушаја стварања комунистичке заједнице у Европи.

9. ПРОСВЕТИТЕЉСТВО (1700 - 1800.)

Gilbert, Claude (1652-1720.), француски адвокат из Дижона, аутор религиозне утопије **Историја Салежава, или О острву разумних људи са описом њиховог морала и хришћанства** (*L'Histoire de Calejava, ou de l'isle des hommes raisonnables avec le parallèle de leur morale et du christianisme*, 1700⁴³⁷). Имагинарни путници, млада жена Христофила⁴³⁸ са супругом и оцем, беже из Француске у Литванију пошто су протестанти. На граници фиктивне земље Салежаве траже им доказе да су хришћани и да верују у Бога. Прича се претвара у трактат о врлинама и моралу, насупрот слепој вери у догме и чуда.

Russen, David (? - ?), енглески писац и аутор религиозних трактата против анабаптиста. Аутор је романа **Поново на Месецу: Путовање на Месецу** (*Iter Lunare: or Voyage to the Moon*, 1703.), где описује лет на Месец помоћу опруге, која би била довољно јака да пребаци човека до месеца.

Psalmanaazaar, George (1679?-1763.), француски аутор који је тврдио да је прави становник Формозе (стари назив острва Тајван / Taiwan) и први са тог острва који је посетио Европу. **Историјски и географски опис Формозе** (*An historical and geographical description of Formosa ... Giving an account of the religion, customs, manners, &c., of the inhabitants. Together with a relation of what happen'd to the author in his travels; particularly his conferences with the Jesuits, and others, in several parts of Europe. Also the history and reasons of his conversion to Christianity, with his objections against it (in defence of paganism) and their answers ..*, 1704.). Још за време његовог живота је доказано да се ради о преваранту који не само да се лажно представљао, већ је и измислио живот и обичаје на Формози, као и наводни тамошњи језик, граматику и писмо, а све у сврху преваре. Ипак, ради се о утопијском делу које приказује идеалистичку слику непознатог народа у далекој земљи.

Defoe, Daniel (родjen као **Daniel Foe**, 1660-1731.), енглески трговац, писац, новинар и памфлетиста. Аутор је два утопијска романа, од којих је Робинзон Крусо успоставио стандард под-жанра утопијске литературе, који је по њему назван **робинзонијаде**. У роману **Ујединитељ** (*The Consolidator: Or, Memoirs of Sundry Transactions from the World in the Moon: Translated from the Lunar Language*, 1705.), говори о селениту (становнику Месеца), Mira-cho-cho-lasmo који долази на земљу да посети цара Кине. Најпознатије дело му је алегоријско-утопијски роман **Робинзон Крусо** (*The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe, of Tork, Mariner: Who lived Eight and Twenty Years all alone in an un-inhabited Island of the Coast of America, near the Mouth of the Great River of Oroonoque; Having been cast on Shore by Shipwreck, wherein all the Men perished but himself. With account how he was at last as strangely deliver'd by Pirates. Writen by Himself*, 1719.). Роман говори о путнику који преживљава бродолом и организује живот на пустом острву, односно о покушају остварења модерне примитивне заједнице. Роман је био инспирација многим каснијим робинзонијадама.

Sloane, Hans, Sir, 1st Baronet, (1660-1753.), ирско-енглески лекар, природњак, научник, писац и политичар. Као члан Краљевског ученог друштва (Академије наука / Royal Society), био је на научном путовању по Карибским острвима 1687-1689. године. Током путовања је истраживао природу далеких острва, као и начин живота староседелаца и досељеника. Описао је преко 800 нових биљних врста и катагогизирао их је. Своја запажања и сећања је објавио у књизи **Путовања на опстрва Мадера, Барбадос, Невис, Сент Кристофер и Јамајка** (*A Voyage to the*

⁴³⁷ Прво издање књиге је било у Француској 1700. године, али без имена аутора, издавача или штампара.

⁴³⁸ Само име је кључ приче - Христофила, на старогрчком *Она која воли Христа*.

Islands Madera, Barbados, Nieves, S. Christophers and Jamaica, први том 1707, и други том 1725.). Не ради се о класичној утопији, већ о детаљном опису примитивних заједница.

King, William (1663-1712.), енглески песник и сатиричар. Аутор је више сатиричних напада на ауторитете Енглеске свог доба, а посебно на Краљевско учено друштво. Поводом путовања Ханса Слоана на Карибе, објављује сатиричну утопију **Путовање на острво Кајамај** (*Voyage to the Island of Cajamaï*⁴³⁹, 1707.) и њен наставак **Садашње стање физичких карактеристика на острву Кајамај** (*The present state of physick in the island of Cajamaï*, 1710?).

Le Guat, François (1637/1639-1735.), француски истраживач и природњак. Као учесник искрцавања и покушаја оснивања колоније француских Хугенота, на тада ненасељено острво Родригез, описује путовање и живот у колонији, у делу **Путовање и авантуре Франсоа Легата** (*Voyage et aventures de François Leguat et de ses compagnons, en deux isles désertes des Indes orientales : avec la relation des choses les plus remarquables qu'ils ont observées dans l'isle Maurice, à Batavia, au Cap de Bon Espérance, dans l'isle de Sainte Hélène, et en d'autres endroits de leur route. Le tout enrichi de cartes et de figures*, 1708.). Колонија на Родригезу, била је један од првих покушаја остварења утопије у пракси. Путовање је трајало осам година, од поласка из Амстердама током 1690. године, до повратка у Европу 1698. године, а сам боравак на Родригезу од 16. маја 1690. до 21. маја 1693. године. Осим самих описа оснивања заједнице и живота у колонији, дело је важно за истраживање утопија и због описа примитивних заједница са којима су били у контакту.

Smeeks, Hendrik⁴⁴⁰ (?1645- ?1721.), холандски писац, аутор утопије **Опис моћног краљевства Кринке Кесмес**⁴⁴¹ (*Beschryvinge van het magtig Koningryk Krinke Kesmes; Zynde een groot, en veele kleindere eilanden daar horende. Makende te zamen een gedeelte van het onbekende Zuidland. Gelegen onder den Tropicus Capricornus. Ontdekt door den heer Juan de Posos en uit deszelfs schriften te zamen gestalt door H. Smeeks*, 1708.). Роман је писан као типична робинзонијада, прича о непознатом острву где долази путник/морнар после бродолома, уз утопијски приказ бродоломника, Хуана де Пососа утопијске земље Кринке Кесмес, њених становника, начину живота, обичајима и државној и друштвеној организацији. Сама земља Кринке Кесмес је део велике непознате Јужне земље (Terra Australis Incognita).

De la Rivière, Manley (налазимо и Delarivier, Delariviere, Delarivière или de la Rivière, као и лично име Marry или Delia, 1663/1670-1724.), француски писац, драмски писац, сатиричар и политички памфлетиста. Најпознатије дело јој је **Нова Атлантида**⁴⁴² (*Secret Memoirs and Manners of Several Persons of Quality, of both Sexes, From The New Atalantis*, vol. I & II, 1709), дистопијска алегорија о доласку богиње правде Астрее на острво Атлантис у Медитерану, кроз коју показује политичку ситуацију и ликове енглеске политичке сцене њеног доба. Књига је изазвала велики скандал и довела до њеног хапшења и суђења. Њен следећи роман **Сећања Европе** (*Memoirs of Europe*, 1710.) је наставак Нове Атлантиде. Аутор је делом аутобиографске утопије **Авантуре Ривеле, или Историја аутора Новог Атлантиса** (*The Adventures of Rivella, or the History of the Author of The New Atalantis*, 1714.).

Tyssot de Patot, Simon (1655-1738.), француски писац и песник. Аутор је две утопијске књиге **Путовање и авантуре Жака Маса** (*Voyages et Aventures de Jacques Massé*, штампана, али необјављена 1710, објављена тек 1714.) и **Живот, авантуре и путовање на Гренланд свештеника Пјера Месанжа** (*La Vie, les*

⁴³⁹ Ради се о игри речи: са-јамај = јамај-са (Jamaica / Јамајка)

⁴⁴⁰ Сам аутор је недовољно познат. Постоје две теорије: холандска, да се ради о лекару истог имена који је био регистрован у лекарској комори Амстердама 1706. године, као и енглеска, да се ради о псеудониму неког енглеског писца.

⁴⁴¹ Назив краљевства је анаграм ауторовог имена: Hendrik Smeeks - Krinke Kesmes

⁴⁴² Не треба мешати са истоименим делом Франсиса Бејкона из 1627. године, *Нова Атлантида*. Мада су оба дела утопије, приступ им је сасвим другачији.

Aventures et le Voyage de Groenland du Révérend Père Cordelier Pierre de Mésange, 1720.). Док прва описује непознату земљу у Африци, друга говори о непознатој цивилизацији унутар Земље, односно о путу у средиште Земље.

Palafox y Mendoza, Juan de (1600-1659.), шпански свештеник, бискуп/епископ, писац, политичар, вице-краљ Мексика. Сматра се⁴⁴³ аутором утопијског дела **Опис мистериозног путовања до острва Врлине, у Оронтеу** (*Relation du voyage mysterieux de l'Isle de la vertu, a Oronte*, 1711.). Даје опис непознатог острва са идеалном организацијом друштва које омогућује својим становницима вечиту срећу.

Опис путовања до острва Еутопија (*Relation du voyage de l'isle d'Eutopie*, издано у Делфту, Холандија, 1711.), утопијски је роман потписан само иницијалима (монограмом или скраћеницом) **E. R. V. F. L.**⁴⁴⁴ Књига је важна не само што се ради о класичној утопији, опису идеалне државе на далеком непознатом острву, већ и што се први пут користи реч еутопија (француски d'eutopie) уместо класичног израза утопија (француски l'utopie). Аутор даје не само опис државног уређења и религије, већ и друштвене организације (градови, школе, брак, свечаности и друго).

Bignon, Jean-Paul (1662-1743.), француски државник, свештеник, писац и дворски библиотекар Луја XIV. Аутор је утопијског романа **Авантуре Абдале, сина Ханифовог** (*Les Aventures d'Abdalla, fils d'Hanif, envoyé par le sultan des Indes à la découverte de l'île de Borico, où est la fontaine merveilleuse dont l'eau fait rajeunir. Avec la Relation du voyage de Rouschen, dame persane, dans l'île détournée, qui a été inconnue jusqu'à présent, et plusieurs autres histoires curieuses. Traduites en français sur le manuscrit arabe trouvé à Batavia par M. de Sandisson*, 1712.). Прича не само да показује разлику два света, тадашње динамичне, али корумпиране и неправедне Енглеске и утопијски идиличне Индије, већ и кроз сатиру даје критику енглеског друштва и државе.

Mandeville, Bernard de (1670-1733.), енглески филозоф холандског порекла, политички економиста и сатиричар. Најпознатије дело му је поема са доста прозних коментара **Прича о пчелама, или Приватне мана, јавна корист** (*Fable of the Bees: or, Private Vices, Public Benefits*, 1714). Мендвил упоређује друштво пчела у кошници са друштвом у Енглеској његовог доба. Сматра да су све пчеле себичне и раде само због себе, али да рад сваке од њих посматран заједно, резултира општим добром.

Под псеудонимом **Mercury** (вероватно Berington Thomas или Defoe Daniel, 1660-1731.), излази сатирична новела у форми збирке писама **Новости из Света мртвих, или Месечни пакет чисте интелигенције са другог света** (*News from the Dead: or the Monthly Packet of True Intelligence from the Other World*, 1715. или 1719. у првом издању стоји само година 5663.). Кроз сатиру приказује ситуацију у Енглеској његовог доба. Занимљиво је да се овде први пут јавља реч какотопија (cacotopia) у значењу лоше место, лоша утопија. Касније ће уместо какотопије у употребу ући термин дистопија, са истим значењем.

Killigrew, Thomas, the Younger (1657-1719.), енглески драмски писац, син Томаса Килгруа Старијег (Thomas Killigrew, 1612-1683.), такође драмског писца. Аутор је утопије **Пут на Месец**, објављене у оквиру **Златне збирке** (*Miscellanea aurea: or, The golden medley. : Consisting of I. A voyage to the mountains of the Moon ... II. The fortunate shipwreck, or, A description of New Athens ... VII. An account of bad and good*

⁴⁴³ Књига није потписана, а ауторство Палафоха и Мендозе је по претпоставци Библиотеке Дјук Универзитета (Duke Universty Library, Durham, USA), која је позната по истраживањима из области утопија, као и по својој збирци утопијске литературе (Glenn Negley колекција утопијске литературе је део библиотеке Duke University).

⁴⁴⁴ По Мишелу Дестобу (Michel Destobme) из Абевила (d'Abbeville), ради се о локалном свештенику Франсоа Лефевру (Francois Lefebvre), пароху из Камброна (Cambron) код Абевила (1648-?). У прилог тврдње, осим других података, иде и потпис на посвети аутора књиге E.R.V.F.L., који ако се чита уназад даје презиме Лефевр (Lefebvre). Детаљни опис анализе и тврдње може се наћи у *Journal (annual) de Societe d'Emulation Historique et Litteraire d'Abbeville, Juin 1974, pp. 350.*

women, ancient and modern. Among which is the story of the Spartan dame, the subject of Mr. Southern's play. With several other epistolary essays in prose and verse, 1720.).

Secondat, Charles-Louis, de, Baron de La Brède et de **Montesquieu** (1689-1755.), француски филозоф, политичар, писац, правник, аутор теорије о три власти (подела власти на извршну, законодавну и судску). Аутор је утопијског дела **Персијска писма** (*Lettres persanes*, 1721.). Роман је писан у облику писама, која шаљу и примају два Персијанца на пропутовању кроз Француску. Кроз описе француског друштва и државе, као и кроз поређења са идеализованом муслиманском Персијом, Монтескје даје оштру критику Француске свог времена. У свом највећем делу **Дух закона** (*De l'esprit des lois*, 1748.), залаже се за друштвене промене, грађанске слободе и поделу власти. Мада се **Дух закона** данас сматра политичким трактатом, у време када је писан био је утопијско дело.

Mary of Jesus of Ágreда (на шпанском **María de Jesús**), позната и као **Abbess of Ágreда** (1602-1665), шпанска монахиња, мистик, писац и политички и религијски саветник шпанског краља Филипа IV. Аутор је псеудо-религијске биографије Богородице Марије **Мистични Божји град и Живот Богородице Марије** (*Mística Ciudad de Dios, Vida de la Virgen María*, 1722.), где даје и своја виђења Светог Тројства, Исусовог детињства, али и одређене описе који се могу сматрати утопијским, или бар алтернативним за почетак XVIII века, попут изгледа Земље из свемира **Трактат о округлој Земљи** (*Tratado de rondondez de la Tierra*).

Villarroel, Diego de Torres (1694-1770.), шпански писац, песник, драмски писац, лекар, математичар, свештеник и професор. Аутор је утопијског романа **Фантастично путовање** (*Villarroel's Viaje fantastic*, 1723.) о путовању у непознату земљу са идеалном друштвеном организацијом која омогућује срећу људима.

Swift, Jonathan (1667-1745.), ирски свештеник, песник, писац и сатиричар. Најпознатије дело му је **Гуливерова путовања** (*Travels into Several Remote Nations of the World. In Four Parts. By Lemuel Gulliver, First a Surgeon, and Then a Captain of Several Ships*, прве две књиге су објављене 1726, а трећи том 1735.). Ради се о сатиричној дистопији о путовању главног јунака у непознате земље. Даје описе народа који тамо живе (не ради се увек о људима), њихових обичаја, понашања, државног и друштвеног уређења, кроз које даје приказ и критику друштва у Енглеској, а посебно критику владајуће класе и двора краља Џорџа I. Закључује да не постоји идеални друштвени систем и да сви имају своје добре и лоше стране.

Brunt, Samuel (? - ?) (псеудоним непознатог аутора). У утопијском роману **Пут у Каклогалинију** (*A Voyage to Cacklogallinia; with a Description of the Religion, Policy, Customs and Manners of that Country*, 1727.) описује пут и потрагу за златом на Месецу, где наилази на цивилизацију интелигентних људи-птица. Занимљив је опис ракете којом се главни јунак вратио на Земљу. Она се састојала од десет састављених ракета, које су се палиле једна по једна и одбацивале дрвено-челични оклоп када би тај део потрошио гориво, те се онда активирала следећа. Исти принцип је примењен код ракета у XX веку које су се састојале од 3 (америчке) или 4-5 (руске) степена погона. Само слетање на Земљу је обављано помоћу великих крила, које би (као падобрани данас) успорили лет капсуле са космонаутима.

McDermot, Murtagh⁴⁴⁵, (? - ?, псеудоним ?), аутор је утопије **Пут на Месец** (*A Trip to the Moon: By Mr Murtagh McDermot: Containing some Observations and Reflections, Made by him During his Stay in that Planet, upon the Manners of the Inhabitants*, 1727.). Прича о путу на Месец, у којој даје описе културе и цивилизације његових становника. Сатира у маниру Џонатана Свифта.

⁴⁴⁵ Постоји више теорија ко се крио иза псеудонима Murtagh McDermot. Пошто је књига штампана прво у Ирској (1727.), па тек онда у Енглеској (1728.), предпоставља се да би то могао бити неко од ирских писаца и сатиричара: Мартин Гуливер (што је такође био псеудоним) или Волтер Чембрлен (Walter Chamberlaine). Пошто је књига посвећена капетану Лемјуелу Гуливеру (Lemuel Gulliver) могуће је и да се ради о Џонатану Свифту.

Acherley, Roger (1665-1740.), енглески правник и политичар. **Устав Британије** (*The Britannic constitution*, 1727.) је утопијско дело о томе какав устав би могла, односно какав би требало да има Британија. Додатак **Разлози за уједначеност у држави** (*Reasons for Uniformity in the State*) је штампан уз друго издање 1759. године. Без обзира на Ачерлијево дело, Британија (Уједињено краљевство Велике Британије и Северне Ирске) нити је икада имала, а ни данас нема устав, готово три века касније.

Ramsay, Andrew Michael, Chevalier (1686-1743.), шкотски писац који је највећи део живота провео у Француској. Аутор је утопијског романа **Путовање Кира** (*Les voyages de Cyrus*, прво издање на француском у Паризу 1727; *The travels of Cyrus to which is annexe'd a discourse upon the theology & mythology of the pagans*, прво издање на енглеском у Лондону 1728. године.). Прича доста подсећа на Фенелонове **Авантуре Телемаха, Одисејевог сина**. Кроз путовање Кира (Сајруса) даје описе земаља, друштва и обичаја у далеким земљама, а кроз њих критику постојећег друштва у Енглеској његовог доба као и жељу за променама на боље.

Whatley, Stephen, fl. (1712-1741.), енглески писац и критичар. Аутор критике Ремзијеве књиге **Критика Кировог путовања господина Ремзија** (*A criticism upon Mr. Ramsay's Travels of Cyrus ... with a nice examination of Mr. Ramsay's genius and special talents ... Translated from the French originals, publish'd at Paris*, 1729.). Једно од ретких дела које даје критику књига утопијске литературе, пре Беламија.

Terrasson, Jean (1670-1750.), познат и као опат Теразон (Abbe Terrasson), писац и свештеник, члан Француске академије. Аутор је утопијског романа **Историја у животу Сета** (*Sethos : histoire ou vie, tirée des monumens anecdotes de l'ancienne Egypte, traduite d'un manuscrit grec*, 1731, мада се може наћи и податак да је прво издање било тек 1761. године). Књига је утопија о магичним земљама и обичајима, укључујући и тајне списе, тајна знања, описе обреда иницијације, староегипатске и масонске ритуале и друге. Ова књига је била инспирација за либрето за Моцартову оперу **Чаробна фрула** (Schikaneder и Mozart).

Schnabel, Johann Gottfried (1692-1744/1748?), немачки писац. **Острво стеновитог града** (*Insel Felsenburg*⁴⁴⁶, 1731.) је утопијска прича о пару који после бродолома доспева на пусто острво, где заснивају породичну заједницу са преко 300 потомака, коју организују као строго али хармонично друштво, насупрот неправедним европским друштвима тог времена.

Pernetti Jacques (Petronius, 1696-1777, налазмо и писање имена Penctti и Perneti.), француски свештеник и писац. Аутор **Живот Кира** (*Le repos de Cyrus, ou L'histoire de sa vie depuis la seizième jusqu'à sa quarantième année*, 1732.), где описује идеализован и митологизиран живот Кира, цара Персије од његове 16. до 40. године.

Chetwood, William Rufus (?-1766.), ирски и енглески издавач, писац и драмски писац. Осим више позоришних комада, аутор је утопијске драме **Јужна мора** (*South-Sea, or, The Biter Bit and The Stock-Jobbers, or, The Humours of Exchange Alley*, штампана и објављена 1720., али никада није извођена), као и два утопијска романа **Путовања, опасне авантуре и скорашње бекство капетана Р. Фалконеа** (*The Voyages, Dangerous Adventures, and Imminent Escapes of Captain R. Falcone*) и

⁴⁴⁶ Оригинални назив дела је: *Wunderliche Fata einiger Seefahrer, absonderlich Alberti Julii, eines geborenen Sachsens, welcher in seinem 18den Jahre zu Schiffe gegangen, durch Schiff-Bruch selb 4te an eine grausame Klippe geworffen worden, nach deren Übersteigung das schönste Land entdeckt, sich daselbst mit seiner Gefährtin verheyrathet, aus solcher Ehe eine Familie mit mehr als 300 Seelen erzeuget, das Land vortrefflich angebauet, durch besondere Zufälle erstaunens-würdige Schätze gesammelt, seine in Teutschland ausgekundschaftten Freunde glücklich gemacht, am Ende des 1728sten Jahres, als in seinem Hunderten Jahre, annoch frisch und gesund gelebt, und vermuthlich noch zu dato lebt, entworffen Von dessen Bruders-Sohnes-Sohnes-Sohne, Mons. Eberhard Julio, Curieusen Lesern aber zum vermuthlichen Gemüths-Vergnügen ausgefertigt, auch par Commission dem Drucke übergeben Von Gisandern*. Ово је један од најдужих наслова, не само у XVIII веку, већ и у целој светској литератури, са 112 речи. Назив је скраћен тек век касније, у издању из 1828. године и од тада је *Insel Felsenburg* (Острво стеновитог града/замка).

Путовања и авантуре капетана Роберта Бојла (The voyages and adventures of Captain Robert Boyle, in several parts of the world. Intermix'd with the story of Mrs. Villars, an English lady with whom he made his surprizing escape from Barbary: the history of an Italian captive, and the life of Don Pedro Aquilio, &c. ... To which is added, the voyage, shipwreck, and miraculous preservation, of Richard Castelman,... штампан 1726, а објављен тек 1735. године).

Berington, Simon (1680-1755.), енглески писац и свештеник. Аутор је непотписане утопије **Мемоари господина Гвадентина из Луке** (*The Memoirs of Sigr Guadentio di Lucca: Taken from His Confession and Examination Before the Fathers of the Inquisition at Bologna in Italy. Making a Discovery of an Unknown Country in the Midst of the Vast Deserts of Africa as Ancient, Populous, and Civilized, as the Chinese*, 1737.). Књига описује путовање у непознату земљу Мезоранију, у град Пор, који је организован попут ренесансног идеалног града. Државно и друштвено уређење је идеално, религија боља и праведнија и од хришћанства и од ислама, а људи живе у срећи и благостању.

Holberg, Ludvig, Baron of Holberg (1684-1754.), дански писац, есејиста, историчар, драмски писац и научник. Рођен је у Норвешкој, али је највећи део живота провео у Данској. Први је изнео претпоставку да микроорганизми изазивају болести. Аутор је утопијског романа у стиховима **Педер Парс, Херојско-комична поема Ханса Михелсена** (*Peder Paars: Poeme Heroico-comicum af Hans Michelsen*, прво издање на данаском 1719; први превод на енглески тек 1962.). Говори о путовању на непознато острво које је идеално уређено. Холбергово најпознатије утопијско дело је **Путовање Нилса Клима у подземни свет** (*Nicolai Klimii iter subterraneum Novam Telluris Theoriam ac Historiam Quintæ Monarchiæ adhuc nobis Incognitæ Exhibens e Bibliotheca B Abelini*, и на данском: *De onderaardsche reis van Klaas Klim : behelzende eene nieuwe beschryving van den aardkloot, benevens de historie der vyfde, tot nog toe onbekende, monarchy*). Постоје две верзије, прва штампана 1741. и друга делимично измењена, објављена 1745. године. Говори о путу у подземни свет, где је унутрашњост Земље шупља и где ту унутрашњост обасјава мало сунце око кога круже планете. Дело је сатира, али и феминистичка утопија, која у опису становника и организације друштва подземне монархије, приказује све супротности и негативности друштва у коме је Холберг живео.

Kindermann, Eberhard Christian (1715-?), мање познати немачки дворски астроном, математичар, преводилац и писац. Сматра се оснивачем немачке научне фантастике и утопије. Његово дело **Пут мислима кроз више звездане сфере** (*Reise in Gedancken durch die eröffneten allgemeinen Himmels-Kugeln, auf welcher alle von Gott erschaffene Welt-Cörper, sowohl deren Namen, Natur und Eigenschafften nach gantz genau betrachtet, als auch wie alle diese Körper in Cometen, und endlich in ein Nichts verwandelt werden*, 1739.), је едукативна књига из астрономије, која се заснива на тадашњим знањима, али и на Киндермановим спекулацијама. Износи претпоставку да Марс мора имати бар један природни сателит. У свом утопијском роману **Брзо путовање свемирским бродом до горњег света** (*Die Geschwinde Reise auf dem Lufft-Schiff nach der Obern Welt, welche jüngsthin fünf Personen angestellt, um zu erfahren, ob es eine Wahrheit sey daß der Planet Mars den 10 Jul dieses Jahrs das erste Mahl, so lange die Welt stehet, mit einem Trabanten oder Mond erschienen?; der untern Welt zu curieuser Gemueths-Ergoetzung und Versicherung dieser Begebenheit mitgetheilt durch die allgemeine Fama*, 1744.), пише о путовању на Марс где космонаути проналазе непознату цивилизацију хуманоидних бића, која су екстремно дуговечна и која су се захваљујући томе приближили Богу.

Lade, Robert & Prévost, abbé (псеудоним под којим је писао Antoine François Prévost, 1697–1763.), француски свештеник, писац и критичар постојећег стања у Француској његовог доба. Живео је у Француској, Енглеској и Холандији. Међу више његових познатијих дела је и утопијски роман **Путовање капетана Роберта Лада** (*Voyages du capitaine Robert Lade en différentes parties de l'Afrique, de l'Asie, et de l'Amerique, vol. I & II*, 1744.). Кроз описе идиличних друштава далеких земаља, даје критику Европе свог доба.

Graffigny, Mme de (Françoise d'Issembourg Du Buisson d'Happoncourt) (1695-1758.), француски писац и феминисткиња. Најпознатије дело јој је феминистичка утопија **Писма жене из Перуа** (*Lettres d'une Peruvienne*, 1747.). На енглески је преведена под делимично измењеним насловом **Писма перуанске принцезе** (*Letters of a Peruvian princess : translated from the French, with the sequel taken from a Spanish manuscript, embellished with superb engravings*). Сатирично представља живот у Француској свог доба, а посебно положај и ограничења жена. Књига је наишла на добар пријем код публике и штампана је у више од 140 издања на десетак језика.

La Mettrie, Julien Offray de (1709-1751.), француски филозоф, лекар и писац, један од првих материјалиста француског просветитељства. Сматрао је да Бог не постоји, да душа не постоји одвојено од тела и да је све шта видимо, осећамо и радимо само психосоматска реакција. Његово најпознатије дело је **Човек машина** (*L'homme machine*, 1747.), где износи своје ставове и покушава да докаже, за оно време крајње утопистички став, да је људско тело само механички склоп који тако и делује. Следеће године пише наставак са новим доказима своје теорије **Човек више од машине** (*L'Homme plus que Machine*, 1748.).

Palissot de Montenois, Charles (1730-1814.), француски драмски писац. Претпоставља се да је аутор драмског комада **Ментор Аполон, или Модерни Телемах** (*Apollon mentor, ou le Télémaque modern*, 1748.). Роман је утопијског садржаја, писан као допуна, одговор и наставак Фенелоновог **Телемаха**, који је писан пола века раније.

Muratori, Lodovico Antonio (1672-1750.), италијански историчар, библиотекар, политички филозоф и писац. Аутор је трактата **Јавна срећа као циљ добрих принципа** (*Della pubblica felicità oggetto de' buoni principi*, 1749.), разматра уговор о јавној срећи, где би требало да је срећа народа циљ државе и државне организације. Предлаже побољшање управе на корист свих грађана.

Smollett, Tobias (1721-1771.), шкотски лекар, песник, писац и преводилац. Аутор је текста **Историја и авантуре атома** (*The history and adventures of an atom; In two volumes*, 1749.). Роман је утопијска сатира о друштву у Енглеској током седмогодишњег рата кроз причу атома („онај најмањи“), његовог путовања у Јапан, чије друштво и државну управу описује идеалистично-утопијски, као и упоређивање друштва и државе у Јапану са оним у Енглеској.

Paltock, Robert (1697-1767.), енглески правник и писац. Најпознатије му је дело **Живот и авантуре Питера Вилкинса** (*The Life and Adventures of Peter Wilkins, a Cornish Man: Relating Particularly his Shipwreck Near the South Pole; his Wonderful Passage Thro' a Subterranean Cavern into a Kind of New World*, 1751.). Даје описе низа фиктивних путовања по свету, од Африке до Антарктика, где налази непознату цивилизацију која је идеално организована и технолошки напредна. Прва технолошка утопија, претеча под-жанра који ће се развити век касније.

Coyer, Abbé (Gabriel François, 1707-1782.), француски писац, историчар, памфлетиста и новинар. Аутор више путописних утопија, кроз које даје сатиричну критику тадашњег друштва. У свом утопијском делу **Додатак⁴⁴⁷ опису путовања Лорда Ансона око света; Садржи откривање и опис острва Фривола** (*A supplement to Lord Anson's Voyage round the world : Containing a discovery and description of the Island of Frivola*, 1752.), пише о откривању непознатог острва Фривола (на латинском безвредан, раскалашан), кроз чији опис даје саркастичну слику Енглеске његовог доба.

Voltaire, François Marie Arouet, de (1694-1778.), француски филозоф, историчар, писац и драмски писац. У књизи **Микромегасу** (*Le Micromégas de Mr. de Voltaire, avec une Histoire des Croisades & un nouveau plan de l'Histoire de l'esprit humain*, 1752.), описује цивилизацију на звезди Сиријус, где живи раса џиновских и дуговечних

⁴⁴⁷ Дело је наставак (додатак) књизи *A Voyage Round the World in the Years 1740-1744*, по дневнику Барона Џорџа Ансона (George Anson, Baron, 1697-1762.), чију редакцију је извршио и дело издао Ричард Валтер (Walter, Richard, 1716?-1785.).

хуманоидних бића. Главни јунак је становник Сиријуса, математичар који истражује могућности живота на другим планетама. Користећи комете путује од звезде до звезде широм Млечног пута, укључујући и наш соларни систем. Посећује Земљу заједно са интелектуално високоразвијеним бићем са Сатурна. **Искрени** (*Candide, ou l'Optimisme, Traduit de l'Allemand de M le Docteur Ralph, 1759.*), сатирична је новела о посети Кандида (Искреног) јужноамеричком граду Ел Дорадо, који је идеално друштво без сиромашних, без организоване државне управе, религије, закона, казни и затвора, и где сви живе у срећи, хармонији и једнакости у предивним зградама, са веома напредним образовним системом. Волтер даје опис идеално организованог града и његово поређење са Европом у Волтерово време, средином XVIII века.

Smith, William (1727-1803.), амерички свештеник, професор и педагог, оснивач више универзитета и колеџа у САД на принципима просветитељства. Његова књига **Општа идеја о колеџу Миранија** (*A General Idea of the College of Mirania, 1753.*), сматра се првом правом утопијом писаном у САД. Описује образовни систем у непостојећој идеалној земљи, односно систем какав би по њему требао да буде и какав покушава да оствари. Сама идеја заузима веома важно место у теорији утопизма, јер се ради о једном од првих покушаја остварења утопијске мисли у пракси.

Arcq, Philippe-Auguste de Sainte-Foy, chevalier d' (1721-1795.), француски писац и војсковођа. У **Писмима Осману** (*Lettres d'Osman, 1753.*), даје опис Француске кроз серију писама која размењује Осман, који је са пријатељима из Константинопоља у посети Француској. Користи се утопијска конструкција описа идеализоване далеке земље, да би се приказале мане и проблеми друштва и државе у његово доба.

Morelly, M. (Étienne-Gabriel Morelly ?, 1717?-1778?), „непознати философ познатих дела“. Иако је био један од најоштријих критичара тадашњег државног и друштвеног система, оснивач и оштри поборник радикалног социјализма и комунизма, гласоговорник укидања приватне својине и стварања социјалне државе, до данас није са сигурношћу утврђен његов идентитет. До почетка XX века се сматрало да се ради о псеудониму Дидроа, мада је вероватније да је аутор **Законика природе** и других дела био Етјен Габриел Морели, чиновник из провинције. Сачувано је само неколико радова потписаних са Морели М. (Morelly M.), од којих је најважнији **Законик природе** (*Code de la nature, ou Le véritable esprit de ses lois de tout temps négligé ou méconnu par-tout, chez le vrai sage, 1755.*). Остала његова дела су **Есеј о људском срцу, или природни принципи образовања** (*Essai sur le cœur humain ou Principes naturels de l'éducation, 1743.*); **Физика лепоте** (*Physique de la beauté ou Pouvoir naturel de ses charmes, 1748.*); **Плутајућа острва** (*Naufrage des isles flottantes, ou Basiliade du célèbre Pilpai, 1753.*) и **Принц: Радости срца, или Трактат о квалитетима великог краља и Општи систем мудре владавине** (*Le Prince, les délices des cœurs ou Traité des qualités d'un grand roi, et système général d'un sage gouvernement*). Плутајућа острва су писана у стилу класичне утопије, о путу у далеку и непознату земљу. Критикује постојеће стање, кроз описе друге идеализоване земље. Херојска (епска) прозна песма, под утицајем просветитељства и фасцинације Оријентом и Новим светом. Приказује златно доба, пасторално друштво засновано на међусобној љубави свих становника. Морели супроставља природну хармонију утопијског друштва постојећој државној и друштвеној организацији европских народа његовог доба, пратећи концепт природног човека и лепоту и вредности златног доба. Мада су од свих његових радова само **Плутајућа острва** класична утопија, Морели овде више заслужује место као зачетник и први философ једне нове велике утопије, коју ће други још више развити и покушати да остваре у пракси - коминузма.

Burke, Edmund (1730-1797.), ирски политичар, философ, писац, политички теоретичар (оснивач модерног конзерватизма). **Оправдавање природног друштва: Поглед на несреће и зла кроз која пролази човечанство** (*A Vindication of Natural Society: A View of the Miseries and Evils Arising to Mankind, 1756.*) је антирелигијски трактат, који говори у прилог природне организације друштва. Вилијам Годвин (William Godwin, 1756-1836.) је ово дело сматрао првим примером философије анархизма.

Moreau, Jacob Nicolas (1717-1803.), француски историчар и историограф, велики противник револуције 1789. Аутор је више историјских дела, посебно из свог и не тако давних времена, од којих су значајнији *Мемоари о нашем времену* (*Mémoires pour servir à l'histoire de notre temps, contenant des réflexions politiques sur la guerre présente*, 1758-59.), *Преглед друштвених администрација најстаријих епоха француске монархије*, (*Exposé historique des administrations populaires, aux plus anciennes époques de notre monarchie ; dans lequel on fait connoître leurs rapports et avec la puissance royale et avec la liberté de la nation*, 1789.), као и из области политичке философије *Различите врсте морала и философије* (*Variétés morales et philosophiques*, 1735.) и *Есеј о границама људског знања* (*Essai sur les bornes des connoissances humaines*, 1784.). За историју утопијске мисли значајно је дело **Опис историје Какуа** (*Mémoire pour servir à l'histoire des cacouacs*, 1757.), где на класичан утопијски начин, кроз алегорију, говори о историји Француске, а енциклопедисте и просветитеље приказује као припаднике полудивљег индијанског племена.

Wilson, Miles (1706-1776.), енглески свештеник, професор и писац. Аутор је романа **Човек на Месецу** (*Man in the Moon: The History of Israel Jobson, the Wandering Jew, the hero chooses an easier way: the chariot, a well-proven device of cosmic fiction*, 1757.). Описује изградњу мердевина које ће достићи до Месеца, као и до других планета и комета, и омогућити контакт са ванземаљским цивилизацијама.

Bernard, Jean-Frédéric (1680-1744.), писац, преводилац, библиотекар и издавач, рођен у Француској, а живео је и радио у Женеви и Амстердаму. Аутор више антрополошких радова о обичајима народа, религији и сујеверју. Једно од његових познатијих дела је и утопијски трактат **У славу пакла; Трактат о критици, историји и моралу** (*Eloge de l'enfer. Ouvrage critique, historique, et moral*, 1759.).

Johnson, Samuel (1709-1784.), енглески песник, критичар, драмски писац и лексикограф. Аутор је само једног романа, утопијске приче **Историја Раселаса, принца Абисиније; Азијска прича** (*The History of Rasselas, Prince of Abissinia: An Asiatic Tale*, 1759.), познате и по скраћеном наслову, само као *Раселас*. Роман почиње као класична утопија, описом путовања у далеке земље и откривањем непознате цивилизације са идеално организованим друштвом, да би прерастао у технолошку утопију са описима авиона, свемирских бродова и контроле времена.

Villeneuve, Daniel Jost de (17..?-17..?), француски драмски писац, аутор утопије **Путник философ у земљи која је непозната становницима Земље** (*Le voyageur philosophe dans un pais inconnu aux habitans de la terre*, 1761.). Говори о имагинарном путовању философа ракетом на Месец, где се среће са напредном цивилизацијом која је организована стриктно по правилима логике и описује њихову државну и друштвену организацију, школство, обичаје и друго.

Johnstone, Charles (1719?-1800?), ирски правник, писац, издавач новина и новинар. Живео је у Ирској, Енглеској и Индији. Аутор је више утопијских и фантастичних романа: **Сан, или Лет у земљу дембелију** (*The reverie, or A flight to the paradise of fools*, 1762); **Хрисал, Авантуре у Гвинеји** (*Chrysal, or the Adventures of a Guinea*, 4 vol. 1760); **Прича о Арбасесу, принца Бетлиса** (*The History of Arbases, Prince of Betlis*, 2 vol. 1774); **Ходочасник, или Слика живота** (*The Pilgrim, or a Picture of Life*, 2 vol. 1775); **Историја господина Џона Јунипера, познатог и као Јунипер Џек** (*History of John Juniper, Esq., alias Juniper Jack*, 3 vol. 1781).

Rousseau, Jean-Jacques (1712-1778.), француски философ, композитор, писац. Својим делима је инспирисао не само француску револуцију, већ и цео покрет просветитељства. Аутор је трактата **Друштвени договор** (*Du contrat social; ou Principes du droit politique*, 1762.), где се залаже за потпуну реформу друштва, сматрајући да је постојеће препуно мана и да више штети људима него што им помаже. Данас се дело може сматрати и философским трактатом, јер је највећи део његових принципа примењен у пракси, али за време када је објављена, била је тек утопија.

Scott, Sarah (рођена Robinson) (? 1720/1723-1795.), енглески историчар и писац. Позната је по своја два утопијска романа **Опис Миленијум хола** (*A Description*

of Millenium Hall, and the Country Adjacent: Together with the Character of the Inhabitants, and such Historical Anecdotes and Reflections, As may Excite in the Reader Proper Sentiments of Humanity, and Lead the Mind to the Love of Virtue, 1762.) и **Осећајни човек, или Прича о Сир Џорџу Елисону** (*The Man of Real Sensibility; Or, the History of Sir George Ellison*, 1766.). Опис Миленијум хола је феминистичка утопија, која говори о групи жена које успостављају заједницу потпуне слободе жена од мушкараца, укључујући и брак и спроводе аграрну реформу. У *Причи о Џорџу Елисону*, говори о спровођењу општинских друштвених реформи.

Gentleman, Francis (1728-1784.), ирски песник и драмски писац. Један од познатијих комада му је и фантастична утопија **Пут на месец** (*A Trip to the Moon*, 1765.).

Године 1766. објављена је на француском језику у Амстердаму, непотписана утопија о путовању у непознату земљу, где је главни јунак Робертсон видео и описао идеално организовану заједницу (државу). Аутор књиге **Путовање Робертсона у Јужне земље** (*Voyage de Robertson, aux terres australes : traduit sur le manuscrit Anglois*) још увек није познат, а једна од теорија је да се ради о Сари Скот, рођеној Робертсон, која је и своја друга дела објављивала непотписано, али за ову тврдњу још увек нема доказа.

Mably, Gabriel Bonnot de, L'abbé (1709-1785.), француски филозоф, историчар и политички филозоф. Рођен је у Греноблу, а живео и радио у Паризу. У више радова је критиковао државну и друштвену организацију Француске свог доба кроз идеализоване описе других или старих држава (еутопије и ухроније). Посебно су му значајна дела **Паралеле између старог Рима и Француске у опису владе** (*Parallèle des Romains et des François par rapport au gouvernement*, 1740.); **Запажања о старој Грчкој** (*Observations sur les Grecs*, 1749.); **Запажања о старом Риму** (*Observations sur les Romains*, 1751.); **Фокионове**⁴⁴⁸ **беседе о увођењу морала у политику** (*Entretiens de Phocion, sur l'introduction de la morale avec la politique, traduits du grec de Nicoclès, avec des remarques*, 1763); **Запажања о историји Француске** (*Observations sur l'histoire de France, livres I - IV*, 1765); **Запажања о историји Грчке и узроци напретка и пада Грчке** (*Observations sur l'histoire de la Grèce, ou Des causes de la Prospérité et des malheurs des Grecs*, 1766); **О влади и законима Пољске** (*Du gouvernement et des loix de la Pologne*, 1781.); **Запажања о влади и законима Сједињених Држава Америке** (*Observations sur le gouvernement et les lois des États-Unis d'Amérique*, 1784.) и **Принципи морала** (*Principes de morale*, 1784.). Један од његових најважнијих есеја **Права и дужности грађанина** (*Des droits et des devoirs du citoyen*, 1789.), објављен је постхумно.

Laurent, Henri-Joseph (Dulaurens ili Du Laurens, 1719-1797.), француски монах, сатиричар, памфлетиста и писац. Објавио је више књига и мноштво памфлета, од којих је најпознатији **Пријатељ Матија, шампион људског духа** (*Le compere Mathieu; ou, Les bigarrures de l'esprit humain*; vol. I, II & III, 1766.). Кроз сатиру приказује не само људски дух, већ и односе у друштву. Књига је по изласку из штампе била забрањена.

Tiphaigne de La Roche, Charles-François (1722-1774.), француски лекар и писац, најчешће је објављивао анонимно. Мада је припадао покрету просветитељства, изучавао је кабалу, херметизам, магију, алхемију и писао о њима. Писао је о великом броју проналазака који ће доћи много касније и који ће изменити живот људима - радио, ТВ, фотографија, синтетичка храна, феромони, чак и теорија великог праска, радио таласи, планете ван нашег сунчевог система (exoplanète, односно extrasolaire). Аутор је више од двадесет романа, од којих је више њих утопијске тематике. **Амелик** је збирка три утопијске новеле (*Amilek; Људско семе које служи за попуњавање планета - Amilek; Ou la graine d'hommes qui sert à peupler les planets*, 1753; **Замар, представник**

⁴⁴⁸ Фокион грчки Φωκίων, с. 402 – с. 318 ПНЕ, носио је надимак Фокион Добри. Атински оратор, стратег и политичар на прелазу из V у IV век ПНЕ. Један од великана грчке историје о коме је Плутарх писао у *Паралелним животима*.

Месеца на Амелику - *Zamar, député à la Lune par Amilec*, 1754; Царство Зазира на људима, или Владавина Зазира, Зазинократија - *L'Empire des zaziris sure les humains; Ou, la zazirote, 1761.*). Описује порекло врста, међупланетарна путовања, космолошке и космогонијске теорије. Даје и опис тајних господара наше планете. **Гифантија** (*Giphantie*, акроним ауторовог имена Tiphaigne, 1760.) је утопијски роман о фантастичном путовању у унутрашњост земље, као и на исток, где се налази земља која живи у пре-адамском рају, али са високом технологијом. **Историја Галигене, или Сећања Данкана** (*Histoire des Galligènes ; ou Mémoires de Duncan*, vol. I & II, 1765.) је класична утопија која говори о непостојећој држави Галигени, као и грађанској, политичкој и природној историји Галигене, као антипода Француској. Еутопија постаје дистопија са схватањем немогућности остварења и постојања еутопије у стварном свету.

Besplas, Joseph-Marie-Anne Gros de (1734-1783.), француски свештеник и писац. Познат по делу **Узроци јавне среће** (*Des causes du bonheur public*, 1763.), где анализира државну управу, добру и лошу, кроз узроке и последице, укључујући и утицај цркве на организацију управљања државом и друштвом.

Burgh, James (1714-1775.), шкотски политичар, залагао се за слободу говора и опште право гласа. У делу **Опис првих насеља у Цезареју** (*An Account of the First Settlement, Laws, Form of Government, and Police of the Cessares, A People of South America, In Nine Letters, From Mr. Vander Neck, one of the Senators of that Nation, to his Friend in Holland*, 1764.), даје слику утопијске идеализоване заједнице у непознатој земљи и кроз њу идеје како променити државну организацију и друштвене односе у Енглеској његовог доба.

Donato, Nicolò (Niccolò Donato; Nicolò Donà, 1705-1765.), италијански политичар и писац из Венеције. Познат по делу **Државник** (*L'Homme d'État, par Nicolò Donato, ouvrage traduit de l'italien en françois avec un grand nombre d'additions considerable, extradites des Auteurs les plus celebres qui ont écrit sur les matieres politiques*, издато на француском у Паризу, 1767.). Попут Макијавелија два и по века раније, даје слику какав би идеални државник његовог доба требало да буде, како треба владати и како треба организовати државу.

Goldsmith, Oliver (1728-1774.), ирски писац, драмски писац и песник. Поред других дела, аутор је и аркадијских пасторала: романа **Свештеник из Вејкфилда** (*The Vicar of Wakefield*, 1766.); поеме **Напуштено село** (*The Deserted Village*, 1770.) и позоришне представе **Добар човек** (*The Good-Natur'd Man*, 1768.).

Mercier, Louis-Sébastien (1740-1814.), француски писац, драмски писац, есејиста, филозоф, књижевни критичар и новинар, посебно активан током револуције 1789. године. Познат је по својим позоришним комадима (написао их је преко шездесет), као и по утопијској фантазији **Сећања на годину 2440, Сањај ако можеш** (*L'an deux mille quatre cent quarante: Rêve s'il en fût jamais*, штампана је и објављена у Холандији, мада стоји Лондон, 1771.). Друго издање је проширено и делом прерађено, објављено 1774. године под насловом **Година две хиљаде и четири стотине и четрдесет; Наставак о Гвозденом Човеку: Сањам** (*L'an deux mille quatre cent quarante, Suivi de L'Homme de Fer: Songe*). Друго издање укључује и приповетку **Повратак Астарее, или Халсиони дани Француске у години 2440: Сан** (*Astraea's Return, or The Halcyon Days of France in the Year 2440: A Dream*). Једна од првих ухронија - главни јунак пада у сан и буди се после пет векова у утопијској Француској где владају једнакост и правда, где нема војске, религије, криминала, затвора, међународне трговине, пореза, проституције, нити просјака.

Diderot, Denis (1713-1784.), француски филозоф, издавач, писац, аутор француске енциклопедије у 28 томова (објављивана 1751-1772.). **Додатак опису путовања Бухенвилеа**⁴⁴⁹ (*Supplément au voyage de Bougainville*, 1772.) је серија

⁴⁴⁹ Француски гроф и поморски официр Бухенвил (Louis-Antoine de Bougainville, 1729-1811.) обавио је више истраживачких путовања широм света (Тахити, Бразил, Фокландска острва). Током 1766-69. извео је научно-истраживачки пут око света.

философских дијалога инспирисана путовањима грофа Бухенвила (Buhenvilea) чувеног француског истраживача и путописца, везано за организацију друштва и обичаје непознатих цивилизација и примитивних заједница широм света. Заједничка својина и сексуалне слободе су не само у основи друштвених односа, већ и одређују степен слободе у друштву.

La Follie, Louis Guillaume, de (1739-1780.), француски научник, философ, хемичар, проналазач и писац. Аутор је утопијског романа **Философ без уображености, или О ретком човеку** (*Le Philosophe sans Prétention ou L'Homme Rare: Ouvrage Physique, Chymique, Politique et Moral, Dédié aux Savants*, 1775.). Прича о становнику Меркура који долази на Земљу и како су становници Меркура развили напредну технолошку цивилизацију користећи електричну енергију.

Coutan, M. (Coutan Coutan) француски писац и сатиричар, аутор *Историјског речника Француске*, као и утопијског трактата **Књига без наслова, за оне који су будни и оне који још спавају** (*Le livre sans titre : à l'usage de ceux qui sont éveillés, & de ceux qui sont endormis*, 1775.). Књига је о алхемији, писана као сатирично-анегдотска.

Rivas, Manuel Antonio de (? - ?), шпански фратар о коме готово да и нема података, а који је у Мексику објавио утопијско-фантастичну књигу **Линеарна и угаона позиција Месеца**⁴⁵⁰ (*Syzigias*⁴⁵¹ у *quadraturas*⁴⁵² *Lunares*, 1775.). Сматра се првом утопијом писаном на америчком континенту. О Ривасу знамо само да је био монах на Јукатану, пореклом Шпанац и да је против њега 1775. године инквизиција водила процес за јерес, али је проглашен невиним. Као доказни материјал је коришћен рукопис његове књиге. Рукопис је поново откривен 1958. године, а објављен тек 1994. У књизи описује пут на Месец у летици коју покрећу крила, и напредној цивилизацији коју тамо налазе, а која добро познаје Земљу и њену историју.

Thomson, William (писао је и под псеудонимима Sergeant Donald Macleod, Thomas Newte и Andrew Swinton, 1746-1817.), шкотски свештеник, историчар и писац. Најпознатије дело му је фантастична утопија **Човек на Месецу, или Путовање у различите области Месеца** (*The Man in the moon; or, Travels into the lunar regions*, vol.I& II, 1783.), сатира о Земљанину кога краљ Месеца води на путовање кроз Соларни систем, показујући му различите цивилизације и обичаје. Наставак овог романа је **Мамут, или Приказ људске природе** (*Mammuth; Or, Human Nature Displayed on a Grand Scale: In a Tour with the Tinkers into the Inland Parts of Africa, by a Man in the Moon*, 1789.), где исти јунак у непознатим пределима Африке открива изгубљену карику Хомо Сапиенса.

Grivel, M. (Guillaume Grivel, 1735-1810.), француски писац и адвокат, сарадник француске Енциклопедије методике (*l'Encyclopédie méthodique*) током 1784-88, за одреднице из области политике и дипломатије. Аутор је утопијског романа **Непознато острво, мемоари витеза Де Гастинеа** (*L'Isle inconnue, ou Mémoires du chevalier Des Gastines*, 6 vol., 1783-1787.), са описом савршеног друштва на непознатом острву.

Beauharnais, Fanny, comtesse de (Marie-Anne-Françoise Mouchard de Chaban, sa nadimkom Fanny 1737-1813.), француска феминисткиња, песник, писац, философ и учесница револуције 1789. године. Аутор је утопијског романа **Луталица; Збирка радова у прози и стиху, посмртно издата, где налазимо и општу историју веома посебног острва откривеног у Индији 1784.** (*Le somnambule : oeuvres*

⁴⁵⁰ Пун назив књиге гласи: *Sizigias y cuadraturas lunares ajustadas al meridiano de Mérida de Yucatán por un anctítona o habitador de la Luna y dirigidas al Bachiller Don Ambrosio de Echeverría, entonador que ha sido de kyries funerales en la parroquia del Jesús de dicha ciudad y al presente profesor de logarítmica en el pueblo de Mata de la península de Yucatán; para el año del Señor 1775.*

⁴⁵¹ Сизигија (енглески Syzygies) је астрономски термин који описује положај три или више небеских тела у оквиру једне линије.

⁴⁵² Квадратура је термин у сферној астрономији који описује положај неког небеског тела које је у односу на Земљу и Сунце под углом од 90 степени, посматрано у равни соларног система.

posthumes en prose et en vers, ou l'on trouve l'histoire générale d'une isle très-singulière, découverte aux grandes Indes en 1784, прво издање 1786).

Stolberg-Stolberg, Graf Friedrich Leopold zu (1750-1819.), немачки песник, преводилац и правник. У почетку каријере био је веома религиозан; пише *Историју хришћанства* у XV књига⁴⁵³ (1806-1817.). Касније се окреће историји, поезији и фантастици. У роману *Острво* (*Die Insel*, 1788.), критикује не само аристократију, већ и апсолутистичке монархије због одржавања феудалног система, експлоатације маса и држања кметова. Залаже се и за укидање ропства. Од утопије полако прелази ка оштријим ставовима и у свом следећем роману *О духу времена* (*Über den zeitgeist*, 1818.), у ком приказује свет као најмрачнију дистопију.

Saint-Pierre, Jacques-Henri Bernardin de (1737-1814.), француски ботаничар и писац. Организовао је и учествовао у више научно-истраживачких путовања по Европи, француским острвима у Индијском океану (Маурицијус, Родригез, Реунион), до Рта Добре наде на југу Африке. Осим путописа, историјских и природњачких студија, аутор је и више романа и новела са утопијским садржајем. Познат је по утопијској трагедији *Пол и Вирџина* (*Paul et Virginie*, 1788.), као и романима *Аркадија* (*L'Arcadie*, 1781.) и *Индијска колиба* (*La Chaumière indienne*, 1790.). Мада је *Пол и Вирџина* писан попут романа за децу, ради се у утопијском упоредном приказу живота у Француској у време пре револуције и идеализованом животу домородаца на Маурицијусу, који живе у једнакости, у заједницама без приватне својине и у потпуној хармонији без насиља и социјалних немира. По њему, становници утопије живе без потребе за људском интервенцијом или технологијом, јер је божје провиђење организовало свет да буде идеалан сам по себи, али су га људи покварили. Залаже се за деизам.

Freeman, Nilekaw (алијас Richardson, Jasper, вероватно Franklin, Benjamin, ?1706-1790.). Утопија *Острво Истине* (*A true and faithful account of the Island of Veritas : together with the forms of their liturgy; and a full relation of the religious opinions of the Veritarians, as delivered in several sermons just published in Veritas*, 1790.), описује утопијско острво Веритас (Истина), где су државни и друштвени односи идеални захваљујући религији која је хумана и јединствена, без верских сукоба и отпора.

Volney, Constantin François de Chassebœuf, comte de (1757-1820.), француски филозоф, атеиста и материјалиста, историчар, путописац, лингвиста, оријенталиста, политичар и писац. Његов утопијски есеј *Руине, или Медитација о револуцијама и империјама* (*Les Ruines, ou, Méditation sur les révolutions des empires*, 1791.), говори из неутралне позиције у свемиру, а о идеалној будућности, укидању реелигија, проласку времена, нестанку монархија и стварању једне универзалне цркве и државе која ће бити република.

Holbach, Paul Henri Thiry, baron d' (1723-1789.), француско-немачки филозоф, енциклопедиста и писац, познат по свом атеизму. Његово најпознатије дело *Природни систем* (*Le Système de la nature*, 1770.), са својим експлицитним материјализмом и атеизмом, данас се сматра једним од основа материјалистичких природних наука, али у време објављивања сматрано је за утопију, чак и у Француској која је у време просветитељства била водећа земља по новим идејама. *Здрав разум из природе, или Природне идеје супростављене натприродним* (*Le bon sens puisé dans la nature, ou, Idées naturelles opposées aux idées surnaturelles*, 1791.), објављен је постхумно и наставак је његовог *Природног система*.

Saint-Médard, Pierre-Paul Le Mercier de La Rivière de (1719-1801.), француски физичар и колонијални управник Мартиника. Најпознатије му је дело *Природни ред и доктрина социјалне политике* (*L'Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*, 1767.). Познат је и по свом утопијском роману *Уређена нација, или Односи владе Фелиције* (*L'heureuse nation; ou, Relations du gouvernement des Féliciens, peuple souverainement libre sous l'empire absolu de ses loix. Ouvrage contenant des détails intéressans sur leurs principales institutions civiles, religieuses et politiques; sur leurs divers*

⁴⁵³ Може се наћи и податак о издању *Историје хришћанства* у 17 књига.

systemes et leurs moeurs, tant publiques que privées; details auxquels a été ajouté un Manuel politique de cette nation, vol. I & II, 1792.), који говори о далекој и непознатој земљи Фелицији (латински Felicia, подесан, одговарајући, срећен), где је друштво организовано на најбољи могући, готово идеалан начин.

Beffroy de Reigny, Louis-Abel (познат и под псеудонимом Рођак Жак - le Cousin Jacques, 1757-1811.), новинар, драмски писац, песник и комичар. Познат као *Комични песник револуције*. Од више сатиричних песама, поема и драмских комада утопијској литератури припадају сатире **Турлутуту, цар Зеленог острва** (*Turlututu, empereur de l'Isle verte, folie, bêtise, farce ou parade, comme on voudra, en prose et en 3 actes*. Paris, Théâtre de la Cité, 3 juillet 1797.) и **Турлутуту, комична песма у стиху** (*Turlututu, ou la Science du bonheur, poème héroï-comique en vers et en huit chants, par le Cousin Jacques*, 1783.). Аутор је и утопијско-алегоричних романа **Месећ** (*Les Lunes du Cousin Jacques*, 1785-1787); **Пошта између планета** (*Courrier des planètes, ou Correspondance du Cousin Jacques avec le firmament, folie périodique dédiée à la Lune*, 1788-1790.); **Нови Месећ** (*Les Nouvelles Lunes du Cousin Jacques*, 1791.) и **Устав Месеца, Политички и морални сан** (*La Constitution de la Lune, rêve politique et moral, par le Cousin-Jacques*, 1793.).

Wollstonecraft, Mary (1759-1797.), енглески писац, филозоф, борац за права жена. Супруга филозофа и писца Вилиама Гопдвина (Godwin, William, 1756-1836.) и мајка писца и песникиње Мери Шели (Mary Wollstonecraft Shelley, 1797-1851.). Позната по својим, за оно време крајње утопијским трактатима **Одбрана људских права** (*A Vindication of the Rights of Men*, 1790.), где напада аристократију и цркву, а залаже се за републику; и **Одбрана права жена** (*A Vindication of the Rights of Woman*, 1792.), где се залаже за изједначавање жена у образовању и за опште право гласа.

Godwin, William (1756-1836.), енглески филозоф, новинар, политички аналитичар и писац. **Питања о политичкој правди** (*Enquiry Concerning Political Justice*, 1793.) је анархистичко-утопијски есеј о основним питањима друштва, владавине и морала.

Condorcet, Nicolas de (Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, Marquis of Condorcet, 1743-1794.), француски филозоф и математичар. Први је увео математику у друштвене науке (кондорсетов парадокс и кондорсетов метод), један од највећих личности просветитељства. Залагао се за либералну економију, слободне и свима доступне државне институције, уставну власт, једнака права за жене и све грађане, један од вођа Француске револуције. Аутор је више есеја и трактата о људским правима и правима жена. Најважније дело му је **Скица за историјску слику о развоју људских права** (*Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, писан 1794. док се крио од револуционара, а објављен постхумно 1795.). Кроз приказ развоја цивилизације, даје историјски развој људских права и однос развоја науке и развоја људских права и правде. Описује будуће праведно и рационално друштво, које ће у потпуности бити обликовано научним знањем.

Spence, Thomas (1750-1814.), енглески филозоф, радикални реформатор и заговорник аграрне реформе и друштвеног власништва земље, универзалног права гласа укључујући и право гласа жена, као и права деце. Аутор је неуспеле реформе енглеског језика, којом је покушао да га претвори у фонетски, са фонетским начином писања. Аутор је израза **људска права** (*human rights; droits de l'homme*). У пет утопијских књига, чије писање и објављивање је трајало више од двадесет година, од 1782. до 1805, и то пре, за време и одмах после Француске револуције. Серија почиње са **Додатком историји Робинзона Крусоеа** (*A Supplement to the History of Robinson Crusoe*, 1782.), а затим следе **Поморска република, или Опис Спенсоније** (*A Marine Republic, or A Description of Spensonia*, 1794.), **Устав идеалне заједнице људи** (*The Constitution of a Perfect Commonwealth*, 1798.), **Устав Спенсоније, Земља бајки смештена између Утопије и Океане** (*The Constitution of Spensonia: A Country in*

Fairyland Situated Between Utopia and Oceana, 1801.) и **Упуство за стварање Миленијума**⁴⁵⁴, **Света среће** (*The Receipt to Make a Millenium or Happy World*, 1805).

Hodgson, William (1745-1851.), енглески писац и памфлетиста. Аутор је утопијског есеја **Владавина разума** (*The common wealth of reason*, 1795.), који говори о идеалној организацији државе.

ПОКУШАЈИ ОСТВАРЕЊА УТОПИЈА У ПРАКСИ ТОКОМ ЕПОХЕ ПРОСВЕТИТЕЉСТВА

Епоха просветитељства је за утопијску мисао значајна на више начина. Аутори све више стварају утопије и то у више различитих под-жанрова. Имамо од политичких, преко феминистичких, до чисто литерарних утопија. Појављује се и нови под-жанр радикалне утопије. Утопије су увек, на одређени начин, биле радикалне, било да указују на потребне промене, или на правце решавања постојећих проблема, али никада до сада нисмо имали оволико радикализма као код Морелија. Његове идеје покривају све аспекте и нивое живота - државни, друштвени, породични, лични. Залаже се за економску реорганизацију, укидање приватне својине, рекомпозицију породице и саме идеје брака, укидање државе и државне организације, за слободне кооперативе, и друго. Довољно идеја за више политичких и револуционарних покрета који ће настати у следећем веку - комунизам, утопијски социјализам, анархизам.

У епохи просветитељства, утопијске идеје прерастају литературу, чисту критику и предлоге реформи, и почињу покушаји остварења у стварном животу. У претходном веку, током Кромвелове револуције имали смо покушај Винстлија и његове групе (Diggers - копачи) да оснују комуноу. Покушај који је трајао екстремно кратко и који се неславно завршио. Сада у XVIII веку имамо више покушаја остварења утопије у пракси.

Крајем XVII века, хугеноти покушавају да оснују утопијску заједницу на ненастањеном острву Родригез. Нажалост, после само три године колонија је напуштена (од 16. маја 1690, до 21. маја 1693.). Већ касније, 1792, Волни (Volney, Constantin-François) покушава да своје литерарне утопије и политичко-економске теорије преточи у праксу. На Корзици купује велико имање и оснива кооперативну заједницу. Без обзира на сав његов труд и сво његово теоријско знање и либералне политичке погледе, кооператива се гаси.

Већина првобитних колонија у Северној Америци, биле су вид религијских утопија. Опстале су само оне које су се прикључиле главном цивилизацијском току, прихватајући капиталистичку економију и држање робова као радне снаге (временско поклапање укидања ропства и масовног увођења парне машине као извора енергије није случајно) и уједињене су ушле у Рат за независност. Већина „очева нације“ (Бенџамин Франклин, Томас Џеферсон, Ендрју Џексон, Џон Адамс, Александар Хамилтон, Џејмс Медисон и други), били су писци, философи, економисти и припадали су покрету просветитељства. Саме САД су и почеле као један вид утопије - република, са парламентом који се бира општим правом гласа, одвојене три гране власти (извршна, законодавна и судска), широка права жена, религијска права (готово свака од 13 првобитних колонија припадала је другој грани протестантизма). Али то је била и земља слободне тржишне економије, која је повезивала све колоније, а која је била далеко од утопијског идеализма. Као што је била далеко и чињеница да Рат за независност није почео због узвишених принципа морала, друштвеног договора, религијских слобода или људских права, већ због питања о начину плаћања пореза.

Француску револуцију можемо у њеном почетку сматрати утопијском. Сама парола о слободи, једнакости и братству (*Liberté, égalité, fraternité*) не само да звучи

⁴⁵⁴ Један од раних помињања *Миленијума* као философског и политичког покрета.

утопијски, већ је утопија сама по себи. Нажалост, оно у шта се претворила ова утопија само три године касније, 1792. године, више је било ноћна мора, него сан о срећи. И овде посматрамо претварање еутопије у дистопију, ако се покушава остварити у пракси. Људи који је воде, који чврсто верују у њу, најчешће је се не желе одрећи, нити умањити њене идеје и идеале, чак и по цену сопственог живота.

Резултат просветитељства је и стварање првих енциклопедија, тежње која је била колико утопијска, толико и потребна људском роду - *Француске енциклопедије* (*l'Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des metiers*, 1751.) и *Енциклопедије Британике* (*Encyclopaedia Britannica*, 1768.), које су обухватале (или бар покушале да обухвате) целокупни дискурс знања, постојећих у том тренутку. Предходни покушаји, још од античких времена (Плиније Старији, *Historia Naturalis*), преко Педра Мехије (Mexiła, Pedro, *Silva de varia lección*, 1540.), до *Циклопедије* Ефраима Чемберса (*Cyclopædia: or, An Universal Dictionary of Arts and Sciences*, Ephraim Chambers, 1728.), били су изузетак, покушаји појединаца, који су били велики корак за своје време, али ипак су остварени само парцијално.

Вилијам Смит (Smith, William, 1727-1803.) покушава да своје идеје приказане у књизи *Колеџ Миранија* (*A General Idea of the College of Mirania*, 1753.) оствари у пракси, оснивањем више високих школа и универзитета на утопијским принципима у САД.

10. ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА⁴⁵⁵ (1800 - 1900.)

Say, Jean-Baptiste (1767-1832.), француски економиста, теоретичар и пословни човек. Заступао је либерална економска становишта. Аутор је политичко-економског, али по својим принципима и неостваривости, утопијског трактата **Олбие, или Есеј о начину реформисања обичаја једне нације** (*Olbie, ou, Essai sur les moyens de réformer les mœurs d'une nation*, 1800.).

Стојковић, Атанасије (1773-1832.), српски писац из тадашње Аустрије, аутор више романа, од којих утопијску тематикаку имају **Аристид и Наталија** (1801.) и **Фисика** (1801.). *Аристид и Наталија* је класична идилична пасторала (аркадија) о срећном животу и искреној љубави на селу, насупрот неморалу и злу градског живота. *Фисика* је роман где се говори и о могућности живота на другим планетама.

Clement, Augustin-Jean-Charles (1717-1804.), француски писац. Аутор је алегоријске утопија **Атлантис, Сећање на део света који је одавно познат, а који је нестао под водом** (*Memoire sur la partie du globe de la terre, qui a ete long-tems decouverte, et habitee sous le nom de l'Atlantide, et depuis disparue sous les eaux*, 1803.).

Lancetti, Vincenzo (1767?-1851.). Аутор је оде у стиховима **Ареостиде, или О балону** (*Areostiade, ossia Il mongolfiero*, vol. I & II, 1803.), где у десет певања описује и слави технички напредак, а посебно балоне и њихову примену у будућности.

Marques y Espejo, Antonio (1762-1828.), шпански писац, свештеник и религијски просветитељ. Аутор је утопијског романа **Путовање философа на Селенополис** (*Viage de un filósofo á Selenópolis, corte desconocida de los habitantes de la tierra*, 1803.).

Fourier, Charles (1772-1837.), француски философ, социјални реформатор, писац, издавач, аутор речи феминизам. Својим идејама је инспирисао покретање низа социјалних заједница, које су се заснивале на социјалној правди и идеалној организацији заједнице. Уз Роберта Овена, Сен Симона и Етјен Кабеа, сматра се оснивачем и једном од највећих фигура социјал-утопизма. Најважнији радови су му **Теорија о четири покрета и општој судбини** (*Théorie des quatre mouvements et des destinées generals*, 1808.), **Нови свет љубави** (*Le Nouveau Monde amoureux*, 1816-18.), као и **Трактат о домаћим и пољопривредним заједницама** (*Treatise on Domestic and Agricultural Association*, 1822.). Уређивао је часопис **Фаланга** (*The Phalanx or Journal of Social Science*) 1845-1849, и у њему објавио више трактата, есеја и расправа. Часопис касније мења име у **Претеча** (*The Harbinger*).

Lamoral, Charles-Joseph, 7th Prince de Ligne (на немачком Karl-Joseph Lamoral 7. Fürst von Ligne, или само Karl Fürst von Ligne, 1735–1814.), аристократа у рангу принца, аустријски фелд-маршал, и писац француско-немачког порекла из Лињија (данас у Белгији). На крају богате каријере објавио је сабрана дела у 34 тома. Године 1809. објављује изабране радове под називом **Изабрани радови, књижевни, историјски и војни** (*Oeuvres Choiesies, Litteraires, Historiques et Militaires du Marechal*

⁴⁵⁵ Мада XIX век у разним систематизацијама носи различита имена и различите ознаке, у раду је за ову епоху коришћен израз Индустријализација, односно време индустријализације или епоха индустријализације. И то не само што је то био век великих открића и време увођења нових технологија које су промениле живот људи. Ако посматрамо преовлађујуће теме у утопијама, почетком XIX века, размишљања углавном иду у правцу техничких утопија, а то већ у првој половини века и постаје преовлађујући под-жанр у утопијској литератури, да би до краја века потпуно преузео примат над другим темама. Решење свих проблема и остварење идеалног друштва се види у техници, а посебно у новим изумима (од парне машине до електричне енергије). Аутори утопија сматрају не само да физички рад у будућности неће бити потребан, или бар не у оној мери како је било до тада, већ ће техника и иновације омогућити путовања, комуникације и разне форме луксуза какве су до тада биле незамисливе.

Prince de Ligne) и са поднасловом **Утопија, или О владавини великог Селрасенгила** (*Utopie, ou Regne du Grand Selrahcengil*⁴⁵⁶).

Lawrence, James Henry (1773-1840.), енглески мислилац и писац. Роман **Царство Наира, или О правима жена, утопијски роман у 12 књига** (*The Empire of the Nairs: Or, the Rights of Women: An Utopian Romance in Twelve Books*, штампано у 4 тома 1811.) настао је из његове раније краће новеле **Наира, систем витештва и наслеђа** (*The Nair System of Gallantry and Inheritance*, 1793.), која је објављена у Немачкој. У Немачкој је објављена и друга верзија романа **Царство Науре, Рај љубави** (*Das Reich der Nairen, oder das Paradies der Liebe*, 1801.). Говори о имагинарном краљевству Науре, смештеном на југу Индије, у области Малабар, где влада матријархат, брак не постоји, али однос између полова доводи до нерешивих проблема и води ка дистопији.

Owen, Robert (1771-1858.), велшки индстријалац, философ, филантроп, друштвени реформатор и покретач алтернативног покрета комуналних заједница. Аутор је принципа 8-8-8 (8 сати рада, 8 сати релаксације и културе и 8 сати сна). Залагао се за нову хармонију између пољопривредног и индустријског рада. На основу његових идеја, а често и уз његову личну финансијску подршку, основано је више социјалних комуна у Шкотској, Велсу, Енглеској и САД. Аутор је више студија и трактата о новој организацији друштва и идеалном друштву. Најпознатија дела су му **Нови поглед на друштво, или Есеј о формирању људског карактера и примени принципа у пракси** (*A New View of Society: Or, Essays on the Formation of Human Character, and the Application of the Principle to Practice*, 1813.), **Извештај области Ланарк о Плану за решавање јавних проблема** (*Report to the County of Lanark of a Plan for relieving Public Distress*, 1821.) и **Револуција у мислима и пракси људске расе** (*The Revolution in the Mind and Practice of the Human Race*, 1849.).

Видаковић, Милован (1780-1841.) српски писац, један од зачетника српског романа, најчитанији писац у Срба током прве половине XIX века. За њега Јаков Игњатовић (1822-1889.) каже: „Тек што је какво Српче или Српкиња дорасла да може књиге читати, већ је Видаковића у руке узела.“ Од петнаест романа које је написао, за теорију утопије је значајан **Љубомир у Јелусијуму** (објављен у три књиге у Будиму 1814, 1817 и 1823.), као друга аркадија (идилична пасторала) у обновљеној српској књижевности, после романа *Аристид и Наталија* (1801.), Атанасија Стојковића.

Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy, comte de (1760–1825.), француски философ, политичар, издавач и политички писац. У часописима које је издавао, *Индустрија* (*L'Industrie*, 1816.), *Политика* (*La politique*, 1818.) и *Организатор* (*L'Organisateur*, 1819–20.), залагао се за промену друштва до које би довели индустријализација и научна открића, а коју би водили научници. Аутор је трактата **О реорганизацији европског друштва** (*De la réorganisation de la société européenne*, 1814.), где се залаже за уједињене државе Европе под једном владом. Сен-Симон, његове идеје и његови радови постају популарни тек после његове смрти, када почиње да се ствара социјал-утопијски покрет.

Dunlap, William (1766-1839.), један од зачетника америчког позоришта, писац драмских комада, продуцент, писац, глумац и сликар. Водио је два најстарија позоришта у Њујорку. Поред драмских комада, писао је и романе. Роман **Живот Чарлса Брокдена Брауна** (*The life of Charles Brockden Brown: together with selections from the rarest of his printed works, from his original letters, and from his manuscripts before unpublished; vol. I & II*, 1815.), писан је у стилу утопијске фантазије.

Simón Bolívar (Simón José Antonio de la Santísima Trinidad Bolívar y Palacios Ponte-Andrade y Blanco, 1783-1830.), латиноамерички војсковођа и политичар шпанског порекла, борац за ослобођење од Шпанске власти, писац више дела из историје и политике. Аутор је краћег есеја у облику писма **Писмо са Јамајке: Одговор Јужноамериканца господину са острва** (*The Jamaica Letter: Response from a South American to a Gentleman from This Island*, мада се може наћи и под називом *Carta de*

⁴⁵⁶ Selrahcengil, читајући уназад добијамо име аутора Ligne Charles

Jamaica / Lettre prophétique, 1815/1818.). Мада есеј делује политички, представљајући жеље и наде аутора, он је у исто време и утопијски, јер приказује жељу за једном великом и уједињеном Латинском Америком, која би била пандан не само Шпанији и другим европски силама, већ и Сједињеним Америчким Државама, која почетком XIX века почињу да се јављају као будућа сила. Део назива у оригиналу на шпанском (*Lettre prophétique - Пророчко писмо*) говори о великој идеји, која је нажалост остала само неостварена Боливарова утопија.

Erskine, Thomas, Baron Erskine of Restormel Castle (1750-1823.), шкотски адвокат, песник и писац. Аутор је утопијске алегорије из два дела: **Армата, Фрагмент** (*Armata: A Fragment*, 1817.) и **Други део Армате** (*The Second Part of Armata*, 1817). Описује путовање главног јунака, кога олуја одводи на Антарктик, где наилази на острво које је у ствари друга планета. Кроз опис Армате, даје слику Британије са свим њеним манама и проблемима тог доба.

Gulliver, Lemuel Jun. (алиас Graham, Elizabeth Susanna Davenport, 1764-1844.), пише наставак Гуливерових путовања **Путовање на Локуту** (*Voyage to Locuta; a fragment; with etchings and notes of illustration*, 1818.).

Seaborn, Captain Adam (вероватно псеудоним, мада није сигурно доказано, америчког официра, трговца и предавача, **Symmes, John Cleves Jr.**, 1780-1829, познатог по својој теорији о шупљој земљи). **Симзонија, Пут ка открићу** (*Symzonia: A Voyage of Discovery*, 1820.) је прича о путовању капетана Сиборна⁴⁵⁷ ка јужним морима, не би ли доказао теорију капетана Симеса да је Земља шупља. Близу Јужног пола налазе отвор и силазе у Земљину унутрашњост где налазе непознату високо развијену цивилизацију.

Wright, Frances (писала је и под псеудонимом Fanny Wright, 1795-1852.), шкотски писац и феминисткиња. Залагала се за социјалне реформе, феминизам, слободну љубав, контролу рађања. Оснивач је утопијске заједнице Комуна Нашоба (Nashoba Commune), у Тенесију, САД, 1825. године. Била је члан комуне Нова Хармонија, коју је Роберт Дејл Овен (син Реберта Овена), на основу Овенових идеја и принципа основао у Индијани, САД. После 1830. године, учествовала је у колонизацији ослобођених робова на Хаитију. Најпознатије књижевно дело јој је утопијска фантазија **Неколико дана у Атини** (*A Few days in Athens, being the translation of a Greek manuscript discovered in Herculaneum*, 1822.).

Atterbom, P. D. A. (Per Daniel Amadeus Atterbom, 1790-1855.), шведски свештеник, песник и писац. Најпознатије дело му је **Острво блажених, бајка у пет авантура** (*Lycksalighetens ö.: sagospel i fem afventyr*, 1823.), романтична драма изузетне песничке лепоте.

Morgan, John Minter (? 1782-1854.), енглески професор, друштвени аналитичар, социјалиста и писац. Као изразити хришћанин, залаже се за уједињење социјалистичких идеја и хришћанства. У социјалистичкој утопији **Побуна пчела** (*The Revolt of the Bees*, 1826.), описује ретроградни напредак, од кооперативе у кошници до слободног тржишта, као и реформу образовног система. У књизи **Коментар о практичној примени Овенових планова за побољшање животних услова ниже класе** (*Remarks on the Practicability of Mr. Owen's Plan to improve the Condition of the Lower Classes*, 1819.), залаже се за оснивање социјал-утопијске заједнице у Енглеској. О покушају стварања утопијске заједнице у Хампдену, пише у трактату **Хампден у деветнаестом веку** (*Hampden in the nineteenth century; or, Colloquies on the errors and improvement of society*, vol. I & II, 1834.). Своје хришћанско опредељење уграђује у социјалне утопије **Тријумф, или Хришћанска ера која долази** (*The Triumph, or the Coming of Age of Christianity; Selections on the Necessity of Early and Consistent Training no less than Teaching*, 1851.) и **Хришћанска држава** (*The Christian Commonwealth*, 1845.).

⁴⁵⁷ Игра речи: Сиборн (Seaborn) на енглеском значи *рођен на мору*, односно *поморац*. А капетан Сиборн носи исти чин као и капетан Симес (J.C.J. Symmes). Поклапање је и у називу новооткривене земље - Симзонија (Symzonia), по имену капетана Симза (Symmes).

Paulding, James Kirke (1778-1860.), амерички писац и политичар. Аутор више новела, кратких прича и романа, на граници утопије и фантазије, које је писао и објављивао током четири деценије. **Историја Џона Була и брата Џонатана** (*History of John Bull and Brother Jonathan*, 1812.); **Краљевски знак, или Фајн Дуги** (*Koningsmarke, the Long Finne*, 1823.); **Џон Бул у Америци, или Нови Минхаузен** (*John Bull in America, or the New Munchausen*, 1825.); **Нови Мирор за оне који путују** (*The New Mirror for Travellers*, 1828.); **Приче о доброј жени, од сумњичавог господина** (*Tales of the Good Woman, by a Doubtful Gentleman*, 1829.); **Хронике града Готам** (*Chronicles of the City of Gotham*, 1830.); **Поклон из земље бајки** (*A Gift from Fairy Land*, 1838.); **Стари континентал, или Цена Слободе** (*The Old Continental, or the Price of Liberty*, 1846.); **Пуританац и његова ћерка** (*The Puritan and his Daughter*, 1849.) и друге.

Shelley, Mary Wollstonecraft (1797-1851.), енглесна песникиња и писац, ћерка енглеског философа Вилијема Годвина (*William Godwin*, 1756-1836.) и феминисткиње Мери Вулстонкрафт (*Mary Wollstonecraft*, 1759-1797.), супруга песника Перси Биш Шелија (*Percy Bysshe Shelley*, 1792-1822.). Осим утопијске новеле **Франкенштајн** (*Frankenstein: Or, the Modern Prometheus*, 1818; друго прерађено издање 1831.), аутор је и дистопијских фантазија **Последњи човек** (*The Last Man*, 1826, апокалиптична дистопија смештена у XXI век) и **Смртни бесмртник** (*The Mortal Immortal*, 1833, говори о моралним проблемима бесмртности). **Лодоре** (*Lodore*, 1835.) је феминистичка расправа о образовању жена.

Shelley, Percy Bysshe (1792-1822.), енглески песник, један од највећих представника енглеског романтизма. Својим песмама о Аркадији, далеким и непознатим земљама, као и о старим, а бољим временима, доприноси развоју утопијских идеја и литературе не само у Енглеској, већ у целој Европи. Његове познатије песаме и поеме су: **Озимандиас** (*Ozymandias*), **Ода западном ветру** (*Ode to the West Wind*), **Песма шеви** (*To a Skylark*), **Облак** (*The Cloud*), **Маска анархије** (*The Masque of Anarchy*) и друге. Осим у песмама, романтичарске, утопијске и идеалистичке идеје и поруке могу се наћи и у збирки његових писама и есеја, **Есеји, писма из иностранства, преводи и фрагменти** (*Essays, letters from abroad, translations and fragments*, vol. I & II, 1840.), која је посмртно објављена.

Li Ruzhen (на западу познат и као Li Ju-chen, кинески 李汝珍; 1760/1763-1830.), кинески писац и фонологист. Аутор је утопијске новеле у 100 поглавља **Цвеће у огледалу** (кинески *Jing Hua Yuan*, 鏡花緣, енглески *Flowers in the Mirror*, 1827.). Новела је писана у кинеској рими, која уклапа фонетику уместо знакова (слова). Новела је комбинација више различитих типова утопија - феминистичке, путујуће, друштвене.

Tucker, George (1775-1861.), енглески писац и професор, рођен на Бермудама. Писао под псеудонимом Atterley, Joseph. Најпознатије дело је **Пут на Месец, са описима обичаја, науке и философије људи Морозофије и других становника Месеца** (*A voyage to the moon: with some account of the manners and customs, science and philosophy, of the people of Morosofia, and other lunarians*, 1827.). За главни град Месеца користи назив Морософија (философија Томаса Мора). Занимљиво је напоменути да је на Универзитету у Вирџинији био професор Едгару Алану Поу, који је Такеру у част, у својој песми поновио Такерову тему из *Пута на Месец*.

Hone, William (1780-1842.), енглески писац, сатиричар, памфлетиста и књижевник, познат по судском процесу против британске владе везано за цензуру, а који је добио, чиме је изменио издаваштво Велике Британије. Писао је у форми сатире или утопијске фантазије. Осим збирке забелешки **Различити погледи и цртице** (*Facetiæ and miscellanies*, 1827.), аутор је и више радова, књига и трактата о дневно-политичким темама.

Trollope, Frances Milton (1779-1863.), енглески писац, аутор више од сто романа и новела. У својим књигама залагала се за социјалну правду сваке врсте: за ослобађање робова, за права радника, за феминизам, за права деце. Године 1827. придружује се утопијској заједници Нашоба (*Nashoba Commune*), коју је водила Фани

Рајт (Fanny Wright), али је заједница финансијски пропала. Аутор је више романа и новела са социјалном и утопијском тематиком. **Опатица** (*Abbess*, 1833.) и **Отац Еустахије** (*Father Eustace*, 1847.), који су писани против католичке цркве. У роману **Џонатан Џеферсон на страни закона** (*Jonathan Jefferson Whitlaw*, 1836.), залаже се за укидање ропства. **Мишел Армстронг, дечко из фабрике** (*Michael Armstrong: Factory Boy*, 1840.) је први роман о тешком положају радничке класе у Енглеској, док **Свештеник из Врексила** (*The Vicar of Wrexhill*, 1837.) говори о корупцији и неморалу у англиканској цркви.

Disraeli, Benjamin, Earl of Beaconsfield (1804-1881.), енглески политичар, председник владе у два мандата. Као младић од 23-24 године написао је неколико романа, међу којима су утопијско путовање у непознате земљу **Путовање капетана Попанила** (*The voyage of Captain Popanilla*, 1828.) и једна од првих ухронија (алтернативних историја) **Чудесна прича о Алроју** (*The Wondrous Tale of Alroy*, 1833.).

Victor Prosper Considerant (1808-1893.), француски филозоф, писац, инжењер, економиста, социјал-утописта. Присталица и заговорник учења Шарла Фуријеа. Уређивао је новине *Фаланстер* и *Фаланга* (*La Phalanstère* и *La Phalange*). Аутор је термина *директна демократија*, као и *право на рад*. Заједно са Албертом Бризбејном, оснива заједницу *La Réunion* у Тексасу, САД, на Фуријеовим принципима. Између 1831. и 1871, написао је преко стотину трактата, есеја, чланака и књига о неопходности друштвених промена и о фуријеизму, као социјалном покрету. Најважније дело му је **Социјална судбина** (*La Destinée Sociale*, Libraires du Palais-Royal, Bureau de La Phalange, 1834, 2 vol., vii-558 p. et lxxxvi-351 p.; као посебна књига објављен први том 1837, други и трећи том 1838.). Аутор је и **Демократског манифеста** (*Democrasy Manifesto*, 1843.). Као инжењер дао је визуелну форму Фуријеовим идејама фаланстера.

Рое, Edgar Allan (1809-1849.), сматра се једним од највећих америчких песника и писаца мрачне романсе, научне фантастике и утопије. Тему утопије користи у више песама и прозних дела, међу којима је и **Неупоредиве авантуре Ханса Фала** (*The Unparalleled Adventure of One Hans Pfaall*, 1835.), где описује пут на Месец у балону кућне израде.

Locke, Richard Adams (1800-1871.), амерички новинар, издавач и писац. Рођен и одрастао у Енглеској, касније прешао у САД. Мада није класична утопија, књига **Велика астрономска открића** (*Great Astronomical Discoveries Lately Made by Sir John Herschel, LL.D., F.R.S., etc. At the Cape of Good Hope*, 1835.), описује откриће трагова других цивилизација на Месецу. Астроном Џон Хершел је заиста вршио осматрања Месеца из Јужне Африке, али су открића трагова цивилизације на Месецу били само производ литерарне маште Ричарда Адамса Лока. Књига је довела до великог скандала и међу астрономима и међу писцима.

Tocqueville, Alexis Charles Henri Clérel, Viscount de (1805-1859.), француски политичар, историчар и писац. У једном мандату је био француски министар спољних послова. Залагао се за грађанска и политичка права појединца, друштвени уговор, власт већине, одвајање цркве од државе. Најпознатије дело му је **Демократија у Америци** (*Democracy in America*, први део 1835. и други део 1840.).

Russell, John Russell⁴⁵⁸, Earl (1792-1878.), енглески политичар и писац, у два мандата председник владе. Аутор је технолошке фантастичне утопије **Авантуре на Месецу и на другим световима** (*Adventures in the moon, and other worlds*, 1836.).

Zygmunt Krasiński (1812-1859.), пољски песник и писац. Аутор утопијске драме **Иридион** (*Irydion*, 1836.). Тема је побуна Грка против деспотске власти Рима. Осим укључивања митолошких створења, имамо и тему успаваног јунака који се буди после неколико векова, да би после старе Грчке и Пољску повео у ослободилачки рат.

⁴⁵⁸ Његов унук, Берtrand Расел (Bertrand Russell, 1872-1970), енглески филозоф, математичар, историчар, друштвени и политички аналитичар и активиста, борац за мир који се залагао за превентивну употребу атомског оружја и огорчени противник Русије (пре 1917.) и СССР-а (после 1917.), добитник Нобелове награде 1950. године.

Griffith, Mary (рођена Corge, 1772-1846.), амерички научник и писац. На свом имању у Франклину, Њу Џерси, вршила је експерименте у хортикултури, економској ентомологији (науци о инсектима и њиховом утицају у пољопривреди), епидемиологији и теорији пољопривреде, а резултате је објављивала у више научних часописа. Била је прва жена писац утопије у САД. У оквиру своје књиге **Кампердаун, Новости из комшилукa** (*Camperdown, or, News from our neighbourhood: being sketches*, 1836.), објавила је новелу **Кроз три стотине година** (*Three Hundred Years Hence*), о јунаку који се буди после три стотине година у САД, у много напреднијем и боље организованом друштву, са јаким феминистичким утицајем.

Etzler, John Adolphus (1791-1846?), амерички проналазач и писац немачког порекла. Познат је по својој технолошкој утопији **Рај где ће сви људи бити богати, без рада, снагом природе и машина: Писано свим интелигентним људима** (*The paradise within the reach of all men, without labour, by powers of nature and machinery : an address to all intelligent men*, 1836.). Аутор је и других технолошких утопија **Машине** (*Machinery*, 1833.), **Нови свет, или Механички систем** (*The New World or Mechanical System*, 1841.), **Дијалози о Ецлеровом рају између господe Клар, Флат, Дунк и Груџ** (*Dialogue on Etzler's Paradise: Between Messrs. Clear, Flat, Duncce, and Grudge*⁴⁵⁹, 1842.); **Две визије Џ. А. Ецлера** (*Two Visions of J. A. Etzler*, 1844); **Емигрирање у тропске пределе, за пољопривредне радове свих класа људи и свих народа** (*Emigration to the Tropical World, for the Melioration of All Classes of People of All Nations*, 1844). Више пута је безуспешно покушавао да своје идеје оствари у пракси.

Clarke, Adam (сca. 1762-1832.), енглески теолог, професор и писац. У својим претежно теолошким радовима католичку цркву посматра као антихриста. Више од четрдесет година је радио на писању коментара Старог и Новог Завета. Само коментари Новог Завета имају преко 6.000 страница. Аутор је идеализоване и утопијске књиге **Обичаји старих Израелаца** (пун наслов оригинала гласи *Manners of the ancient Israelites: containing an account of their peculiar customs and ceremonies, their laws, polity, religion, sects, arts and trades, divisions of time, wars, captivities, & c. with a short account of the ancient and modern Samaritans, written originally in French by Claude Fleury ... the whole much enlarged from the principal writers on Jewish antiquities*, 1837.).

Fox, Mary, Lady (рођена FitzClarence, ванбрачна ћерка Џорџа III, краља Велике Британије, 1798-1864.). Аутор је, заједно са Ричардом Ветлијем (**Whately, Richard**, енглеско-ирски теолог, свештеник и писац, 1787-1863.), феминистичке готик утопије **Опис експедиције коју је организовао и извео господин Сибторп у унутрашњост Нове Холандије**⁴⁶⁰ (*Account of an Expedition, Planned and Conducted by Mr H Sibthorpe, to the Interior of New Holland*, 1837.).

Непознати аутор 1838. године објављује књигу **Пољопривредни закон Хаитија** (*Rural code of Haiti*), где даје утопијску визију идеалне организације пољопривреде, као најбитнијег дела идеалне заједнице. Залаже се за праведнију расподелу обрадивог земљишта, уз социјалну правду при организацији радова, као и код поделе прихода. Земља је организована кроз комуне које су основна јединица не само друштвене организације, већ и директне демократије. Књига прати начин размишљања социјал-утопизма, мада није потписана, што је доста необично за прву половину XIX века. У додатку књиге су и „писма“, која би требало да створе слику и потврде да се ради о Хаитију, о стварној земљи, а не о фиктивној утопији. Писана су од стране „радничког адвоката“ (*Working Man's Advocate*), што само потврђује да се ради о утопији, а да је аутор неко из кругова социјал-утописта. Нажалост, до данас није са сигурношћу потврђено ауторство књиге.

⁴⁵⁹ Ради се о игри речи. Имена наведених учесаника у дијалогу значе: јасан, једноставан, зановетало и неинтелигентан.

⁴⁶⁰ Нова Холандија (*New Holland*) је назив који је коришћен једно време (сca. 1750-1850.) за Аустралију. Пре тога је углавном коришћен назив *Terra Australis Incognita* (Непозната Јужна Земља), а после почетка масовне колонизације усталили су се називи колонија (Нови Јужни Велс, Викторија, Ван Дајмова Земља и др.).

Viganò, Francesco (1807-1891.), италијански економиста, писац и социјал-утописта. Један од оснивача кооперативног покрета у Италији и борац за реформу тадашњег банкарског система. Аутор је технолошке утопије **Брод испод мора** (*Battello sotto marino; romanzo bizzarro*, 1839.).

Blanc, Louis Jean Joseph Charles (1811-1882.), француски историчар, социјалиста и политичар. Аутор је више књига о историји Француске (*Историја десет година 1830-1840. / Histoire de dix ans 1830-1840*, 1841; *Историја Француске револуције у дванаест књига / Histoire de la Revolution Française 12 vols.* 1847–1862; *Странице о историји револуције 1848. / Pages de l'histoire de la révolution de 1848*, 1850.). Најпознатији је по социјал-утопијском есеју који је написао са само 27 година **Организација рада** (*Organisation du travail*, 1839.), у коме се залаже за социјалну реформу кроз акцију државе. Предлаже да држава оснује *друштвене радионице* које би дала на управљање радницима који ту раде и који би сами бирали руководиоце производних јединица (радионица). Мада је књига имала велики утицај у време када је објављена, сама идеја је доста изгубила на популарности после оснивања друштвених радионица током револуције 1848, које се нису показале успешним.

Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865.), француски политичар, философ, оснивач мутуалистичке философије. Први је користио реч *анархиста* (описујући себе), у значењу особе која се залаже за друштвену и државну организацију без ауторитета власти. Аутор је идеалистичке теорије о друштву без ауторитета: „Анархија је одсуство господара и суверена“ (*Шта је власништво?*, 1840.); „шта год и ко год да покуша да управља са мношвом, узурпатор је и тиранин, и мој је непријатељ“ (*Исповест револуционара*, 1849.). Залагао се за револуцију, али не за насиље и грађански рат, већ за револуционарну промену друштва. Аутор је више књига, трактата, чланака и памфлета о анархизму, од којих међу најважније спадају: **Шта је власништво?** (*Qu'est ce que la propriété?*, 1840.); **Решење социјалног проблема** (*Solution of the Social Problem*, 1849.); **Исповест револуционара** (*Les Confessions d'un révolutionnaire pour servir à l'histoire de la Révolution de Février*, 1849.); **Теорија власништва** (*Théorie de la propriété*, 1866.) и други.

Cabet, Etienne (1788-1856.), француски адвокат, философ, писац, издавач и новинар. Оснивач је покрета Икарије. Залаже се за златно правило⁴⁶¹ у организацији друштва. Аутор је социјалне утопије **Путовање и авантуре лорда Вилијама Гарисдејла у Икарију** (прво непотписано издање *Voyages et aventures de Lord William Carisdall en Icarie*, 1839, друго потписано издање *Voyage en Icarie*, 1842.). У фиктивној земљи Икарији, демократски изабрана влада контролише све детаље друштвеног живота и економије. За разлику од осталих социјал-утописта који су били анархистичке оријентације, Кабе се залаже за планску привреду. Ову идеју касније преузима Карл Маркс, а од њега Лењин и теоретичари државног социјализма и планске привреде и диктатуре пролетаријата (ово је главни разлог што део теоретичара социјалистичке и комунистичке мисли не убраја Кабеа у социјал-утописте и посматра га одвојено од Сен-Симона, Фуријеа и Овена). У Француској се залаже за комунитарни друштвени пројекат (одакле и води корен речи комунизам). Аутор је трактата **Ја сам комуниста** (*Comment je suis communiste*, 1840.). Залаже се права жена, али не и за радикални феминизам. Аутор је трактата **Жена, њена трагична судбина у садашњем друштву и њена срећа у комунитарном социјализму** (*La Femme, son malheureux sort dans la société actuelle, son bonheur dans la communauté*, 1844.). Покушава да помири хришћанску религију у њеном изворном облику (рани хришћани) са идејом комунитарног социјализма у књизи **Право хришћанство према Исусу Христу** (*Le*

⁴⁶¹ Златно правило, или Закон реципроцитета (Golden rule): *Чини другима оно што би желео да други чине теби; Не чини другима оно што не би желео да други учине теби; оно што желиш другима жели и самом себи.* Златно правило се први пут јавља у старом Египту, а понавља се у индијској Mahābhārata-и, јеврејском Старом завету, у старој Кини га поставља философ Конфучије (Kǒng Fūzǐ, 孔子, 551–479. ПНЕ), а и код старогрчких философа, у џаинизму, будизму, хришћанству, исламу. Етјен Кабе га је разрадио и применио у својој социјал-утопијској философији и теорији друштва.

vrai christianisme suivant Jésus Christ, 1846). Своје идеје покушава да оствари у пракси, оснивајући више заједница у САД. Његова последња књига **Икаријанска колонија у Сједињеним Америчким Државама** (*Colonie icarienne aux États-Unis d'Amérique*, 1856.), описује оснивање и проблеме икаријанских колонија у САД.

Brisbane, Albert (1809-1890.), амерички социјал-утописта, теоретичар и практичар, оснивач више утопијских заједница по Фуријеовом моделу у САД. Аутор је књиге **Социјална судбина човека** (*Social Destiny of Man*, 1840.), где објашњава теорије Шарла Фуријеа и износи предлоге за организовање новог и бољег друштва.

Reybaud, Marie Roch Louis (1799-1879.), француски политички економиста, писац, новинар, политичар и радикални филозоф. Као младић учествовао у француском походу под Наполеоном у Индији и Леванту. Члан Академије наука и политике, као и Друштва политичких економиста. Аутор је утопијске политичке сатире **Жером Паро у потрази за друштвеним положајем** (*Jérôme Paturot à la recherche d'une position sociale*; vol. I & II, 1843.), као и трактата **Студија о модерним реформаторима и социјалистима** (*Études sur les réformateurs ou socialistes modernes*, 1840.), за коју је добио Монтјонову награду⁴⁶² 1841. године.

Comte, Isidore Marie Auguste François Xavier (1798-1857.), француски филозоф и писац. Аутор је теорије праксеологије и филозофије позитивизма, социологије еволуционизма, као и опште религије науке познате под називом религија позитивизма⁴⁶³. Аутор је **Расправе о позитивизму** (*Discours sur l'Esprit positif*, 1844.), **Позитивистичке филозофије Огиста Комтеа** (*The Positive Philosophy of Auguste Comte*; 2 vol, 1853.) и више других дела о позитивизму. И данас су активне расправе да ли Комтеа треба посматрати као филозофа или утописту. У овом раду се посматра са обе стране, као један од великана филозофске мисли Француске XIX века, али и као један од највећих утописта свог времена, који не само да је развио теоријску слику идеалног друштва, већ је и покушао да га оствари у пракси.

Parke, Godwin (1816-1904.), амерички новинар и писац. Завршио је студије права на Принстону, али се никада није бавио адвокатуром или правом. Подржавао је фуријеизам као покрет и у својим чланцима и књигама залагао се за његове принципе, идеологију и циљеве. Сматрао је да су демократија и религија нераздвојне. Најпознатија књига му је **Погледи на доктрину Шарла Фуријеа** (*Popular View of the Doctrines of Charles Fourier*, 1844.), где анализира могуће правце развоја алтернативних заједница. Аутор је још две књиге из области алтернативе **Уставна демократија** (*Constructive Democracy*, 1851.) и збирка есеја **Излазак из прошлости** (*Out of the Past, a volume of essays*, 1870.).

Marx, Karl (1818-1883.), немачки филозоф, економиста, политички теоретичар, социолог, новинар. У филозофији је представник дијалектичког материјализма, економског и историјског детерминизма и класне борбе. Аутор је **научног социјализма**, насупрот **утопијском социјализму** других аутора. Од више дела из области

⁴⁶² Монтјонова награда (француски *Prix Montyon*) је највећа награда у француској за достигнућа у области науке, уметности, медицине и економије. Додељују је годишње Француска академија и Академија наука. Име носи по свом оснивачу и човеку који је завештао своје богатство за фонд из кога се награда додељује.

⁴⁶³ Религија позитивизма, позната и под називом религија хуманизма (*Religion de l'Humanité*, односно *église positiviste*) је секуларна религија, коју је створио Огист Комт. Религија је имала свој систем вредности, правила, ритуале, свештенике, литургију и сакраменте (свете тајне), чак и ново свето тројство: Ново врховно биће (*Nouveau Grand-Être Suprême*), Земља (*Grand Fétish*) и Свемир (*Grand Milieu*). Постоји и Свето тројство принципа: Хуманизам, Земља и Судбина. Стубови цркве су алтруизам, ред и прогрес, а седам светих сакрамената су крштење (улазак у цркву), прихватање, избор (избор посла), брак, пензионисање (са 63 године), одвајање (смрт) и потпуно прихватање (упис у историју, три године после смрти). Нова религија је практикована у Француској, САД и Бразилу. У САД је убрзо угасила, али и данас постоје ординирајући храмови у Бразилу и Француској. Данас позитивистичку религију можемо сматрати утопијом чији се покушај остварења у пракси углавном завршио, мада се још није потпуно угасила.

философије и политичке економије најпознатији су **Економско-философски списи** (*Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*, односно: *Pariser Manuskripte; Economic and Philosophic Manuscripts*, писани 1844, а у целости објављени тек 1932.); **Манифест Комунистичке партије / Комунистички манифест** (*The Communist Manifesto, Manifest der Kommunistischen Partei*, 1848.) и **Капитал, Критика политичке економије** (*Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*, први том 1867, други том 1885. и трећи том 1894.).

Weitling, Wilhelm (1808-1871.), немачки писац, проналазач, социјални теоретичар и радикални активиста. Аутор је дела **Човечанство какво би требало да буде** (*Die menschheit, wie sie ist und wie sie sein sollte*, 1845.), које је комунистичка утопија са позивом на акцију.

Engels, Friedrich (1820-1895.), немачки философ, писац, економиста, новинар и индустријалац. Заједно са Карлом Марксом, аутор је више дела из области теорије социјализма, политичке економије и класне борбе, међу којима су најпознатији **Положај радничке класе у Енглеској** (*Die Lage der arbeitenden Klasse in England, The Condition of the Working Class in England*, 1845.), **Социјализам, утопијски и научни** (*Socialism: Utopian and Scientific*, 1880.), **Порекло породице, приватне својине и државе** (*Der Ursprung der Familie, des Privateigentum und des Staats, The Origin of the Family, Private Property and the State*, 1884.) и друга.

Herman Melville (1819-1891.) амерички писац, песник и авантуриста. Најпознатије дело му је роман о ловцима на китове **Моби Дик** (*Moby-Dick*, 1851.), који је писао на основу свог искуства, док је био морнар на китоловцу Акушнет (Acushnet). Аутор је утопијског описа живота у Полинезији и острвима Маркесас (Marquesas Islands) **Тупе** (*Tupée*, 1846.), који припада не само под-жанру еколошке утопије, већ и описима живота и обичаја примитивне заједнице код Полинежана.

Souvestre, Émile (1806-1854.), француски писац, аутор романа **Свет какав би требао да буде** (*Le monde tel qu'il sera*, 1846.). То је утопија о заспалима који се буде на Тахитију 3000. године, у технолошки потпуно промењеном свету који полако прераста у дистопију, јер влада контролише рађање и васпитање деце, организује стриктну поделу друштва на касте, велике компаније контролишу владу и цео свет је у благом пропадању. Јер суштина срећног друштва није у технолошком напретку, већ у добро организованом друштву.

Zabranhi, L. D. H. (вероватно се ради о псеудониму) (? - ?). **Рај на земљи** (*Heaven upon earth*, 1848.) је утопија о организацији идеалне државе, каква би могла бити у Европи тог доба. Сматра да се рај на земљи може остварити сада и овде, али уз радикалне реформе друштвеног, политичког, економског, образовног и свих других система друштва и државе. Описује како би требало да изгледају влада, запошљавање, урбанизам, грађевински објекти, образовање, брак и породица.

Гѐрцен, Алекса́ндр Ива́нович (Aleksandar Ivanovich Hecen, 1812-1870.), руски философ, писац, педагог. Сматра се оцем руског социјализма, посебно аграрног популизма. Даје предлоге за реформу образовног система, који мада нису довели до резултата, остављају дубок траг не само у Русији XIX века. Аутор је више књига, трактата и памфлета из области философије и теорије социјализма, од којих су најпознатији трактат **Ко је крив?** (*Кто виноват?* 1846.) и социјално-психолошки роман **Руски народ и социјализам** (*Русский народ и социализм*, писано после 1848, а штампано тек 1861?).

Bremer, Fredrika (1801-1865.), шведски писац, феминисткиња и реформатор. Захваљујући њеном раду жене у Шведској добијају финансијску независност са 25 година. Оснивач је прве школе за девојке у Шведској, учитељског колеџа *Högge Lärarinneseminariet*, 1861. године. Најважније дело је **Херта**, део њених прича из стварног живота **Нове цртице из стварног живота** (*Nya Teckningar ur Hvardagslivet: Hertha, eller En själs historia: Teckning ur det verkliga livet*, 1856.), где се залаже за једнакост жена у Шведској. **Заједнички живот браће и сестара** (*Syskonlif*, 1848.) је кратка утопијска прича о стању права жена у Шведској и новим односима који би требали доћи. Објављена је у оквиру *Нових цртица из стварног живота*.

Mayo, William Starbuck (1811/1812-1895.), амерички лекар, писац и путописац. **Калула, или Путовање у Џебел Куми, аутобиографија Џонатана Ромера** (*Kaloolah; Or, Journeyings to the Djébel Kumri: An Autobiography of Jonathan Romer*, 1849.) је прича о утопијском путовању у унутрашњост Африке, где налази непознату државу Фрамазугда и град Килоам, у ком цвета напредна цивилизација беле расе.

Marlo, Karl (псеудоним под којим је писао Karl Georg Winkelblech, 1810-1865.), немачки научник, хемичар, професор и социјалиста. Више од две деценије је писао вишетомену **Студију о организацији рада, Систем светске економије** (*Untersuchungen über die Organisation der Arbeit oder System der Weltökonomie*, књига у четири тома који су објављивани између 1849. и 1859.). Залаже се за светску конфедерацију кооперативних заједница. Многи каснији истраживачи и теоретичари га сматрају социјал-утопистом (Wilhelm Georg Friedrich Roscher, George Lichtheim и други), због метода за које се залагао у својој тежњи за променом друштва. Покушава да обједини принципе хришћанства са Декларацијом о људским правима из Француске револуције 1789. године.

Cooper, James Fenimore (1789-1851.), амерички писац, аутор више историјских романа из времена освајања Запада и борби са индијанцима, као и две утопијске фантазије. **Моникинси, прича у три тома** (*The Monikins: A Tale*, 1835.) говори о изгубљеној цивилизацији високо интелигентних мајмуна, скривеној на Антарктику, сатира која описује стање и политику Велике Британије и САД његовог доба. **Марков гробен, Кратер, Прича са Пацифика** (*Mark's Reef; Or, the Crater: A Tale of the Pacific*, 1847; штампана и под насловом *The Crater, or Vulcan's Peak: A Tale of the Pacific*, 1847.) је типична робинзонијада о оснивању утопијске заједнице на удаљеном острву у Пацифику, са дистопијским крајем. Острво тоне са свим својим становницима.

Perce, Elbert (1831-1869.), амерички преводилац и писац. Аутор је утопијског романа **Гуливер Џои, Описи његова три путовања, описи чудесних авантура у Каилу, Хидрогенију и Ејариоу** (*Gulliver Joi: His Three Voyages; Being an Account of his Marvelous Adventures in Kailoo, Hydrogenia and Ejario*, 1851.). Фантастично путовање које повезује више под-жанрова утопијске литературе: авантуристичко путовање, бродолом, непозната земља, острво, изгубљена цивилизација, свемирски бродови, ракетни погон, напредне технологије, различити протоци времена, телепортовање материјалних предмета и људи, феминизам, а завршава се романсом. Наставак романа је објављен четири године касније **Стари Карл, Купер и његова предивна књига** (*Old Karl, the Cooper; And his Wonderful Book*, 1855.).

Henry David Thoreau (1817-1862.), амерички философ, песник, писац, историчар, есејист и природњак. Био је један од водећих трансценденталиста током прве половине XIX века у САД. У својој књизи **Валден, или живот у шуми** (*Walden; or, Life in the Woods*, 1854.), залаже се за једноставни живот у сагласности са природом. Књига је настала на основу ауторовог искуства о издвојеном животу у шуми, за време његовог боравка у колиби на језеру Валден током 1845-1847. године.

Gustáv Reuss (1818-1863), словачки (у време његовог живота аустријски) писац, лекар, сакупљач народних умотворина, оснивач утопије, утопијске фантастике и научне фантастике код Словака. Аутор је новеле у форми дијалога **Наука о звездама или Биографија Крутохлава** (*Hviezdoveda alebo zivotopis Krutohlava, co na Zemi, okolo Mesiaca a Slnka skusil, a co o obezniciach, vlasaticiach, povode a konci sveta vedel*, 1856.), у којој описује пут на Месец и друге планете.

Nichols, Thomas Low (1815-1901.), амерички новинар и писац. Оснивач, теоретичар и члан више алтернативних и утопијских друштава и заједница. Залагао се за феминизам, слободну љубав и социјалне реформе. Аутор је утопијског романа **Нада, Моје путовање тамо, и шта сам тамо нашао** (*Esperanza: My Journey Thither and What I Found There*, објављивана у наставцима у *Nichols' Monthly* између јула 1855. и децембра 1856, а као књига 1860.). Један је од аутора кратких утопијских прича, објављених у збирци *У потрази за једноставним животом: Гласови Америке некад и сад* (David Emory Shi, ed, *In Search of the Simple Life: American Voices, Past and Present*,

1986.). У књигама **Брак, историја, карактер и резултати**⁴⁶⁴ (*Marriage : its history, character, and results*, 1854.), **Жена на лутрији** (*Raffle for a wife*, 1845.) и **Жене свих доба и нација** (*Woman in all ages and nations; a complete and authentic history*⁴⁶⁵, 1849.), залагао се за радикални феминизам (потпуно право гласа, отворени брак, слободну љубав, необавезни секс и др.). Своје религијске ставове је приказао у књизи **Религије света, објективна историја** (*Religions of the world: an impartial history*⁴⁶⁶, 1855.).

Townsend, Frederic (? - ?), амерички писац романа из области алтернативне историје, фантастике, научне фантазије и утопије. Његови најпознатији романи су **Фантазије машовитог човека** (*Fancies of a Whimsical Man*, 1852.); **Облаци и сунце** (*Clouds and Sunshine*, 1853.); **Писма из старог Рима, година 138. наше ере** (*Letters from Rome, AD 138*, 1854.); **Духовни посетиоци** (*Spiritual Visitors*, 1854.); **Разговори духова**⁴⁶⁷ (*Ghostly Colloquies*, 1856.); **Поглед на Ниневу 690. године ПНЕ** (*Glimpses of Nineveh, BC 690*, 1857.) и др.

Sibbern, Frederik Christian (1785-1872.), дански филозоф, лекар, професор и писац. Аутор утопије **О садржају књиге из 2135. године** (*Meddelelser af indholdet af et skrivt fra aaret 2135, vol. I & II*, у три књиге, штампане 1858, 1862. и 1872.). Даје своје политичке и социјалне идеје кроз утопијски приказ света будућности, уз наглашавање важности религије.

Wood, George (1799-1870.), амерички писац, радио је као службеник у Министарству финансија. Аутор је утопије **Живот у будућности, Сцене из другог света** (*Future Life; Or, Scenes in Another World*, 1858; друго издање штампано под називом *The Gates Wide Open; Or, Scenes in Another World*, 1859.), у којој пише о животу после смрти и путовању кроз свемир. Објављује наставак романа *Peter Schlemihls wundersame Geschichte*, аутора Аделберта фон Камиза (Adelbert von Chamisso, 1781–1838.), под насловом **Петар Шлемих у Америци** (*Peter Schlemihl in America*, 1848.). У роману описује младића који је продао своју сенку ђаволу и путује светом у чизмама од седам миља у потрази за знањем. Вудов наставак је писан у облику утопијске сатире, са посебним акцентом на религији.

Evans, Warren Felt (1817-1889.), амерички свештеник, психијатар и писац, члан религијског покрета *Нова мисао* (*New Thought*), који је основао Фајнс Квимби (Phineas P. Quimby) у САД средином XIX века. Аутор је утопије **Острво среће, или Рај поново успостављен** (*The happy islands, or, Paradise restored*, 1860.).

Чернышевский, Никола́й Гаври́лович (1828-1889.), руски филозоф, писац, књижевни критичар, енциклопедиста, научник и социјалиста. Осим књижевних дела, аутор је више социјалистичких и социјал-утопијских дела, од којих су најважнији **Шта радити? Из прича о новим људима** (*Что делать? Из рассказов о новых людях*, 1862-1863.), **Критика философских предрасуда према заједничком власништву** (*Критика философских предубеждений против общинного владения*, 1858) и др.

⁴⁶⁴ Коаутор књиге је његова супруга Meri Gouv Nikols (Mary S. Gove Nichols). Пун назив књиге је *Marriage : its history, character, and results; Its Sanctities, and its Profanities; Its Science and its Facts; Demonstrating Its Influence as a Civilized Institution, on the Happiness of the Individual and the Progress of the Race*; New York; T. L. Nichols, 1854.

⁴⁶⁵ Пун назив књиге је *Woman in all ages and nations; a complete and authentic history of the manners and customs, character and condition of the female sex, in civilized and savage countries, from the earliest ages to the present time*, New York, Boston Fowlers and Wells, 1849.

⁴⁶⁶ Пун назив књиге је *Religions of the world : an impartial history of religious creeds, forms of worship, sects, controversies, and manifestations, from the earliest period to the present time*; Cincinnati : V. Nicholson & Co., 1855.

⁴⁶⁷ Реч духови (ghosts), овде је коришћена у значењу „они који више нису живи“, тако да би се наслов могао превести као *Разговори оних који нису више међу живима*. Ради се о 12 разговора, од којих сваки воде пар особа из историје, људи који не само да нису наши савременици, већ нису ни из истих епоха, а о догађајима и техничким достигнућима XIX века, (Кадмо и Колумбо, Софокле и Греј, Салватор Роса и Болтон, и тд.).

Verne, Jules Gabriel (1828-1905.), француски писац научне фантастике и технолошких утопија. Други најпревођенији писац свих времена, после Агате Кристи, а пре Вилгема Шекспира. Током четрдесет година стварања објавио је деведесет романа и новела, двадесетак позоришних комада, више есеја и критика, као и збирке песама. Најпознатији романи утопијског жанра су **Пет седмица у балону** (*Cinq semaines en ballon*, 1863.); **Путовање у средиште Земље** (*Voyage au centre de la Terre*, 1864.); **Од Земље до Месеца** (*De la Terre à la Lune*, 1865.); **Двадесет хиљада миља под морем** (*Vingt mille lieues sous les mers*, 1870.); **Око Месеца** (*Autour de la Lune*, 1870.); **Плутајући град** (*Une ville flottante*, 1871.); **Фантазија доктора Ока** (*Une fantaisie du docteur Ox*, 1872.); **Мистериозни оток** (*L'Île mystérieuse*, 1874-1875.); **Богатство Бегума** (*Les Cinq Cents Millions de la Béguin*, 1879.); **Школа Робинсона** (*L'École des Robinsons*, 1882.); **Архипелаг ватре** (*L'Archipel en feu*, 1884.); **Острво хелик** (Острво пропелера; *L'Île à hélice*, 1895.); **Магеланија** (*En Magellanie*, 1897.); **Златни вулкан** (*Volcan d'or*, 1900.); **Господар света** (*Maître du monde*, 1904.); **Инвазија мора** (*L'Invasion de la mer* 1905.) и други. Представник потпуно новог поджанра у оквиру утопије је роман **Богатство Бегума**, где говори о националном идентитету и националним особинама појединих народа и разлика међу њима (у овом случају Француза и Немаца). Крајем XIX и почетком XX века ова врста утопија је била релативно популарна у Европи због јачања национализма, а поново постаје популарна од средине XX века, у оквиру анти-комунистичке и анти-руске хистерије у Западној Европи и САД. Два пријатеља неочекивано долазе до богатства и одлучују да своје делове уложе у стварање алтернативних утопијских заједница. Док је у заједници коју је основао Француз главни циљ јавно здравље, Немац оснива заједницу којој је циљ проналазак, усавршавање и производња нових оружја, по сваку цену, чак и уз уништење околине. Жил Верн је роман писао заједно са Паскалом Гружоом, писцем научне фантастике и утопије, родом са Корзике. Од свих Вернових утопија посебно је важна његова дистопија **Париз у XX веку** (*Paris au XXe siècle*) коју је написао када је имао само 35 година и само један објављени роман. Издавач је роман одбио због веома негативног приказа друштва у 1960. години. Сматрало се да је рукопис уништен, али је нађен 1989. године и први пут објављен 1994⁴⁶⁸.

Marrash, Francis (Francis bin Fathallah bin Nasrallah Marrash, 1835/1836-1873/1874.), сиријски лекар, песник и писац. Један од припадника покрета Nahda (арапска ренесанса). Аутор је утопијске алегорије **Шума истине** (*Шума правде, Ghabat al-haqq*, 1865.), у којој описује рат између Краљевства Слободе и Краљевства Ропства, у коме добро побеђује. Залаже се за друштвене реформе, панарапски национализам, опште образовање и смањење утицаја религије.

Eyraud, Achille (1821-1882.), француски драмски писац. Аутор је само једног романа, утопије **Пут на Венеру** (*Voyage a Venus*, 1865.), где описује пут на Венеру свемирским бродом који ради на принципу акције и реакције, модел погона који ће се примењивати за сва свемирска путовања до данас.

Јовановић, Милан (надимак Морски, 1834-1896.), српски лекар, књижевник, путописац, драмски писац, књижевни критичар, преводилац, професор, академик. Аутор је више драма, збирки приповедака, путописа и др. Јовановић је аутор и утопијског есеја **Нове вароши - нови Београд**⁴⁶⁹ (објављен 1867. године). Есеј је одговор и подршка Плану за преуређење ужег језгра Београда, који је израдио Емилијан Јоксимовић и представио јавности на расправу. Најпотпунији одговор је дошао од Јовановића, уз подршку за зеленило, дворишта, чистоћу и срећеност. Мада није утопијско дело стриктно посматрано, есеј даје визију будућности која може бити остварена.

⁴⁶⁸ Убрзо после светске премијере 1994, роман је објављен и код нас (Паидеиа, Београд, у едицији Маштарије, 1995).

⁴⁶⁹ Јовановићев есеј, заједно са још три утопијске приповетке, објавио је Иво Тартаља у збирци *Београд XXI века: Из старих утопија и антиутопија* (1989.). Остале три су *Београд после 200 година*, анонимног аутора; *У XXI веку* Светолика Ранковића и *Након сто година* Стојана Новаковића.

Freelance, Radical (псеудоним који је користио **George Washington Carleton**, 1832-1901.), амерички писац и сатиричар. Аутор је сатиричне утопије **Философи из Фуфувилла**⁴⁷⁰ (*The Philosophers of Fougouville*, 1868.).

Bassett, Edward Barnard (? - ?), аутор урбанистичке утопије **Model grada или Права и прогресивна организација индустрије за производњу материјалних и моралних вредности** (*The Model Town, or the Right and Progressive Organization of Industry for the Production of Material and Moral Wealth*, 1869.).

Нечáев, Сергéй Геннáдиевич (Sergej Genadijevič Нјеçáјев, 1847-1882.), руски револуционар, писац, један од оснивача нихилистичког покрета, залагао се за промену организације друштва револуцијом, по сваку цену, укључујући и тероризам, како против представника власти, тако и против револуционара који нису довољно револуционарни. Његово једино познато дело је **Катехизис револуционара, Манифест револуционарне организације Казна народа** (*Катехизис револуционара, Устав револуционной организациии Народная расправа, Catechism of a Revolutionary*, 1869.).

Helps, Arthur, Sir (1813-1875.), енглески писац. **Realmah** (*Realmah*, 1869.) је утопијски роман о фантастичном путовању до непознате земље Севири у Јужној Европи, која је идеално организована.

Collins, John (1814-1902.). Аутор утопијског романа **1970: Визија ере која долази** (*1970 : A vision of the coming age*, 1870.).

Jowett, Benjamin (1817-1893.), професор на Универзитету у Оксфорду, теолог и преводилац. Аутор је анализе о могућностима организованог и планског друштва **Република** (*The Republic*, 1871.).

Есеј **Београд после 200 година**, објављен је у *Србском омладинском календару, гласилу Уједињене омладине србске за годину 1871*. Ради се класичној утопији технолошке и социјалне будућности. Примена науке и образовања, контрола брака (рађања) и вегетаријанска дијететика су довеле до општег напретка. Људи живе по 120 година, остварена су права жена, машине раде највећи део послова, нема криминала, нема војске ни ратова, управа државом је општа ствар свих, толерантни деизам је једина религија, интерпланетарна путовања су открила живот на другим планетама. Аутор есеја није познат, а претпоставке су да би то могао бити Др Драгиша Станојевић (1844-1918.), који је већ писао социјалне утопије на француском, Др Ђорђе Натошевић, лекар, писац, педагог (1821-1887.), Др Милан Јовановић Морски (1834-1896.) аутор утопијског урбанистичког есеја Нове вароши - нови Београд или Др Милан Јовановић Батут (1847-1940.) лекар, писац, професор.

Landis, Simon Mohler (1829-1902.), амерички свештеник и лекар. Најпознатије му је дело **Социјални рат године 1900; или Завереници и љубавници, Лекција за свеце и грешнике** (*An Entirely New Feature of a Thrilling Novel!: Entitled, The Social War of the Year 1900; Or, the Conspirators and Lovers!: A Lesson for Saints and Sinners*, 1872.), о утопији где је еугенички режим поражен и у новом веку постаје рај на земљи. Роман је 1873. адаптиран у драмски комад и извођен у позоришту.

Godin, Jean-Baptiste André (1817-1888.), француски индустријалац, писац, политички теоретичар и социјални иноватор. Подстакнут идејама Фуријеа, уз своју фабрику гради и насеље за раднике (*Друштвена палата / Familistère de Guise*), које даје на управу и у пуно власништво радницима који су ту живели. Фамилистер је замишљен као самодовољна и самоодржива форма становања, са свим пратећим садржајима (од јаслица, обданишта, школе, библиотеке, до рекреације и забаве). Аутор је више књига о социјалним реформама и могућој организацији бољег друштва, са позиција социјал-демократије и социјалне еволуције: **Друштвено решење** (*Solutions sociales*, 1871.); **Социјалисти и права радника** (*Les Socialistes et les Droits du travail*, 1874.); **Интерактивно друштво и заједница капитала и рада** (*Mutualité sociale et association du capital et du travail*, 1880.) и **Република радника и реформе парламента** (*La Republique du travail et la reforme parlementaire*, 1889.).

⁴⁷⁰ У преводу са француског, Fougouville је град шале, сатире и неозбиљности.

Noyes, John Humphrey (1811-1886.), амерички свештеник, радикални религиозни философ, социјал-утописта, еугениста и писац. Оснивач је више утопијских комуна у САД (Oneida, Putney, Wallingford). Оснивач теорије перфекционизма и аутор термина комплексни брак. Аутор је дела **Спас од греха, крај хришћанске вере** (*Salvation from sin, the end of Christian faith*, 1876.) и **Вишеструки критицизам** (*Mutual criticism*, 1876.), као и **Историје социјализма у Америци** (*History of American Socialisms*, 1870.), где осим теоријског приказа, даје и анализира готово све утопијске заједнице остварене у пракси у САД, до 1870. године.

Richards, Alfred Bate (1820-1876.), енглески издавач, драмски писац и писац. Залагао се за оснивање **Добровољачког корпуса**, који би попут *трећег позива* бранио Британију у случају инвазије. Успева у намерама, и Добровољачки корпус од свог оснивања расте да би почетком XX века достигао бројност од око 200.000 људи. Због пропаганде својих идеја пише утопијску фантазију **Инвазија Енглеске, могућа прича** (*The Invasion of England, A Possible Tale*, 1870.), дистопијску причу о будућем рату и инвазији.

Harting, Pieter (1812-1885.), холандски научник, лекар, писац, заступник Дарвинове теорије еволуције. Његов једини роман је утопија **Година 2071.** (*Anno Domini 2071*, 1871.), где описује идеално друштво (технолошка утопија) које ће настати после два века развоја.

Lytton, Edward Bulwer, Baron Lytton (Edward George Earle Lytton Bulwer-Lytton, 1st Baron Lytton, 1803-1873.), енглески политичар и писац. Аутор је више романа, а најважније дело му је **Раса која долази** (*The coming race*, 1871; друго издање под делимично промењеним насловом *Vril: The Power of the Coming Race*). Прича утопије је смештена у непознати подземни свет, насељен расом која је више еволуирала од људи који живе на површини земље. Црпу енергију, морал, снагу и знања из Врила, посебне врсте електро-магнетске енергије. Осим развоја људи, Врил се користи и за погон машина, али и за телепатију. Заминљиво је прича има и феминистичку страну, јер у супер-раси у подземном свету жене су јаче од мушкараца и имају привилеговани положај. Износи више идеја које ће тек током XX века достићи своју популарност: вегетаријанство, непознати извори природне енергије, екологија, еугеника, мистицизам, феминизам. По Литону, чак и тако идеална раса мора се суочити са примитивним народима и дивљацима који нису у стању да их разумеју и достигну њихов ниво, те их виша раса мора уништити. Идеја о посебности германско-нордијске, односно англо-саксонске расе, после Литона је неколико пута постајала главни цивилизацијски ток и доводила до великих ратова и промена у свету, а присутна је и данас (теорија о *посебности САД*).

Chesney, George Tomkyns (1830-1895.), енглески војник, инжињер, политичар и писац. Познат по утопијској фантазији **Битка за Доркин, Успомене добровољца** (*The Battle of Dorking: Reminiscences of a Volunteer*, штампана у часопису 1871. и поново штампана као књига под делимично измењеним насловом *The Fall of England? The Battle of Dorking: Reminiscences of a Volunteer*, 1871.). Прича је дистопија о будућем рату и инвазији, са верним описима параноје и апокалиптичког страха.

Марковић, Светозар (1846-1875.), српски писац, књижевни критичар, философ, социјалиста и политички активиста. Аутор је социјалистичке утопије **Србија на истоку** (1872.), где се залаже за нову друштвену организацију, која би се заснивала на традиционалним српским облицима самоорганизовања и заједничког власништва - породичној задрузи и сеоској општини.

Вуловић, Светислав (1847-1898.), српски књижевни и драмски критичар, историчар књижевности, ректор Високе школе и српски академик. Аутор је утопијске приповетке **После хиљаду година** (објављена у часопису *Исток*, 1872.), која нажалост није сачувана.

Butler, Samuel (1835-1902.), енглески уметник, писац и путописац. Познат је по својим утопијама **Ереволн, или Преко линије** (*Erewhon*⁴⁷¹, or *Over the Range*, 1872.) и **Посета Ереволну двадесет година касније** (*Erewhon Revisited Twenty Years Later: Both by the Original Discoverer of the Country and by his Son*, 1901.). Кроз дистопијску причу о земљи где су машине забрањене, залаже се за ревизију теорије еволуције, сатирично приказује религију, посебно други долазак Исуса Христа. Обе књиге су писане у стилу *reductio ad absurdum* (поједностављено до апсурда).

Бакунин, Михајл Александрович (Mikhaïl Aleksandrovitch Bakounine, 1814-1876.), руски филозоф, писац и социјални активиста. Један од оснивача социјал-анархизма. Залагао се за Прудонове идеје, слободно удруживање радника, панславизам, а против било какве присиле, државне организације, хијерархије, религије, чак и против диктатуре пролетаријата. Преводилац је **Комунистичког манифеста** на руски 1869. године. Најпознатија дела су му **Држава и анархија** (*Государственность и анархия*, 1873); **Бог и држава** (*Бог и государство, Dieu et l'État*, 1882); **Федерализам, социјализам и антитеологизам** (*Fédéralisme, socialisme, antithéologisme, Федерализм, социализм и антитеологизм*, незавршено, објављено 1867.); **Катехизам револуције / Правила револуције** (*Революционный катехизис, Catéchisme révolutionnaire*, 1866) и друга.

Maitland, Edward (1824-1897.), енглески писац и теозоф. Аутор је утопије **Касније; Историјски роман о будућности** (*By and by : an historical romance of the future*, 1873.), где описује идеалну заједницу која живи у Сахари, у технолошкој и феминистичкој утопији (делимична еманципација жена), неколико векова у будућности.

Hermes (псеудоним под којим је објављивао **Lumley, Benjamin**, 1811/1812-1875.), канадски правник, писац и позоришни и оперски продуцент. Аутор је више утопијских дела, од којих је најважнија **Други свет, Фрагменти са звезданог града Монталуја** (*Another world; or, Fragments from the star city of Montalluyah*, 1873.). Писана је у форми сећања Тутмањоса, краља Марса и описује његов свет који се опоравља после дугог рата, користећи еугенику, образовање одраслих и високу технологију.

Collins, Mortimer (Edward James Mortimer Collins, 1827-1876.), енглески песник и писац. Аутор је три утопије: **Миранда, Лудило летње ноћи** (*Miranda: A Midsummer Madness*, 1873.), о утопијској заједници на острву у Амазону које нестаје; **Каприц Сквaira Силчестера** (*Squire Silchester's Whim*, 1873.), о изгубљеној цивилизацији у Амазону и **Сеобе** (*Transmigration*, 1874.), о постхумном међупланетарном путовању на Марс, оживљавању и повратку на Земљу.

Davis, Ellis James (1850-1905.), енглески адвокат и писац. Аутор је више фантазија и утопија од којих су најпознатије **Пирна, комуна, или Под ледом** (*Purna, a Commune, or Under the Ice*, 1875.), о непознатој напредној цивилизацији испод глечера и Швајцарској са геометријски грађеним градовима и потпуном равноправношћу жена; **Етимонија** (*Etymonia*, 1875.), о непознатој високоразвијеној земљи испод мора и епска фантазија **Коралија, Оптужба будућности** (*Coralia; A Plaint of Futurity*, 1876.), која говори о земљи коралији која је испод мора, о животу после смрти, међупланетарном лету, а укључује и спритуализам и окултизам.

Nordhoff, Charles (1830-1901.), амерички новинар и писац. Писао је путописе, али и о алтернативним заједницама у САД. Аутор је енциклопедијског приказа **Комунистичке заједнице у САД** (*The Communistic Societies of the United States*, 1875.), где описује алтернативне и утопијске заједнице у САД, од најмногољуднијих, попут Квекера, до најмањих група, попут Ауроре или Бетела. Сваку заједницу описује веома детаљно, не само њихову организацију друштва, већ и обичаје и начин живота, из личног искуства, јер је посетио и провео одређено време у свакој од заједница. Аутор је и политичких трактата **Америка за слободне раднике!** (*America for Free*

⁴⁷¹ Назив земље Ереволн (*Erewhon*) у утопији Семјуела Батлера је акроним енглеске речи *Nowhere* (нигде). Игра речи попут *утопије* Томаса Мора (у-топос).

Working Men! 1865.), **Бог и живот после смрти** (*God and the Future Life*, 1881.) и других.

Renouvier, Charles (1815-1903.), француски филозоф, настављач идеалистичког учења Еменуела Канта да спознаја света зависи од људске перцепције и схватања. Аутор је алтернативне историје **Ухронија**⁴⁷² (**Утопија у историји**): **Апокрифна историјска слика развоја европске цивилизације, као што није, а могла је бити** (*Uchronie (L'Utopie dans l'histoire): esquisse historique apocryphe du développement de la civilisation européenne tel qu'il n'a pas été, qu'il aurait pu être*, 1876.). И пре писања и објављивања ове књиге било је алтернативних историја / временских утопија, али се први пут користи кованица из старогрчког језика *ухронија*. Детаљније посматрано, не ради се само о временској утопији, већ и о алтернативној историји (прошлости и будућности).

Mallock, William Hurrell (1849-1923.), енглески писац и економски аналитичар. Аутор је утопије **Нова република, или Култура, вера и филозофија у енглеској провинцији** (*The new republic; or Culture, faith, and philosophy in an English country house*, 1877.), која је писана у форми дијалога, под утицајем Платонове *Републике*. Аутор је и више књига о економији и политичкој економији, у којима се залаже против радикалних и социјалистичких идеја: **Социјална једнакост** (*Social Equality*, 1882); **Власништво и прогрес** (*Property and Progress*, 1884.); **Рад и социјална помоћ** (*Labor and the Popular Welfare*, 1893.); **Класе и масе** (*Classes and Masses*, 1896.); **Аристократија и еволуција** (*Aristocracy and Evolution*, 1898.) и **Критичко испитивање социјализма** (*A Critical Examination of Socialism*, 1908.).

Lasswitz, Kurd (1848-1910.), немачки филозоф, историчар и писац. Аутор је утопијске фантазије **Слике из будућности; Две приче из двадесет и четвртог и деветнаестог века** (*Bilder aus der Zukunft: zwei Erzählungen aus dem vierundzwanzigsten und neununddreissigsten Jahrhundert*, 1878.), једне од првих модерних утопија на немачком језику.

Bellamy, Charles Joseph (1852-1910.), правник, писац, новинар и издавач, брат Едварда Беламија, аутора утопијског романа *Поглед уназад*. Аутор је више утопијског романа, у којима се залагао за социјалистичке принципе: **Бретонски млинови** (*The Breton mills. A romance*, 1879.); **Експеримент у браку** (*An experiment in marriage : a romance*, 1890.), као и више политичких трактата попут есеја **Изназ, Препоруке за социјалну реформу** (*The Way Out: Suggestions for Social Reform*, 1885.).

Pelagic, Vasilije Vaso (1833-1899.), српски свештеник из Босне, учитељ, лекар, просветитељ и писац. Први социјал-утопииста код Срба. Аутор више књига од којих се издвајају две утопијске студије **Пут срећнијем животу, или Нова наука и нови људи** (1879, Будимпешта) и **Социјализам, или Основни препорукај друштва** (1894, Београд), у којима се залаже за реформу друштва и прелазак у социјалистичку заједницу.

Dooner, Pierton W. (1844-1907.), американац канадског порекла, издавач и писац. **Последњи дани републике** (*Last days of the republic*, 1880.) је утопијска фантазија писана као ухронија о блиској будућности, када долази до расног рата у САД.

Greg, Percy (1836/1837-1889.), енглески историчар, песник и писац. Објављивао је и под својим именом и под псеудонимом **Lionel G Holdreth**. Аутор је утопије **Кроз Зодијак: Прича о уништеним записима** (*Across the zodiac : the story of a wrecked record; vol. I & II*, 1880.).

⁴⁷² Ухронија је термин за алтернативну историју (Шта би било да је било...) и једна је од врста утопије. Не би је требали мешати **ухронију** (*Uchronia*) са такође утопијским термином **хронотопија** (*Chronotopia*), где се ради о опису утопијске заједнице у неком другом времену. У другим наукама, без повезаности са теоријом утопије, постоји више сличних термина: хронотопик (*Chronotropic* - број откуцаја срца у минути, медицина), хронотип (*Chronotype* - дневни ритам, медицина, психологија), хронотоп (може се наћи и као хронотопа, *Chronotope* - однос места и времена у језику и литератури - лингвистика).

Lane, Mary E. Bradley (1844-1930) америчка учитељица и писац. Аутор је феминистичке утопије **Мизора, Пророчанство** (*Mizora: A Prophecy: A Mss. Found Among the Private Papers of Princess Vera Zarovitch: Being a True and Faithful Account of her Journey to the Interior of the Earth, with a Careful Description of the Country and its Inhabitants, their Customs, Manners and Government, Written by Herself*, објављено у часопису 1880, а као књига 1890.). Касније је објављена и као **Мизора, Свет жена** (*Mizora: A World of Women*, 1999.). Главна јунакиња на Арктику налази пролаз до унутрашњости шупље Земље, и открива непознату цивилизацију где живе само жене и која је организована делом социјалистички, делом конзервативно, а која је настала после низа ратова које су водили мушкарци. Сиромаштво и сукоби не постоје, научно откриће примене партеногенезе омогућава женама размножавање без мушкараца, а квалитет подмлатка и напредак су омогућени кроз еугенику. Технологија је напредна и служи напретку друштва.

Утопијски роман **Велика романса** (*The Great Romance*⁴⁷³, 1881.) је објављен на Новом Зеланду, где се и одвија радња романа. Потписан је само са **Становник** (*The Inhabitant*), што би се могло или требало односити на становника утопијске заједнице о којој говори роман. Новозеландске новине из 1882. пишу да је „аутор књиге господин **Хенри Хонор** (Henry Honor) из Ашбартона⁴⁷⁴“. Главни јунак, научник и проналазач, Џон Хоуп (John Hope) буди се после вишегодишњег сна прво у 1950. години, а затим у 2143, где налази цивилизацију која је напреднија од данашње, не само технички (свемирска путовања), већ и друштвено (нема криминала) и физиолошки (људи имају телепатске и телекинетичке способности). Нова идеја која се по први пут јавља у овој књизи је да нема криминала, јер људи имају телепатске склоности, тако да се сваки злочин спречава пре него што се и догоди.

Trollope, Anthony (1815-1882.), енглески писац, познат по својим *Хроникама Барчестера* (*Barchester Chronicles*), писаним у 60 томова. Његова дистопија **Дато време** (*The Fixed Period*, 1882.) говори о утопијској заједници Република Британула коју оснивају одгајивачи оваца на острву близу Новог Зеланда и где сви имају дато време - нико не сме да живи дуже од 67. година⁴⁷⁵. Сличну тему је век касније обрађивала и Ширли Џексон (Shirley Jackson, 1916-1965.) у својој дистопији *Лутрија* (*The Lottery*, 1948.), која је чак пет пута екранизована.

Besant, Walter (1836-1901.), енглески писац, један од оснивача Савеза писаца 1884. године. Аутор је више утопијских романа. Антифеминистичка утопија **Побуна мушкараца** (*The Revolt of Man*, 1882.), говори о побуни у друштву будућности где владају жене и где је религија забрањена. **Унутрашња кућа** (*The Inner House*⁴⁷⁶, 1888.) је дистопија у друштву где проналазак бесмртности доводи до вишевековне стагнације друштва. **Врата од слоноваче** (*The Ivory Gate*, 1892.) је утопијска фантазија о особи са поремећајем двоструког идентитета.

Donnelly, Ignatius (1831-1901.), амерички политичар (сенатор Минесоте) и писац. Писао је и под псеудонимом Едмунд Бојсцилберт (Edmund Boisgilbert). Аутор је више утопијских романа. **Атлантида, Антеделувијални свет** (*Atlantis: The Antediluvian World*, 1882.), где описује Атлантиду смештену у унутрашњости шупље Земље. **Цезаров стуб, Прича о XX веку** (*Caesar's Column: A Story of the Twentieth Century*, 1890.) је дистопијска прича о XX веку, када долази до све веће неједнакости, великих ратова и финалне побуне радника који спаљују Њу Јорк. **Велики криптограм, Шифре Френсиса Бејкона у Шекспировим комадима** (*The Great*

⁴⁷³ У појединим издањима роман је и насловљен као *Становник* (*The Inhabitant*). Реч којом је потписано ауторство.

⁴⁷⁴ *The Star*, новине које су излатиле на Новом Зеланду, у граду Кристичрч (Christchurch, New Zealand), 5. јануара 1882. у књижевној критици за књигу *Велика Романса* наводе да је аутор господин Хенри Хонор, који живи у Ашбартону, Нови Зеланд (*Mr Henry Honor, a gentleman resident in Ashburton*).

⁴⁷⁵ Занимљиво је напоменути да је и аутор *Датог времена* умро у 67. години, само годину дана после објављивања књиге.

⁴⁷⁶ Касније ће исти роман бити објављен и под именом *Света ружа* (*The Holy Rose*, 1890.).

Cryptogram: Francis Bacon's Cipher in the So-Called Shakespeare Plays, 1888.) износи тврдњу да је прве Шекспирове комаде написао Френсис Бејкон. **Рагнарок, Доба ватре и камења** (*Ragnarok: the age of fire and gravel*, 1883.) је утопијска фантазија.

MacNie, John (наилазимо и на John Mcnie; писао је под псеудонимом Ismar Thiuseu, 1844-1909.), амерички професор и писац шкотског порекла. Најпознатији роман му је **Диотас, Далеки поглед напред** (*The Diothas; or, A Far Look Ahead*, 1883.), социјална и технолошка утопија, у којој главни јунак под хипнозом путује у далеку будућност, до године 7700. где се сусреће са високо организованим друштвом (електрични аутомобили, паметне зграде, вртови на крововима зграда и др.). Друго издање излази под делимично промењеним насловом *Поглед напред, или Диотас* (*Looking Forward; or, The Diothas*), да би се назначила веза, али и суштинска разлика од Беламијевог *Погледа уназад* (*Looking Backward*). Сматра се једном од три најзначајније утопије друге половине XIX века, уз Беланијев *Поглед уназад* и *Велику романсу*, непознатог аутора.

Cridge, Alfred Denton (1860-1922.), амерички професор и писац. Аутор феминистичке утопије **Утопија, Историја изумрле планете, психометрички објашњено** (*Utopia; Or, the History of an Extinct Planet, Psychometrically Explained*, 1884).

Gronlund, Laurence (1846–1899.), американац данског порекла, правник, писац, професор, политички активиста. Подржавао је научни социјализам Карла Маркса и Фердинанда Ласала, као и његову примену у САД. Најпознатије дело му је **Заједница комуна** (*The Cooperative Commonwealth*, 1884.), где објашњава теорију рада и вредности, као и експлоататорску природу капитализма. Књига је инспирисала оснивање *Кавеа заједнице* (Kaweah Colony) у Калифорнији, САД.

Толстој, Лёв Николаевич (1828-1910.), руски писац, песник, композитор, социјални реформатор, политички активиста, утописта, педагог. Још за живота је сматран једним од највећих писаца света. Осим романа *Рат и мир*, *Ана Карењина*, *Детињство, дечаштво, младост*, *Смрт Ивана Иљича*, *Хаџи Мурат* и други, писао је и политичке анализе, утопије, трактате и философске расправе. Покретач је утопијске школе за сиромашне, на свом имању у Јасној Пољани. Залагао се за ненасилни отпор, анархистичко укидање државе, против приватне својине, за једнакост свих људи и за апсолутни пацифизам. Његова најпознатија политичко-философска дела (делимично или потпуно утопијског карактерта) су: **У шта ја верујем** (*В чѐм моя вера*, 1884.); **Шта да се ради?** (*Что же делать?* 1886.); **Царство Божје је у вама** (*Царство Божие внутри вас*, 1894.), као и краћи есеј **О анархизму** (*Анархисты*, 1900.).

Flammarion, Nicholas Camille (1842-1925.), француски астроном и писац. Аутор је више од седамдесет књига, од којих је већина из популарне науке (астрономија, математика, физика), али и неколико научно-фантастичних романа и утопија. Омиљене теме су му биле живот на другим планетама и живот после смрти. Утопијске фантазије **Мноштво насељених светова** (*La pluralité des mondes habités*, 1862.) и **Становници других светова** (*Les habitants de l'autre monde*, 1862.), говоре о животу ван Земље. **Приче о бесконачном (Лумен)** (*Recits de l'infini*, 1872; преведена на енглески под насловом *Stories of Infinity: Lumen – History of a Comet – Infinity*, 1873.), писана је у форми дијалога између аутора и слободног духа светлости који лута свемиром. Његов најпознатији роман је **Крај света, Писмо од аутора** (*La fin du monde – envoi de l'auteur*, 1893; превод на енглески *Omega: The Last Days of the World* 1894.), говори како Земља преживљава сусрет са кометом, али живот ипак нестаје јер се Земља смрзава гашењем сунца.

Coverdale, Henry Standish, Sir (право име **Hitchcock, Abner**, 1851-1936.). **Пад велике републике** (*The fall of the great republic*, 1885.) је дистопија о блиској будућности када почињу велике социјалистичке револуције и рат САД са Енглеском, који САД губи. Као највеће противнике напретка САД види феминизам, атеизам, комунизам и анархизам.

Van Deusen, Alonzo (? - ?), амерички теоретичар социјализма, аутор више радова о комунизму, од којих је најпознатији **Рационални комунизам, Садашњост и будућност Републике Северна Америка** (*Rational communism; the present and the*

future republic of North America, 1885.). Књига је утопијски приказ комунистичке будућности САД.

Denison, Thomas Stewart (1848-1911.). **Гвоздена круна, Прича о великој републици** (*An iron crown; a tale of the great republic*, 1885.) је дистопија о радничкој побуни у САД и распаду друштва и државе.

Jefferies, Richard (1848-1887.), енглески научник, природњак, новинар и писац. Аутор је дистопије **После Лондона, или Дивља Енглеска** (*After London; Or, Wild England: In Two Parts: Part 1 – The Relapse into Barbarism; Part II – Wild England*, 1885.), у којој описује Енглеску која урања у варваризам и владавину локалних тирана. Прва реченица романа говори не само суштину књиге, већ и Џефрисових схватања и принципа: „Стари људи кажу да су им њихови очеви причали да чим се поља оставе сама себи, промене постану видљиве“.

Miller, Cincinnatus Hiner (писао је и под псеудонимом Joaquin Miller, 1837-1913.), амерички писац. Писао је о дивљем западу, посебно о Калифорнији, али и дистопијске романе о грандиозном, извештаченом и апокалиптичном свету. У роману **Уништење Готам** (*The Destruction of Gotham*, 1886.), описује апокалипсу у блиској будућности САД, рушење Њу Јорка и спаљивање Менхетна. **Изградња дивног града** (*The Building of the City Beautiful*, 1893.), упоредо описује стварање две утопије, једне у Калифорнији, САД, и друге у Мексику. И док се утопија у Мексику шири и цвета, утопијска заједница код Сан Франциска пропада.

Grousset, Jean François Paschal (1844-1909.), француски писац родом са Корзике, новинар, преводилац, политичар и револуционар. Био је члан Врховне управе Париске комуне и њен министар спољних послова. Заједно са Жил Верном је написао три романа **Благо Бегума** (*Les Cinq Cent Millions de la Begum*, 1879), **Звезда југа** (*L'Étoile du Sud*, 1884.) и **Олупина Синтије** (*L'Épave du Cynthia*, 1885). Написао је двадесетак романа од којих је са утопијским садржајем **Прогнани са Земље, Месечева компанија** (*Les Exilés de la Terre - Selene-Company Limited*, 1887.), превођен и као **Освајање Месеца, Прича о Бајуди** (*The Conquest Of The Moon: A Story of the Bayouida*), технолошка утопија о експлоатацији природних богатстава Месеца.

Dodd, Anna Bowman (1855-1929.). **Република будућности, или Реалност социјализма** (*The republic of the future : or socialism a reality*, 1887.), је друштвена утопија о неминовности преласка на социјалистичко друштвено уређење.

Benjamin, Charles A. (? - ?). Аутор је социјалистичке утопије **Штрајк у Б-млину** (*The strike in the B--- Mill : a study*, 1887.), где описује штрајк као једно од радничких оружја.

Waterhouse, Edwin (1841-1917.), енглески писац, познати рачуновођа, један од оснивача агенције Прајс-Вотерхаус-Купер (PriceWaterhouseCoopers), пореклом квекер. Аутор је дистопије **Острво анархије, фрагмент историје XX века** (*The island of anarchy : a fragment of history in the 20th century*, 1887.), која описује анархизам и социјализам у будућности. Књига је потписана само са Е. W, а сам Едвин Вотерхаус никада је није спомињао, тако да ауторство није са сигурношћу утврђено.

Fox, Samuel Middleton (1856-1941.), шкотски писац и драмски писац, вероватни аутор непотписаног утопијског романа **Наши Помпеји, Роман о сутрашњици** (*Our Own Pompeii: A Romance of Tomorrow*, 1887.). Сатирична утопија о Ривијери, граду уживања, који постаје сувише скуп за одржавање.

Hudson, W. H. (1841-1922.), амерички природњак и писац, аргентинског порекла. Са 33 године прелази у Енглеску. У својим делима комбинује природописе и фикцију, а често и утопију. **Доба кристала** (*A Crystal Age*, 1887.) описује свет неколико векова после садашњице (хронотопија и ухронија), где људи живе у мањим заједницама, у матријархату, међусобној хармонији и хармонији са природом, али уз веома стриктну поделу друштва на класе. Алфа особе, класа управљача, је једина привилегована да има емоције и способност размножавања. Друштво се полако гаси, а еутопија прелази у дистопију. Сличну тему развија и у еколошкој утопији **Зелена кућа, роман о тропској џунгли** (*Green Mansions: A Romance of the Tropical Forest*,

1904). Описује девојку Риму, која је последња од своје врсте и живи у Амазонској џунгли у складу са природом, што јој даје ванљудске способности.

De Mille, James (1833-1880.), канадски професор и писац. Своје најпознатије дело **Чудни рукопис нађен у бакарном цилиндру** (*A strange manuscript found in a copper cylinder*, 1888.) не само да није потписао, већ није желео ни да се објави за његовог живота. Објављен је постхумно, 8 година после смрти аутора. Роман описује изгубљену цивилизацију на непознатом острву близу Антарктика, где је клима блага, а опстале су преисторијске животиње. Еутопија прераста у дистопију, јер људи временом из хармоничних односа прелазе у људска жртвовања и канибализам. У роману су повремено присутни и елементи сатире.

Croly, David Goodman (1829-1889.), амерички новинар и писац, ирског порекла. Мада је живео у Њу Јорку, залагао се за очување робовласништва, забрану мешовитих бракова, поодржавао идеје Ноеса и његов позитивизам и перфекционизам. Аутор је утопијског романа **Летимични поглед у будућност** (*Glimpses of the future : suggestions as to the drift of things*, 1888.).

Bellamy, Edward (1850-1898.), амерички правник, новинар и писац. Аутор је једне од најчитанијих, најподржаванијих и најнападанијих утопија XIX века **Поглед уназад, 2000-1887.** (*Looking backward, 2000-1887*, 1888.). Људи будућности су толико напредни и добро организовани, да су лишени осећања. Дистопија је толико негативна да је повремено на граници менталне болести. Десетак аутора је својим делима одговорило на *Поглед уназад*. Десет година касније Белами пише и наставак под називом **Једнакост** (*Equality*, 1897.), где даље развија своје идеје.

Whiteing, Richard (1840-1928, писао је и под псеудонимом Whyte Thorne, а повремено и заједно са Alice Corkran), амерички новинар и писац. Аутор је утопије **Острво, Авантуре особе са квалитетом** (*The island, or, An adventure of a person of quality*, 1888). Прича о непознатом острву где људи живе у идеално организованом друштву, на принципу потпуне једнакости.

Leonhart, Rudolph (1832-1901.), амерички писац немачког порекла. Био је сведок борбе са Сијуксима код Новог Улма (New Ulm) у Минесоти. У **Благу Монтезуме** (*The Treasure of Montezuma*, 1888.), описује утопијску заједницу скривену у долини Мирног челика (немачки Friedenstahl). Роман **Или, или** (*Either, Or*, 1893.) је сатира о златном добу у САД, после кога ће настати идеално друштво.

Илић, Драгутин (стари начин писање Илијћ, 1858-1926.), српски писац, драмски писац, новинар и правник. Аутор је прве утопијске и научно-фантастичне драме **После милијон година, Трагикомедија у три чина са прологом** (објављена 1889. године, а на сцени изведена тек 16. фебруара 1995. године, у Народном позоришту у Београду). Дистопија о последњим преживелим припадницима људске расе и њиховим контактом са технолошки напредном расом духо-људи који немају осећања. По Илићу, еволуција даје технолошко напредовање, али духовно и морално назадовање.

Vogel, Julius, Sir (1835-1899.), аустралијски и новозеландски писац и политичар, председник владе Новог Зеланда у два мандата. Аутор је феминистичке утопије о будућности **Лета господњег 2000, Судбина жена** (*Anno domini 2000: or, Woman's destiny*, 1889.). У технолошки развијеној будућности жене имају много већи утицај, тако да је жена чак и председник САД.

Ross, Albert (1851-1916.), амерички писац. Не треба га мешати са другом двојцом писаца истог имена који су стварали касније и у другим жанровима. Због својих тема и уметничког приступа, називан је *амерички Зола*. У својим романима често је писао о правима жена. Написао је више од двадесет романа, међу којима су *Нове сензације, Први грешник, Ван брака, Чудније од фантазије, Гола истина* и други. Аутор је утопијске фантазије **Говорећи о Елен** (*Speaking of Ellen*, 1889.).

Corbette, Elizabeth Burgoyne (позната и као Mrs George, 1846-1930.), енглески писац и драмски писац. Аутор је већег броја романа, кратких прича (углавном објављиваних по часописима), позоришних комада, као и радикалне феминистичке утопије **Нови Амазон, Предвиђање будућности** (*New Amazonia, A Foretaste of the*

Future, 1889.). Говори како 2472. године Ирску насељавају високо развијене Амазонке, просечне висине преко 2,2 метра и које живе по више стотина година. Еугеника је правило, а еутаназија се практикује код старијих и код беба са деформитетом. Организација друштва је социјалистичка, а мушкарцима је забрањено да учествују у политици или у управљању државом.

Corbett, Julian Stafford, Sir (1854-1922.), енглески писац и историчар поморства. Аутор је романа **Кофетјуа, тринаести** (*Kophetua, the Thirteenth*, 1889.) о античком хришћанском идеално организованом краљевству Онеириа и супростављању краљевства и дистопијског острва, где се протерују сви који се не уклапају у идеалну организацију друштва.

Morris, William (1834-1896.), енглески уметник, дизајнер, издавач, песник и писац. Најважније дело му је утопија **Новости из Нигде, или Епоха која је остала** (*News from Nowhere; Or, an Epoch of Rest: Being Some Chapters from a Utopian Romance*, објављена у часопису *Commonweal* 1890, а као књига 1890.). Говори о имагинарној земљи, где је друштво организовано без политике, на основу заједничког власништва и на демократској контроли живота и рада. Остали његови утопијски романи су **Сан Џона Била, и Краљевска лекција** (*A Dream of John Ball; and, A king's lesson*, објављено као додаци у часопису *Commonweal*, 1886-1887, који је издала Социјалистичка лига / Socialist League, а као књига 1888.). Говори о сељачкој буни 1381. у Енглеској, описујући утопијске и социјалистичке идеје вође буне Вата Тајлера (Wat Tyler). Овде видимо не само разлику у размишљању људи XIV и XIX века, већ и разлику у жељама, тежњама и надама, као и основним принципима утопизма током различитих периода историје. Утопијски роман **Бунар на крају света** (*The Well at the World's End*, 1896.), говори о неоткривеној земљи краља Упмеадса и његових синова.

Petzler, John (Petzler, Johann Aloys, ? - ?), писац и издавач, један од представника немачког социјализма у Енглеској⁴⁷⁷. Аутор је више памфлета и књига о социјализму. Већину његових књига је објавила Кооператива писаца (Authors' Co-operative Publishing Co.). Аутор је утопије **Живот у Утопији** (*Life in Utopia. Being a faithful and accurate description of the institutions that regulate labour, art, science, agriculture, education, habitation, matrimony, law, government, and religion, in this delightful region of human imagination*, 1890.). Писан је у форми разговора, односно позоришне представе, о породици која долази да живи у утопијској заједници, са детаљним описима, објашњењима о начину живота, свакодневици, дилемама, питањима и одговорима.

Richter, Eugene (1838-1906.), немачки социјалиста, правник, политичар, члан парламента, писац, новинар, борац против анти-семитизма. Аутор је више дела о социјализму, међу којима је и **Социјалдемократске слике будућности, Слободна адаптација Бебела** (*Sozialdemokratische Zukunftsbilder: frei nach Bebel*, 1891.), социјалистичка дистопија блиске будућности која описује како би изгледала Немачка, ако би социјалисти победили. Описује државну организацију, економску политику, организацију друштва, моралне норме, снабдевање и друго. Посебно критикује могућност да држава контролише сваки детаљ живота људи и огромну партијску и полицијску организацију.

Petersilea, Carlyle (писао је и под псеудонимом **Ernst von Himmel**, 1844-1903.), амерички пијаниста и писац. Аутор је два утопијска романа: **Откривена земља** (*The Discovered Country*, 1889.) и **Океанида, Психолошки роман** (*Oceanides: A Psychical Novel*, 1890.). Његов јунак открива да после смрти нема ни раја ни пакла, већ да душе лебде у међузвезданом простору, вођене анђелима, где се налази и цивилизација дуговечних. Његове утопије су анти-технолошке, јер сматра да ће се у будућности презирати технологија.

Hertzka, Theodor (1845-1924.), аустријски економиста и писац. Аутор је више социјалистичких утопија. Његове радове је подржавало Друштво слободне земље у

⁴⁷⁷ Између 1840. и 1860. већи број немачких социјалиста је нашао азил у Енглеској, међу њима и Џон Пецлер. Упоредити са *Christine Lattek, Revolutionary Refugees; German Socialism in Britain 1840-1860*.

САД, а његове утопије су биле инспирација за оснивање више утопијских заједница. **Слободна земља, Социјална слика будућности** (*Freiland: Ein Sociales Zukunftsbild*, 1890, на енглески преведена као *Freiland: A Social Anticipation*, 1891.) и њен наставак **Путовање у слободну земљу** (*Eine Reise nach Freiland*, 1893; на енглески преведена као *A Visit to Freiland, or The New Paradise Regained*, 1894.), су утопијски романи о социјалистичкој будућности у идеалном друштву, организованом у делу Африке са благом климом. Писани су више као план и програм, а не као утопијске визије. Сматра да је суштина у односу између приватног и јавног власништва средстава за производњу. **Усхићен будућношћу, Социјално-политички роман** (*Entrückt in die Zukunft: Sozialpolitischer Roman*, 1895, на енглески преведен као *Caught Up in the Future: a Social-Political Novel*), говори о времену у 2093. године, идеалном социјалном и технолошком рају који је настао после револуције 1918.⁴⁷⁸ године.

Dixie, Florence, Lady (1857-1905.), енглески писац и новинар, прва жена дописник из иностранства у Енглеском новнарству. Аутор је више феминистичких утопија од којих је најпознатија **Глоријана, Револуција 1900.** (*Gloriana, or, The revolution of 1900*, 1890.), која говори о успостављању потпуне једнакости међу половима, што би водило просперитету, напретку и општој срећи.

Fuller, Alvarado Mortimer (1851-1924.), амерички проналазач и писац. Аутор је технолошке утопије **Лета господњег 2000.** (*A. D. 2000*, 1890.), која је у каснијим издањима штампана и као *Back to Life (A.D. 2000): A Thrilling Novel*.

Roe, William James (писао и под псеудонимима Hudor Genone, Gl. Cervus и Viroe, 1843-1921.), амерички пословни човек, војник и писац. Утопијска сатира **Острво питања** (*Inquirendo Island*, 1886.) је анти-религијски роман, у коме исмева формалну страну хришћанства. **Последњи канон примењен на кану од Томатоза** (*The Last Tenet Imposed upon the Khan of Thomathoz*, 1892.) је критика религије, посебно мисионарства. Говори о групи мисионара који откривају утопијску цивилизацију сакривену у планинама Азије. **Белонин супруг** (*Bellona's Husband: A Romance*, 1887.) је технолошка утопија о међупланетарном путовању и цивилизацији на другој планети, која живи у обрнутом времену - како време одмиче, тако постају све млађи. Овај заплет⁴⁷⁹ је користио и Френсис Скот Фицџералд (*Francis Scott Key Fitzgerald*) у својој новели **Чудесна прича Бенџамина Батона** (*The Curious Case of Benjamin Button*), по којој је снимљен истоимени филм 2008. године.

Michaelis, Richard (1839-1909.), немачко-амерички писац. Његов одговор на Беламијеву утопију **Поглед уназад** је радикална дистопија **Поглед унапред, Одговор на Поглед уназад Едварда Беламија** (*Looking forward; An Answer to Looking Backward by Bellamy, Edward*, 1890.). Описује како потпуна контрола људи и институција доводи до колапса државе и опште револуције која укида беламијеву утопијску државу.

Leggett, M. D. (Major General Mortimer Dormer Leggett, 1821-1896.), амерички правник, доктор, официр и пословни човек. Аутор је романа **Сан скромног пророка** (*Dream of a Modest Prophet*, 1890.), хришћанске и технолошке утопије смештене на Марс.

Cole, Cyrus (? - ?), амерички писац. Аутор је утопије **Аурора-фон** (*The auroraphone : a romance*, 1890.), о идеално уређеном друштву, које живи на Сатурну.

⁴⁷⁸ Занимљиво је да више социјалистичких аутора у својим делима писаним на прелазу XIX у XX век или пре Првог светског рата, велику социјалистичку револуцију очекује у времену 1910-1918. Позиви и припреме за револуцију трају одавно, а посебно од 1848. године, али оволика прецизност је изненађујућа.

⁴⁷⁹ Осим Скота Фицџералда, исти заплет је користио и Семјуел Батлер у *Белешкама Семјуела Батлера* (*The Note-books of Samuel Butler*), Рода Рода у *Седм изазова* (*Die sieben Leidenschaften*), Рикола Верлаг у *Антонију из Падове, нахоче* (*Antonius de Padua Findling*), Ј. Г. Балард у *Господин Ф. је господин Ф.* (*Mr F. is Mr F.*), Мануел де Педроло у *Регресију* (*El regressiu*), Џенифер Лорејн у *Анђелу коју је гледао уназад* (*Angel of the Backward Look*), Б. П. Кинсел у *Безбол савезу Ајове* (*Iowa Baseball Confederacy*), Т. Х. Вајз у *Једином и будућем краљу* (*The Once and Future King*), Вилиам О'Фарел у *Понављању судбине* (*Repeat Performance*), Реј Бредбери у краткој причи *Пожури да би живео* (*Make Haste to Live*), као и други аутори.

Долази до побуне робота што причу претвара из еутопије у дистопију. Заплет који је Карел Чапек поновио у свом роману *РУР (Rossum's Universal Robots: A Fantastic Melodrama)* из 1920, као и Џејмс Камерон и Гејл Ален Хард у сценарију за филм *Терминатор* (1984.).

Bevington, Louisa Sarah (1845-1895.), енглеска песникиња, писац, есејиста, анрхиста, пореклом из квекерске породице. Писала је за више анархистичких и социјалистичких часописа (*Freedom, The Torch, Liberty* и др.), и сарађивала са Кропоткиним, Тоцатијем, сестрама Розети, Џорџ Бернард Шоом, Вилијамом Морисом и другима. Кроз своју поезију је успела да приближи анархистичке идеје масама много више него кроз књиге, анализе или агитовање. „Оно о чему људи само причају, пчеле су већ оствариле; Деле храну, одржавају ред, а без узалудне ларме.“⁴⁸⁰ Аутор је и анархистичке утопије **Земља здравог разума** (*Common-Sense Country*, 1890.), која је писана више у стилу политичког памфлета него романа, али има све особине утопијске литературе.

Bartlett, Alice Elinor (рођена као Bowen; објављивала је и под псеудонимима Alice Eloise Bartlett, Birch Arnold и Mrs. J. M. D. Bartlett, 1848 – 1920.), амерички писац, новинарка, есејиста, песникиња. Аутор је више утопијских романа и кратких прича, од којих су најпознатији **Нова аристократија** (*A new aristocracy*, 1891.), где говори о стварању новог друштва кроз **Савез универзалног братства** (*Society of Universal Brotherhood*); **До свитања** (*Until the Daybreak*, 1877.), **Дух унутрашњих мора** (*The Spirit of the Inland Seas*, 1901.) и други.

Fitch, Thomas P. (1838-1923.), амерички политичар, правник, новинар и писац. Заједно са својом супругом Аном Маришком (Fitch, Anna Mariska, 1840-1904.), аутор је утопије **Бољи дани, Миллионер сутрашњице** (*Better days: or, A millionaire of tomorrow*, 1891.). Ради се о веома ретком виду конзервативне утопије - књига је посвећена 8.000 милионера који живе у САД.

Fiske, Amos Kidder (1842-1921.), амерички правник, новинар и писац. Аутор је утопије **Даље од лимита, Извештај путника који се вратио из неоткривене земље** (*Beyond the bourn; reports of a traveller returned from The undiscovered country*, 1891.).

Stutfield, Hugh Edward Millington (1858-1929.), енглески писац, новинар, планинар и теозоф. Аутор теозофске утопије **Братство са планине Атлас, Први део афричке теозофске приче** (*The brethren of Mount Atlas : being the first part of an African theosophical story*, 1891.).

Thomas, Chauncey (1828-1898.), амерички писац. Аутор је технолошке и технократске утопије **Кристално дугме, Авантуре Павла Прогносиса током четрдесет деветог века** (*The crystal button; or, Adventures of Paul Prognosis in the forty-ninth century*, 1891.). Књига је написана још 1870-их, али је објављена тек 1891, после великог успеха Беламијевог *Погледа уназад*. Прича је комбинација хронотопије (пут кроз време до 4872. године), међупланетарног путовања (цивилизација на Марсу), атлантидијаде (понове се из морских дубина уздиже Атлантида), технолошке утопије (електрична енергија, свемирски бродови) и дистопијског краја (комета уништава Земљу).

Daudet, Alphonse (1840-1897.), француски писац и песник. Аутор је низа романа о Француској свог времена, као и утопијске фантазије **Порт Тараскон, Најновије авантуре славног Тартарина** (*Port-Tarascon; dernières aventures de l'illustre Tartarin*, 1890.). Ради се о трећем делу трилогије о Тартарину Тарасконцу, после *Тартарин Тараскоњац* (*Tartarin de Tarascon*, 1872.) и *Тартарин у Алпима* (*Tartarin sur les Alpes*, 1885.), а инспирисана је неуспелом експедицијом маркиза Шарла де Реја (marquis Charles de Rays) у Нову Ирску (велико острво у Јужном Пацифику, северно од Папуе-Нове Гвинеје).

⁴⁸⁰ "What man only talks of, the busy bee does;/Shares food, and keeps order, with no waste of buzz", из песме *Тајне пчела* (*The Secret of the Bees*), објављене у часопису *Слобода* (*Liberty*).

Barlow, Jane (објављивала је и под псеудонимима Antares Skorpis и Felix Ryark, 1856-1917.), ирски писац. Аутор је утопије **Историја света бесмртних, Без Бога** (*History of a world of immortals, without a God*, 1891.), која је потписана са Antares Skorpis. Говори о непознатој земљи Хесперос и граду Луцета на Тибету, кроз речи путника који је био тамо и вратио се (класична форма утопије - утопија путника). **Чудна земља** (*A Strange Land*, 1908.) је утопијска прича о изгубљеној цивилизацији у непознатој земљи, а потписана је псеудонимом Felix Ryark.

Geissler, A. Ludwig (? - ?), амерички писац, аутор своје верзије наставка и одговора на Беламијеву књигу Поглед уназад, као и на Михаелисов одговор Беламију **Поглед ван, Наставак Погледа уназад Едварда Беламија и одговор на Поглед унапред Рикарда Михаелиса** (*Looking Beyond: A Sequel to "Looking Backward" by Edward Bellamy, and an Answer to "Looking Forward" by Richard Michaelis*, 1891.). Даје позитиван наставак Беламијеве утопије како расте и развија се.

Oscar Wilde (1854 - 1900.), ирски писац, песник и драмски писац. У есеју **Душа човека у социјализму** (*The Soul of Man under Socialism*, 1891.), анализира проблеме индивидуализма, слободе, Бога, приватне својине и алтруизма. Залаже се за принципе слободе и личног социјализма / анархизма, које је износио и Кропоткин, насупрот државном социјализму који се базира на притиску и који гуши индивидуализам. Књига је позната по изванредном естетском и уметничком стилу писања. Више цитата о слободи, љубави, индивидуализму, утопији, често је коришћено, понекад чак и без навођења извора. „Мапа света која не приказује утопију није вредна ни да је погледамо“, „Са укидањем приватне својине, ми ћемо имати истинит, предиван, здрав индивидуализам. Нико неће траћити живот у гомилању ствари, или симбола ствари, Свако ће моћи да живи. А живети, то је нешто најређе на свету. Јер већина људи само егзистира“, „Спознај себе, писано је на улазу у антички свет. На улазу у модерни свет писаће буди свој. Чак и порука Христа човеку је Буди свој. То је тајна Христова“.

Циолкóвский, Константи́н Эдуа́рдович (1857-1935.), руски научник, философ, композитор и писац. Оснивач руске науке о летењу, посебно ракетодинамике и аеронаутике. Аутор је више технолошких утопија и научно-фантастичних прича, попут **На Месецу** (1892.) и **Снови о земљи и небу** (1895.). Већина његових утопијских и СФ (SF) прича су прикупљене и објављене после његове смрти, у збирци **Ка звездама** (*Пути к звёздам*, 1960.)

Hearn, Marianne (писала је и под псеудонимима Marianne Farningham и Mary Ann Hearn, 1834-1909.), енглески писац. Доста је писала на религијске теме, залажући се за промоцију хришћанства. У утопији **Хиљаду деветстога? Предвиђање и прича** (*Nineteen hundred? : a forecast and a story*, 1892.), говори о блиској будућности у Енглеској где хришћани побеђују анархисте својим примером доброг живота.

Grimshaw, Robert (1850-1941.), амерички инжињер, проналазач и писац. Аутор је технолошке утопије о математичком рачунару који може видети будућност кроз графику **За педесет година, Шта може бити 1943: Предвиђања базирана на научним дедукцијама специјалног графичког модела** (*Fifty years hence, or, What may be in 1943 : a prophecy supposed to be based on scientific deductions by an improved graphical method*, 1892.).

Кропóткин, Пётр Алексе́евич (Petar Aleksejevic Kropotkin, knez, Pyotr Kropotkin, 1842-1921.), руски племић, официр, научник (природњак и геолог), политички активиста и философ који се залагао за анархо-комунизам. Аутор је великог броја књига, памфлета и трактата о анархизму. Сарадник Енциклопедије Британике за одреднице о анархизму. **Освајање хлеба** (француски *La Conquête du Pain*; руски *Хлеб и воля*, 1892.), је трактат писан на француском, једно је од основних дела анархо-комунизма. Објашњава зашто феудализам и капитализам нису могли да успеју у задовољењу основних људских потреба. Залаже се за децентрализован економско-производни систем заснован на добровољном удруживању и заједничком раду. **Поља, фабрике и радионице: или Како комбиновати индустрију и пољопривреду, односно мисаони и мануелни рад** (руски *Поля, фабрики и мастерские*, 1898;

енглески *Fields, Factories and Workshops: or Industry Combined with Agriculture and Brain Work with Manual Work*), даље разрађује принципе анархизма и његову политичку философију. Сматра да анархизам доноси живот у миру, напретку и хармонији, јер се залаже за сарадњу, уместо капиталистичке конкуренције. **Заједнички рад, Фактор еволуције** (*Mutual Aid: A Factor of Evolution*, 1902.) је збирка есеја које је Кропоткин објављивао у Енглеској између 1890. и 1896. године, везано за теорију еволуције, а против социјал-дарвинизма. Један је од првих који се научно бавио екологијом. Његови краћи есеји о екологији су сакупљени у књизи **Еволуција и природно окружење** (*Evolution and Environment*) и постхумно објављени 1995. године.

Tincker, Mary Agnes (1833-1907.), амерички писац. Аутор је утопије **Сан Салвадор** (*San Salvador*, 1892.), о непознатој земљи скривеној негде у Европи, чији монарх води порекло од изгубљеног народа. Прати идеје покрета Arts and Crafts, као и утопију Вилијама Мориса *Новости из Нугде*.

Heuston, Benjamin Franklin (1859-1907.), амерички писац. Аутор је утопије **Пиринчани млинови Порт Мистерије** (*Пиринчани млинови мистериозне луке, The rice mills of Port Mystery*, 1892.), која говори о блиској будућности на острву у Пацифику где слободна трговина доводи до напретка.

Chavannes, Albert (1836-1903.), амерички писац швајцарског порекла, аутор је две утопије **Будућа заједница, или Шта је Семјуел Белком видео у Социоленду** (*The future commonwealth, or, What Samuel Balcom saw in Socioland*, 1892.) и њен наставак **У бољој клими, или Живот у Социоленду, Реалистична новела** (*In Brighter Climes; or, Life in Socioland: A Realistic Novel*, 1893.). Ради се феминистичкој утопији, о путнику који открива непознату земљу Социоленд негде у Африци.

Jones, Alice Ilgenfritz (1846-1905.) и **Merchant, Ella Robinson** (1857-1916.), пишу под заједничким псеудонимом *Две жене са Запада* (*Two Women of the West*). Ауторке су утопијског романа **Откривање паралеле** (*Unveiling a parallel: a romance*, 1893.), која говори о путнику који лети на Марс летилицом аероплан (ово је једно од првих појављивања речи *aeroplane* у енглеском језику). Тамо открива феминистички организовану напредну цивилизацију која се базира на једнакости, уметности и духовности.

Brooks, Byron A. (1845-1911.), амерички проналазач и писац. **Поново на Земљи** (*Earth Revisited*, 1893.) је утопија у будућности (хронотопија), која се одвија у Њу Јорку 1993. године. Описује добро организовано друштво, технолошки напредно, у једнакости и миру. Као принципе напретка укључује и спиритуализам, видовитост, хипнотизам и реинкарнацију.

Edwards, Charles, мање познати амерички новинар. Аутор је дистопијске сатире о одласку новинара у пакао по причу, уз алегорични приказ Њу Јорка крајем XIX века **Чувар Њу Јорка, Новинарска прича која садржи посету паклу и повратак** (*The New York hooroarer: a story of newspaper enterprise, containing a visit to the infernal regions and return*, 1893.).

Russell, Addison Peale (1826-1912.), амерички политичар, писац и новинар. Аутор је дистопије о блиској будућности **Испод звезда, Свет људи створен испод неба** (*Sub-Coelum: A Sky-Built Human World*, 1893.), о свету који је под потпуном контролом, где свако свакога прати и дојављује било какво одступање од принципа које је владајући систем усвојио, где је феминизам толико уздигнут да су љубав и секс изгубили своје значење и било какву привлачност, где се деца рађају и одгајају по принципима еугенике, а не у породици. Поједине идеје из ове дистопије наћи ћемо касније код Хакслија и Орвела.

Osterberg-Verakoff, Max (1865-?), новинар, драмски писац и позоришни критичар. Рођен је у Немачкој у банкарској породици више класе. Аутор је више романа, путописа и позоришних комада, као и утопије **Јеврејско краљевство године 6000; 2241. године хришћанске ере** (*Das Reich Judäa im Jahre 6000; 2241. christlicher Zeitrechnung: Roman*, 1893.).

Roberts, John Wesley (1824-1900.), амерички новински издавач и новинар. Аутор је још једног одговора на Беламијев *Поглед уназад*. Његова утопија **Поглед**

унутра, Варљиве тенденције Погледа уназад у стварању манифеста (*Looking Within: The Misleading Tendencies of "Looking Backward" Made Manifest*, 1893.) није само одговор, већ и покушај исправке и надоградње Беламијевог *Погледа уназад*. Јунаци романа пролазе кроз различите државне и друштвене системе кроз време (хронотопија) и изабирају најбољи, благи капитализам с краја XIX века, а који се поново враћа у години 2015.

Scrimshaw, Frederic (? - ?), аутор је алегоричне утопије о животу радничке класе и радничким правима, **О псима и бувама** (*The dogs and the fleas*, 1893.).

Winslow, Helen Maria (1851-1938.), амерички писац и феминисткиња. Аутор је феминистичке утопије **Саломе Шепард, Реформатор** (*Salome Shepard, Refomer*, 1893.), о стварању бољег и праведнијег друштва кроз владавину жена.

Dick, Mr, псеудоним којим је потписана утопија **Џејмс Инглтон, Историја социјалне државе 2000. године** (*James Ingleton: The history of a social state. A.D. 2000*, 1893.). Аутор је и данас непознат, мада постоји пар теорија од којих ни једна није доказана. Ради се о социјалној и технолошкој утопији са елементима философске утопије (разматра поређење епикурејских принципа са једнакошћу без слободе).

Griffith, George (псеудоним под којим је писао George Chetwynd Griffith-Jones, 1857-1906.), енглески писац, песник, путописац и новинар. Аутор је ратне утопије у два дела **Анђео револуције, Прича о терору који долази** (*The angel of the revolution, A Tale of the Coming Terror*, 1893.) и наставка **Олга Романов, Сирена неба** (*Olga Romanoff, Or, the Syren of the Skies*, 1894). Књиге описују побуну коју води мала група наоружана високо технолошким оружјем (авиони, балони, нове технологије) и која напада и поробљава Европу да би увели социјализам као друштвени систем. У другом делу долази до побуне против социјалистичке власти, али рат прекида долазак комете, која отровним гасовима трује целу Земљу и све њене становнике.

Rosewater, Frank (1856-1934.), амерички писац и социјални реформатор, познат по својој теорији да сав приход мора да буде потрошен у години у којој је створен. Ту теорију износи и објашњава у својим утопијама. **'96, Роман о Утопији, Решење радничког проблема, Нови Бог и нова религија** (*'96 : a romance of Utopia : presenting a solution of the labor problem, a new God, and a new religion*, 1894.), говори о откривању непознате државе Лука, где живи напредна цивилизација која примењује Роузвотерову (његову) економску теорију. **Проклети** (*Doomed: A Startling Message to the People of our Day, Interwoven in an Antediluvian Romance of Two Old Worlds and Two Young Lovers: By Queen Metel and Prince Loab of Atlo, Re-incarnated in its Editors, Marian and Franklin Mayoe, by the Atlon Calendar the Year 14,009, by our Calendar the Year 1920*, објављена 1920.), је прича о паралелним световима, шупљој Земљи и непознатим цивилизацијама које живе у идеално организованом друштву.

Rutgers, J. (највероватније Sebald Justinus Rutgers, 1879–1961. ?), холандски грађевински инжињер, марксиста, револуционар и новинар. Био је један од утицајнијих чланова Социјалистичке партије Америке / Левог крила (касније Комунистичке партије Америке), који је више година живео у СССР-у. Током тог боравка 1922-26, покренуо је аутономну радничку кооперативну колонију у Кузбасу, у Сибиру. Аутор је социјалистичке утопије **Година 1999**. (*Anno, 1999*, 1894.), која описује живот у будућности после успешне револуције, а у време социјализма / комунизма.

Schindler, Solomon (1842-1915.), амерички рабин немачког порекла. Заступа либералне идеје. Аутор је утопије која подржава идеје и која је наставак књиге Едварда Беламија *Поглед уназад*: **Млади Запад; Наставак чувене новеле Едварда Беламија Поглед уназад** (*Young West; a sequel to Edward Bellamy's celebrated novel, Looking backward*, 1894.).

Forbes-Robertson, Frances (1826/1827-1902.). Аутор је збирке утопијских прича **Ђавоља заменица и друге фантазије** (*The devil's pronoun and other phantasies*, 1894.).

Lazarus, Henry (1855-1895.), енглески писац. Аутор је револуционарне социјалистичке утопије **Енглеска револуција у двадесетом веку; Проспективна историја** (*The English revolution of the twentieth century; a prospective history*, 1894.). У

делу које има форму ухроније, залаже се за државу која би бринула о својим грађанима, за разлику од Енглеске с краја XIX века.

Clowes, William Laird, Sir (1856-1905.), енглески писац. Писао је углавном о историји поморства, посебно поморства Енглеске, али и романе и стручне студије. Аутор је утопијске студије о могућем будућем расном рату у САД током XX века **Црна Америка, Студија о бившим робовима и њиховим господарима** (*Black America: A Study of the Ex-Slave and his Master*, 1891.), као и више утопијских романа: **Велики поморски рат** (*The Great Naval War of 1887*, објављен у часопису 1886., а као књига 1887.), ухронија о будућем поморском рату између Енглеске и Француске; **Капетан брода Мери Роуз, Прича о сутрашњици** (*The Captain of the "Mary Rose": A Tale of Tomorrow*, 1892.); **Велика опасност и како је избегнута** (*The Great Peril and How it was Averted*, 1893.); **Двоструки цар, Прича о вагабунду Кунардеру** (*The Double Emperor: A Story of a Vagabond Cunarder*, 1894.). Посебно је занимљива конструкција романа **Трафалгар, Поновљена битка** (*Trafalgar Re-Fought*, 1905.), која кроз комбинацију ухроније и хронотопије, описује Битку код Трафалгара како би се водила у његово време, век после стварног догађаја.

Crawford, Theron Clark (1849-1925.), амерички новинар, философ и забављач. Аутор је окултно-теозофског романа **Човек и његова душа, Окултни роман из Вашингтоновог живота** (*A man and his soul: an occult romance of Washington life*, 1894.), који је технолошка псеудо-утопија о будућности Америке. **Организација за нестанке и Прича сенатора Стенлија** (*The Disappearance Syndicate; And, Senator Stanley's Story*, 1894.) је збирка три приче, од којих је једна технолошка утопија, а друга говори о владарима из сенке.

Howells, William Dean (1837-1920.), амерички писац познат по својим романима, али и утопијама. **Сваки дан је Божић** (*Christmas Every Day*, 1886.) је прича о понављању времена која је послужила као инспирација за филмове *12:01* из 1993. и *Дан мрмота* из 1983. године. Најпознатија му је утопијска трилогија о Алтурији: **Путник са Алтурије** (*A Traveler from Altruria: Romance, romance*, 1894.), **Кроз иглене уши** (*Through the Eye of the Needle: A Romance*, објављивана у часопису 1893/1894, а као књига 1907.) и **Писма путника са Алтурије** (*Letters of an Altrurian Traveler*, објављивана у часопису 1893/1894, а као књига тек 1961.). Говори о путнику са далеког острва Алтурије које је организовано као идеално друштво, без новца и без материјалних разлика међу људима, који долази, посматра тадашње државе и друштвени систем и коментарише га.

Gillette, King Camp (1855-1932.), амерички идустријалац, писац и проналазач, изумитељ ножића за бријање који се по њему назива жилет. У свом утопијском роману **Човек ношен струјом** (*The Human Drift*, 1894.), као и у његовим наставцима **Светска корпорација** (*The World Corporation*, 1910.) и **Народна корпорација** (*The People's Corporation*, 1924.), залаже се за социјалистичко друштвено уређење. Описује технолошки високо развијени тростепени град Метрополис који обухвата готово цело становништво САД и где организацију производње и дистрибуције контролише Светска корпорација. Књиге су мешавина дистопије и еутопије.

Astor, John Jacob (Colonel John Jacob Astor IV, 1864-1912.), амерички пословни човек, проналазач и писац. Један је од четири писца утопија, који су погинули на Титанику⁴⁸¹. Његова утопија **Путовање у друге светове, Роман о будућности** (*A journey in other worlds. A romance of the future*, 1894.), је технолошка утопија о будућности, међупланетарним путовањима и животу на Јупитеру. Даје религиозну алегорију о стварању света и еволуцији.

Free Lance, (псеудоним који је користио **Perrycoste, Frank Hill**, ? - ?). Аутор је социјалне утопије **Ка утопији, Размишљања о социјалној еволуцији** (*Towards Utopia, being speculations in social evolution*, 1894.), где даје своје виђење пожељне

⁴⁸¹ Током бродолома и потапања Титаника изгубили су живот писци фантастике и утопије John Jacob Astor, Jacques Futrelle, Francis Davis Millet и William Thomas Stead.

будућности. Користи анализу постојећих утопија као средство решавања друштвених проблема и посматра социјалну еволуцију као решење.

Harben, Will Nathaniel (1858-1919.), амерички писац, аутор више утопијских романа. **У години 10.000.** (*In the Year Ten Thousand*, 1892.), говори о еволуцији људи, где је 2320. године, захваљујући вегетаријанству, дошло до унапређења физичких карактеристика људи, а 4051. године захваљујући телепатији дошло до развоја менталних способности. **Земља другачијег сунца** (*The Land of the Changing Sun*, 1894.) је технолошка и друштвена утопија о идеалном друштву Алфа, које се крије под земљом Арктика и где их обасјава вештачко сунце.

Bouvé, Edward Tracey (1841-1920.) амерички војник, учесник Америчког грађанског рата, природњак и писац. Најпознатије дело му је утопија **Вековима одвојени** (*Centuries apart*, 1894.), која говори о флоти бродова из Америчког грађанског рата, која близу Антарктика открива непознато острво насељено потомцима морнара који су још 1500. године ту дошли. Еутопија се постепено претвара у дистопију.

Browne, Walter (? - ?), аутор утопије **2894. или Човек фосил, Сан зимске ноћи** (*2894, or The Fossil Man, A Midwinter Night's Dream*, 1894.), која описује друштво будућности, где доминирају жене.

Adderley, James Granville (1861-1942.), енглески политичар и министар, писац и социјални реформатор. Аутор је две социјалне и етичке утопије: **Стеван Ремаркс, Прича о подухвату у Етици** (*Stephen Remarx : the story of a venture in ethics*, 1894.) и **Дани који долазе, Фантазије и жеље у хришћанској политици** (*Behold the Days Come: A Fancy in Christian Politics*, 1907). Описује блиску будућност где долази до дијалога, компромиса и уједињења хришћана и социјалиста и стварања бољег света. Даје опис будућних вртних градова.

Smith, Titus K. (Titus Keiper, 1859-?), амерички писац. Познат по својој утопији **Алтурија** (*Altruria*, 1895.), која је делом одговор, а делом инспирисана књигом *Путник са Алтурије* (1894.) Дина Хауела. Писана је у форми писама становника идеалног града Алтурије, са посебним нагласком на алтруизам, као једну од најважнијих људских особина.

Allen, Charles Grant Blairfindie (1848-1899.) канадски писац. Подржавао је и бранио теорију еволуције. Аутор је више десетина романа, од којих су утопије **Британски барбари** (*The British Barbarians*, 1895.) и **Дванаест прича, Са главом, репом и интермецом** (*Twelve Tales: With a Headpiece, a Tailpiece, and an Intermezzo*, 1899).

Goncharov A. N. (? - ?), руски писац. Објављује краћу причу **Фантазије земље и неба** (*Fantasies of Earth and Sky*, 1895.) у Москви. Пише о могућности лета у свемир, вештачким сателитима и описује њихову употребу.

Albert Waldo Howard (? - ?), амерички писац, објављивао је и под псеудонимом **M. Auberré Hovorré**. Аутор је утопије **Милтилионер** (*The Milltillionaire*, 1895.), која говори о идеалном друштву у држави Бардик којом управља 12 мудраца (философа) и где не постоји новац, порез, криминал, нити приватно власништво. О потребама и срећи грађана води рачуна и све решава бројни државни апарат. Становништво живи у огромним округлим градовима, пречника и до неколико стотина километара. Људи су вегетаријанци, практикују слободну љубав и имају телепатске способности.

Grave, Jean (1854-1939), француски и интернационални анархиста и теоретичар анархизма, писац, памфлетиста и аналитичар. Издавач три анархистичка часописа: *Побуна* (*Le Révolté*), *Бунт* (*La Révolte*) и *Ново време* (*Les Temps Nouveaux*). Аутор је више студија о новом друштву и како је могуће остварити га, од којих су најпознатији **Будуће друштво** (*La société future*, 1895.) и **Одумирање друштва и анархија** (*La société mourante et l'anarchie*, 1893.).

Ранковић, Светолик (1863-1899.), српски писац и вероучитељ. Аутор је више романа и приповетки, а међу њима и приповетке **У XXI веку** (1895.), где у стилу Аристофана, на сатиричан начин описује могућу владавину жена. Радња се догађа у

Београду 2095. године и кроз дистопију даје све негативности могућег феминистичког друштва будућности.

Mears, Amelia Garland (?1842-1920.), енглески писац. Позната је по утопији **Мерсија, Краљевски астроном** (*Mercia, the Astronomer Royal: A Romance*, 1895.). Прича је смештена у Европу 2002. године, где влада германска раса, а жене су оствариле сва своја права.

Davenport, Benjamin Rush (? - ?), амерички писац. Познат по својим утопијским романима **Ујка Семова колиба, Прича о америчком животу, Поглед један век унапред** (*Uncle Sam's Cabins: A Story of American Life, Looking Forward a Century*, 1895.), о будућности која је у декаденцији, али појава апокалиптичне болести даје шансу за реформу друштва; и **Англо-Саксонци, напред! Роман о будућности** (*Anglo-Saxons, Onward! A Romance of the Future*, 1898.), где описује освајање света од стране Енглеске и САД.

Wells, Herbert George (1866-1946.), енглески писац, познат по својим научно-фантастичним и утопијским делима. Аутор је стотинак романа и новела, који су изванредно примљени и код публике и код критике, а који се и данас читају. Мада се у већини књига држао утопијске форме, код њега се осећала велика разлика између форме и суштине по питању утопизма. Био је политички активан (интервју са Лењином 1920. и са Стаљином 1934, залагање за Лигу народа и касније за Уједињене Нације), али осим промовисања мира у свету, није се лично залагао ни за какве друштвене реформе или промене. Његов утопизам и алтернатива били су и остали су чисто литерарна категорија, а никако позив масама да се освесте и преузму своју будућност у своје руке, нити владарима да почну са реформама. Џорџ Орвел је за њега рекао да је био „сувише логичан да би схватио овај свет“⁴⁸². Написао је више романа са утопијском формом и садржајем, и еутопија и дистопија, од којих су најпознатије: **Времеплов** (*The Time Machine, An Invention*, 1895.); **Острво доктора Морао** (*The Island of Doctor Moreau*, 1896.); **Невидљиви човек** (*The Invisible Man*, 1897.); **Рат светова** (*The War of the Worlds*, 1897.); **Први човек на месецу** (*The First Men in the Moon*, 1900.); **Модерна утопија** (*A Modern Utopia*, 1905.); **У време комете** (*In the Days of the Comet*, 1906.); **Нови светови уместо старих** (*New worlds for old*, 1908.); **Када се пробуде они који спавају** (*When the Sleeper Wakes*, 1910.); **Људи попут Богова, Модерна утопија** (*Men Like Gods, A Modern Utopia*, 1923.); **Облик ствари које ће доћи** (*The Shape of Things to Come*, 1933.); **Чувај се краја његовог ланца / На кратком ланцу** (*Mind at the End of Its Tether*, 1945.) и друге. По више његових романа су снимљени филмови.

Fawkes, Frank Attfild (1849-1941.), енглески индустријалац и писац. Написао је више романа, од којих је са утопијском темом **Мермдјук, Цар Европе** (*Marmaduke, Emperor of Europe: Being a Record of Some Strange Adventures in the Remarkable Career of a Political and Social Reformer Who Was Famous at the Commencement of the Twentieth Century*, 1895.). Говори о будућем уједињењу европских држава под енглеским аристократом и политичарем Мермдјуком.

Faulhaber, Hermann (1842–1914.), немачки свештеник и писац. Аутор је хришћанске утопије **Златно доба будућности: Прича из година 2000-2030**. (*Das goldene Zeitalter der Zukunft : eine Erzählung aus den Jahren 2000-2030*, 1896.).

Swan, Herbert E. (? - ?), амерички писател. Аутор је технолошке утопије **Могуће је: Прича о будућем напретку науке, предивном напретку метода владања и држави срећних људи** (*It Might Be: A Story of the Future Progress of the Sciences, the Wonderful Advancement in the Methods of Government and the Happy State of the People*, 1896.). Роман говори како у блиској будућности Америка постаје високо технолошки развијена земља са могућностима контроле времена и комуникацијом кроз време.

Tarde, Jean Gabriel, de (писао је под именом Gabriel Tarde, 1843-1904.), француски социолог, писао је о психологији маса, широко познат тек после 1950-их. Аутор је утопије **Фрагмент будуће историје** (*Fragment d'Histoire Future*, објављено у

⁴⁸² Orwell, George, *Wells, Hitler and the World State*, August 1941.

часопису 1896, а као књига тек 1904.). На еглески преведена као *Подземни човек* (*Underground Man*, 1905). Говори о планетарној кризи и о повлачењу људи у подземље. Главна идеја књиге је да ни једна утопија не може бити дуговечна.

Tracy, Louis (1863-1928.), енглески новинар и писац. Аутор је утопије **Последњи рат, Прича о великој издаји** (*The Final War: A Story of the Great Betrayal*, објављено у часопису 1895, а као књига 1896.), где говори о будућем рату и успону англо-саксонске расе. **Цар Америке, Прича о четвртом сталежу у Француској** (*An American Emperor: The Story of the Fourth Estate of France*, објављено у часопису 1896, а као књига 1897.), као и њен наставак **Изгубљене провинције, Како се Ванситарт вратио у Француску** (*The lost provinces; how Vansittart came back to France*, 1898.), су приче о будућем рату у коме Француска опет постаје царевина и побеђује Немачку. Осим описа рата, ради се и о технолошкој утопији са описима наводњавања Сахаре које доводи до промене пустиње у пољопривредно земљиште.

Thorne, Gerald, амерички писац, аутор утопијског романа **Рај на земљи, Истинита прича** (*Heaven on earth : a realistic tale*, 1896). Описује фиктивну утопијску заједницу Друштво идеалног живота, кроз причу Френка Вајланда-Смита (Frank Wayland-Smith), члана заједнице Онеида.

Pallander, Edwin (псеудоним под којим је писао Ланселот Бејли, Lancelot Francis Sanderson Bayly, 1869-1952.), енглески биолог, природњак и писац. Аутор је утопије **Кроз зодијак, Прича о авантури** (*Across the zodiac; a story of adventure*, 1896.), која описује фантастично путовање на Месец, где се откривају остаци напредне цивилизације, и повратак на Земљу, уз успутну посету Венери.

Cowan, James (1841-1906.), амерички писац и новинар. У фантастичној утопији **Зора, Роман о старом свету** (*Daybreak; a romance of an old world*, 1896.), говори о померању Месеца и његовом паду у Тихи океан, путовању на Марс у балону и паралелним световима у којима цвета хришћанство на Марсу, после вишеструког доласка Христа.

Caryl, Charles W. (Chas. W. Caryl, ? - ?), амерички социјалиста. Аутор је социјалистичке и феминистичке утопије **Ново доба, План за ново доба заједништва које би помогло развој и коришћење најважнијих богатстава ове земље** (*New era. Presenting the plans for the New era union to help develop and utilize the best resources of this country. Also to employ the best skill there is available to realize the highest degree of prosperity that is possible for all who will help to attain it*, 1897.). Залаже се за кооперативне заједнице као решење свих проблема.

Ganivet, Ángel (1865-1898.) шпански дипломата, писац, новинар и песник. Живео је кратко, у 32. години је извршио самоубиство, док је био шпански конзул у Русији (Рига). Најважније дело су му **Шпанске идеје** (*Idearium español*, 1897.), које се без обзира на мали број страна (у оригиналном издању књига има само 163 странице) сматрају истакнутим примером шпанске философске мисли крајем XIX века. Француска енциклопедија Ларус (*Larousse Encyclopedia*) књигу описује као „капитални рад велике философске дубине“. Књига није директно утопијска, мада се залаже за промену државне и друштвене мисли и организације Шпаније његовог доба, нудећи алтернативу која је за то време била не само идеалистичка, већ и утопијска. Аутор показује велики презир према модерној у сваком њеном виду (модерна философија, модерни односи у друштву, модерна уметност, модерна архитектура, модерни морал, модерни индустријски капитализам и друго), јер модерна самом својом суштином убија стварне људске вредности. Залаже се за деизам, антропоцентрични спиритуализам одвојен од хришћанства, али са високим моралним начелима. У моралности се залаже за суштинске моралне принципе, насупрот форми буржоаског морала (брак, породица, стицање материјалних вредности). У време када је Шпанија била на ивици катастрофе, губећи рат са САД, а тиме и Кубу и Филипине, сматрао је да је боље умрети као човек, него бежати, клечити и тражити изговоре и оправдања. Сматра да је Шпанији потребна нова снага, одлучност и акција, уместо приче.

Kautsky, Karl Johann (1854-1938.), аустријско-чешки философ, политичар, писац и новинар, марксистичке оријентације. Аутор је више књига о социјализму и

комунизму, као и о историји комунистичког покрета и комунистичких идеја кроз време. О историји комунизма најпознатија дела су му **Претходници модерног социјализма** (*Die Vorläufer des neueren Sozialismus*, 1895.), а посебно њен део **Комунизам у Централној Европи у време реформације** (*Communism in Central Europe in the Time of the Reformation*, штампано као одвојена књига 1897.) и **Томас Мор и његова Утопија** (*Thomas More und seine Utopie*, 1888.). Најважнија дела о теорији комунизма и могућој будућности у социјализму (утопијског карактера) су му **Социјална револуција** (*Die Soziale Revolution*, 1902.), **Пут ка власти** (*Der Weg zur Macht*, 1909.), **Класна борна и Ерфуртски програм** (*The Class Struggle, Erfurt Program*, 1909.) и **Диктатура пролетаријата** (*Die Diktatur des Proletariats*, 1918.).

Lasswitz, Kurd (1848-1910.), немачки научник и писац, докторирао је математику и физику. Аутор је више утопијских романа, од којих је најпознатији **О две планете, Роман у две књиге** (*Auf zwei Planeten : Roman in zwei Büchern*, 1897.). Описује контакт цивилизација са Марса и са Земље. Научно говори о техници свемирских путовања, што су делом касније користили Вернер фон Браун и Валтер Хофман. Књига је на енглески преведена тек 1971. године, под називом **Две планете** (*Two Planets*). Његови остали утопијски романи су **На нулној тачки постојања** (*Bis zum Nullpunkt des Seins*, 1871.), у којој описује живот у 2371. години; **Звездана роса, Биљке на нептуновом месецу** (*Sternentau: die Pflanze vom Neptunsmund*, 1909.); **Слике из будућности: Две приче из двадесет четвртог и тридесет деветог века** (*Bilder aus der Zukunft : zwei Erzählungen aus dem vierundzwanzigsten und neununddreissigsten Jahrhundert*, 1879); **Аспира, Роман о облацима** (*Aspira : der Roman einer Wolke*, 1905.).

Mantegazza, Paolo (1831-1910.), италијански неуролог, физиолог, антрополог и писац. Аутор је футуристичке и технолошке утопије **Година 3000, Сан** (*L'anno 3000: Sogno*, 1897.). Залаже се за пацифизам, интернационализам, права жена, слободни брак, фармаколошке експерименте, вештачку интелигенцију.

Windsor, William (1857-?), амерички писац. Аутор је утопијског романа **Лома, Становник Венере** (*Loma, a citizen of Venus*, 1897.). Описује како становник Венере долази на Земљу и кроз свакодневни живот се показује супериорност организације друштва, религије и моралне карактеристике непознате утопијске цивилизације над постојећом у Енглеској тог доба.

Orpen, Adela Elizabeth Richards (? - ?), мање познати амерички писац. Живела је на америчком Средњем Западу, о коме и пише у својим романима. У утопијском роману **Идеални град** (*Perfection City*, 1897.), описује оснивање нових градова (шта је потребно неком граду да би био перфектан), живот на издвојеним фармама на широким равницама Средњег Запада, али и феномен познат као **преријско лудило**.

Moore, Anon (псеудоним под којим је објављивао амерички писац **James M. Galloway**, ? - ?). Роман **Џон Харви, Прича о двадесетом веку** (*John Harvey: A Tale of the Twentieth Century*, 1897.), социјалистичка је утопија која се одвија средином XX века, комбинација ратне катастрофе и описа утопијске заједнице која постаје главни цивилизацијски ток у Америци.

Adam, Paul Marie Auguste (1862-1920.), француски новинар, издавач и писац. У својим делима излаже и брани своје анархистичке ставове. У дистопији **Писма из Малезије** (*Lettres de Malaisie*, 1898.), описује тоталитарну заједницу на острву Борнео. Заједница има напредну технологију која је одржава, а државна и друштвена организација су се временом претворили у своју супротност.

Forbush, Zebina (псеудоним под којим је објављивала **Clarke, Frances H**, ? - ?) Њен роман **Ко-ополитан, Прича о кооперативној заједници у Ајдахо** (*The co-opolitan : a story of the Co-operative Commonwealth of Idaho*, 1898.), приказ је живота у утопијској заједници основаној 1917. године, где постоји потпуна једнакост полова.

Sanders, George A. (1836-?), амерички писац. Аутор је одговора на Беламијеве књиге **Поглед уназад** и **Једнакост**. У утопијском роману **Реалност, или Закон и ред насупрот анархији и социјализму** (*Reality; or, Law and order vs. anarchy and*

socialism. A reply to Edward Bellamy's Looking backward and Equality, 1898.), супроставља се Беламијевим тврдњама уз аргументе да радници и нису тако сиромашни, а разлози за рад нису само стицање новца, већ и виши, племенитији циљеви.

Balodis, Kārlis (немачки Carl Ballod; писао и под псеудонимом Ballod-Atlanticus, 1864-1931.), латвијски економиста, демограф, статистичар, научник и писац. Аутор је система за рационалну потрошњу добара у случају кризе. Најпознатије дело му је социјалистичка (утопијска) студија **Будућа држава, Производња и потрошња у социјалној држави** (*Der Zukunftsstaat. Produktion und Konsum im Sozialstaat*, 1898.).

Bird, Arthur (? - ?), амерички писац. Аутор је одговора на Беламијеву књигу *Поглед уназад: Поглед унапред, Сан о САД у 1999. години* (*Looking forward; a dream of the United States of the Americas in 1999*, 1899.). Футуристичка утопија о САД која ће заједно са Енглеском створити империју, у којој ће САД управљати западном хемисфером, а Енглеска већином осталог дела света. Цивилизација је технолошки развијена (превоз, летови, комуникације и друго), а пилуле замењују храну. Долази до контакта са напредном цивилизацијом која живи на Марсу.

Douglass, Ellsworth (псеудоним под којим је писао Elmer Dwiggin, 1863-1933.), амерички трговац некретнинама и писац. У утопијској новели **Фараонов брокер, изузетно искуство Исидора Вернера у другом свету** (*Pharaoh's broker : being the very remarkable experiences in another world of Isidor Werner, written by himself*, 1899.), говори о путовању на Марс и паралелним световима који тамо постоје (који одговарају старом Египту).

Mendes, Henry Pereira (1852-1937.), енглеско-амерички професор, рабин и писац. У својој књизи **Поглед унапред, Догађаји у двадесетом веку** (*Looking ahead. Twentieth century happenings*, 1899.), говори о превирањима и револуцијама кроз које пролази човечанство, а које изазива социјализам. Ово стање доводи до низа мањих, а затим и до светских ратова. До мира долази тек уједињењем јеврејске и хришћанске религије, које доводи до оснивања јеврејске државе у Палестини под вођством старе јеврејске династије.

Morgan, Harriet (рођена Scott, 1830-1907.), аустралијска илустраторка књига о природи, посебно о биљкама и животињама. Аутор је утопије **Немогуће острво** (*The Island Impossible*, 1899.).

Merrill, Albert Adams (1873-1952.), амерички инжињер, пројектант авиона и писац. Аутор је утопије **Велико буђење, Прича о двадесет другом веку** (*The Great Awakening: The Story of the Twenty-Second Century*, 1899.). Американац са краја XIX века, пребачен је три века у будућност, где налази друштво које живи у социјалној и технолошкој утопији. Људи су испуњени срећом, нема приватне својине, плате су уједначене, а напредна технологија омогућује путовања и комуникације.

Pallander, Edwin (псеудоним под којим је писао **Lancelot Francis Sanderson Bayly**, 1869-1952.). **Точкови доктора Гиноћио Гивса** (*The Wheels of Dr Gynochio Gyves*, 1899.), технолошка је утопија о свемирском броду и путовању на Месец.

ПОКУШАЈИ ОСТВАРЕЊА УТОПИЈЕ У ПРАКСИ ТОКОМ ЕПОХЕ ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈЕ

Током XIX века, не само да се наставља претходно успостављена пракса литерарног уобличавања алтернативних и утопијских идеја, већ и поприма замах какав је био незамислив до тада. Религиозне утопијске заједнице почињу да се оснивају у САД још током XVII и XVIII века, али свој врхунац достижу у XIX веку. Поред религијских, ово важи и за социјалне заједнице. Овај тренд се не односи само на САД, већ и на друге земље Новог света - Хаити, Бразил, Гватемалу, Венецуелу, Аустралију, Нови Зеланд и друге. Имамо и целе покрете који не оснивају само појединачне заједнице, већ се број заједница исказује десетинама. Под вођством својих идеолога, овенисти, икаријанци и фуријеисти оснивају заједнице широм Новог света, а највише у САД. Овај тренд не обухвата само Америку, већ и Европу и друге делове света. Имамо више приказа који нам дају описе, не само њихове идеологије, религије, обичаја и начина живота, већ и њихове економске организације и успешности развоја, од којих су најважнији необјављени рад А. Ј. Мекдоналда, *Историја америчког социјализма* Џона Хемфрија Нојса и *Комунистичке заједнице у САД* Чарлса Нордхофа, све три писане током друге половине XIX века.

Религиозне заједнице, које су основане раније, у великој већини настављају свој живот и током XIX века. Седам великих религијских заједница описују и Мекдоналдс, Нојс и А. Џејкоби. **Рапити** спадају међу веће и успешније заједнице. Следбеници Џорџа Рапа из Виртемберга у Немачкој (George Rapp и Christian Community), познати и као хармонисти (Harmonists) према називу своје заједнице (Хармонија, Harmony), основани су по сличном моделу као и Пентакостална црква. Имали су више заједница у САД: Хармонија у Пенсилванији (Harmony, Pennsylvania), Хармонија у Индијани (Harmony, Indiana) и Економија у Пенсилванији (Economy, Pennsylvania). **Заједница Ефрата** (Ephrata Cloister, Lancaster, Pennsylvania), једна је од најстаријих религијских заједница, основана још 1713⁴⁸³ године. Одржала се током XVIII и XIX века. Током XIX века имали су неколико хиљада чланова. Основни принципи на којима су организовани су заједничка својина, целибат и поштовање Библије као извора свих мудрости. **Квекере / Шејкере** (Quakers / Shakers) основала је Ана Ли (Ann Lee) 1774, када је прешла из Енглеске у САД. Једно време су били најбројнија религијска алтернативна заједница у САД. Одржали су се током целог XIX века, и тек почетком XX века почињу да слабе. **Зоар заједницу / Сепаратисте** (Zoar Community / separatists) у Тускорори, Охајо (Tuscorora County, Ohio), основао је 1816. године Немац Јозеф Бимелер (Joseph Bimeler), на основу мање стриктних тумачења Библије. Брак је био могућ, али не и обавезан, тако да су заједницу чинили чланови који су у целибату, али и они који су у класичном браку. Једино отворени брак и слободна љубав нису били дозвољени. **Заједницу Снежних брда / Сноубергову заједницу** у Харисбургу, Пенсилванија (Snowhill, Harrisburg, Pennsylvania) основао је Семјуел Сноуберг (Samuel Snowberger) 1820. године, на учењу и као наставак заједнице Ефрата. Иако мала по броју чланова, заједница се одржала релативно дуго. **Инспирационисте** (Inspired people) као покрет и њихову заједницу Ебенезер у Бафалу, Њу Јорк (Eben-Ezer, Buffalo, New York) оснива Кристијан Мец (Christian Metz), доласком из Немачке 1846⁴⁸⁴ године, где су постојали готово цели век пре доласка у САД. Током 1855. године селе у Ајову (Iowa), где оснивају заједницу Амана. Верују у Библију, али и у тумачења Светог Духа који говори кроз њихове медијуме. Средином XIX века били су једна од најјачих религијских заједница по броју чланова у САД, са

⁴⁸³ Може се наћи и податак да је основана 1732. када је дошло до одвајања Заједнице Ефрата (Ephrata Community) од Немачког баптистичког братства (Schwarzenau Brethren/Dunkers).

⁴⁸⁴ Наведена је 1846. година према већини постојећих извора, мада према Нордхофу (Nordhoff Charles, *Communist Societies in USA*, 1875), инспирационисти су прешли у САД 1842. године.

више хиљада чланова, као и економски. **Бишоп Хил заједницу** (Bishop Hill Community), основао је Швеђанин Ерик Јансон 1846. године. Нема посебних писаних правила, а учење се базира на њиховом тумачењу Библије.

Овде треба посебно издвојити анабаптисте и њихове заједнице. У ову групу заједница спадају хутерити, менонити и амиши. Први теоретичари алтернативних заједница (Мекдоналдс, Нојес, Нордхоф) их потпуно игноришу, јер се њихово учење разликовало од ставова свих других хришћанских цркава у два веома важна елемента - свештенство свих верника и свесно прихватање хришћанства. Ово је било не само важније од свих других разлика, већ и непремостиво. Свештенство свих верника поништава цркву као институцију и одбацује свештенство. Свесно прихватање хришћанства, ма колико логично звучало, је још револуционарније. Оно не само да поништава сакрамент крштења, који је један од основа хришћанства, већ га мења до непрепознатљивости. Сматрају да нови члан може прићи цркви (цркву поистовећују са заједницом, са људима, на начин како је то учио сам Исус, а не са објектима, свештенством или са организацијом), тек када у потпуности схвати и разуме сам чин крштења, што поништава крштење по рођењу и уводи крштење кад се напуни 16-18. година. Самим тим што признају свештенство свих верника, покрет се одриче монолитности и дели се на више мањих група (хутерити, менонити старог реда, менонити новог реда, амиши старог реда и други). После више сеоба између различитих европских држава, амиши 1720. године прелазе у САД, да би то пресељење углавном било завршено 1740-1770. Овај први талас се углавном насељавао у Пенсилванији. Следећи талас долази пола века касније и око 1800. године насељавају се у Охају и Индијани. Хутерити су покушали да се организују и живе у Европи, а од погрома и прогањања су се бранили честим селидбама: из Немачке прелазе у Чешку, одатле у Мађарску, Трансилванију, Русију, да би 1874. прешли у САД.

Ове највеће религијске заједнице нису настале на тлу САД, већ су дошле организоване и са својим учењима из Европе у САД, из Швајцарске, Немачке, Чешке, Енглеске, Шведске. Од аутохтоних верских заједница насталих у САД, треба навести **Насеље заједнице мира** (The Peace Union Settlement), које је основао Andreas Bernardus Smolnikar, **спиритуалисте** и више њихових заједница, заједницу **Броктон**, заједница перфекциониста **Онеида**, заједницу **Аурора**, заједница **Бетел** и друге. Све ове групе су имале релативно мали број чланова и брзо су се гасиле. Једина група која је опстала и развијала се били су **мормони**. Они су настали у САД и током времена су и поред свих проблема, погрома и препрека стално расли, тако да су данас једна од најјачих религијских заједница са око 16 милиона чланова и чине око 5 % становништва САД.

Религијске заједнице су се и поред много ометајућих фактора (неприхватање околине, разлика у језику, често и целибат као начин живота и друго) показале много јаче, успешније и дуготрајније у поређењу са социјалним заједницама. Да ли је разлог томе вера која покреће и даје снагу, у поређењу са социјалистичким идејама о слободи, правди и једнакости? Више аутора је анализирано овај парадокс, а можда најједноставнији, а најтачнији одговор дао је Чарлс Дана (Charles A. Dana), члан фуријеове заједнице Фарма Брук/Brook Farm, коју касније напушта да би се бавио новинарским издаваштвом: „*Заједнице које се заснивају на основу одређених религијских начела генерално су успешне. Шејкери и Онеида то снажно илуструју; док неуспех различитих покушаја присталица Фуријеа, Овена и осталих, који се нису базирали на религиозном фанатизму доказују да без ове необичне силе и најбриљантније социјалне теорије су од мале помоћи*“. Њу Јорк Сан, 1. мај 1869. (*The New York Sun*, 1st May 1869.).

Социјалне заједнице можемо поделити по њиховој идеологији, односно по аутору чије су идеје пратили. **Роберт Овен** (Robert Owen), прву заједницу оснива у Шкотској - Нови Ланарк (New Lanark). Заједнице у САД које су пратиле његове идеје су: Плави извори, Индијана (Blue Springs Community, Indiana), Кооперативно

удружење, Пенсилванија (Cooperative Society, Pennsylvania), Коксаки заједница, Њу Јорк (Coxsackie Community, New York), Форесвил, Индијана (Forresville Community, Indiana), Френклин, Њу Јорк (Franklin, New York), Хевирстроу, Ње Јорк (Haverstraw Community, New York), Заједница Кендал, Охајо (Kendal Community, Ohio), Маклурија, Индијана (Macluria, Indiana), Нова Хармонија, Индијана (New Harmony, Indiana), Нашоба, Тенеси (Nashoba, Tennessee), Жути извори, Охајо (Yellow Springs, Ohio). Важно је истаћи краткотрајност ових заједнице. Све су трајале између пар месеци и три године. Чак и Нова Хармонија која је била највећа, са преко 900 чланова и више од 30.000 акри (12.000 хектара) обрадиве земље у поседу, није опстала дуже од три године. Ове заједнице су почеле да се јављају 1826. године и свој врхунац доживеле 1830. Без обзира на велики број покушаја, покрет је релативно брзо доживео неуспех. Поновни покушаји које су водили Роберт Дејл Овен (Robert Dale Owen, син Роберта Овена) и Френсис Рајт (Frances Wright), нису довели до оснивања нових заједница.

Заједнице које су осниване по идејама **Фуријеа** такође су кратко трајале, мада имамо три изузетка: Хоупдејл (Долина наде - Hopedale, Massachusetts) са преко 200 чланова и 200 хектара обрадиве земље живела је 17-18 година; Северно-Америчка фаланга у Њу Џерсију (North-American Phalanx, New Jersey) са 270 чланова и 270 хектара обрадиве земље живела је 12 година, а Фаланга Висконсин (Wisconsin Phalanx) са 32 породице (100-200 чланова) и 720 хектара обрадиве земље опстала је 6 година. У овом систему имамо преко тридесет заједница: Алфаделфија (Alphadelphia Phalanx, Michigan), Фарма Брук (Brook Farm, Massachusetts), Брокијев експеримент (Brooke's Experiment, Ohio), Фаланга Биро Компаније (Bureau Co. Phalanx; Illinois), Индустијска заједница Кларкстон (Clarkson Industrial Association, New York), Клермонт фаланга (Clermont Phalanx, Ohio), Колумбијанска фаланга (Columbian Phalanx; Ohio), Башта младица (Garden Grove; Iowa), Заједница гушчијег језера (Goose Pond Community; Pennsylvania), Заједница велике прерије (Grand Prairie Community; Ohio), Долина наде (Hopedale; Massachusetts), Свеукупна/Општа фаланга (Integral Phalanx; Illinois), Компанија Џеферсон, Индустијска асоцијација (Jefferson Co. Industrial Association; New York), Фаланга Лагранџ (Lagrange Phalanx; Indiana), Лерисвил фаланга (Leraysville Phalanx; Pennsylvania), Заједница Марлборо (Marlboro Association; Ohio), Заједница компаније МекКејн (McKean Co. Association; Pennsylvania), Мурхауз заједница (Moorhouse Union; New York), Северно-Америчка фаланга (North American Phalanx; New Jersey), Заједница Нортхемптон (Northampton Association; Massachusetts), Фаланга Охајо (Ohio Phalanx), Заједница истомишљеника (One-mentian Community; Pennsylvania), Фаланга Онтарио (Ontario Phalanx, New York), Дом у прерији (Prairie Home Community; Ohio), Заједница Реритејн залива (Raritan Bay Union; New Jersey), Сангамон фаланга (Sangamon Phalanx; Illinois), Скејнетлес заједница (Skaneateles Community; New York), Унија социјалне реформе (Social Reform Unity; Pennsylvania), Фаланга залива Содус (Sodus Bay Phalanx; New York), Заједница фарме извора (Spring Farm Association; Wisconsin), Заједница у шуми (Sylvania Association; Pennsylvania), Трамбул фаланга (Trumbull Phalanx; Ohio), Вејштенау фаланга (Washtenaw Phalanx; Michigan) и Фаланга Висконсин (Wisconsin Phalanx). Покрет почиње са великим плановима 1842, али већ 1846. почиње да се гаси. Касније основана заједница на Фуријеовим принципима је Заједништво (La Reunion, Dallas), коју 1855. оснива Виктор Консидеран (Victor Considérant). Током раздобља оснивања и живота ових заједница (фаланнге по Фуријеовим принципима), постојала је чак и организација која је окупљала све заједнице и покушавала да им помогне и да их усмерава - Америчка унија заједница (American Union of Associationists - AUA), која је издавала и свој часопис *Предводник* (*The Harbinger*). Са гашењем већине заједница дошло је и до гашења њихове уније, 1851. године.

Етјен Кабе (Etienne Cabet) је својим делом Пут у Икарију успоставио принципе социјализма који су се доста разликовали, ма како на први поглед слични били, од идеја Овена и Фуријеа. Прву заједницу Икарија Црвене реке (Red River Icaria) оснива 1848. године у Тексасу. Две године касније, 1850. оснива заједницу у Нову, Илиноис (Nauvoo, Illinois). Обе заједнице се гасе после краћег времена и огромна већина

чланова их напушта. Преостали чланови прелазе у заједницу Корнингтон у Ајови (Cornington, Iowa). Ова заједница је била нешто боље организована, али ипак недовољно успешна и такође кратког века.

Осим покрета базираним на идејама Роберта Овена, Шарла Фуријеа и Етјен Кабеа, током XIX века у САД је било и потпуно издвојених заједница, као и заједница које су покушале спајање социјалних и религијских идеја. Џосаја Варен (Josiah Ware⁴⁸⁵) покушава да настави идеје европских социјал-утописта, али насупрот њима наглашава идеју индивидуалне суверености. Оснива заједницу **Модерна времена** на Лонг ајленду (Modern Times, Long Island). Заједница се залагала за позитивизам, слободну љубав, пантархију (Grand Pantarchy - спиритуална и интелектуална хијерархија).

У то време је основано и неколико заједница на **анархистичким**⁴⁸⁶ принципима - непостојање врховне централне управе, општа слобода, заједничко управљање и самоуправљање: Комуна живота и рада (Life and Labor Commune); Колонија Белог пута (Whiteway Colony) и друге.

Основано је и више заједница које не припадају ни религијским ни социјалним комунама. **Анахајм** (Anaheim) у Калифорнији 1857. године, оснивају немачки емигранти из Сан Франциска, као кооперативну заједницу узејамне финансијске помоћи. **Земљу грожђа** (Vineland) 1861. оснива Чарлс Лендис (Charles K. Landis) у Њу Џерсију, као заједницу фармера. Колонију **Преријска кућа** (The Prairie Home Colony, Kansas) оснива Босије 1870. под називом **Кооперативна фарма Канзас** (Kansas Co-operative Farm), са циљем да се створи атрактивна производња која би омогућила стални посао и пристојне плате већем броју људи (*Association and Co-operation, based on Attractive Industry*). Производња свиле је планирана да буде главна грана индустрије у кооперативи и сади се 10.000 дудова, али она покреће и пратећу ситну индустрију која је опслуживала околна насеља. **Кавеа колонија** (Kaweah Colony, Central California) основана је 1886. и трајала је само 6 година. Основана је на идејама научног социјализма и делима Лоренса Гронлунда и Едварда Беламија⁴⁸⁷. Заједница **Цветови Мочиме** (Los Mochis) је заједница основана на северу Мексика, на идејама Алберта Кимси Овена (Albert Kimsey Owen) 1893. године и живела је пуних 31 годину. **Колонију Рагби** (Rugby Colony) оснива енглески писац Томас Хјус (Thomas Hughes) 1880. године у Тенесију, на принципима хришћанаког социјализма и анти-материјализма. Своје основне принципе напуштају 1892. године, а номинално постоје и данас, али не као активна алтернативна заједница, већ само као група грађана који се залажу за очување оригиналних објеката заједнице. **Заједницу Раскин** (Ruskin Colony) оснива Џулијус Вејланд (Julius Augustus Wayland) 1894. године у Тенесију. Заједница се базирала на заједничком власништву имовине заједнице и производних средстава, приватном личном власништву и слободној љубави. После две године чланови заједнице се премештају у Џорџију где се уједињују са заједницом Дјук (Duke Colony) и формирају Раскин уједињену заједницу (Ruskin Commonwealth). Нова заједница опстаје 5 година и гаси се 1901. **Долина кедрова** (Cedar Vale, Kansas) је била краткотрајна заједница коју су основали руски емигранти и која је покушала да обједини социјализам и слободу појединца. Идеје Теодора Херцке (Hertzka, Theodor, 1845-1924.), подржава **Друштво слободне земље** и оснива се неколико колонија које су биле краткотрајне и са малим бројем чланова.

⁴⁸⁵ Треба напоменути да је Џосаја Варен не само познавао Роберта Овена, већ је и био члан заједнице овенита у Новој Хармонији током 1826. године.

⁴⁸⁶ Када говоримо о анархизму, термин посматрамо у његовом изворном значењу - организација друштва или друштвене заједнице која се базира на потпуној слободи појединаца, без државне организације, државног уговора и било каквог облика принуде, на принципима самоорганизованости, самодовољности и самоуправљања.

⁴⁸⁷ Laurence Gronlund, *The Cooperative Commonwealth*, 1884; Edward Bellamy, *Looking backward*, 2000-1887, 1888.

Франсис Рајт (Frances Fanny Wright, 1795-1852.), се залагала за социјалне реформе, феминизам, слободну љубав и контролу рађања. Оснивач је Комуне Нашоба у Тенесију 1825. године. Учествовала је и у комуни Нова Хармонија коју је основао Роберт Дојл Овен, син Роберта Овена. После 1830. учествује у насељавању ослобођених робова на Хаитију и организовању њихове заједнице.

У Европи је било више алтернативних заједница и покрета током XIX века. Један од запаженијих је социјал-утопијски рад Година (**Godin**, Jean-Baptiste André, 1817-1888.), у Гизу (Guise) у северној Француској. Подстакнут идејама Фуријеа, у близини своје фабрику гради насеље за раднике (друштвена палата / **Familistère de Guise**), који даје на управу и у пуно власништво радницима који су ту радили и живели. Фамилистер је био самодовољна и самоодржива форма становања са свим пратећим садржајима (јаслице, обданиште, школа, библиотека, до рекреације и забаве).

Овде би требало навести и почетак организовања јеврејских заједница у Палестини (касније Израелу), које ће свој врхунац достићи у првој половини XX века оснивањем великог броја кибуца и мошава. Пре 1900. године дошло је тек до првог таласа јеврејске имиграције и оснивања првих мошава. То јесте био скроман почетак, али је најавио велики покрет који ће тек доћи.

Током XIX века, највећи део алтернативних заједница осниван је у САД, нешто мање у Канади и Латинској Америци, док је у Европи било тек пар покушаја. Заједнице су се базирале на религијским или социјалним (већином социјал-демократским, ређе анархистичким или марксистичким) принципима. Већина их је замишљена и остварена на принципима заједнице (полузатворена самодовољна и самоодржива група), мада је било примера и покушаја прерастања у покрет (фуријеизам) или самоизолованост (Walden). За то време у Европи се развијала теоријска мисао о алтернативном друштву, као и неколико покушаја примене тих идеја у пракси. Идеје су се кретале у два правца: један је социјалдемократска постепена еволуција у промени друштвених односа, која се базирала на добровољном пристанку и сарадњи капитала, а други је револуционарна промена у стварању друштва једнакости, која се базирала на насилном одузимању свих полуга власти и капитала и увођењу диктатуре радничке класе. Обе идеје су покушале и да се остваре у пракси. У Шкотској Роберт Овен оснива заједницу у Новом Лернаку, Годин у Француској оснива заједницу (Familistère de Guise), а Лав Толстој претвара Јасну Пољану у заједницу слободних људи. Ове заједнице, ма колико биле минорне у односу на главни цивилизацијски ток, показале су реалну могућност остварења својих идеја у пракси, што је и довело до великих покрета током следећег века (анархисти у Шпанији и Украјини, социјалдемократија у Скандинавији). Други правац алтернативних идеја базиран на насилном преузимању власти и капитала, развијан је теоријски уз мање покушаје, углавном у Русији. Као и еволутивна струја и они су до свог потпуног остварења дошли тек у првој половини следећег, XX века.

Као резултат неуспеле Француске револуције из 1789. године, а и на њеним идејама о братству, слободи и једнакости, долази до низа покрета и револуција током XIX века. Само у Француској би могли навести револуције и покрете из 1835. године, револуцију године 1848, која се раширила широм Европе, захвативши и наше крајеве, Париску комуни из 1871. године. Идеје које су биле утопијске, покретале су масе да покушају да у пракси створе друштво које ће бити не само боље по општим резултатима, већ и поштеније, које ће донети срећу појединцима и напредак свима. Док су социјал-утописти покушавали да промену друштва покрену од појединаца према маси, и од еволуције ка мирним променама, дотле су револуционарни покрети покушавали да покретима маса изведу промену која ће одмах донети промену и бољитак свима, укидањем експлоатације, приватне својине и тржишне економије. Два пута ка истом циљу, која су се, нажалост, показала подједнако утопијска. После пола века теоријских расправа и припрема, и после још пола века живота у утопији, и социјалистичке земље Источне Европе и социјал-демократске земље Скандинавије, вратиле су се либералном капитализму крајем XX века .

Међу алтернативним и утопијским покретима треба навести и оне који су се бавили образовањем и педагогијом. Још од старе Грчке прихваћена је важност образовања у стварању новог и бољег друштва. Током свих епоха било је покушаја стварања новог и хуманијег система образовања, који би стварао нове и слободне младе људе, будуће ствараоце и предводнике праведнијег и бољег друштва.

У Немачкој, средином XIX века, Фридрих Фребел (Friedrich Wilhelm August **Fröbel**, мада наилазимо и на англистичку форму писања Froebel, 1782-1852), оснива алтернативну образовну институцију Немачки институт за опште образовање (*Allgemeine Deutsche Erziehungsanstalt*). Од 1837. године развија систем раног образовања деце (вид предшколског образовања) које назива *Дечја башта* (kindergarten). Назив његових обданишта, као термин, улази у више светских језика (поред немачког и у енглески и друге). Идеје о посебним потребама деце и важности образовања током предшколског периода у развоју, Фребел углавном преузима од Песталоција (Johann Heinrich Pestalozzi, 1746-1827), са којим је заједно радио више година, током боравка у Швајцарској.

Крајем XIX века у Барцелони Франциско Ферер Гвардија (Guardia Francisco **Ferrer**, 1859–1909) оснива слободну и анти-ауторитативну школу *Escuela Moderna*, на начелима слободне мисли, секуларизма и анархо-синдикализма. Идеолошки се ослањао на традицију шпанских рационалистичких приватних школа, фуријеристичких школа у Француској, идеје просветитељства XVIII века, принципе на којима су била оснивана обданишта Пола Робина (Paul Robin's *Cempuis orphanage*), као на и идеје Русоа, Кропоткина и Толстоја (школа у Јасној Пољани). У оквиру школе је постојао и део за образовање учитеља, као и за образовање новинара и слободну штампу. Школа је трајала само пет година, али је њен утицај на прелазу из XIX у XX век, био веома велик. Ферер оснива удружења револуционарних педагога *Међународна лига за рационално образовање деце* (*Liga Internacional para la Educación Racional de la Infancia*), преко које је ширио идеје слободне школе. Захваљући Фереру и његовом удружењу, школе са сличним програмом рада оснивају се не само у Шпанији (преко 120 образовних институција мањег формата и истурених одељења), већ и у Француској, Белгији (Брисел), Холандији (Амстердам) и Италији (Милан). После његове смрти (стрељан 1909. године због учешћа у побуни у Барцелони), школе базиране на његовим принципима се оснивају и у САД (Њу Јорк), Бразилу, Кини, Јапану и Мексику. Једна школа у Југославији је носила његово име.

ПРИЛОГ 2.

Уметнички / Играни филмови о алтернативним заједницама и утопијама (еутопијама и дистопијама)

Res firma mitescere nescit.
Када откријеш шта поседујеш, сачувај то.

Латинска пословица

Уметнички / Играни филмови о алтернативним заједницама и утопијама (еутопијама и дистопијама)

Начин означавања филмова:

153. **Brazil** (1985, UK и USA) [*Бразил*]

[дистопија ауторитативног, бирократског и дехуманизованог друштва у блиској будућности, трансплантација органа за одабране, испирање мозга и манипулације; сценарио Terry Gilliam, Tom Stoppard и Charles McKeown]

153. (редни број) **Оригинални назив филма** (или назив филма на енглеском) (година дистрибуције, земља порекла) [*назив под којим је приказиван у Србији/Југославији, или превод назива филма на српски језик, ако се код нас није приказивао*]

[кратки опис, класификација и коментар; аутори сценарија, аутори књиге (ако је рађен по књизи)]

1. **La lune à un mètre** (The Moon at One Meter's Distance / A Trip to the Moon) (1896, France) [*Месец на дохват руке*]
[кратки филм, утопија сна и утопија интерпланетарног путовања - пут на Месец; сценарио Georges Méliès]; филм је снимљен у црно-белој верзији и у боји, с тим да је свака слика посебно ручно бојена];
2. **Le voyage dans la lune** (A Trip to the Moon) (1902, France) [*Пут на месец*]
[утопија интерпланетарног путовања - пут на Месец; сценарио Georges Méliès, по романима Jules Verne и H.G. Wells]; филм је снимљен у црно-белој верзији и у боји, с тим да је свака од 13.375 слика посебно ручно бојена];
3. **Il giustiziere invisibile** (The invisible executioner) (1916, Italy) [*Невидљива смрт*]
[утопија лудог научника; сценарио по књизи H.G. Wells *Невидљиви човек*];
4. **Die Spinnen, 1. Teil - Der Goldene See** (The Spiders, Part 1 - The Golden Sea) (1919, Germany) [*Паукова мрежа, Први део - Златно море*]
[утопија путника, Ел Дорадо и благо Инка; сценарио Fritz Lang];
5. **The First Men in the Moon** (1919, UK) [*Први човек на Месецу*]
[утопија интерпланетарног путовања, сценарио R. Byron Webber по истоименој књизи H.G. Wells];
6. **Der müde Tod** (The Three Lights) (1921, Germany) [*Уморна смрт*]
[дистопијска фантазија о вечном животу и смрти; сценарио Fritz Lang и Thea von Harbou];
7. **Die Insel der Verschollenen** (The Island of the Lost) (1921, Germany) [*Острво несталих*]
[дистопија о лудом научнику и генетском инжињерингу, сценарио Hans Behrendt и Bobby E. Lüthge, по књизи H.G. Wells *The Island of Doctor Moreau / Острво доктора Мороа*];

8. **Dr. Mabuse, der Spieler** (Dr. Mabuse, the Gambler) (1922, Germany) [*Доктор Мабузе, Коцкар*]
[дистопија блиске будућности; сценарио Fritz Lang и Thea von Harbou, по роману Norbert Jacques];
9. **The Last Man on Earth** (1924, USA) [*Последњи мушкарац на свету*]
[дистопија блиске будућности (15-25 година), сатирични приказ делимичне апокалипсе и људског понашања; сценарио Donald W. Lee, по причи John D. Swain];
10. **Metropolis** (1927, Germany) [*Метрополис*]
[дистопија будућности и њен крај, прелазак у еутопију; сценарио Thea von Harbou, по сопственој књизи];
11. **Frau im Mond** (Woman in the Moon) (1929, Germany) [*Жена на Месецу*]
[утопија путника, интерпланетарно путовање, сценарио Thea von Harbou, по сопственој књизи];
12. **Island of Lost Souls** (1932, USA) [*Острво изгубљених душа*]
[дистопија о лудом научнику и генетском инжињерингу, сценарио Waldemar Young и Philip Wylie по књизи H.G. Wells *The Island of Doctor Moreau / Острво доктора Мороа*];
13. **The Invisible Man** (1933, USA) [*Невидљиви човек*]
[дистопија о лудом научнику и невидљивости, сценарио R.C. Sherriff по истоименој књизи H.G. Wells];
14. **Turn Back the Clock** (1933, USA) [*Вратити време*]
[утопија враћања времена и исправљања историје/прошлости; сценарио Edgar Selwyn и Ben Hecht, по њиховом истоименом позоришном комаду];
15. **Things to Come** (1936, UK) [*Ствари које ће доћи*]
[дистопија будућности која прелази у еутопију; сценарио H.G. Wells, по сопственој књизи *The Shape of Things to Come / Облик ствари које ће доћи*];
16. **The Man Who Could Work Miracles** (1936, USA) [*Човек који је могао чинити чуда*]
[утопијска прича о човеку коме се жеље остварују ако их изговори, сценарио H.G. Wells по истоименој сопственој књизи];
17. **Lost Horizon** (1937, USA) [*Изгубљени хоризонт*]
[утопија путника и далеке земље; сценарио Robert Riskin по књизи James Hilton];
18. **The Pearls of the Crown** (1937, France) [*Крунски бисери*]
[утопијска фантазија о бисерима и њиховом путу кроз историју и земље; сценарио Christian-Jaque и Sacha Guitry];
19. **Remontons les Champs-Élysées** (Let's Go Up the Champs-Élysées) (1938, France) [*Вратити се на Јелисејска поља*]
[утопијска фантазија о историји Француске и Париза, сценарио Sacha Guitry];
20. **Went the Day Well?** (1942, UK) [*Како је прошао дан?*]
[промењена историја (шта би било да је било) о искрцавању Немаца у Енглеску током II Светског рата; сценарио John Dighton, Diana Morgan и Angus MacPhail, по причи Graham Greene];
21. **It Happened Tomorrow** (1944, USA) [*Догодило се сутра / Сутрашње новине*]
[утопијска фантазија о познавању будућности и утицају на садашњост; сценарио Lord Dunsany, по причи Hugh Wedlock Jr. и књизи Howard Snyder];
22. **Strange Holiday** (1945) [*Чудни празник*]
[алтернативна историја, немачка окупација САД; сценарио Arch Oboler, по својој радио драми *This Precious Freedom / Ова вредна слобода*];
23. **Road to Utopia** (1946, USA) [*Пут до Утопије*]
[сатирично-хумористична верзија потраге за Ел Дорадом (златом Аљаске) почетком XX века; сценарио Norman Panama и Melvin Frank];

24. **Repeat Performance** (1947, USA) [*Понављање судбине*]
[алтернативна историја на личном плану, понављање времена; сценарио Walter Bullock, по истоименој књизи William O'Farrell];
25. **Krakatit** (1948, Czechoslovakia) [*Кракатит*]
[откривање моћног експлозива кракатита и дилеме око научних откритија и њихове примене; сценарио Otakar Vávra и Jaroslav Vávra, по књизи Karel Čapek];
26. **The Fountainhead** (1949, USA) [*Извор*]
[утопија интелектуалног елитизма; сценарио Ayn Rand, по сопственој истоименој књизи];
27. **When Worlds Collide** (1951, USA) [*Светови у судару*]
[дистопија апокалипсе (судар планета); сценарио Sydney Boehm, по истоименој књизи Edwin Balmer и Philip Wylie];
28. **Five** (1951, USA) [*Пет*]
[дистопија нуклеарне апокалипсе; могућност преживљавања људске расе; сценарио Arch Oboler, по поеми James Weldon Johnson];
29. **Atoll K., Utopia** (1951, USA) [*Атол К, Утопија*]
[утопијска сатира са критиком утопијских идеја и литературе; сценарио Léo Joannon, John D. Kloer и други];
30. **Red Planet Mars** (1952, USA) [*Марс, црвена планета*]
[филм говори о вишезначности свемирских истраживања и могућем контакту са ванземаљском цивилизацијом - философски, политички, практично; сценарио John L. Balderston и Anthony Veiller, по позоришном комаду John L. Balderston и John Hoare];
31. **War of the Worlds** (1953, USA) [*Рат светова*]
[дистопија рата са ванземаљском цивилизацијом; сценарио Barré Lyndon, по истоименој књизи H.G. Wells];
32. **Tōmei ningēn** (The Invisible Man) (1954, Japan) [*Невидљиви човек*]
[дистопија о лудом научнику и невидљивости, сценарио Shigeaki Hidaka, по причи Kei Verri и истоименој књизи H.G. Wells];
33. **Gabrielle** (1954, Sweden) [*Габриела*]
[алтернативна историја на личном плану, понављање времена; сценарио Walter Ljungquist и Hasse Ekman, по истоименој причи Hasse Ekman];
34. **1984** (1956, USA) [*1984.*]
[дистопија о ауторитативној власти у блиској будућности; сценарио William P. Templeton и Ralph Gilbert Bettison, по истоименој књизи George Orwell];
35. **Invasion of the Body Snatchers** (1956, USA) [*Инвазија крадљиваца тела*]
[дистопија борбе са инвазијом ванземаљаца; сценарио Daniel Mainwaring, по књизи Jack Finney];
36. **Forbidden Planet** (1956, USA) [*Забрањена планета*]
[сценарио Cyril Hume, по причи Irving Block и Allen Adler, а по мотивима *Буре (The Tempest)* William Shakespeare];
37. **The Girl in the Kremlin** (1957, USA) [*Девојка у Кремљу*]
[алтернативна историја, шта би било да је Стаљин лажирао своју смрт; сценарио Robert Hill и Gene L. Coon, по причи DeWitt Bodeen и Harry Ruskin];
38. **The Fly** (1958, USA) [*Мува*]
[дистопија неуспелог експеримента, телепортовање, генетске мутације; сценарио James Clavell, по причи George Langelaan];
39. **Vynález zkázy** (Invention for Destruction; The Deadly Invention) (1958, Czechoslovakia) [*Smrtonosni pronalazak*]
[утопија лудог научника током XIX века (Жил Верн); сценарио Karel Zeman, Frantisek Hrubín и Milan Vácha, по причи Jules Verne *За заставом (For The Flag)*];
40. **From the Earth to the Moon** (1958, USA) [*Пут на Месец*]

- [филм о путу на Месец по истоименом роману Жила Верна; утопијска прича о путовању ван Земље; сценарио Robert Blees и James Leicester, по истоименом роману Jules Verne];
41. **The Blob** (1958, USA) [*Мрља; Мехур убица; Кап*]
[дистопија непознатог организма/мрље који уништава познати живот на Земљи; сценарио Theodore Simonson и Kay Linaker, по идеји Irvine H. Millgate];
 42. **Terror Is a Man (Island of Terror)** (1959, USA) [*Острво ужаса*]
[дистопија о лудом научнику и генетском инжињерингу; сценарио Paul Harber по књизи H.G. Wells *The Island of Doctor Moreau / Острво доктора Морао*];
 43. **On the Beach** (1959, USA) [*На плажи*]
[апокалиптична дистопија после нуклеарног рата; сценарио John Paxton, по истоименој причи Nevil Shute];
 44. **The Time Machine** (1960, USA) [*Времеплос*]
[дистопија (анти-утопија) о путовању кроз време; сценарио David Duncan по истоименој књизи H.G. Wells];
 45. **Der schweigende Stern** (First Spaceship on Venus; The Silent Star) (1960, DDR Germany i Poland) [*Planeta smrti*]
[интерпланетарна путовања, пут на Венеру и контакт са тамошњом цивилизацијом; сценарио Kurt Maetzig и други, по књизи Stanislaw Lem *The Astronauts / Astronauti*, 1951.];
 46. **Eyes Without a Face / Les yeux sans visage** (1960, France и Italy) [*Очи без лица*]
[дистопија садашњости о отимању и убијању људи ради узимања органа за трансплантацију, сценарио Pierre Boileau и Thomas Narcejac, по причи Jean Redon];
 47. **The Day the Earth Caught Fire** (1961, UK) [*Дан када је Земља горела*]
[дистопија о блиској будућности и уништењу Земље услед померања осе ротације; сценарио Wolf Mankowitz и Val Guest];
 48. **Profesor Zazul** (1962, Poland) [*Професор Зазул*]
[кратки филм, дистопија „лудог научника“, сценарио Marek Nowicki и Jerzy Stawicki, по књизи Stanislaw Lem];
 49. **Le procès (The Trial)** (1962, France, Germany, Italy) [*Процес*]
[дистопија о нехуманости и отуђености власти; сценарио Pierre Cholot и Orson Welles, по роману Franz Kafka *Процес*];
 50. **The Day Mars Invaded Earth** (1962, USA) [*Дан инвазије Марсоваца на Земљу*]
[један од раних утопијско-научно-фантастичних филмова; дилеме освајања и одбране; сценарио Harry Spalding];
 51. **La Jetée** (The Pier) (1962, France) [*Пристаниште*]
[кратки филм, често се означава и као фото-роман; дистопија о будућности после светског рата, животу у подземљу и покушају путовања у прошлост ради промене садашњости; сценарио Chris Marker];
 52. **Ikarie XB 1** (Voyage to the End of the Universe) (1963, Czechoslovakia) [*Икарџа XB 1*]
[оснивање утопијске заједнице у свемиру, моралне дилеме, сусрет са ванземаљском цивилизацијом; сценарио Pavel Juráček и Jindřich Polák, по књизи Stanislaw Lem];
 53. **The Last Man on Earth** (1964, Italy, USA) [*Последњи човек на Земљи*]
[дистопија о пост-апокалиптичној Земљи; сценарио William F. Leicester и Richard Matheson, по роману Richard Matheson *I Am Legend*];
 54. **Sallah Shabati** (1964, Israel) [*Салах Шабати*]
[сатирично-хумористични приказ живота у кибуцима; сценарио Ephraim Kishon, по својој истоименој књизи];
 55. **The Other Man** (посебан филм, приказан на енглеској ТВ као део серијала *ITV Play of the Week*) (1964, UK) [*Неки други човек*]

- [алтернативна историја; Винстон Черчил је убијен и Енглеска склапа сепаратни мир са Немачком чиме је II Светски рат завршен; сценарио Giles Cooper];
56. **Hakujitsumu** (白日夢, Day-Dream) (1964, Japan) [Сањарење]
[надреалистичка прича о сањарењу и сновима, сукобу сна и јаве; сценарио Tetsuji Takechi, по причи Jun'ichirō Tanizaki];
57. **Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb** (1964, UK & USA) [Доктор Стрејнцлав]
[сатирични приказ алтернативне историје; Америка започиње нуклеарни напад на СССР и III Светски рат; сценарио Stanley Kubrick, Terry Southern и Peter George, по књизи Peter George];
58. **The First Men in the Moon** (1964, UK) [Први човек на Месецу]
[сатирични приказ пута на Месец 1899 и данас; сценарио Nigel Kneale и Jan Read, по истоименој књизи H.G. Wells];
59. **The Trial of Lee Harvey Oswald** (1964, USA) [Суђење Ли Харвеј Освалду]
[алтернативна историја (шта би било да Ли Харвеј Освалд није убијен и да је доживео суђење); сценарио Larry Buchanan и Harold Hoffman];
60. **La decima vittima** (The 10th Victim) (1965, Italy и France) [Десета жртва]
[дистопија о нехуманости и отуђености људи у будућности где су игре попут гладијаторских замениле ратове; сценарио Tonino Guerra и други, по роману Robert Sheckley *The Seventh Victim/Седма жртва*];
61. **Crack in the World** (1965, USA) [Пукотина у Земљиној кори]
[дистопија о лудом научнику и уништењу Земље; сценарио Jon Manchip White и Julian Halevy Zimet, по причи Jon Manchip White];
62. **It Happened Here** (1965, UK) [Догодило се овде]
[алтернативна историја (шта би било да је Немачка победила у Другом светском рату); сценарио Andrew Mollo и Kevin Brownlow, по причи Kevin Brownlow];
63. **Village of the Giants** (1965, USA) [Град дивова]
[дистопија о лудом научнику и генетском инжињерингу; сценарио Alan Caillou и Bert I. Gordon, по причи H.G. Wells];
64. **The War Game** (1965, UK) [Ратне игре]
[алтернативна садашњост, нуклеарни напад на Велику Британију; сценарио Peter Watkins];
65. **Alphaville** (1965, France, Italy) [Алфавил]
[дистопија будућности, ауторитативна владавина, колонија на другој планети; сценарио Jean-Luc Godard, по песми Paul Éluard *Capitale de la douleur*];
66. **Seconds** (1966, USA) [Секунде]
[дистопија мењана идентитета; сценарио Lewis John Carlino, по књизи David Ely *Seconds*];
67. **Fahrenheit 451** (1966, UK) [Фаренхајт 451]
[дистопија будућности, борба против ауторитативне владавине; сценарио François Truffaut и Jean-Louis Richard, по истоименој књизи Ray Bradbury];
68. **Hu Halach B'Sadot** (He Walked Through the Fields) (1967, Israel) [Ишао је кроз поља]
[приказ начина живота у кибуцима у почетку, пре независности Израела; сценарио Charles Heldman, по истоименој књизи Moshe Shamir];
69. **Quatermass and the Pit** (1967, UK) [Пет милиона година на Земљи]
[алтернативни настанци живота на Земљи и цивилизације; сценарио Nigel Kneale, по својој истоименој причи];
70. **Countdown** (1967, USA) [Одбројавање]
[припрема и слање неспремног астронаута на Месец у свемирском броду који неће моћи да се врати на Земљу; стварне и утопијске дилеме током свемирског програма; сценарио Loring Mandel, по књизи Hank Searls];
71. **2001: A Space Odyssey** (1968, USA) [2001: Одисеја у свемиру]

- [утопијска прича о људској врсти и њеном развоју ; сценарио Arthur C. Clarke и Stanley Kubrick];
72. **Солярис** (Solaris) (1968 Soviet Union/Russia) [*Солярис/ Solyaris*]
[прва од више екранизација истоименог романа, психолошка дистопија, усамљеност и сусретање са собом; сценарио Nikolay Kemarskiy, по истоименој књизи Stanislaw Lem];
73. **Zbehovia a pútníci** (The Deserter and the Nomads) (1968, Czechoslovakia и Italy) [*О дезертерима и путницима*]
[надреалистичка прича о три различита рата, од којих је трећи апокалитични сукоб у будућности и њихов утицај на појединце; сценарио Ladislav Tazky, Juraj Jakubisko и други, по књизи Ladislav Tazky *Zbehove/Дезертери*];
74. **Fando and Lis** (1968, Mexico) [*Фандо и Лиз*]
[nadrealisticno traganje za izgubljenim gradom Tar; сценарио Alejandro Jodorowsky и Fernando Arrabal, по позоришном комаду Fernando Arrabal];
75. **They Saved Hitler's Brain** (1968 TV Movie) [*Они су сачували Хитлеров мозак*]
[утопија алтернативне историје (шта би било, да је било); сценарио Steve Bennett и Peter Richard Miles];
76. **Já, spravedlnost** (I, Justice) (1968, Czechoslovakia) [*Ја, правда*]
[утопија алтернативне историје (шта би било, да је било), да Хитлер није извршио самоубиство; сценарио Milan Nejedlý, по причи Miroslav Hanus и други];
77. **Przekładaniec** (Layer Cake, Roly Poly) (1968, Poland) [*Торта у слојевима*]
[кратки филм, дистопија о губитку идентитета кроз пресађивање органа; сценарио Stanislaw Lem, по својој књизи];
78. **Shadow on the Land** (1968, USA) [*Сенка преко земље*]
[утопија алтернативне историје (шта би било, да је било), да је нацизам настао у САД, а не у Немачкој; сценарио Nedrick Young, по идеји Sidney Sheldon];
79. **Planet of the Apes** (1-6.) (1968, 1970, 1971, 1972, 1972, 1973, USA) [*Планета мајмуна*]
[сериал филмова; дистопија далеке будућности, уништење Земље; сценарио Michael Wilson и Rod Serling, по књизи Pierre Boulle];
80. **Latitude Zero** (1969, USA и Japan) [*Географска ширина: нула*]
[дистопија путовања и технотопија; сценарио Shin'ichi Sekizawa и Ted Sherdeman, по причама Ted Sherdeman и мотивима романа Jules Verne *Vingt mille lieues sous les mers / Двадесет хиљада миља под морем*];
81. **The Lottery** (1969, USA) [*Лутрија*]
[кратки филм; дистопија издвојене утопијске заједнице; сценарио Larry Yust, по истоименој краткој причи Shirley Jackson];
82. **The Gladiators** (1969) [*Гладијатори*]
[алтернативна будућност, Земља без класичног рата, борбе одабраних, попут гладијаторских; сценарио Nicholas Gosling и Peter Watkins];
83. **Santo in the Border of Terror** (Santo en la frontera del terror; Santo vs. The White Shadow) (1969, Mexico) [*Санто и граница терора*]
[дистопична о медицинским експериментима; сценарио Rafael Pérez Grovas по причи Sergio David и Carlos Suárez];
84. **Brasil Ano 2000** (1969, Brazil) [*Бразил, година 2000.*]
[пост-апокалиптична утопија, смештена у Бразил године 2000, после Трећег светског рата; сценарио Walter Lima Jr.];
85. **Colossus: The Forbin Project** (1970, USA) [*Пројекат Колос*]
[дистопија блиске будућности, технотопија када машине преузимају власт над људима; сценарио James Bridges, по књизи D.F. Jones];
86. **Only Way Out Is Dead** (1970, Canada, USA) [*The Man Who Wanted to Live Forever, Одавде излазе само мртви*]
[премда је и раније било дистопијских филмова о медицинским истраживањима, ово је први филм базиран на научним претпооставкама о

- могућности убијања људи и крађе органа ради трансплантације, сценарио Henry Denker];
87. **Zabil jsem Einsteina, panove** (I Killed Einstein, Gentlemen) (1970, Czechoslovakia) [*Убила сам Ајнштајна, господо*]
[утопијска феминистичка сатира блиске будућности са путовањем кроз време; сценарио Milos Macourek и Oldrich Lipský, по причи Josef Nesvadba];
 88. **Prípad pro začínajícího kata** (Case for a Rookie Hangman) (1970, Czechoslovakia) [*Случај за неiskusног целата*]
[сатирична утопија даначњице, по узору на Гуливерова путовања; сценарио Pavel Juráček, по мотивима књиге Jonathan Swift];
 89. **No Blade of Grass** (1970, UK и USA) [*Смрт траве*]
[дистопија блиске будућности, апокалипса коју узрокује смртоносни вирус; сценарио Sean Forestal и Cornel Wilde, по књизи John Christopher];
 90. **El Topo** (1970, Mexico) [*Моле*]
[филм снимљен у надреалистичком маниру о трагању за суштином живота и поистовећивању данашњице са апокалиптичном дистопијом; сценарио Alejandro Jodorowsky];
 91. **Scream and Scream Again** (1970, UK) [*Крик и поновни крик*]
[дистопија медицинских експеримената и људи научник научник; сценарио Christopher Wicking по причи Peter Saxon];
 92. **Valerie a týden divu** (Valerie and Her Week of Wonders) (1970, Czechoslovakia) [*Валерија и њена седмица чуда*]
[надреалистични филм, инспирисан књигама попут Алисе у земљи чуда и Црвенкапе, о паралелним световима сна и јаве где се љубав, морал, религија преплићу у један фантастични свет; сценарио Ester Krumbachová, Jaromil Jires и Jirí Musil, по мотивима књиге Vítězslav Nezval];
 93. **The Omega Man** (1971, USA) [*Последњи човек*]
[дистопија о пост-апокалиптичној Земљи; сценарио John William Corrington и Joyce Hooper Corrington, по роману Richard Matheson *I Am Legend*];
 94. **The Andromeda Strain** (1971, USA) [*Вирус Андромеда*]
[дистопија катастрофе узроковане вирусом из свемира и одговор људи; сценарио Nelson Gidding по истоименој књизи Michael Crichton];
 95. **Electronic Labyrinth: THX1138** (1971, USA) [*THX 1138*]
[дистопија далеке будућности (25. век), борба против ауторитативне владавине; сценарио George Lucas и Walter Murch, по причи George Lucas];
 96. **Punishment Park** (1971, USA) [*Парк казни*]
[псеудо-документарни филм, дистопија блиске будућности (садашњости?), борба против ауторитативне и репресивне владавине; алтернативна историја, однос војске и полиције у САД према алтернативним групама; сценарио Peter Watkins];
 97. **A Clockwork Orange** (1971, UK) [*Паклена поморанџа*]
[потпуна дистопија блиске будућности, губитак свих људских односа; сценарио Stanley Kubrick, по истоименој причи (1966) Anthony Burgess];
 98. **Silent Running** (1972, USA) [*Тихо бежање*]
[дистопија умирања Земље, губитак биљног света; сценарио Deric Washburn, Michael Cimino и Steven Bochco];
 99. **Z.P.G.** (Zero Population Growth) (1972, USA и Denmark) [*Природни прираштај: Нула*]
[дистопија строго контролисаног друштва, пренасељена Земља; сценарио Max Ehrlich и Frank De Felitta];
 100. **Sattar Khan** (1972, Iran) [*Сатар Кан*]
[алтернативна историја, живот Сатар Кан-а; сценарио Ali Hatami];
 101. **The Body Shop (Dr. Gore)** (1972, USA) [*Продавница органа доктора Гора*]
[дистопија о лудом научнику и трговини органима; сценарио J.G. Patterson Jr.];

102. **Between Time and Timbuktu** (1972, USA) [*Између Времена и Тимбуктуа*] [мултиплицирање и подела на више личности, сценарио Fred Barzyk, David R. Loxton и David Odell, по више прича и романа Kurt Vonnegut Jr.];
103. **Solaris** (1972, Soviet Union/ Russia) [*Солярис/ Solyaris*] [психолошка дистопија, усамљеност и сусретање са собом; сценарио Fridrikh Gorenshtejn и Andrei Tarkovsky, по истоименој књизи Stanislaw Lem];
104. **The Twilight People** (1972, USA) [*Људи сумрака*] [дистопија о лудом научнику и генетском инжињерингу, сценарио Eddie Romero и Jerome Small по мотивима књиге H.G. Wells *The Island of Doctor Moreau / Острво доктора Мороа*];
105. **L'an 01** (The Year 01) (1973, France) [*Година прва*] [опис фиктивне утопијске заједнице 1960-70. у САД, њихових жеља и покушаја; сценарио G  b  ];
106. **La plan  te sauvage** (Fantastic Planet) (1973, France и Czechoslovakia) [*Дивља планета*] [утопија будућности о далекој планети са ауторитативном власти, побуна против тиранске власти; сценарио René Laloux и Roland Topor, по књизи Stefan Wul];
107. **Dream City** (1973, Germany) [*Град снова*] [опис утопијске заједнице која се од еутопије претвара у дистопију; сценарио Rosemarie Fendel, Russell Parker и Johannes Schaaf, по књизи Alfred Kubin];
108. **Welt am Draht** (World on a Wire) (1973, Germany) [*Свет на жици*] [кратки филм; технолошка утопија у будућности; алтернативна будућност, виртуални свет; утопија сна и утопија интерпланетарног путовања - пут на Месец; сценарио Rainer Werner Fassbinder и Fritz M  ller-Scherz, по књизи Daniel F. Galouye];
109. **The Holy Mountain** (1973, Mexico и USA) [*Света планина*] [надреалистички филм о ауторитативном и репресивном друштву и покушају стварања утопијске заједнице; сценарио Alejandro Jodorowsky];
110. **Sleeper** (1973, USA) [*Повампирени Мајлс*] [сатирично-хумористична утопија о путовању у будућност и борби против репресивне власти; сценарио Woody Allen и Marshall Brickman];
111. **Westworld** (1973, USA) [*Западни свет*] [технолошка еутопија која прелази у дистопију, побуна робота андроида; сценарио Michael Crichton];
112. **Idaho Transfer** (1973, USA) [*Ајдахо трансфер*] [еколошка дистопија, пут у будућност; сценарио Thomas Matthiesen, по сопственој причи];
113. **Lost Horizon** (1973, USA) [*Изгубљени хоризонт*] [утопија путника и далеке земље; сценарио Larry Kramer по књизи James Hilton];
114. **Soylent Green** (1973, USA) [*Боја хране; такође и Зелена соја*] [утопија блиске будућности (2022.) и пренасељености, алиментопија; сценарио Stanley R. Greenberg, по књизи *Make Room! Make Room!* (1966) Harry Harrison];
115. **Zardoz** (1974, Ireland и USA) [*Зардоз*] [утопија хедонизма која прелази у утопију страха; сценарио John Boorman];
116. **Vase de nocces** (Wedding Trough; One Man and His Pig) (1974, Belgium) [*Венчано корито*] [надреална прича о усамљености и деменцији; сценарио Dominique Garry, John Kupferschmidt и Thierry Z  no];
117. **Winstanley** (1975, UK) [*Винстенлеј*] [биографија једног од првих утописта у Енглеској, током Кромвелове револуције, оснивача заједнице *Копачи* (*The Diggers*), сценарио Andrew Mollo и Kevin Brownlow, по књизи David Cauter *Comrade Jacob*];

118. **Death Race 2000** (1975, USA) [*Смртоносна трка 2000. године*] [дистопија блиске будућности са потпуном отуђеношћу; сценарио Charles B. Griffith и Robert Thom, по причи Ib Melchior *The Racer*];
119. **A Boy and His Dog** (1975, USA) [*Дечак и његов пас*] [пост-апокалиптична дистопија, телепатија; сценарио L.Q. Jones, по књизи Harlan Ellison];
120. **The Stepford Wives** (1975, USA) [*Супруге из Степфорда*] [дистопија о замени жена андронидима; сценарио William Goldman по истоименом роману Ira Levin];
121. **Rollerball** (1975, USA) [*Ролербол*] [дистопија будућности, крваве игре, попут гладиаторских, за забаву маса; сценарио William Harrison, по сопственој краткој причи *Roller Ball Murder*];
122. **Utopia: The Scattered Body and the World Upside Down** (приказиван и под називом *Utopia*) (1976, Germany, Chile и Honduras) [*Разбацано тело и свет наопачке*] [утопијски приказ земаља трећег света; сценарио Raúl Ruiz];
123. **Futureworld** (1976, USA) [*Свет будућности*] [технолошка еутопија која прелази у дистопију, побуна робота андроида, филм настао на мотивима филма *Westworld*, снимљеног три године раније; сценарио George Schenck и Mayo Simon];
124. **The Food of the Gods** (1976, USA) [*Храна за Богове*] [дистопија генетеске модификације животиња; сценарио Bert I. Gordon, по мотивима приче H.G. Wells];
125. **The Man Who Fell to Earth** (1976, UK) [*Човек који је пао на Земљу*] [утопијска фантазија о доласку ванземаљца који се укључује у живот људи, сатирична критика живота у САД седамдесетих година XX века; сценарио Paul Mayersberg, по књизи Walter Tevis];
126. **The Shakers: An American Experiment** (1976, USA) [*Шејкери, Амерички експеримент*] [играно-документарни филм о заједници квекера / шејкера у САД; сценарио Bill Hafeman];
127. **Logans Run** (1976, USA) [*Логанов бег*] [еутопија која прелази у дистопију далеке будућности (2274. године) и поново се враћа у еутопију; сценарио David Zelag Goodman и George Clayton Johnson, по истоименој причи William F. Nolan];
128. **SS Experiment Love Camp** (1976, Italy) [*СС Експериментални логор*] [дистопија измењене историје с краја II Светског рата; сценарио Vinicio Marinucci и Sergio Garrone, по причи Sergio Chiusi; касније је снимљено више наставака овог филма, који нису постигли већи успех]
129. **Star Wars** (1977-2019, USA) [*Звездани ратови*] [серијал са више од десет филмова и неколико ТВ серија; научна фантастика са елементима утопије; сценарио George Lucas];
130. **Empire of the Ants** (1977, USA) [*Царство мравџа*] [дистопија генетске промена која ствара циновске мравџе; сценарио Bert I. Gordon и Jack Turley, по причи H.G. Wells];
131. **Eraserhead** (1977, USA) [*Глава за брисање*] [надреалистична дистопија о у специфичним ситуацијама на човека; сценарио David Lynch];
132. **Close Encounters of the Third Kind** (1977, USA) [*Блиски сусрет треће врсте*] [контакт са интелигентним бићем са друге планете; дилеме о међусобном разумевању и културолошким разликама; сценарио Steven Spielberg];
133. **The Trial of Lee Harvey Oswald** (1977, USA) [*Суђење Ли Харвеј Освалду*] [алтернативна историја (шта би било да Ли Харвеј Освалд није убијен и да је доживео суђење); сценарио Robert E. Thompson];
134. **The Island of Dr. Moreau** (1977, USA) [*Острво доктора Морау*]

- [дистопија о лудом научнику и генетском инжињерингу, сценарио John Herman Shaner и Al Ramrus, по књизи H.G. Wells *The Island of Doctor Moreau / Острво доктора Мороа*];
135. **Capricorn One** (1977, USA, UK) [*Свемирска станица*]
[дистопија скривена иза свакодневице - Влада САД лажира мисију слања људске посаде на Марс; сценарио Peter Hyams];
136. **Zítřa vstanu a oparím se čajem** (Tomorrow I'll Wake Up and Scald Myself with Tea) (1977, Czechoslovakia) [*Сутра ћу устати и опећи ћу се чајем*]
[сатирично-хумористична утопија о путовању кроз време и алтернативној историји; сценарио Milos Macourek и Jindřich Polák, по причи Josef Nesvadba];
137. **The Time Machine** (1978, USA) [*Времеплоч*]
[дистопија (анти-утопија) о путовању кроз време; сценарио Wallace C. Bennett, по истоименој књизи H.G. Wells];
138. **Utopia** (1978, France) [*Утопија*]
[дистопија садашњости; сценарио Iradj Azimi];
139. **An Englishman's Castle** (1978, UK) [*Енглезов замак*]
[алтернативна историја (шта би било, да је било), Немачка је победила у Другом светском рату и окупирала Енглеску; сценарио Philip Mackie];
140. **The Boys from Brazil** (1978, UK и USA) [*Момци из Бразила*]
[алтернативна историја и генетски инжињеринг; сценарио Heywood Gould, по књизи Ira Levin];
141. **Vertical Features Remake** (1978, UK) [*Реконструкција вертикалних објеката*]
[сатирични приказ понављања времена; снимање филма уз стално понављање једне исте сцене; сценарио Peter Greenaway];
142. **Invasion of the Body Snatchers** (1978, USA) [*Инвазија крадљиваца тела*]
[дистопија борбе са инвазијом ванземаљаца; сценарио W.D. Richter, по причи Jack Finney];
143. **Coma** (1978, USA) [*Кома*]
[дистопија блиске будућности, убијање здравих људи ради узимања и продаје органа за трансплантацију; сценарио Michael Crichton, по књизи Robin Cook];
144. **The Clonus Horror** (Parts) (1979, USA) [*Грч страве*]
[узгајање клонова као резервних делова за припаднике више класе да би им се омогућио вечни живот; сценарио Ron Smith и Bob Sullivan, по књизи Bob Sullivan];
145. **Stalker** (1979, Soviet Union/ Russia) [*Сталкер*]
[дистопија унутрашњег трагања; сценарио Andrei Tarkovsky, по књизи Arkadiy Strugatskiy и Boris Strugatskiy];
146. **The Shape of Things to Come** (1979, USA) [*Облик ствари које ће доћи*]
[дистопија будућности која прелази у еутопију; сценарио Martin Lager, по истоименој књизи H.G. Wells *The Shape of Things to Come / Облик ствари које ће доћи*];
147. **Fleisch** (1979, Germany) [*Flesh, Spare Parts, Тело*]
[поред филмова *Only Way Out Is Dead* из 1970, *The Body Shop* из 1972. и *Coma* из 1978. године, ово је једна од првих дистопија о убијању људи ради крађе органа, тема која ће касније прерасти у посебан под-жанр дистопијских филмова; сценарио Rainer Erler];
148. **Дознание пилота Пиркса** (Test pilota Pirxa; Pilot Pirx's Inquest) (1979, Soviet Union / Russian, Estonia и Poland) [*Истрага пилота Пиркса*]
[утопијска фантазија о освајању свемира и употреби робота уместо људи на међупланетарним путовањима; сценарио Marek Piestrak и Vladimir Valutskiy, по причи Stanislaw Lem *The Inquest / Истрага*];
149. **Being there** (1979, USA, Germany) [*Добро дошли, господине Ченс*]
[утопијска/дистопијска визија о дубокој држави и силама које из сенке управљају светом; сценарио Jerzy Kosinski, по сопственој књизи];

150. **Szpital Przemienienia** (Hospital of the Transfiguration) (1979, Poland) [*Болница преображења*]
[дистопија рата (II Светски рат) и утопијска визија менталне болнице; сценарио Michal Komar и Edward Zebrowski, по причи Stanislaw Lem];
151. **Mad Max** (1-4) (1979, 1981, 1985, 2015, USA) [*Побеснели Макс*]
[дистопија будућности; сериал од више филмова; сценарио George Miller и James McCausland, по причи George Miller и Byron Kennedy];
152. **La mort en direct** (Death Watch) (1980, France и Germany) [*Смрт уживо / Директни пренос смрти*]
[дистопија новинарства и риалити програма у блиској будућности; сценарио David Rayfiel и Bertrand Tavernier, по књизи David Compton *The Continuous Katherine Mortenhoe, or The Unsleping Eye*];
153. **Somewhere in Time** (1980, USA) [*Негде у времену*]
[утопија путовања кроз време под хипнозом и покушаја мењања времена; сценарио Richard Matheson, по сопственој књизи *Bid Time Return*];
154. **Altered States** (1980, USA) [*Корени привиђења*]
[путовање у унутрашњост ума и дилеме егзистенцијалних тема; надреалистички приказ подсвести и самосвести; сценарио Paddy Chayefsky по сопственој истоименој књизи];
155. **Brave New World** (1980, USA) [*Храбри нови свет*]
[дистопија будућности са ауторитативном власти, слободним сексом и еугеником; сценарио Robert E. Thompson, по истоименој књизи Aldous Huxley];
156. **The Falls** (1980, UK) [*Пали; Хроника несрећа*]
[сатирични приказ алтернативне стварности; сценарио Peter Greenaway];
157. **Revenge of the Stepford Wives** (1980, USA) [*Освета супруга из Степфорда*]
[дистопија о замени жена андронидима; наставак филма *Жене из Степфорда*; сценарио David Wiltse по истоименом роману Ira Levin];
158. **The Lathe of Heaven** (1980, USA и Germany) [*Рајски струж*]
[утопија ванприродних моћи, промене реалности сном; сценарио Diane English и Roger E. Swaybill, по истоименом роману Ursula K. Le Guin];
159. **Outland** (1981, USA) [*Планета проклетих*]
[дистопија далеке будућности и криминал на свемирским станицама и колонијама „Even in space, the ultimate enemy is man“; сценарио Peter Hyams];
160. **L'avant dernier** (кратки филм; 1981, France) [*Пре последњег*]
[Дистопија преживљавања људи у пост-апокалиптичном свету; сценарио Luc Besson и Pierre Jolivet];
161. **Escape from New York** (1981, USA) [*Бекство из Њујорка / Њујорк 1997.*]
[дистопија блиске будућности, борба појединца против негативног система; сценарио John Carpenter и Nick Castle];
162. **Next of Kin** (1982, Australia и New Zealand) [*Најближи рођак*]
[ронављање догађаја по књизи/dневнику из претходне генерације, дистопија временске празнине; сценарио Michael Heath и Tony Williams];
163. **Blade Runner** (1982, USA) [*Истребљивач*]
[дистопија блиске будућности, androidi; сценарио Hampton Fancher & David Webb Peoples, по причи Philip K. Dick *Do Androids Dream of Electric Sheep? / Да ли андрониди сањају електричне овце?*];
164. **E.T. the Extra-Terrestrial** (1982, USA) [*Е. Т. Ванземаљац*]
[контакт са интелигентним бићем са друге планете; дилеме о међусобном разумевању и културолошким разликама; сценарио Melissa Mathison];
165. **TRON** (1982, USA) [*Трон*]
[дигитална утопија, преклапање виртуелног и стварног света; сценарио Steven Lisberger, по причи Steven Lisberger и Bonnie MacBird];
166. **Le Dernier Combat** (The Last Battle) (1983, France) [*Последња битка*]

- [дистопија пост-апокалиптичне будућности, борба преживелих људи око преосталих ресурса; сценарио Luc Besson и Pierre Jolivet];
167. **Videodrome** (1983, Canada) [*Видеодром*]
[дистопија преласка ТВ реалности у стварност; сценарио David Cronenberg];
168. **The Prosecutor** (Resurrection trial) (1983, USA) [*Тужилац*]
[утопија алтернативне историје, распеће и ускрснуће Исуса Христа 1983. године; сценарио Barry Zoeller];
169. **La vie est un roman** (Life Is a Bed of Roses) (1983, France) [*Живот је роман*]
[оснивање утопијске заједнице између два светска рата и њен негативан утицај касније; игра испирања мозга и новог почетка; сценарио Jean Gruault];
170. **Threads** (1984 UK, Australia и USA) [*Нити*]
[алтернативна историја, експлозија атомске бомбе у Енглеској; сценарио Barry Hines];
171. **1984** (Nineteen Eighty-Four) (1984, UK) [*1984.*]
[дистопија тоталитарне и максимално репресивне будућности; сценарио Michael Radford, по истоименој књизи George Orwell];
172. **The Philadelphia Experiment** (1984, USA) [*Филаделфијски експеримент*]
[утопија путовања кроз време; сценарио Michael Janover и William Gray, по књизи Charles Berlitz и William L. Moore];
173. **2010: The Year We Make Contact** (1984, USA) [*Одисеја у свемиру 2010.*]
[наставак филма *2001: Одисеја у свемиру*; утопијска прича о људској врсти и њеном развоју; контакт са ванземаљском цивилизацијом; сценарио Arthur C. Clarke и Peter Hyams];
174. **Red Dawn** (1984, USA) [*Крвава зора*]
[дистопија Трећег светског рата; совјетска инвазија на Америку; побуна против репресивног режима; сценарио John Milius и Kevin Reynolds, по причи Kevin Reynolds];
175. **The Terminator** (1-6.) (1984, 1991, 2003, 2009, 2015, 2019, USA) [*Терминатор*]
[дистопија будућности где машине преузимају власт, путовање кроз време; сценарио James Cameron и Gale Anne Hurd];
176. **Repo Man** (1984, USA) [*Извршитељ / Заплењивач*]
[паралелни светови данас; сценарио Alex Cox];
177. **Dune** (1984, USA) [*Дина, Пешчана планета*]
[утопијска фантазија о међупланетарним ратовима у далеком свемиру; сценарио David Lynch, по истоименој књизи Frank Herbert];
178. **Max Headroom: 20 Minutes into the Future** (1985, UK) [*Макс Хеадрум: 20 минута у будућности*]
[дистопија блиске будућности, андроида, управљања животима људи преко ТВ програма; сценарио Steve Roberts, по причи George Stone, Rocky Morton и Annabel Janke];
179. **The Quiet Earth** (1985, New Zealand) [*Тиха земља*]
[дистопија о Земљи без људи и паралелним световима; сценарио Bill Baer и други, по истоименој књизи Craig Harrison];
180. **Re-Animator** (1985, USA) [*Реаниматор*]
[сатирична утопија о "лудом научнику" и оживљавању мртвих; холивудска сатирична верзија *Франкенштајна* Мери Шели; сценарио Stuart Gordon, Dennis Paoli и William J. Norris, по књизи *Herbert West – Reanimator* (1922.) аутора Н. Р. Lovecraft];
181. **Brazil** (1985, UK и USA) [*Бразил*]
[дистопија ауторитарног, бирократског и дехуманизованог друштва у блиској будућности, трансплантација органа за одабране, испирање мозга и манипулације; сценарио Terry Gilliam, Tom Stoppard и Charles McKeown];
182. **Dead End Drive-In** (1986, Australia) [*Смрт у ауто-кину*]
[дистопија блиске будућности, постојање великих концентрационих кампова за оне који се не уклапају у репресивни бирократски систем, где их третирају

- дрогама, брзом храном и музиком новог таласа; сценарио Peter Smalley, по причи Peter Carey];
183. **The Fly** (1986) [*Myra*]
[дистопија неуспелог експеримента, телепортовање, генетске мутације; сценарио Charles Edward Pogue, по истоименој краткој причи George Langelaan];
184. **Kin-dza-dza!** (1986, USSR-Georgia / Russia) [*Кин-Џа-Џа*]
[сатирична утопија (анти-утопија) о телепортовању, животу на другим планетама, различитим организацијама живота и социјалним нормама; сценарио Georgiy Daneliya и Revaz Gabriadze];
185. **America 3000** (1986, USA) [Америка 3000.]
[пост-апокалиптична дистопија; феминистичка утопија која прераста у анти-феминистичку; девет векова након нуклеарног рата, године 3.000, светом владају жене-ратници; сценарио David Engelbach];
186. **RocketKitKongoKit** (кратки филм, 1986, USA), [*Комплет за ракету из Конга*]
[алтернативна историја кроз приказ живота фиктивног ракетног истраживања и капиталистичке експлоатације у Конгу; сценарио Craig Baldwin];
187. **The Mission** (1986, UK и France) [*Мисија*]
[покушај стварана утопијске заједнице са домородцима у Јужној Америци; сценарио Robert Bolt, по сопственој причи];
188. **The Mosquito Coast** (1986, USA) [*Обала комараца*]
[стварање једнопородичне утопијске заједнице у Белисеу (*Обала Москита*); сценарио Paul Schrader, по књизи Paul Theroux];
189. **Pisma myortvogo cheloveka** (Dead Man's Letters) (1986 USSR-Russia) [*Писма мртвог човека*]
[пост-апокалиптична дистопија, пуста Земља, обнављање живота; сценарио Konstantin Lopushanskiy, Vyacheslav Rybakov и Boris Strugatskiy];
190. **BabaKiueria** (кратки филм, 1986, Australia) [*BabaKiueria / Простор за роштил*]
[алтернативна историја о замени положаја белаца и домородаца (Аборџина) у Аустралији; сценарио Geoffrey Atherden];
191. **The Running Man** (1987, USA) [*Тркач*]
[дистопија о блиској будућности када САД постају затворена, милитаризована, полицијска држава; сценарио Steven E. de Souza, по књизи Stephen King];
192. **The Stepford Children** (1987, USA) [*Деца из Степфорда*]
[дистопија о замени жена андроида; наставак филмова *Жене из Степфорда* и *Освета жена из Степфорда*; сценарио William Bill Bleich, по роману Ira Levin];
193. **The Man Who Fell to Earth** (1987, USA) [*Човек који је пао на Земљу*]
[утопијска фантазија о доласку ванземаљца који се укључује у живот људи, сценарио Richard Kletter, по књизи Walter Tevis];
194. **Zerkalo dlya geroya** (Зеркало для героя, Mirror for a Hero) (1987, USSR-Russia) [*Огледало за два хероја*]
[путовање кроз време без уређаја или чуда; понављање времена; сценарио Nadezhda Kozhushanaya, по књизи Svyatoslav Rybas];
195. **Amerika** (1987, USA) [*Amerika*]
[дистопија алтернативне историје (шта би било кад би било); хладни рат је завршен мирним преузимањем Америке од СССР-а; репресивна држава и побуна појединца против система; сценарио Donald Wrye];
196. **Faceless** (1987, Spain и France) [*Без лица; Очи без лица*]
[дистопија садашњости о отимању и убијању ради шверца и трговине органима; сценарио Pierre Ripert и други, по причи René Chateau (алиас Fred Castle)];
197. **Cherry 2000** (1987, USA) [*Чери 2000*]
[сатирична утопија о замени људских бића андроида и разликама међу њима; сценарио Michael Almereyda, по причи Lloyd Fonvielle];

198. **RoboCop** (1987, USA) [*Робокап*]
[дистопија блиске будућности, ауторитативна држава терора којом управља приватна компанија, андроиди; сценарио Edward Neumeier и Michael Miner];
199. **Proini peripolos** (Πρωινή περιπόλος, Morning Patrol) (1987, Greece) [Јутарња патрола]
[дистопија будућности, напуштени метрополиси, настањени спорадично и без контроле, неорганизовани живот, репресивна власт која контролише град; сценарио Nikos Nikolaidis, Raymond Chandler, Philip K. Dick, Daphne Du Maurier и Herman Raucher];
200. **They Live** (1988, USA) [*Они живе*]
[дистопија инвазије ванземаљаца и замена људских бића; сценарио John Carpenter, по причи Ray Nelson *Eight O'Clock in the Morning*];
201. **Sommarens tolv månader** (The Twelve Months of the Summer) (1988, Sweden) [*Дванаест месеци лета*]
[климатска утопија; сценарио Richard Hobert];
202. **Nightfall** (1988, USA) [*Долазак ноћи*]
[утопија далеког свемира и паралела са Земљом, долазак ноћи који мења све; сценарио Paul Mayersberg, по причи Isaac Asimov];
203. **Victim of the Brain** (1988 Netherlands) [*Жртва мисли*]
[документарно-играни филм о утопијским идејама Дагласа Хофштатера (Douglas R. Hofstadter); сценарио Piet Hoenderdos, базиран на радовима Douglas R. Hofstadter и књизи Stanislaw Lem *The Seventh Sally*, из збирке *The Cyberiad*];
204. **Messenger of Death** (1988, USA) [*Гласник смрти*]
[негативни приказ живота у алтернативној верској заједници (мормони); сценарио Paul Jarrico, по књизи Rex Burns];
205. **The Food of the Gods 2.** (1989, USA) [*Храна за Богове, 2*]
[дистопија генетеске модификације животиња; сценарио Richard Bennett, Mike Werb, по причи Richard Bennett и по мотивима приче H.G. Wells];
206. **Turn Back the Clock** (1989, USA) [*Вратити сам*]
[утопија понављања времена; сценарио Lindsay Harrison и Lee Hutson, по књизи William O'Farrell];
207. **The Blood of Heroes** (1989, Australia и USA) [*Част силника*]
[анти-технолошка дистопија пост-апокалиптичне будућности; сценарио David Webb Peoples];
208. **Santa Sangre** (1989, Mexico и Italy) [*Света крв*]
[надреалистичка дистопијска прича о алтернативној заједници која се претвара у убилачки култ; сценарио Alejandro Jodorowsky и други, по причи Alejandro Jodorowsky и Roberto Leonі];
209. **Tetsuo** (Tetsuo, the Iron Man) (1989, Japan) [*Тецуо, човек од гвожђа*]
[дистопија претварања људи у андроиде од гвожђа; сценарио Shin'ya Tsukamoto];
210. **B.O.R.N. - Body Organ Replacement Network** (1989, USA) [*Трговина смрћу*]
[дистопија трговине органима; сценарио Ross Hagen и Hoke Howell];
211. **Begotten** (1989, USA) [*Рађање*]
[надреалистички дистопијски приказ света у блиској будућности, смрт религије, људском уништењу природе и нихилистичком проблему; сценарио E. Elias Merhige];
212. **Millennium** (1989, USA и Canada) [*Миленијум*]
[путовање кроз време, обнављање људске расе; сценарио John Varley, по сопственој краткој причи *Air Raid / Ваздушни напад*];
213. **Hardware** (1990, UK и USA) [*Хардвер / Марк 13.*]

- [пост-апокалиптична дистопија о Земљи уништеној током Трећег светског рата, андроиди и роботи; сценарио Richard Stanley, према причи Steve MacManus и Kevin O'Neill *SHOK! / Шок*];
214. **The Judas Project** (1990, USA) [*Пројекат: Јуда*]
[алтернативна историја (шта би било да је било) о другом Христовом доласку данас; сценарио James H. Barden];
215. **Total Recall** (1990, USA) [*Тотални опозив*]
[дистопија, виртуелна стварност; сценарио Ronald Shusett и други, по причи Philip K. Dick *We Can Remember It For You Wholesale*, 1966.];
216. **The Handmaid's Tale** (1990, USA и Germany) [*Служавкина прича*]
[анти-феминистичка дистопија ауторитативне и репресивне државе, проблем са плодношћу људи; сценарио Harold Pinter, по истоименој причи Margaret Atwood];
217. **RoboCop 2** (1990, USA) [*Робокап 2.*]
[наставак истоименог филма из 1987. године; дистопија блиске будућности, ауторитативна држава терора којом управља приватна компанија; андроиди; сценарио Edward Neumeier и Michael Miner; Frank Miller и Walon Green, по причи Frank Miller];
218. **The Spirit of '76** (1990, USA) [*Дух '76.*]
[сатирично-хумористична утопијска критика садашњице, путовање кроз време; сценарио Lucas Reiner, по причи Lucas Reiner и Roman Coppola];
219. **Hansel e Gretel** (1990, Italy) [*Хансел и Гретел; Ханс и Грета; Никада не повређуј децу*]
[дистопија киднаповања деце и трговина органима; сценарио Giovanni Simonelli, по сопственој причи];
220. **Blood Salvage** (1990, USA) [*Крваво спасење*]
[сатирично-хумористична утопијска критика садашњице, трговина органима; сценарио Tucker Johnston и Ken Sanders];
221. **Jungfrau am Abgrund** (Virgin on the Edge; Mondo Weirdo: A Trip to Paranoia Paradise) (1990, Austria & West Germany) [*Млада жена на ивици*]
[надреалистичка прича о халуцинацијама, мистицизму и унутрашњој реалности; дистопија унутрашњег света душе; сценарио Carl Andersen];
222. **Delicatessen** (Delikatesy) (1991, France) [*Деликатесна радња*]
[сатирични приказ постапокалиптичне будућности; сценарио Jean-Pierre Jeunet, Marc Caro и Gilles Adrien];
223. **12:01** (1991, USA) [*12:01*]
[утопија понављање времена; сценарио Stephen Tolkin и Jonathan Hear, по краткој причи Richard Lupoff 12:01 P.M.];
224. **Mindwarp** (1992, USA) [*Ментални рат*]
[пост-апокалиптична дистопија где људи живе у позитивној виртуелној стварности, генетске мутације; сценарио Michael Ferris и Michael Ferris];
225. **Heya** (部屋, The Room) (1993, Japan) [*Soba*]
[дистопија блиске будућности у Јапану; сценарио Sion Sono];
226. **The Harvest** (1992, USA и Mexico) [*Берба*]
[дистопија о вађењу и продаји људских органа; сценарио David Marconi];
227. **Freejack** (1992, USA) [*Фриџек / Бекство у будућност*]
[дистопија путовања кроз време, трансплантација органа и целог тела; сценарио Steven Pressfield и други, по књизи Robert Sheckley];
228. **Nemesis** (1992, Denmark и USA) [*Немезис*]
[дистопија о рату људи и робота (андроида); сценарио Rebecca Charles];
229. **Tribulation 99: Alien Anomalies Under America** (1992, USA) [*Муке '99: Ванземаљци испод Америке*]

- [алтернативна историја, сатирично-комична дистопија о ванземаљцима који већ хиљаду година живе у поземљу Земље; сценарио Craig Baldwin];
230. **Demolition Man** (1993, USA) [*Уништитељ*]
[утопијска будућност без злочина; могућност замрзавања тела и пренос у будућност; сценарио Daniel Waters и други, по причи Peter M. Lenkov и Robert Reneau];
231. **Philadelphia Experiment II** (1993, USA) [*Филаделфијски експеримент 2.*]
[утопија путовања кроз време; сценарио Kevin Rock и Nick Paine, по причи Wallace C. Bennett и Don Jakoby];
232. **Конструктор красног цвета** (Konstruktor krasnogo tsveta; Engineering Red) (1993, Russia) [*Crveni konstruktor*]
[надреалистички филм заснован на роману *Чаробна планина* Thomas Mann и идеји стварања вештачких људи у Совјетском Савезу];
233. **Groundhog Day** (1993, USA) [*Дан мрмота*]
[утопија понављање времена; сценарио Danny Rubin и Harold Ramis, по причи Danny Rubin];
234. **12:01** (1993, USA) [*12:01*]
[римејк кратког филма са истим називом из 1991. године; утопија понављање времена; сценарио Philip Morton и Jonathan Hear, по краткој причи Richard Lupoff *12:01 P.M.*];
235. **RoboCop 3** (1993, USA) [*Робокап 3.*]
[дистопија блиске будућности; ауторитативна држава терора којом управља приватна компанија; андроиди; сценарио Frank Miller и Fred Dekker, по причи Frank Miller];
236. **König der Letzten Tage** (1993, Germany) [*Краљ задњих дана*]
[историјска прича о раћању анабаптиста као утопијске заједнице, верским ратовима и побуни анабаптиста у Минстеру 1534/35; сценарио Manfred Purzer];
237. **Fortress** (1993, Australia) [*Тврђава*]
[дистопија будућности где затворима управља приватна компанија и где је затвореницима контролисана свест и на тај начин их држе под контролом; сценарио Troy Neighbors и други, по причи Troy Neighbors и Steven Feinberg];
238. **Timecop** (1994, Canada, USA и Japan) [*Временски полицајац*]
[путовање кроз време, контролисање будућности мењајући прошлост; сценарио Mark Verheiden, по причи Mike Richardson и Mark Verheiden];
239. **Marianengraben** (1994, Germany) [*Маријански ров*]
[утопија путовања на најдубљу тачку Тихог океана; сценарио Matthias Dinter, по причи Stanislaw Lem];
240. **Stargate** (1994, USA) [*Звездана капија*]
[путовање кроз простор и време; сценарио Dean Devlin и Roland Emmerich];
241. **The Crow** (1994, USA) [*Врана*]
[дистопија фантазије, моралне дилеме повратка из мртвих; сценарио David J. Schow и John Shirley, по мотивима стрипа James O'Barr];
242. **Alicia** (1994, Spain) [*Алиса*; Алиса у подземном свету]
[кратки филм; улазак у алтернативни дистопијски свет као алегија одрастања; сценарио Jaime Balagueró];
243. **Fatherland** (1994, USA) [*Отаџбина*]
[алтернативна историја (шта би било да је Немачка победила у Другом светском рату), путовање кроз време; сценарио Stanley Weiser и Ron Hutchinson, по истоименој књизи Robert Harris];
244. **Twelve Monkeys** (1995, USA) [*12 мајмуна*]
[пост-апокалиптична дистопија, путовање кроз време, покушај мењања будућности мењањем прошлости; сценарио David Webb Peoples и Janet Peoples, по филму Chris Marker *La Jetée*];
245. **Waterworld** (1995, USA) [*Водени свет*]

- [дистопија климатских промена и топљења леда; сценарио Peter Rader и David Twohy];
246. **Screamers** (1995, Canada, Japan) [Вриштакци]
[дистопија далеке будућности; рат људи и машина и борба за заустављање технологије која се отргла контроли; сценарио Dan O'Bannon и Miguel Tejada-Flores, по књизи *Second Variety* (1953) аутора Philip K. Dick];
247. **Harrison Bergeron** (1995, Canada) [Харисон Берџерон]
[дистопија будућности апсолутне једнакости коју држава одржава спутавајући бистрину и интелигенцију појединаца; сценарио Arthur Crimm, по причи Kurt Vonnegut Jr.];
248. **Strange Days** (1995, USA) [Чудни дани]
[дистопија расног рата у САД у блиској будућности; сценарио James Cameron, по својој истоименој причи];
249. **White Man's Burden** (1995, France и USA) [Терет белог човека]
[дистопија алтернативне историје - шта би било да је расно питање обрнуто, ако би бела и црна раса заменили места; сценарио Desmond Nakano];
250. **Judge Dredd** (1995, USA) [Судија Дред]
[дистопија далеке будућности када је Земља уништена, а становништво концентрисано у мега-градове; сценарио William Wisher и Steven E. de Souza, по причи William Wisher и Michael De Luca];
251. **Tank Girl** (1995, USA) [Девојка тенк]
[дистопија далеке будућности, интернационалне компаније управљају остатком неуништене земље и свим ресурсима; сценарио Tedi Sarafian, по стрипу Alan Martin и Jamie Hewlett];
252. **La cité des enfants perdus (City of Lost Children)** (1995, France) [Град изгубљене деце]
[дистопија будућности где научници краду децу да би преузимањем њихових снова покушали да успоре процес старења; сценарио Marc Caro, Jean-Pierre Jeunet и Gilles Adrien];
253. **Automatic** (1995, USA) [Аутоматик: Савршено оружје]
[антитехнолошка дистопија о роботима чуварима који почињу да нападају људе; сценарио Patrick Highsmith, по сопственој причи];
254. **Richard III** (1995, UK & USA) [Ричард III]
[класична Шекспирова прича о средњовековном краљу Енглеске, Ричарду III, смештена у алтернативно време, у данашњу фашистичку Енглеску; сценарио Ian McKellen и Richard Loncraine, по истоименом Шекспировом комаду];
255. **Johnny Mnemonic** (1995, Canada и USA) [Џони Мнемоник]
[дистопија будућности где су сви повезани мислима на глобални интернет и где већина човечанства пати од синдрома слабљења неурона, уграђивање микрочипова у мозак; сценарио William Gibson, по сопственој краткој причи];
256. **Escape from L.A.** (1996, USA) [Бекство из Лос Анђелеса]
[дистопија блиске будућности, борба појединца против негативног система; наставак филма *Бекство из Њу Јорка* (1981.) сценарио John Carpenter, Debra Hill и Kurt Russell];
257. **Donor: Jinkaku ishoku** (1996 Japan) [Донор: Свакодневни живот]
[дистопија о лудом научнику; убијање ради крађе органа; стварање клонова; сценарио Chiaki Hashiba];
258. **The Island of Dr. Moreau** (1996, USA) [Острво доктора Мороа]
[дистопија о лудом научнику и генетском инжињерингу, сценарио Richard Stanley и Ron Hutchinson, по књизи H.G. Wells *The Island of Doctor Moreau / Острво доктора Мороа*];
259. **Christmas Every Day** (1996, USA) [Божих сваки дан]
[понављање времена, сценарио Stephen Alix и Nancey Silvers, по истоименој причи Stephen Alix, која се базира на истоименој причи William Dean Howells из 1892. године *Christmas Every Day*];

260. **Organ** (1996, Japan) [*Орган*]
[дистопија о трговини људским органима; сценарио Kei Fujiwara];
261. **The Empty Mirror** (1996, USA) [*Празно огледало / Огледало без одраза*]
[алтернативна историја, Немачка победа у Другом светском рату; сценарио R. Buckingham и Barry J. Hershey];
262. **Suwarôteiru (Swallowtail Butterfly)** (1996, Japan) [*Ластин репак / Лептир*]
[дистопија будућег мегаполиса; сценарио Shunji Iwai];
263. **Independence Day** (1996, USA) [*Дан независности*]
[дистопија рата светова; сценарио Dean Devlin и Roland Emmerich];
264. **Mars Attacks!** (1996, USA) [*Марс напада!*]
[сатирична утопија напада Марса на Земљу; сценарио Jonathan Gems];
265. **The Lottery** (1996, USA) [*Лутрија*]
[дистопија издвојене утопијске заједнице; сценарио Anthony Spinner, по истоименој краткој причи Shirley Jackson];
266. **Nirvana** (1997, Italy и France) [*Нирвана*]
[дистопија виртуелног света; сценарио Gabriele Salvatores];
267. **Gattaca** (1997, USA) [*Гатака*]
[дистопија еугенике у будућности; сценарио Andrew Niccol];
268. **Cube** (1997, Canada) [*Коцка*]
[алтернативна садашњост бескрајног тражења излаза из лавиринта спојених коцки; сценарио André Bijelic, Vincenzo Natali и Graeme Manson];
269. **The Fifth Element** (1997, USA) [*Пети елемент*]
[дистопија будућности; потрага за универзалном моћи („грал“) кроз борбу дорба и зла; сценарио Luc Besson и Robert Mark Kamen, по причи Luc Besson];
270. **Below Utopia** (1997, USA) [*Мање од утопије*]
[утопија која прелази у дистопију, смештено на ниво породице; сценарио David Diamond, по причи David Diamond и Richard Shepard];
271. **Retroactive** (1997, USA) [*Петроактивно*]
[путовање кроз време; сценарио Michael Hamilton-Wright, Robert Strauss и Phillip Badger];
272. **Contact** (1997, USA) [*Контакт*]
[контакт са ванземаљском цивилизацијом и моралне дилеме таквог контакта; сценарио James V. Hart и Michael Goldenberg, по истоименој књизи Carl Sagan];
273. **The Postman** (1997, USA) [*Поштар*]
[дистопија, моралне дилеме у пост-апокалиптичном свету, сценарио Eric Roth и Brian Koppelman, по књизи David Brin];
274. **Pleasantville** (1998, USA) [*Плезнтвил, Град пријатности*]
[путовање кроз време и промене које могу донети мас-комуникације; сценарио Gary Ross];
275. **Brave New World** (1998, USA) [*Храбри нови свет*]
[хедонистичка дистопија будућности са ауторитативном власти, слободним сексом и еугеником; сценарио Dan Mazur и David Tausik, по истоименој књизи Aldous Huxley];
276. **The Truman Show** (1998, USA) [*Трумманов шоу*]
[дистопија алтернативне реалности, утицај мас-комуникација на начин живота људи; сценарио Andrew Niccol];
277. **Six-String Samurai** (1998, USA) [*Самурај са гитаром*]
[дистопија пост-апокалиптичног света; Невада 1960-их; сценарио Jeffrey Falcon, Lance Mungia];
278. **Sliding Doors** (1998, USA) [*Волим, не волим*]
[алтернативна историја, удвајање времена; сценарио Peter Howitt];
279. **WW III: World War III** (1998, Germany) [*Трећи светски рат*]
[документарно-играни филм; алтернативна историја, почетак III Светског рата; сценарио Ingo Helm и Robert Stone];
281. **Run Lola Run** (1998, Germany) [*Трчи, Лола, трчи*]

- [утопија понављања времена; сценарио Том Туквер];
282. **Dark City** (1998, Australia и USA) [*Мрачни град*]
[дистопија, алтернативна стварност; сценарио Alex Proyas, по сопственој истоименој причи];
283. **The Matrix** (1-3) (1999, 2003, 2003, USA) [*Матрикс*]
[паралеле реалне стварности и виртуелне стварности; сценарио Lilly Wachowski и Lana Wachowski];
284. **eXistenZ** (1999, Canada, UK и France) [*Постојање*]
[увођење виртуелне стварности у реални живот; сценарио David Cronenberg];
285. **Hakuchi** (Hakuchi: The Innocent) (1999, Japan) [*Хакући, Идиот*]
[алтернативна историја; сценарио Masoto Tezuka, по истоименој књизи Ango Sakaguchi];
286. **Eyes Wide Shut** (1999, UK и USA) [*Широм затворених очију*]
[алтернативна реалност у оквиру стварног живота; сценарио Stanley Kubrick и Frederic Raphael, по мотивима књиге Arthur Schnitzler *Traumnovelle* (*Прича снова / Dream Story*; оригинални назив приче: *Rhapsody / Рапсодија*)];
287. **Bicentennial Man** (1999, USA и Germany) [*Двестогодишњи човек*]
[андроид робот који је створен за помоћ у кући, али почињу да му се буде осећања; сценарио Nicholas Kazan, по књизи Isaac Asimov];
288. **The 13th Floor** (1999, USA) [*Тринаести спрат*]
[дистопија о преплитању стварног и дигитално створеног света; сценарио Josef Rusnak и Ravel Centeno-Rodriguez, по књизи Daniel F. Galouye];
289. **The 6th Day** (2000, USA и Canada) [*Шести дан*]
[дистопија генетских модификација и клонирања људи; сценарио Cormac Wibberley и Marianne Wibberley];
290. **Battlefield Earth** (2000, USA) [*Борба за планету Земљу*]
[дистопија међупланетарних ратова и покорене Земље, критика данашње владавине међународних компанија и трке за профитом; сценарио Corey Mandell и J.D. Shapiro, по књизи L. Ron Hubbard];
291. **Palavra e Utopia** (Word and Utopia, 2000, Spain, Italy, France, Brazil и Portugal) [*Реч и утопија*]
[покушај стварања религијске утопијске заједнице са домородцима у Бразилу током 17. века; сценарио Manoel de Oliveira];
292. **Frequency** (2000, USA) [*Права фреквенција*]
[путовање кроз време; сценарио Toby Emmerich];
293. **The Family Man** (2000, USA) [*Породични човек*]
[паралелни проток времена / паралелни животи; сценарио David Diamond и David Weissman];
294. **Naked** (2000, USA) [*Голи*]
[понављање времена и последице у данашњици; сценарио Mårten Knutsson и Torkel Knutsson, по својој оригиналној причи];
295. **Fortress 2** (2000, USA и Luxembourg) [*Тврђава 2.*]
[наставак истоименог филма из 1993. године; дистопија будућности где затворима управља приватна компанија и где је затвореницима контролисана свест и на тај начин их држе под контролом; сценарио Troy Neighbors и други, по причи Troy Neighbors и Steven Feinberg];
296. **Timequest** (2000) [*Временска потрага / Друга шанса*]
[путовање кроз време, мењање прошлости помоћу времеплова; сценарио Robert Dyke];
297. **Batoru rowaiaru** (Battle Royale) (2000, Japan) [*Борба до последњеа*]
[дистопија будућности, жртвовање младих ради забаве народа кроз игре попут гладијаторских; сценарио Kenta Fukasaku, по књизи Koushun Takami];
298. **The Last Man** (2000) [*Последњи човек*]

- апокалиптична комедија о последњим људима на Земљи; сценарио Harry Ralston]
299. **Gongdong gyeongbi guyeok JSA** (JSA - Joint Security Area) (2000, South Korea) [*Заједничка зона безбедности*]
[алтернативна историја; сценарио Seong-san Jeong, Chan-wook Park и други, по књизи Sang-yeon Park]
300. **The Beach** (2000, USA и UK) [*Плажа*]
[претварање утопијске заједнице у дистопију крајем XX века; сценарио John Hodge, по књизи Alex Garland];
301. **Planet of the Apes** (1-4.) (2001, 2011, 2014, 2017, USA) [*Планета мајмуна*]
[сериал филмова, наставак истоименог сериала из 1968-1973. године; дистопија далеке будућности, уништење Земље; сценарио William Broyles Jr., Lawrence Konner и Mark Rosenthal, по књизи Pierre Boulle];
302. **Artificial Intelligence: AI** (2001, USA, UK) [*А. И. Вештачка интелигенција*]
[сценарио Steven Spielberg, по краткој причи Brian Aldiss *Supertoys Last All Summer Long / Супериграчка ће потрајати цело лето*];
303. **Impostor** (2001, USA) [*Уљез*]
[дистопија, андроиди, рат светова; сценарио Carolin Case, Scott Rosenberg и други; по причи Philip K. Dick, *The Impostor*, 1953.];
304. **Eden** (2001, Italy, Israel и France) [*Пај*]
[приказ живота у Британској Палестини (данашњи Израел) у време пре Другог светског рата, почетак стварања хебрејске утопије; сценарио Amos Gitai, Marie-Jose Sanselme и Nick Villiers, по књизи Arthur Miller *Homely Girl / Једноставна девојка*];
305. **The Emperor's New Clothes** (2001, Italy, UK и Germany) [*Carevo novo odelo*]
[алтернативна историја: шта би било да је Наполеон побегао са Свете Јелене; сценарио Kevin Molony, по књизи Simon Leys];
306. **The Secret Glory** (2001, UK) [*Тајна слава*]
[потрага Немаца за светим гралом пре и током Другог светског рата; сценарио Richard Stanley];
307. **The One** (2001, USA) [*Једини*]
[вишеструка мултипликација универзума и појединаца, покушај прочишћења и стварања „себе једног и јединог“; сценарио Glen Morgan, James Wong];
308. **Kate & Leopold** (2001, USA) [*Кејт и Леополд*]
[путовање кроз време; сценарио James Mangold и Steven Rogers, по причи Steven Rogers];
309. **Lathe of Heaven** (2002, USA) [*Рајски струг*]
[утопија ванприродних моћи, промене реалности сном; сценарио Alan Sharp, по истоименом роману Ursula K. Le Guin];
310. **28 Days Later...** (2002, UK) [*28 дана касније*]
[апокалиптична дистопија масовног умирања и покушаја преживљавања; сценарио Alex Garland];
311. **2009 loseuteu maemorijeu** (2009: Lost Memories) (2002, South Korea) [*Изгубљена сећања*]
[алтернативна историја, пут кроз време, мењање садашњости променом прошлости; сценарио Si-myung Lee и Sang-hak Lee];
312. **Nothing So Strange** (2002, USA) [*Ништа није сувише чудно*]
[алтернативна историја, приказује фиктивно убиство Била Гејтса 1999. године; сценарио Brian Flemming];
313. **Rollerball** (2002, USA) [*Ролербол*]
[дистопија будућности, крваве игре, попут гладиаторских, за забаву маса; сценарио Larry Ferguson и John Pogue, по краткој причи William Harrison *Roller Ball Murder*];
314. **The Time Machine** (2002, USA) [*Времеплов*]

- [дистопија (анти-утопија) о путовању кроз време; сценарио John Logan, по истоименој књизи H.G. Wells];
315. **Dirty Pretty Things** (2002, UK) [*Слатке покварене ствари*]
[дистопија о илегалној трговини органима у Лондону; сценарио Steven Knight];
316. **Hitler's Victory** (2002, UK, Canada) [*Хитлерова победа*]
[документарно-играни филм, алтернативна историја; сценарио Richard Bond];
317. **Equilibrium** (2002, USA) [*Еквилибријум*]
[дистопија будућности, људи без осећања; сценарио Kurt Wimmer];
318. **Resident Evil** (1-10.) (2002-2017, UK, Germany, France и USA) [*Притајено зло*]
[сериал филмова, технолошка дистопија блиске будућности, супер-компјутер који преузима власт на Земљи; сценарио Paul W.S. Anderson];
319. **Minority Report** (2002, USA) [*Сувишни извештај*] [дистопија, телепатија и криминал; сценарио Scott Frank и Jon Cohen, по причи Philip K. Dick, *The Minority Report*, 1956.];
320. **La vie nouvelle** (A New Life) (2002, Bulgaria, France) [*Нови живот*]
[дистопија блиске будућности; политички обојен приказ живота у Источној Европи данас; сценарио Philippe Grandrieux и Eric Vuillard];
321. **Solaris** (2002, USA) [*Соларис*]
[римејк истоименог руског филма из 1972. године, психолошка дистопија, усамљеност и сусретање са собом; сценарио Steven Soderbergh, по књизи Stanislaw Lem];
322. **Natural City** (2003, South Korea) [*Природни град*]
[дистопија блиске будућности (2080.), супер компјутер који управља људима; сценарио Jae-rim Han и Byung-chun Min, по књизи Philip K. Dick];
323. **Tru Calling** (2003–2005, USA, Canada) [*Прави позив*]
[ТВ серија о понављању времена; сценарио Jon Harmon Feldman];
324. **Paycheck** (2003, USA, Canada) [*Исплата*]
[технолошка дистопија, суперкомпјутер, путовање кроз време; scenario Dean Georgaris, по кратког причи Philip K. Dick];
325. **Utopía** (2003, Spain и France) [*Утопија*]
[дистопија о људима са надприродним способностима (предвиђање будућности); сценарио Juan Vicente Pozuelo и Curro Royo];
326. **Code 46** (2003, UK) [*Шифра 46*]
[љубавна романса у будућности где су везе ограничене генетском подударношћу; сценарио Frank Cottrell Boyce];
327. **The Utopian Society** (2003, USA) [*Утопијско друштво*]
[сатира о могућем формирању утопијске заједнице; сценарио Jason Preston];
328. **C.S.A.: The Confederate States of America** (2004, USA) [*КАД: Конфедеративне Америчке Државе*]
[алтернативна историја, сатиричан приказ шта би било да су државе Југа победиле у Грађанском рату у САД; сценарио Kevin Willmott];
329. **If Only** (2003, USA и UK) [*Само да*]
[дистопија/утопија понављања и враћања времена са могућношћу утицаја на будуће догађаје; сценарио Christina Welsh];
330. **1.0** (цели назив филма: **Paranoia 1.0**) (2004, USA, Romania и Iceland) [*Параноја 1.0*]
[дистопија блиске будућности, мешање виртуелне и реалне стварности; сценарио Jeff Renfroe и Marteinn Thorsson];
331. **Retrograde** (2004, Luxembourg, Italy, UK и USA) [*Петроградно*]
[путовање кроз време, покушај мењања прошлости; сценарио Tom Reeve и Gianluca Curti, по причи Christopher Kulikowski];
332. **The I Inside** (2004, UK, USA) [*Избрисана сећања*]

- [понављање времена и последице у данашњици; покушаји сећања после амнезије и мешање различитог времена; сценарио Michael Cooney и Timothy Scott Bogart];
333. **I, Robot** (2004, USA, Germany) [*Ја, робот*]
[дистопија блиске будућности, роботи који намеравају да преузму власт од људи; сценарио Jeff Vintar и Akiva Goldsman, по мотивима књиге Isaac Asimov];
334. **Owner of the Story** (2004, Brazil) [*Власник приче / Жена са историјом*]
[алтернативна историја, на личном нивоу, сценарио João Emanuel Carneiro, по позоришном комаду João Falcão];
335. **Casshern** (2004, Japan) [*Касшерн*]
[филм базиран на истоименој анимацији; дистопија далеке будућности; сценарио Kazuaki Kiriya и други];
336. **Gau min** (Кома, 2004, Hong Kong) [*Кома*]
[дистопија о садашњости/блиској будућности са отимањем, шверцом и трговином органима, сценарио Susan Chan, по причи Sin Ling Yeung]
337. **Dr. Moreau's House of Pain** (2004, USA) [*Кућа бола доктора Мороа*]
[дистопија о лудом научнику и генетском инжињерингу, сценарио Earl Kenton, по мотивима књиге H.G. Wells *The Island of Doctor Moreau / Осрво доктора Мороа*];
338. **È già ieri** (Stork Day) (2004, Italy, Spain, UK) [*Дан рода*]
[сатира о понављању времена; сценарио Danny Rubin и други];
339. **Primer** (2004) [*Изум; Окидач*]
[времеплов и путовање кроз време; сценарио Shane Carruth];
340. **The Day After Tomorrow** (2004, USA) [*Дан после сутра*]
[дистопија блиске будућности; климатска катастрофа која доноси почетак леденог доба; сценарио Jeffrey Nachmanoff и Roland Emmerich, по причи Roland Emmerich, заснованој на књизи *The Coming Global Superstorm* (1999) аутора Belland Whitley Strieber];
341. **FAQ: Frequently Asked Questions** (2004, Spain) [*Уобичајена питања*]
[феминистичка дистопија блиске будућности; сценарио Carlos Atanes];
342. **The Stepford Wives** (2004, USA) [*Супруге из Степфорда*]
[римејк истоименог филма из 1975. године; дистопија о замени жена андронидима; сценарио Paul Rudnick по истоименом роману Ira Levin];
343. **NaPolA** (Napola - Elite für den Führer; Before the Fall) (2004, Germany) [*Napola*]
[играни филм о алтернативним школама НаПолА, пре и за време Другог светског рата; сценарио Dennis Gansel и Maggie Peren];
344. **The Island** (2005, USA) [*Осрво*]
[дистопија блиске будућности, припадници више класе узгајају своје клонове као резервне делове за трансплантацију органа када буде потребно; сценарио Caspian Tredwell-Owen, Alex Kurtzman и Roberto Orci, по причи Caspian Tredwell-Owen];
345. **Nuit noire** (Black Night) (2005, Belgium) [*Тамна је ноћ*]
[тамна надреалистичка прича о једној ноћи; сценарио Olivier Smolders];
346. **Dilemma** (2005, Netherlands) [*Дилема*]
[кратки филм; замрзавање времена; сценарио Boris Paval Conen];
347. **Shichinin no tomurai** (2005, Japan) [*Седам лоших људи*]
[сатирични приказ продаје деце ради узимања и препродаје органа; сценарио Duncan];
348. **War of the Worlds** (2005, USA) [*Рат светова*]
[апокалипса будућности, рат људи и ванземаљских машина; сценарио Josh Friedman и David Koepp, по књизи H.G. Wells];
349. **Serenity** (2005, USA) [*Свемирски брод Спокој*]
[дистопија и драма далеке будућности, свемирска путовања и телепатија; сценарио Joss Whedon];
350. **Camp Daze** (Camp Slaughter) (2005, USA) [*Смртоносни камп*]

- [путовање кроз време; промена прошлости ради промене садашњости; сценарио Draven Gonzalez];
351. **First on the Moon** (2005, Russia) [*Први на Месецу*]
[алтернативна историја, слање руског свемирског брода на Месец 1938. године; сценарио Aleksandr Gonorovskiy и Ramil Yamaleyev];
352. **Judge Dredd** (1995, USA) [*Судија Дред*]
[дистопија далеке будућности када је Земља уништена, а становништво концентрисано у мега-градове; сценарио William Wisher и Steven E. de Souza, по причи William Wisher и Michael De Luca];
353. **Aeon Flux** (2005, USA, Germany, Brazil i Italy) [*Eon fluks*]
[дистопија далеке будућности, побуна против ауторитативне власти; сценарио Phil Hay и Matt Manfredi];
354. **Idiocracy** (2006, USA) [*Идиократија*]
[дистопија далеке будућности где еволуција и садашњи начин живота доводе до рапидног смањења интелигенције код људи; сценарио Mike Judge и Ethan Cohen, по причи Mike Judge];
355. **Repo! The Genetic Opera** (2006, USA) [*Репо, Генетичка опера*]
[кратки филм, дистопија садашњости - свет дроге, вештачких органа, естетске хирургије, трансплантације органа и продужења живота одабраних; сценарио Darren Smith и Terrance Zdunich];
356. **Ssa-i-bo-geu-ji-man-gwen-chan-a** (I'm a Cyborg, But That's OK) (2006, South Korea) [*Ја сам киборг, али то је у реду*]
[надреалистичко преплитање сна и јаве; scenario Seo-gyeong Jeong и Chan-wook Park];
357. **The Bothersome Man** (2006, Norway и Iceland) [*Незгодан човек*]
[алегорична дистопија данашњице; сценарио Per Schreiner];
358. **Salvage** (2006, USA) [*Спасавање*]
[понављање времена; сценарио Josh Crook и Jeff Crook];
359. **Jean-Philippe** (2006, France) [*Жан Филип*]
[стварање идола, масмедија и поистовећивање масе са идолима; сценарио Laurent Tuel и Christophe Turpin];
360. **Harrison Bergeron** (2006, USA) [*Харисон Бергерон*]
[кратки филм, римејки истоименог филма из 1995; дистопија будућности апсолутне једнакости коју држава одржава спутавајући бистрину и интелигенцију појединаца; сценарио Ryan Chamberlain и Patrick Horne, по причи Kurt Vonnegut Jr.];
361. **V for Vendetta** (2006, USA, UK и Germany) [*В као вендета*]
[дистопија блиске будућности, побуна појединаца и масе против ауторитативне државе; сценарио Lana Wachowski и Lilly Wachowski, по графичкој причи David Lloyd];
362. **Land of the Blind** (2006, UK и USA) [*Земља слепих*]
[мешавина дистопије и еутопије, прича о ауторитативној држави и могућности промена, о утопијама у плановима и жељама људи; сценарио Robert Edwards];
363. **Turistas** (2006, USA) [*Туристи*]
[дистопија препродаје људских органа; сценарио Michael Arlen Ross];
364. **The Pet** (2006, USA) [*Кућни љубимац*]
[дистопија о људима робовима/кућним љубимцима данас, у 21. веку; сценарио D. Stevens];
365. **Déjà vu** (2006, USA и UK) [*Дежа ву*]
[алтернативна историја, понављање времена; сценарио Bill Marsilli и Terry Rossio];
366. **Children of Men** (2006, USA, UK и Japan) [*Потомци*]
[дистопија будућности, стерилитет људске расе; сценарио Alfonso Cuarón и други, по причи Phyllis Dorothy James, *The Children of Men*, (1992.)];
367. **Christmas Do-Over** (2006, USA) [*Божић, опет и опет*]

- [понављање времена; сценарио Trevor Reed Cristow и Jacqueline David];
368. **The Invasion** (2007, USA, Australia) [*Инвазија*]
[римејк филма *The Body Snatchers* (1956, мада је тема коришћена у више филмова са истим или сличним насловом - 1934, 1945, 1956, 1957, 1968, 1978, 1993, и др.); дистопија катастрофе; пандемија изазвана непознатим и ванземаљским вирусом и одговор појединца; сценарио David Kajganich, по књизи *The Body Snatchers* (1955.) аутора Jack Finney];
369. **Southland Tales** (2007, France, Germany и USA) [*Приче из Јужне земље*]
[дистопија блиске будућности / дистопија у најави; сценарио Richard Kelly];
370. **The Last Day of Summer** (2007, USA) [*Задњи дан лета*]
[понављање времена; сценарио Kent Pierce];
371. **The Andromeda Strain** (2007, USA) [*Вирус Андромеда*]
[кратка серија, римејк истоименог филма из 1971. године; дистопија катастрофе узроковане вирусом из свемира и одговор људи; сценарио Mikael Salomon по истоименој књизи Michael Crichton];
372. **The Deaths of Ian Stone** (2007, UK, USA) [*Смрти Јана Стона*]
[понављање времена и последице у данашњици; сценарио Brendan Hood];
373. **28 Weeks Later** (2007, UK, Spain) [*28 недеља касније*]
[наставак филма *28 дана касније*; дистопија катастрофе - вирус изазива пандемију која уништава популације; сценарио Rowan Joffe, Juan Carlos Fresnadillo, Enrique López Lavigne и Jesús Olmo];
374. **Los cronocrímenes** (Timecrimes) (2007, Spain) [*Временски злочини*]
[понављање времена и проблеми и аномалије који произилазе из мењања прошлости; сценарио Nacho Vigalondo];
375. **Solaris** (2007, Japan) [*Solaris; ソラリス; Соларис*]
[римејк истоименог руског филма из 1972. године, психолошка дистопија, усамљеност и сусретање са собом; сценарио Ryūsuke Hamaguchi, по истоименој књизи Stanislaw Lem];
376. **Next** (2007, USA) [*Следеће*]
[утопија ванљудских способности, предвиђање будућности; сценарио Gary Goldman и други, по причи Philip K. Dick, *The Golden Man* (1953.)];
377. **The Lottery** (2007, USA) [*Лутрија*]
[кратки филм, један од више римејка истоименог кратког филма из 1969. године; дистопија издвојене утопијске заједнице; сценарио Anthony Rando, по истоименој краткој причи Shirley Jackson];
378. **The Mist** (2007, USA) [*Магла*]
[дистопија катастрофе и снага појединца у решавању ситуације; сценарио Frank Darabont, по истоименој књизи Stephen King];
379. **Utopia** (2007, USA) [*Утопија*]
[паралелни светови, реалност и потпуна дистопија; сценарио Tony Visintainer];
380. **I Am Legend** (2007, USA) [*Ја сам легенда*]
[дистопија о пост-апокалиптичној Земљи; сценарио Mark Protosevich и Akiva Goldsman, по роману Richard Matheson *I Am Legend*];
381. **Exte: Hair Extensions** (2007, Japan) [*Umeci za kosu*]
[дистопија страха о самоуништењу; сценарио Sion Sono, Masaki Adachi и Makoto Sanada, по причи Sion Sono];
382. **Afterfall** (2007, USA) [*После пада*]
[кратки филм; дистопијска алегорија о садачњости, потрошачкој култури и владавини новца као највеће вредности; сценарио Michael Geoghegan];
383. **Premonition** (2007, USA) [*Слутња*]
[понављање времена и последице у данашњици; сценарио Bill Kelly];
384. **Babylon A.D.** (2008, France и UK) [*Мисија Вавилон*]
[дистопија блиске будућности; сценарио Mathieu Kassovitz и Éric Besnard, по књизи Maurice G. Dantec];

385. **Death Race** (2008, USA, Germany и UK) [*Трка смрти*]
[римејк истоименог филма из 1975. године; дистопија блиске будућности са потпуном отуђеношћу; сценарио Paul W.S. Anderson, по причи Ib Melchior *The Racer*];
386. **Train** (2008, USA) [*Воз*]
[дистопија која прераста у хорор, о вађењу органа ради препродаје; сценарио Gideon Raff];
387. **Blindness** (2008, Canada, Brazil и Japan) [*Слепило*]
[дистопијска апокалиптична слика света после масовне епидемије слепила; сценарио Don McKellar, по књизи José Saramago];
388. **Jumper** (2008, USA и Canada) [*Скакач*]
[способност телепортовања; сценарио David S. Goyer, Jim Uhls и Simon Kinberg, по књизи Steven Gould];
389. **Stargate: Continuum** (2008, Canada и USA) [*Звездана капија, Наставак*]
[римејк истоименог филма из 1994. године; путовање кроз простор и време; сценарио Brad Wright];
390. **Sleep Dealer** (2008, USA и Mexico) [*Трговац сном*]
[дистопија блиске будућности; Alex Rivera и David Riker, по причи Alex Rivera];
391. **City of Ember** (2008, USA) [*Град светлости*]
[претварање еутопије у дистопију далеке земље; сценарио Caroline Thompson, по књизи Jeanne Duprau];
392. **Virtual JFK: Vietnam If Kennedy Had Lived** (2008, USA) [*Виртуално JFK: Шта би било са Вијетнамом, да је Кенеди преживео?*]
[алтернативна историја; сценарио Koji Masutani];
393. **The Lottery** (2008, Canada) [*Лутрија*]
[кратки филм, један од више римејка истоименог кратког филма из 1969. године; дистопија издвојене утопијске заједнице; сценарио Matt McInnis, по истоименој краткој причи Shirley Jackson];
394. **K-20: Kaijin nijū mensō den** (K-20 怪人二十面相・伝; K-20: The Fiend with Twenty Faces) (2008, Japan) [*K-20: Ђаво са 20 лица*]
[алтернативна историја; 1949. година, Јапан није учествовао у II Светском рату, али је земља суровог феудализма где сиромашни живе у највећој беди и једина нада им је K-20, лопова, јапанска варијанта Робина Худа; прича се базира на серији детективских прича Kogoro Akechi, аутора Edogawa Rampo, које је прерадио Shimako Satō, као и и на причама Sō Kitamura];
395. **Repo! The Genetic Opera** (2008, USA) [*Репо, Генетичка опера*]
[дистопија блиске будућности - свет трансплантације органа и продужења живота, уз вађење органа онима који закасне са плаћањем рате за орган; сценарио Darren Smith и Terrance Zdunich];
396. **District 9** (2009, South Africa, USA, New Zealand и Canada) [*Дистрикт 9*]
[алегорија доласка ванземаљаца на земљу и њиховом држању у гету Дистрикт 9, избегличком логору попут концентрационог логора, алегоријска дистопија о Земљи данас и у блиској будућности; сценарио Neill Blomkamp и Terri Tatchell];
397. **Moon** (2009, UK и USA) [*Месеци*]
[психолошка дистопија блиске будућности; сценарио Nathan Parker, по причи Duncan Jones];
398. **Carriers** (2009, USA) [*Епидемија*]
[дистопија апокалиптичног света, светска пандемија; сценарио Alex Pastor, David Pastor];
399. **Gamer** (2009, USA) [*Гејмер*]
[дистопија будућности, укључивање компјутерских игара у реални живот; сценарио Mark Neveldine и Brian Taylor];
400. **The Last Man** (2009, USA) [*Последњи човек*]
[кратки филм, дистопија апокалиптичне будућности, путовање кроз време; сценарио Kevin Martin];

401. **The Road** (2009, USA) [*Пут*]
[дистопија постапокалиптичног света; сценарио Joe Penhall, по књизи Cormac McCarthy];
402. **Mr. Nobody** (2009, Belgium, Germany, Canada, France, USA и UK) [*Господин Нико*]
[алтернативна садашњост, паралелне будућности; сценарио Jaco Van Dormael];
403. **2012** (2009, USA) [*2012.*]
[дистопија блиске будућности; климатска катастрофа коју доносе геомеханичке промене у земљиној унутрашњости и промена Земљине осе; сценарио Roland Emmerich и Harald Kloser];
404. **2081** (2009, USA) [*2081.*]
[кратки филм, дистопија потпуне једнакости у будућности, где лепа морају да носе маске, а паметни да трпе иритацију звуком да не би могли да размишљају; сценарио Chandler Tuttle, по причи Kurt Vonnegut Jr. *Harrison Bergeron*];
405. **Amer** (2009, France, Belgium) [*Горчина*]
[надреалистичка дистопијска прича о одрастању, смрти, оностраном и створењима из сенке; сценарио Hélène Cattet, Bruno Forzani];
406. **Cargo** (2009, Switzerland) [*Товар*]
[дистопија далеке будућности када готово цела популација Земље живи на другој планети или на станицама у орбити; сценарио Arnold Bucher и други, по причи Arnold Bucher и Ivan Engler];
407. **The Roe Effect** (2009) [*Ефекат Поа*]
[кратки филм, алтернативна историја; сценарио Kiel Adrian Scott];
408. **Agora** (2009, Spain, Malta и Bulgaria) [*Агора*]
[историјска прича о доласку хришћанства на власт, уништењу Друге александријске библиотеке и убиству Хипатије, о мењању утопије у дистопију приликом преласка у главни ток; сценарио Alejandro Amenábar и Mateo Gil];
409. **Obitamy ostrov** (Dark Planet - The Inhabited Island) (2009, Russia) [*Насељено острво*]
[еутопија и дистопија далеке будућности, путник са еутопијске Земље у будућности, долази на дистопијску планету сличну Земљи данас; сценарио Eduard Volodarskiy, Marina Dyachenko и Sergey Dyachenko, по књизи Arkadiy Strugatskiy и Boris Strugatskiy];
410. **Obitamy ostrov, Skhvatka** (Dark Planet 2 - The Inhabited Island, Rebellion) (2009, Russia) [*Насељено острво 2, Одмазда*]
[еутопија и дистопија далеке будућности, путник са еутопијске Земље у будућности, долази на дистопијску планету сличну Земљи данас; сценарио Eduard Volodarskiy, Marina Dyachenko и Sergey Dyachenko, по књизи Arkadiy Strugatskiy и Boris Strugatskiy];
411. **Inglourious Basterds** (2009, Germany и USA) [*Проклетници*]
[алтернативна историја, алтернативни завршетак другог светског рата; сценарио Quentin Tarantino];
412. **Daybreakers** (2009, Australia и USA) [*Праскозорњаци*]
[дистопијска фантазија о пост-апокалиптичној Земљи после избијања пандемије; сценарио Michael Spierig и Peter Spierig];
413. **Surrogates** (2009, USA) [*Сурогати*]
[дистопија будућности где људи живе изоловани, а све комуникације се обављају преко сурогат робота; сценарио Michael Ferris и John Brancato, по графичкој новели Robert Venditti и Brett Weldele];
414. **1** (2009, Hungary) [*1*]
[дистопија размишљања, „реалност постоји само у имагинацији појединаца“; сценарио Judit Góczán и Pater Sparrow, по причи Stanislaw Lem, додатни материјал Béla Hamvas];

415. **The Age of Stupid** (2009, UK) [*Доба глупости*]
[хибридни филм (документарни, играни, анимација), долазак научника из будућности да истражи грешке данашњице; сценарио Franny Armstrong];
416. **Sutures** (2009, USA) [*Шавови*]
[дистопија трговине људским органима; сценарио Brian Moon, Carlos Lauchu и Jacqueline A. Kelly];
417. **Abduction** (2009, USA) [*Отимање*]
[дистопија трговине људским органима; сценарио John Orrichio];
418. **Crank: High Voltage** (2009, USA) [*Адреналин 2: Високи напон*]
[дистопија блиске будућности и борба око људских органа; сценарио Mark Neveldine и Brian Taylor];
419. **Moon** (2009, UK & USA) [*Месеци*]
[утопијска прича о сукобу људи и машина, о отуђености и о животу далеко од дома (утопија путовања); сценарио Nathan Parker по причи Duncan Jones];
420. **Konfargre, the Dark Brotherhood** (2010, USA) [*Конфарџ, Тамно братство*]
[дистопија о издвојеној алтернативној заједници; сценарио Ansel Faraj, по причи Ansel Faraj, Matthew Greene и Mihran Konanyan];
421. **The Man from Nowhere** (2010, South Korea) [*Човек ниоткуда*]
[дистопија блиске будућности / садашњости о организованом криминалу крађе органа; сценарио Jeong-beom Lee];
422. **100 Years of Evil** (2010, Sweden и USA) [*Сто година зла*]
[алтернативна историја, шта би било да је Хитлер преживео рат и настанио се у САД; сценарио Erik Eger, Oliver Blackburn, Magnus Oliv и Joacim Starander];
423. **Dark Metropolis** (2010, USA) [*Тамни велеград*]
[дистопија далеке будућности; Земља је изгубила рат против модификоване расе коју су људи створили генетским инжињерингом, сценарио Stewart St. John];
424. **Maska** (The Mask) (2010, USA) [*Маска*]
[кратки луткарски филм о унутрашњим дилемама и изборима; сценарио Stephen Quay и Timothy Quay, по роману Stanislaw Lem];
425. **Book of Eli** (2010, USA) [*Књига спаса*]
[пост-апокалиптична дистопија о спасавању књиге која води спасавању човечанства; сценарио Gary Whitta];
426. **Radio Free Albemuth** (2010, USA) [*Слободни радио Албемут*]
[дистопија, алтернативна историја; сценарио John Alan Simon, по причи Philip K. Dick, *Radio Free Albemuth*, 1976.];
427. **Happiness Runs** (2010.) [*Срећа долази*]
[прича о негативној утопијској комуни у САД и ослобађању њених чланова; сценарио Adam Sherman];
428. **World's End (Downstream)** (2010, USA) [*Крај света*]
[дистопија блиске будућности, свет без енергената, хране и живота; покушај проналажења еутопије; сценарио Philip Kim и Neil Kinsella];
429. **1945A** (2010, USA) [*1945 - Друга опција*]
[кратки филм, алтернативна историја краја Другог светског рата; сценарио Ryan Nagata, George Edelman];
430. **Death Race 2** (2010, South Africa и Germany) [*Трка смрти 2.*]
[наставак истоименог филма из 1975. године; дистопија блиске будућности са потпуном отуђеношћу; сценарио Paul W.S. Anderson и Tony Giglio, по мотивима приче Ib Melchior *The Race*];
431. **What If...** (2010, USA) [*А шта да је ...*]
[алтернативна историја на личном плану; сценарио Chuck Konzelman, Andrea Gyertson Nasfell и Cary Solomon];
432. **TRON: Legacy** (2010, USA) [*Трон - Наслеђе*]

- [дигирална утопија, преклапање виртуелног и стварног света; сценарио Edward Kitsis и Adam Horowitz, по причи Edward Kitsis, Adam Horowitz, Brian Klugman и Lee Sternthal];
433. **Repo Man** (2010, USA и Canada) [*Извршитељ / Живот на кредит*]
[дистопија блиске будућности где се трансплантације органа изводе на кредит, а неплаћање рате води одузимању трансплантованих органа; сценарио Eric Garcia и Garrett Lerner по књизи Eric Garcia];
434. **Tekken** (2010, Japan | USA) [*Текен*]
[дистопија блиске будућности где велике корпорације управљају подељеним светом; сценарио Alan B. McElroy, по видео игри *Namco Corp*];
435. **Repeaters** (2010, Canada) [*Понављање*]
[понављање времена; сценарио Arne Olsen];
436. **Never Let Me Go** (2010, UK и USA) [*Не дозволи ми да одем*]
[дистопија блиске будућности о узгајању људи као резервних делова (органа) за друге; сценарио Alex Garland, по истоименој књизи Kazuo Ishiguro];
437. **The Penitent Man** (2010, USA) [*Покајник*]
[путовање кроз време, долазак у наш свет и у наше време човека из дистопијске будућности; сценарио Nicholas Gueney, по својој књизи];
438. **Atlas Shrugged (1-3.)** (2011, 2012, 2014, USA) [*Усправљени Атлас, 1-3.*]
[дистопија блиске будућности и елитизам који преузима власт; сценарио Brian Patrick O'Toole и John Agliano, по истоименој књизи Ayn Rand];
439. **Alternate History: Nazi's Win WW2** (2011, USA) [*Алтернативна историја: Нацисти су победили у Другом светском рату*]
[алтернативна историја; сценарио Tim Evans];
440. **Danger 5** (2011–15, Australia) [*Ниво опасности: Пет!*]
[сатирични приказ алтернативне историје, 1980. године Адолф Хитлер је жив; сценарио David Ashby и Dario Russo];
441. **Hobo with a Shotgun** (2011, Canada) [*Скитница са сачмаром*]
[сатирична дистопија безвлашћа данас; сценарио John Davies];
442. **The Adjustment Bureau** (2011, USA) [*Агенти судбине*]
[дистопија, борба појединца против судбине; сценарио George Nolfi, по причи Philip K. Dick, *Adjustment Team*, (1954.)];
443. **Resistance** (2011, UK и Germany) [*Отпор*]
[алтернативна историја, инвазија у Нормандији је пропала и Немци се искрцавају у Британији; сценарио Amit Gupta и Owen Sheers, по књизи Owen Sheers];
444. **Melancholia** (2011, Denmark, Sweden, France, Germany) [*Меланхолија*]
[анализа људског понашања у време катастрофе и дистопије; удар друге планете у земљу; сценарио Lars von Trier];
445. **In Time** (2011, USA) [*Преостало време*]
[дистопија блиске будућности, вечита младост, ограничено време живота за масе и неограничено за оне који га могу купити; сценарио Andrew Niccol];
446. **I Am Number Four** (2011, USA и India) [*Ја сам четврти*]
[интергалактички сукоб пренет на Земљу; сценарио Alfred Gough, Miles Millar и Marti Noxon, по књизи Jobie Hughes и James Frey (алиас Pittacus Lore)];
447. **12 Dates of Christmas** (2011, USA) [*12 сусрета за Божић*]
[понављање времена; сценарио Aaron Mendelsohn, Janet Brownell и Blake Harris];
448. **The Provider** (2011, Canada) [*Снабдевач*]
[кратки филм, алтернативна историја; сценарио Brianne Nord-Stewart и Andy Thompson, по причи Kellie Ann Benz, Brianne Nord-Stewart и Andy Thompson];
449. **Source Code** (2011, USA, Canada, France, Germany) [*8 минута*]
[физичка замена идентитета (мењање теле); алтернативна стварност; понављање времена; сценарио Ben Ripley];
450. **The Oregonian** (2012, USA) [*Орегонка*]

- [дистопија данашњице; сценарио Calvin Reeder];
451. **Dario** (2012, USA) [*Дарио*]
[кратки филм, опис фиктивне утопијске комуне у САД коју чине деца без родитеља; сценарио Peter Han];
452. **Mine Games** (The Evil Within) (2012, USA) [*Игре испод земље*]
[понављање времена; путовање кроз време; сусрет и сукоб прошлости, садашњости и будућности; сценарио Richard Gray, Robert Cross, Michele Gray и Ross McQueen];
453. **Future My Love** (2012, Sweden и UK) [*Будућност моје љубави*]
[документарно-играни филм о љубави и утопији; сценарио Maja Borg];
454. **Looper** (2012, USA и China) [*Убица из будућности*]
[алтернативна историја, путовање кроз време, пут у прошлост ради мењања будућности, сценарио Rian Johnson];
455. **Safety Not Guaranteed** (2012, USA) [*Безбедност није гарантована*]
[путовање кроз време; понављање времена и последице у данашњици; сценарио Derek Connolly];
456. **Iron Sky** (2012, Finland, Germany и Australia) [*Челично небо*]
[сатирични приказ алтернативне историје, нацисти су припремили базу на Месецу и планирају повратак 2018. године; сценарио Timo Vuorensola и Michael Kalesniko, по идеји Jarmo Puskala, а по причи Johanna Sinisalo];
457. **Dredd** (2012, UK, South Africa, USA и India) [*Дред*]
[римејк истоименог филма из 1995. године, дистопија далеке будућности када је Земља уништена, а становништво концентрисано у мега-градове; сценарио Alex Garland, по причи William Wisher и Michael De Luca];
458. **Cloud Atlas** (2012, Germany, USA, Hong Kong, Singapore и China) [*Атлас облака*]
[повезаност кроз простор и време, како делање било кога данас утиче на прошлост и будућност, као и на друге људе у прошлости, садашњости и будућности; сценарио Lana Wachowski, Lilly Wachowski и Tom Tykwer, по књизи David Mitchell];
459. **The Hunger Games** (1-3.) (2012, 2013, 2014-15, USA) [*Игре глади*]
[дистопија будућности, смртоносне игре попут гладијаторских ради забаве и скретања пажње маса; сценарио Gary Ross, Suzanne Collins и Billy Ray, по књизи Suzanne Collins];
460. **Total Recall** (2012, USA и Canada) [*Тотални опозив*]
[римејк истоименог филма из 1990. године; дистопија виртуелне стварности; сценарио Kurt Wimmer и Mark Bomback, по причи Philip K. Dick *We can remember it for you wholesale* (1966.)];
461. **Coma** (2012, USA) [*Кома*]
[делимични римејк истоименог филма из 1978. године; дистопија о убиствима здравих пацијената у болници ради трговине органима; сценарио Robin Cook и John J. McLaughlin];
462. **Antiviral** (2012, Canada и France) [*Антивирус*]
[дистопија о продаји обожаваоцима вируса и бактерија који су усмртили познате личности; сценарио Brandon Cronenberg];
463. **Elysium** (2013, USA) [*Елизијум*]
[дистопија будућности где је становништво подељено на веома имућне који живе издвојено на свемирској станици и већину која живи на уништеној Земљи, покушаји људи да се неправда и подела исправи; сценарио Neill Blomkamp];
464. **Coherence** (2013, USA и UK) [*Повезаност*]
[комбинација менталних игри и астрономске аномалије због проласка комете у непосредној близини Земље; сценарио James Ward Byrkit, по причи James Ward Byrkit и Alex Manugian];
465. **Girl at the Door** (2013) [*Девојка пред вратима*]
[кратки филм о понављању времена; сценарио Colin Campbell];

466. **We Are Animals** (2013, USA) [*Ми смо животиње*]
[кратки филм, алтернативна историја, осамдесете године XX века, социјални експерименти; сценарио Dominic Haxton];
467. **Stripped** (2013, USA) [*Скидање*]
[дистопија блиске будућности / садашњости о организованом криминалу крађе органа; сценарио Andrew Caldwell, по причи Josh Cole и Nicole Sienna];
468. **Ender's Game** (2013, USA) [*Ендерова игра*]
[дистопија далеке будућности, рат светова; сценарио Gavin Hood и Orson Scott Card, по књизи Orson Scott Card];
469. **How I Live Now** (2013, UK, Canada) [*Како сада живим*]
[идила која прераста у потпуну дистопију; почетак катаклизме (нуклеарног рата) и претварања уређеног друштва у ауторитативно сплетом околности, као и покушај појединца да преживи и допринесе промени на боље; сценарио Jeremy Brock, Penelope Skinner и Tony Grisoni, по књизи Meg Rosoff];
470. **Under the Skin** (2013, UK, Switzerland) [*Под кожом*]
[контакт са другом цивилизацијом (ванземаљцима) и преиспитивање вредности сопственог система у поређењу са оним другим; сценарио Jonathan Glazer и Walter Campbell, по истоименој књизи Michel Faber];
471. **Oblivion** (2013, USA) [*Заборав*]
[дистопија далеке будућности, постапокалиптична Земља, моралне дилеме рата; сценарио Karl Gajdusek и Michael Arndt, по графичкој новели Joseph Kosinski];
472. **The Zero Theorem** (2013, UK, Romania, France и USA) [*Нулта теорема*]
[покушај налажења смисла живота, основна питања (нулта теорема); сценарио Pat Rushin];
473. **Snowpiercer** (2013, South Korea и Czech Republic) [*Ледоломац*]
[глобално хлађење, контрола климе, буђење жеље за променом система и револуцијом; сценарио Bong Joon Ho и Kelly Masterson, по графичкој новели аутора Jacques Lob и Benjamin Legrand, и илустратора Jean-Marc Rochette *Le Transperceneige* (1982.); каснији наставци су штампани под називом *The Escape* (*Бекство*)];
474. **Xanadu** (2013, UK) [*Занаду*]
[саркастичан приказ алтернативне стварности и повезивања стварног света и света имагинације (света књига); сценарио Dominic Reynolds и John Reynolds];
475. **Death Race: Inferno** (2013, USA, Germany и South Africa) [*Трка смрти: Пакао*]
[наставак истоименог филма из 1975. године, сценарио Tony Giglio, по мотивима књиге Ib Melchior *The Racer*];
476. **The Congress** (2013, Israel, Germany, Poland, Luxembourg, Belgium, France и USA) [*Конгрес*]
[утопијска критика данашњице и лажног реалити идентитета; сценарио Ari Folman, по књизи Stanislaw Lem];
477. **Her** (2013, USA) [*Она*]
[дистопија блиске будућности, вештачка интелигенција, однос човек - машина; сценарио Spike Jonze];
478. **Tales from the Organ Trade** (2013, Canada и USA) [*Приче из трговине органима*]
[документарно/играни филм, дистопија о садашњости, о шверцу и црној берзи трговине органима, сценарио Ric Esther Bienstock];
479. **The Harvest** (2013, USA) [*Берба*]
[дистопија садашњице, медицински експерименти; сценарио Stephen Lancellotti];
480. **Los últimos días** (*The Last Days*) (2013, Spain и France) [*Дани панике*]
[дистопија о постапокалиптичном свеу, масовној хистерији и страху од отвореног простора; сценарио David Pastor, Àlex Pastor];
481. **About Time** (2013, UK) [*Време за љубав*]

- [контрола времена и исправљање садашњости помоћу путовања у прошлост; сценарио Richard Curtis];
482. **Haunter** (2013, Canada, France) [*Несмирени дух*]
[понављање времена уз минималне измене; сценарио Brian King];
483. **The Purge** (2013, USA и France) [*Прочишћење*]
[дистопија блиске будућности, легализовање криминала и покушај породице да сачувају хумане вредности; сценарио James DeMonaco];
484. **The Purge: Anarchy** (2014, USA и France) [*Прочишћење: Анархија*]
[наставак истоименог филма из 2013. године, дистопија блиске будућности, легализовање криминала и покушај породице да сачувају хумане вредности; сценарио James DeMonaco];
485. **The Last Light** (2014, USA) [*Последње светло*]
[пост-апокалиптична дистопија; сценарио Andrew Hyatt];
486. **The Pit of War** (2014, UK) [*Ратна штета*]
[алтернативна историја, шта би било да Британија није ушла у Први светски рат; сценарио Adrian Pennink];
487. **Premature** (2014, USA) [*Први пут*]
[понављање времена; сценарио Dan Beers и Mathew Harawitz];
488. **RoboCop** (2014, USA) [*Робокоп*]
[римејк истоименог филма из 1987. године, дистопија блиске будућности, ауторитативна држава терора којом управља приватна компанија, андроиди; сценарио Joshua Zetumer, Edward Neumeier и Michael Miner];
489. **The Infinite Man** (2014, Australia) [*Бескочначни човек*]
[понављање времена и последице у данашњици; сценарио Hugh Sullivan];
490. **Transcendence** (2014, UK, China и USA) [*Виртуелна свест*]
[дистопија о вештачкој интелигенцији и виртуалној свести; сценарио Jack Paglen];
491. **The Rover** (2014, Australia и USA) [*Повер; Скитница*]
[дистопија Земље после економског слома; сценарио David Michôd, по причи David Michôd и Joel Edgerton];
492. **Lucy** (2014, France, Germany и Taiwan) [*Луси*]
[дистопија виртуелне реалности, претварање човека у компјутер; сценарио Luc Besson];
493. **Automata** (2014, Bulgaria, USA, Spain и Canada) [*Аутомата*]
[антитехнолошка дистопија о роботима које се сами унапређују; сценарио Gabe Ibáñez, Igor Legarreta и Javier Sánchez Donate];
494. **Dawn of the Planet of the Apes** (2014, USA, UK и Canada) [*Зора Планете мајмуна / Планета мајмуна: Револуција*]
[наставак сериала филмова о Планети мајмуна; дистопија далеке будућности; сценарио Mark Bomback, Rick Jaffa и Amanda Silver, по књизи Pierre Boulle *La Planète des Singes*];
495. **The Maze Runner** (2014, USA, UK) [*Лавиринт - Немогуће бекство*]
[алегоријска утопија о односу друштва и појединца данас; сценарио Noah Oppenheim, Grant Pierce Myers и T.S. Nowlin, по књизи James Dashner];
496. **The Wars of Other Men** (2014, USA) [*Туђи рат*]
[алтернативна историја, шта би било да се Први светски рат није завршио 1918. године, моралне дилеме између оданости појединцу (себи) или друштву (заједници), сценарио Mike Zawacki и Nancy Nall Derringer, по причи Mike Zawacki];
497. **The Giver** (2014, South Africa, Canada и USA) [*Давалац*]
[утопија постакопалитичног света, дилема измеђз среће заједнице и среће појединца; сценарио Michael Mitnick и Robert B. Weide, по књизи Lois Lowry];
498. **Dalibor, the Yugo Cowboy** (2014, USA) [*Далибор, каубој из Југославије*]
[алтернативна историја, после инвазије комунистичких земаља на САД и

- изгубљеног рата, Далибор, војник из источног блока, остаје сам у САД; сценарио Burke De Boer];
499. **Jacky au royaume des filles** (Jacky in the Kingdom of Women) (2014, France) [*Џеки у царству жена*]
[феминистичка утопија о фиктивном краљевству где су улоге мушкараца и жена замењене; сценарио Riad Sattouf];
500. **Ex Machina** (2014, UK) [*Екс машина*]
[дистопија блиске будућности, стварање андроида и вештачке интелигенције; сценарио Alex Garland];
501. **Divergent** (2014, USA) [*Другачија*]
[утопијско-дистопијска прича о далекој будућности и подели Земље на делове према особинама људи; сценарио Evan Daugherty и Vanessa Taylor, према књизи Veronica Roth];
502. **Edge of tomorrow** (2014, USA и Canada) [*На рубу времена*]
[дистопија будућности, време које се понавља; сценарио Christopher McQuarrie, Jez Butterworth и John-Henry Butterworth];
503. **Equals** (2015, USA и Indonesia) [*Једнаки*]
[дистопија друштва без осећања; сценарио Nathan Parker, по причи истоименој Drake Doremus];
504. **The Lottery** (2015, USA) [*Лутрија*]
[кратки филм, римејк више пута понављаног филма из 1969. године; дистопија издвојене утопијске заједнице; сценарио Anna Hanstrom, по истоименој краткој причи Shirley Jackson];
505. **I Do, I Do, I Do** (2015, USA, Canada) [*Да, да и опет да*]
[утопија понављања времена; прошлост као реаговања у садашњости; сценарио Nancey Silvers];
506. **Parallel** (2015, USA) [*Паралела*]
[алтернативна стварност, путовање кроз време; сценарио Keith Nickoson];
507. **Parallels** (2015, USA) [*Паралеле*]
[паралелни светови, путовање кроз време, простор и различите стварности; сценарио Christopher Leone, по причи Laura Harkcom и Christopher Leone];
508. **Wilson City** (2015, Czech Republic и Slovakia) [*Вилсоново*]
[алтернативна историја, сатирични приказ дистопије у малом месту; сценарио Marek Epstein, по књизи Michal Hvorecký];
509. **Story of Judas** (2015, France) [*Јудина прича*]
[алтернативна историја, приказ Исусових задњих дана и Јуде као најоданијег ученика; сценарио Rabah Ameur-Zaïmeche];
510. **The Man in the High Castle** (2015–, USA, UK и Canada) [*Човек у високом дворцу*]
[алтернативна историја, Јапан и Немачка су победили у Другом светском рату и САД су окупирани и подељене; сценарио Philip K. Dick и Frank Spotnitz, по књизи Philip K. Dick];
511. **The Lobster** (2015, Ireland, UK, Greece, France и Netherlands) [*Јасмо*]
[сатирична дистопија будућности, држава присиљава неударе и нежењене да нађу партнера; сценарио Yorgos Lanthimos и Efthymis Filippou];
512. **Z for Zachariah** (2015, Iceland, Switzerland и USA) [*З за Захарије*]
[дистопија, апокалиптични крај света; scenario Nissar Modi, по књизи Robert C. O'Brien, *Z for Zachariah* (1974.)]
513. **Project Almanac** (2015, USA) [*Алманах пројекат*]
[временска машина; покушај промене будућности кроз промену прошлости; сценарио Jason Pagan и Andrew Deutschman];
514. **Mad Max: Fury Road** (2015, Australia, USA и South Africa) [*Побеснели Макс: Аутопут беса*]

- [наставак истоименог филма из 1979. године, дистопија будућности; сценарио George Miller, Brendan McCarthy и Nick Lathouris, по мотивима приче George Miller и Byron Kennedy];
515. **Chappie** (2015, South Africa и USA) [*Чепи, робот који је променио свет*] [дистопија, androida у будућности; scenario Neill Blomkamp, Terri Tatchell];
516. **Awaken** (A Perfect Vacation) (2015, USA) [*Пробуђени*] [дистопија отимања и трговине људским органима; сценарио Ryan Priest и Mark Atkins, по причи Mark Atkins, Natalie Burn, Scott Martin, Ryan Priest и Michael Thomas Slifkin];
517. **The Thinning** (2016, USA) [*Проређивање*] [дистопија блиске будућности, пренасељеност Земље и насилно решавање проблема; сценарио Michael J. Gallaher & Steve Greene];
518. **The Local 504** (2016, USA) [*Локал 504*] [алтернативна историја, Источни блок је окупирао САД; сценарио Renso Amariz];
519. **Incipient: The Immaculate Invention** (2016, USA) [*Почетак: Идеални изум*] [кратки филм, еколошка дистопија; сценарио Belinda Glenn Purdum];
520. **Hurok** (Loop) (2016, Hungary) [*Петља*] [неправилни проток времена и последице у данашњици; сценарио Isti Madarász];
521. **The Glass Fortress** (2016, France) [*Стаклена тврђава*] [кратки филм, дистопија далеке будућности; освајање свемира; протест појединца против дехуманизоване државе; сценарио Alain Bourret, по књизи Yevgeni Zamyatin];
522. **ARQ** (2016, Canada, USA) [*ARQ*] [временска кривина ; покушај промене будућности кроз промену прошлости; сценарио Tony Elliott];
523. **The Girl with All the Gifts** (2016, UK) [*Посебна*] [дистопија блиске будућности, катастрофа епидемије (непозната гљивична болест) и отпор појединца (појединаца) који може променити постојеће лоше стање; сценарио Mike Carey, по истоименој сопственој причи];
524. **Alis** (2016, Turkey) [*Алис*] [кратки филм, антифеминистичка утопија; сценарио Naktan Kaan Icel];
525. **SS-GB** (2017, UK, Germany) [*СС Британија*] [мини серија; алтернативна историја; Немачка је победила у II Светском рату и Британија је окупирана; сценарио Len Deighton, Neal Purvis и Robert Wade];
526. **Hitler Lives!** (2017, Australia) [*Хитлер је жив!*] [алтернативна историја; сценарио Stuart Rowse];
527. **Blade Runner 2049** (2017, USA, UK, Hungary, Canada, Spain) [*Блејд Ранер 2049; Истребљивач 2049*] [наставак истоименог филма из 1982. године, дистопија блиске будућности, андроиди; сценарио Hampton Fancher и Hampton Fancher, по мотивима књиге Philip K. Dick *Do Androids Dream of Electric Sheep?*];
528. **Happy Death Day** (2017, USA) [*Срећан дан смрти*] [понављање времена; сценарио Scott Lobdell];
529. **Death Race 2050** (2017, USA) [*Смртоносна трка, 2050.*] [наставак истоименог филма из 1975. године, дистопија блиске будућности са потпуном отуђеношћу, пренасељеност Земље; сценарио G.J. Echternkamp, Maria Haras и Matt Yamashita, по мотивима приче Ib Melchior The Racer];
530. **The Circle** (2017, United Arab Emirates и USA) [*Круг*] [дистопија садашњости и/или најближе будућности, владавина корпорација и потпуна контрола људи; сценарио James Ponsoldt & Dave Eggers, по књизи Dave Eggers *The Circle* (2013.)];
531. **Naked** (2017, USA) [*Голу*]

- [римејк истоименог филма из 2000. године; понављање времена и последице у данашњици; сценарио Rick Alvarez, Cory Koller и Marlon Wayans, по оригиналној причи Mårten Knutsson и Torkel Knutsson];
532. **AmeriKa** (2017, USA) [*АмериКа*]
[кратки филм, проблеми данас у САД дати кроз алтернативно место и време; сценарио Ryan Ward];
533. **Ha-roo** (A Day) (2017, South Korea) [*Дан*]
[повнављање времена и последице у данашњици; сценарио Sun-ho Cho];
534. **Before I Fall** (2017, USA) [*Пре пада*]
[повнављање времена и последице у данашњици; сценарио Maria Maggenti, по књизи Lauren Oliver];
535. **What Happened to Monday** (Seven Sister) (2017, UK, France и Belgium)
[*Тајна броја седам*]
[дистопија блиске будућности; ауторитативна влада, контрола рађања; сценарио Max Botkin и Kerry Williamson];
536. **Sin Lottery** (2017, USA) [*Лутрија греха*]
[дистопија будућности, некажњеност злочина; сценарио Kate Neuer];
537. **Annihilation** (2017, UK) [*Уништење*]
[еколошка дистопија; суком људи и природе; сценарио Alex Garland, по причи Jeff Van der Meer];
538. **Lowlife** (2017, USA) [*Живи олош*]
[сатирична дистопија садашњице, криминал и трговина органима у сиромашним предграђима Лос Анђелоса, сценарио Tim Cairo, Jake Gibson, Shaye Ogbonna, Ryan Prows, Maxwell Michael Towson];
539. **Ready Player One** (2018, USA, Indija) [*Играч број 1*]
[дистопија виртуалне стварности; сценарио Zak Penn & Ernest Cline, по књизи Ernest Cline *Ready Player One*, 2011.];
540. **A New Age: Clash of Civilizations** (2017, USA) [*Ново доба: Сукоб цивилизација*]
[кратки филм, алтернативна будућност и претварање света у утопијско-дистопијску заједницу];
541. **Happy Death Day** (2017, USA) [*Срећан дан смрти*]
[повнављање времена и последице у данашњици; сценарио Scott Lobdell];
542. **Kill the Rich** (кратки филм, 2018, Norway) [*Убити богате*]
[кратки филм, утопијска будућност где сваког дана по један најбогатији човек мора умрети; сценарио Alexander Armas Kerekliadis Turpin];
543. **Upgrade** (2018, USA, Australia) [*Надоградња*]
[дистопија блиске будућности; технократско друштво; побуна појединца против репресивног друштва; сценарио Leigh Whannell];
544. **The Lottery** (2018, USA) [*Лутрија*]
[дистопија аутократске владе, покушај освајања слободе, чак и у границама дозвољеног; сценарио Karen Linton];
545. **Tau** (2018, USA) [*Тау*]
[сукоб људског бића и интелигентне машине; сценарио Noga Landau];
546. **The Thinning: New World Order** (2018, USA) [*Проређење: Нови светски поредак*]
[наставак истоименог филма из 2016. године, дистопија блиске будућности, пренасељеност Земље и насилно решавање проблема; сценарио Michael J. Gallaher & Steve Greene];
547. **Fahrenheit 451** (2018, USA) [*451 степен Фаренхајта*]
[римејк истоименог филма из 1966. године, дистопија будућности, борба против ауторитативне владавине; сценарио Ramin Bahrani и Amir Naderi, по истоименој књизи Ray Bradbury];
548. **Anon** (2018, UK< Canada, USA, Germany) [*Анон; Анонимус*]
[дистопија будућности, свет без криминала, али и без анонимности и живота; сценарио Andrew Niccol];

549. **A Quiet Place** (2018, USA) [*Тихо место*]
[дистопија постапокалиптичког света; сценарио Bryan Woods, Scott Beck и John Krasinski, по причи Bryan Woods и Scott Beck];
550. **Durante la tormenta** (Mirage) (2018, Spain) [*За време олује*]
[утопија враћања и понављања времена; сценарио Oriol Paulo и Lara Sendim];
551. **Bird Box** (2018, USA) [*Кутуја за птице*]
[дистопија блиске будућности, катастрофа епидемије (необјашњив порив за самоубиством, који доводи човечанство на ивицу истребљења) и отпор појединца (појединаца) који може променити постојеће лоше стање; сценарио Eric Heisserer, по причи Josh Malerman];
552. **Coma** (Coma, 2019, Russia) [*Кома*]
[дистопија паралелне стварности, виртуелни свет који се састоји од сећања; сценарио Nikita Argunov, Timofei Dekin и Aleksey Gravitskiy];
553. **Iron Sky: The Coming Race** (2019, Finland, Germany и Belgium)
[*Гвоздено небо 2: Надлазећа врста*] [наставак истоименог филма из 2012. године, сатирични приказ алтернативне историје, нацисти су припремили базу на Месецу и планирају повратак 2018. године; сценарио Dalan Musson и Timo Vuorensola, по идеји Jarmo Puskala, а по причи Johanna Sinisalo];
554. **Happy Death Day 2U** (2019, USA) [*Срећан дан смрти и теби*]
[римејк истоименог филма из 2000. године; понављање времена и последице у данашњици; сценарио Scott Lobdell и Christopher Landon,];
555. **Family Romance, LLC** (2019, USA & Japan) [*Фирма: Породична романса ДОО*]
[дистопија отуђености; изнајмљивање глумаца који глуме нестале чланове породице; сценарио Werner Herzog];

Напомене:

1. Називи филмова и имена сценариста су дати у оригиналу (на латиници и писано на оригиналном језику), ради лакшег коришћења листе и помоћи другим ауторима који би наставили рад на овој теми (упоређивања са другим базама података, класичним и онлајн енциклопедијама и друго).
2. Списак дат у овом прилогу није потпуна листа уметничких (играних) филмова о утопијама и/или алтернативним заједницама. Постоји још филмова који аутору нису били познати или доступни у време писања рада. Такође, постоји више сличних листа филмова које се могу наћи на интернету, као и енциклопедијских приказа, али се код сваке од њих поставља питање критеријума одабира филмова. Код великог броја филмова постављало се питање да ли се ради о утопијској теми или је у питању само научна фантастика. Филмови који су очито само комерцијализација СФ жанра, нису приказани у листи. Ово је само списак видео записа којима се аутор користио при писању рада.
3. Филмови су постављени по години појављивања. Овај критеријум је одабран, а не по насловима, темама или земљама одакле су (мада су и ови подаци у листи), јер је година појављивања најједноставнија за листање и налажење траженог дела.
4. Листа није потпуна за године 2017-21. јер нису сви филмови снимљени и приказани задње три године још увек ушли у енциклопедије и библиографије, а неки нису још доступни.

5. Већину чине филмови на енглеском језику, углавном стварани у САД, мада има и француских, шпански, холандских, израелских, немачких, израелских, чехословачких, јужноафричких и других. Ово не значи да је тема утопије и алтернативних заједница више обрађивана филмским језиком у САД, већ само да се ради о масовној продукцији уметничких филмова у Холивуду, која по броју премашује све друге земље заједно, осим Индије.

6. Овде нису приказани наши филмови, као и филмови из већина филмова источноевропских земаља, због два постојећа проблема који би могли да политизују саму тему рада и одведу је у нежељеном правцу, ван научног рада: приказивање периода за време и после другог светског рата (које има веома јак утопијски карактер) и приказ одређених проблема политичког карактера (рецимо слабо прикривени антисемитизам у хрватском дистопијском филму *Избавитељ* из 1976. године).

7. Код римејка (рецимо *Лутрија*, *The Lottery*) приказана су оба филма, јер је у филмској уметности сваки нови римејк и ново уметничко дело. Без обзира на исту литерарну подлошку (књига или сценарио), римејк приказује режисерово виђење, тако да други уметнички тим даје потпуно ново и другачије дело.

7. Овде нису укључени научно-фантастични (SF, попут: *Трећи путник*, *Знакови*, *ЕТ*, *Џони 5*, и други), као ни дечји филмови, анимирани филмови и филмови о супер-херојима, јер те теме ма колико били сличне утопијском приказивању алтернативне будућности, ипак су ван теме овога рада.

9. У овој листи су дати само филмови, укључујући и њихове наставке (sequels), али не и ТВ серије са утопијским или алтернативним садржајем, било документарне или уметничке (игране).

10. У листу нису укључени само дугометражни филмови, већ су дати и кратки филмови који су битни за тему рада и који су коришћени у самом раду. Кратки метар, као уметничка форма у оквиру играног филма, често представља концентрисанију форму, иако га многи и даље сматрају мање битним од дугометражног играног филма.

11. Велики број екранизација појединих књижевних дела може довести до апсурда. Ово се односи на кратку причу *Лутрија*, америчке ауторке Ширли Џексон (*The Lottery*, Shirley Jackson), али и више дела Х. Џ. Велса (*Времепплов*, *Невидљиви човек* и друга), Жила Верна или Станислава Лема. Не само да се ствара конфузија, већ се и губи линија раздвајања између квалитетних уметничких анализа дела и површних комерцијалних покушаја. Аутор је покушао да и овде задржи критеријум и прикаже само квалитетна уметничка дела.

Приповетка *Невидљиви човек* (1897.), Херберта Џорџа Велса, имала је више од двадесет филмских адаптација, десетак ТВ серија, позоришна и радио извођења, а у продукцији или у плану је још неколико адаптација:

- Филмске адаптације:

- 1933. *The Invisible Man* (САД);
- 1940. *The Invisible Man Returns* (САД);
- 1940. *The Invisible Woman* (САД);
- 1954. *Tomei ningen* (Јапан);
- 1955. *Görünmeyen adam İstanbul'da* (Турска);
- 1957. *The New Invisible Man* (Мексико);
- 1958. *Tomei kajin / Invisible Man* (Јапан);
- 1960. *The Amazing Transparent Man* (САД);

1967. *Mad Monster Party* (САД);
1984. *Человек-невидимка* (СССР, односно Русија);
1992. *Memoirs of an Invisible Man* (САД и Француска);
1998. *Universal Horror* (САД и Велика Британија); документарни филм о филмовима тридесетих година;
1998. *The Invisible Man* (САД);
2000. *Hollow Man* (САД и Немачка);
2003. *The League of Extraordinary Gentlemen* (САД), није директна адаптација, већ укључује и лик невидљивог човека у своју причу;
2007. *The Invisible* (по мотивима приче) (Шведска и САД);
2008. *Invisible Man* (кратки филм);
2010. *Griff the Invisible* (Аустралија);
2014. *The Invisible Boy / Il ragazzo invisibile* (Италија и Француска);
2017. *The Invisible Man* (САД);
2018. *The Invisible Man* (САД);
2020. *Fear the Invisible Man* (Велика Британија) (у продукцији);

- ТВ серије:

1958-60. *The Invisible Man* (Велика Британија);
1975-76. *The Invisible Man* (САД);
1983. *The Invisible Woman*
1984. *The Invisible Man* (Велика Британија);
1996. *Invisible Man / Tomei ningen* (Јапан);
2000-02. *The Invisible Man* (САД);
2014. *The Invisibles / Neviditelní* (Чешка);
2014. *The Invisible Man* (САД);

- Позоришне представе:

1991 (Ken Hill, Велика Британија);

- Радио адаптације:

2001 (National Public Radio).

ПРИЛОГ 3.

Глосар / Појмовник

То што смо имали велико доба
значи само да ћемо га имати опет,
или бар да га можемо имати опет.

Иван Вазов (бугарски књижевник, 1850-1921.)

Глосар / Појмовник

Основни појмови којима се рад бави, дати су у Поглављу II, Алтернативни начини живота, Одељку II-1. *Објашњења и основни коришћени термини*. Осим термина *типологија*, ту су објашњени и појмови главни цивилизацијски ток (глобални начин размишљања и живота, *mainstream*), цивилизација, алтернативни начини, утопизам и утопија, тако да они нису овде понављани.

Осим ових кључних термина, потребно је објаснити и неке друге термине који су коришћени у раду, а чије значење је мање или недовољно познато, или су коришћени у значењу које се разликује од званичног или широко прихваћеног. Ово је потребно, јер се поједини термини код алтернативних идеја и заједница употребљавају са делимично или потпуно измењеним значењем. То важи и за поједине термине који поседују већ утврђено и опште прихваћено значење, не само речи попут истина, правда, учитељ, које се користе у документима и списама алтернативе, већ и уобичајене, свакодневне речи које у контексту алтернативе, поред уобичајеног попримају и дубље, метафизичко значење.

Овај мали глосар термина везаних за алтернативне идеје и заједнице, треба да послужи за боље разумевање основног термина, пратећих појмова, као и начина размишљања и комуницирања чланова заједница који не само да се доста разликује од уобичајеног, већ је често и у супротности са нашим свакодневним начином размишљања и комуницирања. Због недостатка простора, овде су дати само најбитнији изрази и појмови који се доста разликују од уобичајеног разумевања, јер потпуни преглед би захтевао не само више места, већ и посебну анализу.

Идеализам⁴⁸⁸ је термин, који често у писању или говору главног цивилизацијског тока, замењује појмове *утопизам* и *алтернатива*. Обично се користи у ситуацијама када се алтернатива, алтернативне идеје, заједнице или припадници заједница не желе приказати негативно, већ делом неутрално, а делом позитивно, али уз нагласак да су њихове идеје, жеље и покушаји немогући за остварење. За главни цивилизацијски ток и његове припаднике, то је само маштовита пројекција, сулуда увереност у немогуће, било да се ради о теоријском трактату или покушају успостављања идеалног људског друштва у пракси. За њих су то само покушај и жеља који су унапред осуђени на неуспех и пропаст. Ово се најчешће односи на идеалну социјалистичку републику са заједничком својином, потпуном запосленошћу, ограниченим радним временом, хуманим условима рада, квалитетним, потпуним и бесплатним образовањем, потпуним и бесплатним здравственим системом, високим нивоом задовољења културних и спортских потреба, становањем у хигијенским зградама са доста зеленила и са општеприхваћеном и подесном популационом политиком. Једном речју, заједница са хармоничним друштвеним односима. По њима, толико лепо да само по себи уверава људе у своју немогућност и неодрживост. Ово значење термина идеализам се користи посебно у почетку обрачуна главног цивилизацијског тока са поједином утопијском или алтернативном идејом или заједницом, када се још увек не жели прећи на директну критику и ући у отворени конфликт, већ се прво почиње са омаловажавањем.

Историја није само наука која истражује прошлост⁴⁸⁹, нити је учитељица живота. Општа историја, или посебне историје, имају за циљ да буду објективне, или

⁴⁸⁸ Овде не посматрамо термин *идеализам* у значењу философског и уметничког покрета, посебно током прве половине XIX века, већ у паралелној употреби са терминима *утопија* и *алтернатива*.

⁴⁸⁹ Нагомилано искуство појединца, групе или целог народа, не служи да би се извукао закључак и предупредиле могуће негативне последице. Историја нам само показује, и увек наново доказује, да се

бар да то покушају. Историја код алтернативних група то чак и не покушава. Њен циљ није да запише догађаје и да их на тај начин сачува од заборавља. Догађаји се записују како их виде и схватају чланови групе. Запис служи само њима и таква ограничена објективност им одговара. Ово се не односи само на приче које прерастају у митове код мањих заједница (приче о мучеништву раних анабаптиста), већ и на догађаје из ране историје великих покрета (јеврејски Талмуд/усмено предање, рано хришћанство, комунизам, октобарска револуција, устанак анархиста под Махном у Украјини 1919, национал-социјализам, револуција у Југославији и друго). Историја посматрана изнутра служи не само да би се своја верзија догађаја сачувала од заборавља, или спречило да дође под сумњу, већ и да би се на одабраним примерима васпитавале будуће генерације.

Истина - Под овим појмом алтернативне групе не поразумевају аксиомску тачност неке чињенице, већ низ основних и конкретизованих основних принципа које чланови заједнице сматрају за правила понашања и којима се морају покоравати. Често се ради о светим записима (било писаним, или усменим), датим групи од стране оснивача или једног од првих вођа. Понегде се са истим значењем могу срести и термини *закон* или *правило*, мада се и у тим случајевима међу члановима заједнице колоквијално користи реч *истина*. Кредо веровања и понашања једне групе (*истина*), често је у супротности са основним принципима других група, а готово увек у супротности са важећим правилима главног цивилизацијског тока. Уместо израза *истина*, у датом значењу понегде се може срести и термин *светло*⁴⁹⁰.

Цајтгајст (Zeitgeist), означава *дух времена* и исказује се кроз заједничке тенденције, истоветни или сличан начин размишљања и исте принципе у религији, уметности, науци и моралним нормама. Подразумева стил, начин размишљања, ток идеја усмерених и груписаних око истих или сличних принципа. Заједно са *духом места* (genius loci), чини културну, социолошку, политичку, религијску и уметничку атмосферу, односно принципе размишљања и живљења, главни цивилизацијски ток у датом тренутку на одређеном месту. Овај термин и потпуно познавање његовог правога значења су веома битни при свакој анализи алтернативних идеја, литературе, група, заједница и покрета. Литерарни прикази (укључујући и утопијске) алтернативних идеја и сами исказују дух свог времена, јер се јављају као реакција на главни цивилизацијски ток у том тренутку и на том месту. Отуда и разлике између њих. Платонова *Атлантида* и Јамбулов *Град сунца* су се првенствено бавили организацијом управљања државом. Томас Мор заговара хуманије друштво (почетак XVI века, време хуманизма и ренесансе), Бејкон и Кампанела маштају о напредку који може донети рационалистичка наука (XVII век, рационализам и почетак научне ере). Данас паралелно са идеалистичком утопијом, црне и негативна утопија (контра-утопија, негативна утопија, дистопија). Чак се дешава да исти аутор у једној књизи да приказ идеалног друштва, а у следећој његову супротност, црну будућност света⁴⁹¹.

Морал - Главни цивилизацијски ток је увек критиковао, и то наглашавао и користио у пропагандне сврхе, недостатак морала код алтернативних покрета. У то

људи у истим или сличним околностима, понашају на исти или веома сличан начин, и то без обзира на последице. Историја даје материјал за учење на грешкама који људи не користе, али може и предвидети будућност. Ономе ко уме да чита, да препозна околности, ономе ко зна какво је било понашање одређене групе у прошлости, биће лако да предвиди, да готово са сигурношћу зна шта ће се дешавати у будућности, како ће се та група или појединци понашати.

⁴⁹⁰ *Рат синова светла против синова таме* је један од најважнијих докумената нађених међу свицима са Мртвог мора и говори не само о завршној борби чланова заједнице против непријатеља Закона, већ и о апокалиптичном крају постојања света какав знамо и почетку новог, бољег и праведнијег света под вођством Великог Учитеља Светла.

⁴⁹¹ Олдуз Хаксли (Aldous Huxley) - *Острво* и *Врли нови свет*.

име су спаљивани темплари, убијани катари и албижани, рани хришћани разапињани и бацани зверима, комунисти слати у сибирске затворе, а припадницима РАФ-а „помогнуто“ да изврше групно самоубиство у затвору. Одавно је познато да је истина увек негде између. Али не по питању морала алтернативних група. Овде је истина на сасвим другом месту. Већина алтернативних група и покрета не признаје званични јавни морал главог цивилизацијског тока, па користе сваку прилику да то и јавно, чак демонстративно искажу. Антонија Колонтај није једина која је тако мислила седамнаесте. Али комунисти, којима су противници пребацивали недостатак морала, стрељали су своје другове, припаднике покрета, за украдени нарамак дрва за грејање или због векне хлеба. Ноћ дугих ножева није била само чистка у борби за превласт између СА и СС покрета, већ и морално рашчишћавање са декаденцијом у сопственим редовима. Једна од најсуровијих осуда (до сада још непоништена и неповучена), изречена је од стране и црквених и световних власти, против витезова темплара, за најмонструозније и најнеморалније злочине. Чињеница је да су ти исти темплари осудили свог великог приора за Ирску, на лагано умирање од глади и жеђи у тамници великој само метар са метар и по, где није могао ни да седне ни да се усправи, само зато што је проневерио мању суму новца дату реду на чување. Не може се рећи да алтернативне заједнице немају морал. Ако се њихов морал, њихов ред вредности и њихов начин понашања разликују од нашег не значи да они не постоје. Не само да „не треба веровати у све шта нам говоре о онима који не мисле као ми“⁴⁹², јер и ако не желимо прихватити туђе мишљење, требало би га испоштовати.

Правда као термин, има сасвим друго значење у алтернативним заједницама и покретима, од оног у главном цивилизацијском току. Не ради се о задовољењу истине, нити о казни и награди према учињеном. За чланове заједнице, посвећенике *идеје*, правда је само једна и једина - успех и напредак њихове идеје и заједнице. Успех и успињање. Исправно је само оно што је добро за заједницу. Премда постоје и групе које теже реалности, које покушавају да буду искрено правичне, њихов број је толико мали да их можемо посматрати као изузетак, који само потврђује правило. Објективност у размишљању, доношењу одлука и у самом начину живота није карактеристична за алтернативне групе, заједнице и покрете. Иако ова необјективност није узрокована недостатком морала нити одсуством реалног начина закључивања, већ пре свега чврстом и јаком вером у њихову *истину* и *идеју*, то не умањује чињеницу о посебности појма правда међу припадницима алтернативних заједница.

Идеја је крајњи циљ, али и скуп правила понашања, које посвећеници прихватају за *истину* и за начин живота. Често се појмови *идеје* и *истине* (*светла*) поклапају, чак међу члановима заједнице користе са истим значењем. Јер за њих *идеја* је *истина*, а *истина* је само у њиховој *идеји*. Овај рад не оцењује исправност нити позитивност било које *идеје* (или појединих *идеја*), већ само даје преглед, слику алтернативних група, посвећеника *идеје*, њихову друштвену организацију, начин живота, али и то тек као увод, као основну матрицу која одређује њихову урбану социологију из које проистиче њихова архитектура. То што су овде заједно дати и анализирани комунисти, религиозни фанатици, примитивне заједнице, терористи, уметници, нацисти, наркомани, еколози, фундаменталисти, деисти, анархисти, радикални феминисти, није оправдавање њихових циљева, нити њиховог начина живота, већ само анализа једног аспекта другачијег начина размишљања и живота. Прихватајући принцип да не постоји апсолутно добро, нити апсолутно зло, аутор рада себе *a priori* искључује не само из чланства, већ и из круга симпатизера било које алтернативне групе, заједнице или покрета. То омогућава пасивно (а тиме и објективно) посматрање *посвећеника идеје*. А посматрање са стране је основни услов објективности која води ка успешном истраживању. Морамо прихватити да у свакој

⁴⁹² Алберт Швајцер (Ludwig Philipp Albert Schweitzer, 1875-1965.), лекар, филозоф, књижевник, нобеловац, грађанин света рођен у Алзасу

идеји постоји одређена количина доброг (добрих жеља, добрих намера, добрих циљева), што наравно не оправдава посвећенике идеје који добро виде само на свом путу. Питање тачности и детаљнија анализа тезе да је *пут до пакла поплочан добрим намерама*, далеко превазилази обим овог рада.

Посвећеници идеје је уобичајени назив за чланове алтернативне групе, заједнице или покрета. Прави посвећеници идеје нису људи који живе у комфорним становима или кућама са женом и децом. Нису ни они који једном у пар месеци обуку поцепане фармерке, кожне јакне и чизме са високом петом па иду на концерт или узјашу моторе и жале се један другоме како су некада била боља времена. Посвећеници идеје су људи који су се одрекли, који се одричу или који су спремни да се одрекну свега овоземаљског да би се потпуно препустили *идеји* и допринели њеном остварењу. Често се међу члановима заједница може срести термин *верни*. Овде се не ради о религиозној вери (мада има и таквих случајева, рецимо код назарена у Србији), већ се односи на верност *идеји* и *истини*. Међу онима који не припадају алтернативним групама, често се може чути израз *члан*. *Посвећеници идеје* тај термин сматрају увредљивим и са гађењем га одбацују. Бити *члан*, значи учланити се у нешто што се може увек напустити. Али није у томе основна разлика. Неко може бити члан библиотеке, или спортског друштва, савеза голубара или друштва филателиста. Бити у заједници је нешто друго. Ту људи нису због хобија или забаве. Они су ту да промене свет, да га учине да буде бољи. И за тај циљ, за стварање новог света који ће оставити својој деци и деци своје деце, спремни су да жртвују не само све што имају, већ и себе и свој живот. Зато готово све групе користе термине који указују на поседовање идеје и истине - *посвећеници, одабрани, синови светла, припадници народа, верни, ученици, они који знају, ...*

Књига, као израз, међу припадницима већине алтернативних заједница не представља било коју књигу, већ једну строго одређену и припадницима заједнице толико познату *књигу*, да њено име није ни потребно наводити. Код религијских заједница обично се ради о збирци текстова које је њихов Бог објавио својим изабраницима, преко неког од пророка или преко оснивача покрета. Код секуларних заједница ради се о профаним списима политичког карактера (живот оснивача заједнице, теоријска поставка друштвене организације заједнице, скуп правила понашања, начин живота или борбе и др.). Израз се користи још од старог века, а најпознатије *књиге* су јеврејска Тора и хришћанска Библија (у буквалном преводу *Књиге*).

Учитељ (светла, истине, правде, ...) је доста честа титула, којом припадници осповљавају вођу или оснивача покрета, чак и ако више није међу живима. Сам израз показује да та особа поседује *знање*, односно *истину*, коју преноси на остале у групи. Израз се користи још од предхришћанских времена. Налазимо га у Новом Завету, а посебно је био популаран код религијских група XV-XVII века, али и током друге половине XX века.

Унете (импортоване, увезене) идеје и заједнице, мада су супростављене главном цивилизацијском току у датом тренутку и на датом простору, тешко се могу уврстити у алтернативне заједнице како их овде посматрамо. То је најчешће покушај уноса и адаптирања идеја које су настале у неком другом цивилизацијском току, на неком другом месту (будизам у Северној Америци и Западној Европи, хришћанство у Под-сахарској Африци и сл.). Понекад и успевају да се наметну, углавном уз помоћ из матице, али су најчешће, и поред одређеног броја приврженика, у очима маса лоше примљене и ретко достижу масовност.

Сукоби - Главни цивилизацијски ток не само да асимилацијом и свим врстама сукоба покушава да уништи алтернативне идеје, групе и покрете, већ и благонаклоно

гледа, а често и подстиче сукобе међу алтернативним групама и заједницама, или унутар поједине групе. Ови сукоби могу бити теоријски, вербални, али и стварни и веома крвави. Главни цивилизацијски ток је одувек користио ове сукобе ради слабљења и уништења алтернативних идеја и група. Коришћени су не само класични провокатори, већ и искрени припадници идеје који су били у сукобу са вођством заједнице, а којима би главни ток пружао сву потребну подршку. На овај начин би главни цивилизацијски ток штедео не само своје људе и средства, већ би и у очима маса блатили обе струје те алтернативне групе и умањивали углед обе *идеје* које су у сукобу. У колонијално доба Британци (ни другима то није било страна, али они су у овоме предњачили), трудили су се да остану неутрални у локалним сукобима, уколико би проценили да њихови интереси нису угрожени. Али само у том случају. Уколико би проширење Империје или финансијска корист (а ово двоје је најчешће ишло заједно) то тражило, они су се укључивали подржавајући једну од страна. Данас се то понавља у сукобу глобализма (мондијализма, миленијумизма) и малих народа. У односу према алтернативним групама, такав начин понашања главног тока је константа.

Прочишћење групе (покрета, народа) је грешка коју често чине алтернативне заједнице које преузму власт од дотадашњег главног цивилизацијског тока, било на мањој територији или у светским размерама. Сама идеја прочишћења, подразумева уклањање оних који нису потпуно уз *идеју*, који се колебају или који су ту због одређене користи. Свака борба за идеју, било револуција, или рат, није прочишћење већ контрапрочишћење, јер у борби за идеју најпре и најпотпуније страдају њени најбољи и највернији припадници. Што борба дуже траје и што је суровија, мање је изгледа да до прочишћења дође. По завршетку борбе или револуције, посебно по победоносном завршетку, *идеја* почиње да уништава саму себе. На крају резултат је поразан. Не само по групу (или по цео народ) већ и по саму идеју, јер уместо прочишћења маса долази до уништења великог броја, често чак великог процента, искрених посвећеника и носиоца идеје. Остаје само могућност да се *идеја* брани елементима власти - деспотизмом и диктатуром, терором, сировом силом, што само одбија нове посвећенике. Не само да је време идеализма прошло, већ је то и крај саме *идеје*. Ову тезу потврђују све алтернативне групе које су успеле да постану главни цивилизацијски ток - од монотеизма у старом Египту, преко раног хришћанства, оснивања Кинеског царства, Кромвелове револуције, Француске револуције, комунизма, национал-социјализма и других.

Монаштво⁴⁹³, а посебно просјачки редови и испосници, представљају посебан вид алтернативних група. Испосници појединци, присутни су у свим религијама, у сваком времену и на свим просторима. Овде је посебно занимљив феномен осаме (самоће) и усамљености. Док је осама у својој суштини посвећење, космичност, истинска светковина свакодневља, спајање човека са светим, дотле је усамљеност психолошки проблем јединке, кључни показатељ неуспелог односа не само са другима, већ и са самим собом⁴⁹⁴.

Паралела између монаха (као категорије) и чланова других алтернативних заједница се и овде исказује на посебан и посредан начин. Попут искрених припадника било које алтернативне заједнице, ни монахе нико не воли. Многи се монасима наклоне, пољубе им руку, позивају их на славу, поздрављају их при улазу у манастир,

⁴⁹³ Разлог зашто овде монашке заједнице нису дубље анализирани је двојак. Први је енциклопедијска студија проф. Слободана Радошевића *Монашка цивилизација* (за сада ово је најбоља и најпотпунија анализа ове теме на српском језику), а други је жеља и намера да се монашке заједнице детаљно обраде у другом делу ове анализе (који није део докторске дисертације). Проф. Радошевић даје историјски развој монашких заједница кроз простор и време. Даје њихову религијску и историјску основу, мада се недовољно осврће на друштвене и психолошке разлоге њихових настајања и трајања, као ни међусобну условљеност монашких заједница и главног цивилизацијског тока.

⁴⁹⁴ Упоредити са Бранко Маширевић, *Нови монаси*

али их нико не воли. И што су монаси чистији и узвишенији, такво осећање већине према њима је јаче. Делује апсурдно, али одговор је једноставан. Нико их не воли јер су чистији од других, јер не робују, чак и прихватају материјалне вредности. Нико их не воли зато што самим својим постојањем, својом чистотом, својим радом за друге и својим жртвовањем за друге, мада то нити желе нити им је то циљ, показују осталим људима колико су мали⁴⁹⁵. И не само да их нико не воли, већ их многи и презиру. Огромна већина је веома срећна ако и када јој се да прилика да неког монаха баци у блато, посебно морално. Јер тиме показује другима, а најпре себи, да ни монаси нису идеално чисти. Тада се издвојени случај одмах преноси на целу монашку заједницу. А ако то и није случај, ако и нема стварног разлога, онда се измишљају приче у које многи верују зато што желе. За сујету је довољна и очито измишљена прича.

У оквиру монаштва, посебно важно место заузимају просјачки редови. Они почињу са делањем доброг, са сиромаштвом и свесним саможртвовањем за веру и за друге. Свесно, са поносом и са срећом, прихватају веома строга правила - непостојање приватне својине, целибат, одрицање од свега чулног, често чак и уметности, музике, па и смеха, понегде чак и самог говора. Затим се прелази пут од потцењивања и самопотцењивања до самопоуздања. Сами себе проглашавају за одабране и правоверне, чиме већ долазе у сукоб са ауторитетима званичне цркве. Већина редова се током времена уклапа у правила и утапа у званичну цркву, прихватајући поклоне, не само манастире већ и имања, поседе, дворце⁴⁹⁶. Мада остају верни негирању приватне својине, колективна својина реда достиже немерљиве размере, што понегде постаје и разлог њиховог уништења (као код темплара).

Овде би требало разлучити две врсте монаха и монашких заједница, оне који се јављају као реакција на негативности званичне цркве и њених ауторитета, и оне које сама званична црква оснива не би ли јој самим својим постојањем дали нови углед и потврду.

- а) Чин појединца или групе као протест против владајућег система и његове декаденције и деградације (испоснице, просјачки редови)
- б) Заједнице настале у оквиру владајућег система званичне цркве и потпуно подржане од главног цивилизацијског тока (део манастира, већина монашких редова)

Чињеница да је владајући систем током времена делом преобратио, уклопио и искористио, а делом уништио прву групу. Најбољи примери су покрет францисканаца, који је настао као реакција на девијације званичне цркве и нагло богаћење свештеника, као и ред Дружбе Исусове (језуити). Још за време живота Франциска из Азизија, кроз политичке игре и преговоре, затупљена је оштрица покрета. По његовој смрти сам Франциско је проглашен за свеца, а његов покрет са измењеним циљевима инкорпориран у званичну цркву. Појединци из покрета који то нису прихватили, уништени су (више појединаца, али и целе групе Fraticelli-ја, попут зеланта, спиритуалних францисканаца и других). Данас су францисканци (фрањевци) све друго само не покрет сиромашних монаха који живе од милостиње, који проповедају и чине помоћ сиромашнима и болеснима и који се боре против застрањивања званичне цркве. Прича се понавља и у случају реда Дружбе Исусове. Када је Игнације Лојола основао језуите, циљ му је био враћање званичне цркве њеним изворним принципима. Уместо тога, претварају се у ударну песницу и највећег заштитника цркве и њених привилегија.

⁴⁹⁵ Када за чланове једног политичког покрета у Београду крајем XX и почетком XXI века остале политичке опције, а и сама маса, нису могли да нађу никакво блато, почели су да их називају *калуђери*. То није било у позитивном значењу тог израза, у смислу чистоте, посвећења и просвећења, већ поруга која их је оптуживала да се постављају изнад других. Грех који маса не прашта.

⁴⁹⁶ Темплари, францисканци (фрањевци), хоспиталци и други.

Вера монаштва је посебно важан сегмент сваке анализе религије, монаштва и сукоба у размишљању и делању алтернативе и ауторитета. Колики је у почетку био жар припадника мале групе која је покушавала да сачува своју веру и себе у сукобу са ауторитетима главног цивилизацијског тока, са истим жаром та група поставши глобални начин размишљања и живота напада друге алтернативне заједнице. Ово правило важи за политичке покрете, али је још очитије код религијских сукоба. У Енглеској XVI века, католици спаљују јеретике. А од Хенрија VIII и англиканци вешају католике. Као одговор, или као узрок (зависи чију причу слушамо) на пољу Тајберн код Лондона, англиканци подижу трокрака вешала на којима се могу обесити 24 осуђеника истовремено. Католичка црква је канонизовала преко стотину мученика које су англиканци погубили. О онима које су католици погубили - они ћуте. Интересантно је да су и једни и други на губилишта одлазили са осмехом и песмом, сигурни да је баш њихова вера и истина једина и она права. И једни и други су убијали са жељом да докажу да је њихов Бог, баш њихов Бог, пун љубави и тако велики и милостив. Одлазили су на губилиште као на неку врсту свадбе, венчања са њиховим Богом, радујући се близини сусрета са вечним и блаженим животом. Исто као што су раније на погубљење одлазили протестанти, пре њих хугеноти, анабаптисти, а пре њих албижани, катари, богумили, пре њих несторијанци, манихејци, монофизити. Списак је сувише дуг, да би овде могли исказати поштовање свима који су умрли за своју истину и правду од руке своје браће у вери. Живот је за њих био мање вредан од принципа, од вере и истине. За већину посматрача са стране, теза „да није ствар у умирању, већ у начину на који се умире“⁴⁹⁷ може теоријски изгледати прихватљиво, док се не постави питање сопственог живота и сопственог умирања. За чланове алтернативних група ово питање не постоји, односно за њих одговор је једноставан колико и логичан.

Монарси (припадници породица наследних владара и владарских кућа) представљају посебну класу, групу људи која живи одвојено, потпуно ван важећих правила главног цивилизацијског тока. Осим мањег мешања у прошлости са класама (групама) високог племства, свештенства и војске, односно са високим индустријалцима и наследним земљопоседницима, немају никакав други контакт са осталим људима. Њихов живот и њихов начин размишљања се толико разликују од главног цивилизацијског тока, да можемо говорити о алтернативном начину живота који је у много тога специфичан. Правила њиховог живота се мењају током времена, али веома споро, тако да су стално под утицајем прошлости и традиције. Без обзира на привилегије ради се о појединцима који су без своје воље, већ самим својим рођењем обележени, одређени за један другачији начин живота, стално изложени притисцима. Данас долази до благог слабљења стега, али и даље се ради о потпуно издвојеној групи. Изложеност јавности појачава притисак под којим живе. Зато није изненађујуће да је број насилних смрти и самоубистава у овом делу популације процентуално много већи него код остатка популације⁴⁹⁸. Архитектура објеката које користе припадници ове групе је у потпуном сагласју са њиховим начином живота, као и што код свих других алтернативних група показује, појачава и окамењује тај и баш само тај начин живота. Објекти су претенциозни, ван људских мерила, потпуно

⁴⁹⁷ Вилбур Смит, *Леопард напада у таму*, БИГЗ, Београд, 1990.

⁴⁹⁸ Едвард VII краљ Енглеске био је принуђен да абдицира због везе са разведеном женом (или што није желео II Светски рат, мишљења су подељена); Рудолф, престолонаследник Аустрије се убио у Маерлингу због онемогућавања везе са Маријом Вечером (или због подршке Мађарској за одцепљење од Аустрије); Лудвиг II краљ Баварске је проглашен лудим, а затим и убијен због одбацивања норми владајуће куће; Едвард II краљ Енглеске је убијен на изузетно суров и срамотан начин јер је својим начином живота умањио углед круне и владајуће куће (осуда је гласила: „Ако је живео на начин који је одабрао, нека и умре на исти начин, на начин на који је живео.“). И тако кроз целу историју до данашњих дана, до принцезе Дајане и других. Листа би могла расти у недоглед. Овде је само неколико најпознатијих примера.

издвојени из времена и простора где су настали и где се налазе. Као и код неких других издвојених група (војници, студенти, лепрозни, ...) и овде видимо да је начин живота, заједно са архитектуром која га прати, веома сличан код свих, или бар већине, припадника ове групе, без обзира на простор и на време.

Урбана социологија је наука која данас изучава односе града и његових становника, углавном велике структуре (ако на тренутак занемаримо Кастелса и његова „трагања“) и свих интеракција који из тог односа настају. У случају анализирања мање заједнице (community), опет се ради о односу човек-град као и код мегаполиса⁴⁹⁹. Међутим, ако заједницу посматрамо не као мали град америчког Средњег Запада или Централне Европе, већ као слободну, добровољно организовану заједницу, скуп појединаца са истим циљем (друштвеним, религијским, грађанским, политичким, ... уместо заједничке и личне користи) ствари се постављају сасвим другачије, готово потпуно супротно. Критика мегаполиса због отуђења и тежња приближавању, враћању идиличности предграђа или малог града, код анализе алтернативних заједница, губи не само примењивост већ и део исправности закључака. Посматрање алтернативних група, због њихове малобројности, али и због чврсте организованости, ближе је анализи односа човек-зграда, покушавајући да се продере у најосетљивије и најскривеније интеракцијске линије повезаности, струје које обострано теку између ова два ентитета, чинећи их не само целином већ и јединим. Урбанизам је у случају алтернативних заједница, углавном у свом рудиментарном облику због величине заједнице, али и због принципа који важи код велике већине заједница да се насеље организује што једноставније и под организацијом самих чланова групе, а не професионалних планера. Тежина, али и драж ових анализа је у истовременом ишчитавању објеката и заједнице, али то ишчитавање мора бити истовремено, паралелно и узејамно.

Мондијализам (глобализам) се јавља увек када се једна држава осети довољно јаком да би могла да наметне свој начин размишљања и своју власт (директно или индиректно) остатку света. Некада је то била Персија, затим Римско Царство, франачко Свето Римско Царство. У прошлим вековима Шпанија, Наполеонова Француска, Велика Британија, данас САД и ЕУ (односно Велика Немачка). Жеља за влашћу над целим светом је увек била прикривена паролама о култури, преносу културе, светском миру (Pax Romana), грађанину света, свеопштем јединству, преносу науке, културе и технологије са развијених на неразвијене, слободним протоком људи, робе и капитала, и друго. Жеља за очувањем, за својим, за својом *идејом*, *истином* и *правдом*, за самим собом, директно је супростављена тежњама мондијализма. Ако би се омогућило постојање алтернативних начина размишљања и живота, мондијализам би изгубио своју основну тезу о *malting pot-y*⁵⁰⁰. Одатле долази и понашање сила које покушавају да остваре светску владу. На територијама својих опонената, подржавају све алтернативне групе са циљем слабљења основних вредности тих држава, а на својој територији и територији земаља савезника, подржавају само оне алтернативне групе које су они основали или одабрали, а које ни на који начин не угрожавају централну владу и главни цивилизацијски ток, чак их и не доводе у питање, већ самим својим присуством му дају подршку. За разлику од алтернативних заједница које се искрено боре у покушају да сачувају своју *истину* и *идеју*, а које главни цивилизацијски ток гаси и уништава на све начине (Грана Давидова, Храм народа и други). У овом контексту, алтернативне групе супростављене главном цивилизацијском току представљају и цели народи и државе, уколико желе да сачувају свој идентитет и своју самобитност (од Јевреја и јеврејске

⁴⁹⁹ Урбана социологија је комплексна наука чији су циљеви и методи многоструки. Овде је анализиран само један мањи сегмент који се дотиче алтернативних заједница.

⁵⁰⁰ Ова идеја није нова. О „лонцу за мешање раса, народа и култура“, *malting pot-y*, писало се у старом Риму, франачком Светом Римском Царству, Наполеоновој Француској, Хабзбуршкој монархији, САД.

државе у време Римског царства, па до данас). Старост идеје мондијализма је једнака старости цивилизацијског начина живота. Од средине XX века, за овај феномен користи се и појам глобализам, а у тесној је вези и са значењем термина миленијумизам, као и покретима New age и доба водолије.

ПРИЛОГ 4.

Преглед садашњег рада других аутора на тему алтернативе и утопија

Оно што ми се допада у Вама,
оно што ми се заиста допада у Вама,
не могу знати зашто,
то су моје успомене.

Алан Фурни, *Велики Молн* (Alain-Fournier, *Le Grand Meaulnes*)

Преглед садашњег рада других аутора

Данашње активности на проучавању алтернативних идеја, заједница и покрета су веома активне и разгранате. Постоје два друштва за проучавање утопија, једно у САД и једно у Португалији (за Европу), издају се стручни часописи са темама из ове области; на више универзитета широм света се изучава теорија утопијске мисли као посебан предмет, међу којима је и Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Одсек за Енглески језик и књижевност. На великом броју универзитета широм света, чак и тамо где изучавање утопије није присутно као посебан предмет, студенти раде дипломске радове, магистарске тезе и докторске дисертације из ове области.

Друштва за проучавање утопија (литературе, теорије и праксе)

1. The Society for Utopian Studies, USA; <<http://utopian-studies.org>>
2. Utopian Studies Society - USS, UK & Portugal; <<http://utopos.net>>
3. International Communal Studies Association - ICSA, Yad Tabenkin, Ramat Efal, Israel; <www.communa.org.il/icsa>

Стручни часописи чије су теме утопија (литература, теорија и пракса)

1. Utopian Studies Journal;
<<http://utopian-studies.org/journal/>>;
<npohl.utopia@gmail.com>;
The Society of Utopian Studies and the Penn State University Press;
2. Spaces of Utopia: An Electronic Journal; Faculdade de Letras da Universidade do Porto (FLUP), Portugal; <http://ler.letras.up.pt>;
3. E-topia, journal Universidade do Porto, Portugal;
4. Utopia and Utopianism, The Journal Utopian Studies; The University Book;
<<http://www.utopiaandutopianism.com>>
5. Utopus Discovered; The Society of Utopian Studies.

Универзитети и факултети где се утопија проучава као посебан предмет (са именом и ознаком предмета, као и професором који води предмет)

1. Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за енглески језик и књижевност; *проф Др Зорица Ђерковић-Јоксимовић*
2. University of Texas; Arlington; Department of English; English 4336. American Utopian Expressions; *Prof. Ken Roemer*;
3. University of Texas; Arlington; Department of English; English 4399. Utopian Literature: Delusional Distractions or Essential Revelations; *Prof. Ken Roemer*;
4. University of Texas; Arlington; Department of English; English 6333. Shapes of Utopia; *Prof. Ken Roemer*;
5. University of Texas; Arlington; Department of English; English 3300. Build Your Own Utopia; *Prof. Ken Roemer*;
6. University of Texas; Arlington; Department of English; English 2329. Science Fiction and Utopian Fiction as Social Critique; *Bridgitte Barclay Arnold*;

7. University of Limerick; School of English, Irish, and Communication; English; Utopian Thought, Method, and Social Design; *Tom Moylan*;
8. University of Reading; Reading; UK; EN3UT: Utopia: The Ideal Society in English and American Literature; *Chloe Houston*;
9. DePauw University; Greencastle; Indiana; College of Liberal Arts; Phil 197B; Dialogues with Utopia; *Richard A. Lynch*;
10. Queen's University, Belfast, North Ireland; School of History, Anthropology, Philosophy and Politics; *Emeritus Professor Vincent Geoghegan*;
11. University of Oslo; Norway; Department of Political Science; Advanced course at master's level; STV4119B - Political Utopias;
12. University of North Dakota; Grand Forks; Political science; POLS 393; Special Topics in Political Science: Utopia and Dystopia; *Mark S. Jendrysik*;
13. Centenary University; Centenary College; Hackettstown, New Jersey; GENG 687, Literature and Allied Discourse; *Prof. Christopher Adamo*;
14. Universidade Nova de Lisboa; Faculdade de Ciências Sociais e Humanas; Portugal; *Prof. Maria do Rosário Monteiro*;
15. University of Connecticut; College of Liberal Arts and Sciences; Storrs; Course No. 2341. Great Utopian and Dystopian Works of Literature; Professor Pamela Bedore;
16. Universidade do Porto; Faculdade de Letras; *Fernando José Pereira*;
17. Eastern Illinois University; Charleston ; College of Liberal Arts and Sciences; English 1002G: Composition and Literature, Utopia vs. Dystopia; *Dr. Melissa Ames*;
18. University of Maine; Orono; English Department; English 529: Utopia and Postmodernism; *Prof. Naomi Jacobs*;
19. Temple University; Philadelphia; Pennsylvania; English 824: Quest for Utopia; *Jaclyn Partyka*;
20. Salem State University; Salem, Massachusetts; Interdisciplinary Studies; IDS 333 (01): Topics in American Studies: American Utopias; *Prof. Elizabeth Duclos-Orsello*;
21. University of Westminster, UK;
22. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, Polska;
23. Oxford Brookes University, Oxford, UK;
24. Indiana University, Bloomington, USA;
25. University of Bristol, Department of Sociology; Bristol; UK;
26. Università di Firenze; Dipartimento di Scienze Politiche e Sociali; Florence; Italy; *Federico Tomasello*;
27. Free School: Great Courses, Chantilly, Virginia, USA;
28. Indiana University, USA, Dept. of Informatics, Complex Systems, Cognitive Science Program; *Professor Larry Yaeger*;
29. Université Nantes; UFR Lettres et Langages – Département de Philosophie; UEF 41 Philosophie morale et politique; *Prof. P. Lang*.

Универзитети где се утопија не проучава као посебан предмет, али се раде дипломски радови, магистарске тезе и докторске дисертације из ове области

1. Georg-August-Universität Göttingen; Göttingen; Germany;
2. Der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität; Philosophischen Fakultät; Bonn; Germany;
3. Università di Bologna; Italia; Vita Fortunati;
4. Universidade Tecnológica Federal do Paraná; Curitiba; Brasil; *Dr Jaqueline Bohn Donada*;
5. Universidade Federal do Ceará; Fortaleza; Brasil;
6. Vytauto Didziojo Universitetas; Kaunas; Lithuania;

7. UIT The Arctic University of Norway / University of Tromsø; Faculty of Humanities, Social Sciences and Education;
8. University of British Columbia, Department of English; Vancouver; Canada;
9. Univerzita Palackeho v Olomouci; Czech Republic; Filozofická Fakulta; Katedra anglistiky a amerikanistiky;
10. Mouloud Mammeri University of Tizi-Ouzou; Algeria; Faculty of Letters and Languages; Department of English; *Professor Bouteldja Riche*;
11. Rice University; Texas; School of Architecture; USA;
12. University of Wisconsin, Milwaukee; USA;
13. Monash University, Melbourne, Australija;
14. Universitatea Petru Maior of Târgu Mureș, Romania;
15. Texas Tech University, English Language; Lubbock, Texas, USA;
16. Queen's University, Cultural Studies Graduate Program; Kingston, Ontario, Canada;
17. Western Michigan University, Kalamazoo, Michigan, USA;
18. Universiteit Gent (Ghent University), Faculteit Letteren en Wijsbegeerte; Ghent, Belgium; *prof. Jean Mainil*;
19. Charles University in Prague, Univerzita Karlova v Praze, Prague, Czech;
20. Universität Erfurt, Erfurt, Germany;
22. Ohio State University, Columbus, USA;
23. Université de Franche-Comté; École Doctorale; Langages, espaces, temps, sociétés;
24. University of Helsinki, Language Centre; Finland;
25. University of Cyprus, Department of Education; Cyprus;
26. Université Nice Sophia Antipolis, Letters, Arts and Social sciences; Nice, France;
27. Tshwane University of Technology, Art Theory; Pretoria, South Africa;
28. Purdue University; West Lafayette, Indiana, USA;
29. Universiteit Utrecht (Rijksuniversiteit Utrecht); Utrecht, Netherlands; Barnita Bagchi.

Области у оквиру којих се изучава утопија, алтернативне идеје, литература, заједнице и покрети

Архитектура	Architectural Studies
Урбанизам	Urban/Physical Planning Studies
Енглески језик и књижевност	English Language Studies
Културолошке студије	Cultural Studies
Библиотекарске студије	Library Studies
Политичке студије	Politic Science
Философија	Philosophy
Социологија	Social and Behavioural Sciences
Уметност и друштвене науке	Liberal Art Education
Одрживи развој	Sustainable Development
Екологија	Ecologics and Environmental Studies
Интердисциплинарне студије	Interdisciplinary Study

Напомена 1.

Занимљиво је напоменути да у Грчкој, у десетом разреду (одговара другом разреду средње школе у Србији), утопија (еутопија и дистопија) не само да је део обавезне школске лектуре, већ и програмска област у настави језика и књижевности.

Напомена 2.

Ови спискови нису искључиви, нити завршени. Овде су дати само они универзитети, факултети, предмети и професори, као и удружења и часописи, са којима је аутор рада био у контакту, што оставља листе широм отворене за даље допуњавање новим одредницама.

Постоји већи број стручних и научних часописа из разних области (историја, култура, књижевност, архитектура, урбанизам, социологија и др.), који стално или повремено објављују радове, или организују тематске бројеве, из области алтернативне и утопијске мисли, литертатуре, заједница и покрета, али везано за основну област којој је посвећен часопис. Ови часописи нису у овом одељку наведени, јер им алтернатива и утопије нису примарна тема, а и због великог броја одредница чиме увелико премашују тему и обим рада (више стотина одредница).

Такође, нису наведени ни универзитети где се изучава научна фантастика (SF - Science Fiction), као ни стручни часописи на ту тему, јер се ту ради тек о једном жанру књижевности, док су алтернатива и утопија много комплексније научне теме.

ПРИЛОГ 5.

Списак извора информација коришћених у раду

На почетку беше реч.

Библија, Нови завет, Јеванђеље по Јовану 1:1

Права литература може постојати само када је пишу,
не марљиви и поуздани званичници,
већ лудаци, завереници, јеретици, сањари, побуњеници и скептици.

Јевгениј Иванович Замјатин (Евгѐний Ива́нович Замя́тин, 1884-1937),
из есеја *Ја се плашим* (Я боюсь, 1921.)

Списак извора информација коришћених у раду

У уводном поглављу, у одељку I-5, дат је општи опис, као и приказ врста коришћених информација, како по тематици, тако и по типовима коришћених медија. У овом прилогу извори коришћених информација су дати комбиновано, првенствено по тематици (примарни, секундарни и терцијарни извори), а у оквиру тога по коришћеним медијима.

По тематици изворе коришћених информација овде делимо на:

1. Примарни извори обухватају оригинална дела аутора алтернативних идеја, од прапочека до данас;
2. Секундарни извори обухватају досадашња истраживања других аутора на тему алтернативних идеја и утопија; њиховог сукоба са главним цивилизацијским током; као и философске и друге описе и/или критике алтернативних заједница и утопијских идеја и литературе;
3. Терцијарни извори обухватају књиге и друге записе (аудио, видео, интернет) који су о другим темама, али се дотичу и утопија, алтернативе и алтернативних заједница.

По коришћеним медијима изворе информација делимо на:

1. Писани извори обухватају литературу, стручне часописе и журнале, зборнике радова, новинске чланке, каталоге изложби и друго;
2. Звучни записи обухватају документарне аудио записе, интервјуе и друго;
3. Видео записи обухватају документарне записе и филмове, игрane филмове о алтернативним заједницама, игрane филмове снимане по утопијској литератури, видео записе аутора рада и друго;
4. Интернет записи и веб-странице - генерални/енциклопедијски, о утопијској и алтернативној литератури, о појединим аспектима алтернативних и утопијских идеја, литературе, заједница и покрета, о архитектури алтернативних заједница, о односу алтернативе и главног цивилизацијског тока, и друго;
5. Фотографије и графички прилози обухватају оригиналне фотографије, цртеже и планове чији су аутори чланови заједнице, као и других аутора и аутора рада, а који приказују поједине објекте, чланове заједница, планове насеља и шеме организације.

Напомене:

1. Посебну тешкоћу при раду, задавала је чињеница да су алтернатива и утопија узгредно третиране у великом броју публикација, од научних студија до чланака у дневним новинама, али постоји веома мали број одредница које ову тему третирају систематски, а још мање оних који успостављају и анализирају везу алтернативе са њиховим архитектонским формама. Стога је требало од великог броја грађе која се само дотиче теме, или анализира само један њен аспект, издвојити литературу која улази у суштину теме. Изостављени су готово сви новински чланци (дневне и периодичне публицистике), чије је познавање било неопходно при обради теме, због обима (више хиљада јединица) као и због фрагментарности (третира се само једна област теме, или је дат само један податак везан за рад).

2. Књиге су навођене по азбучном реду, а не по темама и подтемама, што би можда било логичније и боље. Овако се поступило јер је велики део литературе немогуће

поделити по темама. Већи део књига обухвата две или више подтеме, а поједина дела и више основних тема.

3. Наведен је и део литературе која третира теме које нису детаљно анализирани у оквиру дисертације и које су планиране за други део рада (монашке заједнице, тајна друштва, политичко насиље, градска герила и друго). Ово је урађено због суштинске повезаности подтема, жеље аутора рада да се укаже на правце даљег истраживања, као и због фрагментарне али и суштинске везе са овим радом.

4. У списку литературе су наведене књиге суштински и директно везане за тему, али и углавном оне које аутор рада лично поседује, било у папирном или електронском облику (осим неколико заиста ретких издања до којих је било готово немогуће доћи). Ово је урађено из два разлога, најпре што је веома тешко анализирати и студиозно користити литературу која је тек привремено или повремено у рукама истраживача. Други разлог је жеља аутора да прикупи и обједини сву расположиву литературу везану за ову тему, што после више деценија трагања и сакупљања почиње да даје резултате.

5. Литература је садржајно и временски доста неуједначена, али где год је то било могуће коришћени су најновији подаци.

1. Примарни извори

Примарни литерарни извори су дати у *Прилогу 1. (Листа алтернативних идеја, литературе, као и алтернативних група, заједница и покрета по временској линији / историјски развој)*, где се налази више од 400 аутора са више од 1000 дела, посматрано само до 1900. године. Део коришћених примарних извора информација везаних за рад, а који су датирани после 1900. године, или због неких других разлога нису овде приказани, уврштени су у следећи одељак (*Прилог 5, Одељак 2, Секундарни извори*).

2. Секундарни извори

а) Библиографија / Литература

1. *** *Свето писмо Старога и Новога зајета (Стари зајет* превео Ђура Даничић, *Нови зајет* превео Вук Стефановић Караџић). Београд: Британско и инострано Библијско друштво, 1955.
2. *** *Свето писмо или Библија Старог и Новог завета* (Нови савремени превод). Панчево - Београд: Институт за хебрејски језик, 2010.
3. *** *Библија, Стари и Нови зајет* (уредништво Др Бонавентура Дуда, преводи Др Антун Сивић, Силвија Грубишић, Филиберт Грас, Др Људевит Рупчић, Никола Милићевић). Загреб: Кришћанска садашњост, 1983.
4. *** *Holy Bible, Old and New Testament* (King James Version). Nashville, USA: The Gideons International, National Publishing Company, 1988 edition (copyright 1978).
5. *** *Amish Population Profile*. Elizabethtown: Elizabethtown College, Young Center for Anabaptist and Pietist Studies, 2017.
6. *** *Bushmen Crafts*. Ghanzi, Botswana: Ghantsi Craft.
7. *** *Encyclopaedia Britannica*, Vol. 1-29. Cambridge, UK: University of Cambridge, University Press 1910.
8. *** *Encyclopaedia Judaica*, Vol. 3 (pp 359-362), Vol. 10 (pp 959-974). Jerusalem, Israel: Keter Publishing House Ltd., 1971.
9. *** *Енциклопедија модерне архитектуре*. Београд: Грађевинска књига, 1970.
10. *** *Енциклопедија религија света*. Загреб: Графички завод Хрватске, 1987.
11. *** *Естетско и свето* (Зборник текстова). Ниш: Градина, 1994.
12. *** *Историја монаха у Египту* (превод Јустин Поповић, предговор Атанасије Јевтић). Крњево: Црквена општина Крњево, 1984.
13. *** *Калевала* (превод са финског Др Иван С. Шајковић). Београд: Рад, 1980.
14. *** *Књига о два принципа, Спис средњевековног јеретика*. Крушевац: Багдала, 1993.
15. *** *Међународни политички лексикон*. Загреб: Новинско издавачко предузеће, 1960.
16. *** *Религије свијета, Енциклопедијски приручник*. Загреб: Кршћанска садашњост и Графички завод Хрватске, 1987.
17. *** *Талмуд, Избор текстова* (превод и коментари Еуген Вербер). Ријека: Отокар Кершовани, 1982.
18. *** *The Concise Oxford Dictionary*. Oxford, Great Britain: Oxford University Press, 1995.
19. *** *Чарање власти (Древни персијски спис)*. Крушевац: Багдала, 1989.
20. Abensour Miguel. *L'Homme est un animal utopique / Utopiques II*. Arles: Les Editions de La Nuit, 2010.
21. Agard Walter R. *The Greek Mind*. Princeton, N.J.: D. van Nostrand Company. 1957.
22. Adkins Arthur W. H. *From the Many to the One, A Study of Personality and Views of Human Nature in the Context of Ancient Greek Society, Values and Beliefs*. London: Constable, 1970.
23. Adkins Arthur W. H. *Merit and Responsibility, A Study in Green Values*. Oxford: Clarendon Press, 1960.
24. Adorno W. Theodor. *Aldous Huxley and die Utopie* [у оквиру збирке есеја: *Prismen: Kulturkritik und Gesellschaft*, pp 93-118.]. Berlin und Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1955.
25. Амбелин Роберт. *Исус и темплари*. Београд: БИГЗ, 1994.
26. D'Amassa Don. *Encyclopedia of science fiction*. New York: Facts on File Inc., 2005.
27. Antony Michel. *Utopie: Anarchistes et Libertaires*. Paris: Ecole Alsacienne, 1995.

28. Аристотел. *Политика* [ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΑ ΟΚΤΩ, превод Томислав Ладанџ]. Загреб: Глобус и Свеучилишна наклада Либер, 1988.
29. Assmann Jan. *The Invention of Religion. Faith and Covenant in the Book of Exodus*. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2018.
30. Assmann Jan. 'Axial' Breakthroughs and Semantic 'Relocations' in Ancient Egypt and Israel. (as a part of the book: Giesen Bernhard, Shubert Daniel. *Religion and Politics; Cultural Perspectives, International studies in religion and society* 3. Boston: Leiden, 2005, pp. 39-53).
31. Atwood Margaret. *Writing with Internet*, (esp. chapter 12: *Writing Utopia*, pp.92-100). New York: Carroll and Graf Publishers, 2005.
32. Attali Jacques. *Millennium: Winners And Losers In The Coming World Order*. New York: Times Books / Random House, Inc, 1991.
33. Badawy Alexander. *Le Dessin architectural chez les anciens Egyptiens*. Caire: Service des Antiquites de l'Egypte, Imprimerie Nationale, 1948.
34. Badawy Alexander. *A History of Egyptian Architecture, Volume I, II & III*. Lawrence (Kansas, USA): Marvin Hall, 1954. [друго издање: Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1966].
35. Badawy Alexander. *Ancient Egyptian Architectural Design, A Study of the Harmonic System*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press [part of the *Near Eastern Studies*].
36. Багарић Иво. *Кумран или Бетлехем*. Загреб: Кршћанска садашњост, 1975.
37. Balot Ryan K. *Greek Political Thought*. Malden, USA: Blackwell Publishing, 2006.
38. Bannister Anthony. *The Bushmen*, Cape Town, RSA: Struik Publishers, 1996. (прво издање: Cape Town, RSA: Centaur, 1984.).
39. Barbrook Richard. *Imaginary Futures, From thinking machines to the global village*. London, UK: Pluto Press, 2007.
40. Батушић Славко. *Преглед позвијести умјетности*. Загреб: Школска књига, 1964.
41. Beer Moses Max. *Allgemeine Geschichte des Sozialismus und der sozialen Kämpfe*, (издато у 5 томова). Berlin: Verlag für Sozialwissenschaft GmbH, 1922-1925.
42. Беме Јакоб. *Аурора, или Јутарње руменило на истоку* (са предговором Ернста Блоха *Философија ренесансе*). Земун: Арион, 1998. [Behme Jakob. *Aurora oder Morgenrote im Aufgang*; mit Bloch Ernst. *Philosophie der Renaissance*]
43. Ben-Yosef Avraham C. *The Government Year Book; The Purest Democracy in the World*. Jerusalem, Israel: The Government Printer, The Audit Union, 1968.
44. Бенз Ернст. *Дух и живот источне цркве* [Benz Ernst, Geist und Leben der Ostkirche]. Сарајево: Свјетлост, 1991.
45. de'Benoa Alan. *Komunizam i nacizam; 25 ogleđa o totalitarizmu u XX veku (1917-1989.)* [Alain de Benoist. *Communisme et Nazisme. 25 réflexions sur le totalitarisme au XXe siècle*. Paris: Le Labyrinthe, 1998]. Beograd. 2007.
46. Betro, Maria Carmela. *Hieroglyphics, The Writings of Ancient Egypt*. New York: Abeville Press Publishers, 1996.
47. Бжежински Збигњев. *Велики промашај, Рођење и крај комунизма у XX веку*. Подгорица, Црна Гора: ВизАрт, 2001.
48. Blandorf Linda, Davidson Peter. *Milestones of Civilization*. London: New Holland Publishers, 2009.
49. Блох Ернст. *Опроштај од утопије?* (Збирка предавања) [Bloch Ernst. *Abschied von der Utopie?, Vorträge*]. Београд: ИЦ Комунист, 1986.
50. Blucher Rudolf. *Moderne Utopien; Ein Beitrag zur Geschichte des Sozialismus*. Bonn und Leipzig: Kurt Schroeder, 1920.

51. Богдановић Ружица. *Улице*. Београд: Научна књига, 1992.
52. Бонгард Левин Г. М. *Стара индијска цивилизација*. Заједничко издање: Београд Просвета; Нови Сад: Матица српска; Скопље: Мисла; Загреб: Младост; Титоград: Побједа; Сарајево: Свјетлост, 1983.
53. Borchard Ludwig. *Ausgrabungen in Tell el-Amarna 1911/12, Vorläufiger Bericht. Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*. Berlin: Deutschen Orient-Gesellschaft, 1912.
54. Borchard Ludwig, Ricke Herbert. *Die Wohnhäuser in Tell el-Amarna*. Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1980. [поновљено издање Немачког орјенталистичког друштва / Deutschen Orient-Gesellschaft, Саопштења бр. 91.].
55. Bosse-Griffiths Kate. *Amarna Studies*. Fribourg, Switzerland: University Press Fribourg & Göttingen, Germany: Vandenhoeck and Ruprecht, 2001.
56. Бошњак Бранко. *Идеја кумранских текстова* (предговор за књигу Еугена Вербера, *Кумрански рукописи, Из пећина крај мртвог мора*). Београд: БИГЗ, 1983.
57. Bremmer Jan N. and Erskine Andrew (eds.). *The Gods of Ancient Greece, Identities and Transformations*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.
58. Bremer Fredrika. *Syskonlif*. Stockholm: Tryckt has L. J. Hjerta, 1848.
59. Бро Жан-Луј. *Велики адепти запада* [Braun Jean-Louis, *Les Initiés d'occident*]. Београд: Арион, 1987.
60. Bunson R. Margaret. *Encyclopedia of Ancient Egypt*. New York: Facts on File, 2002.
61. Burleigh Michael and Wippermann Wolfgang. *The Racial State: Germany 1933–1945*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1991.
62. Buxton Richard. *Forms of Astonishment, Greek Myths of Metamorphosis*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
63. Вајт Лесли. *Наука о култури* [White A. Leslie, *The Science of Culture - A Study of Man and Civilization*, London, 1949.]. Београд: Култура, 1970.
64. Васиљев Л. С. *Историја религија истока*. Београд: Ново Дело, 1987.
65. Витрувие Полио Марко. *Десет књига о архитектури* [Vitruvius Pollio Marcus, *De architectura libri decem*]. Сарајево: Свјетлост, 1990.
66. Влаховић Петар. *Народи и етничке заједнице света*. Београд: Вук Караџић, 1984.
67. Волтер Франсоа-Мари Ауре. *Филозофски речник* [Voltaire, *Dictionnaire Philosophique*]. Нови Сад: Матица српска, 1990.
68. Вујовић Сретен. *Град и друштво*. Београд: ИИЦ ССО Србије, 1982.
69. Вукомановић Милан. *Историјски Исус пре Христа*. Смедерево: Хеликс, 2013.
70. Gahlin Lucia. *Egypt, Gods, Myths and Religion*. London: Hermes House, 2010.
71. Gardiner, Alan Henderson. *Catalogue of the Egyptian Hieroglyphic Printing Type*. USA, Chicago: Ares Publishers, 1977.
72. Gardiner, Alan Henderson. *Egyptian Grammar: Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs*. Oxford, England: The Griffith Institute, 1957. (the first edition 1927).
73. Gardner A. M. Helen. *Art through the ages; An Introduction to its History and Significance*. London: G. Bell and Sons, 1927.
74. Гевара Ернесто Че. *Социјализам и човек* [Guevara Che E. *Le socialisme et l'homme*]. Београд: Радничка штампа, 1974.
75. Гетшел Ролан. *Кабала* [Roland Goetschel, *La Kabbale*. Paris: Presses Universitaires de France, 1985]. Београд: Плато и XX век, 1995.

76. Giedion Sigfried. *Architecture, you and me, The diary of development*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1958.
77. Giedion Sigfried. *The Eternal Present: The Beginnings of Architecture; A Contribution on Constancy and Change*. London: Oxford University Press, 1964.
78. Gill Stephen and Matoso Bofihla. *Motsamai (Lesotho)*. Maseru, Lesotho: Thaba Promotions, 1996.
79. Gobineau, Arthur de. *The Inequality of Human Races* [Joseph Arthur de Gobineau, *Essai sur l'inégalité des races humaines*, 1853-1855]. New York: G. P. Putman's Sons, 1915.
80. Goebbels Joseph. *Michael, Ein Deutsches Schicksal in Tagebuchblättern*, Munich, Germany: Franz Eher Nachf (The Central Publisher of the NSDAP), 1929. (енглески превод: Goebbels Joseph. *Michael, Pages from a German destiny*, Amok Press, Los Angeles, CA, 1987; & Jett & Jahn Media, 2015.).
81. Goodwin Barbara and Taylor Kaith. *The Politics of Utopia: A Study in Theory and Practice*. (Прво издање: London: Hutchinson & Co. 1982) Bern, Switzerland: Peter Lang AG, 2009.
82. Good Merle and Good Phyllis. *20 Questions About the Amish and Mennonites*. Intercourse (formerly Cross Keys), Pennsylvania, USA: The People's Place Books & Lancaster, Pennsylvania, USA: The Good Books, 1979.
83. Гордон Нехемија. *Јеврејски Јешуа или грчки Исус*, Београд: Метафизика (Metaphysica), 1992.
84. Гревс Роберт. *Грчки митови* [Graves Robert, *The Greek Myths*]. Београд: Полит, 1992.
85. Greenberg, Joseph H. *Studies in African Linguistic Classification*. New Haven: Compass Publishing Company, 1955.
86. Guarneri, Carl J. *The Utopian Alternative, Fourierism in Nineteenth-Century America*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1994.
87. Guthrie B. William. *Socialism before the French Revolution*. London: The MacMillan Company, 1907.
88. Davenport Tim, ed. *A Brief History of Socialism in America*. In *Social-Democracy Red Book, edited by Davenport Tim*, pp. 1-75. Terre Haute, Indiana: Debs Publishing Co., 1900.
89. Davison Brian K. *Castles*, London: Bloomsbury Books, 1988.
90. Далијез Лоран. *Темплари* [Dailliez Laurent, *Les Templiers*]. Београд: Бета, 1993.
91. Dan Leon. *The Kibbutz - A Portrait from within*. Tel Aviv, Israel: Israel Horizons (in collaboration with: World Hashomer Hatzair), 1964.
92. Диамонд Јаред. *Слом, Како се друштва одлучују за проопаст или успјех*. Загреб: Алгоритам, 2008.
93. Дибоа Жак. *Монашки редови* [Dubois Jacques, *Les Ordres monastiques*, Paris: P.U.F, 1985]. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1988.
94. Dieter Arnold. *The Encyclopedia of Ancient Egyptian Architecture*. Princeton: Princeton University Press, 2002.
95. Dillon Matthew. *Girls and Women in Classical Greek Religion*. London: Routledge, 2004.
96. Дјурант Вил. *Историја цивилизације 1. - Источне цивилизације* [Durant Will, *The story of civilization 1. - Our oriental Heritage*]. Београд: Народна књига и Алфа, 1995.
97. Dodson Aidan. *Pyramids of Ancient Egypt*. London: New Holland, 2003.

98. Добронић Лејла. *Витешки редови*. Загреб: Кршћанска садашњост, 1984.
99. Доксијадис Константинос. *Човек и град*. Београд: Нолит, 1982.
100. Drabkin-Darin H. *The Other Society*. London: Gollanzc, 1962.
101. Drower Margaret, Wood Roger. *Umetnost Egipta*. Beograd: Jugoslavia, 1965.
102. Drozdek Adam. *Greek Philosophers as Theologians, The Divine Arche*. Aldershot, UK: Ashgate Publishing, 2007.
103. Дубнов Симон. *Кратка историја јеврејског народа*. Београд: Савез јеврејских општина, 1988.
104. Dhull Caitriona. *Sex in Imagined Spaces, Gender and Utopia from More to Bloch*. London: Routledge, 2017.
105. Дучке Руди. *Мој дуго марш* [Dutsche Rudi, *Mein Langer Marsch*]. Загреб: Глобус, 1983.
106. Ђерговић-Јоксимовић Зорица. *Утопија, Алтернативна историја*. Београд: Геопоетика, 2009.
107. Ђерговић-Јоксимовић Зорица, ед. *Пригрлити утопијске хоризонте* [Embracing Utopian Horizons]. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2004.
108. Ђурић Др Милош. *Историја хеленске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990.
109. Ђурић Рајко. *Загонетке, митови и језик Рома*. Крушевац: Багдала, 1983.
110. Ђурић Рајко. *Сеобе Рома, Кругови пакла и среће*. Београд: БИГЗ, 1987.
111. Елијаде Мирча. *Мистична рођења, Иницијације, обреди, тајна друштва*. Панчево: Микротхеос, 1994.
112. Еразмо Ротердамски. *Похвала лудости* [Das Erasm. Rot. Declamatio; *Stultitiae laus*]. Београд: Рад, 1984.
113. Ehrenberg Victor. *The Greek State*. Abingdon, UK: Routledge / Taylor and Francis Group, 2010. (the first edition published by Oxford: Basil Blackwell, 1960).
114. Живковић Миодраг. *Увод у социологију становања*. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, 1975.
115. Жутић Гордана и др. *Забрањена знања*. Београд: Тајне, 1987.
116. Жутић Гордана и Милинковић Александар. *Тајанствене поруке*. Београд: Тајне, 1988.
117. Завадски Силвестер. *Држава благостања* [Zawadzki Sylwester, *Panstwo dobrobytu, doktryna i praktyka*]. Београд: Радничка штампа, 1975.
118. Ивековић Рада, ед. *Почеци индијске мисли*, Београд: БИГЗ, 1981.
119. Итен Серж (Hutin Serge). *Тајна друштва*. Земун: Драганић, 1990.
120. Јансон Х. В. (Janson, H. W.) *Историја уметности*. Београд: Југославија, 1974.
121. Јањион Марија. *Романтизам, револуција, марксизам*. Београд: Нолит, 1976.
122. Jennings, Christopher. *Paradise now: The Story of American Utopianism*. New York: Random house, 2016.
123. Јовић Миодраг. *Рано хришћанство на Балкану*. Ниш: Просвета, 1994.
124. Калајић Драгош. *Америчко зло*. Београд: БИГЗ, 1993.
125. Калајић Драгош. *Издана Европа*. Београд: Југославија публик, 1994.
126. Калајић Драгош. *Мапа (анти)утопија - Оглед једне морфологије кризе културе модерног запада*. Врњачка Бања: Замак културе, 1978.
127. Caldwell Richard. *The Origin of the Gods, A Psychoanalytic Study of Greek Theogonic Myth*. Oxford: Oxford University Press, 1989.

128. Карер-Бригс Ноел. *Покров и грал* [Curren-Briggs Noel, *The Shroud and the Grail*]. Београд: Досије и Службени лист, 1995.
129. Casadio Giovanni and Johnston Patricia A. (eds.) *Mystic Cults in Magna Graecia*. Austin: University of Texas Press, 2009.
130. Kaufmann Moritz. *Utopias; or Schemes of Social Improvement, from Sir Thomas More to Karl Marx*. London: C. K. Paul & Company, 1879.
131. Кауцки Карл. *Томас Мор и његова утопија* [Kautsky Karl, *Thomas More und seine Utopie*]. Београд: Култура, 1967.
132. Kautsky Karl. *Die Vorläufer des neueren Sozialismus*. Stuttgart: J.H.W. Dietz, 1895; енглески превод: London: Fisher and Unwin, 1897.
133. Кевендиш Ричард и Линг Тревор. *Митологија, Илустрована енциклопедија* [Cavendish Richard, Trevor O. Ling, *Mitology, an illustrated Encyclopedia*]. Загреб: Младост, 1982
134. Kedem Eldad Meshulam. *The Kibbutz and Israeli Cinema: Deterritorializing Representation and Ideology*. Raanana, Israel: The Open University of Israel, 2007.
135. Kemp Barry John. *The City of Akhenaten and Nefertiti: Armana and Its People*. London: Thames & Hudson, 2012.
136. Kenaan Vered Lev. *Pandora's Sences, The Feminine Character of the Ancient Text*. Madison, USA: University of Wisconsin Press, 2008.
137. Кларин Мирко и Тајтелбаум Раул. *Израелци на раскршћу*. Загреб: Стварност, 1988.
138. Кларин Мирко. *Тероризам*. Београд: Политика, 1978.
139. Kleiner S. Fred. *Gardner's Art Through the Ages*. Boston, USA: Wadsworth Cengage Learning, 2009.
140. Knudtzon J. A. *Die El-Amarna-Tafeln, Mit Einleitung und Erläuterungen*. Aalen, Gemany: Otto Zeller Verlagsbuchhandlung, 1964 [репринт, прво издање J.C. Hinrichs, Leipzig, 1915].
141. Кока Јирген. *О историјској науци*. Београд: Српска књижевна задруга, 1994.
142. Coleman Nathaniel. *Utopias and Architecture*. Oxon, UK: Routledge, 2005.
143. Cooney John D. *Amarna Reliefs from Hermopolis in American Collections*. Brooklyn, New York: The Brooklyn Museum, 1965.
144. Kraybill Donald. *The Riddle of Amish Culture*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1989.
145. Краљевић Вања. *Зашто је убијен Моро?* Београд: Политика, 1978.
146. Кривокапић Боро. *Уморна левица*. Љубљана: Партизанска књига, 1985.
147. Кристева Јулија. *Невероватна потреба да верујемо* [Julia Kristeva. *Set incroyable besoin de croire*. Paris: Bayard, 2007]. Београд: Службени гласник, 2010.
148. Кропоткин Петар. *Анархизам и морал* (предговор Петар Матвејевић, поговор Зоран Ђинђић). Београд: Просвета, 1984.
149. Crozat Pierre. *Engineering of the Pyramids [Le Genie des Pyramides]*. France: Digest; La Loye. 2017.
150. Ксенофонт. *Хеленска историја*. Нови Сад: Матица српска, 1988.
151. Coulson David, Campbell Alec. *African Rock Art*. New York: Abrams Publisher, 2001.
152. Coulter Charles Russel, Turner Patricia. *Encyclopedia of Ancient Deities*. Chicago, London: Routledge, Taylor and Francis Grup, 2000.

153. Kumar Krishan. *Utopia and Anti-Utopia in Modern Times*. Oxford: Basil Blackwell, 1987.
154. Curl John. *For All People; Uncovering the Hidden History of Cooperation, Cooperative Movements, and Communalism in America*. Oakland, CA: PM Press, 2009.
155. Лазаревић Нада. *Град између емпирије и утопије*. Београд: ИЦЦ ССО Србије, 1988.
156. Larson Jennifer. *Greek Nymphs: Myth, Cult, Lore*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
157. Lewis Arthur O. *Utopian Literature in the Pennsylvania State University Libraries: A Selected Bibliography*, State College, Pa: Penn University Press, 1984.
158. Леви-Строс Клод. *Тотемизам данас* [Lévi-Straus Claude, *Le Totémisme aujourd'hui*]. Београд: БИГЗ, 1979
159. Ле Корбизије. *Ка правој архитектури* [Le Corbusier. *Vers une Architecture*]. Београд: Грађевинска књига, 1977.
160. Леонар Фредерик. *Како је Исус постао Бог*. Београд: Лагуна, 2011.
161. Lefebvre Henri. *La production de l'espace*, Paris: Anthropos, 1974
162. Lefebvre Henri. *The Production of Space*. Oxford, UK: Basil Blackwell, 1991.
163. Lefebvre Henri. *La révolution urbaine*. Paris: Gallimard, Collection "Idées", 1970.
164. Lefebvre Henri. *La pensée marxiste et la ville*, Tournai and Paris: Casterman, 1972.
165. Lefebvre Henri. *Le Droit à la ville*, Paris: Anthropos (2nd ed.); Paris: Ed. du Seuil, Collection "Points", 1968.
166. Lefebvre Henri. *Toward an Architecture of Enjoyment*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2014. (the first publication in any language of the book written in 1973).
167. Lefebvre Henri, Renaudie Serge and Guilbaud Pierre. *International Competition for the New Belgrade Urban Structure Improvement*, in *Autogestion* [Henri Lefebvre in New Belgrade]. Vancouver: Fillip Editions. 1986.
168. Ливије Тит. *Историја Рима од оснивања града*, 1, 2. [Titi Livi, *Ab urbe condita*]. Београд: Српска књижевна задруга, 1991.
169. Линг Тревор. *Историја религије истока и запада* [Ling Trevor, *A History of Religion east and west*]. Београд: Српска књижевна задруга, 1993.
170. Lloyd G. E. R. *In the Grip of Disease, Studies in the Greek Imagination*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
171. Лугарић Вукас Данијела ед. *Културна повијест октобарске револуције, Сто година касније*. Загреб: Завод за знаност и књижевност, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу, 2017.
172. Луксембург Роза. *Социјална реформа или револуција; са додатком: Милиција и милитаризам* [Luxemburg Rosa, *Sozialreform oder Revolution? Mit einem Anhang: Miliz und Militarismus*]. Београд: БИГЗ, 1976.
173. Magee Alexander. *The Hegel Dictionary*. New York: Continuum, 2010.
174. Magi Giovanna. *Masterpieces of the Egyptian Museum*. Firenze, Italia (Florence, Italy): Casa Editrice Bonechi, 1999.
175. Малиновски Бронислав. *Магија, наука и религија, и друге студије* [Malinowski Bronislaw, *Magic, Science and Religion, and other Essays*]. Београд: Просвета, 1971.
176. Малуф Амин. *Крсташки ратови у очима Арапа*. Београд: Лагуна, 2006.

177. Мамфорд Луис. *Град у историји* [Mumford Lewis, *The city in History*], Загреб: Напријед, 1988.
178. Мандић Мирослав. *Ружа лутања*. Београд: Биомеркс, 1995.
179. Манхајм Карл. *Идеологија и утопија* [Mannheim Karl, *Ideologie und Utopie*]. Београд: Нолит, 1978.
180. Марић Растислав. *Антички култови у нашој земљи*. Београд: Чигоја, 2003.
181. Маркузе Херберт. *Контрареволуција и револт* [Markuse Herbert, *Konterrevolution und revolte*]. Београд: Графос, 1982.
182. Martin, Geoffrey Almeric Thorndike. *The Royal Tombs at el-'Amarna*. London: Egypt Exploration Society, 1989. (the first edition 1974).
183. Мартиновић Урош. *Свет архитектуруе*. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, 1980.
184. Маширевић Бранко. *Нови монаси*. Београд: Геопоетика, 1994.
185. Машкин. *Историја старог Рима*. Београд: Научна књига, 1987.
186. Мекензи Норман. *Тајна друштва* [MacKenzie Norman, *Secret Societies*]. Београд: Нова књига, 1990.
187. Мелетински Елеазар Моисевич. *Поетика мита*. Београд: Нолит, 1983.
188. Meskell Lynn. *Private Life in New Kingdom Egypt*. Princeton: Princeton University Press, 2004.
189. Mitchel Lynette G. and Rhodes P. J. (eds) *The Development of the Polis in Archaic Greece*. London: Routledge, 1997.
190. Morris James M. and Kross Andrea L. *Historical Dictionary of Utopianism*. Lanham, USA: Scarecrow, 2004.
191. Мук Ото. *Тајна Атлантиде* [Muk Otto, *Alles Uber Atlantis*]. Београд: Југославија и Просвета, 1980.
192. Мулаибрахимовић Халим. *Марксизам и анархизам*. Сарајево: Марксистички студијски центар ГК СКБХ, 1978.
193. Mumford Lewis. *The Story of utopias*. New York: Boni and Liveright, 1922.
194. Murnane William. *Texts from the Amarna period in Egypt*. Atlanta: Society of Biblical Literat, 1995.
195. Murnane William, Charles C. Van Siclen III. *The Boundary Stelae of Akhenaten*. London: Routledge, Taylor and Francis Group, 2016.
196. Мусолини Бенито и Ђентиле Ђовани. *Доктрина Фашизма*, из књиге: Мусолини Бенито. *Фашистичка доктрина и институције*. pp 7-42. Рим: Ardita Publishers, 1932.
197. Mysliwec Karol. *Eighteen Dynasty Before the Amarna Period*. Groningen, Netherland: Institute of Religious Iconography, State University of Groningen & Leiden: Brill E. J., 1985.
198. Negley Glenn Robert. *Utopian Literature, A Bibliography, with A Supplementary Listing of Works Influential in Utopian Thought*. Durham, NC, USA: Duke University, 1977.
199. Negley Glenn Robert and Patrick John Max. *The Quest for Utopia, An Anthology of Imaginary Societies*. New York: Henry Schuman, 1952. (нова издања 1962, 1971.).
200. Недјалков Владјимир Петровјич. *Typology of Resultative Constructions*. Leningrad: 1971.; Издање на енглеском: Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1988.
201. Nelson Harold Hayden. *Medinet-Habu*. Volumens I - VIII. Chicago: The University of Chicago Press,

202. Ненезић Зоран. *Масони у Југославији (1764-1980.)*. Београд: Народна књига, 1984.
203. Niebuhr Carl. *Die Amarna Zeit. Ägypten und Vorderasien um 1400 v. Chr. nach dem Tontafelfunde von el Amarna*. Leipzig: J. C. Hinrichs, 1913.
204. Нил С. Александер. *Слободна деца Самерхила* (предговор Ерих Фром) [Neill A. S, *Summerhill - A radical Approach to Child*]. Београд: БИГЗ, 1993.
205. Nozick Robert. *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books, 1974.
206. Норберг-Шулц Кристијан. *Становање; Станиште, урбани простор, кућа* [Norberg-Shulz Christian, *L'abitare; L'insediamento, lo spazio urbano, la cassa*]. Београд: Грађевинска књига, 1990
207. Nordhoff Charles. *The Communist Societies of the United States; From personal visit and observation*. New York: Hurper and Brothers Publishers, 1875.
208. Noyes John Humphrey. *History of American Socialisms*. Philadelphia, PA: J. B. Lippincott & Co, 1870.
209. Овери Ричард Џејмс. *Диктатори, Хитлерова њемачка и Стаљинова Русија* [Richard James Overy. *The Dictators, Hitler's Germany and Stalin's Russia*]. Загреб: Наклада Љевак, 2005.
210. Орвел Џорџ. *Зашто пишем и други есеји*. Загреб: Аугуст Цесарец, 1983. (рецензија за књигу Хитлер Адолф, *Моја борба*, из недељника *New English Weekly*, 21. mart 1940.)
211. Орвел Џорџ. 1984 [Orwell George, *Nineteen eighty-four*]. Београд: БИГЗ и Загреб: Аугуст Цесарец, 1984.
212. Orni Efraim. *La Vie Rurale en Israel, Forms et Tendances*. Jerusalem, Israel: Jeunesse de l'Organisation Sioniste Mondiale et Le Fonds National Juif, Keren Kayemeth, 1959.
213. Orni Efraim. *Forms of Settlement*. Jerusalem, Israel: Youth and Hechalutz Department of the World Zionist Organization and Jewish National Fund, Keren Kayemeth, 1964.
214. Павићевић Радован. *Држава и политика* [Panoff Michel, *Bronislav Malinowski*]. Београд: Радничка штампа, 1974.
215. Панов Мишел. *Малиновски*, Београд: БИГЗ, 1979.
216. Пејановић Обрад и Бубања Павле. *Филозофска читанка*. Београд: Научна књига, 1988.
217. Пејгелс Елејн. *Адам, Ева и змија* [Pagels Elaine, *Adam, Eve and the serpent*]. Београд: Рад, 1996.
218. Пејглес Елејн. *Гностичка јеванђеља* [Pagels Elaine, *The Gnostic Gospels*]. Београд: Рад, 1981.
219. Пејгелс Елејн. *Порекло Сатане* [Pagels Elaine, *The Origin of Satan*]. Београд: Рад, 1996.
220. Pendlbury J. D. S. *Tell el-Amarna*. London: Lovat Dickson & Thompson, 1935.
221. Pennick Nigel. *Hitler's Secret Sciences*. Suffolk: Neville Spearman, 1981. (next edition: Saffron, Walden Essex, UK: C, W. Daniel Publisher, 1982).
222. Петровић Митољуб. *Основи теократије*. Београд: Метафизика, 2009.
223. Пикар Мишел. *Темплари, витезови господњи* [Picar Mishel, *Les Templiers*]. Земун: Арион, 1987.
224. Пириватрић Срђан. *Самуилова држава*. Београд: Византолошки институт Српске Академије Наука и, 1997.
225. Пирумова Наталија. *Бакуњин*. Ријека: Отокар Кершовани, 1975.

226. Plank Frans (ed). *Relational Typology*, (*Trends in Linguistics*, 28.) Berlin: Mouton, 1984. Ново издање под истим називом Berlin: De Gruyter Mouton, 2011
227. Poncins Léon de. *Les Forles segretes de la Revolution*. Paris: Bossard, 1928. (поновљена издања: 1929, 1969, 1980, 1988, 1989, 1994, 1996, 2005.)
228. Поповић Даница. *Под окриљем светости, Култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*. Београд: Балканолошки Институт Српске Академије Наука и Уметности, 2006.
229. Поповски Михаило. *Тајанствени свет масона*. Скопље: Самиздат, 1994.
230. Поповски Михаило, ед. *Протоколи сионских мудраца*. Београд: Самиздат, 1984.
231. Прац Марио. *Агонија романтизма* [Praz Mario, *La carne, la morte e il diavolo nella letteratura romantica*, 1930.]. Београд: Нолит, 1974.
232. pringle Heather Ann. *The Master Plan : Himler's Scholars and the Holocaust*. New York: Hyperion Books, 2006 (the second edition).
233. Pritchard B. James. *The ancient Near East; an anthology of texts and pictures*. Princeton: Princeton University Press, 1955 (1958).
234. Purdom Charles Benjamin, *The Garden City, A Study in the Development of a Modern Town*. London: J. M. Dent, 1913.
235. Радишевић Слободан, *Монашка цивилизација, 1 и 2*. Београд: Центар за геопоетику, 1994.
236. Ралић Првослав. *Комунистички град (Фрагменти)*. Ниш: Градина, 1987.
237. Rauschnig Hermann. *Hitler Speaks*. London: Thornton Butterworth, 1939. (прво издање: *Hitler m'a dit. Confidences du Führer sur son plan de conquête du monde*. Paris: Coopération, 1939; прво издање на енглеском : *Hitler Speaks. A Series of Political Conversations with Adolf Hitler on his Real Aims*. Thornton Butterworth, London 1939; прво издање на немачком: *Gespräche mit Hitler*. Zürich: Europa Verlag, 1940.)
238. Ревенскрофт Тревор. *Копље судбине* [Revenskroft Trevor, *The Spear of Destiny*]. Досије, Београд, 1993.
239. Reed D. W. *Artifacts Classification: A Conceptual and Methodological Approach*. Walnut Creek, CA, USA: Left Coast Press, 2007.
240. д'Реинкур. *Дух Индије*. Мотовун: Мотовунска група, 1991.
241. Реџић Хусреф. *Историја архитектуре, стари вијек*. Сарајево: Завод за издавање уџбеника, 1969.
242. Ribot Susan, de la Serna Marta, Valls Mar, Hernandez Alberto. *Ancient Egypt, Civilization of the Nile Valley, from Pharaohs to Farmers*. Bath: Parragon, 2014.
243. Richer Jean. *Sacred Geography of the Ancient Greeks*. New York: State University of New York Press, 1994.
244. River Charles Ed. *Akhenaten and Amarna*. Independently Published, 2019.
245. Робертс Џејн. *Сетов материјал, Сетова књига* [Roberts Jane, *The Seth material, A Seth Book*]. Београд: Белетра, 1990.
246. Робинсон Џон. *Рођени у крви* [Robinson John J, *Born in Blood*]. Београд: Народна књига и Алфа, 1995.
247. Rohde Erwin. *Psyche, The Cult of Souls and Belief in Immortality among the Greeks*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, 1925.
248. Roemer Kenneth. *The Obsolete Necessity: America in Utopian Writings, 1888-1900*. Kent: Kent State University Press, 1976.
249. Ross Harry. *Utopias Old and New*. London: Nicholson and Watson, 1938.

250. Ростовцев Михаил. *Историја старог света, Грчка и Рим* [Rostovtzeff M, *Grecce, Rome*]. Нови Сад: Матица српска, 1990.
251. Русо Жан-Жак. *Друштвени уговор*. Београд: Филип Вишњић, 1993.
252. Rhodes P. J. *The Greek City States*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1986 (the second edition 2007, for the same publisher).
253. Савелић Бранислав. *Београдска Фавела*. Београд: ИИЦ ССО Србије, 1988.
254. Sandman Maj. *Texts from the Time of Akhenaten*. Bruxelles: Fondation Egyptologique Reine Elisabeth, 1938.
255. Sands Bonny. *Eastern and Southern African Khoisan: Evaluating Claims of Distant Linguistic Relationships*. Cologne: Rüdiger Köppe Verlag, 1998.
256. Sargent Lyman Tower. *British and American Utopian Literature 1516-1975: An Annotated Bibliography*. Boston, Massachusetts: G. K. Hall, 1979.
257. Sargent Lyman Tower. *British and American Utopian Literature 1516-1985: An Annotated Bibliography*. New York: Garland, 1988.
258. Sargent Lyman Tower. *Utopian Literature in English: An Annotated Bibliography From 1516 to the Present*. State College, PA, USA: Penn State Libraries Open Publishing publication, 2016, (online database).
259. Sargent Lyman Tower & Claeys Gregory (eds). *The Utopia Reader*. New York: New York University Press, 1999; друго издање 2017.
260. Sargent Lyman Tower, Roland Schaer and Gregory Claeys (eds). *Utopia: The Search for the Ideal Society in the Western World*. New York: The New York Public Library/Oxford University Press, 2000.
261. Sargent Lyman Tower. *The Three Faces of Utopism*. Minnesota Review 7. no. 3; pp. 222-30. 1967.
262. Sargent Lyman Tower. *The Three Faces of Utopism Revisited*. UtopSt 5, no. 1; pp. 1-37. 1994.
263. Sargent Lyman Tower. *Utopianism, A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
264. Святловский Владимир Владимирович. *Каталог утопий*, Москва, Петроград: Государственное издательство, 1923.
265. Святловский В. В. *Русский утопический роман*. Петербург: Государственное издательство, 1922.
266. Segal Howard P. *Utopias, A Brief History from Ancient Writings to Virtual Communities*. Chichester/Oxford, UK: Wiley-Blackwell, 2012.
267. Секель Ласло. *О анархизму*. Загреб: ЦДД СОО Хрватске и Београд: ИЦЦ СОО Србије, 1982.
268. Сењобос Шарл. *Упоредна историја европских народа*. Београд: Дерета, 1991.
269. Servier Jean. *Historie de l'utopie*,. Paris: Gallimard, 1967, (каснија издања, такође за Gallimard, 1982. и 1991.)
270. Сервије Жан. *Историја утопија*. Београд: Clio, 2005, (превод Вера Павловић).
271. Симеуновић Драган. *Политичко насиље*. Београд: Радничка штампа, 1989.
272. Симић Зорка. *Православље*. Нови Београд: Аквариус, 1989.
273. Signier Jean-François ed, Thomazo Renaud. *Les sociétés secrètes*. Paris: Éditions Larousse, 2005.
274. Смиљковић Р, Печујлић М. и др. *Политичка социологија*. Београд: Радничка штампа, 1978.
275. Simpson Deane. *Young-Old: Urban Utopias ao an Aging Society*. Baden, Switzerland: Lars Müller Publishers, 2015.

276. Smith W. Benjamin. *Zambia's Ancient Rock Art (The Paintings of Kasama)*. Livingstone, Zambia: National Heritage Conservation Commission, 1997.
277. Solomon Anne. *San Rock Art*. Cape Town, South Africa: David Philip Publishers, 1998.
278. Срејовић Драгослав и Бабовић Љубинка. *Уметност Лепенског вира*. Београд: Југославија, 1983.
279. Станојевић Жељко. *Кумрански списи, Доказ веродостојности Библије*. Београд: Метафизика и Институт за хебрејски језик.
280. Стеигледер Клаус. *Opus Dei* [Steigleder Klaus, *Das Opus Dei*]. Загреб: Стварност, 1987.
281. Stivens Anna. *Amarna: A Guide to the Ancient City of Akhetaten*. Cairo: American University of Cairo Press, 2021.
282. Sutherland Jonathan, Canwell Diane. *Ancient Egypt*. Edison, New Jersey, USA: Chartwell Books, 2007.
283. Sutton Robert P. *Communal Utopias and the American Experience: Religious Communities, 1732-2000*. Westport, Connecticut, USA: Praeger Publishers, as a part of Greenwood Publishing Group, 2003.
284. Sutton Robert P. *Communal Utopias and the American Experience: Secular Communities, 1824-2000*. Westport, Connecticut, USA: Praeger Publishers, as a part of Greenwood Publishing Group, 2004.
285. Sutton Robert P. *Modern American Communes: A Dictionary*. Westport, Connecticut, USA: Praeger Publishers, as a part of Greenwood Publishing Group, 2005.
286. Suvin Darko (Дарко Шлесингер / Ronald Suvin). *Defining the Literary Genre of Utopia: Some Historical Semantics, Some Genealogy, a Proposal, and a Plea*. New Haven: Yale University Press, 1979.
287. Suvin Darko (Дарко Шлесингер / Ronald Suvin), Canavan Gerry (ed). *Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of a Literary Genre*. (Ralahine Utopian Studies Book 18), Peter Lang AG, Bern, Switzerland; 2016 (1st Edition Yale University Press, 1979.).
288. Супек Руди. *Херберт Спенсер и биологизам у социологији*. Загреб: Напријед, 1987.
289. Schonpflug Karin. *Feminism, Economics and Utopia, Time Travelling through Paradigms*. London: Routledge, 2002.
290. Schweitzer Steven James. *Reading Utopia in Chronicles*. New York: T & T Clark International, 2007.
291. Shaw Ian, Nicholson Paul. *Dictionary of Ancient Egypt, The British Museum*. Cairo, Egypt: The American University in Cairo Press, 2002.
292. Танасијевић Мирослав. *Речник египатске цивилизације*. Београд: Опус, 1989.
293. Тартаља Иво. *Београд XXI века: Из старих утопија и анти-утопија*. Београд: Српска књижевна задруга, 1989.
294. Teeter Emily, Larson John A. eds. *Gold of Praise; Studies on Ancient Egypt*. Chicago: The oriental Institute of the University of Chicago, 1999.
295. Тодоровић Мирољуб. *Сигнализам*. Ниш: Градина, 1979.
296. Толстој Лав Николајевич. *Отац Сергеје*. Нова књига, Раст, 2016.
297. Toman Rolf. *Romanesque - Architecture, Sculpture, Painting*. Königwinter, Germany: Konemann / Tandem Verlag GmbH, 2004.

298. Trahair Richard. *Utopias and Utopians, An Historical Dictionary*. Abingdon, UK: Routledge, 1999.
299. Тубић Ристо. *Енциклопедијски речник марксистичких појмова*. Сарајево: Веселин Маслеша, 1974.
300. Turner Jane (ed.). *The Grove Dictionary of Art* (34 volumens). New York: Grove's Dictionaries, Macmillan, 2003 (prvo izdanje 1956).
301. Тучи Ђузепе. *Историја индијске филозофије* [Tucci Giuseppe, *Storia della Filosofia indiana*]. Београд: Нолит, 1982.
302. Tyldesley Joyce. *The Pharaohs*. London: Quercus Publishing Plc, 2009.
303. Ungers Liselotte, Ungers Oswald Mathias. *Kommunen in der Neuen Welt, 1740 - 1972*. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1972.
304. Ustinova Yulia. *Caves and the Ancient Greek Mind, Descending Underground in the Search for Ultimate Truth*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
305. Фанон Франц. *Социологија револуције* [Fanon Frantz, *Sociologia d'une revolution*]. Београд: Радничка штампа, 1977.
306. Faraone Christopher A. and Obbink Dirk (eds.). *Magika Hiera, Ancient Greek Magic and Religion*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
307. Featherstone Mark. *Planet Utopia; Utopia, Dystopia and Globalisation*. New York: Routledge, 2017.
308. Фиаменго Анте, *Сен Симон и Огуст Конт* [Saint Simon u Aguste Comte]. Загреб: Напријед, 1987.
309. Field Martin, Gill Stephen. *Lesotho - Afrika for all seasons*. Maseru, Lesotho: Thaba Promotions, 1996.
310. Fishman Aryei. *Judaism and Collective Life, Self and Community in the religious Kibbutz*. London and New York: Routledge, 2002.
311. Fishman Aryei. *Judaism and Modernization of the Religious Kibbutz*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
312. Флавије Јосиф. *Јудејски рат* [Flavii Iosephi, *De bello Iudaico, Libri septem*]. Београд: Просвета, 1967.
313. Флавије Јосиф. *Јудејске старине*. Београд: Двери, 2008.
314. Флисар Евалд. *Чаробњаков шеџрт* [Flisar Evald, *Carovnikov vajenc*]. Београд: Дерета, 1989.
315. Flower Michael Attyan. *The Seer in Ancient Greece*. Berkeley: University of California Press, 2008.
316. Фрејзер Џејмс Џорџ. *Златна грана, Проучавање магије и религије, 1 и 2*. [Frazer Sir James George, *The Golden Bough, A study in magic and religion*]. Београд: БИГЗ, 1992.
317. Freed E. Rita, Markowitz J. Yvonne, D'Auria H. Sue, eds. *Pharaohs of the Sun, Akhenaten - Nefertiti - Tutankamen*. Boston: Museum of Fine Arts at Boston & Bulfinch Press, 1999.
318. Фунг Ју-Лан. *Историја кинеске филозофије* [Fung Yu-Lan, *A short history of Chinese philosophy*]. Београд: Ноли, т, 1977.
319. Hawass Zahi, Prof Dr, Saleh Mohamed Dr. *Ancient Egyptian Jewelry, Best selection from the Egyptian Museum*. Cairo Egypt: Supreme Council of Antiquities and Egyptian Museum, second edition 2003.
320. Хаксли Олдус. *Врли нови свет* [Huxley Aldous, *Brave new world*]. Загреб: Аугуст Цесарец, 1985.

321. Хаксли Олдус. *Мајмун и бум* [Huxley Aldous, *Ape and essence*]. Загреб: Аугуст Цесарец, 1986.
322. Хаксли Олдус. *Оток* [Huxley Aldous, *Island*]. Загреб: Аугуст Цесарец, 1985.
323. Hall Martin. *The Changing Past: Farmers, Kings and Traders in Southern Africa, 200-1860*. Cape town, South Africa: David Philip, 1987.
324. Hanke Rainer. *Amarna-Reliefs aus Hermopolis*. Hildesheim: Gerstenberg Verlag, 1978.
325. Harari Yuval Noah. *Homo Deus, A Brief History of Tomorrow*. London: Harvill Secker, 2017.
326. Hart George. *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*. London: Routledge, Taylor and Frances Group, 2005.
327. Хау Елик. *Астрологија и трећи рајх* [Howe Ellic, *Astrology and psychological warfare during world war II*]. Београд: БИГЗ, 1993.
328. Hay-Whitton Lesley ed. *The Bushmen, Africa in Colour*. Cape Town, South Africa: Struik Publisher, 1998.
329. Хегел. *Историја филозофије, 1, 2. и 3.* [Hegel G.W.F., *Vorlesungen Über die geschichte der philosophie*]. Београд: БИГЗ, 1993
330. Herzen Alexander. *Selected Philosophical Works*. Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1956.
331. Херодот. *Историја, 1 и 2*. Нови Сад: Матица српска, 1988.
332. Higger, Rabbi Michael. *The Jewish Utopia*. Baltimore: The Lord Baltimore Press, 1932.
333. Hite Kenneth. *The Nazi Occult*. Oxford, UK: Osprey Publishing, 2013.
334. Хитлер Адолф. *Моја борба* [Hitler Adolf, *Mein Kampf*, превод и коментари Радомир Смиљанић]. Београд: Досије, 1990.
335. Хичкок Х. Р, Лојд С. и др. *Светска архитектура* [Hitchcock H.R., Loyd S. etc, *World architecture, An illustrated history*]. Београд: Грађевинска књига, 1967.
336. Холројд Стјуарт. *Речник езотерије* [*The Arkana Dictionary of new Perspectives*]. Београд: Нолит, 1995.
337. Хомер. *Одисеја*. Загреб: Свеучилишна Наклада Либер, 1987.
338. Хоџ Стивенс. *Свици са Мртвог мора, Преглед нових тумачења и теорија* [*The Dead Sea Scrolls : The Essential Guide to Their Origin, Meaning and Significance*; Publisher: Piatkus Books, London, 2002]. Београд: Народна књига и алфа, 2002.
339. Цезар Гај Јулије. *Галски рат* [C. Iulii Cesaris, *Bellum galicium, commentarii rerum gestarum*]. Нови Сад: Матица српска, 1988.
340. Цезар Гај Јулије. *Грађанску рат* [C. Iulii Cesaris, *Commentarii belli civilis*]. Нови Сад: Матица српска, 1988.
341. Чадларовић Огњен. *Урбана социологија*. Загреб: Глобус, 1985.
342. Chamberlain Houston Stewart. *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts, 1. und 2.* Munich: Verlagsanstalt F. Bruckmann A.G., 1899.
343. Childe, V. Gordon. *The Dawn of European Civilization*, London: Kegan Paul 1925
344. Childe, V. Gordon. *The Danube in Prehistory*. Oxford, UK: Oxford University Press, 1929.
345. Childe, V. Gordon. *Man Makes Himself*. [slightly revised 1941, 1951] London: Watts, 1936.
346. Childe, V. Gordon. *Social Evolution*. New York: Schuman, 1951 .

347. Џејмс Е. О. *Упоредна религија* [James E. O, *Comparative Religion*]. Нови Сад: Матица српска, 1990.
348. Jennings, Christopher. *Paradise now: The Story of American Utopianism*. New York: Random house, 2016.
349. Шатле Франсон, Дијамел Оливије, Пизије Елвин. *Енциклопедијски речник политичке филозофије*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1993.
350. Шобажин Војмир. *Јеврејство и Израел*. Скопље: Самоуправна практика, 1982.
351. Штајнер Рудолф. *Суштина друштвеног проблема* [R. Steiner, *Die kernpunkte der sozialen Frage*]. Зрењанин: ИП Београд, 1994.
352. Шое Франсоаз. *Урбанизам, Утопија и стварност* [Choay Françoise, *L'urbanisme, utopies et réalités*]. Београд: Грађевинска књига, 1978.
353. Choay Françoise. *L'Urbanisme, utopies et réalités, Une anthologie*. Paris: Edition de Seuil, 1965.
354. Choay Françoise. *La règle et le modèle*. Paris: Editions de Seuil, 1980.
355. Schuch Werner Wilhelm Gustav. *Das malerische und romantische Westphalen*. 2. Aufl. 1872.
356. Waddell W. G. *Manetho, With an English Translation (Aegyptiaca - History of Egypt)*. USA, Massachusetts, Cambridge: Harvard University Press.
357. Wahl Beth, Anderson Gavin. *Bushman Art of the Drakensberg*; Durban, South Africa: Art Publishers.
358. Wallis Budge, E. A. *The Book of Gate (The Short Form of the Book of Am-Tuat and the Book of Gate)*. London; Kegan, Paul, Trench, Trübner & Co, 1905.
359. Wannenburg Alf (текст), Johnson Peter (фото), Bannister Antony (фото). *The Bushmen*: Cape Town, South Africa: Struik Publisher, 1999.
360. Werber Eugen. *Кришћанство пре Креста?* Загреб: Либер, 1972.
361. Werber Eugen. *Кумрански рукописи*. Београд: БИГЗ, 1983.
362. Willockx Sjeff. *The Cartushe names of the New Kingdom, With a Complete Kinglist of the 18th, 19th and 20th Dynasty*. Netherland: AESW (Ancient Egypt, Sjeff Willockx), 2008.
363. Wilston E. *The Scrolls from the Dead Sea*. Collins, London: Fontana Books, 1968.
364. Wirth Louis. *Community life and social policy (Selected papers by L. Wirth)*, Chicago, USA: The University of Chicago Press, 1956.
365. Wright Dudley. *The Eleusinian Mysteries and Rites*. London: The Theosophical Publishing House,
366. Wirth Louis. *The Ghetto*, Chicago, USA: Phoenix Books, the University of Chicago Press, 1958. (прво издање 1928.)

б) Часописи

1. *AD Journal (Architectural Design)*, No. 8, 1972. година; Oswald and Lizlot Ungers, *Early Communes in the USA* (pp 502-512).
2. *AJ (Architects' Journal)*, 8. July 1987.
3. *Ann Ist Super Sanita*. Dr Marcello Viola, *Relational typology in groups*, 1992; 28(2):239-43. PMID: 1476343

4. *Anarcho-Syndicalist Review*, #54, Summer 2010, Purchase Graham, *Green Flame: Kropotkin & the Birth of Ecology*
5. *Антропозофија*, месечник удружења грађана Здрав живот, Зрењанин, број 3, 1995. Фехер Ласло и Радуловић Милица, *Сунчани салаш*, pp. 112-126.
6. *Aspects of Comparative Linguistics* No. 3. (2008), Moscow: RSUH Publishers, Starostin, George, *From modern Khoisan languages to Proto-Khoisan: The Value of Intermediate Reconstructions*, pp. 337-470.
7. *Витешка култура / Chivalrous Culture*, год. IV (2015.), Небојша Петровић, *Претеча и Месија - Однос између Јована Крститеља и Исуса из Назарета* (pp 7-21); Драган Петровић, *Судари цивилизација у средњем веку на рубовима Европе* (pp 39-59); Миомир Г. Петровић, *Титаномахијски принцип - Победа над Старим Боговима, основни херојски мит* (pp 121-135); Александар Саша Гајић, *Окови артуријане у савременој популарној култури* (pp 149-173).
8. *Daedalus*, Vol. 90. No. 1, Winter 1961, Martin Meyerson, *Utopian Traditions and the Planning of Cities*, pp. 180-193.
9. *Democracy and Nature*, Vol. 9, No. 1, 2003. Giroux Henry A. *Utopian Thinking Under the Sign of Neoliberalism: Towards a Critical Pedagogy of Educated Hope*.
10. *DOMUS*, 590/ gennaio 1979 (јануар 1979.); Corrado Gavinelli, *Cina il Nuovo Paessaggio di Tachai* (pp. 1-8).
11. *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 62, issue 1, 1st August 1976, Kemp J. Barry, *The Window of Appearance at El-Amarna, And the Basic Structure of this City*, pp 81-99.
12. *The Ecologist*, 14. February 2015, *Bushmen aren't forever - the diamonds of the Kalahari*.
13. *Етноантрополошки проблеми, Issues in Ethnology and Anthropology*, Zaharijević Adriana, Krstić Predrag, *Филозофска фантастика: Мишљење утопијског простора и простор за утопијско мишљење*. Филозофски факултет, Универзитет у Београду, 2/12/2017.
14. *Zhizn* No. 1, 1924, *Two Utopias*, Vladimir Ilic Lenin (Written in October 1912.)
15. *International Eco-Cities Initiative*, Reflections Series, in Joss, S. (ed.), Issue 14. 2016, University of Westminster, Cowley, R. *Science fiction and the smart eco-city*.
16. *Israel Studies*, Vol. 16, No. 2: Yael Darr: *Discontent from Within: Hidden Dissent Against Communal Upbringing in Kibbutz Children's Literature of the 1940s & 1950s*, pp 127-150.
17. *Cambridge Archaeological Journal*; Chris Fowler, *Relational Typologies, Assemblage Theory and Early Bronze Age Burials*, DOI:<https://doi.org/10.1017/S0959774316000615>; Published online by Cambridge University Press: 11 January 2017.
18. *Colloquy-Text, Theory, Critique*, Monash University, Australia, Issue 17, 2009, Тема броја: *Тражимо немогуће: Утопија, дистопија и научна фантастика, Demanding the Impossible: Utopia, Dystopia and Science Fiction*.
19. *Комуникације*, часопис, Центар за планирање урбаног развоја, Београд, број 43, новембар 1985. (тема броја: *Авангарда 1917-32.*).
20. *Language and Linguistics Compass* 2(5), 2008, Gerrit Dimmendaal, *Language Ecology and Linguistic Diversity on the African Continent*.
21. *MAGMA*, vol. 10. n.3. 2012, Georges Bertin ed, *Comprendre l'utopia: quale(i) utopia(e)?*, Virginie Alnet, *Utopie et religion chrétienne*.

22. *Le Monde, L'Atlas Des Utopies; El Atlas de Las Utopias, 200 cartes, 25 siècles d'histoire* (2012 - 2018.)
23. *Mother Tongue*, No. 8 (2003), Starostin, George, 2003, *A Lexicostatistical Approach towards Reconstructing Proto-Khoisan*, pp. 81-126.
24. *Nature*, No. 463, 18. February 2010; Stephan C. Schuster, Webb Milleret, *Complete Khoisan and Bantu genomes from southern Africa*, pp. 943-947.
25. *New English Weekly*, 21. марта 1940. Џорџ Орвел, *Зашто пишем и други есеји*
26. *New Literary History*, Volume 41, Number 3, Summer 2010, John Hopkins University Press; Krishnar Kumar, *The Ends of Utopia*, pp. 549-569.
27. *OAH Magazine of History*, Volume 22, Issue 1, 1 January 2008, Robert S. Fogarty, *Religious Inventions in America: New Religious Movements*, pp. 19-23.
28. *Paideia*; Philosophical Journal of Charles University / Univerzita Karlova, 2–3/XII/2015 - Summer 2015; Kopecka P. *The Perfect City by al-Fārābī and Ibn Bājjā*, 2015.
29. *Питања*, месечник ЦДД ССО Хрватске, Загреб, број 10, 1997, Тема броја *Политика, терор, насиље*.
30. *Proceedings of the American Academy of Arts and Letters and the National Institute of Arts and Letters*. Second Series. New York, 1963. Aldous Huxley, *Utopia, Positive and Negative* (Huxley's Blasfield Address of 24 May 1962).
31. *Project Management Journal*, 44(1):59-76, February 2013, Ralf Müller, Johannes Glückler, Monique Aubry, *A Relational Typology of Project Management Offices*.
32. *Ревуја за социологију*, Загреб, Vol XXI (1990), No 4: Слободан Симовић, *Крај утопије као крај истине*, pp. 627—636.
33. *Research Magazine Appolon*, 2006, prof. Sheila Coulson *World's oldest ritual discovered, Worshipped the python 70,000 years ago*
34. *Science Fiction Studies*, Vol. 3, No. 3, Nov., *Science Fiction before Wells*, 1976, Lyman Tower Sargent, *Themes in Utopian Fiction in English before Wells*, pp. 275-282.
35. *Sprache und Geschichte in Afrika*, special issue 7.1. Hamburg: Helmut Buske Verlag; Franz Rottland and Rainer Vossen, pp. 407-430.
36. *The UNESCO courier*, special issue February 1991, *Somewhere, Nowhere..., The quest for utopia*. Paris, France: No 2 - 1991 OPI 91 3-490 A
37. *Filozofska istraživanja, časopis Hrvatskog filozofskog društva*, 115 (3/2009), pp 505-524. Ana Maskalan, *Utopija i njeni doprinosi suvremenim razmatranjima roda*.

в) Каталогизација изложби и музејска издања

1. *Utopie: la quête de la société idéale en Occident*, Paris: La Bibliothèque nationale de France, од 4. априла до 9. јула 2000. године; Издавач каталога Éditions Fayard, Paris.
2. *Utopie: la quête de la société idéale en Occident*, New York: New York Public Library, од 14. октобра 2000. до 27. јануара 2001.
3. *Am Hofe des Pharaos, Von Amenophis I bis Tutanchamun*, Palma: Palais del Arte, од 4. маја до 27. октобра 2002. Аутор изложбе и каталога Andrea-Christina Thiem.

4. *Excavating Egypt, Great Discoveries from the Petrie Museum of Egyptian Archaeology* (University College, London) at Michael C. Carlos Museum at Emory University, Atlanta, USA, 2005. Аутори изложбе и каталога Betsy Teasley Trope, Stephen Quirke, Peter Lacovara.
5. *Jevrejska omladinska drustva na tlu Jugoslavije, 1919-1941. / Jewish Youth Societies in Yugoslavia, 1919-1941.* Јеврејски историјски музеј, Београд, 1995. Изложба организована поводом педесетогодишњице победе над фашизмом. Аутори изложбе и каталога Михаиловић Милица и Радовановић Војислава.
6. *Winckelmann und Aegypten, Die Wiederentdeckung der agyptischen Kunst in 18. Jahrhundert.* Организатори изложбе Winckelmann Gesellschaft, Winckelmann Museum & Staatliches Museum Agyptischer Kunst, Stendal & Munchen, 2003.

г) Зборници радова (конференције, семинари, симпозијуми)

1. *Доктрине, дилеме, алтернативе*, посебно издање часописа *Комуникације* 1983/1. Материјали/Радови за годишњи семинар *Планирање без узора*, Центар за планирање урбаног развоја, Београд, 1983.
2. *Зборници Завода за знаност о књижевности*, Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу, Тема зборника: *Културна повијест Октобарске револуције, Сто година касније, 2017*, уредник Данијела Лугарић-Вукас, 2017. Рафаела Божић, *Револуција - од утопије до дистопије*, пп. 91-110.
3. *In African Hunter-gatherers*, International Symposium, 1986, Traill, Anthony, *Do the Khoi have a place in the San? New data on Khoisan linguistic relationships.*
4. Daniela Gerz, Ivan Vulic, Edoardo Maria Ponti, Roi Reichart, Anna Korhonen, *On the Relation between Linguistic Typology and (Limitations of) Multilingual Language Modeling*, EMNLP 2018, DOI:10.18653/v1/d18-1029.
5. Lucy Cummings, Mareike Ahlers, S25. *Typology and Relational Theory*, International Conference TAG 2016 Southampton.
6. Jian Qin, *A Relation Topology in Knowledge Organization Systems: Case Studies in the Research Data Management Domain*, Зборник радова са 15th International ISKO conference, са темом *Challenges and opportunities for Knowledge Organization in the digital age*, 9- 11 July 2018, Faculdade de Letras da Universidade do Porto, Porto, Portugal.
7. Peltoniemi Teuvo. *Finnish Utopian Settlements in North America*. A paper presented at the Third FinnForum, September 5-8, 1984, Turku, Finland. Published in: Karni Michael G. et. (ed.): *Finns in North America*. Institute of Migration C9. Turku, 1988.
8. *Cross-Cultural Research*, Vol. 37, No. 2, May 2003. Sosis Richard and Bressler Eric R. *Cooperation and Commune Longevity: A Test of the Costly Signaling Theory of Religion.*

д) Аудио записи

1. Интервју вођен са припадником Бушмана, Као Ха, из села (станишта) између села Д`Кар и града Ганзија, фебруара 2020. године.
2. Интервју вођен са припадником Бушмана, Шалука, из села (станишта) Matlo a Puduहुду (Зеница Ока Антилопе Спрингбок), маја 2000. године.
3. Интервју вођен са чланом и лидером заједнице антропозофа Сунчани салаш у Чаволју код Суботице, Ласлом Фехером, на Сунчаном салашу, новембра 1995.
4. Интервју вођен са чланом кибуца Јулијом Јуткевич, током 1995. године.
5. Интервју вођен са чланом кибуца Томиславом Стојковићем, у Београду, августа 1995. године.

ђ) Видео записи

ђ1 - Документарни филмови

1. Living Utopia
2. The Other Israel
3. Vivir la utopia (El anarquismo en la guerra civil)

ж) Дневни и седмични ЛИСТОВИ

1. *The Saturday Evening Post*, 15th February 1930, Winston Churchill, *The Interview*.
2. *Sunday, The Plain Dealer*, недељник, Кливленд, Охајо, САД, September 11, 1994, Brian E. Albrecht, *The Amish Way* (pp 8-21)
3. *Politika*, 12. мај 1996, *Кибуци - Историја, Стубови Израела на испиту*, З. Б.
4. *Washington Post*, 3. June 2005, Craig Timberg, *A Culture Vanishes in Kalahari Dust*.
5. *Deutsche Wele*, 15.06.2015 p.dw.com/p/1FhE1; *Organic Agriculture*.
6. *Daily Mail*, 10. 11. 2016. *NAPOLA, Balenstadt*.

е) Интернет странице

1. <http://www.utopiaandutopianism.com>
2. <http://utopian-studies.org/journal/>
3. <http://ler.letras.up.pt>
4. <http://www.bartleby.com/library/readersdigest>
5. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/>
6. <https://www.collinsdictionary.com/>
7. <http://www.gutenberg.org/ebooks/search/?query>
8. <https://www.wikitree.com/wiki/>
9. https://en.wikisource.org/wiki/Main_Page
10. <https://fr.wikisource.org/w/index.php?search>

11. <https://commons.wikimedia.org/>
 12. <http://www.utopianfiction.com/alpha.html>
 13. <http://www.fantascienza.com/catalogo/autori/>
 14. <http://www.sf-encyclopedia.com/search-results>
 15. <https://mises.org/es/library/mises-daily-articles>
 16. <https://www.lwcurrey.com/advSearchResults.php>
 17. <https://library.duke.edu/find/>
 18. <https://duke.summon.serialssolutions.com>
 19. <https://shib.oit.duke.edu/idp/profile>
 20. <http://oll.libertyfund.org/search/>
 21. <https://search.library.duke.edu>
 22. <https://books.google.co.bw/>
 23. <https://monthlyreview.org/>
 24. <http://www.ebooksread.com/search>
 25. <https://quod.lib.umich.edu/>
 26. <https://gallica.bnf.fr/ark:/>
 27. <http://www.isfdb.org/>
 28. <https://www.literatuurgeschiedenis.nl/>
 29. <http://data.bnf.fr/documents>
 30. <http://catalogue.bnf.fr/>
 31. <http://hiscrea.free.fr/recherche>
 32. <http://www.namespedia.com/>
 33. <https://web.a.ebscohost.com>
 34. <https://trove.nla.gov.au/>
 35. <https://www.depauw.edu/>
 36. <https://www.britannica.com/>
 37. <https://hp.tb.ask.com/tbask/index>
 38. <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/nnbw>
 39. <https://www.biblio.com/search>
 40. <http://www.treccani.it/enciclopedia>
 41. <http://www.namespedia.com/details/>
 42. <http://www.biografischportaal.nl/personen>
 43. <http://www.deutschestextarchiv.de/search>
 44. <https://brill.com/>
 45. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/>
 46. <https://www.deutsche-biographie.de/>
 47. <http://www.utopiaanddystopia.com/utopia/>
 48. <https://wol.jw.org/>
-
49. <https://www.marxists.org/archive/kautsky/index.htm>,
 50. <http://www.uchronia.net/>
 51. <http://enlightenment-revolution.org/index>
 52. www.Gurdjieff-Bibliography.com
 53. <https://www.independent.co.uk/news/world/politics/utopia>
 54. <https://monthlyreview.org/>
 55. <https://www.geni.com/people>
 56. <https://www.universalis.fr/classification/arts/architecture/theories>
 57. <https://int.search.myway.com>
 58. <http://greatwritersfranzkafka2.blogspot.com/>

59. <https://www.apollon.uio.no/english/articles>,
 60. <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Manetho/home.html>
 61. <http://www.sacred-texts.com/egy/tut/index.htm>
 62. <https://theanarchistlibrary.org/special/index>
 63. <http://www.spatialagency.net/database/fourierist.community>
 64. <https://babel.hathitrust.org>
 65. <http://olivbusua.blogspot.com/>
 66. <http://oldeconomyvillage.org/learn/archives/>
 67. <https://zabalazabooks.net/2013/12/04/green-flame-kropotkin-and-the-birth-of-ecology/>
 68. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/06/02/>
 69. <http://qumran.com/ancient-qumran/>
 70. www.archive.hundewadt.dk-dvd-dead-sea-scrolls-004
 71. www.archaeology-of-qumran.wikispaces.com
 72. www.aleteiaspanish.files.wordpress.com-2018-01-web
 73. <http://www.crystalinks.com/dss.html>
 74. <https://www.deadseascrolls.org.il/learn-about-the-scrolls/introduction>
 75. <https://www.encyclopedia.com/places/asia/jordanian-political-geography/Qumran>
 76. <https://alchetron.com/Brook-Farm>
 77. <http://uudb.org/articles/brookfarm.htm>
 78. <http://www.spatialagency.net/database/fourierist.community>
 79. <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1912/oct/00.htm> (Two utopias)
 80. <http://blueprintafric.com/public/index>
 81. <https://www.theatlantic.com/sexes/archive/2013/04/imagine-theres-no-gender-the-long-history-of-feminist-utopian-literature/274993/>
 82. http://artic.ac-besancon.fr/histoire_geographie/Utopies
 83. http://artic.ac-besancon.fr/histoire_geographie/new_look/Ress_thematiq/thematiq/utopies.htm.
-
84. <http://gaming.wikia.com/wiki/Khoisan>
 85. <https://theecologist.org/2015/feb/14/bushmen-arent-forever-diamonds-kalahari>
 86. <https://www.kaggakamma.co.za/>
 87. <https://hiveminer.com/User>
 88. <http://www.dqae.org/>
 89. <http://www.kuruart.com/>
 90. https://en.wikipedia.org/wiki/Khoisan_languages
 91. <http://www.africamediaonline.com/search/>
 92. <http://www.bradshawfoundation.com/>
 93. <http://ignca.gov.in/wp-content/uploads/>
-
94. <http://groups.etown.edu/amishstudies/statistics/amish-population-profile-2017>
 95. <https://hero-or-antihero.blogspot.com/2011/10/kibbutz-degania-alef-founded-october>
 96. www.jewishreviewofbooks.com/articles/247/the-kibbutz-post-utopia/
 97. https://www.deadseascrolls.org.il/learn-about-the-scrolls/introduction?locale=en_US
 98. www.archaeology-of-qumran.wikispaces.com-4.-Water
 99. <http://blog.rose-publishing.com/2015/11/24/did-you-know-the-bibles-many-forms/>
 100. <https://www.bibleodyssey.org/en/tools/map-gallery/q/map-qumran>
 101. <http://lyceum2017.altervista.org/qumran-e-i-misteriosi-testi-ebraici>
 102. <http://www.ancientpages.com/>

103. <http://canacopegdl.com/keyword/qumran-reconstruction.html>
104. <http://canacopegdl.com/single.php?id>
105. <https://www.bibleplaces.com/qumran/>
106. <https://en.wikipedia.org/wiki/Qumran>
107. www.public.cyi.ac.cy-scrollsDemo-subjects-gallery-6
108. http://www.attractions-in-israel.com/wp-content/uploads/2014/04/IMG_6383.jpg
109. www.primeau-canada.com-israel-qumran-002m
110. <https://www.bibleplaces.com/qumran/>
111. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Palestine_Qumran

112. <https://longreads.com/2016/02/25/when-the-messiah-came-to-america-she-was-a-woman/>
113. <https://libcom.org/library/fourier-computer-dating-joan-roelofs>
114. <https://www.newberry.org/ballistics-and-politics-military-architecture-books-newberry>
115. https://www.amanashops.com/visit_amana_colonies
116. <http://www.hotel-r.net/im/hotel/gb/brook-farm-5.jpg>
117. <https://alchetron.com/Oneida-Community>
118. www.digitalcollections.powerlibrary.org
119. <http://www.amishexperience.com>
120. <https://www.10best.com/interests/explore/10best-visits-amish-country>
121. <https://pixabay.com/en/amish-people-joe-keim-amish-country-1036326/>
122. <https://www.10best.com/interests/explore/10best-visits-amish-country>
123. <http://simplelifetours.com>
124. <http://amishamerica.com/look-inside-swartzentruber-amish-home/>
125. <https://www.inspirock.com/united-states/lancaster/the-amish-farm-and-house>
126. <https://www.piggybankdreams.com/money-secrets-of-the-amish-book-review-april/>
127. <https://c21rb.com/amish-house-inside>
128. <http://www.flickrriver.com/photos>
129. <https://perfectporchswing.com/why-the-amish-make-such-excellent-porch-swings/>
130. <https://amishexperience.com/amish-house-school/>
131. <http://www.amish-furniture.us/indoor-furniture.htm>
132. www.nzbzd.com/Amish-Village-Lancaster
133. <https://lancasterpa.com/intercourse/>

134. <https://www.quora.com/Anthroposophy-Why-was-the-first-Goetheanum-burned>
135. <https://www.coopzeitung.ch/themen/freizeit/tourismus/ausflugstipps>
136. <https://www.anthroposophie.ch/de/kuenste-architektur>
137. <http://www.eightize.com/SCWHS/pages/p48-49.html>
138. <https://www.researchgate.net/figure/Rudolf-Steiner-Goetheanum-I-Dornach-Switzerland-1913>
139. <http://www.eightize.com/SCWHS/pages/p48-49.html>
140. http://www.odysseetheater.org/ftp/anthroposophie/Rudolf_Steiner/Bilder/
141. <https://www.rudolfsteinerweb.com/galleries>
142. <https://www.rsarchive.org/>
143. <http://www.swisscastles.ch/aviation/solothurn/dornach.html>
144. <https://p.dw.com/p/1FhE1>; 15.06.2015
145. <https://zelenenovine.com/eko-sela/prica-o-suncanom-salasu-od-zelenog-rala-dogarista/>
146. <https://www.subotica.info/2018/03/20/suncani-salas-postao-garavi-salas>

147. <https://www.subotica.info/2017/02/01/eu-tako-blizu-tako-daleko>

148. <https://www.ushmm.org/information/press/>
149. <https://www.historytoday.com/roger-moorhouse/germania>
150. <https://gooiland.50plusser.nl/>
151. <http://www.rhein-eifel.tv/museen/museen-erlebnis/vogelsang-ip.html>
152. <http://www.essential-architecture.com/>
153. <http://www.famous-architects.org/albert-speer/>
154. <http://digital.ub.uni-paderborn.de/ihd/content/>
155. <https://www.occitanie-tribune.com/articles/71/ariege-montsegur-un-haut-lieu-du-catharisme-le-chateau-de-montsegur/>
156. <https://freewheely.com/2012/12/montsegur/>
157. <http://www.keywordbasket.com/>
158. <http://www.detectivesdeguerra.com/search/label/ocultismo>
159. <http://ondargain3.tripod.com/>
160. <http://philipcoppens.com/wewelsburg.html>
161. https://www.usmbooks.com/wewelsburg_book.html
162. www.usmbooks.com
163. <http://www.warrelics.eu/forum/after-battle/wewelsburg-castle>
164. <https://www.scrapbookpages.com/WewelsburgCastle/Museum.html>
165. <https://www.thelocal.de/galleries/culture/>
166. <http://www.worlds.ru/europe/netherlands/history>

167. <http://www.hazorea.org.il/>
168. <http://www.jewishencyclopedia.com/>
169. <https://fineartamerica.com/art/kibbutz>
170. <http://www.franckvogel.com/english/portfolio-kibbutz.html>
171. <https://www.israel21c.org/the-kibbutz-turns-100/>
172. <http://gpophotoheb.gov.il/>
173. <https://jewishmuseum.ca/>
174. <https://theculturetrip.com/middle-east/israel/>
175. <http://ourpolitics.net/noam-chomsky>
176. www.lebanonglc.wordpress.com
177. <https://www.dw.com/en/israeli-kibbutz-communal-idealism>
178. <http://exodus2013.blogspot.com/>
179. <http://mercaz.masortiolami.org/living-zionism/masorti-kibbutz-hannaton/>
180. <https://www.nbn.org.il/aliyahpedia/community-housing-aliyahpedia/>
181. <http://israelmoshavim.netzah.org/avital.php>
182. <http://www.cltroots.org/the-guide/>
183. <https://www.lrb.co.uk/blog/>
184. <http://www.govisitisrael.com/tour-israel/>
185. <https://www.revolvy.com/>
186. <https://www.ynet.co.il/yaan/>
187. <https://www.pastoral-hotel.com/about-the-kibbutz>
188. www.booking-kibbutz.co.il
189. www.zionism.co.il
190. <http://www.beanblossom.in.us/larry/>

3. Терцијарни извори

а) Библиографија / Литература

1. *** *Задужбине Косова*. Призрен: Епархија Рашко-Призренска и Београд: Богословски факултет, 1987.
2. Аксентијевић Мирко. *Палестински досије*. Београд: Политика, 1979.
3. Алексић Др Радомир. *Речник страних речи и израза*. Београд: Просвета, 1978.
4. Арундати Рој. *Водич кроз Империју за обичне људе* [Arundhati Roy, *The Ordinary Person's Guide To Empire*, 2004]. Загреб: Енигма, 2004.
5. Балтрушаитис Јургис. *Фантастични средњи век* [Baltrushaitis Jurgis, *Le Moyen age fantastique*]. Сарајево: Свјетлост, 1991.
6. Бар-Зохар Мајкл и Мишал Нисим. *МОСАД, Највеће мисије израелске тајне службе*. Београд: Магелан Прес, 2014.
7. Бартес Ролан. *Сад, Фурије, Лојола* [Barthes Roland, *Sad, Fourier, Loyola*]. Београд: Вук Караџић, 1979.
8. Бејџент Мајкл, Ли Ричард, Линколн Хенри. *Месијанско завештање* [Baigent M., Leigh R., Lincoln H, *The Mesianic Legacy*]. Београд: Самиздат Ковачевић Ф. и др, 1989.
9. Бејџент Мајкл, Ли Ричард, Линколн Хенри. *Света крв, свети грал* [Baigent M., Leigh R., Lincoln H, *The Holy Blood and the Holy Grail*]. Београд: Нова књига, 1987.
10. Бејџент Мајкл, Ли Ричард, Линколн Хенри. *Храм и ложа* [Baigent Michael, Leigh Richard, *The temple and the Lodge*]. Београд: Бата, 1995.
11. Билингтон Џејмс. *Икона и секира* [Bibllington James H, *The Icon and the Axe*]. Београд: Рад, 1988.
12. Блофелд Џон. *Пут до бесмртности* [John Blofeld. *The Road to Immortality*]. Београд: Модерна.
13. Богдановић Богдан. *Градословар*. Београд: КПЗ Србије и Вук Караџић, 1982.
14. Богдановић Богдан. *Круг на четири ћошка*. Београд: Нолит, 1986.
15. Богдановић Богдан. *Урбс и логос*. Ниш: Градина, 1976.
16. Боровић Павле. *Библијски приручник, 1 и 2. (Археолошких, земљописних и повјесних појмова)*. Београд: Препород и Загреб: Знаци времена, 1991.
17. Борхес Хорхе Луис. *Будизам* [Borges Jorge Luis, *?Qué es el Budismo?*]. Београд: Силмир, 1994.
18. Боф Ленардо. *Црква, каризма и власт*. Загреб: Стварност, 1987.
19. Бошковић Ђурђе. *Архитектура средњег века*. Београд: Научна књига, 1976.
20. Бошњак Бранко. *Филозофија и кришћанство*. Загреб: Стварност, 1987.
21. Браун Ди. *Дивљи запад* [Brown Die, *The Westerners*]. Београд: Југославија и Просвета, 1979.
22. Ватс Ален. *Пут Зена* [Watts Alan W, *The Way of Zen*]. Београд: Књижевне новине, 1982.
23. Велинковици Имануел. *Светови у судару* [Velikovsky Immanuel, *Worlds in Collision*]. Београд: Југославија и Просвета, 1982.
24. Вентури Р, Скот-Браун Д, Ајзнеур С. *Поуке Лас Вегаса?* [Venturi R., Scott-Brown D., Izenour S, *Learning from Las Vegas*]. Београд: Грађанска књига, 1990.

25. Видаковић Зоран. *Ковачи лажног прогреса*. Београд: Радничка штампа, 1974.
26. Волис Баџ Е. А. *Египатска религија; Египатске идеје о загробном животу* [Sir E. A. Wallis Budge, *Egyptian Religion; Egyptian Ideas of the Future Life*]. Београд: Самостално издање, 1985.
27. Вујаклија Милан. *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета, 1986.
28. Гарауди Роџер. *Случај Израел*. Зеница: Бемуст, 1998.
29. Гинзберг Ален. *Хидрогенски џубокс*. Београд: Народна књига, 1983.
30. Глишић Небојша. *Јевреји*. Београд: Књижевне новине, 1987.
31. Греј Камила. *Руски уметнички експеримент 1863-1922*. [*The Russian experiment in art 1863-1922*]. Београд: Југославија, 1978.
32. Davison Brian K. *Castles*. London, Great Britain: Bloomsbury Books; 1988.
33. Данон Цадик. *Збирка појмова из јудаизма*. Београд: Савез јеврејских општина, 1996.
34. Димитријевић Војин. *Тероризам*. Београд: Радничка штампа, 1982.
35. Диран Жан-Никола-Луи. *Преглед предавања* [Durand J.N.L. *Procis des lecons d'Architecture*, Paris, 1819]. Београд: Грађевинска књига,
36. Драгићевић-Шестић Милена. *Неофолк култура*. Сремски Карловци - Нови Сад: Издавачка књижевна зорана Стојановића, 1994.
37. Енгдал Вилиам Ф. *Сјеме уништења, Геополитика генетски модифициране хране и глобално царство* [F. William Engdahl, *Seeds of Destruction: geopolitics of gene food and global empire*, 1995]. Загреб: Детекта, 2005.
38. Јаневски Огњен. *Највећи светски атентати*. Крагујевац: Друга страна света, 1987.
39. Јаспер Карл. *Питање кривице* [Karl Jaspers, *Die Schuldfrage*]. Београд: КАС (Фондација Конрад Аденауер, Београд), 2009.
40. Јовашевић Драган. *Хајдучија, Између истине и легенде*. Београд: Дерета, 1988.
41. Campbell Alec. *The Nature of Botswana*. Gland, Switzerland: FOD - IUCN, 1990.
42. Кисинџер Хенри. *Дипломација*. Голден Маркетинг, Загреб, 2000.
43. Коен Стефан. *Бухарин и пролетерска револуција* [Cohen Stephen F, *Bukarin and Bolshevik revolution*]. Ријека: Отокар Кершовани, 1980.
44. Косидовски Зенон. *Када је Сунце било Бог* [Kosidowski Zennon, *Gdy slonce bylo Bogicu*]. Београд: Српска књижевна задруга, 1991.
45. Косидовски Зенон. *Библијске легенде* [Kosidowski Zennon, *Opowiesci biblijne*]. Београд: Српска књижевна задруга, 1983.
46. Косидовски Зенон. *Приче еванђелиста* [Kosidowski Zennon, *Opowieści Ewagelistow*]. Београд: IP Book i Marso, 1995.
47. Крстановић Божидар. *Брвнара Даниловића у селу Лоћане, Оглед о вредности предања*. Београд: Републички Завод за заштиту споменика културе, 1994.
48. Larsson Anita, Larsson Viera. *Traditional Tswana Housing*. Stocholm, Lund, Sweeden: Swedish Council for Building Research, Lund University, 1984.
49. Larsson Anita, Larsson Viera. *Modernisation of Traditional Tswana Housing*. Lund, Sweeden: Lund University, 1996.
50. Лири Тимоти. *Фрагменти сећања* [Leary Timoty, *Flashbacks, an Autobiography*]. Нови Београд: ПанПублик, 1988.
51. Луси-Смит Едвард. *Пирати* [Lucie-Smith Edward, *Outcasts of the Sea, Pirates and Piracy*]. Београд: Југославија и Просвета, 1980.

52. Мана Филиберто. *Модерни пројекат уметности* [Mana Filiberto, *Il progetto moderno dell'arte*]. Београд: ПресЕкспрес, 1992.
53. Милашиновић Ратомир. *Терор слободе*. Загреб: Југоарт, 1985.
54. Мирковић Бранислав. *Основи урбанизма, 1А, 1Б, 2А, 2Б*. Београд: Грађевинска књига, 1978.
55. Морисон Џим. *Америчка поезија*. са додатком: Хопкинс Џери и Шугерман Дени, *Одавде нико не излази жив*. Ниш: Градина, 1992.
56. Mhango Chase F. *Francistown Centenary*. Francistown, Botswana: Priuting & Publish Company, 1997.
57. Палавршић Јошко. *Герила на асфалту, 1 и 2*. Загреб: ЦИП, 1988.
58. Паустовски Константин. *Колхида*. Београд: Култура, 1948.
59. Певснер Николаус. *Извори модерне архитектуре и дизајна* [Peusner Nicolaus, *The Sources of Modern Architecture and Desing*]. Београд: Југославија, 1972.
60. Pevsner, Nikolaus. *Pioneers of Modern Design, from William Morris to Walter Gropius*. London, UK: Pelican Books (as a part of the Penguin Books). (The first edition 1936) 1975.
61. Пекић Борислав. *Градитељи*. Београд: БИГЗ, 1995.
62. Пеликан Јиржи. *Прашко пролеће* [Jiri Pelikan, *S'il me tuent*]. Загреб: Глобус, 1982.
63. Поповић Драгиша. *Латинска Америка, Континент пучева*. Београд: Политика, 1979.
64. Поповић Петар. *Крај белог Солсберија*. Београд: Политика, 1980.
65. Поповић Светлана. *Крст у кругу, Архитектура манастира средњевековне Србије*. Београд: Просвета и Републички Завод за заштиту споменика културе, 1994.
66. Рабинович Абрахам. *Израел*. Љубљана: Мотовунска група, ЈУТЕЛ и Дело, 1991.
67. Радовић Ранко. *Живи простор (Збирка текстова)*, Београд: Независно издање (Самиздат), 1979.
68. Радовић Ранко, ед. *Текстови архитеката*. Београд: Посебно издање часописа Архитектура и Урбанизам, 1984.
69. Рожнов В. Е. *Пророци и чудотворци*. Нови Београд: Графопублик, 1990.
70. Stonehouse Bernard. *Snow, Ice and Cold*. London, UK: Evans brothers, 1992.
71. Теодори Масимо. *Хисторијат нових љевица у Европи* [Teodori Massimo, *Storia delle nuove Sinistre in Europa, 1956-1978*]. Загреб: Глобус, 1979.
72. Томашевић Небојша и Станић Стане. *Америка*. Београд: Југословенска ревија, и London: Filint River Press Ltd. 1988.
73. Фишер Ернст. *О потреби уметности* [Fischer Ernst, *Von Der Notwendigkeit der Kunst*]. Суботица - Београд: Миневра, 1996.
74. Хамваш Бела. *Магија Сутра* [Hemvas Béla, *Mágia szutra*]. Зрењанин: ИП Београд, 1995.
75. Хамилтон А, Медисон Џ, Џеј Џ. *Федералистички списи* [Hemilton Alexander, Madison James, Jay John, *The Federalist*]. Београд: Радничка штампа, 1981.
76. Hillier, Bill, Hanson, Julienne. *The Social Logic of Space*. Cambridge, UK, USA: Cambridge University Press, 1984.
77. Hillier, B., Leaman, A., Stansall, P. and Bedford, M. *Space Syntax*. In D. Green, C. Haselgrove and M. Spriggs (eds.), *Social Organization and Settlement*. 343-384. B.A.R. No.47 (ii): Oxford: 1978.
78. Чомски Ноам (Chomsky Noam). *Империјалне тежње*. Загреб: Љевак, 2006.

79. Чомски Ноам. *Снови и надања*. Београд: Вулкан, 2013.
80. Џенкс Чарлс. *Модерни покрети у архитектури* [Jencks Charles, *Modern Movements in Architecture*]. Београд: Грађевинска књига, 1986.
81. Џонсон Р. В. *Докле ће се одржати Јужна Африка?* [Johnson R.W, *How long will South Africa survive?*] Ријека: Отокар Кершовани, 1984.
82. Шан Јан. *Књига владара области Шан*. Београд: БИГЗ, 1977.

б) Стручни и научни асописи

1. *Africa Spectrum*, 48, 1, (2013), Niehaus, Isak, *Anthropology and Whites in South Africa, Response to an Unreasonable Critique*, pp. 117/127.
2. *Apollon*, Research Magazine, (Språk og kultur, Arkeologi), Yngve Vogt, World's oldest ritual discovered. Worshipped the python 70,000 years ago, Feb. 1, 2012
3. *The Ecologist*, 14th February 2015, *Bushmen aren't forever - the diamonds of the Kalahari*
4. *Nature*, volume 463, (18 February 2010), Stephan C. Schuster i drugi, *Complete Khoisan and Bantu genomes from southern Africa*, pp 943–947

в) Каталогизација изложби и музејска издања

1. *Зборник Народног музеја у Београду, XVIII-1*, Археологија, Београд, 2005, Анђелковић Братислав и Титер Емили, *Несминов ковчег: Идентификација београдске мумије* (pp 324-327.)
2. *Уметност октобарске епохе*, Музеј савремене уметности, Београд, 1983.

г) Зборници радова (конференције, семинари, симпозијуми)

1. *Before Farming 2005/4* article 1, Sidsel Saugestad, *Improving their lives, State policies and San resistance in Botswana*, pp. 1-11.

д) Видео записи

д1 - Документарни филмови о утопијама и алтернативним заједницама оствареним у пракси

1. Faith of the Century - A History of Communism
2. Nazis - The Occult Conspiracy
3. People and Utopia, Australian Aboriginals
4. The Biggest Conspiracy

5. The Jewish Utopia
6. The Other Israel
7. There's No Place Like Utopia
8. Utopia; In Search Of The Dream
9. Visions of Utopia: Philosophy and the Perfect Society, Fred E. Baumann
10. Waco, the Big Lie
11. Waco - The Big Lie Continues
12. Ultime Grida Dalla Savana (1975.)
13. The Shakers: An American Experiment (1976.)
14. In the Line of Duty: Ambush at Waco (1993.)
15. Waco: The Rules of Engagement (1997.)
16. America Wake Up (Or Waco) (2000.)
17. The Assault on Waco (2006.)
18. Zeitgeist (2007.)
19. Zeitgeist Addendum (2008.)
20. The Baader Meinhof Complex (2008.)
21. Utopia on the Rio Grande (2010.)
22. Zeitgeist: Moving Forward (2011.)
23. Empire Me: New Worlds Are Happening! (2011.)
24. The Source Family (2012.)
25. State of Mind, The Psychology of Control (2013.)
26. Utopia (2013.)
27. There's No Place Like Utopia (2014.)
28. The Theory of Happiness (2014.)
29. The Black Panthers - Vanguard of the Revolution (2015.)
30. Was bleibt vom Paradies (2016.)
31. Alternative history, 1914-2017
32. Utopia, In Search Of The Dream (BBC, 2017.)

ñ) Интернет странице

1. <https://theecologist.org/2015/feb/14/bushmen-arent-forever-diamonds-kalahari>
2. <http://experiencenortherncape.com/visitor/experience/san-bushmen>
3. <https://www.apollon.uio.no/english/articles/2006/python-english.html>
4. <https://relationaldiscipleship.wordpress.com/2014/10/31/the-holy-land-part-3-qumran-the-dead-sea-scrolls/>
5. <https://www.culturalsurvival.org/publications/cultural-survival-quarterly/kuru-family-organizations>
6. <https://www.scribd.com/document/128883980/Spatial-Syntax#>
7. https://groups.etaown.edu/amishstudies/files/2017/08/Population_Change_1992-2017.pdf.
8. <https://longreads.com/2016/05/25/virtual-worlds-utopia-500-anniversary/>
9. http://www.africamediaonline.com/search/preview/31_892
10. http://www.bradshawfoundation.com/news/cave_art_paintings.php?id=Capturing-the-Rain-Animal
11. <http://ignca.gov.in/wp-content/uploads/2015/10/Bibliography-Continentwise.pdf>
12. <https://www.history.com/topics/ancient-middle-east/masada>
13. https://www.deadseascrolls.org.il/learn-about-the-scrolls/introduction?locale=en_US
14. www.archaeology-of-qumran.wikispaces.com/4.-Water

ПРИЛОГ 6.

Извори фотографија коришћених у раду

*Ми не видимо ствари онаквима какве јесу,
ми видимо ствари онако какви смо ми.*

Анаис Нин, француски писац (Anais Nin, 1903 - 1977)

Извори коришћених фотографија

Сл. 1. (страна 24) - Типологија - Шема (графички приказ)

Из личне архиве фотографија аутора рада.

Аутор фотографије и конструкције саме шеме: Зоран Марковић

Сл. 2. (стр. 52.) - Распоред језичких породица у Африци

https://en.wikipedia.org/wiki/Khoisan_languages

Сл. 3. (стр. 52.) - Географски распоред народа Кои-Санске језичке породице, Африке (мапа)

Аутор цртежа: Зоран Марковић, компилација на основу више лингвистичких мапа Африке

Сл. 4. (стр. 52.) - Бушмани; Мушкарци у лову

Аутор фотографије: Roger de la Harpe, (APN140587);

http://www.africamediaonline.com/search/preview/31_892 ;

Фотографија је коришћена и у књизи: Lesley Hay-Whitton ed, The Bushmen, Africa in Colour, Struik Publisher, Cape Town, South Africa, 1998.

Сл. 5. (стр. 52.) - Бушманске жене при сакупљању

Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић

Сл. 6. (стр. 56.) - Млада Бушманка, портрет

Из књиге: Wannenburg Alf (текст), Johnson Peter (фото), Bannister Antony (фото), The Bushmen, Struik Publisher, Cape Town, South Africa, 1999.

Сл. 7. (стр. 56.) - Бушман, портрет

Из књиге: Wannenburg Alf (текст), Johnson Peter (фото), Bannister Antony (фото), The Bushmen, Struik Publisher, Cape Town, South Africa, 1999.

Сл. 8. (стр. 57.) - Бушманка са дететом

Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић

Сл. 9. (стр. 57.) - Бушмани, вађење корења

Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић

Сл. 10. (стр. 57.) - Бушмани, одмор у селу

Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић

Сл. 11. (стр. 57.) - Повратак жена са сакупљања плодова и корења

Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић

Сл. 12. (стр. 60.) - Припрема нојевог јајета

Из књиге: Bannister Anthony, The Bushmen, Struik Publisher, Cape Town, South Africa, 1996. (прво издање 1984.).

Сл. 13. (стр. 60.) - Чување (складиштење) воде

Из књиге: Bannister Anthony, The Bushmen, Struik Publisher, Cape Town, South Africa, 1996. (прво издање 1984.).

Сл. 14. (стр. 60.) - Коришћење сладиштене воде

Из књиге: Bannister Anthony, The Bushmen, Struik Publisher, Cape Town, South Africa, 1996. (прво издање 1984.).

Сл. 15. (стр. 62.) - Аутор рада са Бушманима, близу места Канг (Kang), Боцвана
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић

Сл. 16. (стр. 62.) - Аутор рада са Бушманима, близу места Каде (Kade), Боцвана
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић

Сл. 17. (стр. 62.) - Аутор рада са Бушманима, близу места Канг (Kang), Боцвана
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић

Сл. 18. (стр. 62.) - Аутор рада са Бушманима, близу места Шакаве (Shakawe), Боцвана
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић

Сл. 19. (стр. 65.) - Распрострањеност цртежа на стени (rock art) у Африци
Из књиге: Coulson David, Campbell Alec, African Rock Art, Abrams Publisher, New York, 2001.

Сл. 20. (пп. 65.) - Цртеж на стени - Бамбусова јама, Џинов замак, планине Дракенсберг, Јужноафричка Република (ЈАР)
Графичка обрада аутора рада према: http://www.bradshawfoundation.com/news/cave_art_paintings.php?id=Capturing-the-Rain-Animal
<http://ignca.gov.in/wp-content/uploads/2015/10/Bibliography-Continentwise.pdf>
Такође коришћена и у књизи: Lesley Hay-Whitton ed, The Bushmen, Africa in Colour, Struik Publisher, Cape Town, South Africa, 1998, као и у књизи: Martin Hall, The Changing Past: Farmers, Kings, Traders in Southern Africa 200-1860, Cape Town & Johannesburg, RSA: David Philip, 1987.

Сл. 21. (стр. 66.) - Трејблејзерс - улаз на фарму
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Гордана Марковић

Сл. 22. (стр. 66.) - Куру Траст музеј у Д'керу, ентеријер
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Гордана Марковић

Сл. 23. (стр. 67.) - Куру Траст музеј у Д'керу, близу Ганзија, Боцвана; екстеријер
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Гордана Марковић

Сл. 24. (стр. 67.) - Куру Арт пројекат, атељеи и галерија, Д'Кер, близу Ганзија, Боцвана
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Гордана Марковић

Сл. 25. (стр. 69.) - Бушманско село, близу места Ганзи (Ghanzi), Боцвана
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић

Сл. 26. (стр. 69.) - Бушманско село близу границе са СКGR (Централни Калахари, званично резерват дивљих животиња)
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић

Сл. 27. (стр. 70.) - Насеље Бушмана, Јужноафричка Република
Из књиге: Wannenburg Alf (текст), Johnson Peter (фото), Bannister Antony (фото), The Bushmen, Struik Publisher, Cape Town, South Africa, 1999.

Сл. 28. (стр. 70.) - Бушманско село, Јужноафричка Република
Из књиге: Wannenburg Alf (текст), Johnson Peter (фото), Bannister Antony (фото), The Bushmen, Struik Publisher, Cape Town, South Africa, 1999.

- Сл. 29. (стр. 72.) - Различити типови бушманских колиба, Цодило (Tsodillo), Боцвана
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић
- Сл. 30. (стр. 72.) - Различити типови бушманских колиба, Каде (Xade), Боцвана
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић
- Сл. 31. (стр. 72.) - Различити типови бушманских колиба, Ганзи (Ghanzi), Боцвана
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић
- Сл. 32. (стр. 73.) - Градња куће, припрема рупа у земљи за вертикалне носаче
Из књиге: Wannenburg Alf (текст), Johnson Peter (фото), Bannister Antony (фото), The Bushmen, Struik Publisher, Cape Town, South Africa, 1999.
- Сл. 33. (стр. 73.) - Градња куће, постављање вертикала
Из књиге: Wannenburg Alf (текст), Johnson Peter (фото), Bannister Antony (фото), The Bushmen, Struik Publisher, Cape Town, South Africa, 1999.
- Сл. 34. (стр. 73.) - Градња куће, постављање хоризонтала
Из књиге: Wannenburg Alf (текст), Johnson Peter (фото), Bannister Antony (фото), The Bushmen, Struik Publisher, Cape Town, South Africa, 1999.
- Сл. 35. (стр. 73.) - Градња куће, доношење суве траве за покривање крова
Из књиге: Bannister Anthony, The Bushmen, Struik Publisher, Cape Town, South Africa, 1996. (прво издање 1984.).
- Сл. 36. (стр. 73.) - Градња куће, финално покривање куће
Из књиге: Bannister Anthony, The Bushmen, Struik Publisher, Cape Town, South Africa, 1996. (прво издање 1984.).
- Сл. 37. (стр. 75.) - Традиционална кућа Цвана (Tswana) народа, Боцвана
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић
- Сл. 38. (стр. 75.) - Скелетни систем традиционалне куће Цвана народа, Боцвана
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић
- Сл. 39. (стр. 75.) - Традиционална колиба Зулу (Zulu) народа, Јужноафричка Република
Аутор фотографије: John Hone; Art Publisher; Durban, South Africa;
- Сл. 40. (стр. 79.) - Традиционална кућа са сателитском антенном, Гумаре, Боцвана
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић
- Сл. 41. (стр. 79.) - Најроби, Кенија, сукоб класа
Из часописа: AJ (Architects' Journal), 8. juli 1987.
- Сл. 42. (стр. 80.) - Совето (South West Town - Soweto), предграђе Јоханесбург, ЈАР
Из књиге: Hall Martin, The changing Past: Farmers, Kings and Traders in Southern Africa, 200-1860; David Philip, Cape town, RSA 1987.
- Сл. 43. (стр. 89.) - Масада, данашњи изглед, поглед из ваздуха са југоисточне стране
<https://www.history.com/topics/ancient-middle-east/masada>
- Сл. 44. (стр. 89.) - Масада, данашњи изглед, поглед из ваздуха са северне стране
Аутор фотографије: Andrew Shiva / Wikipedia / CC BY-SA 4.0 (Godot13)
<https://en.wikipedia.org/wiki/Masada>

Сл. 45. (стр. 90.) - Новчић Бар Кохбе, из времена Великог устанка; (шекел = tetradrahma)

https://www.deadseascrolls.org.il/learn-about-the-scrolls/introduction?locale=en_US

Сл. 46. (стр. 93.) - Обредни базени и ток воде у насељу есена у Кумрану

www.archaeology-of-qumran.wikispaces.com/4.-Water

Сл. 47. (стр. 95.) - Положај насеља у Кумрану у односу на тадашњу и данашњу политичку мапу Блиског истока

<http://blog.rose-publishing.com/2015/11/24/did-you-know-the-bibles-many-forms/>

Сл. 48. (стр. 95.) - Положај Кумрана у односу на Мртво море, физичка мапа (сателитски снимак)

<https://www.bibleodyssey.org/en/tools/map-gallery/q/map-qumran>

Сл. 49. (стр. 96.) - Naselje esena u Kumranu, pogled na plato; авионски снимак, поглед са прилазне (северне) стране

<http://lyceum2017.altervista.org/qumran-e-i-misteriosi-testi-ebraici>

Сл. 50. (стр. 96.) - Uzdignuti plato iznad Mrtvog mora sa pehinama gde su nadjeni svici

<http://www.ancientpages.com/2016/02/20/qumran-the-dead-sea-scrolls-and-their-connection-to-enigmatic-essenese/>

Сл. 51. (стр. 96.) - Rekonstrukcija - Prilaz naselju, Pogled sa severo-istoka

<http://canacopegd.com/keyword/qumran-reconstruction.html>

Сл. 52. (стр. 97.) - Rekonstrukcija, Pogled sa severa

<http://canacopegd.com/single.php?id=http://israel-tour-guide.com/wp-content/uploads/2014/12/2-Qumrans-plan.jpg>

Сл. 53. (стр. 98.) - План насеља есена у Кумрану са означеним водоснабдевањем, обредним базенима и важнијим објектима

Аутор цртежа: Зоран Марковић, према цртежу у књизи: Eugen Werber, Kumranski rukopisi, BIGZ, Beograd, 1983.

Сл. 54. (стр. 99.) - Трпезарија, данашњи изглед

<https://www.bibleplaces.com/qumran/>

Сл. 55. (стр. 99.) - Остава уз трпезарију (за прибор за јело)

https://en.wikipedia.org/wiki/Qumran#/media/File:Qumran_Locus_86.jpg

<https://en.wikipedia.org/wiki/Qumran>

Сл. 56. (стр. 100.) - Писарница данас

<https://en.wikipedia.org/wiki/Qumran>

Сл. 57. (стр. 100.) - Камени столови из писарнице у Кумрану (данас изложени у музеју)

www.public.cyi.ac.cy-scrollsDemo-subjects-gallery-6

Сл. 58. (стр. 100.) - Пећ за печење керамике, радионице

http://www.attractions-in-israel.com/wp-content/uploads/2014/04/IMG_6383.jpg

Сл. 59. (стр. 100.) - Ручни млин за брашно (аван), кухиња

[qumran-flour-mill - www.primeau-canada.com-israel-qumran-002m](http://www.primeau-canada.com-israel-qumran-002m)

Сл. 60. (стр. 101.) - Jedna od природних таложница за сакупљање воде
<https://www.bibleplaces.com/qumran/>

Сл. 61. (стр. 101.) - Канал за довод и расподелу воде
www.attractions-in-israel.com/dead-sea-dead-sea-historical-sites/qumran-national-park-qumran-settlement-and-the-dead-sea-scrolls-

Сл. 62. (стр. 101.) - Главна таложница за воду за пиће
https://www.tripadvisor.co.uk/LocationPhotoDirectLink-g12585638-d9789783-i242963492-Qumran_National_Park-Dead_Sea_Region_West_Bank.html

Сл. 63. (стр. 101.) - Једно од обредних купатила у насељу
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Palestine_Qumran_BW_5.jpg
Аутор фотографије: Berthold Werner, 2008

Сл. 64. (стр. 112.) - Razlike izmedju grupa анабаптиста. Фотографија са светске конференције менонита 1967. године у Амстердаму
Из књиге: Merle and Phyllis Good, 20 Most asked Questions about the Amish and Mennonites, Good Books, Lancaster, USA, 1979.

Сл. 65. (стр. 113.) - Цртеж фаланстера, објекта фаланге, Виктор Консидеран
Из књиге: Victor Considerant, Destinee Sociale, Au Bureau de la Phalange, Paris, 1837.

Сл. 66. (стр. 113.) - Храм мормона у Солт Лејк Ситију
www.en.wikipedia.org/wiki/Temple_Square

Сл. 67. (стр. 119.) - Приказ идеалног објекта овенита, предлог за Њу Хармони, 1838. о
<https://longreads.com/2016/02/25/when-the-messiah-came-to-america-she-was-a-woman/>

Сл. 68. (стр. 119.) - Предлог идеалног објекта фуријеове фаланге, фаланстер, цртеж Добињија (Daubigny)
<https://libcom.org/library/fourier-computer-dating-joan-roelofs>

Сл. 69. (стр. 120.) - Идеални град по Жаку Пероу (Jacques Perret)
<https://www.newberry.org/ballistics-and-politics-military-architecture-books-newberry-0>

Сл. 70. (стр. 120.) - План идеалног града Сфорцида по Филарету
<https://en.wikipedia.org/wiki/Filarete>

Сл. 71. (стр. 121.) - Прави инспирационисти - Положај шест насеља Амана у односу на централно насеље
https://www.amanashops.com/visit_amana_colonies

Сл. 72. (стр. 121.) - Дијаграм организације насеља Амана
Графичка обрада аутора рада према: AD Journal (Architectural Design), No 8, 1972. година; Oswald & Lizlot Ungers, Early Communes in the USA, strana 506. (pp 502-512).

Сл. 73. (стр. 121.) - План организације четири различита насеља хутерита
Графичка обрада аутора рада према: AD Journal (Architectural Design), No 8, 1972. година; Oswald & Lizlot Ungers, Early Communes in the USA, strana 506. (pp 502-512).

Сл. 74. (стр. 121.) - Насеље хутерита, данашњи изглед, покрајина Манитоба, Канада
https://en.wikipedia.org/wiki/Religion_in_Canada

Сл. 75. (стр. 122.) - План првог насеља рапита у Хармонију, Пенсилванија, 1833.

https://en.wikipedia.org/wiki/George_Rapp

Сл. 76. (стр. 122.) - План насеља рапита Економи, Пенсилванија
AD Journal (Architectural Design), No 8, 1972. godina; Oswald & Lizlot Ungers, Early
Communes in the USA, strana 506. (pp 502-512).

Сл. 77. (стр. 123.) - План насеља шејкера квекера Харвард, Масачусец, цртеж Џорџа
Кендела из 1836.
AD Journal (Architectural Design), No 8, 1972. godina; Oswald & Lizlot Ungers, Early
Communes in the USA, strana 506. (pp 502-512).

Сл. 78. (стр. 123.) - План насеља моравијанаца Литиц (Lititz), Пенсилванија
AD Journal (Architectural Design), No 8, 1972. godina; Oswald & Lizlot Ungers, Early
Communes in the USA, strana 506. (pp 502-512).

Сл. 79. (стр. 124.) - Планови насеља моравијанаца, Стари и Нови Назарет (основани
1771.)
AD Journal (Architectural Design), No 8, 1972. godina; Oswald & Lizlot Ungers, Early
Communes in the USA, strana 506. (pp 502-512).

Сл. 80. (стр. 124.) - Фарма Брук, цртеж једног од чланова заједнице из средине XIX
века
<http://www.hotel-r.net/im/hotel/gb/brook-farm-5.jpg>

Сл. 81. (стр. 124.) - Насеље амиша
Из књиге: Merle and Phyllis Good, 20 Most asked Questions about the Amish and
Mennonites, Good Books, Lancaster, USA, 1979.

Сл. 82. (стр. 125.) - Насеље амиша у Пенсилванији, школа и стамбени објект, у
позадини пољопривредни објект
<http://www.amishexperience.com>

Сл. 83. (стр. 125.) - Амиш при градњи куће
Из књиге: Merle and Phyllis Good, 20 Most asked Questions about the Amish and
Mennonites, Good Books, Lancaster, USA, 1979.

Сл. 84. (стр. 125.) - Заједнички ручак и прослава при изградњи нове куће
Из књиге: Merle and Phyllis Good, 20 Most asked Questions about the Amish and
Mennonites, Good Books, Lancaster, USA, 1979.

Сл. 85. (стр. 126.) - Перфекционисти - Заједничка кућа у Онеиди, основа приземља
AD Journal (Architectural Design), No 8, 1972. godina; Oswald & Lizlot Ungers, Early
Communes in the USA, strana 506. (pp 502-512).

Сл. 86. (стр. 127.) - Заједничка кућа у Онеиди, фотографија из 1860-70.
<https://alchetron.com/Oneida-Community>

Сл. 87. (стр. 127.) - Заједничка кућа у Онеиди, фотографија из 1907. године
https://en.wikipedia.org/wiki/Oneida_Community
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:OneidaCommunityHomeBld.JPG>

Сл. 88. (стр. 127.) - Заједничка кућа у Онеиди, године јужно крило, данашњи изглед
https://en.wikipedia.org/wiki/Oneida_Community_Mansion_House

Сл. 89. (стр. 127.) - Заједничка кућа у Онеиди, ентеријер, велика сала

<https://www.atlasobscura.com/places/oneida-community-mansion-house>; иста фотографија се може наћи и на сајту: <https://sacredinsociety.wordpress.com/2018/04/30/upholding-community-over-individualism-the-oneida-community-1849-1880/>, као и на сајту: <https://www.smithsonianmag.com/museumday/venues/museum/oneida-community-mansion-house/>

Сл. 90. (стр. 128.) - Спаваоница у насељу рапита у Њу Хармонију, Индијана, објекат завршен 1822.
www.digitalcollections.powerlibrary.org (web-sajt organizacije Old Economy Village - Archives)

Сл. 91. (стр. 128.) - Спаваоница у насељу рапита у Икономију, Пенсилванија
AD Journal (Architectural Design), No 8, 1972. godina; Oswald & Lizlot Ungers, Early Communes in the USA, strana 506. (pp 502-512).

Сл. 92. (стр. 128.) - Данашњи изглед једног од првих објеката рапита у Њу Хармони, Индијана, данас претворен у музеј (Потерова брвнара)
https://en.wikipedia.org/wiki/File:New_Harmony_Indiana_Potter_Cabin.JPG

Сл. 93. (стр. 128.) - Породица амиша испред куће, видљиви део куће од дрвета и део зидан опеком
<https://www.10best.com/interests/explore/10best-visits-amish-country-a-free-fun-family-idea/>

Сл. 94. (стр. 129.) - Амиши при градњи куће
<https://pixabay.com/en/amish-people-joe-keim-amish-country-1036326/>

Сл. 95. (стр. 129.) - Градња куће - Скелетни систем објекта од дрвене грађе
<https://www.10best.com/interests/explore/10best-visits-amish-country-a-free-fun-family-idea/>

Сл. 96. (стр. 129.) - Кола за рад амиша
Wilbur Evans Co. 4310. Mayfield Rd. Cleveland, Ohio, 44121

Сл. 97. (стр. 129.) - Кола за превоз амиша (buggy)
<https://www.horsetalk.co.nz/2012/08/13/horse-dies-when-amish-buggy-struck-from-behind>

Сл. 98. (стр. 130.) - Насеље амиша, екстеријери објекта
<https://www.10best.com/interests/explore/10best-visits-amish-country-a-free-fun-family-idea/>

Сл. 99. (стр. 130.) - Насеље амиша
<http://simplelifetours.com/>

Сл. 100. (стр. 130.) - Дом амиша, дневна соба
Из недељника: Sunday, September 11, 1994; Чланак: The Amish Way

Сл. 101. (стр. 130.) - Амиши, дневна соба
<http://amishamerica.com/look-inside-swartzentruber-amish-home/>

Сл. 102. (стр. 131.) - Дом амиша, спаваћа соба
https://www.tripadvisor.com/LocationPhotoDirectLink-g52970-d571501-i212163865-The_Amish_Farm_and_House-Lancaster_Lancaster_County_Pennsylvania.html
Идентична фотографија се може наћи и на:
<https://www.inspirock.com/united-states/lancaster/the-amish-farm-and-house-a821718407>

Сл. 103. (стр. 131.) - Амиши, спаваћа соба
<https://www.piggybankdreams.com/money-secrets-of-the-amish-book-review-april/>

Идентична фотографија се може наћи и на: <https://ro.wikipedia.org/wiki/Amish>
Аутор фотографије: Chris York (Creative Commons)

Сл. 104. (стр. 131.) - Дом амиша, кухиња
<https://c21rb.com/amish-house-inside/amish-house-inside-elegant-inside-amish-homes/>

Сл. 105. (стр. 131.) - Амиши, кухиња
https://www.tripadvisor.com/LocationPhotoDirectLink-g37360-d147036-i49839984-Amish_Acres-Nappanee_Indiana.html

Сл. 106. (стр. 132.) - Црква амиша, објекат без било каквих ознака, попут стамбеног
Из књиге: Merle and Phyllis Good, 20 Most asked Questions about the Amish and Mennonites, Good Books, Lancaster, USA, 1979.

Сл. 107. (стр. 132.) - Црква амиша, објекат наглашен само формом
Из књиге: Merle and Phyllis Good, 20 Most asked Questions about the Amish and Mennonites, Good Books, Lancaster, USA, 1979.

Сл. 108. (стр. 132.) - Црква Новог реда менонита
Из књиге: Merle and Phyllis Good, 20 Most asked Questions about the Amish and Mennonites, Good Books, Lancaster, USA, 1979.

Сл. 109. (стр. 132.) - Црква рапита у Хармонију, цртеж цртеж Чарлса Аленсандера Лесура (Charles Alexandre Lesueur)
https://en.wikipedia.org/wiki/New_Harmony,_Indiana

Сл. 110. (стр. 133.) - Ентеријер цркве амиша
Из књиге: Merle and Phyllis Good, 20 Most asked Questions about the Amish and Mennonites, Good Books, Lancaster, USA, 1979.

Сл. 111. (стр. 133.) - Ентеријер цркве Новог реда менонита
Из књиге: Merle and Phyllis Good, 20 Most asked Questions about the Amish and Mennonites, Good Books, Lancaster, USA, 1979.

Сл. 112. (стр. 133.) - Једно од амишких села за старе и немоћне, у Канзасу
Из књиге: Merle and Phyllis Good, 20 Most asked Questions about the Amish and Mennonites, Good Books, Lancaster, USA, 1979.

Сл. 113. (стр. 134.) - Школа амиша, округ Џиага, Охајо (Geauga County, Ohio)
<http://www.flickriver.com/photos/62306485@N04/5954907547/>

Сл. 114. (стр. 134.) - Ентеријер школе амиша
<https://amishexperience.com/amish-house-school/>

Сл. 115. (стр. 134.) - Столарска радионица амиша
https://en.wikipedia.org/wiki/Amish_furniture

Сл. 116. (стр. 134.) - Столарска радионица амиша, складиште
<https://perfectporchswing.com/why-the-amish-make-such-excellent-porch-swings/>

Сл. 117. (стр. 134.) - Продаја амишких производа од дрвета
<http://www.amish-furniture.us/indoor-furniture.htm>

Сл. 118. (стр. 138.) - Дирк Вилемс се враћа да спасе затворског чувара који га прогони, 1569. Слика Јана Лујкена (из 1685. године)

https://en.wikipedia.org/wiki/Martyrs_Mirror

Сл. 119. (стр. 140.) - Насеље амиша, округ Ланкастер
www.nzbzd.com/Amish-Village-Lancaster-PAAsdkpmozb/2

Сл. 120. (стр. 140.) - Породица амиша
<https://aj10293.wordpress.com/>

Сл. 121. (стр. 140.) - Амиши и главни цивилизацијски ток
<https://lancasterpa.com/intercourse/>

Сл. 122. (стр. 146.) - Први Гетеанум
<https://en.wikipedia.org/wiki/Goetheanum>
<https://www.quora.com/Anthroposophy-Why-was-the-first-Goetheanum-burned>

Сл. 123. (стр. 146.) - Други Гетеанум
<https://www.coopzeitung.ch/themen/freizeit/tourismus/ausflugstipps/2018/hier-baute-der-chef-131609/>

Сл. 124. (стр. 152.) - Први Гетеанум. Поглед на цео комплекс са објектима
<https://www.quora.com/Anthroposophy-Why-was-the-first-Goetheanum-burned>

Сл. 125. (стр. 152.) - Први Гетеанум, поглед из ваздуха
<https://www.anthroposophie.ch/de/kuenste-architektur/themen/artikel/architektur/rudolf-steiner-als-architekt.html>

Сл. 126. (стр. 152.) - Основа првог Гетеанума
<http://www.eightize.com/SCWHS/pages/p48-49.html>
https://www.researchgate.net/figure/Rudolf-Steiner-Goetheanum-I-Dornach-Switzerland-1913-19-floor-plan-and-cross-section_fig10_308091429

Сл. 127. (стр. 152.) - Подужни пресек првог Гетеанума
<http://www.eightize.com/SCWHS/pages/p48-49.html>
https://www.researchgate.net/figure/Rudolf-Steiner-Goetheanum-I-Dornach-Switzerland-1913-19-floor-plan-and-cross-section_fig10_308091429

Сл. 128. (стр. 153.) - Ентеријер првог Гетеанума, сцена
http://www.odysseetheater.org/ftp/anthroposophie/Rudolf_Steiner/Bilder/Goetheanum/index.htm

Сл. 129. (стр. 153.) - Ентеријер првог Гетеанума, степениште
https://www.rudolfsteinerweb.com/galleries/First_Goetheanum/Interior/index.html

Сл. 130. (стр. 153.) - Други Гетеанум, поглед из ваздуха
<https://en.wikipedia.org/wiki/Goetheanum>

Сл. 131. (стр. 153.) - Други Гетеанум, поглед с југа
<https://en.wikipedia.org/wiki/Goetheanum>

Сл. 132. (стр. 153.) - Други Гетеанум. Поглед на цео комплекс, са објектима
<http://www.swisscastles.ch/aviation/solothurn/dornach.html>

Сл. 133. (стр. 153.) - Ентеријер другог Гетеанума, сцена
<https://en.wikipedia.org/wiki/Goetheanum>

- Сл. 134. (стр. 154.) - Други Гетеанум, основа
<https://www.rsarchive.org/Pictures/goet2pln.php>
- Сл. 135. (стр. 154.) - Други Гетеанум, подужни пресек
<https://www.rsarchive.org/Pictures/goet2pln.php>
- Сл. 136. (стр. 154.) - Димњак котларнице
<https://en.wikipedia.org/wiki/Goetheanum>
- Сл. 137. (стр. 154.) - Трафостаница
<http://lihoradka.info/anthroposophische-architektur/>, а иста фотографија се може наћи и на сајту:
<https://www.anthroposophie.ch/de/kuenste-architektur/themen/artikel/architektur/rudolf-steiner-als-architekt.html>
- Сл. 138. (стр. 155.) - Имање Јоханеса Родерика, једно од 1.500 био-динамичких пољопривредних добара у Немачкој
DW; <https://p.dw.com/p/1FhE1>; 15.06.2015
- Сл. 139. (стр. 156.) - Сунчани салаш. Панорамски поглед на оба стамбена објекта, новембар 1995.
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић
- Сл. 140. (стр. 157.) - Први стамбени објекат, новембар 1995.
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић
- Сл. 141. (стр. 157.) - Други стамбени објекат, новембар 1995.
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић
- Сл. 142. (стр. 158.) - Имање заједнице, децембар 1995.
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић
- Сл. 143. (стр. 158.) - Помоћни објекти на имању
<https://zelenenovine.com/eko-sela/prica-o-suncanom-salasu-od-zelenog-raja-do-zgarista/>
- Сл. 144. (стр. 161.) - Сунчани салаш у време заједнице
<https://zelenenovine.com/eko-sela/prica-o-suncanom-salasu-od-zelenog-raja-do-zgarista/>
(1. mart 2017.)
- Сл. 145. (стр. 161.) - Сунчани салаш у време заједнице
<https://zelenenovine.com/eko-sela/prica-o-suncanom-salasu-od-zelenog-raja-do-zgarista/>
(1. mart 2017.)
- Сл. 146. (стр. 161.) - Објекат заједнице данас, фебруар 2017.
<https://www.subotica.info/2018/03/20/suncani-salas-postao-garavi-salas>
- Сл. 147. (стр. 161.) - Ентеријер објекта данас, фебруар 2017.
<https://www.subotica.info/2017/02/01/eu-tako-blizu-tako-daleko>
- Сл. 148. (стр. 172.) - Минхен, 9. новембар 1923. Камион са СА јединицама и маса света у центру града траже да локална Влада преда власт Хитлеру и Лудендорфу
Bundesarchiv Bild 119-1486
- Сл. 149. (стр. 173.) - Хитлер као средњевековни немачки ритер. Пропагандни плакат НСДАП, штампан између 1934. и 1936. гдине. (Hubert Lanzinger, Der Bannerträger).

<https://www.ushmm.org/information/press/press-kits/traveling-exhibitions/state-of-deception/hubert-lanzinger-der-bannertraeger-the-standard-bearer>

Сл. 150. (стр. 178.) - Београд, 1996. године
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић

Сл. 151. (стр. 178.) - Габороне, Боцвана, Африка, 1998.
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић

Сл. 152. (стр. 182.) - План Берлина са означеним делом за изградњу Германије (вертикална оса север-југ)
<https://www.historytoday.com/roger-moorhouse/germania-hitlers-dream-capital>

Сл. 153. (стр. 182.) - Германија, модел
[https://en.wikipedia.org/wiki/Germania_\(city\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Germania_(city))

Сл. 154. (стр. 183.) - НаПолА школа у Баленштату, близу Лајпцига, данас, ентеријер
Из дневних новина Daily mail, 10. 11. 2016. (електронско издање)

Сл. 155. (стр. 183.) - НаПолА школа у Баленштату, близу Лајпцига, данас, ентеријер
Из дневних новина Daily mail, 10. 11. 2016. (електронско издање)

Сл. 156. (стр. 184.) - Фогелзонг, поглед на комплекс
https://gooiland.50plusser.nl/?page=article&warticle_id=131902&KAMP-VOGELSANG-IN-DE-EIFEL#.W_qJxTgza70
Иста фотографија се може наћи и на сајту: <http://www.erlebnis-rheinland.de/ausflug/Eifel/Vogelsang.html>

Сл. 157. (стр. 184.) - Фогелзонг, поглед на комплекс
<http://www.rhein-eifel.tv/museen/museen-erlebnis/vogelsang-ip.html>

Сл. 158. (стр. 184.) - Фогелзонг, објекти за смештај студената
https://en.wikipedia.org/wiki/Ordensburg_Vogelsang

Сл. 159. (стр. 184.) - Фогелзонг, унутрашње двориште главног објекта
https://en.wikipedia.org/wiki/Ordensburg_Vogelsang

Сл. 160. (стр. 184.) - Објекти Ordensburg школе у Зонтофену
<http://www.essential-architecture.com/G-BER/GERMANY/TEN/TEN-NS-11.htm>
Иста фотографија се може наћи и на сајту: https://en.wikipedia.org/wiki/Ordensburg_Sonthofen

Сл. 161. (стр. 184.) - Компленс школе у Зонтофену, модел
Bundesarchiv_Bild_146-1969-074-02%2C_Ordensburg_Sonthofen%2C_Modell.jpg

Сл. 162. (стр. 185.) - Фогелзонг, рељеф на зиду главног објекта (улазна фасада)
https://en.wikipedia.org/wiki/Ordensburg_Vogelsang

Сл. 163. (пп. 186.) - Светлосне катедрале Алберта Шпера током тридесетих година на Цепелинском пољу у Нирнбергу
Bundesarchiv_Bild_183-1982-1130-502

Сл. 164. (стр. 186.) - Архитекта Алберт Шпер поред модела немачког павиљона за светску изложбу у Паризу, 1938. године
<http://www.famous-architects.org/albert-speer/>

Прави извор фотографије је: Bundesarchiv_Bild

Сл. 165. (стр. 186.) - Сајам рада у Берлину 1934. године, Volk-Deutsche-Arbeit Bundesarchiv_Bild_102-15750,_Ausstellung__Deutsches_Volk-Deutsche_Arbeit_The opening of the big show Deutsches Volk-Deutsche Arbeit at the Kaiserdamm in Berlin 1. april 1934

Сл. 166. (стр. 187.) - Neuschwanstein замак, близу Минхена, Баварска, изглед зими, улазна фасада
Извор фотографије: Kienberger, Foto und Verlag, D-86983, Lechbruch

Сл. 167. (стр. 187.) - Neuschwanstein замак, близу Минхена, Баварска, бочна фасада
Из личне архиве фотографија аутора рада. Аутор фотографије: Зоран Марковић

Сл. 168. (стр. 188.) - Странице 196 и 197. из књиге Споменици епархије Падерборн, са описом и цртежом замка Вевелсбург, 1669. година
<http://digital.ub.uni-paderborn.de/ihd/content/pageview/719817>

Сл. 169. (стр. 188.) - Замак Вевелсбург 1669. године
<http://digital.ub.uni-paderborn.de/ihd/content/pageview/719817>

Сл. 170. (стр. 188.) - Замак Вевелсбург 1872. године
Из књиге: Werner Wilhelm Gustav Schuch, Das malerische und romantische Westphalen. 2. Aufl. 1872
<https://occultthirdreich.wordpress.com/2011/08/13/himmler-the-ahnenerbe-and-the-wewelsburg/>
<https://it.wikipedia.org/wiki/Wewelsburg>

Сл. 171. (стр. 189.) - Замак Вевелсбург, данашњи изглед
<https://www.wewelsburg.de/de/gedenkstaette-1933-1945/>
Иста фотографија се може наћи и на сајту: <https://www.waldorfschule-bielefeld.de/12-klasse/>

Сл. 172. (стр.189.) - План Вевелсбурга - основа
<http://www.burgenwelt.org/deutschland/wewelsburg/object.php>
Иста фотографија се може наћи и на сајту: <https://occultthirdreich.wordpress.com/2011/08/13/himmler-the-ahnenerbe-and-the-wewelsburg/>

Сл. 173. (стр. 189.) - Замак Денби у Велсу, Denbigh у области Clwyd; улазна капија са три куле
Из књиге: Brian K. Davison, Castles, Bloomsbury Books, London, 1988.

Сл. 174. (стр. 189.) - Замак Конвеј у Велсу, Conway, oblast Gwynedd; графичка реконструкција Алан Сорел
Из књиге: Brian K. Davison, Castles, Bloomsbury Books,, London, 1988.

Сл. 175. (стр. 190.) - Замак Кернаворн (Caernarfon Castle) у Велсу, oblast Gwynedd, основа
<https://cellcode.us/quotes/caernarfon-plan-castle-floor.html>

Сл. 176. (стр. 190.) - Замак Кернаворн (Caernarfon Castle) у Велсу, oblast Gwynedd, авионски снимак
<https://www.webbaviation.co.uk/aerial/picture.php?/24311>

Сл. 177. (стр. 190.) - Замак Монт Сегур, Јужна Француска, ваздушни снимак

<https://www.occitanie-tribune.com/articles/71/ariege-montsegur-un-haut-lieu-du-catharisme-le-chateau-de-montsegur/>

Сл. 178. (стр. 190.) - Замак Монт Сегур, панорамски снимак
<https://freewheely.com/2012/12/montsegur/>

Сл. 179. (стр. 191.) - Тврђава Мобеж (Maubeuge), Северна Француска
<http://www.keywordbasket.com/d3dpIGFlcmIhbA/>

Сл. 180. (стр. 191.) - Тврђава Масада, стари Израел (Палестина), уништена 73. године током Великог устанка
<https://en.wikipedia.org/wiki/Masada>

Сл. 181. (стр. 191.) - Тврђава Маглич, Рашка област, Србија
<https://twitter.com/TvTemplar/status/1120252999748718594> (Photo credit - Boris Vatovec)

Сл. 182. (стр. 191.) - Тврђава Маглич, снимак из ваздуха
<http://www.serbia.com/visit-serbia/cultural-attractions/palaces-and-fortresses/the-maglic-fortress-a-mysterious-13th-century-time-machine/>

Сл. 183. (стр. 192.) - Тврђава града Сиска, план основе
Графичка обрада аутора рада према књизи: Војна Енциклопедија, Том 8 (Ракетни-Слуњ), Београд, 1966. страна 692.

Сл. 184. (стр. 192.) - Тврђава града Сиска, изглед
<https://mapio.net/pic/p-42910081/>

Сл. 185. (стр. 192.) Тврђава Св. Николе у Шибенику, основа - авионски снимак
<https://www.sisak.info/2019/06/06/otvara-se-tvrđava-sv-nikole-u-sibeniku-do-nje-samo-brodom/>

Сл. 186. (стр. 192.) Тврђава Св. Николе у Шибенику, основа - сателитски снимак
<https://www.google.com/maps/place/Uvala+Minerska+bay/@43.7214665,15.853567,197m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x133526124dde003f:0x2e3c9a5fcd8cea4!8m2!3d43.7231592!4d15.8616678>

Сл. 187. (стр. 193.) - Прве скице за рестаурацију замка и изградњу пратећег комплекса у Вевелсбургу, 1934, архитекта Х. Бартелс
<http://ondargain3.tripod.com/id64.html>

Сл. 188. (стр. 193.) - Први пројекат реконструкције замка и изградње пратећег комплекса у Вевелсбургу, 1941. године, архитекта Херман Бартелс
<http://www.detectivesdeguerra.com/search/label/ocultismo>
Иста фотографија се може наћи и на сајту: <http://philipcoppens.com/wewelsburg.html>

Сл. 189. (стр. 194.) - Финални пројекат Хермана Бартелса за замак и пратећи комплекс у Вевелсбургу из 1944. године
https://www.usmbooks.com/wewelsburg_book.html

Сл. 190. (стр. 195.) - Сала команданата реда у приземљу северне куле
www.usmbooks.com

Сл. 191. (стр. 195.) - Сала у крипти за чување вечног пламена, испод сале команданата
www.usmbooks.com

- Сл. 192. (стр. 196.) - Камени украс на фасади замка
<http://www.warrelics.eu/forum/after-battle/wewelsburg-castle-himmler-private-ss-center-300997/>
- Сл. 193. (стр. 196.) - Ентеријер сале са степеницама где су се обављала обредна венчања чланова реда
<https://www.scrapbookpages.com/WewelsburgCastle/Museum.html>
- Сл. 194. (стр. 196.) - Замак у Вевелсбургу, спољни изглед данас
<https://europere remembers.com/destination/wewelsburg-1933-1945-memorial-museum/>
- Сл. 195. (стр. 196.) - Унутрашње двориште замка данас, поглед ка северној кули
http://www.worlds.ru/europe/netherlands/history-koncentracionnyjj_lager_niderkhagen_niederhagen_concentratio.shtml
- Сл. 196. (стр. 204.) - Кибуц Хазореа у време оснивања 1936, пустињски пејзаж околине
<https://www.hazorea.org.il/objDoc.asp?PID=218811&OID=294163>
- Сл. 197. (стр. 204.) - Кибуц Хазореа у време оснивања 1936, прво насеље
<https://www.hazorea.org.il/objDoc.asp?PID=218811&OID=294163>
- Сл. 198. (стр. 204.) - Кибуц Хазореа данас, пејзаж околине
<http://www.hazorea.org.il/objDoc.asp?PID=218811&OID=294163>
- Сл. 199. (стр. 204.) - Кибуц Хазореа данас, насеље
<https://en.wikipedia.org/wiki/HaZore%27a>
- Сл. 200. (стр. 205.) - Група Јевреја у Палестини, друга половина XIX века
<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/4699-costume>
- Сл. 201. (стр. 205.) - Јевреји из другог усељеничког таласа у Мигдалу, Палестина, 1912. године
https://en.wikipedia.org/wiki/Jewish_Agency_for_Israel
Иста фотографија се може наћи и на сајту: <https://en.wikipedia.org/wiki/Kibbutz>
- Сл. 202. (стр. 207.) - Прве мошаве у Израелу пре 1890.
<https://en.wikipedia.org/wiki/Moshava>
- Сл. 203. (стр. 207.) - Укупни приказ свих кооперативних насеља у Израелу шездесетих година
Из књиге: Orni Efraim, *La Vie Rurale en Israel, Forms et Tendances, Jeunesse de l'Organisation Sioniste Mondiale et Le Fonds National Juif*, Keren Kayemeth, Israel, 1959.
- Сл. 204. (стр. 207.) - Распоред и бројност кибуца у Израелу шездесетих година XX века
Из књиге: Orni Efraim, *La Vie Rurale en Israel, Forms et Tendances, Jeunesse de l'Organisation Sioniste Mondiale et Le Fonds National Juif*, Keren Kayemeth, Israel, 1959.
- Сл. 205. (стр. 208.) - Распоред и бројност мошавот насеља у Израелу шездесетих година XX века
Из књиге: Orni Efraim, *La Vie Rurale en Israel, Forms et Tendances, Jeunesse de l'Organisation Sioniste Mondiale et Le Fonds National Juif*, Keren Kayemeth, Israel, 1959.
- Сл. 206. (стр. 208.) - Распоред и бројност мошавим насеља у Израелу шездесетих година XX века

Из књиге: Orni Efraim, La Vie Rurale en Israel, Forms et Tendances, Jeunesse de l'Organisation Sioniste Mondiale et Le Fonds National Juif, Keren Kayemeth, Israel, 1959.

Сл. 207. (стр. 208.) - Распоред и бројност мошавим шитуфијим у Израелу шездесетих година XX века

Из књиге: Orni Efraim, La Vie Rurale en Israel, Forms et Tendances, Jeunesse de l'Organisation Sioniste Mondiale et Le Fonds National Juif, Keren Kayemeth, Israel, 1959.

Сл. 208. (стр. 208.) - Први објект у кибуцу Деганија, око 1910. године
https://en.wikipedia.org/wiki/Degania_Alef

Сл. 209. (стр. 208.) - Један од кибуца, почетком двадесетих година XX века
<https://www.alamy.com/stock-photo/jewish-socialist-group.html>
Иста фотографија се може наћи и на сајту: <https://fineartamerica.com/art/kibbutz>

Сл. 210. (стр. 210.) - Столарска радионица у време оснивања, kibuc Hazorea
<https://www.hazorea.org.il/objDoc.asp?PID=218811&OID=294163>

Сл. 211. (стр. 210.) - Модерна фабрика у кибуцу Језрел (Yezreel) danas
<http://www.franckvogel.com/english/portfolio-kibbutz.html>

Сл. 212. (стр. 210.) - Заједнички рад на пољу кибуца
<https://www.israel21c.org/the-kibbutz-turns-100/>

Сл. 213. (стр. 210.) - Жене кибуца Доват (Dovrat) на заједничкој изградњи, 1946.
https://www.flickr.com/photos/government_press_office/6459412681
<http://gpophotoheb.gov.il/fotoweb/Grid.fwx?search=D15-029.jpg#Preview1>

Сл. 214. (стр. 211.) - Плакат организације Hadassah, Канада, средина XX века
<https://jewishmuseum.ca/exhibit/more-than-just-mrs/>

Сл. 215. (стр. 211.) - Жене чланови одбране кибуца Mishmar HaEmek, 1948. година
<https://en.wikipedia.org/wiki/Kibbutz>

Сл. 216. (стр. 211.) - Жене кибуца на раду, прва половина XX века
www.blog.ourcrowd.com.collective-innovation

Сл. 217. (стр. 211.) - Жене кибуца Ein Harod, у каменолому, 1941. година
<https://theculturetrip.com/middle-east/israel/articles/kibbutz-a-hundred-years-a-hundred-lives/>
Иста фотографија се може наћи и на сајту: www.lebanonglc.wordpress.com.2014.10.22.

Сл. 218. (стр. 212.) - Кибуц Ruhama, између 1940. и 1950. године
<http://ourpolitics.net/noam-chomsky-philosophy-anarcho-syndicalism-and-truth-to-power/>
Иста фотографија се може наћи и на сајту: <https://www.myjewishlearning.com/article/the-kibbutz-movement/>

Сл. 219. (стр. 212.) - Деца са васпитачицама у Дечјој кући
www.israel21c.org.the-kibbutz-turns-100 (APRIL 7, 2011)

Сл. 220. (стр. 212.) - Дечја школска столарска радионица у оквиру Дечје куће, кибуц Гиват Бренер, (Givat Brenner) 1950. године
<https://www.dw.com/en/israeli-kibbutz-communal-idealism-or-a-privileged-few/a-19261240>

Сл. 221. (стр. 212.) - Трпезарија у оквиру Дечје куће, кибуц Гиват Бренер, 1950. године

<https://www.dw.com/en/israeli-kibbutz-communal-idealism-or-a-privileged-few/a-19261240>

Сл. 222. (стр. 212.) - Кибуц Ејн Ханацив (Ein Hanatziv), сала за представе у оквиру Дечје куће

www.franckvogel/english/portfolio-kibbutz.html

Сл. 223. (стр. 212.) - Кибуц Деганија данас, дечје игралиште

www.franckvogel/english/portfolio-kibbutz.html

Сл. 224. (стр. 217.) - Састанак збора чланова заједнице у кибуцу

<http://exodus2013.blogspot.com/2013/04/direct-democracy-in-kibbutz.html>

Сл. 225. (стр. 217.) - Јаслице у Дечјој кући где деца проводе готово цео дан, кибуц Гева, 2011.

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Infant-school_in_Kibbutz_Geva_in_summer_2011_\(2\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Infant-school_in_Kibbutz_Geva_in_summer_2011_(2).JPG)

Сл. 226. (стр. 222.) - Шема нових насеља у региону Лахиш

Из књиге: Orni Efraim, Forms of Settlement, Youth and Hechalutz Department of the World Zionist Organization and Jewish National Fund, Keren Kayemeth, Jerusalem, Israel, 1964.

Сл. 227. (стр. 222.) - Три нова насеља груписана око локалног центра, регион Лахиш

Из књиге: Orni Efraim, Forms of Settlement, Youth and Hechalutz Department of the World Zionist Organization and Jewish National Fund, Keren Kayemeth, Jerusalem, Israel, 1964.

Сл. 228. и 229. (стр. 223.) - Шема организације комуналних насеља у области Адулам (Adoullam)

Из књиге: Orni Efraim, La Vie Rurale en Israel, Forms et Tendances, Jeunesse de l'Organisation Sioniste Mondiale et Le Fonds National Juif, Keren Kayemeth, Israel, 1959.

Сл. 230. (стр. 223.) - Кибуц Ханатон (Hannaton) на северу Израела

<http://mercaz.masortihami.org/living-zionism/masorti-kibbutz-hannaton/history-kibbutz-hannaton/>

Сл. 231, 232. (стр. 223.) - Типови урбанистичке поставке кооперативног насеља по Ефраиму Орнију: мошава и мошав

Из књиге: Orni Efraim, Forms of Settlement, Youth and Hechalutz Department of the World Zionist Organization and Jewish National Fund, Keren Kayemeth, Jerusalem, Israel, 1964.

Сл. 233. и 234. (стр. 224.) - Типови урбанистичке поставке кооперативног насеља по Ефраиму Орнију: кибуц и ситуфи мошав

Из књиге: Orni Efraim, Forms of Settlement, Youth and Hechalutz Department of the World Zionist Organization and Jewish National Fund, Keren Kayemeth, Jerusalem, Israel, 1964.

Сл. 235. (стр. 224.) - Кибуц Лави (Lavi)

<https://www.nbn.org.il/aliyahpedia/community-housing-aliyahpedia/community-profiles/kibbutz-lavi/>

Сл. 236. (стр. 224.) - Кибуц Хар Халуц (Har Halutz), 1985.

<https://www.nbn.org.il/aliyahpedia/community-housing-aliyahpedia/community-profiles/go-north-communities/>

Иста фотографија се може наћи и на сајту: <https://www.wikidata.org/wiki/Q2889976>

Сл. 237. (стр. 224.) - Кибуц Шефајим (Shefayim)

<http://kibbutzimofisrael.netzah.org/shefayim.php>

- Сл. 238. (стр. 224.) - Кибуц Рош Ханикра (Rosh Hanikra)
<http://israelkibbutzim.netzah.org/rosh-hanikra.php>
- Сл. 239. (стр. 225.) - Мошав Авитал (Avital)
<http://israelmoshavim.netzah.org/avital.php>
- Сл. 240. (стр. 225.) - Мошав Амиоз (Amioz)
<http://israelmoshavim.netzah.org>
- Сл. 241. (стр. 225.) - Мошав Аругот (Arugot)
www.israelmoshavim.netzah.org
- Сл. 242. (стр. 225.) - Мошав Нахалал данас, пројекат Ричарда Кауфмана
<http://www.cltroots.org/the-guide/foreign-born-pioneers-precedents/leased-land-cooperatives>
- Сл. 243. (стр. 225.) - Мошав Нахалал 1937. године
<https://www.lrb.co.uk/blog/2017/03/16/amjad-iraqi/only-sand-and-bedouins/>
- Сл. 244. (стр. 225.) - Мошав Нахалал 1940-их година, у време Другог светског рата
<http://www.cltroots.org/the-guide/foreign-born-pioneers-precedents/leased-land-cooperatives>
- Сл. 245. (стр. 226.) - Насеље Ришон ЛеЦион, 1890, главна улица са великом синагогом
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Big_beit_kneset_rishon_lezion_1890.jpg
Иста фотографија се може наћи и на сајту: <http://www.govisitrael.com/tour-israel/361>
- Сл. 246. (стр. 226.) - Град Ришон ЛеЦион данас, главна улица са великом синагогом
https://en.wikipedia.org/wiki/Rishon_LeZion
- Сл. 247. (стр. 226.) - Долазак првих насељеника на место будуће заједнице, мошав Нахалал, 11. септембар 1921.
<https://en.wikipedia.org/wiki/Nahalal>
- Сл. 248. (стр. 226.) - Смештај првих насељеника током изградње, кибуц Хазореа (Hazorea) 1922. године
<http://www.hazorea.org.il/objDoc.asp?PID=218811&OID=294163>
- Сл. 249. (стр. 227.) - Један од првих објеката у мошаву Хадера (Hadera)
Из књиге: Orni Efraim, *La Vie Rurale en Israel, Forms et Tendances, Jeunesse de l'Organisation Sioniste Mondiale et Le Fonds National Juif*, Keren Kayemeth, Israel, 1959.
- Сл. 250. (стр. 227.) - Кибуц Ашдот Јаков (Ashdot Ya'akov) 1947. године
<https://www.revolvy.com/page/Ashdot-Ya%27akov>
Иста фотографија се може наћи и на сајту: https://wikivisually.com/wiki/Ashdot_Ya'akov
- Сл. 251. (стр. 227.) - Мошав Кфар Хитим (Kfar Hittim), први стамбени објекти
<https://www.ynet.co.il/yaan/0,7340,L-20625-PreYaan,00.html>
- Сл. 252. (стр. 227.) - Кибуц Кфар Блум (Kfar Blum), први стамбени објекти
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:KIBBUTZ_KFAR_BLUM_IN_THE_UPPER_GALILEE.D832-097.jpg
- Сл. 253. (стр. 227.) - Кибуц Хаон (Haon) данас
www.booking-kibbutz.co.il

- Сл. 254. (стр. 227.) - Кибуц данас, модерне куће у низу
[https://www.israel21c.org/the-kibbutz-turns-100/\(APRIL 7, 2011\)](https://www.israel21c.org/the-kibbutz-turns-100/(APRIL%207,%202011))
- Сл. 255. (стр. 228.) - Спољни изглед стамбених кућа данас, кибуц Тамуз (Tamuz)
www.franckvogel.com/english/portfolio-kibbutz.html
- Сл. 256. (стр. 228.) - Унутрашњи изглед стамбених кућа данас, кибуц Тамуз (Tamuz)
www.franckvogel.com/english/portfolio-kibbutz.html
- Сл. 257. (стр. 228.) - Почеци пољопривреде у кибуцу, појединачно заливање садница
www.cltroots.org/the-guide/foreign-born-pioneers-precedents/leased-land-cooperatives
- Сл. 258. (стр. 228.) - Кибуц Лотан (Lotan) данас, штала за мужу крава
www.franckvogel.com/english/portfolio-kibbutz.html
- Сл. 259. (стр. 229.) - Прва привремена трпезарија у кибуцу Ган Шмуел (Gan Shmuel), 1953. година
<https://en.wikipedia.org/wiki/Kibbutz>
- Сл. 260. (стр. 229.) - Заједничка трпезарија у кибуцу Деганија данас (2017.)
www.franckvogel.com/english/portfolio-kibbutz.html
- Сл. 261. (стр. 229.) - Безалел академија (Bezalel academy), прва уметничка академија у Израелу, основана 1906. године (фотографија из времена оснивања)
www.zionism.co.il
- Сл. 262. (стр. 229.) - Кибуц Јуфтах (Yiftach), базен, 1966. година
www.pro.magnumphotos
- Сл. 263. (стр. 230.) - Кибуц Еин Харод (Ein Harod), данас, Музеј уметности (Mishkan LeOmanut art museum)
https://en.wikipedia.org/wiki/Ein_Harod
- Сл. 264. (стр. 230.) - Кибуц Еин Ханацив (Ein Hanatziv), библиотека, 2017. година
www.franckvogel.com/english/portfolio-kibbutz.html
- Сл. 265. (стр. 233.) - Поглед на Тел Ханатон пре оснивања кибуца
https://en.wikipedia.org/wiki/Tel_Hanaton
- Сл. 266. (стр. 233.) - Кибуц Ханатон данас
<https://en.wikipedia.org/wiki/Hanaton>
- Сл. 267. (стр. 257.) - Графика проф. Јегера о фикционалним утопијама на мапи стварног света
Аутор графичког приказа Зоран Марковић, према ауторском раду Проф. Ларија Јегера (Larry Yaeger) приказаног на сајту:
<http://www.beanblossom.in.us/larryy/T2Tech.html>
- Сл. 268. (стр. 258.) - Географски распоред појаве алтернативних и утопијских идеја и литературе до 1900. године по пореклу аутора и месту објављивања
Аутор графичког приказа (текст, подаци и графика): Зоран Марковић
- Сл. 269. (стр. 282.) - Графички приказ линеарних интеракција између историјског развоја и начина живота
Аутор графичког приказа (текст, подаци и графика): Зоран Марковић

Сл. 270. (стр. 282.) - Графички приказ линеарних интеракција између начина живота и архитектуре (објеката)

Аутор графичког приказа (текст, подаци и графика): Зоран Марковић

Сл. 271. (стр. 283.) - Графички приказ мултиплицираних интеракција између начина живота и архитектуре

Аутор графичког приказа (текст, подаци и графика): Зоран Марковић

Сл. 272. (стр. 312.) - Шематски приказ међусобних односа различитих типова у оквиру релационе типологије и њихових примера

Аутор графичког приказа (текст, подаци и графика): Зоран Марковић

Сл. 273. (стр. 314.) - Шематски однос типолошке класификације по просторним и временским одредницама за заједнице које су у раду обрађиване као студије случаја

Аутор графичког приказа (текст, подаци и графика): Зоран Марковић

Сл. 274. (стр. 315.) - Приказ бројности алтернативних и утопијских идеја према степену остварености, током различитих временских периода

Аутор графичког приказа (текст, подаци и графика): Зоран Марковић

Сл. 275. (стр. 316.) - Шематски приказ алтернативних и утопијских заједница остварених у пракси и њихов начин изградње објеката кроз простор и време

Аутор графичког приказа (текст, подаци и графика): Зоран Марковић

Сл. 276. (стр. 318.) - Шематски приказ односа типолошких низова алтернативних идеја, литературе и заједница, са типолошким низовима њихове архитектуре и урбанизма (вертикална поставка)

Аутор графичког приказа (текст, подаци и графика): Зоран Марковић

Сл. 277. (стр. 320.) - Шематски приказ односа типолошких низова алтернативних идеја, литературе и заједница (горњи део шеме) са типолошким низовима њихове архитектуре и урбанизма. Видљива је не само вишеструка повезаност, већ и интеракцијске везе

Аутор графичког приказа (текст, подаци и графика): Зоран Марковић

Сл. 278. (стр. 326.) - Шематски приказ међусобних односа различитих типологија које су приказане у раду, као и релационе типологије као последњег корака истраживања

Аутор графичког приказа (текст, подаци и графика): Зоран Марковић.

ПРИЛОГ 7.

Биографија аутора

Не сведочим. Не судим. Немам права да пресуђујем.
Живим далеко. У другим крајевима. На другим ораницама.
Можда под истим сазвежђима, али гледано искоса,
и мислим у једном систему других координата,
и на другом језику.

Душан Матић (1898-1980.), *Три манифеста надреализма*

Биографија аутора

Зоран Марковић је рођен 10. новембра 1958. године, у Нишу. Ту похађа основну и део средње школе. У Гимназији Стеван Сремац (некада Прва нишка гимназија) завршава прва три разреда. Једну годину учи у истој учионици у којој је као ученик седео и Бранко Миљковић. У ту исту школу су ишли, мада нешто пре њега и Станислав Бинички, Божа Павловић, Владислав Петковић Дис, Бора Станковић, а предавали Стеван Сремац, Светолик Ранковић, Стојан Андрић. Време похађања средње школе је, као и код већине људи, било пресудно за даљи развој, као и за избор животних опредељења. Четврти разред завршава у Трећој сарајевској гимназији. У Сарајеву уписује и у року завршава Архитектонски факултет, Пројектантски одсек. У Београду, на Архитектонском факултету уписује и завршава са просеком 9,73, магистарске студије на одсеку за Развој архитектуре и насеља, одбраном магистарске тезе под називом *Алтернативни видови живота и њихови архитектонски облици*. Тема алтернативе и утопије га привлачи још од средњошколских дана.

После дипломирања, 13 година ради као архитекта-пројектант у Пројектном бироу *ГП Јастребац* у Крушевцу, а затим 2 године као архитекта-пројектант у свом пројектном бироу *Архитект*, такође у Крушевцу. Повремено хонорарно ради као пројектант за друге пројектне бирое и институте. За то време је пројектовао преко 190 објеката, комплекса, споменика, ентеријера и спољних уређења, од чега је већина и изведена, у Нишу, Крушевцу, Београду, Бору, Чачку, Земуну, Параћину, Вршцу, Брусу, Врњачкој Бањи, Прокупљу, Блацу, Копаонику, а ван земље у Софији, на Крфу, Бјелом Пољу, Будви, Сарајеву (*данас је и то иностранство*). Радио је начешће индивидуалне стамбене куће, али и фабрике, стадионе, колективно становање, тржне центре, школе, поште, цркве, музеје, хотеле, банке, аутобуске станице, болнице и др.

Осим архитектуре, бавио се и новинарством, лепом књижевношћу, стручном литературом (један је од аутора књиге *Проблеми санације кућа у бондрук систему на подручју Копаоника*) и сликарством (више самосталних и групних изложби).

Од 1997. године живи и ради у Габоронеу, Боцвана, где је у почетку радио као експерт при Влади Републике Боцване, у Министарству грађевина. Затим је девет година предавао на универзитету (*University of Botswana, Gaborone*) предмете *Историја архитектуре (1-4)*, *Историја уметности*, *Историја дизајна*, *Естетика*, *Ентеријери* и *Теорија и пракса научног истраживања*. Сада ради у приватном сектору као научни истраживач и архитекта-пројектант (*ARCHI - Institute for design and research*, *АРХИ - Институт за пројектовање и истраживање*). Био је гост-предавач на последипломским студијама Архитектуре и грађевине на Универзитету у Цукуби, Јапан (*University of Tsukuba, Japan*), 2013. године, као и на основним студијама архитектуре на Немачком Универзитету у Каиру, Египат (*GUC - German University Cairo*), 2021. године. Током живота и рада у Боцвани пројектовао је више објеката у Боцвани, Зимбабвеу, Јужноафричкој Републици, Малију и др.

Акредитовани је историчар архитектуре за рад на објектима под заштитом државе на споменицима културе у Боцвани (националним споменицима културе, као и објектима и споменицима културе које је УНЕСКО прогласио Светском баштином). Аутор је више пројеката реконструкције, рестаурације и ревитализације, као и више монографских студија о објектима под заштитом у Боцвани.

Организовао је и водио више међународних и националних истраживања, чије је резултате представио на међународним конференцијама у Србији, Јапану, Кини, Индији, САД, Великој Британији, Португалији, Италији, Боцвани, Египту, Кенији, Гани, Малију. Добитник је више међународних и националних награда и признања из области архитектуре и уметности.

Области интересовања и истраживања: теорија архитектуре, традиционална уметност и архитектура, историја архитектуре, ентеријери, колористика, педагогија, дизајн, теорија писма, психологија, социологија, антропологија и друго.

Библиографија аутора (до почетка 2022.)

А. Студије и књиге (објављено у Србији)

Шошић М, Проф Др Петровић Б, Доц. Др Манојловић М, Тодоровић С, **Марковић З**, Лукић М, Негић Л, Томић Ж, *Студија о проблемима санације кућа у бондрук систему на подручју Копаоника*, Институт за испитивање материјала Србије, Београд и Институт за архитектуру и урбанизам, Београд, 1985.

Б. Студије, књиге, монографске студије (објављено у Боцвани)

Markovic Z., *Central Police Station at Gaborone*, National Museum of Botswana (DNMM), Gaborone, Botswana, 2020.

Markovic Z., *Old UCCSA/LMS Church at Shoshong*, National Museum of Botswana (DNMM), Gaborone, Botswana, 2020.

Markovic Z., *Old Railway Station at Palapye*, National Museum of Botswana (DNMM), Gaborone, Botswana, 2019.

Markovic Z., *Botswana Railways House HB 31 at Francistown CBD*, National Museum of Botswana (DNMM), Gaborone, Botswana, 2019.

Markovic Z., *Samora Moisés Machel Museum at Lobatse*, National Museum of Botswana (DNMM), Gaborone, Botswana, 2019.

Markovic Z., *Old Royal House at Ramotswa*, National Museum of Botswana (DNMM), Gaborone, Botswana, 2016.

Markovic Z., *Old DRC Church at Mochudi (from 1877)*, National Museum of Botswana (DNMM), Gaborone, Botswana, 2014.

Markovic Z. and Thebe P. C., *Old Athlone hospital at Lobatse*, National Museum of Botswana (DNMMAG), Gaborone, Botswana, 2006.

Prof Dr McQuillan J., Prof Dr Mgadla P. T. and **Markovic Z.**, *The First State House of Botswana / Prime Minister's house*, National Museum of Botswana (DNMMAG), Gaborone, Botswana, 2004.

Markovic Z. and Motsumi O., *Natural botanical garden, former hotel Gaborones*, Architectural history study and Plan for revitalization, National Museum of Botswana (DNMMAG), Gaborone, Botswana, 2003.

Markovic Z. and Mokobi V., *Old Palapye, Cultural site*, Architectural history study and Plan for revitalization, National Museum of Botswana (DNMMAG), Gaborone, Botswana, 2003.

В. Научни радови објављени у стручним часописима

Knowledge, International Scientific Journal, Vol. 16.3/2017, (ISSN: 1857-923X; <http://www.ikm.mk/>; Republic of Macedonia; Global Impact and Quality Factor for 2016: 1,322), са радом: Markovic Zoran, **Case study of architecture description in the literary works of Gaius Julius Caesar** (*Описи архитектуре у делима Гаја Јулија Цезара*), pp. 1173-1178.

Open Journal for Social Sciences, Vol.2, No.5, May 2014; Scientific Research Publishing - SciRes, SCIRP, Irvine, California (Los Angeles metropolitan area) and Wuhan, China; са радом: Markovic Zoran, **Colour as an Element of the Creativity in Education of Design** (*Боја као елемент креативности у образовању дизајна*), pp. 76 - 79.

Г. Званични оцењивач радова поднетих за објављивање у стручним часописима:

DISCERN - International Journal of Design for Social Change, Sustainable Innovation and Entrepreneurship, ISSN 2184-6995, Cyprus. Издавач часописа University of Technology, Limassol, Cyprus. Уредници часописа Prof. Dr Nicos Souleles and Prof. Dr Ana Margarida Ferreira. Оцењивач радова за области социологија и архитектура, утопије и алтернативне идеје и покрети;

Academia.Letters, open access on-line научни часопис издавача Academia.Edu, Сан Франциско, САД. Оцењивач радова за области социологија, архитектура, алтернативни видови живота, градитељско наслеђе, туризам и архитектура/градитељско наслеђе.

Д. Интернационална научна истраживања

Old Wooden Bridge at Matlapana Ward at Maun – Conservation, Presentation and Partly Reconstruction. Истраживање организовали и финансирали KAZA TFCA, уз финансијску помоћ KfW, Cooperation and development agency of the Republic of Germany (Земље учесници: Botswana, Angola, Namibia, Zambia и Zimbabwe), 2014-2019; као вођа тима и главни истраживач.

Алтернативне и утопијске идеје, литература, и заједнице остварене у пракси, (Србија, Израел, Боцвана, Немачка, САД), 1985-1998. и 2015-2019.

Cultural Influence on the Colour Impact in Interior Design. Истраживање организовао и финансирао University of Botswana (Земље учесници: Botswana, Serbia, Кенја, India, Brazil, Singapore, Malaysia), 2011-2013. и 2015-2016, као вођа тима и главни истраживач.

Urbanization in Rural Botswana. Истраживање организовао и финансирао University of Botswana (Земље учесници: Botswana, Namibia), 2009-2012; као вођа под-тима за тему: *Toward Appropriate Shelter Architecture for a Rapid Urbanizing Rural Community in Botswana.*

Revitalization of the Old Palapye (Architectural history research with partly conservation and preparation site for recommending for the UNESCO World Heritage List). Истраживање организовали и финансирали Government of Botswana и Government of USA (Земље учесници: Botswana, United States of America), 2002-03. и 2009-11; као вођа тима и главни истраживач.

Traditional Architecture in Timbuktu, Mali. Истраживање организовао и делом финансирао University of Botswana, 2010; као вођа тима и главни истраживач.

Typology of the traditional Tswana houses. Истраживање организовао и финансирао University of Botswana (Земље учесници: Botswana, Republic of South Africa), 2006-2010; као вођа тима и главни истраживач.

Manyana Rock paintings, Recording, Analyzing, Publishing, истраживање организовали и финансирали National Museum, Габороне, Боцвана и Bikaland (Pty) Ltd, Габороне, Боцвана; 2005 – 2007, као вођа тима и главни истраживач.

Ђ. Презентације радова на интернационалним конференцијама

1. International conference Small Scale Solution: Re-Inventing the Live Event, Bangor University and AHRC, Bangor, Wales, UK, 21-22nd February 2022, са радом: *What is going on? - A comparative study of creative industries during previous pandemics and today;*

2. 21st Conference USS - Utopian Studies Society / Europe - Utopian Possibilities: Knowledge, Happiness & Wellbeing; 10-12 December 2021, Porto, Portugal, са радом: *Pharaoh Akhenaten As the First Recorded Utopian*;
3. 21st Conference USS - Utopian Studies Society / Europe - Utopian Possibilities: Knowledge, Happiness & Wellbeing 10-12 December 2021, Porto, Portugal, са радом: *Christine de Pizan and Veronica Franco, Just feminists or forerunners of the feminist utopia*;
4. CAUMME/PAUMME 2020, International Conference and Exhibition: Mediterranean: Between Expansion and Regeneration. AGORA Society, 25-29 November 2020, Cairo, Egypt, са радом *Akhenaten, Our Contemporary, Reformist Pharaoh and Some of His Revolutionary Changes as Our Contemporary Principles*;
5. CAUMME/PAUMME 2020, International Conference and Exhibition: Mediterranean: Between Expansion and Regeneration. AGORA Society, 25-29 November 2020, Cairo, Egypt, са радом *An Alternative Way, Relation Typology of the Utopian Heritage and Built Environment*;
6. CAUMME/PAUMME 2020, International Conference and Exhibition: Mediterranean: Between Expansion and Regeneration. AGORA Society, 25-29 November 2020, Cairo, Egypt, учествовање на изложби пројеката архитеката из медитеранских земаља (2017-2020) са пројектом *Light in the Mediterranean sacral objects - Utopia of the illumination, the Second phase of the Modrica project*. Пројекат улази у ужи избор за награду (један од 5 најбољих пројеката у категорији архитектуре);
7. 3rd International Research Conference, Ba Isago University, 3-4. Oktobar 2019, Gaborone, Botswana, *Typology of the traditional houses in Botswana and climate change as one of the forces causing its evolutionary development*;
8. 3rd International Research Conference, Ba Isago University, 3-4. Oktobar 2019, Gaborone, Botswana, са радом *Traditional vs. Modern materials in designing and construction used for climate design*;
9. 20th Conference USS - Utopian Studies Society / Europe - Utopia, Dystopia and Climate Change; 1-5 July 2019, Prato (Florence/Firenca), Italy, са радом *Climate and climate change as an independent type within typology (typological classification) of the utopian ideas and literature*;
10. 12. International Scientific Conference KWB - Knowledge without Borders, 31. mart - 2. april 2017, Врњачка Бања, Србија, са радом: *Architectural descriptions in the literary works of Gaius Julius Caesar*;
11. 5. Conference EEM - Enterpreunership-Engineering-Management, VSSS Zrenjanin, 23. April 2016, Зрењанин, Србија, са радом: *Cultural Impact on the Colour Psychology, Second Phase of the Research*;
12. 5. Conference EEM - Enterpreunership-Engineering-Management, VSSS Zrenjanin, 23. April 2016, Зрењанин, Србија, са радом: *Innovative Techniques in the Design - Modern vs. Traditional, Improvement in Quality, or just improvement in the form*;
13. Facing the Future 2014, International Conference, 1-3. decembar 2014, STRAND (Sustainable Urban Society Association) & SANU (Serbian Academy of Sciences and Arts), Београд, Србија, са радом: *Sustainability and Self-Sustainability in Early Religious Utopian Communities, Case Study of the Amish*;
14. Facing the Future 2014, International Conference, 1-3. decembar 2014, STRAND (Sustainable Urban Society Association) & SANU (Serbian Academy of Sciences and Arts), Београд, Србија, са радом: *Sustainable Development - Utopia or Reality, Case Study of the Molepolole Project*;

15. CCE2014, The 4th International Conference of Creative Education, 16-18. May 2014, Suzhou, China, са радом: *Colour as an Element of the Creativity in the Design Education*;
16. 4. Conference EEM - Enterpreunership-Engineering-Management, VSSS Zrenjanin, 26. April 2014, Зрењанин, Србија, са радом: *Colour Psychology as an Engineering Innovation*;
17. 4. Conference EEM - Enterpreunership-Engineering-Management, VSSS Zrenjanin, 26. April 2014, Зрењанин, Србија, са радом: *Innovation through Designing Products with Cultural Background, Case Study of Botswana*;
18. 4. Conference EEM - Enterpreunership-Engineering-Management, VSSS Zrenjanin, 26. April 2014, Зрењанин, Србија, са радом: *Modernized Sustainable Traditional House of Recycling Materials in Botswana*;
19. On Architecture 2013, International Conference and Exhibition, 9-16. decembar 2013, STRAND (Sustainable Urban Society Association) & SANU (Serbian Academy of Sciences and Arts), Београд, Србија, са радом: *Colour as an Design and Architectural Language*;
20. BIE 13th, Botswana Institution of Engineers International Biennial Conference, 15-18. oktobar 2013, Gaborone, Botswana, са радом: *Some New Findings Regarding Colour Psychology*;
21. International Symposium of Kansei Design, University of Tsukuba, Tsukuba, Japan, 31. avgust 2013, са радом: *Colour in Design and its aspects on Kansei Design*;
22. 5th Congress and International Conference, IASDR (International Associations of Societies of Design Research), 26-30. August 2013, Tokyo, Japan, са радом: *Traditional Cultural Elements in Built Environment Design in Botswana*;
23. DDR2013, International Conference Design-Development-Research, 18-20. July 2013, Kumasi, Ghana, са радом: *Psychological Impact of the Colours in Design*;
24. AIC2013, 12th Congres of the International Colour Association and Conference, 8-12. July, Newcastle upon Tyne, UK, са радом: *Colour Influence on Psychological Impact of Colour in Interior Design - Preliminary results*;
25. ASAPA 2013, Biennial International Conference, ASAPA (Association of the Southern African Professional Archaeologists), 3-7. July 2013, Gaborone, Botswana, са радом: *New Techniques in stabilizing brick wall structures - Case Study of Old Palapye in Botswana*;
26. CCE2013, The 3rd International Conference of Creative Education, 24-26. May 2013, Beijing, China, са радом: *Creative Teaching in Design, Case Study of Botswana*;
27. DDEI, International Conference Designing Design Education for India (India Design Council and National Institute of Design, Paldi, Ahmedabad), 13-15. March 2013, Pune, India, са радом: *Colour and its Psychological Impact on Design, Users and Designers*;
28. Typoday13, 6th International Conference IDC IIT, 7-9. March 2013, Guwahati, India, са радом: *Vincha (Danubian) Script - The first script or just a Proto-Script*;
29. 4th International Conference on Research in Design, DME IIT Madras and CPDM IIS Bangalore, 7-9 January 2013, Chennai (Madras), India, са радом: *Researching Creativity within Design Students at University of Botswana*;
30. 3. Conference EEM - Enterpreunership-Engineering-Management, VSSS Zrenjanin, 8. decembar 2012, Zrenjanin, Srbija, са радом: *Role and importance of the Interior Design as a part of the Industrial Design , One experience from Botswana*;
31. First Conference on Urbanization of Traditional Settlements in Botswana, DAP, UB (Department of Architecture and Planning, University of Botswana), 23-24. July 2012, Gaborone, Botswana, са радом: *Typology of the Vernacular Houses in Botswana*;
32. First Conference on Urbanization of Traditional Settlements in Botswana, DAP, UB (Department of Architecture and Planning, University of Botswana), 23-24. July 2012,

Gaborone, Botswana, са радом: *Toward Appropriate Shelter Architecture for a Rapid Urbanizing Rural Community in Botswana*;

33. CCE2012, The 2nd International Conference of Creative Education, 13-15. April 2012, Shanghai, China, са радом: *Teaching Interior Design in Botswana - Past, Present and Future*;

34. Typoday12, 5th International Conference IDC IIT, 7-9. March 2012, Mumbai (Bombay), India, са радом: *Designing Official Valuables, Case Study of Botswana*;

35. BIE 12th, Botswana Institution of Engineers International Biennial Conference, 14-16. September 2011, Gaborone, са радом: *Preservation with Conservation of the Old Palapye ruins, the First stage - Potential way forward in Built Heritage Preservation*;

36. First NIDEC, Nairobi International Design Conference, 25-27. May 2011, Nairobi, Kenya, са радом: *Future Direction in Teaching Interior Design in Botswana - The Potential Way Forward*;

37. 2nd Bamako Symposium of Arts - Taping Local Resources for Sustainable Development in the 21st Century, Bamako, Mali, 23-30. July 2010, са радом: *Impact of Interior Design on Emotions, State of Mind vs. State of Art*;

38. 2nd Bamako Symposium of Arts - Taping Local Resources for Sustainable Development in the 21st Century, Bamako, Mali, 23-30. July 2010, са радом: *Art of Colour and Art of Interior - Fight or Correlation*;

39. Internacionalna konferencija IDEC (USA) and MIRC (UK), Atlanta, Georgia, USA, 23-24. March 2010, са радом: *Future Directions for Interior Design in Botswana – Potential Way Forward, or Re-Inventing the Past*;

40. BIE 11th, Botswana Institution of Engineers International Biennial Conference, 7-9. October 2009, Gaborone, Botswana, са радом: *Typology of the Traditional Houses in Botswana*;

41. BIE 11th, Botswana Institution of Engineers International Biennial Conference, 7-9. October 2009, Gaborone, Botswana, са радом: *Interior Design in Botswana and Green Economy*;

42. BIE 10th, Botswana Institution of Engineers International Biennial Conference, 17-19. October 2007, Gaborone, Botswana, са радом: *Indigenous Materials and Techniques in Design and Construction Today (Interior, Structure, Exterior) - Potential Step Forward*.

E. Званични оцењивач радова на интернационалним конференцијама

EPDE'17 – International Conference on Design in Education, 7-8th September 2017, Oslo and Akershus University college of applied sciences, Oslo, Norway – Official Referee;

EPDE'16 – International Conference on Design in Education, 8-9th September 2016, University of Aalborg, Aalborg, Denmark – Official Referee;

EPDE'15 – International Conference on Design in Education, 3-5th September 2015, University of Loughborough, Loughborough, England, UK – Official Referee;

GIDEC – Gaborone International Design Education Conference, University of Botswana, IDT, 24-26th September 2013, Gaborone, Botswana - Official Referee for the papers related to cultural design and design & architectural history;

DDR2012 – Design, Development, Research Conference, Cape Town, South Africa, 2-5. September 2012 - Official Referee for the papers related to design and architectural history;

BIE – 11th Botswana Institution of Engineers International Biennial Conference, 7-9, October 2009 – Official Referee for the papers related to design and architectural history.

Ж. Организација конференција (чланство у научном и/или организационом комитету)

7. Conference EEM - Entrepreneurship-Engineering-Management, VSSS Zrenjanin, 28.април 2018, Зрењанин, Србија. Члан научног и програмског комитета;
 6. Conference EEM - Entrepreneurship-Engineering-Management, VSSS Zrenjanin, 22.април 2017, Зрењанин, Србија. Члан научног и програмског комитета;
 5. Conference EEM - Entrepreneurship-Engineering-Management, VSSS Zrenjanin, 23. април 2016, Зрењанин, Србија. Члан научног и програмског комитета;
 4. Conference EEM - Enterpreunership-Engineering-Management, VSSS Zrenjanin, 26. април 2014, Зрењанин, Србија. Члан научног и програмског комитета;
 3. Conference EEM - Enterpreunership-Engineering-Management, VSSS Zrenjanin, 8. децембар 2012, Зрењанин, Србија. Члан научног и програмског комитета;
- GIDEC, Gaborone International Design Education Conference, University of Botswana, IDT, 24-26th September 2013, Gaborone, Botswana; Member of the Organizational Committee & Scientific and Programme Committee; Chair of the one of the Conference's themes, Члан научног и програмског комитета; председавајући сесије за једну од тема конференције.

3. Организовање и вођење радионица

6. децембар 2014, Радионица/Workshop *About utopia*, као део интернационалне конференције *Facing the Future '14*, САНУ и СТРАНД, Београд, Србија;
- 14th December 2013, Радионица/Workshop *Psychological Impact of the Colours in Design*, као део интернационалне конференције *On Architecture*, САНУ и СТРАНД, Галерија САНУ, Београд, Србија;
- 24th September 2013, Радионица/Workshop *Psychological Impact of the Colours in Design*, као део интернационалне конференције GIDEC, Gaborone International Design Education Conference, University of Botswana, IDT, Gaborone, Botswana;
- 26th August 2013, Радионица/Workshop *Impact of the Colours in Design, Case Study on Interior Design*, као део интернационалне конференције 5th IASDR International Conference, Tokyo, Japan;
- 13th January - 10th February 2012, 3rd *Photography Workshop*, Gaborone, Botswana, организатори: Botswana Society of Art и Ministry of Youth, Sport and Culture, предавач за области: Theory of colour и Colour application;
- 15th September 2011, Радионица/Workshop *Colour and its Impact on Interior Design*, као део интернационалне конференције 12th International BIE Conference, Gaborone, Botswana;
26. May 2011, Радионица/Workshop *Psychological Impact of the Colour*, као део интернационалне конференције 1st NIDEC (Nairobi International Design Conference), Nairobi, Kenya.

И. Награде и признање аутора из области архитектуре и дизајна

На такмичарској изложби пројеката архитеката медитеранских земаља у организацији Агоре, за период 2017-2020, у Каиру, Египат, новембра 2020, са пројектом *Светло у медитеранским сакралним објектима - Утопија илуминације, друга фаза пројекта у Модрици (Light in the Mediterranean sacral objects - Utopia of the illumination, the Second*

phase of the Modrica project) улази у ужи избор за награду (један од 5 најбољих пројеката у категорији архитектуре медитеранских земаља);

Специјална награда *Chiwara-Man* (Чивара, особа која поседује традиционална знања и вештине). Награду и звање је доделио Интернационални Универзитет у Бамаку, Мали (International University of Bamako, Mali), јула 2010. године.

Специјална награда Универзитета у Боцвани за годину 2007. за пре-пројектовање ентеријера свечане сале универзитета; и за годину 2008. за организовање и дизајн изложбе *Дан истраживања (Research Day)*.

Друга награда на Међународном конкурс за архитектонско и урбанистичко уређење Трга и споменик цару Константину у Нишу, 2004. године, као члан тима (Слободанка Радановић, Зоран марковић и Јелена Ђорђевић).

Два пута у ужем избору годишњег конкурса *Комуникације*, Београд, за године 1984. и 1986.

Камзуеце

Идемо даље

(на језику Гва Бушмана)

План третмана података

Назив пројекта/истраживања
Назив институције/институција у оквиру којих се спроводи истраживање
Универзитет у Новом Саду, Факултет техничких наука
Назив програма у оквиру ког се реализује истраживање
Последипломске докторске студије, Архитектура
1. Опис података
1.1 Врста студије Укратко описани тип студије у оквиру које се подаци прикупљају
<u>У ОВОЈ СТУДИЈИ НИСУ ПРИКУПЉАНИ ПОДАЦИ</u>
1.2 Врсте података а) Квантитативни б) Квалитативни
1.3 Начин прикупљања података а) анкете, упитници, тестови б) клиничке процене, медицински записи, електронски здравствени записи в) генотипови (навести врсту) г) административни подаци (навести врсту) д) узорци ткива (навести врсту) ђ) снимци, фотографије (навести врсту) е) текстови (навести врсту) ж) мапе (навести врсту) з) остало (описати)
1.3 Формат података, употребљене скале, количина података
1.3.1 Употребљени софтвер и формат датотеке: а) Ексел фајл, датотека _____ б) SPSS фајл, датотека _____ в) PDF фајл, датотека _____ г) Текст фајл, датотека _____ д) JPG фајл, датотека _____ ђ) Остало, датотека _____
1.3.2 Број записа (код квантитативних података) а) број вариабли _____ б) број мерења (испитаника, процена, снимака и сл.) _____

1.3.3 Поновљена мерења

- а) да
- б) не

Уколико је одговор ДА, одговорите на следећа питања:

- а) временски размак између поновљених мерења је _____
 - б) варијабле које се више пута мере односе се на _____
 - в) нове верзије фајлова који садрже поновљена мерења су именовани као _____
- Напомене: _____

Да ли формати и софтвер омогућавају делење и дугорочну валидност података?

- а) Да
- б) Не

Ако је одговор НЕ, образложити _____

2. Прикупљање података

2.1 Методологија за прикупљање/генерисање података

2.1.1 У оквиру ког истраживачког нацрта су прикупљени подаци?

- а) експеримент, навести тип _____
- б) корелационо истраживање, навести тип _____
- в) анализа текста, навести тип _____
- г) остало, навести шта _____

2.1.2 Навести врсте мерних инструмената или стандарде података специфичних за одређену научну дисциплину (ако постоје) _____

2.2 Квалитет података и стандарди

2.2.1 Третман недостајућих података

- а) да ли матрица садржи недостајуће податке? Да Не

Ако је одговор да, одговорити на следећа питања:

- а) Колико је број недостајућих података? _____
- б) Да ли се кориснику матрице препоручује замена недостајућих података? Да Не
- в) Ако је одговор да, навести сугестије за третман замене недостајућих података. _____

2.2.2 На који начин је контролисан квалитет података? Описати. _____

2.2.3 На који начин је извршена контрола уноса података у матрицу? _____

3. Третман података и пратеће документације

3.1 Третман и чување података

3.1.1 Подаци ће бити депоновани у _____ репозиторијум.

3.1.2 URL адреса _____

3.1.3 DOI _____

3.1.4 Да ли ће подаци бити у отвореном приступу?

а) Да

б) Да, али после ембарга који ће трајати до _____

в) Не

Ако је одговор не, навести разлог. _____

3.1.5 Подаци неће бити депоновани у репозиторијум, али ће бити чувани.

Образложење _____

3.2 Мета подаци и документација података

3.2.1 Који стандард за метаподатке ће бити примењен? _____

3.2.2 Навести метаподатке на основу којих су подаци депоновани у репозиторијум. _____

Ако је потребно навести методе које се користе за преузимање података, аналитичке и процедуралне информације, њихово кодирање, детаљне описе варијабли, записа итд.

3.3 Стратегија и стандарди за чување података

3.3.1 До ког периода ће подаци бити чувани у репозиторијуму? _____

3.3.2 Да ли ће подаци бити депоновани под шифром? Да Не

3.3.3 Да ли ће шифра бити доступна одређеном кругу истраживача? Да Не

3.3.4 Да ли седаци морају уклонити из отвореног приступа после извесног времена? Да Не

Образложити _____

4. Безбедност података и заштита поверљивих информација

Овај одељак МОРА бити попуњен ако ваши подаци укључују личне податке који се односе на учеснике у истраживању. За друга истраживања треба такође размотрити заштиту и сигурност података.

4.1 Формални стандарди за сигурност информација/података.

Истраживачи који спроводе испитивања с људима морају да се придржавају Закона о заштити података о личности) и одговарајућег институционалног кодекса о академском интегритету.

4.1.1 Да ли је истраживање одобрено од стране етичке комисије? Да Не

Ако је одговор да, навести датум и назив етичке комисије која је одобрила истраживање.

4.1.2 Да ли подаци укључују личне податке учесника у истраживању? Да Не

Ако је одговор да, наведите на који начин сте осигурали поверљивост и сигурност информација везаних за испитанике:

- а) подаци нису у отвореном приступу
- б) Подаци су анонимизирани
- в) Остало, навести шта _____

5. Доступност података

5.1 Подаци ће бити

- а) јавно доступни
- б) доступни само уском кругу истраживача у одређеној научној области
- в) затворени

Ако су подаци доступни само уском кругу истраживача, навести под којим условима могу да их користе _____

Ако су подаци доступни само уском кругу истраживача, навести на који начин могу приступити подацима _____

5.4 Навести лиценцу под којом ће прикупљени подаци бити архивирани _____

6. Улоге и одговорност

6.1 Навести име, презиме и мејл адресу власника (аутора) података _____

6.2 Навести име, презиме и мејл адресу особе која одржава матрицу с подацима _____

6.3 Навести име и презиме и мејл адресу особе која омогућује приступ подацима другим истраживачима _____